Аԥсны аҭцаарадырраҟәа ракадемиа
Д.И. Гәлиа ихьз зху Аԥсуаҭцааратә
институт

АҧСУА ЖӘЛАР РҽАҧЫЦ РҽНАМҬА

12 ТОМКНЫ

Аҟәа
2005

АҧСУА ЛАКӘҚӘА

4 АТОМ

АҨБАТӘИ АШӘҚӘЫ

Аҟәа
2005

ББК 82.3(5 Абх)
з 96

Иҭнажьит Аҧсуа бызшәа аҽиара аҳәынҭқарратә фонд.

Иеиқәиршәеит, акьыҧхь иазирхиеит, азгәаҭақәа иҩит афилологиатә ҭцаарадырракәа рдоқтор, Аҧсны аҭцаарадырракәа ракадемиа алахәыла-корреспондент
С.Л. Зыхәба

Аредакҧиатә коллегиа:
Салаҟаиа Ш. Хь. (аҭакзыҧхықәу аредақтор),
Арсҭаа Ш. Ҟ., Аҩзба У. Ш., Габниа Ц. С., Зыхәба С. Л. (аредақтор ихаҭыҧуаҩ), Коҧониа В.А., Ҳашба Р. А., Ҷьапуа З. Ҷь., Шьынқәба Б. У.

Аҧсуа жәлар рҽаҧыц рҽиамҭа. 12 томкны. Аҧсуа лакәқәа. IV атом. Аҩбатәи ашәҟәы. – Аҟәа: Аҧсуа бызшәа аҽиара аҳәынҭқарратә фонд. 2005. 469 Д.

Ари ашәҟәы иеиднакылеит аҧсуа нашанатә лакәқәа рыхәҭак. Ара иҟоуп ууанза аизгақәа ирнылахьаз реиҧш, иахьа уажәрааанза акьыҧхь зымбақәацызгьы маҷымкәа. Алакәқәа ргьырак иеиуеиҧшым аамҭақәа рзы аиқәыршәаҩ ихаҭа абаҩохатәра змоу алакәҳәацәа рҟынтә ианитцақәаз роуп.

Ашәҟәы рызкуп аҧсуаа рҽаҧыц ҧцамҭақәа ҭызцааууа ацарауаа, ҳажәлар ртрадициатә доуҳатә культура гәцаразкуа зегьы.

© Зыхәба С.Л., 2005.
© Аҧсуа бызшәа аҽиара аҳәынҭқарратә фонд 2005.

АНАШАНАТӘ ЛАКӘҚӘА

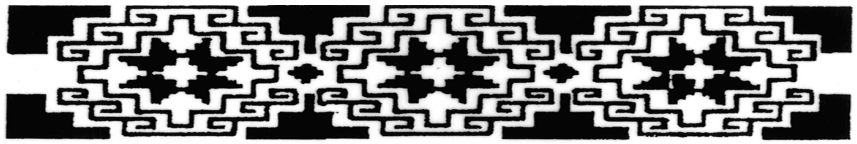

126. Х-ХӨЫЦК РЛАКӨ

Аныки абыки ирхылҵыз хҩык аишьцәа, раб иҵынханы ирыман хехәыцк. Ахәыцқәа акы еиқәаҵәан, акы шкәакәан, егьи азын.

– Абыржәы ауп уанысҵаху ҳәа ахәыц еиқәаҵәа аацәырганы уацәажәар, ипаҷьпаҷьуа (иеырпа-еырпо) уапхьа иаақәгылон, ееиқәак акәадыри иареи еиқәныхла, аҳәа, атапанча, аҟама, убас ацәашәҵатәы иацу зегьы иара аеы еипш еиқәаҵәаны алаҳәахз иаҩызаны иҟазар еипш.

Егьырҵ ахәыцқәагьы убас акәын ишыҟаз. Унрықәцәажәар, ипаҷьпаҷьуа уапхьа иаагылон ақәтәарада ус рымамкәа еиқәхапса.

Аееиқәа еибашьыган, аеыхәа хәмарган, аеыз нык҃әаган, уахи-ени аапсара ақәзамкәа.

Ахҩеишьцәа абри еипш абҵынхас ирымаз, аиҳаби агәыбжьанытәи ракәын зхы иазырхәоз, дара рхаҵақәагьы арпарцәа бзиан, иагьуаацәгьақәан. Аныҟәара ишаҷыз иаҷзан. Ицон ақытақәа рахь, иқәылон, ауаа дырҳәуан, амал еимҵәаны ииаргон. Аиҵбы башак иакәын, егьараан дубаргьы ахәа ишьапы ыларшьшьны ахәышҵаара дыеҳәатәан. Ишәиҵомызт, иҟәниҵомызт, иуҵар ифон, иумҵаргьы дыҟан. Иашьцәа шьардак ҳаҵыр иқәырҵомызт рашьа, – уара аччиа, ҳаб уабеихылҵуаз урпхашьагаха, – ҳәа иҧхашьаны ддәылырцон рыҩны сасык данааилакь.

Ҽнак зны аишьцәа реааибырҵан қәылара ицеит, цытрак иахьзымамузаз дгьыл наскьак ахь. Иашьцәа уажәшьҭа акыр инаскьахьазаргьы инаскьахьеит анигәахә, рашьа аҩны иҟаз аҵацацәа днарылагьежьын уаҳа аҵахымкәа ипҟеит. Убасҟан инаркны иҵацацәа рыпҟара далагеит иашьцәа ндәылҵцыҧхьаза. Аҵацацәа рабхәында даара ддыргәыбзыҷит, иахьа даҡәыцып рҳәеит, деиҵадыргәыбзыҷит, аха иамуит; ҷсыхәа римҵо, заҵааира деицәахо далагеит.

– Иагьарааны иҳачҳаргьы ари ҳзыхәо усым ҳхацәа шааилакь ираҳҳәароуп, – рҳәан, ирызбеит нык҃әара иҟаз рхацәа шаахынҳәыцәк҃ьалакь ирарҳәарац, ишырызбаз еипш иагьынарыгзеит. Даара ирцәымыҷхеит аишьцәа рыҳәсақәа ирҳәаз, дырцәымҷны, даҳпырыргап ҳәа ирҳәоу, цабыргны ирҳәоу, – рҳәан инеимҵаркҩеимҵаркит, аха рыла иабаанза ирызхамцеит. Рашьа ччиа инаиабашьааиабашьшәа, рыҳәсақәагьы инарабжьа-аарабжьашәа рун, ныҟәара ҳцоит рҳәан инаскьаны иаахынҳәит, рыҩны иахаҩарц. Рашьа ччиа рыҳәсақәа ипҟоу, импҟоу аиаша еиларкаарацы. Ишныҵцыцәк҃ьаз далагеит рашьа рыҳәсақәа рыпҟара.

Аишьцәа еилыркааит иҟаз аиаша. Инеилацәажәан ирызбеит, дахьзымааша дгьыл харак аҷы дганы дынрыжьрацы. Агәыбжьанытә, иашьеиҵбы ччиеи иареи ҷьара ицошәа даашьҭихын иҷынеихеит. Пытк инаскьахьаны еиҧш, икалам иҳазырҵра иааҭихын “абыржәоуп уаныс҃таху!” ҳәа аеыз хәыц дақәцәажәеит.

Иҧаҷь-ҧаҷьуа иапхьа иаақәгылт аеыз. Акәадыр, ацәашәҵатәы, абҷьар-маҭәа, зегьы иара иахәапштәны. Афырҳәа днақәтәан иашьа днеиҽехьниҵеит, – Чоу! – аниҳәа инаиҵҧрааит. Шьха, бна, ҩны-гәара ҳәа акы иааннамкылазо ихьшьыцбаха идәыцәлеит. Даара акраамҭа ицон бнала мацара. Уажәшьҭа абрантә дызнеирым ахьигәахәуаз иаННеи, иашьа дааиҽехьынҳәаны дынкажьны дхынҳәит. Иашьа данынеиҧырҵҵәк҃ьа деихеит иаргьы ишьҭахьк҃а.

Аеызгьы ҽызын, аха аҧхьа иара дааит. Аҽтра ашә ааиртын аҧхә ҟәынҷь-мынҷьқәа наиқәыжьны аеыхәчар дынҭалеит дкылпшуа. Абнаҷы дкажьны ииаз иашьа аҽтра данааҩнала, ахәыцқәа зҭаз акалам иҳазырҵра иааҭихын ақьарсҭақәа ахьеиласоу рхаҷы акылҵәара инҭаҵаны, ашә наркны дындәылҵит. Ахьшәҭҳәа аеыхәчара дынҭк҃ьеит аччиа. Ақьарсҭа ахаҷы иашьа иицәахыз акалам навҵиҧаан има дындәылпеит. Уажәшьҭа иазхоуп ахьигәахәуаз аҭып аҷы даннеи, икалам аацәыриган “абыржәоуп уаныс҃таху” ҳәа аеыхәа даҧхьеит. Еиҩаҳаҳа арашь иапхьа иаақәгылт, акәадыр иақәыз, ацәашәҵатәы, абҷьармаҭәа иацыз зегьы иҟәашккараза.

Ахьышәҭҳәа днақәтәан иҟамчы анлааирха, идәыцәлеит ашьхақәа, адәқәа аттаҳәа ирхыҧо. Даара акыр днаскьахьаны еиҧш, аҟәк҃әаҳәа ахысбыжьқәа иаҳауа, аууҳәа ҵҩа змам ажәлар ршыкь бжьы илымҳа иааҭаст. Ашырҳәа дынкылҟьеит убраҟа. – Чоу! – иҳәан дыхәмаруа, ашҭа дҭагьежьуа ацәа ахҳәазаны, ахҷеипш, ес уцаларгьы уцала ҳәа, агәашә дынҭк҃ьеит.

Ҵҩа змазамкәа, ашьхыҵә реипш еизаны иқәжьыз ауаа уамашәа ирбеит, иҷьаршьеит аеыуаҩ иаашьеи ицашьеи, аха дызусҭаз рзеилымкааит. Ицәаара рымбазо данынаскьа, “уажәшьҭа уеыцәах!” иҳәан, икалам аацәырган ихәыц шкәакәа деиҭанақәцәажәеит. Паса дшыҟаз еипш ишәымкәа, иҟәнымкәа, инапы игәыдпсала дыччиаха деиҭаҟалеит. Ашьшьыҳәа аҳ иҟызхьча лахь днымҩахыҵит. Аҟызхьча уамашәа илбеит лыҩны асас дахьнеиз.

– Нанхеит сара сҷы уахьпааи, сара арыцҳа, аҳ иҟызхьча, – лҳәо даналага, иара ус иҳәеит: – бара баҵкьыс сызлеиҭьузеи, сара рыцҳа, ишыббо сыччиоуп, смыждоуп, аҟызқәа бзысыхьчалап, сдәылбымцан, – ҳәа.

Дгәырҭеит аҟызхьча, иаразнак лкыка аатыхны далырцҳаит, пас дҟалҵеит.

– Сан, изакәытә еизароузеи иҟоу иахьа ахысбжьқәа ахьгоз? – иҳәан длазцааит ауха.

– Аизара закәу уи ауп, нан, сызкәыхшоу, зҟызҟәа срыцу аҳ иԥҳацәа ахԥык хатца идәыкәитцоит: цәак-цәак дыркны ахан ацәкә иқәгылоуп, еизо, иҟоу ажәлар ирылаԥшуа, иргәаԥханы атцәа ыршәны изгәыдырцо ириҭоит. Иахьа аиҳабы атцәа ыршәны азәы игәыдылтцеит, уатцәы агәыбжьанытә илыршәроуп, уатцәашьтахь аитцбы.

Уаала, нан, аизарахь, уналаԥшып, – лҳәан, дылгарацы иақәылкит адырԥаены.

– Сара уи еиԥш аизара ду ахь исусхузеи, сан, азәы иҽы ашьапы сатцаирҟьацуа атцкьыс бара бца, сара аҟызҟәа сыхьчалап, – иҳәан, иара аҟызҟәа рҽы даагылан иан аизарахь ддәыкәитцеит.

Ахәылбыҽха аҟызҟәа гәареитцан, длеиԥеиуа, дшәышәуа дышрылагылаз иангьы дааит.

– Аҳ иԥҳа агәыбжьанытә атцәа лыршәма, сан? – ҳәа длазцааит.

– Илыршәт, нан, уԥашәылк игәыдылтцеит, уатцәы аитцбы илтәуп атцәа аршәра. – Уара уца, нан, сызкәыхшоу! – лҳәан, длыргәыбзыԥуа далагеит, аха имуит.

– Сара уи еиԥш иҟоу аизара ду ахь исусхузеи, азәы иҽы сатцаирҟьацуоу, бара бца, сара аҟызҟәа сыхьчоит. – Адырԥаеынгьы иан ддәыкәитцеит. Ахәылбыҽха аҟызҟәа гәареитцан длеиԥеиуа, дшәышәуа дышрылагылаз, иангьы дааит.

– Аҳ иԥҳа еитцбы атцәа лыршәма, сан? – иҳәан длазцааит.

– Мамоу, нан, аҳ иԥҳа еитцбы атцәа лмыршәит, уатцәгьы еизароуп, уара уца сара аҟызҟәа сыхьчалап, – лҳәан, длыргәыбзыԥуа далагеит, аха имуит, ииҳәац еиҭеиҳәан лара дцеит. Ахәылбыҽха атакәажә данааи, – аҳ иԥҳа еитцбы атцәа лыршәма, – ҳәа деиҭалазцаахт.

– Мамоу, нан, иахьагьы атцәа лмыршәит аҳ иԥҳа еитцбы, уатцәгьы еизароуп, уца, нан уара, сара аҟызҟәа сыхьчалап, – лҳәан, длыргәыбзыԥуа далагеит, аха ииҳәац дахыԥомызт, дымцеит. Уи аеынгьы аҳ иԥҳа аитцбы атцәа еиҭалмыршәит, убас мчыбжьык, жәамш атцәа лыршәуамызт, иаргьы уахь днеиуамызт.

– Нан, иахьа уанымаала анреи ԥареи ҳзеилам уареи сареи! – лҳәан, лыҧкәын дидкәылт атакәажә. Иҟеитцоз, аены ашьжьымҭан рҟызҟәа нгәархны лышьҭахь дԥагылан еиманы аҳ иашҭа инҭалт.

Ҷԥак змам ауаа ҭәны иҭажьын; ахан ацәкә амреи амзеи реиԥш длашалашо дыкәгылан аҳ иԥҳацәа иреиҕьыз аитцбы. Дцьыҟә-цьыҟәуа днарылсаарылсуа ахан ашьапы иеынадирҕәалан деицьза дынцәыцагылт аччиа.

Мчыбжьык, жәамш раахыс еизаны иҟаз ажәлар гәаҟит, иааԥсеит уаҳа нарылымшо, азәы дшизыԥшыз рдырит аҳ иԥҳа еитцбы, аха инапацаҟа уаҳа уаԥы дыҟамызт, дыззыԥшыз дарбану рзеилымкааит. Хәылбыҽхара ҟалеит, абар уажәшьта еимыцышт, ажәлар ргәахы еиҟәыччон атцәа ахьылмыршәуа.

Уажәшьта сынцәыцысып иҳәан ихы анаҵгамҭазы, ашырҳәа зҽаалырхаз атцәа аччиа ихагәҭа аҟәаԥ аакәнаргеит.

Еилаԥ-еиласрахеит аҳҭны.

– Ари машәыруп, аччиа атцәа ишҧеигәыдылтцоз? – рҳәан еилалт.

Сыԥҳа атцәа згәыдылтцо дышистара ҳәа аҳ имаз аҭоубагьы ицәеиларгеит, ирымуит, дызҭахыз ауаа.

Адырԥаеынгьы аҟызхьча лыҧкәын уааларуп ҳәа деиҭахҭалкит, аха ахәгьы-аҽгьы дыкәимыргылеит.

– Уажәшьта уахь скылсаанза, сыԥсы анырцәызга! – иҳәан, иара аҟызҟәа рҽы даагылан иан аҭакәажә ддәыкәитцеит.

Ахәылбыҽха аҟызҟәа гәареитцан длеиԥеиуа, дшәышәуа дышрылагылаз аҭакәажә дааит.

– Сан, иахьа атцәа згәыдылтцада аҳ иԥҳа еитцбы? – иҳәан длазцааит.

– Нан, иахьа атцәа лмыршәит аҳ иԥҳа еитцбы. Убас адырԥаеныгьы, адырхаеныгьы – уааларуп ҳәа деиҭахҭалкит аҳ иҟызхьча лыҧкәын. Мап-чап иҳәеит, даара иеирххеит, аха илымукәа мчылаҵәҟьа дыкны дылгеит. Ашҭа ианыҭала, ишыҟеитцац, дцьыҟә-цьыҟәуа, днарылсаарылсуа ицәыцагылароҭаҽы днеин деиҭацәыцагылт.

Хәылбыҽханза дцәыцагылан уаҟа, инапқәа игәыдыԥсала, иеаварҕәҳәа, азәы дилацәажәар ҳәа дшәаны. Амра нзаалеит. Ашҭа иазымкуа, итыԥ-тыԥуа итәны иқәжьыз ажәларгьы еимпуа иалагеит. Уажәшьта сцап иҳәан аччиа иуапажә лаикәиршан иаацәыцысымҭазы, аҳ иԥҳа ашырҳәа зҽылалырхаз атцәа ихагәҭа аҟыгә нықәнаргеит.

Иҟарцоз, днаганы днаирҭеит аҳ иԥҳа еитцбы. Дыԥсит рҳәан дырцәыуеит-дырхьит, лыԥсаак иаҳасабала леишәаматәа нықҽацаны. Иҟан лхатцагьы ларгьы аҟызхьча лыԥны. Аччиа ԥаса атцкьысгьы деицәахеит ԥҳәыс данаааига, ԥаса аҟызҟәа шгәарихуаз, уажәы аҟызҟәагьы изгәарымхуа, игәы ҭырхьахьа, ишьапы ахәышҭаара иеҳәаршьшьы днықәатәеит. Иԥҳәыс аҟызҟәа лыхьчон. Ари шықәсык, ари ԥышықәса хышықәса. Аха иара иарбанзаалакь акы дааиҕьымхеит. Имаҭәажәқәа хеит, дҟьантазхеит, аха анцәа сыркьаҵа ҳәа дԥагыланы ак имуит.

Даазқәылаз иԥҳәыс дыхҭалкуа далагеит иара, – зынзатцәык иадамхаргьы сыла уеарба, – ҳәа, дылхыччон абас аниалҳәалакь.

– Сызлабымбо акыр салаҟоу ҷьыбшьома, бзамыҟә! Абас ауп еснагь сшыҟоу, – ҳәа леиҳәон.

Идыруан иара раԥхьаза аеыхәа дақәтәаны аҳ иашҭаҽы дыхәмарны данцоз дшылбаз, убысҟан аҟызхьча лҽы дшымԥахыҵыз, аха иҳәомызт. Иԥҳәысгьы хәычы-хәычла лгәы каҳауа далагеит сажьамашь ҳәа.

Мышкы зны аҳ иԥҳәыс аҳкәажә иаалыкәшәан дычмазаԥхеит. Азәазәала ҳақьымс дзыдмырбаз ҳәа уаԥы дҟамлеит, аха хәарҭа лмоуит. Нас лҽала дцәажәеит ачымазаԥ: – Сара хәарҭак сымоуп аҟаҵара

зылшода акәымзар, ишынасҽакәалакь сыбзиахоит. Хәшәыс исыхәараны иҟоугьы уи ауп, аеа шыбзоу икны баҭлыкак азна ахш амхны ишыпҳоу иааганы исыржәзар – сыбзиахоит, убри ада хәарҭа сымам, – ҳәа.

Еизеит аҳ иуаажәлар, аҳкәажә ахш лзаазгарыда, изылшарыда ҳәа. Аеа шьхатәыла акаҭәарақәа ирықәын, убри аеа ишыбзоу икны ахш амхны, ишыпҳоу аагара иагьымариамызт.

– Ари аҳ имаҳәцәа аҿыцьа ирылшароуп, аиҭбы усгьы дыпсит, аха, – рҳәан, амаҳәцәа аҿыцьа ирыдырҭеит иеизаз ажәлар. Идәыкәлеит амаҳәцәа шьхатәылаҟа. Иныҟәеит мызкы, иныҟәеит ҿымз, иагьа рундазгьы аҳкәажә дзыҳәаз аеахш рзаамгеит.

Уаҳа рылымшо, икара-псараха, ахьҭа рылашәны, иқыцьқыцьуа шьхарпык иныкәтәеит, мышцәгьа бааҧсын аены. Адыд, амацәыс, аҧша, дгьыли-жәҿани еиқәыбгома уҳәо еимаҿазаны иҟалеит. Даара ирцәымыҕхеит, иацәшәеит амаҳәцәа ирыхьзаз амшцәгьа. – Иаҳзбарызеи ҳәа ргәы зызо ишеидгылаз азәы дшаауаз рбеит харантәыла; рашьзкы дақәтәоуп аҧынҭа икылҟьо афақь уаҿы дықәнамыргылазо, икәадыр, ицәашәҭатәы, иабцьармаҭәа иеы еиҧш ихьаҧштәылоуп. Акаҭәарақәа аттаҳәа дырхыҧоит иааиуа, абар дырзааигәахеит.

– Ари ҳазцәынхо азә иакәым, рацәа ҳҭыхәа ҧҭәеит, – рҳәан ргәы, рыҧсы ахьцашаз ицеит.

– Уа, мшыбзиақәа! – иҳәан, дааеыжәҭит иааиуаз аеыуаҿ.

– Бзиа убеит, бзиала уаабеит, утәа ухаҭкы ҳцеит! – рҳәан, акәапа-сапаҳәа руапақәа нкарыҧсеит.

Аеыуаҿ атәарагьы иеазымкыкәа, – гәаҟрас ишәымоузеи, шәабаҟаз абри еиҧш ауеиацәгьазы, – иҳәан, дразҭааит. Рыҧсы ааҭалт амаҳәцәа аҧсышәала драцәажәо даналага.

– Абас-абас ҳахьыҟаз, ҳзышьҭоугьы абриоуп, ухаҭкы ҳцеит! Ҿымз раахыс ашьхарпы ҳақәуп аеахш ҳзымпшааит, – иарҳәеит русқәа зеиҧшраз.

– Уи акәзар имариоуп, уи аеа шыбзоу икны ахш сара ишәзамысхып исҳәо жәуазар, – ҳәа реиҳәеит. Игәырҕьеит амаҳәцәа.

– Ус анаҳзуу иаҳамуа иҟахи, зынза ҳаҧсы ҭумхуазар, – рҳәеит.

– Ус акәзар, аеахш анаазгалакь шәыжәҿашәаҟьақәа адамыҕқәа рнысҭоит… Иақәшаҳаҭхеит амаҳәцәа. Ашырҳәа иеы днақәтәан, акаҭәарақәа днархыпа-аархыпо ашьхарпы имҿатәзаны ддәыкәлеит. Дышнеиуаз, аеа рацәа еизаны ишҳәуаз днарылаҳаит. Аҭыкьҳәа индәыкәиҭаз ахы, акы ашьҭахьтәи ашьапы кәалкәало инацранаҭеит. Аҟыпҳәа днамҭасын ибаҭлыка наҭакны азна ахш асаҳаҭк иаамихын дхынҳәит ишьҭахьҟа.

Амаҳәцәа рҽы дшааиз еиҧшҭәҟьа амца неиқәиҭан, аихымца ныеҳәаршәны иҟаҧшьза иааиршит. Рыжәҿашәаҟьақәа аахитын аихымца лаарханы адамыҕқәа нарниҭеит.

Абаҭлыка азна ахш иҧхаҭәыпҳаҭәуа инарыҭаны, ес уцаларгьы уцала ҳәа длыҭашәкәа дцеит. Амаҳәцәа абзиара рзызуз ауаҿы ихаҭа ҕәҕәашьа

цьашьо, дызусҭоу ҳәа ихы иҭыхәак рзымдырзо, адамыҕқәа рныззала ишзахәоз идәыкәлеит рыхш рыманы.

– Аҳ имаҳәцәа аҿыцьа аеахш ааргеит, – рҳәан, аҳ чара иуит, жәра иуит. Аҳкәажәгьы, ишылҳәаз еиҧш аеахш шыналҽакәазҭәҟьа дыбзиахан дҿагылт. Аҳ иҧҳа еиҭбы, аччиа иҧҳәыс лхаҭа акы илшап ҳәа даара диқәгәыҕуан аеахш аагараҽы, аха иеимырҭысзазшәа лбеит. Чара ззыруз лаҳәшьцәа рхацәа дрыҭашьыцны, дҭәыуеит-дхьит; убри аагәнылган зынза дамаччиахеит. Ҧаса уесырба ҳәа лхаҭа дыхҭакны дышлымаз убри инаҽаршәны диҟәаҭит, лгәы цеит, агәырҿа дагеит, ларгьы лхаҭа иеиҧш дыччиахеит. Згәы былуаз аҳ иаҳҭны иҿназ аназзеицәа, абаззеицәа мазала иааины дырбон аҟызхьча лҽы дахьыҟаз, мазала илзааргон аҳ истол иқәхоз ачынчхақәа, убриала лгәы лҟажагәышьон ларгьы.

Мышкы зны аҳ шьоура дцон “аеахш амхны изаазгаз” имаҳәцәа дрықәгәыҕны, иаб дызшьыз адауцәа нсырҭәоит ҳәа иеирхион. Иманы ддәыкәлеит 500-ҿык рҟынза аибашьцәа.

Адауцәа хҿык аишьцәа ыҟан. Дара нхон Ҟәбина аз нырцә. Дцеит аҳ ир иманы, дтәеит Ҟәбина аз аарцә. Даара цәгьақәак ракәын адауцәа, еиҳарак изыцәшәоз аиҭбы иакәын.

Иаашар азы ҳарып ҳәа аҳ ири иареи реырхианы ишыҟаз, амш аацәгьахан уқәнамыргыло аҧшацәгьа ҭысит, аҭыр-ҭырҳәа имацәысуа, апҟаҿ-апҟаҿҳәа ихысуа ашәдәы иқәнамыргыло иалагеит. Даара дшәеит аҳ, адауцәа ирыхҟьаз цьшьа, ир аилаҿеиласра иалагеит, рыеқәеи дареи еикәҟьашо.

Убри еиҧш аамҭазы ееиқәак дақәтәаны, икәадыр, иабцьармаҭәа, ицәашәҭатәы зегьы алаҳәхзы еиҧш деиқәаҭәа сыҿ-сыҿха даацәырҭит ирымбацыз азәы.

– Уа мшыбзиақәа! – иҳәан даарыдгылт, еилагьежьуаз аҳ ир рееидыпсаланы инаимҭагылт ирзааиз аеыуаҿ, данааеыжәҭыҭәҟьа аҳ иуапа нкаиршәын, – утәа, ухаҭкы, – иҳәан диртәарацы иҭаххеит, аха иааиз аеыуаҿ имуит атәара.

– Уара утәа, сара сакәым! – иҳәан, аҳ ишимуаз мчыла днаиртәан, иара дааихаҭгылт.

– Шәабацои абасҟатәи ауаа, гәаҟрас ишәымоузеи ҳәа диазҭааит аҳ. Аҳ иацәажәаз диуазу диаҕазу издыруамызт. Дызиазҭааз аҭак аҳәара даара ицәымыҕхеит, аха акры игәы иҭазар иаҳзиуша усгьы иаҳзиуеит, – иҳәан дҿагыланы дахьцоз, игәы иҭаз акакала иаацәырганы иеиҳәеит.

– Адауцәа ахҿык рҭархара уиаҟара хьаас иҟоумҭан, имариоуп, – ҳәа даацәажәеит изымдырзоз, изыцәшәоз аеыуаҿ еиқәшәа.

– Шәара аҳаҳаи шәеышәмырҭысын, шәахьыҟоу шәыҟаз схабар жәбаанза, иҟасҭалакгьы жәбап. Адыд, амацәыс, аҧшацәгьа уажәы ишыҟоу аҭкьыс еицәаны, зынза шәықәнамыргыло иҟалара иҟоуп, аха акымзаракы шәацәымшәан, шәара ишәҧырхагам…

Иеахьы данынеиха, деыжәырцаразы рҽынархеит, аха аҽышькыл кыхагьы рымҭакәа ахьышәҭҳәа днақәтәеит… Пытрак анаабжьыс ишиҳәаз еиԥш итцысит адыд, амацәыс, аԥшацәгьа, аҳ ири иареи зынза изыкәымгыло, ишьҭыхны иаго. Аҳ ишьоуоы дышнеиуаз еиԥштцәкьа адауцәа рашьа аиҳабы аҳәала днаисын ихы нхитцәеит. Уи ашьҭахь агәыбжьанытә, аитцби иареи акраамҭа еидхалт. Уи мыцхәы дицәшәон иаргьы, адауцәа рашьа аитцбы аҳәа амҭала думшьуазар ахы илалазом. Аҳ ишьоуоы иԥьаԥҳаны нтцәеит адауцәа рашьеитцби иареи ишеиҽахысуаз, аҳәа амҭаҽы ианнеибаца шьардаамҭа аԥьабаа дибарбеит, дсиаааиуама ишҵо айынёа еидшылеит. А7ыхъҭьаны, зеиґьа илымшоз ала зҽылаирхаз аҳәа адауцәа рашьеитцбы ихы ихагылазамызшәа иааихнакәыцәеит.

Дхынҳәит аҳ ишьоуоы адауцәа нырцәаны. Аҳ изымдырит абри еиԥш абзиара ду изызуз ауаоы дызусҭаз, ихы-итцыхәа, дахьынзатәу.

– Уара абзиара исзууз ацкы амаҵура сара бзанҵгьы исылшазом, аха изылшо, анапаҽы иааиуа усгьы акы сеигзом уара узы, суҳәоит исоуҳәарацы сара сыќнытә иуҭаху иарбанзаалакь?

– Уара уќнытә акы саҳәаратәы абзиара узысымуит. Иарбанзаалакь умҭак сҭахым, умш аабзиахааит, – иҳәан, аҽыуаҳ индәыкәламҭазы, аҳ игәеитеит ишьа зуз ауаоы инацәкьыс ахы ақәшәаны ашьа алыжжуа ишьќаз.

Аҳ ихьзи ижәлеи зныз ибарфын чабра ааҭихын ишьа зуз инацәкьыс иакәыршаны иҽеиҳәеит. Афырҳәа иеы дақәтәан, ее-ес уцаларгьы уцала ҳәа днылашәкәа дцеит. Ихынҳәит аҳ иргьы иаргьы хьыз ду ганы. Еиҳаракгьы хьзы ргеит аҳ имаҳәцәа бзиақәа аоыцьа. – Пасагьы аҽахш ааргахьан, уажәгьы аҳ имаҳәцәа ишьа руит, – рҳәан, аҳ иуаажәлар зынза рнапы иқәдыргылт. Ачара ду, ажәра ду иуит аҳ имаҳәцәа оыцьа рыхьзала, абзиара дара идырганы.

‘Ҽнак шьыжьымҭанк аҳ иԥҳа еитцбы дхәыҷзаны дзаазаз лыбзыцәаҳәшьцәа оыцьа аҳәсахәыҷқәа, – ҳахәԥҳа рыцҳа, лыпсы штоу, лыќказаашьа аабап рҳәан, аќызхьча лҽы инкылсит. Аҳҭны ирԥыхьашәаз хәыцхақәакгьы рыманы. Амаҳҽ ччиа игәы ҭырхьахьа акаруат иеыќәыршәны дыцәан иаННеи. Иагьизхьаԥшхуазма, игәаҕ кны иагон абанс дахьччиаз аќнытә.

Инапы ихы иатцатцаны дахьышьҭаз аҳәсахәыҷқәа руазәы игәалҭеит аҳ ихьзи ижәлеи зныз ичабра аччиа инацәкьыс шалаҽаҳәаз. Аԥҳәызба лылаԥш заахаз лоыза иллырбеит, аха икаршәны ибоу, ари аччиа изҭада аҳ ичабра рҳәан, даара иԥьаршьеит. Аҳәсахәыҷқәа еибароо-еибарччо аҳ иҽы инеин иарҳәеит – ухьзи ужәлеи зну учабра аччиа инацәкьыс алаҽаҳәоуп ҳәа. Уамашәа ибеит аҳ.

– Шәысҭыҳә наќ, счабра аччиажә изҭодаз, шәажьазар акәхап! – иҳәан днарыцаќьеит. Аха имхацәгьахеит аҳ„ издыруада итцабыргызаргьы, аха счабра аччиа иабеиднагалоз игәахәит; знацәкьыс алаҽеиҳәаз ауаоы рымаҳҽ аччиеи амалахазгьы изеидымкылт. – Зеиԥш ќамлац егьыќам ари аус еилкаатәуп, – иҳәан, реиҳа дзыкәгәыґуаз иабаззеик ддәыкәитцеит, аҳәсахәыҷқәа ирҳәаз амцреи аҵабыргреи еиликаарацы. Ачабра аҳ ичабра ахаҵа шакәыз еиликааит инаишьҭыз абаззеи. Ари дхынҳәны дааин аҳ адырра иитеит, – абасоуп иќоу, цабыргуп, учабра ахаҵацәкьоуп,– ҳәа.

Аҳ ицәа иалашәеит иќакәаз, акраамҭа дхәыцуан ииура изымдыруа. Аҵыхәтәаны избеит иара иахь дааиԥхьарацы, знык ибзианы иеызлеилеиҳәарыз ицәамаҭәа цқьаны иааќаитцан, ԥаса инаишьҭыз иабаззеи ддәыкәитцеит деилаҳәаны абранза дысзаага ҳәа… акакеиҳәа дитцаќьеит амаҭәакәа иманы даннеи, – изакәытә маҭәаз, аҳ имаҭәа сахаанума сара? – иҳәан, иназгаз иҵаны, ирхынҳәны еиҵадәыкәитцеит идимкылакәа. Ари аҳ хәыҷыкгьы ихьмызґишьеит, аха иќаитцоз.

Иԥҳәысгьы агәыроа лоуит иќаз ажәабжьқәа анлаҳа, ачабра атәы анеилылкаа, дґьаҵәыґьаҵәуа даара акыр диҳәеит, зынзаҵәык иадамхаргьы уесырба ҳәа. Иара иихәац иҳәон иԥҳәыс лҷгьы маП икуан. Аҵыхәтәаны даныхҵалкза, диамхарыцҳашьеит.

Афырҳәа доагылан дындәылтцит “абыржәы азоуп узысҭаху!” иҳәан, икалам ааҭыхны иеыхәа даԥхьеит. Иԥаԥь-ԥаԥьуа иаԥхьа иаакәгылт аҽыхәа, акәадыр маҭәа, абԥьар маҭәа, зегьы рыла еиқәхапс аҽы ахәаԥштәыла, иќәашккараза иацны; иара, илбахьоу иакәзамкәа, иеи икәадыри дақәнагахо, дынцәахшаны, амреи амзеи реиԥш дкаԥхо даақалан аччиа ахьышәҭҳәа дыԥаны днақәтәеит. – Чоу! – иҳәан, ирхәмаруа ашҭа дааҭалт, атәыла ацәа аххәо. Уи ашьҭахь ицәыригеит, аҽыз, аҽеиқәа, иԥҳәыс илирбеит дзакәыз, илаз ахаҵарақәа, ларгьы уиакәын илҭахыз. – Оҳ„ гәышьа, – лҳәан лыпсы аалшьеит.

Аҽеиқәа дшақәтәаз дмаангылазакәа иабхәа аҳ иахь ддәыкәлеит. Ашҭа дҭалеит иеы аԥынҵа икылќьоз афақь мацара ааигәа уаоы дыкәнамыргыло, аҵлақәа хыртаруа. Ашҭа данынҭалаҵәкьа, аҳ идырит ишьа зуз, адауцәа нзырцәаз ахаҵа шиакәыз; инацәкьыс аҳ ичабрала иҽаҳәан.

– Уара, сыпсы ҭызгаз ауаоы, сыоны узбап ҳәа сыќазма, анцәа усзааигеит! – иҳәан аҳ даара диеигәырґьеит. Аха излеицәымґхакәазгьы ќалеит, ишьа зуз ауаоы ионы дахьааиз, избан акәзар, ахьз-аԥша имаҳәцәа ириҭахьан, аха уажәышьҭа иаргамамхар зыќаломызт. Ишьа зуз ихаҵа данааи, иеизигеит иуаажәлар, далагеит ачара ду аҽазыќаҵара.

Убри аамҭазы асас даацәажәан абас иҳәеит: – Сара соуп ушьа зуз, умаҳҽ ччиа, уќызхьча пас иќалцаз. Инацәкьыс злаҽаҳәаз ааиртлан аҳ ичабра наиирбеит, амцреи аҵабыргреи иалеилиркаарц. – Умаҳәцәа бзиақәа уаарыха арахь! – иҳәан, урҭгьы даарыԥхьеит, дларысын, маќҽаҳәара нахыс иааилихит: – Абар “аеахш аҳкәажә илзызԥшааз” умаҳәцәа бзиахәқәа, уахәаԥш рыжәоашәаќьақәа! Амаҳәцәа

ржәҩашәаҟьақәа рҽы адамыҕқәа ҽаҽа-ҽаҽаза ирнын. Уи ала иааргамахеит аҳ имаҳәцәа бзиақәа ахьз-аҧша иара ила ишыргаз.

– Аҳ имаҳәцәа бзиақәа ҧсит, аҳгьы ишьа иара иакәзам изу, иҧҳа еиҵбы лхаҵа иоуп, рҳәан, иааигәныҩт инапаҵаҟа иҟаз зегьы.

Убри аҽны аҳ иаҳра шьҭеиҵеит, имаҳә еиҵбы ииҭеит иаҳра. Аҟызхьчагьы аҟызқәа даарыцрыҵын даҳкәажәха лыҷкәын днаивагылт.

127. ХЬЫМКӘАРАСА

Ҭакәажәыки лыгажәыки ыҟан, хшаа дрымамкәа рымацара. Иахьагьы уахагьы анцәа иҳәон хшарак дҳаҭ ҳәа.

Зны аҭаҳмада дыҟазамкәа, аҭакәажә ҧа длоуит. Аҭакәажә дгәырҕьаҵәа дыштәаз, аҭаҳмада ашҭа дааҭалеит. Аҭакәажә ахәыҷы дааулыжьын, дырҩны иаб днеиҧлыжьлеит. Ахәыҷы дбажәгәалеиуа аҭаҳмада икалҭ дахьынҳалт, баба, баба ҳәа. Аҭаҳмада дгачамкын, ахәыҷы дихәаҧшуа, – сара, баба сзызҳәо исымадаз, – иҳәан, даашьҭыхны иҧҳәыс лҽы днеин длызҵааит: “Ари ахәыҷы дызтәыда!” ҳәа.

– Уара уҟазамкәа уахык саачмазаҩхан абри ахәыҷы дсоуит, – лҳәеит иҭакәажә.

Аҭаҳмада дгәырҕьеит, ахәыҷы дгәыдикыло, дхыдикыло дима ашҭа дҭалеит.

Аҭакәажәи алыгажәи рхәыҷы Хьымкәараса ихьзырҵеит. Драазон изларылшоз ала.

Ахәыҷы дыхбыцза дҟалахьан, аҭаҳмада дынкаҳан дыҧсит. Аҭакәажә, гәыла дрымамызт, лара дганы дылжит.

Ишааиуаз, ларгьы дынкаҳан дыҧсит, Хьымкәараса имала аҩныжә дааҩнахеит, иифо, иижәуа имамкәа, егьишәымкәа, акгьы ихамкәа, дназхәаҧшуа уаҩы димамкәа.

Иҩныжә еилаҳарацы егьагымкәа ишыҟаз, ҽнак Хьымкәараса дҵәыуа аҩны дыштәаз, бгахәыҷык хысхысуа абарҵа иааҵалт. Хьымкәараса абгахәыҷы аниба дшәан, абарҵахь дыздәылымҵкәа, алыҕәра дықәылт.

Абгахәыҷы ааҩналан абжьы аргеит Хьымкәараса иахь:

– Умшәан, сара усаазарц ауп сзааи. Уара уан аҭакәажә иҧсыз, лыхраҭ бзиахааит, саргьы сшыхәыҷыз сан дыҧсын, абри уара уеиҧш, лкәытқәа рыла саргьы слаазеит: ашықәсан акәытгәарҭа лаазон, есымша акака сылҭон, ианылымбозгьы сақәиҭын кәтык-кәтык агара; абыржәы сахьубо сааит. Уажәшьҭа уара сара усаазоит, – аҳәан, даалбаанагеит.

Амца ааиқәнаҵан, дама ицан, азы изааганы икнаҳаны ицеит абгахәыҷы.

Дук мырҵыкәа, зеиҕьыҟам қәашҭк аманы иааин ацәа аахнахын иаарҳәны хамыс инеишәнаҵеит, ажьгьы жәны иҽанаҵеит.

– Хьымкәараса, уара сара саанза ари акәац ыфала, уҩны хәарҭам, ҩнык узысыҧшаауеит, – аҳәан, абгахәыҷы цеит ҩны ҧшаара.

Ишнеиуаз, быжьҩык адауцәа, аҳаҳаи ҳәа аҭәархра ишаҽыз абеит. Ашьшьыҳәа аҭәа ахьдырхуаз инарывалт. Адауцәа, “фу-фу, абгахәыҷы афҩы” ҳәа инаҧшы-ааҧшит.

Уи аамҭазы, – сишь шәыбжьы шәмырган, шәындырҵәоит, – ҳәа, абгахәыҷы абжьы нанаргеит.

– Иҟалазеи? – анырҳәа, – абыржәыҵәҟьа ҵьара шәеанышәымҵәахы, ар шәыкәшаны иҟоуп, шәындырҵәоит! – аҳәан, иаргьы ҵьара иаавагылеит. Арҭ адауцәа шәан, ирура рзымдыруа иааилахеит, ҳабацари, ҳеабаҳҵәахри! – рҳәан, иааилагьежьит абыжьҩыкгьы.

Абгахәыҷы аарыдҧалан, – абна аҭәаҟәа игылоу аҽы шәнеины шәыбыжьҩыкгьы шәеышәҵәах, мамзар шәындырҵәоит,– аҳәеит. Арҭ, ииашаҵәҟьоуп рҳәан, абыжьҩыкгьы инеины аҭәаҟәа реаларҵәахит, абгахәыҷы иаакәшаны аҭәаҟәа амца наунажьын, абыжьҩыкгьы леилаблы иагеит.

Афырҳәа ицан, Хьымкәараса даанаган, адауцәа рынхарҭаҽы дыннархеит. Иуасцәа ааишәыхны ҵьара уаҭахк иныҩнаҵаны ашә анаркит. Адауцәа рымаҭәа мачхәызма, Хьымкәараса деиланаҳәеит.

Ахьи аразни ҵҩак амамызт, адауцәа ирҭынхаз, аха гәаҟрас иҟаз – уаҩы дынхомызт уи иааигәара.

Ҽнак абгахәыҷы аҽынанахан ицеит харак. Ишнеиуаз қыҭак иналалеит. Иара зышьҭаз аҳык даҧшаарц акәын, уа ауаа ҧыҭҩык имхны Хьымкәараса изаанагарц, аха ари ақыҭа иназлалаз аҽы инхозаарын уаа шәи ҧшьынҩажәеи жәаҩык аҳ дрымамкәа.

Ари еилнакааит заанаҵ. Абгахәыҷы неины ирацәажәеит зегьы еизганы: – Аҳ иҧа Хьымкәараса сышәзааишьҭит – ара шәыхҵәа, сара ишәысҭоит адгьыл заҟа шәҭаху ҳәа. Ари анраҳа, иеигәырҕьеит цәгьаза, аҳ данҳау иҳабаргәузеи ҳәа. Хьымкәараса дылбаарыжьуазма, дықәыртәаны имаҵ руан.

Абгахәыҷы Хьымкәараса аҳра ду инаҭеит. Уажәшьҭа иаҭаххеит аҳ бзиак иҧҳа ҧҳәысс дизаанагарц. Афырҳәа инықәланы ицеит хара дгьылк аҟны; аҳ бзиак дахьынхоз иашҭа инҭалеит. Аҳ даадәылҵын ибеит бгахәыҷык, аҳәынҵәа агәыҵатата аҽны шьыбжьон аҩныҟа ахы рханы ишааиуаз. Аҳ ибжьы иргеит илахьшьцәа рахь – алақәа аанышәкыл акы аауеит аҩныҟа ҳәа. Алахьшьцәа алақәа ааныркылт. Абгахәыҷы – уаа мшыбзиа! – ҳәа инхалеит аҳ ибарҵаҽы. Аҳ иҵьеишьеит абгахәыҷы цәажәо ианиба; – уаа бзиа убеит, бзиала уаабеит, уааи арахь! – аҳ днаҧызан иныҩнеигалт аҩныҟа.

– Уабаҟаз, уабантә аауеи ҳәа дазцааит аҳ абгахәыҷы. – Сара, аҳ ухатцкы, хара дгьылк аҟынтә саауеит, хыла уара уҟны.

Аҳ даназхәыц, ари ииашаны уамак иалаҟоу акоуп иҳәан, аматцуцәа дрыҧхьан абгахәыҷы аҳәынтцәа зыҿхысны иааиз дыркәабаны, ишьтеитцеит; абгахәыҷы инҭаҳәахаа ицәеит.

Иҿыхаанза аҳ иитахыз ирхиеит; абгахәыҷы ангыла ачара ҟартцеит: инаганы астол агәтаны инахадыртәеит. Ауаа иеизаз уамашәа ирбеит ари абгахәыҷы ахьцәажәоз. Ахәы андырхиа, аҳ, шәнапы ашәыркы иҳәан илахь иџьымшь аазатәны ихәахьы инапы аҿынаирхеит.

Абгахәыҷы ашырҳәа иҩагылан, – Аҳ ухатцкы, сара сзааиз аус еилмыргакәа учеиџьыка снапы асыркуам, сара сзаазаз аҳ аҩны дысзыҧшуп, – аҳәеит.

– Ҳаи, ус ажәа умазар иҳаҳәа! – рҳәан, адруҳәа иҩагылт.

– Сара схәыҷны сзаазаз аҳ ипа Хьымкәараса упҳа длеилаҳаит ҧҳәысс. Убри азы иааишьтшаз рацәан ауаа хар змамыз, аха сара сааишьтит аус аилкааразы,– аҳәеит.

Аҳ дҩагылан ажәа иҳәеит:

– Сара сыцкьыс еиҧу аҳ дыҟоуп ҳәа сгәы иаанагомызт, аха дыҟазаап азәы; уи ипа Хьымкәараса сыпҳа данигәаҧха, мап сҳәом, утәаны угәы ртынчны акрыф.

Ус ражәа шьтыбжьқәа лаҳаит аҳ иҧҳа луадаҟны дахьтәаз. Акранылфа, абгахәыҷы налган лиарҭа ҟатца иныламыртәан дазцааит иззааиз аус азы.

Абгахәыҷы цәажәеит, иланаҳәеит иҟазгьы иҟамызгьы еицтцаны.

– Сара саазышьтыз аҳ, хыс дрымоуп уаа зыкъҩык. Иара ихьи иразни гарҭа рымам. Ирашьқәа, иҧсаса, ишьамаҟа уаҩы изыпхьазом, бызбахә иаҳан сааишьтит, саргьы сшыхәыҷыз иара сиаазеит, бара ҧҳәысс бигар иҭахуп.

Аҳ иҧҳа дақәшаҳатхеит, абгахәыҷы хәыҷы-мыҷык инанагаз лнатеит, ацымхәрагьы аиуит, аҿхәара ҧцәаны иныкәтцны ицеит.

Аҩны иааины, ачара архиеит. Аҿхәара аены уаа шәи ҩынҩажәеи жәаҩык еыжәнатцеит, ҩажәеи жәаҩык аматцура азын иалхны аҩны иннажьт. Хьымкәарасагьы адауцәа ррашьқәа иреиҕьыз днакәдыртәеит, аҭаца лзгьы даеакы акәадыр акәтцаны ининатеит. Иабхәа изын уардынк ахьи уардынк аразни аашьтнахит. Мачхәызма адауцәа рмал. Иаргьы раҧхьа дгыланы ицеит ҭацаагара. Иахьнеиз, аҳ игәы иеанын, ачара рзиуит даара ибзианы, иҧҳа лҿи лкәадыри еиқәиршәеит, уардынк ахьи уардынк аразни, уаа хышәоык иуаа хырцәаны набзытс илыцитцеит.

Шәи ҩынҩажәеи жәаҩык аҭацаагацәа аҭаца дрыма агәакьҳәа ашәа ҳәо аҳ игәара иныкәтцит. Иахьааизгьы Хьымкәараса ичара хиан; ишааиз инахатәеит.

Хьымкәараса ҧҳәыс дааигеит, иабхәарааи иареи еибабеит. Ҳаҭыр ду иқәын дахьадыруаз.

Ус ишыҟаз абгахәыҷы ажәит. Абгахәыҷы анажә Хьымкәараса цәымҭс икуа далагеит. Ари ишицәымҭхаз адырит аминуҭк. Уахык дахьыцәаз иуада ашә аеынаднажьылеит, иҧсызшәа ахаҧыц хаххала, аҳ ипа Хьымкәараса аены шьыжьымҭан данықоагыла, ашә данагәтас, имаатит. Иҿеынеибыҭаны днагәтасны ианааирты, абгахәыҷы ҧсны ашә иаваршәуп. Ари ҧсит иҳәан, абгахәыҷы аџыхәа ианкны иршәны аҟьаҧҳәа аҳәынтцәа инылаиршәит.

Ари аҳ иҧҳәыс ианылба, арцәааҳәа дыҳәҳәан, длалбааҟьаны абгахәыҷы лыма даахалан, инҭаршәны илкәабеит. Инаганы лиарҭа аҟны ахызакәа акәтцаны ишьталтцеит. Ирҧханы тәанк асыржәып издыруада аҧсы ҭалар ҳәа дшаҿыз, даақоналеит Хьымкәараса.

– Иазыбуазеи иҧсит, наҟ икаршә, – ҳәа ибжьы ҭәҭәаны инлыкәиргеит.

Абгахәыҷы, ари ииҳәаз анаҳа, ашырҳәа иҩаџкьан ицаны иаманы иааит дызлаҳәаны дызлаазаз ауасцәа.

– Ари убома, Хьымкәараса узлаҳәаны узласаазаз; уааганы, адауцәа нырцәаны рынхара уахартәаны, ауаа хырцәаны ианузаазга, аҳцәа иреиҕьу иҭыпҳа данузаазга, суцәымҭхеит сара. Уажәшьта иуздыруам сара сзыпсоу, аха иудыршт мышкы зны. Умш аабзиахааит! Шәымш реиҳа ҧсынтцры умоуааит, бара аҧсынтцры боуааит! – аҳәан, ахы ахьхаз ицеит. Шәымш анихыц Хьымкәараса дыпсит, амал зегьы лара иаалзынхеит.

128. ҚЬАҚӘА ЗАЛАШӘ

Нхаҩык дыҟан. Иман хҩык аҧҳацәеи хҩык аҧацәеи, раб дыпсуа даналага ипа аиҳабы дааипхьан ус иеиҳәеит:

– Сара сыпсуеит, аха шәара шәееины шәыҟаз. Азҕабцәа иҳәаны итәоуп; амҿыша ауха дыргоит аиҳабы, уи ашәны – агәыбжьанытә, егьи – амҿышазы. Аитцбы данырго ауха иҟалоит адыди амацәыси. Уара азәазәала идәылганы ирыҭ абарҭа аҟынза, наҟ дара иргоит.

Абри анааиҳәа ашьтахь иара дыпсит.

Раб ишиҳәаз еипш, амҿыша ауха иҟалеит адыди амацәыси, уаҩы дшәаны адәахьы дыздәылымцуа. Иҟаитцахуаз, иаб иуасиаҭ акәын, иаҳәшьа еиҳабы даадәылганы абарҭа аҟны днеигеит. Дызга-даазга имбазакәа, аҧстҳәа еипш акы дицәагеит. Егьи амҿыша азынгьы, уи атцкьыс еицәаны адыди амацәыси ҟалеит. Агәыбжьанытә даадәылганы деиҭан, ҧстҳәатцас акы еилачы даманы ицеит. Уи ашәны амҿышазы урҭ иҟалахьоу акы иеипшымхеит, адыди амацәыси ҟалахт. Аитцыбгьы егьырҭ реипш даадәылганы даиҭан, акы даманы ицеит. Ари иҟаитцо уамашәа ирбон иеитцбацәа ахьтәаз.

Акырҭит раҳәшьцәа згаз-иаазгаз ҳәа уаҩы дрымбеит. Изҭииз рашьа еиҳабы дцом-даауам.

Ҽнак арҭ аиҭбацәа рашьа еиҳабы ус иарҳәеит:

– Уара ҳаҳәшьцәа адыдмацәыс идәылганы иауҭан иаманы ицеит иахьца-иахьаа, изга дызусҭда ҳәа уара, ма уцом, ма ҳара иҳауҳәом, иабаҟоу ҳаҳәышьцәа? – ҳәа.

Ари иаргьы издырзом изгаз, дхәыцуа даатәеит.

– Ааи, шәара аиаша шәҳәоит, саҳәшьцәа саргьы исыздыруам изгаз, саб данҧсуаз иажәа исеиҳәаз ала исҭиит.

– Уажәы, сашьцәа, сара арҭ рхырхарҭа сзеилкаауазар срышьҭалоит, шәара ара аҩнқәа, ҳарахә ҧхасҭашәымтәын, – ҳәа реиҳәан, иаб иҭынхаз ирашь дақәтәаны иаҳәшьцәа дрышьҭалт. Дцо, дцо акыр дцеит. Дышнеиуаз, дгьыл харак аҟны ҭәа дук амҭан сыҧсы сшьап ҳәа даҽыжәҭит. Ирашь нҽаҳәаны днатәеит иҧсы ишьарацы. Дыштәаз, наҟтәирахь ала иаацәырҭит шьабысҭак. Ари дызлеихсуа ҳәа акы имазам. Ашьабысҭа иааиуа, иааиуа иааигәара иааит, аха шәара ҳәа акы ҟанамҭеит. Хаҳәыкгьы нагәыдиҭеит, аха уссгьы иамкит, ажәжәа-ҧҧыҳәа аҳәра иаҽуп.

– Ҳаи, сара уҧсы шҭоу усымкуазар, – иҳәан, ирашь длақәтәан длашьҭалт, аха ицом уа иқәҭны, иқәгьежьуа иқәуп адәҳәыҧш. Аҽыуаҩ уажәымзар-уажәы искуеит ҳәа дшашьҭаз, ирашь хәжәаны инкаҳан иҧсит.

Иҟаиҭахуаз, дықәхеит шьапыла, имҩахьгьы дызцом, ихы кны дҭәыуа аҭәа амҭа дыштәаз, ибеит мҩахәасҭа хәыҷык. Афырҳәа дҩагылан ари амҩахәасҭа дҩаныланы ддәықәлеит, уаҳа иҟасҭогьы егьыҟам абри амҩахәасҭа ахьцо сцап ҳәа. Дышнеиуаз, хан дук днадгылт, абаагәара акәыршаны. Давагьежьит, анс иҳәеит, арс иҳәеит агәашә изаамыртит, агәара дызхымҭит, адәахьы дынхеит.

Уаҳа иҟаиҭарыз анизымдыр, аҭәыуара далагеит агәашә дадтәаланы. Дыздтәалаз агәашә иаҳәшьа еиҳабы лтәы акәзаап. Аҧшәма ҧҳәыс ари аҭәыуабжьы анлаҳа, афырҳәа дыҩны дааизар, лашьа дҭәыуа агәашә дадтәалоуп. Арҭ ргәы еизымҩазо ианеибаба, игәырҕьазеит, цәгьаза.

– Уааи арахь, сашьа, сызкәыхшоу! – лҳәан, аҩныҟа даалгеит. Ахәылбьеха иаҳәшьа аҭәыуара далагеит.

– Ибуазеи, саҳәшьа, сааира бцәымҕума, бзырҭәыуазеи? – ҳәа длазҭааит лашьа.

– Сара сзырҭәыуа убри ауп: схаҭа шьҭа даалашт, даар усцәифоит, уабазгари.

– Сышәфаргьы, сшәымфаргьы шәнапы сануп, – иҳәеит лашьа. Нас дналаган ашәындыҟәра алымҳарҭа дҭалыртәеит. Ахәылбьеха адауы ашҭа дааҭалеит деидараха, ашәарах ҭҩа змам иманы. Ашҭа дшааҭалаз еиҧш иҧҳәыс лызҽиҭит – иҟалазеи фҩык гоит, – ҳәа. Лара даадәылҭын – изакәызеи, сара акгьы саҳауам, – ҳәа агәра илыргеит. Иааигоз

ашәарахқәагьы има абарҭа дҩыхәнан уа абарҭаҟны инкаижьын, аҩны дааҩналеит.

Аҩны еиҳагьы иаҳауа далагеит; зыфҩы иаҳауаз аҧшаара далагеит. Лара дгьаҭәыгьаҭәуа дилаҳәаны дылкит – сара иуасҳәоит уаангыл, сара иуасҳәоит изакәу, уара уқәы дшысымфо, – ҳәа. Адауы данхәыц, игәы иаанагеит длашьазар ҟалап ҳәа. Дқәит “уашхәа мақьаҧсыс дшысымфо” ҳәа. Нас даацәырылгеит сашьа сибарацы дааит ҳәа. – Ҳаит, бара, сара сабхәында дышҧасфо! – иҳәан, даашьҭихын инапы дықәыргыланы дирхәмаруа далагеит. Нас игәылацәа ааидигалан чара изиуит иабхәында, изааиз арахәҭиаа ииҭарацы. Аҧсшәаҳәарахьы ианнеи, иаҳәшьа ус иалҳәеит:

– Уажәы, амал ду удигалара дыҟоуп, аха акы умган; убыс ҳәа, сара нанамгак соуп исуҭозар учықьмаҷьа сыҭ, уаҳа акгьы сҭахым ҳәа.

Иаҳәшьа ишылҳәаз еиҧш, амазара рацәаны ииҭарц аҧсшәа ахҳәааны иабжьеигеит, аха – акгьы згом сара, исумҭар умуазар, саргьы нанамгак соуп, учықьмаҷьа сыҭ, ҷьара акы иаасыхәап, – ҳәа иеиҳәеит. Ари ииҳәаз имаҳә даара дааиҭанакит, аха уаҳа акгьы анимга, ииҭеит ачықьмаҷьеи дзықәтәашазгьы рашь бзиаки. Убас иеиҳәеит:

– Сара сыҧсы злаҭаз счықьмаҷьа усҭеит, аха сумшьын, уара ухгьы ҧхасҭоумтәын, аҩны унеиаанза ашә ааумыртын: агара уцәыуадаҩхашт, аха иуулакгьы уҩны, ууажәлар рыҟны уаннеилакь, ашә аарты, – ҳәа.

Ари имаҳә иеиҳәаз игәы инҭакны, икәадыр иадҳәаланы амҩа дықәылт. Ус дахьтәаз иҭәаҭла аҟны дааит.

Уа данааи, ирашь зышьҭаҧсыз ишьабысҭа аҳәра иаҽын. Ичықьмаҷьа уа инышьҭаҭаны деиҭанашьҭалеит. Анахь икеицо, арахь икеицо, уажәымзар уажәы искуеит шиҳәоз, ирашь нкаҳан иҧсит. Иҟаиҭахуаз, дықәхахт шьапыла, дшықәхац еиҧш, имаҳә иахь дцар дыҧхашьоит, ихьыз азы.

Днатәан ахәыцра далагеит ишҧазури ҳәа. Данынаҧшы, ибеит дызлацаз аладахьы даҽа мҩахәасҭак.

– Шьҭа иҟасҭо егьыҟам, абри сахьаго сцап, – иҳәан, днаныланы иҽынеихеит. Дышнеиуаз, хан дук днадгылеит. Насыҧс иҟалаз агәашә аартын. Ашырҳәа дынҭаланы ахан аҟны днеит. Данынаҧш, иаҳәшьа агәыбжьанытә асоф дшықәтәаз дибеит. Ларгьы данааҧш лашьа дылбеит.

– Унан, сашьа дааит! – лҳәан, ларгьы амардуан дылбаан лҽынигәыджьланы дгәыдкыла-хыдкыла длыманы дынхалеит.

Иаҳәшьа аҕьаҭәыгьаҭәра далагеит.

– Исыҧсыхәозеи, схаҭа даар усцәифоит, – ҳәа.

– Сышәфаргьы сшәымфаргьы шәнапы сануп! – иҳәеит лашьа. Днаганы чықьмаҷьак дынҭалыртәеит. Адауы данааи, аҩны дааҩналаны анаҧш-ааҧшра далагеит.

– Изакәызеи бара, ԥсыуа фԥык саҳауетеи? – ҳәа длазҵааит.

– Дабаҟаз ара аԥсуа! – лҳәан мап лкит, аха адауы дыԥналаны аԥшаара далагеит. Лара дҵәыуа икалҭ дахьынԥашаны дылкит.

– Сашьа даан ҳаибарацы сшәаны дыстҵәахит, иҟалозар, суҳәоит уиҟәатц, думфан!

– Ибуазеи, сабхәында дышԥасфо, дааг арахь, – ҳәа леиҳәеит, аха ихалымҵеит.

– Уқәны агәра сырга дшыумфо ала, – ҳәа иалҳәеит.

Адауы “уашхәа мақьаԥсыс дшысымфо” ҳәа дқәит. Нас ларгьы лашьа даацәырылгеит. Иабхәында дгәыдикылт-дхыдикылт, инацәақәа дрықәыргыланы дирхәмарт, ачара ҟаиҵеит.

Ашьҭахь иаҳәшьа ус иалҳәеит:

– Уара уажәы арахә удигалашт, аха акгьы умган, рашь шкәакәак имоуп убри ада, – ҳәа.

Ишылҳәаз еиԥш, арахә рацәаны ииҭеит, аха акгьы имгеит.

– Иумузозар урашь шкәакәа сыҭ, – ҳәа иеиҳәеит. Даара ицәымыҷхеит, аха иҟаиҵоз, ииҭеит. Шә-саԥьанк адгьыл жны иҭаргыланы аԥыр афон.

Адауы днеины ажра дынхықәгыланы аҭәра анааирба, атрымҳәа иоҭыԥеит.

– Ари усҭоит, аха уашьыр ҳәа сшәоит. Уажәы усыхәаԥшла сара сақәтәаны иусырбап иҟанаҵо! – иҳәан, иара днақәтәеит. Арашь даннақәтәа, иууаза иԥан ажәоан иасит, усҟан адауы амгәацәа иеыҵеикит. Устәи адгьыл иасит, усҟан адауы абҕа иеықәикит, нас ганха амрагыларахь иасит, усҟан арыҷьарахьтәи авара дадтәалан, уахьынтәи амраҭашәара иасит, дааҳәны наҟтәирахьтәи авара дадтәалт. Нас деыԥа-еырԥо ашҭа дааҭалт.

– Абас узыҟамҵозар уашьыр ҳәа суцәшәоит! – Ииаг арахь, – ҳәа иааимихын дақәтәеит. Арашь ажәоан иасит, адгьыл иасит, амрагылареи амраҭашәареи иасит, аха акгьы имыхьит. Нас, бзиала ҳәа аԥшәмацәа ираҳәаны дцеит. Дышнеиуаз, иҭәа аҵаҟа даннеи, ишьабысҵа еиҵеибахит. – Уажәшьҭа уабасышьҭуеи, – иҳәан днашьҭалт. Уажәымзар уажәы искуеит шиҳәоз ирашь лкаҳан иԥсит. – Ҳаи, акы сықәымзаап, акыр сықәзар, абри арашь сызнымхози! – иҳәан, ихы ԥонапыкла икны даатәеит. Ари, арҭқәа рнаос имаҳәцәа рахь ацара дацәыԥхашьо дықәхеит.

Дыштәаз ибахит имԥоақәа рладахьы даеа мԥоахәасҭак. – Абри санылап, ҷьара разҟы сымазар акы саниап иҳәан дықәылт. Дышнеиуаз, днаԥшны ибеит хан дузззак. Абри ахан аҟны снеип, издыруада саҳәшьа еиҵбы лхабар збозар ма исаҳауазар, – иҳәан днеит ахан аҟны, аха изымгәаҕыит, ашҭа аҭалара, маҵуар дуқәак ашҭаҽы иҭатәан. Ииура изымдыруа дышгылаз иаҳәшьа заагара дыҟан дшаауаз дылбеит лашьа.

Диеигәырҕьеит, дикәшеит, даалгеит аԥоныҟа, ахан ахь.

– Уабаҟаз, уабаанагеи ҳәа диазҵааит. Даагыланы илеиҳәеит дахьыҟаз, иаҳәшьцәа шибаз, насгьы дзықәшәаз, дзыниаз зегьы. Аԥоны даартәаны лара дыԥоны дцеит лхаҵа адауы иҟны. Днеины диҳәеит, лашьа лбара иааз димфаразы; длырқәит, уашхәа илырҳәеит. Иеиманы иааит, лашьа дилырбеит, дгәыдкыла, инапы имхны, ихәы бзианы иҟаиҵеит.

Ауха уа дыҟан, аеены ддәықәлеит аԥоныҟа. Арахәҭиаа исҵоит иҳәан, еизицеит арахә ҵԥоа змамыз. Иаҳәшьа ус иалҳәеит лашьа: – уара иуиҭаразы еизицеит арахә рацәаны, аха иумган акгьы; иара имоуп, иԥсы изалымхуа ееиқәак, қьақәа Залашә ҳәа. Убри сыҭ, уаҳа акгьы згом ҳәа удәықәлар, иуиҭоит. Нас ига, амала иара убас иуирбап цгәык иаҟараны, аҵалз ахьыкәкәа аҭәра акра ҵкьыҵкьаушьо, аха уеизгьы инумыжьын, иалҵуеит уашьҭан.

Ишылҳәаз еиԥш, арахә рацәаны идигалт, аха имуит, акгьы имгеит.

– Иуҭахузеи, иуҭаху усҭоит, – ҳәа иеиҳәеит адауы, қьақәа Залашә идыруеит ҳәа дыҟазамызт.

– Сара исҭаху қьақәа Залашә ауп, исуҭозар, – иҳәеит иабхәында. Иҟаиҵахуаз, иуҭаху усҭоит ҳәа иеиҳәахьан, аха даара ицәымыҷхеит. Иаҳәшьа ишылҳәаз еиԥш, цгәык иаҟараны, аҵалз баа ахьыкәкәа аҭәра ианкны има дааит. Иара ус ишыҟазгьы има ддәықәлеит.

Дныҟәеит, дныҟәеит, аха изаагом, ацгәы еиԥш иеиҷьыԥза, аҵалз ацрыкәкәа има дауеит. Дшааиуаз уаҳа еиҷьымхазакәа иҭәа аҟны дааит. Дахьааиз, ишьабысҵа дырԥоегьых уа аҳәра иаҽын. Иаҭәра кны аҭәа амҵан днамҵатәаны илаҷырз икәааша аҵәыуара далагеит. Дҵәыуа дахьтәаз имыткәма иалаҵаны иҳәон:

– Сара разҟы сымандаз срашьқәа аки-аки еиԥшымкәа исымаз сызнымхоз, сара саҳәшьцәа сырҭахындаз қьақәа Залашә ера алымҵуази, – ҳәа. Аҵәыуара даҟәаымҵзакәа амыткәма иҳәон. Ари ииҳәоз қьақәа Залашә, ауаԥ-цәажәара змаз, иҵалз бааха игылаз иаҳауан.

– Ҳаит, абаапсы, умшәан уара узеыуаԥохозар сара ера узызуеит, – ҳәа абжьы наргеит. Данаапш қьақәа Залашә ула узахәамырԥшуа иҷламха игылоуп.

– Ууаи сарҕьа лымҳа унапы ҭшьы скәадыр убра иҭоуп, сарма лымҳа сьеуапҵаршәи ссахҭан еуапеи ҭоуп, сеибыҭ, – аҳәеит.

Дгәырҕьаҵәа алымҳақәа инапы нарҭишьын, акәадыр накәиҵеит.

– Ууаины усықәтәа, сара сашьҭалоит урашьқәа зышьҭаԥсыз ашьабысҵа, сахьзашт, аха уара иузкыр. Амала иузкуазар атәыԥоа кы, даеаҷьара уанакьыс, нас уаргьы саргьы ҳаԥхасҭахоит, – аҳәеит.

– Ибзиоуп, сара искып атәыԥоа, – иҳәан, днақәтәан днашьҭалт.

Анахь, арахь иқәнаргьежьуа инахьзеит. Ашырҳәа инапы зҽынаирхаз атәыԥоа аԥыхьамшәакәа абҕа инықәсит. Абырлаш еиԥш ишкәакәаза акы ԥохҟьаны ашьабысҵагьы иахьца иахьаа имбазакәа илаимпыҵабеит. Ари ахьцаз гәанаҭеит қьақәа Залашә. Ишиашаз инашьҭалан кәара цәгьа бааԥсык инҭанагалт.

Ишнеиуаз, қьақәа Залашә ицәыҳәҳәаны кәараҷҷак инхыҟәгылт.

– Абаапсы, абра ҳҭахоит, уеыжәцны нырцәҟа угыл, сара сахыпоит, убрахь сахьыҟәпало хәычзак усыгәтасны сеиҭарпа, мамзар сыпхасҭахоит, – аҳәеит аеы.

Ишаҳәаз еипш, нырцәҟа дырны дҩагылан, ианыпа, акапамҭазы днагәтасны инеиҭеирпеит, ирулакгьы егьырмыхькәа ирит уи акәара.

– Уажәы ҳара ҳзышьҭоу нхоит абра ҩохала, шьабысҭазам дызгабуп, лара арахь атәамцахь ашҭа данааҭало сара сналыдыххылоит, уара дузышьҭыхыр даагашт, мамзар акгьы ҳалшом, – аҳәеит, қьақәа Залашә.

Ари ааибырҳәан инхалеит рапхьа иҟаз ахәаҟны. Уи аамҭазы лара асоф дыкәтәоуп, ажәабжь ҳәара даҽуп, лгәы аҟьара-ҟьараҳәа еисуа:

– Сан лутраҟны снеины аҟәландыр сыҟәшәон, азәы иесызкны дсышьҭан сикрацы, аха сизымкит, х-рашьк сыдишьылт. Ацыхәтәаны қьақәа Залашә дақәтәаны дсышьҭалан сикырц агьсыгымхеит, аха изулакь сырцәааит, – ҳәа.

Ари лажәа данаалга, дҩагыланы ашҭа дныкәылт длеиҩеиуа, лыпсы ааивылгар лутрахь дцарцы. Уи аамҭазы қьақәа Залашә агәара инахыпаны ицәыҳәҳәаны иналыдпалеит, аеыуаҩ шьаҽак днеиҭамырпакәа даашьҭипаан дима ашҭа дынҭкьеит. Дшааиуаз днеит атәаҟны, ичыкъмаҷьа аашьҭихын икәадыр инаехьынҳәаланы ддәыкәлеит деиханы.

Амҩан илеиҳәеит ууанза ддырны длышьҭазшәа, ирашькәа ла лзы дшырмеигзаз, хатәы пҳәысс дшиҭаху. Ларгьы иҟалҵоз, иажәа дазааит. Дима даара акыр дцахьаны имаҳә ииҭаз ачыкъмаҷьа агара цәгьахеит, ихьанҭан. Аха иеиҳәаз гәынкыланы, аҩны днеиаанза еимыртырц иҭахын.

Ипҳәыс, иара, ичыкъмаҷьа, арҭ зегьы зқәыз аҷьабаа збахьаз қьақәа Залашә абга цәнаҟьеит, уаҳа изымцеит.

Ари уеизгьы исызгом, иҭоу збап иаартны иҳәан ацапхала ианааирты, агәгәаҳәа ар ҭибаҳәеит. Азауадкәа, афабрикакәа, аҩын дуқәа иаразнак зегьы ҟарцеит. Амашьынакәа ажыҩ-сыҩхәа ииаҟьо қалакь духаны иааҟалеит, аха иабаҟоу иуаажәлар рыҟны акәым, дгьыл харак аҟны акәхеит, иара ҳәынҵқарс дныҟарцеит; ипҳәыс аҳәынҵқар ипҳәыс ҳәа ҷьара ддәыртәеит. Ари иахьа акәым, уаҵәы акәым, акырцит, иара уа дынхазеит.

Зны иуаажәлар ааизиган дразцааит ҷьаранза сцон сакәиҭума ҳәа.

– Ҳаи, иухьзеи аҳәынҵқар, ухатцкы! Ҳара уара уоуп ҳазхәапшуа, улбаа уҭахызар, – ҳәа иарҳәеит.

Нас днеин ипҳәыс ихатыпаны днықәыртәаны иара қьақәа Залашә днақәтәаны дцеит имаҳә, ачыкъмаҷьа изҭаз иахь. Ашҭа данынҵала, имаҳә иаразнак идырит иҟалаз. Даадәылпцын – иҟоуцазеи, сушьыма ҳәа диплт. – Саҳәшьа еицбы лыҟны сахьнеиз исылҭеит зда гәыгырта рымамыз реы қьақәа Залашә. Сара уи ала иҭасырхеит срашькәа ҭазырхаз

ашьабысҭа; уи ашьабысҭа дызҭабзаарын. Изулакь қьақәа Залашә амчала дызгеит пҳәысс. Аха иахьакәзамыз қьақәа Залашә ааҧсара сыхьзан исзымго сынхеит, уеизгьы исызгом, қьақәа Залашәгьы абга пцәоит сҳәан, иаасыртит.

Исыпсыхәоузеи, сыуаажәлар сцәызит сара, ара сынхеит, сашьцәагьы саб иашьцәагьы ракәын, сырзыпшаауам,– ҳәа иеиҳәеит.

– Уи сара иеиҭаузҭасцалап ачыкъмаҷьа, аха уашьҭан ианахуртуа уи аҟара ҟалом уажәы шаҟа ыҟоу аҟара, аиашазы уи адауы ида уаҩы ицәшәомызт. Аҩыцьагьы рҽынархан ақалакь ахьыҟалаз инеит. Адауы аҟәақҳәа даарылалан бжаҩык ишьит, аха иаанхаз зегьы ачыкъмаҷьа инҭеицалан деибыҭаны амҩа днықәицан, даахынҳәит иконыҟа.

Ари дышҳәынҵқарыз ичамадани ипҳәыси иманы иконы дааит. Дахьааиз, ичыкъмаҷьа ашә ааиртын, апҳьа ишыҟалаз еипш азауадкәа, афабрикакәа, апара пҟарҭақәа уҳәа, ҳәынҵқаррак злашьақәургылашаз зегьы рыла иеиқәшәаны иааҟалеит.

Аҳәынҵқар итәарҭагьы иара иҳаблаҟны, иуаажәлар рыгәта иҟаицеит.

129. ИАШЬЕИ ИАҲӘШЬЕИ ЧАН ЧАНГӘЫР ИПҲАИ

Ажәытә зны нхаҩык дыҟан. Чкәынак диман. Убри ачкәын хҩык апҳацәа иоуит. Аха уи нахыс ачкәынгьы ипҳәысгьы пцын, абри абду изынхеит абарҭ азҭабцәа аазатәыс. Ииулакгьы иаазеит, идухеит, аха уажәышьта илымшо далагеит иара. Илымшо даналага, ахандеира, аарыхра анизыҟамца, абнахь аныҟәара хтаикит, ҷьара шәырк, амник, абрик ибар, иҟәшәаны иааигон. Убри иҟәшәаны иааигоз ашәыр рҽацаны абанҭ имаҭацәа рыпсы еиқәирхон. Аха, иалаухи, ицәхәит дара акгьы рышәзамкәаны. Ус дара уахьрыхәапшуаз анцәа ишиҳәара, рыпшра, рсахьа, анцәа ишиҳәара иҟаз зҭабцәан.

Ари атаҳмада мышкы иконы дыкодәылпцын, дыцо, дыцо дышнеиуаз акәымкәаны, баҳчарак дныҵалеит. Баҳчарак дныҵалеит, аха уаҩы иимбац, атцәакәа, аҳақәа ихьырхәаны ирҽан, зегьы ҷьашьатәшәа ипшзан. Руак дыҩкыдлан, дҩықәлан, изҽыхуаз зегьы ҿихын, икәа итапсаны, иманы иконыҟа дааит. Имаҭа зҭабцәа иеигәыргьатцәа ипылан, иааигаз атцәакәа шаны ириҵеит, ирфеит.

Ауха иара дахьышталаз дызмыцәеит. Дхәыцуан абарҭ ари нахыс ишпанықәызгари ҳәа. Адырҩаены дныҵыгәгәан, деиҭацеит абнахь. Атцла деиҭакәлан икәа азна ҿихит. Длалбаан убри атцла амҵан ажра ижит. Ауаҩ ишәара ажра ааижын, ачалт шышны инаганы иныкәҵаны, анҭ иҽихыз атцәакәа иманы иконыҟа дааит. Итцәакәа имаҭацәа инарҽеицеит.

– Уашьта, баба, сара исылшом, – иҳәеит. – Уаҵәы иаашар, ҳаиццап, – иҳәеит. – Исыршәшәоит, аҟәшәараҽы шәаргьы шәсыцхраап, – иҳәеит.

Адырԥаены ари аҭаҳмада имаҭацәа ахԥыкгьы иманы дцеит абнарахь, анҭ ашәыр ҵлақәа ирҽассы иахьаҽаз инеит.

– Шәара абра шәгылаз, – иҳәан, иара аҵәа дыкәлан ишимчыз иануршәшәа, амни аҵәа зегьы амни иижыз ажра иҭаԥсеит.

– Сара бзиа сызбо амна дҭаԥалоит абыржәы, – аниҳәа, арҭ, рыцхақәа, адрым-срым ҳәа ахԥыкгьы ажра инҭаԥалеит. Убри аҟара бзиа дырбон рабду. Ианынҭаԥала, длалбаан, аҵәақәа адәахьы инхақәазгьы ааиҟәшәан, дара инарызҭаԥсаны, ачалт нақәҵаны, анышә нақәыԥсаны, днарԥырҵны дааит. Уаҳа хәшәы имамызт. Шьҭа дажәит, дыԥсуеит. Ауны даннеи, иаргьы уаҳа изымчҳаит, нас дыԥсызар акәхап, гәаҟцәгьа. Гәылазла азәгьы димазамызт.

Арҭ азҭабцәа ажра иахьҭатәоу зны-зынла убыс иҵәыуоит, убыс иҵәыуоит, абарҭ анҵәыуо убысҟан ашәҭқәа зегьы канзоит, аҵлақәа зегьы рбыҭьқәа ҵәиуеит, адунеи зегьы ҵәыуоит, аԥсаатәқәа, аԥстәқәа зегьы ԥьабоит. Убри аҟара игәыҭшьааган урҭ рҵәыуабжьы. Даеа зныхгьы иааларшәны убыс ашәа рҳәоит, убыс ашәа рҳәоит, урҭ рыбжьы захәауа ашәҭқәа зегьы пытуеит, аҵлақәа рбыҭьқәа зегьы иаразнак иҿыцххараза, ииаҵәаза, икашә-қашәо иҟалоит. Уи моу, аҳ иуахьад ахьҭаку арҭ азҭабцәа рашәахәабжьы анраҳалакь, икәашоит, икәашоит, ахырзаман ҟарҵоит, гәырҕараха ирхалоит. Урҭ азҭабцәа ирҳәо ауыза шәахәара уаԥытәыԥса имаҳац. Дара анҵәыуо, убысҟан зегьы, зегьы рхы рыкәаены, игәаҟха игылоит, азыҵәкьагьы ржәуам, акыргьы рфом.

Ари мышкы, ари ԥымыш, ари хымыш. Ауахьад ас шыҟарҵоз гәазҭаз амаҵуцәа аҳ адырра ирҵеит абас ауп ҳуахьад крырфом, крыржәуам, абри аԥызоуп иҟоу. Зны-зынлагьы абас ауп ишыҟоу: икәашоит, икәашоит иааҟәымҵзакәа рхәеит. Измааноу, иҟоу ҳаздырам ҳәа аҳ адырра анирҵа, абыржәыҵәкьа иахьабалак шәеимданы иҟоу закәу, измааноу еилышәкаароуп ҳәа ауаа дәыцәиҵеит. Идәыцәиҵаз ауаа акыр аамҭа еимдеит, анахь рхәеит, арахь рхәеит.

Ус еимдо ишнеиуаз акәымкәан, анҭ азҭабцәа рҵәыуабжьы раҳаит. Уи моу, даргьы амхаҵәыуеит. Убри аамҭазы ԥсаатәыс, ԥстәыс иҟоу зегьы рхы кны абарҭ азҭабцәа рҵәыуабжьы иарҵәыуоит. Нас иааиҭакны арҭ азҭабцәа ашәаҳәара ианалага, егьырҭ зегьы гәырҕаны илахҿыххеит. Убыс игәырҕьеит, убыс игәырҕьеит, Аԥсны, адунеи, мшәан, зегьыԥьара лашеит.

Ишнеиуаз акәымкәа, абри аҳ ибаҳчаҟны анышәҿыцны ижны ирбеит. Абра анышә иҵԥуан абри абжьы. Ари абжьы ара анышә иҵԥуа ианраҳа, иласны иржызар, ачалт аархырхзар, хԥык азҭабцәа аатыргеит. Аха иршәымызт, ирхамызт, еергьҳәа иршәыз зегьы ԥазахахьан.

Ас ауп иаабаз, ас ауп иҟоу ҳәа аҳ иахь адырра аныҟарҵа, исзаажәга арахь урҭ азҭабцәа иҳәан, изнаргеит. Иахьнаргаз, амаҵуцәа ирыдиҵан арҭ аиҳәашьцәа ахԥыкгьы ркәабеит, амаҭәа ҿыцқәа ршәырҵеит. Нас аиҳәашьцәа реиҳабы днеиган аҳ, длазҵааит бара, иҳәеит, напҟазарас ибымоузеи иҳәеит.

– Сара напҟазарас исымоу убри ауп, – лҳәеит лара аҭакыс, – амаҭәахә ансоуа аамҭазыҳәан, уара уаҳҭынра иазхо аба мызкала асра сылшоит, иарбан хку иуҭаху, – ҳәа иалхәеит.

– Ибзиоуп, азамана, – иҳәеит аҳ.

Нас агәыбжьанытә длыԥхьан дааиган длазҵааит бара напҟазарас ибымоузеи ҳәа.

– Сара, – лҳәеит уи, – иахьа уаа шәԥык ааугаргьы, аминуҭ азыҳәан рхәы аҟаҵара, рыԥхь ҟаҵаразыҳәа ҷьара снаскьо сыҟам, – лҳәеит.

– Ибзиоуп, азамана, – иҳәеит аҳ.

Аҵыхәтәан аиҵбы длыԥхьан дааиган длазҵааит бара бнапы иалшозеи, ибылоузеи ҳәа. Ари данлазҵаа, азнык азы маҷк иаалцәымыҷхеит, нас илхәеит дызлаҟаз.

– Сара, – лҳәеит, – абанҭ саҳәашьцәа ирылшо акгьы салаҟам, исылшом, – лҳәеит. – Мацара, – лҳәеит, – исылоуп, – лҳәеит, ԥыцьа ахәыҷқәа сцәа иалҵраны иҟоуп, рыбжа хьны, рыбжа разынны, зҭабки ҷкәынаки, – лҳәеит.

– Ибзиоуп, азамана, – иҳәеит аҳ.

Ани аиҳәашьцәа реиҳабы афабрика лызирхиеит, лымаҭәахә, лара деиқәиршәеит, асра, азахра дазикит. Ларгьы дықәгьыжьааны амитә лылшон.

Агәыбжьанытә лакәзар, уигьы аԥны аԥнуҵқа афатә ҟаҵаразы дыԥонеиҵеит. Аиҵбы иара дигеит ҧхәысыс.

Аамҭа цеит, егьит. Ари лара дхьанҭахеит, аҿҳәара анаа, иаргьы дгәырҕаҵәа дыҟоуп, иҟаларызеишь ҳәа дыԥшызар акәхарын. Ус аибашьра ҵысит тәым ҳәынҭқаррак ахь ҷьара. Ари аҳ адырра иоуит уеизгьы-уеизгьы абас ауп иҟалаз, уааироуп рхәеит. Иҟаиҵоиз, иеааибиҭан, ир иманы дцеит.

– Сара сҵоит, уаҳа ԥсыхәа сымам, аха ара иҟало ажәабжь сзынашәыцҳа, – ҳәа реиҳәеит данцоз.

Ари иара дцеит, аха иԥҳәыс лаҳәашьцәа дыкны дырфон, дырҭахзамызт. Абри аԥстазаара бзиа ла илоуит, ҳара абас уахгьы-еынгьы аусура ҳаҿуп, абас ҳзыҟалазеи ҳәа дырҭахзамызт, дшьыцыргеит, дырцәымыҷхеит.

Ус ишыҟаз акәымкәа, лара лыҿҳәара анааи, рыбжа хьны, рыбжа разны ҷкәынаки зҭабки лыхшеит. Аха, иалаухи, лаҳәашьцәа ааицәажәан, илыхшаз лара илмырбазакәа иаарҵәахын, аласбақәа наган иҩалыҵарҵеит.

Аҳ иахь адырра ҟарҵеит (ажәабжь сзынашәыцҳа ҳәа имҳәахьази), абас, абас ауп иҟоу, уԥҳәыс аласбақәа лыхшеит рхәеит. Ҟоҳ, ари захаз иара иакәызма, даара игәы иалсын, дкылыхха дааит иаразнакы.

Ари лара (иԥҳәыс) илеиматәаны акьыжьыҳәа аҵәыуара даҿуп, рыцҳа, ахырзаман еиқәаҵәа ҟалҵоит, аха илыхьыз аиаша ларгьы илыздырзом.

Арҭ илыхшаз аҳоыцьагьы нарган, уаҳоы имырбазакәа, аҳ даанза, амҽы ааиҟәырпҵаны, игәаҳоаз амҽаҟны, рҳоыцьагьы нҵатцаны, ичапҵаны, инаганы амшын иаларыжьит. Ахәычқәа амшын ихыланы ацара иаҿуп, анахь иагоит, арахь иагоит, ацәқәырпҵа иалоуп. Идурҟатцои? Аҵшқацәа. Акҳыд гәаҳоа чапҵаны иҭоуп.

Ари аҳгьы данааи, иҵҳәыс аласбақәа лыхшеит ҳәа ианидырба, ари дсеиҭалатит, дбашазаап иҳәан, диган усҟан ауахәама ҳәа аҟан, ауахәама аҵхьа агәашә аҟны днаганы ацемент лықәиҭәеит. Убра ажьаҳәа наганы иқәитцеит. Нас абас икыдиҳоылеит: “Абра иавсны ицо дызустазаалакгьы абри лхы иамысра” – ҳәа. Ажәак ала, ахьымзг слыргеит иҳәеит, даара ихы иақәитцеит.

Абас ала, ари иҵҳәыс ацемент лықәырҭәаны дааныжьны, абанс анҵаны, иҳоныҟа дцеит.

Анҭ ахәычқәа, рыцхақәа, ицоит, амшын ихуп. Азы иаманы ицо, ицо, ицо, ишнеиуаз, заҟа ицаз седроу, ацыхәтәаны нхаҳоык ибеит дара зҭаз акды. Акды амшын иҟьо иаманы анхаҳоы ианиба, сзашьҭоузеи ҳәа днеин акды амшын иаазхиган, аҳоныҵҟа агәаҳоараҽы ахәычқәа рцәуабжьы иаҳаит. Иааҵиезар, ачкәыни азҭаби рыбжа хьны, рыбжа разынны ианиба, дгәыргьан, иааигәыдыҳәҳәаланы, иманы аҳоныҟа дааит.

Ари анхаҳоы иҵҳәыси иареи хшара дрымамзаарын, игәыргьацәа ираазеит, ирыхьчеит, идухеит. Аха абарҭ есымша игәныргон раби рани ахьырымбацыз. Ҳаби ҳани аадыруазар цәгьамызт ҳәа ирҳәо иалагеит абарҭ иашьеи иаҳәшьеи. Насгьы ари ачкәын-енак шәарыцара дахьцаз иҳоызаки иареи ажәак ааимаркын, иаеҵниҳәеит, уара, иҳәеит, уани уаби ракәзам зыҟны уҟоу, уани уаби уздырзом иҳәеит ани ажәа имазкыз иҳоыза.

Ари иҳоыза ас аниҳәа, ихьмызгишьеит, нас иаҳәшьеи иареи еибырҳәеит ҳцаны ҳани ҳаби ҳаҵшаап ҳәа. Иааин абарҭ изаазаз ирыҳәеит ҳшәышьты, ҳани ҳаби аабар, иҳаҵшаар ҳтахуп рҳәеит. Ацыхәтәаны ҳара шәа шәҳарзуам, ҳа ҳзаазаз шәа шәоуп, уи аадыруеит, ахаангьы шәҳарзраны ҳаҟам рҳәеит. Арҭ ас анырҳәа, азнык азы изаазаз иргәампҳеит, аха нас урҭ уаа бзиақәамзи, иақәшаҳатхеит. Иақәшаҳатхан, иашьеи иаҳәшьеи реааибырҭан, амҳоа иқәлеит. Иахьцаз акыр еимдеит, абнахь, абрахь, ирулакгьы, ирҳәалакгьы, доуҳалоума, аниума, ариума раб иҳоны инеит, уахынла.

– Ехе, саҳәшьа, ибылшарызеи, иҳалшарызеи? – ҳәа аешьа иаҳәшьа длазцааит.

– Са исылшо убри ауп, – лҳәан, лыхьтәы мацәаз аалымгылхын, ианынкалыршә, раб иҳоны ацкыс иеиҭьны ахьтәы ҳоны цырцыруа иаақәгылт.

Лашьагьы ларгьы леин абри аҳоны иҳоналеит. Абра иҟоуп уажәы. Адырҳоаены ашьжьымҭан ах (арҭ раб) дангыла, данынаҵшы, сыла акы ихнакуеит, закәызеи, иҟалазеи иҳәеит. Имацуцәа ааиҵхьан данразцаа, абас-абас, уҳоны ашҭаҟны, абригь-абригь ахьтәы ҳоны ҕьазҕьазуа игылоуп ҳәа иарҳәеит. Иаргьы ибон уи, аха лаҵшцашәараз цьишьон. Иибозгьы, имацуцәа ирҳәозгьы хаимҵеит азнык азы, аха имацуцәа ирыдицеит шәнеины абна иҟоу ажәабжь еилкааны шәааи ҳәа. Аха амацуцәа азәымзар азәы изымгәаҕьит абна анеира.

– Абна инеины ажәабжь сзаазго, – иҳәеит, – сҳәынҵқарра абжа исҭоит, – иҳәеит ах.

Ари аҳоны анырба, арҭ ачкәыни азҭаби ран лаҳәшьцәа гәҳоарас иркит. Абра заамурак ыҟазар ҟалап рҳәан, ҭакәажәык дырдыруан, убри дазыркит. Ҭакәажә гызмалк лакәзаарын лара.

– Ибура бдыруама? – рҳәеит.

– Аа! – лҳәеит.

– Абни ахьтәы ҳоны блыҳоналаны, изтәу ибулакгьы, ибҳәалакгьы, цьара гызмалрак рызхәыцны изланбырцәаша башьҭал, – ҳәа ларҳәеит.

– Са сцоит, схалоит убри аҳонаҟны, иҟоу ажәабжь шәзаазгоит, – лҳәеит ацакәажә ах еизигаз ажәлар рҽы днеин.

– Ибзиоуп, – рҳәеит.

Ари ацакәажә лҽыналхан, ахьтәы ҳоны ахьгылаз днеин, хыхь дыҳохалеит. Ари ацакәажә уа даннеиз аешьа аҳоны дыҟазамызт, аеҳәшьа лымацара лакәын иҟаз. Аешьа шәарыцара дцаны дыҟазаарын. Ари ацакәажә днеин, дгәыцхәгәышьуа, адунеи ара азҭаб длыцәнымхошәа ҟацаны, дгәыдылкылт, дхыдылкылт, длыцәнымхошәа, лхацкы, лыҵсацкы камыршәуа. Ацыхәтәаны, дида, лҳәеит, заҟа бзиа шәыҟоузеи, аха шәара ишәыгу акы ыҟоуп, лҳәеит.

– Изакәызеи, иҳагузеи? – лҳәеит ани азҭаб рыцхә.

– Абригь-абригь ацыпан, – лҳәеит, – азә дыҟоуп, – лҳәеит, Чан Чангәыр ҳәа, – лҳәеит. (Абри алакә исҳәогьы “Чан Чангәыр” ахьзуп). Убри Чан Чангәыр ҳәа иҟоу зҭабк димоуп. Убри дыҳонамкәа шәа шәыҳоны зыпсоузеи, – лҳәеит. – Убри азҭаб башьа димазар, шәыҳоны абра дыҳоназар, убри лоуп иақәнаго. Уаҳа шәа шәыҳонаҵа иақәнаго, изырлашо уаҳо дыҟам, – лҳәеит. – Убри лоуп ишәыгу шәара, – лҳәеит ари ацакәажә мыжда.

– Ари иаҵсыхәоузеи, уи илаагашьуозеи? – лҳәан азҭаб ари ацакәажә длазцааит.

– Иаҵсыхәоузеи да, бара башьа данааиуа, беырчмазаҳоны бышьҭал. Абригь-абригь ацыпҵ аҽы инхо Чан Чангәыр иҵҳә ҭацас дысзааумгар, сыпсуеит ҳәа ҳәа. Нас иара уахь дцап, дааигап, – лҳәеит ацакәажә гызмал.

Азҭабгьы уи лҳәатәы аахалцан, лашьа данааиуаз аламҭалазы еырчмазаҳо ҟалцан дышьҭалеит. Ацакәажә наҟ дылцәахит.

– Ибыхьзеи саҳәшьа, бзышьҭоузеи? – иҳәеит лашьа данааи.

– Исыхьзеи умбо, сычмазаҩы ҕәҕәоуп, – лҳәеит иаҳәшьа.

– Хәшәыс ибымоузеи? – иҳәеит.

– Хәшәыс исымоу убри ауп, абригь-абригь аҭыҧан, Чан Чангәыр ҳәа дыҟоуп, аҧҳа димоуп. Убри иҧҳа ҭацас дансмоу, сыҧсуеит, – лҳәеит.

– Ҳаи, абааҧсы, ба быҧсуазар, сара аҧсҭазаара иазызуазеи? – иҳәеит.

Нас аҟаҧыҳәа даақәгьыжьын, иҽааибиҭан, ддәықәлеит. Аха дандәықәлоз аамҭазы иаҳәшьа дахьышьҭаз лхаҟны имаҭәақәа наганы икнеиҳаит.

– Сара цәгьарак сақәшәозар, – иҳәеит, – абарҭ зегьы албганы, аҭзамц икыдҩырны бхы иақәҳауеит, – иҳәеит. – Мамзар, сеибганы саауазар, санаауа ара сыббап, – иҳәеит.

Абас иаҳәшьа илеиҳәан, иара ддәылҵны дцеит. Ари иара данца, ани аҭакәажә даацәырҵын, днеин ауаҷьаҟ дньеҳәатәеит. Ани иаҳәшьа длацәажәо далагеит, анахь, арахь, иалаухузеи, лхы ҭылҟьарц даҽуп.

Ари аҷкәын дцо, дцо дышнеиуаз акәымкәаны, дыҵааауа, дыҧшаауа, абри Чан Чангәыр ихьзи ижәлеи ҳәа дышнеиуаз, иааигәа днеит.

Ани Чан Чангәыр ҳәа иҟаз ҕәҕәак, митәык, саҷьанк иоура аҟаны, хырзаманк иакәзаарын. Есышьыбжьон дәык аҽы, агаҽаҽы ихатәы флыкала даазхыҵуазаарын. Абри геқтарк адгьыл аурозоуроу иазымкуа ауасақәа иман абра. Иеициз ҷкәынаки зҕабки имазаарын. Ари даниба, “мшыбзиа”, “бзиа убааит” ааибырҳәеит.

– Уара уоума уара, Чан Чангәыр? – иҳәеит ари аҷкәын.

– Аиеи, сара соуп, – иҳәеит.

Аҧсшәақәа ааибырҳәеит.

Абас-абас ауп иҟоу, абри аус азоуп сзааз иҳәан, аҷкәын ииҭахызгьы иҳәеит. Ари ас аниҳәа, ани Чан Чангәыр иааицәымыҕхеит хәыҷык.

– Уара сыҧҳа лзы уааит, баба, аха лашьа, сара сыҷкәын илеишәа цәгьоуп. Ушнеира уара иудырп, ҿеыртатаны унеи, баба! – ҳәа иеиҳәеит.

Иҩны ахьыҟаз иеиҳәан, егьин, дцеит, ари аҷкәын уа даннеи, “о, аҧшәма!” ҳәа ҽиҭын, иара ишиҭахыз еиҧшҵәҟьа ахьу ҳәа азәгьы ддәылымҵызаап. Дгәаан, дызусҭада, иҳәеит, ара аҧшәымас иахыда иҳәан, ибжьы ҷьбараны инаиргеит. Нас азҕаб даадәылҵит, аха уаанза (абри лашьа ииҳәоз зегь ҟалозаарын) лашьа дгәаиҭан, дхаҳәыршәыраитәхьан. Ари лашьа ани дзигәамҧхаз ибжьы рдуны иахьиргаз амацара акәымзаап. Иҟалаз уи ауп, абри инеиз аҷкәын иаҳәшьеи иареи иеицымии, анҭ зыҟны днеизгьы иеициз ракәымзи. Зыҟны днеиз аҷкәын (Чан Чангәыр иҧа абри инеиз иаҳәшьа разҟыс димазаарын. Аха ари иаҳәшьа дигар, нас иаҳәшьа ланхәыҧҳа иара дизгомызт. Убри азоуп, иаҳәшьа ддәылҵаанза, адәылҵха ламразакәа, иара адоуҳа ҟаҵаны ари ашҭа инҭалаз аҷкәын дхаҳәыршәыраны дзыҟаиҵаз).

Ари иара данхаҳәыршәыраха, нахьхьи иаҳәшьа ҽырчмазаҩ ҟаҵаны дахьышьҭаз лхаҽы имаҭәақәа кнаҳамзи, урҭ аттаҳәа аҭзамц илкыдыҩрын лхы иақәҧсо иалагеит.

– Ҳаит, – лҳәеит лара дахьышьҭаз, – сашьа ҷьара рыцҳарак дақәшәеит, – лҳәан данҩаҵҟьа, лашьа имаҭәақәа зегьы ҩкыдыбган, лхы иақәҳаит. Лхы ианақәҳа, аах, лҳәан, абри аҭакәажә даашьҭылхын, даалырҵәин, амца дылхәыҵагәаны аҷҷаҳәа дылблит.

– Бара – лҳәеит, – ишҧыкәу, – лҳәеит, – абас шысзыбуз, – лҳәеит.

Дындәылҵын (ларгьы нас доуҳала дыҟазар акәхарын), арашь длақәтәан, лашьа дишьҭалеит. Дцо, дцо дышнеиуаз, абни ауаҩ, аҭакәажә иззылҳәаз Чан Чангәыр иуасақәа дрылоуп, саҷьанк дҩазоит, илабашьа ду кны, дылбеит.

Ахьышәҭҳәа дааеыжәҵын, днеин икалҭ дагәызит, ихы дагәызит, уара уоума абригь-абригь лҳәан аҧсшәа карҵәазаны иалҳәеит.

– Аиеи, баба, Чан Чангәыр захьзу сара соуп, – иҳәеит.

– Нас ус акәзар, сашьа уара душьҭаланы даауан, дубазар абааҧсы? – лҳәеит.

– Қо, баба, башьа аҩны ааҵра давагылоуп дхаҳәханы. Ба баннеилакь, абыржәы абра са сҽы бьешбыртатаз еиҧш, абас ибзыҟаҵару? – иҳәеит.

– Ҟоҳ, ишҧасзыҟамҵо! – лҳәеит.

– Нас ус акәзар, баба, баҧсышәа мацараха, беыртатазаны бнеи, баба, – иҳәеит.

Ари иаразнак иаргьы дҵәыуеит, ларгьы дҵәыуеит, еибарҵәыуеит. Лашьа дҭахеит, нас дабамҵәыуоз. Иаргьы иҭахымызт абри аҩыза ацәгьа дақәшәар. Иҟалоз идыруан иара. Ари анс аниҳәа, лара деихан иҩныҟа дцеит. Даннеиҵәҟьа, ахьышәҭҳәа, илдыруаз ала дшьамхнышгыланы “аҧшәма!” ҳәа ҽылҭит лыбжьы ырхаазаны. Нас иахьынзалылшоз ала лҽыртатаны, лҽыргәыбзыҕны, дматанеит, дцәажәеит, егьит. Азҕаб даадәылҵит.

– Са сашьа, – лҳәеит уи, – амна дтәоуп, – лҳәеит, – илеишәа, игәыжәла цәгьоуп, – лҳәеит, – бара хәыҷык беыртатаны быҩхал, – лҳәеит.

Дыҩналыжьлеит аҩныҟа. Дышнеизҵәҟьа, лшьамхы арсны икалҭ дагәызит, аҧсшәа карҵәазаны иалҳәеит.

– Бгыл! – иҳәан, иаргьы игәы ааҧшқахан, дҩаиргылт.

– Ибҭахузеи, закәузеи? – ҳәа длазҵааит.

– Исҭахузеи умбои, ухаҵкы, абра аҧхьан иааиз сашьа иоуп, сабацари, сашьа заҵә дхаҳәыршәыраха амна уааҵраҽы дгылоуп, изурызеи? – лҳәеит.

– Бара абри аҟара абас аҧсшәа аныбҳәа, абриаҟара бара бҳалалны банызба, ибура бдыруама? – иҳәан, “аа!” – лҳәеит.

– Дбысҭоит абри башьа. Амала бнеины аҩаршьҭраҽы иара дахьҭагылоу бызнапык ижәҩа иқәк, егьи бызнапык саҳәшьа лыжәҩа инықәыкны, убыс бҵәаа, убыс бҵәаа, аеҵәа кыдшәаны ҵаҟа икашәома анаҷьалбеит рҳәо, хынтә абас быҳәҳәа – ҳәа леиҳәеит.

(Седроу, ари сара исаҳахьоу ауп, саб абри са иансеиҳәоз, са схәыцын, цқьа исызҳәом, исцәагқәоу ҟалашт, аха иара бзиоуп…)

Лара днеин иашаҵәкьаны ани ишиҳәаз иҟалҵеит. Лызнапык лашьа дхаҳәыршәыраны аҩаршьҭра дахьҭагылаз ижәҩахыр инықәылкит, егьи лнапы ани аҧшәма зҭаб лыжәҩахыр инықәылкын, “арҵәаа-арҵәаа-арҵәаа” ҳәа аеҵәа кыдылпаауама уҳәаратәы хынтә дыҳәҳәеит. Ахынтә раан даныҳәҳәа, лашьагьы дыцәазшәа, адыххәа иҧсы ааҵалеит. “Аҽаҩ-аҽаҩ-аҽаҩ” ҳәа лнапы рҟьаҟьаны иахьынзалылшоз ала, хынтә лашьа диҽасит.

– Ишҧыкәу уара, – лҳәеит, уҧьбараны арҭ ауаа рашҭа ушҧаҵалеи, уара? – лҳәеит.

Ус, анҭ иашьеи иаҳәшьеи раб Чан Чангәыргьы дгәарлеит иуасақәа иманы. Нас аус ҟалеит, егьит. Ари аҵкәын дзышьҭаз азҭаб дирҵеит. Ирҭаз азҭабгьы, иаргьы, иаҳәшьагьы, зегьы еицны иаауеит уажәы. Ари иааиго азҭаб чамадан хәыцык шьҭылхит, уаҳа акымзарак акгьы. Ишаауаз акәымкәан, амла иакит уажәы. Амла ианакы, абри ачамадан днақәцәажәеит, ус лҳәеит:

– Ехҽе, – лҳәеит, – амла ҳакуеит, – лҳәеит,– афатә! – лҳәеит.

Уи акәхеит. Иҳақәнаго афатә ҳәа абас данақәцәажәа, астолгьы гылеит, асҟамгьы гылеит, астол афатәгьы ықәлеит абра. Зеиуахкы уҭаху.

Арҭ аҵкәынгьы азҭабгьы абри ҷьаршьеит, илакәыршьеит, ишҧаҟалеи, закәызеи ҳәа. Аха акагьы ахымҳәаакәа, крырфеит. Убыс, убыс, убыс, ара рыҩны иааит. Аҩны ианааи, шьҭа иҟалаз рдыруеит, егьиуеит зегьы, рангьы илыхьыз рдыруеит.

Уаҵәы иаашар мшаҧуп, уаха реазыҟарҵоит, егьиуеит. Ашьыжьымҭан абарҭ иашьеи иаҳәшьеи иҩықәыршәны ицеит ран лҟны. Инеин, акәтаҧ иатәҳәаны абас ианылдыркы, ыҳ, лҳәан, абри нахыс лыпсы ҭалеит. Игәырҧьатәа уигьы дрыманы аҩныҟа иааит. Ларгьы лхәыцқәа шракәыз лдырит, егьит. Инхоит, инҵуеит, анцәа ишиҳәара иҟоуп.

Ари уажәы иҟоу ажәабжь лаб издырзом. Ари лҷы инаишьҭыз аҭакәажә усгьы дыхнымҳәәеит, длымбли.

Арҭ ран лаҳәшьцәа даеа митәык рызбарц иақәыркит.

– Абри ахьтәы ҩны зыргылаз даҳзаапхьа, ҳчеиҷыка иҽаҳҵап, – рҳәеит.

Изарҳәо раҳ иоуп. Дара аалаган афатә ҟарҵеит, ажәтә ҟарҵеит, аха ахәшә, ашҳам аҭаны иҟарҵеит. Амни раҳәшьа дыршьырц ауп ирҭаху уажәы.

Ари уажәы азәы игәаҧит, днарышьҭит, дхарыжьлеит ахьтәы ҩны ашҟа.

– Абас, абас ауп иҟоу, абас абрахь уааир, ҳаҭыр уқәиҵарц иҭахыуп аҳ, – иҳәеит инарышьҭыз.

Аҵкәынгьы дақәшаҳаҭхеит. Уажә иара дназыпхьо аҳ иара иаб шиакәу идыруеит шьҭа. Уахь днеирц дандәыкәла, иҧҳәыс (ани Чан Чангәыр

иҧҳа) ус лҳәеит, уара афатә иумҵадыргыло хацк умфан ҳәа иалҳәеит. Уеизгьы-уеизгьы ианудырцалалак, иаашьҭыхны ацәгәы иамҵаҵа, лҳәеит, нас иҟало убап ҳәа иалҳәеит. Аҩы иудыргало, лҳәеит, уан лаҳәшьцәа ирыдцал, лҳәеит, ишыҟанаҵо убап, лҳәеит.

– Ибзиоуп, – иҳәан, иахьиҧхьаз днеит.

Даннеи, икәшеит, иззатәит, ддыртәеит, анахь, арахь имаҵ аурҭа рибамҭо, ивагьыжьит. Аишәа рхианы иҟоуп. Ддыртәеит. Идырцалт, идырцалт, идырцалт, аха ҩаҵак ифазом ари. Иф, рҳәеит, ани, ари, иан лаҳәшьцәа ирҭахуп ифар, ифар, нас дыпсуеит, дара убри ауп ирҭаху. Аха иара аҽаҵа иҽахьы иҩоеигом. Ианидырцалаза, абри имфарцаз акәтыжь амахак аамихын, ацгәы ианамҵаиршә, ианафа, иаразнак ацгәы аҟыт ахымҵит. Ари аниба, ари аҳ ицьаишьеит. Ари иара имфеит, ацгәы иаиҭан, иҧсит. Аҳ даара хьаас икит. Арахь ари аҵкәын аҩы ыжә ҳәагьы идырцалеит, аха иара ҩамҩакгьы ымжәыкәа иан лаҳәшьцәа ирыдицало далагеит.

– Шәара ишәжәы, шәеиҳабацәоуп, шәаҧхьа изжәуам, – иҳәоит, аха анҭ иржәуазма, изгашаз акәымзи, ирымжәит.

Нас иара дҩагылан, аҩы аашьҭихын ус иҳәеит, иҭабуп са сахьаауҧхьаз, иҳәеит (аҳ иоуп изеиҳәо, уи иара иаб иоуп).

– Сара уара уҧсҭазаара збеит, егьит, уажәышьҭа сара сыпсҭазарагьы убар сҭахуп, – иҳәеит. – Ууажәлар еизугарц суҳәоит, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, – иҳәеит аҳгьы.

Ибзиоуп иҳәан, иеиқәшаҳаҭхеит. Мшаҧы мшымзи, аҳ ажәлар ауаа рылеиҵан, иеизыргеит. Иашҭа иазкуам, зегьыньҷара ауаа тыҩ-тыҩуа иеизеит. Аха уи аамҭазы ари аҵкәыни азҭаби ран лаҳәшьцәа иаарыхьҭашьызшәа, аларқәча рыхьызшәа аҵысра иаҽуп. Ара ани аҵкәын иҧҳәыс стол хәыцык аацәырылган илыргылеит.

– Абра иеизаз ажәлар зегьы рыцыпхьаза асҟамқәа рыҭаны ишәыртәа, – лҳәеит.

Рыцпхьаза асҟамқәа ааҟалан, инарырҭан, инеины инатәеит. Зегь рыцпхьаза асҟамқәа роуит, астолгьы иакит. Аҵкәын иан арахь диватәеит, иабгьы анахь диватәеит. Аха иаб макьана издырзом иҟоу, иҵкәын иакәугьы издырзом. Ари аҵкәын иан лаҳәшьцәагьы хәыцык инахарашәа иртәеит. Уажәы иҧҳәысгьы ара дыҟоуп. Зегьы ҧшуп иҳаҳарызеишь ҳәа. Абри аҵкәын азахәа амахә хәыцыки ача рыцки аацәыриган, абра астол аҽы иқәиҵеит.

– Ажәлар! Ижәбома ари азахәа амахә? – иҳәеит.

– Аиеи! – рҳәеит.

– Ари ача рыц жәбома? – иҳәеит.

– Аиеи, иаабоит! – рҳәеит.

Уажәы иара даахьаҳәын ари астол иқәиршәыз азахәа амахә дацәажәо далагеит.

– Уара иухыугахьоузеи? – иҳәан, азахәа хцәаха дазцаауеит.

– Сара исхызгахьоу убри ауп, – аҳәеит азахәа хҵәаха (ажәлар ари ирбази ираҳази ԥьашьаны, ихагаханы итәоуп). – Сара гәаҟрыла, ԥьабаала анышә аҟынтә схәыҵысны аҵла сыԥәлоит. Нас аура ҟасҵоит, ажь сҽалоит. Иоҽало ажь ауаа иааҽырхуеит, снаганы аиаҳәа сынҭарыжьуеит. Нас шьапыла илеи иаасыҵрасуа, иаасыҵрасуа сырҟәаҟәоит. Исылҵуа аѡы ауалыр илҭарҭәоит. Уи зыжәлакь зегьы сыршәиуеит. Абас мацара саауеит, ахаангьы бзиарак сымбацкәаны сыԥоуп, – аҳәеит азәахәа хҵәаха.

– Уара иухыугахьоузеи? – иҳәан, ари астол иԥәиҵаз ача рыц дазҵааит.

– Са исхызгахьоу убри ауп, адгьыл аҟны знык сызнеир, схәыцыҵны слеиуеит. Аҵыс сара исыԥәтәоит, нас сдырхуеит, нас лабала иаасысуа, иаасысуа (усҟан лабала акәын ача шырҭәаҭәоз) сырҭәаҭәоит. Нас сыргоит азлагарахь, алу бжьара слахәладыршәуеит, иаразнак слаганы, сшыланы слыԥҟарҵоит. Нас сыржәуеит, сырзуеит, сырфоит. Ҷабыргуп, ауаа сырныхәоит, аха абасҟак ахамшҭыхәа сзаарцоит акәымзар, бзиараҳәа акагьы сымбац аԥсҭазаараҽы, – аҳәеит ача рыц.

– Ажәлар шәхаҵкы! – иҳәеит ари ачкәын аҵыхәтәан. – Азахәа хҵәахеи ача рыци ирҳәаз шәаҳаит. Убарҭ ирхырго иеиҵам сара сзыниахьоугьы. Шьҭа са сгәаҟра аҳәара азин сымоума? – иҳәеит.

– Иумоуп! – рҳәеит.

Ажәларгьы аинтерес рымами. Дѡоарылагылан абри исҳәаз зегьы ахы инаркны аҵыхәанза иҳәеит. Дзыкәшәаз, дзыниаз, дшыҟаз, иан дганы ацемент шлыкәдыртәаз, иан лаҳәшьцәа чарҳәара шылзыруз, лхәыцқәагьы лымхны, акды гәаѡа иҭартәаны амшын ишарҭаз, лара аласба хәыцқәа наганы ишлыҵадыртәаз, зегьы иҳәеит. Ари саб иоуп, ари сан лоуп иҳәан, иани иаби дирбеит, ажәлар идирдырит.

Иаразнак ажәлар еилаѡыҵит, ирбази ираҳази ԥьашьатәыс иркит.

Нас абри ачкәын иаҳәшьеи иареи раб дѡоагылан, арашь имазаарын, рашь дук. Ианхәыҧхацәа арашь аҵыхәа иладҽаҳәаланы илоуишьҭын, амнахь икыдҟьо, абрахь икыдҟьо, рѡыԥагьы ԥыххааса иѡыкәнаҵеит.

– Абри аҟара ажәлар еизаны иҟоу рызхара афатә хианы иҟалааит, – лҳәеит ачкәын иҧҳәыс (Чан Чангәыр иҧҳа).

Ус лҳәеит, зегьы ирыкәнагахашаз, ирызхашаз ѡума, зума, кәацума, фатәыс, жәтәыс иаарҭахыз, зегьы ирызхашаз хианы иаакәгылт. Крырфеит, крыржәит. Ачкәынгьы, иангьы, иабгьы, иаҳәшьагьы, иҧҳәысгьы – зегьы еицыҟалеит, игәырҵьаҵәа еицынхеит.

Абас изасҳәоГьы абзиара узыҟалааит.

130. [АХЬИ АРАЗНИ ЗЛЫҴУАЗ АХӘЫЧҚӘА]

Дыҟан нхаѡык. Даара дҭарны дынхон. Иман ѡаԥьа ачкәынцәа. Абарҭ ахәычқәа иаарыкәшәан ичмазаѡхеит. Алада даапшит, аѡада днапшит, аха ирыхьуаз ҳәа акгьы изеилымкааит. Еилыркаазаргьы имч ыҟамызт рыхәшәтәразыхәан. Нас даалаган иара иашьа гәакьа дынхон амал ҭаҭәаны измаз. Длеины иеиҳәеит абас-абас схәычқәа чмазаѡхеит, сара ҭарк соуп, унеины урыхәапш, усыцхраа рыхәышәтәразыхәа.

Иашьа даан дрыхәапшит ахәычқәа. Аѡыԥьагьы ахәычқәа аашьҭыхны иманы аѡныҟа дцеит. Илаганы азәы ауаҭах аҟны дышьҭеиҵеит, егьи [даеа] уаҭахк аҟны дышьҭеиҵеит. Хьзыс ирыхьзиҵеит азәы Оқро-Алеқсандр, егьи – Чхьырчхьыл -Мырзаҟан. Абарҭ ахәычқәа абас ала иҟазаап: азәы илҵуан ахьы, егьи – аразын. Мышкы, ѡымш, хымш иман ишьҭаҵаны. Раб есымша даауан иашьа иҟны схәычқәа абаҟоу ҳәа диазҵаауан.

– Уаҵәымшәан, ухәычқәа рыхәышәтәра саҽуп, – [иҳәон иашьагьы].

Абас даҽын ԥытрак.

Ҽнак ус иеиҳәеит:

– Ухәычқәа ԥсит, наҟ изжит, – ҳәа иеиҳәеит.

Аҵәыуара далагеит раб.

– Изысзуузеи ари аѡыза? Аԥсра ианалага, адырра суҭарауеиз?

– Уабарыхәагәышьоз, иԥсит до, изжит, – иҳәеит. Уара кыр уахәозма? – иҳәеит.

Нас иҟаиҵагәышьоиз? Дыхынҳәны иҭакәажә лахь иѡныҟа дааит. Агәаҟра иҟалаз иҧҳәысгьы иналеиҳәеит.

Ари даалаган ус ҟаиҵеит (иашьа иоуп иҟазҵо). Димазаарын апалач – амаҵуѡы, [уи] дааиԥхьан ус иеиҳәеит.

– Уахык абарҭ ахәычқәа аѡыԥьагьы уманы, абригь-абригь [аԥь аҟны], – аԥь ду азбахә иеиҳәеит, аҟамагьы наганы иѡеиркит. – Абарҭ ахәычқәа иуманы инаганы ишьны убра аԥь ду иҭаҵа.

Ахәычқәа аѡыԥьагьы аашьҭихын, иман ддәыкәлеит. Убри аамҭазыхәан иара (амаҵуѡы) ишьцылаз лак ыҟазаарын, убригь иѡаишьҭалеит. Иеиманы абри аԥь ду аҟны илеит. Ахәычқәа ѡышьҭеиҵан дѡоархагылеит. Днарыхәапш-ѡарыхәапшит. Абарҭ сшьыр даара игәнаҳароуп ҳәа игәы иаанагеит. Усгьы неихәыцит: ахәычқәа раҵкыс абри ала сшьып, ахәычқәа ус иҟазааит. Ала даԥхьан ианааивала, аҟама ѡаҕриҳәан ишьит. Ахәычқәа уа аԥь аҟны иѡышьҭаҵаны, иҟама ала ашьа ахьыртата иманы даакылсит.

– Аа, иуҳәаз насыгзеит, – [иҳәан] ашьа ахьыртата иааганы имаз иҟама ѡеиирбеит.

– Ибзиоуп, ԥьара еиҭоумҳәааит, – ҳәа наиеиҳәеит.

Арҭ ахәычқәа ахьышьҭаз дук инахарамкәа анцәа ран дынхозаарын. Азаагара дахьыныбжьалаз, ахәычқәа рҵәыуабжьы лаҳаит. Уамашәа илбеит. Ара сара сахьынхоз ауаѡытәыѡса дақәиҭымызт арахь ааира,

изакәызеи ҳәа лҽыналхан, ахәыҷқәа рҟны днеит. Данрыхәаҧш, шанала иҟаз шьоук ракәын ахәыҷқәа. Ахәыҷқәа аашьҭылхын илыман аҩныҟа дцеит. Ахәыҷқәа хаха-хымш крырфомызт, крыржәуамызт. Иара ус дара рхала иаазауан. Хаха-хымш рыла ахәыҷқәа рызҳаит, шыкәса ҩажәа зхыҵуаз раҟара рызҳаит. Даалаган убыс ҟалҵеит лара анцәа иан: азәк изыҳәан иаалхәеит амшә, ажьа, ала, асаркьа, егьи изыҳәангьы убыс. Абарҧ ахәыҷқәа лыманы лҽыҩалхеит, хымҩакы ахьеихагылаз длеит. Иаалыргылан рацәажәара далагеит. “Окро-Алеҳсандр!” – лҳәан лыбжьы аалыргеит.

– Уара абрахь, аҩадатәи амҩа уанылоит, – лҳәеит. – Чхьырчхьыл-Мырзаҟан! – лҳәеит. – Уара аладатәи амҩахь уҩоит, – лҳәеит.

Ҧытк инаскьахьан, “шәаагылшь”, – лҳәан лыбжьы ҩалыргеит. – Агәаҟра шәакәшәозар, – лҳәеит, – шәсаркьакәа шәанрыхәаҧшлакь, шьаарцәыраха ижәбоит, – лҳәеит.

Абас наралҳәан, дҩарҧырҵит.

Алеҳсандр дцоит дыкәланы, амҩа ду данылаиы. Дышнеиуаз акәымкәан, городк дналалеит. Дызбоз зегьы уамашәа дырбон, избан акәзар, ахьы ицрыҩоны икаҧсон ҵаҟа, адгьыл аҟны. Абри дызусҭхарыда анаҧьалбеит ҳәа зегьы гәжәажәон.

Дышнеиуаз акәымкәан, магазинк аҟны дныҩналеит. Амагазинхьча даара дицәшәеит, аха дицәымшәартә ихы иирбеит. Даацәажәан убыс иҳәеит Окро-Алеҳсандр амагазинхьча иахь:

– Уаалаган исзырхиа, – иҳәеит, – аеы бзиаза, акәадыр уаҩы иимбац, амаҭәа уаҩы ишәимҵац. Абри улшарыма! – ҳәа диазҵааит.

– Изсылымшозеи аҧара мыждоуп, аха – иҳәеит.

– Аҧара шаҟа уҭаху сара исымоуп, – иҳәеит, – ахьы иаҳҭап, – иҳәеит.

[Амагазинхьча] дашьҭалан зызбахә иҳәаз зегьы ирхиеит. Иман даакылсит. Ахьгьы шаҟа иҳәазгьы иитеит. Нас убыс наиеиҳәеит:

– Сҽеилаҳәаны сандәыкәло аамҭазыҳәан, – иҳәеит, – ҳәынҵкарцыҧхьаза адыррақәа ҟашәҵа, – иҳәеит, – ҵьарак еизаны иҟазааит, – ҳәа иеиҳәеит. – Сара сеыжәлан схы дсырбоит, – иҳәеит.

Ари иара ишиҳәаз еиҧш адыррақәа ҟаиҵеит [амагазинхьча] иахьабалакь. Ажәлар ҳәынҵкарцыҧхьаза иааит. Аҳа, уажәышьҭа иааит ҳәа адырра анииҭа, дыеыжәлан рыбжьара дҩабжьалеит. Илагьы, ижьагьы, имшәгьы иара ицуп. Аиаша уҳәозар, иҟаз зегьы даара ицәшәеит. Аҧсыуаҵас дыҩыбжьагылан дыхәмарит.

– Сыжәбама? – иҳәан ибжьы ҩаиргеит.

– Ҟо, – рҳәеит.

– Уашьҭа шәеимпы, – иҳәеит, – адырра шәыстозар шәаап, мамзар шәҭыпқәа рҟны шәыҟаз, – иҳәеит. Иаргьы даахынҳәын имагазинхьча иахь дааит. Дыҟан ҳамҭак уа. Дшыҟаз акәымкәан, абри амагазинхьча димазаап зҵаб бзиазак. Амшын нырцә дынхон амал змаз уаҩы бзиак.

Уахык даакылсын, дҩеиқәлан амагазинхьча изҵаб дицәганы дигеит. Окро-Алеҳсандр иҟамзаара иаҟәыршәаны. Окро-Алеҳсандр данааи, амагазинхьча агәаҟра ихьыз зегьы Алеҳсандр иеиҳәеит.

– Уаҵәымшәан, хьаас иҟаумҵан, сара даазгоит, – иҳәеит.

Окро-Алеҳсандр иеааибиҭан амҩа дыкәлеит. Агород далҵын акыҵа дразҵаауа иҷыҩеихеит.

– Абри аҩызоуп сызыкәшәаз, сахьыҟаз аҧшәмараҟны, зыҟны сыҟаз аҧшәма изҵаб дҙаны дыргеит. Амшын нырцә сызлацозеи? – ҳәа дҵаауеит.

Дзызҵаауаз зегьы убыс иарҳәеит:

– Акрааҵуеит зегьы иаҳҭахыуижьҭеи амшын нырцә ацара, аха уаҩытәыҩса дахәом. Иахәо абра ҧхәызба заҵәык дыҟоуп. Убри лҟны унеир, иуалҳәоит, аха угәы уеаныз. Абас ҳазлацозеи ҳәа инеиуа зегьы кны илфоит аҵаацәа.

– Нас исыҧсыхәозеи? – иҳәеит иара.

– Иҳаздырам, – рҳәеит. – Насгьы еиҭагьы ирҳәеит. – Ҟазшьас илымоу убри ауп, лҽыхара иаҟәыршәаны узнеир, акагьы узылуам, – рҳәеит. – Даныцәалакь шыкәсык дыҽыхазом.

– Иабыкәу лара дахьынхо? – ҳәа дҵааит Алыксандр.

– Иубома нахьхьи аҧшаҳәаҟны аҩныжә игылоу, алҩа ахәхәаҳәа изхылҵуа? Убри аҟны дынхоит.

Иҽыҩеихан длеит Окро-Алеҳсандр. Данынаҧш, абра ҵаҟа ахәышҭаараҟны дыҽеҳәажьуп, лгәыпҳәкәа калаҵк-калаҵк иаҡароуп, лхаҭагьы дыцәоуп. Ашьшьыҳәа дыҩкылсын аҟырҽҳәа [лгәыпҳәы] дацҳаит.

– Ҳаи, – лҳәан, аҧхьырцәҳәа дааҿыхеит лара. – Окро-Алеҳсандр ҳәа зызбахә рҳәоз уоума? – лҳәеит.

– Аиеи! – иҳәеит иаргьы.

– Узбахә рҳәон, исаҳауан, – лҳәеит. – Уаҳзаазгазеи, гәаҟрас иумоузеи? – лҳәеит.

– Абас-абас, – иҳәеит, – амшын нырцә сымцар сыхәом, сызлацо сабҳәароуп, – иҳәеит.

– Иуасҳәап, аха иулшару уара? – ҳәа диазҵааит.

– Ишҧыкәу, сара исылымшо акы ыҟазам, – иҳәеит.

– Аҳа, иулшозар, амшын нырцәынтәи арашь аауеит. Абра ихьоит. Ишхьалакь аҧа абгақәа иацәыргоит. Абгақәа ирымҭакәа иузацәгозар, – лҳәеит, – арашь амшын нырцә уагартә иҟалоит, – лҳәеит.

Даалаган аҧсаса, арахә ихәҳаит зқьы рҟынза. Ишьны, рцәақәа рхыхны абас иаакәыршаны арахә шьҭеиҵеит. Абгақәа анаааиуа иадхаларц азыҳәан. Нырцә амшын ахь данынаҧш, арашь аауеит хьара. Иара аҟәараҕ ҟаиҵан икырц азыҳәан иеырхианы дҭәан. Ус иаакылсит арашь. Ҩынтә раҟара иаабылҧан ихьеит арашь. Аҟәараҕ ҩахаиршәын икит (аҧа),

абгақәа арахь ишьны ишьҭаз арахә шырфоз арашь апа иманы аҭакәажә лахь дааит. <…>

– Ҳаскьынк азбахә уасҳәоит, – лҳәеит.

[Зызбахә иалҳәаз аҳаскьын ааигеит Алеқсандр].

Аҭакәажә [уи аҳаскьын] арашь апа ақьышә ианнықәылшьыҵцәкьа ирашьхан иаақәгылт. Иара дыҩоеыжәлеит. Ирашь дҩоақәтәеит. Аҭакәажә дныҩоналан акы ҟамчҵас иҟаз аацәырылган илыркит.

– Абри аҟамчы анааурхо знык ауаҩ еимаас изалҵыртә ацәа ахыҵроуп, – лҳәеит. – Нас инаганы иара иаҿоуҵароуп ацәа, мамзар уазгом, – лҳәеит.

Абри ишылҳәаз еиҧш иҟаиҵеит, амшынгьы дыҩохылеит. Амни азҕаб дыззаз икәасқьа абарҵа дҩоыҵаҧалеит.

– Аа, ҧьым, ҧьым, – лҳәан [азҕаб, ари] лнапы ааикәыршаны дылкит.

– Бсыццозар, баала, – иҳәеит.

– Ҳаи, ҧьым, ҧьым, – лҳәеит, – ҳгәеиҵар, схаҵа дҳашьҭалар, ҳаишьуеит, уаргьы, саргьы, – лҳәеит.

– Бымшәан, – иҳәан дҩоаиехьниҵеит. Амшын агәҭа дааиуан, аҧшәма дрышьҭалеит. Апҟаҩоҳәа ирашь дасны иҿааихеит. Дихьзарц егьиҕзамызт, апҟаҩоҳәа аҟамчы аниҟьа, ҩ-еимаак злыҵшаз [ацәа] ахирҧеит. Убысҟан аамҭазыҳәан дламҵасын икит. Ирашь иаҿеиҵеит. Ҽа убри аҟара иласны идәықәлеит. Ари азҕаб дзаны дызгаз дрывалеит, драҧысуа далагеит. Убысҟан аамҭазыҳәан Оқро-Алеқсандр [ирашь] иҟамчы ахиҟьан ҩ-еимаак злыҵшаз ахирҧеит. Дламҵасын икны иеы иаҿеиҵеит. Ныркәка адәахьы дыҧеит. Убри аамҭазыҳәан агьигьы дыҧеит. Иареи иареи еиқәҧеит. Оқро-Алеқсандр даашьҭихын шьамхахьы дҩоыҵеиҵеит адгьыл. Ҳәала дҩоасын ихәда хиҵәеит. Иаахиҵәан иахылиааит. Еиҭахиҵәан, еиҭахылиааит. Ани азҕаб дыҩоны дыдәықәиҵеит аҭакәажә лахь. Ахәышҧырҕы лааиргеит. [Еиҭах ани азҕаб дызгаз ихәда] дласын иаахиҵәан, ахәышҧырҕы ҩоақәиҧсан иара уа иҷьит ихәда наҟ иахылиаауа. Арашьи арашьи еиқәҧеит. Оқро-Алеқсандр ирашь аиааит, егьи ирашь аҵкыс. Уҳ гәышьа иҳәан дҩоатәеит. Дцан аҭакәажә лҟны инижьыз имшәгьы, ижьагьы, илагьы иман дааит. Дҩоатәан азҕаб иааигаз лкалҭ аҟны ихы нықәиҵан дыцәеит. Ус леиҳәеит [даныцәоз]:

– Азә дааузар, амшәгьы, ажьагьы, алагьы азин рыбымҭан сааигәа уаҩоы даартәы.

– Бзиоуп, – лҳәеит азҕаб.

Иара дыцәеит лкалҭ аҟны. Ус ишыҟаз акәымкәан, нхаҩоык дынхозаарын аҩадахьҟа, иҟақәаз зегьы ибозаарын. Уашьҭа дыцәахьеит анигәахәуаз аамҭазыҳәан даакылсит дара рҟны, аха алеи амшәи днармышьҭит.

Длыҳәеит лара.

– Соурышьҭыртәы азин ҟаҵа, – иҳәеит.

– Иуҳәарц иуҭахузеи? – лҳәеит.

– Акымзаракгьы, иара ус [баша] сшәацәажәоит, – иҳәеит.

Длыҳәеит, деиҵалыҳәеит. Азин ҟалҵеит алеи, амшәи, ажьеи рахь. Убри аамҭазыҳәан иҟама ааҭиҕаыцәаан дласны ихәда лықәкны иаахиҵәеит (анхаҩоы иааиз иоуп дызшьыз).

– Абыржәыҵәкьа бсаҧыз, – иҳәан, азҕаб диман ддәықәлеит. Амҩоан дахьааигоз ус леиҳәеит:

– Сара баазгазшәа баб иҟны бсыманы слеиуеит, сара бызгаз брыцәганы баазгазшәа.

– Ибзиоуп, – лҳәан дақәшаҳаҭхеит.

Диман лаб иҟны длеит.

– Аа, ирзаз упҳа даазгеит, – ҳәа иеиҳәеит.

Даара ҳаҭыр ду иқәиҵеит, амал дугьы ииҭеит, ахьзи-аҧшеи усгьы иара иман (анхаҩоы).

Чхьырчхьыл-Мырзаҟан исаркьа данахәаҧш, шьаарцәыраха ибеит. Деихан ддәықәлеит арахь. Данааи, Оқро-Алеқсандр дышьны дышьҭан. Даалаган ус избеит Чхьырчхьыл-Мырзаҟан. Ашьха нхыҵ иҟоуп зык, иааганы имазар, ихәда иақәиҭәар, ихәда ҕьоит. Даалаган убыс ҟаиҵеит.

– Амшә, уара уҟаз, – ҳәа аиҳәеит. – Оқро-Алеқсандр иааигәара уаҩоы дааумышьҭын, – иҳәеит.

Алагьы ажьагьы иманы ддәықәлеит. Абас уерск аҟара длеихьан, ус аиҳәеит ажьа. “Абрагь-абрагь ашьхаҟны, – иҳәеит, – иҟоуп азы, уи ааугароуп”.

Ишиҳәаз азыхь аҟны инеит ажьа, аҿы азна азы аашьҭнахын ашьҭахьҟа идәықәлеит. Алагьы убас ажьа иҩошьҭалеит. Ишаанагоз акәымкәа, ари Оқро-Алеқсандр дышьны дахьышьҭаз иҩоақәнаҭәеит.

– Ҳаи, иабихәа, сышҧацәаз! – иҳәан дааҿыхеит.

Данааҧш, дабаҟоу изҕаб? Дызгазгьы дидырит, дахьигазгьы идырит. Оқро-Алеқсандыргьы, Чхьырчхьыл-Мырзаҟангьы, аҩоыцьагьы иҩоеыжәлан идәықәлеит рлақәеи, рымшәқәеи, ржьақәеи рыманы. Азҕаб дыззаз иҟны ашырҳәа иҩокылсит. Агәакьҳәа еыҳәцәыла илажәлан абри аҳҭынра ыкәырхит. Иҩоеыжәлан амагазинхьча иҟны иаакылсит. Уагьы агәакьҳәа илажәланы иҧыххаа иқәырцеит. Нас Оқро-Алеқсандри Мырзаҟани еицәажәеит ари ҳазхылҵыз дҳаҧшаароуп ҳәа.

Идәықәлеит. Ишиашаз анцәа иахәшьа лҟны иаакылсит. Инеины иҩоалыдтәаланы ҳа ҳазхылҵыз дызусҭоу ҳабҳәароуп ҳәа ларҳәеит.

– Шәара шәызхылҵыз анхаҩоы иакәын, дҕарын иара. Шәычмазаҩохан шәизныҟәымго даналага, шәаб иашьа кәбецк (беиак) дынхон, убри шәиман дцеит шәихәышәтәырц, насгьы шәиаазарц. Даншәыхәаҧш, ахьи аразни шшәылҵуаз аниба, шәаб иамҳәазакәа шәишьырц иҭахын. Шәызшьуаз апалач аҧь ашьапаҟны данааи, апалач (амаҵуоы) шәрыцҳаишьан, шәа шәцынхәрас ала ишьит. Шәара шәныжьны наҟ

дцеит. Сара з-аагара ҳәа сахьнеиз шәызбан, арахь шәаазгеит. Абрагь-абрагь ауп шәани шәаби ахьынхо, – лҳәан амҩа иқәылҵеит.

Ишиашаз раби рани рҟны иааит, аха ирылырдырааууаиз? Азы ҳшәыржә ҳәа рарҳәеит. Ран чаҟәажәк лымазаарын, азна аалган иаадлыркит. Окро-Алеҟсандр даацәажәан убыс иҳәеит:

– Ишәыхьзеи абри аҟара шәзырҵарзеи? – ҳәа дразҵааит.

– Абас-абас, – лҳәеит, (ран) ҩыцьа ахәыҷқәа ҳаман, ичмазаҩхан, иҧсит, – лҳәеит.

– Иабаҧси? – ҳәа дҵаауеит Алеҟсандр.

– Абра, – лҳәеит, сабхәында иҟны, – ҳәа.

– Ус акәым ишыҟоу, уи бабхәында бижьеит. Ишьырц далагеит ахәыҷқәа, аха изҵаны идәықәиҵаз ауаҩы ахәыҷқәа рыцхрашьаны рцынхәрас ала ишьит цьдук ашьапаҟны. Быҷкәынцәа ҳара ҳауп.

– Ишҧа? – лҳәан, аҭакәажә дгәыҵьны дкаҳаит, аха агәра лдыргеит.

– Дабаҟоу бабхәында? – ҳәа длазҵааит.

Ас ишеицәажәоз рани раби зегьы еилыркааит. Ауаа дәықәырҵан изшьырц згәы иҵаз даргеит арахь. Ҟамчыла иааисуа аҟәакҳәа дыршьит.

Иаалаган рани раби анхара уаҳа аҭахымкәа ирзыҟарцеит.

Инхон насыҧ ду рыманы, ахҵас.

131. АРҦЫЗБА ИХЬЫЗ

Хаҵаки ҧхәыски ыҟан. Рҧызба заҵәык дрыман. Уахык арҧызба ус ҧхыз ибеит: иханы амра гыланы, ишьапаны – амза, игәы ашаеҵәа шықәирхәмаруаз.

Ашьжьымҵан иибаз аҧхыз иаби иани иреиҳәеит. Аха иубаз аҧхыз ихирхааит ҳәа иарымҳәеит. Ихирхааит уҧхыз ҳәа иахьиарымҳәаз иаагәниган, иаби иани кажьны, иҩны ддәылҵны дцеит.

Гаҽак дықәланы, амла дакны, иҧсы илкәкәа дышнеиуаз, иапхьа ҟамч хәычык каршәны ибеит. Сзашьҭоузеи исымазаааит иҳәан арҧызба, иаашьҭихын аҟамчы наимҵыцраҵаны иҽыҩеихеит. Дышнеиуаз, данынаҧш, ҵлак агаҽа ишықәгылаз ибеит. Уа даннеи, оҳгәышьа иҳәан, дааҧсаха дыҟан, ашәшьыра дҩыцатәеит. Дыштәаз аҟамч иибаз ааигәалашәан, иааимҵыцхны дшахәапшуаз, аҧцаҵа анышә иныкәкшашәа иааҟалеит. Ахәрыцхәа зоурахә чыс хкыс иҟаз зегьы арыжәтә уҳәа, ачанахкәа ирынны иааимцагылеит.

– Иабантәааи ари? Сҟамчы иалшеит сгәахәуеит, – иҳәан, иҟамч ацәкә нышьҭакшауа иҽынеихеит. Аттахәа афатәкәа, арыжәтәкәа ачанахкәа ирынны иаакәгылауа иҩаишьҭалеит.

Иҟамчы шбаша ҟамчымыз анидыр, иҩеимҵыцраҵаны дҩатәан, дымлашьуа дыҟан, изхара ифеит. Акранифа, агаҽа дҩыкәлан иҽыҩеихеит. Дышнеиуаз амҩан рапк дааиҧылеит, аҳәакгьы иҟәнын.

– Уцьасшьоит, ҽеы уакәтәазамеи, аҟамчы иумҵыцроу иазууазеи? – арапҭ арҧызба диазҵааит.

– Сара соуп ицьаушьауа, усҟан ицьашьатәу уара уоуп. Аҳәа иуҟәну иазууазеи, аҳәа анрыҟәнырҵауа аҽеы ианҽеыжәу ауп, уара ҽеы уакәтәазамеи! – иҳәеит арҧызба.

– Ҳы, сара сзеиҧшроу удыруандаз! “Франгьы! Унеины рыхәдақәа хысса!” – анысҳәалак, уҭахызар зыкъҩыкгьы ыҟазааит, уссгьы иамазам, – иҳәеит арапҭ.

– Уара уаҳәа уҳәоит, сара сҟамчы зеиҧшроу удыруандаз, ацәкә нышьҭасыкшар, иаразнак чыс хкыс иҟоу зегьы аакәнаргылоит, – иҳәеит арҧызба.

– Ус акәзар, акрыҩаҵа, амла сакуеит, – иҳәеит арапҭ.

– Ибзиоуп, утәа! – иҳәан, арҧызба иҟамчы арапҭ иапҳьа инышьҭеикшан, чыс хкыс иҟаз зегьы леимҵеиҵеит.

Изхара анифа, арапҭ ус иҳәеит:

– Еиҩаххып, уҟамчы сыҵ, саҳәа усҵоит?

– Ибзиоуп, – иҳәан арҧызба, арапҭ иаҳәа ааимихит, иҟамчгьы наииҵеит.

– Умш аабзиахааит, – ҳәа арапҭ арҧызба инаиаҳәаны иҽынахамҵазы. “Франгьы, унеины арапҭ ихәда хҵәа!” – иҳәан арҧызба, франгьы аҵра илыҵҟьан, арапҭ ихәда лыхнаҵәеит. Днеины арҧызба иҟамчы [арапҭ] илеимпыцхны [иара] илеимҵыцраҵа, арапҭ иаҳәа леиҟәынҵа иҽыҩеихеит.

Даара днықәахьан, дышнеиуаз, хан дуззак ибеит. Ахан ааигәара даннеи, данзырҩы, агәгәаҳәа еиланы аҵәыуабжьы гауа иаҳаит. Ирылалаз закәызеи ҳәа дхарахаҧшуа дышгылаз, аҳҵыҧхәыск дааидгылеит.

– Ишәылалазеи, изхаҵәыуо закәызеи? – ҳәа длазҵааит арҧызба аҳҵыҧхәыс.

– Аҳәынҵқар, ҳаҳ ҩыцьа – аҭауади анхаҩи – иеиҧшыз изааишьҭит еилиргараны, изеилмыргар, дыкнаҳаны ашьра иқәуп. Убри азоуп иҵәыуо изеилагәышьоу, – лҳәеит аҳҵыҧхәыс.

– Уи атәы мариоуп, иҭынчхааит, – иҳәеит арҧызба.

Анс анлаҳа, [аҳҵыҧхәыс] афырҳәа ахан дыҩхалан, илаҳаз ралхәеит. Арҧызба афырҳәа ахан дыҩхалан, аҳ иҭаацәеи иареи рылаҵырз рхьыкәкәа иаҳзеилырга ҳәа иҳәауа иалагеит.

– Шәымшәан, шәҵынчха! Анцәа инапы шәеанҵаны шәыҟаз! – иҳәан, драбжьауа далагеит. Нас даакәгьыжьын, ани аҳәынҵқар ирзааишьҭыз аҩыцьагьы уаҵахк аҽы ишьҭарцараны ус реиҳәеит арҧызба. Уаҵахк аҽы риарҵақәа ҟарцан, ишьҭарцеит.

Ҭхыбжьон арԥызба аҳ диманы днықоналеит ауаҭах, анҭ аҳоыцьагьы ахьышьҭаз. Азәы днаидгылан ихыза ашьшьыхәа дҳоахеит. Уи зхыза дҳоахаз иееиҵхәа, иҳошьапыкгьы еиқәыршәны, изнапык ихы иатацаны ус дышьҭан.

– Ари аҭауад иоуп, – иҳәеит арԥызба.

Егьигьы днаидгылан, ихыза дҳоахеит. Уи иереиҷьны, ишьамхқәа ицламхәа иадыргыланы, иҳонапыкгьы итәҭәыбжьара ибжьарҭәҭәа дышьҭан.

– Аригьы анхаҳо иоуп, – иҳәеит.

Абасала, аҳоыцьагьы уа иааилырганы аҳ иҳоаииҭеит. Аҳ даара деигәырҭьан, дымԥшзакәа аҳоыцьагьы аҳәынҭқар изишьҭит. Аҳәынҭқар аҳ еилиргап ҳәа зынза дыќазамызт, еилырганы ианизааишьҭ, даара иҷьеишьеит, аха дырҳоагь ҳо-ҳәызбак иеиԥшыз, аҭауади анхаҳои иртәыз еилырга ҳәа изааишьҭит. Аҳ иҭаацәеи иареи дырҳоегь илеимарҭәан, аҭәыуара иалагеит.

– Шәымшәан, шәҭынчха, лабак сзаашәгеишь! – иҳәан [арԥызба], лабак дааиргеит. Иааргаз алаба аҭәы ҳоалихын, аҳәызбақәа лахаԥсаны амца илыҳәеикын, арҭәира далагеит. Иширҭәиуаз ҳәызбак аҷәқәа ԥытҙак ашша аалыжжит, егьи ак ишеибакыз иҳоазаны иаалыжжит.

– Ари аҭауад иаҳәызбоуп, – иҳәеит [арԥызба], аҳәызба зыкәцәа ашша аалыжжыз инапы накәкны, – Абри анхаҳоы иаҳәызбоуп – иҳәеит егьи азгьы.

Аҳ иҭаацәагьы иаргьы даара иеигәырҭьеит. Аҳ арԥызба ачара изиун, иԥха ԥҳәысыс дииҭеит, аҳәызбақәагьы аҳәынҭқар изишьҭит. Аҳ аҳәызбақәа [зтәыз] еилырганы аҳәынҭқар ианизынеиҵи [аҳәынҭқар], даара цәгьа дгәаан, ҳаибашьыроуп ҳәа изааицҳаит аҳ.

– Ҳара ҳаума аҳәынҭқар иабашьуа, – рҳәан аҳ иҭаацәагьы иаргьы ожәык илеимарҭәан, аҭәыуара хыртит.

– Ҳаи, шәымшәан, ожәгьы анцәа цхыраада шәынижьрым, – иҳәан, арԥызба драбжьауа далагеит. Аҳәынҭқар аҿҳәара иирбаз азы аҳ ир маҷ иманы ддәықәлеит. Арԥызбагьы аҳ днаишьҭалеит.

– Уара уабацои? Ухынҳәы! Ҳара ҳзы ацәгьара ухы зануриагәышьозеи? – иҳәеит аҳ, арԥызба данаагәеиҭа.

– Моумоу, шәара шәахьцауа саргьы сшәыццауеит, – иҳәан, арԥызба имукәа дрыццеит.

Даара акыр иныќәахьаны, ишнеиуаз,кәарак инхықәгылеит. Ианынаԥшы, ныршә аҳәынҭқар ир уаҳо иимбац зазо иқәгыланы ус ирбеит.

– Уара ар уманы уаагыл ара, сара урҭ идсырбап, усзыԥшла,– иҳәеит арԥызба, афырҳәа аҳ днаидгылан. Нас акәара ахыҷә дынхықәгылан, ус ибжьы иргеит:

– Аҳәынҭқар! Ҳаисыцәќьарцы угәы иҭоума?

– Ҳаисыцәќьароуп! – ҳәа ус ибжьы ааиргеит аҳәынҭқар.

– Ибзиоуп! – иҳәан арԥызба, иаҳәаҳь ихы ааирхан, ус иҳәеит:

– Франгьы! Унеины аҳәынҭқар ир зегьы рыхҟәа хысса!

Франгьы аҭра иҳоыҭќьан, аҳәынҭқар ир игьагьо иҳоарылалан, зегьы рыхҟәа хыссаны, иааины аҭра иҳоҭалеит. Нас [арԥызба] акәара днырын, аҳәынҭқар днаидгылеит.

– Сумшьын, уаала аҳоныќа, – иҳәан, аҳәынҭқар арԥызба диҳәауа далагеит.

– Ибзиоуп, – иҳәан арԥызба, аҳәынҭқар диццеит.

Аҳгьы ир маҷ иманы дгәырҭьауа аҳоныќа дааит.

Аҳәынҭқар иҳоны данааи, ачара иун, иԥха заҵәы арԥызба ԥҳәысыс дииҭеит. Уантәи арԥызба иԥҳәыс диманы, аҳоызцәа рацәаны ицны аҳ иҿы дааит. Иԥҳәыс [аҳ иԥха] ԥа длоухьан. Ауха арԥызба ииарҭа ҳоыќарҵан дышьҭалеит. Аҳәынҭқар иԥха днеин, лхаҵа иханы дҳоатәеит, аҳ иԥхагьы лхаҵа иԥа днеилыркын, ишьапахьы днықәиеит. Арԥызба иԥа игәы дҳоықәиргылан, дилахәмаруа далагеит. Иԥа игәы дшықәирхәмаруаз, афырҳәа иааигәалашәеит зны иибаз иԥхыз.

– Ҳаит, иараби, абар сыԥхыз лабҽаба [иахьызбаз], – иҳәеит, – амра схаќны игылаз аҳәынҭқар иԥха лакәзаап, амза – аҳ иԥха [лакәзаап], ашаеҵәа – сыҷкәын иакәзаап, – иҳәан, даара деигәырҭьеит.

Адырҳоаены арԥызба иҳәсақәа аахәаны, иҳоызцәа рацәаны иаашьҭых ддәықәлеит. Нахьхьи, иҳоны ашҵа агәгәаҳәа данықоҭала, иаби иани ар ҳақәлеит ҳәа иҳоеибарќаан, иҳодәылќьан иҳот.

– Ишәмышьҭын! – иҳәан арԥызба, иҳоарышьҭалан, икны иара иҿы иааргеит. (Ашәы ршәуп, рхахәы аужьны).

– Ашәы зышәшәузеи, шәхахәы зоужьузеи? – дразҵааит арԥызба.

– Ҷкәына заҵәык дҳаман, даҳԥәызит, убри изы иаҳшәгәышьоуп, – рҳәеит.

– Шәыҷкәын уажәы дыжәбар дыжәдыруоу? – дразҵааит арԥызба.

– Акраацуеит даҳԥәызижьҭеи, даҳзымдырыргьы ќалап, – рҳәеит.

– Шәыҷкәын уахык ԥхыз ибеит, ашьжьымҭан иибаз апхыз шәеиҳәеит, аха шәара ихаирхааит ҳәа иашәымҳәеит, убри азами шәныжьны дызца? – дразҵааит.

– Аиеи! – рҳәеит.

– Убри сара соуп! – иҳәеит арԥызба.

Сара соуп аниҳәаҵәќьа, иаби иани иҳоеибаргылан, икәќьашо, дгәыдыркылауа, дхыдыркылауа иалагагәышьеит, рышәгьы уа афырҳәа иааршәырхит.

Уи ашьҭахьгьы арԥызба ачара иуит, иуаажәлар еизиган, еикәыршаны илеиртәеит. Иќамчы леимҵыцрихын, икалҭқәа ҳоыԥхьаршәны, итәаз рымца аќамчы нышьҭакшауа даарылалан, чыс хкыс иќаз зегьы, арыжәтә уҳәа, илага иларымҵеиҵеит. Хымш ачара иахатәан, нас илеимыҵын, арԥызба дцьашьауа ицеит, арԥызбагьы дыбзиахәха анхара дҳоалагеит.

132. АШӘАРЫЦАҨ ДЗЫҚӘШӘАЗИ ҬАСКӘАЧ ДЗЫҚӘШӘАЗИ

Дыҟан шәарацаҩ бзиак. Ҽнак дышцац еиҧш шәарацара дцеит. Дахышәарацоз абныџьма ишьит. Иара убри аҟра дшәарацаҩ бзиан, иҭаххеит убас еиҧш ҟаиҭарц, абныџьма иишьыз еиҽымҟьазакәа, ишеибгоу, ацәа анаахихлак, израцы, аҭәы иахаҭаны. Иџьма иишьыз ацәа аахихит. Ахы, ашьапы, арҳәарах ацәа иаалаҳәаны инышьҭеиҭеит. Амца бзиа иааибаиркит, иџьма шеибгаз аҭәы иахеиҭеит, ишеибакәу изуеит ҳәа. Ашша аалҭәҭәо азымҭахь инеиуан еиҧш, аџьма иҭәы иҩахҟьан, ацәа ахьышьҭаз иааҧытлан, ахы ҩахагылт, ашьапқәа ҩаҭагылт, доус иаанхазгьы аҭыҧ аҟны инеин иааҟалеит, инаҭҟьеит, иџьеишьан, ишәақьгьы изақәымкит. Ари аҟара ишәарацахьаз, ари аҟара иныҟәахьаз ашәарацаҩ бзиа, абри аҩыза уаҩытәыҩса дақәмшәац, сныҟәоит, абри иаавaҟәало иақәшәахьо ауаҩҧсы дсыҧшаанза схынҳәуам сынхамҩахь ҳәа иҽылеихан, акыр дныҟәахьан еиҧшаан, диқәшәеит ацә аҧшьи, ацә еиқәаҭәеи ҭакны аффаҳәа ицәаҕәоз ауаҩы.

Аҧсшәақәа ааибырҳәан, илатәан ианааицәажәақәа, ари ашәарацаҩ дзықәшәаз, дзышьҭоу атәы иҳәеит. Ани ицәаҕәозгьы дааҧышәырччеит.

– Узырччозеи? – иҳәан ашәарацаҩ ани ицәаҕәоз диазҭааит.

– Уара узықәшәаз башоуп, уи џьашьатәзам, аџьашьахәатә сара иуасҳәап, – иҳәеит.

– Изакәызеи?

– Изакәу уи ауп, сара Ҭаскәач сыхьзуп, сынхаҩын, аҧсыуа нхаҩык иубахьоу дшыҟоу сыҟан. Аҧҳәыс дсыман, аҧа дсыман. Сҧа изҳаны, ҧҳәыс дааигаратәа дыҟан.

Абас ҳабзиахәха, анцәа ишиҳәара ҳшыҟаз акәымкәа, хәмыҽханк аҭаацәа зегьы ҳлеилатәан акы ҳнацҳаит. Ҳианы ҳацәт. Ауха ҳианы ҳшыцәаз акәымкәа, “о, аҧшәма, о, Ҭаскәач, Ҭаскәач уҟоума?” ҳәа агәара азә дааҭалт. “Ҳаи, сыҟамкәа, изуазеи!” – сҳәан абҕьааҳәа сҩагылан, ашә ааимҧааны ани ҽызҭыз снеиҧылеит. Санынеиҧыла, “даара уҽы бзианы уаагылааит!” – иҳәан, ани иааиз аҟамчы ласхиҟьан, сеы бзиахан саақәгылт. Нас ани аҟамчы сыхҟьаны сеызтәыз, ҽык еиҧш дҩеин дҩасықәтәан, даара ҕәҕәала дныҟәеит, алада дцо, аҩада дцо шарҧазынза дсықәтәаны дныҟәон. Ашарҧазы агәара сима дааҭалан, “ҧыхьа ушыҟаз еиҧш уҟалааит!” – иҳәан иҟамчы еиҭаҩасхиҟьан, ҧыхьа еиҧш сааҟалан, скараха снеин схы ныкәҭаны сыцәт сцәарҭаҕәы аҽы. Ани наҟ дысҟәаҭны дцеит.

Адырҩауха ани еиҭах дышҧаари анаџьалбеит ҳәа сшәаны сыштәаз акәымкәа, дырҩагь аҭхыбжьон ибжьы геит “о, аҧшәма, о, Ҭаскәач, Ҭаскәач, уҟоума?” ҳәа. “Ҳаи, иауазеи сыҟамкәа!” ҳәа ашә ааимҧааны

саныҩдәылҭ, ани иааиз дырҩагь аҟамчы аасхиҟьан, дырҩагь сыҽны саақәиргылан, дҩеихан дҩасықәтәан, аухантәаракгьы дсықәтәан дныҟәон. Ашарҧазы сырааҧсаны симаны сашҭаҽы сааиган, “ушыҟац уҟалааит!” – иҳәан, аҟамчы еиҭанасхиҟьан, сшыҟац сакәны сааҟалан, скара-уараха снеин сиеит. Егьигьы агәара дынҭыҭны дцеит. Ас ҩаха иҟалеит.

Ахаха раан, сгәы анҧҭәаза, ари уахагьы дааузазар акәхап, уахагьы дсықәтәаны ддәықәлозар акәхап сҳәан, аҳәа сыман, шьыжьнаҭы аҳәа ахра салаган, хәлаанза ахра саҽын, даара ибзианы исхит. Ахәыц азы инхыршәланы инаҽушьыр, иааихнаҭәо убас еиҧш ирҭарны исхит саҳәа.

Ауха сымиазакәа сыҧшны стәан чан шьҭахь. Ани еиҭах даакылсын “о, аҧшәма!” аниҳәа, “ҳаи!” сҳәан ашә ааимҧааны сыҩдәылҟьан, саҳәа авиви аҟьара салагеит. Ани иааиз иикызгьы лаимҟәыҭшәан икашәеит, изкызгьы аҳәа ахьысҟьоз дацәшәан, ес, длыҭашәкәа дцеит.

Ари ицәкашәаз закәу збап сҳәан, снапыршьшьуа исыҧшаауа салагеит, аха ашҭаҽы илашьцамзи, исымбеит. Ианысымба, сыҧҳәыс илызҽысҭит: “Ара ак кашәеит, бара, ацәашьы быманы бааишь!” ҳәа. (Усҟантәи аамҭазы уажә ари ҳара ҳазҭатәоу еиҧш афымца лашара абаҟаз? – ажәабжьҳәаҩ иазгәаҭа).

Ари сыҧшәма ҧҳәыс ацәашьы лыманы данааи, дааимдан, ани есуаха иааилоз дызласысуаз, сыҽны сызлаҟаиҭоз аҟамчы акәзаарын, иахькаршәыз илбан иаашьҭылҧааит абҕьааҳәа. Ҳаҷкәын уи аамҭазы дианы дыцәахьан. Ари аҧҳәыс аҟамчы анаашьҭылх, уаанза ҩаха сзықәшәақәахьаз ласымҳәахьази, илымдыруази, абри иҟанаҭо збап лҳәан, сыҧҳәыс аҟамчы аашьҭылхын, илҩыҭралкит, аха избеит ҳәа са исалымҳәеит. Адырҩаҽны шьыжьымҭан ианааша, абри иҟанаҭо збапишь лҳәан, “даара ула бзиахан саҧхьа уаагылааит!” лҳәан, аҟамчы аныҩасхылҟьа, сла ҭуҕанха агәарҧ саақәхеит. Ари шьҭа иҟасҭагәышьоиз, ари ҽнак сҳәеит, ҩымыш сҳәеит, сгәыбзыҕт, анс, арс, ари деилагазама аҟамчы еиҭашҧасхылымҟьари сгәахәуеит, лхаҭа сами дынҭәеит сгәахәуеит, аха ҟоҳ, уаҳа сыгәхьаа лкуа дыҟоума?! Арахь сгәы аҟәышра сымоуп, аха слахеит, агәара агәҭаны сла гәыбзыҕха сқьақьаза снеины стәеит.

Ашьыжьымҭан ианаашалакь, “Мура, усҭ!” – лҳәоит абысҭа цәынхақәа, ахәаша-машақәа насымҭалыҧсоит. Сгәы аҟәышра сымоуп, ани иҟалҭо зегьы збоит, еилыскаауеит, аха иаласхгәышьеи. Ари сыҧҳәыс мыжда ани лҟамчы илку еиҭаҩасхылҟьар, ажәытә сшыҟац саҧсыуа нхаҩы заманаха саақәгылар сҳәеит, аха уаҳа умҧсит, ани уаҳа суаҩылтәуа дыҟоума? Ари ас аҟазаара сгәы ҧнаҭәеит.

Уаанза сара суаҩны адунеи санықәыз издыруан, аҳак дыҟан, убри аҳ аҧсаса рацәаны иман, ҧсҭа гәаҩак иҭан ирахә. Абни сгәалашәан, амна сцап, убри аҳ ирахә зыхьчо срыдыркылозар збап, ахьшьцәа

саарыдыркылозар, агыгшәыг мааиуа иҟасҵап, сгәы аҟәыҕара амоуп, изакә гыгшәыгузеи иаасышьҭуа, уашьҭа усгьы ла бзиак шыҟоу сыҟоуп, уаҩрас исылҵуа егьыҟам, аҳ ихьшьцәа сышҧарыцҳарымшьари, алагьы уаҩ пату ақәиҵоит, ауаҩы ишьа алоуп рҳәоит ҳәа аасызбан, иалаухызеи, сҽыласхан абанҭ ахьшьцәа рҽы сцеит.

Амҩа сҩықәлан сҽыҩасхеит, сануаҩҧсыз урҭ ахьшьцәа аҧсҭа иахьҭагылаз сымдыруази, уажә избазма, сҩеит дара рҽы. Амҩан сахьцоз ана, ара сара саҵкыс еиҵақәаз алақәа сеишуан, аха иарбанзаалакь лак сацәшәо исыдсыргыло сыҟазма, ала ҭуҕан ззырҳәо сакәны сыҟан.

Аҧсҭа ахьшьцәа рҽы сахьыҩкылсыз аумашәа сырбеит.

– Ҳаи, даара ла бзиак, ла хазынак, уахнахәаҧшуа ла ссирзак ауп, усгьы, усгьы есуаха ҳарахә аҧсаса аки ҩбеи абгақәа ианааҳцәырымфо ыҟазам, иаҳцәыҧхасҭахоит, абри ҳразҟы иаланы, аказы иаазаргьы, ҳахьчараны иҟазаргьы ижәдыруазеи? – рҳәан ахьшьцәа, “ҳаи, Дамшә! Дамшә!” – ҳәа исыҧхьо иалагеит, абысҭахь аҽаадырхан исымҵарыжьт, аха сара сгәы аҟәышра сымамзи, ҵаҟа икажьны иансырҭа, саламкьыст, исымфеит.

– Ари закәи, ала абысҭа амфо избахьада? – рҳәан, аҭәырҕәы цқьа иқәҵаны ианаасырҭа, саргьы снеин снадтәалт. Ари ас иҟасҵақәаз аумашәа ирбеит. Абысҭа снацрыха-аацрыхақәеит, амлагьы сакуа сыҟамзи, аха амацара исзымфеит.

– Уара, уи абысҭа кәацкгьы нақәшәҵеишь, иҟанаҵо аабап, – рҳәан, акәац ааган иақәырҵан, акәац аамхуа, абысҭа аамхуа ауаҩ иеиҧш иааидкыланы исфеит. Анапы сымамызт, аха саҧхьатәи сшьапқәеи сқьышәи еицырхырааны исфеит. Ас акыршысфаз анырба, ахьшьцәа еиҳагьы сцьаршьеит.

– Ҳаи, иараби, шәанаҷьалбеит, дзакәтә уаҩҧсызишь ари ала заазаз, ас афатә акы иқәҵаны, ауаҩҧсы иеиҧш ауп абысҭеи акәаци шафо, ари ала ас изаазаз аазашьас иеиҭеи? – рҳәан, иалаухыи, ахьшьцәа сцьаршьеит, слакәыршьеит.

Арҭ ирҳәақәо сара мцахәыцәа еилыскаауеит, аха арахь егьсызҳәом. Есуаха аҧсаса акы, ҩба еиҵамкәа абгақәа ишырцәырго атәы ахырҳәозгьы исаҳаит. Уи шырҳәоз ансаҳа, уахатәи ала акагьы шәцәыҧхасҭастәрым аасгәахәт сахьтәаз.

Ауха иааилахәлеит. Аха сара ауха сыцәо сыҟазма, ауха шаанза арахә сшырхагьыжьуаз, сышрывагьыжьуаз, аақ ҳәа сышшуаз иҟьаҟьаза иаасыршеит, арахәгьы ҧхасҭак рмыхьт. Иааиуаз агыгшәыг сыршәеит, иҧхасҵеит.

Ианааша, ахьшьцәа ҧхасҭа рымамкәа ианырба, ари ала ргәаҧхазеит, игәырҕьеит, уашьҭа иҳабаргәузеи, ҳарахә зыхьчашаз ала бзиа ҳауит рҳәеит. Ари – иахьа, ари – уаҵәы, ари уаҵәашьҭахь.

Ус ишыҟаз акәымкәа, сара сызбахә, ла ссирк азбахә ала ақыҭа ирылаҵәеит. Ари аҧсаса зтәыз аҳ есышықәса ҧа диоуан, аха, иалаухыи, аҧа даниоулак, акы дгархны дырцәагон, хаха рыбжьарала. Ахәыҷы данилак аҧхьатәи ауха дзаны дрымгар, адырҩауха дыргон, адырҩауха дрымгар, ахаха рзы дыргон. Абас аҳкәажә ҩынтә аҧа длоухьан, есысықәса абанс акы дырцәагон. Иага ҟарҵаргьы абри ҧсыхә рзамҭакәа иҟан.

Сара слаханы абанҭ ахьшьцәа санрыднагала ашьҭахь еиҧш, амни аҳ иҧҳәыс ҧа длоут еиҭах. Аҧа илоуз дыхьчатәуп абаақәа ҳәа ажәабжьны иаарылаҩт.

– Ҳаи, абааҧсы, убри аҧшқа акыр дахьчозар, абри ала ла ҟәыбҷак ауп, абри ала дахьчоит, ала замана ҳамоуп, иҳаманы ҳцап, – рҳәан, ҩыҷьа ахьшьцәа уа арахә рҽы иаангылт, даеа ҩыҷьа “Шәит, шәит, Дамшә, Дамшә!” – рҳәан, сара иҩасыҧхьан рҽыҩархеит. Саргьы хара-хара срышьҭаланы сҽыҩасхеит.

Ауха аҳҭынраҽы ҳахьнеиз, зегьы ааилатәеит. Арҭ сара сназгаз ахьшьцәа рыдагьы аҳ иҧа ихьчаразы инеиқәаз рацәаны иҟан. Агар гылоуп аҩнуҵҟа, агар иакәшаны ауаа тәоуп.

Сара изулакгьы, ауаа аныҩналоз, иандәылҵуаз, еимга-еимцарак схы иархәаны, ашә ааимҟьаразы сеиханы снеин сныҩналан, ани агар аҵҟа снатәеит. Уажәы ара ауаа аҕыу ҳәа ицәажәо итәоуп. Аҵх акыр цеит, ауаа ааҧсан, егьин, ацәа ирымнахырц иаҽуп. Ус, ус аҵх ашарахь инеигәеит. Агар иаватәаз ауаа хырҟәысуа, иамхацәеит.

Ус ишыҟаз акәымкәа, хыхь аҭуан аҽы аҵырқьҳәа абжьы геит. Сара сыцәо сыҟазма, зыбжьы газ иаразнак слымҳа иааҭасит. Аха ҽысҭзом, сҵыхәа аарқьақьаны стәоуп лак штәац еиҧш. Сыштәаз хыхь аҭуан ахьтә цгәы дук атрымҳәа илалбааҧан ажәжәаҳәа агар илахалан, агарҟәҟәақәа ааҧнартын, аҧшқа даагархны дҩышьҭысҧаауеит ҳәа ишаҽыз акәымкәа, атахҳәа сҩаҧан, ацгәы леимлагәа искит.

– Уан лкыкахш иуфахьо уазыразызар, суҳәоит, сумшьын, соужь, – аҳәеит ани ацгәы.

Ацгәы анс анаҳәа, иааусыжьын. Ес, илылапҟа ицеит, аҳ ихәыҷы деиқәхеит егьимыхькәа.

– Ҟоҳ-чоҳ, – рҳәан, ацәа иалазгьы ааҧшит. Аха анҭ ауаа ааҧшаанза ацгәи сареи еибаҳҳәақәаз, ҳахьеибарххақәаз зегьы ирызгәамҭеит.

Аҵыхәтәан ауаа анааҧшқәа, ацәа ианалҵ егьи, ари уара уоума избаз, сара соума избаз рҳәеит, аха раҧхьа иааҧшыз ламыс змаз азә иакәзаарын, аиаша иҳәеит.

– Уи уаргьы иумбеит, саргьы исымбеит, даеазәгьы имбеит, избаз абри алоуп, ахәыҷы деиқәзырхаз абри алоуп, – иҳәеит.

Адырҩаены ианааша, аҳ иуаажәлар еизгамзгьы еизигеит, “еиҭасҳәеит шьҭа, исыбаргәузеи!” – иҳәеит. Ажәлар ачара рзиуит, ахәыҷы

деиқәзырхаз абри алоуп ҳәа аниарҳәа, снеиган ауаҩҧсы иеиҧш ачара агәҭаны сиртәеит. Саргьы имтәоз сакәызма, арахь ала аҧшра сыман, аха ауаҩы игәаҟәышра сзынханы исымамзи, ҩеырҟасаны ачараҩы ауаа срылатәан. Ирҳәоз зегьы саҳауан, еилыскаауан, сырзызырҩуан.

Ашьҭахь ачара уаа еимпит, досу рыҩныҟақәа ицеит, уа саазгаз ахьшьцәагьы “Шәит, шәит, Дамшә, Дамшә!” – ҳәа исыҧхьан, срышьҭаҧало сдәықәлеит. Аха ахьшьцәа срышьҭаҧало сышнеиуаз, схы иааҭашәан, срыцрыҧт. Исызбаз уи ауп, абарҭ аҩны иҟоу, сыҧҳәыс лгәы хьамҧссазаргьы, сыҷкәын сызбарыцҳаимшьари, дхәҷым-дмыҷым, сцап, снеины сыҩны иҟоу збап ҳәа ҩеыласхан сҭыз-ҭыҧ снықәҧшырц слеин агәар сылҭалт. Агәашә саныҩҭала, “о, Дамшә! Дамшә! Уаама, Дамшә? Уаама, Дамшә? – лҳәан, сыҧҳәыс асоф даақәгылт.

– Ҳаи, издыруада, ари лгәы хьаҧссазар, – сҳәан, сҭыхәаршәшәо снеин лаҧхьа саагылт.

– Даара уҟәарыл бзаха саҧхьа уаагылааит! – лҳәан, атах ҳәа ани лҟамчы аныҩасхылҟьа, сҟәарылха саақәгылт. Заҭа срыцҳалымшьарыз, еиҳагьы сеицәалтәит. Аҟәарылра аҭкыс алара иабанза ҭуҷьарроу, аха иааг, исҳәагәышьоиз!

Сланы саныҟаз исыбаргәиз, иарбанзаалак лак сыкәша-мыкәша иаасышьҭуамызт, сыҕәҕәан, схахьчара бзианы сыҟан, уажәшьҭа ас сҟәарылханы саныҟала, исылшагәышьоиз. Сыҧҳәыс акәытқәа ахьҭалкуаз снаганы срыцҭалкуан. Сасык дааир, акәтҭара лнапы нҭылшьыр, саалҧыхьашәар, сыхәда аахҭәаны снаимҭалҭозар акәхарын. Иҟасҭагәышьоиз, акәытҭара санҭалоз, аназараҩы снеины сҟәыҟәза сҭатәон. Ашьыжьымҭан ианаашалакь, “Дәишь! Дәишь!” – ҳәа сыҧҳәыс акәытқәа данрыҧхьалакь, аҷьықәреи ҷаҧшьшьза ианыҩкалыҧсалакь, снеины сахәаҧшуа саагылон.

Ус аамҭа цон, ҽнак, ҩымш, хымш, мчыбжьык.

Сара суаҩны саныҟаз ҳладахьҟа ҭакәажәык дынхон, лымацара заҭәык дыҟан, дгьыл бзиарак дықәынхон. Ани санҟәарылха, акыр аамҭагьы акәытқәа срыцныҟәеит, егьит, аха сгәы анҧҭәаза, ҽнак акәытқәа сҩарылҭын, амни уаанза издыруаз аҭакәажә лыдгьыл ашҟа сцеит. Амни аҭакәажә луачаска сылҭалан, акы снацҳа-аацҳауа сыҟан. Аҭакәажә луачаска сышҭаз акәымкәа шьыбжьон еиҧшаан, исфақәозгьы сзымхакәа, амла сакуа, егьиуа саналага, снаҧшын, ааигәа аҷьықәреи ҷаҧшьза избеит.

Егьи аҷьықәреи рыҧхны еицрыҳәҳәо иҟан, арахәыц аҭхны, сара снеины аҷьықәреи рыцқәа акы снамҭасны иналбааздеит. Егьи амни зуачаска сҭаз аҭакәажә абни цәҟьаны иҳаны илымазаарын. Сшаҩашәаз абҕьааҳәа игәалҭеит.

– Уааи, уааи, уааи, уааи! – лҳәан, уаҳа царҭа смоузт, аҷьықәреи арыц сҟарҟы илбаасымдахьази, аҭакәажә арахәыц дахан, сналган,

саанылкылан, сымҭәыжәҩақәа ҽалҳәеит, нас снышьҭалҭан, ачуан азы нҭалҭәан иҩыкнаҳаны, амца ҩаҭалырццеит. Нас длахынҳәын (уажә сылшьуеит ҳәа ами дызҩу), аҳәызба аалыҧшаан, аҳәызба ахра далагеит, ахра даҩуп, ахра даҩуп, ачуан иҭоу азы агәара-гәараҳәа еилашуеит.

– Шьҭа сызгьы шит, саҳәызбагьы ҭаруп, исхит, – лҳәан, слышьҭалҭан сшьапы днаҕрагылт, абри иаабац, иҳаҳац кәтык уаҩы ишишьыц еиҧш, сымҭыжәҩақәа ааидылкылт.

Иҟасҭагәшьоиз, ари усгьы сылшьуеит, усгьы сылшьуеит сҳәан, сылацәақәа хызҩеит. Аҭакәажә лыҳәызба сыхәда иааҭалкын, “Ҭаскәач уакәзар, ҧыхьа ушыҟаз уҟалааит! Ҭаскәач уакәзар ҧыхьа ушыҟаз уҟалааит!” – ҳәа, аҳәызба сыхәда иаҭлымшьыкәа иааулышьҭит. Саргьы ҧыхьа сшыҟаз, Ҭаскәач сакәны саақәгылт.

– Абри аҟара узсыргәаҟыз амни нахьхьи аҳ ихәҷы ҧшқа дызгоит ҳәа сахьнеиз дахьсумыргаз азоуп. Аха зынза умшьыкәа уҧсы зеиқәсырха, “уан лкыкахш иуфахьоу уазыразызар, соужь, сумшьын!” – ҳәа анысҳәаз, убри ахьынаугзаз азоуп. Усҭ абри, абри аҟара аамҭа уара абас уҟаҭаны узмаз уҧҳәыс лҩы унеины иуҭаху лызу, – лҳәан, аҭакәажә ҟамчык лыман, иааганы иааслыркит.

Ари аҟамчы иааслыркыз сыҧҳәыс илыцәзаны, иааганы илымазаарын. Ари нахьхьи аҳ ихәҷы дызгарц инеиз ацгә ду, абри аҭакәажә лакәзаарын, уи аумыжькәа исшьыр, аҭакәажәгьы дыҧсуазаарын. Усҟан ахәҷы ацгәы дасмыргеит, дамсхит, аха иара ацгәы мшьыкәа иаусыжьит. Уажәшьҭа ажәытә Ҭаскәач сакәны сшыҟац сааҟалеит, аҟамчгьы ааганы иааслыркит аҭакәажә.

Знык суаҩханы, аҟамчгьы снапы иакны саныҟалагәышьа, исыбаргиз, сышиашаз ҩеаасхан, сгәар сыҩҭалт.

– Ҟоҳ, сыҧшәма уаама, сыҧшәма уаама? – лҳәан, сыҧҳәысгьы дысҧылт, сыҷкәнгьы асоф даақәгылт.

– Даара бцәаҧшь (ацә) ҕәҕәаны, бцәаҕәацә бзианы саҧхьа баагылааит! – сҳәан, сҟамчы апҟаҩҳәа иаалхысҟьан, дцәаҧшь бзианы саҧхьа даақәгылт.

Нас сыҷкәынгьы сиҧхьан даалбаазгеит.

– Дад, абра аҧара зшаз, уаргьы даара уцәы еиқәаҭәа ҕәҕәаны саҧхьа уаагылааит! – сҳәан, апҟаҩҳәа аҟамчы анылеихысҟьа, уигьы дцәы еиқәаҭәа ҕәҕәаны саҧхьа даақәгылт. Убри сыҧҳәыси сыҷкәыни ирылҭыз ацәқәа роуп уажә абра иубо иҭакны сызлацәаҕәо ацәқәа. Абри иубо зегьы рыласцәаҕәахьеит. Абри аҟара инасҳәаз уаҳаит, инасҳәаз, иаасҳәаз мыцрак алоума? – иҳәан Ҭаскәач, ацәқәа рышҟа ихы наирхан дразҭааит. “Мы-мы-мы!” – рҳәан, ацәқәа рыхқәа абас надаада иаарҟьеит, ииҳәаз иақәшаҳаҭхауа.

– Абас схызгахьеит, уара узықәшәаз иаваҟәало иҟоу сыздырам, – иҳәеит аҭыхәтәан Ҭаскәач ани ашәарацаҩ бзиа ихы наиқәкны.

– Ҳаи, абааԥсы, аҭаласир соуҳәеит, са сабаҟоу, уа уабаҟоу, уара утәык ԥьашьатәазаап, – иҳәеит ашәарацаѡ. Днеидцны, дхынҳәны иѡныҟа дцеит.

133. АШӘАРЫЦАѠИ ИМАЦӘЫСУАЗ АПҲӘЫЗБЕИ

Пҳәыск дыҟазаарын Ҷкәына заҵәык длыман. Убри аҧкәын шәарыцара дныҟәозаарын ашьхақәа рахь, анахь, арахь. Мышкы дышнеиуаз, ашәаҳәабжь иаҳаит. Ирацәазаны, идуны ашәаҳәабжь иаҳаит. Дзырѡоит, дзырѡоит, абри аҟара ашәа зҳәо абра иабаанагеи абас иҳәан, дышнеиуаз, данынаԥшы, абнацә аҳәра иаҿуп, ибеит. Абри абнацә хәыцс иалагылоу зегьынтәарак ашәа рҳәоит. Анаԥьалбеит, ари закәызеи иҳәан, деихсын, абнацә ишьит. Абнацә ишьын, ианкаҳа, днеит, аха дырѡагьых, ишыԥсугьы, абри ахәыц иалагылоу зегьынтәарак ашәа рҳәоит. Абнацә ацәа аахихын, иазқәынҵаны иманы аѡны дааит, аха аԥьашьатәы, адунеи ашәаҳәара атәыла бгоит. Аѡны дахьааиз, иани иареи ракәын, уаҳа иҟадаз. Ргәылара аҳ бзиак дыҟан. Аҳ, амаҵуцәа ҭәҭәаны иманы, егьины иҟаз азә иакәын. Ари аҳ имаҵуцәа ани ашәаҳәабжьы анраҳа, илеин изакәыз анырба, ишьыцырган, илеины аҳ иарҳәеит, уанаԥьалбеит, рҳәеит, абна аԥацхаҟны, рҳәеит, акаамеҭ ыҟоуп, рҳәеит, унеины узырѡы, рҳәеит. Аҳ днеит. Данызырѡы, амитә ибеит, амитә иаҳаит.

– Ари уара уҟны иабамаҭәахәу, сара исымазааит, сара изгоит, – иҳәан аҳ, ирылшоиз, рыцҳа, аԥҳәысеиба лыҷкәыни лареи, агәаҟкәа, ирымихын, аҳ иѡны инаиган, иѡны икәиргылеит. Еикәыршаны аҭаацәа ахьышьҭоу абри абнацә ацәа иалоу ахәыцқәа зегьы иԥьашьатәха ашәа рҳәоит.

Ари аҳ имаҵуцәа ус иарҳәеит, уара, рҳәеит, аҳ! Ари еиԥш аѡнаҟны изхәарҭеиз, аѡны бзиа, афелдышь ѡны ҟаҵаны иумазар акәын амзар, ари аѡыза аѡнаҟны ари зхәарҭоузеи, рҳәан, амаҵуцәа ишьыцыргеит.

– Шәара ишәхәо еиԥш афелдышь ѡны сзыҟазҵода, ишпасыԥсыхәоу? – иҳәеит аҳ.

– Ишпауԥсыхәоу умбо, абри еиԥш акаамеҭ аазгаз иауҳәар, убри иузыҟаиҵоит, – ҳәа иарҳәеит.

Ари аҳ, ауаѡ еада длеин ани аҧҳәысеиба лыҷкәын дикит, уара, иҳәеит, афельдышьтә ѡны абасгьы, абасгьы исзыҟауҵароуп, – иҳәеит.

Ани аҧкәын рыцҳа, илшоиз, иидыруаиз? Акымзарак акы, аха ари уажәы аҳ ииҳәаз ҟаимҵар, дишьуеит, дабацари.

Иан ус иалҳәеит: “Иҟоу удыруоу, нан?” лҳәан, “аа!” иҳәеит.

– Уара унеи, аѡны ахьургыло сырба ҳәа иаҳәа аҳ. Аѡны ахьиргыло ануирбалак, аԥшь-кундхәк рыҟны аҵәқәа арсны, агәҭаны уеиха арсны

ууаи арахь уаха, нас уаҵәы ашьжьымҭан иҟало убап. Сара анцәа сиҳәоит, – ҳәа иалҳәеит ари аҧкәын иан.

Иан илҳәаз ажәа ааѡбамтәыкәа, афырҳәа иҿынеихан, аҳ иҿы днеин, иабыкәу аѡны ахьыҟауҵо, иургыларц абауҭаху ҳәа диазҵааит. Абрагь-абрагь иҟаҳҵоит аѡны ҳәа идырбеит иахьдыргыларц ахьырҭахыз. Иан ишылҳәаз еиԥш, иара длеин аԥшь-кундхәк рҿы аҵәқәа аирсын, агәҭаны аиха ларсны, ахәылԥаз аѡныҟа дааит.

Ари аҧкәын аѡны данааи, иан анцәа диҳәеит, сара, лҳәеит, ҷкәына заҵәык дсыман, саби заҵәык, лҳәеит. Абри аѡыза дақәшәеит, лҳәеит. Иҳалшартә ҳаҟам, ари аѡыза са исымбац, лҳәеит. Анцәа суҳәоит, лҳәеит, убри аҳ ишиҳәаз еиԥш, лҳәеит, аѡны ҟаҵаны ашьжьымҭан ауаа идурбараны, лҳәеит.

Абас анцәа диҳәеит абри аԥҳәыс.

Адырѡаены ашьыжьымҭан дгыланы дандәылҵ, иашҭаҟны митәык, аѡны хазына ҧыруа игылоуп, ԥьашьахәык. Ари аеацә ацәагьы уа инаганы ишьҭеиҵеит, аха арҭ амаҵуцәа ихьмызҕыршьеит дырѡегьых. Аха есқьынгьы шьыжьымҭанла имацәысуеит абрахь ԥьара инахараны, амшын инахыкны, амшын нырцәка. Ари закәузеи ҳәа ианазҵаа, аҳ (даеа аҳак) иԥҳа дыҟазаап убраҟа, жәѡан лмырбазакәаны, быѡлашала драазахьан. Убри аҳ иԥҳа лнацәкьыс (ажәабжьҳәаѡ лнацәкьыс аалырҵысит) ианлырҵыслак, имацәысуазаап. Ари аҳ имаҵуцәа ирдыруеит ауп. Аҳ иҿы инеины иарҳәеит абригь-абригь адгьыл аҟны, амшын нырцә аҳак иԥҳа дыҟоуп. Ани леиԥш ахазына данықала, убри аҳ иԥҳа уара дааугар акәын, рҳәеит, идырцалеит.

– Ари зылшода, дысзаазгода, сара исылшома, уи са дсыҵода, дысзаагома? – иҳәеит ари аҳ.

– Абри аѡны еиԥш ҟазҵаз, уи илымшои, – рҳәеит. -–– Убри илырша, ирҟаҵа, – ҳәа иарҳәеит.

Аҳ еиҭах дылкылсын, ани аҧкәын дикит.

– Абни есышьыжьымҭан амацәыс зхылҵуа аԥҳәызба дысзааугароуп, мамзар усшьуеит, – иҳәеит.

Аҧкәын иҟаиҵагәышьоиз. Ихы иқәыжьны иан лҟны днеин, илеиҳәеит абас ауп сзыкәшәаз ҳәа.

– Аҳ адҵа иситаз абри ауп, амацәыс зхылҵуа аԥҳәызба дысзааугароуп, мамзар ухы хысҵәоит ҳәа сеиҳәеит, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, дузаазгоит ҳәа иаҳәа, нан, – лҳәеит аҧкәын иан. – Ибзиоуп ҳәа иаҳәа, аҕба сзыҟарҵааит, аҕба аѡнуҵка сара истаху зегьы наганы иҭарҵааит. Аҕба стартәаны сдәыкәырҵааит, дузаазгоит ҳәа иаҳәа, – лҳәеит ари аҧкәын иан.

Ари днеин аҳ иеиҳәеит иззуҳәаз азҕаб дузаазгоит, аха сызлацозеи? Аҕба сзыҟаҵа, ауаҭахқәа абри аҟара аманы, иҳәеит. Уаҭахцыҧхьаза абзарбзанкәа ѡнаргыланы исзыҟаҵа иҳәеит. Уаҭахцыҧхьаза ҧутк, ҧутк

ахьы ԥнаԥсаны иҳәеит. Насгьы шеишықәсеи рыбжьара иагаԥ наганы идсыржәыргьы, ирҿасцаргьы инымцәаша аԥы, афатә, ажәтә еразнакы зегьы сзыԥнатца. Нас сцоит, дузаазгоит уи иззуҳәаз азҭаб, иҳәеит ари аҧкәын.

– Ари зылшода, исзыԥазцода? – иҳәеит аҳ.

– Ари зылшода умбо, умаҵуцәа ирылымшои, уаҳа изҿузеи, абарҭ идырԥатца, – иҳәеит ари аҧкәын.

Ари аҳ имаҵуцәа даарыԥхьан, даарысны икит, абасгьы, абасгьы аҭба сзыԥкашәцароуп, абасгьы исзеибышәҭароуп, ауаҭахқәа рацәаны иаманы, ахьы рацәаны иԥнаҵаны, фатәыла, жәтәыла ҿык, бзык иазымхәо ирҭәны, иҳәеит.

Арҭ амаҵуцәа гәыкәхақәа, иԥеи иԥашьҭалан, иԥалаган, шеишықәсеи рыбжьара аҭба ԥарцеит, ишақәнагаз идырхиеит. Идырхиан, ари аҧкәын дылҭалан ддәыкәлеит уажәы. Дандәыкәлоз убас ажәа нижьит.

– Сара сгьыжьны санаауа, аҭба абжьы аншәаҳалак, ишааиуа еиԥш абухҭа (асҟьала) инадгыларатәы, азы ҳҭамлакәа, арахь ҳаатыцыртә еиԥш ишәырхиа, – ҳәа реиҳәеит.

Иара аҭба дылҭалан, амԥа дыкәлеит.

Ари дышлеиуаз акәымкәаны, аԥкаԥыҳәа иҭба аангылеит. Егьи ани аҳәыҳә ԥырны иааины аҭба акызаап. Ааи, до, исыхьзеи ҳәа даннеи, аҳәыҳә ааит, ибеит.

– Иухьзеи, акагьы умыхьзеит, акагьы убаргәзам, – аҳәеит аҳәыҳә. – Сара абас абзиара ду сзызуз, акы ибзиазаны сухәарц сҭахуп, – аҳәеит. – Уахьсызгәаԥуа, сануҭаххалак, абри устоит, – аҳәан, амцәыжәԥа ахәыц аалхны инаганы абри аҧкәын инаҭеит, инапаҿы инаркит. – Еилахара бааԥсык уахьақәшәо, сара иҭәҭәаны сухәоит. – аҳәеит.

Нас аҳәыҳә ԥырны наԥ ицеит, аригьы ихы дақәиҭхеит. Аҳәыҳә амцәыжәԥа иалнахыз ахәыц иԥьыба инҭеицеит. – Уадаԥрак уанақәшәалак, абри сымцәыжәԥа ахәыц уԥьыба иааҭых, нас уара уахьыԥкоу сара снеиуеит, – аҳәеит аҳәыҳә анцоз.

Ари дцо, дцо, дцо, дышцоз, амацәыс ахьыԥказ, уа ааигәа дыдгылт. Ашәа зҳәо абнацә ацәагьы уа аҭба изҭоуп. Уи акараҳәа ашәа аҳәоит. Аҭба ааникылан дыԥшуп. Ажәлар наԥынтәи иааԥшын, аҭба рбеит, аха игәаҭьны иара иахь азәгьы дзымааит. Иахьа ус иҧкалеит, уаҵәы ус иҧкалеит, уаҵәашьҭахь ари ҟалеит. Ԥсыхәа аныԥкамлаза, аҵыхәтәаны шьоукы реааибырҭан, ҳцоит ҳара ҳаԥсуазаргьы, ҳаԥсааит, абри закәу еилҳаргоит, рҳәан, ицеит абарҭ. Иахьлеиз, арҭ аннеи, скьаҭеит иҳәан, иаша, астол хианы иҧкан, акрыҿеицеит, акры диржәит, аԥны (аҭба) иԥнагаланы ахьы дирбеит. Абра ҭыԥс исымоуп, абра сааины сыԥоуп ҳәа реиҳәеит арҭ ауаа. Адыркоаеынгьы шьоукы ааит, адырхаеынгьы шьоукы ааит. Абас, абас, абас мацара наԥ-наԥ еилысуаны, шықәсыбжак дыԥоуп абри до, наԥ-наԥ еилысуа иалагеит абарҭ ауаа.

Имшәакәа абарҭ ауаа иааиуаз абри аҭбаҿы итәаны акрырфо, акры ржәуа иашьцыланы абас иҧкалеит. Аха зегьы абрахь инеиуеит, аха абри азҭаб амацәыс зхылҵуа длеиуам. Абри азҭаб дзыԥноу аԥны ддәылҵзом. Ари азҭаб аҵыхәтәаны ихьмызҭылшьеит.

– Ари еиԥш ахазына ахьыԥоу саргьы сганы исшәырбарауазеи, – лҳәеит.

Мышкы зегьы ԥьара рцара иақәыршәаны, рыԥкамзаара иақәыршәаны, лмаҵуаԥы илалҳәеит, бара мыжда сганы исырба убри аҭба, иҧкалалакгьы ҟалааит, лҳәеит, ирласны ҳцаны, ҳаап, лҳәеит. Ибзиоуп, лҳәеит ари лмаҵуаԥы зҭабгьы. Еиманы аҭба ахьгылаз инеит. Ианнеи, ани аҧкәынгьы иитахыз, дыззыԥшыз уи акәын, уа инаиртәан, ани азҭаб аԥы лиржәуа, ани лиржәуа, анс иҳәо, арс иҳәо диргәыбзыҵуа, аԥы даиршьын, дникылеит. Нас, апҟаҳҳәа аҭба ҵысны идәыкәлеит арахь. Ари азҭаб дԥышьны дыцәоуп, арҭ шзахәо амԥа иԥалан иаауеит. Иаауа, иаауа, акыр иааит. Ус, ари азҭаб дҿыхеит. Дҿыхан днаԥшы-ааԥшын, дабаҟоу, амшын агәҭа дхыуп, аҭба дҭоуп. Лмацәаз аалымҭылхын амшын инҭалыршәит. Лмацәаз амшын ианҭалыршә, абара (аҭабара) иалагеит. Азы мачҳо, имачҳо, абар шьҭа аҭба амшын аҵа иакьыcуа, иннакыло иалагеит. Иҟаиҵарызеи ари аҧкәын шьҭа, дабацари?

Убри аамҭазы игәалашәеит, ани аҳәыҳә амцәыжәԥа иалнахыз ахәыц иԥьыба иҭамзыз, ианааҭих, аҳәыҳә атыҟҳәа иаакылсит.

– Аа, узыргәаҟзеи? – аҳәеит аҳәыҳә.

– Сзыргәаҟуа абри ауп, амшын аҭабара иаҿуп, абри азҭаб лмацәаз амшын иалалыршәын иҭанарбоит, – иҳәеит ари аҧкәын.

Аҳәыҳә ара ахы ҭанаршьшьуа, ана ахы ҭанаршьшьуа ес иҧанаҵалакгьы амацәаз апшааит. Амацәаз анаԥшаа, амшынгьы аҭыԥ аҟны инеит. Нас ари аҧкәын иҭба ишзахәоз ирласны аҿааирхеит. Уашьҭа ари иаҳ иааигәа дааит. Ааигәа дааиуа даналага, аҭба ирҳәоҳәо далагеит, избанда азҭаб хазына диманы дааyеит.

Ари аҳ дгәыргьеит, агәыргьа дагоит, ари апҳәыс имаз наԥ дкаижьт, сара апҳәыс хазына дысзааргоит, скьаҭеит иҳәан, ауаа иманы ага дхыкәгылоуп, аҭба ааира дазыԥшуп.

Ари аҭба ааигәа ианааи, ари аҧкәын иааигоз изҭаб ус леиҳәеит, иҧкоу абас ауп, абас сақәшәехьеит, абас аҳ исыдиҵаз алоуп бшаазго, быззаазгогьы дыбсырбап ҳәа леиҳәеит.

Иааин аҭба аазыхгылеит. (Ажәабжьҳәаԥ дыччоит.) Ажәлар еизаны игылоуп. Аҳгьы уа днеит сыԥхәыс ԥьашьахәатә дааргеит ҳәа.

– Абри иоума, уара, сыззааугаз? – лҳәеит азҭаб аҧкәын лхы наиқәкны, аҳ данылба. Аҳ имаҵуцәагьы уа идгылоуп.

– Аиеи, абри изыхәоуп бзаазгаз, – иҳәеит лара даазгаз аҧкәын.

– Ҳа, ҳа, ҳа, – лҳәан дааччеит лара. – Ари, – лҳәеит, длаханы, – лҳәеит, – ахыу-хыуҳәа дышуа дыкәлааит, – лҳәеит. – Арҭ имаҵуцәа идгылоу зегьы маҵуарханы иара ицлааит, – лҳәеит. – Сара уара сутәызааит, – ҳәа иалҳәеит.

Ишылҳәаз иҡалеит. Аҳи имаҭуцәеи лақәахеит. Ани аҧҳәыс еиба лыҷкәын иааигаз азҕаб ҧҳәысс дигеит. Ачара ду руит.

134. АҨЫЗАРА НАЗМЫГЗАЗ ИХЬЫЗ

Ҩыцьа аныҡәацәа еицныҡәон, иныҡәаны икараха ишаауаз акәымкәа, дәык аҡны иааит, адә дуззак ыҡоуп иҳәеит. Адәаҡны ианааи, “абра шәшьырак, ҭлак атаҡа ҳаҧсаҳшьап” иҳәеит руазәк. Рыхҟәа нкыдырҵан инатәеит. Азәк ахыр-хырҳәа дыцәеит, егьи дааҧшуа дтәоуп. Амни ахыр-хырҳәа ицәаз дшыцәаз акәымкәан, кәтаҕьк иаҡараны акы ааиҿыҵшәан, хаҳә хәычык икәыруа абра адәы иқәланы ицоит, иҳәеит.

Ари ани иааҧшуаз ианишта, уамашәа ибаны дахәаҧшуеит, ицо, ицо, ицо, такәы ицеит. Иахьнеиз, абра хаҳә дук кажьуп, ахаҳә ду иавагьыжьт, иавагьыжьт, ахаҳә ишавагьыжьуаз иахцаз имбазеит ани иааҧшуаз аныҡәаҩ. Амни акәтаҕь иаҡараны, амни ицәаз ауаҩ иҿы иҭыҵны ицаз ыҙт. Ари ила ҭраа дшазыҧшуаз ҧытк аатцхьан, ани ахаҳә ду иаавҡьан, икәыруа аҿаанахан (ари ибоит, дахәаҧшуеит), ани иҩыза ахырхырҳәа дыцәоуп, ишааиуаз, ишааиуаз ани иҿы иануылҭашәа, “ҡоҳ, анаҧьалбеит, арысҡаамҭа сышҧацәаз!” – иҳәан, ихы-иҿы инапы аахьишьын даақәтәеит, иҳәеит.

– Акыр сыцәазу? – ҳәа иҳәан, иҳәеит иҩыза диазцааит.

– Моумоу, уамакгьы уцәамызт, – иҳәеит. Ари иибаз ани ҷьеи иеиҳәап, иеиҳәазом умбо. Нас ҳамҭак ашьҭахь иара ани ицәаз ус иҳәеит:

– Аа, анаҧьалбеит! – иҳәеит.

– Иҡалазеи? – иҳәеит ани ицәамыз.

– Аа, ҧхыз избаз удыруазар, убри аҡара ҳамазар, ҳаҧсаанза ҳхаазага ҳмоуази, – иҳәеит. (Ани ицәаны иҿыхаз иоуп изҳәо.)

– Иубазеи уара, бзиа убааит?!

– Уанаҧьабеит, ҧхыз абри ҳзықәтәоу еиҧш дә-дук аҿы сыкәланы сцо, сцо, сцо сышнеиуаз акәымкәа, хаҳә дуззак кажьын, ахаҳә аҡны санлеи, ахаҳә савагьыжьуа, савагьыжьуа, изулакь, амни ахаҳә сцәыцагылан атца санҭаҧшы, ҳаҧшьа хәычык абни ахаҳә атаҡа ижуп, абас кәапеишәа хьыла иҭәны, амни аҡәбар хьыла иҭәны абас избеит, – иҳәеит ани ицәаны иааҧшыз.

Ани ицәамыз иибаз, нас иаҳаз акы ишазҳәаз идырт, “аа, егьи”, – иҳәеит, уаҳа егьимҳәеит умбо.

Арҭ уашьҭа иҩагылан рыҩныҡақәа иандәықәла (ани иибаз ицәан иҿыхаз иҩыза иеимҳәазеит), “ҡоҳ, ари сара избаз змааназ ани ҧхызла ибазаап, абри ҷабыргызар ҡалап, акы ыҡоуп, схаазага аазгоит” иҳәан, апҡаҩҳәа иҩны днеин (иҩыза даницрыц ашьҭахь), абеиҳа, егьи аашьҭихын, дылкылсын ани адәы агәҭа иқәжьыз ахаҳә дҩахан, ахаҳә атца аҳаҧшьа хәычы ыҵхны ахьы аазгоит ҳәа ижуа дышнеиуаз, аҳаҧшьа ҷабыргынгьы ибеит. Ее, иаша баба, дгәырҵатцәа иҭоу збоит ҳәа ахҩа кны данҩаха, зегьы маҭаҧшьны, еилаарцыруа ашыр-сыр ҳәа илҭибаҳәеит.

– Ҳаи, иабиҧс дах…, ани амаҭқәа сырҿеиҵоит убоо! – иҳәан, длатқьан дыҩын, длыҭкьан длықәлан дцеит, иҧсы игеит иалаухи.

Иҩыза димеиҭалатыр, иҩызагьы иаргьы иҧсаанза рхаазага рауан, иҩыза даниеиҭалат, сара схала изгоит ҳәа дахьнеиз, ахьы маҭхеит.

Аҵабырг, иқәнагаз ихьит.

135. АИАША УҲӘАР, АҦСЫ ДАРГЫЛОИТ

“Аиаша уҳәар, аҧсы даргылоит” рҳәоит, ҭаарых ажәоуп.

Азәы ҧҳәыс дааигеит, дыҷкәынан, иҩыза иқәла, иқәнагаз азҕаб дааигеит. Ҧҳәыс данааига, аамҭала хшаа диоут. Абри ауаҩ иҧҳәыси иареи ироуз ахшаа изара ҩахыс дуаҩҧсны, изара лахыс алада дыҧсызны абас диит. Ари ауаҩ ихшаа ас даниы, хьаас икит, адырцәа дрышьҭалт абри еиҧш иҡоу зыхҡьазеи, абри ахәычы абас дызизеи ҳәа дазцааууа ддәықәлеит. Хьаас икит аб рыцха, умбо.

– Аазашьас иаҳҭозеи ас шанала иаз ахәычы, ибжа ҧсызуп, ибжа уаҩҧсуп, – ҳәа дцаа-ҧшаауа акыр дныҡәеит.

Ҭакәажәык дыҟан, ҭакәажә дырк, амни аҭакәажә лызбахә раҳан, абарҭ хатцеи ҧҳәыси цан аҭакәажә илазцааит. Иахлазцааз, “убри шәычқәын дызлаҡоу далзыргуа аз нырцә дыҡоуп”, – ҳәа ралҳәт. Уи азы амшын нырцә ҳәоуп иаанаго, адрес роуит. Илалаган аихатә чамадан ҡарҵеит хатцеи ҧҳәыси. Аихатә чамадан иҡарцаз, изара ҩахыс ибаны ачамадан, чамаданцас иҡарцит, уи алахыс иеиханы, азы ҭаҭәаны, ахәҷы азы дзаатцаны дҡарцеит, изара лахыс ани дыҧсызны дахьыҡаз.

Идәықәылт арҭ ауаа рычқәын дрыманы, амни еиҧш иҡарцаз ачамадан дҭатцаны, амҩа иқәлеит. Ишнеиуаз, амшын нырцә иаанеи, адрес ани аҭакәажә дыр ирылымҭахьази, иахьнеиз иҵааууа, иҧшааууа ишнеиуаз акәымкәа, абри шәзышьҭоу ауаҩы дахьыҡоу аброуп ҳәа рарҳәеит изызцаақәаз, изышьҭаз ауаҩы иҩны иакәшәеит. Иахнеиз ан дтәоуп, аҭаца дтәоуп.

– Уа мшыбзиақәа! – ҳәа ҳәаны агәара инҭалт.

– Адыр ҳәа иҡоу дахьыҡоу аброума? – ҳәа ираздцааит.

– Аа, аброуп, – рҳәеит аҭацеи анхәеи (апшәмацәа).

– Адырҩ дарбан, дабаҡоу?

– Уажә дааиуеит , – рҳәеит апшәмацәа.

Арҭ ауаа уа инеиз ачамадан ркымзи, аԥшәмацәа ачамадан аарымырхын, инаган инықәдыргылт. Абар адыр уажә дааиуеит, уажәышьҭан дааиуеит ҳәа иԥшны иаатәеит, аԥшәмацәагьы даргьы леибартәаҟәеит, уаҳа ҽырҭуам, ԥсыршьом, еиқәԥшьыхаа итәоуп. Ус иштәаз акәымкәа, азәы аҩны дааҩнашылоит. Уаҳа “бзиала шәаабеит” иҳәом, даҽеакы иҳәом, дааины длатәеит. Нас данылатәа, егьи иан длазҵааит (ари адыр ҳәа изышьҭаз иоуп иааиз, ари ан, аԥшәма ԥҳәыс бырг лԥа иоуп).

– Сан, аказы сбазҵаауеит? – ҳәа ус иҳәит.

– Закәузеи, нан? – лҳәеит.

– Адунеи аҽы ибҭахи, гәааанагарас абри сымандаз, абас сыҟандаз ҳәа иарбану бгәы ззыхәо? – ҳәа иан длазҵааит.

– Нан дукәыхшоуп, сыцкәын, уара узаманахәха уҟоуп, сҭаца дзаманахәха дгылоуп, уҷкәынцәа, уара шәыбзиахәха шәыҟоуп, сыфара иагым, сымаҭәа иагым, ахыбра-аҵыбра абас (ажәабжьҳәаҩ ихәда инапы натцеикит – С.З.), анцәа ишиҳәара сыҟоуп.

Сыԥсы ишаҭаху сыҟоуп, иарбанзаалакь гәырҩак, хьаак сымам, – лҳәеит иан.

– Моумоу – иҳәеит иара, – Хьаак, гәырҩак бымоуп, сан, исабымҳәар ҟалом, сан, аиаша сабҳәароуп.

Уажәы арҭ ани ԥеи амҩа изқәу, иеибырҳәо змааноу убри ауп, абни иааргаз ибжа ԥсызны, ибжа уаҩԥсны иааргаз ахәыцы, ауаҩԥсы иалыргара, дшеибакәу дуаҩԥсны дҟаларц азы амҩы дықәуп ари адыр, уаҳа иааины итәоу рахь ажәак мҳәакәа.

– Моумоу, нан, убаашәеит, акымзарак хьаак сымазам, – лҳәеит лара иан.

– Моумоу, ак заҵәык иарбанзаалакь ибызсамҳәо акы гәааанагарак, гәаҳәак бымамкәа быҟазам, абри агәаҳәара ибымоу аасабымҳәар ҟалазом, исабҳәароуп, – иҳәеит.

Ари ацкәын иан, аиашазы, дунеи аԥсҭазаараҽы иҟоу зегь рыла деиқәшәоуп, ак заҵәык лыгуп, гәаҳәарак лымоуп, иарбану лыцкәын идыруеит, аха лара илирҳәар иҭахуп уажәы. Лара илызҳәом, дацәыԥхашьоит.

– Иаабымҳәар зузом, – иҳәеит иара.

– Нан дукәыхшоуп, уаҳа акымзар акы сҭахзам, уаб (убома ара дахькылсуа, лыцкәын илирҳәо, аиаша, аиаша ауп иахьугалакгьы), уаб, ачара ашҟа ауаа анцуа, иеыжәланы, аҭаҭын ашәшәы иахуа, аҕда-сада ҳәа ицәажәо, ркәымжәқәа, ркабақәа рышәцаны, рыҽқәа ирықәтәаны, рыҽқәа анс ҟарҵуа, арс ҟарҵуа, иеырба-еырбо амҩаду ианыланы ианлеиуа, уабгьы убра дрылазар сҭахын, – лҳәеит.

Уи акы. Уи уи ала лгәы иаанагоз аиаша лҳәит илулакгьы.

– Ибзиоуп, – иҳәеит лыцкәынгьы. (Избан акәзар, арахь зегьы рыла, зегьы рзы деиқәшәоуп, аха лхаҵа дыҟазаргьы лҭахын умбо, уигьы

гәааанагарамзи, уигьы аҭахымзи, мчыла илимырҳәар ала-мала илҳәомызт!)

Уажәшьҭа иԥҳәыс длазҵааууеит. Уажәышьҭа егьырҭгьы дрызцаароуп, рыгәтакы аиаша дирҳәароуп, нас ауп амни шананы иҟоу ахәыҷгьы даналдыргуа. “Аиаша уҳәар, аԥсы даргылоит” ҳәа хыс изамоу убри ауп.

– Бара ибҭахи, ԥьара хәҷык, изаҟаразаалак бгәы инанамгуа, ах, абри абас сыҟанда, абри салаҟанда, абри сыманда ҳәа бгәы иаанагуа акрыҟоума, ус акыҟамкәа залшарым,– иҳәан, дааи длызцааууа иҽааихеит. Иԥҳәыс лоуп дзызцааууа.

– Иарбанзаалакь ак сҭахым, сышәҵа иагым, сыфатә иагым, схаҵа дыҟоуп, сыԥха, сԥа ыҟоуп, сыҩны ыҟоуп, зегь рыла сеибытоуп, – лҳәеит.

– Моумоу, акы бгәы амыҳәоны бҟаларым, бгәы зыҳәо бҳәароуп, – иҳәеит иара. (Уигьы уажәы акы лирҳәоит умбо!).

Гәылак дрымоуп, ргәыларацәкьа иааигәаны дынхоит. Амни агәыла дицшьҭалар цәгьа илымбо дыҟазаап. (Ари иара лафуп, аҳәара маншәалам, аха исхари, исазҳәаз ус ауп ишсеиҳәаз, ишԥаҟасцари! Убома ари ауаҩ ара иипшааууа? Аиаша аҭахуп убама, убригьы иашами, лхаҵа иҵкыс ани агәыла иаҳа дхаҵа ҭәгәоуп ҳәа длыԥхьазеит.) Иалаххи, уигьы лгәы иҭаз аиаша, агәыла дицшьҭалар шылҭыхыз лирҳәеит.

– Ыҳых, абыржәшьҭоуп аиаша аныбҳәаз, – иҳәан уигьы уа даалгеит.

Уажәышьҭа ҩыџьа (иани иԥҳәыси) дразцаан, ирыгқәаз, гәаҳәарас ирымақәаз дирҳәеит. Арахь абарҭ ауаа аиаша анырҳәалакь, амни инаргаз ахәыҷы ибжа ԥсыми (ԥсызми), далгоит, дзеибакәу дуаҩхоит.

– Уара ари аҟара са сгәааанагара ансурҳәа, уан лгәааанагара анылурҳәа, уаргьы акы угәы иаанамгакәаны уҟаларым, убри сауҳәароуп, – лҳәеит иԥҳәыс.

– Ҟоҳ, сара акымзар акгьы сгәы иаанагазом, – иҳәан, дара аԥхьа мап шыркуаз еиԥш, иаргьы азнык азы мап икит.

– Моумоу, ҳаргьы мап ҳкын, аха иаҳурҳәеит, уаргьы угәы иҭоу, угәы иҭыхо аахаумҳәар ҟалазом, – рҳәан, иангьы иԥҳәысгьы иааисын дыркзеит.

– Ус акәзар, сара убыс ауп исҭаху (иаргьы ԥьара изымҳәо, зҳәара ицәуадаҩу акы иҭахуп убама!), азәы абра агәар данааҭало, аилаҳәара лкума, ачамадан лкума, илкзаалакгьы (лара лоума, иара иоума), уаҳа иарбанзаалакь акагьы сҭахым, абра агәар иааҭало аилаҳәара иику аахыртланы сынҭаԥшындаз ҳәа сыҟоуп, убри бзиа избоит, изакәызаалакь иаахыртны сынҭаԥшындаз ҳәа убри хьаас исымоуп, – иҳәеит.

– Уан дукәыхшоуп, абар иахыҟоу, ачамадан абра иқәгылоуп, уҭамԥшуа [уеи], – ҳәа лҳәан иҳәеит иан, анҭ иааргаз ачмадан уа иқәгыламзи, ахәыҷгьы уа дҭамзи, ачамадан аахыртны дынҭаԥшызар, ацкәын замана дҷаԥшьза дыҩҭытцит. (Ууанза ибжа ԥсызны дыҟамзи!) “Аиаша аԥсы даргылоит” ҳәа ҳамҳәахьази, аиаша уа иаацәырцит.

136. ҨЫЦЬА АИЛАХӘЫЛАЦӘА

Ҩыцьа аигәылацәа амхы еицыларҭозаап. Адгьыл руазәк итәын. Аҧш лаҭаны ианалга, имааит, ҧшы шьаҭа заҭәык ауп иааз. Аҟәыди аҳәымсаги алаҧсамзи, ҟәыдки ҳәымсагки роуп иааз.

– Ҟоҳ, иҳахьзеи? – рҳәан, еиҭаларҭеит. Дырҩагьых акака рыда мгылеит. Еиҭаларҭеит ахынтә. Дырҩагьых аҧши, аҟәыди, аҳәымсаги акака рыда мгылеит. Аамҭа ақәымшәама, егьима седроу.

– Ҟоҳ, амш сызгом сара ара, – иҳәан, ани алахәыла дцеит наҟ далҭны. Ани адгьыл зтәыз “са сынасыҧ абри ада аламзаап” иҳәан, анҭ акака иҩагылаз аҧши, аҟәыди, аҳәымсаги ирашәеит. Идухеит, иҟалеит, иҭагалатәхеит.

– Баала! – иҳәан, иҧҳәыс даашьҭихын, акалаҭ рыманы инеин, “аҧш ҧеы!” ҳәа иҧҳәыс ианлеиҳәа, днеин, шьапык иҽалаз лапҟьак закәиз, иааҧылеын, акалаҭ инҭалыршәит, иара имаганала аҧҳә аахиҭәеит. Еиҭаҩагылеит. Еиҭаҽалахит, иаргьы еиҭа аҧҳә аахиҭәеит. Абас, абас, абас, лара алапҟьа ҽылхуа, иара аҧҳә аахиҭәо, еиҭаҩагыло, хәылбьеханза имтәазакәа хаҭагьы ҧҳәысгьы аҧш аҧера иаҽын. Аҧш рацәазаны иҧены илаганы илеиқәрыжьит. Адырҩаены ани рҟәыд шьап иҽалаз ҽырхын, еиҭаҽалеит, иҽырхын, иҽалеит. Убас мацара шықәсык ирызхашаз аҭкысгьы аҟәыд роуит. Аҳәымсаггьы убас ироуит.

Ани илахәыла, иалҭны ицаз дааҧшны ибеит.

– Ҟоҳ, уара, са сужьеит, ари аҧш ара иҟаны, сара заамурак сзууит, ҭаҟәрыларак сзузбеит акәымзар, саргьы салоуп ари, – иҳәеит.

– Иеиҟараны иаҳшароуп, – иҳәеит ани акагьы ҟазымҭаз алахәыла.

– Ибзиоуп, – рҳәан, иршан, абжа анахь икарыҧсеит, абжа арахь икарыҧсеит.

– Иуҭаху арбан! – иҳәан ари адгьыл зтәыз, егьигьы акы инапы нақәикын, “абри сҭахуп”, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, иумаз, – иҳәеит адгьыл зтәыз.

Аены хәлаанза аус зуаз ани адгьыл зтәыз рыцҳа дааҧсаны дыҟан, ихы ахьнықәиҭаз дыцәеит. Егьи дзырцәоиз, ауаҩ ҧсшьа ду. Ари даныцәа, ани длеин ари иҧш иахыхны арахь иара иаҧш иақәиҧсо далагеит. Ани ицәаз дааҧшын, дибеит, аха егьимҳәеит, дгәеимҭазшәа ҟаиҭеит . Ианша, ари аҧш ззаз илақәа цеит, ила агьамбазо дынхеит.

– Ҟоҳ, иҟалазеи иабахәа, сыла егьабазом, сыла егьабазом, – ҳәа ила инапы ҭишьуа далагеит.

– Аиеи, баба, иаха са сыла иабомызт, иахьа уара ула иамбозар акәхап, – иҳәеит ани аҧшәма.

137. АҶКӘЫН ХӘЫҶИ АДАУИ

Хәыҷы еибак днеин аҭәаша дықәлеит ашьыбжьон аҭәаша ифаразы. Ара ахәыҷы аҭәаша дшықәыз адауы млага дааиҭагылт. Адауы аҭәа дзықәломызт, ахәыҷы дшықәыз аниба, ибжьы иқәиргеит:

– Еи, уара аччиа, уа аҭәа иқәу, ҭәак сзаашьҭ! – ҳәа.

Ахәыҷы аҭәа ааҽихын, иршәны адауы игәыдиҭеит.

– Еиҭа ҭәак сзаашьҭ, ари сзымхеит, – иҳәеит адауы еиҭех.

Ахәыҷы даеа ҭәакгьы ааҽихын, дақәжьцәан адауы изылаишьҭит.

– Уара амахә ҩа уаақәгыланы, амахә аза кны, аҩа аарышәшәеишь, аҭәа сызлеиуеит! – иҳәеит адауы.

Ахәыҷы иеаамарҧсны, амахә аза ибзианы икны, дахьынҳаланы, амахә ҩа длықәгылан (ишәпан амахә ҩа) ианааирҭысы, ихжәан аҟәақҳәа ишлеиуаз адауы ихы илақәҳан, даараза даргәамҭит, уаҩы иааҷьеишьартә еиҧш игәы ааимнаҟьеит. Аха адауажә дырҩагьых иҧсы ааивиган, ус иҳәеит:

–Уара хәыҷы ҟадыҷь, уа уахьықәтәоу маҷк хыхь уеҩышьҭыхны, амахә аза уқәгыланы, амахә ҩа кны иааршәшәеишь, – ҳәа.

Адауы ас аниҳәа, ахәыҷы амахә аза дықәгыланы амахә ҩа кны ианааиршәшәа, амахә ҩа аахжәан, дҩалшәан, дкәалаауа адауы иикыз ааҭәа дҭаҳаит. (Адауажә иааҭәа рхианы икны дгылазаарын умбо!)

Ахәыҷы ааҭәа данҭаҳа, ахы ааимлагәа икны диман иҽыҩеихеит. Дшааиуаз акәымкәа, з-дук дааеҧынгылт. Азы данньеҧынгыла, иааҭәа нышьҭаҭаны зык нкасҭәоит ҳәа днавалеит. Адауы даннавала, ахәыҷы дызҭаз ааҭәа ихы ааҭиган, дааҭыҭын, ааҭәа азна ахаҳә ҭаҭаны, ахы ааимаҷьгәаны, иара иеиҭәахит. Адауы азы каҭәаны данааи, иааҭәа дҩаҭалан иманы дахьынхоз иадгьыл аҽы дааит. Иҭакәажәыжә лызҽиҭит:

– Уа, бара, сҭакәажә! Аҷкәын ҟата дыбзаазгеит, ақәаб ала азы кнаҳаны, ирласны дылҭаҭаны джәы, шьыбжьхьас даҳфар сҭахуп, – ҳәа.

Адауажә иҭакәажә дқарамео днеин, ақәаб ду зыла ирҭәны иҩыкналҳан, амца агәақьҳәа иҩаҭалҭан, ахәараҳәа илыршит. Адауы иааигаз ааҭәа ахы ааҧлыртлан, ахы ларханы уа иҭаз ақәаб иахьылҭалыжьыз ахаҳә ақәаб аҭа ҩаҭҳәаны, амцагьы ркьаҭаны наҟ агәараҳәа ахәшҭаара илыеҳәаҳаит.

– Ҳаит, анышә даманда, уи ахәыҷы дысиааит, убоо! – иҳәеит адауы иҧсахы ҧыжәжәо. Дқарамео длагьыжьын ишьҭа дықәланы иҽааихан, дырҩагь ани дызлацаз ала дааины адәы агәҭаҟны данынаҧшы-ааҧшы, ахәыҷы уаанза дызқәыз еиҭах дықәны дибеит, аҭәа ифоит, аҭәа ирышәшәоит, ашәа иҳәоит. Адауы днеин днаиҭагылт.

– Ҳаи, уара, аччиа, сзужьазеи? – иҳәеит адауы.

– Ажьараҽы унсыжьуа ҷьушьоит, узжьеит агьит акәым, иҭагь аҧеҧш цәгьара усҭараны сыҟоуп, – иҳәеит ахәыҷы.

Ахәыҷы анс аниҳәа, адауы зынзак иҧсахы еибакын, ацәаҵла длеи длажәлан ирхыцхыцит, аха изыҵымҳәеит, ахәыҷы дизкамыжьт. Арахь иара усгьы дзықәлазом. Акыр аамҭа аҵла даҵақгырт, аҵыхәтәан ииулакгьы ахәыҷы далыӷорны ишиҭахыз димҵаҳаит. Дырӷоагьых иаатҵәа дыӷоҭаиртәан, сааҧсеит егьит ҳәа даанымҽасзакәа, ааҧсарак ҟамҵакәа деихан диман иӷоны дааит. Ани уажәшьҭа еиҳа игәы иҽануп, ахәыҷы диҵәцар ҳәа дымшәои, аатҵәа ахы ҿаҳәаны ишыҟаз илыгҽаиргылан, иҭакәажә ус леиҳәеит:

– Ҳаи, бара бааласишь! Ирласны аз ҿыц цкьа иршны дсызҭажь абри ахәыҷы наҟ, абыржәыцәкьа деимысымҵәар схәарҭам, даара амлагьы сакуеит, даара сааҧсангьы сыҟоуп,– ҳәа.

Ас иҭакәажә адҵа лиҭан адауы днавалт наҟ адәахьы. Адауы даннавала, егьи ашьҭахь, аҭакәажә ақәаб азна азы лыршын, ахәыҷы ақәаб дҭасыршәуеит ҳәа аҭакәажә аатҵәа ахы анаалыртла, ахәыҷы дыӷоҭыпан, аҭакәажә лымч мырхакәа ақәаб дынҭажьны, иара алыгәра дӷоыкәыпҟа дцеит.

Адауы адәахьы дахьындәылҵыз акыргьы даанхеит, данаакӏнала, ҳәарас иаҭахузеи, акәац шыжәра ижәхьан. Адауы ақәаб дылҭаҧшызар, ауаӷоы ижьы жәны иҭоуп, атәан кәалыкәаџьо ихуп. (Ани иҧҳәыс дҭакәажәын, аха аҧсылара лыгыз џьушьо!)

– Ых, уара аччиа, иага аџьабаа сурбахьазаргьы, сыҧсы уасҵеит уашьҭа! – иҳәеит адауы, дмакәр-чакәруа. (Ахәыҷы ижьы жәны иҭоу џьимшьои!)

Ақәаб акәац аатиган, длатәан аҳапаҳәа афара далагеит. Иҧҳәыс лоуп зжьы ифо, аха иалидыраауеи? Ифеит, далгеит.

– Еи, уара адауажә, укәац иуфаз хаазушь? – иҳәан ахәыҷы, хыхь алыгәра дахьыкәтәаз ибжьы ӷоаиргеит.

– Ҳаи, уара аччиа уоума уа хыхь иқәтәоу? Исҿоуҵаз закә жьузеи, уара хлаҳәада хәычы? Уара ужьы акәыз џьышьа исымфеи! – иҳәеит адауы.

– Уҧҳәыс аҭакәажә лжьы ами, агьама зеиҧшраз алагьы ишҧоузымдыри, уҧҳәыс лжьы ауп иуфаз, сара сжьы акәым, аха ишубо еиҧш, сара ара сыҟоуп, сара сжьы фатәыс уара иузҭодаз, адауажә! – иҳәеит ахәыҷы.

– Уи лжьы ихаа, ихаам, уашьҭа исфеит, салгеит, аха уара дырӷоагь сыҧсы уасҵароуп, абыржәыцәкьа иаасоуҳәароуп абра узлақәлаз? – иҳәан адауы ахәыҷы диқәкааит.

– Сара ара сызлақәлаз мариоуп, уара узықәлозар.

– Ишҧыкәу, ушҧақәлеи?

– Асаанкәа еихаргыло, еихаргыло, удулаҧ аҟны асанкәа иҭаз зегьы еихаргыланы сықәлан, ишубо еиҧш, абра сааины сықәтәоуп, узааир, суфеит, ҳалалс суоуааит, мамзар, уанзымааигьы, ус уҟазааит, – иҳәеит ахәыҷы.

Адауы, дқарамҽо икҽыӷора длыкҽалан, ишеибакәыз зегьы исаан-маан имаз зегьы еихаиргылан дкыдлеит хыхь алыгәрахьы дхаларц. Ани хыхь дызхалозма, исаанкәа данрыкәгыла, илеилыӷорын ес, длалыӷорын наҟ ахәшҭаара длеин длыеҳәаҳаит.

– Ҳаит, уара, аччиа, ссаанкәа сыҧуреит, уашьҭа ма исаҳәа уара абра узлақәлаз аиаша! – иҳәеит адауажә.

– Амна акәакь аҿы алымт иаганы икҽажьу шәџьазтә мҳаҵәкәа еидыскылан, абра икыдсыргылан, устәи ала схалт, акәакь ала, акәакь аҟны уааины убыс ҟоуҵар, уаргьы ухалап, – иҳәеит ахәыҷы.

Адауы дылкылсын амжәа амахәқәа аҵәҳар рхихын, имҳаҵәкәа цәҳарла еидҽеиҳәалан, алыгәра сыкәлоит ҳәа далагеит. Аха ани адауажә аҵәҳари амҳаҵә жьакцақәеи дныркыло дыҟазма, данкыдла, деиҭалыӷорын, дырӷоагьых зынзаск инапкәагьы ак хыблааит, иаргьы имцажә ахьеиқәыз уа деиҭаеҳәаҳаит.

– Уара абра узлақәлаз цкьа исаҳәа, мамзар, убра схалар, умышмыжда узаазгоит, – ҳәа адауы еиҭах ахәыҷы диқәкааит.

– Ара сызлақәлаз аиашаҵәкьа уҭахызар, уи зынза имариоу акоуп, аха уара иуасҳәар, урыцхасшьоит, – иҳәеит ахәыҷы хыхь алыгәра дахьыкәтәаз.

– Ишҧыкәу уи, сызлахалозеи?

– Ара ухалар, улбаагара цәгьахоит, мамзар, ара уажәыцәкьа афақьаҳәа ухазгалоит сара, – иҳәеит ахәыҷы.

– Исаҳәа уара мыжда! – иҳәеит адауы. (Уажәшьҭа дыммақаркәа аҳәара ҟаиҵо далагеит умбо!)

Ахәшҭаара ааигәара абас метрак аҵкыс инеиҳаны аихаҵәы шьҭан, ани ахәыҷы хыхьынтәи дахьылаҧшуаз ибон ани аихаҵәы.

– Абни ишьҭоу аихаҵәы амца илыеҳәаҵаны иҟаҧшьшьза цкьа иршны, уеиқәа ааушьхны убри улахатәар, иаразнак уҧаны абра уқәҧалоит, саргьы убыс ауп сышхала, нас арахь изыстахиз, иалыӷорны уахь икасыжьт, – иҳәеит ахәыҷы.

– Ҟаит, ари абыржә иихәаз цабыргьыцәкьоуп, акыр цабыргызар, – иҳәан, адауы даалаган, аихаҵәы лаба амца илыеҳәеиҵан иршит, аха иҟаҧшьшьза иршит. Нас дӷоахан ианыӷоаиҕреиҵа, адауы длеиҕрыблаан, агәаҧҳәа ахәшҭаара длыеҳәаҳаит. Ахәыҷы длалбаан, ашәа ҳәо иҽааихан, ани аҵәа ахьгылаз длеин, икәа азна аҵәа ирҭәын, ахәылбыеха ианыҧса лахь дааит. Иан дыҧсхьан. Иахьагьы дыхәмаруа убра дыҟоуп.

138. ҶАҶИХАБЖЬИ АДАУИ

Иҟан лыгажәыки ҭакәажәыки. Урҭ хәыҷ дрымазамызт. Ҽнак алыгажә рашәара дцеит. Данцоз иҭакәажә илеиҳәеит шьыбжьон ихәы амхаҿы иналгарц. Аҭакәажә амца злеиқәылҵашаз фархьқәак днарышьҭалан, хыцә-мыцәқәак ҟәшәо дышнеиуз кәтаҕь дуззак днахагылеит.

Аҭакәажә акәтаҕь аашьҭылхын илыма аѡны дааит, инаган аҟәарҭ инаҭалҭеит. Лыҧшәма ихәы анлырхиа, ҵьара кәтаҕьқәак изызгап ҳәа акәытҭараҿы даннеи, алаламбатә лбеит: ани икаршәны илбаз ахьхылҭаз ҷкәына хәыҷык дыхтәалоуп.

– Унан, нан, уара узусҭада? – ҳәа диазҭааит.

– Сара Ҷаҷихабжь сыхьзуп, быҷкәын соуп, акәтаҕь иаабгаз сахылҭит, – иҳәеит иара.

Аҭакәажә даара дгәырҕьеит. Ҷаҷихабжь аѡныҟа даалгеит.

– Нан, сара уажәы уаб ихәы изызгоит, саанза аѡны уҟаз, – ҳәа иалҳәеит.

Аха Ҷаҷихабжь имуит.

– Иааг арахь, саб ихәы сара изгоит, – ҳәа дыхҭеикит.

Уара макьана ухәыҷуп, – лҳәан мап-чап ҳәа дылмышьҭырц далагеит.

– Уца, нас, иумуазар, амала, уаб иҿы унеиаанза арыҕьарахь умҧшын, – ҳәа иабжьалгеит.

Иаб ихәы иманы амѡа дықәлеит. Иан иалҳәаз наигзеит, амхаҿы днеиаанза иарҕьарахь дхьамҧшзеит. Рыцҳарас иҟалаз, амхаҿы даннеи, аанда дызхымҭзеит, анс иҳәеит, арс иҳәеит, аха иамуит. Нас иаб иахь аҿыҭра далагеит.

– О, баба! Уааи ара, аанда сахьызхымҭуа умбазои? – ҳәа. Алыгажә иҵьеишьеит, илакәишьеит. Иеага нкаиршәын, дыѡны аандаҿ данааи, ҷкәына хәыҷык ихәы даҭазза дгылоуп.

– Уара узусҭада, дад? – ҳәа аҭаҳмада диазҭааит.

– Сара Ҷаҷихабжь сыхьзуп, уҧа соуп. Сан афархь шылыҟәшәоз кәтаҕьк лбан, аѡны иахьаалгаз аҟәарҭ иаҭалҭан, убри акәтаҕь салҭит. Шьыбжьон ҳәа ухәы узаазгеит, – иҳәеит аҷкәын.

Аҭаҳмада даара дгәырҕьеит. Акранифа, егьи, иҷкәын аѡныҟа ддәықәиҭеит.

– Дад, амѡан уанцо арымарахь ухьамҧшзакәа уцала аѡны унеиаанза, – ҳәа иеиҳәеит.

Ари аҷкәын амѡа дықәны дцоит аѡныҟа. Дхәыцын, абарҭ сани саби исарҳәаз закәузеи, амхахьы санаауаз уарҕьарахь умҧшын ҳәа салҳәеит сан. Уажәы аѡныҟа санцо армарахь умҧшын аѡны унеиаанза ҳәа сеиҳәеит саб. Дии бабеи исарҳәаз закәу еилыскаароуп ҳәа игәы иазымычҳакәа иармарахь данынаҧш, ҭәаҭлак гылоуп, иҧшзоуп, унеины ашьашәыр унаҭатәар, уҧсы узаҭгарым. Аҭәа ҟаҧшь ҿоуп. Ҷаҷихабжь ари баны даангылозма, афырҳәа аҭәа дѡыхәнаны ифеит, игәаҧхан даеакгьы ифеит. Ифеит, ифеит, аха изхара изыфом, иҧсы иауам, дзылбаауам, уа дықәтәоуп. Ус хаҭак дааиҭагылеит.

– Уара аҷкәын уа иқәтәоу, абри амахә сзыршәшәеи, саргьы ҭәак снацҳап, – иҳәеит ани иааиҭагылаз ахаҭа.

Ахаҭа иззиҳәаз амахә сыршәшәоит ҳәа Ҷаҷихабжь ашырҳәа днеин даннықәгыла, адыхҳәа иаахжәан, даманы ҭаҟа илеит. Ахаҭагьы (ари адауы иакәзаарын) Ҷаҷихабжь дааникылан, ааҭәа дынҭартәаны дима ддәықәлеит. Дцо, дцо, акыр днаскьеит. Ус адауы иҧҳәыс лықәҿиҭит ақәаб ақәлыргыларц, рхәы иманы дышнеиуа леиҳәеит.

Ари Ҷаҷихабжь дааиган акалаҭ дныҭеикын, иара усқәак иман ҵьара, уахь дцеит. Адауы иҧҳәыс азы анлыршы, аҳәызба лыман дааит, аха Ҷаҷихабжь ишьышьа дақәмшәеит.

– Уара узбасшьо, шьышьас иумоузеи? – ҳәа диазҭааит.

Ҷаҷихабжь ани илҳәаз даҿахо дыҟазма!

– Ҟоҳ, уи даара имариоупеи: аҳәызба ахәы сгәы иладыргыланы, аҿы бара бгәы иладыргыланы благәыҭасыр, аҟыт аасхмырҭкәа, знык ала сыбшьуеит, – иҳәахт.

Ҷаҷихабжь иҳәатәы аахалҭан, аҳәызба ахәы иара игәы инадыргыланы, аҿы лара лгәы инадыргыланы данагәҭас, иара ицынхәрас лара дыҧсын деизҟьа иаҧхьа дынкаҳаит. Ҷаҷихабжьгьы дааиҭамхазакәа, афырҳәа дааиҿихын, ақәаб дынҭаҭаны, аҭуан дѡыхәнан днықәтәеит.

Ус аҧшәмагь дааит. Акәац жәызар гәасҭап ҳәа ақәаб данынҭаҧш, иҧҳәыс деиҿыҟьҟьа дыжәны дҭажьуп. Адауы дыҭбыбны дыҳәҳәеит, дҟааит. Аѡада данынаҧш, аҭуан аҿы Ҷаҷихабжь дықәтәоуп. Дыхәнар иҭаххеит, аха дызлахәнои.

– Уара узлахәнеи уахь? – ҳәа Ҷаҷихабжь диазҭааит.

– Ачанахқәа еихаргыла-еихаргыланы сѡарықәгылан сыхәнеит, – иҳәеит Ҷаҷихабжь.

Иаргьы ус иҟаиҭарц избан, ачанахқәа еихаргылан данѡықәгыла, иҧены, еилаҟәаҟәа инкаижьт.

–Уара амц уҳәеит, узлахәназ аиаша соуҳәароуп, – иҳәеит адауы еиҭах.

– Азаз сѡахаҧалан сыхәнеит, – аҭак ҟаиҭеит Ҷаҷихабжь.

Адауы дқарамео дааимдан азаз дуззак ааиган, даныѡахаҧала, длахаҧсы дцеит.

Ҷаҷихабжь дгәырҕьеит. Дѡалбаан, адауы имаз имал зегьы еидыҳәҳәаланы аѡны иааигеит. Аѡны дахьааиз иани иаби еибарҭәуо, ҳаҷкәын дҭахеит ҳәа итәоуп.

– О, уара, шәзырҭәуозеи? Абар сыхьыҟоу! – ҳәа рықәҿиҭит.

Арҭ рыҷкәын деибга-дызѡыда данырба, игәырҕьеит, ачара ду руит.

Уи ашьҭахь мышқәак ааҭхьан, алыгажә еиҭах рашәара дцеит.

– Шьыбжьон саб ихәы згоит, – иҳәеит Ҷаҷихабжь.

– Ибзиоуп, нан, – лҳәан иан аҭакәажә, афатә илҭан иманы иаб дахьырашәоз амхаҿы днеит.

Аҭаҳмада аҭла амҭан ашьашәырәҽ днатәан акрифеит, егьит. Ус ианынаҧш, азә дшааиуаз рбеит. Уигьы дыҭаҳмадоуп. Аҧсшәаҟәа ааибырҳәан, инеибартәаҟәеит.

– Ари аҷкәын уара дутәума? – иҳәан дҭааит ани иааиз.

– Аа, са дыстәуп, – иҳәеит Ҷаҷихабжь иаб.

– Хылҭ дсымазам, са дсыҭ, – иҳәеит иааиз.

– Ҟоҳ, дышҧаусҭо, саргьы хшаара дсымазамызт, уажә ааигәоуп дансоуз, – иҳәеит Ҷаҷихабжь иаб.

Ари ас иҳәеит, аха Ҷаҷихабжь иаб иеиҳәеит умшәакәа сиҭ ҳәа. Егьи аҧара рацәаны измаз азә иакәзаарын. Аҧара ари аҭаҳмада инаиҭаны, Ҷаҷихабжь ачавра даалаҳәаны, иҵьаба дынҭаиршәит. Диманы дцеит. Аѡны даннеи, дгәырҕьаҭәа иҧҳәыс лахь ҽиҭит, “Бзыргәырҕьаша акы бзаазгеит” ҳәа. Иҵьыбахь инапы ндәыҟәиҭазар, ичавра амацара иааҭигеит, Ҷаҷихабжь дҭыҭны дцахьан иани иаби рахь. Иаби иани еиҭах ачара руит, ахьы рҭин инхеит инҭит.

139. ЧАИЛ – СМАИЛ ИҦҲӘЫСААГАШЬА

Дыҟан қыҭак раҳ, ихьзын Туркманбеи. Уи диман даара ҭыҧҳа бзиак, илыхьзын Дарҵьан. Уи дынцәахшамзар уздыррымызт, убас дыҧшзан, дыгәыкын, аҟьаадыш еиҧш лцәа цкьан, дкахәхәа лоура, лыҭбаара дназан, лзара пан, иааицыгьыжьын, лыла агәҟәа ҭыҕраан, лныҟәашьа ҧшзан, лыхцәы ахьаҧштәылан, ѡбаны иҧаны лызкәа икыдын. Лҟазшьа, лхы пату аҟәҭашьеи лынамыси рыла ак лыгмызт, лдырра ҳаракын, дҟәышын, днаалан.

Убри леиҧш азҕаб хазына дахьыҟаз, арҧарцәа бзиаҟәа лассы-лассы сасра илҭаауан, илеиҽырбон. Урҭ арҧарцәа азҕаб леимакра ахьгьы инеибацахьан.

Аҳ Туркманбеи иҟыҭан дынхауан Чаил-Смаил. Уи қәрала мбатәык ихыҭуамызт, аха иидыршаз дырны дыҟан, ауаѡбзиара аганахьала ак игмызт, ауаѡыцәгьара аганахьалагьы егьа афы дрыхшазаргьы диҭахомызт, ицәгьараз ма ибзиараз, дназыдгылаз аус аҽы иара ишааиҭаху ала инапы иҭихуан. Иара даҳамызт, аха аҳцәа ауаѡра рымеикуан, иагьицәшәауан дара. Чаил-Смаил ҿеыбҕаҟазан, иара дзыҟәтәауаз, дызланыҟәауаз рашьын, уи арашь анырҳара дун, аҧштәы ларҵьын. Чаил-Смаил уск, ццакырак иманы ҵьара данцауаз, ирашь амҭәыжәѡаҟәа аманы иҧыруашәа акәын иласны ишцауаз, ацаҟьа дуҟәа ҭлакы ашәара иҟаз ирхыҧауан, ахраҟәа ирхалон, илбаауан. Ҽыла жәамш ныҟәара ахьаҭахыз, иара ҽнакала днеиуан.

Чаил-Смаил уаѡы наза-аазан, ихы-иҽы ҭҭәаан, иҧаҭаҟәа хьаҧштәылан, ихаршаланы изамѡаҟәа иркыдын, инаалашьа, иҟазшьа митәын, азҕабцәа бзиа дырбон, иеиҽырбон, деимаркуан, аха иара длаҧшуан.

Чаил-Смаил ирашь ҽырба-ҽырбо лассы-лассы аҳ Туркманбеи иашҭа иавгаз амѡа даныслон. Ҽнак убастәи дышнеиуаз, ишеишеиуа мраҭас ак ааиҽаҷҷеит, ирашь ура аанкыланы, инапы илахь инадкыланы днаҧшит уахь. Аҳ ихан ахышә аѡнуҭҟала дадгылан дыҧшуеит аҳ иҧҳа Дарҵьан. Лнапы лҟьоит арахь уааи ҳәа аанарго.

Чаил-Смаил дааиҭамхазакәа ауаѡҧсцәажәара здыруаз ирашь адырра аиҭеит, иара ааиҭамхазакәа еиҭас иууаза иҧан, агәашә иахыҧан, ашҭа инҭаҧалеит. Чаил-Смаил ашырҳәа дылҽыжәҧан, аҕәра арашь ахәда иныҟәиршәын, иара абҕьааҳәа лара дахьыҟәгылаз ахан ахышә днаҭагылеит.

– Сымацара соуп аѡны иҟоу, арахь ухал, – лҳәеит Дарҵьан.

– Уа мшыбзиа! – иҳәан Чаил-Смаил ламысла, патула лнапы икит, аҧсшәа леиҳәеит Дарҵьан.

– Саҭамзааит, Чаил-Смаил ҳәа зызбахә рҳәо уара уоума? – дҭааит Дарҵьан.

– Ааи, бхаҭкы, сара соуп, авба сымамзааит, саргьы иахьада абас ааигәа саабыдгыланы бсымбацызт, амала бызбахә бзианы исаҳахьан, иагьиашазаап уи, сылаҧш шынбыҟәшәаз еиҧшҭәҟьа иаразнак сыҧсгьы нбыхәлашәеит бгәы шыҟоу сыздыруам акәымзар, – иҳәеит Чаил-Смаил.

– Иҭабыргны иуцәыззом, уара ахаҭа бзиа Чаил-Смаил, абра лассы-лассы уанымѡасуа сылаҧш ухуп, угәаҭаны усымоуп, арашь ҽырба-ҽырбо, уара акәадыр уаласоушәа, убҕа ҵьара имҟәацазо, уҟамчы еиѡырҽаны икны, ухы, уҧсы разаны, ламысла пату аҟәҭаны ауп ушымѡасуа. Насгьы сара исаҳахьеит уара узбахә, ацәгьараҽы ухәҭа шҭоумыжьуа, абзиараҽгьы ишахәҭоу ала ламысла ушазныҟәауа, гәыҭкаала сара дысҭахуп абри уара уеиҧш иҟоу агәымшәа хаҭа ѡызас, – дааҕьаҭәыҕьаҭәит Дарҵьан.

– Аиашала, сара бара бзиа бшызбоз басҳәеит, баргьы сара бзиа сшыббоз бҳәеит, нас ус анакәха, аринахыс ҳус мѡаҧгашьас иаҳҭарызеи? – дҭааит Чаил-Смаил.

– Изуцәыззарызеи, саби, сани, сашьцәеи рыҟазшьа акыр ицәгьоуп, дара ртәала сара исеиҕьу ҭыҧҳа адунеи аҽы дыҟамшәа срыҧхьазоит, убас исыҟәнаго хаҭакгьы дыҟамшәоуп ишыҟоу, сара саҭкыс еиҕьыз арҧарцәагьы сыргарацы рҭаххан, аха сҭаацәа ирымуит. Ажәакала, даара ишәарҭоуп сҭаацәа азыразымкәа уара уццара, убри аҟынтә аринахыс, уҧхамшьакәа, ухы иаҟәнарган лассы-ласс аѡызцәа уцны уаҳҭаала, уҳалатәала, уҽҳаршьцыл, ууаѡреи, ухаҭареи, уламыси, уҟазшьеи рыла,

анцәа иҳәаны, ургәаԥхар, уареи сареи ҳзын жәоангәашәԥхьарахоит, – лҳәеит Дарԥьан.

Дарԥьан ишақәналыргаз ала, Чаил-Смаил иоызцәа ицны сасра дырҭаауеит, кырқәа иеыдиршьцылеит, дрылатәеит, дрылагылеит, дара аԥшәмацәагьы ибзианы дрыдыркылауеит, пату иқәырҵауеит, убас ишыҟаз ашьҭахь ауаоы дырзынаишьҭуеит Дарԥьан лҭаацәа рызҭаб ԥҳәысс диатәаршьаразы, аха дара иаахцәаны мап ркуеит, дирҭом рызҭаб.

Ашьҭахь Чаил-Смаил ауаа рзынаишьҭуеит Дарԥьан лҭаацәа хаала шәызҭаб дансышәымҭа, ҭаацәала шәызагьы амца шәалатцаны шәызбылуеит, мчыла шәызҭабгьы дызгоит ҳәа.

Аҳ Туркманбеи Чаил-Смаил иуаоыцәгьара дацәшәаны, уи хиамоа дшанимҵоз идыруан, иҭаацәа, иаҳҭны уаа иманы, иоонра, идәынра каҳьны уахынла иезаны ԥшьба-хәба қыҭа дрылсны қыҭак аҿы анхара далагеит.

Уи ашьҭахь шықәсык аҟара ҵхьан. Чаил-Смаил иеырҭынчны дыҟан. Усҿенак иара ихы дааҭашәеит иара бзиа иибоз Дарԥьан. Ирашь акәадыр оакәиҵан, апҟацаҳәа илыкәиршәын, аҳ Туркманбеи нхара дахьцаз аҳҭынра ашҭа дынҭалеит, уа аоны иҟаз аҳ иԥҳәыс лакәын.

– Ара бара быда азәгьы дыҟазами? – ҳәа длазцааит аҳкәажә Чаил-Смаил, иеырхааны ҭынхак иеиԥш.

– Ҳашԥаҟам, нан, схаҵа, сыҷкәынцәа оыцьа, сыԥҳа, – лҳәеит аҳкәажә.

– Урҭ абаҟоу?

– Нан, сысас, сызҭаб бзиахәык лоуп, уаа шәоык лышьҭоуп, деимаркуеит, азәы диаҳҭар, егьырҭ ҳара ҳаршьуеит, уажәы убарҭ рызагьы наҟ иқәырцаразы схаҵеи, сыҷкәынцәеи, ҳматцуцәеи рееибыҭаны рабашьра иаҿуп. Сыԥҳа ахан дыоонакны дҳамоуп, – лҳәеит аҳкәажә.

Чаил-Смаил даатцамхазакәа ашырҳәа ирашь даақәтәан, иахьеибашьуаз ахь дцеит, уа драбашьуан, абжаоык ҭаирхеит, егьырҭ рхы ргеит. Аҳ иоызцәа ицеибашьуазгьы иара Чаил-Смаилгьы аиааира ганы иааит аоныҟа. Амоа сымоуп, уаха сымцар ҟалом ҳәа ацара иеазикит Чаил-Смаил.

– Ҟоҳ, уаха уҳашьҭуам, уара уҳацымзар, урҭ ҳара ҳамч рықәымхар ҟаларын, абзиара ду ҳзыҟауҵеит, ҳаргьы иҳалшо ала ацымхәра узаауроуп, арахә, ашәахә, амал уаҳҭароуп, – иҳәеит аҳ.

– Иҭабуп даараза, аҳ ухаҵкы, сара смалдазам, цхыраара хәычык ҟасцазар, уи уамак ыҟам, даеа зны ҳаиқәшәап, – иҳәан, ацара иакәикит асас.

– Иуҳәашьоузеи, дад, ус ҟалом, аҵхгьы акыр инеихьеит, уаха ара ушьҭаларoуп, уаҵәы шьыжьнаҵ уцап, – иҳәан аҳ асас ижооа икит, ауха уа уаҭахк аҿы дышьҭарҵеит иара.

Усҟан аԥшәмацәа дрыздыруамызт уи ахаҵа рыԥсы еиқәзырхаз Чаил-Смаил, избанзар иара ижакьа аужьны, ихы-иҿы ахәы иаганы иҟан, аԥхьан

аҳ дызусҭоу еиликаарц даниазцаа, ҿазны ҳаибадырып ҳәа иҳәахьан асас.

“Абри ҳасас даара хаҵа ғәгәак иоуп, ламыс змоу азә иоуп, иара иуазар, ҳазҭаб диаҳҭап, маҳәыс дҟаҳҵап” ҳәа рызбеит аҭаацәа. Уиала рызҭаб Дарԥьангьы дақәдыршаҳатит. Дарԥьан дылдырхьеит уи рысас Чаил-Смаил шиакәу, аха илҳәом макьана. Ауха анаатынчраха, Дарԥьан днеиуеит Чаил-Смаил дахьышьҭоу ауаҭах аҿы, уаҟа еибадыруеит, аԥсшәа еибырҳәоит, агәеибабылра аганахьала кыраамҭа еицәажәоит. Дарԥьан иааҭкааны илҳәоит лҭаацәа шазыразхаз, лара иара дыширҭо, маҳәыс дшырҭаху, ларгьы дшазыразу.

Аены анша, аҳҭынраҿы Дарԥьан лҭаацәа иралҳәоит рысас Чаил-Смаил шиакәу, насгьы иареи лареи ауха еибырҳәаз ажәа. Шьыжьхьафан аҳ иҭаацәеи рысаси тәымуаоык дрыламкәа ианаатәа, аҳ ажәа аҳәара дналагеит абас:

– Дад, Чаил-Смаил, уара аамҭала ҳауара уҭаххан, аха ҳара ақәнага ҳеаҳзақәмыршәеит, уажәык уара угәы камыжькәа иацы уаҳзаан, ҳаԥсы ҷухит, уажәы ҳара уаҳҭахуп маҳәыс уҟаҳҵарц, сыҷкәынцәа оыцьа ыҟоуп, уара ухоыкуп, акыр ҳамазар амал уара уалахәуп, нахьхьи ҳахьахыҵыз ҳаонра, ҳдәынра ехьарнахыс уара иутәуп, шьҭа абаагәара аиԥш уҳакәыршоуп уара, – иҳәан аҳ, Чаил-Смаил деиқәырпшьыхаа дыԥхашьаԥхаҵо дахьгылаз ихы днагәызит. Анхәа лнапқәа ыргьыжьуа дгәыдылкылеит. Убас Чаил-Смаил иабхәындцәеи иареи гәыдибакылеит.

Аҳ аены ақьҭа уаа нагақәа дрыԥхьеит, ачара иуит, иԥҳа деихреиҵеит, амал риҭеит, уаа шәоык аҭацаагацәа амоа иқәиҵеит. Оымш рышьҭахь аҭацаагацәа ажәытә аҳ иаҳҭынра ашҭа инҭалеит. Уагьы хымш еиԥшьны чара духеит.

Чаил-Смаил аҳ иԥҳа ԥҳәысс дахьигаз иан Бабахан илгәамԥхеит.

– Нан, сыҷкәын, ԥҳәыс данаауга уан духашҭит акәу?! – ҳәа иан Бабахан изылыцҳаит. Чаил-Смаил иан лҿы днеиуеит.

– Нан, сыҷкәын, уаб рыцҳа ианихааныз илшоз ахаҵара аҟара уара иулшом, уаб арымз днықәион, сара ашахала дықәҿасҳәон. Иара иеаарцысны, ашаха ԥцәаны дгылон, – лҳәеит ан.

– Саргьы убас саб еиԥш сылсыршап, – иҳәеит Чаил-Смаил.

Бабахан ишылҳәаз еиԥш, арымз дықәҿалҳәеит, иара ашәшәыхагьы ахмырцкәа иеааирцысын, ашаха ԥиҵәан, дгылеит.

– Оо, нан, афырхаҵа, уи улуршеит, аха уаб абырфынтә шахала данықәҿасҳәалак, усҟангьы иԥцәаны дгылон, аха уи уара иулымшар ҟалап, – лҳәеит ан.

– Ибзиоуп, сан, уи алагьы сықәҿаҳәа, ишԥасызԥымцәари, – иҳәеит апа.

Бабахан мцахәыцәа лыҷкәын аҳ иԥҳа дыстахым, ԥҳәысс дааумган ҳәа иалҳәахьан, уажәы лҳәатәы хамцакәа уи дахьааигаз азы

дахьсырхәуеит ҳәа ауп дызҽу. Бабахан лыҷкәын арымз днықәлыриан, абырфынтә шахала икәарҵәашо ирххазаны дықәҽалҳәеит. Усҟангьы иара имч зегьы еизыркәкәаны дықәҧеит, иеирххеит, аха илымшеит ашаха аҧҵәара, уа дҿаза арымз даақәхеит.

– Абас ухьыр акәын сара исҭахыз, шьҭа анцәа усиҭеит, ан лҳәатәы ахамҵара зеиҧшроу абасоуп, – лҳәан, лыҷкәын иблақәа аҿбагьы ааҭылхит, лмаҵуцәа даарыҧхьан, абри дганы атыша дҭашәыжь ҳәа рыдылҵеит.

Чаил-Смаил иҧҳәыс Дарҵьан ахан абарҵаҽ дхәыцуа ҟәардәык дықәтәан, схаҵа иан лахь дцеижьҭеи хымш ҵуеит, ихабар ыҟам ҳәа. Уи аамҭазы ашҭаҽ игылаз аҭәа ҵла амахә иқәтәан ҿ-ҵарак еибарҷырҷыруа.

– Чаил-Смаил иан дизгәаан иблақәа ҭылхит, иара дганы атыша дҭарҵеит, ихы дахәазом, дзышоит, акрыфара даргәаҟзоит! – [рҳәон аҵарақәа].

Дарҵьан аҵыс бызшәа лдыруан, лара ҧина хәыҷык лыман, уи аҧина ауаҿҧсы дахьыҟазаалак ифҿы ала даҧшаауан. Убри аҧина афатә-ажәтә арҭмаҟ иҭаҵаны ахәда ихшьны идәықәылҵеит. Чаил-Смаил изнанагаз аамихын, ифеит, ижәит. Аҧина гьежьит, Дарҵьан илнардырит лхаҵа афатә шинаҭаз. “Имҧсыша аҵьма амаҵә азылаҟәуеит” ҳәа Чаил-Смаил дызҭажьыз атыша иахагылан аҵьтә ҵла дук, убри ақәцәан алаҳәақәа ҿба ахагьежьын, инықәтәеит.

– Еҳ, шаҟа дрыцҳаузеи, ауаҿы замана иблақәа ҭыхны ана атыша иҭажьу, иара издыруам акәымзар, сара сымҵәыжәҿа ахзы изыласышьҭуеит, убри излак иаахысшьылар, ҧаса дшыҟаз еиҧш ила иабо дҟалауан, – аҳәеит алаҳәақәа руак.

– Уара ус излак аналурга, егьи илагьы сара сымҵәыжәҿа ахзы изыласмышьҭуеи, – аҳәеит егьи алаҳәагьы.

Чаил-Смаил иҧҳәыс Дарҵьан илҽиҵаахьан аҵыс бызшәа, уажәы иара иаҳаит алаҳәақәа еибырҳәоз, даанапыршьшьын, алаҳәа ахзы иҧыхьашәеит, уи излак иаахишьылан, ҧаса ишибоз аиҧш иабо иҟалеит. Нас излак ала дааимдан, егьи алаҳәа иланашьҭыз ахзы ааиҧшаан, егьи ила инхишьылеит, ҧаса дшыҟаз аиҧш иблақәа цырцыруа дааҟалеит.

Чаил-Смаил дгәырҕьаҵәа атыша дыҿҭыҵын, дышиашаз иашҭа агәара даннавала, абар акаамеҭ дахьналаҧшых, уаа-шәҿык иреиҵам ақәылацәа ахан иакәшаны игылоуп, Дарҵьан лцәаара рбар, илеихсны дыршьразы.

Убарҭ ақәылацәа лазышьҭыз Чаил-Смаил иан Бабахан лакәзаап, сыҷкәын усгьы силгахьеит, иҧҳәысгьы дышәшьы ҳәа ар налышьҭзаап.

– Уара, аҧҳәыс лышьра акәзар шәызҽу, уи имариоу усуп, сара азин сышәҭ уахь аҿналара, ашә ҧены, слеихсны дысшьуеит, – иҳәан Чаил-Смаил, ақәылацәа иреиуаз азәы днаимпыҵасын, ишәақьи иҵьаҧҳани ааимпыҵҧааны, ашырҳәа амардуан дхалеит, иҧҳәыс ашә аалыртит, иара ишәақь аҧынҵа ахышә инкылакны ақәылацәа реихсра даҽын, Дарҵьангьы лхаҵа ишәақь аакнылҧаан, ларгьы ахысра далагеит.

– Сара Чаил-Смаил соуп, шәықәҵ, шәхы ҵьаҳанымҟа ижәга мамзар, шәкәыкәылахы нсырҵәоит, – иҳәеит Чаил-Смаил. Усҟан зәырҿы ахы цаҳә-цаҳә ишьҭанаҵахьан. Ари ирылахысуаз Чаил-Смаил ибжьы шакәыз анеилыркаа, иаанхазгьы хыма-ҧсыма рхы ргеит.

140. АИШЬЦӘА ИРААЗАЗ ДШАҿЫСҬААХАЗ

Быжьҿык аишьцәа аҟан ҵьарак, еицынхон. Абарҭ аҳәсақәа аргеит, инхеит, инҵит, зегь рыла ибзиахәха иҟан, аха иалаухи азәгьы хшара димоут. Ари хьааргеит, аха иҟарҵоиз, ахҭылҵ анцәа дуиҭароуп. Хшара данырмоу, уаҿҧсык иаазарҭа иашьҭалеит.

Убри аамҭазы ҧҳәыск хшара длоузаап. Лара дыҧсит, асаби илхылҵыз дынхеит. Дыҧсуа даналага, лгәыла ҭаҳмадак длыдтәалан. Абри аҭаҳмада уи аҧҳәыс лыҧсра залымдараны иҧхьазан ус иҳәеит:

– Анцәа дыҟамзаап иараби акәымзар, иубахьоума абри асаби иаҳаҭыр азыҳәангьы иан дынхарауеиз.

Аҭаҳмада ас аниҳәа, аҧҳәыс лыҧсы згоз иаҳазаап, даахьаҧшын, аҭаҳмада ихы наиқәикын ус иеиҳәеит:

– Унапы еиҵыхишь, – иҳәеит.

Уи иҳәатәы еиҿбамтәыкәа аҭаҳмада инапы неиҵихит.

– Иеиҵухыз унапы абаҟоу? – иҳәан дҵааит.

– Амшын аҵаҟа иҟоуп, – иҳәеит.

– Иукузеи? – иҳәан дҵаахит.

– Хаҳә ҳампалаҵьк (ҳампалк иаҟароу) скуп, – иҳәеит аҭаҳмада.

Инапы амшын иааҭиган, иҧыхьашәан уантәи иааигаз длахәаҧшызар, ахаҳә икуп.

Ани аҧҳәыс еиба лыҧсы лхызхыз ичабра ааҭиган, ухаҳә абра илаҵа ҳәа иеиҳәеит. Аҭаҳмада ихаҳә неиган ани ииҭаз ачабра инылеиҵеит. Даеа хаҳәыкгьы неииркын ани амшын иҭугаз ахаҳә уас ҳәа иеиҳәеит. Ахаҳә дасын, иааиҿшәеит. Ианааиҿшәа, ахәац агәылатәан абҕьы аҽыҵакны ахәырд-хәырдҳәа ифо.

– Ари умбои, амшын аҵаҟа иҭаз ахәаҷагьы иара аҽаҵахәы аман. Ари ахәыҷгьы иан дыҧсыргьы, иҽаҵахәы ҟалоит, – иҳәеит.

Анҭ абыжьҿеишьцәа ахшара дызмауаз, ауаҿы иаазара иашьҭаз абри ахәыҷы избахә раҳан руазәк даан, аҭаҳмада диҳәеит дсыҭ, дсаазоит ҳәа. Аҭаҳмада дазхәыцын, иара дизымаазар аҵкыс анҭ аишьцәа дрымазааит иҳәан, дииҭеит.

Аишьцәа абжьҿык рыҳәсақәа абри ахәыҷы иаазара иалагеит. Быжьшықәса анихыҵ аеы дақәтәаны ирхәмарыртә дҟалеит.

Аишьцәа малуаан, арахә рацәаны ирыман. Ахш рхьон. Абри ираазаз ауқәын хәчы ҟазшьа бааԥсык ҭигеит. Ахш дыршуа ианалагалакь, ахш дҭажьцәо далагеит. Ицқьамкәа акры рҽеиҵарц иақәикит. Ари хьааргеит абжьоеишьцәа. Анс рхәеит, арс рхәеит, аха ԥсыхәа рзыҟамҵеит. Ирфо рхамҳауа аҟынза инеит. Ҽнак ашьыбжьон иштәаз, агәыжь дақәтәаны азә дааеыжәҵит. Абыжьоыкгьы оеихаҵгылан инеиԥылеит.

– Ари амзанра дшәызҭада? – ҳәа дразцааит арҭ рхәчы даниба.

– Хшара дҳамамызт, ԥҳәысеибак дылхылпҵт, лара дыԥсит, иара дааҳҭан ҳа дҳаазоит, – рхәеит.

– Ҳаит, абааԥсы, ҳаҭоу иааазара дшәааазозаап, – ҳәа реиҳәеит. – Уажәрааныа шәышԥаҟаз? – ҳәа дразцааит.

– Ҳацеи ҳахши еибакзом, ҳахш хҵаҭ ҟанаҵом, – рхәеит.

– Уи ахәшә сара издыруеит, амала ахш заҟа шәхьозеи? – иҳәан аишьцәа дразцааит ари агәыжь иақәтәаны ирҭааз.

– Быжь-қәабк ҳхьоит, – рхәеит.

– Ижәура убри ауп, шәааалаганы абыжьқәабкгьы зкуа акы илҭатәаны ишәыршы. Нас абри ишәааазаз дбылны, ибаоо хыхны ахш илҭаҵаны шәоаханы ишәымжәыкәа ԥсыхәа шәымам, – ҳәа реиҳәеит ари ауаоо.

Арҭ мап ркит, аха уи аныҟашәҵаша сара издыруеит, саауеит ҳәа реиҳәеит. Иара дырԥырҵны дцеит азнык азы. Дара акыр аамҭа уи иреиҳәаз рызбон. Аҵыхәтәан иҟарҵар акәхеит. Ани ауаоо ишреиҳәаз ианыҟарҵа, иаргьы дааеыжәҵит. Ани идырхиаз ахмачыр ааҵишьын инадиркит, аишьцәа рыхәсақәагьы даргьы ишжәиԥшыоыкыз ахмачыр ала идиржәит.

– Уаа Ажьгери, уи? – ҳәа ҽиҵит ари ауқәын дырзыршьыз (агәыжь иақәтәаны ирзааиз).

– Иауи, иауи, – иҳәеит Ажьгери захьзыз анҭ аишьцәа рыхәсақәеи дареи рымгәа дахьҭатәаз.

– Уашьҭарнахыс ауаа рыонуҵҟа уара уаоыстааны уҟаз, адәахьы сара саоыстааны сыҟазааит, – иҳәан, дныцаба дцеит ани агәыжь иақәтәаны иааиз.

141. АНЦӘА ИАҴЦКЫС АҨСЦӘАҲА ДЕИҒЬАЗШЬАЗ

Хаҵак дыҟан, инхара мачын, игны дыҟан. Чкәынак диман, амирон дзааихыр иҭахын. Ааигәа инхо иакәымкәа, хара инхо, акыр зылшо азәы дизааирхыр иҭахын.

– Ахара инхо дабауҭаху, абра ааигәа инхо угәылацәа азәы дзааихааит ҳачқәын, – лҳәеит ари ауаоо иԥҳәыс, аха иара имуит.

Ари ауаоо анцәагьы диҭахымызт, аԥсцәаҳа деиҒьеишьон.

– Анцәа ахшыоо имазам акәымзар, сара сеиҒьны сҟамлози, – иҳәеит. – Сара анцәа иаҵкыс аԥсцәаҳа деиҒьасшьоит, – иҳәеит, – Аԥсцәаҳа еиҳа деиҒьуп, – иҳәеит.

Аҭархәыхә (ахәырҷьын, ауаса цәа ахыхны иалырхуан) ҳәа аҟан. Ари ауаоо иԥҳәыс амоныфа ҟалҵан аҭархәыхә иҭаҵаны иҭан, шьыжьымҭанк амоа дыкәлан дцоит уажәы абас. Иидыруаз ауаа амоан иқәшәон, аха азәгьы акагьы иеимҳәеит. Изымдыруаз азәы диԥшаар иҭаххеит.

Ари ииҳәақәозои ииуқәозои анцәа иаҳауан, аха акагьы ахимҳәаауашәа ҟаиҵон. Абри аены ауаоԥсы исахьа иҭаны азә диԥылеит.

– Уара уабацо, иухәыцуеи? – ҳәа дҵааит ани иԥылаз.

– Сахьцо иалаухузеи, ҷьара сцоит, – иҳәеит.

Нас днаизҵаа-ааизҵаауа анс, арс шиҳәоз ари дахьцоз иирҳәеит.

– Сыцқәын амирон дзаазхуа уаоо бзиак сишьҭоуп, – иҳәеит.

– Сара дзаасхуеит уҵқәын, анцәа соуп, – иҳәеит ани иԥылаз.

– Усҭахым анцәа уакәзар, – иҳәеит.

Арҭ ажәа еимаркит, ражәа еиқәымшәазт, ани иԥылазгьы (анцәа) наҟ дцеит, иаргьы данеиқәымшәа, дгьыжьит иооныҟа.

Адыроаены еиҭах имоаныфа аашьҭыхны ддәықәлеит. Дышнеиуаз, акыр дныҟәахьан азәы, ууанза изымдыруаз, диԥылеит. Аԥсшәақәа ааибырҳәан, уарбан, сарбан ҳәа инеизҵаа-ааизҵааит.

– Сара аԥсцәаҳа соуп, – иҳәеит ари ауаоо иԥылаз.

– Оо, уара, уара уоуп сзышьҭоу, – иҳәеит аригьы. – Чкәынак дсымоуп, амирон дзааухыр сҭахуп, уареи сареи ҳаиуацәахар сҭахуп, – иҳәеит.

Аԥсцәаҳагьы длақәшаҳаҵхан, ари ауаоо иҵкәын амирон дзааихит. Ажәак ала, арҭ аиуара рыбжьарҵеит. Амала аԥсцәаҳа ус иҳәеит: “Сара уажәы аха сымам, сеилахоуп, уҭарны унхоит аԥхьазатәы усҭап” иҳәан, ахьы наганы иитеит.

– Ари иусҭаз анумҵәалакь, абра уааны утәа, угәы сҭакны ухәыц, – иҳәеит аԥсцәаҳа.

Ари аԥсцәаҳа иитаз аԥхьазатәы абаизхагәышьоз, ианынҵәагәышьа, иҷынеихан днеит аԥсцәаҳаи иареи иахьеибырҳәаз аҭып аҟны. Уа днеин аԥсцәаҳа дизхәыцуа, игәы дҭахәыцуа, ихы имагәыхьха днатәеит. Ус аԥсцәаҳагьы дааит.

– Ас сара иусҭо уазныҟәгарым. Уи аҵкыс еиҒьуп сара акы усырҵоит, уи ухы иаурхәар, уԥхьазатә нымҵәазо уҟалоит, – иҳәеит аԥсцәаҳа.

– Ибзиоуп, изакәузеи исурҵо, уара унапы сануп, – иҳәеит ари ауаоогьы.

Арҭ уа иахьтәаз з-хәчык леиуан. Аԥаҵлыкала з-хәчык аарҵәны иитеит. (Аԥсцәаҳа иоуп иҟазҵо.)

– Абри аԥаҵлыка иҭоу азы уманы чмазаоык дахьыҟоу унеи. Сара ачымазаоо иҟны снеиуеит, уара субартә сҟалоит. Ачымазаоо ихаҟны сгыланы субозар, иԥсуа иоуп. Усҟан, ихахьы сгыланы санубалакь,

сыхәшә ихәозар ихәоит, аха ихәаргьы, имыхәаргьы акгьы шәымысхуам ҳәа раҳәа. Ус акәымкәа ачымазаҩ ишьапахьы сгыланы субозар, уи лассы дыҧсуам ауп иаанаго. Уаргьы уеаарыҕәҕәаны ухәшә (ани аҧатлыка итоу азы) ит, сара абри далсыргоит, исышәҭаша сышәт ҳәа раҳәа, – иҳәеит аҧсцәаҳа. – Ари ас иҟаҵо уҽынаухар, унхара иацлоит, амал уауеит, – иҳәеит.

Ас ааибырҳәан, иааиҧырҵын ари ауаҩ днықәлан иҩныҟа дааит. Дахьааиз, ари иара икыҭаны азәы быжьшыкәса ацәарҭа даманы дышьҭан. Ари длахәыц-ҩахәыцын, абни быжьшыкәса раахыс аиарҭа иамаз ачымазаҩ дибарц избеит. Илаба аашьҭихын днеит ачымазаҩ дахьышьҭаз.

– Шәыцкәын дычмазаҩы ҕәҕәоуп, асҟакгьы ҵуеит, ҧсыхәа имоуит. Сара хәшәык сдыруеит, издыруада ихәозар, – иҳәеит. – Хәминуҵк ачымазаҩ имацара дысзыншәыжь, егьырҷ шәындәылҵц, – иҳәеит.

Ари ииҳәаз иакәшаҳаҵхан аҧшәмацәа зегьы ндәылҵит. Даныҧшы, аҧсцәаҳа ачымазаҩ ишьапахьы дибеит. “Сус бзиоуп” иҳәеит игәанала.

– Шәымшәан, шәыцкәын сара дыбзиастәуеит, – иҳәеит, нас икаба иҵакны имаз иҧатлыка иҭаз “ахәшә” ииржәуашәа ҟаиҵеит. Мачк ииржәит, иаанхаз ицәа-ижьы иахьышәшьла ҳәа ирзынижьит.

Хәыцы-хәыцла дыбзиахо далагеит ари ацкәын. Дышнеи-шнеиуаз, зынза даабзиахеит. Аамҭа цон, ацкәын еиҳа-еиҳа деиҕьхо далагеит. Уи иҭынхацәа гәаҟны иҟамзи, дыбзиазтәыз ҳикәыхшоуп, ҳиззатәуп рҳәан, ари ауаҩ амал маҷымкәа ирҵеит.

Абас, абас ари ауаҩ деицгәарҵеит. Џьара азә даачмазаҩхар, изҽырҭуан, иҳәаны дрыма ицон. Аҧсцәаҳа ишиҳәаз еиҧш ииҳәаз наигзон. Абас акыр аамҭа иус маншәаланы ицон.

Ас дшыҟаз акәымкәа, ҽнак аҳак диҧхьеит. Аҳ даниҧхьа, ари ауаҩ дшәеит исзиурызеишь ҳәа. Дышшәоз дцеит аҳ иахь.

– Уара удохәҭырзаап, сара уажәоуп иансаҳа. Ҷкәына заҵәык дсымоуп, дычмазаҩуп, далургозар, сыхазына абжа уара иусҭоит, – иҳәеит аҳ.

Ари ауаҩ аҳ диҧхьан днеигаанзагьы акыр амал ирҳахьан, дызлаҟаз дахашшааратәы дыҟамызт. Аха аҳ ииҳәаз дахамҵгылар ауазма. Ичмазаҩны ишьҭаз аҳ иҧа иҽы днеит, сихәозар схы еиҕьасшьом ҳәа аҳ инаиаҳәаны. Ачымазаҩ иҽы ҧытраамҭак имацара даангылт.

Днаҧшын аҧсцәаҳа ацкәын ишьапахьы дибеит.

– Шәымшәан, дыбзиастәуеит ацкәын, – иҳәеит.

Ари “ихәшә” иитан, егьин уи аҳ иҧагьы хәыцы-хәыцла дыбзиахеит. Аҳ деигәырҕьан, диҧхьан днеиган ихазына абжа иитеит.

Иалаухи, ари ауаҩ дбеиахеит, егьит, аха иҧҳәыси иареи еиҭах еимактәыс ирыман анцәеи аҧсцәаҳаи иреиҕьу, иреицәоу ҳәа.

– Анцәа дыбзиоуп, аҧсцәаҳа дхәарҭам, – лҳәон иҧҳәыс.

– Мамоу, аҧсцәаҳа дыбзиоуп, анцәа дхәарҭам, – иҳәон иара.

Ус, ус ишнеиуаз, ҽнак абри ауаа зхәышәтәуаз ихаҭа даачмазаҩхан дыззаза аиарҭа дҩыкәҳаит.

– Уажәраанза акәын сара аҧсра аныстахыз, уашьҭа аҧсра стахым, ари аҟара аныҟасҵа, абри аҟара амал ансоу, шьҭа сзыпсрызеи, – иҳәеит.

Ас иҳәеит, аха деиҕьхо дыҟазма, ичымазара еицәахеит. Дыҧшын, аҧсцәаҳа иаҳәызба ду кны дааит.

– Аа, абааҧсы, макьана сыпсы схыумхын, сыҷкәын амирон дзааууххьеит, уареи сареи ҳаиуацәа бзиоуп, сумган, – ҳәа аҕьаҵәыҕьаҵәра далагеит.

Ари аҧсцәаҳа ихахьы дгылоушәа аниба, ҟаит, ари сигаҵәкьозаап иҳәан, дшәан алада (ишьапахьы) ирхеит ихчы, уахьгьы аҧсцәаҳа днеиуашәа даниба, ихы аҩада ирхеит.

Ари иҟаиҵақәоз, ииҳәақәоз аҧсцәаҳа ианиба, ианиаҳа, игәы анҵәааза, “уҟаз, уҟаз уажәазы ҧытрак, урыцхәуп” иҳәан, диҧырҵны дцеит.

Дыбзиахеит уи ауаҩ, ишьапы дықәгылт. Ҽнак илаба аашьҭихын ҷьара дышцоз амҩан диқәшәеит ҷкәына ҧшра иманы азәы. Уи ацкәын амҩаҟны дтәан акьажыҳәа дҵәуо.

– Иухьзеи, узцәуозеи? – ҳәа ацкәын хәчы диазцааит.

– Иахьа сурокқәа сзыҟамцазт, сучител сипҟеит, сани саби аҩныҟа снармышьҭит, уажәшьҭа сабацари? – иҳәеит ацкәын.

– Умшәан, са уеиқәсырхап, – ҳәа данҩышьҭих, ацкәын ари ихәдацәа ааикын дихәрит.

Ацкәын ҧшра иман акәмзар, уи аҧсцәаҳа иакәзаарын.

142. АМРЕИ АМЗЕИ

Ҧшьҩык аишьцәа ыҟан, иаҳәшьа дрымамызт. “Иа, анцәа иаҳәшьа дҳаҭ!” ҳәа анцәа ишиҳәоз, диит аиаҳәшьагьы. Асаби илеигәырҕьан, чара руит, жәра руит.

Ишыҟаз, рырахә наҧ ицо мацара, бгак рчычан, иааннарцәазеит, иҳәеит. Абга ршьырц иалагеит, аха ҧсыхәа рзамҭеит. Абга, егьырҷ рахәы ҳәа ирымаз иалган, руахьад аҽы иааит. Уахык аишьцәа реицбы, ауахьад дырхаҩан, абга деихсит, аха изымшькәа, ашьа каршы ицәцеит. Аҩны данааи, ахәчы агара илаз дцәаа-цәаауа дибеит, иҳәеит. Даагархны иналыхәаҧшызар, луаҭәа ҧцәаны ишыҟаз рбеит.

– Шәымш аабзиахааит! Ари аҩнаҵа еилагагәышьазаап! – иҳәан, дықәҵны дцеит аицбы. Хараза дцеит. Дахьнеиз дадбзиалахеит, дагьҭаацәарахеит, иҳәеит.

Аԥҳәызба данықоеидас, ара иаанханы иҟаз лашьцәа ахоыкгьы лфеит.

Аиԥбы дахьынхоз ко-ласбак иаазеит. Акы Амра ахьзиԥеит, егьи – Амза . Дара маԥуарқәан.

Дахьаныԥыз иҟалаз абеидыргушьоу, иашьцәа игәы иԥалеит, избеит дцаны ибарц. Дыкоеыжәлан, икоы даакылсзар, уаҳа уако дыҟазамкәан, лара даалықәшәеит.

Аԥҳәызба ԥсыцәгьа адәныҟа дындәылԥны, лашьа иеы ахьҽаҳәаз ифаны дааконалан, “џьым, уара шьапыла уаама?” – ҳәа диазԥааит. Аеы ахьылфаз лхаԥыцқәа хыгәгәзаап, амақьа инықәшь-аақәшьны, дысфап ҳәа данындәылԥ, ҳәнаԥык кәыркәыруа иааконалан, ус аҳәеит:

– Абни ачамгур икнаҳаугьы кныхны иаасыркы, ахәшԥырґгьы аасырба!

Аиашьа урԥ ныҟаԥаны, дындәылҟьан, дызлааз амоа дықәлеит, иҳәеит.

Аԥҳәызба лхаԥыцқәа хны, данааконала, лашьа длымбеит. “Алыґәра дықәлазар акәхап, уа дысфап!” лҳәан, данықыдыззала, аҳәынаԥ ахәшԥырґы налҽанаԥсеит. Лыбла акәкәы дҭыхо даанхеит, илдырт лашьа дышцаз. Аҳәаԥшхыц лымазаарын, даԥхьеит, иҳәеит. Ианаалыдԥала, днақәтәаны, апҟакоҳәа лашьа дишьҭалт.

Лашьа амоа дықәны дахьнеиуаз, акакан икызаарын, арыц имҟәыцшәан инкашәеит, “ари сҽаԥахәымзаарын” иҳәан, днеины данынаґрагыла, ирахан, иџар-џаруа иоагылеит, иаргьы ҳаракы доышьҭнахит.

Аԥҳәызба ԥсыцәгьа дзықәтәаз аҳәа неин, ара ашьапы аԥжәара иналагеит, аԥла канажьыр, иқәтәо дафарц аҭахуп.

– Ҳаи, рацәа сҭахеит, Амреи Амзеи ирдыруазар, имаагәышьоузеи?! – ҳәа даакәпсычҳаит.

Заанаԥ ирдыруазшәа, икылеибаҳәа иаакылсит амаԥуарқәа. Инарысны ларгьы дырфеит, лҳәагьы еимырґәыцәит, иҳәеит.

Аҳәа ахаԥыцқәа руак ара ашьапы иалахан иҟазаарын, аешьа албаара дшаҽыз инеицрасын, аҳәа еиԥш, дааихнасеит. Ихәамц ахьышьҭаз Амреи Амзеи неихатәеит, акы – иханы , егьи – ишьапаны.

Амшқәа, амзақәа ниасит, аха амаԥуарқәа иахьтәац итәоуп. Абри анцәа ҳазшаз игәеиҭеит.

Анцәа амаҷахәал (ажәԥыс) даапхьан: “Ара амԥаҽы гәаҟрак ыҟоуп, уцаны иаҳзеилырга”, ҳәа амоа иқәиԥеит.

Амаҷахәал ԥырны ииаин, иҟаз еилырганы, анцәа иахь ицеит. Иахьнеиз ус аҳәеит:

– Ауаоы дыԥсны дышьҭоуп, ихани ишьапани алақәа тәоуп!

– Аџьалда дышԥаԥси, абри ампахьшьы наган иҽшьы, – ҳәа амаҷахәал инеиҭеит.

Уи ампахьшьы наган инаиҽнашьит.

– Ҳаи, сышԥацәаз! – иҳәан, аҭҳарцәҳәа даақәтәеит, инапы иаадәықәиԥаз амаҷахәал аԥыхәа аабыжьнаԥәеит.

Абри азоуп иахьанзагьы амаҷахәал аԥыхәа быжьԥәаны изыҟоу. Иаргьы, акгьы змыхьзаз еиԥш, дсоагылан, илақәа ишьҭаргыла, иконыҟа дцеит.

143. АМРЕИ АМЗЕИ ЕИХЗЫРҞЬАЗ АЛАКӘ

Қыҭак аҟны дыҟан ԥҳәызба бзиак, ԥшралеи, сахьалеи, ҟазаралеи илыцназгоз уако дмаҷын.

Дәеа қыҭак аҟны, акры набжьаны дыҟан арԥыс бзиак, ҽыуако хаԥа бзиак, акы иацәымшәоз, ныҟәако аапкык.

Абри арԥыс бзиа лызбахә иаҳаит уи аԥҳәызба бзиа. Иара уи убыс ҽаҭахьас иҟаԥаны имазаап, зныктәи сызынматәа, суапа азааркза, сеимсы, смесҭ налаԥаны, зныктәи сыхәаԥшрала исыкәԥымҟакәа, лала иззахуа лыда уако ԥҳәыcс дшаасымго ҳәа.

Ари аԥҳәызба бзиа лызбахә аниаҳа, афырҳәа иҽынеихан, изынматәа злыԥшаз аахәаны, длызцеит.

Дахьнеиз, аԥҳәызба илеиҳәеит иҽаҭахьа зеиԥшраз. Насгьы изынматәа анылзахгьы, ԥҳәысыс дшигоз леиҳәеит.

Ларгьы арԥыс бзиа даара лгәы изцан, сигандаз лгәахәуа, бзиа дылбеит.

– Умаҭәақәа ныжь, иузыззахып, амра аҭашәаразы уаа, – ҳәа иалҳәеит. Ус неибырҳәан, ахәылбыеха амра аҭашәамҭа ҽҳәарас иныҟаԥаны еимпит. Ашьжьымҭан шаанза амаҭәақәа рызахра дадтәалт.

Аԥҳәызба длатәан, амаҭәақәа зегьы ԥылҟан, рызахра далагеит. Ахәылбыеха амра нхықәгылеит, амаҭәақәа зегьы, еимаагьы еимсгьы захны дрылгеит, икәымжәи икабеи рҳәынҵәра аҽаԥарада, аха ари аҟаԥара дзахьымзо аҟны аамҭа лыцәцеит. Амра еихаґәышәарак аҟара иҳаракны икыдзар далгон, абар амра азаалара иалагеит.

Абар аԥҳәызба лҷахәы лзынамгзо даналага, дсоагылан лсоф дналбааит, рыконы аԥхьа хаҳәык шьҭан, ахаҳә днықәгылан, анцәа иахь аҽаҭахьа ҟалҵеит:

– Иа анцәа ҳазшаз, сара сшамкәа сызшаз, суҳәоит, амра еихаґәык шьҭахьла иурҭрысразы, сызахтә сахьзаны салгаратәы, – ҳәа.

Аԥҳәызба лҳәатәы ҟалан, амра изааларацы егьзыгзамыз еихаґәышәарак шьҭахьла еиҭацеит, ларгьы ианаамҭаз лызахтә далган, иуанҭаны, еиқәцаны дыштәаз, арԥыс бзиагьы дааит.

– Сыматәақәа бзылгаз сыҭишь, – аниҳәа, иаалгеит зегьы. Акалапот еиԥш избзиахеит, иқәпҟаны илзахызшәа.

Еицәажәаны ишыҟаз еиԥш, аԥҳәызба диҳәан, аҳҳәара ԥиҵәан, дцеит.

Аҳҳәара аены аҭацаагацәа ҽыжәиԥан, дцан, иԥҳәыс дрыман иааит. Ԥҳәыс даазгаз чара иуит, жәра иуит, хаха-хымш еизаны ачара иахатәан.

Ачара ианалга ашьҭахь, ианаамҭаз пҳәыс даазгаз имҳарахь днеиуан, пҳәыс даазгахьоу азәы ишиухьоу еиԥш.

Ауха имҳараҟны днеин, иԥхәыс хәыҷи иареи реааилыхны риарҭаҟны ишьҭаларц ишаҿыз, “еи аԥшәма” ҳәа, пҳәыс даазгаз ихьыз ҳәааны, амзырхаҟны азәы ибжьы иргеит.

“Ҳаи!” иҳәан, ибжьы анирга, “уееилаҳәаны уааишь” иҳәан, изҿиҭит.

Аԥшәма афырҳәа иеааилеиҳәан, дындәылҵны дцеит.

Аҭаца ҿыц дыԥшит, егьит, аха, лхатца ауха дмаазеит. Ашамҭазы азаза даганы аҩны даакылст. Иагьшеит уаҳа шьҭалара изыҟамҵазакәа.

Адырҩаухагьы дышьҭаларц дшаҿыз, дырҩеигьых азәы ибжьы ирган, диԥхьаны деиҭеиган, шаанза деиҭамаахт. Иԥхәысгьы макьана акгьы лхәом.

Адырхаухагьы ус деиҭаиԥхьахын, деиҭеигеит ҿызҭуаз.

Абас, уаҳа уахык бжьажь ҟамҵазакәа, есуаха диԥхьаны диго далагеит.

Аҭаца ари лгәы аныԥнатцәа, ланхәпҳа илалхәеит, ди, башьа есуаха азәы изҿиҭуеит, нас дыкәланы дцоит, макьана иареи сареи хатцеи пҳәыситцас ҳаизнымхацт ҳәа.

– Ус акәзар, сара уаха сихылаԥшып, сара дсышьҭрым, уи бацәымшәан, – лҳәан, ауха днеины лҿзаны дтәеит. Дыштәаз ашьҭаларахь ианеиха, изҿызҭыц дырҩеигьых изҿиҭит. Арԥыс бзиа афырҳәа ддәылҵны дандәыкәла, иаҳәшьа дишьҭалт, аха иара дааныгылакәа дцо далагеит. Илулак дихьзаны дылкын, дылмышьҭуа далагеит, аха иҟалозма, лашьа дшылбоз дматҳеит, ддаҕьхеит, мзанрашәа дҟало даналага, доулыжьын дцеит. Ларгьы дхынҳәны аҩныҟа дааит. Абас, абас избаз ҳәа ралхәеит аҩны.

Адырҩауха, сара дныскылап, лҳәан иан днеины дихаҩеит.

Ауха дыштәаз, ашьҭаларахь инеихон еиԥш, азәы еиҭаҿиҭит. Арԥыс ддәылҵны ддәыкәлеит.

Иан дыҿҟьаса днаишьҭалан, дихьзан дылкит, аха уи ашәа икааит иҳаҭоу: зны дматҳеит, ацҳара далагеит, зны ддаҕьхеит, зны дымцабзхан, зынза дбылуа далагеит, акыраамҭагьы дылмышьҭит, аха нас доулышьҭын дцеит.

Ларгьы дкәыкәма-шәыкәмаха аҩныҟа дааит.

Адырхауха, шәара дшәызнымкылеит, аха уаха сара дныскыларуп лҳәан, иара ддәылҵны дандәыкәла, иԥхәыс дишьҭаланы дылкит.

Аԥхьа еиԥш зны дматҳеит, зны ддаҕьхеит, зны дымцабзхеит, аха дишьклаҳәаны дылмышьҭит, уахьцо соуҳәароуп ҳәа.

Иара дцәажәомызт, аха пҳәыск даакылҟьан, аҿаҭахьа иҟалҵаз иахҟьаны ауп ари есуаха дызцо ҳәа лалхәеит.

Иааиз Амра акәзаап, арԥыс бзиа пҳәыс даазгаз Амза акәзаап, арҭ хатцеи пҳәыси ҳәа еиман.

Абри арԥыс аҿаҭахьа иҟаиҵаз иахҟьаны Амреи Амзеи еиқәымшәо, еихҟьа-еиԥҟьа иҟалазаап, ууанза Амреи Амзеи есқьынгьы еицызаарын, хатцеи пҳәыси шеицу еиԥш. Уи нахыс еиқәымшәазакәа убас иаанхазеит. Убри агәнаҳа акәзаап аԥҳәыс лхатцеи лареи еиқәымшәазакәа, есуаха ахатца данышьҭалауаз иакәршәаны изҿыҭны дзыргоз.

144. [АЕҲӘШЬА ҨЫСҬАА ЛАШЬЦӘА ШЫЛФАЗ]

Хҩык аешьцәа аҟан. Рани раби аҟан. Есымша анцәа иҳәон ауқәынцәагьы, ангьы, абгьы азҕаб дҳаҭ ҳәа. Аиҳабацәа аҳәса рыман, аитцбы оҩы димазамызт. Арахә рацәааны ирыман. Ишыҟаз акәымкәан, [анцәа] излаиҳәоз ала азҕаб дроут. Дышгараз азҕаб уахык ауасеи аԥьмеи иԥстҳәааны даарылалан рыбжакы пҳастахеит. Аԥстҳәа аҩада енынхала, агәызхәа ауқәын дхысын, нацәкьыск иакәшәан икашәазаап. Ашьыжьымҭан данаапш, ауқәын нацәкьыск ишкаршәыз ибеит. Ениба, акьынтыжә илаҳәааны иԥьыба иҭеиҵеит. Дыштәаз аҭыԥ аҿы ихы кны ус иҭаца дааит.

– Аи, ԥьым, иухьзи? – ҳәа иалхәеит. Ианылхәа, “исыхьыз иазыбуои, бца”, – ҳәа леиҳәеит.

– Сцоит, аха са сзааз имҳәакәа сызцом. Ахәыҷы аԥсра даҿуп, азҕаб, – лҳәеит. Ларгьы дцеит.

Пытк анҵы, иаргьы днеит уахь. Иани, иаби, иҭацацәа, иашьцәа ҩыцьа ишеибакәу зегьы ажәа реиҳәеит.

– Шәара ишәҳәо сыздырам, аха абри ахәыҷы мыждарак азы дыҳалиааит, –[иҳәеит]. – Даҳшьып, – ҳәа реиҳәеит. Акәкәуҳәа иҳәҳәеит зегьы. Ахәыҷы даагдыртлеит.

– Шәанаԥьалбеит, иаха сара схысбжьы шәмаҳазеи? – ҳәа реиҳәеит.

Ихарымҵеит енреиҳәа.

– Убри аҟара рахә иҟаз рыбжак нхеит, рыбжак ыҟам. Абри даҩыстәауп, ихашәҵом акәымзар, – ҳәа реиҳәеит. Иԥьыба дынҭаԥшын, кьынтыжәк ааҭигеит. Дынылаԥшын лнацәкьыс аагәылихит. Лнацәкьыс ихҵәаз еиршәеит.

– Абри ҳарахә ззаз, дыгызмалуп ихашәҵозар, ихашәымҵозар, са сышәҧырҵуеит, – ҳәа реиҳәеит.

Иара уи аенытцәкьа шәымш аабзиахааит ҳәа иеы акәадыр акәҵаны, ишәакҧ аашьҭыхны дцеит. Мчыбжьык ныҟәара дцеит. Дахьнеиз амраҿы иара дымзахеит, амра пҳәысс дааихәеит. Шықәсык ашьҭахь аҩныҟа сцан игәасҭап иҟоу ҳәа иԥхәыс илеиҳәеит.

– Умцан. – ҳәа иалхәеит, ууадаҩхоит, уаара цәгьахоит, – [лҳәеит].

Имуит иара. Ианиму, рацәак илҭеит, х-каканк илҭеит, ххәак илҭеит. Иара иԥхәыс ус леиҳәеит, алақәа ҿаҳәа ҳәа. Х-лак иман иара. Иҿалхәеит.

– Убарҭ сара агәаҟра санакәшәо дара еибарууа иалагоит, убысҟан иоужь, – ҳәа иҧҳәыс илеиҳәан, иаргьы амҩа дыкәлеит аеы дакәтәаны. Иҩоны днеит. Ауразоуроу ла лмыдара уаҳа уаҩытәыҩса димбеит. Ашә аҿы данааи, иаҳәшьа диеигәрҭан сашьа сымыш ҳәа лҳәан иеышькыл лкын дааеыжәлхит. Даагәыдылкылеит.

– Уабаҟаз, сашьа? – [лҳәан диазцааит].

– Сааит, – иҳәеит.

– Уа утәаз, – ҳәа иалҳәеит.

Лара дындәылҵын иеы азшьапык ыфаны дааит.

– Сашьа, сымыш, уеы х-шьапык рыла иаама?

– Аиеи, – иҳәеит иаргьы.

Деиҭандәылҵын, даеа шьапык лфан дааит.

– Џьым, уеы ҩ-шьапык рыла иаама? – [лҳәеит].

– Аиеи, – иҳәеит дырҩегь.

Убыс зегь лфеит, ахаҭагьы ыҟамкәа иҟалҵеит.

– Ушьапала уаама? – ҳәа иалҳәеит.

– Аиеи, – иҳәеит иаргьы.

– Сашьа, џьым, ара утәаз сааназа, аҳҳаи, умцааит, – ҳәа иалҳәеит.

– Момоу, сцом, – иҳәеит.

Лыҳанџьар аашьҭылхын, иара имбо ачуан аашьҭылхын, азаҟны сцоит, какалк усыркуеит џьым ҳәа иалҳәан, дынықәлан дыцеит. Агьи лхаҧыц цагәызаап, илхырцы дыцеит. Иара ишьҭахь ачамгәыр кыдгылан, иаакыдихын арҳәара далагеит. Ҳәынаҧ хәыҷык ааин, ус ианаҳәеит:

– Уара мыжда, лхаҧыц хны дауеит уаҳәшьа. Зныкҟьара улфоит. Ара уаҧырҵны уца.

Аҳәынаҧ аҳәатәы хаиҵан дцеит. Абни абжьы дазыҙырҩуан ларгьы. Аҳәынаҧ аҵыхәа аҿнарыҩоруан. Дунеи иқәыз абни аҳәынаҧ ада уаҳа егьыҟамызт, илфахьан. Ашыр ҳәа даакылсит, данаакылс, лашьа дабаҟо, дцахьан. Аҳәынаҧ ашырҳәа дазыҩын, ергьы аҭзы иналапҟа ицеит. Даахынҳәын лашьа дишьҭалеит. Шьыбжьаанза дныҟәахьан лашьа, лара х-сааҭк [рыла] дихьзеит.

– Аи, уаагыл, уаагыл, сашьа! – ҳәа дыццакны ҿылҭуоит.

Дааихьеит, икалҭ лкырц егьлыгым. Данаахьаҧш, ихҳәа каижьт. Аурозоуроу иқәыцрахеит иареи лареи рыбжьара. Шьыбжьаанза аҟара дадхалеит лара, џьара иҧылжәан ашьыбжьышьҭахь дихьзо далагеит.

– О, уаангыл уанаџьалбеит! – [ҳәа ҿаалҭит]. Данаахьаҧш, ираҵәа каижьт. Ауразоуроу имшынхан иҟалеит иареи лареи рыбжьара. Убра дадхалт [лара] шьыбжьаанза. Ашьыбжьышьҭахь дырҩегь деиҭаишьҭалеит. Данишьҭала, дааигәахошәа аниба, акаканқәа аки аки жәаба жәаба шьаҿа рыбжьаны [икаиҧсеит] дара ира дуқәаны иҟалеит. Аҟыҧхәа дааимҵасын лара дыскуеит ҳәа лнапы аадәықәтамҭазы, дыууаза дыҧан, ара днахьынҳалан дылцәыкәлеит. Давагьыжьуа

далагеит ара. Аҳәа еиҧш дацҳауа, хаҧыцла ихлырҧеит. Ара дандәыкәла, агьи араҿы амахә наҙо иҟан, агьи аҿы дыкәлеит. Агьыгьы дырҩагь ихлырҧеит. Агьи аҿгьы убыс иеыхьнирҳалт. Арҵәааҳәа дыҳәҳәеит ара каҳауа ианалага. Иҳәҳәабжь иҧҳәыс илаҳаит. Ианлаҳа, алакәа иоулыжьит. Ларгьы хәыҷы-хәыҷла дааскьо далагеит. Алакәа аҟәакҳәа илысын дырххо дрымоуп, илыцҳауа, лашьагьы аҳаҳаиҳәа иҧҳәыс лахь днеиуеит. Хаҵеи ҧҳәыси еиҧылт. Аха, ани аҩсҭаа измахәарк иарма лкит. Иарҧьа иҧҳәыс илкит.

– Бара хса, ари сара схаҵа иоуп,– [лҳәоит].

– Бара дыбхаҵазар, са дсашьоуп, –[лҳәоит иаҳәшьагьы].

Деимаркит анхәҧҳәи ҭацеи. Ибжа иҧҳәыс илтәуп, агьи абжа иаҳәшьа илгоит. Ари азын оуп, амза анҭәлак, анҵәара изалаго, абри аҩсҭаа [аеҳәшьа] абжа лгоит. Ианиуа иҧҳәыс дылтәуп.

145. ХҨЫК АИШЬЦӘЕИ РАҲӘШЬА ЗАҴӘИ

Иҟан хҩык аишьцәа. Урҭ ирыман ран, раб, раҳәшьа заҵәы. Арҭ аишьцәа арахә рацәаны ирыман, аиҳабы дыхьчан, хьчара дыҟан. Раҳәшьа заҵә агара дгаран, аишьцәа аитби агәыбжьанытәи аҩны иҟан.

Арҭ аишьцәа реиҳабы ирахә идды-маҷәысны ак аарылаҳаны, акакала ишьны иканажьуа иалагеит. Ахьча иҿааихан аҩны дааит. Иашьцәа иреиҳәеит ирахә акы рылаҳаны иасыуаха акы ишашьуаз, уи закәыз шизеилымкааз, ҧсыхәа шизамҭаз.

Аишьцәа ргәыбжьанытә ус ҿааиҭит: – Сара уаха арахә рахь сцоит изулакгьы жәбап, – ҳәа.

Аишьцәа агәыбжьанытә ииҳәаз иакәшаҳаҭхан, рашьа ддәыкәырҵеит, арахә дырхаҩарц.

Аҧкәын иҿынеихан, арахә ахьтәаз днеит. Аныхәла, иеырхианы дтәеит, иааиуа еиликааразы. Даара акыраамҭа бжьысит. Ус дыштәаз, ани агыгшәыг ианааилоз аамҭазы иааин, иаадыды-маҷәысын арахә инарылалеит. Уи аамҭазы ахьча ахыспа далагеит, аха акгьы измыреит.

Ашьыжьымҭан ианааша уигьы дааит аҩныҟа, саргьы егьсзыҟамҵеит, уасакгьы сцәафеит ҳәа.

Арҭ аиашьцәа реиҵбы даагылан ус иҳәеит:

– Сара сцоит, исзыҟаҵалакгьы жәбап.

Абри иҳәеит, иеааибиҭан, амҩа дныкәлеит. Дук мырҵыкәа днеит аҭыҧ аҿы. Арахә рылахь еиқәыршьшьы итәан. Аиашьа еиҵбы ибжьы ҿаца акаҩоҳәа арахә инрыкәирган, иааиреыхеит, нас амца еиқәиҵан, аҭыҧ аҿы днатәеит. Иҧсы шьаны акы днацҳан, арахә гәарицеит. Амра аҭашәаразы

арахә рҳәны аҭыҷ аҿы иааицеит. Ауха данеилга, дауцәахоз, иеырхианы днатәеит, акыр аауазар ҳәа дыҷшуа.

Ус дшыҷшуаз, аҵх даара кыр инеихьаны, идыды-мацәысын арахә акы аарылаҳаит. Уи аминуҭ азы, уи ишәақь нақәикын ахысра далагеит, аха даара акыр дхысит. Ус данынаҷш, иаҷхьа икаршәуп акы. Иаашьҭыхны длахәаҷшызар, уи нацәкьыс хҵәахан. Изакәыз анеиликаа, ичабра инылаҳәаны, иҳазырҭра инҭеиҵеит.

Ашарагьы уи акәхеит. Ашьыжьымҭан ахьча ирахә данрылаҷш, акы рыгымкәа еибган.

Сашьцәа ирасҳәап ахаҵара изуз ҳәа аѡныҟа ддәықәлеит. Аѡны данааи, иаҳәшьа хәыҷы деимырхха дыркын, дҿаа-ҿаауа аҵәыуара даҿуп.

Ахьча иибаз ҷьашьахәыс икит. Иашьцәа иреиҳәеит ауха арахә ҷхасҭа шырмоуз, агыгшәыг ааины данаихс, нацәкьыск иаҷхьа ишкашәаз, ишьҭыхны иҳазырҭра ишҭеиҵаз. Нас иҳазырҭра дылҭаҷшын, анацәкьыс хҵәаха ааҭихын, иашьцәа идирбеит.

Иашьцәа ари ааимхны иахәаҷшызар, раҳәшьа лнацәкьыс шакәыз рдырит. Раб даагылан ус иҳәеит:

– Уара уашьцәа аиҳабацәа ирзыҟамҵаз уара иҟауҵазшәа уааны, агара игараз асаби лнацәкьыс хҵәаны иугеит, уара уакәызма ахаҵара ҟазҵоз, уаха нахыс ара усымбааит, усҷырҵ наҟ, иахьыуҭаху уца!

Ари аҷкән аѡны даадмырбуа иалагеит. Ҷсыхәа анирымҭаза, “бзиала!” ҳәа ирашь дѡақәтәан, дырҷырҵны иҿынеихеит. Даара акыр дцахьаны акәымкәа, дәы ҷшзарак аҿы днанагеит. Уи уаҟа нхарҭас ишьҭихрац избеит.

Нхара напы аиркит. Ҷҳәыскгьы дааигеит. Акыр аамҭа набжьысхьаны, амрагылара аганахьала дахьҷшуа, иасыхәылбыеха, идыды-мацәысуа ибо далагеит.

Ҽнак шьыжьымҭан уи иҷҳәыс ус леиҳәеит:

– Абри иахьымацәысуа иҟоу еилсмыргар зуам. Слақәа абра иҿасҳәоит, схарҷгьы уаҟа икнасҳауеит, иасминуҭ бахәаҷшла, схарҷ ашьа алҵуа ианыбба, алақәа рҟны бнеины иоушьҭ, нас быбжьы нрықәырга: “Урум, Ҷьурум, Гьишьел! Шәеиха аброужәашәа ауп ахаҵара анаҭаху!” ҳәа раҳәаны. Нас урҭ сара сҟны инеиуеит.

Иажәа данаалга, имѡаныфа икәадыр амаха инадҳәаланы, ирашь дѡақәтәан, амѡа дықәлеит. Даара акыр дныҟәахьаны акәымкәа, иаҷхьа данҷшы, хҳәак шкаршәыз ибеит. Ахҳәа шьҭихразы даналага, ус аҳәеит:

– Сышьҭыумхын, ҷьара акы сухәап.

Ас ахҳәа ианаҳәа, уи ус уа иааныжьны ддәықәлеит ҷхьаҟа. Дышнеиуаз икаршәны ибеит ҷандар махәҭак. Аҷандар махәҭа шьҭихразы даналага, – сышьҭумхын, ҷьара акы сухәап, – аҳәеит иара.

Уи уа иааныжь ддәықәлеит иаҷхьаҟа. Ус дышнеиуаз ѡ-каканк каршәны ибеит. Акаканқәа шьҭысхуеит ҳәа даналага, – ҳашьҭумхын, ҷьара акы ҳухәап, – рҳәеит. Уи уа иааныжь ддәықәлеит аҷкәын.

Аҷкәын акыр дныҟәахьаны еиҷш, данҷшы, рынхарҭа дазааигәахо, рыѡны днагәыдҷшыло далагеит. Адыди-амацәыси мыцхәы аеарҷәҷәо иалагеит. Цқьа данҷшы, рыѡны ахыцәқәа иаҳәшьазаҵә дшықәтәаз ибеит. Уи илкын лара лани лаби рыжәѡашәаҟьа баѡқәа, насгьы абас ҳәаны урҭ еинылҟьон: “Ари сан лыбаѡ, ари саб ибаѡ”, ҳәа. Урҭ ус ианеинылҟьоз акәын ианыдыдуаз, ианымацәысуаз.

Ари ас аҷкәын ианиба, даара ицәымыҷхеит. Дхынҳәыр иҭаххеит, аха иазуухоз, ла дшибаз аиҷш харантәы ларгьы дылбеит. Дхынҳәны иҿынеихар, зегьы дара роуп дылфоит. Убриаҟнытә игәы иҭеикит: “снеип, хаҵарыла сзылиааир сылиааип, мап анакәха, усгьы сылфоит”. Абас зыбны ашҭа дынҭалеит.

Аҷкәын иаҳәшьа аѡны ахыцәқәантәи дналбаан, дгәырҷьо лашьа днеиҷылеит.

– Уааи арахь, – лҳәан, аѡны иѡналаны инатәеит, ирашь абарҵаҿы иҿеиҳәеит.

Аҷҳәызба амца аиқәҵаразы дындәылҵны дааѡналацыҷхьаза, лашьа ирашь ашьапқәа акака лфон. Ус зны адәахьынтә данааѡнала, ус иалҳәеит лашьа:

– Ҷьым, сара уаҳәшьа иҷсыша х-шьапык зҵаз арашь ала уаама?

– Аиеи, ди, – иҳәеит лашьа.

Аҷҳәызба деиҭаѡдәылҵны данааѡнала, – ѡ-шьапык зҵаз арашь ала уаама ҷьым? – лҳәахт.

Лашьа ииҳәахуазыз, – ааи, – иҳәеит.

Дырѡегьых ддәылҵны даныѡналах, ус лҳәеит:

– Шьапы заҵәык ала иҟаз арашь ала уаама? – ҳәа.

– Аиеи, саҳәшьа, шьапы заҵәык ала иҟаз арашь ала сааит, – иҳәеит иара. Иара ус арашь зегьы лфеит аҷҳәызба.

Нас иаҳәшьа ус лҳәеит:

– Умааижьҭеи акыр ҵуеит, бысҭа ҷхак узызуроуп, сара заагара сцоит, уара абри ачамгәыр арҳәала саанза, – лҳәан, ачамгәыр наилыркын, аҷҳал аашьҭыхны данындәылҵуаз, ус леиҳәеит лашьа:

– Ҷҳалла иаабго азала абысҭа уны исфом сара, сара бзиа избоит лыхәҭала азы ааганы абысҭа ируа сфар, – ҳәа.

– Даара ибзиоуп, – лҳәан, алыхәҭа аашьҭыхны азы аалгаразы дцеит. Иара дтәаны ачамгәыр арҳәара даҿын. Ус дыштәаз акәымкәа, ахәыблаҟны ҳәнаҷык аацәырҵын ус аҳәеит:

– Уаҳәшьа азаҟны дахьнеиз алыхәҭа ҭылшьит, еиҭа ҭылшьит, аха азы лзымтеит, лгәы шны даауеит, даар уара узы даауеит, улшьуеит,

уи аҭкьыс еиҕьуп учамгәыр арахь исзықәҭа сара иасырҳәалап, уара ухы узахәозар уахәа.

Арҧыс ари шиаҳаз, ҧшра ҟамҭазакәа ддәықәлеит, ихы лцәигаразы.

Аҧҳәызба данааѡнала, ачамгәыр абжьы ахәыблаҟны игоит, “сашьа ахәыблы дықәтәоуп” лҳәан, данынаҧш, аҳәынаҧ ачамгәыр ишаҽаҧалоз анылба, акәасҭҕа аашьҭыхны аҳәынаҧ инагәыдылҭан, афырҳәа даахьаҳәын, лрашь днақәтәан, лашьа дишьҭалт дихьзаны дылфаразы. Даара акыр дныҟәахьаны аиҧш, лашьа дихьзо далагеит. Лашьа данааҧш, ибеит иаҳәшьа арашь дақәтәаны дышишьҭаз. Иаргьы ишилшоз ддәықәлеит; ус дышнеиуаз, уахь данцоз акаканқәа ахьибаз днахысит. Уи дшынахысыз аиҧшҭәҟьа, ишьҭахьҟа ра дураны иааҟалеит. Иаҳәшьа ани анылба, лрашь даҭаҳәҳәеит, – аҳаҳаи уеиҭамхааит, ирхны икажь! – ҳәа. Уи зегьы хаҧыцла иархит, аха иаргьы ҧыҭрак дцеит, аҷандар махәҭа каршәны иахьибазгьы днахысит. Уи дшынахысыз аиҧш, ишьҭахьҟа ҷандарраны иааилагылеит. Аха урҭгьы арашь иархуа иалагеит. Уи рхны иаалгоны, лашьа ахҳәа каршәны иахьибаз днахысит. Уи данынахыс ишьҭахьҟа шыцраны уаѡы дзылымсуа иааҟалеит. Аха арашь ажәжәаҳәа ирхуа, ихьзаразы егьагымкәа ишыҟаз, данцоз ихарҧ икнеиҳаз ашьа шаалжжыз иҧҳәыс илбеит. Уи аамҭазы алақәа ааулышьҭын, – Урум, Ҵьурум, Гьишьел, шәеиҭамхан, абыржәы ауп ахаҭара анаҭаху! – лҳәан ѡрықәҽылҭит.

Алақәа аноулыжь, еивасны амѡа иқәлеит, рыҧшәма дрыҧшаарц. Уи аамҭазы аҷкәын иаҳәшьа дихьзо далагеит. Усҟан арашь ихнамҭәацыз рак ахы ланарҟәын, аҷкәын даманы аеыҳаранакит: иаҳәшьа лрашьгьы ара ашьапы хаҧыцла аҭхра иалагеит. Ара акаҳара ианалага, егьи ара амахә аеыланарҟәын, даманы аеыҳаранакит. Арашь неин, уигьы аҭхра иалагеит. Ара акаҳарахь еихо иналагон аамҭазы, иаакылҟьеит алақәа. Аҷкәын илақәа аниба, ибжьы ҽацаза инрықәиргеит, – Урум, Ҵьурум, Гьишьел! Аҳаҳаи амарҵьа, лрашьгьы ларгьы шәфы, – ҳәа.

Алақәа ахҧагьы аҟыҧ-сыҧҳәа иналысны, лрашьгьы ларгьы рфеит. Иара аҭла ахыцәқәантәи алақәа ибжьы рықәиргон, – шьа кәармак ҵьара иаанмыжькәа ишәырбза, – ҳәа. Алақәагьы ажәжәаҳәа ирбзаны иаалгеит. Иара ара дналбааны ишьапы ахьынаиргылаз, алақәа шьа хәыҷык рцәынхазаарын, данықәгыла, иаразнак дыҧсны даанхеит. Усҟан алақәа неин, акы ихахьы итәеит, егьи ишьапахьы итәеит, ахҧатәи игәҭаны инатәеит.

Арҭ алақәа уахиени рымамызт, гәыҭкаала иууан, амҭҭәҟьа иқәдыртәомызт. Алақәа ауура, ашра ианаҟәымҭза, рыбжьы анцәа иаҳаит. Анцәа аҧсаатәқәа дрызҭааит, – иҟоузеи абна алақәа ахьшуа, шәцаны исзеилышәкаа, – ҳәа.

Аҟәраан цеит ачабра аҽыҭакны, иҟоу еилнаргарц. Уи уахь алақәа инармышьҭит, акгьы азеилымкаакәа иааит шьҭахьҟа.

– Иҟоузеи? – ҳәа анцәа данҭаа, ус аҳәеит аҟәраан:

– Иҟоузеи жьбаак кажьуп, алақәа акәшаны итәоуп иуууа, уаѡы уахь днарышьҭуам.

Уи аамышьҭахь анцәа ажәҭыс даҧхьан ус аиҳәеит:

– Абри ачабра уманы уца, абни алақәа ахьууа, ашьшьыҳәа унеины, иҧсны икажьу иҽшьны иара арахь исзаага, – ҳәа.

Ажәҭыс ачабра аҽыҭакны ицеит. Иахьнеиз, даара акыр аамҭа алақәа ирзыҧшын. Алақәа ангәаҟза, рыхқәа ѡышьҭыхны хәыҷык ицәеит. Урҭ рыцәамҭазы ажәҭыс ааҧрын, ачабра икажьыз иааиҽшьны, сцоит аҳәоны, алақәа аҟыҧ-сыҧҳәа инаҭҟьан, ажәҭыс аҭыхәа инацрасын, агәҭа аабжьдырҭәеит. Уи аамҭазы, иҧсны икажьызгьы иҧсы ҭалан афырҳәа дѡагылеит. Илақәа еибаргәырҕьан игәыдҧало иѡны дааит.

146. [АИАҲӘШЬА ГЫЗМАЛ]

Хѡык еишьцәа аҟан. Раб, рабду … дызусҭазаалакгьы урҭ рышьҭра хьышьцәан, арахә рыхьчон. Дара хѡык аишьцәа аҟан, аеҳәшьа дрымазамкәа. Рани раби макьана ҭлаҳәысҭцәамызт, урҭ иҽан иҭагьы. Арахә рацәа змаз ахьшьцәагьы ҧсҭа дук аҽы рҭыҧ ыҟан. Убра ҭәак аҭыҧ ааигәа игылан. Аҭәа есышықәса ихырхәан иҽалауан, шьақарҭәан. Иара ашьақар еиҧш ихаан. Абри аҭәа есышықәса ирҭаауан, ирфон, азын азыҳәан. Ишыҟаз акәымкәа, аиаҳәшьа дшәоуит ҳәа ауаѡы дааины иреиҳәеит. Изҳәаз ахьшьцәагьы шьтәак, шьтәак ирҭеит еигәырҕьаны. Арахә рызныжьуамызт азы азәазәала ицаны раҳәшьа заҭәы дырбон. Ахѡыкгьы дырбеит. Аиҭбы убыс иҳәеит (дбаны данаа):

– Ҳаҳәшьа заҭә ииз дееим, ҳақәызхуа лакәхоит дѡеидасыр (илызҳар).

Ишыҟаз акәымкәа аҭыҧ иахьгылаз аҭәа (ҭхыбжьон ахь инеихьан), иара азмахәык иҽаз аҭәа иаразнак аддыҳәа, аҭәа каҧсеит.

– Ҳаи! – иҳәан, аиҳабы дѡаҭҟьан, ашәақь иналакны дхысит, аха егьимбеит. Ауарбажә еиҧш акы наҭҧраазшәа ибеит. Деиҭеихсит, аха егьизыҟамҭеит.

Адырхауха агәыбжьанытә дҟарулуан. Дышыҧшуаз, агәырқьҳәа аҭәа каҧсеит. Еиҭа агәақьҳәа ашәақь агәыдиҭеит, аха еиҭацеит.

Адырѡауха еиҭбы дҷаҧшьеит. Уа махәык ауп иҟоу, егьырҭ каҧсахьеит. Убыс дтәан (еиҭбы), илаҧыҷ еиқәымсуа. Иҧшшаза егьаалаҳаит, ишәақьгьы ҭҟьеит апҟаѡҳәа. Арҭәааҳәа ак абжьы геит хәҷы быжьҭас, аҭәагьы каҧсеит. Ашьыжьымҭан днеин ҭаҟа аҭәа данамҭаҧш, абри аҟара ауаѡы нацәкьыс азыбжара каршәын (аҭәа иамҭаршәын) ибеит. Икалам илҭаиршәит. Иашьцәагьы егьрымҳәеит. Иашьцәа ус рҳәеит:

– Ҳара [ак]гьы ҳаԥсамзаап, уара уакәзаап ахатца. Зегьы иреиԥбу зегьы дреицәоуп рҳәоит, аха мцызаап.

Адырсауха еиҳабы дҟарулит, аха егьимбеит. Ус иаанхеит ари махәык (ацәа). Рашьа еиԥбы убас ԥхызк ибеит ауха даҟышъталаз: азәы убыс иеиҳәеит (дааихагылан дшыцәаз) уара уаҳәшьа зацәы дызургәаҟзеи, ларгьы дәеимызт, аха.

Ус даақыхеит иара. Иашьцәа иреиҳәеит, сара асоны сымцар схәарҭам, иҳәеит, ԥхыз бааԥсык збеит, асоны еибгам изакәызаалакгьы.

Апҟасоҳәа илыкәыршәны дцеит. Исон ашҭагьы дынҭалеит ахәыҷы дгьыцәыгьыԥцәуа лҵәыуабжьы иаҳаит. Длалхагылан, “илыхьи ари ахәыҷы, лгәы бзиами?” ҳәа дразцааит иани иаби.

– Ари ҳаҳәшьа зацәы дҳауит ҳәа ҳгәыргьон, иаразнак дышԥачмазасохеи? – иҳәеит. – Дгархны дысшәырба, – иҳәеит.

Даагарырхит дшыгьацәыгьацәуаз ахәыҷы. Дналыхәаԥшызар, ахәыҷы лнацәкьыс хәыҷы хҵәаны ибеит. Абгьаа ҳәа икалам иҭаз анацәкьыс аԥҵәаха ааҭихын, лнацәкьыс ианнадикыла, лнацәкьыс аԥҵәаха акәын.

– Дгарашәҵа наҟ, – иҳәеит. – Агарагьы ларгьы арахь дсышәҭ, – иҳәеит. – Абна амца ацраҵаны агара дышгароу далажьны дызыблыроуп, – иҳәеит.

Иан [ус лҳәеит]:

– Нан, нан, ухагахама, уаҳәшьа зацәы дубылуама? – лҳәеит.

– Дыбылтәуп, дысымблыр ҟалом, лыбылра ианышәмугьы, шәымыш аабзиахааит, сара сышәԥырҵит, уи ахәыҷы уа дшәымаз. Ари аҳәынҭқарра анапаҵаҟа иҟоу зегьы иқәхны шәлырбап, шәаргьы шәналаҵаны.

Дышнеиуаз иашьцәа рҿы днеит.

– Абас ауп иҟала, ҳаҳәшьа дгызмалуп, дсоеидасыр, шәаргьы шәыҟам, аҳ инапаҵаҟа иҟоугьы уасо дҟалом, сара сышәԥырҵуеит, шәымш аабзиахааит, – иҳәан, имаҭәақәа аашьҭыхны (ашәакьи абџьари аашьҭыхны) дцеит. Иара аҳәынҭқарра даналҵ, тәым ҳәынҭқаррахь даналала, дышнеиуаз мақьаԥсыс (аҳәызба хыга) икаршәны ибеит. Днахәаԥшын, иаашьҭихын, наҟ инкаршәны дыдәыкәлеит. Дцо, дцо, такәы днаскьахьан, каканк каршәны ибеит. Ишьҭымхкәа дасосит.

– Уара, саргьы саашьҭыхишь, – аҳәеит (алабоуп изҳәо), џьара акы сухәар ҟалап, – ҳәа.

Ус такәы днаскьеит. Ԥҳәыск амсоан дааиԥылеит. “Мышыбзиа!” – иҳәеит, “бзиа убааит, сымыш!” – лҳәеит.

Даҟыналасосыз дааҭгылеит аԥҳәыс.

– Уара арԥыс бзиа, зегьы еилызкааула, зегьы здыруа, иуаҭәасшьом, аха усзаагыл, – лҳәеит.

Дааҭгылеит арԥыс.

– Иуасҳәо уаҳауама? – ҳәа иалҳәеит.

– Сызырсоуеит, – иҳәеит иара.

– Сыҵкьыҵкьаумшьан, сҭеиҭԥшгьы уахәамԥшын, суццоит, ԥҳәысс сга, – ҳәа. – Уара ушьҭахь узлаҟоу ала, сара уеиқәсмырхозар, азәы уизеиқәырхом.

Ԥҳәысс дигеит, чара иуит, жәра иуит. [Ари] аԥҳәыс дылхатәеит, даара бзиа дыҟан.

– Иуасҳәо уаҳауама? – лҳәеит. – Азы иаго аласба, иҟьалан иубо ласбак, нас ихааны улаԥш зқәымшәо ласбак [изтәу] уаҳәаны ицәга. Абарҭ ахԥа алақәа еиқәыршәа, абарҭ сзаага. Сара хшыла исаазоит, ала мурақәа (ала ғәғәақәа) рылҵуеит.

Егьеиқәиршәеит аз иагози, иҟьалан иҟази, дзыҳәан иааигази. Инаган илиҭеит иааза уажәышьҭа ҳәа.

Иҟалеит убырҭ, аха ҿадак-ҿадак аҟара иаҟарахеит, аҵыс мсоасуазаргьы ирышьҭуам, амҵ мсоасуазаргьы ирышьҭуам. Уаҳа зҭахым ала бзиақәа ракәхеит.

Исоны ддәылҵижьҭеи жәохә шықәса раҟара ҵхьан. Илахь еиқәны дылбеит иԥҳәыс. Ахәыҷқәа иман – хәоык аҷкәнцәа. Руазәы ишьамхы дықәртәаны дышиахәмаруаз [ус иҳәеит]:

– Папа, уара улахь еиқәуп, уччазомеи, иухьзеи? – ҳәа диазҵааит.

Ахәыҷ иан даҟгылаз ус лҳәеит:

– Сара суцәыԥхашьаны исызуаҳәомызт, улахь еиқәылара такә ҵуан иудзбалеижьҭеи, ахәыҷы иануеиҳәа шьҭа сузцаауеит, – лҳәеит. – Иухьзеи уара, ччаԥшьк уҷыцшәом уареи сареи ҳаиднагалеижьҭеи, – ҳәа, – гәаҟрак умамкәа уҟам, – ҳәа [дыхҭалкит].

– Уажәышьҭа ҳәашьас исымоузеи, ахәыҷы сидырит сылахь шеиқәыз, гәаҟрак шсымаз. <…>. Бара сабабдыруаз нас? Сара гәаҟрас исымоу уи ауп, сышьҭахьҟа стәылахь снықәԥшны саарц цәгьа избом, аха бара сыбцәыԥхашьаны исызбаҳәомызт…

147. АИАШЬА ЕИҴБЫ ИФЫРХАҴАРА

Хсоыеишьцәа еиман. Аиҵбы илаз еилкаамызт, џьаргьы дцомызт, ианагь асоны дтәан. Аиҳабацәа шәарыцара ицон.

Абарҭ аишьцәа ахьынхоз ргәылара ԥҳәысеибак дынхон, хсоык азғабцәа лыман. Абри аԥҳәысеиба лааигәара зык ыҟан, агәылшьап ахатәан, азы ргарц инеиуаз, есымчыбжьа зғабк-зғабк абни агәылшьап иарҭалар акәын.

Ҽнак абанҭ аишьцәа реиҵбы дахьынҭыҵыз агәылшьап зғабк даманы атыша ишҭалаз ибеит. Ахәылԥаз иашьцәа еиҳабацәа анааи, дрыҳәеит:

“ Акатцкәыр ҟатцаны, сҭартәаны, атыша сҭашәҵа” ҳәа. Иашьцәа акатцкәыр ԥоыҟарҵан, ашаха лацраҳәаны атыша дҭарҵеит.

Атыша аҵан дахлеиз, хԥык азҕабцәа изахуа атыша ишҭатәаз ибеит, рнаԥсшәа агәылшьап ыцәоуп.

– Шәарҭ ара шәызҭатәоузеи? – ҳәа дразцааит.

– Ҳарҭ абри агәылшьап ҳазшоуп, убри азоуп абра ҳазтәоу. Хымчыбжьа рышьҭахь иааԥшуеит, ҳуазәк дафоит, нас еиҭацәоит. Даеа хымчыбжьа рышьҭахь ианааԥшлакгьы даеазәы дафоит. Абас ала ҳазынтәыкгьы иара ҳахәуп, – рҳәеит азҕабцәа.

– Ҳаи, ас шԥашәҳәо! – иҳәан, афырҳәа иаҳәа ааҭиԥаан, агәылшьап дласны, еиԥырсса-еихырсса илкаижьт.

Анҭ азҕабцәа руазәк (реиҳаба) акатцкәыр дыԥҭаиртәан, ашаха анааирцысы, иашьцәа хыхь иахьыҟаз иахан, акатцкәыр харгалеит. Егьираан азҕаб агәбжьанытә дхаргалт.

Аитцбы “акатцкәыр бақәтәа” ҳәа анлаиҳәа, “–Моумоу, уара уақәтәа, нас са сыхәнугап”, – лҳәеит, “– Моумоу, бара бақәтәа”, – иҳәан имуит.

– Нас аԥхьа сара сақәымтәар умуазар, узырԥы, иуасҳәо зегь ҟатца, – лҳәеит лара. – Абанҭ аеыхәа, аеыз, аееиқәа, иубо (днарԥшны илырбеит), убра иарсу алом аакыдхны, аеыхәа уасуа уалага, уасуа, уасуа, уанаҟәымҵзалак, иуҭахузеи, исымоукузеи ҳәа иуазцаауеит. Аҭакс уара Аԥсныҟа сцар сҭахуп ҳәа. Нас иара уақәнартәоит, ухәыннагоит. Уи анаԥсгьы, арма лымҳа унапы ҭушьыр, умаҭәа ҭугоит, арҕьа лымҳа унапы ҭушьыр, ахьы маҭәа хазы иҭугоит. Аееиқәа афатә унаҭоит. Нас аеқәа рхәыцқәа аацхны акалам иҭаԥыгәаны иԥәахны иумаз, дара ануҭаххалакь, рхәыцқәа анцәыругалакь, уахьыҟазаалак дара уара уҩы инеиуеит, – лҳәеит ари азҕаб.

Ари илҳәаз аӷкәын дақәшаҳаҭхеит. Лара акатцкәыр дҭаиртәан, иашьцәа лыхан, дыхәныргеит. Ашьҭахь акатцкәыр аныларышьҭ, иара дақәтәеит, аха ихан дышԥаргоз, дԥаурышьҭын, еиҭах цаҟа дҭарыжьт.

Аиҳабацәа рыхәсақәа рыманы рыԥныҟа ицеит, рынхара иацырцеит, рашьа иԥҳәыс ԥныжәк аҩы днаган дыԥнарцеит, дҕархан, лхы дзамыхәо, дзыргагаха дҟалеит.

Ари иара (анҭ аишьцәа реитцбы) иашьцәа данхәнырымга, иԥҳәыс ишиалҳәаҳьаз еиԥш аеқәа ахьыҟаз длеин, аеыхәа даасуа, даасуа ипҟо даналага, иуҭахузеи ҳәа иазцааит, “– Исҭахузеи, Аԥсныҟа ацароуп исҭаху”, – иҳәеит.

– Ус акәзар, ууаины усықәтәа, узгоит, – аҳәеит.

Егьырҭ аеқәа рлымҳақәа инапы ҭишьын амаҭәа, ахьы, афатә ҭигеит. Аеыхәа дԥақәтәан Аԥсныҟа дыхәнанагеит. Дахьыхәназ иԥҳәыс диԥшаан, бзиа дынирхеит.

Пытрак ашьҭахь иԥҳәыс “– Шықәсык аҟара ныҟәара сцоит”, – ҳәа леиҳәеит.

“–Ибзиоуп”, – лҳәан ларгьы дақәшаҳаҭхеит, имԥаныфа излырхиеит, амԥа дықәылҵеит.

Амԥа дықәны дышнеиуаз, даара акыр дныҟәахьан, аҳак игәашә днадгылт. Аҳ игәарҵ азна ауаа еизаны иҟан. “– Ара иҟоузеи, ауаа зеизазеи?” – ҳәа данразцаа, “– Аҳ хԥык аԥҳацәа имоуп, иԥҳацәа азәа-зәала асоф иаақәгыланы аҵәа дыршәуеит, аҵәа заадырхо хаҵас иццоит. Ԥыцьа рхацәа алрыԥшаахьеит, азәы дынханы дыҟоуп, иахьа шьжьымҭан аахыс ажәлар еилагылоуп, аха лҵәа азәгьы иаалмырхац”, – рҳәеит.

Ас аниаҳа, иеы зымԥак инаԥхьеикын, имаҭәа бзиақәа ишәыз иеы алымҳа инҭеитцан, кәахьчажәк ааишәцаны, аҳ игәарҵ дҭалт. Аҳ иԥҳа еитцбы асоф дахьыҟәгылаз ари дылбон. Аҳ иԥҳа лҵәа абри иаалырхеит.

Ажәлар еилаԥынтит, “– Абри аччиа иоума сыԥҳа разҟыс илымаз?” – иҳәан, аҳ игәы иалсит, аха иҟаитцооз,

Аҳ иԥҳацәа аиҳабацәа згаз ачара бзиа рзиуит. Аитцбы лхаҵагьы ларгьы аҿҭра ԥныс ириҭеит. Ус акыр аамҭа цеит, аҳ илақәа ихьуа далагеит. “– Абынеа ахш умазар, иухәоит”, – ҳәа иарҳәеит аҟазацәа.

Имаҳәцәа аиҳабацәа цеит абынеа ахш ааргарц. Иахьцаз акыр аамҭа ианхеит.

Аитцбы “–Азлагарахь шәызлацо аеы сышәҭар, шәымаҳәцәа еиҳабацәа снарышьҭаԥшрын, инхацәеит”, – ҳәа реиҳәеит.

– Уара азыргага уабацо, азәы уишьҭало уҟоума? – рҳәеит, аха азлагарахь излацоз аеы ирҭан, дақәтәан агәашә дҭыцны дцеит. Пытк днаскьахьан иеыхәа ахәыц аацәыриган, иара дахьыҟаз инеит. Имаҭәа бзиақәа ааишәцаны дԥақәтәан имаҳәылацәа дрыхьзеит. Ԥмыршьагала “ – Ишәҭахузеи, шәзышьҭоузеи?” – ҳәа дразцаан, “– Ҳабхәа илақәа ихьуеит, абынеа ахш ихәоит ҳәа ҳаҳан, ҳашьҭоуп, аха иҳауам”, – рҳәеит.

– Абынеа ахш зҭасҭәо акалам сышәҭ, сара ишәзаазгоит, – иҳәеит иара.

Акалам ирҭан, днабыжьҟьан дцан абынеа ахш амхны ирзааигеит.

– Ари еиԥш ҳзызуз, иуҭаху ҳаҳәа, иуаҳҭоит, – рҳәеит. (Ари дызусҭоу рдыруа иҟоума!)

– Шәара шәҟынтәи сара акагьы сҭахзам, амала шәлымҳақәа хәыҷык-хәыҷык сыцкәоит, – иҳәеит.

Рлымҳақәа хәыҷык-хәыҷык ицкәеит. Ахш рыманы рабхәа иахь ицеит. Иаргьы даеа мԥакала даахынҳәын, иеырччианы иԥҳәыс лахь днеит. “– Бымаҳәцәа ахш рыманы иаауеит, азлагара еы сзыкәтәаз азәы сиршәан, исцәигеит”, – ҳәа леиҳәеит.

Анҭ аиҳабацәагьы дук мырцыкәа ахш рыман иааин, рабхәа дыбзиартәит.

Пытк анцы ашьҭахь аҳ иаҳаит аагарҭа ахьыцәгьаз ԥьара аба рацәаны иҟоуп ҳәа. Имаҳәцәа даарыԥхьан иреиҳәеит “– Шәцаны аба сзаажәга!” – ҳәа. Ани аитцба усгьы акагьы даԥсам ҳәа акагьы иеиҳәазом, аиҳабацәа

аҩыцьа роуп изеиҳәо. Анҭ аиҳабацәа цеит аба аагараҳәа, аха еиҭах иахьцаз акыр аамҭа инхеит.

– Арҭ шәымаҳәцәа ахьцаз инхазеит, ҽабаак сышәҭар, снарышьҭаԥшрын, – иҳәеит ани аҽтра ҩныс изырҭаз рымаҳә еиԥбы.

Мап-чап рҳәазаргьы, ҽабааж̌ак ирҭан, дҩакәтәан агәашә дылҭыԥын ԥыҵк данынаскьа, ани аҽабааж̌ә нӑк илоуижьын, иҽыз ахәыц аацәыриган, иара иҿы инеит. Имаҭәа бзиакәа алымҳакәа иаарҭихын, иҽеилаҳәаны дҩакәтәан, имаҳәылацәа днарыхьзеит.

– Шәзышьҭоузеи, ишәҭахузеи? – ҳәа дразцааит.

– Абра аба рацәаны иҟоуп ҳәа ҳаҳан, ҳабхәа ҳааишьҭит, аха иаҳзыԥшаауам, – рҳәеит.

– Сара ишәзысыԥшаауеит, – иҳәан, днабжьысын, иахьыҟаз иԥшааны заҟа рҭахыз аба рзааигеит.

– Ҳаи, ари еиԥш абзиара ҳзызуз, иузаҳаурызеи? – рҳәеит дара.

– Сара шәара шәҟынтә акгьы сҭахзам, акы заҵәык исҭаху уи ауп, шәҟәаҟәакәа адамыҭ рнысцоит, – иҳәеит.

Рҟәаҟәакәа адамыҭ рниҵан, иоуишьҭит. Даахынҳәын, адырҩагь иеыԥсахны, икәахьчажә ишәхарԥаны иԥҳәыс лҿы днеит.

– Бымаҳәцәа еиҳабацәа аба рыманы иаауеит, амҩа иқәуп, – иҳәеит.

Ари иара аба анааигоз дахьеибашьуаз инацәкьыс маҷк иҵкәазаап, ани имаҳәыла аиҳабы ичаврала иҿаиҳәан, ус иҟан. Ауха амаҳәцәа ангәарла егьи, аҳ ари аҽтра иҵакыз имаҳә инацәкьыс длахәаԥшызар, имаҳә аиҳабы ичавра ари инапы шалаҿаҳәаз ибеит. Аҳ гәҩарас икит иҟалақәаз.

– Ари ачавра узҭада? – ҳәа дцааит аҳ.

Анс-арс иҳәан аиаша имҳәеит азнык азы. Ауха ианааилатәа, “– Арахь ууаи!” – ҳәа аҳ имаҳә еиԥбы диԥхьан днеигеит иара иахь. Мап-чап иҳәеит, аха мчыла иабхәа иахь дыхәныргеит. Дахьыхәныргаз, иҟалаз шыҟалаз зегь реиҳәеит, “–Сиашамзар, шәрыхәаԥш шәымаҳәцәа рлымҳакәа ахьыҵкәоу, еилыхны шәрыхәаԥш, рыбҭақәа ирнуп ирныстцаз адамыҭҟәа”, – иҳәеит ари аиԥба.

Аҳ даалаган аиԥба ачара изиуит, аиҳабацәа аҽтра иҭеикит.

Убра ачара ахьыруаз саргьы сакәшәеит, крысфеит, крызжәит. “– Уара хара ицо уаҩуп”, – рҳәан қәабшьҭк азна атәан сыртеит, аԥылгыды ҩаццаны. Сшааиуаз ҳҟыҭа санаалала, Хагәышь Минас даасԥылан, “– Ҳаи, уаама?” – ҳәа сеыхәда иеанаацаижь, сеы рҳан, стәан ихы илакәтәан, иаацәнарҳәит, аԥылгыдгьы Бган[ба] Рамшьыхә илеигәыдсцан, ишьапы ԥнатцәан, дцыркьыԥо дцеит.

148. АИШЬЦӘА РЕИҲАБИ ЗЫԤСЫ ҬОУ АЗИ

Зыԥсы ҭоу азы ҳәа аҟоуп. Зыԥсы ҭоу азы дуаҩԥсуп, амаҭ ауп, амаҭуаҩԥсы.

Хҩеишьцәа аҟан акры злаз, даара маншәалала аускәа зԥыхьашәоз, даара ахаҵара бзиа злаз ауаа.

Абарҭ ахҩеишьцәа аҳдрыԥхьан инеигеит.

– Уара шәара ишәылам акгьы ыҟам, – иҳәит аҳ. – Акыр шәылоуп, зыԥсы ҭоу азы ҳәа дыҟоуп, дызҭабуп, убри азҭаб са дысԥыхьашәар сҭахуп, дысԥыхьашәартә ишәзыҟаҵозар, смал шәысҭоит, – иҳәеит.

Арҭ ахҩеишьцәа дрыԥхьан иахьнеигаз аҳ ас анреиҳәа, “– Амҩа ҳақәлоит аҳ, изуҳәаз зыԥсы ҭоу азы лаагаразы”, – рҳәеит.

Убысҟан убас иаԥын, Аԥсны аԥсуаа рҿы амацәаз нык̆әыргон, иналаршә-ааларшәны акәымкәан, неиҩымсрада зегьы, аԥсы иԥсыхгьы.

Арҭ аишьцәа ахҩыкгьы реааибырҭан амҩа иқәлеит. Акыр иныҟәеит, ишнеиуаз акәымкәа, хымҩакы ахеихагалоу инеит. Ахымҩак ахеихагалоу иаННеи, аишьцәа реиҳаба даагылан убас иҳәеит, “– Уара!” – иҳәан, “– Аа!” – рҳәеит иашьцәа.

– Уара абри амрагыларахь игоу амҩа уаныл, уара абри аҩада игоу амҩа уаныл, сара абри амраҭашәарахь ицо санылоит, – ҳәа убас реиҳәеит иашьцәа.

– Убас анакәха, – иҳәеит, – ҳахҩык ҳмацәазқәа (ахаҳә ҵәца дук иҩахан, ахаҳә аҿы) абра иаҵаҳҵап, змацәаз нхаз, иԥсы ҭам, змацәаз згаз, иԥсы ҭоуп, абри ала ҳаибадырып, – ҳәаны, арҭ доусы рымҩа иқәылт.

Ари аиҳабы мраҭашәарахь амҩа дыкәлан дыснеиуаз, абри ихәыцлашьцаараны, жәҩан имбо дҭаланы, гәаҩара баапсык дҭаланы иҿынеихеит. Дыснеиуаз, арҵәаа-арҵәааҳәа аҳәҳәабжь гоит, ауаҩԥсы ибылфҩы гоит. Абра иҟоу збароуп ҳәаны абри аҭып аҿы данлеи, маҭ дуззак амца иақәуп, абылра иаҿуп, ауриақәа амц иакәҵаны ирбылуеит, ишаҵәы-шаҵәуеит.

– Ҳаи, абаа, ари зыхшәырҟьои? – ҳәа иҳәан, даацхраан, избылуаз ауаа напхаҵаны, иара амца иалигеит.

Амаҭ амца ианалига, дуаҩԥсха даагылан, убас иҳәит: “Уара!” – ҳәа иҳәан иҳәит, “Аа” – иҳәеит.

– Уара узкәу амҩа даара имҩа хьанҭоуп, ԥсҭазаарыла угьыжьуазар бзиоуп, са сызлауматәоу аҿы суцхраауеит, – ҳәа иҳәан иҳәеит (ани амаҭ иалҵыз иоуп изхәо) абҩа, бҩа гьыжь хәыцык аааиҭеит, бҩатә гьыжь хәыцык. – Абри уснеиуа бҩа гәараны, бҩала ихыбны, аҩонгьы, агәарагьы уладгылоит. Убра инхо сеиԥба иоуп, уахладгылуа арцәаа ҳәаны аҳәҳәабжь уаҳауеит, идыдуеит, аҳәҳәабжь, аддыбжьы рычҳара цәгьаны

иҟалоит, аха ҷеырҭәҭәа. Иара уиҳәынҷаанза, уара абри абҩа хәыҷы иусҭо ирба.

– Иуҳәаз саҳаит, – иҳәеит, абҩа гьыжь ааимхны днаидҭны дыснеиуаз, ани амаҭ иалҭыз ауаҩ иззиҳәаз аҭыҧ дақәшәт. Диҧылт ани иашьа еиҭба ирдыдуа, ирмацәысуа, атәыла рбго, ани абҩа ииҭаз ҽеыҭ аниирба, уа дааникылт.

– Уара! – иҳәеит уигьы. – Уара уахцуа зыҧсы ҭоу азы ҳаҳәшьа лҽоуп, аха анеира цәгьоуп уи лҽы. Убра унеиаанза, сашьа еиҭбаза иҽы унеиуеит. Сашьа уҭеимырхар, уцуат, аха убра ивсра цәгьоуп, – ҳәа иҳәан иҳәеит, разнык наииҭт. – Агәара уахладгыло разнуп, аҩны разнуп, агәашә разнуп, рызагьы разныла иҟаҭоуп, ара уахааиз шьҭыбжьы умаҳазаз еиҧшуп, убра еицәоу уаҳауеит, угәы умышьҭыкәа абри узирбозар, уҧсы нхоит, – ҳәа иаҳәаны разын ҧеыхк ииҭт.

– Иуҳәаз саҳаит, – ҳәа наҳәаны, аразын ҧеыха ааимхны, амҩа дықәлеит. Дышлеиуаз, ани исиҳәаз еиҧш акаамеҭ диҧылт, диҧылт акаамеҭ, аха игәы ирҭәҭәан иеаҭеимырхт. Аразын неиирбан, уи ала ихераны иҟан ани имч, иаахыҭт абжьы цәгьа.

– Ҳа-ҳа! – иҳәан, дааччеит иҳәеит. – Уара узышьҭоу зыҧсы ҭоу азы са сеиҭбы лоуп, зыҧсы ҭоу азы лҽы уцуеит. Аха абас уара уеиҧш изылшаны, игәаҭьны, ичҳаны иаауа азәык, ҩыцьак иаауа ахацәа ҭәҭәақәа уброуп иахьҭахо, ара ҳара иҳавслоит, аха убра уаҩ дызцом, ҳа ҳҽынзагьы иааиуаз маҷзан, уара уааит. Убра уҭахуеит даара ҷеумырҭәҭәар, – ҳәаны иеиҳәеит. (Изҳәо ани амаҭ иалҭыз иашьа еиҭыбза иоуп уажәы.)

– Нас ҟаҭышьас иамоузеи? – иҳәеит ари ауаҩгьы.

Ахьы ҽыҭк ааииҭеит.

– Уахлеиуа агәара, агәашә, аҩны – рызагьы хьуп, ҽееилыргаха умоуа аҽыҭәҟьа уназгуа усхоит. Аха ҷеырҭәҭәа, абранза аара анулша, ҳара азин ҳамам уа унагара, знык иуулакгьы абжьы цәгьақәа чҳаны абри иусҭаз ахьы узлырбар, нас уеиқәхоит, – ҳәа иеиҳәт.

– Аа, уи акәзар бзиоуп, – иҳәеит.

Уажәы ани ахь ҽыҭ ииҭаз аашьҭихын дыснеиуаз, агәашә аҧхьа зык ыҟан, азы абыржә снаҽыхәанда, ианагь изжәланда уҳәо убас азыхь ахха-аххаҳәа иаауан. Ари ауаҩгьы агәаҧхара иоун, азыхь аҽы слатәан сыҧсысшьап иҳәан длатәеит.

Абра азыхь аҽы дыстәаз, ҟәраанк хаууаны иаауеит, азы зжәуеит ҳәа, азаҽы иаазаанза, иааҧсаны иҟан, икаҳаит. Ари дахтәоу днаҧшны ибоит. Игәы иаарыцҳанашьан, дҩагылан аҟәраан аашьҭихын, иааганы азы аиржәт. Аҟәраан иадыруаз ақәҟаара акәын,иҩиқәҟаан, иҩышьҭҧрааны ицеит. Иара дҩагылан (уажәшьҭа, иҧсшьаны, егьины ани ахьтәы ҩны, ахьтәы гәара, ахьтәы гәашә ахь ихы ирхеит) иҽынеихеит.

Дыснеиуаз, ахьтәы гәашә днадгылт. Агәашә аҽы днеин, агәашә анааирты, атәыла бгеит, убас абжьы цәгьа ҭысит, уаҩытәыҩса иааизымычҳартәы. Аха уи хьаас икызма, ари идырга имаз, аибадырга имаз (ахь ҽыҭ) аацәыриган, атәылабгара акгьы алымшеит, иаразнак иааиқәтәеит.

– Уара! – ҳәа лҳәеит иҳәеит, дызҭабуп, – Уара амҩа узықәу аҳ изоуп, аҳ ҧҳәыс дааигахьеит, уи изы са суццазом, уи сиццазом, сиццар, иҳақым. Уара уҷкәыноуп, уара суццуеит, сгы, аҳ уиҟәаҭ, – лҳәеит.

– Ааи, уи акәзар, бзиоуп, – иҳәеит. Уи ала уа еинаалт.

Ларгьы иугәамҧхашаз азә лакәзамызт, ахьы бҭьыш лакәын, лцәа дҭыҧхо. Еинаалт.

– Иҟоу удыруоу? – ҳәа лҳәан иҳәеит. – Аа! – иҳәеит.

– Абри смацәаз смацәа иахоу усҭуат, абри уанацәажәалакгьы иахыуҭаху аҭыҧ аҽы сыҟоуп, уара иахыуҭаху аҭыҧ аҽгьы уҟоуп. Ауаа сырбуа, сырҳауа, ауҭра сынҭаҳуа акәымкәа, уара изакәтәызаалакь ихәума-иҧхьума, иуҭаху зегьы аусқәа ҟалуа, абри ҟанаҭуаит. Уара сахыуҭаху аҭыҧ аҽы иануҭахзаалакь сыҟоуп, – ҳәа лҳәан иҳәеит, амацәаз илҭеит.

Амацәаз аниҧыхьашәа, амацәаз днацәажәан, “Иҟалозар, са сахықәҭыз сҭыҧ аҽы сыҟазааит”, – ҳәаны даналга, дахықәҭыз, ани иашьцәеи иареи ахаҳә рмацәазқәа ахаҭарҭаз аҭыҧ аҽы уа днанагит.

Аҳа. Уа даннанага, рмацәазқәа зҭаз ахаҳә кны дҩахан длаҭаҧшын, амацәазқәа рыхҧагьы уа иаҭоуп, иара итәы надкыланы. Иашьцәа аҟазам, иахыҟоу седроу.

– Сашьцәа еибганы, рыҧсы ҭаны иҟазар, абри иахысҳәо аҭыҧ аҟны иҟазааит! – ҳәаны имацәаз днацәажәан, иашьцәа ааит. Иашьцәа рҩыцьагьы ааины илагылт, егьит.

– Уара уахьыҟаз иҟоузеи? Уара уахьыҟаз иҟоузеи? – ҳәа неибырҳәа-ааибырҳәақәеит.

– Шәара иҟашәҭеи шәахьыҟаз! – иҳәан, ари дразҭааит иашьцәа.

– Иҟаҳҭа егьыҟам, акгьы ҳақәымшәт. Уара узықәшәеи? – рҳәан, иашьцәа иазҭааит.

– Сара сзықәшәаз абас, абас ауп, дсыҧшааит, снеит лара лҽы зыҧсы ҭоу азы лҽы, – иҳәеит.

– Ҟаҳ, уара, ус акәзар, иулҭаз амацәаз ҳарби! – рҳәеит.

– Смацәаз зышәсмырбои, абра снацәа иахоуп, – иҳәеит. Идирбеит.

– Моуму, ус акәым, иаамҭыхны иҳарбы! – рҳәеит иашьцәа.

Иааимҭихит, илахәаҧшын, амацәаз, мацәазуп.

– Ҳара аҳ иҽы ҳаҟазааит, ҳашьа ара дыҟазааит, – ҳәаны амацәаз иақәцәажәт.

Анҭ аишьцәа аҩыцьа анс амацәаз ианақәцәажәа, дара аҳ иҽы инит.

– Уара ҳаззушьҭыз аус ҟаҳҭит, – ҳәа рҳәит.

– Иҡашәци, испаҡашәци! – иҳәит аҳ.

– Ҳаззушьҭыз, зыпсы ҭоу азы даагит, – рҳәит.

– Дабаҡоу?

– Абри амацәаз унацәаажәоит ауп, нас абра уапҳьа дааины даагылоит, – рҳәан амацәаз наган аҳ инаидыркит.

Аҳ амацәаз дақәцәаажәан, зыпсы ҭоу азы деиқәышьқьрааруа дааин иапҳьа даагылт. Ачараура иалагт, акаамеҭ ҟалит, аҳ имал аишьцәа аҩыцьа ириҵт.

Ани нахьхьи инрыжьыз рашьа еиҳабы длахырқәақәо амҩа дланылт.

Дыслеиуаз, быжьҩык ахәыҷқәа хырқәақәо итәоуп. “Иҡалеи, ишәыхьзи?” – иҳәан дларыдгылт.

– Иҡали, ҳаб амца дабылуан, дырбылуан, иҧсы еиқәурхан, уара уусқәа ахыманшәаламхаз еиликаан азы иҽекнаҳаны иҽеишьит, – ҳәа иарҳәт ахәыҷқәа.

Ас аниаҳа, уаҳа цьара дкыдымгылазакәа, дысиашаз азыхь аҿы днеин (ани ҧыхьа иҧсахьишьаз азыхь аҿы), дыстәаз акәымкәа, ани зны азы зиржәыз аҡәраан ҧырны иааит. Аҡәраан ааин, адырҩагь ани зны иахькашәаны иахьышьҭихыз аҭыҧ аҿы иаахыҳәҳәеит ауп, еиҵакаҳаит. Иаашьҭихын адырҩагь иааганы азы аиржәит. (Уаҳа дызҿуи усгьы, цьаргьы дыццакзом, иҡаицара издырам.)

Азы аржәны иоуижьит аҡәраан. Аҡәраан, ихьтәы ҟәраанхан, иааин ани аҳ иашҭа иҭалт. Ана иқәтәоит, ара иқәтәоит, ауама ҟанаҵоит.

– Уара абри ахьтәы ҟәраангьы кны исышәҭ, зыпсы ҭоу азгьы дсымоуп, нас са сеиҧш аҳра змада! – ҳәа реиҳәт. Анҭ аишьцәа аҩыцьа роуп изеиҳәо.

Иаашьҭагьыжьын аҡәраан ркит. (Аҽыднаркит умбо!) Инарган аҳ инапы иқәдыртәеит. (Аҳ инапы ақәтәаракәзам, инапы иацҳар ауп иаҭахыу умбо!) Аттыҡха ани амацәаз ахахаз аҳ инапы иацҳаит, инапы ачра иалагеит, ачра ианалага, “ – Аа, абаақәа, снапы чуеит, амацәаз ахышәх!” – ҳәа иҳәан иҳәеит, инапы иахаз амацәаз лахырхын инаганы ачанах иандыршәлит. Иара (аҳ) уи даҽҳәырын усгьы, дагон, ани аҡәраан ахьицҳаз, аҧсра далагит. Аҡәраан ачанах инанылан, амацәаз аанкәыцәааны иҧрит.

Аҡәраан ааҧсаны ианыҡаз, ианкашәаз ишьҭыхны, азы азыржәыз аҷкәын дхырқәақәо, азыхь аҿы дхырқәақәо дахьтәаз амацәаз аманы инеит. Инаҭеит.

– Зыпсы ҭоу азы! Гәнаҳа аҡазар, быгәнаҳа сахь имааиааит, ара быҡаз! – ҳәа иҳәан иҳәеит, амацәаз данакәцәажәа, зыпсы ҭоу азы дааин иапҳьа даагылеит. – Ара быҡаз, са сцоит сашьцәа рҿы, сашьцәа ртәы (рызбахә) еилыскаауеит, – иҳәан, иашьцәеи иареи ахеиҧырҵыз дҩеин, дрыҧхьан (ани имацәаз ала дырмыҧхьеи шьҭа!), иааигеит.

– Уара, иҡашәцеи? – иҳәан дразцааит.

– Иҡаҳдеи, ашиҧка ҳахьт, анахь, арахь, анс, арс, – рҳәит.

– Ус акәзам. Дунеи шәахынзакәу са сышәгәалашәалааит, ус дула шәа шәымпсааит, – ҳәа дрыцәшәаины иоуижьит.

Абри ала абра аҵыхә нҵәеит зыпсы ҭоу азы лызбахә.

149. АЛЕИ, АЦГӘИ, АМАҬИ АҦСРА ИАХЗЫРҦАЗ

Нхаҩ бзиак дыҡан, иҧа дыҡан, иҧҳәыс дыҡан, уаҳа уаҩгьы димамызт. Амал рацәазаны измаз уаҩын иара. Дсыҡаз иаҵьал аан дыпсит. Даныпсы, амал иацуцозароуп, иацухыр, имаҷхуа, ирфуа, егьиуа, рыфатәқәа исаауаз, иаарыхны имаз нҵәо ианалага, “ – Нан, аҧара устуат, уцаны ухәаахәҭны акы аага!” – ҳәа иалҳәит аҷкәын иан.

Аҧара аашьҭихын дыснеиуаз, лажәк рыххо цьоукы ирыманы илеиуеит иахҭшьуеит ҳәаны.

– Ҳаи, абаақәа, шәыжәла нҵәеит, ирыцҳауп, иамашәкузеи алажә, ишәымшьын, ахә шәысҭоит, – иҳәеит.

– Иаҳшьыр иабаҳамаҭәоу, аҧара ҳаҭ, – ҳәа рҳәан иҳәеит, аҧара нриҭан, ала аарымхны аҩныҡа иааигеит.

– Иааугеи, нан, иаҳфара? – лҳәеит иан.

– Ала аазгеит! – иҳәеит.

– Иабаҳамаҭәоу, нан, ала?

– Имшуеи, аҧсы ҭоуп, адәы иқәуп, иҡазааит, иабаҳҧырхагоу? – иҳәит.

Адырҩаены еиҭах, “ – Сан, сара уаҵәы сцуеит, аҧара сыҵ”, – ҳәа иҳәан иҳәеит, адырҩагьых иан аҧара лымхны амҩа дыкәылт. Амҩа дыкәлан дыснеиуаз акәымкәа, цгәык цьоукы иҧхарҵан, иршьырц иҧхаҵа ирыма иснеиуаз ибит, цгәыжәк.

– Ҳаи, уара, шәыжәла нҵәит, изыхшәырҡьози абри ацгәы? Иамашәкызи, абаа? – иҳәит.

– Ари ҳамшьыкәа, ари шьтәуп! – рҳәит.

– Ишәымшьын, ахә аҧара шәысҭоит, – иҳәан, ахә нариҭан, ацгәы рымхны иааигит.

– Иааугази, нан? – лҳәит иан.

– Ацгәы аазгит, – иҳәит.

– Иабаҳахәо ацгәы?

– Иҡазааит, цьоукы иаҳшьуеит ҳәа иҧхаҵа ирыма инеиуан. Ирыцҳасшьан, идмыршьыкәа, ахә ахшәааны иаазгит, иҡазааит, – иҳәит.

Абри ашьҭахь мышқәакцит.

Уажәы ари аҷкәын иани иареи амла инҵәо ианалага, адырҩагь иан аҧара лымихын амҩа дыкәылт. Дышнеиуаз, цьоукы маҵкы ршьуеит.

– О, уара, шәыжәла нҵәеит, изыхшәырҟьозеи? – иҳәит.

– Ишьтәуп, иаҳшьуеит! – рҳәеит.

– Ахә шәысҵоит, ишәымшьын, – иҳәеит. Ахә риҵан, амаҭ димыршьыкәа ирымихт.

Амаҭ “ – Арахь уаала!” – ҳәа аҳәан иҳәеит, даман аҽынанахан, ҳаҧык аҽы днанагеит.

– Уажә саби сани рҽы уназгоит, сыҧсы еиқәзырхаз шуакәу анрасҳәалак, убас раҳәа: абри аҭакәажә лмацәа иахоу амацәаз сымазааит (сан лнапы амацәаз ахоуп) ҳәа ҳәа. Убри амацәаз иаауҳәо ҟанаҵоит, – аҳәеит амаҭ.

Аҳаҧаҽы дахнанагаз, амаҭ ани аби уа итәан.

– Ари иааугаз дызусҵада? – ҳәа иҵааит.

– Ари иаазгаз сыҧсы еиқәзырхаз иоуп, – аҳәеит.

– Узыҳәои? – рҳәеит.

– Ди, абри бнацәа иахоу амацәаз ауп исҵаху, уаҳа акагьы сҵахым, – иҳәеит.

Ари амацәаз ауп исҵаху аниҳәа, рыбҕа ҧҵәеит, аха иҟарҵои, анахь рҧа иҧсы нирхахьеит, мап рзымкызт, иалухи, амацәаз ирҵт. Иман дааит.

– Нан, уахьыҟаз иааугеи? – лҳәан иан диазҵааит.

– Иаазгеи, ҷьоукы маҵкы ршьуа избан, цәгьала аҧсы еиқәсырхит. Амаҭ аҭынхацәа сныҟәызгашаз ак сырҵан исыман сааит, – иҳәеит.

– Изакәузи?

– Амацәаз.

– Амацәаз иааугаз иалшози, иҟанаҵуеи?

– Иҟанаҵо уажә бахәаҧшла, ҳастол шхио! – ҳәа иҳәан иҳәеит, даацәажәан, рхәы ирҵахыз рхианы иаақәгылт. Иангьы иаргьы латәан акрырфит.

Ари ачкәын ауха даниоз “ – Сара сызлоу акыҵа сара саҟара нхамҳа рымамкәа иҟазааит, са сынхамҳа зегь рыҵкыс еиҳазааит”, – ҳәа ҳәаны диеит.

Шьыжьымҵан данааҧш, имаҵуцәа еибаршаҟьо агәара иқәуп, ахан дыҳноуп.

Ари ас дшыҟалаз аҳ ибеит. Аҳ ари инхара ас ианиба, ус иҳәит, ҽаҵахьыс имоуп, ҧҳа заҵәык димоуп, игәар хәычык еицыхацәан (еиҟарамызт) – С.З.), “ – Сгәар зыриашо, сыпҳа дисҵоит”, – ҳәа ҽаҵахьас иман. Амшын нырцә раҧк дынхон, амни арап бзиа дылбон аҳ иҧҳа. Ари ачкәын аҳ иҽы днеит.

– Угәар сыриашоит, упҳа дсыҵ, – иҳәеит.

– Ириаш, дусҵоит, дгы! – иҳәит.

Ари ачкәын изыҳәа агәар ариашара иаҵахыз, ани имацәаз днацәажәан, адырҳаены ашьыжь аҳ игәар иашахәцәараза ибит. Ани иҧҳа дииҵан, дигит. Дынхуан, мчыбжьык, ҳымчыбжьа анҵы, иҧҳәыс диазҵааит:

– Уара, уара абас иаразнак анхамҳа ҟаҵышьас иауҵеи, саб игәар иаразнак излауриашеи, абри злаҟауцаз сауҳәар сҵахын, – ҳәа иҧҳәыс дыхҵалкт.

Акыр имҳәақәазт, егьизт, аха аҵыхәтәан дсааиуаз имҳәар лымузт, иҳәит, “ – Абри смацәаз ауп зегь ҟазҵа”, – иҳәит.

– Исырби уара, исыҟоу збоит, – ҳәа лҳәан, иааимылхын, –Ари ажәытә дсыҟаз дыҟазааит, саб игәаргьы искьаҳәыз икьаҳәзааит, саргьы арап иҽы сыҟазааит, – ҳәа лҳәан иҳәеит, арап ишҟа дынхыҳорыла дцеит. Ари ус уааназа дсыҟаз даанхит, аҳ игәаргьы уааназа иҳҳадараз еиҧш иаахҳадарахт.

Дхыркәакәо дыстәаз ани ацгәажәгьы, алажәгьы ааин иааидгылт.

– Иухьи? – рҳәан иазҵааит.

– Исыхьыз абас, абас ауп, – иҳәит.

Алажәи ацгәыжәи уаҳа акгьы мҳәазакәа индәылҵны рҽынархан, амшын зы реынҵарыпсан наҟ инырт. Нырцә арап иҽы инеит. Иахнеиз, арап иҳоны шәы заҵәык ҿоуп, ашә ианагь иаркуп, абра ауаҷьаҟ кылгоуп, абри ауаҷьаҟ ауп, уаҳа анеирҵа амазам. Ацгәы “ – Са сыҳоналоит”, – аҳәит. Ацгәы ахарпа иҳоыхәнан, илҵалан, ари ауаҷьаҟ илҵалан, аҳ ипҳаи арапи ахьиаз инеит. Инеин амацәаз аапыхьашәан иаман иҳоыхәнеит еҵырҳоагь. Аҟәараҽы, амшын ахыкә аҽы ианааи, ацгәи алеи амацәаз еимаркит.

– Уара, са исыҵ, са изгоит, – ҳәаны ала ус аҳәит.

– Уара иузыргом, са соуп аханатә иаазга, са изгоит, – аҳәит ацгәы.

– Уара азы ухәласыр, умеицәкьысыр аурым, уеицәкьысыр, азы иаҳцәагоит, – аҳәеит ала.

Акыргьы еимаркит, аха аҵыхәтәан ацгәы иамузт, ала аҟәаҟә иҳоықәтәан, амацәаз аманы азы (амшын) иҵалт. Даара бзиа иааскьахьан еиҧш, ацгәы азы ҳахәлацәан, ианааицәкьыс, амацәаз ҳаҽыҵшәан азы иагит.

Уажә иҟарҵари? Илалаган, амшын иҵаз аҧсызқәа рыкра иалагеит. Аҧсызқәа кны иршьуа, ирыҕраҧшуа, икны иршьуа ирыҕраҧшуа, аҵыхәтәан ҧсызк ишамаз рбан, амацәаз амырхит. Ирыман иааит. Иааин, ари анхаҳы иҧа имацәаз аниоу,“ – Аҳ игәар сыҟаз аҵкыс еицәаны иҟазааит, ипҳа дахьыҟоу ҧсҵазаара лымамзааит, са сшынхоз аҵкысгьы еиҕьны сынхааит”, – ҳәаны амацәаз дацәажәан, инхамҳа аҵкыс еиҳаханы анхара далагеит, егьырҵгьы (аҳи ипҳаи) ихырқәакәо адәы иаақәхт. Саргьы абрахь саақәлан сааит.

150. БЫЗШӘАЗ ИҞОУ ЗЕГЬЫ ЗҴАЗ

Хаҵеи ҧҳәыси ыҟан, хшаа дрымазам. Рҳоыцьагьы рымацара ихкәаахза аҳоны итәоуп.

– Уара, ужәла нҵәеит, мҳакы уқәлар, ҷьара ак уаҳауазар умбари, егьии, – ҳәа лҳәан иҳәеит, илабажә ааиҵшьуа амҳа дықәланы дыснеиуаз

акәымкәа, амаҭқәа ҩба атах-сахҳәа исеиқәпоз дрыниеит. Алаба нарыбжьеикын, еимихт.

Арҭ амаҭқәа анеимих, ԥҳәыск дааидгылт.

– Ара аԥкәынцәа иеиқәпоз зыпҟоз уара уоуома? – лҳәеит ани иааидгылаз апҳәыс.

– Быжәла нцәеит, закәызеи ибхәо, са испҿасыпҟоз, са исымпҟеит, дара еисуан, еимысхт, – иҳәеит.

– Издырот. Уара сызықәшәо сзеилкааида ҳәа амҩа уануп, узықәшәо еилукаар уҭахызар, са иуасҳәоит, бызшәа хкыс иҟоу зегьы уҵуа уҟасҵоит, – лҳәеит.

Бызшәас иҟаз зегьы ирҵаны доулыжьит. “ – Уцала, узықәшәо убаанза”, – ҳәа иалҳәт. Амҩа дыԥәлан адырҩагь дцот. Дыснеиуаз, уасахьшьцәакәак ахьтәаз днеит. Ауасахьшьцәа “ – Уа бзиала уаабеит, уаама?” – рҳәан, “ – Аai, сааит”, – иҳәеит.

– Уара узусҭада?

– Сара соуп.

– Ара утәа, – рҳәан днадыртәан, дтәоуп.

Алақәа уыууеит раҳәцә иқәтәаны. Анҭ алақәа ахуууа ирҳәо ари ауаҩ иаҳауеит, еиликаауеит, бызшәас иҟоу зегьы имдыруеи уара!

– Ее, уаха ҳзықәшәараны иҟази, арахә усгьы ирҟәаҟәот, аха ҳаргьы ԥсҭазаара ҳамамкәа ашәарах, агыгшәыг ҳарфоит. Ахьшьцәа ирдыруазар уаха ҳҭыԥ ҳахырымгоз, – рҳәоит абанҭ алақәа.

– О, уара! – иҳәеит ари ауаҩ анҭ алақәа ирҳәоз аниаҳа.

– Аа!

– Уаха абра аҭыԥ шәахыҵроуп, – иҳәеит.

– Аҭыԥ ҳашԥахыҵуа? – рҳәеит.

– Абра аҭыԥ ҳахымҵыр, абарҭ алақәа абра ирҳәо убри ауп, уаха ашәарах ҳақәлоит, шәырахәгьы рҟәаҟәоит, ишәзеиқәырхом, ҳақәҵып, – ҳәа иҳәан, иқәҵт. Иқәҵын, инаскьаны итәеит.

Инаскьаны итәан, руазәк, хаҵа бзиак, ҭәҭәак даалҵын, абри ииҳәаз иашазар збап ҳәаны иҽынеихан даннеи, гыгшәыгла ани аԥаса иахьтәаз аҭыԥ агәар ҭәны ибеит, руаса гәар.

– О, уара, шәанаԥьалбеит, избаз абри ауп, абас ауп иҟоу! – ҳәа дыҩоны дааин иҩызцәа ахьшьцәа иреиҳәеит.

– Нас уажәы испаҟахҵуа?

– Шьҭа ҳалбаауеит, арахә рылбаацара ашҟа хцуеит, амҩа ҳақәлап, – ҳәа иҳәеит, амҩа иқәлеит. (Ашьха акәын арҭ ахьыҟаз.)

Рырахә еибга, изҩыда, илеидырцалан, ирыма амҩа иқәланы исаауаз, сыск даара уамак иаҭәамкәа, маҷк иаагны рышьҭахьҟа инхеит, егьырҭ ирыхьзом. Абри асыс ан абжьы аргеит, “ – Уара, уааи, уааи, уааҳахьза, умааизо?” – ҳәа.

– Сызланеиуеи, сеидара рацәоуп, абри шәара шәымшра зегьы са скьаԥ иалоуп, – аҳәеит асыс.

– Ҳамшра зегьы укьаԥ иалазаргьы уеурҵәҵәароуп, уеырҵәҵәаны уааҳахьзала, – аҳәеит ан.

– Иабаҟоу исзышьҭыхуам, шәымшра зегьы ашьҭыхра цәгьоуп, – аҳәеит асыс.

Ус, ус арҭ ахьшьцәа иахырҭахыз аҭыԥ аҿы ианнеи, “ – Уара!” – ҳәа рҳәан, иҳәеит, “ – Аа!”

– Уара абзиара ду ҳзууит, ҳарахә еиқәурхеит. Иуҭаху арахә ԥцәаны иуаҳҭоит, игы, – рҳәит.

– Ҟоҳ, сара абзиара зышәзызуз арахә сышәҭанда ҳәа акәзам, аха ак сышәымҭар шәымуазар, абри асыс сышәҭ, уаҳа акагьы сҵахым, – иҳәеит.

– Ҟоҳ, ари арыцҳа амацара спҭауаҳҭуа, уара ҳаиқәурхеит, иагьцасым уқәнага уаҳамҭар, – рҳәит.

– Моумоу, абри ауп исҭаху, шәа шәҟынтә уаҳа акагьы сҵахым, – иҳәит.

Асыс наирҭан иманы амҩа дықәылт. Иҩоны дазааигәахо дзааиуаз, ани амаҭқәа ахеисуан иахааимихыз данааиуаз, ани апҳәыс деиҵеиԥылеит. “ – Уара!” – ҳәа лҳәан иҳәеит, “ – Аа!” – иҳәит.

– Абри асыс иугуа, уаха уҩоны уаннеилакь ишьы, иааиҿыршәшәаны, ақәаб илҭацаны ижәы. Уԥҳәыси уареи ишәзыфо абаҩқәа аалыршәшәаны угәар иаакәыршаны икаԥсы, шьыжьымҭан иаашар иҟоу убап, – лҳәит.

Ари ас заҳарыз иара иакәын, асыс иманы аҩоны данааи, длалаган исыс ааишьын, ани апҳәыс исылҳәаз еиԥш иҟаҵаны, игәар иакәыршаны икеиԥсеит абаҩқәа, ажьы иԥҳәыси иареи ирзыфоз рфит, атәан каиҵәт, дҩаиан дыцәт. Шьыжьымҭан данаапш, аҿтра аеқәа ҭагылоуп иҳәит, иҿыхьшьцәа ыҟоуп иҳәит, акәытқәа адунеи иазкзом иҳәит, алақәа иҳәит, ус дыҟоуп, имаҵуцәа иҳәит.

Ани иԥҳәыс гызмал, ҿааны инкылымсыз, ани анылба иҳәит, ани зызкыз аулымдырхуаз, “ – Уара абри уара уахыҟаз ак уаҳаит, маанык ҵаны ууаит, иуҳәом акәымзар”, – лҳәит, “Иуҳәароуп!” – ҳәа лхаҵа дааисны дылкит.

– Исҳәо арбан бара, быжәла нцәеит, ус ҳазшаз игәаԥхан иҟаиҵит, уаҳа ари уажә ара уаҳа ҵакык аманы, егьины иҟам, быскәаҵ, – иҳәит. (Иҳәар ҟалазом, иҳәар зегь ԥхасҭахои).

Анс-арс иҳәит, аха иԥҳәыс илмузит, дылкзит. “Усгьы ҳахызаара ааит, ҳақәззаауеит”, – иҳәан днеин, быспа҆ахрак ыҟан, иаашьҭихын, ила иршәны инамҵаижьт. Абысҭа҆ахра ала исафоз арбаҵь ааин, ала иамцкласны афара иалагит. (Ари ахаҵа имаза абар-абар иҳәахьеит, ари уеизгьы ҭаха сылҭом иласҳәап ҳәа игәы иҭоуп, егьигзам).

– Уара усҟәаҵ, ҳаԥшәма имаза иԥҳәыс илеиҳәараны дыҟоуп, иҳәар, уаргьы саргьы ҳҟалом, ҳнықәыззаа ҳцоит, убранза ма сызхара сфап, – ҳәа ала ус аҳәит иҳәеит.

– Ҳоҳ, уара убри ҳаԥшәма ҳәа узҽу ԥҳәыс заҵәык димоуп, иԥҳәыс имч лыкәымхеит. Сара абри агәара иқәу акәытқәа рызагьы сыхәсақәа роуп, акакала еиламырцхакәа зегьы срыхьзоит, ак шьаҽак инасышьҭуам, абри ҳаԥшәма иԥҳәыс заҵә дизмыршәеит, – ҳәаны ус аҳәит ани арбаҵ.

Ари аԥшәма ани алеи арбаҵьи ирҳәоз имаҳауази, ианиаҳа, иеааирҵәеит. Арахь иԥҳәыс илмузит, ианылмуза, “ – Ибмузозар, иҟоу басҳәап! – иҳәан, – Аа!” – лҳәеит.

– Ибмузозар, баои ҳеыжәлап, ԥьара цатәык ҳамоуп, амҩа ҳақәлар ибасҳәоит, беыжәыл! – ҳәа иҳәан иҳәеит, днаганы аҽҵакы длақәиртәан, даасын ашҵа илага илҵеиҵеит. Уажә лара аеы дашьуеит.

– Сашьуеит, ужәла нҵәеит, – ҳәа лҳәан, иҳәеит дыҳәхәеит:

– Башьа заҵә ибымоу бинықә, умаза саҳәа ҳәа даҽеазны сшыхҵабымкуала, уаҳа сшузымҵаауа ҳәа, бсызҵаауазар, бсызҵаараны быҟазар, блыбаазгом, – ҳәа иҳәеит иҳәеит.

Иҟалҵоиз, уаҳа сшузымҵаауа ҳәа лашьа заҵә дылнықәт. Нас лашьа данылныкә, аеы ааникылан дылҽеыжәихын, ларгьы лыԥсы лыманы аѡныҟа днеит, иаргьы иеы наганы аҵыԥ аҽы иҽеиҳәеит.

Апҳәыс бааԥсы уаҳа ҵѡа лымамкәа абас дыҟоуп.

151. АШӘАРЫЦАѠИ АДАУЦӘА РАҲӘШЬЕИ

Иҟазаарын хаҵаки ԥҳәыски. Абарҵ кыр аамҵа хылҵ дрымазамкәа ишыҟаз, апҳәыс лцәа ахшара далашәеит, лцәа лтәымкәа дҟалеит. Ачкәын дроут хылҵс. Ачкәын быжьшықәса ихыҵуа данықала, ахыци ахәымпали кны ацәҟьарақәа кыдҵаны дреихсуа далагеит. Аб ари деигәыргьон, сара сеиԥш дшәарыцаѡохоит ҳәа. Ус, ари жәохә, жәаф шықәса дырҵалт. Шәарыцара дцо далагеит. Ашәарыцара дахьцоз идырѡатә еиҧхон, ашәарах рацәа ршьуан. Ари дшәарыцаѡ духеит. Ус дшыҟаз акәымкәа, мышкы шәарыцара дахьцаз шьабысҵак иқәшәеит. Иара идун, даара иԥшзан, иибахьаз ашьабысҵақәа кыр иреиԥшымызт. Аҵыҧхәа даннеихс, икаҳаит, дыѡны данаахаххх, иҵҟьаны ицеит.

Ари ашьабысҵа кырынтә иԥыхьашәахьан. Днеихсуан, икаҳауан. Дыѡны данаахаххлак, иѡаҵҟьаны ицон, деиҵеихсуан, еиҵакаҳауан. Данаахаххлак, еиҵах иѡаҵҟьаны ицәцон.

Абас быжьшықәса дгәаҟит. Ус ишыҟаз акәымкәа, ԥҳәысгара аамҵа ааит, зҕабк дҳәаны диртәеит. Лгара аҽҳәара ааназа ԥыҵк шыбжьаз, иѡызак зыгәра игоз, аиашьа еиԥш иитахыз иеиҳәеит ашьабысҵа атәы. Ари азҕаб

уи аҷкәынгьы бзиа дибозаарын. Ҽнак лара лҽы дахьнеиз, “ – Бара дызусҵада зызбахә бҳәо, быжьшықәса ҵуеит шьабысҵак дашьҭеижьҭеи, аха изымшьит. Сара сахьцо махәи ҵыси еиқәсыртәом, сзакә шәарыцаѡугьы баҳахьеит. Сара бсыцымцакәа, абни бышӑаиццои?” – ҳәа инаганы илеиҳәеит.

Ари аҽҳәара ааигәеит. Хымш раҟара шыбжьаз ашәарыцаѡ изҳәаны итәаз лыҟны дааит. Дахьаааиз асамаркәыл ҳәара даналага, “ – Уара иуҳәо ԥсажәоуп, закәызеи уара асамаркәыл исоуҳәо, сара сышԥауццо, быжьшықәса ҵуеит, ашьабысҵа уашьҭоижьҭеи, уара сышԥауццо?” – ҳәа иалҳәеит. Мап ицәылкит.

– Ус акәзам ишыҟоу. Сара ѡызак дсыман, далаԥысшәарц иҟасҵеит. Дышѡыза гәрамгазгьы еилыскааит. Уи мцуп, хьаас ибкыша ҳәагьы егьыҟазам, – ҳәа леиҳәеит. – Ибасҳәо акы заҵәык ыҟоуп. Сара ашьабысҵа ыҟамзаргьы иԥшааны исымшьыр зуам. Сашьҭалоит. Амала сара схынҳәны сааназа азәгьы бышицымцо ала, бшысзыԥшуа ала ажәа сыҵ, – иҳәан, ларгьы ҭоуба луит, иара дхынҳәны дааназа азәгьы дышицымцо, дшизыԥшуа ала.

Иара аѡны дааин, имѡаныфа аархианы дцеит шәарыцара. Дахьнеиц даннеи, ашьабысҵа иқәшәеит. Аҵыкьҳәа данеихслак, икаҳауан, данаахаххлак, иѡаҵҟьаны иѡуан, деиҵеихсуан, данаахаххлак, иѡаҵҟьаны иѡуан. Ус дшашьҭаз аѡхаа ианаадыххыла, иааимҟьеит. Иаргьы лыбжьҟьеит. Аѡхаа аимаҳаха амразакәа иаргьы дахьзеит абжьҟьара. Данаабжьҟьа, аѡхаа ааидылт. Ашьабысҵеи иареи уахь иааҵахеит. Данынаԥшы, ишьабысҵа абаҟаз, ишьабысҵа зҕабха иаақәгылт, аха азҕаб ҳәа ззумҳәара иҟоузеи!

– Анаԥьалбеит, ашьабысҵа сзышьҭаз абаҟоу, бара бызусҵада, бынцәахшоума, мамзаргьы сыла сажьо! – ҳәа ачкәын анааҽиҵ, лҽаалыршәшәан, еиҵах дшьабысҵаны даақәгылеит, еиҵах лҽаалыршәшәан дызҕабхеит.

– Исбаз шьҭа агәра сгоит, амала сзыкәшәазгьы абригь-абригь ауп, сызбышьҭазгьы ҵакыс иамоу абри ауп, – ҳәа зегь леиҳәеит.

– Уи дуаѡохшоуп, сара суццоит ԥҳәысс, уа сноугар, нас агәра лгап ларгьы уара ушхаҵа ҕәҕәоу, ушышәарыцаѡ дуу, – лҳәан, – уаала, сара быжьҽеишьцәа адауцәа сраҳәшьоуп, уаала уахь. Амала акьырсиан дырбаны дрымфакәа ҟалазом, аха сара снеины срыҳәоит, санрыҳәагьы, раҳәшьа заҵә соуп, уара иулакьысрым, сыгәра га, ак ухьны уҟалом, – лҳәеит.

Арҵ еиманы ицеит адауцәа рынхарахь. Ҳаԥык аҟны иааит. Иахьааиз, адауцәа рахь днамгакәа иара уа дааныжьны лара лашьцәа рахь днеит. Лшьамхы арсны дрыҳәеит.

– Тәым дгьылк аҟнытәи, шәарыцаѡ бзиак, еилҟьакы, ақьырсиан ихылҭыз, быжь-шықәса ҭуан дгәаҟуа дсышьҭеижьҭеи. Абыржә аҭыхәтәаны уаѡ иҟаимҭацыз ҟаиҭеит. Аѡхаа сара санбжьҟьа, иаргьы дсыхьзаны дыбжьҟьеит. Абыржә абра даасгеит. Ак анизыжәу, сара шәаҳәшьа заҭә соуп, исҭаххаз мап ацәышәымкын, иаргьы абра дааины даныҟалах, даншәсырба, сышиццогьы шәдыруазааит, – лҳәеит. – Уаҳа, адауцәа, сзыццо уаѡ дыҟазам, сара абри ауаѡ сиқәнагоит, ақьырсианрахь схы сырхоит, сагьицымцар сузом, – ҳәа ралҳәеит. Уи ианақәшаҳаҭха, иара даалгеит.

Дахьаалгаз арҭ ирбеит дышуаѡызгьы, ґәґәазак шиакәыз, насгьы иоура, иҭбаара азә ак ихиҳәаартә дыҟамызт. Иаргьы адауцәа рҽы сааит ҳәагьы дымшәеит.

Адауцәа ҳаҳәшьа дызго деилымкаакәа дҳазиҭом рҳәан, адҭақәа ирҭеит.

Акы, адауцәа раҧхьа игылаз х-ҧсаҭлак ирықәтәаз аҳәыҳәқәа рҽы днықәлан, дара идмырбазакәа ак иалаз алхны агьи иалеиҭон, аха дара ирызгәаҭазомызт.

Ари збаз иҵьеишьеит. Акы, абри ҟазҭо ауаѡы дуҧшаароуп, уана уара иҟауҭароуп, ҳәа иарҳәеит. Ѡба, ажьа рызҭакын аҳаҧаҟны. Ари ажьа ааурышьҭын, агәыбжьанытә днашьҭалан, ѡ-шьаҽакгьы инамышьҭкәа икит.

– Абас ажьа уахьзаны иукыроуп, ма изкуа дуҧшаароуп, – рҳәеит. – Хҧа, саҳәшьеи сареи абри аҳаҧаҟны ҳаҭаланы ак еибаҳҳәоит, убри уаҳароуп, ма изаҳауа дуҧшаароуп, – иҳәеит адауцәа рашьа еиҳабы.

– Абарҭқәа зегьы ҟауҭар, ма иҟазҭо ауаѡы дузыҧшаар, ҳаҳәшьа дуқәнаганы иҳаҧхьазоит, дагьуаҳҭоит, – рҳәеит, – мамзар уагьлықәымгәыґын, – ҳәа иарҳәеит.

Ибзиоуп иҳәан, аѡхаа даабжьылган, доулышьҭит адауцәа раҳәшьа ашәарыцаѡ. Усгьы иалҳәеит:

– Уара иудырҭаз ҟаҭашьа умазам, аха умшәан, сара суцхраауеит. Аѡхаа уанаабжьыслак, ахѡыкгьы, сашьцәа иудырҭаз рынагзара зылшо уқәшәоит, – лҳәеит.

Ашәарыцаѡ аѡхаа дахьыныбжьҟьаз, азә дибеит ихарамкәа, адгьыл дықәианы илымҳа адҭаны, акы дшазызырѡуаз.

– Уара уанаҵьалбеит, иҟоуҭозеи, уззызырѡуа закәузеи? – ҳәа данизҭаа, адгьыл аҭаҟа ашышкамсқәа еицәажәоит, ирҳәо сазызырѡуеит, усҧырхагамхан, – иҳәеит.

– Ҟоҳ, ус акәзар, абас ҵьара сцоит, уара уеиҧш злымҳа ҭару дысҭахуп, усыццароуп, – ҳәа диҳәеит.

– Азамана, ибзиоуп, суццоит, иахьуҭаху сыҟоуп, – иҳәеит уи ашышкамсқәа ирзызырѡуаз.

– Амала иудыруаз, уахьызго адауцәа рҽоуп, сзаниазгьы абригь-абригь ауп, – ҳәа зегь иеиҳәеит.

– Адауцәа моу ҽаҵьарагьы суццоит, – иҳәан, дааин иарґьажәѡа даадгылт.

Рҽынархеит арҭ рѡыҵьагьы еицны. Ус ишнеиуаз ианынаҧшы, азә алуқәа ишьапқәа ирышьоуп, ажьа иаалҟьаз дыѡны дашьҭалан, ашәи-ҭышәи инамышьҭкәа икит. Алуқәа зишьаз уи акәын, ишьамзар даҧнагон, даҧысуан, изкзомызт. Уи акәзаап алуқәа зишьаз.

– Ус акәзар, абас-абас аус сымоуп, усыхәар улшоит, – иҳәеит ашәарыцаѡ.

– Сышҧауцымцо, суццоит, – иҳәеит алуқәа зшьапы иашьазгьы.

Арҭ рыхѡык рҽынархеит уажәы. Ишнеиуаз, ианҧшы, х-ҷандарк гылоуп. Рықәцә акьатрацәра х-ҳәыҳәк ықәтәоуп. Убырҭ рыҭаҟа аҷандар дықәтәоуп азәы, дара ирызгәамҭазакәа ак ахәы алхны егьи иалаиҭоит. Уи иалихуа ахҧатәи иалаиҭоит, арахь дара ҭынчза иқәтәоуп, егьрбазом, ирнырзом иҟаиҭо.

Арҭ ҵьашьаны рыбжьы анаадырга, аҳәыҳәқәа рҳан, иҧырны ицеит.

Аҭла иқәтәаз “ – Ҳаи, шәанаҵьалбеит шәзысҧырхагахазеи, сара сыгәҽыґьра аласхызгон”, – иҳәан, ахьышәҭҳәа дѡалбааҧеит.

– Ѡыҵьа аѡызцәа сыҧшаахьеит, уара ухѡыкхароуп, сахьцо ѡызара сзууроуп, – иҳәан ихы иҭыхәа иеиҳәеит.

– Сышҧауцымцо, суццоит, – иҳәеит аҭла илбааз.

Ашәарыцаѡ рыхѡык аашьҭихын днеит аѡхааҽы. Адауцәа раҳәшьа ишылҳәахьаз еиҧш данааи, дхысит. Данхыс, аѡхаа еимыҭт, ахѡыкгьы иаргьы лыбжьыҧеит.

Рызегь еицны иааит адауцәа рыҟны. Аисарахь икылсит. Иааит х-ҳәыҳәк. Инеин аҧса ҭлақәа ирықәтәеит. Аҧса дықәлеит, аҳәыҳәқәа рхәы рмырдырзакәа ирылызхуаз ирылазҭоз ашәарыцаѡ иѡыза. Адауы сааҭк дахьықәлаз иара абырминуҭ дхалт. Аҳәыҳәқәа руак иалаз ахәыцқәа алхны егьи иалеиҭеит, егьи иалхны ахҧатәи иалеиҭеит, абас мацара жәынтәы иҟаиҭеит. Адауцәа ари анырба, иҵьаршьеит.

Уи ашьҭахь адауцәа руазә ажьа ауишьҭит. Алуқәа зшьапы иашьаз ажьа длашьҭалан, ѡ-шьаҽакгьы инамышьҭкәа икит. Инаганы инарымҭаирҧалт. Еиҭах иоурышьҭын, еиҭах икит.

Ашьҭахь адауцәа рашьа еиҳабы раҳәшьа даалыҧхьан, иаргьы ларгьы аҳаҧы ицәыҭалеит. Ашышкамсқәа адгьыл аҭахьынтә ирзызырѡуаз ара дгылоуп иеырхианы.

Ианцәыҭала, азґаб сара ари аҷкәын сицымцар зуам ҳәа иалҳәеит лашьа.

– Биццозар, нас ҳаҳәшьа заҭә ибгәаҧхаз мап ицәаҳкуама, ачара уны биаҳҭап, – ҳәа иҳәеит лашьа адаугьы. – Ҳарҭгьы ҳшыбыжьѡыкугьы ҳбыццоит, ҳашныҟәыргогьы ҳбап ауаа, – иҳәеит.

Арҭ арахь ианааи иҭааит, иеибаҳҳәази ҳәа. Ари ашышкамс иазызырѡуаз имаҳар ҳәа ушәозма, иреиҳәеит иашьеи еҳәшьеи иааибырҳәаз зегьы.

Адауцәа цан ашәарах ҟәыбаса иааргеит. Иаргьы дрыцшәарыцеит. Дара рацкысгьы ашәарах ишьит. Иааи иласын рымаҳә ачара ду изыруит. Ашьҭахь амал ду лырҭан, даргьы лыцны ашәарыцаѡ инхара иааит. Иахьааиз, ачара ду руит, ашәарыцаѡ иабхәындцәа адауцәа пату рықәиҭеит. Аҳабла иаиуаз ҷкәынаки зҭабки аалырхын ашәарыцаѡ изҳәаны итәаз азҭаб лахь ирышьҭит. Уи даарыпҳьеит. Иѡыза ҷкәын иара дызнапҳаз иахь ауаа дәықәырҭан, уигьы даарыпҳьеит. Арҭ анааи, ашьабысҭа иушьыз абаҟоу ҳәа иазҭааит. Адауцәа раҳәшьа леаалыршәшәан, дшьабысҭахеит, еиҭах леаалыршәшәан дҭыпҳахеит.

– Абри ашьабысҭа акәын сара быжьшықәса сзышьҭаз, уара угәра ганы иуасҳәан, унеины ацәгьа ҳабжьуҳәеит исызҳәаз азҭаби сареи. Уареи сареи иахьарнахыс еиѡызара ҳәа егь ҳзеилам, уца, – иҳәан, ашҭа дҭицеит. Азҭабгьы бызшаз бисасуп баргьы, бареи сареи егь ҳзеилам, бхы бақәиҭуп, бызтәу рахь бца ҳәа леиҳәеит.

Амаҳә иабхәындцәа адауцәа пату рықәиҭеит, инаскьеигеит. Раҳәшьа дахьаанагаз дмарымажаха дыѡноуп, иахьагьы еимоуп лхаҭеи лареи.

Саргьы убри ачараҽы сыҟан, сызхара сфеит, сызхара зжәит. Абыржә убрахьынтә саауеит.

152. АҢСЫЗКѠИ ИҢҲӘЫС ҶЬАШЬАХӘАТӘИ

Азә дыҟан, амшын ааигәара дынхон, дыҷкәынан, ѡажәи жәабаҟа шықәса ихыҭуан. Дахьынхоз шьыжьи хәмыеxеи днеиуан амшын аҟны, аҢсыз икуан. Иара иеиҢш аѡызцәа иман, аҢсызқәа иклон. Ҽнак аҢсыз сикуаз, Ңсызк икаҭа иаанагеит, длахәаҢшын, егьырҭ аҢсызқа иреиҢшымкәа ибеит. Егьырҭ аҢсызқәа иреиҢшымкәа ианиба, иаарыцҳаишьан далахәмаруа егьиуа ишикыз азаҟны, иааимпыҭҭәраан азы иналалеит. Азы иахналалаз иаақәгьыжьын убас ианаҳәеит иара:

– Уара ҽнак зны мыш мыжда уақәшәараны уҟоуп, уанақәшәозаалакгьы абра сара сҟны уаа.

– Абри закәи, абри аҢсыз иаҳәа змаани? – иҳәан, аҢсызкра дааҟәыҭын, иѡны дааин, иеааибиҭан амѡа дықәлеит. Амѡа дықәлан дцуа, дцуа дыснеиуаз акәымкәа, ҭла гәаѡак аҟны тык ҭла гәаѡак аҟны иҭатәоуп. Ҭысс иҟоу зегьы иахапапаны иркуп, акааимеҭ азаарцоит уажәы, алақәа ҭырхуеит, кааимеҭ азаарцоит аты.

Аҷкәын ари аниба, аты аарыцҳаишьан днеины “Шьшьы!” – иҳәан аҭарақәа рызынтәык наҢхьеицан, аты аарцәигеит. Аҭарақәа аныпҳьеица, аты ахьҭатәаз иааҭыпраан убыс аҳәеит:

– Уара ҽнак зны мыш мыжда уақәшәараны уҟоуп, уанақәшәозаалкгьы абра са сҟны уаа, нас уареи сареи ҳаицәажәап, сызлаухәалакгьы убап.

Аҭырѡагь уи дааҟәыҭын иҽынеихан дцо, дцо, дцо дыснеиуаз акәымкәа, аеа, абри абынеа ҳәа аҟами, алақәа иҢхаҭаны ирыманы иаауеит, ибеит. Исааиуаз акәымкәа, длахәаҢш-ѡахәаҢшын, аеа алақәа ацрицеит. Алақәа анацрица, аеа аақәгьыжьын ауаѡытәыѡса иеиҢш иаацәажәеит.

– Уара ҽнак зны мыш мыжда уақәшәараны уҟоуп, уанақәшәозаалакгьы са сҟны уааи, сара уеиқәсырхап, – аҳәеит.

Аҭырѡагь уа даақәҭны иҽынеихан дцо, дцо дыснеиуаз акәымкәа, бгахәыҷык алақәа иҢхарҭан ирыман иаауеит аҢси-аҢси еихьымзо, абыржәы, уашьҭан иаҳкуеит ҳәа, аҳәынҭә баа аҽатата ирыма иааиуеит. Ианизааигәаха, уигьы алақәа аацрицан, абгахәҷы аақәгьыжьын ус аҳәеит:

– Уара ҽнак зны мыш мыжда уақәшәараны уҟоуп, уанақәшәозаалакгьы са сҟны уаа, нас са узбап, – аҳәит.

“Арҭ ирҳәа закәызеи?” – иҳәан иаргьы интересс иаанкыланы дцоит. Дцо, дцо дыснеиуаз акәымкәа, мрагыларахь иақәкны дәык аҟны ѡнык ақәцә ибо далагт уажәы. Дцо, дцо дазааигәахит, хан дуззак гылоуп, уаѡҢсык азәгьы дынхазом. Ани ахан ааигәара даннеи, Ңшьынѡажәи зежә хы, уаѡҢсыхы ашҭаҟны аҭәѡанқәа ирхаркьакьоуп. Амни аниба, “ – Усгьы, усгьы шьҭа егьысзыҟаҭом”, – иҳәан, ишьҭахьҟагьы дымгьыжьыкәа (згәы цоз азә иакәмызт), дымшәакәа ашырҳаны ашҭа дынҭалан иҽынеихеит.

– Ңшьынѡажәи зежә хы аҭәѡанқәа ирхагылоуп, ашә-хыкгьы сара схы акәзаап! – иҳәан ашҭа дынҭалт. Ашҭа дынҭалан иара, лара аҢшәма уа иҟаз адауцәа быжьѡык раҳәшьа заҭә лакәын, ахан ақәцә дықәтәан, длыбаан ашырҳа дааиҢылт. Лыкәш-мыкәш илҢыхьашәо ауааҢсыра рызынтәык лфуан, ус дыҟан лара.

Ари данылба, иаҳҳәақәо ирылоухи, хәҷык аҟара дылгәаҢхит. ДылгәаҢхан, “– Уабаҟаз уара?” – лҳәан, “– Сабаҟаз, сныҟәаѡуп, абра сақәшәан сааит, – иҳәеит, – сшыббо сыҟоуп, егьиуп”, – иҳәеит.

ДлаихәаҢш-ѡаихәаҢшын, “ – Уара усфар сҭахуп, аха урыцҳасшьоит, уааи ҳаисап, са сыҭкыс уиааиуазар, адунеи аҭҟа уахьызымбуа уцаны уеуҭәахуазар, Ңҳәысс суццуеит. Уеузымҭәахыр, усфуат”, – лҳәеит.

– Ибзиоуп, ҳаисап, – иҳәеит иаргьы.

Уажәы иҟаиҭуеи?

– Уеуҭәахуама? – лҳәан деиҭаиазҭааит.

– Ааи, сеысҭәахуеит, – иҳәеит иаргьы.

Апҟаѡҳәа иҽынеихан дцеит. РаҢхьа ани зны иеиқәирхаз аҢсыз аҟны дцеит. АҢсыз аҟны дахнеиз, даҢхьан, аѡырқьҳәа ҕбакы иаҟараны ахьтәы Ңсыз аакылст.

– Сааины сыҟоуп, иуҭаху сызу, – иҳәеит иара ахьтәы Ңсыз анааи.

Ашырҳәа даашьҭнахын, даманы амшын аҭҟа ицеит. Амшын аҭҟа ҳаҢык аҟны, аҳаҢы дынхәыҭаҭаны, иара аҢсыз ахаҭа иқьақьаза уа илахатәеит. Уи акәхт. Акыр аамҭа уа дҭәахын. Нас дыѡҭыҭын, апҟаѡҳәа иѡықәыршәны ла лҟны днеит.

– Сеыстцәахын сыббоу? – иҳәеит.

– Аа, уабазымбоз, амшын аҽыкә аҟны унеины, аҧсыз уаашьҭыхны, амшын атҵа уганы, цаҟа аҳаҧ аҟны ухәыцатцаны, ихәхәаза иахаҧыраиаз зымбеи, – лҳәеит.

– Ҳаи, абаакәа, афы иҭнахааит былакәа, блас ибхоузеи? – ҳәа ус иҳәеит иаргьы.

– Усфару шьҭа, аҭырҏоагь угәыҕуоу? – лҳәеит лара.

– Баангыл макьана, сгәыҕуеит, итцагь сцоит, – ҳәа ус иҳәеит.

– Нас ус акәзар, ара уҟаз цытрак, уҧсшьа, – лҳәан, мчыбжьык аҟара уа дыҟан егьин, ашьтахь аҭырҏоагь сцот еыцәахра ҳәа ддәыкәлеит.

Дцо, дцо дыснеиуаз, аеа аҟны днеит. Аеа алакәа иахырцәигаз днеин, аеа днадгылан, “ – Уара сузааит, иуҭаху сызуы, иахыуҭаху сгы”, – иҳәеит.

– Уи акәзар ибзиоуп, – аҳәан, аеа даашьҭнахын, быжь-шьхакы дырхыганы дганы бахәык ашьапаҟны дхәыцатцаны, аеа нада-аада иапыратәеит.

Цытрак ашьтахь ашырҳәа аҭырҏоагь иҏоагылан рҽаархан ани аееи ани ауаҏоҧси ахьеиқәшәаз ианааи, аеа уа иаангылт, ауаҏоҧсы иҽааихан аҭырҏоагь ани адауцәа раҳәшьа затцә лыҟны днеит.

Даннеи, “ – Сыббоу?” – иҳәан, “ – Уабазымбо, – лҳәеит, – аеа уаман ицан, быжь-шьхакы урхыганы уганы уахатцәахыз узымбеи!” – лҳәеит.

– Ҳаит, былакәа шҧатцару, былакәа афы иҭнахааит, – иҳәеит.

Ишыҟаз акәымкәа аҭырҏоагь “ – Усфару, уеитаеуцәахуоу?” – лҳәеит.

– Баангыл абаапсы, даеа зныкгьы сеыстцәахуеит, – иҳәеит.

Уа мчыбжьык аҟара дыҟан, дсыҟаз акәымкәа, аҭырҏоагь апҟаҏоҳәа ддәыкәлан, аты аҟны днеит. Аты аҟны дахнеиз, аты даашьҭнахын, цла гәаҏоак дылҭажьны хыхь аеырбаба инеин иҏоеихатәеит. Уа ишихатәаз, нас иҏоеихыҧраан, иаргьы атцла агәаҏоа дааҭытцын, иҽааихан аҭырҏоагь адауцәа раҳәшьа лҷы дааит. “ – Сыббоу?” – иҳәан, “ – Уабазымбо, атцла агәаҏоа утартәаны аты ахьыухатәаз усымбеи!” – лҳәеит.

– Ибыблоузеи, былакәа афы иҭнахааит, – иҳәеит иара.

Ишыҟаз акәымкәа, аҭырҏоагьых “ – Усфару, уаҳа узыкәгәыҕуа акыр умоу? – ҳәа ус лҳәеит.

– Баангыл абаапсы, аҭырҏоагьых сгәыҕуеит, – ҳәа ус иҳәеит.

Мчыбжьык аҟара уа ла лҷы дыҟан. Нас аҭырҏоагь иеаабиҭан дцеит. Иҷынеихан дышнеиуаз абгахәҷы аҟны днеит. Абгахәҷы аҟны дахьнеиз, дзыкәшәаз аниҳәа, “ – Ҳаит, абаапсы, уажәраанза усзымаауаз, уажәшьта иҟасцуеи? Мчыбжьык ашьтахь усзаа, нас усцәахуеит”, – аҳәеит абгахәҷы.

– Ибзиоуп, – иҳәан даакәгьыжьны иҽааихан дааин адауцәа раҳәшьа деиталазцааит “ – Бара сыббоу?” – ҳәа.

– Аа, уабазымбеи, абгахәҷи уареи шәеидгыланы шәахьеицәажәоз шәсымбози! – лҳәеит.

– Ааи, ибыблоузеи, былакәа анцәа иҭихааит! – ҳәа ус иҳәеит.

– Усфару, еҭырҏоагь цьара гәыҕрак умоу? – диазцааит лара еиҭах.

– Баангыл абаапсы, сгәыҕуеит, даеа знык сеыстцәахуеит, – иҳәеит.

Ари лара ус дканатцеит аамҭала, лара дахыҧшуаз лашҭаҟны, цьара затцәык акәын дтәаны дахыҧшуаз, уи абгахәҷы еилнакааит. Абгахәҷы лалаган ижны иааин, лара дахтәаз лыцаҟа адгьыл цаҕаны иҟанатцеит.

Ари аҷкәын ашырҳәа иҷынеихан днеит аҭырҏоагь абгахәҷы аҟны.

– О, уара, аҭырҏоагь сузааит, иуҭаху сызу, – иҳәеит.

– Ус акәзар, уаала! – аҳәан, адгьыл жны иҟанатцахьан уеизгьы заанатцы, даманы апҟаҏоҳәа аҷаанахан, ихәыцалан иааин, ани азҕаб дахыҧшуаз лыцаҟатцәкьа адгьыл длыцанартәеит. Лара наҟ-ааҟ иаалыкәыршаны акәын дахыҧшуаз, лыцаҟа дыҧшзомызт. Дыҧшит, дыҧшит, аха дылзымҧшааит.

– Ҟоу, сыцкыс диааит убоу? – ҳәа ус лҳәеит лара.

Дыҧшит, дыҧшит, дыҧшит, анахь дыҧшит, арахь дыҧшит, аха зынза ихабар зхабару ҳәа акагьы лбазом.

Усҟантәи аамҭазы иара абгахәҷы ана адгьыл рцаҕаны иҟанатцахьан, “ – Дыпрааназа дкы!” – ҳәа ус абгахәҷы гызмал аҷкәын ианаҳәахьан. “ – Ибзиоуп”, – иҳәан, дхәыцалан дааин, дтәоуп. Лара дыҧшит, дыҧшит, дыҧшит, алада дыҧшит, аҏада дыҧшит, каимеҭ ҟалцит, аха дабалбо, длымбазит, алада ҽыцха дыҧшзом, иара цаҟа длыцатәоуп.

– Ҳаит, сыцкыс диааит анассын саатҟәыцә, – лҳәан сҧыруеит ҳәа шылгәиҭаз акәымкәа, уи аамҭазы адгьыл цаҕа ааиҏоиҟьан, даалысын дикит. Даалысын дааникылан, “ – Сыцкыс уиааит, – лҳәеит, – уара иахьа рнахыс иахьуҳәо суццоит”, – лҳәеит. “ – Ибзиоуп!” – иҳәеит.

Иаргьы ларгьы еицны рҽаархан, амҏоа иқәлан ишааиуаз, ари аҷкәын дзаазаз (иара ианыҧсеи иабыҧсеи ыҟан) рҽы иааит.

Ари адауцәа раҳәшьа убас ҽатахьас илыкәын, “сара хатца санцалакь ашьтахь бжьымзы ахатца сыкәша-мыкәша дшаасмышьтуа” ҳәа. Ус дсыҟаз акәымкәа, ари даннеи, дзаазаз ауаҏоҧсы ари инеигаз азҕаб длалыхәапш-ҏалыхәапшын, бзиа дибит.

“ – О, уара!” – иҳәан, “ – Аа!” – иҳәеит. “ – Уааи амаца ҳасҧ”, – ҳәа ус иҳәеит ари дзаазаз ауаҏоҧсы. “Изаманоуп”, – иҳәеит ари апсызкыҏгьы.

Иҏалаган асоф аҟны иҏыхәнан, иҏатәан амаца асра иалагеит.

– Амаца иатцахаз, – иҳәит, – илакәа тахҳып, илакәа тахҳраны ишыҟоу, – иҳәеит… (Изҳәо уажәы ани апсызкҏоы иабыҧса иоуп.)

– Ибзиоуп, – иҳәеит ари апсызкыҏгьы, дшәазомызт усгьы.

Иааицәажәан, иаалаган амаца иаст. Амаца ианас, ани апсызкыҏ датцахеит. Данатцаха, ани иабыҧса днеин илакәа тихит, ишьапкәа хитцәеит, инапкәа хитцәеит, даашьтихын дганы уаҏытәыҏоса дахьимбоз бнарак аҟны дкаижьит. Ани дахькаижьыз иҟаитцои, рыцха, илакәа тыхуп, ишьапкәа хцәоуп, инапкәа хцәоуп, дабацо, егьибазом.

Абри абас дшыҟаз, ашацәа хҩык ааин, хыхь аҭла иаақәтәеит. Ианаақәтәа, аамҭала убас рҳәеит дара, “Уара иулшои?” “Сара исылшои?” – ус ааибырҳәеит. Абри ауаҩ изоуп уажәы ашацәа зеицәажәо.

– Сара исылшоит илақәа ихасҭар, илақәа исҭоит, – иҳәеит ашацәа руазәк.

– Сара ишьапқәа исҭоит, – иҳәеит даеазәгьы.

– Шәара урҭқәа шәылшозар, сара инапқәа исҭоит, – иҳәеит.

Арҭ ас ааибырҳәан, досу ирҳәаз нарыгзеит, ахҩыкгьы ирҳәаз анынарыгза, ани ауаҩ ажәытә дшыҟаз дааҟалеит. Илақәа ирҭеит, инапқәа ирҭеит, ишьапқәа ирҭеит. Ани анс зегь рыла данеиқәшәагәышьа, агәадыҳәа иқәыршәны иҿааихан, аҩны дааит, дзаазаз иабыҧса иҟны данааи, уамашәа ибит.

– Ҳаит, анаассын, сызықәшәа закәи? – иҳәан иабыҧса ималс имаз зегьы кажьны длықәҭны ихы ахьынахаз дцеит.

Аҧсызкҩы иҧҳәыс диманы убра анхара далагеит. Саргьы слықәланы абрахь сааит.

153. АҲ ИҦҲА ДШЫҶКӘЫНАХАЗ

Дыҟан аҳак. Аҳ ҧҳамзар ҧа димазамызт. Ари аҧҳацәа даара ирацәаҩны ихылҭит, хәҩы-фҩы рҿынза, адырҩагьы иҧҳәыс лцәа лтәымкәа дыҟоуп. Убас иҭоубаны иқәиҭт аҳ: “Сыҧҳәыс абыржәы аҧа дылмоукәа аҧҳа данлоу, илауагьы ларгьы сысшьра” ҳа.

Дыҟан гәыла қыҭак аҿы, даеа қыҭак аҿы ҧҳәыс ҟәыдырҧаҩык, мбатәы агызмалра злаз, мбатәы еилызкаауаз, мбатәы еиҿызкаауаз азәы. Убри аҧҳәыс абри аҳ аҭоуба иҟаиҭаз ллымҳа иҭасны дыҟан, леазырхианы дыҟан аҳ иҧҳәыс лымзҿҳәара анбыкәу, лыхшароура анбыкәу ҳәа. Ари аҟәыдырҧаҩ ҧҳәыс асаби даниуаз леақәыршәаны дааин, “Абри асаби са дышьҭысхыр сҭахуп, аҟәыд ахьықәсыҧсазгьы избит, дхаҭарҧысуп, са дсаазозар дынхоит, са дысмаазозар, днымхар ҟалап” ҳәаны дааит иҳәит.

– Ус акәзар, ди бхаҭкы, бара ибҭаху бзиоуп, бара бгәы бзиа иабаз ҳа ҳампыҭасуам, – ҳәан аҳ дақәшаҳаҭхан азин лиҭт.

Ахәыҷы диит, аха ииз ахәыҷы дызҕабуп еиҭах.

– Аа, аҳ ухаҭкы, аҧа дуоут, аҧа дуоут, – ҳәа лҳәан иҳәеит амца алыркит иҳәеит ари аҟәыдырҧаҩ ҧҳәыс.

Аҧа дуоут анылҳәа, иара дгәырҕьан, адунеи дамкуа дҟалеит. Ахәыҷы даашьҭылхын (нас ани азҟы иаразнак аҳ дилырбозма) лара дылгит. Ари убас ҭкыс иамоуп, “ – Абри дызҳаны ихы ҧхеишьо далагаанза, иуаҩра

закәу еиликаауа аҿынза, дубар ҟалом, дубар дыҧсуеит”, – ҳәа иалҳәт аҳ. Иалаухи, ииз ахәҷы аҭакәажә дылгит. Дылган длаазит, жәаа, зежә сықәса лхыҭуа даныҟала, лкәымжәы, лкаба, ларгьы схаҭоуп ҳәоуп исылдыруа, сызҕабуп ҳәа лҳәазом, деилаҳәа-деилаца лаб иахь даалышьҭит.

Аҩны лаб аҳ иҿы дахьаалышьҭыз, уажә ауахьад кылцаны амшын аҿы азы ддыржәуеит.

– Сыҷкәын, сызкәыхшоу, уаала, ауахьад урыларҧшны, иреиҕьу, иҧстәы ҧшзоу, акры злоу, ашьамхы ҕәҕәа змоу аеы усҭоит, – ҳәаны иеиҳәт. (Изҳәо аб (аҳ) иоуп, ани дыҷкәыноу ҷьимшьо, иҧа иакәу ҷьишьоит, арахь дыҧҳауп.)

Дзаазаз аҭакәажә (аҟәыдырҧаҩ) данаалышьҭуаз ус лалҳәахьан:

– Нан, баб иҿы бахьнеиуа убас баб ибеимҳәар иузом, иҳәоит, аха иреиҕьу аеы ауахьад ирылх ҳәа беиҳәоит, аха иреиҕьу ҳәа акәымкәа убра ҿҭыск иҧхҭны, амшын иналаланы азы ажәуеит, азы иаалҭны, аҧслымзраҿы иааины ибылгьоит, хынтә инаҳәы-ааҳәны, убри ибылгьо аеҭыс ҧхҭы ада ак сҭахым ҳәаны, убри баасны икы, даеакы ибиҭо бымган, – ҳәа лалҳәахьан.

Ари уажәы ауахьад ага-зы ддыржәуан, иахылкылыргаз, ари азҕаб дзаазаз аҭакәажә аеы ҧхҭы ҳәа ззылҳәаз ауахьад ахьеицыз инарылҭын, азы иналалан ага-зы ажәт. Азы ыжәны ианааҭыҭ, аҧслымз илылатәан ибылгьеит.

– Дад, урылаҧш, иуҭаху, иреиҕьу аеы алх! – иҳәеит аб.

– Саб, акыр суҭозар, абри сыҭ, исумҭозар, усҟәаҭ, – иҳәан (лҳәан) амни аеы ҧхҭы инапы нақәикит аҧа.

– Ари аччиа уара иуҭаны, сҧа заҭә, ишҧаузызуа, егьиуа, – иҳәеит аб.

– Сара иара ччиоуп ҳәа исыҧхьазом, са сзы уаҳа назҭахым ауп, са сзы ирашьуп, са сзы ибзиоуп, исуҭозар, абри сыҭ, мамзар акагьы сҭахым, – иҳәеит (лҳәеит) аҧа.

Иалаухи, ииҭт. Ииҭт ҳҳәап, лабгьы дхаҭоуп ҳәоуп исидыруа, “иҷкәын” ииҭт абри аеы ҧхҭы.

Ари аеы дҩақәтәан, илыманы ланназзеи лҿы днеит. Иахналгаз аеы лыбжьеит, дақәтәоуп, лаҳәа, лҟама, лтапанча, уаҩҧсы ицәа ҩыча иҩышьҭнахуа акы иагымкәан деилаҳәоуп. Схаҭоуп ҳәа адәы дықәуп, арахь дызҕабуп.

Ари уажәышьҭа ҧҳәысаагара ҳәа ддәықәлар ауп.

Ланаззеи ус лҳәеит:

–Уажәышьҭа уаб иҿы уца, ҧҳәыс даагы, унха-унҭы, – ҳәа лаҳәаны даулышьҭит.

(Ҧҳәысаагара ақәра аҟынза инеиз ауаҩҧсы деилыхны уаҩы дибазом дызҕабу дыҷкәыноу.)

Дааит иаб иҽы. Дахаааиз иаб (иара ххәалап нас) пҳәыс дизааигеит, иҩызаа аҳак диацәажәан, иҩызаа аҳак иԥҳа дизааигеит, ишақәнагоз еиԥш ачара изиуит. Аха иара ддәылҭны дцеит иҽы дақәтәаны, ари ачкәын.

– Уара абри закәи, абри ҵакыс иамоуи, абри ддәылҭны дцеит, измааноузеи, иҟалази? – ҳа инеизҵаа-ааизҵаақәеит.

– Ҵакыс иамоу акры аадыруоу? – рҳәан инеилаԥшы-ааилаԥшқәеит ажәлар иҟаз, идурҳәоит?

Ари иҽы дақәтәаны дыҭыҵны данцуа абаагәар дасуеит, иахпҳәам ицҟьаны, абаагәара дыҭыҵны дцуат, дааиааныза агәар ркуеит, иҟарҵуат, адырҩагь иахыԥжәам деиҭасуеит, абни иҽы дзықәтәоу ицҟьаны иаманы иаауеит, агәар абас дҭалоит. Абри даҽуп. Егьырҭ ажәлар егьрызхәазом.

Ари иаб изааигаз апҳәызба ас еиԥш иҟоу ауаҩ иҽы даангылозма, уигьы лыҩнықа дцеит. Ԥытк аамҭа анца ашьҭахь даеазә дизааргит. Дизааргит, аха ари ани иҟазшьа каимыжьзеит, уи иааргазгьы дауаангылоз, дцеит.

Ари иаб игәы ԥҵәеит, аҭацәа иоут иԥа ихкьаны. Уажәы дыҭаирхар иҭаххит. Иҭархарахьы деихеит, ҭархашьас имои?

– Ԥшыоы-еишьцәак адауцәа еимоуп, убарҭ адауцәа ԥшь-еадак реидара ахьы са истәны ирыкәуп, уцаны ирымхны иаага! – ҳа ддәыкәиҵеит.

Ддәыкәызҵо иаб (ахҩ) иоуп, арахь лара дызҕабуп.

Ари иаб иажәа аашобамтәыкәа данцоз иеы даасхын, уаҩоԥсы ала-мала изымкуа агәар цҟьаны дынҭыҵны дцеит. Днеин ргәараҽы рак гылан, ара атцка луапа лхы иаакәыршаны диеит. Шьыжьымҭан адауцәа абарҵа ианаатцагыла, “ – Уара уаҩоԥсы фҩык ҳаҳуеит, ҳҭәар аҽы имшәакәа иааида?” – ҳәа рҳәан иҳәеит, инаԥшы-ааԥшын, ани уа диоуп ара амҵан.

– Уара аччиа уарбан? – ҳәа ргәарахь ианынаԥш, ргәараҳәа егьыҟазам, ицҟьаны, иҟәаҟәаны еилажьуп.

– Ҳау, ари ҳазмаҭәоу азә иакәым, – рҳәеит адауқәа, ҭәҭәак шиакәыз рдырт. Нас иара рхы наиқәыркын “ – Иуҭахи, ҳаукәахшоуп?” – рҳәеит.

– Исҵахи, абригь-абригь, аҳ итәны ԥшь-еадак реидара ахьы шәымоуп, аеадақәа шәаԥхьа иҩашәыргыл, реидара ахьы аакатцаны, изтәу иҽы иаамгар ҟалом, убри азы сааит, шәааццакы, мамзар апсҵазаара шәоуам, – иҳәеит аҭьаҩоҳәа.

– Уи акәзар, ҳаԥсы еиқәырха, ԥшь-еадак реидара ахьы иахыуҭахзаалакь иаагоит, – ҳәаны реадақәа ахьы ҩарықәыртцеит, адауцәа ҩарышьҭагылеит, иманы иҽааихан, аҳ (иаб) игәараҽы иааигеит.

– Ари убо, саб? Иуҭахыз апшь-еадак реидара ахьы иуалны иузылаз ылхны иаазгит, уажәышьҭа уаҳа са оҽытә акры уҭахума? – иҳәеит.

– Моумоу, уажәышьҭа уара уҽытә уаҳа акагьы сҵахым, – иҳәеит аҳ.

Убри аамҭазы иаақәиршәын дзаазаз ианаззеи лҽы дааит. Дахаааиз, “ – Иҟауцазеи?” – ҳәа ианаззеи диазцааит. Иҟасцаз абас ауп, изузгьы абас ауп иҳәеит.

– Иҟоу удыруоу?

– Аа!

– Абри азы илеиуа (ааигәа зиас дук леиуан), аз нырцә ԥь-дук гылоуп, аԥь атцаҟа ажәеиԥшьаа есышьыбжьон дааины иԥсишьоит. Убри ажәеиԥшьаа игәыбжьынацәа амацәаз ахоуп, ԥина хәчқык идтәалоуп, ҽан абаак, афҩы уаҩытәыҩса дыкәнамыргыло убри адәы аҽы иҳәуеит. Абни аеан афҩы чҳаны иуваргыланы унеир, ажәеиԥшьаа идтәалоу апҳина шуам, апҳина шыр, ажәеиԥшьаа дааԥшуеит, инап иахоу амацәаз узгом. Амни зыфҩы го аеан абаа уавагыланы иуманы уҩеир, апҳина шуам, ажәеиԥшьаа дмырҽыхакәа имацәаз уманы удәыкәыл, дукәшәиуеит, “ – Уааҳәы, уара уарбан?” – ҳәа дыҳәҳәо далагоит, аха умааҳәын, ухьампшын, уааҳәыр, уахьааҳәыз ухы нхауеит, убрахь иара иахь ухы умырхан, нас дуқәшәиуеит, узыкәшәо убап, – ҳәаны иалҳәт.

Ари ианаззеи илҳәаз аашобамтәыкәа иззылҳәаз азаҽы дааит. Дахыԥшуа ибоит, ажәеиԥшьаа дааин шьыбжьон диоуп аԥь атцаҟа, дыцәоуп. Ани аеы зыфҩы го, нырцә-аарцә уқәнамыргыло афҩы гоит, аха уаҩы изычҳауам, уа адәы иқәуп, апҳина хәыҷы ажәеиԥшьаа идтәалоуп.

Уажәышьҭа ишԥаҟаиҵо? Азы дынҭалан дырны днеит. Днеин ииулакгьы аеы афҩы чҳаны иааникылеит. Афҩы дыкәнамыргыло иҟоуп, аха ииулакь афҩы аачҳаны, иаанкыланы, иманы иҽыҩаихан, ажәеиԥшьаа дықәиани дахьыцәаз днеин днеихагылт. (Ари дычқәыноушәа ҳихцәажәоит, аха дызҕабуп.) Аеы иманы, давагыланы даннеи, апҳина аҽытра иакәиҵым. Ажәеиԥшьаа днеихагылан, игәыбжьынацәа иахаз имацәаз аахыхны, иманы, иара ус ани аеы иваргыланы, азаҽы дааин, зыфҩы гоз аеы наҟ иноуижьын, дҩаԥаны лара лҽы дҩакәтәаны (“лара” ҳҳәап шьҭа) “ҳаи!” ҳәа азы данналала, ани апҳина хәыҷы ачыхә-чыхә ҳәа ашра иалагеит. Апҳина аншы, ажәеиԥшьаа дыҭрысны дааԥшит, инапы анааиҟьа, ари азҕаб дзыкәтәаз аеы атцыхәа ажәеиԥшьаа инапы аалахәазеит, аха иԥыхьамшәеит.

– О, уара, абааԥсы, ажәла нҵәит, ууаҩызар, (ажәеиԥшьаа ани азы арра дақәиҭымызт), уаахьаԥшишь, уара уаасзызыршы! – ҳәа иҳәеит, иҳәеит, аха ани иаззеи илалымҳәахьази, ҷьеи дхьаԥшрын, дысиашоу деиханы лаԥхьаҟа дцоит.

– Уара ухатцазар, упҳәысхааит, упҳәысзар, ухатцахааит, – ҳәа диқәшәиит.

Азы дырны дааит. Ажәеиԥшьаа ишәирала, абри ахҩ иԥҳа лызҕабра лхыҵит, дхатцахеит.

154. КОХҬА ИЛАКӘ

Иҟан быжьоык аишьцәа. Раб иқәрахь днеихьан. Дыԥсуашәа аниба, иҷкәынцәа абыжьоыкгьы ааидыртәаланы ус реиҳәеит:

– Дад, сара сҭаҳмадоуп, уашьҭа уамак нызҵуа сакәым, санҧслакь, санықәжлакь, аамҭа анцалакь, ҧҳәысаагара ҳәа шәандәыкәлалакь, быжьоык аиҳәашьцәа шәыпҧшаа, аиҳабы, аиҳабы дга, аиҵбы, аиҵбы дга. Быжьоык аиҳәашьцәа шәыпҧшаанза уаҩ даашәымган.

Арҭ абжьоеишьцәа реиҵыбза Кохҭа ихьзын. Кохҭа зегьы дреиҵбын, аха иашьцәа зегьы дреиҕьын, иашьцәа уамак иҳәатәы харҵомызт, уамак датәарбомызт.

Арҭ раб дыҧсит, иқәнага ҟарҵеит. Аамҭа цеит. Аишьцәа реааибырҭан ҧҳәысаагара ҳәа идәыкәлеит иеыжәланы. Ицо, ицо, ицо ишнеиуаз, даара акыр иныҟәахьан, ашьха ихыҵт, абна илст, дәкаршәрак аҿы инеит. Ианҧшы, ихаразаны қәацә хәыҷык расла ихыбны ирбеит. Ари ақәацә ирбаз аҿы " – Уаха убранза ҳназап, уаха убра ҳапҳьап", – ҳәа аишьцәа иааибырҳәеит, аха урҭ ас ахьырҳәаз Кохҭа игәампҳазеит.

Аишьцәагьы аумашәа ирбеит, иахьнапшы-ааҧшуаз уаҳа ҩны ыҟазамкәа абри ақәацә амацара абра ишҧагылоу ҳәа.

– Шәаҟәыц, уара, уа ҳара иаҳҭыпым, ҵлак амҵангьы азә дыҧхьахьеит, уа ҳамнеир амуа иҟоума? – иҳәеит Кохҭа, аха " – Уара ҿумҭын, ҳара ххәатәы хаумҵои, ҳара ҳаиҳабацәоуп", – анырҳәа, уаҳа ирымамкыкәа, дрықәшаҳаҭхан, еиманы ицеит инапшны ирбаз ақәацә ахь.

Ақәацә аҟны инеизар, ҭакәажәык лыбга рыҟәны даадәылҵит, дауамагаха, дцәыршәагаха, уамак. Арҭ аишьцәа анылба, лнапы ыргьыжьуа, дрыцәнымхошәа ҟаҵаны " – Бзиала шәаабеит, нанраа!" – ҳәа лысасцәа даарҧылт. Аишьцәа " – Шәааи, нан, арахь", – лҳәан ақәацә ахь иналгеит. Даақәгьыжьын рхәы ҟалҵеит иагзамкәа. Аҩы цәырылган, ирымҵалыргылт. Аҩы ахәшә амоуп арыҩшьыга, арцәага. " – Акрышәфала!" – анылхәа, аишьцәа амла иакуа иҟамзи, ажәжәаҳәа зегьы акрыфара иалагеит, аҩгьы ржәит. Кохҭа ус иҿи инапи еиқәпса дтәаны дрыхәапшуан, акыргьы имфеит, аҩгьы имжәит. Ифозшәа, ижәуазшәа ҟаиҵон дара дахьырбоз, аха акагьы имфеит, акагьы имжәит.

Аишьцәа аҩы аныржә, рымч аарылзаан, инхышәҭ-аахышәҭит. Аҭакәажә абрагьцәа ҵәахны илымазаарын, дцан, иралхәеит, абас, абас "быжьоык сзаан, ирҩышьны исымоуп, шәнеины ишәырҳәы" ҳәа анҭ иҵәахны илымаз абрагьцәа иралхәеит. Уи аамҭазы Кохҭа афырҳәа днеин иаҳәа аатыхны ашә давҵагылт. Арҳәцәагьы быжьоык ыҟоуп. Азәазәала иааиуеит. Иааилакь рхы аахҵәаны иҩнаижьуеит. Аҵыхәтәаны аҭакәажә даауеит, уигьы аҳәа лааирхарц иҟьеит, аха зынза дизымшьыкәа, дихәит. Данихә, аҭакәажә дыҳәҳәо далагеит, "Сылымкәа! Сылымкәа!" ҳәа дыҳәҳәеит. Алымкәа ҵәахны илыман, алымкәа аҭакәажә лыҳәҳәабжьы раҳан, аақ-саақҳәа еиҧхарсны рҿаархеит. Аха Кохҭа иаҳәа авыр-выр иҟьо дахьгылац дгылан. Алымкәа ааҩналацыҧхьаза рыхкәа хисо мацара, урҭгьы нирҵәеит. Дрылгеит.

Урҭ зегьы данрылга, " – Абра иҟоу цқьа еилыскаапишь", – иҳәан деимдо иҿааихан, абри ақәацә зықәгылаз адгьыл ихәыцаҟаҵаны абахҭа дузза ыҟан. Амни аҭакәажә ииасны ицоз ауаа абас ирбаандаҩтәны иҵалкуазаарын, нас раахәаҩцәа лзаауан, рыхә ыҵылхуазаарын.

Кохҭа уадак ибан асапат ҧиҿет, ауада днықәнҧшызар, быжьоык аиҳәашьцәа ҭакны ибеит.

– Ҳаи, уара узусҭада? – ҳәа аиҳәашьцәа Кохҭа иеигәырҵьаны иазҵааит.

– Сара сызусҭоу шәаҳәап, уажәы шәоусыжьуеит, ахақәиҵра шәыстоит, – ҳәа реиҳәеит.

– Ҳара ахақәиҵра ҳауҭоит, аха уара уабаҳзаанагеи? – рҳәан иазҵааит.

– Сабашәзаанагеи, абас, абас сзықәшәаз, аҭакәажә сашьцәа рҩышьны икалыжьт, нас ақәылацәа дрыпҳьан иаалган, инсырҵәеит. Уи азмырхакәа алымкәа дрыпҳьан иаалган, урҭгьы срылгеит.

– Ҳаргьы убас ҳҵакны ҳлымоуп, ҳаахәаҩцәа ааганы ҳрылҭарц даҿын, – рҳәеит аиҳәашьцәа.

– Ус акәзар, шәоусыжьуеит, аха шәымцан, шәаагыл, шәара быжьоык аиҳәашьцәа шәыҟазар, ҳаргьы быжьоык аишьцәа ҳаҟоуп. Уажә сашьцәа ыцәоуп, исырҿыхоит, – иҳәан, днеин Кохҭа иашьцәа азәазәала ирҿыхоит. Иашьцәа анҿыха, ианыҩагыла, ианынапш-ааҧш, уамашәа ирбеит абрагьцәеи алымкәеи ҟәаҟәаса ишьны иахьеилажьыз анырба.

– Шәара рацәак уаҩыс сшәыпҳьазомызт, аха шәара шәеиҧш ахыпыҳәа сеахажьны акрысфар, аҩы зжәыр, шәаргьы саргьы ҳахәҵәы ықәырхуан, ҳандырҵәон. Сара смыцәакәа ақәылацәагьы, алымкәагьы, аҭакәажәгьы нсырҵәеит, ҳзышьҭаз абжьоеиҳәашьцәагьы сыпшааит, ара иҟоуп, – иҳәеит Кохҭа.

Аишьцәа зегьы еиманы абжьоеиҳәашьцәа рҿы инеит, еилибакааит, азҵабцәа зықәшәақәаз зегьы аишьцәа ирарҳәеит.

– Ҳара ҳҵынхацәа зегьы аҭакәажә лқәылацәеи лареи индырҵәеит, пиау зҳәаша ҭынха дҳамазам, шәара шәмааиргьы ҳалҭирц ҳаҟан, шәаргьы шәыҵҟәаны шәыркырц, шәырҭирц иҟан, – рҳәеит аиҳәашьцәа.

– Ҳаргьы ҳзышьҭаз шәара шәакәын, – рҳәеит аишьцәа.

Аиҳабы, аиҳабы дигеит, аиҵбы, аиҵбы дигеит. Аиҵыбза Кохҭа даанидикылт.

Ари Кохҭа иҟаиҵаз, илшаз азы иашьцәа ҭабуп ҳәа иарҳәаз ҷьушьо! Еиҭахгьы датәарбазом!

Аишьцәа рыҳәсақәа рыманы, ихынҳәны амҩа иқәлеит. Амҩа иқәны ишаайуаз дә-ҳәыпшк аҿы зиаск ахықә аҿы аҧсара ахашьшьы, ҭыҧ ҧшзаны, уаҩ даанилаҳаратәы ирбеит.

– Уаха абра ҳапҳьап, аҭыпгьы бзиоуп, – иҳәеит аишьцәа реиҳабы. Егьырҵгьы ақәшаҳаҭхеит. Уи азиас рапхьа илеиуаз ацҳагь хын. Аишьцәа ара ҳапҳьап ахьырҳәаз Кохҭа игәампҳеит.

– Ара ҳаԥхьар хәарҭахарым. Ари ас иахьыӷоу аҭып ԥшзаҽы азәы дахыламԥшуаны иӷаларым, иахылаԥшуагьы баша-машак иакәхарым, иҭәҭәоу азә иакәхап, ара уаха ҳарҭ ҳаангылара шәарҭоуп, – иҳәеит, аха иашьцәа ирымуит.

– Изакәузеи, акы удыруашәа абаԥ-абаԥхәа иуҳәо, ара ҳмыԥхьакәа уаха шьҭа ҳабацо нас? – рҳәеит. Агәакьхәа реааиԥыхны илатәеит рыԥсыршьарцы. Ианаахәла, иашьцәа рыҽекаԥсаны ицәеит. Иашьцәа аныцәа, Кохҭа иҽы дҩаӷәтәан амни азиас илеиуаз ихыз ацҳа ааигәара дахаҩоеит, иашьцәа дырхылаԥшуа, иҷаԥшьо длатәеит.

Даара акыр аҵх цахьан еиԥш, амни азиас ахыӷә еуаҩоык агәды-агәдыҳәа даваланы дшааиуаз ацҳаҽы дааит нырцә ала.

Аҽеыуаҩ ацҳа данааӷәгыла, иҽы ацҳа иӷәымлакәа “хәырр” аҳәан, ашакә иасын иаангылт.

– Ҳаит, ала уафааит, узыцәшәазеи? – иҳәан аҽеыуаҩ иҽы дасит. Кохҭа иакәхап узыцәшәаз, уи ида уара узыцәшәараны иӷоузеи? Кохҭа дабаӷаз? Кохҭа макьана амгәаҭа дҭоуп, дымицт, дихьазаргьы дымшәыцт, дышәхьазаргьы уи ара даазгоиз? – иҳәан, иҽы даара дакәцәӄьеит.

– Кохҭа дихьеит, дагьшәхьеит, араӄагьы дааит, Кохҭа захьзугьы сара соуп, – ҳәа Кохҭа афырҳәа даатцӄьан, аҽеыуаҩи иареи иеиӷәԥо рҽаархеит. Егьи ари аҽеыуаҩ быжьхык зхагылоу адауы иакәзаап.

Ихӷәа ак хиҵәар, даҽеакы ихагылоит, аҵыхәтәантәи ихы анхиҵәа, ахәшԥыргы ахьишьын, адауы уаҳа егьизыӷамцакәа дышьны, дӄәаӄәаны дылкаижьт. Иаргьы уаҳа наилымшо дкараха дыӄамзи, длатәан иԥсишьеит. Ашьыжь иашьцәа ангыла, инаԥшызар, адауы дӄәаӄәаны, дышьны дышкажьыз рбеит. Аумашәагьы ирымбаз ԥьушьо, аха рацәакгьы ахырымҳәааит иашьцәа.

Ашьыжь зегьы реааибырҭан, амҩа иӷәлеит. Аҽены хәлаанза иныӄәон, ишнеиуаз ианрыӄәхәла, “ – Уаха абра ҳаԥхьап”, – рҳәан, ҳап дук аҽы итәеит.

– Уара, шәанаԥьалбеит, иалаҳҳузеи, аҳаԥы ҳцәыҵатәаны, ҳҭып ԥсахны аҽеаԥьара ҳтәап, – иҳәеит Кохҭа игәамԥхазт, аха анҭ иашьцәа иҳәатәы харымҵеит еиҭах.

Аҳаԥы иҭалан итәеит. Амш цәгьахеит. Егьи абри аҳаԥы дауык дахылаԥшуазаарын, арҭ рыфҩы икын, даакылсын, “ – Аԥсуа ччиакәа, шәабаанагеи арахь, шәзышьҭаиз?” – иҳәан адауы дылкылсын, арҭ зҭатәаз аҳаԥы ижәагәеит дара зегьы уа ишҭатәаз.

Аишьцәа аибаргәаӄра иалагеит, ирура, ирҳәара рзымдыруа цәгьала еилахеит.

– Аа, Кохҭа, абаапсы, абыржәы затцәык ҳаԥсы еиӷәырха, уажәрааназа ҳамдырра, ҳгазара иахӄьаны уҳаҭәаҳшьомызт, аха уажәшьҭа еилаҳкааит, уара уоуп ԥсыс иаҳҳоу, абыржәы ԥсыхәак ҳазуы, – ҳәа Кохҭа иашьцәа иҳәо иалагеит.

– Ус анакәха, уажә шәоусышьҭуеит, аха уажәы нахыс сҳәатәы шәахымԥалан, – ҳәа реиҳәеит.

Кохҭа арцәаа ҳәа дыҳәҳәан, адауы иӷәҽиҵит.

– Иухьзеи, уара, адауажә? Ҳа ҳусасцәоуп, ас аума усасдкылашьа шыӄоу? Ҳара Риҵатәи аҳәынҭқар ԥҳәыс дузаҳҳәарц ҳааит, уазыраззами? – иҳәан Кохҭа адауы иӷәҽиҵит.

Адауажә ари еиԥш аниаҳа, дгәыргьаҵәа дӄалеит, иаразнак дқарамҽеаны дылкылсын, аҳаԥы ашә аартны аишьцәа ауишьҭит.

– Уажәшьҭа уара адауы ушазыразу ласҳәоит Риҵатәи аҳәынҭқар иҭыԥҳа, лхаҭа дсыманы сузаауеит, – ҳәа Кохҭа адауы иеиҳәеит.

Нас иашьцәа рахь даахьаҳәын, “ – Са сгьыжьаанза сыԥхәыс дагьшәҭацоуп, дагьшәаҳҳәшьоуп, дыжәбала, шәца аҩныӄа!” – ҳәа иашьцәа иреиҳәан, рыҩныӄа идәыӷәиҵеит. Кохҭа иҽы даасын апҟараҳәа Риҵатәи аҳәынҭқар иԥҳа лахь амҩа дыӷәлеит.

Дцо, дцо ашьхара дыӷәланы дышнеиуаз акәымкәа, хҩык арԥарцәа аҽакҳәа еидгыланы аҟәаӄ-сакҳәа аисра ишаҽыз днарыдгылт.

– Ҳаи, ишәыхьзеи, абаакәа, шәаангыл! – иҳәан аиӷәԥара иааҟәихит. – Шәызхаисуазеи, ишәыхьи, ишәзеимакыроузеи? – иҳәан дразцааит.

– Иҳахьыз уи ауп, қәылара ҳаҟан, ауарҳал, аҳәа, ахылаԥа, астолқәыршә ааҳҵеит. Абарҭ ҳшон, ҳарҭ хҩык ҳаҟоуп, астолқәыршә азәы игеит, ахылаԥагьы азәы игеит, ауарҳалгьы азәы игеит, аҳәа захҭо дҳаздыруам, еимакны ҳаисуеит, – рҳәеит.

– Усҟак еимашәкыртә бзиарас излаҟоузеи дара?

– Бзиарас ирылоу уи ауп, ауарҳал уҩаӄәтәаны амна сга ахьуҳәаз уагоит, астолқәыршә анааиԥухлакь, зеуахкы уҭаху афатә аакәнаҵоит, ахылаԥа ухаҵаны уахынагылаз, уара зегьы убо уҟалоит, аха уара уаҩԥсы уизгәаҭараны уҟалазом, – рҳәеит. – Аҳәа ааҭыхны уахынагылаз, уцкыс ииаиуа ҳәа адунеи аҽы азәы дӄалом.

– Ус акәзар, сҳәатәы жәуазар, аҳәак азы шәеисыр, ԥхашьароуп, сара схысуеит, ицаны аԥхьа сыхҽа ахьнеиуа иалхны иаазго, аҳәа убри итәуп, – иҳәан Кохҭа абахә деихсит.

Кохҭа данхыс, арҭ аҳәа еимазкуаз ицхәаасны иҩны идәыӷәлеит. Ари аамҭазы Кохҭа ахылаԥа аашьҭыхны иҩеихеиҵеит, астолқәыршә ааимгыҵраиҵеит, аҳәа ааиӄәниҵеит, ауарҳал дҩаӷәтәан “Риҵатәи аҳәынҭқар иԥҳа лахь сга!” – иҳәан, ддәыӷәлеит. Анҭ аҳәа еимазкуаз рхылаԥа анихаиҵа, дырбозма, длыӷәхәаша дцеит!

Днеит Риҵа аҳәынҭқар иԥҳа лҽы. Ихылаԥа ихихаанза длызгәамҭеит, аха ахылаԥа анааихих, дылбеит. Лара аҳәынҭқар диԥхан, аха Кохҭа илшоз аҟара лылшо дыӄазма! Истолқәыршә ааиҵихын, лара илылшоз

аҵкысгьы иеиҧьны астол ирхиеит, иуарҳал дақәыртәаны, лтәыла дакәыршаны илирбеит. Нас иеиқәшаҳаҵхан, “ – Џьара бызгоит”, – иҳәан, иуарҳал дсоақәиртәан, Кохҵа иашьцәеи иареи адауы аҳапы иахьҵеикыз дааигеит.

– О, уара, адауажә, уабаҟоу, аҳәынҵқар иҧҳа дузаасгоит ҳәа уасҳәан, дузаасгеит, ууаи! – ҳәа адауы иқәеиҵит.

Адауы ари аниаҳа, Кохҵа сихьзоит иҳәан дыҧеит, аха адауы дыҧацыҧхьаза Кохҵа иуарҳал дақәтәаны даеаҷьара диасуа, абас мацара шыҟаиҵоз адауы абахә иешаниҟьоз, ахра даиргеит.

Нас Кохҵа Риҵа аҳәынҵқар иҧҳа ус леиҳәеит:

– Абри адауажә дҵасырхараны сыҟан, иҵархашьа сыздыруамызт, абас ада ҧсыхәа сызимҵеит.

Кохҵа уеизгьы аҧхәыс диман, Риҵа аҳәынҵқар иҧҳа ҧхәысыс дигозма, иаҳәшьас дҟаиҵеит. Иаргьы ларгьы еицны иашьцәа рҽы иахьааиз, иашьцәа изыҧшны итәан, иара дааныза ачара реазыҟарҵон, иара дааныза ачара руамызт. Данааи, ачара ду еиҵыхны ируит. Ачара ашьҭахь Риҵа аҳәынҵқар иҧҳагьы диган аҳәынҵқаррашҽы дынижьт.

155. ҲАСАН-ИҦА ХӘСИН

Ҳасан-иҧа Хәсин иаб аамҵала данқәылоз, иара мгәаҵа дҵан, дымицызт. Ҳасан ҽенак қәылара ҳәа дахьцаз дызгарыз ахы иқәшәан, дҵахеит, иашьцәагьы иаргьы. Иҧҳәыс даалаган лхаҵа иашьцәагьы иаргьы рҳаҵгәынқәа ҟалҵеит.

Убри ашьҭахь рацәак мырцыкәа Ҳасан иҧҳәыс ҧа длоут, аҧа илоуз иахьа изҳауа, уаҵәы изҳауа дарҧысхеит, анцәа изиҳәара дҟалеит. Ампыл асра ҟалеит, асора ҟалеит, аихәмарра ҟалеит, аҧара ҟалеит. Иарбанзаалак акаҽы азә дихьзом Ҳасан-иҧа.

Аха иалаухи, аиҵашьыцра мыжда иахабалак иҟами, иҵашьыцқәоз иаеҧнырҳәо иалагеит:

– Уара ас уҳәҳәазар, уабацәа ахҭаха уздырзом, – ҳәа.

Ари исоызцәа ас иарҳәо ианалага, дгьыжьын дааин иан даалысын дикит.

– Сан, закәызеи исаҳа? Ссоызцәа аеҧныҳәа сырҵоит, дабаҵахеи, дышҧаҵахеи саб, исабҳәароуп, – иҳәеит.

– Аа, нан, нан, урҭ уржьоит, мцуп ирҳәо, рыцкыс уара уахьеиҳъу азы иуҵашьыцуеит, уржьоит.

– Моумоу, исабҳәароуп, саб иашьцәеи иареи ахҭахаз сцароуп, – иҳәеит ачкәын.

– О, уара, мцура ҷкәын, уабацо, уабгьы уаб иашьцәагьы умбо ара иахьжу! – лҳәеит.

Аха ани знык иуазма, изқәикыз наигзар акәын.

Ианимуза, иабраа рабҧьар маҵәа цәырганы илырбеит. Анҭ дара ахьцоз рабҧьаргьы ргон, уахь иҵахоз ҭахон, аха урҭ рабҧьар ацмыхәра аахәаны ихылшьуазаарын.

–Уара урҭ ахьҭахаз уцар, уаргьы уҵахоит, – лҳәеит иан, аха иара агәырсоа мкыкәа афырҳәа исоықәыршәны арха днеин, уаҳа назҭахымыз арашь бзиа, иаб иҵынхаз арашь арха иҵан, иааникылан, иманы днеин икәабаны, егьины ашҭаҽ иҽеиҳәеит.

Аха ауха иара дианы даныцәа, иан арашь аулышьҭит, изкрым уашьҭа лгәахәт. Ашьыжь ачкәын данҽыха, деиҵацан арашь еиҵах икны иманы дааит. Дааин иабҧьар маҵәа, икәадыр, иара, уасоҧсык ишибац еиҧш иеаабиҵан, иеаархианы афырҳәа ирашь днақәтәаны иҽынеихеит. Дцеит.

Дцо, дцо ккара дук дыцаланы дышнеиуаз акәымкәан, надаада шәакъ дук ихәда иахшьуп, оумажә дук, рашьк дақәтәаны агәараҳәа дцоит, дибеит. Ари Ҳасан-иҧа иааирҷҭәан ани инеиуаз афакъаҳәа днаихьзеит. Днаихьзан “ – Уа мшыбзиа!” – иҳәеит, аха егьи аҵак ҟаимҵеит, иқәеимҵит, дааҳәынгьы дихәампшит.

– Абри дзакәу, иҟаиҵо сымбакәа сицрыцуам, – иҳәан, дицрымцыкәа дишьҭаланы иҽынеихеит. Егьи дцоит, ари дишьҭоуп, ари уаха ицеит, уаҵәы ицеит, уаҵәашьҭахь ицеит. Ари дицрыцуам, дишьҭоуп.

Арҭ ахьцо ашьабысҵақәа аныцкьалак, ани Надаада дхысуеит, Ҳасан-иҧа Хәсин днаҽыххны (Ҳасан-иҧа Хәсин ихьзын, ани дзышьҭаланы днеиуа Надаада ихьзын), Надаада иишьуа ашьабысҵақәа икәадыр амаха иахшьны иааигон, еицырфон. Аха арахь ани Надаада иарбанзаалак ажәак иҳәом, ҽиҵзом. Абас дишьҭаны дышцоз имызк аанҵәеит.

Мызкы анаанҵәа, аены ашьыжь, ани Надаада аҟаныҳәа дсоагылан азха днеин иҽы зәзәаны, инапы зәзәаны дааин Ҳасан-иҧа Хәсин “Бзиа убааит!” ҳәа еиҳәт. Уи нахыс еицәажәт. Еицны идәыкәлеит.

– Уабацо? – иҳәеит Надаада.

– Сцоит, абрахь, сныҟәасоуп, – иҳәеит Ҳасан-иҧа Хәсин.

– Уара абри аҟара ичҳаны мызкы уансыцрымц, скамыжькәа уажәрааныза уансыцныҟәа, уажәшьҭа уахьцо саргьы сцоит, – иҳәеит Надаада.

– Азамана, уара уеиҧш иҟоу асоыза дкажьуа сдәыкәума! – иҳәеит Ҳасан-иҧа Хәсин.

Асоыцьагьы еиманы рҽынархан, ицо, ицо, ицо ишцоз акәымкәаны ахәы иныкәгыланы, лбаа ашҭа дахьҭаҧшуаз, лбаа иабацәа ахҭахаз шакәыз ибо, уаҟа шакәыз гәсоарас икыртә, ашҭа днеин ахы днықәтәеит Ҳасан-

иӷа Хәсин. Маҷк рыӷсы анааивырга, Надаада уа дааныжьны, дылҭалан длеин, ишеибакәу еилкааны дааит.

Излеиликааз ала, абра уажә иахтәоу лбаа азиас ду ииѡрны ицоит, ацҳа хыуп. Нырцә адауцәа рҭыӷ ауп, урҭ роуп ари иабацәагьы ҭазырхаз. Адауцәа рмаҭуцәа арахь азы аарцәҟа иҟоуп. Ари уа даннеи, амаҭуцәа данырба, “ – Аа, уарбан, уарбан, уанаӵьалбеит, ухы уцәымгума, адауцәа урбар, уршьуеит!” – рҳәеит. Даагьыжьын, ӵьмакгьы аашьны, иманы Надаада иҽы дааит.

– Ашәарах иҭагь амаз ӵьысшьон, егьамам, ажәла нҭәеит, избаз абри ауп, ишьны иаазгеит, – иҳәеит. Ани иибаз, иаҳаз зегьы Надаада иҽы иауиҳәахуа, аӵьмазы дцазшәоуп ишиҳәо.

Акәац ҟарҭан, егьин, акрырфан, ауха уа иѡаиан ицәт.

– Сара иахьагьы абри иацы аӵьма ахьысшьыз аганахь сцоит, уара иуҭахызар наҟтәирахьтәи аган уазцаны ушәарыцала, – иҳәеит Ҳасан-иӷа Хәсин адырѡаены ианааша.

– Ибзиоуп, уара уахь уца, сара арахь сцап, – иҳәеит Надаада. (Уажәы ани Ҳасан-иӷа Хәсин иҳәатәы хаиҭо далагеит Надаада.)

Ҳасан-иӷа Хәсин дылҭалан, анҭ азиас аарцә иҟаз адауцәа рмаҭуцәа дѡеи дѡарылалан, амаҭуцәа иззеибакәу дрылгеит, пиау зҳәо уаѡ дыҟамкәа дрылгеит. Аены уи изирхан, ауха ани иҭыӷ аҽы дааин дтәеит. Надаадагьы уа днеит. Адырѡаены ианааша, Ҳасан-иӷа Хәсин ахьышәҭ ҳәа иееибиҭеит.

– Надаада! Усзымгәаан, иахьа сахьцо хәҷык ацҭәы цәгьоуп, уҽаҳәаны сцароуп, уаҳа ӷсыхәа аҟам, – иҳәеит.

Длышьҭеиҭан, ахьара, аӵьра аҟамзи, хьа ҭла дук амҭан днеиган, ӵьара акы иӷырхагамхартә дҽеиҳәеит. Надаада уа дҽеиҳәан, иара ани лбаа ацҳаҽы днеин днаҭагылт.

Анҭ адауқәа рмаҭуцәа азәы ишынирҭәаз егьиз адырра роухьан. Ҳасан-иӷа Хәсин ацҳаҽы дыӷшны дыштәаз акәымкәа, адауцәа реиҳаба дааугеит, аха атәыла рыбганы, адунеи амца акуеит, адауажәгьы арҭәаа ҳәа дыҳәҳәаны дааугеит. Адауы дзыкәтәаз атәыла рыбго, абҕа рҭысуа ани ацҳаҽы ианааи, иӵыӵза иаангылт. Апҟаѡ- апҟаѡҳәа дасит, дасит, аха арашь мкәацеит.

– Ҳаи, срашь, уанаӵьалбеит, Ҳасан-иӷа Хәсин ида ҳара ҳзыцәшәо ҳәа адунеи уаѡ дыкәым. Хәсин макьана дымицт, дихьазаргьы дымшәыцт, дышәхьазаргьы уи ҳара ҳақәлара изыгәаҕьуамызт, нас дарбану уара узыцәшәаз? – иҳәеит.

Арашь деиҭасит, аха уаҳа имҭысит. Убри аамҭазы Ҳасан-иӷа Хәсин ибжьы ҽацаза иргеит.

– Ҳасан-иӷа Хәсин, дагьиит, дагьшәит, шәыхәҭәы ыкәихырцгьы дааит, аӷхьа уара ухьыс, ахьысра уара иусҭоит, адауажә, – иҳәеит.

– Моумоу, аӷхьа уара ухьыс, уара уқәылаѡуп, – иҳәеит адауы.

– Ухьыс уара, шәара алажьыфараа, аӷхьа ахьысра сус алам, – иҳәеит Ҳасан-иӷа Хәсин.

Адауы дхьыст, аха Хәсин акыр иаахозма! Нас Хәсин даахьысын, адауы ихы илҭаиршәын, дышьны уа дылкаижьт. Афырҳәа днеин, адауы иеымаҭәа, иабӵьар маҭәа ишеибакәу иаармазеины, иҽаҳәаны иҟаҭаны амни ирашь дзыкәтәаз амаха илахшьны, наҟ инауишьҭын, адауы дааихан, ахмаҷыр азна ашьа ааиҭхны аҭәзыкьҳәа ижәны, адауы наҟ длаигәан ажра дылҭаижьт.

Нас дыѡкыдлан ашьыбжьышьҭахь амра лҭагьалахьан Надаада иҽы дѡеит.

– Уу, сара ахәашабга, иахьа цәгьала исырхәлеит, – иҳәеит Надаада.

– Иухьзеи, иуҭалазеи?

– Аӷша асын, атәыла бгон, абҕа ҭысын, сыкәырҟҟа сакын, аҷык, аҷык аасыгхеит сахьҽаҳәаз самҳәаны сагарц, – иҳәеит.

– Умшәан, акымзарак ухьуам, абааӷсы, иаачҳа, умшәан ӵьара ҳкылсып, уи закәу сара егьсымбазеит, са сахьыҟаз ус еиӷш егьыҟамызт, уара иабоубеи, уабақәшәеи, – иҳәан, иалаухи, агьизымдырзозшәа ҟаиҭеит Хәсин.

Акрырфан, акрыржәын, ауха уа еиҭаиеит.

Адырѡаены ашьыжь ианааша, Ҳасан-иӷа Хәсин дырѡагь аҟыӷҳәа дѡагылан, дылҭалан дцеит. Дахьлеиз ани ацҳаҽы деиҭатәан дшыӷшыз аишьцәа адауцәа ргәыбжьанытә дааугеит. Дааугеит, аха ани аиҳабы иаҭкысгьы ишьҭыбжь цәгьоуп, аӷшагьы ҕәҕәахеит. Адауы ирашь ацҳаҽы ианааи, иаангылт.

– Ҳаит, ала уафааите, узаангылазеи, дызусҭада уара узыцәшәаз? Ҳасан-иӷа Хәсин иакәзар, уи дмизацт, дихьазаргьы дымшәыцт, дышәхьазаргьы ара аара изыгәаҕьуамызт, – иҳәан, ирашь амгәацәа аҟамчы аҭеиҭеит, аха иара мҭысит.

Убри аамҭазы Хәсин даацәырҭит.

– Ҳасан-иӷа Хәсин захьзу сара соуп, сагьихьеит, сагьшәхьеит, шәыхәҭәы ыкәсхырцгьы сааит, аӷхьа, уара, адауажә ухьыс, – иҳәеит.

Адауажә дхьыст, аха ани Хәсин иқәшәо дыҟазма! Хәсин даахьысын, адауажә дышьны дылкаижьт. Имаҭәа, иабӵьар ааихыхны иныӷхьаикын, ихмаҷыр азна адауы ашьа ааилхны дѡахан ижәын дигәҭасны уигьы наҟ ажра дылҭаижьт, аиҳабгьы иаргьы леиваижьт.

Ауха адырѡагь Хәсин длагьыжьын ани иѡыза Надаада иҽы дѡеит. Дахьѡеиз Надаада рыцҳа еимаҭәаны аҭәуара даҽуп.

– Иахьак атәыла бгазеит, сынҭәеит, – иҳәеит.

– Аа, абаак, иаачҳа, – иҳәеит Хәсин.

Надаадагьы ус зынза даугазахыз, ак шыҟаз аҟара идырт, аха егьиҳәом.

Адырѡаены, хынтәны деиҭацеит Хәсин дахьцалац. Длеин ани ацҳаҽы иеыӷхьакны дыштәалац длатәеит. Дыӷшын адауцәа реиҭба дааугеит, аха ишӷа? Уи зынтәык амца ақәиҭазоит, акаамеҭ, зынзак ирцәазоит.

Адауы дшааиуаз, ани ацҳа данаадгыла, ирашь аангылт, уаҳа имкәацеит.

– Ҳаит, ҳакәызхда, Ҳасан-иԥа Хәсин ида ҳакәхра згәаҕьуадаз, аха уи дихьеит ҳәа ҳаҟамызт, данбагьии, данбагьышәи? – иҳәеит.

– Ҳасан-иԥа Хәсин са соуп, сагьиит, сагьшәит, сагьыҟоуп, шәцыхә ԥысцәараз сааит, – иҳәан дҩыкәпалт Хәсин.

– Ҳасан-иԥа Хәсин уакәзар, ухьыс! – иҳәеит адауы.

– Шәара шәоуп алажьыфацәа, уара уоуп аԥхьахә ахьысра иакәиҭу, ухьыс! – иҳәеит Хәсин.

Адауы дхьысын Ҳасан-иԥа Хәсин иҷапан ахы иҭашәеит. Аха уи агәыркоа ауикы, уи азы даукаҳауаз, дҩахан ихҭырԥа ааикәыршаны иеаҳәеиҳәан, ашәакь лаигәыдцан, адауцәа реицбагьы дышьны уа дылкаижьт. Уигьы даиахан, азы дарирган, ишьа иҷхны ижәны, длаигәҭасны наҟ азы длалажьны, иматәакәа имаз рызынтәык иааилаҳаҳәаны, иаҳәа, иҟама, итапанча иеы амаха илахшьны, уи иегьы ашҭа ашҟа иоуижьт.

Шьҭа иаб Ҳасан иашьцәеи иареи ҭазырхаз адауцәа рцыхә ԥиҵәеит, дрылгеит, ани ахы иқәшәаз дзацәынхар, адауцәа рмал еидкыланы има акоыҟа дцоит ауп, ус акәымкәа ани ахы иқәшәаз данзацәнымха, иаргьы уа дҭахеит, ууанза иҟаиҵаз иалаухи.

Афырҳәа иеааирҕәҕәан ани Надаада дахьҳаҳәаз аҭыԥан дҩеит. Дҩеин, Надаада дҳаҳәагәышьан, уи ихьыц акәын, дҟыу-цәыуо, сзыкәшәаз ҳәа аҳәсакәа реиԥш амыткәма ҳәо дтәан. Дааԥиртын, иҟоу абас ауп, иҟасцагьы абас ауп, адауцәа рыхәцәы ыкәсхит ҳәа еиҳәеит.

– Ԥасанатәгьы адауцәа рматцуцәа срылгахьан, дара сабраа ыкәызхыз рыхкоык срылгеит, аха саргьы исыхь абри ауп, ахы сыкәшәан сыҟоуп, уажәы азы сыԥсы нханы сыҟоуп. Маҟышра ҳәа ҳабацәа анаауаз излаауаз аекәа ирцәынхаз, арха ашҭа иҭоуп. Улеины убри Маҟышра ашәакь лагәыдцаны ишьны, ацәа аахыхны, ацәа саалаҳәаны абра сныжь кажәиак мшы. Кажәа мшы аанцәааны, кажәиак аены, арцәааҳәа уҳәҳәаны “Ҳасан-иԥа Хәсин, уаб иԥсы акамбашькәа ахаццит, уажәранза абра ушԥацәаз, уара уеиԥш ахатца!” ҳәа ҳәаны аҟьекоҳәа аҟамчы сыхҟьа. Убас аҟамчы схыуҟьо уаналагалак, нас саргьы ацәа салцәраан саагылоит, – иҳәеит Хәсин.

Надаада Хәсин ишиҳәаз еиԥш длалбаан арашь ишьит, ацәа кахихын, Хәсин дылеиҳәеит. Нас дцан деимдан егьин адауцәа рмал ибеит. Кажәа мшы аатцын, кажәиак азы Хәсин арашь ацәа дылаҳәаны дахьыҟаз днеин, днеихагылт.

– Аат, Ҳасан-иԥа Хәсин! Ари аҟара аамҭа укагәыгәны ушԥацәоу? – иҳәан апҟакә-апҟакоҳәа аҟамчы анылеихиҟьа, Хәсин ашырҳәа дкоышьҭуан дкоагылт, иааиԥылан акоыцьагьы иаагәыдибакылт.

Исхашҭыз, Хәсин ирашь ацәа данҭаз, Надаада дахьлалбааз, адауцәа рмал аниба, еидкыланы, ирхианы иҟан. Уажәы иара Хәсин дангыла, акоыцьагьы еиманы рҿылархан, анҭ адауцәа рмал ахьыҟаз илеит.

– Ари закәи, аекәа ас реидара хианы изыҟоузеи? – иҳәеит Ҳасан-иԥа Хәсин.

– Кажәа мшы кахьхьи судтәалазар атцкысгьы ара сааины ари сырхиеит, уажәшьҭа иаашьтыхны ацарада уаҳа ус ҳамазам, – иҳәеит Надаада.

– Ус акәзар, уи бзианы иҟауцеит, – иҳәан Хәсин, иабацәа, урҭ рабацәа шеибакәу ахьҭанцәахьаз ишеибакәу ршьа уны, адауцәа рырахә, рмал иманы Надаадагьы иаргьы еиманы рҿаархеит. Иахьаауаз амкоан акыҵакәа рҿы анхацәа ҕарны иахьынхоз ана ԥыҵк нрыжьҭ, ара ԥыҵк нрыжьт, ишааиуаз ирымкоатәны Надаада икоыны инеит. Надаада икоыны иахьнеиз, ар акәшан итәоуп.

– Ара иҟалази, ар акәшан изтәоузеи? – ҳәа дазцаит Ҳасан-иԥа Хәсин.

– Надаада иԥҳа аҳ иԥа дҳәаны дизтәан, ар ицны иааит, чара руеит, – рҳәеит дзызцаакәаз.

Арҭ агәара ианыҟтала нахысгьы Ҳасан-иԥа Хәсин иееибыҭашьа егьишьа, ирашь зеиԥшраз гәалҭеит Надаада иԥҳа.

– Амни арҧыс уажәы агәара иааҭалаз абрахь дыхәныжәга, сиацәажәар сҭахуп, – лҳәеит лара.

Амацуцәа лалбаан, Ҳасан-иԥа Хәсин дыхәныргеит Надаада иԥҳа лахь. Иареи лареи леидтәалан иеицәажәеит. Лара дшылгәаԥхаз лҳәеит, иаргьы дигәаԥхеит.

– Бара аҳәынҭқар иԥа бизҳәаны бтәоуп, сара уи сиабашьуама? – иҳәеит.

– Аа, абаак, сзызҳәоу илаухи, сузгозар, уара сга, уара уоуп исҭаху, – лҳәеит.

– Нас ишԥаҟахцари?

– Уара ухатца ҕәҕәоуп, умшәан, саргьы сшәом. Асоф саакәгыланы сыԥоит, арцәааҳәа уҳәҳәаны урашь агәара илыкәцаны ухәмарны, арцәааҳәа уҳәҳәа иҟалазеи рҳәаратәа, нас асоф уаацагыл, уи аамҭа иакәыршәаны сара сыԥап, – лҳәеит.

– Ибзиоуп, – иҳәан Ҳасан-иԥа Хәсин длалбаан, ирашь дкоакәтәан, агәараҿы ирхәмарын егьин, нас арцәааҳәа дыҳәҳәан, ирашь аҟамчы лахиҟьан асоф данаацаахх, атрыххәа дыԥеит лара. Атаххәа дналыцаххны даанкыланы ирашь ахәда даакәкны апҡараҳәа ддәыкәылт.

Надаада дцан дианы дыцәахьан.

– Аа, абаа, шәцаны Надаада даашәырԥшы, ари ауакоҳаишьит, ахьмызг ҳиргеит, аҳ иԥа изҳәаны итәаз иара даҳцәигеит, – рҳәеит ажәлар.

Илеин, Надаада даадырԥшын, иҟалаз аниарҳәа, ирашь дкоакәтәан, иԥҳаи Ҳасан-иԥа Хәсини дрышьҭалеит. Арашьгьы рашьуп, аха кыцьа згози, азә дызгози еиԥшызма, кыцьа згоз ааԥсо иалагеит, арҭ Надаада дрыхьзоша анырба, Ҳасан-иԥа Хәсин дылҽыжәцын, иигоз иԥҳәызбагьы дылҽыжәихит.

Надаада данрыхьза, иабҧьар маҭәа ааихыхны, иара дкалаза ишьҭахьқа дыргьыжьны ддәықәырҵеит. Дхынҳәны дахьнеиз “уахьцаз иҟауцази?” ҳәа иаииазцаа, “иҟасцахи, изулакгьы срыхьзеит, аха акагьы сзырзымуит, срыҳәан, сымшьыкәа сынрыжьт ауп, абжьарак сабҧьар маҭәа сымырхт, ани анцәа хша сара сабаихәоз, сызмаҭәази!” иҳәеит.

Аҳәынҭқар иргьы иаргьы иҟарҵахуази, Надаада уаҳа иарҳәози, уаҩ дызмыхәо оумак иакәзаап Хәсин (ууанзагьы избахә рмаҳахьази) рҳәан, агәараҳәа илықәҵны ицеит.

Ҳасан-иҧа Хәсин иҧҳәыс диманы иҩны дааит. Иангьы лыҧсы ҭаны диқәшәеит. Агәылацәа еизылган иан, чара лун, лыҷкәын иҟаиҵаз ауаа идлырҳаит.

Убра ачараҽы саргьы сақәшәт, крысфеит, крызжәит. Санаауаз мҩаныфас аҧылгыды сыманы сшааиуаз Ҷыф Кекиа ишьапы инагәыдсҵан, ишьапы ҧысҵәеит.

156. АШӘАРЫЦАҨИ ИАҲӘШЬЕИ

Иҟазаарын иашьеи иаҳәшьеи. Рани раби ҧсхьан. Абарҭ ахьынхоз рзааигәара бнадуран иҟан. Ари лашьа дшәарыцаҩын, есҟьынагь шәарыцара дцалон, дныҟәон, алақәа иман, хҧа. Гәрым, Ҳарым, Гьшьар. Абас рыхьзын уи арҧыс ила шәарыцақәа.

Абри абна дураҟны адауы дамазаарын. Абри адауы абра дцәырҵуа далагеит. Абри ашәарыцаҩ иаҳәшьа лҿы днеиуа, дааиуа, бзиа дибо далагеит. Ларгьы дылгәаҧхеит. Аха ари лашьа дицәшәеит лара хәдахҵәа, лашьа алақәа ахырзаманқәа имоуп, адауы дырбар, дҧыххааса дықәырҵоит. Адауи лареи еибыҳәаны абри лашьа дҭадырхар рҭахуп. Аха дызлаҭадырхои? Аҧхьа абарҭ илақәа ҭадырхароуп. Аха рҭархашьа рыздырам. Ари аеҳәшьа льҽлырчмазаҩын, дыҧсуазшәа ҟаҵаны дышьҭалеит.

– Аа, сыҧсуеит, сыҧсуеит, – лҳәеит лашьа данааи.

– Ибыхьзеи, иҟалазеи, ибгәыцашәазеи? – иҳәан иара длазҵааит.

– Исгәыцашәазеи, сыпсуеит.

– Ибыхәозеи, ҧсыхәас ибымоузеи?

– Аа, исыхәо ыҟоуп, аха иуадаҩоуп. Абригь-абригь аҭып аҿы злагарак ҭагылоуп. Убри азлагара жәохә шәы аҿоуп. Убырҭ ашәқәа мчыбжьык ахь знык иаатуеит. Убарҭ анаатуа, убра уныҩнаҧаланы, ашыла аадәылганы, иааганы, убри ала абысҭа уны исҿоумҵозар ада ҧсыхәа сымам. Акыр сеиқәнархозар, убри сеиқәнархоит, – ҳәа иалҳәеит лашьа.

Ари иаҳәшьа заҵә лзы иҟаимҵо иҟоузеи! Афырҳәа иеааибиҭан, илақәа ахҧагьы дларыҧхьан, азлагара ҭагылоуп ҳәа ахьылҳәаз длеит. Абра дышнеиуаз, амҩан хьшьыцбак амҵәыжәоа ҧҵәаны, абна иларшәны ибеит. Ари аниба, дшыццакуазгьы, ирыцхәаишьан, иаашьҭихын, амҵәыжәоа ааҿеиҳәан, иаауишьҭит. Нас азлагараҿы длеин, ашәқәа анаатуаз аены адыххәа длыҩнаҧалан (илақәагьы ицуп) ашыла андәылига аамҭазыҳәан, илақәа ахпагьы уа иҩнахеит, ашәқәа акит. Уажәышьҭа иҟаиҵагәышьоиз! Илақәа рыда дхәарҭазам, азлагара ашәқәа шьҭа мчыбжьыкгьы иатзом. Илақәа хьаас иҟаиҵеит, аха иаҳәшьа лахь дымцаргьы ҧсыхәа имазамызт. Убри аамҭазы ани зымҵәыжәоа ҿаҳәаны, ихәшәтәны иоуижьыз ихьшьыцба ҧырны иааит. Ихьшьыцба иманы, ишыла иманы иаҳәшьа лҿы днеит. Дахьнеиз, ари алақәа имазам уажәшьҭа, ани адауажә дзыцәшәозеи! Ааит, иҳәан, даацәыцыҩырын, ари лашьа дааникылан, деиқәпах дҿаҳәаны длышьҭеиҵеит. Ахьшьыцба ҩаҧрын хыхь инеин аҵла амахә иҩықәтәеит, ари ирҧырҵзом. Ари уашьҭа дыршьыроуп наҟ.

– Азы кнаҳ, – иҳәеит адауажә длеин.

Арҧыс иаҳәшьагьы адаугьы ааицхыраан, ақәаб ала азы кнарҳаит, амца ҩаҵарҵан идыршуа иалагеит. Уажәшьҭа дыршьуеит ари, ақәаб дҭаҵаны дыржәуеит. Убри аамҭазы абни ахьшьыцба леин ақәаб ахькнаҳаз архышьна иҩадҧалан, ианарҵысы, ақәаб ааҳәын, иҵаз азы амца иақәтәан, иарцәеит. Уантәи афырҳәа иҩаҧрын азлагараҟны ицеит. Уа инеин иҿнаҭит.

– Гәрым, Ҳарым, Гьшьар! Шәыҧшәма агәаҟра имоуп, ашәарҭа дҭагылоуп, шәицхраа, абааҧсы! – аҳәеит.

– Аа, ажәжәаҳәа азлагара ашәқәа ҳфоит ҳәа ҳаҿуп. Егьҳагзам шьҭа ҳалгоит, – рҳәеит алақәа.

Алақәа “ахьыҧс-ахьыҧс-ахьыҧс” ҳәа азлагара ашәқәа рыфара иаҿуп, иҟәыбаса иқәырҵоит. Ари ахьшьыцба аагьыжьын, ҩаҧхьа иҧырны иааит. Еиҵах адауи ани арҧыс иаҳәшьеи ҿыц азы кнарҳан амца аҵарҵеит. Ахьшьыцба леин, еиҵах ақәаб ахькнаҳаз архышьна иагәыдпало, иагәыдпало мацара алада иргьало, аҩада иргьало, ақәаб иҵаз азы канаҭәеит. Еиҵах иҧырны алақәа рахь ицеит. Ҷнаҭит:

– Аа, абааҧсы, шәыҧшәма ашәарҭа дҭагылоуп, шәеиха! Агәаҟра имоуп, шәицхраароуп, шәихьзароуп! – аҳәеит.

– Аа, уажәыцәкьа, уажәыцәкьа, – рҳәеит алақәа.

Азлагара ашәқәа ҟәыбаса илықәырҵан, еибарыҩны иаакылсын, илаихәаҧшызар, рыпшәма ихы дзамыхәо деиқәпах дҿаҳәаны дышьҭоуп. Адауы илаи илаисын, дҟәыбаса длықәырҵеит. Нас инеин рыпшәма инаидтәалан, ирулакгьы хаҧыцла дахьҿаҳәаз даапдыртлан, даурышьҭит. Даурышьҭит, аха ари дгәаҟха дыҟоуп, алақәагьы аапсаны иҟоуп. Инатәан ицәеит. Иаргьы днықәиан дыцәеит. Иаҳәшьа егьлеимҳәагәышьеит. Ус дшыцәаз, ари адауы ибаҩқәа ахькаҧсаз иаҳәшьа дынкылсын, абаҩқәа аашьҭылхын, лашьа ила инҵылшьын наҟ

дылшьит. Данылшь, арҭ алақәа иҟарҵагәышьоз, ҳоба уа идтәалеит, руак абнахь шәарыцара ицеит. Ишәарыцан, жьак кны иаанагеит.

– Абри иҧсны иқәу уидтәаланы, ила уаҧырхагамхакәан, ила ҷьара кьыск амҭакәан, абри ила иҭоу абаҳ ҳазҭых, – ҳәа алақәа ажьа иарҳәеит.

Алақәа ирҳәаз аашьбамтәыкәа ажьа лкылсын, аҧсы илеихатәан, ила абҧьаҭуа, иабҧьаҭуа, иабҧьаҭуа иалагеит. Акыр иадхалеит, аха аҵыхәтәан ес иҟанаҵалакгьы, ахьышәҭҳәа абаҳ ааҭнаршәан, ари иҧсы ҭалан, “ҳаи сышҧацәаз!” ҳәа дҳоатцкьеит. Данҳоатцкьаҵәкьа, ари илақәа ҳоеи иҳоалысын, иаҳәшьа наҟ дҟәыбаса дықәырҵеит.

Иара шьҭа иҧсы анҭалагәышьа иурхьуеиз, дынхеит, дынҵит. Пҳәыс дааигеит, ачара иуит. Убра сыҟан саргьы, сааит.

157. Х- ХӘАЦЫК ИРЫЛҴЫЗ

Уаҳ бзиак дыҟан. Фҳоык аҧацәа иман, азә дубар, азә духашҭуа ибзиан. Анцәа ишиҳәара рыҳонаҵа ҭбааны иҟан. Абас ишыҟаз азәазәала иҧсуа рҽаархан, ачкәынцәа афҳоыкгьы аанҵәеит.

Арҭ рыхшара ҧсны ахаҵеи аҧхәыси рхала рыҳоны ианаахонаха, “ – Аа, уаргьы саргьы ажәымҭаҵәгьакәа”, – лхәеит иҧхәыс.

– Бареи сареи макьана жәымҭаҵәгьара ҳамазам, ба быҧсны са сынхар, ма са сыҧсны ба бынхар, убысҟан ауп ажәымҭаҵәгьара захьзу, – иҳәеит иара.

Ус, ус ишыҟаз лара дынкаҳан дыҧсит, иара имацара даанхеит, егьырҭ иҵынхаҵәагьы иҟәаҵын имацара заҵәык иҳоны даахонахеит. Иаргьы ихы дзамыхәо дҟалеит, агәылацәа зыҧсаҵа иаҧшуаз ҳәсақәак мгьалк зны изнаргон убра иҳоны дахьыҳонажьыз, длацҳа-ҳоацҳауан.

Анцәа аҧаимбар дылбааижьит “Аҧсны ажәабжьыс иҟоу еилкааны исзаага” ҳәа.

Аҧаимбар дылбаан дшааиуаз акәымкәа, абни ауаҳ иҟны днеин дибеит. Дибеит, аха иибода, жьабаак еиҧш ахәа илҵны ицо дшышьҭаз дибеит. Аҧаимбар длеин дышиацәажәоз, ани дахьышьҭаз инапы ахәарш иҟанаҵаз акы алшәан ҵаҟа икашәеит. Инапы наргзаны иаашьҭихын, ахәа ахьалҵыз инаганы инапы инақәиртәеит.

– Ҳаи, уанаҵьалбеит, иҟоуҵо закәузеи, иулшәаны икашәазар, икашәеит, иалаухузеи, еиҵашьҭыхны унапы иақәуҵоте? – иҳәеит аҧаимбар ауаҳ иҟаиҵаз аумашәа ибаны.

– Наҟ ишҧакасыршәуеи, анцәа иахь игәнаҳауп, ари анцәа ишеит, – иҳәеит ани ахәа злыҵуа ишьҭаз.

Аҧаимбар дықәланы анцәа иахь дцеит.

– Иубазеи, иҟоузеи Аҧсныҟа ажәабжь ҩыцс? – ҳәа анцәа аҧаимбар диазҵааит.

Избазеи ҳәа аҟоума уанаҵьалбеит, ассир збеит. Аригь-аригь адгьыл аҽы уаҳ ҭынхадак, хымхәак дышьҭоуп, дгәаҟуеит, дахьышьҭоу ахәа илппы дцоит. Ахәа илҵуа ҵаҟа икашәар, ишьҭыхны еиҵаилеиҵоит. Ас ишьҭыхны изулоуҵозеи ҳәа саниазҵаа, “ – Уигьы аҧсы ҭоуп, анцәа ишеит, икасыжьыр, анцәа иахь игәнаҳауп”, – ҳәа сеиҳәеит иҳәеит аҧаимбар.

– Ҳаи, уи уажәшьҭа дахьыбзиаҳтәуа егьыҟам, далгахьеит, аха уаҵәыцәкьа афырҳәа улалбааны, иҧсы ихыхны, иара дшьаҳиҵны дҟаҵа, ахәаҡәа хҧа илх, акы азы иҵартәа, акы аҵла иқәыртәа, егьи аҵла гәаҳа иҵартәа. Убарҭ ахәаҡәа илухуа ажәлар рзы ихәарҭаны иҟалааит, – иҳәеит анцәа.

Адырҳоаеныцәкьа аҧаимбар длалбаан, ани ауаҳ иҧсы ихихит, дшьаҳиҵитәеит. Ахәаҡәа хҧа илихын, акы азы иҵеиҵеит, акы аҵла иқәиртәеит, егьи аҵла гәаҳа иҵаиртәеит. Азы иҵаиртәаз ҵырбелхеит, аҵла иқәиртәаз ҟанҷхеит, аҵла гәаҳа иҵаиртәаз шьхыцхеит, ацха ҳнаҵоит.

158. АҲ ИПҲӘЫС ИМЦӘАЖӘОЗ

Аҳ иҧҳәыс ихы дшалаҧшуаз ҵак аалылхит. Аҵа лиршьын, ацәа ахыхны, цәкьарас икыдиҵеит.

– Абни ацәа иеихсны агәҵа кылызцәо, сыпҳа дисҭоит, – иҳәеит ари ахаҵа (аҳ).

Ани анс аниҳәа, иҧҳа бзиак лакәын, жәлары зегьы хыҵит. Аҵа ацәа рҟацаны иахькыдыз еихсит, еихсит, еихсит, аха, иалаухи, азәгьы уи агәҵа изакәмыршәеит. Аҵыхәтәан дауыжәк даахьыҳорын, ууфф, иҳәан, аҵыкьҳәа длеихсын, аҵа ацәа ахькыдыз агәҵаҵәкьа аакылиҵәеит. Нас аҳ иҧҳа ахьтәы уардын длақәиртәан, диманы ддәыкәлеит. Диман дышнеиуаз, зы-мшын дуззак дынхыкәгылт. Азы-мшын ианынхыкәгыла, уҵал, лхәеит, бҵал, иҳәеит, уҵал, лхәеит.

– Ыы, уара ухаҵаз ҷьышьаны суцааит, удаууп, – лхәеит. – Сара сыпҳәысуп, сышпаҵало? – лхәеит.

Адауажә ари илҳәаз аахьмызҭишьан, агәызҳәа азы иеахыҳалаижьыз, даашьҭыхны даманы идәыкәлеит.

– Уаа, бара, бааҧшы! – иҳәеит. – Уаа, бара, бааҧшы! – иҳәеит.

(Уажәшьҭа ишпасҳәари, сминауаҵуп шәара шәҽы, аха ара иакәымк сымҳәар ауам.)

Адауажә азы даманы иахьлеиуаз, анс арахь бааҧшы ҳәа аҳәара данаҟәымҵза, ларгьы дамханаҧшит. Лаанаҧшымҭазыҳәан “акы” (иҧхашьара) ырблаҟьаны илгәыдиҵеит. “Акы” лгәыдиҵан ишааиуаз, аттахҳәа лхы иалалеит. “Унан, исыхьзеи?!” анылҳәа, “Унан исыхьзеи?!” аҳәеит. Уи нахыс ари лара акы лҳәар, иаргьы (ани лхы иалалаз)

лыццәажәо иалагеит. Ари иахьа акәым, ари уаҭәы акәым, ажәак аалҳәар, иаргьы апҟаҩҳәа илыццәажәоит. Ари иҵьалшьеит, илакәылшьеит, дхагахеит.

Дааит лыҩныҟа леыуардын дақәтәаны, лылахь еиқәҭаны.

Дыҟоуп, дыҟоуп, дыҟоуп. Ани адауажә уеизгьы нак дылҭаҳәахаа азы дагеит. Ари илгәыдиҭаз лхы иалоуп, ицәажәоит аҷҷаҳәа. Аҳ иҧҳа абас лыхьит.

– Ибыхьзеи, баба? – иҳәан лаб длазҭааит лылахь еиқәызшәа аниба.

– Исыхьзеи, абас, абас ауп исыхьыз, – ҳәа лаб иалҳәеит.

Ари лара ас аниалҳәа, ишылҳәаз еиҧшҭәҟьа ани лхы иалазгьы “Исыхьзеи, абас ауп исыхьыз” аҳәеит.

Дыҟоуп, дыҟоуп, дыҟоуп, дыҟоуп. Даеа аҳак еиҭа длышьҭалеит ҧҳәысыс дигаразы. Дирҭан, диманы дцеит. Дигеит, аха иалашәхи, ари дцәажәазом. Дабацәажәо, акы лҳәар, ани лхы иалоугьы лыццәажәоит. Егьырахьҟа зегь рыла ахазына ззырҳәо лоуп, лыҧшра, лсахьа, лкырушьа, лҟазшьа – зегь рыла аҟаимаҭ ззырҳәо лоуп. Ари дызгаз иҽы дыбзианы дыҟан. Акыр аамҭа ҭит. Аришыц, Баришыц, Барбашыц, Шьауардын, Шьауарбаҕь, Ҟыуарбаҕь – фҩык аҧацәа лыхшеит, илаазеит, иарҧарцәа хазынақәаны иаақәгылт. Аха лара ажәакгьы лымҳәеит, дымцәажәеит.

Лхаҭа аҳ ари иҧҳәыс дахьымцәажәо хьаас имоуп, аха лара лҧацәеи лареи еиҭаҩҩы, зегь рыла дыбзиоуп, ак лыгныҳәа дыҟам, азамана лоуп, арахь дцәажәазом. Анс иҳәеит, арс иҳәеит, аха хәарҭа лмоут. Данылмыхәаза, игәы ҧҭәан даеа ҧҳәыск, ицәажәо азә дааигарц иақәикын, дҳәаны диртәеит. Ари дгәаҟуа далагеит. Ҭакәажәы бааҧсык лызбахә лаҳан, убри лҽы днеит.

– Ааи, нан, исыхьыз басҳәап, – ҳәа лалҳәеит дахьнеиз.

Ани лхы иалазгьы иаҳәеит: “Ааи, нан, исыхьыз басҳәап”.

Ани шлыццәажәозгьы, ари илыхьыз зегьы аханатә аҭакәажә илалҳәеит.

– Унан, нанхеит, са сыҧсындаз, арсҟаамҭа изыбчҳазеи, уажәраанза баарауеиз, сара аҧсыхәа бысҭон, – лҳәеит аҭакәажә.

– Нас уажәышьҭа ма ҧсыхәа сымоума? – лҳәеит ари аҧҳәыс.

– Ибымоуп. Баалаганы алакәымҳа мца еиқәҭа бжьы-мҩакы ахьеихагылоу. Аҟәарыл шьы, асыс шьы, аҧсуа чеиҵьыка иҟоу зегьы ҟаҭаны, ибыманы баа. Аишәа ҳаргылап. Ажьыхцәқәа ршны исзыҟаҭа сара, – лҳәеит ари аҭакәажә.

Ани аҳ иҧҳәыс ани аҭакәажә илҳәаз лылмшо дыҟазма! Атыҟҳәа дцан, илызымҭодаз, аҭакәажә илҳәаз зегьы али-ҧси рыбжьара ирхианы илыма днеит. Аишәа лыргылт, аҭакәажә ишылҳәаз еиҧш.

– Уааи, нан, уааи! Ҟәарыл жьуп, ауаса жьы ыҟоуп. Фатәы хаас иҟоу зегьы хиоуп, уалҭ арахь, уалҭ арахь! – лҳәеит аҭакәажә.

– Маа-аа-моу! Маа-аа-моу! – иҳәеит ани аҳ иҧҳәыс лхы иалаз.

– Уалҭ уажәы, хәыҷык ыф, нас уеиҭалалап, – лҳәеит ари аҭакәажә еиҭах лыбжьы ырхааны.

Лыжьҭәқәа ҟаҧшьшьза иршны уа лаҧхьа иқәуп, ани далҭуазар ҳәа дыҧшны.

– Уалҭ! – лҳәеит.

– Маа-аа-моу! – иҳәеит адауажә ани аҧҳәыс лхы дахьалаз.

– Маа-аа-моу! Акәым, аха уалҭ арахь. Фатәы хаас иҟоу зегьы абра иқәуп, қьаф ууп, – лҳәеит еиҭах аҭакәажә.

Ари ас ирхааны, ирҟәымшәышәны аҳәара данаҟәымҭза, ани лхы иалаз иазымчҳазар акәхап, аҭыхәтәан иҩалыҩрын, абақҳәа аишәа аеҩықәнажьит.

Убри аамҭазы аҭакәажә дҩаҭҟьан. Анҭ ирхианы, иршны илымаз ажьыҭәқәа атах-сах, атах-сах, атах-сах ҳәа ани аҳ иҧҳәыс лхы иалыҩрны аишәа иқәҳаз иалалкшо далагеит.

– Уа уаау уа, уа уаау уа! – ҳәа аҳәҳәара иалагеит.

Нас лара лнапала илымкыкәа ажьҭәы иахаркьакьаны илалбаалҳәан, амца илыеҳәажьны аҽҽаҳәа илыблит.

Абри нахыс ари аҳ иҧҳәыс лхы дақәиҭхеит, дцәажәо далагеит дыбзиахәха.

Аҳ иҧҳәыс дгәырҕьеит, аха ишҧа!

– Ааи, нан, бхаҭкы сцеит, – лҳәан аҭакәажә длыкәхшеит, длыззатәит. – Уи салбыргеит, сцәажәартә сҟабҭеит, нан, аха шьҭа ишҧазури? Схаҭа аҧҳәыс дҳәаны дизтәоуп, ишҧазури? – лҳәеит.

– Ибура бдыруама?

– Аа!

– Аҭаца (авартәа) дахьаарго ауаҵьаҟ аҟны аҟәыд ҭаҧсаны ахәаҭаҳәа ижәуа аҟәҵьал ҽҳәаргыл. Аҟәыд хыҭуа ианалагалак, амни аҭаца лааимҭазыҳәан илшәу лыҭкы акалҭ ала аҟәҵьал кны баах. Нас ус аныҟабҭалак, аҭаца ак балҳәашт, баргьы аҭак лаҳәа, – лҳәеит аҭакәажә.

– Ибзиоуп, – лҳәан, ари аҳ иҧҳәыс длагьыжьын, лыҩныҟа дцеит.

Уажәы аҽҳәара ааит. Ари лхаҭа иҭацаагацәа изҳәаны изтәаз дааргоит. Гәыр-гәыр, гәыр-гәырҳәа ахысра иалагеит. Ари аҧхьатәи иҧҳәыс леыҧхьакны дыҟоуп, макьанагьы дцәажәазом. Ауаҵьаҟ аҽы амца агәақьҳәа еиқәҭаны, аҟәҵьал ҽҳәаргыланы, ахәаҭаҳәа лҟәыд ажәра даҽуп. Аҭаца дааган даадыргылеит. Аҟәыд хыҭуа ианалага, ани иааргаз уа ааигәа дгыламзи, ари лнапы налырххан, аҭаца лбарфын ҭкы акалҭ ала, аҟуҵьал кны даахан иаалыргылт.

– Унан, бара, афуҟаражә, арсҟаамҭагьы бызлаичҳазеи ари, арсҟаамҭагьы бкаижьыр акәын. Барфын ҭкы акалҭ ала аҟәыд зҭоу аҟәҵьал иаахо ббахьоума? Беадазаап, бара аеада! – лҳәеит ани аҽыц иааргаз.

Ари иҟалҭаз лбазаап длаҧшны.

– Ҳа-ҳа-ҳа! – ҳәа ари ԥыхьатәи аԥҳәыс дааччеит. – Бара ахәылак, ахәыларцәа! Иахьа уажәоуп банаанагаз, уажәоуп бхатца иԥонашә бшьапы анхыбгаз, бара ахаас бсырцәажәарц ауп изыҟасцаз. Бхаасуп акәымзар, ас иаразнак ацәажәара быхәҭоума? Аришыц, Баришыц, Барбашыц, Шьауардын, Шьауарбаҕь. Ҟыуарбаҕь – абрысҟак аԥацәа сыхшахьеит, исаазахьеит, иуаахеит, идухеит, аха макьанагьы сахьаанагаз схатца аҳ иԥонаҭаҽы сыԥхашьаны сымцәажәацызт, бара бзырцәажәазеи иаразнак? – лҳәеит.

– Аа, аҳ! Уԥҳәыс дцәажәеит, уԥҳәыс дцәажәеит! – рҳәеит уи лыбжьы заҳаз гәырҕьаны.

Уи нахыс гәырҕьарахеит, ахырзаман ҟалеит. Гәыр-гәыр, гәыр-гәырҳәа ахысра ҭарцеит. Аҳ даақәгьыжьын дыкәпраа дкәашеит. Ари иааигаз азҕаб лылахь днагәзны, арахә лыҭа, ашәахә лыҭа наҟ дноужьны лыԥоныҟа дишьҭит.

Ари ажәытәи иԥҳәыс лылахь днагәзны, лҽаԥхьа аминауаҭра шьҭатцаны дидикылеит. Арсҟаамҭа сыԥҳәыс сара апату ду сыкәылтцазаап исзымдырит, исзеилымкааит акәымзар иҳәан, уи нахыс бзиала еицынхеит.

159. АХЬЫ ЗҬЦОЗ АКӘТЫ

Уаԥ ҕарк дыҟан. Есаашар ддәыкәын, ана днеиуан, ара днеиуан, дҳәон. Ҩнак ҳәара дышдәыкәыз азә диқәшәеит.

– Уара есқьынгьы абас уҳәо удәыкәуп, аҳәара уаҟәыҧны ҷьара иухәара ак ҟауцарауазеи, – иҳәеит абри иқәшәаз ауаԥ. – Абрыгь-абрыгь адгьыл аҽы азымҧар ыҟоуп, ашьыбжьон унеины уахаԥа, уштәоу зҕабк днеиуеит. Азҕаб азы лжәырц лхы анылалырҟәлак, ууаи уаалзыҧкьаны дкы, дзаҕьны даныҟалалакь, быкәты еиқәатцәа сыбҭар боусыжьуеит ҳәа лахҳәа, – иҳәеит ари иқәшәаз.

Ани днеин ана дахаԥан дыштәаз, азҕаб дааин, азы даҧалт. Азҕаб азы данаҭала, дикын диргәаҟт, акәтаԥшь усҧап, ахәа усҧап лҳәеит, аха иара имуит, акәты еиқәатцәа аасыбымҭакәа изураны сыҟазам, баусышьҭуам иҳәеит.

Дишьзо даналага, ибзиагәышьоуп, акәты еиқәатцәа усҧап лҳәеит, азин илҭт. Абна уца лҳәан, абна бжьарак, дәык ыҟан, днеин, акәытқәа даарыԥхьан, уа илбеит. Акәты еиқәатцәа икны иԥоны иахьнеигаз, акы иныҧеикын, кәтаҕьк аҧеит. Ҩнак, ԥымш иҧон, иаҧоз иҧәахуан иара, жәабаҟа кәтаҕь анаҭа, иманы агород аҽы игеит. Дахьнеиз уриак дизҧааит, арҭ акәтаҕьқәа уҭиуама ҳәа.

– Ааи, исҭиуеит, – иҳәеит ари ахатца.

– Заҟа иаԥсоузеи? – иҳәан дҧааит ауриа.

(Кәтаҕьк капеик иаԥсан).

– Изыԥсоу уара иумдыруеи, – иҳәеит акәтаҕь зҭиуаз.

– Капеик акәым, маатк устоит кәтаҕьк азы, – иҳәеит ауриа.

Ари изҭиуаз ас ани ауриа иихәаз аумашәа ибан, усхыччома, закәызеи иуҳәо иҳәеит.

– Ҩба усҭоит, – иҳәеит.

– Закәызеи иуҳәо? – иҳәан акәтаҕь зҭиуаз аумашәа ибеит.

Абас ишеицәажәоз, кәтаҕьк хә-маатк ҳәа изгоит ҳәа ауриа иҳәаанза инеибагеит.

Ауриа ихәмаатк нықәыршәны (кәтаҕьцыԥхьаза хәба-хәба маат!), акәтаҕьқәа аамцарсны игеит.

Ари аумашәа ибеит, “ауриа дгазан, акәтаҕь капеик акәын изыԥсаз, хә-маатк ситеит”, – иҳәан дгәырҕьаҧәа аԥоныҟа дааит. Даеа ԥыҵыкгьы акәты еиқәатцәа ианаҭа, урҭгьы абазараҽы иахьнеигаз, ани ауриа деиҭаиқәшәан жәа-маатк (кәтаҕьцыԥхьаза жәаба-жәаба маат) иҧаны, акәтаҕьқәа аахәаны игеит.

Абас, абас мацара ари ауаԥ икәты иатцаз акәтаҕьқәа иҧиуа, аԥара рыҵнихуа, аԥоны злаиргылашаз ирҳаит, егьит. Ус иаргьы иқәрахь днеихьан, даачмазаԥохан, дыԥсит. Даныԥсы, иԥҳәысгьы аха лмоузт, акыр амшқәа цеит. Акәты акәтаҕьқәа рацәаны иатцеит. Аԥҳәыс урҭ ааидылкылан, илыманы абазар аҽы иахьналгаз шә-маатк (кәтаҕьцыԥхьаза шәкы-шәкы маат) налымҧаԥсаны ани изгалац ауриа лыкәтаҕьқәа аалымихит.

– Абарҭ акәтаҕьқәа аазгалоз иахьа аамҭала дыҟам, дабацеи? – ҳәа аԥҳәыс длазцааит ани ауриа.

– Уи аазгалоз схатца иакәын, аха дабаҟоу, иара дыԥсит, уажә сара сеиҭымхеит, – лҳәан, ус лҳәеит.

Лыԥоныҟа дааит. Еиҭах лыкәты ҷон. Пытрак ашьтахь акәтаҕьқәа ааизганы еиҭалыманы абазараҽ даннеи, ауриа деиҭааин, баала аԥара быстоит иҳәан иҭыпахь диган, мап бымкын, снеин сыбхатәоит ҳәа леиҳәеит.

– Снеиуеит, абри быкәты еиқәатцәа, абарҭ акәтаҕьқәа зҭо шьны, ичаԥаны иҟатца, са снеиуеит, – ҳәа леиҳәеит.

Лара хԥоык аҧкәынцәа лыман. Ани ауриа абанс даалацәажәан, дааиргәыбзыгын, доуижьт, еиқәышаҳаҭхеит.

Аҽҳәара иҟарҧаз азы акәты аалшьын иныкәлыргылеит. Лыҷкәынцәа адәахьы ихәмаруан, еибарыԥоны иааԥонашылан, “мама, мама, амла ҳакит акры ҳҿыбҧароуп”, – ҳәа дыркит иҳәеит. Лхәычқәа амла, амла ҳәа анс илыкәшан данырк, ирыцхалшьан акәты ахы аамылхын, азәы илҭт, ашьапқәагьы азәы илҭт, агәи агәатцәеи даеазәы илҭт. Ахы зылҭаз дунеиала угәы иҭоу идыруа убас дҟалеит иҳәеит. Ашьапы зылҭаз “хы-

ҭәу” иҳәацыпҳьаза, ахьы иҽыҵуа дҟалеит иҳәеит. Агәи агәаҵәеи зылҭаз, агәаҕь ҕәҕәа иҕраланы, дыҕәҕәаны, агәаҵәа бзиа иманы дҟалеит иҳәеит. Аха уи ала иалылдраауеи, лыҷкәынцәа анс ишыҟалаз.

Ани снеиуеит зҳәаз ауриа аҽҳәара иеибырҳәаз азы дааит. Дшааз еиҧш ачанах днаныҧшылан, анҭ иара ииҭахкәаз ыҟазам.

– Арҭ абабгеи? – иҳәан аҧҳәыс длазҵааит.

– Абас-абас ауп, аҷкәынцәа амла иакын ирысҭеит, – лҳәеит.

Ари илҳәаз иҭахымхеит, аха иҟаиҵуеи? Иара уа даангылт, дылхатәеит.

Ҧыҭк анааҵ, “бара абарҭ ҳдырееиуам, иаҳшьыроуп быҷкәынцәа”, – иҳәеит.

– Шьышьас ираҳҭои? – лҳәеит лара.

– Ахәша са ибзаазгоит, рхәы иалаҵаны ирыбҭар, иннарҵәоит, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, – лҳәан, ахәша ааиган, ахәыҷкәа рхәы иалаҵаны ирымҵалҵеит. Ани акәты ахы зфаз ари идырын, аттаҳәа длыкәсын, ихәы имҵаз аакәиҧаан аҳәа иаиҭеит. Аҳәа иафан, иара уаҵәҟьа ихышәҭны икаҳаит.

– Сан! – ҳәа иҳәан иҳәеит, – амни аҳәа акәмызт изҭатәыз, ба бакәын изҭатәыз, аха уи са исзымгәаҕьит, – иҳәеит.

Иашьцәа даарыпҳьан, ари ҳани лхаҵеи ара ҳандырхом иҳәан, иманы дыкәҵны дцеит. Рхы зланыҟәырго рмоур ҳәа ушәоу, руазәк ахьы иҽыҵуеит, рхы аланыҟәыргоит.

Арҭ рашьа ахьы иҽыҵуеит, иалаухи, ахшыѡ имазамзаарын. Ҧыҭрак еицыҟан, аха нас иара хазы иҭаххеит.

– Шәареи сареи ҳзеицныҟәом, исҽыҵуа ахьала шәара шәхы ныҟәыжәгоит, – иҳәан иашьцәа дрыцрыҵит. Дрыцрыҵын дцеит. Дахцаз феристк дылбеит, ахьы шиҽыҵуазгьы лбеит, аспирт илыржәын, иҽы дылҭалан иҭаз (ибз иқәз) аакәылхын, лара лҽы иѡҭалҵан, лара ахьы лҽыҵуа дааҟалеит. Иара ус иҽы ҭҧышша даакәхеит.

Ари имѡныфа анынҵәа, иашьцәа дрышьҭалан дышнеиуаз, ҵәак гылан, аҵәа ҽан, иааҽихын ифеит. Аҵәа анифа, дҽадахеит.

Иашьцәа, уара абра ҳашьа дҳаҧшаап рҳәан, ишьҭалан рҽаархан ишааиуаз, амни аҵәа иакәшәт. Аҵәа ааҽырхын, имфакәа ани аиҳаба иҵьыба иҭеиҵт. Ишнеиуаз ани аеада ианаавала, иҟаауа ирышьҭалт. (Рашьа иакәымзи, иара иадырт, аха дара ирзымдырит. Иалырдраауеи?). Агород аҽы иахьааиз ҵьара ҽҭрак аҽы иҭаркт. Дара агород ишалаз акәымкәа, аҧҳәыс ферист (рашьа ихьы згаз) илаҳаит абарҭ рызбахә. Илыҧшаан, дрыцлеит. Еибадырын, егьин, иалаухи, деилыркааит ари дзеиҧшраз. Илатәан аспирт лдыржәын, лҽы иҭаз ахьы лцәыргеит. Уи ашьҭахь, абри шәыр бзиоуп ибымфои ҳәа аиҳабы иҵәакәа акы лиҭеит. Ианылфа, ллымҳақәа гьало аеада аалылҵт. Дара реада инаваркын,

агород иалалт. Ари аиҳаба еиҭах аҵәакәа иҵьаба иҭамзи, иааҭихын абжа-абжа аеадақәа ириҭеит. Аеадақәа аҵәа анырфа, иуаахеит. Хаҵеи ҧҳәыси шәакәзааит рҳәан иааибырҭеит.

Аҵыхәтәан игьыжьны иааит рыѡны. Ауриагьы рангьы ыкәыргеит. Аҷкәынцәа бзиахәха инхеит, инҵит.

160. АРҦЫС БЗИЕИ ЗЫЗЛАН ЛЫҦҲАИ

Хаҵа бзиак дыҟан, дныҟәаѡын. Ҽнак дныҟәо дышнеиуаз, азба сакит ҳәа ѡныкаҽ днеит. Азы аарган ижәит, изымхеит, еиҭаирҭан ижәит, изымхеит, еиҭаирҭан ижәит, изымхеит. Арҭ аҧшәмацәа ргәы ҧҵәеит.

– Ухаҵкы, асҟак азба уакуазар, абрахь азахьы уааир, иуаҳмыржәуеи, – рҳәеит.

– Ибзиоуп, – иҳәеит.

Ани иахьырҳәаз азы ааигәара даннеи, ари акәапеи ала изызжәрызеи, ус изжәып иҳәан, ихы анҭаиршьшьы, ҽамѡак анижә, изхеит, аха азызлан иҧаҵа лҽарбаҕьа илкын, илмышьҭит.

– Соужь! – иҳәан, – Уоусыжьуам! – лҳәеит.

– Ушьҭахьҟа абзиара иҟалаз сумҭакәа уоусыжьуам, – лҳәеит.

– Ибысҭоит, – иҳәеит ианылмуза.

Длырқәит. Данлырқә, доулыжьит.

Ари ауаѡ иҧҳәыс хылҵ длоузомызт, иуахьад аҽы ҽанк аеҵыс ариуамызт. Абри иара азызлан данылкыз аены ишьҭахь (иѡныҟа) аҧа длоут, иеангьы аеҵыс ахылҵт. Уи акәын азызлангьы илҳәаз змааназ. Бзиарас иҟалаз збап ҳәа иҽааихан дшааиуаз, амни иҷкәын ииз дааиҧылт, ииз аеҵыс дақәтәоуп иҳәеит.

– Баба. Са сахазукыз сцоит, – иҳәеит аҷкәын. Ари аҷкәын идырхьеит азызлани иаби ирзеибаузи иеибырҳәази.

Ари аҷкәын деилеиҳәан, деилеицан дицны азаҽы даннеига, умш бзиахт саб иҳәан, азы дынҭалт, азы даҵәахт. Абгьы иҟаиҵоз, даагьыжьны аѡныҟа дааит. Ари аҷкәын дызгаз уаха шьтәак изылшьуа, иахьа уасак изылшьуа убас акриҽалҵо далагеит.

Ари лара аҧҳа длыман, абри лыҧҳа дҭакны длыман.

– Сан, уаѡҧсык даабгеит ҳәа саҳаит, ауаѡҧсы иаабгаз дысзаашьҭ, дызбашт, – ҳәа лҳәеит иҳәеит лыҧҳа.

– Уца! – лҳәан ари аҷкәын лыҧҳа лахь дналышьҭит. Дахьыналышьҭыз ари лыҧҳа аҷкәын длаихәаҧшын егьин, дылгәаҧхеит.

– Сан иуҽалҵозеи? – ҳәа дизҵааит.

– Абас, абас, иахьеи уахеи уасаки шьтәаки сҽалҵот, – иҳәеит.

– Иҟоу удыруоу?

– Аа!

– Сан учахны, ушьны усфоит ҳәа лгәы иҭоуп, – лҳәеит азызлан лыпҳа.
– Сара ак уасҳәоит, иҟаҵа, – лҳәеит.

– Изакәузеи исабҳәо?

– Чақык усҭоит, сан илумырбан, акәац иулҭо алахыхла, нас уара ԥсымышьҭыгак ауп иуфо, егьи ари иусҭо ачақы иаҵәахуеит, уара узырбзиахауа, узырԥсыло умфан, – лҳәеит.

– Ибзиоуп, – иҳәан ачақы лымхны иган, акәац алаихыхуа далаган, иага ифаргьы иара есааира деиҵәахо далагеит, еиҕьхараҳәа акы иманы дҟамлеит.

– Ҳаит, ари исҭо изхозаарым, – лҳәан иахьа жәкы, уаха цәкы иҿалҵо далагеит азызлан. Уагьы иара иҟаиҵац ҟаиҵон, ани лыпҳа илҭаз ачакәала ихыхуан акәац.

– Ари быҷкәын иаабгаз дышԥаҟоу? – лҳәан ҽнак азҕаб лан длазҵааит.

– Ҳаи, ианаҧьалбеит, уасаки шьтәаки изхом сҳәан жәыки цәыки иҿастҵо салагеит, аха еиҳагьы деиҵәахо далагеит, заҵа ицымлара, – лҳәеит азызлан. – Уи шьҭа са дызласыматәоу егьыҟам, аха арашь дақәсыртәоит. Арашь дақәсыртәар, аҳҭыҳәса дрысҭоит, – лҳәахт аҵыхәтәан.

– Даашьҭы сара сҟынза, дзеиԥшроу дызбап, – лҳәеит апҳа.

Данаалышьҭ, длаихәаԥш, ҩаихәаԥшит.

– Уара умцахә ыцәааит, еиҳагьы уеиҵәахеит, уашьҭа арашь уақәлыртәоит сан, еиҳагьы ууадаҩхоит, – лҳәеит апҳа. – Арашь уашьыр, аҳҭыҳәса урылҭоит. Иуура удыруоу?

– Аа!

– Арашь уанақәтәалакь, аҩада уагоит. Усҟан ууаҳәны арашь амгәацәа уцал. Нас иара адгьылахь еихоит, усҟан аҟәаҟәа уеыкәк. Уи аамҭазы иара амрагылара уаннаҟьарц иақәнакуеит, уара амраҭашәарахьтәи авара уеавак. Амраҭашәарахь уанысҟьоит ҳәа ианақәнаклакь, амрагыларатәи аганахь уеавак. Нас аҿацаҳәа уҟамчы ахҟьаны улатәа. Улалбааны уаагыл.

– Нан, абри иагьа ҟанаҵаргьы, сара саԥьал абра иҟам, – ҳәа ҳәаны уеы наҟ илыҵ, – лҳәеит. (Азызлан лыпҳа лоуп уажә ари зҳәо.)

Ари азызлан арашь дақәлыртәеит, аха лыпҳа илҳәаз игәаламшәозаи, арашь аеахькыднаҟьоз иееимҵеит, азҕаб ишылҳәаз иҟаиҵеит, деиқәхеит, дыҩеыжәҵын, дылкаԥеит. Данеыжәц, апҳа лан длыпхьан дылгеит.

– Быҷкәын иаабгаз иҟаиҵои? – ҳәа длазҵааит.

– Уи арашь дақәсыртәан, дазымшьит, аха уажә сыцәоит, сыцәан санааԥшлакь, аҳҵрыҳәса дрысҭоит, – лҳәеит.

Ари азызлан дыцәоит, аха мчыбжьык дҿыхазом, нас мчыбжьык дыцәазом. Ус ауп дшыҟоу. Лхы ныкәылҵын дыцәт. Ари аҷкәын азызлан лыпҳаи иареи иааибырҳәан идәыкәылт. Иара иеы дақәтәт, лара арашь дақәтәт. Аҟаԥыҳәа амҩа иқәылт. Мчыбжьык азы азызлан данааԥш, анҵ цахьан. Лара иразнак лҿааибылҵан арашь дақәтәан дрышьҭалт. Ари аҷкәыни азызлан лыпҳаи иҩоны ааигәара инеихьан дрыхьзо далагеит.

– Уара, – лҳәеит азҕаб, – абри сан дҳахьзоит, ԥьабаак сыкәылҵоит, аԥьабаа исыкәылҵо уазызырҩны, убри аҿҳәара исыкәылҵо цқьа уазхәыцны, убри аҿҳәара исыкәылҵо аҟынза апҳәыс улҿамԥшын, – ҳәа иалҳәт.

Лан дрыхьзеит. Данрыхьза, иара аҷкәын акагьы иалымҳәеит.

– Бара, бара, бара ахаас, бара алаԥс! Зегьы сзызуз бара боуп! – лҳәан лыпҳа дылзыҵҟьеит. – Шыкәсык аҩнуҵҟала аҳәа бажәуа, ала бажәуа, бызмахханы убра бахгылоу бҭахааит, – лҳәеит.

Ари лан ишылҳәаз еиԥш дҟалеит, дызмаххеит. Аҷкәын иҩныҟа дааит, ԥҳәыс дылҿамԥшуа, илақәа хҩаны дыҟан. Ихьызгьы ауиҳәахуа.

Ус ишыҟаз, аамҭагьы ԥытк цеит, егьит. Ҽнак ахкаара дынҭалан данаахынҳәы, иаҳәшьа хәыҷык диман, зык нкасҵәоит ҳәа дахьынҭыҵыз дибеит.

– Ҳаи, сыгәнаҳа быкәшәааит, – иҳәеит.

Нас иԥикуаиз, иҿгьы хитит. Иҿы анхит, иани иаби ԥҳәыс дизааргеит. Аԥҳәыс дизааргеит, аха ани ԥыхьатәи азҕабгьы (азызлан лыпҳа) лышыкәсгьы уашьҭа иҵит. Дуаҩхеит лара, лҿаалхан ҭакәажәык лымацара дахьыҟаз днеит. Дахнеиз уа даангылт. Ари иара ԥҳәыс дизааргән ачара аныруаз иақәшәеит, умбо!

– Нан, баала, ҳгәылара ҷкәынак ԥҳәыс дизааргеит, ачара руеит, – лҳәеит ари азҕаб (азызлан лыпҳа) зыҟны дыҟаз аҭакәажә.

– Са сцом, аха (абаҕырқәа ҩба лыман) абарҭ га, убра кәацк рыбҭар, ирфап, – лҳәеит.

– Бзиоуп, – лҳәан аҭакәажә ачарахь дахьцоз абаҕырқәа лыман дцеит.

– Изакәи, нан, аҵарақәа бнапы иқәыртәан иаабгеит? – рҳәан дахнеизгьы иԥьаршьеит. Ани азҕаб лызбахә ԥьеи илҳәарын.

– Сгәы ҽыҕьуан сымацара сахьтәаз исаазеит, – лҳәеит. Абаҕырқәа акәац хыхны инарылҵеит. Акәац хыхны ианрылҭа, ииаимаркит.

– Уаҟәыҵ, уаламкьысын, – аҳәеит абаҕырқәа руак.

– Уара уаҟәыҵ, – аҳәеит егьи.

– Ианеимарк, руак ус аҳәеит:

– Ее, уаҟәыҵ, еиҳа еиҕьуп, акәымзар Рабыҷьи Рафидеи ирыхьыз ҳахьуеит, – аҳәеит.

Арҭ абаҕырқәа акәац еимакны ирҳәоз ауаа ианраҳа, аумашәа ирбеит. Ауха ԥҳәыс даазгаз аҷкәынгьы иаҳаит. Иаииаҳа, аҭакәажә длыцны лыҩныҟа дцеит. Дахьнеиз, азызлан лыпҳа дибеит.

– Аа, абри лоуп сара сыпҳәысцәкьа нахьнатә исымоу, шәара исзаажәгаз уи иахьарнахыс иаҳәшьас дҟасҵоит, илыхәҭоу ауаҩы дисҭоит, – иҳәан ачара ирҿыцит. Ари иани иаби изаргаз даарыдыркылан, азызлан лыпҳагьы иаргьы иаҳәшьас дҟарҵеит.

161. АНХАҨЫ ИПА ҬҲӘЫС ДШААИГАЗ

Дыҟан аҳак, диман ҧҳа заҵәык. Уи азҕаб лыпшзара азбахә даара хара инаҨохьан. АзәырҨы арҧарцәа лышьҭалахьан дыргарц, аха уи лгара зылшоз ҳәа азәгьы дҟамлеит. Уи дысгоит ҳәа лара лҷы инеиз азәгьы деибганы дзыхнымҳәыцызт.

Абри аҳ ипҳа лызбахә нхаҨык ипа иаҳаит. Абри лҷы сцароуп, сыҷпысшәароуп ҳәа дпапашькны даақәгылт.

– Дад, уара иуеипшызма, арҧарцәа ҕәҕәакәа азәырҨы цахьеит уи лахь, аха акагьы рылымшеит. Улҟәацҭ, уҭахоит, – рҳәан иани иаби ихьынҳалт, иҕьаҵәыҕьаҵәит, анс рҳәеит, арс рҳәеит, аха иеапсреиҭан имуит.

Иҭаацәа ирҳәоз агәхьаа мкыкәа, дырзымзырҨыкәа ирашь днақәтәаны апҟаҨоҳәа ддәыкәлеит. Аха, иалаухи, дахьцо амҨагьы издырзом, иарбан гану дахьцо седроу.

МҨакы даныланы дцо, дцо дышнеиуаз, бна дурак дыланагалеит, ауха уа дыҧхьеит. Ашьыжь ианааша, еиҭах ирашь дақәтәаны дышнеиуаз қыҭак дналанагалеит. Данаапса, ҭакәажәык лкәацә аҷы дымҨахыҵит. Аҭакәажә асҟам дыкәиан дыцәан. Анхаҩ ипа даныҨонала, дааҧшит.

– Ҳаи, нанхеит, ари аҨыза аҨоны уаҵәашьаны узламҨахыҵзеи? Уааи арахь, утәа, – ҳәа асҟам даахан дналыртәеит.

Нас илеиҳәеит иара дышныҟәаҨыз, зҕабк лызбахә иаҳаны дышцоз, аха дахьцо амҨа шизымдыруа. Аҭакәажә арҧыс ииҳәаз анлаҳа, дааҕьаҵәыҕьаҵәит.

– Нан, нан, сыҷкәын, уахь умцан, уцаргьы уеибганы арахь узыхынҳәуам. Сара сыҷкәын заҵәгьы умцан ҳәа сшихьынҳалаз имукәа дцеит, аха дзымгьыжьзеит, ихабарҳәагьы уаҳа акы аасмаҳаит. Уа инеиуа деибганы дзыхынҳәзом. Уи азҕаб даара ллеишәа баапсуп. Арантәи арҧыс даннеилак, ауха уи азҕаб длыцшьтарҵоит, ашьыжь ианнеилак, дыҧсны инеихагылоит. Убри ауха дымпсыкәа деиқәхар, уи азҕаб диццоит, лҭынхацәагьы мап мҳәакәа дирҭоит. Мамзар ихы хҵәаны аҵәҨан иахадыргылоит, – лҳәеит аҭакәажә.

Абас уи аҭакәажә умцан нан, нан, ҳәа дшыҕьаҵәыҕьаҵәуаз ашырҳәа ирашь дҨақәтәан, дылҭҟьан ддәыкәлеит. Ианимуза, амҨагьы дыкәлҵеит.

Аҭакәажә ишиалҳәаз еипш, агаҿа даваланы дцон. Ус дышнеиуаз ҧсызк ҧаҟь-ҧаҟьуа аҟәараҿы иахьыкәыршәыз, апсра ишаҿыз ибеит. Ани аниба, ирыцхаишьан, дааҭгылан, дылҿыжәпан, аҧсыз аашьтыхны азы иналаиршәит. Иаргьы дыҨеыжәлан имҨа днықәлеит.

Ус дышнеиуаз, ари дзызцоз азҕаб лашҭа дазааигәахон еипшаан, ишьтахьҟа азәы ибжьы геит иҿацаза. Иаразнак анхаҨы ипа дааҭгылт. Ани зыбжьы газгьы ирашь дақәтәан, днаихьзеит.

– Уа мшыбзиа! – иҳәан дааеыжәҵит.

АнхаҨы ипагьы дааеыжәҵит. Апсшәақәа ааибырҳәеит.

– Уара уахьцо суццоит, Ҩызарасапсаны суҧхьазозар, судкыл, – иҳәеит ари ихьзаз.

АнхаҨы ипагьы мап мкыкәа дақәшаҳаҭхеит.

– Уара узышьҭоу, иуҭаху сара издыруеит, аха уцарц ахьуҭаху анеира даара ицәгьоуп. Агәашә аҿы аҳәак кнаҳауп, зны хыхь ицоит, зны ҵаҟа ицоит, уа анеира згәыҕьуа дааиҨнаҵәоит ауп. Умцар анумух, ҳдәыкәлап, ҳеанаҳшәап, – иҳәеит ари инаихьзаз.

Инеит. Агәашә аҿы ианнеи, анхаҨы ипа аҳәа ҵаҟа ианлеиуаз иаразнак абгьааҳәа длахыпан наҟ ашҭа дылҭапалт. Аҳәа хыхь ианцоз иҨызагьы длаҵпан наҟ дылҭапалт.

Арҭ рнеишьақәа егьи анырба, апшәмацәа ирамхацәгьахан, иаадәылпын апсшәақәа раҳәаны, ахан ахь иныҨнаргалт.

Аҳ иаразнак иауимдырхуаз арҭ ззааз.

– Уара ара хы-цәҨанк аанханы иҟоуп хыбаҨда. Шәара шәыхкәа уа иахаҳаргылозар акәхап, – рҳәеит апшәмацәа.

Ианыхәла, азҕаб дахьышьҭалоз инаргеит. Уа даагылт анхаҩ ипа. ИҨыза егьи ауаҭах аҿы дышьҭарҵеит.

– Абра, ҳабжьара ашә аумыркын, – иҳәеит иҨыза.

Аҵхыбжьон рыцәапсымҭазы ари иҨыза дҨагылан ашьшьыхәа ашә ааиртын дааҨналеит, анхаҩ ипеи азҕаби икахаа ицәан. Ус иааҨналаз цәашьык аиркит. Убри иақәыршәаны азҕаб лҷы маҭык ааҭыҵит анхаҨы ҷкәын сицхауеит ҳәа. Уи аамҭазы иҨыза иаҳәа ҭҕәыцәаа даазыҵкьан, ахы Ҩахицҟьааит. Даҿа ҧытрак ашьҭахь даҿа маҭыкгьы лҷы ааҭыҵит. Уигьы ишьит. Абас, абас мацара быжь-маҭык ишьит азҕаб лҷы итыҵкәоз.

Ашьыжь ианааша, анхаҨы ҷкәын деибга, дызҨыдаха дҨагылеит. Аҳ деигәыргьеит. Ачара ду иуит, ипҳа диҭаны амҨа иқәиҵеит.

Арҭ ахҨык еицны ишааиуаз, ани анхаҨы ҷкәын уахь данцоз аҧсыз аҟәара иқәыршәыз иахьибаз ианааи, иааҭгылт.

– Акы уасҳәоит уақәшаҳаҭхозар, – иҳәеит анхаҨы ҷкәын иҨыза.

– Сақәшаҳаҭхоит, – иҳәеит.

– Ус акәзар, уареи сареи ҳаицныҟәеит, аҨызара ҳзеибауит, ари азҕаб иааҳҭо уареи сареи деиҨоаҳшароуп, лыбжа уара ига, лыбжа сара изгоит, – иҳәеит.

АнхаҨы ипа дақәшаҳаҭхеит. Ас ала еилазеит.

Абри иҨыза иаҳәа ааҭихын азҕаб илықәкны ианирхха, лыҨнуҵҟа илыҕраханы иҟаз аматҟәа рытра лҷыҵшәан иаакаҳаит.

– Абри азы акәын изысҳәаз, дрыцкьаны дустарц акәын, уажәшьта уара думаз, дга, шәеидажәлааит. Сара сыпсуаны абра аҟәараҿы иқәыршәны иубаз, срыцхашьаны амшын зы иалауршәыз, зыпсы еиқәурхаз соуп. Ари Азҕаб лҷы аматҟәа быжьба ҭыҵуан, урҭ уара урфон,

аха урҭ нсырҵәеит. Сара аԥаимбар сааишьҭит. Амҩа бзиа шәыкәлааит, – иҳәан, амшын дынзаапҟала дцеит. Анхаҩы иҷкәынгьы иԥҳәыс диманы аҩныҟа дхынҳәит. Дахьааиз, игәырҵьан ачара ду руит.

162. ҬАСКӘАЧ-ИПҨА САВЧИТ

Қыҭак аҿы иҟан хҩы аишьцәа. Руазәк Ҭаскәач ихьзын. Ари Ҭаскәач иашьцәа ҭаацәаран. Иаргьы ԥҳәыс дааигеит. Абарҭ аишьцәа ирацәаны ауахьад рыман. Ауахьад ирымаз аԥхын ашьха ирышьҭуан, очередла ирбон. Зны Ҭаскәач иочеред ааит. Ауахьад ихьчаларц ашьха дцеит. Иара данца ишьҭахь, иԥҳәыс аԥа длоут. Ари аԥа илоуз иаразнак изҳаит.

– Бара, сан, банаҵьалбеит, сара аб дсымазами, абыда сима? – ҳәа иан длазҵааит ианизҳа.

– Абыда ушԥаии, аб думоуп, – лҳәеит ачкәын ан.

– Нас аб дсымазар, дабаҟоу, дызбазоме? – иҳәеит.

– Аеқәа ихьчоит, ашьха дыҟоуп, дауеит, – лҳәеит.

– Иҟоу басҳәап, сан!

– Аа, нан.

– Иҟоу убри ауп, аеыхьча иԥа ҳәа сыкәлацәа исарҳәо сҟаларҳәа сшәоит. Са сцоит, уахь, иара иахь, иара арахь даасышьҭуеит, – иҳәеит.

– Моумоу, уара ушԥацо, – лҳәеит ан, аха иара имукәа дцеит.

– Уа мшыбзиа, саб! – иҳәеит дахнеиз.

– Уа бзиа убааит, дад, уа уеиԥш ачкәын бзиа са дсыздәада, аха уара уламыс азы иуҳәеит, – ҳәа еиҳәт иҳәеит.

– Сагьиит, сагьааит, ауахьад са избоит, уара аҩныҟа удәыкәсҵарц сааит, – иҳәеит.

Аб азнык азы имуит, мап икит, аха нас иԥа дыԥхаиҵан аҩныҟа дааит. Данааи, иҵаацәа, иашьцәа аԥа дуоут анцәа иԥьшьоуп ҳәа рҳәан иҳәеит, иаргьы иԥсы ааҵалт иҳәеит.

Абри ачкәын иуахьад дахьрыцыз ааигәа аихатә гәашәҿаны нхарак ыҟан. Аеқәа ууанза изырыхьчозгьы абни аихатә гәашә иҵалар ҳәа ишәаны акәын. Ачкәын днеин, напыла аихатә гәашә даахан, иаариртит, иеқәагьы наҟ иҵеиҵеит. Ус даныԥшы, ԥҳәыск дауеит дпапашькны, дызусҵада сгәашә аартны арахә ҭазцаз, Ҭаскәач-иԥа Савчит ҳәа дыҟан, убри ида уаҩы изыгәыгьуамызт. Аха уи дымицт, дихьазаргьы дымшәыцт, дышәхьазаргьы ара дзаауамызт лҳәеит.

– Сагьит, сагьшәит, сагьааит, са соуп Ҭаскәач-иԥа Савчит! – иҳәеит Савчит.

Аҭакәажә анс лҳәо данааи, дааникылан, еиқәԥан, ҵлак ашьапы дҩаниҟьан уа даалылгеит, дыцкьа дигеит. Уи данишь ашьҭахь, ҷкәынак дааит иерыцәгьазаны.

– Сыхкаарагьы арахә ҭаҵо, сангьы душьуа, – иҳәан, дааи дааизыҵкьеит.

Иааи иааиқәԥеит, Ҭаскәач-иԥа Савчит диааин, уигьы аҵла дҩаниҟьан дладирцхәалт.

Уи данишь ашьҭахь, даҽеазәы даахт.

– Уара закәызеи иҟауҵо? Сыхкаарагьы арахә ҭаҵо, сангьы душьит, сашьагьы душьит, – иҳәан, атах-сахҳәа иааиҵагьыжьын аиқәԥара иалагеит.

Аиқәԥара ианалага, аҵәҩан еиԥш дҩышьҭихын (ани иааз иоуп изуа, ҭәҵәазак иакәын умбо), Савчит ишьамхаҟынза анышә дҩыҵеиҵеит. Савчитгьы иҽааирҵәҵәан, адауы (ддауын ани иааиз) дҩышьҭыхны аҵәҩан анадырсуеиԥш шьамханынза дыҵеиҵеит. Ус ишыҵеибаҵоз, адауы Савчит ихәдаҟынза анышә длыҵеиҵан, инапы лаиқәгәаны дикит. Нас ус иҳәеит адауы:

– Уара усшьит ҳәа сангьы дысзыбзатәуам, сашьагьы дысзыбзатәуам. Ак удсҵоит иузыҟаҵозар, уԥсы еиқәсырхоит, – иҳәеит.

– Исыдуҵозеи? – иҳәеит Ҭаскәач-иԥа Савчит.

– Иуыдсҵо убри ауп, амшын нырцә мшы змоу зҵабк дыҟоуп, убри дысзааугар, уеқәагьы ара ахкаара иҵазааит, – иҳәеит адауы.

– Ибзиоуп, – иҳәеит Ҭаскәач-иԥа Савчит.

– Иуасҳәо уи ауп, акы уаҵәымшәан. Адунеи иаақәыршаз зегьы уриааиуеит сара сыда, сара узсиааиуам, – иҳәеит адауы.

Уи ала адогор ҟарҵан Ҭаскәач-иԥа Савчит ддәыкәлеит. Акыр дныҟәахьан, дышнеиуаз азә диԥылан, мшыбзиа иҳәан, егьи иԥылаз дагьхьаԥшит.

– Уара, иҟалеи, мшыбзиа ҳәа ануасҳәа, уаасыхәаԥшны бзиара убааит ҳәа соуҳәар ҟамлози, – иҳәеит Ҭаскәач-иԥа Савчит.

– Сара уи аҟара аумашәа сызбаз Ҭаскәач-иԥа Савчит дубар иагьа дҧьоушьарын, – иҳәеит ари иԥылаз.

– Ҭаскәач-иԥа Савчит захьзу сара соуп, – иҳәеит.

– Ҳаи, уабацо, аҩыза дуҭахзами? – иҳәан диазҵааит.

– Дзыстахымзеи, уаала, ҳаиҩызцәаз, – иҳәан, арҵ рееаидыркылан ишнеиуаз азә бахәык дадгылоуп, иԥыххаа арбгара даҿуп.

– Бзиа ууит! – рҳәеит Ҭаскәач-иԥа Савчит иҩызагьы иаргьы, аха дхьаԥшынгьы дрыхәампшит.

– Уара уанаҧьалбеит, саргьы суаҩуп, бзиа ууит ҳәа ануасҳәа, уаахьаԥшны усацәажәарауазеи, – иҳәеит Ҭаскәач-иԥа Савчит.

– Сара сҧьазшьаз Ҭаскәач-иԥа Савчит дубар зынза иуузарымызт, – иҳәеит абахә зырбгоз.

– Ҭаскәач-иԥа Савчит сара соуп, – иҳәеит.

– Аҩыза дуҭахзами? – иҳәеит абахә зырбгоз.

– Дзысҭахымзеи, – иҳәан еиҧызцәахеит.

Уажәы хҧык ыҡоуп. Ахҧыкгьы леидтәалан ашьа рылибахит. Азәы ишьа азәы ижәит, азәы ишьа азәы ижәит, еишьцәахеит уажәышьҭа.

Ахҧыкгьы еицны рҽылархан амшын аҡәараҽы илеит.

– Аҟыдкәа ааидҳәаланы са сцап, шәарҭ ара шәыҡаз, – иҳәеит Савчит.

– Шәысҭ, – иҳәан саркьак иман, иаацәырганы ириҭт.

– Сара сахьынзеибгоу абри асаркьа кеикеиуа иҡоуп, санықам, амнахь ажәҧан хәашьхоит, абри асаркьагь хәашьхоит, – иҳәеит.

Ари ас иҳәан дцеит. Амшын дырт иқыдкәа дрықәтәаны. Амшын дырын дахнеиз ҧнык гылоуп, амардуан амазам. Даҵаҵшуеит ауп, дызлакәлои. Днаҵшы-ааҵшуа дышгылаз цгәык амни аҧны асоф аҡынтә иҵан атыҡҳәа икаҵеит.

– Уара ара ууаит, аха са суцымхраар, агьулшом, са суцхраауеит, уара акыр уаҵсазар, – аҳәеит иҳәеит ани ацгәы. – Сцыхәа аанукылар, са ухәнызгоит, – аҳәеит.

Ари афырҳәа днеин ацгәы аҵыхәа ааникылан днахьынҳалт, аҽынанахан атыр-тырҳәа дҧыхәнанагеит асоф аҽы.

– Иҡоу удыруоу? – аҳәеит.

– Аа!

– Иҡоу уи ауп, жәаҧа уада аҡоуп, уара узышьҭоу аҵыхәтәантәи аҽы дышьҭоуп, сара ашәкәа аартуа сцалоит, уара усышьҭаз. Лара уажәы ашьыбжьон ҳәа диоуп. Лыхцәы цаҡа адашьма иқәуп. Дшыцәоу атыҡҳәа улкылсны лыхцәы уаамцасны икны дзықәиоу акаруаҭ ашьапы иаакәыршан иукыр, убри уеиқәнархоит. Убри ада ҵсыхәа умам, – аҳәеит ацгәы.

Ацгәы ишаҳәаз иҡаиҵеит. Ари анылба, азҵаб арцәааҳәа дыҳәҳәан, сыблит, абра уаҧҵсык дааит лҳәан дыцҡьеит, иара лыхцәы акаруаҭ ашьапы иадҽаҳәалан икын, дабацоз.

– Уара ухаҵазар, са сыҵҳәысуп, – лҳәеит ианиму.

Нас доуижьт.

– Амна азхаз уқәгыл! – лҳәан, аҧныргәаҽы днаганы дналыргылт. – Уашьҭа усыхәаҵшла, – лҳәан, аҵенџьыр аҽы аҳәа кнаҳан, лара афырҳәа днеин, иаразнак аҳәа аҭра иааҭылхын ианаалырхха, иара дшәан ишьамхы ныцакшеит, аха дкамҳакәа дҧагылт.

– Ҳаи, гьаауыр, рацәа иахабалак усиааит, – лҳәан, хаҵеи ҵҳәысси иеибагеит.

Ари ацгәы рыматц ауеит. Ус иҡан.

Ҽнак иара шәарыцара сцоит иҳәан ддәықәлеит. Умцан лҳәан, аха имукәа ацгәы дылбаанаган ҵытк данынаскьа, ани дахьхәит, иҵҳәыс дыгәхьааигеит. Дгьыжьны дааит.

– Быгәхьаазгоит, бымҭак сыбҭар сахәаҵшлап, – иҳәан лыхцәы цырақәак илҭеит.

– Ари схәыц уцәымзааит, убра ҷьара ушнеиуа зык ыҡоуп, иуцәкашәар, азы иагоит, адауцәа ирбар исзаауеит, – ҳәа лҳәеит иҳәеит.

Дахныҵыҵыз дауцәак дрықәшәан, адауцәа дышрабашьуаз ани иҵҳәыс лхәыцқәа зҭаз икалам ицәыҵшәан азы иалашәт, иагеит.

Ари иара адауцәа драбашьт, егьит, дыриааит. Дгьыжьны дааит. Дааины егьины дшыҡаз акәымкәа ианыҵшы, ҭбак кәалаауа амшын ихыланы иаауеит.

– Уара иусҭаз схәыцқәа абаҡоу? Иуцәкашәазаап, анҭ иаауа зусҵцәада? – лҳәеит.

Ани аницәкашәа, азәы ибазаап, ианиба, ҳәынҵқарк иганы ииҭт. Аҳәынҵқар ианиитә, убри ахәыц зтәу ҭацас дысзаашәымгар ҡалом, иҳәан ар дәықәиҵеит. Урҭ ракәын иаауаз.

Ҭаскәач-иҵа Савчит урҭ драбашьын иҭаирхеит. Даеа хә-ҭбак ааит. Ахәбагь ҭаирхеит.

Арҭ аҭбақәа зыцәҭахаз аҳ ихы кны дхырқәақәо дыштәаз ҭакәажәык дааит. Иухьзеи ҳәа диазҵааит.

– Исыхьыз, егьиз акәым, абри аҭакәажә игәаҵьны дышҵасацәажәа, наҡ дысҵыржәга, дышәшьы, – иҳәеит.

– Сара сушьуеит, аха уҭбақәа ҭазырхаз сииааиуазаргьы уздырамеи? – лҳәеит лара.

– Ибылшараны иҡоузеи уи аҽы? – иҳәеит.

– Флыкак, баҵлыкак азна аҧы, баҵлыкак арҧышьыга ахәшә – абарҭ сыҵ, са сцан даазгот, – ҳәа иалҳәеит.

– Бзиоуп, – иҳәеит. Ари аҭакәажә изылҳәақәаз рыла дааиқәиршәан, дцеит, днеин дызхыҵт, ани аҧны ахгылаз ааигәа дтәеит.

Савчит даныҵшы, аҭакәажә дибеит.

– Амни аҭакәажә рыцҳак лоуп, даганы лызхара лҽаҵаны доуҳажьып, – иҳәеит.

Иҵҳәыс ус лҳәеит:

– Уара, улҡәаҵ, аҵҳәыс иҡалымҵо егьыҡам, ҷьара ҳаилалгар ҡалоит, – лҳәеит.

Аха, иалаухи, ари иҵҳәыс лҳәатәы хаимҵакәа, аҭакәажә дааигеит, днадыртәан акрылҽарҵеит. Даргьы натәеит. Инылатәа, аҧы цәырылган ижәжәы ҳәа ралҳәеит.

– Бара ижә, –рҳәеит.

Лара аҧы лжәит, арҧышьыга дара ирылҭеит. Аҧыцьагьы уа инхышәҭит.

Азҵаб даашьтыхны дылгеит, ачкәын ихыбаҧ ҭганы илыршәын акаруаҭ аҵаҡа иҵалыжьт.

Ани ачкәын иҧызцәа ахьтәаз ианынаҵш, исаркьагьы хәашьит, ажәҧангьы ҧежьхеит. Ҳаи, чеи рҳәан апҡаҧоҳәа иҧаҵибарҡьан амҧа инықәлан, амшын инхылан ицеит. Иахнеиз, ани аҧны иаҵаҵшуа

инатцагылан ацгәы ҟыу-цәуо илалбаан, ихәнанагеит. Илыҩналазар, рҩыза дыпҵсны дкажьуп. Дырцәут, дырхьит. Иаанылаихәапш, ихагәыцә кылтцәаны икажьуп.

– Ҟоҳ, ари дыбжаны анышә даҳзатом, – рҳәеит.

Ишеимдоз ихшыбаҩ акаруат ацаҟа ишытцаршәыз рбеит. Иаарган ани ихы ианҩарҵа, “ҳаи” ҳәа иҳәан дҩагылт иҳәеит. Иҩызцәа ибеит.

– Шәарҵ ара шәыҟаз, сара сцоит, – иҳәеит.

Дцеит ари иҵҳәыс дахьыргаз. Ари лара дахьнаргаз чара руан, дзызнаргаз уаҩ длыдылкыломызт мыш ҩынҩажәа.

Ари Савчит дахнеиз ҷьмахьчак дибан, умаҵәақәа сыҵ, сымаҵәақәа усҭоит иҳәан, иааилазан иҽааиҵсахт. Аҷьмахьча имаҵәақәа ааишәицан, дцеит. Дахнеиз аҵакәажә астол дыққәыргыланы дрымоуп. Ари аҧкәын данырба, басиавкак иоуп рҳәан акы наимцарыҵсеит, дызусҵцәкьаз абардыруаз.

Ашьыжьымҵан азыхь аҽы днеины дыштәаз аҳ иҵҳа азы лгон аирыз ала. Азы сыржә иҳәеит Савчит. Зназы илымуит, аха нас диргәыбзыҵын, дирқәын, азы лымхны ижәызшәа иҟацаны ани лҵаца (иара ари Савчит иҵҳәыс) лмацәаз аирыз иҵаиршәт. Азҕаб (аҳ иҵҳа) ари азы лыманы иналган лҵаца лнапы алаллырзәзәон, ахы анылалырха, амацәаз ҭшәан, аҵаца лнапы ианшәалт. Иаразнак илдырт лмацәаз. Савчитгьы ааигәа дшыҟаз аулзымдырхуаз нас!

Савчит дцахын аҷьмахьча иҽы имаҵәақәа иҵсахын дааит, ибзиазаны иееилаҳәаны. Аумашәа дырбеит ажәлар дызбаз.

– Аҳәынҵқар ачара иируаз деигәырҕьаны апаимбар дизааит, – рҳәеит.

Ауаа шанхан ихәапшуеит. Аҵакәажә дааиҧыхьашәан, дҩышьҭихын акәац зҭаз ақәаб дылҵеицан дылҵеиблит. (Савчит иоуп иҟазцо). Ажәларгьы ари паиамбару ҷьыршьоит.

Дышнеиуаз аҳәынҵқар иҟны днеин дидныҳәалеит.

– Ҭаца дааугеит, аха ажәлар маҷны еизугеит, абыржәыцәкьа адырра рыҵаны зегьы еизга! – иҳәеит.

Аҳәынҵқар ажәлар адырра риҵан, еизигеит.

– Арахь уаацәырцны ажәлар уаарылапш, – ҳәа иеиҳәеит аҳәынҵқар. Изҳәо Савчит иоуп. Ажәлар срылапшуеит ҳәа аҳәынҵқар асоф данаақәгыла, Савчит иаҳәа ааҭыхны ихы хырпа дылкаижьт. Уажәышьҭа днеин иҵҳәыс даашьҭихын ихьышьҭрахь, анҵ иҩызцәа ахьыҟаз аҩнаҽы дааит.

Уажәышьҭа адауи иареи ирымоу адогоргьы ааигәахеит. Амҩа иқәлар акәын. Зегьы реиибаркны ишааиуаз ари иҵҳәыс дцааит, уара сызаауго уара ухазы сааугауоу, азәыр изы сааугауоу ҳәа.

– Аа, баазгот, аха абригь-абригь адауи сареи адогор ҳабжьоуп, убри азоуп бзаазго, иара дысиааиуеит азоуп ас зыҟасцо, – иҳәеит Савчит.

– Уиииааиратәа уҟасцар иулшару? – лҳәеит лара.

– Ҳаи, сиииааиуанда уаҳа исҭахыз? – иҳәеит Савчит.

– Иҟоу убри ауп, адауы жәеиза палтак ишәоуп аҷыри ашьанҵеи ирылхны. Уаалаганы сара жәаҩа кәафҭа сышәҵа. Иара иҽы санноугалакь, абри аиқәаҵәа изы аума сзааугаз ҳәа сыхәхәоит, акакала скәафҭақәа сшәысхуа салагоит, иаргьы ипалтақәа ишәихуа далагоит. Иара жәаиза анишәихлак, ижьы амацра аанхоит. Сара кәафҭак запасны исоуеит. Убасҟан, иулшозар, уаҳәа аус ару, – ҳәа иалҳәеит.

Арҵ еиманы адауы иҽы ианлалбаа, азҕаб аҳәхәара далагеит, абри адауы цәыбблажә изоума сзааугаз ҳәа. Савчит ус иҳәеит:

– Ари ас дыҟоу ҷьыбшьома, ицәыбблу амаҵәақәа роуп, мамзар ицәа, ижьы дҟәашьза дыҟоуп, – иҳәеит.

Лара лкәафҭақәа лшәылхуа, адауы ипалтақәа ишәихуа, зегьы анааишәих, Савчит иаҳәа ааиҟьан, адаугьы ихы аахиҵәыцәааит.

Савчит иҵҳәыс иара дизынхеит, иҩныҟа иаб Ҭаскәач ишҟа дааит. Ачара ду руит.

163. ХҨЫК АИШЬЦӘА

Дыҟан нхаҩык, иман х-ҩык апацәа. Анхаҩы игәы бааҧсхеит. Иҷкәынцәа даара рхы аҷьабаа адырбеит, ахәшә-абыҕьшәы, анс-арс рҳәеит, аха ахәшә рзымпшааит. Ацыхәтәан аҵаҳмада дахьышьҭаз ажәабжьны иаҳаит иҟоуп хәшәык ихараны, тәылак аҽы ҳәа, “убри ахәшә сзаашәгар, сыбзианатәуан” ҳәа реиҳәеит иҷкәынцәа.

Ас иҧацәа ианреиҳәа, ҩыџьа дәықәлеит ахәшә ҳзыпшаауазар ҳәа. Арҵ ахҩык рҟынтә рашьа еиҵбы дук даҧсам ҳәа дыршьон, аиҳабацәа еиҳа рхы иахәошәа, иҵагьы ахаҵара рылоуп ҳәа рхы ршьон. Ани дааныжьны аиҳабацәа дәықәлеит.

– Уара, шәара шәахьцо саргьы сцоит, – иҳәеит аиҵбы.

– Уабацо уара, иулшозеи? – рҳәеит.

– Моумоу, шәара шәахьцо саргьы сцоит, – иҳәан, имузт дрышьҭалеит.

Дара хараны ицахьан, ишнеиуаз хы-мҩакы ахеихагылаз инеит. Амҩақәа руак ианылаз дхынҳәны дзаауам, егьи ианылаз даар ҟалоит, егьи ианылаз дауеит. Арҵ еимаркит са сцоит абрахь, са сцоит абрахь ҳәа. Арҵ уара уца, са сца ҳәа еимаркуа ианалага, реиҵбы даацәажәан ус иҳәеит:

– Абри ахаҳә (хаҳә дук шьҭан) ду аашьҭыхны наҟ насҭха ишьҭазцо абри уаҩ дахьзымаауа амҩа дықәлааит, – иҳәеит.

Аиҳабы длеин ахаҳә длахагылан дахеит, дахеит, аха изышьҭымхит. Агәыбжьанытәгьы длеин ахаҳә дахеит, дахеит, аха измыркәацеит.

– Шәнаскьеишь! – иҳәан, аиҵбы длеин ахаҳә дҩахан иҩышьҭихын, наҟ иршәны икаижьт.

“Ҟоҳ-чоҳ!” рҳәеит иашьцәа аиҳабацәа.

– Ари уаҩ дахьзымаауа амҩа са сазцоит, ани ауаҩы дхынҳәыр ҟалоит ҳәа изну амҩа агәыбжьанытә уаныланы уца, арахь амҩа маншәалоуп ҳәа изну аиҳабы уаныл, – иҳәан, арҭ зегьы мҩакы-мҩакы иануланы идәыцәлеит.

Арҭ цеит, иахьцаз игәаҟт. Агәыбжьанытә дхынҳәны дызлаауа амчи алшареи имамкәа дрыцҳахан данықала, азәы дидикылан ҳәахьчас диман. Аиҳабгьы убас азәы иҿы днеин аџьма ихьчон.

Ари аиҵбы, ани зегь реиҳа иуадаҩуп ҳәа иҧхьазаз, амҩа данылаланы дышцоз акәымкәа, акыр днаскьахьан ҧҳәызба ҧшзак дибеит, абас днаҧшны дибеит асоф аҿы дыцәтәан. Ларгьы дааҧшны дылбеит.

– О, уара, уа инеиуа, уанаџьалбеит, ухы зурзуазеи, ухы зҭаурхозеи? – ҳәа наиҟәҿылҭит.

– Избан сзызуазеи, сызҭахозеи, иҟоузеи арахь? – иҳәеит.

– Узырзуазеи умбо, саргьы абас сымҵарсны саанагеит агәылшьап, ҩ-хык зхагылу агәылшьап, уабеит, уафеит ауп,– лҳәеит.

– Ус акәзар, убри ааназа џьаргьы сцом, – иҳәеит.

– Уанаџьалбеит, ухы рыцҳаумшьазо, ухы зҭаурхозеи, уаҟәыҵ наҟ, угьажьны наҟ уҩныка уца, – лҳәеит, анс лҳәеит, арс лҳәеит, аха имуит.

– Сафозаргьы сафааит, – иҳәан иҳәеит, уа дшыҟаз агәылшьап ааит. Ианааи, агәылшьапи иареи еиҟәҧан, аҳәа иикыз рыхханы агәылшьап дласын ишьны еизҟьа илкаижьт.

Агәылшьап анишь, азҕаб длазцааит “абас, абас саб дычмазаҩуп. Абрахь хәшәык азбахә саҳан саауеит, иабыкәу иахьыҟоу?” ҳәа.

– Уи уара узышьҭоу ахәшә абас сара унасаҩсны ушнеиуа сара саҳәшьак даҽеа гәылшьапк даган дамоуп, уи агәылшьап ари иушьыз ацкыс еицәоуп, х-хык ахагылоуп. Уи унаҩсны ушнеиуа саҳәшьа еиҳабза быжь-хык змоу агәылшьап дамоуп. Убырҭ агәылшьапҟәа узшьыр, нас ахәшә узышьҭоу уоуеит, аҧшаара мариоуп, мамзар ҧшаашьа амам, – ҳәа иалхәеит ари азҕаб.

Уи азҕаб дналҧырцын иҿынеихан, дцо, дцо дышнеиуаз акәымкәа, даҽеа зҕабк даҽеа ҩнык асоф дыцәгыланы дибеит.

– Уа мшыбзиа! – иҳәан дналыдгылт.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит! – лҳәеит.

– Абригь-абригь адгьыл аҟны сцар сҭахуп, х-хык зхагылоу агәылшьап анхарҭаҿ, акыр бжьоума? – иҳәан длазцааит.

– Ҳаи, уанаџьалбеит, закәызеи иуҳәо? Уи уаҩытәыҩса дахәоны ҳәа иҟам, ушьҭыбжь аҳар, уажәыцәкьа иаауеит, саргьы абра саанаган самоуп, адунеи иаааиуа ҧстәыс иҟоу зегьы ашьуеит, уара ухы зыхурҟьозеи, успырцны уца наҟ! – лҳәеит.

– Моумоу, сара уи ааиааназа сааҧшыр сҭахуп, – иҳәан, имукәа уа даангылт. Дымцакәа уа дшыҟаз агәылшьап аакылст. Ианааи, ари

аҧкәыни агәылшьапи еигәыдлан еиқәпеит. Акыргьы аџьабаа ибеит, аха атцыхәтәан иара даиааит. Ишьит.

– Абри быжь-хык зхагылоу агәылшьап абыкәу иахьыҟоу? – иҳәан ани азҕаб длазцааит.

– Уи ахьыҟоу макьана такә набжьоуп, аха уи уахәарым, уаҟәыцҟ! – лҳәеит азҕаб, аха имукәа дызқәлырҧшыз амҩа иҩаниршәлан дцеит.

Дцо, дцо дышнеиуаз, дибеит ани ахпатәи азҕаб.

– Уа мшыбзиа!

– Бзиа убеит, бзиала уаабеит!

– Абра быжь-хык зхагылоу агәылшьап ыҟоуп ҳәа саҳан, саауеит, – иҳәеит.

– Аа, уанаџьалбеит, ухынҳәы ушьҭахьҟа, арахь ашҭа сҭалоит ҳәа уаламган, уусҟәа цәгьахоит, ари агәылшьап ҳәа уара узҿу хәарҭаҧшык амазам, усцәашьуеит, уҧхасҭахоит, ушьҭахьҟа угьажьны ушьамхы уеарга, – лҳәеит.

– Моумоу сцом, абра џьара ааигәа сеысцәахуеит, агәылшьап анааилакь, уҧсы абаҭоу, уҧсы ахьҭоу саҳәа ҳәа базцаа, – ҳәа леиҳәан ари ачкәын иеицәахырц дхынҳәны дшааиуаз, арашь хьозаарын, ахьара ацәыуадаҩхан игәаҟуан, дақәшәан, еилиргеит.

– Ҳаи, абаапсы, сыпсы еиқәурхеит, агәаҟра ануоуа (ахәыц инаҭеит) схәыц аацәыругар, уаҧхьа саагылоит, суцхраауеит, – аҳәеит арашь.

Уи арашь ахәыц иџьыба иааҭеицан, иара днаҩсын дышнеиуаз, абжьас ашьапы шәуазаарын, иахьуан, аха иалидраауаз, исшьуеит ҳәа деихсын, амни ашьапы ахьшәуаз иақәшәан, ашәара ҧжәан ахьаа тәеит. Абжьас ашьапы ахьаа антәа, игәырҕьацәа иҟалан, ахәыц аалнахын инаганы инаҭеит.

– Абри ахәыц цәахны иумаз, агәаҟра уанақәшәалакь, сануҭаххалакь, схәыц аацәыругар, уара иуҭаху аҿы сыхиазаауеит, – аҳәеит абжьас.

– Ибзиоуп, – иҳәан, абжьас ахәыц длахан иџьыба илҭеицан, абжьас днаҩсны иҿынеихан дышнеиуаз акәымкәа, ашәарыццәа ирыцәшәан иҩны иаауеит абгахәыҷы, алақәа ашьҭоуп. Абгахәыҷы аарыцҳаишьан, алақәа наҟ иаҟәицеит.

– О, уара, сыпсы ахьеиқәурхаз азы суцхраар сҭахуп, абри схәыц усҭоит, сануҭаххо аамҭазы иаацәыругар, уаҧхьа саагылоит, – аҳәан абгахәыҷы ахәыц инаҭеит.

– Ибзиоуп, – иҳәан абгахәыҷы ахәыцгьы иџьыба илҭеицан днаҩсны иҿынеихеит.

Дышнеиуаз акәымкәа, дыҧшын, ҵлак гылоуп, амни аҵла ашьапаҿы амаҭ акәцәаашаны аҩеира иаҿуп, ауарбажә ҭра амни аҵла ақәцәан иҟаҵаны иамазаап. Ани амаҭ уажә иҩхалар, ауарбажә ҧшқақәа рыҭра иахьыхтәалаз иафон. Ари аниба, афыр ҳәа дынкылсын, иаҳәа аатихын, амаҭ даасуа, даасуа, еиҩырсса-еихырсса ишьны илкаижьт.

Ари аҧкәын амаҭ анишь егьи, даапсаны дыҟамзи, дкарахан, амни аҵла ашәшьыраҽы дныҵаиан, игәы ҩарханы дныкәиеит, ус ауарбажә ааит. Ауарбажә анааи, аҵла амҵан ауаҩы дкажьны данаба, иара аҧшқақәа дырпырхагахар ҟалап аҳәан дафарц, илақәа ҭнахырц аҽанынанаха, ауарбажә хәычқәа аҳәҳәара иалагеит.

– Аа, уи уиламкьысын, уи иоуп ҳаиқәзырхаз, уи уилакьысуама, ҳара ҳазфоз амаҭ ишьит, – рҳәеит.

Нас ауарбажә амҵәыжәҩа ааиҵнахын амра ахьиҽацеиуаз (ашәшьыра наскьахьан) ашәшьыра изыҟанаҵеит. Нас изхара дыцәан егьин данҽыха, “уанаҷьалбеит, схәычқәа уара еиқәурхазаап, ҷьара акы сухәароуп, гәаҟрак уақәшәан суҭаххозар, схәыц га, иаацәыругар, иахьуҭаху снеиуеит” аҳәеит ауарбажә.

Уигьы ахәыц аамихын, иҷьыба илҭеиҵан, дхынҳәын ани азҕаб лҟны днеин, “ашәындыҟәра сҭаҵаны сҵәахы, ус еиҳа еиҕьуп” ҳәа леиҳәеит.

Ашәындыҟәра дҭаҵаны дылҵәахит. Ус агәылшьап ааит.

– Изакәызеи уаҩ фҩық саҳауеит? – аҳәеит.

– Уи сара сыфҩы акәхап иуаҳауа, ауаҩы ара дабаҟаз? – лҳәеит азҕаб.

– Уҧсы ахьҭоу соуҳәар сҭахын, – лҳәеит агәылшьап лыргәыбзыҕын.

– Сыҧсы ахьҭоу басҳәоит, аха ҷьара ибамхаҳәар, сыҧсуеит, – аҳәеит агәылшьап.

– Исаҳәа ҷьаргьы исҳәом, иабасҳәо? – лҳәеит.

– Амшын ныркәа абынҳәа аҟоуп, абынҳәа аҩнуҵқа ахәиҭ ҭоуп, ахәиҭ акәалап аҕроуп, акәалап аҩнуҵқа бжьы-мҵык ҭоуп, убырҭ абжьы-мҵык ҧсыр, саргьы сыҧсуеит, – аҳәеит агәылшьап, – убарҭ абжьы-мҵык ҧсаанза сара ҧсышьа сымам, – аҳәеит.

Агәылшьап ныҟәара имцалози, еиҭанцах, азҕаб ани аҧкәын иалхәеит агәылшьап аҧсы ахьҭаз.

Иҽылеихан амшын аҟны днеит, аха амшын аршьа амам, дызлацои? “Абарҭ исарҳәақәаз ҵабыргызаргьы збап” ҳәа ани иҷьыба иҭаз ахәыцқәа анаацәырига, ани арашьгьы ара иааит, абжьасгьы ара иааит, абгахәычы ара иааит, ауарбажәгьы уа иааины иаатәеит.

– Даара исҭахуп, аха уажәы уара узыргәаҟуа аус аҽы акагьы сухәом, иҩтәызар, сыҩуан, аха ара сызлаухәозеи? – аҳәеит абгахәычы.

– Иҩтәызар, саргьы сыҩуан, араҟа уажәы акагьы сухәом, – аҳәеит абжьасгьы.

– Адгьыл аҽы сшьапы акуа иҟазҭгьы сухәон, аха амшын сара сабахәагәышьо, – аҳәеит арашьгьы.

– Сара акры схыҵуеит, сымч кәадахахьеит, аха узгап, арахь санаахәлакь, акәац сыҭ, анахь санынаҳәлакь, азы сыҭ, – аҳәеит ауарбажә.

Длашьҭалан ашәарах ишьын, акәаци ази иманы ауарбажә дҩакәтәан дышнеиуаз акәац имҵәеит. Акәац анимҵәа, ижьышәа ааҭихын ауарбажә иеиҭеит. Ирт ныркәа. Иахьырыз хьчак дибеит.

– Уара, абасгьы, абасгьы саҳаит, аҳәа ахьыҟоу акрыудыруазар? – ҳәа ари аҧкәын ани ахьча диазҵааит.

– Уи уара узышьҭоу аҳәа абригь-абригь адгьыл аҽы иҟоуп, аха шәкилометрак ааигәа уаҩ дызнеиуам, иазааигәахо ууаума, рахәума икны иафоит, – иҳәеит ахьча.

– Сафозаргьы сцароуп, – иҳәан иҽыҩеихан днеит. Аҳәа ахьыҟаз длеин, деихсны ишьит аҳәа, аҳәа ааирҟьан, ахәиҭ ааҕрихит, ахәиҭ акәалап ааҕрихит, акәалап данынҭапш, абжь-мҵыкгьы уа иҭан. Ҩба рыда егьырҭ иара уаҵәҟьа ишьит амҵқәа. Ари амҵқәа хәба анишь, ани агәылшьап иахагылаз ахқәа хәба ҧсит, ҩба нхеит. Ари еиҭах иуарбажә длақәтәан, амшын даарын, агәылшьап аҽы днеит. Уаанзагьы ҩ-хык зхагылази, х-хык зхагылази агәылшьапқәа имшьхьази, ари уажәшьҭа ҩ-хык рыда ахагыламкәа ианыҟала, дааи даазыҵқьан, иаҳәа рыхха длеи дласын, ишьны илкаижьт. Нас убра ахәшә дзышьҭаз ахьамаз азыхь аҽы длеин, ахәшә апаҵлыка илҭаҭәаны иҷьыба илҭеиҵеит. Нас ус избеит, иара апҳьаза иибаз азҕаб иара ихазы дааникыларц пҳәысс, агәыбжьанытә, иашьа агәыбжьанытә дииҭарц, аиҳабы, иашьа еиҳабы дииҭарц. (Абарҭ агәылшьапқәа ирцәигаз.)

Азҕабцәа иман иҽааихан анҭ иашьцәеи иареи ахьеиҧырҵыз хы-мҩакы ахеихагылаз дааит. Аха иабаҟоу иашьцәа? Азәгьы димбеит. Урҭгьы дрышьҭалан, қьаранҵьыс игәаҟха иахьыҟакәаз иҧшаан, хьшьцәас измаз ирымхны иааиган, рыҳәсақәагьы даргьы, зегьы еиманы рҽаархеит.

Уажәы ани агәыбжьанытә аиҳабы ус иеиҳәеит:

– Уара, абри ҳашьа еиҵбы ҳқьыҭаҽы данықаз уаҩыс даҳшьомызт, арахь ҳахьааз ҳара акагьы ҳзыкамҵеит, уаҩ дзаазом ҳәа иҟаз амҩа данылаы дцан, ахәшә ааигеит, хаҵарас иҟаз зегь иара иҟаиҵеит. Ҳара уашьҭа ҳахьнеиуа иаххәозеи? Уи аҵкыс еиҕьуп, дҭаҳархап наҟ ҳицхырааны, – иҳәеит.

Аиҳабы иитахызгьы уи акәын. Илеицәажәан, илеигәтасын атыша дҭарыжьт. Атыша дахьҭарыжьыз арашь дыҵнагеит, абгахәычы аҩныҟа амҩа инарбеит, абжьасгьы ицхрааит.

Егьи иара аҩны дааиааназа ртәылаҽы иҟаз аҳ даеа аҳақ диабашьызаап. Абри иабашьыз аҳ ииааиуа аҳра иитарц рылеиҳәазаап ижәлар. Абри иашьцәа аҳра ҳазгозар ҳәа еибашьызаап, ари дшааиуаз иаҳаит. Иара даарылалан, аиааира игеит. Нас иара аҳас дҟарҵеит, иашьцәа акагьы ишапсамызгьы еилыркааит. Ачара ду ыҟан, саргьы арахь сылҭалан сааит.

164. АҲ-ИПА ДУҬХАН

Аҳақ дыҟан. Ҩыцьа апацәа иман. Дычмазаҩхыт, апсра иҽазикит. Ипҳәыс лцәа лтәымкәа дыҟан. Иара иаииаамҭаз дхаҵа баапсын. Нхыҵка дцаны арахә хцаны иааицон.

Уасиатс ус инижьот: “Са сыԥсот, аха са сашьҭахь иҟоу сыҷкәынцәа ҳыцьа уамак иаԥсоу ракәым, саҕацәа ааины смал-сшьал сыхцаны иргашт. Сышьҭахь ииуа дхатцарԥысуп, убри акрызлоу уаҳохот. Дуҭхан ихьзышәтә, сҟама ишәҭ!” иҳәит.

Аҳ дыԥсит. Иаҕацәа лакәлан, дыԥсит ҳа анраҳа, ирахә-ишәахә еимцәа иргыт.

Иԥҳәысгьы хатцарԥыск длоут. Изҳа-изҳуо дуаҳохыт. Агьырҭ аҳыцьа аишьцәа иҟаз “ҳаб ишьа ааует” ҳәа ицет.

Ибжьазт, уаҳа рхабар ҟамлазет.

Ани аҷкәын Дуҭхан ҳәа иҟоу иабҵьар шьҭыхны ара акы дехсот, ана акы дехсот, иашьцәа ирыхьызгьы издырзом, иан иалхәазом дицәшәаны.

Ҩнак ԥсаатәк деихст. Ахымҳас снеоз ԥҳәыск лыԥхал иаахан, лыԥхал ԥнаеит: “Ҳаи, уара абаа, сыԥхал аума узиаауа, акры ахулшаз. Уаб имал хырцет, уашьцәагьы ахыбжьаз уздырзом!”

Дааин иан даалысны дикит “аишьцәа сымазма?” ҳа. “Мамоу” лҳан мап лкыит.

– Сара ҳеысшьот, баргьы бысшьот! – иҳан иеирҷәгәет.

– Нан, нас иҟоу абас ауп!

Длалаган уаб иҟаицаз, дзеиԥшраз абас ауп. Дыԥсит ҳа анраҳа, иаҕацәа ааин имал ихцаны иргит. Уеҳабцәа уашьцәа ҳыцьа ыҟан, урҭгьы бжьазт.

Нас, аееиқәыршәара далагет. Амҳаныф ҭәҕәаны ишьҭихт. Ҩ-еык иман, акы аидара ақәыуп, егьи иара дҳақәтәит.

Ддәықәылт. Даара ирацәаны днықәахьан.

Уахык ккара баапсык дышхәыцаз иқәхәлет. Џьара ҭыԥк аалихын длатәет ҭлак атҟа. Мцакгьы ааиҽект. Нас ицегьы амҽы аазгап иҳан дашьҭалт. Данпыршьшьо дышнеоз шәақьк шкажьыз ибит. Ишьҭихт. Омашәа ибит. “Абра иабаанага, сашьцәа ибжьазыз иртәызар?” – ҳа хырҳаас иҟаицит.

Амца рдуны еиқәцаны, иара днаскьаны ҭлак ашьапы давагылт. Амца рбар зыԥсы ҭоу азәрыҟазар избамаари ҳа.

Дысгылаз дааует азәы, ихәы иқәссы, аҳаиуан еиԥш дҳәындазза.

Дааин амца днынеҳәагылт. Егьи иашьҭахь ала дикит дааисны.

Дикын, имч имырхет, дҽеаҳәаны днаскьаган џьа дышьҭеицет. Еиҵа атциаа ашьапы давагылт.

Ус ҿаза дааит. Ахәы иқәссы, дҽаасҭаха.

Уигьы ус дикыт.

Рҳыцьагьы амца илҽхәартәаны рацәажәара далагет.

Адалакь имаз ала дылрыкәлан рхәы исет, изәзәет, икәабет. Мчыбжьык аҟара драцәажәон. Нас рхаҽы рыхшыҳ анааи, драцәажәет. Еилибакааит. “Сара шәашьҭахь ииз соп, шәашьа соп. Шәгәы иаанагои, избаҟаҳҭара ҳаҕацәа рышҟа ҳцоу, аҳныҟа ҳцоу?”

“Ас ҳанеиқәшәа, ҳаҕацәа рышҟа ҳцот”, рҳәот.

Нас рееиқәыршәан идәыкәылт раҕацәа рахь. Ԥсҭаны, ккараны ишцоз хәык аҽы иқәнагылт. Ианԥшы, лҳоак ахҳеоз рбит. “Ана ҳцап” рҳәан, рҽылархан ицет.

Иахнез уаҳ дыҟазам, казармак гылоп, агәҭаны амца еқәуп, қәаб дыук хгылоуп, азна акәац жәо иҭоп. Амла иакха иҟан, акәац анырба, ирфит. Ԥытк цит, рыԥсы ршьет. Нас “амни аказарма иацрыган амҳа игоу закәу збап, шәара ара шәыҟаз” ҳәа иашьцәа иреҳәот. Иҷынехан дцет, дыснеоз цҳакы днадгылт. Ацҳаҽы иезаны дтәет азәрааизар абрастәы иаот ҳа.

Ани зтәыз адауцәа ракәын. Дара хҳеишьцәа, хҳеиҳәшьцәа ыҟан, ран дыҟан.

Аишьцәа реицба-еык дақәтәаны ҭлак иеыхәда иқәкны иааигон. Ацҳа аарцәала Дуҭхан дтәан иезаны. Нырцә ацҳа даақәгылт адауцәа реицбы. Аҿеы шәан шьҭахьла икаҷет. Аҧкҳоҳа ҟамчыла дасот: “Узыршәазеи, Аҳ-иԥа Дуҭхан, имиц-имшәыц сишьраны дыҟома?” иҳәит.

– Сагьиит, сагьшәит. Иахьа ауп ахатцара! – ҳа дыҳҭҟьет Дуҭхан.

Аҧкҳоҳа иааи иааиқәпеит. Еиқәпан Дуҭхан даиааит.

Дылкажьны, ихы аахцәаны азы еиҭт.

Дуҭхан иеырмазены дтәет дахтәац. Дыԥшуп.

Рашьа абжьаратә дааот. Аҿеы дақәтәоп, ҭлак иеы иқәкуп.

Адырҳоегь егьи иеы ишыҟанатцаз еиԥш уаҳәшьҭахьтәы иҵет. Аҧкҳоҳа ҟамчыла дасот: – Узыршәазеи, аҳ-иԥа Дуҭхан имиц-имшәыц сишьраны дыҟома? – иҳәит.

– Сагьиит, сагьшәит. Иахьа ауп ахатцара! – ҳа дыҳҭҟьет Дуҭхан.

Аҧкҳоҳәа иааин иааиқәпеит. Уигьы дышьны, ихы хцәаны азы еиҭит.

Дгьежьны иашьцәа ахтәаз днет: “Урҭ срылгет. Рыҳоны ҳцап”, – иҳәит.

Рыхҳоыкгьы рҽынархан адауцәа ргәарае инҭалт.

Рхан ақәцәаҽ ран дықәгылан: “Дуҭхан, аҳ-иԥа диит, дуаҳохан даат, дҳақәылт”, – лҳәан дыҵет.

Дыԥан дрыцәцет.

Аҳны иааҳналан раҳәшьцәа баандаҳыртәит, рмал раԥарцет.

Ирыман рҽаархан ақәаб ахгылаз иааит. Уа илатәан акрырфит, акрыржәит, итәоп.

Абанҭ азҕабцәа ҳәсас иаархәт. Ус ала еинаалт. Нас ус иҳәоит Дуҭхан: “Мачк сыцәот, шәарак ҟалар саашәырԥшы!”

Дыцәт. Арҭ аишьцәа: “Уара ҳара ҳанцоз дмизацызт. Дины, дышәны даҳиааит. Даҳшьып!” рҳәит. Дысԥаҳшьо ҳа ус рызбит, “шәақьла ҳиеихсыр, дамгар ҳахәцәымцә аақәихот. Наҟ-ааҟ атәақәа ыцарсны, аҳәа адҳәаланы иҟаҳцап. Ҳабжьы иқәҳаргар дыԥот, нас даҳшьып!”

Уи абас иҟарцет. Наҟ инаскьан иҳәҳәеит “иҳақәылт, угыл!” ҳа. Анс рыбжьы аниаҳа, инапқәа ыцарсны даныԥа, ишьапқәа аахнатцәцәеит. Уа дылкаҳаит. Днышьҭасшәа ишәақь аашьҭихт, аха “сашьцәа шәсызшьом” иҳәит.

Иашьцәа аҩны иааит, иааит раб иҩны. Иахааиз ажәлар еизет, ршьа уны иааит рҳәит. Дара ҳашьа дыбжьазт рҳәит.

Дуҭхан хҩашәа ишьапқәа ҟалан иапҳьа иҟаз ахәы ҳаракы ахь дхаларц избит. Ана сыхәнап иҳәан дкыдылт. Хәҷык дҩеин, даангылт. Саатк ашьтахь инацитцеит. Дыхәнет. Ахәаҿы дыстәаз аҧсҭахьы атцлакәа ыҧцхәҳәа азә даауе т.

Ибжьы иргот: “Иаауа уарбан?” ҳа. “Сара исылаухи, Дуҭхан ибжьы ухоп, уара уоума?”

– Сара соп!

Абас ибжьы иқәырго даат. Данааи, ла имазам. Дназдаҳло атцла ршьапы аатцхо даауан. Дуҭхан ихәаҿы даатәет.

Ус истәаз адырҩаены адырҩагь азә атцлакәа ыҧцхәҳәо даауе т.

Дуҭхан ибжьы иргот:

– Уарбан уа иааиуа!

– Са соп! Дуҭхан ибжьы ухоп, уара уома?

Ибжьы иқәрго уигьы ус дааит егьырҭ ахтәаз.

Дааизар, нап имазам. Шьапыла атцла хыжәжәо даауе т. Уигьы напыда-шьапыдараа ҳа иааидтәалт.

Илалаган напыла-шьапыла ҳа қәацәыжәк еилажәжәашәа иҟарҵан уа итәе т.

Ашьапыда Анапыда иҟәаҟә дҩықәтәан шәарацара ицот. Шәарацара ицот. Ашәарах шьны иааргот. Крыруот, крырфот, исырҭаху иҟоп.

Ҽнак харантә ахысбжьқәа ғәғәаны ираҳауа иалагет. Амна ҳцап ҳа идәыкәылт.

Алада иҟәаҟәа Шьапыда днықәтәеит, Напыда раҧхьа днагылт.

Иахнеиша инеаанза азә дырҧылан “амна иҟеи?” ҳа иазцаат.

– Ҭацаагароп! – рҳәит.

Инеит арҭ уа. Анапыда, Ашьапыда, Алада – зегьы иџьаршьоит, иахдыртәара рыздыром. Иахдыртәаз зҭабк дырхадыргылт. Уи даара дыргәапхет. Шьапыда ус иҳәоит: “Акрыфа-акрыжә ҳаналгалакь сара сыпаны Напыда иҟәаҟә сықәтәот, азҭаб са дсыҭ!”

Ус ала еинаалт. Ауаа уамашәа ирбит, ирыхәапшуеит ус. Ус Дуҭхан дыпан Анапыда иҟәаҟә дҩықәтәеит, азҭаб дҩышьтхны иара иҟәаҟә даақәиртәет.

Дырцәыргт. Рыҩныжәхәҷ аҿы иааит. Уа дладыртәет. Баҩышла дырчахот. Дара раҳәшьа ҳа дыҟоп, рхәы ҟалцоит, еиҿылкааот.

Ҽнак дсызахоз акыр аамҭа лцәызит, лымца ыцәет. Аккара агәҭаны лҩак шҩеоз лбит. “Ана сцап”, лҳан лҿылалхт.

Шә-цла дук ыҧцхәаны икажьуп, ашә цла даваиоуп ҭакәажәык.

– Оо, нан! – ҳәа лыбжьы лыргет.

– Амца сҭахын, нан!

Днықәҳәасын кәыстҭак аашьтылхт.

– Ус акәым исырго, абас игы! – лҳан, алыхәҭа ахәа анҧсалан, акәиц алаҧсан илылҭет.

Дахцоз ахәа камҧсози, лышьҭа дхылан дцон. Аҭыпаҿ даннеи, ҧсыла дылфан, дылцәҳәит, дылҿылхт. Лашьцәа анааи, дысҧсра дтәоп.

Дара анааи азхаз дтәан лара.

Дуҭхан дыпан лҟәаҟә дықәпалт, лыҧсыҧ дҩалагәа дылфот.

Ари адауцәа ран лакәын. “Ари лоп ас ҳақәзырхаз”. – рҳәит Напыдеи, Шьапыдеи, Ладеи. “Ҳаҳәшьа дшааз еиҧш дҳаҭ!” – рҳәит.

Дыфан даалҿылхын аҧхьа дсыҟаз еиҧш деилҧххаа даақалт.

“Ожәшьҭа Анапыда дшааз еиҧш дҳаҭ!” – рҳәит.

Дыфан даалҿылхт. Дзаманаха, инапқәа, иара деиқәшәшәа.

– Лада дыбфароп! – рҳәит. Уигьы дсыҟаз еиҧш даалышьҭоит.

Шьапыдагьы убас. Дуҭхан арахь даалгом. “Дааг!” рҳәан, доулмыжьт. Лымхәлацәа ҧыржәет, дыҟазам. Лнацәкьыс кәал-кәало идәыкәылт. Лнацәкьыс аанкылан иҧырҟан, дсыҟаз еиҧш деиқәшәшәа даадәылҧт.

Нас игәырҭатцәа иҟалит, игәыдибакылт-ихыдибакылт. Аҩныҟақәа ҳа идәыкәылт. Раҳәшьагьы дрыманы ицот. Иахеицрыцоз амҩаҿы инеит. “Ожәы ҳаҳәшьа азә далхны ҳа дҳазиҭом. Ҳамҩақәа ҳарнылап. Ла илҭахны дзышьҭало дитәуп!”

Рыхҩыкгьы дәыкәылт доус рымҩақәа рышҟа. Азҭаб Дуҭхан дишьҭалан ддәыкәылт.

Рызынтәык рыҩныҟақәа рахь ицет.

Дуҭхан иабаззеираа рҿы днет раҧхьа. Уа дахнеиз “испаҟақәоу!” ҳәа дцаа ит.

– Ибзиақәоуп! – рҳәит.

– Абра аҳақ дыҟан, избахәыс ишәаҳахьеи?

– Ичқәынцәа раб ишьа уны иаат. Арахь дара ашәы ршәуп.

– Шәара аиқәатцәа зышәшәузеи?

– Ашәы заҳшәу иаҳаазаз ҳачқәын аҳ-иҧа иакәын. Ҳа ҳтәы дыбжьазт! Дааччан:”Ус акәым исыҟоу! Ара сара шәыцқәын абра сыҟоуп!” – иҳәит.

Иҟалаз зегьы нареиҳәеит.

Ажәлар еизыргеит, иҟалаз рҳәеит. Аеқәа реышькыл илкылхны иҟәаҟәа илкарыжьт.

Иара чара изыруит. Саргьы убра снақәшәан акрыфа-акрыжә, скьаф ҟатцаны абрахь сааит.

165. АҲ ИПҲА АЦЬМАХЬЧА ДШИГАЗ

Дыҟан аҳак. Уи арахә даара ирацәаны иман. Ахьчагьы диман. Абни аҳ ипҳа ацьмахьча ҭаха илҭомызт, даалбар дәы дыкәлыргыломызт.

Ҽнак иџьмақәа иманы агәар даатәалт.

– Аџьмахьча ухьы рахә уманы агәара уҭалт, – лҳәан, хыхьынтә лыбжьы лыргеит.

Иара дсоапшны дыслыхәапшын, иеылницәхалт. Дсааи-сааиуаз лара лцәылтәымкәа дћалеит. Аҳ иуаа, имацуцәа акыргьы ирымҳәазт, аха нас аҳ илымҳа иҭыршьит:

– Дшаабахьаз даабом, – рҳәеит.

– Дылбаажәга арахь, – иҳәеит.

Длалбаарган амацурҭаҿы дынрыжьт.

Нас “ибзызуыда” ҳәа ауаа лниҵеит. “Исыздыруам” лҳәеит. “Ишпабзымдыруеи, беимгәакьакьа бгылоупеи?” иҳәеит. Дқәит исыздырзом ҳа.

Ани иара нҵәакь иихәо ћалозаарын, “ддухеит”, дшааиуаз апа диоут.

Аҳ даалаган уасашьтәак ишьит, ачуан азна абысҭа иуит. Даалаган, аҭоубыҭ ду ћаиҵеит, лпеи лареи акратәы. Длазҵаан, еиҭах мап лкит. Инаган аҭоубыҭ акәацгьы абысҭагьы лҭацаны, имацуцәа иаашьҭырпаан амшын иаларыжьт.

Иалухи, ишааиуаз рыфатәгьы нҵәо иалагеит. Лыҷкәын мшызҳа изҳауан.

Лара уахи-ени дхәыцуан. Абни иихәо ћалозар ћалап лгәахәт:

– Аашьа, Аашьа аканфеҭ рацәаны иузаазгоит, абри ҳҭоубыҭ аџәара иҿыцәнажьларатәы иџаца.

– Аџәара иҿыцәнажьлааит, мамоу сҳәама! – иҳәеит. Иҳәеит ауп аџәара агәакьҳәа иааҿыцәҳалт.

– Аашьа, Аашьа, “ҳҭоубыҭ ахоа соахыҵны, адәы ҳныцәлаайт” ҳәы.

– Еи, саашьотеи! – иҳәахуеит иаргьы. Лара баша-машамызт, алухи. Лаб аҳ иакәзар, шыцәсык ала знык дауан ауаа иманы, ҭәацла дузззак амҵан онык ргыланы иман, убра ипсы ишьалон. Иара иалидраай, ипҳа ивара дааины дшыћоу, уи агәаџьцәгьа дапырззаахьеит ҳәа дыћоуп.

Лара уи лымбахьаз, “абни ацла ааигәара аоны ҳазгылаайт” лҳәеит.

– Еи, саашьотеи! – иҳәахт. Аха иҳәагәышьеит, иахтәо, иахгыло зегь Аманы, онык ҕьаз-ҕьазуа иаагылт, иоыцәгылт.

Афатәгьы агәараҳәа иаакаҳаит. Астол, асҷам, иара “еи, саашьотеи!” шиҳәоз зегьы илырћатҵт. Арахә, акамбашь зегьы анылҵт.

Лара лыхцәи лкалҭи еиџран, иҵәахны илыман, адунеи иқәмырпшзо илыман.

Аҳ хазы ахәыцра дагит, иуаора пхасҭатәны, иоызцәа илабжьо ахәыцра далыргеит.

“Узыбзиахаша” анылҳәа, лхаца аџьмахьча дыбзиахәха дћалеит, апшра ду иманы, оахтәы дылбаазшәа дгылоуп.

Лаб иоызцәа “псшьара уахьцалоз уаала” ҳәа дыркит.

Уаа оажәаоык, ишьашәалақәои иареи мшын нырцә ицеит.

Дахьынапшыз ауама ибеит. Уи аҭыпаҿ ус-ус азә днеиуа, азә дааиуа иџазма.

“Изусҵцәоу еилаҳкаап!” рҳәахт. Инеит.

– Уа, бзиала шәаабеит! – иҳәан, аџьмахьча дабаћоу, ауаоы ҕьаз-ҕьаз дгылоуп.

Длалаган ацәқәа иреиҳаз рзишьт. Акәац ржәит, рхәы ћарҵеит. Иладыртәеит.

Рхәы илахатәан ирфеит, иржәит, лыхьтәы мҳацәқәа, лыхьтәы чанахқәа.

– Аашьа, саб имҳацә имагә иавашәаат! – лҳәеит.

– Саашьотеи! – иҳәахт, аха лара илырҳәеит.

Иоагылан, адәаны рыпсы ршьон, лара ашырҳәа аоны аилыргара дналагт. “Аа, сымҳацә узеит!” – лҳәан, лаб дааисны дылкит. Иара усгьы диздырзом.

– Адунеи сықәпшыр ћалом, сеысшьуеит! – иҳәит, – ҳаилышәх! – иҳәит.

Имагә кны ианааха, амҳацә аҕәра илыкәшәеит.

– Иузеит ауп уаҳа изакәи, – лҳәит.

Аҳ ипсы маҷхеит, аарла ипсы ааргеит.

– Сымҳацә збоузоз уара уеипш ауао бзиа, – лҳәит.

– Сара исымзеит, – иҳәит иара.

– Иџамлоа егьыћам, – лҳәит, – сара сҭаарых атәы зҳәо жәабжьк шәзеиҭасҳәоит, – лҳәит.

Дзыкәшәахьаз зегьы лҳәит:

“Саб ацәца баа сҭакны симан. Ҳахьча “ухьы рахә уман уааит” анысҳәа, ихы сыдицәхалт. Сзааиуаз сцәа стәымкәа сћалеит, саб сышьра иакәикт”. Абас зегьы лҳәит, нас илхаз данаха, аҷкәын дабаћаз, лыхцәы лалышьклаҳаит.

Аҳ агәызҳәа адгьыл длыкәхаит. Ф-еадак реидара ахьы ларыкәцаны аоныћа ицеит.

Саргьы сызхара сдыржәын, сыбҕаҕо, слаба кны сааит.

Сызмыцәо сахьиаз иаасгәалашәт.

166. АҲ ИПҲА ЛЛАКӘ

Аҳ пҳа зацәык диман. Ацәца баа дҭакын. Иабыкәу, ацла ацкьыс иаҳракын, ичапаны иџан. Лхәы назгоз азәы заццәык длыман.

Хәылпазык “реит, реит” ҳәа ахьча даагәарлеит. Агәар данааҭала, “реит, реит ҳәа аџьмахьча”, лҳәит. Иара даагәаан иеылницәхалт. Иара иихәаз ћалон, издыруамызт рыцҳа.

Аҳ иԥҳа ддухеит. Дызбадухеи, ажәҩан даҵадырԥшомызт? “Анҵәаныцқьа, ибзыз уыда, беимгәакьакьа бгылоуп!” иҳәит лаб. “Исыздыром!” лҳәит.

Дизымшьит иаалгәыдҵаны, егьиабжьара уаҳа игәы лызҭамызт.

Ахәҷы диит. “Арахә шәырлылаԥшны реиҳа иԥсылоу шьны, аџьыка егьи зегьы аҭоубыҭ иҭаҵаны азы ихышәҵ!” иҳәит лаб.

Акәац ржәит, абысҵа руит, аҭоубыҭ ҟаҵаны амшын ихырҵт. Ирфоз нҵәо иалагеит, аҭоубыҭ былгьо азы изхыжьлоуп. Ак лыхьт ҳа дҟәыҕамзи, лара илыхьыз лхалагьы илыздыромызт. Игәалҭт ани лыхьча иҳәатәы шыҟлоз. “Уара агаза, аҭоубыҭ аҟәара иқәҳааит!” ҳәа лҳәит.

– Саашьотеи, бара! – иҳәит.

– Акамфеҭ усҭоит! – лҳәит. Акамфеҭ наилҭан, иҳәагәышьеит. Аҭоубыҭ аҟәара иқәҳаит.

– Уара агаза, абааԥсы аканфеҭ, ачырҳәы усҭоит, “аҭоубыҭ ахҩа ахыҵааит” ҳәы лҳәит.

– Ахҩа ҩыхыԥааит! – иҳәит.

– Уара, уа агаза, агаза, ҳрыцҳауп “иаҳфаша ак ҳауааит” ҳәа! – лҳәит.

– Ее, саашьоте, бара! – иҳәит. Акамфеҭ наилҭан, иҳәит.

Аҟәара инықәтәан ирфоит.

Днаԥшызар, лаб ԥсшьара дахьаалоз ауп. “Агаза, агаза! Ахәыԥшзаран, аҳаскьын қашә-қашәо ҭәаҵлакгьы гылан иҟалаат!” ҳәы. Иҟалит. Аҩны ҟалит, адәны ҟалит. Рыҷкәын иԥшра иацлит, планк ҳа ааихәт, ԥшрак ҳа ааихәт, аха ацирк. Акамбашь хьақәа, ажәхьақәа адунеи иамкуа иҟалеит.

Аҳ сыԥҳа аԥсызқәа дырфит, са сызгьы дыԥсит ҳәа игәы рҭынчны дыҟан.

Уажәы исыҟаиҵац ҩажәаҩык ауаа ааихәт, ифа-ижә шьҭихт, ԥсшьара дахцалац дцоит. Дахнеиз, аџьашьахәы! Иԥсшьарҭа саркьа ԥсараха иҟалит. Дышҳазхт!

– Исцәымшәакәа иқәынхада? – иҳәит.

– Уаҩԥсра злоу ракәзар аабап! – рҳәит.

Уаа ҩажәаҩык лҭааит.

Уабаԥшуа, уабанеиуа! Аҳ зегь зымпыҵакны итәалоз иҟыт-ԥсыт ыҟам!

Лхаҵа ҳагьы иббода, аџьмахьча дабаҟоу, дуаҩохит, лыҷкәын аҟырмаш еиԥш дгылоуп, уабаҟоу!

Акрылшьит, акәац жәны, абысҵа уны, иақәнагаз лхаҵа илырҳәит.

Уажә дзыргәаҟо, лхы амш алылгазшәа илыхьыз закәу лаб илырҳар лҭахуп.

Акамбашьхырцәы амҳаҵә алымло иаақәлыргылт. Ахьтәы мҳаҵә ачанах ахы иныкәылҵеит.

– Агаза, амҳаҵә имбазакәа имагә иҭашәааит! – лҳәит.

Крырфит, крыржәит, лара “сымҳаҵә абаҟоу?” лҳәит.

– Саргьы хьтәы мҳаҵә сыгым, санԥсра здыруазар, ихаҵа, издыроит, – иҳәит.

Аҳ иԥсы маҷхт. “Сеысшьуеит!” иҳәит, “ сеимыжәда, изыузом!” иҳәит. Деимырхха дыркуп.

Имагә илахан ианишьхырԥаа, акеҩҳәа илкашәеит.

– Уаԥьал аама, уаԥьал ааит! Иузеит, азара акәын узҽыз! – лҳәит.

Иалабхи, аума ара иҟалеит.

– Ссеибакыу зегьы, – иҳәит, – сара акгьы сыздырам! – иҳәит.

Лкасы ныҵарҟьан илхан, илхылхзомызт. Луаз лҳәо, луаз лҳәо, лхаҵагьы уа дгылоуп, лыҷкәынгьы изҳа-изыҕьны дыҟоуп.

Нас, “избасзыуҳәаз сара?” – лҳәит, – “суыс зламыз, исдырны схы ԥхасҵастәызшәа!” Лыхцәы лаулышьҭын, илыкәҳаит, илыкәлымҵацызт.

Аб иахьԥсра, уаҵәԥсра дыԥсит.

– Аџьмахьча иҽесниҵәҳалт, убри ауп. Уи ииҳәаз ҟалон, – лҳәит.

Ақәнамга иҟаиҵазгьы ибит. Хымш чаран. Ахымш рзы аҩныҟа игит.

Уаҟагьы хаха-хымш чаран.

Изхысҳәаа, ауаҩ изымдыркәа идырызшәа дҟауымҵан, мамзар мыкәшәатәы уакәшәоит.

167. БЫЖЬҨЕИШЬЦӘА РАШЬА ЕИҴБЫ

Быжьҩеишьцәа рашьа еиҴба даашьаҩын. “Ари ҟаҵы!” – рҳәан, “саашьоит!” иҳәит.

Ҩнак аишьцәа аџьмакәа рыманы амшын зы дҳаржәоит ҳәа ицон. Рашьа еиҴбы мцак ааиқәҵаны, “абра уҟаз” ҳәаны дындыртәеит, “иааиуагьы дбала” рҳәеит. Фҩеишьцәа қыд дук ыркәымпылны иааганы амца иақәырҵеит. Нас ицеит. РеиҴбы ус иҳәеит:

– Абри ақды икажьу алҩа ахылбб сашьцәа рҽы саманы ицар ҟамлазои?

Ақды длақәтәан, алҩа ахылбб даманы ацара иалагт. Иахцоз, избоз ауаа уамашәа ирбон.

Аҳ иԥҳа аҵәца дҭакын. Дахиасуаз аҵәца дахҭакыз ибеит, ларгьы дылбеит. “Дсымандаз!” игәахәт. Ақды дзықәтәаз иашьцәа рҽы дагеит. Иашьцәагьы уамашәа ирбит. Аҩны ианааи, “ари ииҳәо ҟалоит” рҳәан, усҟак иқәҽырымҭзеит. “Ах, уԥҳа деимгәадухт” ҳәа иарҳәеит. Ах, “уи дышәшьы!” иҳәеит. Дрыцҳаршьан, дрымшьзит. Ус аҳ дидмырбазакәа дцәахны дрыман. Аҳ иԥҳа ԥа длоуит. “Ах, уԥҳа ԥа длоуит” ҳәа иарҳәеит. “Уи дкаҳҧхит! Дышәшьы!” иҳәит.

– Аиашька ҟаҵаны аҳ иԥҳаи, лҧеи быжьҩеишьцәа рашьа еиҴби амшын иашәҭ! – иҳәит.

Иганы амшын иарҭит. Ачкәын ус иҳәеит:

– Сара исҳәо ҟалоит!

– Иуҳәо ҟалозар, “амшын аҟәараҽы ҳнанагааит” ҳәа ҳәы! – лҳәит.

– Саашьоит! – иҳәит.

– Иҳәы! – лҳәит.

– Ҭәак сыбҭар, исҳәоит! – иҳәит.

Ҭәак наилҭеит.

– Абри ҳазҭатәоу аҩырқьха ҳаманы аҟәараҽы инеиааит! – иҳәит.

Изҭатәаз иаманы ҟәарак аҽы инеит. Иҩтыцын инапшы-ааҧшит.

– Уашьта ус ҳәы! – лҳәит, – баҳчара ҧшзак ишәтышха-икакаҷха иҟоу аҽы ҳнанагааит! – ҳәа.

– Саашьоит! – иҳәит.

– Иуҳәароуп! – лҳәит.

– Ҭәак сыбҭар исҳәап! – иҳәит.

Ҭәак наилҭеит. “Баҳчарак ҧшзаза иахьыҟоу ҳнанагааит!” иҳәит. Аҩырқьхәа инанагеит. Аҳ иҧха ус лҳәит:

– Шьта ара ҳаҟазааит! Шьта убас уҳәароуп, – лҳәеит, – “аҩада акы иакымкәа, алада акы иакымкәа ахьтәы ҩны хҧа-ҧшьба уада аманы иҟалааит” ҳәа ҳәы! – лҳәит.

– Саашьоите! – иҳәоит.

– Иуҳәароуп! – лҳәит.

– Ҭәак сыбҭар, исҳәап! – иҳәит.

Ҭәак наилҭеит. “Ахьтәы ҩны ҳауааит!” иҳәит. Ахьтәы ҩны роуит. Ачкәын кәыҩрак аҽы дыкәажьуп. Ҩыцьа-хҩы аҳ иҽы инеит.

– Аҳ, ууаигәара ҩнык гылоуп. Иубахьоу? – ҳәа иазҭааит.

– Убри аҩны зыргылаз абра иаажәгароуп! – иҳәит.

Ауаа ишьҭит. Ахьтәы ҩнаҵҟа инеит. Алада ицоит, аҩада ицоит, иаҵаҧшуа игылоуп.

– Ишәтахыи? – лҳәан дразҭааит, абарҵа даакәгылт.

– Ҳахәнар ҳҭахуп! – рҳәит. Ачкәын иҽы днеит: “Ахьтәы мардуан лашьҭы!” лҳәит. “Саашьоит!” иҳәит. “Иуҳәароуп!” лҳәит. “Ҭәак сыбҭар, исҳәап!” иҳәит. Ҭәак наилҭеит. “Амардуан леиуеит!” иҳәит. Амардуан леишьҭит. Ахҩык еицыз ҩыхәнеит. “Аҳ ус иҳәеит” рҳәит, “убра аҩны иҩноу, абра иаажәгы! Ҳара ҳахьцо агьыҟам, аха иара дшәыманы шәаа!” лҳәит. Ахҩык еицыз цеит. Аҳ иҽы инеит, абас, абас илҳәаз рҳәит. Аҳ дрыманы ахьтәы ҩнаҽы инеит. Излахәнара рыздыруам, еиҽыҧшуа игылоуп.

– Ишәтахи? – лҳәан абарҵа даакәгылт.

– Ҳахәнар ҳҭахуп! – рҳәеит.

Амардуан ларышьҭит. Еицқәаз аҳ дрыманы иҩыхәнеит.

– Шәлатәа! – лҳәан, илатәеит. Ачкәын иҽы днеит.

– Астол санынахагылалагь, астол исҳәо ыкәло иҟаларатәы иҳәы! – лҳәеит.

– Саашьоит! – иҳәеит.

– Иуҳәароуп! – лҳәит.

– Ҭәак сыбҭар, исҳәап! – иҳәит. Ҭәак илҭит. Днеин, астол днахагылт. Илҳәакәоз зегьы астол иаакәлеит.

– Шәгыл! Шәнапы шәызәзәа! – лҳәит.

– Азы абаҟоу? – рҳәеит.

– Шәнапы ааихьышәшьыр, азы шәоуоит! – лҳәит. Рнапы ааихьыршьын, азы роуит. Инеин, рхәы илахатәеит. Кранырфа ашьтахь:

– Шәабаанага? Шәызусҭа? – рҳәит. Азҭаб ачкәын иҽы днеин:

– Аҳ имбазакәа икәа амҳаҵәи ачхьыпҵи ҭаларатәы иҳәы! – лҳәеит.

– Саашьоит! – иҳәит.

– Иуҳәароуп! – лҳәит.

– Ҭәак сыбҭар, исҳәап! – иҳәит. Ҭәак илҭит. Ус иҳәит:

– Аҳ имбазакәа икәа амҳаҵәи ачхьыпҵи ҭалааит!

Азҭаб ус лҳәеит:

– Шәара акгьазы шәмаазеит. Шәзаа аҭыычра азоуп.

– Мамоу, ҳара аҭыычра азакәзам ҳзаа! Иаҳҭыычи? – рҳәит.

– Шәыкәа сынҭаҧшны амҳаҵәи ачхьыпҵи ааҭызгозар! – лҳәит.

Аҳ икәа дынҭалан амҳаҵәи ачхьыпҵи ааҭылгеит.

– Абар ижәҭыычыз! – лҳәит, – сара исзымдырзакәа акы сақәшәан, уара сганы амшын салауыжьын, сара уҧха сакәын. Уаргьы иузымдырзакәа абыржәы ак уақәшәеит.

Аҳ ус иҳәит:

– Иахьа нахыс саҳра бара ибымаз!

Иаҳра лиҭеит.

168. ҚАЖЬДАМ

Нхаҩыки аҳаки еидынхалон. Анхаҩы иҧа аҳ иҧа ҧхәыс дизааигарц игәы иҭеикит зызбахә иаҳахьаз жәаҩаҩык адауцәа раҳәшьа заҵә. Ани лыхьыз бзианы игахьан, акырҧьара атәылакәа рҟынза иназахьан. Анхаҩ иҧеи аҳ иҧеи ррашьқәа инарыцәтәаны рҽынархеит адауцәа рахь.

Арҭ шнеиуаз, ҽенак, ианааҧса, ҩнык аҟны имҩахыҵит, ҭакәажәык лхәыштаараҽы.

– Жәаҩаҩык адауцәа рахь сасра ҳцоит, амҩа ҳақәҵа! – ҳәа аҭакәажә иларҳәеит.

Аҭакәажә, арҭ ас анырҳәа, иралҳәеит адауцәа ахьынхоз, ишыҟоу, ишану зегьы рхы иҭагаланы.

– Шәышнеиуа абаагәара шәнадгылоит. Уа шәаннеилак, нас убас ҟашәҵа: шәрашьқәа шәрыцәтәаны амзырха шәыцәланы ицәышәҟьа, шәлеи-ҩеи.

Арҭ нас реааибыҭаны амҩа иқәлеит иццакны. Ишнеиуаз рылаԥш нақәшәеит инеиҵҳәаны игылаз адауцәа рхан ду. Арҭ арԥарцәа иаразнак уахь имнеикәа, аҭакәажә лҳәатәы иахымԥазакәа илҳәаз ҟарҵеит. Ррашьқәа ирықәтәаны адауцәа рашҭа иааҭалан ладеи-ҩадеи идырхәмарын, амзырха цәмаҭәала ицәаҧәазшәа ицәырҵәаны, анышә ыҵырԥԥаны иҟарҵеит. Ррашьқәа ршьапқәа усҟак иҧәҧәамзи.

Уи аамҭазы дауык даумагаха даацәырбгеит, дахьаанага уаҩы изымдырзо. Амшә иакыз ауаҩы иеиԥш, дбыбуа, дызусҭада ҳамзырха амш алазга ҳәа дыҳәхәеит.

Ибжьы заҳаз аҵарақәа ашәа зҳәозгьы ааиқәтәеит. Убасҟак ицәгьан уи ибжьы. Аҳ иԥеи анхаҩы иԥеи ани адауы ибжьы анраҳа, зназы ргәы нытҟьеит, аха нас реаадырҧҧәеит. Адауы иакәԥара иеазикит анхаҩы ҷкәын. Иааи иааиҵагьыжьит.

Арҭ акыр аамҭа еиқәԥон, даарагь иааԥсеит, еибаркареит, аха анхаҩы ҷкәын аҵыхәтәан иаҳәа ааткәыцәааны адауы ибыз ахықәцәа аамицәеит. Зыбыз хырҵәаз адауы дыҳәхәо дахьааз дцеит.

Ус рацәак мырҵыкәа игеит даҽеа бжьы бааԥсык, ԥаса игаз аасҭа ицәгьаны. Ари ани аҧхьа иааиз адауы иашьа ҩ-хык зхагылаз иакәын. Анхаҩы ҷкәын уигьы диакәԥар акәхеит. Ари аиқәԥараҽғьы адауы илымҳа ахҵәара илшеит анхаҩы иԥа. Ари збаз сара соума иҳәан, адауажә илымҳагь игәаламшәакәа, иианыжьны, есс дныҵаба дцеит.

Нас урҭ рышьтахь акәу-кәуҳәа дыҳәхәо, атәыла рыбго, абҕа рҵысуа даацәырҵит х-хык зхагылаз адауы. Дагьаамакәрит их ду ихарыззала.

– Дарбан ара ҳара иҳалахәмаруа, дарбан ԥсыуа ччиоу аранза аара згәаҧьыз? – ҳәа дҳәацәо далагеит.

Анхаҩы иԥеи иареи аиқәԥара иалагеит. Абри аиқәԥарааангьы анхаҩы иԥа илшеит ихәцәаҟынза адауы анышә иҵаҵара, насгьы уаҵәкьагьы иирҳәеит иаҳәшьа дышиитo ала. Нас аҩныҟа еиманы илеит. Адауцәа раҳәшьагьы арҭ арԥарцәа дырбеит.

Адырҩаҽны аҳ иԥа имацара дааныжьны егьырҭ рахә рҳара ицеит. Урҭ анца ашьтахь, адауцәа раҳәшьеи аҳ иԥеи ауадакәа еимырдон, аха акы дыҩналмырԥшит адауцәа раҳәшьа. Аха иара имузакәа мчыла ашә ааиртит. Уа Қажьдам ҳәа гызмалк, адауцәа раҳәшьа илышьтаз цәкьала дыркын, ихцәала дыкнаҳан дрыман. Аҳ иԥа ари аниба, насгьы Қажьдам соушьҭ ҳәа иҳәара даналага, иаҳәа аатиԥаан, адауцәа раҳәшьа дшыҳәхәоз, ихцәы аахиҵәеит. Уи акәхеит, Қажьдам дынкаԥан, аҳ иԥа дынкажьны, адауцәа раҳәшьа диманы дцеит дылҭахәаша, жәҩан гәыла.

Адауцәа анааи, рыҩны азәгьы дахымкәан рбеит. Ус ауадакәа ирыҩнаԥшуа рҽаархан, ирбеит ажәаҩатәи ауаҭах, азәгьы дыҩналар ахьыҟамлоз, шаартыз рбеит, инеизар, Қажьдам уаҵәы дубар, даахә. Аҳ иԥа инеихагылан иазҵааит иҟалеи ҳәа. Иара иҿы еилымго гәаҟрыла шәаҳәшьа дигеит иҳәеит дҽагәаҽасуа.

Анхаҩ иԥа зегь еилкааны иаииаҳа, бзиала ҳәа нараҳәаны, сара рышьҭамҭа сыздыруам, аха мышкы зны ишԥасымбари, срышьҭалоит, ари дыԥсыр нышәк дашәҭ ҳәа (аҳ иԥа изы) адауцәа инараҳәаны, амҩа дықәлеит. Аҳ иԥа абаҩлаша дытшьуа, ахәшәкәа изыҟаҵо дыбзиартәит, уа адауцәа рҟны дыҟан.

Ари анхаҩы иԥа даара акыр қыҭа, акыр бна дрылсхьан еиԥш, днанагеит бна дук аҟны уаҩԥсы дахьыҟамыз, гыгшәыгымзар акы ыламызт уа. Данынаԥшы, ибеит ҳаԥык. Уа днеиуа даналага, бжьык иаҳаит ҷыр-ҷырҳәа. Иҟоу збап, акы сафаргьы ахазына иҳәан, абжьы ахьиаҳаз ахь иҿынеихеит. Уа дахьнеиз, хҩык аҩсҭаацәа тәаны ак шеимаркуаз ибеит. Игәы аархаҵаны днеит дара рҿы, иеимашәкуазеи ҳәагьы дразҵааит.

– Ҳаб имал ҳшоит ҳәа ҳаҿуп. Ҳара хҩык ҳаҟоуп, амал иаҳшо ԥшьба аҟоуп азы иаҳзымшеит, иаҳзеимакыроуп, – рҳәеит.

– Иаажәг сара ишәзысшоит, – ҳәа реиҳәеит анхаҩы иԥа.

– Ибзиоуп, абааԥсы, – рҳәан аҩсҭаацәа аигәырҧеит уи ииҳәаз.

Арҭ раб имал ршон. Уаҟа иҟан: ауарҳал, аҟамчы, ахылԥарч, ампахьшьы. Ауарҳал ҟамчыла уасыр, иахьыуҭаху уагон, ахылԥарч ухауҵар, азәгьы уибазом, ампахьшьы унақәцәажәар, иарбанзаалак иуҭаху фатә хкызаалакгьы иааумҵагылоит.

– Арҭ зызкузеи? – ҳәа анхаҩ иԥа аҩсҭаацәа данразҵаа, изызкыз иарҳәеит.

– Сыхҿа дәықәсҵоит, бжьы-шьхак рнаҩс ицаны икаҳауеит, аҧхьа уи аазго ауарҳали аҟамчи исҵоит, – иҳәеит.

Аҩсҭаацәа аигәырҧеит анхаҩ иԥа иииҳәаз, иаразнак иебарыҩны иеиԥхарс идәықәлеит. Анҭ ихҿа ааргарц иандәықәла, иара ауарҳал длақәтәеит. Убри аамҭазы, аҩсҭаацәа руазәк ахҿа иманы даауан, ари дгәеиҵеит иԥрымҭаз.

– Қәашьс иуоуааит! Убри акәын иҳақәнагоз, аиашаҵәкьа ҳзууит,– иҳәеит аҩсҭаа.

Анхаҩ иԥа ауарҳал иахьиҳәаз днанагеит. Адауцәа раҳәшьа даниба, даагәырҧеит. Аха дагьамхаҵәыуеит лара, диеигәырҧеаны.

– Уабаанагеи, уанаԓьалбеит, узлаазеи, урфоит, ара аҩысҭаамзар уаҩ дынхазом, ушзахәо ирласны ушьтахьҟа угьажьны, уахьааз уца! Сара арахь саазгаз, ара зыҟны сыҟоу уаҩы дизшьуам, ахы илҟьом, – ҳәа даағьаҵәы-ғьаҵәит.

– Ара саагылоит, ԥьаргьы сцазом, – иҳәеит анхаҩ иԥа. Ианимуза, дналаган ацәарҭаҕәы дыҵалыртәеит.

Ус ашҭа дааҭалеит аԥшәма.

– Қьырсиан фҩык саҳауеит, зәыр дыҟоума? – ҳәа иҧҳәыс длазҵааит.

– Ақьырсиан ара даазгоиз, акы уажьеит, – лҳәан, илаҿаршәны мап лкит лара.

Адырҩаены ари лхатца цатәыс иахьимаз рахәырҳара данца, ани анхаҩы иҧа ацәарҭаҭәы даатцыҵит.

– Уаха бхатца данааилак иҧсы ахьҭоу еилкаа! – ҳәа леиҳәеит. – Ахәылҧазы данааилакь, уара уҧсы ахьҭоу сакәхшахааит, исаҳәа ҳәа, иаҳәа, – ҳәа леиҳәеит.

– Сыҧсы ахьҭоу иазыбуазеи иҳәашт иара. Амаҵ зуеит, уҧсы ахьалоу здыруазароуп ҳәа иаҳәа, – иҳәеит.

Ани ахәылҧаз рахәрҳарантә данааи, анхаҩы иҧа илабжьеигахьаз ала иҧҳәыс диазцааит уҧсы абаҭоу, излоузеи ҳәа.

– Абна икажьу аҩымсаг иалоуп, – иҳәеит иара дааччашәа.

Адырҩаены ашьыжьымҭан Қажьдам (ари лхатца Қажьдам ихьзын) еиҭах рахәрҳара данца, анхаҩы иҧа даацәырҵын длазцааит ибеиҳәазеи ҳәа.

– Исеиҳәазеи, уҧсы злоузеи ҳәа саниазцаа, ҳнаҩс аҩымсаг шьҭан, убри инапы накәикын, абни аҩымсаг иалоуп ҳәа сеиҳәеит, – лҳәеит.

– Амц беиҳәеит, бижьеит. Аха бара баалаганы аҩымсаг алент ҧшзакәа рыла ирхианы, игәыдкыло, бацәнымхошәа ҟатцаны биҧыл ахәылҧаз данаауа, – ҳәа лабжьеигеит.

Ари анхаҩы ҷкәын ишиҳәаз еиҧш, иажәа ааҩбамтәыкәа аҩымсаг ырҧшзаны, ирхианы, лентаҧсараха иҟатцаны, игәыдкыло, ихыдкыло, ахәылҧаз лхатца Қажьдам данаайуаз диҧылт.

– Аа, бара брыцҳара сыкәшәааит, уи акәзам сыҧсы злоу, – иҳәеит лхатца дааҧышәырччашәа.

– Нас амц зуҳәозеи, сара амаҵ зуеит, сыгәнаҳа зукәуцозеи? – ҳәа иалҳәеит.

– Сыҧсы злоу аҩымсаг акәзам, абна игылоу аца ашьапы ауп, – иҳәеит уажәых.

Адырҩаены ианааша иара еиҭах рахәрҳара дцеит. Уи дышцазеиҧшцәкьа анхаҩы иҧа даацәырҵын, ибеиҳәазеи ҳәа длазцааит.

– Аҩымсаг акәзам, сыҧсы злоу абни аҧш зҭоу аца ашьапы ауп ҳәа сеиҳәеит, – лҳәеит.

– Аиаша баимҳәеит, дырҩагьых бижьеит, – иҳәеит анхаҩы иҧа, – баалаганы аца ашьаҟа рхианы, алентакәа шәыршәыруа иазыҟатцаны, игәыдкыло, ихыдкыло бадгыланы бхы ирба ахәылҧаз данаайуа, – иҳәеит, – нас ибеиҳәо баҳап, – иҳәеит.

Даалаган анхаҩ иҧа ишлабжьеигаз иҟалцеит. Аилашәшәымҭаз лхатца данааи, ибеит иҧҳәыс аца шьаҟа дадгылан, ирҧшзаны ирхианы, игәыдкыло, ихыдкыло.

– Быгәнаҳа анцәа исыкәимцааит, арахь аҩныҟа бааи, уажәышьҭа аиаша басҳәап, – иҳәан аҩны иныҩналт.

– Сара сыҧсы ахьҭоу басҳәаргьы акагьы бамаҭәам, неишьагьы бымазам, ибасҳәаргьы иаба быхәарҭоу. Аха шьҭа абри аҟара банеилаҳа, ибасҳәап. Абрахь џьара бна дук ыҟоуп. Убри абна агәҭаҽы змах дук ыҟоуп. Уи ахаҟны џьык гылоуп. Аџь гәаҩоуп. Убра иҭатәоуп ҳәа дуззак. Убри аҳәа амла ианаклакь, аџькакалқәа афоит, ашоура ианаклакь, азмах иҭатәоит. Уа неишьагь бымам, амаҵгьы бызуам, бнеит –беихнакәыцәааит ауп иаразнак. Иабабыхәарҭо, сыҧсы ахьҭоу уброуп. Сыҧсы шыҟоу убас ауп: аҳәа аҩнуҵҟа ажьа ҭатәоуп, ажьа аҩнуҵҟа ачыкьмаџьа ҭагылоуп, ачыкьмаџьа аҩнуҵҟа кәалаҧк ҭагылоуп, акәалаҧ аҟны иҭатәоуп ажәцарақәа хҧа. Акы шкәакәоуп, ҩба еиқәаҵәакәоуп. Ашкәакәа сыҧсы ауп, аиқәаҵәакәа сылақәа роуп, – иҳәеит.

Адырҩаены ишыҟаиҵалац еиҧш, рахәрҳара дцеит. Анхаҩы иҧа даацәырҵын иалҳәеит лхатца иҧсы ахьҭоу ҳәа иеилылкаазгьы акакала.

– Абыржәоуп аиаша анбеиҳәаз, – иҳәеит анхаҩы иҧа.

Арҭ аҩыџьагьы рҽылархан ирулакгьы ирыҧшааит уи азмах ду, иагьырбеит аҳәа аџькакалқәа афара ишаҿыз. Арҭ иара ианаба, иҧеит икны илбааздоит ҳәа. Уи аамҭазы анхаҩы ихҿа нагәыдҵаны ишьны илкаижьит. Аҳәа амгәа анирҟьа, ажьа ҭыҧаны иҩоит. Уигьы хара имышьҭыкәа ишьит. Уи амгәа анирҟьа, ачыкьмаџьа ҭан, ачыкьмаџьа анааирт, иҭатәан хы-жәҵарак, ашкәакәа акы, еиқәаҵәакәа ҩба. Адауцәа раҳәшьа ашкәакәа лиркит, иара аиқәаҵәакәа ааникылан рҿаархан аҩны иааиуаны еиҧш, лхатца аҩсҭаагьы (Қажьдам) игәы баапсханы агәашә дааҭалт. Нас анхаҩ иҧа иикыз ажәцара еиқәаҵәакәа ишьит, Қажьдамгьы илақәа ҭыҵит, акагьы рымбо иҟалеит. Адауцәа раҳәшьа илкыз ажәцыс шкәкәа анылшь, Қажьдамгьы иҧсы наихшәеит.

Нас арҭ нкылсын дыҧсны дахьышьҭаз илымҳа хҵәаны иргеит. Қажьдам имал зегьы ауарҳал иақәҵаны еиманы адауцәа рахь иааит. Иахьааиз арҭ реигәырҵьеит, чара ду руит. Қажьдам илымҳа ахҵәахагьы ддырбеит.

Адауцәа раҳәшьазаҵә аҳ иҧа дирҵеит, инаскьаганы иоурыжьит. Уа иахьнеиз чара ду руит, жәра руит. Саргьы убра сыҟан сызхара сфеит, сызхара зжәит. Схынҳәны сшааууаз амшын сынхыҷәгылт, еихҵәаны аҩныҟа саар акәын. Уа дауык амшын еимгәҳәо даатыцит.

– Абра сугароуп! – ҳәа аниасҳәа, иара мап икит, имуит. Ианиму, сцыгьны ишьапы санас, дкаҳаит. Сивсны сцап шысҳәоз, ихәда снахҟьашан, ихы кәыркәыруа амшын иналаҳаит. Иҷыркьара сынҭатәан, илымҳақәа азы инзаашьуа сызхыцит. Скәаҧза аҩныҟа сааит. Абри зысҳәоғьы, нан, адауы ихы хҵәаны, иҷы сҭатәаны амшын сызхыцны сцан сааныза, анцәа уимшьааит!

169. ҨЫЏЬА АИҨЫЗЦӘА ҦҲӘЫС ДШААРГАЗ

Ҩыџьа аиҩызцәа бзиақәа ыҟан, шәарыццәан. Ицеит рееибаркны шәарыцара. Азәы Мышьа ихьзын, егьи Грышьа ихьзын. Алақәа рымоуп, ашәарыца лақәа, аха уаҩы дызфо алақәа рымоуп.

Амҩа хеихдаз инеит. Мышьа иаҳәызба ааҭихын убра игылаз аҭла иналеиҭеит.

– Абри жьакцар, ҳауа иҭахо далаадыруеит, – иҳәеит.

Арҭ шьҭа хаз-хазы ицеит досу ршәақьқәа, рлақәа рыманы. Ани Мышьа захьзыз дызқәылаз амҩа даныланы акыр дныҟәеит, аха уамак егьиҧыхьамшәеит. Ус дышнеиуаз акәымкәан, дәы ҧшзак аҟны дынкылшәеит. Амлагьы дакуан. Амни адәы ҧшзаҽы дахьнеиз ҩнык гылан. Абра снеип, кыргьы сфап, сыҧсгьы сшьап иҳәан дахьнеиз, ибжьы наиргеит, еи, аҧшәма ҳәа. Ибжьы анирга, аҧшәма ҧҳәыс даадәылҭит, ҭакәажәык.

– Арахь уааи! – ҳәа ус лҳәеит.

Иаргьы ииҭахыз уи акәын, ыҟами, днеит. Днеин аҭакәажә акриҽалҭеит, акрилыржәит, егьит.

– Уажәшьҭа сара акранысфа, слақәагьы акры рызуы! – ҳәа ус леиҳәеит аҭакәажә.

– Ибзиоуп! – лҳәан, алақәа рхәы ҟалҭан, саанк инанҭаны ианрылҭоз ала дафт ари аҭакәажә. Ари лхаҭа аҭаҳмадагьы дыҟазаарын. Аҭакәажә ала данафа, лыҭаҳмада аума ҟаиҭо далагеит.

– Аа, абааҧсы, ари лакәын са сныҟәызгоз, уашьҭа исыҧсыхәоузеи? – ҳәа ус иҳәо далагеит.

– Уа, уара, умшәан, уҧсы ахьынзаҭоу са уныҟәызгоит, – иҳәеит Мышьа.

Ари ас иҳәеит, аха уа дтәоуп, дыцәоуп. Аҭаҳмада дцоит абазар ахь, фатәык ааигоит, акы инацҳауеит. Исыҟаз акәымкәан, абри Мышьа енак дҩагылан абазар ахь дцеит. Абазар аҟны дахьнеиз абри акәата ахә цәгьоуп еиҳа, акәата зегь реиҳа ахә цәгьаны ибеит.

– Абри закәузеи, иахьа абазар аҟны егьирахь зегь реиҳа акәата ахә цәгьанеи? – ҳәа аҩны данааи аҭаҳмада диазҭааит.

– Уи закәу уи ауп, акәатақәа ахьыҟоу, нас азы рҭахыми, азы иахьху ирхылаҧшу маҭуп, хазенс ирымоу маҭуп. Убри азоуп акәата ахә зыцәгьоу, – иҳәеит аҭаҳмада.

– Ус акәзар, умшәан, сара уусқәа са иҟасҭоит, – иҳәеит Мышьа.

Адырҩаены ашьыжь дҩагылан, акәатақәа зҭаз азаҽы днеин давагьыжьуа дшаваз, ауаҩы дызфоз амаҭ ааит. Ианааи, Мышьа иаҳәа аҭра иааҭикәыцәаан, амаҭ ахы хиҭәеит.

– Аа, ҳыҳ, уаҳа егьыҟам, – иҳәеит (аҭаҳмада иоуп изеиҳәо), дгьыжьны аҩны данааи, – абри уашьҭа рнахыс хазенс абри азы уара уасҭоит, – иҳәан, аҭаҳмада уи нахыс қьаф иуит.

Ус исыҟаз, абрахь ҷьара акы (маҭык) нханы иҟазаап, аллаҳ идырп, иалаухи, даеакы цәырҭын, абри аҭаҳмада дафт. Аҭаҳмада данафа, ари Мышьа дҩагылан иҽынеихан даннеи, аҭаҳмада дыҟазам, дубар даахә! Ани амаҭгьы еиҭагьыжьын еиҭааит. Ианааи, Мышьа иаҳәа ааиҟьан, ахы хиҭәеит.

Аҭаҳмада амаҭ дафахьан, аха уа дахьафаз, аҩнуҭҟа дахьҭаз иҧсы ҭан. Иааирҟьан деибга, дызҩыда дааҭрихит. Уаҳа маҭгьы рымбеит. Ишыҟаз ажәабжьны ирылаҩит аҳ иҧҳа абригь-абригь ахраҟны днаганы, убраҟа амаҭ даиҭароуп, уаҳа ҧсыхәа аҟам ҳәа. Аҳ даалаган агазеҭ ианиҭеит, иахабалакь ашәҟәқәа ҩны идәықәиҭеит, ажәлар ирылеиҭеит сыҧҳа лыҧсы нзырхо уаҩҧсы дыҟазар дааиааит ҳәа рынҭаны.

Аҳ акы деигзом, малс имоу зеибакәу ииҭоит абри иҧҳа лыҧсы нзырхо зәыр дибозар.

Ари аҭаҳмада ари еиҧш ажәабжь аниаҳа, дыҩны дааин, “уеиха абааҧсы, уца, абас ауп агазеҭ иануп умбои, уца!” ҳәа ус иҳәеит. (Ани уажәы Мышьа иоуп изеиҳәо).

– Сызцом! – ҳәа ус иҳәеит Мышьа.

– Уамак бжьам, уара, абааҧсы, уца! – ҳәа ҩынтә, хынтә дикит, аха Мышьа захьзугьы аашьарагьы хәыҷык иман, зназы дымцеит. Аамҭагьы маҷк бжьыст.

– Уажәышьҭа аҳ иҟны уцаны уихьзазом. Ари убоо ахәы ахьыҟоу? Амна ахәаҟны уца! – ҳәа ус иҳәеит аҭаҳмада.

– Ари дҩагылан, иаҳәа аашьҭихын дцеит. Дахҩеиз аҳ иҧҳа днаргахьан (днарымгар амуа ус иҟан), лымацара дтәоуп, уаҳа уаҩҧсык дыҟазам.

– Ааи, уааит, аха уаргьы уафоит, саргьы сафоит, – ҳәа ус лҳәеит лара.

– Аҳаҳаи, акы бацәымшәан! – иҳәеит.

Ус иҧшны иштәаз ацәа дакит иара. Лшьамхаҟны ихы ныкәҭаны дыцәеит, агәыр лиҭеит.

– Иааузар, саарҧшы, агәыр сылаҭаны, – ҳәа леиҳәеит.

Агәыр лкыуп, аха иара даныцәа, ларгьы дамхацәеит, амаҭгьы ааит. Жәаҩа хы аман амаҭ иааз.

– Азәы сышишьҭаз, аҳ ҩыҷьагьы сзааишьҭит, – ҳәа ус аҳәеит амаҭ арҭ аҩыҷьагьы анаба.

Ари лара дҽыхеит, аха ари агәыр илалҭар лҭахымхт умбои, илзымгәаҧьт. Дҭәыуо даналага, лылаҧырз лҽыкәкәаны ишлеиуаз ианиқәшәа, дааҧшит.

– Ҳаи, абааҧсы, ас зыбузеи, агәыр бысымҭази, изсылабымҭазеи?– ҳәа ус иҳәит.

Ани амаҭ ахәы иқәтәоуп, абыржәшьҭа иааиуеит, иафоит. Ари Мышьа дҩагылт иаҳәа кны.

– Аҧхьа уара укша! – иҳәеит Мышьа. Амаҭ ауп изеиҳәо.

Амаҭ аныкша, хәцәахьы дыҭалт анышә. Амни амаҭ аҭыхә шааиуаз инапы абра, инапы ахәит. Нас дыҭыҭын, иалаухи, иаҳәа аниҟьа, амаҭ иахагылаз ахқәа зегьы хҭәаны, ахаҳә ҩышьҭыхны иҩаҭеиҭеит.

– Даеазны укша, ухаҭазар! – ҳәа ус аҳәит амаҭ.

– Знык ауп ҳара ҳахь ахаҭа даныкшо, са схаҭоуп, знык ада сыкшазом! – иҳәит.

Ари даагьыжьын азҭаб лыҟны данааи, лмацәаз иара инапы инахеиҵеит, лчабра инапы амаҭ иахәыз иаакәлыршан иааҽалхәеит.

– Уажәышьҭа уаала! – ҳәа ус лҳәеит.

– Ҟоҳ, сара уахь сцазом, аус сымоуп, аамҭала са сшәызцоеиуеит, – иҳәеит Мышьа.

– Моумоу, уажә уааларопп, – лҳәеит, аха иара имуит. Ианимуы, лара дцеит. Мышьагьы даагьыжьын аҭаҳмада иҟны дцеит. Уа дахьнеиз дыцәоуп, дтәоуп, крифоит, крижәуеит.

Ани аҳ (амаҭ иацәынирхаз азҭаб лаб) агазеҭ ҭижьит, ашәҟәы дәықәиҵеит, “абри еиҧш иҟаз амаҭ зшьыз, сыҧҳа деиқәзырхаз ихы цәырганы дааиааит, смал абжа исҭоит, исымоу смазара зеибакәу исҭоит” ҳәа ицҳаит анахь, арахь, аха ари Мышьа дымцеит, дцом аҳ иахь. Ашьҭахь ани аҭаҳмада диҳәеит “абааҧсы уца” ҳәа. Аҭаҳмада дааҟәымҵзакәа уца ҳәа диҳәо, дичо даналага, дцоагылан дцеит. Дахнеиз, агәара данынҭала, аҳ иҧҳа дааҧшны данылба, “а, абааҧсы, абри иоуп сеиқәзырхаз” лҳәеит.

– Дызлабдыруазеи абри сиакәу? – лаб длазҵааит.

– Дызлаздыруазеи, ари убоо, саб (инапы шҽаҳәаз еиҧш иҟан), лчабрала Мышьа инапы ҽаҳәан, лчабра ааҧлыртлеит, лмацәазгьы инапы иахан.

Аҳ имышмазара сеибакәыз иара иитеит. Уа даангылт. Уа дшыҟаз, шәарацара дымцар иуамызт, шәарацара дцон. Ауха иахтәаз, акрыхырфоз, уаҵәы шәарацара сцоит ҳәа ус иҳәеит.

– Дад, шәарацара уцозар, алым убозар иумшьын, – ҳәа иеиҳәеит. Аҳ иоуп изҳәо. Ибзиоуп, егьиуп иҳәеит иаргьы.

Ари ашьжьымҭан дцоагылан, иаҳәа аашьҭихын, илақәа иманы шәарацара дцеит. Раҧхьаза абна даннылалаҵәкьа алым цоаҵкьан ишцоз ибеит. Деихст. Деихст, аха изымшьыкәа, адгьыл аацоҧаан, егьи адунеи ахь дцеит иара, илақәагьы иаргьы алада ицеит. Дахлеиз, дабацо, дызлахалои, дызлаауеи, уахьгьы дунеик ыҟазаап да, амни адунеи дықәланы дысныҟәоз, дааҧсан мцакы еиқәиҵан дтәеит. Ахәылбыехара ааигәахит. Ҭаҳмадак дааит иара убра дахьтәаз.

– Арахь уабаанагеи, узышьҭоузеи? – ҳәа ус диазҵааит.

– Сызышьҭоузеи, сааит шәарацара, – иҳәеит.

Нырцә-аарцә итәоуп, амца еиқәҵаны итәоуп ани аҭаҳмадеи иареи.

– Дад, уааи, схы уалаҧш! – иҳәеит аҭаҳмада, – зык сықәсымҭәеижьҭеи акыр ҵуеит, абри схы акры алазар усзахәаҧшишь! – иҳәеит.

Ари днеин аҭаҳмада ихы далаҧшын акы ибан, иабазгари ҳәа аҭаҳмада даниазҵаа, “укәа иҭаҵа” иҳәеит аҭаҳмада. Ани иибаз икәа иҭеиҵеит. Убри аамҭазы анҭ илақәа хаҳәхит акакала, акакала. Иаргьы дхаҳәханы даанхеит, аҭаҳмадагьы днаидҵны дцеит.

Уажәы уи ҳаҟәыҵп, ари иоыза Грышьа наҟтәи дауеит, ианеиҧырҵуаз, иахьеиҧырҵыз аҵла данаадгыла, аҵла иаларҵаз аҳәызба жьакцаны иҟан.

– Ааит, ари соыза дҭахеит, сцароуп сишьҭаланы, – иҳәан, апҟаоҳәа иҷынеихан амоа дықәланы дышнеиуаз, Мышьа аҧхьа дназыдгылаз аонаҷы днеит. Аҭаҳмада аоны дыҟан.

– Аа, уанаҵьалбеит, уабаҟаз Мышьа? – иҳәеит аҭаҳмада.

– Мышьа сакәзам сара, сара Грышьа соуп, дабаҟоу Мышьа? – иҳәан, аҭаҳмада дааисны дикит. (Еиҧшын арҭ аиоызцәа умбо!)

– Дабаҟоу, абас, абас, аҳ иҧҳа акы дшагоз дамихын, аҳ иахь дцеит, уаҳа дгьыжьны дмааит, – иҳәеит аҭаҳмада.

Иалаухи, Грышьа апҟаоҳәа иҷыоеихан дцеит аҳ иҷы. Агәара данынҭала, ани Мышьа иҧшәма ҧҳәыс (аҳ иҧҳа) дыоуа лҽаалхеит, днаихәаҧшын, лыҧшәма иоуп, лхаҵа иоуп, ус ауп ла ишеилылкаа.

– Уажәрааназа уабаҟаз, узымаазеи, егьизеи? – ҳәа дылкит.

Аҳгьы дааит, егьит, акрырфеит, егьит, акрыржәит, ишьҭалт рҭыҧкәа рҷы. Ари иара аҧхьа днеины диеит, ари Грышьа. Ари Мышьа иҧшәма ҧҳәысгьы дааины диваиеит. Иаҳәа ааҵихын иареи лареи рыбжьара ирыбжьеиҵеит. Лара дгәаан, доагылан дцеит. Шо ианалага, нас усгьы иара (Грышьа) шәарацара дцахьан, ауха акранырфозгьы иҳәахьан шәарацара сцоит иаашар ҳәа. Уажәы ари иоыза дахьыбжьазыз иҧшаар иҵахуп. Ари данцоз “дад, алым убозар уамеихсын” ҳәа иеиҳәеит аҳ. (Ус ани Мышьа данцозгьы иаимҳәахьази.) Ари уажәы Грышьагьы ус иеиҳәан (Грышьа шиакәу иалидыраауеи, Мышьа иакәу ҷьишьоит, умбо!), дцет шәарацара. Дахьнеиз, ани Мышьа ишихьыз еиҧш, Грышьагьы ихьт. Абна днылагылон еиҧшаан, алым ибан, деихсын, аха изымшьыз, адгьыл ааиҟаҧан ҵаҟа даеа дунеик ахь дагеит. Дахьлеиз нас ажәытә амца ахьеиқәыз, егьиз ибан, абри абра акәзар ҟалап, абра стәап иҳәан, амца еиқәиҵеит, арахьгьы дааҧшын иоызцәагьы, илақәагьы шеибакәу хаҳәны иҟоуп, ибеит. Амца ааиқәиҵан дыштәаз, ахәмыехарахь инеиуан ани аҭаҳмада деиҵааит.

– Ааи, арахь уабақәнагалеи, уабаҟаз? – иҳәан, аҭаҳмада ари Грышьа ус диазҵааит.

– Сабаҟаз, абас шәарацара сааит, – иҳәеит.

– Аа, ус акәзар, ибзиоуп, – иҳәеит, – дад, уааи, схы уалаҧш, егьи, – иҳәеит, – зык сықәсымҭәеижьҭеи акыр ҵуеит, – иҳәеит.

Ари днеин, ихы далаҧшын, акы ибан, “иабазгари” иҳәан, “укәа иҭаҵа” иҳәеит. Аха ари икәа иҭаимҵакәа, амца иакәиҵеит. Амца ианакәиҵа, наҟ данынаҧш, иоыза илақәа рыпсы ҭалахьан. Ус иоызагьы иҧсы ҭалт. Аҭаҳмада дхаҳәхит. Иалаухи, иоызеи иареи еиқәшәеит, еибабеит, еибадырт. Иеиқәшәан, “уажәышьҭа адунеи ахь ҳашҧакылсри” ҳәа ус рҳәеит. Ауарбажә дуқәа, абри урысшәала беркут ҳәа изышьҭоу рбан,

иркит. Иркын, иақәтәаны, арахь адунеи ахь ихалт. Ианхала, уажәы ари Грышьа аҩыны имазам, Мышьа иҟноуп дахцуа, Мышьа иахь дцеит.

– Уара, угәы иалымсын, ак уасҳәоит, – иҳәеит.

– Иуҭахи?

– Уара уԥшәма ԥҳәыс сышҟа дааиуазар са дыстәызааит, уара ушҟа днеиуазар, усгьы уара дутәуп, – иҳәеит. (Грышьа иоуп изҳәо.)

– Ибзиоуп, – иҳәан еиқәышаҳаҭхеит, рнапқәа еибадыркит.

Арҭ агәара ианынҭала, раԥхьа ари Грышьа ишҟа дыҩот лара, аха нас лхаҵа иахь дыҩот. Еиԥшын, аха ари илдырзаап лхаҵаҵәҟьа дарбаныз. Аҩныҟа илеибагеит.

Арҭ акампаниа ҟарҵеит, ачара руит, ачара замана, уажәшьҭа иҟарҵои, ари Грышьа ҭыԥ имам.

– Ара са сҟны уҟаз, – иҳәеит Мышьа.

– Ара сыҟазаргьы иабаргәузеи, ибзиами, аха еиҭьуп саргьы нхарак сыԥшаап, азәы слыхәаԥшып, азә даазгап, егьип, – ҳәа ус иҳәеит.

Ари анс аҳ дахтәаз (Мышьа иабхәа даҳамзи) абас азҭаб заманак дахыҟоу узымдырзои ҳәа диазцааит.

– Ааи, азҭаб замана дахьҟоу сҵасзымдыруеи, аха уа уаҩ дызцом, дцаргьы деибганы дзаауам, – иҳәеит аҳ.

– Уаҩ дахзымаауоуп иахысҵаху, сҵоит иахьакәу саҳәа! – иҳәеит Грышьа.

Нас дышцақәаз иалаухи, амҩақәа иирбан, егьин, ашьжьымҭан ддәықәылт. Ари данцоз иҩыза Мышьа апатрана иитт.

– Са сахьцо сҵахозар, абри шьала иҭәуеит, – ҳәа еиҳәт.

Ари ас иҳәан, амҩа длықәлан дыснеиуаз, акыр дныҟәахьан ҩныжәк гылан, ҭакәажәык дыҩнан. Абра даннеи, иаҳәа аатыхны лыҩны дыҩназамкәа аҩныжә хжәаны идәықәиҵт. “Иҟалазеи?” анылҳәа, “иҟалази, абас еиԥш азҭаб дахыҟоу сымцар ҟалом, исабҳәароуп” ҳәа ус леиҳәеит.

– Иуасҳәозеи, иуасҳәоит, аха сыҷкәынцәа роуп уа иҟоу, аха рымпын уаҩ дызнеизом, уршьуеит, – ҳәа ус иалҳәеит.

– Сыршьуазаргьы исабымҳәар ҟалазом, – иҳәеит.

Ари ианимуза, дзышьҭаз азҭаб дахьыҟаз иалҳәеит.

– Издыруада сыҷкәынцәа урымшьыкәа урывсны азҭаб лҟны узнеиуазар, уаннеилакь, убра акы уҭашәоит. (Ахьаԥшьақәа ҩба илҭеит.) – Убри аамҭазы абарҭ ахьаԥшьақәа иухоумыршҭыкәан еихьшьы, – ҳәа иалҳәеит. (Ахьаԥшьа абри асԥычка акоробкақәа иреиԥшны ҩба илҭеит.) Абарҭ наилҭеит, дықәланы дцеит. Ари, исхашҭыз, данцоз аҭакәажә чабракгьы наилҭеит.

Уахьнеиуа, – лҳәеит, – убра ачабра сыҷкәынцәа идырба, нас урывсны уцоит, – ҳәа иалҳәеит.

Ари дышнеиуаз аҭакәажә лыҷкәынцәа руазәк днаидгылт.

– Уара уабацо арахь? – ҳәа дааисны дикит.

– Сахьцо абас ауп, абри азҭаб лахь снеироуп соушьҭ! – ҳәа ус иҳәеит.

– Уаусышьҭыр ҟалазом, – ҳәа ус иҳәеит.

– Ари убоо, ҳан лчабра! – ҳәа ачабра аниирба, дауишьҭит.

Дауишьҭын, ддәықәиҵан дцеит. Дзышьҭаз азҭаб дахьыҟаз днеит. Лара дзыҩназ аҩны ашә ааиртын данынҩнала, астол дахатәаны дибеит. Даахьаԥшын, дылбеит.

– Арахь уабаанагеи? – анылҳәа, иара дзыққагылаз адашьма аҷәы аамҵын алада дҭаҳаит. Уа дахлеиз дызҭыҵраныҳәа дыҟазам. Уа аҷкәынцәа ҭоуп, ԥшьҩык, хәҩык раҟара аҷкәынцәа ыҟоуп, аарла рыԥсы ахәага ҭоуп, амла иагоит. Аригьы дыстәаз, аҭакәажә илҭаз ахьаԥшьы ааигәалашәан, ахьаԥшьақәа аҩба ааихьишьын, адунеи амузыка уҭахума, акампаниа уҭахума, акрыфара, акрыжәра хытлеит. Дхалгалт ари ани азҭаб арахь.

– Уара убра улеижьҭеи аумақәа ҟалеит, изакәузеи иумоу? – ҳәа диазцааит.

– Ахьаԥшьа (акәалаԥ) сымоуп, – ҳа ус иҳәеит.

– Исыҵ арахь! – лҳәан ииаимылхит.

Алада деиҭалышьҭит. Данылышьҭы, иҟаиҵоиз, дтәоуп, ани аҩыза даеа хьаԥшьыкгьы имамзи, ицәыриган, ҧхьантәи еиҳагьы иаумахеит.

– Арахь уҭыҵ! – лҳәан, еиҭах дыҩҭыцт.

“Уззаазеи” лҳәан, “сыззаазеи, бсымгар ҟалазом” иҳәеит.

– Нас сузгозар, сга! – лҳәеит.

Даашьҭиԥаан ддәықәлеит.

Ани данцоз аҭакәажә ус иалҳәахьан, “издыруада убри азҭаб дааугартә уҟалар, данаауго маҭ дук думхны дагоит. (Аԥы ҵла дук илырбеит.) Амни аԥы аҟны уанааилакь, аҽҵыс ҭагылоуп, амни аҽҵыс уақәтәаны, амаҭ уахьзаны, узҭаб дамхны дааугароуп. Уаҳа ԥсыхәа умам ҳәа иалҳәахьан.

Ари уажәы азҭаб диманы дсаауаз, амни аԥы давсны дшааиуаз, амаҭ димхны дагеит. Ари аԥы агәаҩара дылҭаԥалан, ихжәаны, аҽҵыс аатиган дҩақәтәан амаҭ дашьҭалеит. Дахьзан иаҳәа рыхха дласын, амаҭ ишьын азҭаб дааигеит. Дабааиго, иҩыза, иашьа иҟноуп дахьааиго. Дахьааигаз аҟәакҳәа илеи иласын ачара ду ҟарҵеит, аҭызҭыԥ, аҩны изиргылт, инхуеит, инҵуеит, уажәгьы ибзихәха иҟоуп.

170. ЖӘЕИЗАҨЫК АИШЬЦӘЕИ РАҲӘШЬА ЗАҴӘИ

Ԥҳәыск дыҟан, жәеизаҩык ахшара лыман. Жәеизаҩык ахлымаз, еҳәшьа заҵәык дыҟан, егьырҭ сабакәу ҷкәынцәан. Абарҭ ажәаҩык

аишьцәа иҟаз усура ицуан, иаауан, амхы рыман. Иахцуаз абри раҳәшьа заҵәы рхәы лыман дцуан, даауан, дыбжьан.

Ҽнак аеҳәшьа лашьцәа шьыжьымҭан шаанза игыланы ицеит усура, лара урҭ рхәы шьыжьымҭан илгон, шьыбжьон илгон, ахәмыхан аҩныҟа иаауан. Арҭ ран рхәы ҟалҵан, лыпҳа илылҭан длышьҭит. Дцеит аха амҩан дыбжьазит, уахьгьы дыҟам, арахьгьы дмааит, дызт.

Жәаҩык аишьцәа аены аҩныҟа имгьыжьыкәа, акрыфарагьы рымҳәеит, хәлаанза аусура иаҿын, амла иакны, крымфазакәа. Ахәмыхан икараууараха аҩны ианааи, ран илазҵааит:

– Бара, ҳан, ибыхьзеи иахьа, ҳхәы зынабымҭизеи? – рҳәан ус рҳәеит.

– Ыы, шәхәы насымҭикәа, шәаҳәшьа илыҵаны днасмышьҭи, дабаҟоу? – лҳәан ус лҳәеит.

– Уахь дымнеизеит, уахь азәгьы дҳамбеит, – рҳәеит.

Ҟоҳ, чоҳ рҳәан, нас ани дара рашьа еиҳабы игәалашәеит, адауы икны игалозаап ауаа. Амни игәалашәеит.

– Саҳәшьа дахыҟазаалак дсыҵшарооуп, дызбаанза сгьыжьуам, – иҳәан, апҟаҩҳәа иеаибиҭан, ддәықәылт.

Ддәықәлан дысцоз акәымкәа, усҟан нас адауцәа хазы инхон, иахыҟаз, егьиз идыруан ари, дыснеиуаз ажра дузза ыҟан, ибеит. Амни адауы иан аҩны апҳьа дгыланы дышыҵшуаз, азә даауаны дылбеит. Абни ажра дузза иҟаз дыҵаланы дҵысны дыхәнауоу, дахыҵауоу збот ҳа дыҵшуа дышгылаз, ари астәи дыснеиуаз, ажра данлахәаҵш, ани рыцхә ажра дузза дзахыҵозма, дҵаланы, дҵысны, дыхәнаны днеит. Ари даннеи, ани адауы иан дхахо дтәан.

– Дабаҟоу адауы? – ҳәа ус иҳәеит днеин дналыдгылан.

– Уажә дауеит, уажә дауеит, нан, дынҵытцит, – ҳәа ус лҳәеит.

Амна лара адарды ала дхахо дтәан, арии лареи ныркә, аарцә еидтәалан. Адарды иара ишҟа илыршәын, икаҳаит иара ишҟа.

– Нан, адарды сыҵ! – ҳәа ус лҳәеит.

Адарды лысҵап ҳәа дахан, аха изышьҭымхит. Нас уи ала ари рацәак, уамак егьилам лҳәан, леыртынчны дыштәаз лыҷкәынгьы дааит, цәкы иҟәаҟәа иқәцаны дааин агәараҳәа илкаижьт.

– Аҧсуа ччиа, уабаҟаз ара, узышьҭоузеи, узаазеи? – иҳәан, ус ибжьы иргеит адауы.

– Уск сыман азы сааит, – иҳәеит аригьы.

Адауы дқарамео длеи длалаган, ани иааигаз ацә лҵажьны ижәит, егьит, акрырфеит, аха ани адауы акыршифоз еиҧш ани аҧсуа акризымфт.

– Уашьҭа узааз ҳәа! – иҳәеит адауы.

– Саҳәшьа абра шәа шәҿы дыҟоуп, дсышәҵ! – иҳәеит.

– Ари наҟ иҵып ахь дга! – иҳәеит адауы (иан лоуп изеиҳәо).

Адауы анс аниҳәа, иан дҩагылан ари аҧсуа даашьҭылхын ани иаҳәшьа дахиаз днаганы днышьҭалҵеит. Уа дыҟоуп шьҭа иаргьы.

Ари иашьцәа даеа жәаҩык нхит. Рыжәаҩыкгьы, абри иара иеиҧш, азәазәала абас ицо, азәазәала ицо, уа иҵахеит. Убри аамҵазы мгәаҵа дыҟан ҷкәынак, ран лымгәа дҵан, уи диит. Амни ахәыҷы дин, уажәышьҭа дыхпыҿхо даналага, нас агәылара иарҳәеит:

– Уара абрыскак аишьцәа уман, аиаҳәшьа думан, абас адауы дигеит уаҳәшьа, уашьцәа уи илышьҭаланы иахьцаз иҵахеит, – ҳәа иарҳәт.

Анҵ агәылацәа анс аниарҳәа, даагьыжьын иан лҟны дааит.

– Бара, сан, ас сашьцәа аҟазма, саҳәшьа дыҟазма? – ҳәа иан длазцааит.

– Моумоу, нан, аишьцәеи аиаҳәшьеи уара иузҵада, уаҩ дыҟазамызт, агәылацәа баша ирҳәоит, уржьоит, – лҳәеит.

Ари ахәыҷы изҳауа даналага, акры еиликаауа данықала, агәылацәа еиҵаиарҳәеит жәаҩык аишьцәеи еҳәшьаки шимаз, урҭ зегьы адауцәа рҿы ишҵахаз. Арахь иан длазцаан азәгьы думазамызт ҳәа иалҳәоит.

– Ари бара исабҳәом, аха сара сцаны сашьцәа сыҧшаауеит, саҳәшьагьы дыҧшааны даазгоит, – ҳәа ус иан илеиҳәеит.

– Уаҟәыҵ, умцан, нан, уашьцәа азәырҩы ыҟан, аха абас иҵахеит, иахьцаз игьажьны изымааит, саргьы сымацара сынхеит, сажәит, умцан, уаргьы уҵахоит, – лҳәеит иан аҵыхәтәан.

– Мамоу, сымцар зуам, иҳәан, ддәықәлеит. Ддәықәылт, нас анҵ иашьцәа злацаз, егьиз анҵ агәылацәа ирымдыруаз, егьиуази, абас ицеит, абас иҵахон, изаауамызт ҳәа иарҳәан, амҩа дыкәдырҧшын, ари апҟаҩҳәа иҿынеихан дыбжьаланы дышцоз, ари адауы иан адәахьы дыкәтәоуп, аффаҳәа ахахара даҿуп, дыҧшын, дгәалҵт ани дсаауаз. Ари ажрагьы егьигьы еибарганы, акгьы агәхьаа мкзакәа, днахыууааны, дахыҧаны иҿынеихан ла лҟны днеит.

– Адауы дабаҟоу? – ҳәа ус дцааит.

– Уажә дааиуеит, нан, – лҳәеит.

Уажәы дыҧшуп. Иара аарцә дтәоуп, ныркә лара дтәоуп ахәшҭаараҿы. Лара дхахоит аффаҳәа. Дхахо дыстәаз амни илкыз адарды иара ишҟа иршәны инкалыршәт.

– Нан, адарды сыҵ! – ҳәа ус лҳәеит.

Адарды ҩышьҭихын, лыхгьы иҩанҟьаны наҟ илиҵеит. Ари иааишьа, ани ажра дузза усс имкзакәа дахыууа дшахыҧаз, ари адарды шышьҭихыз анылба, иаалцәымыҷхеит, аха иҟалҵоиз. Ус лыҷкәынгьы дааит ицә иманы.

– Аҧсуа ччиа, ара уабаҟаз, уаазгазеи? – ҳәа ус дцааит адауы.

– Аҧсуа ччиа акәу, адау ччиа акәу усырбап, ирласны акәац жәы! – ҳәа ус иҳәеит.

Ари иҳәашьа адаугьы иааицәымыҷхан, аха иҟаиҵоиз, акәац лҵеиҵан ижәит, ацә иааигаз. Илатәан афара иалагеит. Адауы иаҵкыс ари аҷкәын ифеит. Акрыфаны иалгеит.

– Уааи, адәахьы ҳаиқәпап! – иҳәеит адауы.

Ари дԥоагылан, адауы дԥоышьҭихын аҵла дахынаниҟьаз дпыхааса дигеит. Нас даагьыжьын адауы иан лхы ааникылт.

– Абыржәыцәҟьа саҳәшьагьы сашьцәагьы цәырга акәымзар, ибзаазгаша, – иҳәан ус иҳәеит.

Амни амца еиқәымыз, ажәытә мца еиқәын, длыпхеиҵан амца дакәыршо дима дшықәыз, “нан, уашьцәа, уаҳәшьа амна ииоуп, амаркатыл абна иҟоуп, иаашьҭыхны, унеины уашьцәеи уаҳәшьеи ахьиоу инарыхьшьы” – лҳәан ус лҳәеит.

Афырҳәа днеин амаркатыл аақәихын, иашьцәеи иаҳәшьеи ахьышьҭаз инархьишь-аархьишьын рыпсы аатәлт рызынтәык. Лара адауы иан амца длақәиҵан диблит.

Ари иашьцәеи иаҳәшьеи рыпсы ҭеиҵеит, иеиқәирхеит, аха иара дрымбазацызт, дара уахь ианцоз дмизацызт. Дара дрымбазакәа диит, изҳаит.

– Шәашьа соуп, шәыпсы ҽысхит ҳа ус иҳәеит. – Хәыҷык абра сыцәоит, саашәырпшы, нас ҳаԥоныҟа ҳцап, – ҳа ус иҳәеит. Хәыҷык захьзыз дыцәт, дааԥсангьы дыҟамзи.

Дыцәеит, аха иашьцәа иҵашьыцт умбо!

– Ари ара даҳшьып, – ҳа ус иҳәеит иашьцәа реиҳабы.

Иашьцәа реиҳабы ари даҳшьып иҳәеит, аха раҳәшьа илымуит.

– Ҳашьа иоуп, ҳҽихит, даҳшьыр ҟалазом, – ҳа ус лҳәеит.

– Даҳшьыр бымуазар, абра аҵла дадҽаҳәаланы ҳцап, – ҳа ус иҳәеит.

Зыԥьырк рыпшаан, абни аҵла ду игылаз дадҽаҳәаланы ицеит дара. Иара дахынзацәаз аллаҳ идырп, дыцәан данааԥш, аҵла дадҽаҳәалоуп зыԥьырла. Абас иеаарышәшәаны данԥоагыла, дзыдҽаҳәалаз аҵла адац шамаз иԥоышьҭихын, иҟәаҟә ишықәыз иманы иҽынеихеит. Има иҽынеихан дышцоз, ани ажра бааԥсгьы дахыпан, егьин, уажәышьҭа аԥоны дазааигәахо даналага, нас акыҵа уаа еизеит. Жәеизаԥоык ауаа арсҟаамҭа иҟамкәа, рыпсы ҭаны иахааз, ачара ду руеит, ауаа еизаны иқәгылоуп. Ипшын абас аҵла ду ҵысуеит, анахь, арахь ихынаауеит аҵла. Ани иҟәаҟә иахьыкәу ишьаҽакәа анеихиго егьиуа анахь, арахь имхынаауази.

Шәанаԥьалбеит, ҵлак ҵысуеит, иҟоу шәымбои! – иҳәеит аԥхьа избаз азәы.

Ас анырҳәа, иашьцәа аҵла дадҽаҳәаланы имаази, ирдыруан.

– Ааит, ари ҳашьа иоуп иааиуа, уажәышьҭа дааир ҳақәихуеит, – рҳәан, ишәан ибналт.

Ибналт иашьцәа, иара данааи, ауаа иҟаз, акыҵа уаа ракәын ирзиуази. Агәарԥ данаақәгыла. “уф” ҳәа днатәеит, аҵла анышә илыҵашьшьы ицеит. Иара уа иеаамихын, аҵла дызладҽаҳәалаз азынԥьырқәа ааԥиҵәан, агәарԥ даақәгылт.

– Сан, сашьцәа абаҟоу? – ҳа ус иҳәеит.

– Ара иҟами, нан, – лҳәеит.

– Иахьа рнахыс сара быҷкәын сакәзам, сашьцәагьы уаԥо дсыздырзом, са схынахоу сцоит, шәа шәынха! – ҳәа нараҳәаны, агәарԥ дынҭыҵны дцеит.

Дықәланы дышцоз қытак аҟны днеит. Ақытаҟны дахнеиз, азәы акрифоит, дтәоуп, егьырҭ аҵәыуара иаҽуп, ихагылоуп.

– Иҟалазеи? – иҳәан, днеин днархагылан дразҵааит, – Ари акрифоит, шәа шәызҵәыуои? – ҳәа ус иҳәеит.

– Абри уаха дҷаԥшьараны дыҟоуп уахәамак аҟны, уахоуп, ихы хырҵәоит, уаҳа даабараны ҳаҟам, убри азоуп дзаҳҵәыуо, – рҳәеит.

Иҟоу уи акәзаап, аҳ дыҟазаап. Аҳ иԥа убри ауахәамаҽы акәыба дҭазаап. Убра есыуаха азә дишьҭуеит амни иҷкәын дызҭоу акәыба ахьчаразы. Абра ахьчаразы иишьҭуа уа дҭахоит.

– Ус акәзар, шәцаны аҳ иашәҳәа, абас иҟоу ауаԥоԥсы дааит, уаха иара ихьчоит ауахәама, азин иҵ! – ҳәа иашәҳәа иҳәеит.

Арҭ цан аҳ иарҳәеит.

– Ара дысзаашәга уи ауаԥо, – ҳәа ус реиҳәеит аҳ арҭ инеиз.

Иааин иарҳәан, ари аҳ иҽы дрыманы инеит.

– Иуҭахузеи? – ҳа ус иҳәеит.

– Исҭахузеи, убаанагеи, қытас уабатәиу? – иҳәеит аҳ.

– Сахатәиу акыраз иуҭахума уара, цәык шьы, акрысҽатца, уҷкәын икәыба уаха са исыхьчоит, – иҳәеит.

Ани ууанза ирышьҭраны иҟаз деиқәхеит умбо, ари дизкашәеит, иԥсы даԥшәмахеит.

Нас аҳ ацә изымԥшаар ҳәа ушәозу, ацә лкажьны ишьын ари ауаԥо акриҽеиҵеит. Акранифа егьи, ари аҳ иҷкәын икәыба ахьчаразы дцеит ауахәамахь. Ари уа ауахәамаҽ днеин дыштәаз, ауха атҳыбжьон, абас асаат ԥоба аныҟала, зҕабк дааԥонашылан, ҟамчык лкуп. Абри азҕаб аҟамчы илкыз, аҟәаҟҳәа иаалырхан, амни иԥсны акәыба иҵаз аҳ иԥа иԥсы ҭалеит.

– Сумгазои? – ҳәа иалҳәеит.

– Бызгазом! – ҳәа ус иҳәеит.

Нас ара есыуаха ахьча даман, ари ларгьы илдыруан ахьча дшамаз. Ахьча иаасырхоит ҳәа лҟамчы аҽанаалырха, аҟамчы даамҵасын иаалымпыҵиԥааит. Азҕаб дицәцеит, дизымкыкәа. Нас длеин аҳ иҷкәын длеихагылан дипҟеит ҟамчыла, иԥсы ҭеиҵт, деиҵаипҟан, деиҵаԥсит, деиҵаипҟан, иԥсы еиҵаҵалеит. Дԥоаиаԥицан, диманы аҳ иҟны дааит ашарԥазы.

– Абри аҷкәын абаажә иоуп уара акыҵа ззынурҵәоз, азҕаб сга ҳәа ишьҭаз дыззаимгози? – иҳәеит.

Аҳ ииҳәози “иуҭаху усҭоит” ҳәа ус иҳәеит аҳ.

– Ахьы уҭахума, амал, арахә уҭахума? – иҳәеит.

– Амалгьы сҭахым, ахьгьы сҭахым, абра цәкы шьны акрысҽатца, сара амԥа сымоуп, сцоит, – ҳәа ус иҳәеит.

Акриҽеитцеит, цәкы ифеит ишеибгаз. Нас иҷынеихан дцеит даеа қытак ахь. Дышцуаз, ауаа азба иҧсуеит, инибарҵәоит, азы роуам. Азы рҳаш ыиаҡьаны ицоит, аха азы шәаҳаны иҡоуп, азин рымам ахтра.

– Иҡалазеи? – ҳәа уа даннеи, – иҡалазеи, азы ҳауам, азба ҳанҵәоит, абас ауп, – рҳәеит.

Ари днеин азы иаҧыражьыз зегьы аҧырихт, азы рҳаш дәықәлеит. Ари уа дҷаҧшьо дыштәаз, зҭабк дхылан длеиуеит, ани азы лшәаҳаразы дыснеиуаз даниба, дыскуеит ҳәа иҷанырҳеиха, лшьатца ааиҧыхьашәан икит, леимаа икит. Лшьатца лышьихын, лара дцеит дизымкыкәа.

Азы агәакьҳәа ажәлар ироут, уи нахыс уаҳа азәгьы даҧырхагамхеит. Ҳаха, хахагьы иҷаҧшьон, аха уаҳа уаҳ дмааиуа иҡалеит. Нас ара сцоит ҳәа реиҳәеит ақыта.

– Адунеи ак угҳархом, аҳны узыҡаҳцап, иуҭаху анхара уаҳҭап, ҳуцхраауеит, ара ҳа ҳҷы уаангыл, – ҳәа иарҳәт, аха имуит.

– Абра ишәылшозар цәкы шәшьы, иҽҽашәҵ, сцоит, амҳа сымоуп, – иҳәеит.

Ани аҡара абзиара ззиуз акы иеигзо иҡазма, абҵьаа ҳәа ацәгьы ршьын иҷарҵт, акы моу, ҳбагьы иҷарҵт. Дықәланы даеа қытак аҡны дцеит. Акыта далаланы дыснеиуаз, ауаа гәжәажәоит, еилауатыруеит, амла инҵәоит, ирфо рымам. Аҳгьы дыҡоуп, аха аагашьа рымам , афатә рыманы ишаауа амшын, азы изааҡәрылоит, ирзаагом.

Ари дышиашаз аҳ иҡны днеит.

– Ишәыхьзеи?

– Абас, абас ауп, афатә шааҳго, ҳаҧба зааҡәрылоит, ҧсыхә ҳзамҭеит, – иҳәеит аҳ.

– Абра абыржәы шәаалаганы цәкы шьны акрыҽҽашәҵа, сара афатә аазго аҧба са сацны сцоит, – ҳәа ус иҳәеит.

– Ацә аума, иуҭаху уҷасҵоит, – иҳәан, ацә диршьын, акриҷеитцеит, аҧба иитеит, ауаа иитт, амшын дхыланы дцеит.

Нас арҭ ауаа наҡтәи чашылак рауан, аҧба илақәырҵан, ирыманы исаауаз, зҭабуп убригьы, аҧба сасуеит ҳәа дыснеиуаз, уигьы лнапы дасны иникылт, лмацәаз лымихит. Лара дицәцеит, лмацәаз аалымҧихит.

Уажәы амни аҡамчы, аимаа, амацәаз ааимпытцахеит. Ари аҧба еиқәирхеит, ршылагьы аарган, егьин, ари аҳ иҡны дааит. Уи нахыс ари аҳ иҧбақәа цо, иаауа иалагеит, уаҳа ҧырхага рмоуит.

– Уашьта сцоит, – иҳәеит ари.

– Уаангыл, ара уҡаз, унықәгара ҳара иҳақәыз, – ҳәа акыр иҳәеит, аха иара имуит, ддәықәлеит

Ари дцо, дцо, қытак далаланы дышнеиуаз ҭаҳмадак диқәшәт хәымҳеханк.

– Хәлабзиа! – ҳәа иеиҳәеит.

Аҭаҳмада бзиара убааит ҳәа иеимҳәеит. “Ари сысалам аҭак збасимҭа” иҳәан, аҭаҳмада данис, аҭаҳмада дышьтууаа дцан иашҭа дҭаҳаит.

Ари ачқәын еиҭах иҷынеихан дыснеиуаз, шьҭа хәло ианалага, апхьа дназдгылаз аҳны ашҭа дынҭалеит.

– О, апшәма! – ҳәа днеит. Дахнеиз “уаха абра сыпхьар ҡалома?” ҳәа ус иҳәеит.

– Иҡалоит, – ҳәа ус лҳәеит пҳәыск даадәылпцын. – Иҡалоит, уааи! – лҳәеит.

Данырҳонала, ани аҭаҳмада, амҳоан данаauаз дзысыз, аҭаҳмада уа дтәоуп. Уаҳа аҭаҳмадагьы егьизымҳәеит, ари асас ихәы ирҵеит, акрифеит, акрижәит, ииарҵа хазы иҡарҵит, даеа уадак аҡны ииарҵа ҡарҵит. Уа длеин диеит. Дышиаз, абри аҭаҳмада апҳацәа хҳык имазаап, ацәажәара иаҷуп.

– Сара аҳ иҷкәын акәыба дахҵаз, ауахәамаҷы дахыҡаз абас акәын дсысыпҡоз, аха уахык азә днеин исымаз сҡамчы сымихит, – лҳәеит аҭаҳмада иҧҳацәа руазәк.

– Азы, арҳоаш аусышьтуамызт, ишысшәаҳауаз азә днеин сеимаа сышьхны игеит, – лҳәеит егьи азҭаб.

– Мшынгәыла жәларык рыфатә аазгоз аҧба аасырҳәлон, аха азә даасымҵасын, смацәаз игеит, – лҳәеит аиҵыбза.

Арҭ ирыхьқәаз зегьы уажәы раб иоуп изарҳәо.

– Сара иахьа амҳоан сшааиуаз азә дыспылан “мшыбзиа” аниҳәа, аҭак исымҭазт, дсысын, сааны сгәара сықәҳаит, – иҳәеит аҭаҳмадагьы. – Абри уаха иаҳҭоу ҳасас иоуп исысыз, – иҳәеит.

Ани, егьи ауадаҷы ачқәын дахьиаз дыцәазамызт, даапшуан, анҭ, ирҳәоз шеибакәу иаҳауан. Анҭ, анс ҳәаны ианалга, афырҳәа дҳоацқьан, ашә аартны дара ахьтәаз даахонашылт.

– Ари ббоо, бҡамчы ахьыҡоу, ари ббоо, беимаа ахьыҡоу, ари ббоо, бмацәаз ахьыҡоу, – иҳәеит. – Ари ббоо, саргьы сахьыҡоу, – иҳәеит. – Ари ахәылпаз уанааиуаз амҳоан иуысыз са соуп,– иҳәеит. Ауаа абас акәын ишыншәырҵәоз, – иҳәан, ани аҡамчала даарылалан, рызагьы, рыпшьоыкгьы рыхәцәы ыкәихт. Иаргьы ихы ахынахаз дыкәланы дцеит.

171. АПСЫЗ ИАФАЗ ДШЕИҚӘХАЗ

Уаҳа назҭахымыз арҧыс бзиак дыҡан. Икәымжәы, икаба, иҡама, итапанча зҳәаз еиҧш, уаҳ наган, бзиан деилаҳәан, дныҡәаҳын. Абри ауаҳ енак ныҡәараҳәа дахьынҭыцыз дызит. Дызын итынхацәа ишьталт, анахь рҳәеит, арахь рҳәеит, аха дрымбеит.

Аамҭа акыр бжьысит. Ани ауаҩы уеизгьы дҳамбеит рҳәан, иԥшаара иаҳәыцт. Ус абри ақыҭантәи азәы икамбашьқәа ызын, скамбашьқәа сыԥшаауеит иҳәан, деимдо дышнеиуаз з-дук, зы-баапсык аҿы днеит. Ари ауаҩы ажәцәеимаақәа ишьан (усҟан ажәцәеимаа акәымзи ирышьаз). Аҿены ԥхаран, ари иажәцәеимаақәа ҩан ишьапы ркит. Ааигәа алк гылан, днеин ал инапы надцаны, иеимаақәа ирԥсасирц ишьамхаҟынза ишьапқәа азы илзааицан дышҭагылаз, ани ажәцәеимаа афҩы мгози, азы аҵахьынтә акы атахҳәа иҩошьапык аакын, азы аҵахь ихо далагеит. Ани ихоз зымч ҭәҳәаз акы акәын, аха иаргьы дбашамызт, азы аҵахь дагошәа аниба, иԥсы данақәԥшы, дзыдгылаз ал иҩонапык акәыршаны иҿаларԥсны икит. Деихо, деихо, ииулакгьы ишьапгьы ааҭигеит, уи зкыз аԥсызгьы ааҭигеит. (Ԥсыззаарын умбо!) Аԥсыз аҭлам еиқәаҵәа иҩаганы аҟәараҿы илкаижьит.

– Ааит, суфозма! – ҳәа иҳәан иҳәеит, иаҳәызба аатԥааны аԥсыз амгәа иларкны ианааирҟьа, “уа мшыбзиа” ҳәа иҳәан иҳәеит, амни ууанза изхьаз, ирзымԥшаакәа иҟаз ауаҩы икәымжәы, еилаҳәа-еилаца иҟаз, афырҳәа аԥсыз амгәа дааҭыцын, ари аԥсыз амгәа ԥызҟаз инапы ааимихит.

172. УАҬИА ИЛАКӘ

Иҟан лагажәыки ҭакәажәыки. Урҭ ахшара дрымазамкәа иқәықәмашәықәмаха рыҩны итәан. Ҩнак аҭаҳмада дыҟазамкәа, аҭакәажә дшымгәыҷзоз хшара длоут. Ахәыҷы дины дшынкашәаз еиԥш, “саб дабаҟоу? саб дабаҟоу?” ҳәа иан длазцаауа далагеит.

– Ҳаи, нанхеит, уан уара дукәыхшоуп, уаб уажә абас дынҭыцын, дыҟам, дааип, – лҳәан, лхәыҷы даалыргәыбзыҷит.

Ус ԥытрак ашьҭахь ари иабгьы дааит.

– Саб, уара малс иумоузеи? – иҳәан аҷкәын иаб диазцааит.

– Ҳаи, дадхеит, малс исымоугьы рацәак ыҟам, зыски ԥымаки, жәыки камбашьки, убарҭ сымоуп, – иҳәеит аҭаҳмада.

– Ус акәзар, убарҭ зегьы акакала исҿоуцаларoуп, мамзар сузаазом, суцәыԥсуеит, – иҳәеит аҷкәын.

Аԥа иихәаз аб азнык азы дақәымшаҳаҭхарцгьы далагеит, аха аҵыхәтәан анҭ ирахәқәа имаз акакала ишьны иҷкәын иҿаимцар ҟамлеит. Иара аҷкәынгьы мшы зҳа, ҵхы зҳа изҳауан.

Арҭ зегьы ыфаны далгеит, аб уаҳа акагьы имамызт.

– Ҳаи, дад, ҳалалс иуоуааит, исымаз ахәыҷы уҽасҵеит, аха уажәышьҭа иуҽасҵо ҳәагьы акагьы сымам, усызныҟәгом, – иҳәан, аҭаҳмада иԥа дима иҿынеихан дганы аҳәынҭқар диитҭ. Аҳәынҭқар дидикылт, аха аҵыхәтәан ари аҷкәын изхара аҳәынҭқаргьы имоуа далагеит.

Аҳәынҭқаргьы “ҳаи, ари дабасызкылнагеи, мцахәыцәа, сихәом” иҳәан, даԥырихырц иҭаххеит, аха дабаԥырухуеи, ари аҷкәын хыи хәшәи, зи мцеи дыргомызт.

Аҳәынҭқар избеит усутә ҭәҭәак исҵар, наҟ дысԥырнагап, дагап ҳәа. Аҷкәын диԥхьан дааиган идиҵеит абна ду зхаԥаны иҟаз шә-десҵынк адгьыл абнара ахыхны, ирыцкьаны аԥш латцаны иқәааирыхырц. Ари идиҵаз арԥыс мап ацәимкзеит, аха уи аус анагзаразы иаҭахыз амаругақәа имоуит.

– Аҳәынҭқар ухаҵкы, иуҳәаз сеигәыргьатцәа инасыгзоит, аха уи анагзаразы иаҭахуп ҩышә ԥуҭ иҟоу аихеи, шә-ԥуҭк иҟоу аигәышәи. Исзыԥшаа! – иҳәеит аҷкәын.

Аҳәынҭқар иҟаиҵоиз, иуаажәлар еизиган, ҩышә ԥуҭ иҟаз аихеи шәԥуҭқ иҟаз аигәышәи ҟарҵарц иалаиргеит. Акыр аԥьабаа адырбалеит, аха ирулакгьы иҟарҵеит. Аха иалухи, ахәқәа ирзырхамҵеит. Нас Уаҭиа (иара аҷкәын Уаҭиа ихьзын) ихаҭа днеин аҵла дуқәа дырҩоханы, иҩыԥхны аигәышәи аихеи рыхәқәа рхеиҵеит. Нас иманы дцеит ани адгьыл ахь. Уа дахьнеиз иаразнак дыцәқәырԥаны даалалан абнара, зегьы еиларкәымпылны адгьыл идырбаз зегьы ирыцкьеит. Нас аԥш каԥсаны ицәаҕәеит. Аԥш анаа, ианырашәатәха, мышкы ала ирашәеит, еиҭа ирашәеит.

Ари Уаҭиа иааирыхыз аԥш аныҟала, ани аҟара аԥш зҭаиԥсашаз аца аҳ изҭодаз? Ацагьы иара Уаҭиа иҟаиҵар акәхеит. Аҵла дуқәа леихасаны иҟаиҵеит.

Аҳәынҭқар ибеит Уаҭиа иҟаиҵаз. Ари аус ииуз иаҳагьы дамырҕәҕәазар иԥырхагаханы ҳәа изыҟамлеит.

Нас еиҭах аҳ Уаҭиа диԥхьан длеиган, еиҭах адҵа иитеит “амшын нырцә уцаны, хәышә уардын ганы, хышәоык адауқәа рҭәарҭа иҭыргаз аҭәа зегьы сзаага” ҳәа.

Уаҭиа иаҳаз длақәшаҳаҭхан, ауардынқәа има ддәықәлеит, данцоз шәи ҩынҩажәи жәаба ԥуҭ иҟаз ачалаагьы игеит. Уа амшын нырцә дахьнеиз, иуардынқәа ирыҵакыз акамбашьқәа лоуишьтын, афырҳәа даақәгьыжьаан, иуардынқәа ирҭәит. Данаахьаҳә, днаԥшызар, ибеит қәаб дуззак кнаҳаны акәҷарақәа реиԥш икамбашьқәа ҭаԥсаны иахьжәуаз, хышәоык адауцәа акәшаны ишгылаз.

– Ааит, исымбазакәа ас ԥшасыхьи сара? – иҳәан Уаҭиа, аԥшатлакә еиԥш дааи адауцәа даарылагьыжьын, адауцәа зегьы азәазәала икны ақәаб илҭеиҵо, азәазәала икны ақәаб илҭеиҵо рызынтәык уахь иҭаижьт. “Скамбашьқәа ирызмырҭәит шәқәаб, аха шәхаҭақәа шәанҭасҵа, иҭәит!” иҳәеит, “скамбашьқәагьы шәжәит, аха шәаргьы шәысгыбит!” иҳәеит.

Нас иуардынқәа зегьы леидиҳәалан, ҵла дук уҕәс илыҟаҵаны, иманы иҳәынҭқар иахь дхынҳәит. Аха данаауаз амҩан зиас дук дырраны дыҟан, амни азиас ахаҿы дааиананза “акыр дагозар абри дышԥамгари” ҳәа

аҳәынҭқар абомба дуқәа аз хыҷә иеиҭахьазаарын. Уаҭиа уа данааи, абомбақәа анҭҟәац, ахҟәа иҭдырҟьаз, акакала даарымҵас-аарымҵасны атҵәа хаҳақәа реиԥш иааникылан иџьыба инҭеиԥсеит. Аҳәынҭқар иҟны дахьааиз, ацәгьара имыргакәа, “арҭ азы сахьыруаз ахьҭа сакыр ҳәа ушәаны акәхап изынаушьҭ” ҳәа иеиҳәеит.

“Ҳаи, ари дыҷәынҵәааит уаҵытәыҵса дзыхәо иакәымзаап, саҳра иара исҭароуп акәымзар, зынза сишьуеит” иҳәан ари аҳәынҭқар, иҳәынҭқарра дамҵын Уаҭиа ииҭеит.

173. АҲ ИԤА ИПҲӘЫСААГАРА

Аҳак дыҟан. Бжьҵы-ԥаҵәа иман. Пҳәысҳәара ҳәа ачара уны иауишьҭын, еицны иснеиуаз, абыжьҵык иреиҵыз азба дакит. Азба данакы, ихы ларҟәны азы зжәот ҳа дсаҽыз, азаҟны доунамышьҭуа азы дакыит.

– Ҟоҳ, иҳахьызи, ҳара ҳашьа иҳаиҵбазыз, избаихьоз ас, – рҳәит, аха дырзамымхт. Иркыуи, уаҳа егьымҳәакәа инагьыжьны рҽылархан ицеит. Иара уа даанхит. Ҭаҳмадак даакылсын, дааины аҷкәын азаҟны дахьакыз дамихт. Дамихын, дигеит иҵонықа. Дахьнеигаз дынхон, дынҵуан, акрыфара, акрыжәра далахәны агьины уыс дыҟан аҷкәын аҭаҳмада иҵонаҭаҽы. Аҭаҳмадагьы уаҳа уаҵ димамызт.

Хәылпԥазык аҷкәын амца ихашеишеиуа ибит. Адырҵаухагьы уыс… Иасыхәымҽхан ибуа далагеит.

– Саб иҵыза уоуп уара, абри еиԥш иҟоу сакәшәт, изызҳәоу сыздыром, – ҳа аҷкәын аҭаҳмада дизҵааит. Даниазҵаа, аҭаҳмада уыс иҳәит:

– Аҳ иашҭа убас иҟоуп, дад, быжьҵык рхы хҵәаны атәҵанқәа уаҵоԥс хыла иҭәны иҟоуп. Ҷәҵан заҵәык ҭацәуп, азәы ихоуп иагыу. Аҵәҵан заҵә узхарҭәаауазар, уара ухоуп иагыу! – иҳәит аҭаҳмада.

– Нас аҳ ауаа зыхирҟьауеи? – ҳа деиҭаҵааугит аҷкәын.

– Уара избуа зегь сыумырҳәар ууам. Аҳ иԥҳа лоуп уахынла изырлашауа, лҳәаразы инеиуа роуп зхы атәҵан иахоугьы, – ҳа абас дцәажәеит аҭаҳмада.

Адырҵауыха дцеит аҷкәын. Быжьџьара еихагыланы иҟаз ахан днадгылт. Ахан иахашеишеиуа алашара ыҟан.

– Абра иҟоу збап, – ҳа ахан дыҵоналт аҷкәын. Деимдауа, ашәкәа еимдаауа, ашәкәа еимдаауа дыснеиуаз аҷкәын, быжьџьара еихагыланы иҟаз ахан ақәцәан аҵазара азҕаб дышьҭан. Азҕаб дианы дыцәан. Аҷкәын днеины дыҵоналит, азҕаб дахьиаз ауада.

– Ҟуҳ, ас уаасышьҭып ҳа акәмызт! Сыцәа аԥсымҭа уақәшәит! – лҳәит азҕаб.

– Уажәы сааит, аха исаашьозеи? Иҳаицәажәашьахауазеи? – иҳәан, дцааит иара.

– Аиқәԥара ҟаҳҷуеит. Скаҳар, сыугуа, укаҳар, сара ухы хцәаны атәҵан иахасцуа, – ҳа уыс лҳәит лара.

– Уыс еиԥш иҟоу сақәшәт! Иҟасцари уаҳа, нас бзиоуп! – иҳәан, еиқәԥеит. Абжьыџьара ахан еихарԥаз рыбжьыџьарагьы дкаижьт, рыцҳа, иара. Азҕаб дкаижьт. Иара даиааит. Нас, уажәы амал рацәаны илыман лара, алинеика лыман, иҵакны иақәтәаны иснеиуаз, ауаҵы замана, уаҳа назҭахым, атҵла ақәцәан ихыцәкәыкәын атҵла агәыхә иакәыршаны иҽаҳәаны дыхшьны дыҟан. Аҷкәын даацәԥагьахан, диеихст ани ихшьыз. Даниеихс, нас, далууа дылҭалт. Дыслеиуаз азҕаб даақәхны, диман дцеит абни ихшьыз.

– Ҟоҳ, мыжда ҟасцазаарын, сзықәшәази, сара хәашабга?! – иҳәан, аҷкәын дхәыцуа дызтәаз акәымкәа, алыҳә еиқәатәәақәа ааин иаақәтәеит, ҵоба. Уыс рҳәит:

– Уԥҳәыс дахьыҟоу ҳара уаагоит, ҳҽы ҳраҳацыԥхьаза акәац ҳҽатҵала, – ҳа.

Аҟәаққа дласын иеқәа аашьны, рцәа лархарҟьаны, иҟәаҟә иаақәтцаны иааихәт, акәац, аеқәа ржьы! Дрықәтәеит уажәы алаҳәақәа. Дрықәтәаны иҽынеихан, дысцоз, алаҳәақәагьы ргәы ԥцәеит, егьит, аха акәацгьы изхеит.

– Аброуп иахыуҭаху, уашьҭа уаагит, – рҳәит.

Дахьнеиз ҭакәажәык длыднагылт иара. Лыҷкәын иакәыз ҷьылшьеит, рыцҳа, лылақәа егьырбазомызт.

– Ухәы абра иҟоуп, нан, акрыф! – ҳа иалҳәт.

– Сыхәгьы сфап нас, – иҳәан, иеаамариашаны акрифит иара.

– Уажәышьҭа уцаны аҟызқәа ааца! – лҳәит. Аҟызқәа ааца ҳа дахьыналышьҭыз азаҽы азҕабцәа ҵыцьа агәыгәым рыманы иааит, аҭаца лнапы лҳарзәзәоит, азы аагоит ҳа.

Рҭаца дзеиԥшроу, дахатәиу, илаагашьахаз дразцааит анҭ азы згаразы иааиз азҕабцәа. Рҭаца дзеиԥшраз иарҳәит.

Уажәы уыс ҟаитцит иара, ихьзи ижәлеи анҵаны, ахьы мацәаз иман ргәыгәым инҭеитцеит.

– Агәыгәым ала азы ахнажәго, бнапы абас иҟатцаны ҳа шәҳәы, нас азы зегьы лашәышьҭ, – ҳа уыс реиҳәт азҕабцәа.

Азҕабцәа аҭаца лҽы инеины лнапы анылдырзәзәоз ани аҷкәын изиҳәаз иҟарцит. Ус ианықарца, агәыгәым иҭаз амацәаз лытшәан икашәит. Амацәаз ианыз данаԥхьа, ихьз, ижәла уа ианын.

Ауыха даазгаз лхатца диазцааит лара:

– Уара уахыхшьыз уԥсы зкызи, хшьышьас иумази, иучҳази, ухыцәкәыкәын амахә иадҽаҳәалан, – ҳа.

– Сыԥсы зкузеи, абнаа ажьа иҭаку бшьыр, абаҕыр аагәылԥуеит, абаҕыр бшьыр, амԥ аагәылԥуеит, амԥ бшьыр, сыԥсы убриоуп изыҕроу, са сԥсоит, – ҳа иԥҳәыс илеиҳәт.

Ауыха аныхәла, аԥҳәыс дҩоагылан, ажьагьы лшьит, абаҕыргьы лшьит, амԥгьы даасын, уигьы лшьит. Лхаԥагь дыԥсит. Иара даныԥсы ашьҭахь лара уа иҟалԥози, ахьы мацәаз налымҕалԥан, амацәаз лызҭаз иҟны дааин, еиҭа дырҩоагь алаҳәақәа ирықәтәаны уашьҭахьтәи иааит рҭыԥ аҿы. Иахьааиз аҭаҳмада зҟаны дыҟаз агәараҳа еинҟьаны адунеиан, еиԥш збахьадаз, ачара ду руит. Аҿа ршьын ахахәыд хыршьит, икнарҳаит, ачара ду руит. Саргьы ачараҿы сыҟан, ачара ашьҭахь саақәлан абрахь сааит.

174. МШӘЫЛДЫ ИСЫЗБАЛ

Хьчак ирахә иман ашьха дыҟан. Арахә гәархны хәылбыҳеха дааԥсаха аҭыԥаҿ дааины дыштәоу акәымкәа, дауык даакылсуан. Адауы абри ахьча дыкны диԥагьежьны диақәԥон. Уаҳа наилымшо ахьча дыркараны, ицәа дыҭцаны ашарԥазы днеихыҵны дцон, ари иахьакәым, ари уаҵәакәым – ахьча игәы кыдгылт. Ахьча иашьеиҵбы Мшәылды ҳәа аҩоназацәа дреиуаны аҩоны дыҟан. Мшәылды хаҵа ҕәҕәак иакәын, аха дгазан “агаза ҕәҕәа” ҳәа ишьҭан.

Ари ахьча зны “ари адауы уысгьы уаҳа ҭыԥ сиҭом, аҩоны сцаны Мшәылды даазгап, иҟало збап” иҳәан, аҩоныҟа дааит дызгап ҳәа.

– Уаала аҭыԥахь, сымацара сгәы ҿыҕьуеит, уаха сангәарлалак ҳаицәажәалап, арахә ахеилсыргогьы акы уаасыцхраап, – ҳәа иеиҳәеит.

– Ибзиоуп, – иҳәан Мшәылды, иашьа дицны дцеит ашьхаҟа.

Ашьха рҭыԥаҿ ианааи, ахьча уысгьы дгәарҵуан, ирахә нҭицан, иман дцеит. Мшәылды иусҟәа ҟаиԥан, дцан, аԥҳәаса иаамҭан, аԥҳәаса ҟәшәаны иааигеит. Ус ахәларагь ааигәахеит. Ахьча арахә иман дгәарлт. Арахә еилдыргеит. Рыхш аҭыԥ иқәырҵан, Мшәылды иԥҳәаса ижәын, иеҳәаргылан аршьшьра дшаҿыз акәымкәа, адауы даакылсын, ахьча дыкны иақәԥара далагеит. Ари Мшәылды ибоит, аха агәхьаагь имкит – асызбал аршьшьыга заргыланы аршьышьра даҿуп.

Ус, еибаҟьо аиқәԥара ишаҿыз, Мшәылды исызбал ахьиршьышьуаз иазааигәахеит. Мшәылды дгәааит.

– Ееи, аԥсцәа шәкыдиххаауеит. Уаха ссызбал акахьп аха, ауама шәақәсыршәоит шәоыцьагьы! – иҳәеит деилашәаны.

“Абна асызбал аҿынза адауы дсызнаганы асызбал сизкарҵәар, Мшәылды акы сызилыршар здыруада”, ҳәа ааизбеит ахьча.

Ус, еиҭах еибаҟьо ишыкәыз, Мшәылды еиҭеизааигәахахт. Иара иашьа игәхьаа икума, асызбал ичаԥот!

– Ееи, ссызбал кашәҭәара шәыҟоуп! – иҳәахт.

“Ах анааԥьыни! Абни абна днаганы дысзагәҭарсыр, нас ԥсгарак соур ҟаларын!” ҳәа имч зегьы ааизыркәкәаны ахьча ииуалакь, ииҳәалакь адауы днаганы, Мшәылды исызбал дагәыҵаирст. Асызбал лхышәтын, ахәа инылаҭәеит.

– Аах, шәаргьы саргьхандаз! Ишшәасҳәа-шәасҳәоз, ссызбал кашәҭәеит! Ақәԥара зеиԥшроу сара ишәсырбап! – иҳәан Мшәылды, адауы дааникылан, диҵасны дҩоышьҭиԥаан, ихақәынза дҩоаганы, аеыҳҳәа дахьылаирсыз, адауы иуаҩоыбжара аҟынза анышә ҩоара длыҵашьшь дцеит.

Ахьча рыцхагьы “оф гәышьа” иҳәан, иԥсы ааивиган, ақьала иамаз ашьаршәшәара днықәтәеит.

175. АШӘАРЫЦАҨОУП ИҬА ҬҲӘЫС ДШААИГАЗ

Аамҭала дыҟан шәарыцаҩозбиак. Иаргьы иԥҳәысгьы ахшаацәа рыман. Абри дахьышәарыцоз аҭыԥ Змахгәарҭа ахьзын. Убра дцуан, аеакәа ишьуан, ашьабсҭақәа ишьуан – ашәарах шьны ииаигуан.

Дшааиуаз акәымакәан, дажәит – шәысықәса дырҭыст. Шәарацара дзымцуа дҟалыит. Ани иԥҳәысгьы дажәын, уаҳа лыламкәан дҟәыртлахха уыс дыҟан. Аҭаҳмада дахиаз ишәакь ихчаны икнаҳан. Ҩнак зны ишәакь амацара ихышо, ихдо иалагеит.

– Бара! – иҳәеит .

– Ыы, – лҳәеит.

– Бара абаа, ламыс бымазар мыҩоныфк сзыҟаҵ, шәарацара сцоит. Исшьран иҟоу шәарахк нханы иҟазаап, ари сшәакь иҟанаҵо бымбои, ак адырот азоуп ас зыҟанаҵо, – иҳәеит.

– Уынан уара хәашабга, уымцахә мыцәааит, иабыкәу уахцо, укаҳот, умбазои! – лҳәазаап.

– Скаҳаргьы, сыԥсыргьы, сымцар зузом! – иҳәит.

Ианимыу, имҩоаныф ҟаҵаны илҭан, иҿынеихан дцеит.

Хаха-хамш дныҟәон. Ани Змахгәарҭа ҳа иахашьҭаз днеит, ажәытә дахышәарацоз. Уа ԥь-дук гылан, ани аԥь ду гәаҩоан иҟан, абни аԥь гәаҩоа дҭалан диалон иара, иҭыԥ убра иҟаҵаны иҟан. Аԥьгьы ажәны икәашхан, ацәа ахабааны, ихкәашааза иҟалахьан. Абна ауыха, ажәытә иҭыԥ аҟаны днеины, аԥь гәаҩоа дҭалан диеит. Аҿены шьыжьымҭан дҩоагылан, ани дахышәарацалоз аккар даннықала, ҿацәк, абынҳеацә, уаҳа налымшо иажәзаны, хәыц ақәзымкәан, иажәзаны, иԥсха аккар иҵан. Иара изԥшны, иара итәны иҟан. Ишәакь аагәыдиҵан, ишьит. Ишьын, иман иҿааихан, дааин, амни иҭыԥаҟны аха нарсны еиҿыкьҟьа илхыишьт. Ихшьны

даалгон, данҧшы, амни аӷь дызҭатәаз ақәацә гауарба дук ықәтәоуп. Агауарбажә ажәын, ахәы ақәзамкәа иҟан. Уыс игәы иаанагыит, “абри аӷьажә кәашгьы, сара аҭаҳмадажәгьы, ани ахәы зхазам агауарбажәгьы, ҳахҩык аҭаҳмадацәа ҳабеиқәшәа иахьа абра?” ҳәа. Абас дхәыцуа дыштәаз акәымкәа, ашырҳәа илыбаан, азмах аеҭанажьт абни агауарба.

“Абри азмах аеызҭанажьзи, азыша иакыма, аҧсаҭахәы цәгьахааит, иабаца?!” ҳәа зиҳәоз акәымкәа, иҷкәынхан, ичахьшьхан, иҩҭҧрааит.

“Ҟоҳ, аума збоит, шәанаӷьалбеит! Ари азы хәшәызаап, ари са исзымдырзит акәымзар! Абра саргьы сьеҭасыжьп!” иҳәан, илабашьа азхықәан иларсны, имаҭәақәа нахшьны дынҭалан, жәыхә сықәса анихыҭуаз еиҧш дыҷкәынхан дыҩҭҟьеит.

Ҳаи ҳәа иеидарақәа аашьҭихын, ихы дақәгәырҭьо, дзаманаха, иеацә изышьҭымхзоз аашьҭикәыцәын, даныҷкәыназ ус имгози, иман иҽынеихан, зысқәсан еиқәшәаз асқәсан еиҧш дыҷкәынха, аҩны днеит.

Иҧҳәыс дгылан дыҧшот, “даныҷкәыназ еиҧш дызбаҟоу мшәан!? Иҟаиҭақәо закәи мшәан?!” ҳәа уамашәа дбаны дихәаҧшот.

– Бнеи! Бнеи! – иҳәан, даашьҭикәыцәаан, диман иҽиҩеихан, ани азмах аҟны диман дцеит. Днаган дааилыхны азмах дылҭаижьын зуыха дааигаз ауыхеиҧш дызҭабны ларгьы дыҩҭыҭит.

Еиманы рҽаархан, ашьшьыҳәа аҩны иаакылст, рыҷкәынцәа рацкыс дара ҽаны. Рыҷкәынцәа ҩыӷьа ҭаацәан, аҳәсақәа рыман, аиҭбы ҧҳәыс дааимгацызт. Аҩны дахааиз, аҷкәын аиҭбы дыҟазамызт.

– Дад, аҷкәын дабаца? – иҳәан дҭааит аб.

– Ақәаб азна акәац мцада, ажәала изыршуа аҳ иҧҳа имал лыдкыланы дииҭоит ҳәа иаҳан, убрахь дцеит, – рҳәеит аб иҧацәа еиҳабацәа.

– Ных! Уи абаа иҟаиҭо агьыҟам, са сцоит! – иҳәан, апҟаҩҳәа иҽынеихан, иҧҳәысгьы дицуп, аҳ иашҭа дынҭалт. Ажәлар еизаны иҟоуп.

– Уа мшыбзиақәа!

– Бзиара убааит! – рҳәит.

– Амни игылоу закәызеи? – дҭаауеит абни ауаҩ инеиз.

– Ари абас-абас ауп исыҟоу. Ақәаб азна акәац гылоуп, амца аҭазым, ажәала изыршыз аҳ иҧҳа имал абжак лыдкыланы дииҭоит. Убас ада ари адунеи аҟны уаҩы дииҭазом,– рҳәеит ауаа игылаз.

– Уи мариоуп, уи са иҟасҭоит! – иҳәеит.

Ари аҳ иҟаны аҳҭырҧарцәа цан адырра ҟарҭеит:

– Абас ауп, уамак дааит, “са исылшоит ақәаб аршра” ҳәа абас иҳәеит, азин иаҳҭоо? – анырҳәа, “азин ишәҭ, иршааит!” иҳәеит.

Азин анирҭа, ани шәи ҩынҩажәа шықәса ихымҭуази, даазықәшәахьаз сибакәу зегьы иҳәауа, дзынҟьахьаз, дзынҧахьаз ҳәуа, бжак иҳәахьан акәымкәа, ақәаб шьҭыҧуа ашра иалагеит агәара ҳәа. Ақәаб шуа, иажәа ҳәаны данаалга, акәац жәны иааҭыргеит. Аҳ иҟаны инаргеит акәац.

– Абри ажәра агзар гәаҭ. Абри абни иоуп изыршы ажәала! Уанаӷьалбеит, ауама ҟаиҭит! – рҳәан, ауаа рнапы еинырҟьан, дышьҭырхит.

– Уыс акәзар, сара сажәа сеижьом! Исҳәаз сҳәит! Сыҧҳа иара дитәуп! Абаа ҭәца дыҩнакуп, длыбааган дишәҭ! Са смал абжакы убрыгь наган ирышәҭ! – иҳәан аҳ, дааины асоф даақәгылт.

Асоф аҭҟа иҷкәын диваргыланы дгылоуп аб. Иара иаҭкьыс деиҭьуп, аҷкәын замана, мрашәа дыҧхеи-ҧхеиуа.

– Аҳ ухаҭкы сцеит, сара сыҧҳәыс абри лоуп, дзеиҧшроугьы иубо ауп. Абри сыҷкәын дисҭоит. Дысҭацоуп сара иахьарнахыс. Сыҷкәын уаргьы дуҷкәыноуп. Уҧҳа са дысҭацазааит, иҟалозар! – иҳәеит аҷкәын иаб.

– Бзиоуп! – иҳәан аҳ, иҧҳа аҭаҳмада иҷкәын дииҭеит имал абжак надкыланы. Аб хҩык аҧацәа иман, анцәа ишиҳәара дыҟан, аҳ ҧа димазамызт, иҷкәын аҳ иҟан дааныжьны длықәланы аҩныҟа дцеит.

176. АНХАҨ БЗИА ИҶКӘЫН ХӘЫХӘА

Дыҟан нхыҩ бзиак. Иман быжьҩык аҧацәеи ҧҳаки. Анхаҩ иҷкәынцәа иманы ныҟәара дцалон.

Зны иҷкәынцәа иманы ныҟәара дышцалац ддәықәлеит, аха ҧыҭк ианынаскьа, ак шырхашҭыз ргәалашәеит. Ирхашҭыз аагаразы ари анхаҩы иҷкәын еиҭба аҩныҟа дырхынҳәны ддәықәиҭеит. Уи аҷкәын аҩны дахьааиз, ҩажәаҩык асасцәа стол иахатәаны ибеит. Егьи ари аҷкәын иан дкаҳҧызаарын, лхаҭеи лыҷкәынцәеи ныҟәара ианцалакь, лара ахацәа лыҽцаауазаарын. Уажә лыҷкәын еиҭба данааи, асасцәа аҧсшәа аареиҳәеит, дзыгьыжьызгьы иан иналеиҳәеит.

Иан лыҷкәын дгьыжьны дахьааиз лцәымҭхеит, аха иҟалҭоз. Нас даалаган анҭ ахацәа “ҭәыцак иркны, шәызагьы ҽаҭак-ҽаҭак наишәыркы ахәшә аҭан, мамзар схаҭеи егьырҭ сыҷкәынцәеи шәаргьы саргьы ҳаршьыртәы иҟаиҭоит” лҳәеит. Анҭ ахацәа ишылҳәаз иагьыҟарҭеит. Афатә ахәшә алаҭаны ирҭеит. Аха иара дҟәыҭамзи, афатә ирҭаз имфазакәа иҭәахит. Иашьцәеи иаби дрышьҭалеит. “Ари дымҧсыр ҟалап, мықәшәатәык иоуп” лҳәан иан, анҭ ахацәа ишьҭалҭеит. Дыццакны дышнеиуаз, хьчак амца дыеҳәатәаны жьак шизуаз ибеит. Ани ахьча даннааидгыла, ус иеиҳәеит:

– Аа, абааҧсы, ӷьоукы уршьразы абас иушьҭаланы иаауеит, уеыҭәах, мамзар уршьуеит.

– Ҳаи, сабацари, сабацари? – иҳәеит ахьча ҭабыргыз ӷьышьа.

– Ҳамаҭәақәа ҳаҧсахып, уара уеыҭәах! – иҳәеит аҷкәын.

Аҧкәын имаҭәакәа ахьча ишәиҵеит, ахьча имаҭәакәа аҧкәын ишәиҵеит. Ахьча иеиҵәахит, аҧкәын днеин ажьа зуа амца даҽеҳәатәеит. Ус анҵ ахацәагьы ишьҭаланы иаакылсит.

– Абра азә диасны дцон, дубазар? – ҳәа иазҵааит.

– Уаҳа дсымбеит, – иҳәеит аҧкәын.

– Ани иузуа закәызеи? – рҳәеит.

– Ари жьоуп, – иҳәеит.

– Иаҳҳәаҵа! – рҳәеит.

– Ибзиоуп, – иҳәан, ажьа ажьы изгашаз ахәшә ахьшьны ириҵеит. Арҭ ажәаҳаҳык ахацәа ажьа ажьы анырфа, рызагьы иныҟәчкьаҭар ицеит.

Анхаҳа бзиа иҧкәын Хәыхәа (Хәыхәа ихьзын иара) иаби иашьцәеи даарыхьзан, иҟалақәаз акагьы реимҳәазакәа еиманы идәыҟәлеит. “Унзырхазеи?” ҳәа иазҵааит, аха иара “ус баша сынхеит”, ҳәа реиҳәет. Арҭ ныҟәаратәи ихынҳәны рыҳәны ианааи, ран дычмазаҳәны дышьҭан. Ибыхьзеи ҳәа илхалт, аха Хәыхәа лааигәарагьы дымнеит. Ари иан лааигәарагьы дахьымнеиз, лыгәхьаагьы ахьимкыз иаби иашьцәеи иҧьаршьеит. “Ҳан дычмазаҳәны дышьҭоуп, уара лааигәара ушҧамнеиуа?” ҳәа дыхҭаркит. “Шәызагьы шәылхоуп нас, са сзы егьаурым” иҳәеит.

– Нас ибҭахузеи, ибыхәшәузеи? – ҳәа ианлазҵаа:

– Сара исыхәо аҟаҵара цәгьоуп. – лҳәеит. “Изакәызеи уеизгьы?” ҳәа даныхҭаркза, “Хәыхәа дышьны, игәи игәаҵәеи оҽашәҵар, сеиҟәхоит” лҳәеит.

Иашьцәеи иаби ари анраҳа, рызагьы рылахь еиҟәҵаны итәеит. Хәыхәа “ишәыхьзеи, шәылахь зеиҟәузеи?” ҳәа икит, аха рылахь зеиҟәыз рымҳәеит. Акраамҭа иамҳәазакәа иҟан, аха аҵыхәтәан иарҳәеит ран исыхәарҭоуп ҳәа илҳәаз иара игәи игәаҵәеи шракәыз.

– Ус акәзар, шәаашьа арахь! – иҳәан, Хәыхәа иаби иашьцәеи дәылган иҟалақәаз, дгьыжьны аҳәны данааи иибаз, иаҳаз, дзыҟәшәақәаз зегьы реиҳәеит, “Ҳан сызхылшьаауагьы абри ауп” иҳәеит. Нас даалаган, ласбак иман, аласба ишьын, “абри агәи агәаҵәеи сан илзыжәга, абри ауп быхәшә ҳәа лашәҳәа. Сара сцоит, уаҳа аҳәныҟа саазом” иҳәеит.

Уи акәын, Хәыхәа аҳәны кажьны дцеит. Акраамҭа дныҟәон, дышнеиуаз дәы ҧшзак ибеит. Уи адәы агәҭаны ҳәны ҧшзак гылан. Аха уи адәы агәҭан аҳәны ҧшза ҧенҵьырк, ма шәык ҵьара иаҽамызт. Хәыхәа уи уамашәа ибан, аҳәны дакәшо далагеит ҵьара кылҳарак абасыҧшаари ҳәа. Ииулакь аҭзамц ҵьара иаакылиҵәан, аҳәны дыҳәнаҧшит. Аҳәны дыҳәнаҧшызар, еыхәаки, еызки, ееиқәаки аҵыр иахагыланы ифо абри аҳәны ишыҳәнагылаз ибоит.

Аеқәа Хәыхәа данырба, ус рҳәеит:

– Ҳара абра ус ҳаҟоуп, фатәыс иҳамоугьы ҵыруп. Уажәшьҭарнахыс умаҵ аауеит. Ҳҵыхәеи ҳаҧрыцәқәеи ирылхны х-хәыцк га. Ҳануҭаххалакь, иуҭаху (ахәа акә, аз акә, аиқәа акә) ахәыц анаацәыругалакь, уара уахьыҟоу ҳнеиуеит, иуҭахугьы узыҟаҳҵоит, ҳарма лымҳақәа ушьаҵақәа ҭоуп, ҳарҵьа лымҳақәа умаҭәақәа ҭоуп.

– Ибзиоуп, азамана, – иҳәеит Хәыхәа.

Убри адәыҧшзара аназараҿы аҳ дынхон. Хәыхәа днеит абни адәы ааигәара. Аҳ ирахә хьчаҳыс дидикылт. Аҳ хҳык аҧҳацәа иман. Аҳ иҧҳацәа рхаҵацара аамҭа анааи, иҧҳацәа ус реиҳәет:

– Шәарҭ шәыцыҧхьаза ҵәак-ҵәак шәыстоит, уаҵәы ажәлар зегьы еизызгоит. Шәара ишәҭаху далхны аҵәа игәыдшәҵа, дасу аҵәа згәыдшәҵо, убри шәистоит.

Аҳ иҧҳацәа ҵәак-ҵәак риҵеит. Адырҳәаены ажәлар еизигеит.

Хәыхәа ирахә ангәарихлак, рҭыҧ ианыҟәиҵалакь ашьҭахь, ие хәыцқәа аацәыригон, аҿы анааилакь, арма лымҳа ишьаҵа ҭихуан, арҵьа лымҳа иматәа ҭихуан, иееилеиҳәон-иееилеицон, дыумаха даақәгылон. Иеы дақәтәан ирхәмаруан. Ари аҳ иҧҳа еиҵба дылбалозаарын, дылгәаҧхеит. Аҳ ианиҳәаз аҿены иара деихьыжә-еикәыжә ауаа дахьрылагылаз лҵәа игәыдылҵан, ҧҳәысс диццеит.

Аҳ иҧҳа еиҵба ахьча дахьалылхыз иҵахзагәышьамызт, аха иҟаиҵоз, иажәа ииҳәахьаз акәын. Агьырҭ иҧҳацәа ҳоыцьа иалырхыз аҳ игәаҧхеит, инирхеит-инирҵит. Хәыхәа иҧҳәыси иареи нхарҭас аҿтра риҵеит.

Аҳ иҧҳа аҵәыуара далагеит: “Ас уҟазамызт, ани аеқәа урықәтәаны ианурхәмаруаз” ҳәа Хәыхәа дыхҭалкит. Аха иара иеынахга-аахго дцәажәон.

Ус ишыҟаз акәымкәа, аҳ игәы бааҧсхан, аҧсра далагеит. “Хәарҭас иумоузеи?” ҳәа иаииазҵаа, “аҵыс ахш сыхәоит ишәзыҧшаауазар” иҳәеит. Анҵ имаҳәцәа аиҳабацәа (иоумазаз иара итәала) ишьҭит “аҵыс ахш аажәга!” ҳәа раҳәаны. Урҭ анца, Хәыхәа иҧҳәыс дылкит уаргьы уца ҳәа. Хәыхәа “еык сырҭар, саргьы сцап” иҳәан, аҳ ишҟа ауаҳы дишьҭит. Ҽанажә еимгәак, амгәацәа саара ишьҭаҳәазо изааишьҭит аҳ, убри дақәтәаны дцааит ҳәа.

Хәыхәа агәхьаа мкыкәа аеанажә дақәтәан иҿынаихеит. Ари аеанажә амгәацәа кылышьшь дақәтәаны дахьцоз, дызбоз ауаа ихыччо иалагеит “ари данца, иааимго иҟоузеи!” ҳәа.

Пытк данынасакьа, иеанажә ааныжьны, ирашьқәа руак ахәыц анаацәырига, арашь иара иҟны иаакылсын, доақәтәан иҿынеихеит. Аҵыс ахш ахьыҟаз даннеи, егьырҭ амаҳәцәа уа иҟан, аха аҵыс ахш рыҵтодаз? Иара усгьы ирашь дахьнанамгоз ҭыҧ ыҟазамызт. Афырҳәа иҿынеихан аҵыс ахш ахьыҟаз иааҧшааны, имны имаҳәылацәа рҿы дааит. Нас “шәара шәызусҭада, шәабатәиқәоу, шәзышьҭоузеи!” ҳәа дразҵааит.

– Ҳабҳәа дычмазаҳәуп, аҵыс ахш ада хәарҭа сымам ҳәа ҳаиҳәан, ҳааит, аха аҵыс ахш ҳзыҧшаауам, – рҳәеит. (Ари дызусҭоу егьиу ҳәа акры рдыруа иҟоума!).

– Аҵыс ахш сара ишәыстоит, шәыбҕақәа адамыҕа раасырхар шәуазар, – иҳәеит Хәыхәа.

Дара ақәшаҳатхан, рыбҕақәа адамыҕа раирхан, аҵыс ахш риҵеит. Аҵыс ахш рыманы аҳоны ииаин, рабхәа идыржәын, ичымазара даалгеит. Даныбзиаха, имаҳәцәа (анҵ аҳоыцьа) ачара рзиуит. Убри аамҵазы Хәыхәа иеанажә дақәтәаны дмида-гәидаха даакылсит, ауаа аҟыр-ҟырҳәа ихыччо, ркьатеиах пҵәо, агәар дҵалт. Ачара ахьыруаз даннеи, егьырҵ амаҳәцәа дрыдтәалт. Нас “аҵәца сшәыркы, ажәак сҳәар сҵахуп”, – иҳәеит.

– Иуҳәаран иҟоузеи, ҳәатәыс иумоузеи уара? – ҳәа ихыччо иалагеит.

– Исҳәо сара издыруеит, – иҳәан, анҵ амаҳәцәа аҳоыцьа дразҵаауа далагеит, – иабаажәгеи ари аҵыс ахш, ишәызҵада, ишәызҵаз ишәеиҳәазеи? – ҳәа дразҵааит.

Амаҳәцәа иахьтәаз иҧсит, акагьы рзымҳәо иҟалеит.

Нас иара даалаган иҟалаз зегьы шыҟалаз еиҵеиҳәеит. Ирашьҭәа руак даҧхьан, доумаха даақәгылт.

Аҳ ари зегьы аниаҳа, егьырҵ имаҳәцәа аҿҵрахьы икацаны, иара иҵыҧ Хәыхәа иитан аҳас дҟаиҵеит.

Ҽнак иеааибиҭан ирашьҭәа акы дҳоақәтәан иҵаацәа рахь дцеит. Иаҳәшьа “сашьа дышәшьит” ҳәа егьырҵ лашьцәа иралҳәан, лхы лгәахшәараха ашәы лышәцаны дтәан.

Хәыхәа дызусҭаз, дзықәтәаз, дзакәхаз иан иламҳәазакәа иаби иашьцәеи дзыниақәаз реиҳәеит. Иан “Хәыхәа ҳәа ҷкәынак дсыман уҧшаиеиҧшу!” ҳәа диҿаҧшуан, аха иара акагьы леимҳәазеит.

177. АЖӘАЛА АКӘАЦ ЗЖӘЫЗ

Аҳозба Рабаҧь ҳәа дыҟан. Даара аҵаацәара бзиа иман. Иҵаацәа аҧсра леи иларылалан, иара ичыдарахаз зегьы пҳсит. Ихы игәы ахшәан, арахә дрыцылт, “ахра саҿалар, сышҧамҧсри” иҳәан хьчара дцеит. Дахнеиз, ашәарыцара далагеит, ҧьара ихы мшаҵакәа иқәаҵараны дыҵаланы дшааиуаз, заҳоа дук аҿы даахалт. Абра сыҧсысшьап иҳәан, абни азаҳоа ахықәан даатәеит азы дҵаҧшуа.

Убра дыштәаз акәымкәа, ҵла хҳоаак азаҳоа иҵагылан, лаҳәа еиқәаҵәак ааин, амни аҵла хҳоаа иқәтәеит. Нас алаҳәа лалбаан, абни азаҳоа аеылҵнашьын, аеакәабеит, аеакәабан илашәшәза ишкәакәаза иҳоҵыҵт.

Исыхьуа збап, абни азы иҵалан аеҵнашьын, аееиҵанакит, иҳәан Рабаҧь иеааилихын, азаҳоа дааҵалан иеикәабеит, даара дызҙаб бзианы, пҳәыс маҵәала деилаҳәаны дыҳоҵыҵт. Уаҳа дабацуаз икәацгьы-имацгьы акымзарак шьҭымхкәа аҵыҧ аҿы дааит. Аҵыпҵаҿ дахьааиз, ари Рабаҧь иакәу иалырдыраауеи, аҵыпҳа цқьа лоуп уажәшьҭа, “бзиала баабеит, бааи арахь” рҳәан, дларган пату лыкәырҵеит.

Пытрак ашьҭахь “бабатәиу, бабантәиаауеи, бабацо?” ҳәа ианлазҵаа, “сахьатәиу сыздырзом” лхәеит. Ари ихы идыруеит уаскьа заманалагьы, аха иҳәом, аҳәара дақәиҵымхт умбо!

Мчыбжьык лхыҵт, уа дыҟоуп.

Илеицәажәа-ҳеицәажәакәан, аҵыҧ аҿы иҟаз ахьшьцәа реиҳабы пҳәыс дааимгацызт, “абри азҙаб уара дудкыл” ҳәа иарҳәеит.

Ари азҙаб ахьча еиҳабы пҳәысс дааихәт. Иҳонықьа уаҳо дааишьҭит аҵаца дҳаманы ҳнеиуеит, пҳәыс дааигеит ҳәа, чара руит, аамҵа цеит, ари ара хҳоык ахацәарҧар лхылҵит. Ахҳоык лаазеит.

Ҽнак лхаҵа ус иалҳәеит:

– Уара ҳоапхьаза сахьуқәшәаз, сахьубазгьы уа акәын, зны ашьха сугарауазеи.

Ари лхы лдыруеит, аха аҳәара дақәиҵым.

– Ибзиоуп! – иҳәан, ипҳәыс диманы ашьха дцеит.

Ҽнак ахьшьцәа анеимыҵ егьи ашьҭахь, ани азаҳоаҿы длеин лҿылкәабеит. Лҿанылкәаба, дҿанцқьаха дыҳоҵыҵт. Дҿанхан даныҟала, дшааиуаз ауахьад дыҳорылалт, акьақәа ианаба, иавымст. Убра иеанны ауахьад иахьрылаз х-лашак ахылҵт. Ани ахьча иҧҳәыс дызит ҳәа дыҟоуп. Иҧҳәыс дшызыз ала иҳонықьа иааицҳаит. Ани Рабаҧь хышықәса дҿанны дыҟан. Хышықәса анааҵ, ашьха ауахьад анҳоеи, деиҵанеин, азы дылҵалан, иеикәабеит. Ажәытә дшыҟаз еиҧш дышхаҵаз, Рабаҧь иакәхан дыҳоҵыҵт. Имаҵәа иҳоыҵәа зегьы аҧхьаза данынҵалоз еиҧш еиқәышәшәа ишьҭан, иҵаҵынжәгаҵәкьа ҿымцәаацызт, уа ахаҳә иахьыкәиҵаз иқәын.

Аҳак дыҟазаарын, хҳоык аҧҳацәа иман. Мцада, ажәала акәац зжәуа сыҧҳацәа исҭоит ҳәа ажәлар ирылеиҳәазаап, мызкы аахыс ауаа еизаны арҧарцәа бзиақәа ақәаб иахагыланы ажәа рҳәоит, аха азәгьы измыршит.

– Ажәа сышәҵ, саргьы сцәажәоит! – иҳәан Рабаҧь дынкылст ара иҟақәаз дазҵааны ианеиликаа ашьҭахь.

– Ҳаи, уара, аччиа закә ажәоузеи иуҳәо! – рҳәан, днармышьҭырц иалагеит. Аха аҵыхәтәан ианимуза, аҳ илымҳаҟынза инаргеит, аҳ ихаҵа азин иитан, ақәаб длахагылан ацәажәара далагеит. Аҧасантә аҧсрақәа дзықәшәаз инадыркны, дзықәшәахьаз, ихигахьаз аҳәара даналага, акәац зҵаз азы агәараҳәа ашра иалагеит. Иажәагь даалган днадҵит, “акәацгьы уажәшьҭа ижәит” иҳәеит.

Ари ас ажәала акәац анижә, аҳ изҙабцәа ахоыкгьы ирҵеит, азҙабцәа иган, ани дызҙаб бзианы даныҟаз ихшаз иҧацәа ириҵеит, ани дҿан бзианы даныҟаз ихшаз алашақәа иҷкәынцәа рықәиртәеит. Абас адырҳоагь иҵыҧаҿ даанхеит.

178. АША АИҬАШАРЕИ АЖӘАЛА АҚӘАБ ЗЫРШЫЗИ ШЫҠАЛАЗ

Дали Ҭабали ирҭаз Амаршьанқәа ԥҳа заҵәык дрыман. Уи аҵәца баа дҭакны дныҡәыргон. Урҭ рыԥҳа адуҳа лықәҡаҵаны ирыман “ажәала ақәаб азна азы зыршуа ида уаҳоы дызиаҳамҭара” ҳәа.

Дали Ҭабали ирҭатәаз Амаршьанқәа нхаҳо бзиак дрыцныҡәалон; уи иажәрахь даннеи, азаҭ иҭаны аҳоныҡа дрышьҭит.

Анхаҳоы аҳоны даннеи, ҽнак шьыбжьон днықәиан дшыԥшуаз, ишәакь ахькнаҳаз амацара, ҷақ-сақ арган иҳохашало, ҷақ-сақ арган илбаауа иалагеит. Ус хынтә ихашалеит, хынтә илбааит.

– Уа бара, бара! – иҳәан , анхаҳоы иԥҳәыс ибжьы нлықәиргеит.

– Аау, ара сыҡоуп, иуҭахузеи? – лҳәеит иԥҳәыс.

– Банаҵьалбеит, сшәакь ахькнаҳаз ҷақ-сақҳәа ихашало, ҷақ-сақ арган илбаауа хынтә ихашалеит, хынтә илбааит, хәажәқәак сзыҡаҵа, абри акы иазҳәоуп, изызҳәоу ԥысшәароуп, сеимаақәагьы ныԥсаарнҵеишь, – иҳәеит аҭаҳмада.

– Ибзиоуп, иҡастцап, аха уара аныҡәара улшо уҟоума, агәара узықәҵуамеи! – лҳәан, аҭакәажә дааихыччашәа луит. Нас дныгҽалан хәажәқәак изыҡалҵан, иеимаақәагьы рԥсааны инаганы илҭеит.

Аҭаҳмада иҽааилеиҳәан, имҳаныф аашьҭихын, ишәакь ихәда иныхшьны, шәарацара ддәықәлеит. Дшәарацо дышнеиуаз, бҕабк аҽыць (аҳаԥ хәычы) ишаҽатәаз ибан, деихсын ишьит. Аҭаҳмада абҕаб иишьыз аҽы даннеи, иҳәынтаԥсза хәы акәзамкәа иҡан, ахәы каԥсахьан, убриаҡара иажәхьан.

Ашәарыцаҳо иишьыз агәи агәаҵәеи ҭыхны, мцак ааиқәҵаны, изны исфоит ҳәа длатәоны еиԥш, данԥшы, иааигәара ҷьы хыжәжәарак, уарбажә мцәыжәҳоа еилхак, уарбажә ажәкы шықәтәаз ибеит.

– Ҳаи, абни акы иазҳәоуп, даеакы сауазар здыруада, – иҳәан, ишәакь ааиҵаҵаны ианнакәик, ауарбажә лалыҳорын, аԥь ашьапахьы аҽыланахеит.

Ауарбажә самеихсзакәа ишбакаҳауа иҳәан, ашәарацаҳо аԥь ахьгылаз ахь иҽынеихеит. Аԥь даназааигәаха, дыԥшызар, аԥь зиак иалагылоуп, ани ауарбажә дзеихсуазгьы ихьшьҵаха уахьынтә иааҭыԥрааит.

– Ҳаи, абихәацт! Абри закәызеи? Абри акы иазҳәахап, саргьы сҭаланы сеыскәабапи, иҡало збап, – иҳәан, аҭаҳмада азы дынҭалан иеыкәабаны данаатыҵ, здаҡам ҧҳәызба ссирха даақалеит. Ашырҳәа аккар дыҵаланы дышнеиуаз, аҳак иԥа дшәарыцо дышнеиуаз даaиқәшәеит.

– Бабацо, бабаҡаз, бызусҭада? – длызҵааит аҳ иԥа.

– Абрахь ҷьара сыҡан саауеит, – иҳәеит, уажәы иԥҳәызбоу аҭаҳмада.

Аҳ иԥа аԥҳәызба дигәаԥхан, длацәажәан, ҧҳәыcc бызгоит иҳәан, дхыхны, аҳоныҡа диманы аҳоныҡа дцеит. Аҳоны дахьнеиз чара иуит, жәра иуит.

Аҳ иԥа иааигаз аԥҳәыс хышықәса дыҡан, хҳоык аԥацәа лыхшаит, илаазеит.

Абри абас ишбаҡала ҳәа аҳ иԥҳәыс ианагь хәыцырҵас илыман. Ҽнак ус лызбоит “иҡало збап, дырҳогьых абни азиаҽы сцаны сеыскәабахпи” ҳәа.

Ишылзбаз аиԥш, лҽыналхан азиаҽы дцеит. Азы дынҭаланы лҽыкәабаны данаатыҵ, зеиԥшыҡам ҽеан еиқәак лакәхан дыҳоҭыҵит.

Иарабеи, ҭоб мыстаафыр, сзыкәшәазеи, ауаҳо гәы сыманы арахь сыҽны сышбаҡалеи иҳәан, аккар дыҵаланы иҽынеихеит. Уахьихәаԥшуа дҽеын, арахь уаҳоԥсхәыцран имаз, игәы зегьы еилнаргон. Ус амҳоа дыкәланы дшааиуаз, Аԥсныҡа дкылсит.

Аԥсны дахьааиз, ҧахьа ҧҳәысс дызмаз аҳ иԥа иуахьад шеидицалоз даарылашәеит. Ҽан заманак ҟьаланы сыҽқәа ирыланагалеит иҳәан, аҳ иԥа аҽан иуахьад ирылаҵаны аҳоныҡа иааицеит.

Аҭаҳмада дҽанха ауахьад дрылан хышықәса, х-ҽабак ирин иаазеит. Ҽнак аҭаҳмада-ҽан длатәан, игәы дҭахәыцит: “Иарабеи ҷьушъ, абри шбаҡалеи? Зны сҭаҳмадан, нас сыԥхәызбахеит, ашьҭахь сеанхеит. Сцахпи дырҳогьых азаҽы!” иҳәан, иҽынеихан, азиаҽы деиҭанеихт. Уа днеины, азы дынҭалан иеыкәабаны данаатыҵ, ҧаса дшыҡаз аиԥш дҭаҳмадаха даиҭааҡалахт.

– Иа аллаҳ иҷьшьоуп, аԥаса сшыҡаз сҡалеит! – иҳәеит аҭаҳмада, дгәырҵьаҵәа.

Аҭаҳмада иҽынеихан имаҭәақәа ахьышьҭаз даннеи, илабашьа хыжәжәараза, ишәакь еиқәжьакца, иуапа ттаны ишыҡаз даарықәшәеит. Имаҭәақәа аашьҭихын, иҽынеихан дышнеиуаз акәымкәа, зырҳоаш дук дныҽԥынгылеит. Азы дууп, дҭалар, дагар ҳәа дшәоит. Ус дшыԥшыз акәымкәа, аҳ иԥа ҧҳәысс данимаз, ҧыхьа ихылҵыз иԥа, данеаныз ҧыхьа ирииз алаша дақәтәаны, азы даaеԥынгылеит. Аҭаҳмада ани нахьхьынтә даниба нахысгьы дидырит, аха иеауиирдырхоз.

– Дад, азы сыругондаз, ҭаҳмадак соуп, азы сзыруам умбои, – иҳәеит аҭаҳмада.

– Азы уабарзго, Дали Ҭабали ирҭатәо Амаршьанқәа рҭыԥҳа ажьыжәга қәаб ажәала изыршуа дирҭоит, уахь сцоит, сыццакуеит, усзыргом, – иҳәан, аеыуаҳо иеы даасын, азы дынҭалан, аҭаҳмада дырымгазакәа, иара дырны дцеит.

Уи данца, дишьҭаланы дааит уи иашьҭахь ихылҵыз иԥа, уи ашьҭахь ирииз аеы дақәтәаны. Аҭаҳмада урҭгьы идырит.

– Дад, азы сыругандаз, шьапыла сҭалар сзыррым, ҭаҳмадак соуп, – иҳәахит аҭаҳмада.

– Уара азы ургаха змада, Дали Ҭабали ирҭанхо Амаршьанқәа рыԥҳа заҵә ажәала ақәаб зыршуа дирҭоит, ажәлар еизаны иеидтәалоуп, уахь

сыццакуеит, уара уаха сымам, – иҳәан уигьы, иеы даасын, азы дынҭалан, аҭаҳмада дырымгакәа дцеит.

Урҭ рышьҭахь аҭаҳмада аҟәара дшықәгылаз, данҧшы, ашьҭахь ихылҭыз иҧа еиҭбы, ашьҭахь ирииз алаша дақәтәан, апҟаѡҳәа дасны азы дааеҧынгылеит. Урҭгьы аҭаҳмада идырит.

– Дад, азы сыругондаз, – аниҳәа аҭаҳмада, аеыуаѡ ашырҳәа дылеыжәҧан, аҭаҳмада дыѡеыжәҭаны дааиехьнылан, азы дыриган, днаскьаганы днаиргылеит.

– Иҭегь унаскьазгон, аха иахьа Дали Ҭабали ирҭоу Амаршьанқәа рҭыҧҳа ажәала ақәаб зыршуа дирҭоит ҳәа рылархәан, ажәлар рыдеизаланы итәоуп, азәазәала ақәаб иахагыланы ажәа аҳәара иаҽуп, саргьы убрахь сцоит, сыццакуеит, – иҳәан аҷкәын, дыѡеыжәланы дцеит. Аҭаҳмадагьы дхыгә-хыгәуа дынишьҭалан, уахь дцеит.

Хәылҧазы Амаршьанқәа рҽы ажәлар еилақь итәаны, ақәаб ажәала иҳаршуеит ҳәа ишырзызырѡуаз, аҭаҳмада агәара дынҭалеит. Уа дахьнеиз, ахцәхәыц раҟара ауаа еизаны иҟоуп, рыгәҭаны жьрыжә қәаб дуззак азна азы ҟаҭаны игылоуп, арахь амца аҭазам, амҽы аҭам, иаақәшәалак ажәаҳәара иаҽуп, ажәала ақәаб ҳзыршуазар ҳәа.

Аҭаҳмада дааҧсаха дыҟамзи, иҧсы анишьа, ус иҳәеит:

– Дад, иҟалозар азин сышәҭ, саргьы ажәабжьк здыруеит, исҳәар сҭахуп, уи ари ақәаб аршып ҳәа акәзам, аха ус ажәлар ираҳар сҭахуп, – ҳәа.

– Ибзиоуп, ажәа умоуп, дад, иҳәа, – анырҳәа, аҭаҳмада иажәа дналагеит:

– Дадраа, сара анкьа санарҧысыз, акыр сылшаратәа саныҟаз, Дали Ҭабали ирҭанхо Амаршьанқәа сныҟәыргалон, срыцныҟәон. Ашьҭахь, санажә, исылымшо саныҟала, Маршьанаа азаҭ сыҭаны соурышьҭын, аѡныҟа сцеит. Ҽнак ашьыбжьон аѡны сықәианы сыҧсы шысшьоз, сшәақь ахькнаҳаз ҷақ-ҷақҳәа ихашалауа, ҷак-ҷақҳәа илбааya убас хынтә ихалеит, хынтә илбааит. Ҳаи, анаҷьалбеит, ари акы иазҳәахап аасгәахәын, изызҳәоу еилысымкаакәа, сҳәан, сҭакәажә сыбжьы нлықәсырган, абас ауп иҟала хәажәқәак сзыҟаҭеишь. Абри акы иазҳәоуп еилыскаароуп анысҳәа, уи хәажәқәак сзыҟалҭан, сѡагыланы сеааилаҳәаны, сымѡаныф аашьҭыхны, сшәақь, абри сшәақь, сыхәда инхышьны сынҭыҭит.

Даара акыр сныҟәахьаны, сышнеиуаз бҕаб мажәроук хәы зықәзамыз ҷьара ишаҽатәаз збан, саихсын исшьит. Исшьыз агәи агәаҭәеи ааҭыхны, зны исфоит ҳәа слатәоны, санҧшы, сааигәара ҷьы хыжәжәара дук гылан. Уи аҷь ақәцәаны иқәтәан уарбажә мажәроу дук, зымҭәыжәѡақәа еилха иҟаз.

Ҳаи, анаҷьалбеит, даеак соураны иҟазаап, сҳәан, саихсуеит ҳәа ианнақәыск, иббаза илалыѡрын аҷь ашьапахьы иҭалеит.

Иараби ҷьушьҭ, самеихсзакәа ишҧалыѡри, иҟалазеи ҳәа сѡагыланы аҷь ааигәара снеизар, аҷь зиа дуззак иалагылоуп. Санҧшы, сзеихсып ҳәа сгәы иҭаз ауарбажә, хьшьыцбаха азы иааҭыҧрааит.

Иа, аллаҳ ҳрыцҳашьа, абри закәызеи? Абри азы акы иалаҟамкәа иҟам, сҭаланы сеыскәабапи сҳәан, азы сынҭаланы, сеыкәабаны санааҭыҭ, здаҟам ҧҳәызба ҧшзаха сааҭыҭит. Иҟасҭахуаз, аккар сыҭаланы сышнеиуаз аҳак иҧа даасықәшәан, ҧҳәысс сиган, хышықәса симан, хѡык аҧацәа сыхшан, исаазеит.

Ус сшыҟаз, ҽнак сҽынасхан, абри азиаҽы снеины сеыкәабаны санааҭыҭх, зеиҕьаҟам ҽанха сааҟалеит, аха сгәы аҟәышра сымоуп. Сҽынасхан сышнеиуаз, ҧҳәысс сызмаз иуахьад шеидицалоз саарылашәан, хышықәса сыҟан, х-лашак срин, исаазеит.

Уи ашьҭахь, сгәы аҟәышра сымамзи, сҽынасхан, ани азиаҽы снеихын, сынҭаланы, сеыкәабаны санааҭыҭх, сша еиҭашаны, ҧаса сшыҟаз аиҧш сҭаҳмаданы сааҟалеит.

Сымаҭәақәа ахьышьҭаз снеин, рцыжәхақәа аашьҭысхын, изулак Аҧсныҟа скылсын сшааиуаз, зырѡаш дук сааеҧынгылеит. Азырѡаш шьапыла уаѡ дыруа иҟамызт, аҟәара саақәтәеит. Сышҧшыз акәымкәа, аҳ иҧа санимаз раҧхьа исхылҭыз сҧа, раҧхьа исриз алаша дақәтәаны даасыдгылеит, сара дыздыруеит, иара сиздыруам.

– Дад, азы сыругандаз, – анысҳәа, – сыццакуеит, Дали Ҭабали ирҭоу Амаршьанқәа рҭыҧҳа ажәала ақәаб зыршуа дирҭоит, уахь сцоит, сыццакуеит усзыргом, – иҳәан, сырымгакәа арахь дааит, абар абри иоуп, – ҳәа инапы аныниқәик, ақәаб иҭаз азы аилашра аеыназнакит. Абри ажәлар зегьы иааҷьаршьеит.

– Уи дниасны данца, уи иашьҭахь исхылҭыз, уи ашьҭахь исриз аеы дақәтәаны даасыдгылеит.

– Дад, азы сырга, – анысҳәа, иеиҳабы ииҳәаз ҳәаны, сырымгакәа даақәланы арахь дааит. Уигьы абри иоуп, – ҳәа инапы аныниқәик, азы аилашра иналагеит. Ажәларгьы уамашәа ибаны иахәаҧшуеит.

– Урҭ ииасны ицеит. Сара аҟәара сшықәтәаз, урҭ реиҭбы ашьҭахь исриз алаша дақәтәаны даасыдгылеит.

– Дад, азы сыругандаз, – анысҳәа, ашырҳәа дааеыжәҭын, сара сыѡеыжәҭаны даасыехьнылан, азы сырганы, даара сааскьаганы слаиргылан, иара арахь дааит.

Уигьы абри иоуп, – ҳәа инапы наиқәикт, азгьы агәара-гәараҳәа еилаҭәо аилашра иналагеит.

Абниаҟара ажәлар убра иҟаз, “ура” рҳәан иҷьаршьеит, уамашәа ирбеит. Амаршьанқәагьы иныҟәыргалоз анхаѡы даурзымдырхуаз, дырдырит.

– Уажәы, Амаршьанқәа шәхаҭкы, сара акы саҳәоит иҟалозар, – иҳәеит аҭаҳмада.

– Изакәузеи узыҳәо? Иҳәа, – рҳәеит Маршьанаа.

– Сара дад, ишыжәбо еиҧш, ҭлаҳәысҭак соуп, шәарҭ шәдоуҳа нажәмыгзар жәушам, аха сара шәара шәҭыҧҳа дызласаҭәахарызеи,

сыҧкәынзар акы иамусын. Иҡалозар саҳәоит, абри сҧа аитцбы шәыпҳа дишәҭ, акы еипҧшымкәа ишәцьысшьоит, – иҳәеит аҭаҳмада.

Ари заҳаз ажәлар зегьы даара ргәы иахәеит. Амаршьанқәагьы азыразхеит.

Амаршьанқәа ачара руит. Нас амал рацәаны ирыҭаны, анхаҳоы ҭаҳмада иҧеи иҭацеи иҭаны, ауаа рыцны, инаскьаганы аҳонықа идәықәырҵеит.

179. МЫШӘЛЫМХАИ АҲОСҬААИ

Хҳоык аишьцәа аҡан. Ишәарыцаҳо бааҧсқәан дара. Ҽнак абарҭ аишьцәа руазә аҳоны дааныжьны егьырҭ аишьцәа шәарыцара ицеит. Ани иааныжьыз дҳоагылан амца еиқәитцан, акәац жәны, абысҭа иуит. Акәац ижәын, абысҭа анҵаны егьины ашьыбжьон сашьцәа ааиуеит ҳәа рхәы рхианы дыштәаз акәымкәаны, ҳоысҭаак арбағьк дақәтәаны дааҳонашылт.

Аҳосҭаа арбағь дақәтәан дааҳонашылан, “ҽатцак аҡара сыҵи уфатә” ҳәа ус иҳәеит аҳосҭаа. “Ҿатцак абаустои, сара сашьцәа уажә иааиуеит, акыр рымфар ҡалом, исызуҵом!” – иҳәеит ари ашәарыцаҳо. Абри аамҭазы аҳосҭаа ишьхәа рыхха арҭ аишьцәа рашьа длаиҩрасын, дыршәаны дылкажьны, ифатә аишәа иқәыз аақәырбзааны ифаны, ес, длыҵашәкәа дцеит.

Ари ашәарыцаҳо хәчык иҧсы анилала, дҳоагылан, акәац ҽыц илҭатцаны ижәны, абысҭа ҽыц иуны, ишанитцоз акәымкәан, шәарыцара иҡаз иашьцәагьы аакылсит.

– Ҡоҳ, уара, иухьи, ҳхәы ҳнапы амбылуа егьиуа иҡауцалон, иахьа ас заа иузыҡамцазеи? – рҳәан иазцааит иашьцәа, аха анс-арс иҳәан ихьыз аиаша реимҳәеит.

Уи ус.

Адырҳоаены аишьцәа ргәыбжьанытә аҳоны даангылан, аиҳаби аитцби шәарацара ицеит. Агәыбжьанытә иашьцәа шәарыцара ианца, амца ааиқәитцан акәац лҭеитцан ижәит, абысҭа иуит, иашьцәа уажәымзар уажәы иааиуеит ҳәа рхәы рхианы дыштәаз, аҳосҭаа арбағь дақәтәаны дааҳонашылт. Аҳосҭаа арбағь дақәтәаны дааҳонашылан, “уара, уфатә ҽатцак аҡара сыҵи” иҳәан агәыбжьанытә наиқәәитит.

– Ҿатцак усымҭахкәа, иабаусҭо, сара сашьцәа уажә иаауеит, урҭ рхәы сзахьысзом, – иҳәеит агәыбжьанытә.

Аҳосҭаа адырҳоагь, аригь ишьхәа рыхәҳәа длаиҩрасын, дхыршәҭны дылкажьны, аишәа иқәыз афатә аақәырбзааны ифаны длыҵашәкәа дцеит аҳосҭаа.

Ари агәыбжьанытә рыцҳа, ҧытрак ашьҭахь иҧсы анааҭала, адырҳоагь дҳоагылан, акәац ҽыц ижәны, ибысҭахь ҽыц уны, ишанитцоз иашьцәа аакылсит.

–Уара, ишәылалази, иҡалази, ҳхәы ҳнапы амбылуагьы ихианы ҳақәшәыршәалоне, шәарҭ иаци иахьеи ишәыхьзеи? – иҳәеит аишьцәа реиҳабы Мышәлымҳа. (Арҭ аишьцәа реиҳабы Мышәлымҳа ихьзын.)

Ари азцаара аҭаксгьы агәыбжьанытә акагьы имҳәеит.

Адырхаены ани Мышәлымҳа захьзыз аҳоны даангылан, иеитцбацәа шәарыцара идәықәитцеит. Аҳоны даангылан, амца леиқәитцан, акәац жәны, ибысҭахь уны, иашьцәа рхәы рхианы дыҧшуа дыштәаз акәымкәан ани аҳосҭаа арбағь дақәтәаны дааҳонашылт. Аҳосҭаа дааҳонашылан, “уфатә ҽатцак аҡара сыҵи!” – иҳәан, “ҽатцак устартәы сашьцәа рхәопеи, уара ишҧаусҭо!” иҳәеит Мышәлымҳа. Аҳосҭаа ишьхәа рыхәҳәа дыкшан Мышәлымҳа дисит, аха ани Мышәлымҳагьы дыгәгәан, игәаламшәахи, иаҳәа ҳотихын, аҳосҭаа ихы аахитцәеит, имц (ихәамц) ҳәындазкәа уа иаанхеит, аҳосҭаа ихы арцәааҳәа иҳәҳәан, арбағь иақәтәаны илҭахәаша ицеит.

Ашьыбжьон Мышәлымҳа анҭ иашьцәа аитцбацәа шәарацара иҡаз иеидараха ианааи, аҳосҭаа имц (ихәамц) ҳәындазза иахькажьыз рбеит. “Ҡоҳ, иаци, жәаци ҳара иҳахьыз ҳзызуыз имц ахькажьу!” рҳәан анҭ аумашәа ирбеит.

Ашьыбжьон акрырфан егьин, ианеилгакәа, Мышәлымҳа иҿынеихан дышнеиуаз, ани аҳосҭаа арбағь дақәтәаны дахҭалаз ибеит. Аҳосҭаа арбағь дақәтәаны дахҭалаз аниба, иашьцәа даарыҧхьан, кәыцҳак шышны, акәыцҳа дылҭартәаны наҡ алада дҭарҵарц реиҳәеит.

– Уара, абра сҭалоит, аха абри ашаха сырцысыцыҧхьаза шәахала, – ҳәа реиҳәеит Мышәлымҳа иашьцәа. Мышәлымҳа аҳосҭаа дахҭалаз дылҭалан, длалбааит. Дахлалбааз, “Мышәлымҳа икәша-мыкәша уқәымлан ҳәа уаҳамҳәахьази уаҳәшьа!” ҳәа аҳосҭаа иаҳәшьцәа арцәаа-сырцәааҳәа иҳәҳәо, ани аҳосҭаа ихы ыкҿцаны ишапынтәалаз, ишцәыуоз Мышәлымҳа днеит. Мышәлымҳа даннеи, арбағь иақәтәаны ахы нытцаҳа ицеит имаангылазакәа.

Мышәлымҳа аҳосҭаа иаҳәшьцәа даарымцасны азәазәала ииаанкыланы ани акәыцҳа иҭартәаны идәықәитцо мацара рыхҳоыкгьы аҳоада ихәныргеит, амал, егьи, абни, ари ишеибакәу ирымаз-ирыхзыз ишеибакәыз зегьы аҳоада иашьцәа ириҭан, ихәныргеит. Иара иҿы ианааи, ашаха ирцсын, иашьцәа дыхәнырымгеит. Дыхәнырымгазт иара иҿынеихан дышнеиуаз акәымкәан пҳәысеибак лҿы днеит. Апҳәысеиба лҿы дахьнеиз, “азыша сакит” иҳәан, ҽадак лыман, аҡәаҡәа длас-ласын иаарчхәны, аеада ачхәра наганы илҭт. “Ҡоҳ, ари аеада ачхәра са ишпазжәуеи!” иҳәеит Мышәлымҳа.

– Абра зыхь заҵәык ҳамоуп, дауык дызхатәоуп, ҳнаишьҭзом, ҳаишьуеит! – ҳәа ус лҳәеит аҭакәажә.

– Апҳал сыҵи! – иҳәан, Мышәлымҳа аҭакәажә апҳал аалымхны дцан, азна азы има дааит (дыцәан адауы, быжь-хык ихагылан).

Мышәлымҳа еиҭах азы аасгоит ҳәа апҳал има ддәықәлеит.

– Уифоит, нан, уифоит, уахь умцан, ҳара абри ажәлар абра инхо ҳшеибакәу азазы ҳнаишьҭзом, ҳаифоит! – лҳәеит аҭакәажә, аха Мышәлымҳа имукәа иҷыҵеихан, длеин иаҳәа ааҭыхны адауы ибжьхыкгьы лхыҵцәцәаны илкажьны, длыкәланы дцеит.

– Ари еиҧш ҟазҵаз, уара, абри ҳара иҳалшомызт акәымзар иузаамура акы ыҟам, – рҳәеит ажәлар.

Уи аамышьҭахь Мышәлымҳа адауы ихҟәа хьҵцәцәаны иаҳәа рыцкьауа, егьиуа атцла амҵан дыштәаз акәымкәан, ҵлак аҷы ҟәраанк адунеи аҷы ахырзаман ҟаҵо ихыҧрааруа ауама ҟанаҵоит, ибоит. “Амни аҟәраан иахьзи, иҟалази?” – аниҳәа Мышәлымҳа, “есышықәса аҧацәа хнахуеит, ааигәа амаҭ амоуп, аҧацәа амаҭ иафоит, агәаҟра иаҷуп” рҳәеит ауаа.

Мышәлымҳа афырҳәа иҷынеихан, атцла дҵыкәлан амаҭ ишьит. Амаҭ ишьын, длыбаан диан, дыцәт. Аҟәраан ааин азымҵәыжәҵак ыҵаргыланы, егьи азымҵәыжәҵак ала Мышәлымҳа ашьашәыр изыҟасҵоит, амра иҷасыршуам ҳәа иалагеит.

Иҧсишьан егьин, даакәтәеит.

– Уара иуҭаху сара исылымшо акыҟам, абри сылшомызт, абри есышықәса сҧацәа иаахысхуа афон акәымзар, – аҳәеит аҟәраан.

– Сара исҭаху уара иулшом! – иҳәеит Мышәлымҳа.

– Уара иуҭаху исылсмыршо акыҟам! – аҳәеит аҟәраан.

– Сара Аҧсныҟа ацароуп исҭаху, – иҳәеит Мышәлымҳа.

– Аҧсны ацаракәзар иуҭаху, шә-жьыхәҭак акәаци шә-еиқәҵак абысҭеи ахәырҧьын иҭаҵаны сыхәда иаахшьы. Уаргьы сҟәаҟәа ҵоыкәтәа, “ҟыр” сҳәацыҧхьаза, еиқәҵак абысҭеи жьыхәҭак акәаци аасҷажьла. Аҧсны ҵоаганы саауеит, – аҳәеит аҟәраан.

Илалаган ажәлар абысҭа руит, ашьтәақәа ршьит, шә-жьыхәҭаки шә-еиқәҵак абысҭеи ҟаҵаны ахәырҧьын иҭаҵаны, аҟәраан ахәда иаахшьны, иаргьы длақәтәаны Аҧсныҟа даманы идәыкәылт аҟәраан. Даманы идәыкәлан, дҵыхәнагарц егьигымкәан, ҵ-жьыхәҭак зны имхаҭазаап, акәац имҵәеит. “Ҟыр” анаҳәа, иеиҭоз акәац анимоу, уаҳәшьтахьтәи ицо иалагеит аҟәраан. Убри аамҭазы Мышәлымҳа дынҭасны ииаҵәа ажьышә жьыхәҭак ааҭыхны аҟәраан иеиҭеит, ашырҳәа Аҧсынгьы дыҵкылнагеит. Аҧсны дыҵкылнаган, хәҷык дцыркьуашәа далагеит.

– Уара ус узыцыркьуеи? – ҳәа аҟәраан иазҵааит.

– Сшьап иахьзеи, абас ауп исыхьыз, – иҳәеит Мышәлымҳа.

Акы аардаданы илақәҵаны, ишьапы шыҟаз еиҧш иааҟанаҵт. Аҟәраан лагьыжьны аҭып ашҟа ицеит.

Иара аҵоны данааи, иашьцәа “иҭабуп” ҳәа реиҳәеит, дрызгәааит изыруз азы.

Саргьы абрахь сааҭалан сааит.

180. АҲИ АҚЬАҚИА ИПҢХАИ

Аҳак дыҟан, ақьаҳиа диман. Ақьаҳиа ҧхак диман. Аҳ хҵоык азҭабцәа иман. Ақьаҳиа “уф гәышьа!” ҳәа есқьынгьы дқәыҧсычҳауан.

– Изакәызеи, саб, есқьынгьы уқәыҧсычҳауеите, иухьзеи? – ҳәа ақьаҳиа диазҵааит.

– Сабамқәыҧсычҳауеи, дад, зегьы аҷкәынцәа рымоуп, сара бара быда хшаа дсымам, баргьы хаҵа бцар исымада? Абри ауп хьаас исымоу, – иҳәеит ақьаҳиа.

– Уи акәзар, хьаас иумкын, саб. Уаалаганы аҧсуа маҭәа, ахаҵа маҭәа сзырхиа, исылшалак убап! – лҳәеит.

– Ахаҵа маҭәа бара иалабхузеи? – иҳәеит, аха илымузт, ахаҵа маҭәа лзиҧшаан, илшәылҵеит. Аҧсыуа хаҵа маҭәала лҿааилалхҳәан, арашь дҵоақәтәан аҳ иҷы днеит. Аҳ ари аҷкәын даниба, дызусҭада ҳәа дизҵааит.

– Сара сышҧаузымдыри аҳ ухаҵкы, уқьаҳиа иҷкәын соуп, – иҳәеит (дызҭабуп, аха хаҵа маҭәала лҿанеилалхҳәа, аҷкәын ҧшра аалхәеит, уи аҳ иалидыраауеи?).

– Скьаҳиагьы саргьы ҧа дҳамамыз ҷьысшьон, аха уара уимазар анцәа иҷьшьоуп, – иҳәан аҳ “аҷкәын” диеигәырҭеит.

Аҳ иҧхацәа кылҧшны ианҧшы, аҷкәын иҧшра-исахьа данырба, дыргәаҧхеит. Дара бзиа дырбеит, аха иара иаҭәеимшьазазшәа ҟаиҵан, дхьаҧшынгьы дрыхәампшит. Ҳагәхьаа шҧаимки рҳәан игәаҭ ркит.

Бжьы-шьхакы рынхыҵ жәаҵоык адауцәа аишьцәа аҟазаарын, еҳәшьа заҵәык дрымазаарын. Абанҭ адауцәа ахьы рацәаны ирыман.

– Абарҭ адауцәа рмал умамкәа уара узлаҳаузеи, уқьаҳиа иҷкәын ддәыкәуцар, адауцәа дрыкәланы, рмал узааигап, – ҳәа аҳ иҧхацәа дыхҭаркит.

Аҳ зназы анс-арс, мап-чап иҳәеит, аха иҧхацәа ианырмуза, икьаҳиа иҷкәын диҧхьан дааигеит.

Абригь-абригь адгьыл аҷы бжьы-шьхак рынхыҵ жәаҵоык адауцәа аишьцәа аҟоуп, уцаны убарҭ уларықәланы рмал ааугароуп ҳәа идиҵеит.

Ари “аҷкәын” иаб иахь дхынҳәит иҡаиҵара изымдыруа, дыгәрыкәкәуо, ихы икәае. Арашь аацәажәан: “Акы уацәымшәан, сара усгоит, ишысҳәо уныҟәар, аиааира угоит” аҳәеит.

Апҡаҵоҳәа арашь дҵоақәтәан, даман ицеит бжьы-шьхак рынхыҵ адауцәа аишьцәа жәаҵоык рҿы. Адауцәа ргәашә ианнадгыла, “уара уеыжәҵны ара уаагыл, сара снеиуеит” аҳәан, иара уа даангылт, арашь иууаза иҧан, адауцәа ргәашә иҵоахыҧеит. Иааи иаарылагьыжьын жәеизаҵоык адауцәа еилаҧыхаа, еилаҟәаҟәа илканажьт, жәаҵоыҵоык раҳәшьа даашьҭнахын арахь иааҭыҵит. Ақьаҳиа “иҷкәынгьы” длеин адауцәа раҳәақәа, ррашьқәа, рхьы, рмал зегьы рыманы рҿаархан аҳ иҷы иааит.

Даеа ҧыҭк аамҭа анца, егьи ашьҭахь аҳ иҧҳацәа дыхҭаркит:

– Абригь-абригь аҭыҧ аҽы ажәабжь дук ыҟоуп, уи ажәабжь уара иуздырзом, уара узакәытә аҳаузеи уи закәу узымдыруаны? Уқьаҳиа иҧа дцаны уи ажәабжь закәу еилкааны иааигааит, – рҳәеит.

Аҳ иҧҳацәа ас рҳәо ианалага, игәы анҧырҵәаза, иқьаҳиа иҧа дааиҧхьан иеиҳәеит.

– Абригь-абригь аҭыҧ аҽы жәабыжь ҽыцк ыҟоуп, уцаны, еилкааны исзааугароуп, – ҳәа.

Ақьаҳиа “иҧа” иҟаиҵагәышьоиз, еиҭах дхырқәақәо иѡныҟа дааит, аҳ иахьиаиҳәаз адгьыл ҕәҕәан, ацара уадаѡын.

– Бымшәан, сара бызгоит! – аҳәеит арашь.

Арашь дѡақәтәан ажәабжь ҽыц ыҟоуп ахьырҳәаз адгьыл аҽы дцеит. Иахьнеиз аҭыҧ аҽы днаҧшы-ааҧшызар, иаакәыршаны аҧстәқәа зегьы хаҳәханы ишьҭаны илбеит, уаѡытәыѡса дыҟазам. Данҧшы, ѡын дуззак лбеит, уи аѡны аҽы днеит.

– Абра быѡнал! – аҳәеит арашь. Быѡнал ахьаҳәаз зал дуззак ыҟоуп, ҽык бзык иаанаго афатә ҟаҵаны астол иқәуп, ауаа акәшан иахатәоуп, рыстолгьы, рыфатәгьы, даргьы ихаҳәханы иҟоуп. Азәы заҵәык ибжара хаҳәханы, имаҟҽаҳәара ѡахыс деибганы дзымҵысуа дыҟоуп. Ари ақьаҳиа иҷкәын (ҷкәына маҭәала деилаҳәамзи, дыҷкәыноу ҵьишьоит) уахь днеиуазшәа аниба, ани зыбжара хаҳәны иҟаз иқәҽиҭит, “О, уара, арахь умааин, ухы уцәымҕума уҽыҵәах, уршьуеит!” иҳәеит.

Ари дшыҧшуаз акәымкәа, ҧҳәыск абна азал дааѡналан, “усҭ, афаха умоуааит!” лҳәан, ча ҽаҵак абни зыбжа хаҳәны иҟаз иааилҭан, лара даақәгьыжьын дындәылҵны дцеит.

– Аҳа, уажәшьҭа уцәырҵыр ҟалоит, уцәырҵны уааи! – иҳәеит ани зыбжа хаҳәыз ари аҷкәын ихы наиқәкны. Аригьы даацәырҵит.

– Изакәызеи, ишәыхьзеи, уара измааноузеи шәызлаҟоу? – иҳәан ари “аҷкәын” ани зыбжа хаҳәыз ахаҵа диазҵааит.

– Абни иааины ча ҽаҵак сымҵаршәны ицаз аҧҳәыс, сыҧҳәыс лоуп. Сара абри атәыла аҳас саман. Сыҧҳәыс жәаѡаѡык адауқәа лыҽцааауа иалагеит. Адауцәа шлыҽцаауаз анеилыскаа, лҭынхацәа еизызган, ус ҟабымҵан ҳәа анласҳәа, уаҳрагьы уаргьы зегьы шәхаҳәхааит лҳәан, ишубо еиҧш, ихаҳәхеит. Сара срыцҳашьаны сыбжа хаҳәымтәыкәа инлыжьт, ҽнак ахь знык дааин ҽаҵак аасымҵалыршәуеит.

Ари ақьаҳиа иҧҳа ас еиҧш ажәабжь анлаҳа, дшәан, ашацаҳәа дындәылҧан арашь аҽы днеит, илбаз, илаҳаз лҳәеит, ишҧааури лҳәеит.

– Аҳаҳаи, акы бацәымшәан, аиааира бара ибгоит, сара сбыцхраауеит, – аҳәеит арашь. Ани аҧҳәыс уаҵәынза даауам, ҳалзыҧшып, данааилакь, лареи бареи шәеиқәҧа, былцәымшәан, уашхәа мақьаҧсыс лырҳәа.

Арашь иаҳәаз дақәшаҳаҭхеит ақьаҳиа иҧҳа. Адырѡаены ани аҧҳәыс дшааилац дааин, ани лхаҵа (зыбжа хаҳәны иҟаз) ча ҽаҵак наиҭаны,

“иф, афаха умоуааит!” – ҳәа ҳәаны данаақәгьыжьуаз аамҭазы, ани ақьаҳиа иҧҳа даацәырҵын еиҵагьыжьны еиқәҧеит. Ақьаҳиа иҧҳа диааит, ани аҧҳәыс уашхәа мақьаҧсыс ллырҳәеит.

– Абри ихаҳәыбтәыз зегьы анкьа ишыҟаз рыҧсы ҭаҵа! – лҳәеит ақьаҳиа иҧҳа.

Ари ас анылҳәа, ани дшәан зегьы бзалтәит. Аха “уара узлаҟам уалаҟахааит!” – ҳәа аҳәара дахьзеит. Ақьаҳиа иҧҳа илҭахыз уи акәын, дызҕабымзи, дыҷкәынхеит. Даныҷкәынха, ани аҧҳәыс лыхәда аахиҵәеит. Ажәлар иеиқәирхаз “ура”! – рҳәан рнапы дықәдыргылт, “Ҳаҧсаанза уара узы ҳаҟоуп!” рҳәеит. Амал, ахьы уардынла ирҭан, ирашьгьы иаргьы инаскьаганы иоурышьҭит.

Иҽааихан, уахь дзышьҭыз иаҳ иҽы дааит.

– Ууаажәлар еизга! Ажәабжь расҳәоит. – иҳәеит иаҳ иҽы дахьааиз.

Аҳ априказ ҟаиҵан, иуаажәлар еизигеит. Аҳ ажәлар иеизигаз дларылагылан ари аҷкәын иааихигахьаз зегьы реиҳәеит. Ажәлар иҵьаршьеит, илакәыршьеит.

– Иахьа рнахыс сара саҳам, саҳра уара иусҭоит, уара уоуп изықәнаго, – иҳәан аҳ иаҳрагьы изҕабцәа руазәкгьы абни иқьаҳиа иҧа иитеит.

181. АҒЬЫЧРА ИАҞӘЫҴЫЗ АИАШЬА ДЗЫҚӘШӘАЗ

Хѡык аишьцәа аҟан. Азәк дынхаѡын, азәк дҕьычѡын, азәк дуаѡ ҟьалан. Аҕьыч ак иҵыҵыр, дынхомызт, дынҵуамызт, имырхуаиз, иашьа анхаѡы иҽы инеины имырхуан. Ари иашьа анхаѡы игәы ҧнаҵәеит.

– Уара абри аҕьычра ҳәа узҽу уаҟәыҵ наҟ, сара уныҟәызгоит. Уара уцоит ак ҕьычны иааугоит, иануҵырхлакь, иааины сара ѡба сымырхуеит, – иҳәеит анхаѡы.

– Ҟоҳ, сашьа, угәы ҧысҵәазар, саҭаумҵан, абри иулзгаз аҟара улазгалаанза уашьҭа схынҳәуам, – иҳәан, ҽык иман, дақәтәаны дцеит ани аҕьыч. Дцо, дцо, акыр дныҟәахьан, данҧшы, шәшьырак аҽы зҕабк аффаҳәа дықәҵо дтәан, лаҧхьа аҵәыцак гылан ибеит.

Ани дҕьычѡымзи, ацгәы аҧа ацәызгоз иакәын, амни ашәшьыра иҵатәаз аҧҳәызба лаҵәца азара гәаҧхарас иоун, изеит, аха хара дымцеит, азҕаб иҟалҵо збап ҳәа дкылыҧшуа дтәоуп. Ахәылҧаз азҕаб лцара аамҭа анааи, лаҵәца шыҟамыз гәалҭеит.

– Ҳаит, ари саҵәца згаз арҧыс бзиак уакәымкәа уҟам. Аҵәца злаҟоу уздырам акәымзар, акыр иухәон. Азы ҭоуҭәар, аразын ҭыҵуеит, аѡы ҭоуҭәар, ахьы ҭыҵуеит, – лҳәеит.

Абасгьы лҳәеит, лара дыҧсҭҳәахан дынхылан дцеит.

Ари аҧкәын иаҳаит аҵәца зтәыз азҕаб илҳәаз. Аҵәца азы ҭеиҭаан иразынхеит, ауаа дрылалан, ара днеиуа, ана днеиуа аҳоы ҭеиҭәо далаган ихьхеит. Уаҳоы хпарак дыҟан, ари аҵәца ҟазшьас иамаз идырт. Ари иаҵәца аҳоы изҭеиҭәозшәа ҟаиҵан иҧсахт. Иаҵәца шиҧсахыз идырын, “саҵәца сыҵ!” иҳәеит, аха иимҭеит. Аус рылибахит.

– Ари еиҧш аҵәца уара иузҭада, сара истәуп, сара сакәын измаз. Ухаҵоуп даҽеак аацәыругозар иара иеиҧшу, – иҳәеит ани ицәызгаз.

Иҟаиҵоиз, иаҵәца ицәызгаз дуаҳоы хпаран, амалгьы иман, иимҭеит.

Нас ари иҿыҳеихан деиҭадәықәлеит. Дыдәықәлан дышнеиуаз акәымкәан, амшын ахыҟәаҿы дкылст. Днаҧшызар, ауаа жәларак еидгәыпҧлан еилагьыжьуа еилагылоуп, еибарҵәыуеит, еибархьуеит.

– Ишәыхьзеи, шәзырҵәыуозеи? – ҳәа днарыдгылт.

– Иҳахьзеи ҳәа аҟоума, ҳанҵәеит, ҳауаажәлар наҟынтәи изхыҵны флыкала иаауеит. Ишааиуа акәымкәа, изыҟәтәоу рыфлыка ак ҳаҵасны иаанарҳәуеит амшын аҵантә. Уи уаҳ дамыхәеит, – рҳәеит дзызцааз ажәлар еибарҕьаҵәы-ҕьаҵәуа.

– Исшәырбеишь нас убри ахьыҟало аҭыҧ? – иҳәан, афлыка аарымихын, днакәтәан амшын дынхылт. Амшын дынхылан дышнеиуаз акәымкәа, афлыка ҵаҟантәи ак ҳаҵасын, иаанарҳәит, иаргьы азы дҳалаҳаит. Аха дымшәакәа афлыка аазырҳәыз даамҵасын икын, дахо, дахо мацара, иааигеит. Изакәузеи? Аикәаҕа. Аикәаҕа ҳаимҕыцреиҵан, ажәлар еибаргәаҟуа иахьеилагылаз дааин, “уажәшьҭа акы шәацәымшәан, акгьы шәҧырхагам, ишәҧырхагахаз сара аҭыҧ икәсҵеит” иҳәеит.

– Аа, абааҧсы, ухаҵкы ҳцеит, иуҭаху амал уаҳҵоит, узыҳәо уаҳҵоит, – рҳәеит иеиқәирхаз ажәлар.

– Моумоу, шәара шәҟынтә сара акагьы сҵахым, амҳоа сымоуп, сцоит, – иҳәан, днарыдцын дцеит.

Дцо, дцо, дцо дышнеиуаз акәымкәа, дааҧсан, ахәларагь иқәшәан ԥьара даамҳахыцит. Дахьымҳахыцыз ашҭа ҧшза, аҳны ҧшза ҭагылоуп, зегьы рыла ууаилаҳартә иҟоуп. Аҧшәма дааиҧылеит, аха деиҵаҕәгәа дыҟоуп. Аҧсшәакәа анеибырҳәа, егьи ашьҭахь, “иухьзеи, улахь еиқәупеи?” иҳәан ари асас аҧшәма диазцааит. Егьи ари аҧшәма даҳазаап, иҧа заҵә дыҧсын диԥьабон.

– Ҳаи, абааҧсы, хаҵа дызқәымшәо егьыҟам, ухаҵоуп, агәырҳоа уеаумҭан, – иҳәан гәырҕәгәага ажәақәак иеиҳәт.

– Сара аҧсра исыхьыз хьаас исымам, аха хьаас исымоу, сызмыхәаз уи ауп, сҧа инышәынҭра рҷаҧшьарц иасыуаха инеины итәоит, иҷаҧшьо зегьы ашьжьымҭан иҧсны ихәхәа-хәхәаза ишышьҭоу ирбоит. Абри хәшәы амоут, хәарҭа амоут, ажәлар адынцәалт, убри ауп исызхымго, – иҳәеит аҧшәма.

– Уаха уҧа инышәынҭра аҷаҧшьаразы уаҳ ддәықәумҵан, сара сцоит, исҷаҧшьоит, – иҳәеит ари аҧкәын.

– Ҟоҳ, дадхеит, уара усасуп, иаашар умҳоахь уцап, ухы зыхурҟьозеи, угәнаҳа зсықәуцозеи, уара уцаны анышәынҭра уҷаҧшьартә, – иҳәеит, аха аҧкәын имузт анышәынҭра аҷаҧшьара дцеит.

Ауха аҵхыбжьон дшыҧшуаз хыхьынтәи ҧсҭҳәак аалбаан, абни аҧсҭҳәа зҕаб ҧшзак даалҵит. Азҕаб ҟамчык лкуп, аҟамчы рыхха ани аҳ иҧа инышәынҭра днас-насын, аҧсы дааҵыҵит. Аҧси лареи акыр аамҵа еихәмаруан. Урҭ еихәмаруанаҵы ари аҧкәын днеин, илмырбазакәа лҟамчы изеит. Ани аҧси лареи рызхара ианеихәмар егьи ашьҭахь, сҟамчы лҳәан данаахьаҧш, лҟамчы лымбеит.

– Ҳаи, сҟамчы згаз арҧыс бзиак уакәымкәа уҟам, маҭәахәрас иалоу удыруеит, – лҳәеит. Нас лара дыҧсҭҳәахан, дхыхәхәала дцеит.

Ари аҧкәын аҧсы днаисын ҟамчыла, аҧсы наҟ адамра дынҭалт. Ашьыжь аҳ иҿы дааин, “уажәшьҭа уҧа инышәынҭра зҷаҧшьо азәгьы акагьы ихьуам”, – иҳәеит. Аҳ ари аумашәа ибеит, иԥьаишьеит, илакәишьеит, аҧкәынгьы акагьы имыхькәа дахьеиқәхаз деигәырҕьеит.

– Уара, уанаԥьалбеит, сыпсаанза уара узы сыҟоуп, саҳра уара иусҵоит, иумаз! – иҳәеит.

– Моумоу, уара уаҳра сҵахым, акымзаракы сҵахым, амҳоа сымоуп, сцоит, – иҳәан дцеит.

Дцо, дцо дышнеиуаз акәымкәа, акыр дныҟәахьан еиҧшаан, данҧшы, будкак гылан ибеит. Абудка дахьыныҳоналаз еилыргоуп уаҳоы ишимбац ала, афатә, ажәтә иаауҭаху зегьы астол иқәгылоуп. Амни аҧхьаза аҵәца иибаз азҕаб илцәигаз аҵәца еиҧшқәоу аҵәцақәа калатк азна гылоуп. Имацара дыштәаз аҵхыбжьон адәахьы азҕабцәа рыбжьы иаҳаит. Иара днеин акаруаҭ аҵаҟа дыцатәан иҿиҵәахит. Азҕабцәа хҳоык ыҟан, афыр-сырҳәа иааҳоналан, астол илахатәан акрыфара, акрыжәра иалагеит. Арҭ азҕабцәа аиҳәашьцәа ракәзаап. Аиҳабы аҵәца аакәылхын, дҳоагылан убас дныҳәеит:

– Жәацы ашәшьыраҿы сыштәаз саҵәца азәы изеит, иззаз арҧыс бзиак иакәымкәа дыҟам, анцәа диныҳәааит! – лҳәан, дҳоахан аҳоы лжәит.

Агәыбжьанытә лаҧхьа иқәгылаз лаҵәца аашьҭылхын уигьы дныҳәеит.

– Иацы амшын ихылан иааиуаз афлыкакәа сеикәаҕа рыцакшауа срылахәмаруан, сышрылахәмаруаз сеикәаҕа дламцкласын азәы игеит, изгаз арҧыс бзиак иакәымкәа дыҟам, анцәа диныҳәааит! – лҳәан, дҳоахан лҳоы лжәит.

Аиҵбза лаҧхьа иқәгылаз лаҵәца ҳышьҭылхын, уигьы дныҳәеит:

– Иаха анышәынҭраҟны снеины аҧсы дыцхны дышсырҟат-ҟатоз сҟамчы азәы изеит, изгаз арҧыс бзиак иакәымкәа дыҟам, анцәа диныҳәааит! – лҳәан, дҳоахан аҳоы лжәит.

– Убарҭ зегьы ҟазцаз сара соуп! – иҳәан аҷкәын даацәырҵит.

– Улаҳалаԥшны иуҭаху дҳалх! – рҳәан, дларылаԥшын, аиҵбы ԥҳәысс дигеит. Анҭ аҵәца ԥьашьахәатәқәагьы, аикәаҭагьы, аҟамчгьы иара иааизынхеит. Длахынҳәын иашьа иҽы дааит. Дынхеит, дынҵеит.

182. АԤҲӘЫСЕИБА ЛЫҶКӘЫНЦӘА

Ԥҳәысеибак дыҟан, хѡык аҧкәынцәа хәычқәа лыман. Лара дҭаргәышьан, уаҳа ҭынхагьы длымамызт. Абанҭ лхәычқәа абнахь ицон, амҽы лзааргон, афархь-мархькәа. Убри ала рхы ныҟәырго ишыҟаз, енак мҽаагара ҳәа абнараҟны иахьнеиз, кәҷышь хәычык рбеит. Акәҷышь хьаухьауа абна илан. Ахәычқәа акәҷышь абна иланы ианырба, иаашьҭагьыжьын, икны ирыма аѡныҟа иааргеит.

– Ҳаи, бышьаҭархат, кәҷышьк аабеит, иааҳгеит, – рҳәан, ран илдырбеит.

– Ҳаи, нанраа, ибзиоуп, иаашәгазааит, ималми, – лҳәан, акәҷышь ахәычқәа иаарымылхын илаазеит. Икәтхеит, иҵуа иалагт.

Кәтаҧк аҵеит. Уаҳа изакәызаалак малк лымазам ари аԥҳәысеиба гәаҟ. Лыкәты акәтаҧ анаҵа, акәтаҧ аашьҭылхын, афақьаҳәа илыманы ақалақь аҽы длеин, ҭуԥьар дук дыҟан, асклад дуқәа змаз. Амни аҭуԥьар иҽы днеит.

– Кәтаҧк сыман, иузаазгеит, иааухәандаз, – ҳәа иалҳәеит.

– Исырбеи, даба! – иҳәан , акәтаҧ анаилырба, иара акәтаҧ закәтәыз идырт аҳәахша, лара ахәаша илыздырзом.

– Ари заҟа ибкуеи, хәыс ибзақәузеи? – ҳәа длазҵааит.

– Ари ахә сара изысурҳәо, уара иумдыруеи, ари зыԥсоу уара иузымдыруа уҟоума? – лҳәеит.

– Ааи, саргьы издыруеит, – иҳәеит.

– Нас иудыруазар, ахә суҭар, иара науҭаны слахынҳәны сцоит.

Аҭуԥьар дахан, аба иуҭахыу, амал рены илиҭеит, ахьы лиҭеит имачымкәа.

Аҭуԥьар иҟаиҵо аумашәа ибаны дхагахт ани аԥҳәыс рыцҳа. Ишыналзышьҭыхуаз лпарагьы, аба илиҭазгьы лыманы дқьыԥаха лыѡны дааит.

Лхәычқәа еилалҳәеит, маҭәа рбахьазма! Акрырҽалҵеит, крырфахьазма!

Иалаҳхызеи, акәты даеа кәтаҧк аҵан, уи иаҵаз акәтаҧгьы лыманы ани аҭуԥьар иҽы дцеит.

– Кәтаҧк узаазгеит иааухәозар, – ҳәа иалҳәеит дахьнеиз.

Акәтаҧ аалымихын, длахәаԥшын, “Ахә бымҳәо!” иҳәеит.

– Ахә сара изысурҳәозеи, уара иумдыруеи? – лҳәеит.

Ари акәтаҧ зыԥсоу идырны илҭиуеит ҳәа иҳәан, иҳәеит, аԥхьа илиҭаз аҟара хҧа лиҭан, аԥҳәыс длахынҳәны лыѡныҟа дааит. Уажә илиҭаз еидарала илызгома, уардынла илгеит амалгьы аԥарагьы. Илалган лхы иалырхәт, анхара-нҵыра ҟалҵеит, дбеиахт.

Ус дшыҟаз акәымкәаны, ани лыкәты еиҭаҵахт, ахҧатәи акәтаҧ аҵеит. Ари ахынтә раан лыкәты иаҵаз акәтаҧгьы лыманы ақалақь аҽы длеит. Ани ураанзатәи лыкәтаҧқәа злырхәҳаз аҭуԥьар иҽы деиҭалеихт.

– Кәтаҧк сыман, иаазгеит, иухәҳауазар, – лҳәеит.

Акәтаҧ аалымихын длахәаԥшит аҭуԥьар.

– Абри акәтаҧ зҵо акәты бара ибымоума? – иҳәан длазҵааит.

– Ааи, исымоуп, – лҳәеит.

– Исҳәо баҳауоу?

– Аа!

– Абри акәтаҧ зҵаз акәты бымазар, бара быԥҳәысеибоуп, сара бызгоит, бхәычқәагьы баргьы сара шәныҟәызгоит. Ибура уи ауп, баалаганы убри быкәты шьы, акьатеиқәа аатыхны инкабыршәуеит ачыдарахаз, агәаҵәа, аҵәынҵәалаҧ мыршәкәан ирыцкьаны ибчаԥоит, иаархианы астол иныкәбыргылар, са снеиуеит, бареи сареи ҳамацара хлеидтәаланы иахфоит, нас бара баашьҭыхны баазгоит, бхәычқәагьы саазоит, баргьы ишыбҭаху еиԥш снапы быкәыргыланы бныҟәызгоит! – иҳәеит.

– Ҳаи, ус сзууазар азамана! – лҳәан, аҽҳәара еибырҳәеит, амал еиҭалиҭахын, ԥхьан еиԥш илгеит.

Аҽҳәара еимырдаз азын, аԥҳәысеиба акәты лшьит, аҭуԥьар ишлеиҳәаз еиԥш илчаԥеит, ирхианы астол иѡыкәлыргылт. Уи иакәыршәаны иаргьы дыѡкылст.

– Иҟабҵама?

– Иҟасҵеит. Аа, уажәы сбыста аанысҵоит, нас хлатәоит, – лҳәан, иареи лареи еицәажәо иштәаз акәымкәа, лхәычқәа еибархәмаруа иаа ѡналан, ачкәын аиҳабы дынкылсын, аҟаҧыхәа астол дныкәсын, акәты ахы аакәиԥааит, иҽы инҭаиршәын, ифеит. Уи иҵкыс еиҵбыз астол днадгылан, акәты агәаҵәа ааниԥаан, иҽы инҭаиршәын, ифеит. Ани реиҵыбзагьы дынкылсын, акәты аҵәынҵәалаҧ аакәиԥаан, иҽы инҭаиршәын, ифеит.

Арҭ ран лбыста наныл ҵан егьин ани аҭуԥьар иареи лареи иладтәалан, иахфоит ҳәа длахәаԥшзар, ахы ыҟам, агәаҵәа аҟам, аҵәынҵәалаҧ ыҟам.

– Ааит, быкәты ада бхамшәалааит. Ари ахи, агәаҵәеи, аҵәынҵәалаҧи згази? – иҳәан дыҵкьеит.

– Аа, ахәычы ҟадыцқәа ирфазаап, – лҳәеит.

– Ба ибымаз! – иҳәан, илкажьны, акыргьы ауифахуаз, ани ииҭахыз анҭ ракәын, длыкәҵны дцеит.

Арҭ ахәычқәа анҭ рфеит, рыкәты далгеит.

Ус дшыҟаз, аамҭа акыр цеит, ахәыҷқәа ирызҳан, егьиин, ани аиҳаба иҽынеихан ддәықәылт ныҟәара ҳәа. Амҩа дықәны дышнеиуаз, дақәшәт ҳәынҵқарк иҭып аҽы. Дахьақәшәаз, аҳәынҵқар дыҧсын, аҳәынҵқар иуаа зегьы еизаны иҟоуп, аҳәынҵқарра зырҭара, иахадыргылара дрыздыруам, ирзыбуам.

– Ара ажәлар шәеизаны шәыҟоуп, шәыззеизазеи? – иҳәан, днарыдгылт ани аҧхәысеиба лҧа аиҳабы.

– Ҳаззеизазеи, ҳҳәынҵқар дыҧсын, аҳәынҵқарра захҭара ауаҩы дҳамамкәа ҳаилахеит, – рҳәеит дзазцааз.

Ари длыкәгылан дцәажәт, аҳәынҵқар дшыҟашәцаша егьиша ҳәа. Ажәлар дузза рҽаҧхьа ибзианы данцәажәа, “ҟоҳ, ҳара иаҳҭахыз аҳәынҵқар анцәа даҳзааишьҭит! – рҳәан, – ара ҳәынҵқарс уҟаз!” рҳәан, аҳәынҵқарра уи инаирҭеит.

Уи ани акәты ахы зфаз иакәын.

Ани агәацәа зфаз агәыбжьанытә иҽынеихан дышнеиуаз, ҳәынҵқарк иадгьыл аҽы дақәшәт. Адунеи ажәлар ачымазара рылалан инцәоит аҳәынҵқар иуаа, хәарҭа рымам, еибаргәаҟуеит.

– Иҟалазеи, ишәыхьзеи? – ҳәа дразцааит.

– Иҳахьзеи, ҳанцәеит, ажәлар чмазара баапсык аарылалан, анцәара иаҿуп, – рҳәеит.

– Уи ачымазара ажәлар алзыргаша ахәшәқәа са издыруеит, – иҳәан, дааи даарылалан, аҳәынҵқар иуаажәлар рчымазара ирпсит, иалиргеит.

– Аҳәынҵқаргьы, аҳәынҵқар иоуп, аха аҳәынҵқар иаамышьтахь уара уеиҳабны уҳамоуп иахьарнахыс, ара ҳара ҳҽы уҟазароуп, ҧсыс уаххоуп, удохәтыруп, уара уеиҧш иҟаз адохәтыр иакәын ҳара иаҳҭахыз! – рҳәан, уигьы уа аҭып лаирҭеит.

Ари аицбы мцахәыцәа – ацәынцәалаҵ зфаз, амаца асра далагеит. Амаца асра даҽуп аҧара ақәцаны, амаца нцәо ианалагалакь, абри ихы арҵьарахь ала инапы анаалишьлакь, аҩыркьхәа ашыла, ахьы лалыҩрит, дызцаслакь ыкәихуа дышнеиуаз, аҳак иҩәгәаз, аҳак иҧха дмацасҩызаарын, абаа дҭакны дрымоуп лара. Абри аҧхәысеиба лыҷкәын аицбы (амацасҩы) абни амацасҩы ҧхәызба длыднагалт.

– Уааи, амаца ҳасып! – лхәеит лара.

Аҟәакҳәа амаца иасуа рҽаархан, ани иҧара нцәазомызт, ихы инапы аалишьыр, аҩыркьхәа иаалихуан. Лара лҧара нлымирцәеит. Дылиааит. Анышәцәкьа деиҭт! Уаҩытәыҩса амацасраҽы дылиааины ҳәа ҟамлазацызт. Аха изхәарҭаиз, иҧара ахьааигоз гәалҭт ани ақьаафыр (аҳ иҧха)!

– Иахьа ҳзысыз амаца ҳазхааит, уаха ҳаҧсыҳшьап, уаҵәы ҽыцны ҳтәаны ҳасроуп, – ҳәа иалҳәт.

– Ибзиоуп, азамана! – иҳәеит иаргьы.

Уаҵәы захьзыз апҟаҩҳәа ани амацасҩ ҧҳәызба дааин, аҧкәын дахьиаз ашәқәа аркны, адунеи атыҩша, апырпыл акаамеҭ, ведражәк лыҧшаан, арацәа ҩтаҧсаны, амца ҩацратцаны, ашәқәа ҩаркны, длыман длатәан амаца иасуа рҽаархеит. Амаца ишасуаз акәымкәан, аҵыкь-цыкьхәа аҧкәын аимсара далагеит. Дшеимсоз, дшеимсоз, еишьылкаараза акәты аҵәынцәалаҵ иҧынҵа илкылшәеит. Ани дахылаҧшуа уа дидтәаламзи, аҵәынцәалаҵ иҧынҵа ишаакылшәаҵәҟьаз аҟыҧхәа лара днамҵасын, лара лҽы инҭалцеит. Нас ашәқәагьы алыртит, амаца иасуа рҽаархан, иҧара арахь агьмааит, лара лхы иалҩоруа аҽыланахеит. “Ҟоҳ!” Даҵалырхт. Нас иара дыччархәхыт, дыкәцны дцеит.

Дынкахәыцуа ихы ахьынахаз дышцоз, дышцоз, дназгаз аллах идырп, қьамҭажәк дыкәнагалт. Лаҳачанцәкьоуп, нанҳәазы, ақьамҭаҽы алаҳақәа рацәаны игылоуп. Дышнеиуаз лаҳа еиқәаҵәак иеилабааны ицон, днаҵагылт. Амлагьы дамкгәышьози рыцҳа, алаҳа сфап иҳәан, лаҳа еиқәаҵәак ааҽихын, иаацәирҳәын, иҽы инҭаиршәзар, зеиҧш дыҟам дҽадаха дааҟалт. Аҽада абацоз, уа акьамҭажә иқәын алымҳақәа аҭынхаха, иаакәхәлеит. Ани дҽадахеит, аха ауаҩы иҟәыҷара имамзи, лаҳашк еилабааны ицон, ибыхт. Апаҽаҳәа днеин, ани аҽада ахы ҩараҳан, ани алаҳаш акы ааҽыхны, иафт. Ани алаҳаш анифа, ани аҧыхьа дшыҟаз еиҧш еиҭах дауаҩохеит. “Ҟоҳ!” иҳәан, аҟыҧхәа дыҩоны днеин, ани алаҳа еиқәаҵәақәа х-лаҳак ааҽихт, аҟапаҳәа иҧьыба илҭаҵаны ани азҵаб лҽы дааит, иҵәынцәалаҵ ицәызфаз, амаца даҵазырхаз лҽы.

Азҵаб лани лареи еидтәалан, “уа мшыбзиа!” иҳәан, “оо, бзиа убеит, уаама?” рҳәеит рацәак датәамбакәа.

– Амаца уеиҭасырц уаама? – лхәеит ани азҵаб.

— Амаца ҳашҧамысуеи, амаца ҳасуеит, аха ҽаангьы, цахәгьы ҧшзала шәнеилааит, алаҳа ҟаланы иҽаны избан, ишәзаазгеит, ишәфароуп! – иҳәан, иҧьыба алаҳа аатиган, ангьы аҧхагьы акака надиркит. Инарҽаҧсаны ианырфа, аҩыцьагьы – ангьы, аҧхагьы – иҽадаҧсҟәаны инықәгылт. Иаанхазгьы иара иҽы инҭиршәын, дҽадабаҵьха длыкәгылт. Ани аҧшәма (аҳ) ауама дақәшәат, аҽадакәа абеиго, рыхпагьы (азәы аҳ иҧхәыс лоуп, егьи иҧха иҵбы лоуп, егьи ани аҷкәын мацасра ҳәа иҧха лҽы илзаауаз иоуп, идыруеит). Уама дақәшәт, ддәыкәлт, аҵааҩы иҳәеит, аҟәыдырпаҩ иҳәеит, аха арҭ ирыҧсыхәоу здыруада! Ҧсыхәа изрымҵеит.

Аха нас данытцаа, абри еиҧш, абри аҳәынҵқарраҽы дохәтыр дук дыҟоуп, убри иоуп хәшәыс адунеи иқәу зегьы здыруа, убри иҽы уца, издыруада уақәшәар ҟалап, ҧсыхәак ҟаиҵар здыруада ҳәа ауаа иабжьаргеит ари аҳ мцацәа!

Илыкәиршәын дцеит. Ани аҷкәын иашьа еиҳабы иҽы диқәымшәо уажәы! Длеит. Диқәшәт.

– Узуҵада, уабаҟаз?

Абас, абас, сзықәшәаз ҳәа иеиҳәт. Ари ииҳәақәаз рыла ӕеадабаҕь ҳәа зызбахә иҳәаз ари адахәҭыр иашьа еиҵбы шиакәыз идырт.

– Иуура умбо! Уаалаганы ҧсыҧцарҭак амазамкәа қәацәк ҟаҵа. Апырпыл, атыѡша, акәтхәы, иагьаҵьара ибааҧсу акры ыҟазар зегьы убра амца леиқәҵаны илақәжьны, ӷеадақәа рыхҧагьы лыѡнацаланы, ашә аҧсыҧ кылымсуа иѡаркны, уара удәылҵны уца уаха, ишаанза уа иѡназааит ӷеадақәа рыхҧагьы. Аншалакь, ашә аартны иоужь. Ианоуужьлакь, убри ӕеадабаҕь ахьцо, егьырҭгьы аҵҵаны идәықәҵа, нас иҟалалак убап, – ҳәа иеиҳәеит. Ани адохҭор иоуп изҳәо.

– Аҳ длахынҳәын даакылсын, ани адохҭор ишиеиҳәаз иҟаиҵеит. Ақәацә аҧсыҧ кылымсуа иҟаҵаны ӕеадақәа ахҧагьы лыѡнеикын, атыѡша, апырпыл, агәам-сам афѡы бааҧсы зхылҵраны иҟоу зегьы леиқәыжьны амца ацраҵаны, ақәацә ашә ѡаркны, иара дныѡдәылҵын дцан иҭыҧаҽ диеит.

Амца анеибакы, алѡа аныѡначы, анҭ ӕеадақәа аҟәақ-чақ ҳәа иареимсо, акаамеҭ рзаанацо ишааиуаз, ани азҕаб (ӕеада еиҵбы) илыҽшәахт акәты аҵәынҵәалаҕь. Аҵәынҵәалаҕь анлыҽшәа, ани ӕеадабаҕь иамҵасны иафт.

Ашьыжьымҭан ианааша, аҧшәма ақәацә ашә анааирт, ани ӕеадабаҕь аангыло иҟоума, иеиҳәҭырҧаны иѡт, алаҳақәа рахь. Ӕеадаҧсқәагьы иаша баба иҵбыбны иҟаауа, иѡны ишьҭалт. Ӕеадақәа ахҧагьы еиманы ани алаҳаш ахьгылаз ақьамҭажә аҽы инкылст.

Ани ӕеадабаҕь алаҳаш ааҽыхны ианафа, ажәытә дышуаѡҧсыз еиҧш еиҭах дааҟалеит. Егьырҭ ӕеадаҧсқәагьы алаҳаш ааҽыхны инарҽеиҵан, ажәытә ишыҟац иуааҧсха иаақәгылт, ахѡыкгьы еиманы амѡа иқәлт уажәы. Аҳ иҽы иааит.

Аҳ ус иҳәеит:

– Уара, шәанеадақәаз (уара уанеадабаҕьыз, лара данеадаҧсыз) абри сыҧҳа усгьы амш лылоугахьан, думаз, ҧҳәысс дусҭоит, дга!

– Дызгап, мап скуам, аха иабаҟоу, сара санхәа лҽгьы сыцқьам, санхәа сылцәыҧхашьоит. Урҭ ара уара уҽы иҟазааит, уара иумаз, умш аабзиахааит! – иҳәан, ани аҷкәын длықәҵны дцеит.

Урҭгьы убри ала иеилгеит.

183. АДАҒЬ ҦҲӘЫСС ИЗГАЗ ИЛАКӘ

Ҧҳәысеибак дыҟан, хѡык аҧацәа лыман. Лхаҵа заанаҵы дыҧсхьан. Лыҷкәынцәа нап рыдкыланы лхала илаазеит, уаҳа ҵьара хаҵа сцоит ҳәагьы даламгеит. Ианылааза, “нанраа сыҷкәынцәа, сара уашьҭа сажәит, аҳәсақәа аажәга”, – ҳәа ралҳәеит. Даргьы ран лҳәатәы харҵеит. Аиҳабы аҧхьа дѡагылт, агәыбжьанытәи аиҵби ѡаишьҭалеит. Ишнеиуаз, аҧхьа ирҧылаз аҧҳәызба аиҳабы дигеит, ашьҭахь ирҧылаз агәыбжьанытә дигеит. Аиҵбы даанхан ус ишнеиуаз, адаҕь аарҧылеит. Адаҕь аашьҭихын иҵьыба инҭеиҵеит. Аиҵбы инасыҧ уи акәзаарын.

Аҷкәынцәа хынҳәны ран лыҟны ианааи, ус лҳәеит лара:

– Сыҷкәын аиҵбы акагьы даҧсамхеит, идаҕьгьы иаргьы сышәмырбан, ҵьара хара дганы қәацәк изшәыргыл. Идаҕьгьы иаргьы убра инаганы иѡнашәҵа! – ҳәа ралҳәеит аиҳабацәа. Ран ишрыдылҵаз иагьынарыгзеит дара.

Ари иара ныҟәара дцалон. Ныҟәарантәи данааилакь, иѡны цеи-цеиуа еилырганы, ифатә, ижәтә рхианы, еиқәҷаб ибон. Ари ас·енак акәымхеит, ѡымш акәмхеит.

Ҽнак иақәикит идаҕь иҟанаҵоз ибарц. Ҵьара дцазшәа дынҭыҵын, нас даагьыжьны дышкылыҧшуаз азҕаб хазына, анцәа хша ззырҳәоз иѡны дшыѡнагылаз ибеит. Хазы ибеит адаҕь цәа илхылхыз ахьышьҭаз. Афырҳәа дылкылсын, адаҕь цәа аашьҭихын амца илақәҵаны иблит.

Адаҕь цәа аниблы нахыс анцәа ишиҳәара иҟалеит. Аишьцәа аиҳабацәа рыҳәсақәагьы даргьы иреиҕьхеит. Анхәа абри лҭаца дшьыцылгеит. Дҭасырхап ҳәа иақәылкит. Ҽырчмазаѡ ҟалҵан дышьҭалеит. Лыҷкәын аиҵбы дааиҧхьан ус иалҳәеит:

– Абрыгь-абрыгь адгьыл аҽы иҟоуп кәалаҧк ашәа зҳәо, исзаага, исзаага, убри сеиқәнархоит, мамзар сыҧсуеит, – ҳәа. Ари иан иззылҳәаз акәалаҧ аагара шыцәгьаз идыруан, дхырқәақәо иҧҳәыс лҽы дааит. Илеиҳәеит иан идылҵаз. Иҧҳәыс иҟалаз зегьы лдыруан.

– Хьаас имкыкәа уаха ушьҭалан ҭынч уцә. Уаҵәы сара амѡа уқәсҵап, – лҳәеит лара.

Иара дышьҭалан дыцәеит, лара ауха дмыцәазакәа длатәан арахәыц рацәаны илхахеит. Илхахаз арахәыц акәанҷ иакәыршаны иҟалҵеит. Ашьыжь иара даныѡагыла, акәанҷ наилҭеит. Инкаиршәын икәыруа аҽынанахеит, иаргьы днашьҭалеит. Данашьҭала, иѡны хынтә дакәнаршеит, данакәша, абаа дузза ҟалеит. Еиҭах акәанҷ кәыруа ицон. Даманы ишнеиуаз гәашәк аатын, абаа дынҭалт. Дахьынҭалаз хаҵаки ҧҳәыски еицәажәо, еибаргәыбзыҕуа ибеит. Урҭ днараѡсын дышнеиуаз хәыҷқәак қәабк ршуа ишахагылаз ибеит. Аанда наҟ-ааҟ арҧарцәеи аҧҳәызбацәеи еибаргәырҕьо иадгылаз ибеит. Ус дышнеиуаз ҧҳәыск дибан, “аа, усҭ уара узышьҭоу!” лҳәан кәалаҧк илҭеит. Уи аҧҳәыс ари амѡан иибаз зегьы закәқәаз ныҭкааны иалҳәеит. Нас лара еиҭах даацәажәан ус иалҳәеит:

– Уара аҧҳәыс иумоу сара сыҧҳа лоуп. Адаҕь цәа картоҕаны илықәын, дгәыҕьны азәы дышьҭихаанза алҵра азин лымамызт. Дышьҭызхуаз дитәын. Уара дышьҭухын дунасыҧхеит.

Ари аҷкәын иҩны дааиаанза иашьцәа еиҳабацәа иҧҳәыс дыршьырц дыргазаап, иара усгьы деибганы дзааум ҳәа. Иҧҳәыс абаа аҭаҟа анышә жны абаа дҭыргеит. Дыршьырц днаган аҭла днадҽарҳәалон еиҧшаан, иаргьы дынкылсит.

– Ааит, сан, ас шҧасзыбуи, бара бҳәахааит, сашьцәа шәара шәлақәахааит, алақәа аҳәа инашьҭалан ирфааит, – иҳәан, ишиҳәаз иагьыҟалеит.

Днеин иҧҳәыс дахьҽаҳәаз даауишьҭит.

184. АЕШЬА ЕИҬБА ИҦҲӘЫСААГАШЬАХАЗ

Нхаҩык дыҟан. Хҩык аҧацәа иман. Абри анхаҩы иҩны ашьҭахь арасаҭра аҟан. Иара уаҩы цәгьан, анахь, арахь қәылара дцалон. Қәылара данцалак, жәаха жәымш дааумызт. Ҽнак зны қәылара данцоз иҧацәа ахҩыкгьы ааизиган иреиҳәеит уашьҭа рнахыс сыҩны ашьҭахь арасаҭра шәҭамлан ҳәа.

Жәаха жәымш рышьҭахь дхынҳәит қәыларантәи, аха иҩны ааигәара данааи, ашҭа дҭамлакәа дхынҳәит. Иҷкәынцәа дрыҧхьан иреиҳәеит шәсыцца ҳәа. Ҩыцьа иццеит, азәы – реиҭбаза иеирмараҳәын имуит, дицымцеит. Даеа жәаха-жәымш рышьҭахь аҩны данааи, иҷкәын аиҭбы диҭәыуеит ҧсык иеиҧш, ихы игәы далихит.

– Сара ҷкәынас исымоу ҩыцьа роуп, ахҧатәи сара дыстәым, сҳәатәы хазымҭо аҷкәын хшарас дсыҧхьазом, – иҳәеит.

Абас иҳәо даналага, аҷкәын еиҭбы ицәымҕхан зынтәык саб сиҧырҭны схы ахьынахоу сцап ҳәа дгәааны, аҩны ашьҭахь иҟаз арасаҭра дҭаланы иҽынеихеит. Уа дахьынҭалаз аумашәа ицьеишьаз ҽык ашьҭа ибеит. Абри закәу еилыскаароуп иҳәан, аеы шьҭа дхыланы дышнеиуаз, зык анырцә ҭла дук шгылаз ибеит. Абри аҭла амахәҭақәа руак аҽы уарбажәык аҧацәа ахьықәтәалоз гәылшьапк иафарц ишаҽыз ибан, аҭықьҳәа дааихсын, агәылшьап ишьит. Иара ҭынч длықәиан аҭла дамҭаианы дыцәеит.

Ауарбажә хәыҷқәа ран анааи, ирыхьыз, абри ауаҩ ишеиқәирхаз атәы рҳәеит. Ауарбажә лалбаан, агәылшьап ҩышьҭыхны аҧацәа ирнаҭеит.

– Ҭынч шәахатәаны ишәфала! – аҳәеит.

Ауарбажә игәанаҭеит ари аҷкәын дықәианы дахьыцәаз амра икацеиуаз шиҽаҧхаз, дшамырцәоз. Иара неин изхара дыцәаанза амҭәыжәҩақәа рыла ашәшьыра изыҟанаҭеит. Данааҽыха, ахәыцқәа иалаз акы аалнахын, “усҭ, абри схәыц умаз, иумырзын, цәгьак уақәшәарц уҟоуп, уанақәшәалакь, абри схәыц амца ауркыр, сара сахьыҟазаалакгьы снеиуеит, сагьуцхраауеит!” ҳәа ианаҳәеит ауарбажә. Арҭ

еиқәышаҳаҭхеит, еицәажәеит, нас еиҧырҭит. Иара дышцац имҩа дықәлеит. Акыр дныҟәахьан еиҧш, ҽнак ҭакәажәык дахьынхоз днеит. Ари еиҧш асас данылҭаа, ҽадак лызҽаҳәан, абҕа днас-насын, аеада ачхәрала абысҭа лурц далагеит. Ари иҟалҭоз аниба, аҷкәын дҭааит: “Ас ҟабымҭар азы бымазами?” ҳәа . Аҭакс аҭакәажә ус лҳәеит:

– Абри ҳара ҳҳабла ду аҽы зык ауп иҳамоу. Уи азы гәылшьап дук ахылаҧшуа иалагеит. Аҧҳал зманы инеиуа зегьы кны иафоит, – ҳәа.

– Аҧҳал сыҭ, сара сцаны азы бзаазгоит, – иҳәеит, аха лара илымурц далагеит, аҷкәын агәылшьап дафар ҳәа дшәаны. Аҭыхәтәан имузт, аҧҳал аашьҭыхны дцеит. Азаҽы даннеи, “аа, уфф, уфф!” ҳәа агәылшьап анааизыҭҟьа, иаҳәа ҭыхны даазыҭҟьан, еихыҭәҭәа-еижьыҭәҭәа илышьҭеиҭеит. Аҧҳал азнагьы ицқьакәакәараза азы иманы аҭакәажә лахь дхынҳәны дааит. Ҧыҭк анааҭ, ҽмыршьагала аҭакәажә длазҭааит: “Абри аеышьҭа сызхыу закәи, акры бдыруазар?” ҳәа.

– Аа, – лҳәеит аҭакәажә ари аҭакс, – нан, нан, иалаухыузи, уи уадаҩуп. Иахьа ашьыжь удәықәлар, ахәылбеха саҳәшьа лҽы унеиуеит, уи иуалҳәоит изакәу, – лҳәеит. – Амала, нан, цьара машәыр ухьыр сабацари, иудыруазеи ушыҟалаша? – лҳәахт.

Иара ахызаҭә ааҭихын илиҭеит, абасгьы налаҳәаны:

– Абри шьыжьла ахш ца изааршәла. Ахш шьаарҭәыраны иҟалозар, сҭахеит, ишыхшу инхозар, сеиқәханы сыҟоуп, – ҳәа.

Шьыжьымҭан иеааибиҭан иҽынеихан, ахәылҧаз ари аҭакәажә лаҳәшьа лҽы днеит.

– Уабацо? – ҳәа дҭааит уа зыҟны днеиз аҭакәажә.

– Абра ҽык ашьҭа схыуп, изакәу еилыскаарц сҭахуп, – ҳәа аҭак ҟаиҭеит.

– Уи зегьы реиҳа инҭкааны изакәу цқьа иуалҳәап абрыгь-абрыгь аҭыҧ аҽы дыҟоуп саҳәшьа еиҭбы, убри лҽы уца! – ҳәа иалҳәеит. – Амала уҭахар ҳәа сшәоит, уҭахар злаздыруазеи? – ҳәа дҭааит лара.

Уигьы лаҳәшьа еиҳаб леиҧш ахызаҭә лыҭаны ус леиҳәеит:

– Абри шьыжьла ахш ца изааршәла. Ахш шьаарҭәыраха иҟалозар, сҭахеит, ишыхшыу инхозар, сеибгоуп, – ҳәа.

Абри иҳәан шьыжьымҭанк иеааибиҭан, амҩа дҩықәлан, ахәылҧаз ари аҧҳәыс лаҳәшьа еиҭбы лыҟны днеит. Арҭ дара хҩык ыҟазаарын, умбо, аиҳәышьцәа.

Уи лаҳәшьа лҽы даннеи, “уабаҟаз?” ҳәа данҭаа, иара ииҳәац иҳәеит.

– Абасгьы, абасгьы ауп, ҽык ашьҭа схыуп, изакәу еилыскаарц сҭахуп, – иҳәеит.

– Абар дахьынхо уи аеы зтәу. Лара ҭыҧҳа бзиак лоуп. Лара лҟны унеир, улшьыр ҟалоит, дшәарҭоуп, уара уфҩы лкыргьы ҟалоит, – лҳәан, – абра уааи! – лҳәан, днаганы ашәындыҟәра дҭалыртәеит.

Ҽнак уи аҭыпҳа ари аҭакәажә лҽы дааит. Дшааиз еиҧш “аҧсыуа фҩык саҳауеит!” – лҳәеит.

– Аҧсныҟа ицало бара боуп, уаҟа арасаратә баҳчара иахылаҧшуа бара боуп, закәызи ибҳәо, нанхеит, аҧсуа сара сҟны даазгодаз?! – лҳәеит аҭакәажә аҭакс.

Ҧыҭрак ицәажәан, егьин, нас дгылан дцеит. Ани азҭаб данца, аҷкәын ашәындыҟәра дҭылгеит. Нас лара (аҭакәажә) ус лҳәеит:

– Уи азҭаб лҟны анеира даара ицәгьоуп, уаҩытәыҩса дахәом. Ахьыҵәцара хҧаны еихагылоу дыҩноуп. Шьыбжьонла ахҧатәи аихагыларaҽы, асоф иамоу аҽы дықәианы дыцәоит. Лыхцәы ҧшь-ҧаракны иҟоу иқамызуа ҵаҟа адашьмаҟынза илазоит. Убасҟан улызиааир, настәи башоуп, – лҳәеит.

Иара ари аҭакәажә лажәа дықәныҟәаны аҭыпҳа хырзаман ахҧатәи аихагыларaҽы асоф аҽы шьыбжьон дықәианы дшыцәаз лыхцәы қамызқәа ламҵарсны икны асмит иадиҳәалт. Нас дынкылсын, лгәы днықәсын дааирҽыхеит.

– Аа, усиааит, усиааит, уара сутәуп. Сара убас ҽаҭахьас исыман, исиааиуа сиццарц, – лҳәеит лара ас еиҧш данирҭыслым.

– Сара даук дсышьҭан, аха дансзымиааи, бара бзыццо, ибиааиуеи сареи ҳмеисыр, дысшьырц саламгарц ҟалом! – ҳәа сеиҳәеит ҳәа иалҳәеит.

Аамҭа ҧыҭк цеит. Ҽнак ари ныҟәара дцарц иақәикит. Лара арашь лымамзи, абни лара лрашь дақәтәаны ныҟәара ддәықәлеит.

– Амҩан уахьцо чычиа дубозар, дышьҭумхын! – ҳәа иалҳәеит данцоз. Аха иара даара акыр дныҟәахьан еиҧш аан, ҭакәажәы бимбарахк, гәаҟк азмах дышҭажьыз дибан, дрыцҳаишьан, диманы аҩныҟа дааит. Егьи ари иааигаз аҭакәажә ари аҭыпҳа илышьҭаз адауы иакәзаарын, иеырҩашьаны, ҭакәажәҵас иеыҟаиҵазаап. Абраҟа адауажә иеырччианы аҧсуа игәы иеанзамкәа дааиақәҧан дииааит. Аҧсуа дишьит. Нас адауажә днеин аҭыпҳа диманы ддәықәлеит.

Адауы имузакәа диго даналага, ус лҳәеит:

– Аа, абааҧсы, ари дыҧсуп, аха ала дафоит, ашҭаҽы днумыжьын, асоф ма дықәҵа! – ҳәа адауы диҳәеит лара.

Адауажә аҧсуа рыцҳа даашьҭихын дырууаза дыршәны асоф длықәижьт. Лара диманы дцеит.

Дахьнеигаз адауы мызкы аҽҳәара аҭаны ачара еиҵихит. Ари аҭыпҳагьы “сыхәда хыумҵәозар мызкы нҭакәкәа иаанҵәаанза сымҧан уқәсыжьлом!” – ҳәа изылыцҳаит.

Ари аҧсуа дышҭахаз анҭ аҭакәажәцәа ахҩы еиҳәшьцәа ианеилыркаа, иааин ахан асоф ихалан иҵәуа ихатәеит. Ахқәа рзнимыжьхьази, урҭ рыла ирдырит иара дышҭахаз.

Ари еиҧш ахҭыс иҟалаз аҧаҳамбарцәа рлымҳаҟынза иназеит. Нас дара ааилатәан руазәк ус иҳәеит:

– Абри аҧсуа дуаҩы цқьан, аҧсы цқьа ихан, арыцҳара дақәшәеит, цхыраашьак иаҳҭар акәын, – иҳәеит.

Даеазәы даацәажәан ус иҳәеит:

– Счабра наган инеихьысшьыр, дыбзиахон, – ҳәа.

– Ачабра сара изысгоит, иагьихьысшьуеит, – аҳәеит арҭ реицәажәара заҳаз ажәҵыс ахьықәтәаз.

Ажәҵыс иаҳәаз иагьынанагзеит. Ачабра наганы ианааихьнашь, “ҳаи, схы сзымдыруа сҭахәхәа сышҧацәаз!” иҳәан, аҭҳарцә ҳәа дааҽыхеит. Арҭ аиҳәшьцәагьы илаҕырзышо ишихатәаз ибзиахәха игәырҕьаҵәа иааҟалеит.

Иара даалаган иеааибиҭан, ирашь дақәтәаны ддәықәлеит анҭ аиҳәшьцәа ахҩыкгьы уа ахан ахьыҵәцараҽы иааныжьны. Акыр бзиацәа дааныҟәахьан еиҧшааны, ҭакәажәык дааиҧылеит.

– Бабаҟаз арахь? – ҳәа данлазҵаа, аҭакс лара ус лҳәеит:

– Адауы ҩажәи жәаба мшы ачара иуеит, аҧсыуак дишьын, уи иҧҳәыс нцәа хша дигеит. Мызкы нҭакәкәа иаанҵәаанза лымҧанҟа дналышьҭзауам. Агәақьҳәа ажәлар ачара ду иахатәоуп, убрахьынтәи саауеит саргьы, – ҳәа.

Аҧсуа иҧҳәыс лыхьтәы мацәаз инапы иамҕан.

– Абри амацәаз наганы адауы иҧҳәыс ибызлыҭару? – ҳәа аҭакәажә иҧылаз данлазҵаа, исылсыршоит, – лҳәеит.

– Уаҩы имырбакәа инаганы исызлыҭ! – иҳәеит иара.

Аҭакәажә амацәаз лыманы дцан, адауы иҧҳәыс илылҭеит. Лаҧсуа хаҵа илҭахьаз шакәыз лдырын, дыҩны днеин еибабеит. Адауы уеизгьы мызкы аҩнуҵҟа лымҧан дықәымларц ажәеи аҽҳәареи илҭахьан. Ауха ари аҧсуа хаҵа дылҵәахит. Адаугьы хазы диҧхьан даалгеит.

– Аҧсыуа фҩык саҳауеит, изакәузеи? – ҳәа дҵааит адауы.

– Аҧсуа араҟа даазгоз, душьхьеит, даныскьысыз ифҩы сара исхылазар акәхап, – лҳәеит.

– Уара сутәуп усгьы, уҧсы ҵәахны иахьумоу аасоумҳәакәа сааигәара уаасышьҭуам, уареи сареи хаҵареи ҧҳәысреи ҳзеилам иудыруазааит! – лҳәеит лара.

– Иабабҭаху сыҧсы ахьыҟоу, баҟәыҵ! – иҳәеит.

– Мамоу, иаасоумҳәар ҟалом! – ҳәа илаҽалыршәит лара.

– Иаабасымҳәар бмузеит акәымзар, уи ҷьара исҳәо сыҟамызт, ибасҳәап нас, агәараанда иалоуп, – иҳәеит.

Адырҩаены лара даалаган агәараанда зегьы хьыҵәцараны иҟалҵеит, алада дакәшо, аҩада дакәшо дацәнымхошәа лҽыҟалҵеит. Ари аниба, адауажә дамхаччеит ҷьаҳаҳа ҳәа.

– Изакәузеи, узырччазеи?

– Сыҧсы злоуҵәҟьа уи акәзам, – иҳәеит.

– Ааит, сужьеит уара, уҧсы хьзыркны иҟасҵап ҳәа акәын исҭахыз, иумуит акәымзар, – лҳәеит лара.

– Ус акәзар, уажәышьҭа ибасҳәоит сыԥсы ахьыҟоу аиаша, – дналагеит иара. – Амшын ҟаԥшь, амшын еиқәатцәа, амшын шкәакәа рыбжьара адгьыл ҭоуп, адгьыл бжьаха. Убри адгьыл бжьахаҿы аџьы ҵла дук ықәгылоуп, убри аџьы ҵла ҳәа дук амҵатәоуп. Аҳәа амгәа ашьабсҭа ҭоуп, ашьабысҭа амгәа ажьа ҭоуп, ажьа амгәа сылақәа ҩба ҭоуп, сыԥсы хьыԥшьаны иҟаҵаны иҭоуп.

Ауха адауажә дынҭаҳан даныцәа, лара днеин, лыԥсы заны адауы иԥсы ахьыҟаз ани лаԥсуа хаҵа иалҳәеит. Ари иалҳәеит, аха, иалаухи, анҭ амшынқәа рыбжьара иҟоу адгьыл бжьахаҿы ацара илзыршоиз. Аха иҿылеихан агаҿаҿы длеин ауарбажә ахәыц имаз аацәыриган амца ҩацреиҵеит. Ауарбажә аминуҭк азы ииаит иԥырны.

– Уара иухьыз зегьы сара издыруеит, – аҳәеит ауарбажә. – Уара иахьуҳәо адгьыл ахь сара узгоит! – ҳәагьы нацнаҵеит. – Сара уи аџьы ҵла ахьгылоугьы здыруеит, иагараан сықәтәахьеит.

Ари ас анаҳәа, иара днеин абҕа дныкәтәан даманы, дганы хымшынк (амшын ҟаԥшь, амшын еиқәатцәа, амшын шкәакәа) рыбжьара иҟаз адгьыл бжьаха иқәгылаз аџьы ҵла амҵан дартәеит. Уа аҳәа аниба, аҵыкъҳәа дааихсын ишьит. Аҳәа амгәа анирҟьа, ашьабсҭа ҩтыԥеит. Ашьабсҭа ахыкәлаа еиԥш иҩоит, аха уигьы ишәакь инапы иныкәырсны деихсын ишьит. Ашьабсҭа амгәа анирҟьа, ажьа ҩыҵҟьан иҩоит. Ажьагьы хара имышьҭыкәа ишьит. Адауы илақәагьы, иԥсгьы ажьа амгәа иааҭигеит. Арҭ анҭига, адауы арахь дахьыҟаз иаразнак дарыхьҭышьит, аҟәара деиҵасуа, дычмазаҩхеит.

Уи аамҭазы ани ауарбажә азхара афо итәан. Ари аԥсуа еиҭах даашьҭнахын, даманы арахь даанагеит. Ара иахьеиқәшәаз агаҿаҿы ианааи, абзиараз ҳаибабалааит уажәышьҭа нахыс рҳәан, иуарбажәи иареи ааиԥырҵит.

Аԥсуа адауы иҿы дааит, уи илақәа ҭихит.

– Сылақәа ҭухит, аха сыԥсы сызныжь, адунеи акыр сымазар зегьы уара иусҭоит, – иҳәеит адауы.

Аԥсуагьы ари адауажә ас еиԥш ииҳәаз азнык азы дақәшаҳаҭхеит. Арашьқәа хәба ахьҭакыз иеиҳәеит, днеины ибеит. Ахьи аразни хынҩажәи жәаба ԥуҭ ҵәахны иман, уигьы иирбеит. Арахә имаз зегьы рызбахә иеиҳәеит, ибеит. Нас адауы иԥсы ахәагара иҭазгьы аатихит.

Аԥсуа иԥҳәыс даашьҭихын, амал адунеи иазымкуаз иманы, ауаа ицны, иԥҳәыс лхан хьыҵәцараҿы амҩа дыкәызҵаз аиаҳәшьцәа ахьыҟаз дааит. Нас уантәи илыкәиршәын иаб иҿы дааит.

Абас дҟалеит аишьцәа реиҵбы. Аџьамыҕәа цәгьа ихигеит, аха аҵыхәтәаны ииулакгьы абри еиԥш ала дшьақәгылт, аԥсҭазара бзиа дазкылст.

185. ААМҬА БЗИА ИАЛИАААУА

Хҩык аишьцәа ыҟан. Дара ахҩыкгьы уаҩытәыҩса ишимбац ала ихандеиуан, аха иага рундазгьы ҧгала рмоуит. Аиҳабацәа аҳәса аргеит. Аиҵбы дааимгацызт. Ҽнак иара ус иҳәеит:

– Сара сҩоит схы ахьынахо, иҟоу, ину ма избап. Ара усгьы иага ҳхандеиргьы ҳаингаланы ҳзыҟамлеит, – иҳәеит.

Амҩа дықәлан акыр дныҟәеит. Уахык аԥшәымара џьара даангылт. Дахьнеиз аԥшәма уаҩ ҧгарк иакәзаарын. Быстахь хьшәашәак аацәыриган еиҟәшаны еицырфеит. Аҵхыбжьон аԥшәма ихьыз ҳәаны азә ҿиҵит. Аԥшәмагьы “ҳаи, уарбану?” ҳәа дындәылтцит.

– Уаха шәҩык ԥсит, шәи азәҩык иит, – иҳәеит ани ҿызҵыз.

– Иԥсыз џьанаҭ гыларҵас ироуааит, ииз сымш рымшхааит! – иҳәеит аԥшәма.

Арҭ еибырҳәаз ари асас иаҳаит, дмыцәацызт, аха алаҿимҭит. Иихәоз?

Адырҩаены ианааша, аԥшәма иҿеиҵоз имамызт, ус дындәылтцны имҩа днықәлеит. Адырҩауха ҩнаҵа шьахәк дақәшәеит. Акрыиҿарҵеит, акрыидыржәит, аиарҭа бзиаҿы дышьҭарҵеит. Ус ашарԥазы аԥшәма ихьыз ҳәаны азәы ҿиҵит.

– Ҳаи, уарбану? – ҳәа аԥшәма абҕааҳәа дындәылтцит.

Ари асасгьы ацәа даалтцын, иаҳауеит уажәы арҭ еибырҳәо.

– Иахатәи аҵх ала шәҩык ԥсит, шәи азәҩык иит, – иҳәеит ани ҿызҵыз.

– Иԥсыз џьанаҭ роуааит, ииз сымш рымшхааит! – иҳәеит аԥшәма.

Ашарԥаз ари асас ҵкәын дҩагылан ддәыкәлеит. Адырхауха иҧжәазаны иҟаз азә иҿы днеит. Ирахә, ишәахә, имал – зегь рыла деибыҭан уи ауаҩ. Даара ибзианы деибыҭан. Асас инеизгьы иеигәырҕьан дрыдыркылт. Ашарԥаз аԥшәма ихьыз ҳәаны азә ҿиҵит.

– Ҳаи, уарбану, иҟоузеи? – ҳәа аԥшәма дындәылтцит.

– Иаха шәҩык ԥсит, шәи азәҩык иит, – иҳәеит ани ҿызҵыз.

– Иԥсыз рыхараҭ бзиахааит, ииз сымш роуааит! – иҳәеит аԥшәма аҭакс.

Арҭ еибырҳәозгьы ари асас ҵкәын дахьышьҭаз иаҳаит.

Адырҩаены аԥшәмацәа рысас акыр аамҭа дырмышьҭит. Дандәыкәла, аԥшәма дҵааит уабацо ҳәа.

– Схы ахьынахо сцоит, – иҳәеит ачкәын аҭакс.

– Ухы ахьынахо уцартә, уиаҟара узыргәаҟзеи? – ҳәа дҵааит аԥшәма.

– Сабамцо, иахьагьы, уахагьы, сашьцәагьы саргьы ҳхандеиуан, еиҧгала ҳмоуит, сықәцып ҳәа акәскит, – иҳәеит.

Аԥшәма дааччан, дааирзырҩоит.

– Исҳәо уаҳауоу? – иҳәеит.

– Аа, исаҳауеит, – иҳәеит.

– Сара акы уасҳәоит, игәынкыланы ухшыҩ азцозар, шәыбзиахоит, – иҳәеит. – Иаха уашьа еиҳаб иԥҳәыс аԥа длоут, убри ихьыз ала иҟашәҵа шәмал зегьы, нас шәшыҟало жәбап! – иҳәеит.

– Иалыудраауазеи? – ҳәа диазҭааит ари аҷкәын (аҧшәма иоуп дзызҭаауа).

– Излаздыруа уи ауп, – иҳәеит, – аҧхьа уандәыҟәлаз уабаҟаз? – иҳәан, – ергь афара ҳәа иҟаз азәы иҽы сыҟан, – иҳәеит.

– Адырҩауха уабаҟаз? – иҳәан, – хар змамкәа инхоз азәы иҽы сыҟан, – иҳәеит.

– Иаха сара сҟны уҟан, сшынхогьы убеит. Шәара аҧхьаза зыҟны унеиз дшыҟаз еиҧш аамҭа цәгьа шәалиааит. Ҳара ҳҧаембарцәоуп. Иаха ииз уашьа иҧа сеиҧш дҟалоит, ихьз ала иҟашәҭа шәмал. Уи аамҭа бзиа далиааит, шәара аамҭа цәгьа шәалиааит. Шәҭаацәа рҽы азәгьы гәынҷыхь хьаас иҟамҭакәа ишуасҳәаз иҟашәҭар, шәыбзиахоит.

Ари аҷкәын иаҳаз аагәникылан, дхынҳәны иҭаацәа рҽы дахьааиз иашьа аҧа дышиоуз иарҳәеит. Иҭаацәа ааизиган иибаз, иаҳаз реиҳәеит. Даргьы акәшаҳаҭхеит. Уи нахыс, рмал·ҽыц ииз ахәыҷы ихьзала ианыҟарҭа нахыс, дара зегьы арыҕьарахь игьыжьит, амалгьы роуит ирацәаны, рыҧсы еивыргеит абас ала.

186. АШӘАРЫЦАҨ ИАҲӘШЬА АДАУЫ ДШИГАЗ

Дыҟан шәарыцаҩык, х-лак иман, ала ҕәҕәаҟәа. Иаҳәшьа дыҟан. Иаҳәшьа былҩшыла дчахны диман. Шәарыцара дцон, ашәарах рацәаны ишьон. Иаҳәшьа азиас аҽы дцаны лхы лҽышлон.

– Бара убра бцаны бхы бымҽышлан, адауы бибар, баргьы бишьоит, саргьы сишьоит, – ҳәа леиҳәеит ашәарыцаҩ иаҳәшьа.

Аха лара дизымзыҩрзакәа дцон хыҽышра. Зны лашьа шәарыцара данца, леааидкыланы хыҽышраҳәа азахьы дцеит. Азаҽы днеин лхыҽышра дшаҽыз акәымкәа, бжьык лаҳаит.

– Фу, аҧсыуа ччиа фҩык саҳаит, дарбану ара иҧхамшьазакәа иааны зхы зҽышуа? – иҳәан адауы даакылсын ашәарыцаҩ иаҳәшьа даалыдгылт. Данлыхәаҧш, дигәаҧхан, “ҧҳәысс бызгароуп” иҳәеит.

– Сашьа дуаҩыцәгьоуп, ҳаибар, уаргьы уишьоит, саргьы сишьоит! – лҳәеит лара.

– Уи сара даҧырысхуеит, акы бацәымшәан! – иҳәеит адауы.

– Ус акәзар, иара ала цәгьаҟәа имоуп, шәарыцарантә данаауа, иаҧхьа игыланы иаауеит. Урҭ сара иҭаскуеит, уара аҩнашә уавҭагылаз. Акәац иманы данааҩналалакь, ихы уласыр, дышьны дылкаужьуеит, – лҳәеит.

Арҭ ашәарыцаҩ абас дшыршьышаз неибыҳәаны аҩныҟа ицеит. Ашәарыцаҩ ихынҳәра аамҭа анааи, адауы аиха кны ашә днавҭагылеит. Алаҟәа еибархәмаруа ашҭа ианааҭала, ашәарыцаҩ иаҳәшьа даарыҧхьан, инаганы иҭалкит. Ус ашәарыцаҩ иеидара акәац иманы ашә даахыҭит. Ашә данаахыҭ, адауы иеиха рыҳәҳәа ихы дласын, еиҟәырҧаны илкаижьит.

Иаҳәшьа адауы диҧҳәысхеит. Арҭ ас ала ашәарыцаҩ даныршь, илеихыҭын, адауы иҩныҟа ицеит.

Алаҟәа ахыҩназ иҟалаз раҳан, шьацәхыҧла анышә ҭыжааны, ихәыҭыҭны иааны, аҧсы идтәаланы ауура иалагеит. Арҭ алаҟәа руубжьы алаҳҭаала иаҳаит.

– Адгьыл аҽы иҟалаз еилкаа, – ҳәа абжы лаишьҭит.

Абжы ҧырны илеин, иҟаз илахәаҧш-ҩахәаҧшын, иҧырны уаҳәшьҭахьтәы ицеит.

– Иҟоузеи уара, уахьлеиз иубазеи? – ҳәа аллаҳ данҭаа, “быжжы!” – аҳәеит.

– Уара, иҟоузеи? – ҳа еҭырҩагь дҭааит.

– Быжжы! – аҳәеит.

– Уара исзеилукааз ҳәа акгьы ыҟам, аха уара ажәҭыс уцеи, иҟоу убап, – иҳәан аллаҳ ажәҭыс лаишьҭит. Абҕьааҳәа ажәҭыс ҧырны илеин иҟаз еилкааны иҩеит.

– Иҟоу убри ауп, адауи ашәарыцаҩ иаҳәшьеи ашәарыцаҩ дыршьын, илаҟәа уууа ихатәоуп, – аҳәеит ажәҭыс.

–Усҭ, абри аҟамчы уманы уца! Ашәарыцаҩ дышьны дахьышьҭоу унеины, инеихьшьы-ааихьшьны, унеихаҧыр-ааихаҧрааны уаа! – иҳәеит аллаҳ.

Ажәҭыс аҟамчы аманы илеин, аллаҳ ишиҳәаз еиҧш, ашәарыцаҩ дыҧсны дахьышьҭаз инеихьшьы-ҩеихьшьны, инеихаҧыр-ҩеихаҧырны ицеит.

– Ҳаи, асҟаамҭа сышҧацәаз! – иҳәан дҩыҟәтәеит ашәарыцаҩ.

Дҩагылан дцеит шәарыцара, ашәарах маҷымкәа ишьит, аҩны иааиган, иаргьы акрифеит, илаҟәагьы акрырҽеиҭеит. Нас илаҟәа даарыҧхьан адауы дахьынхоз днеит. Агәашә днадгылан “адауажә арахь уаацәырҭи!” ҳәа ҽиҭит. Адауы даадәылҭит. Ашәарыцаҩ илаҟәа даарыҧхьан, “дышәфа абыржәыҭәҟьа!” аниҳәа , илеи илаисын адауы деимыжәжәа дныҟәырҭеит. Ашәарыцаҩ иаҳәшьа иҟоу збоит ҳәа данаадәылҭ, уигьы деимыжәжәа дныҟәырҭеит. Саргьы абрахь саақәланы сааит.

187. ПАПЫҞАҦШЬ ИҦА АЛЫҚЬСАНДР

Дыҟан ажәытәан зны Папыҟаҧшь ҳәа азәы, ҩыҷьа аҧацәа иман. Иара даныҧсуаз иҧшәма ҧҳәыс лцәа лтәымкәа дыҟан. Папыҟаҧшь иҧацәа ҩыҷьа дрыҧхьан иааиган ус реиҳәеит.

– Иҟоу шәдыруама, бабараа?

– Аа!

– Са саныҧслак абри ииуа шәашьа Алыҟьсандр ихьзышәҭа, хышыҟәса ихыҭаанза ҷьара дышәмышьҭын, цкьа шәихылаҧшла.

Абас иҳәан Папыҟаҧшь дыҧсит. Иҧҳәыс лаамҭа анааи, аҷкәын длыхшеит. Алыҟьсандр ихьзырҭеит. Хышыҟәса ихыҭаанза ҷьаргьы

дырмышьтит иашьцәа. Ус ԥенак анҭ аҩыцьа аиҳабацәа ауахьад азы дҳаржәуеит ҳәа ицеит.Ишнеиуаз Шьанҵах ду ҳәа быжь-хык зхагылаз даук дрыкәшәан, руахьадгьы даргьы игеит.

Алыкьсандр усҟан хышыкәса рзы маҷзак игын. Хышыкәса анихыҵ, иан длазҵааит:

– Сан, саб Папыҟаԥшь дхаҵа ҭәҭәан ҳәа рҳәоит, илаиз хаҵарас?

– Нан, уаб хаҵаҭәҭәарас илаз убри ауп, ф-ԥуҵк ицоз аҳәа иҟәнын, быжь-ԥуҵк иҟаз ахыци ахәымпали иман.

– Иабаҟоу нас саб иаҳәеи, ихыци, ихәымпали? – ҳәа Алыкьсандр иан длазҵааит.

Дналган иахьыкнаҳаз илырбеит. Иаакнихын, дларыхәаԥш-ҩарыхәаԥшит, аха иҟәнишьан аҳәеи, ахыци, ахәымпали ԥыҵәҵәаны наҟ икаиԥсеит. Иара даалаган жәаҩа ԥуҵ ицоз аҳәа иҟәниҵеит, жәиԥшь ԥуҵ зкапануаз ахыци ахәымпали ҟаиҵеит. Ихәымпал ажәҩан ахь ахы рханы иандәыкәиҵа, шыкәсык уахь инхеит, ианааи, адгьыл фыза иҵалан, хаԥыцла иҵихит. Агәыла ԥҳәыс ԥҳәалла азы лыманы дшааиуаз, лыԥҳәл деихсын, иԥиеит.

– Ааи, нан, нан, сара ԥҳәысеибак сакәын, сыԥҳәл ԥуеит. Убри аҵкыс уашьцәа ршьа уур еиҳа иузеиҭьын, – лҳәеит зыԥҳәл ԥиеыз аҧҳәысеиба.

– Ди, сара аишьцәа сызҭада, насгьы шьас исыдузеи? – ҳәа данлазҵаа, “уи уан иуалҳәап” лҳәеит.

Алыкьсандр иҿыҩеихан иан лҿы днеит.

– Ди, агәыԥҳәы сҿабҵароуп! – ҳәа даалысны дикит.

– Изакәузеи, нан, иуҳәо, изакәытә гәыԥҳәузеи уара иуҭаху, ухаҵахахьете?! – лҳәеит иан.

– Хышыкәса роуп макьана исхыҵуа, – иҳәан, иангьы агәыԥҳәы анилҵа, ихаԥыц алакны икит.

– Сзыхурҟьозеи? – ҳәа аҭьаҵәыҭьаҵәра даналага, “абыржәыцәҟьа исабҳәароуп аишьцәа сымазу, исымамзу, насгьы шьас исыдузеи?” ҳәа дыхҭеикит.

Ианимуза, иҟалаз шыҟалаз, иашьцәа ауахьад азы ддыржәырц иахьцаз Шьанҵах ду ҳәа быжь-хык зхагылаз адауы рырахәгьы даргьы шигаз иалҳәеит.

Ас анылҳәа, Алыкьсандр имҩаныфа лырхиарц леиҳәеит. Иан амҩаныфа излырхиан, дныҳәа-ныԥхьаны амҩа дыкәылҵеит. Алыкьсандр агаҿа даваланы дышнеиуаз, аеан хьан абгақәа ишырфоз ибеит. Абгақәа ишьын, аеан еикәирхеит.

– Сара сахьеиқәурхаз азы сааназа ԥьара умцакәа абра угылаз! – аҳәан, аеан цан, дук инымхакәа, арашь изаанагеит.

Иара иеы уа иныжьны арашь дақәтәаны дцеит. Дышнеиуаз баагәарак днавалеит. Абаагәара ашә ԥены дынҭалазар, ԥҳәызбак длаша-лашо дтәоуп.

– Ҳаи, дызусҭада ари иааз? Папыҟаԥшь иԥа Алыкьсандр иакәымзар ҳара ҳгәашә аԥера, ҳашҭа аҭалара згәыгьуаз дарбаныз? – лҳәеит.

– Сара соуп Папыҟаԥшь иԥа Алыкьсандр.

– Сашьцәа жәаҩаҩык ыҟоуп, иаар уршьуеит, уабазго? – лҳәеит лара дшәаны.

– Аҳаҳаи, ак хьаас иҟабымҵан, урҭ са избап! – иҳәеит Алыкьсандр.

Ус жәаҩаҩык лашьцәа агәгәаҳәа иаакылсит.

– Ари дызусҭада Папыҟаԥшь иԥа Алыкьсандр иакәымзар ҳара ҳҟынза иааиуаз? – рҳәеит.

– Папыҟаԥшь иԥа Алыкьсандр ҳәа шәызҿу сара соуп! – иҳәеит Алыкьсандр. Аԥсшәа раҳәан рнапқәа анрымихуаз, рызегь рнапқәа еилаԥиҵәҵәеит. Ауха пату иқәҵаны дныҟәыргеит. Ашьжьымҵан амҩа дыкәлеит. Дышнеиуаз дырҩагь баагәарак аҿы днеит. Абаа иҿаз аихатә гәашә шьаҵаԥыкәла данагәҭас иҿыҩорны инкаҳаит. Дахьынҭалаз нцәа хшоуп ззуҳәарыз ԥҳәызбак дибеит.

– Ҳаи, ҳаи, Папыҟаԥшь иԥа Алыкьсандр иакәымзар, ҳара ҳашҭа азәы изыгәыгьуамызт, – лҳәеит.

– Папыҟаԥшь иԥа Алыкьсандр сара соуп! – иҳәеит иара.

Ари азҕаб ԥшьҩык аишьцәа лыман.

– Сашьцәа ааир, ирасҳәозеи? – лҳәеит.

– Урҭ са избап, хьаас ибымкын, – иҳәеит.

Лашьцәа анааи, “дарбану ҳашҭа аҭалара згәаҩьыз Папыҟаԥшь иԥа Алыкьсандр иакәымзар?” – рҳәеит.

– Папыҟаԥшь иԥа Алыкьсандр сара соуп! – иҳәеит.

Аԥсшәа иаҳәаны, пату иқәҵаны дныҟәыргеит.

– Иахьарнахыс саҳәшьа боуп! – ҳәа леиҳәеит уи азҕаб.

Адырҩаены урҭ днарԥырҵын дышнеиуаз, ииулак иашьцәа згаз адауы иҿы днеит. Иашьцәа дырзымдырзеит.

– Шәызусҭқәада? – ҳәа дразҵааит.

– Ҳара Папыҟаԥшь иԥацәа ҳауп, – рҳәеит.

Нас еицхыраан адауы дышьны, ималгьы ихыхны, иашьцәагьы иаргьы аҩныҟа иааит. Иахьааиз, ачара руит. Саргьы убра сыҟан, уантәи сааит.

188. АҲ ИԤА ҬҲӘЫС ИЛХЫМШАЗ ДШААИГАЗ

Аҳак дыҟан, ԥа заҵәык диман. Абри аҳ иԥа ихы идыруа данықала нахыс ҧҳәыс илхымшаз азҕаб даазгароуп иҳәон. Мшызҳа, ҵхызҳа изҳауан. Иарԥысра данынҭагыла, ддәыкәлеит ныҟәара ҧҳәыс илхымшаз ҧҳәыс даазгоит ҳәа. Акыр дныҟәеит, деимдеит, аха уи леиԥш азәгьы

димбеит. Игәы аныҧцәа, дхынхәны дшаауаз харантәи лашарак иҽаҷҷеит. Абри закәузеишь ҳәа алашара ахьибаз ахь иҽынеихан, дазааигәахо даналага, аисыр зқәыз ҩын хәычык ибеит, мца хәычык икәиза еиқәны ибеит. Абҕьааҳәа уахь днымҩахыҵит. Ашҭа данынҭала, ԥҳәыск дааиԥылт.

– Шьыжьбзиа! ҳәа ууаир акәын узышьҭоу уус аныманшәалахоз, – лҳәеит иара иҽы ааихыхны ажәак иҳәааныза.

Аҩныҟа дналган акриҽалҵеит, акрилыржәит. Нас уаҳа акагьы ламҳәакәа дналԥырҵны имҩоа дықәлеит.

Ус дышнеиуаз, даеа ҩнык аҽы днеит. Уаҟагьы амца хәычык еиқәын, алашарагьы ыҟан. Ашҭа данынҭала, ԥҳәыск дааиԥылеит.

– Мшыбзиа! ҳәа ууаир акәын узышьҭоу уус аныманшәалахоз, – лҳәеит уи аԥҳәыс иара ажәак иҳәааныза. Нас аҩныҟа дналган акриҽалҵеит, акрилыржәит. Нас иара дҩагылан еиҭах имҩоа днықәлеит. Дцо, дцо дышнеиуаз, еиҭах ҩын хәычык аҽы днанагеит. Уаҟагьы мца хәычык еиқәуп. Ашҭа данынҭала, ԥҳәыск дааиԥылеит, аха лара ажәак аҳәаха лымҭакәа иара “уа мшыбзиа!” иҳәеит.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит, уааи арахь, уззымҩахыҵыз уус шьҭа иманшәалахоит, – лҳәеит ари иааиԥылаз аԥҳәыс.

– Уара ахаҵаразы уҕәҕәоума? – ҳәа диазҵааит, аҩныҟа днаган ианаатәақәа.

– Аиеи, – иҳәеит иаргьы.

– Ус акәзар, ак уасҳәоит, иҟауҵар, уманшәалахоит, – лҳәеит.

– Изакәузеи?

– Уаалаганы агаҽа уца! Убраҟа ашәҭ бзиақәа аҟоуп. Иуҭаху, еиҳа иугәаԥхо шәҭык аалхны уҵырҟа аиьыба иҭаҵаны, уагәылампшыкәа иаага, – ҳәа иалҳәеит.

Ари арԥыс ас аниаҳа, ԥьара гәыҕрак аниоу, дгәырҕьаҵәа иҽынеихан аԥҳәыс иахьылҳәаз агаҽа днеит. Уи ишиалҳәаз еиԥш, уа иҟаз ашәҭқәа, еиҳа игәаԥхаз акы хҵәаны иҵырҟа ԥьыба иҭаҵаны иманы дааит. Иман данааи, ашәҭ иԥьыба иааҭиган, аԥҳәыс иналиркит. Ашәҭ анааирт, анцәа хша ззырҳәо азҕаб даагәылпҵеит. Ари иара даниба, дԥьашьаны, иԥсы мачҳаны дкаҳаит. Лара аҟаԥыҳәа днаимҵасын дҩышьҭыхны дналыртәеит. Нас иԥсы анилала, азҕаб еиҭах ашәҭ днагәылалыртәан, инеилыркит.

– Уԥьыба иҭаҵаны, ихтны уамыхәаԥшыкәа аҩныҟа ига! – ҳәа иалҳәеит аԥҳәыс.

Иаргьы абҕьааҳәа аҩныҟа адырра ҟаиҵеит ԥҳәыс илхымшаз азҕаб дназгоит ҳәа. Иҩны ааигәара даннеи, закәузеи иҟасҵо, ишԥыкәу сԥьыба дҭартәаны дшаазго иҳәан, ашәҭ иԥьыба иааҭихын, аҵеиь ахы инықәиҵеит. Уа инықәҵаны аҩныҟа дааит. Убри иақәыршәаны азызлан днеин, азҕаб дызгәылатәаз ашәҭ днагәыллыршәан аҵеиь дҭалыжьит, лара днеин ашәҭ днагәылатәеит.

– Иааугаз дабаҟоу? – ҳәа аҷкәын иҭаацәа аҵаара иалагеит.

– Абна аҵеиь аҽы дыҟоуп, – иҳәеит иаргьы дыԥхашьа-ԥхаҵо.

– Нас арахь дааҳамгои! – рҳәан, инеин аҩныҟа даргеит.

Даргеит, аха дызусҭада иаарго? Ԥҳәыс илхымшаз азҕаб нцәа хша дабаҟоу? Аҩсҭаа, азызлан, лыхцәқәа лықәԥсаны. Ари аҷкәын иани иаби данырба, ирцәымыҕхеит, иаргьы деилагеит, исыхьзеи иҳәеит, ас дыҟазамызт, лыҽшԥалыԥсахи ҳәа хьаас иҟаиҵеит, аха иҟаиҵахуаз.

Ани иара ашәҭ иагәылартәаны иааигаз азҕаб аҵеиь дахьҭаҳаз дыԥсызхеит. Ани аби аҵеиь аҽы азы аныртоз аеԥхьанакуан, рҭаца-зызлан даннеиуаз, азы ҭҟьаны илықәнаҭәон. Ари аҵеиь аҽы днеины ас азы лҽанаҟьо, илықәнаҭәо мацара лгәы ԥнаҵәеит.

– Абра аҵеиь ԥсызк ҭоуп, иҭыганы ишәшьыроуп! – ҳәа ралҳәеит.

Рҭаца лҳәатәы аахарҵан, аԥсыз ҭганы иршьит, ацәа наганы рыҩны аԥхьа игылаз аҵла иакәдыршеит. Иара аҵла уаҩы ишимбац иԥьашьахәтәха, ибыбышза ишәҭит. Араҟагьы аҭаца (зызлан) давсцыԥхьаза амахәқәа реыларкәны илхьынҳаланы дыркуан, дрышьҭуамызт. Уаагьы ҭаха анлылымҭа, ари аҵла ԥышәкароуп лҳәеит аҭаца.

Аҵла ԥырҟан, аԥенԥьырқәеи ашәқәеи алхны аҩны иаҿарҵеит. Ари аҭаца аҩны данырҩналоз, данындәылҵуаз, ашәқәеи аԥенԥьырқәеи аналыртуаз, ианалыруказ илысуа, лнапы ԥьара иавҵахо, лшьапы ԥьара иԥнаҵәо иалагеит. Ланхәеи, лабхәеи, лхаҵеи рзы ашәқәеи аԥенԥьырқәеи аҷараҳәа иаатуеит, иакуеит.

Араҟагьы ҭаха анлылымҭа, абыржәыцәкьа иҽыхны ижәблыроуп ҳәа ралҳәеит. Рҭаца лҳәатәы харымҵар амузт, ашәқәеи аԥенԥьырқәеи зегьы ааҽыхны, амца иҩақәҵаны ирыблит. Аха аҳ имаҵуҩы ари аҵла иалхны аххәа ҟаҵаны иԥьыба иҭаҵаны имазаап. Арҭ рҭаца уи иалылдыраауеи? Ашәқәеи аԥенԥьырқәеи анырблы ашьҭахь шьҭа исыбаргәузеи, скьаҭеит ҳәа дыҟоуп, ани ԥҳәыс илхымшаз азҕаб лҵыхәтәа ԥцәеит ҳәа.

Ари аҵла иалхны аххәа ҟаҵаны измаз хазынхара иман. Иара аҩны дындәылҵны данцалак, иҩны еилырганы ибо далагеит. Ари закәузеи иҳәан, ҽенак зны ԥьара дцозшәа аақаиҵан, ашә ныдҵаны абыркьыл даватәеит. Ус дшыԥшыз, аххәа ахьыкәыз инкашәан, азҕаб ахьырҵәаҵәа даагәылшәеит. Аххәа азҕаб даагәылшәан, абҕьааҳәа дыкәгьыжьааны аҩны аилыргара далагеит. Уи аамҭазы ари аҳ имаҵуҩы ашырҳәа ашә ааимԥааны дааҩналеит.

– Аа, банаԥьалбеит, бара бзакәузеи? Иахьа рнахыс сара бсыԥхауп! – ҳәа леиҳәеит.

– Ибзиоуп, уԥха сакәзааит, аха сышуԥхау ԥьара иумҳәан! – лҳәеит лара.

Иҟан ус. Амаҵуҩы ари азҕаб ԥьаргьы дцәыригазомызт. Ус ишыҟаз, ҽенак аҳ иҩызцәакәак ицны арҭ рапхьа ииасны ишцоз днаԥшны илбеит.

– Иҟалозар аҳ абрахь дымԥахыҵыртә иаҳә! – лҳәеит. Ларгьы лажәа аабамтәкәа днеины аҳ диҳәеит даамԥахыҵны иԥсишьарц, аха аҳ имуит, аматҵуԥы иахь дымԥахымҵит, дыҟәнишьазар акәхап.

Ари лара ианеилылкаа, даалаган “лаб” (аҳ иматҵуԥы) аԥны еихагылакәа ицаҕьцаҕьуа излыргылт, уахьыԥшра узымдыруа иҟалҵеит.

Даеа-енак зны аҳ иԥызцәа ицны раԥхьа диасны дышцоз лбеит.

– Иҟалозар, аҳ иԥызцәагьы иаргьы ҳашҟа иаамԥахыҵны рыԥсыршьааит, – лҳәеит.

Азҕаб “лаб” днеин аҳ иеиҳәеит дымԥахыҵырц.

– Арҭ аԥнқәа уара иутәума? – ҳәа дҵааит аҳ.

– Са истәуп, иҟалозар, шәаамԥахыҵ, – иҳәеит аматҵуԥы.

– Ас еиԥш аԥнқәа узгыланы са сышԥамнеиуеи, – иҳәан аҳ, иԥызцәагьы иаргьы аамԥахыҵит.

Азҕаб дықәгьыжьны абырсаатк рыфатә, рыжәтә лырхиеит.

– Аишәа шәанахатәалак, аԥхьа аҵәца анышьҭухлак сара исыҵ, – ҳәа мазала “лаб” иалҳәеит азҕаб.

Аҳ данааи, ари азҕаб даниба, лыԥшра, лсахьа, лыматҵушьа аниба, ари дызтәыда ҳәа дҵааит.

– Сара дыстәуп, – иҳәеит аматҵуԥы.

Аҳ даара дигәаԥхеит. Афатә лырхиан, егьин аишәа илахатәеит. Аԥхьа аматҵуԥы аҵәца никылт. Нас аҵәца наганы иԥҳа иналиркын, “исҭахуп сыԥҳа дшәықәныҳәар” иҳәеит. Даргьы мап рымкит. Ларгьы дыԥхамшьакәа аҵәца аанылкылан илыхҭысыз зегьы лҳәеит – ашәҭ дшагәылҵыз, аҳ иԥа дигәаԥхан дшааигаз, аҵеиь дахьнықәиҵаз азызлан даакылсны аҵеиь дышҭалыжьыз. Уа дахьлеиз дшыԥсызхаз. Аԥсыз ҭганы ианыршь, ацәа аҵла ишакәдыршаз, аҵла ԥҟаны аԥны ашәқәеи аԥенҵьырқәеи шалырхыз. Пытрак ашьҭахь ашәқәеи аԥенҵьырқәеи ҽыхны ишырыблыз. Абри уажәы зыԥны дыҟоу аматҵуԥы аҵла анԥырҟа, иалхны аххәа шыҟаиҵаз, нас лара аххәа дшалҵыз – илхысыз зегьы лҳәеит. Ари ас аҳәара даналага инаркны иҵьаршьеит, илакәыршьеит. Аҳ иԥагьы уа дрыцын, уик дхагахарц егьигымхеит.

Абас ала еилибакааит. Аҳ иҵаца азызлан бна дук ахь дганы дыршьит. Аматҵуԥы ԥҳас имаз аҳ иԥа дигеит. Ачара ду руит рыуа, рҭахы зегьы еизганы.

189. МЫЧЧА-ИԤА ХӘЛАԤСЫ

Аҳак дыҟан, хԥык аԥацәа иман. Ҽнак иаашәшьын, идады мацәысын, аԥшатлакә԰асын, абри аҳ иуаажәлари иԥҳәыси агеит. Иԥацәеи иареи нхеит. Дзықәшәаз гәыр԰еигон, аха илшоиз. Дыччом, дыхәмаруам, илахь

еиқәуп есымша. Иԥацәа хәычқәоуп макьана, ирызҳауеит. Абас ишыҟаз аҳ ихәычқәа хәмарра ҳәа р԰ызцәа рҟны иахьнеиуаз, “Мычча-иԥацәа!” ҳәа ирхыччо иалагеит. Ари-енак, ԥымш, хымш. Аҳ иԥацәа ари хьымзҕыршьеит.

– Ҳаб иҟны ҳнеины дзымыччо еилаҳкаап, – ҳәа еибырҳәеит иԥацәа ахԥыкгьы.

Аԥхьа аҳ иԥа аиҳабы днеит.

– Саб, хәмарра ҳԥызцәа рахь ҳахьцо “Мычча иԥацәа, Мычча иԥацәа!” ҳәа иаҳҳыччоит, измаанои? – ҳәа диазҵааит.

– Дад, иалаухыузеи, уаҟәыҵ наҟ, – иҳәеит аб (аҳ).

– Мамоу, исоуҳәароуп, – ҳәа дыхҵеикит.

– Дад, сара сзымыччо уасымхәар умуазар, унапқәа уваԥсаны угыл, ашьаҟа еиԥш уеыриашаны, уемырҵысыкәа. Слабашьа схы иакәыхшаны сусуеит. Умкәацакәа иузычҳауазар, иуасҳәоит, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, – ҳәа дақәшаҳаҵхан, ашьаҟа еиԥш иеыриашаны, инапқәа иваԥсаны даагылт аԥа.

Аҳ илабашьа ихы иакәыхшаны, ишилшоз иандәықәиҵа, иԥа дшәан, даатҟьан, дыԥны дцеит.

– Уахьнеиз ҳаб иуаиҳәазеи? – ҳәа иазҵааит иашьцәа рҽы дахьааиз.

– Исаиҳәахуази, унапқәа уваԥсаны ашьаҟа еиԥш уеыриашаны угыл, слабашьа схы иакәхшаны сусуеит, уанеиҵамҵ, иуасҳәоит ҳәа сеиҳәеит. Аха илабашьа аниҟьа, исаахар ҳәа сшәан, саатҟьан сааит, – иҳәеит.

– Да, шьҭа сара снеиуеит, исеиҳәо саҳап, – иҳәан, агәыбжьанытә д԰агылан иаб иҽы днеит.

– Абас, абас ауп, саб, хәмарра ҳәа ҳыхьцо Мычча-иԥацәа ҳәа иаҳҳыччоит, измааноузеи? – ҳәа иаб диазҵааит.

– Дад, уи закәу уасҳәарц уҭахызар, унапқәа уваԥсаны, ашьаҟа еиԥш уеыриашаны угыл. Слабашьа рыхха сусуеит, умкәацакәа иузычҳауазар, иуасҳәоит, – иҳәеит аб.

– Да, игәаҳҭапи, нас, – иҳәеит агәыбжьанытә.

Аб илабашьа ихы иакәыхшаны ианиҟьа, агәыбжьанытә днаҭрысын дцеит.

– Иуеиҳәазеи уахьнеиз? – ҳәа иашьцәа иазҵааит.

– Уара иуаиҳәазоуп саргьы исеиҳәаз, – ҳәа аиҳабы ихы наиқәикит.

– Саргьы сцапишь, – иҳәан аиҵбы днеит иаб иҽы.

– Уара, баба, агәылара ҳахьнеиуа, ҳақәлацәа “Мычча-иԥацәа, Мычча-иԥацәа”, – ҳәа иаҳҳыччоит, лааԥшырак ҳарҭом, измааноузеи? – ҳәа иаб диазҵааит.

– Дад, уи змааноу уасҳәарц уҭахызар, унапқәа уваԥсаны угыл, ашьаҟа еиԥш, уиашаза. Слабашьа схы иакәыхшаны сусуеит, усҟан уанеиҵамҵ, иуасҳәоит, – иҳәеит.

Аиҵбы дақәшаҳаҭхан, ашьаҟа еиҧш, иеыриашаны дгылт, инапқәа иваҧсаны, дымқәацазо.

Аҳ илабашьа рыхха ишилшоз илымѡаниҵеит. Алаба агәҭаҵәҟьа лаиқәҧҵәеит. Аиҭаҵра акәым, дахьгылаз дагьымқәацеит.

– Аҳа, баба, уажәшьҭа иуасҳәоит, – иҳәеит.

– Изакәузеи?

– Схы иаҟароу амыҵмыҷь сзаага, нас иубап сызмырччо, – иҳәеит.

Ари аиҵбы длагьыжьын иашьцәа рҽы дахьааиз иуаиҳәазеи ҳәа иазҵааит.

– Схы иаҟароу амыҵмыҷь сзаага, нас иубап сызмырччо ҳәа сеиҳәеит, – иҳәеит.

Аишьцәа ахѡыкгьы ҳаи-сеиҳәа иѡаҵибарҟьан, рееибыҭаны амѡа иқәлеит амыҵмыҷь ааргарц.

Еицны ишнеиуаз хы-мѡакы ахьеихагалаз инеит. Амѡақәа руак амрагыларахь иган, уи еиҳа имариан. Даеа мѡак аѡада иган, уи еиҳа ицәгьан. Ахҧатәи, амраҭашәарахь игаз, зегь реиҳа иуадаѡын. Амрагыларахь игаз ус анын: “Арахь ицаз уеибганы ухынҳәуеит”. Аѡада игаз ус анын: “Арахь идәықәлаз аҷьабаақәа убоит, аха умшәар, уеиқәхоит”. Амраҭашәарахь ихаз амѡа ус анын: “Ари амѡа уқәымлан, иузаҧсам. Уахь азәы дцаны, деибганы дмаац” ҳәа.

– Исыхьлакгьы сара “уеибганы узыхынҳәуам” ҳәа изну амѡа саццоит, уара амрагыларахь уца, уаргьы аѡада ихоу амѡа уаныл, – иашьцәа иреиҳәеит аиҵбы.

– Сара сааргьы абра сышәзыҧшуеит, шәара шәааргьы абра шәысзыҧшы, – иҳәеит.

Исхашҭыз. Ари иара Хәлаҧсы ихьзын. Дышнеиуаз, аҵлақәа еиқәаҵәаны игылаз, шәаҧшьла иҟаҧшьны ибеит. Акыр данынаскьа, қәацәк гылан ибеит. Ҧҳәыск илыхьчозаарын. Ари Хәлаҧсы длаѡсны дышцоз анылба, даанылкылеит.

– Уабацои, уаанҽас, шьҭа хәлоит. Ҳара ус ауп ҳшыҟоу, ҽынла ҳуааул, уахынла ҳабгахоит. Уажәшьҭа сааҭк ала ҳабгахоит, – ҳәа иалҳәеит.

– Уаха сҵәахы, сшәымфан, – ҳәа аҧҳәыс длыҳәеит.

Аҧҳәыс еихатәы шәындыҟәрак лыман, ашә аалыртын, днаган дҭалыртәан, абырқәам аҽаҵаны ашә алыркит. Амрагь ҭашәеит, ларгьы дыбгахеит, ааигәа-сигәа иҟаз ауаа зегьы бгахеит. Абгақәа ашәындыҟәра надырҳәы-аадырҳәит, аха ирзаамыртит.

Ус ишеит. Даргьы уаахеит. Иануааха, аҧҳәыс ашәындыҟәра ашә аалыртын Хәлаҧсы даулышьҭит. Даноулышьҭ, иҭабуп ҳәа леиҳәан, амѡа дықәлеит.

Дцо, дцо дышнеиуаз хан дук днадгылеит. Ахан аҟны абыркьыл инкылда-аакылданы иаб ихы иаҟараз амыҵмыҷьқәа шҽаз ибеит. Хәлаҧсы ашҭа данҭала, ҧҳәыск ахан даадәылҵит, аха дизымдырит.

– Абри амыҵмыҷь азын сааит, исыҭ, – ҳәа леиҳәеит.

Лара изуҭахыузеи ҳәагьы дымҵаакәа, “иҽыхны ига!” ҳәа иалҳәеит. Афырҳәа днеин, амыҵмыҷь ааҽыхны, даагьыжьын шьҭахьҟа амѡа дықәлеит.

Уахынла ибгахоз, ҽынла иуаахоз, ҽынла драѡсит. Хы-мѡакы ахьеихагалоу дааизар, иашьцәа иаабац аҧсуа мыҵмыҷь хәыҷқәа акака кны ишыҧшыз ибеит. Ари иара иаб ихы иаҟараз иман даауеит. Ахѡыкгьы еиманы ишааиуаз, азба иакит. Азба иакит, аха адгьыл каршәроуп, иаарыкәыршаны ҷьаргьы зы ыҟазам. Ус ҵеҷьк рбеит. Кәапеи хымызт, ведрак хымызт, излартои? Рмаҟақәа еиҧшьны аиҳабы дҭарҵан, азы ижәын, дхаргалеит, агәыбжьанытәгьы ус. Аиҵбы данҭарҵа, уа дҭажьны ицеит, амыҵмыҷь ду аазгаз ҳара ҳауп ҳәа ҳҳәап рҳәан.

Раб ихы иаҟараз амыҵмыҷь рыманы аиҳаби агәыбжьанытәи аѡны иааит.

Раб Мычча иаразнак идырит амыҵмыҷь аазгаз алаба зычҳаз шиакәыз.

– Дабаҟоу амыҵмыҷь аазгаз? – ҳәа дразҵааит.

Анс, арс рҳәеит, аха имузеит иаргьы.

– Иҧсы ҭазар, иҭоуп, иҧсы ҭамзар, абри ачабра неиҽышәшьыр, иҧсы ҭалоит, шәцаны даажәга, – ҳәа акакеиҳәа дрыҵаҟьан идәықәиҵеит.

Аишьцәа цеит реиҵбы аҵеҷь дахьҭарыжьыз. Аиҳабы амаҟақәа еиҧшьны, дахьынҳаланы дҭалан, ачабра аниҽишь, иҧсы ҭалан, дҭырган, зегь еиманы аѡныҟа иааит.

Аҳ иҧа еиҵбы днаиртәан зегь иеиҳәеит.

– Уахьцаз иубама ашәаҧыҷьаҧ еиқәаҵәала еилаҳәаны ишгылаз, ишәаҧшьны иҟаҧшьза иҟаз? Иубама уахынла ибгахоз, ҽынла иуаахоз?

– Аа, избеит.

– Баба, урҭ ҳауаажәлар ракәын. Уахьнеиз ахан аҽы аҧҳәыс иубаз, уан лакәын. Адауы амч змоу иоуп урҭқәа зегьы ус иҟазҵоз. Ирдыдуа, ирмацәысуа, аҧшатлакә аирсын игеит. Убри азоуп сзымччо, – иҳәеит аҳ.

Аҳ иҷкәын амыҵмыҷь аазгаз ари аниаҳа, иабҷьар, иара абҕьааҳәа иеааибиҭан, амѡа дықәлеит. Уахынла ибгаз, ҽынла иуаахоз ҽынла драѡсит. Амыҵмыҷь ахьааигаз адауы ихан аҟны даннеи, иани иареи еибадырит. Ауха дылҵәахит. Адауы шәарыцарантәи ашәарах ҟәаҟәаны, даҵаланы данааи, ашҭа данааҭала, “ҧсыуа ччиак ифѡы саҳауеит, закәузеи?” – иҳәеит.

– Аҧсуа ҳа ҳҟны даазгозеи, аашьагь имам, – лҳәеит.

Ихәы лырхиан еидтәалеит.

– Уара гәыкҧсыкала бзиа субоз ҷьысшьон, аха суҭахымзаап, – ҳәа иалҳәеит.

– Бзиа бсымбакәа, бышҧасымбо, – аниҳәа, “Бзиа субонда, умчи уҧси злоу саумҳәоз, – ҳәа иалҳәеит.

– Сара сыԥсы злоу аҩымсаг ауп, – ҳәа леиҳәеит.

– Аа, ус акәзар, ибзиоуп, – деигәырҵьазшәа ҟалҵеит.

Адырҩаены ашьыжь адауы шәарыцара дцеит. Лара даалаган аҩымсаг еилалҳәеит, илырԥаԥарит, илыршәҭит, илыркакаҷит. Ахәылԥаз адауы данааи, ифатә рхианы инаимҵалыргылт. Акрыфара иантәа, иԥҳәыс аҩымсаг лкыуп, уажәы-уажә игәыдылкылоит, дакәхшоит.

– Иҟабҵозеи, уи аҟараҵәҟьа бзиа сыббома? – ҳәа длазҵааит.

– Ыы, ари акәзами умчи уԥси злоу? Суҭахымзаап азоуп, суҭахыз ԥьысшьон, – анылҳәа, “уажәы аиаша басҳәап, – иҳәеит.

– Иарбану?

– Сыԥсы аҟәԥьал иҭоуп, – иҳәеит.

Адырҩаены иара еиҭах шәарыцара дцеит. Лара даалаган аҟәԥьал еилалҳәеит, илырԥшзеит.

Ахәылԥаз адауы аҩны данааи, ифа, ижәтә лырхиан, астол инахатәеит. Ари лара аҟәԥьал ес уажәы-уажәы дакәшан игәыдылкылоит, дахзызаауеит, даззатәуеит.

– Асҵәҟьа сыбҭахуп ҳәа сыҟамызт, даара бзиа сыббозаап, – иҳәеит.

Уашьҭа дԥишәеит, лыгәра игеит. Абри ашьҭахь илеиҳәеит имчи иԥси злаҵәҟьаз.

– Сара сыԥсы аҩымсаггьы иалам, аҟәԥьалгьы иҭам. Сыԥси сымчи злоу фы-шьхак урхысны абжьы-шьхак аҽы уасак ыҟоуп, жәаҩаҩык ауаа аҭәа дырхуеит ишзахәо, иара ҭәицк аанмыжькәа иафоит. Убри ауаса амгәа ажьа ҭоуп, ажьа амгәа акәалаԥ ҭоуп, акәалаԥ амгәа ҩ-цыск ҭоуп, акы сыԥсоуп, аҵыс-ҧра, егьи аҵәыш сымч ауп, – иҳәеит.

Адырҩаены адауы шәарыцара данца, аҷкәын (лыҷкәын иоуп, Хәлаԥсы ихьзуп) имҩаныфа аалырхиан, апҟаҩоҳәа амҩа дыкәлеит. Фы-шьхак дырхысны абыжьбатәи аҽы даннеи, жәаҩаҩык ауаа аԥхзы рыхьшы, аҭәа шдырхуаз ибеит. Иаадырхуа зегьы ауаса иафоит ҭәицк аанмыжькәа. Аҷкәын ауаса деихсын ишьит. Жәаҩаҩык ауаа аххаҳәа инеилаҳаит.

– Ҳаи, абааԥсы, ҳзыркьаҵаз, ҳҧьабаа ҳҳызхыз, уара узы ҳаԥсы ҭоуп, – ҳәа иарҳәеит. Иаргьы ихы, иҵыхәа зегьы нытҟааны иреиҳәеит. Иааицхыраан, ауаса амгәа дырҟьеит. Ауаса амгәа андырҟьа, ажьа ҭҟьан иҩоит, аха илашьҭалан, иааныркылан, амгәа андырҟьа, акәалаԥ ҭҟьан иҩоит. Ирулакгьы акәалаԥ ркит. Акәалаԥ аадыртын, адауы имч злаз аҵыс-ҧра уаҵәҟьа иршьит. Арҭ ажәаҩаҩыкгьы Хәлаԥсы ҭабуп ҳәа иарҳәан, дырԥырҵны адау иахь дааит. Уа дахьааиз адауы имч илыҩорны ашҭа дҭажьуп. Иԥсы злаз аҵыс ахы Хәлаԥсы икуп.

– Ааит, адауажә, абыржәы уԥсы ҭысхуеит, саб иуааҩәлар ажәытә ишыҟаз еиԥш иуааханы ианыҟаумҵа, еынла иуаахо, уахынла ибгахо, ашәаԥыцьаԥ еиҟәаҵәаны, ашәы ахьыкәкәо иҟауҵазгьы, ажәытә ишиаҵәаз иҟауҵароуп! – иҳәан, урҭ зегьы ажәытә ишыҟаз иааҡаиҵеит.

– Ухьы, умал ахьыҟоу саҳә акәымзар, уԥсы ҭысхуеит! – иҳәан зегь ииҵеит. Нас адауы иԥсы злаз аҵыс ахәда аахиҵәеит. Иара адаугьы уаҵәҟьа иԥсы ааихыҵит.

Адауы имал, ишьал, иуааҩәлар, аҳ иуааҩәлар, иԥҳәыс (Хәлаԥсы иан) – зегь иманы иаб иҽы дааит. Мычча дыччеит, ачара ду иуит, саргьы исаҳәан, аха сеилахан, сзымцеит.

190. АҲ ИПА ХЬЗЫМҲӘА ИЛАКӘ

Дыҟан аҳак, акыр иқәрахь днеихьан, аха иԥҳәыси иареи хшара дроуамызт. Хшара дахьрымамыз гәырҩаргон. Абри аҳ хәылбыехак абаҳчаҽы дшылеиҩеиуаз ахьзымҳәа ахшареи иареи шыхәмаруаз ибеит.

– Абриҵәҟьагьы ахшаара амоуп, сара дсымам, – ааиҳәеит.

Абри ашьҭахь, ԥытрак аацуаны, иԥҳәыс лцәалтәымкәа дҟалеит. Аҳ иԥҳәыси иареи гәыргьо ишыҟаз, иԥҳәыс лаамҭа аан, ахшара ҳәа хьзымҳәа лоуит.

– Аҳ, упҳәыс ахьзымҳәа лыхшеит, иаҳшьуама? – ҳәа ауаа анизнеи, аҳ даара иааицәымыҷхеит, игәы каҳаит, аха нас дааиԥхьхәыцын, “ишәымшьын, иҟаз, сара ислахьынҵазар акәхарын абри хшаарас” ҳәа иҳәеит.

Абри ахьзымҳәа рымшьыкәа иаанрыжьт. Уамашәа лассы иазҳаит. Убысҟак идухеит избалак иџьаршьо, жәа уадак иара иатәын, убра иҩонакны ирыман. Афатә, ажәтә уа иазнаргон, иазнаргоз зегьы афон, аха есымша иҳәҳәон.

Арҭ иҟалаз, изырҳәҳәоз рзеилкаауамызт. Зны аҳ ус иҳәеит:

– Абри иаҳамҭац ҳәа фатәы ыҟам, иаанхуа ҳәа иҟоу ауаҩы ижьы ауп.

Аҳ адҵа риҵеит имаҵуцәа ҩажәаҩык ауаа ичаламалақәаны иҟоу ԥшааны иааргарц. Зежәҩык рыԥшааит, азә дагхеит, акыргьы иԥшааит, аха уаҳа уаҩ дрымбеит. Ус зҕаб ԥшзак деихьыжә-еикәыжәны деилаҳәаны абна дшылаз рбан, дхагоуп рҳәан, дыкны даргеит.

Абри азҕаб аҳҭынраҽы дахьааргаз убас дыԥшзан, аҳ даниба, ари лҩыза дзаашәгазеи ҳа иуааҩәлар драцәҳәуа далагеит.

– Лцымхәра дәеазәы дыԥшааны даажәга, ари дыҟаз, – иҳәеит.

Адҵа риҵеит азҕаб дыдрыцкьарц, дкәабаны, деиларҳәарц. Азҕаб дкәабаны, егьины, данааиларҳәа, зынза дысирхеит. Аха дыззааргаз ахьзымҳәа ахьыҟаз ахь днеирц далагеит.

– Бара уахь баҳзынашҭуам, – рҳәеит, аха лара илымуит.

– Сылахь ианыз акәын, уахь снеироуп! – лҳәеит.

Ианылмуза, ашәқәа аадыртын, ауадақәа дрыԥнысуа дышнеиуаз, ажәабатәи ауада анаалырт, ахьзымҳәа днадгылт.

– Угыгшәыгны, ауаԥы дуфо уҟазар, абыржәыцәкьа сылбаада, ус акәымкәа ууаԥҵсызар, уаԥ сахьа уаууаит! – лҳәеит.

Абригьы лҳәеит, ахьзымҳәа ацәа аахнаҧаан, ҷкәына ссирк дааҭыҵит. Егьырҭ зежәԥык ауаа иафарц иааргазгьы еиқәхеит. Абри ахьзымҳәа ацәа иалҵыз аҷкәын днеин азҕаб дигәыдиҳәҳәалеит.

Аҳ дгәырҧеит, ажәлар еизигеит, ачара ду иуит. Абри азҕаб аҷкәын ԥҳәысс дигеит.

191. ИҦСНЫ ИБЗАХАЗ АДҬА ИМАЗ ШЫНАИГЗАЗ

Ҷкәынак дыҟан, иааиқәшәан дыҧсит. Ԥаха-ԥымш дыкҷан. Нас иҧсы ҭалеит. Ари иҭынхацәа иԥьаршьеит, илакәыршьеит, иеигәырҧеит, иазҵаауа иалагеит.

– Шәысҟәаҵ, уажәы усҟак шәацәажәара азин сымам, абра еиҳа зыгәра жәго ԥыцьа аԥызцәа сзышәыԥшаа, ныҟәара цатәыс исымоуп, нарцәы сахьыҟаз избаз насыгзоит, – иҳәеит.

Иреиҧкәаз ԥыцьа, иҧҕәакәаз аҷкәынцәа изырҧшааит. Иаргьы даргьы аекәа иԥарықәтәан идәықәлеит.

– Исҳәо шәаҳауама, сԥызцәа? – иҳәеит, – Шәахьсыцу шәгәы иамыхәо акы сҳәаргьы, ажәа сымашәымкын. Ҳгьыжьны аԥоны ҳаир, зегьы змаанакәоу шәасҳәоит, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, – рҳәеит иԥызцәагьы.

Рыеқәа иаарысны апҟара-апҟараҳәа ицоит арҭ уажәы. Мышныҟәа иныҟәеит. Ихәло иалагеит. Ихәло ианалага, ари аҷкәын иԥызцәагьы ааникылан аҳабла ҷьара дазҵааит, абра зегь реиҳа ибеианы инхода ҳәа. Идырбеит зегь реиҳа ибзианы инхауаз иԥоны. Убра имԥахыҵт ауха аҧшәымара аҷкәын иԥызцәагьы иаргьы.

Аҧшәма даадәылҵын аԥоныҟа иныԥонеигалеит. Аҧшәмацәа рацәак рыемырҵысыкәа имарианы ирымаз фатәҟәак аацәырыргеит. Асасцәа ҳҭоуп, шьтәак ҳшьып, егьип ҳәа имкәацеит. Аишәа илахадыртәан, амариа ирымаз ала акрыфара иналагеит, ҵәыцақәакгьы ааныркылеит.

Ари нарцәы ицаны ииаз аҷкәын иҿаҳәатәы ҟалон шьҭа, уахь дцаны дааижьҭеи. Аишәа иахьахатәаз ҵәыцак аашьҭихит.

– Аҧшәма ухатцкы, арахә ҳәа акыр умоума? – иҳәан, иатцәца шикыз аҧшәма диазҵааит.

– Ааи, исымоуп, уххь згеит! – иҳәеит аҧшәма. – Аԥьмақәа хышә сымоуп, иацым иагым, – иҳәеит.

– Ҳаи, даеа хышәгьы нарыцлааит! – иҳәеит ари зҿаҳәатәы ҟалоз аҷкәын.

Аҧшәма иԥьмақәа хышә ахьыҟаз, даеа хышәгьы нарыцлеит.

– Аҧшәма ухатцкы, ауасақәа умоума? – иҳәан, деиҭатцааит ани аҷкәын.

– Ауасақәагьы хышә сымоуп, – иҳәеит аҧшәма.

– Ууасақәагьы даеа хышә нарыцлааит! – иҳәан аҷкәын, урҭгьы раҟара хышә нарыцлеит.

Арҭ иеибырҳәақәо ари аҷкәын иԥызцәагьы ираҳауеит, аумашәа ирбоит, аха ичҳаны итәоуп, ирықәҿырҭзом. Абас аишәа ишахатәаз иаашеит.

Ашьжьымҭан аҧшәмацәа бзиала ҳәа нараҳәаны асасцәа рыеқәа инарықәтәаны рымԥахь рҿынархеит. Аҿны хәлаанза иныҟәон. Ахәлбыеха даеа ҳаблак аҿы иныбжьалеит. Зҿаҳәатәы ҟалоз ԥонык аҟны ҿиҭит аҧшәма уҟоума ҳәа. Аҧшәмацәа аадәылҵит.

– Абра абри шәҳаблаҿы зегь раасҭа иҭарны инхода? – иҳәан, ари зҿаҳәатәы ҟалоз аҧшәмацәа дразҵааит.

Дзызҵааз инапы наирххан, ҭакәажәык лхала абни аҧацхаҿ дыԥоноуп, хыхь – ажәԥан, ҵаҟа – адгьыл, ууаллаҳ, уаԥ длымазам, агәаҟ ззырҳәо лоуп, уаҳа уи леиҧш иҭару ҳҳаблаҿы уаԥ дыҟам – иҳәеит.

– Уаха убри аҭакәажә лҿы ҳаанҿасуеит, – иҳәан ари аҷкәын, иԥызцәа иманы иҿынеихан, уи лҿы иеыжәҵит.

Аҭакәажә лҧацха ахыб ақәбааны акәын ишыҟаз, аарлаҳәа акәын лыԥоны дшыԥонатәаз.

– Хәлабзиа, ди! Асасцәа ҳабҭоуп! – иҳәеит ани иҧсны ибзахаз.

Иԥызцәа ҿырҭуам.

– Нан, шәхахә сцааит! – лҳәеит аҭакәажә. – Шәара шәԥызцәа шәхы иаҭәашьаны са сҿы шәызлаазеи? Шәыԥонал аԥоныҟа, – ҳәа лыбжьы налыргеит. Илымаз асқамыжә даахан ахәышҭараҿы иналыртәеит.

Аҭакәажә ахәыцра далагеит, ишҧаныҟәзгари абарҭ сысасцәа ҳәа. Иаалгәалашәеит лыжә заҵә иаҵаз аҳәыс. Дындәылҵны агәылара дцан, гәыла ҷкәынк даалган, лыжә заҵә иаҵаз аҳәыс илыршьит. Акәац лжәит, абысҭа луит. Леишәа даахан, рнапқәа дырзәзәаны лысасцәа нахалыртәеит.

– Ди, азы сыржә! – иҳәеит ани зҿаҳәатәы ҟалоз аҷкәын.

– Аа, нан, уажәыцәкьа, – лҳәан, аҵәца азна азы неилыркит.

– Ди, арахә бымоума? – ҳәа длазҵааит ани аҵәца шикыз. (Азоуп иҭоу, аԥы усгьы илымазамызт, иабаалгоз!)

– Нан, ахш змысхуаз сыжә заҵә аҧоуп ишәзысшьыз, шәара шәсасцәоуп, шәара шәзын сара акы сеигзозма, – лҳәеит.

– Иашоуп, ди, – иҳәеит зҿаҳәатәы ҟалоз. – Быжә заҵәгьы ашьжьымҭан ианаашалакь иҧсны иббоит, – ҳәа леиҳәеит.

Арҭ кырфеит, егьит. Ауха уа иҟан. Адыркоаены ианааша, иҳоеыжәлан рымҳоахь ицеит. Аҭакәажә лыжә ахьҭакыз даннеи, ихаббала иҧсны ишкажьыз лбеит.

Ари аҳкәын иҟаиҵақәо, ииҳәақәо иҳоызцәа аумашәа ирбоит, иҵьаршьоит, илакәыршьоит, аха акы рҳәар иақәиҵымызт.

Ицо, ицо ишнеиуаз, дәы ҧшзара дук иныкәлеит. Адәы аҵыхәаҿы цыск даҟараны еыла азәы дшаауаз рылаҧш наиқәшәеит. Дааиуа, дааиуа дырзааигәахеит.

– Мшыбзиа! – иҳәан днарыхәаҧшит.

– Бзиа убааит! – иҳәеит зҿаҳәатәы ҟалоз.

Аҳкәын днарывсын ацара далагеит.

– Рацәа уҳкәына бзиоуп, узыкәтәоу аеы адәы аҵыхәаҿы унеиаанза аеы уашьааит! – ҳәа наишьклеиҳәеит зҿаҳәатәы ҟалоз.

Ари ирҧылаз аҳкәын адәы аҵыхәаҿы днеиаанза дзыкәтәаз аеы аеарыцәгьан дашьит.

Ҟоҳ! Ариҵәҟьа збаз зҿаҳәатәы ҟалоз иҳоызцәа ирзымычҳаит.

– Иазхоит шьҭа! – рҳәеит. – Ҳара уара уаҳа ҳуцныҟәом! – рҳәеит. – Ҳгьыжьны аҳонықа хцоит, – ҳәа иааиҿагылеит.

– Ишәмугәышьозар, ибзиоуп, шәаала нас, – иҳәан, игьыжьны аҳонықа иааит.

– Агәылацәа еизыжәга! – иҳәан зҿаҳәатәы ҟалоз, агәылацәа еизыргеит. Зегьы ырзырҳоны ус реиҳәеит иара:

– Ҳахьеицныҟәоз сҳоызцәа ргәы нсырхеит, аха аиаша ҟаҵаны сааит. Ҳахьныҟәоз исҳәоз, иҟасҵоз змааназ сҳоызцәа раҳәара азин сымамызт, аха аиаша нагзаны сааит.

– Аиаша нагзаны ушҧааи, арахә хышә хы змаз ҳаниҵаа, шьтәакгьы ҳзимшьыкәа ахьшәашәа мацара ҳахартәаны ҳанныҟәига, даеа убри аҟара уаууаит уҳәан, даеа хышә изацуҵеите, – иҳәеит иҳоызцәа руазәк.

Иҧсны ибзахаз акыркырҳәа дааччеит. Сара саныҧсыз исымбеи, са исымдыруеи уара газа. Уи абзиара изызуз ҷьушьоит. Уи иоуп акаамеҭ ззызуз иаҳзимшьыз ашьтәазы. Шәышықәса дыҧсраны дыҟам. Иара ирахә жәаба-жәабала ирызҳауеит. Аха ҳара ишьны иаҳҿеиҵаз аҳа иара ифаргьы дақәиҵзам. Уи иара итәу ҷьушьома, аҳоҫтаа ихәуп, аҳоҫтаа ирахәқәа дрыцуп.

– Уи бзиоуп, аха ани аҭакәажә гәаҟ, акы змамыз, ак зыхзымыз лҿы ҳаннеи, лыжәхьа аҧа шьны пату анҳақәылҵца, уи азмырхакәа лыжә зушьзеи? – иҳәеит ари аҳкәын иҳоызцәа руазәк.

– Уи бааҧсы лзысмузеит, лара илзеиҷьыз ҟасҵеит. Лыжәи лҳәыси заанаҵ уахь нарцәыҟа илзысышьҭит. Ларгьы ирласны дыҧсраны дыҟоуп. Лара лзы исабаҧуп, – иҳәеит.

– Урҭқәа зегьы бзиоуп, аха ани адәы ҧшзаҿы иаҳҧылаз аҳкәын иҧсҭазаара дзалухызеи? – ҳәа иазҵааит арҭ ицыз иҳоызцәа.

– Уигьы цәгьараны иҟасымҵеит. Уи арҧысгьы бзиак иакәын, ҳоажәа шықәса ракәын ихьҵуаз. Даеа шықәсык анҵыра иоуны дҟалар, акагьы зхаразамыз быжьҳоык ауаа ишьраны дыҟан, нас аҧьанаҭ ҭыпс иауамызт. Арахь иҧсҭазаара далсхит, аха ҷьанаҭ гыларҵа иоуртә дҟасҵеит.

Абас иҧсны ибзахаз анарцә иибақәаз, иеиликаақәаз зегьы наигзеит.

192. АБИ АҴКӘЫНЦӘЕИ

Лакә, лакә сышнеиуаз, лыгажәык дыҟан. Алыгажә ҳоыцьа аҧацәа иман. Алыгажә дшәарыцаҳо баапсын, аха дажәит, ашәарыцара илымшауа далагеит, аха ашәарыцара даара игәхьааигауан.

Ҽнак зны, алыгажә иҷкәынцәа даарыҧхьан ус раиҳәт:

– Дад, сыҷкәынцәа, сыпсаанза знык аҟара иадамхаргьы, шәарыцара сцар сҭахуп, сааиқәыршәаны шьхакы сшәышьҭы, – ҳәа.

– Уаҟәыц, ҳаб, угәы уажьуаит, уара иулшарым, уаҟәыц, – рҳәеит, аха имузеит. Ианимуза имҳоаныф, ишәакь, ихы, ихәшә дааибырҵеит, аҳкәынцәагьы азәы иеааиқәиршәит диццаразы, аха имуит, – сцауазар сара сцауеит, ҳоыза дыспҭахым, саагылеижьҭеи ишызуц аиҧш, – иҳәан, имуит. Ианимуза имацара дрышьҭит.

Ажәеиҧшьаа иаҭәаршьаз иманы дшааиуаз, дааҧсан ҷьара хаҳәык днықәтәеит. Дахылаҧшуаз, заҳоак ибарҵан. Дышҧшуаз, абни азаҳоа ибарҵаз лаҳәа еиқәаҵәак, алаҳә еиқәаҵәамкәа изеиҧшраузеи, аеылҵнашьын ишкәакәаза иаатыҵит. Уамашәа ибит, абни азаҳоа акала иҟоуп, ааигәахәт, алаҳә еиқәаҵәа аеҵнашьын ишкәакәахеит, сара слыгажәуп, издыруада, сыҿтысшьыр, сҿахар, ааигәахәын, ашьшьыҳәа длылбаан, азаҳоаҿы днаит. Азаҳоа ахықәан хаҳә дук шьҭан, днықәтәан, иҭатынжәга амца шакыз алҳоа ахылббуа уа иныкәиҵит, ишәарахжьгьы уа инышьҭаиҵт, ишәакь ааихирҵәрын инкыдиргылт, ахаҳә днықәтәан иеааилихын, азаҳоа дынҭалан данаатыҵ, дыпҳәызба ссирха, мрада дкаҧхуа, мзада дкаҷҷуа дааҟалт. Ддәыкәылт, аха дахцуа лыздыруам, аккар дыцахт. Ус дышнеиуаз шәарыцаҳоцәакәак шышәарыцуаз лбит, анҭ анылба, дшәан, ҧсак дыкәлеит. Ашәарыцацәа реиҳабы дшааиуаз, ҧҳәызба ссирк аҧса дшыкәтәаз ибит. Дылбааганы аҳонықа дигеит. Иара дҭаацәарамызт, ҧҳәысс дааихәт. Ҳоышыкәса дыҟан, ҳоыцьа аҧацәа лаут. Урҭ анхбыцха лҿыналхан, азаҳоаҿы днаит. Азаҳоа дынҭалан лҿылҭшьны данаатыҵ, дҿеан цкъаха дааҭыҵит.

Ус, аеан ҳәуа азаҳоа ишаваз, шәарыцаҳоык ибан аҳонықа игит. Уагь ҳоышыкәсаҟа иҟан, ҳо-лашак ахылҵит. Ус ишыҟаз ҽнак зны, аеан азаҳоаҿы инаин, агәаҟәыҷара амамзи, аеынҭнашьын, длыгажәха аҧаса дшыҟаз аиҧш дааҭыҵт.

Дыҧшызар ашәарах жьы, имаҭәаҟәа, ашәаҟь ахьыҟаиҭаз ишныҟаиҭаз, кьыс рымазамкәа иҟан, нхашьас ирау уара идыр, иҭаҭынжәгаҭәҟьагьы амца мыҧсыцт, алҩа ахылббуа иҟәуп.

Иеааилеиҳәан, ишәаҟь ихәда иаахшьны, ишәарах жьы изҟәа иныҟәиҭан, иҭаҭынжәга иҽакны, аҭаҭын абырҟь дахуа амҩа дныҟәлт.

Дцуа, дцуа дышнеиуаз, зык дньеҧынгылт. Дыҧшызар, ауаа жәпаҩны иаиҟәеыжә иаауаит, иара дахцуа рхы рха. Урҭ ирышьҭауп ҩыцьа аҷкәынцәа ссирҟәак, ҽы ҭуҕанҟәак ирыҟәтәаны.

Абанҭ ашьҭахь иааиуа срыҳәар азы сышҧаррымгара ааигәахәит.

Анҭ аҷкәынцәа анааидгыла, аҧхьа игылаз (аиҳабы иакәын) диҳәаит, – дад, ҭаҳмадак соуп, азы сзыруам, сырга, – ҳәа.

– Аха сымам уара азы ургара; аҳ иҧҳа лмацәаз кнаҳаны иаихсуаит, уахь сыццакуеит, – иҳәан, дааҳәынгьы дихәамҧшит.

Уи данивс ашьҭахь, иааиуаз аиҭбы диҳәаит азы сырга, ҳәа.

– Ҳаи, иагьа ус сымазаргьы, азы ушҧарсымгуа, – иҳәан, дылеыжәҧан, аҭаҳмада акәадыр днаныртәаланы, иара дааиехьнылан, азы дыригаит.

– Уабацуа, дад? – ҳәа дизҭааит азы ианныр.

– Ҳахцуа убри ауп, аҳак иҧҳа лмацәаз кыдҭаны иаихсуаит, икыдызҧааз дииҭауаит, ҩымчыбжьа ҭуаит иаихсуаижьҭеи, аха ирызкыдмыршәацт, убрахь ҳцауеит, – иҳәеит, азы дырзгаз аҷкәын.

– Уца, дад, умҩа бзиахааит, – ҳәа диҟәныҳәаны, дауижьуаит.

Аҭаҳмадагьы абарҭ зегьы ахцуаз дцаразы ихәыцт. Амҩа дыҟәны дышнеиуаз, аҳ игәар дынҭалаит. Днаин иҭыҧ ылихуеит ихысуаз рыҟны. Ус дышҧшыз, иара ихысра аамҭа ааит, аха датәарымбазт, дҳархысуам ҳәа иалагеит, – уара алыгажә ара усс иумаузи ҳәа. Иреимакырахт, аҳ илымҳаҟынзагьы иназеит. Аҳ аҭаҳмада ахысра азин ииҭит.

Ихысыз изкыдыршәар, ҽыла даҭаххны икыр акәын. Аҭаҳмада рацәакгьы дкылымҧшыкәа дхысын, имацәаз кыдыршәаны, дыҩны ҽыла днаҭаххын, амацәаз кашәаанза икын, даагьажьит.

Аҳ даақәгыла – аиҭбы лмацәазгьы кнаҳауп, уеихс – ҳәа аҭаҳмада ибжьы наиҟәиргеит, аиҭбы лмацәазгьы наганы иныкнарҳаит.

Аҭаҳмада дааҭамхазакәа дхысын, убригьы кыдыршәаны, ҽыла даҭаххны икуеит.

Аҳ ари аҭаҳмада иҟаиҭаз игәампҳт. – Аеа ҽаҭахьак сымоуп, – иҳәеит. – Уи закәу уи ауп, аҟәаб азна акәац кнасҳауеит, убри мцада ажәала изыршуа итәуп сыҧҳацәа.

Ҟәаб дуззак азна акәац аза кнарҳуаит. Иалагуаит ауаа наины иахагыланы ацәажәара, аха акәац шыкнаҳац икнаҳауп. Аҭаҳмада иаамҭа анааи, днахагылан ацәажәара дналагуеит. Дзыҟәшәахьоу, дзыниахьоу ҳәуа дшааиуаз, абни азы ируаз аҷкәынцәеи урҭ зыҟәтәаз аеҟәеи иара изихшаз аниҳәа (урҭ иара изихшаз азаҽы ианиба идырт, аха

иедимырдырт), акәац агәара-гәараҳәа ашра иалагаит, ҧыҭрак ашьҭахь акәацгьы жәны иааҭыргаит.

Аҳ иҟаиҭуази, ари аҭкьыс зҟаҭара иаицәау иҟаиҭуази, иҧҳацәа аҭаҳмада ииҭуаит.

Аҭаҳмада даарыҧхьуаит, анҭ ихылҭыз иҷкәынцәа аҩыцьа, усгьы раиҳәуаит ажәлар ишраҳауа:

– Дад, ишыҟалазаалакь, шәарҭ шәзыҟәтәоу аеҟәа сара исыхшаит, сара ҭаҳмадак соуп, урҭ раиҧш иҟоу ахазынаҟәа сара ирзызуази, аҩныҟа изгар изысҭаша сымоуп, аха урҭ ирынасыҧу дара ирауп, арҭ шәара ара иаҟәшәаз ишәысҭуаит, аха уара аиҳабы хәҷык ухы умхаҧагьашәа уыҟоуп, исзууз удыруеит, ажәлар ишраҳауа исҳәуаит, уара азы сырумгаит, уаиҭбы сыригаит, даеазны ус умыхьааит, уажәазы иуанасыжьуаит, – иҳәан, ажәлар зегьы ишраҳауаз дирҧхашьаит.

Нас, аҭацацәа аашьҭырхын, аҭаҳмадагьы дыҩеыжәҭаны, аҷкәынцәа аҩныҟа ицаит: уа иахьнеиз иҟалаз, ианылаз рарҳәт, чара руит, жәра руит.

Аҭаҳмада иҧсы анишьа, аҩныҟа дцаит, дыҧсаанза сыҷкәынцәа ҳәа ибуан аҳәса зиҭазгьы, даргьы ҳзыхшаз ҳәа пату иҟәырҭуан.

193. НАН АХАШАРА

Дыҟан даара акрызлаз нхаҩык. Уи иман иани иаҳәшьаи. Ани анхаҩы ианагь адауцәа шәарҭас иман, ичычан аҟынтә.

Ҽнак ани анхаҩы, адауцәа рабашьра дцеит. Иара адауцәа рахь данца, иара иҩны дауык дааит. Уи аамҭазы, иаҳәшьа агәылара дыҟан. Адауы дышиашаз анхаҩ иан дахтәаз длыҩнашылт.

– Ҳаит, уара адауажә, сыҷкәын дшыҟамыз гәаҭаны уааит акәымзар, сыҷкәын дыҟазар иҧшәымҟәар ахь уҟәижьлуамызт, аха сара ҧҳәыск шсакәу убуаит, анышә уамандаз, усҧырҭ наҟ! – лҳәан, диҭаҟьеит, аха дымцаит.

Ус ажәаҟәа шынеихарда-ааихардуаз, иааишьцылан, алафгьы рҳәауа иалагеит. Ус-ус ишааиуаз ихибахт, аҭакәажә мыждагьы адауажә дылгәаҧхаит. Иаргьы даангылар иҭаххеит, аха иабаҟоу, лыҷкәын дааны иаарыҭихыр аҩыцьагьы ишьуеит, уи лдыруеит иангьы.

– Уара, ари сыҷкәын дааины иааҳаҭихыр изуа иакәзам, цьара ҭархашьак иаҳамҭауазар, аха ҭархашьас иаҳҭуази? – ҳәа дҭааит ан.

– Уи сара издыруаит бара ибзыҟаҭуазар. Шыҟәсык анихыҭуаз изыбзихуаз аимааҟәа изызах. Нас иара данааилак, – абарҭ уышьаҭаны, азха уцаны азы сзааумгар сыҧсуаит, иуҭахызар иҟаҭа, мап

уҳәауазаргьы, ишыуҭаху бзиоуп ҳәа иаҳә, уи ҟаимҵар иурым; азы аазгуаит ҳәа азха даннеилак, нас сара избап, – иҳәеит адауажә.

Ан даалаган, адауы ишиҳәаз аиԥш, лԥа аимаа хәыцқәа изылзахт. Уи алымҭала лԥагьы дхынҳәны дарауаит. Лԥа данааи, – нан сыцкәын, сымԥсыр уҭахымзар, абарҭ аимаакәа уышьаҵаны, азха уцаны, кәмаанк азна азы сзаага, мамзар сыԥсуаит, – лҳәеит ан.

– Исырбеи нас, ибзахыз аимаакәа, – иҳәеит аԥа.

– Аа, нан, абар иахыҟоу, – ҳәа инаганы илҭауаит.

– Сан, банаԥьалбаит, арҭ сышьалауама, абри акы иазҳәазар акәхап, сыԥсыргьы исышьасҵап, – иҳәан, ашьаҵара далагаит. Ииулак цәгьамыцәгьала ишьаиҵан, акәмаан аашьҭыхны азхаҟа дцауеит. Азы таны иаахынҳәымҭаз, адауы уа зыҽзаны итәаз даатцҟьаны дикуаит. Аиқәԥара иалагауаит.

– Сан, абри акәызма бцәа иалаз? – иҳәуаит, иагьидырт иҟалақәаз.

Еиқәԥуаит, аха иабаҟоу, ишьапқәа ихәуам акәымзар адауажә знаҟьара даиргагәышьуан. Ус ишеиқәԥауаз, ииулак изимаак ишьихт, егьигьы сышьсхуеит ҳәа дшаҽыз, адауы иҽеиқәижьын, ихәцә ҧцәаны дишьит. Нас адауы еидарак амҽы иманы дарауаит ан лҽы, – шьҭа хҭынчуп, ҳазцәшәуа егьыҟам – иҳәуаит адауы. Уи аамҭазы, аҧкәын иаҳәшьа агәыларантә дхынҳәны дшаарауаз, лашьа дышьны дышкажьыз лбеит. Арҵәааҳәа дыҳәхәуа ахоны данааи, адауы ахоны дтәоуп. Нас иҟалаз иаразнак илдырын, – илабхыузеи сашьа иаҕа даахәан, ибгәаҕьызеи, харкәкәы, – лҳәан, аҵәыуара далагаит.

– Быстыхә шьҭа, уи шьҭа бара дыбзыргылуам, уи аҵкыс беарақәыбкыр қьафура ҳақәшәараны ҳаҟоуп, – лҳәеит ан, аха иаулаҳахуаз. Лашьа дахышьҭаз днаин, даашьҭыхны длыманы ддәыкәылт.

Дныҟәаит даара акыр; абна бааԥсҟәа дрылсит, абахә цәгьақәа дырҽыст. Ус дышцауаз ашә ҟьантаз дуқәа хоба ахгылаз каршәрак аҽы, лашьа днаганы ашәқәа рыуак ашьапаҽы длышьҭаҵаны, акәукәуҳәа дыҳәхәауа хыла ашә дасуа, даагьежьуа дшаарауаз, ашә акараҳәа иаарыҟәшәаит. Даалаган лашьа иматәақәа лара илышәҵаны, лара лыматәақәа лашьа ишәҵаны, днаганы ашә ахаиҟәшәаз дныбжьалтцт, ашәгьы хаимашьшьы ицаит. Нас уи ашьҭахь, лара лымхоа дыкәлахуаит. Дышнеиуаз акәымкәа, нхахоык игәара днавалуаит. Агәара еы бзиак ҭан, дынҭалан, уи аеы кны илыманы днаиуаит аԥшәма иҽы. Аԥшәма аԥсшәа ҳәаны ахоныҟа днаигауаит, афатә ҟарҵауаит, дхаҵау цьишьауаит иҭау, хаҵа матәала деилаҳәауп. Анапы зәзәара иналагауаны хысбыжьқәак гауеит.

– Иҟаузеи абна ахысбжьқәа ахгуа? – ҳәа дцаарауаит лара.

– Абра ҳааигәара аҳак дыҟоуп, хоык аԥҳаҵәа имауп. Иԥҳаҵәа хьзык аҭаны хаҵа ишьҭыр иҭахуп. Убри иазкны х-мацәазк кнаиҳаит. Абанҭ амаҵәазқәа ирихсны, икыдыршәаны, икашәаанза иатцаххны изкуа дигауаит, – абри ауп ахысрақәа змааноу, – иҳәеит аԥшәма.

– Ус акәзар, суыҳәуеит иҟалауазар, абри уеы икны иаазгаз кәадырк нақәҵаны жәамшҟа ауаара сыҭ, суыздыруам, аха намыс сымазар убап, – ҳәа диҳәаит.

– Ибзиоуп, дад, еабаак лак амгәа иҭазаша уанаҳәа, ауаара моу зынза уҳәаргьы иуысҭауеит, – иҳәеит анхоы.

Акранырфа ашьҭахь, аеы акәадыр ақәҵаны инлиҭан, дақәтәаны дцауеит. Дышиашаз аҳҵны длеиуеит. Єыхәҵәыла аҳ ибаагәара дласын, иԥыххаа илкажьны, амзырха длықәххын, аҵыкьхәа аиҳабы лмацәаз даихсын, илкыдыршәаны днатцаххны икны агәара дынҵкьаны дцауеит. Агәар дынҭыцааназа лара ишлыкәшәуа, лызынтә цәоыча рзахуан ахатцаматәа. Ус иасымчыбжьа знык-знык дарауа, рыхоыкгьы рмацәазқәа кыдылԥааит, ахынтәгьы лызынтә цәоыча рзахит.

Лара лаб иашьцәа хоык ыҟан, урҭ рҿы дцаны раԥхьа аиҳабы даалышьҭуеит, амацәаз кыдзыршәаз иара иакәушәа. Дхоыхәнауеит аҭыԥҳацәа ахтәау, аха аматәақәа изахны ирымаз акгьы избзиахауам, уи алауп дызлардыруа амацәаз кыдызпаз. Ус аишьцәа рыхоыкгьы аауеит, аха азәгьы аматәақәа избзиахауам. Нас, аҵыхәтәаны лара хатцаматәала дшеилаҳәоу днаиуаит. Аматәақәа ахпагьы аттаҳәа инлыдшәалауа илзыбзиахуаит. Нас лара аҳ иҽы аҳәара ҟалҵуаит, аҭыԥҳацәа лаб иашьцәа ириҵараз.

Аҳ дазыразхеит, чара иуит, жәра иуит, уи ашьҭахь амал рыҵаны имаҳәцәа амоа иқәиҵит. Лара лҽынахан аеы змылхыз иҽы дцаны, аԥсшәа аххәааны илҭит. Нас днықәлан лашьа ашә дахалаз днаит. Арҵәааҳәа дыҳәхәуа, хыла ашә дасуа, давагьыжьуа дшаҽыз, ашә адырхоегьх акараҳәа иааиҟәшәуаит; лашьа ашә дааҕрыхны, сара сжьахааит, уара уԥсы ҭалааит, ҳәа дуҳа ҟалҵуаит.

– Ҳаи, анаԥьалбаит, сышԥацәаз! – ҳәа ахьшәҭхәа лашьа иԥсы ҭаланы дхоатцҟьауаит, ларгьы джьаха абна дылашәкәа дцауеит.

Аиашьа идыруеит иҟалаз, аха иҟаиҵахуаз. Амоа дықәланы дышнеиуаз, иаб иашьцәа, аецәа аҵацацәа зманы ицауаз дрыхьзауеит. Ус инеиуеит аоны. Ианнеилак, иҟалақәаз зегь реиҳәауеит, нас ус иҳәуеит:

– Сара ара аангылашьа сымам, сдәыкәлуаит сахәшьа лыԥшаара, уи дсымбакәа хынҳәра сыкәым. Сыԥсы ҭанаҵы, сеышьҭа ахш хыжжыла иҟазаауаит, санԥслак, ашьа хыжжыла иҟалауаит, – ҳәан раҳәаны, иаргьы имоа дыкәлуаит.

Заҟа мзы, заҟа шыкәсы дныҟәах здырхуада, иԥсуаит иҽы, иматәақәа хуаит, ахәы иқәлуаит, ихашҭуаит ацәажәашьа. Аха иаҳәшьа дибуам.

Єнак зны, зыхьк аҽы зык ыжәны иоагыламҭазы данԥшы, лакәак жьак ҧхаҵа иаарцуаит. Ажьа иара имариаша иаарауан. Ианааидыххыла, – унан, сашьа иуыхьша сара сагааит, уԥсы ҭалама? – лҳәан, дуаоԥсны лнапы

ыргьежьуа, дикәшаны даагәыдылкылт, иаргьы иаразнак дидырт. Арҭ ас реиқәшәаратәы агәырҵара сҳәуаит ҳәагьы сагьалагуам, аҳәара уадаҩыуп, убриаҟара иаибаргәырҵьаит. Алақәа ажьа аазцуазгьы иҟалаз рзымдырызт, иҵхәыршәшәуа иаарыдгылт.

Иашьеи иаҳәшьеи еиманы аҩныҟа иаауаит; амҩахь иахынзаауаз, ицәажәара ихашҭызгьы изыхынҳәуеит, игәалашәуаит.

Аҩны ианааилак, адауы иан илхатәаз дишьуеит, аха иан дылкьысуам, амала лара лҷы даангылуам, иаб иашьцәа рҷы иаангылуаит иаҳәшьагьы иаргьы. Уа дыҟан ҩы-шықәсаҟа; иҧсы анишьа, иеааибыҭаны ныҟәара дцауаит.

Мызкы аҟара дныҟәахьан, ҿенак данҧшы, ҩбаҟа цәы аура аманы, мшынҵас ицәқәырҧуа акы адәы ишықәыз ибит.

– Анаҵьалбаит, ани закәызи? – иҳәан, изакәу аилкааразы уахь, ицәқәырҧуаз ахь ддәықәылт. Днаиуа, днаиуа даназааигәаха, ицәқәырҧуа иибуаз маҭқәазаап. Даныҩорыдгылах, анҭ амаҭқәа маҭык аарылҵын, иҩапан ихәда аеаакәнаршаит, нас уаҩпсҵас иаацәажәан, – арахь уара сцап ҳәа угәы иахьҭоу узцуам, уахь ицаз уаҩы деибганы дыхнымҳәыцт угьажьыроуп уышьҭахьҟа, – аҳәеит амаҭ.

– Иахьақәскыз сымцар ҟалазуам, саушьҭ, суҳәуеит, иҟалауазар, – иҳәит аныҟәаҩ.

– Ара сара уаусышьҭып, аха ҳара ҳрахәны ҳазмау ҭакәажәык дыҟоуп, ушнаиуа уи унлыдгылуаит, уи узлыцәцуам, амала уи сара лахь сылҭуа сҟауцуаит, ухынҳәы иаҳа иаиҧьуп, – аҳәахт амаҭ, усҟангьы ихәда иакәыршоуп.

–Уи азы усыдымхалан, сыҧсыр сыҧсит акәымзар, сыҧсы ҭаны иахақәскыз сымцар залшауам. – иҳәан, имузуа далагаит.

– Иумузуазар нас, уаангылшь зны, усҭ абри ашәҟәыбҧыц, укалам иҭазааит, – ҳәаны икалам инҭанаҵуаит. Уи ашәҟәыбҧыц ус анын: “Нан ахашара” ҳәа. Амаҭ ихәда иакәыршаз, уи ашьҭахь ҧшьшьала аеаайлырцәарааны, адыххәа асаара инкаҧылт.

Аныҟәаҩ иҷынаихан дышнеиуаз, аҭакәажә, амаҭқәа рахәыс измаз, лгәашә днадгылт.

Агәашә адгылаха имазакәа, лара лылаҧш дааҵашәан, “шылп” лырган, иегьы иаргьы лбаалдаит, аха абни ашәҟәыбҧыц, ишыҟалах здыруада, лхаҧыцқәа акы иаҧыхьашәан, илбаалымдакәа лҷы иҵшәаны икашәеит. Абҧыц аашьҭыхны данаҧхьа, “Нан ахашара” ҳәа ианын.

– Ҳаит, ауама ҟасцазаап, – лҳәан, дааихан, уашьҭахьтәи иегьы иаргьы шаибгаз иаалгит.

Нас дизцаауа лҷаалхан, ихы иҵыхә зегьы ааилылкаауеит. Урҭқәа рышьҭахь ҷкәынс дҟалҵеит. Уа даангыланы дыҟан акыраамҭа, иҧсы ишьаит, иегьы аҧсы ашьаит.

Убра дахынзаҟаз, иасышьыжьымҭан иҷы изәзәацыҧхьаза, амрагыларахь мацәыск ибуан, аха изакәу издыруам. Даара лассаамҭа дымҵаакәа дыҟан, аха аҵыхәтәан иан длызҵаауаит.

– Нан, иасымша сҷы сызәзәацыҧхьаза, абнахь, амрагыларахь, мацәыск збалуаит, абри акы иазҳәамкәа иҟам, изакәузи, абри змааноузеи?

– Уи закәу нан, уи ауп, абни иубуа абжь-бахәык рнаҩс, даеа дунеик ыҟоуп. Убра дыҟоуп ажәеиҧшьаа рҭыҧҳа; уи иасышьыжьымҭан дкәашуаит, данакәашуа илырлашауаит, абри ауп иасышьыжьымҭан имацәысуа, – лҳәеит аҭакәажә.

– Нас сан, убра уаҩ дцар ҟамлазуаи, цашьас иамаузеи, сцар сҭахын? – иҳәеит аҷкәын.

– Уахь уаҩ дызцуа иҟам, цашьа амазам, нан. Абни абахәқәа зықәгылоу гәылшьапуп; уи иадырны абахә уаҩы дхыҵыр ауам, дахьчуаит. Насгьы дыҟауп ҷьын ҳәынҵқарк, абни ажәеиҧшьаа раҳәшьа длышьҭауп, уи уибар улхибаар ҟалауаит, уахь амҩа дықәуп, дагьнаиуаит. Лара лашҵаҷы рашьк ықәҷаҳәоуп. Уа инҭалаз иеи уи ирашьи аиқәпара иалагуаит, урҭ рыуак ҧсыр, лара лахь наишьа амам, иаибамырҧсыкәа инхар, убасҟан ауп лара лахь анаира анауа.

– Сан, азин сыҵ, исразҟыу збап, – ҳәа длыҳәуаит. Ианимуза, даулышьҭуеит, иара амҩа дықәлауаит, агәылшьап иеамырбазакәа абахәқәа дырхыҵуаит, аҧьын ҳәынҵқар иапҳьа, ажәеиҧшьаа рҭыҧҳа дахьыҟаз адунеи аҷы днаиуеит. Ажәеиҧшьаа рҭыҧҳа лашҵа дахьынҭалаз рашьк ҷаҳәан, аха арашь ззумҳәара ыҟоуп, уамазак ауп. Дылҷыжәҧан, иеи ирашьи наиуижьуеит. Арашьи аеи аисра иалагуаит, даара иаидшылуаит, аха акгьы аҵахуам, нас иаибарбзауа иааидгылауаит. Уи нахыс иара аҭыҧҳа лахь днаир алшуан. Иҷынеихан, ажәеиҧшьаа рҭыҧҳа лхан аҷы дыхәнаит. Усҟан лара дыцәан. Иара аҧараҳәа ибжьы наиргуаит: “Хаҵа сааит ҧхәыс быҟазар!” .

– Апҳәыс сыҟоуп, ахаҵа уыҟазар! – ҳәа дҩаҵкьауаит ажәеиҧшьаа рҭыҧҳа. Иара ашә аартны дныҩналуаит лара лҷы. Лара ус лҳәауеит:

– Ара сара оҷы иахьа уажәааанынза уаҩ дзымааицызт, уара ауп ара ааира зылшаз, ара ааира зылшауа ида уаҩы сышицымцара ҳәа ҷаҭахьыс исыман, сутәуп шьҭа.

Иааинаалан иааибагуаит, чара руаит, жәра руаит; нас анхара-нцыра иалагуаит.

Ус ишыҟаз, мышкы зны ианҧшы, амшын агәаны ирбит канҷьак. Аканҷьа хәмеханы аҟәарахьы иааскьуаит, шьыжьымҭанла амшын агәахьы инаскьуаит.

Аканҷьа иаахаҩан, аҟәараҷы ианааи, иркит. Ианырк, ҭакәажәык дҭан.

– Бабаҟаз, банаԥьалбеит, бымацара аканԥьа бҭаны, ибхыузи, ибҵыхәузи? – ҳәа ианлызҵаа, ус лҳәеит:

– Сара сыԥкәынцәа ԥсит, аха сара сеысзымшьгәышьаит; рыԥә-рҵас ҟасҵит акы самеигзазакәа, аха адырҩагь амал рацәаны инхит. Схәыцын, иҟасҵара ансзымдыр, амал инхаз ала абри аканԥьа ҟасҵан амшын схыуп, уахынла саазхыҵны адгьыл сшьапы нықәсыргылауаит, сыԥсы сшьуаит, еынла амшын схыуп.

– Ус акәзар, сара аныс бҟасҵуаит, бгәы бамыргакәа бныҟәызгауаит, бгәы иаанагуазар, – ҳәа лаиҳәауаит. – Ибзиоуп, – лҳәан, уигьы ԥкәынас дҟалҵуаит.

Иҟан, инхуан, зны-зынла амшын ахь канԥьала ицаны иныҟәалуан. Аԥкәын зны-зынла шәарыцара дцалуан, ус изаманахәха иҟан.

Аԥкәын шәарыцара данцалак, аҭакәажә аԥкәын иԥҳәыс длызҵаалауан, – бхаҵеи бареи шәышԥаҟоу, бзиа дыббуа, бзиа бибуа? – ҳәа.

– Ааи, цәгьа бзиа ҳаибабуаит, – лҳәалуан апҳәызбагьы.

Зны, аԥкәын шәарыцара данца, аҭакәажә аԥкәын иԥҳәыс дынлыдтәалан, – бара бхаҵа бзиа сибауаит бҳәеит, бзиа бибуазар, иԥсы ахьҭоу баиҳәахьоу, ибдыруау? – ҳәа длызҵааит.

– Мамау, иԥсы злау саимҳәацт, сагьизымҵаацт, – лҳәеит апҳәызба.

– Ус акәзар, бзиа бибуау быздырзуам, бзиа бибаҵәкьуау еилыбкаар бҭахызар, бизҵаа, иԥсы злаҵәкьау анбаиҳәа, убысҟан ауп бзиа банибуа, – лҳәеит аҭакәажә.

Аԥкәын шәарыцарантә данаави, иԥсы анишьа ашьҭахь дынидтәалан, – уара бзиа субауау, удинаныс, – лҳәан диазҵааит.

– Изхыбҳәааи, бзиа быздбуау бсымбуау бзымдыруа быҟаума, бзиа бышԥазымбуа, – иҳәит лхаҵа.

– Бзиа субуазар, уԥсы злау зсаумҳәуаи? – лҳәан дҵааит.

– Уи акәзар гәырҩас ибымау, сыԥсы абни аҵла иалауп. – иҳәан, днаԥшны агәараҿ игылаз ҵла ԥшзак лирбит.

– Ус акәзар бзиа субаҵәкьуазаап, – лҳәан иаахалҵт.

Аԥкәын шәарыцара данцах, аҭакәажә апҳәызба длызҵаахт, – иԥсы злаз баиҳәама? – ҳәа.

– Ааи, исаиҳәт, абни аҵла ԥшза иалауп, – лҳәит апҳәызба.

– Ааи нан, бышԥагазоу, аҵла зыԥсы алау дыббахьау, бижьагәышьаит, – лҳәеит аҭакәажә, даакәԥсычҳашәа ҟаҵаны.

Аԥкәын шәарыцарантә данааих, апҳәызба лҿыргәааны, – уара бзиа сшумбуаз здырт, аҵла зыԥсы алау дубахьоу, бзиа быздуам уҳәар иаҳа иаиҧьымзи, – лҳәан, ҵәыуараны ихҭалкуеит. Анс иҳәит, арс иҳәит, аха ианылмуза, ибмузуазар сара бара убриаҟара бзиа быздуаит, ибасҳәауаит, аха азәы иабымҳәан сыбҭахызар. Сара схагәҭаны хәыц

иаҵәак алагылоуп, убри ахәыц иаҵәа ауп сыԥсы злау. – иҳәан иԥсы злаз лаиҳәт.

Уи ашьҭахь, аҭакәажә апҳәызба длызҵаахуеит, – иԥсы ахҭаз баиҳәама? – ҳәа.

– Ааи, исаиҳәт, иԥсы ихагәҭан хәыц иаҵәак алагылауп, убри иалауп, – лҳәеит аԥкәын иԥҳәыс.

– Аа, абраужәауп ианбаиҳәа иԥсы злаҵәкьау, ииашаҵәкьаны бзиа бибауазаап, – лҳәит аҭакәажә.

Ԥхынра шоура мшык аены, шьыбжьонк, – шәаала, нан, ашәшьырахь, ԥшак ааҳасып, цәгьала шоуроуп, – лҳәан, аҭакәажә аԥкәынгьы апҳәызбагьы ашәшьырахь илыманы дцеит. Ашәшьыраҿы иаННеи, амшә цәаҟәа нкадыршәт; рыуак аҭакәажә днықәтәан, – нан, ууаины сшьамхы ухыԥәц, ԥыҵрак исшьшьлар бзиа избауаит, – аныльҳәа, аԥкәынгьы лажәа ҩбамтәкәа днаин, лшьамхы ихы нықәиҵт, абжьааԥынгьы ишыҟаиҵалац аиԥш.

Аԥкәын ихы аҭакәажә лшьамхы иануқәиҵа, ишылшьышьуаз дыцәт. Даныцәа, иԥсы злаз ахәыц аалԥшаан иаалылжәааит, иԥсрагьы уи акәхт. Аԥкәын иԥҳәыс лхаҵа дыцәау ҷьылшьуаит. Нас аҭакәажә ԥшьаала аԥкәын ихы ихчныз иныԥкәылҵан дҩагылт.

– Баала, нан, цәгьала шаурауп, ари ара дыцәазааит, ҳара аканԥьа ҳанҵаланы ԥыҵк ҳнанықәап. – лҳәан, апҳәызба длыманы аканԥьа дынҵалан, хараза амшын агәахьы дылгит. Нас аҭакәажә даацәажәан ус лҳәеит: – Сара исҳәақәаз зегьы мцуп, сара саазышьҭ бара ибышьҭаз аԥьын ҳәынҵқәр иауп, бхаҵа дшьуп, абар иԥсы злау ахәыц, беанаабырхха амшын балажьны бысшьуаит, – лҳәан, дыршәаны длыманы аԥьын ҳәынҵқәр иахь дылгауаит. Убри аамҵазы, аԥкәын аҩны дандәылҵуаз ишиҳәаз аиԥш, аеышьҭра ахш акәымкәа ашьа ҭалуаит. Уи ала иҵынхацәа ирдырт дышҭахаз.

Иҵынхацәа реаабырҵан иҿышьҭа ихылт. Иҿышьҭа ихыланы ишааиуаз, даара акыр иныҟәахьан, аԥкәын дыԥсны дахьышьҭаз иааихагылауаит, иаб иашьцәагьы хҩык рыцуп, урҭ ирдыруан иԥсы злаз; ихы ианлахәаԥш, ахәыц алхны иҟан.

– Ари иԥсы злаз ахәыц, хымԥада, амшын иҵаршәуп, амшын азы иҵау зегьы сара иҵсырбуаит, – иҳәеит аб иашьа еиҳабы.

– Иԥсы злаз ахәыц амшын иҵаршәзар, ԥсызк иафеит, урҭ зегьы кны иаизызгуаит, – иҳәеит агәыбжьанытә.

– Сара убарҭ аԥсызқәа зегьы рҟьа, ахәыц зыҕрау иаҕрысхуаит. – иҳәеит аиҵбы.

Аиҳабы амшын ҭирбаит, агәыбжьанытә аԥсызқәа зегьы кны иаизигаит, аиҵбы аԥсызқәа рҟьуа дшааиуаз, иԥсы злаз ахәыц зҕраз аԥсыз ааиԥыхьашәан, ианааирҟьа, ахәыц ааҕрырхит. Ахәыц рыманы рҿынархан, рашьа дахышьҭаз инаин, ихагәҭа ианналаԥш, ианналарҵа, – ҳаит,

сышҧацәаз, – иҳәан, ахьшәҭҳәа дѡаҭҟьан, игылаз данынрылаҧш, иаразнак иҟалаз идырт. Афырҳәа днаин, иҧҳәыс лрашь ааҭиган, икәадырны, дақәтәаны ддәықәлт, арашь ныҟәашәала акәмызт ишцауаз, иҧыруан, иаразнак аҷьын иҳәынҭқарраҽы днаит, уи аамҭазы иҧҳәысгьы днаганы аҷьын иѡны дныѡныдыргылт. Ҽыҳәҭәыла аҟәақҳәа иҧҳәыс дахьыѡнагылаз ахышә дласны, иҧены иҧҳәыс даадәылиган, уаѡҧсык дизбзиамхазакәа иҭынхацәа ахьыҟаз иҧҳәыс лыѡнаҽы дааит.

Уа данааи, зегьы гәырҕьаит, икәшуа, иззатәуа иалагаит. Нас рызынтәыкгьы шаимаз, аҭацагьы дрыманы аѡныҟа иаауаит, чара руит, жәра руит, гәырҕьарауп, бжьаха-бжьымш чаран, саргьы сымѡасны сшаауаз сымѡахырган, қьафҭәҟьа сыруны саурышьҭын, арахь сааит.

194. АДЫРЫѠ

Азәы дыҟан, уи ддырыѡ бзиан, бжьышықәса рышьҭахь иҟалаша идыруан. Ани адырыѡ игәылара ҧҳәыс дук дыҟан, лыҽҳәара анааи, хшара длоут. Ахшара илауыз изара лахыс дыҧсызны, егьырахь дуаѡҧсны длоут. Ари, асаби ииз, иҭынхацәа даара хьаас иҟарҭит, абас адунеи аҽы иҟамлацыз ҳара ҳҽы изыҟалази ҳәа. Ҷьара хәарҭарак иауазар аабап, рҳәан, рҽынархан бжьышықәса рышьҭахь иҟалауаз здыруаз адырыѡ иҽы асаби дрыманы инеит.

Асаби адырыѡ иҽы дрыманы ианнеи, адырѡы асаби дынихәаҧшын, – ари хәарҭара иауаны сыздыруам, саргьы сихәарҭам. – ҳәа реиҳәеит.

– Ари иеиҧш адырыѡ ианизымдыр, уаҳа ҳзызҭаауада, аѡныҟа ҳцагәышьап, – рҳәан, асаби дназгаз дрыманы аѡныҟа идәықәылт, аҧшәма аҧсшәа иаҳәаны.

Адырыѡ дхәыцуа дгыланы дрыхәаҧшуан. Ус агәашә иҭыҭуаны аиҧш. – шәангылышь, – иҳәан, ибжьы нрықәиргеит. Анҭгьы аагьажьит, иаргьы днырҧылт. Нас адырыѡ даацәажәан ус иҳәеит:

– Абри аиҧш иҟау хәарҭара амазар иамоу ҳәа издыруа уи ауп, зыжәла еизакым ауаа қьиақәа хѡык шәзеиқәыршәар, иахәар ҟалап, – ҳәа.

– Унан, уи акыр иахәуазар имариами, хѡык зыжәла еизакым ауаа қьиақәа шҧаҳзеиқәмыршәауа, уи хәарҭара алазар ухаҭкы ҳцеит, – рҳәеит дара.

– Урҭ шәзеиқәыршәауазар, шәцаны иаажәга, нас сара избап, – иҳәеит адырѡы.

Анҭ рҽынархан, реиҳа иқьиоуп зыргәахәыз, зыжәла еизакымыз хѡык рыманы иааит.

Иахааргаз адырыѡ дынрыхәаҧшын, – ииашам, арҭ қьиам, – иҳәеит.

– Арҭ ҽеимзар, даеа шьоукы ауаа цқьа қьиақәа аагап, – рҳәан, анҭ асаби иҭынхацәа еиҭацагәышьахт.

Уажәы даара еимдан, азәыр қьиазар, абарҭ қьиоуп зыргәахәыз, хѡык зыжәла еизакымыз рыманы иааит.

Урҭгьы данынрыхәаҧш, – арҭгьы ҟалауам, – иҳәан, идимкылт.

Анҭ дырѡегьых ицан, даеа хѡык ааргеит, аха урҭгьы ҽеимхеит. Нас адырѡы ауаа рылаҭан иуаажәлар еизигеит. Ауаа анеиза, даарылагылан ус иҳәеит:

– Ажәлар шәхаҭкы, сара иахьа сшәыҧхьаны шәзеизызга уи ауп, абарҭ ижәбуа абри асаби дрыманы иааит, хәарҭас имаузи ҳәа исазҭааразы; ари асаби ибжа ҧсызны ибжа уаѡны диит. Сара санихәаҧш, уи ихәарҭаны издырыз уи ауп, хѡык зыжәла еизакым ауаа қьиақәа, аиашамзар акы зымҳәауа ааиқәыршәаны рқьиара дырҳәазар, асаби дшеибакәу уаѡҧсхшарак дшыҟоу дааҟалуеит ҳәа. Дара цан, ус иҟауп зыргәахәыз ааргит, аха иааргаз санрыхәаҧш, ишуаақьиақәамыз збеит, дара ари даара имариоу ҷьыршьуан, аха арҭ реиҧш иҟау ауаа адунеи аҽы имаҷқәоуп, аха иҟауп, убарҭ иагьа имаҷзаргьы адунеи злашьақәгылоу дара роуп. Арҭ реиҧш иҟау ауаа реиқәыршәара акыр иадхалауан аҟнытә, шәаргьы ижәбуа, ишәаҳауа ақьиара аиашара иамчу, иалшауа ҟалар сҭаххеит, рацәакгьы шәынсырхауам, шәаарыҧхьеи арахь сани сыҧҳәыси.

Иани иҧҳәыси ирыҧхьаны иааргеит.

– Абар, сан, сара, сыҧҳәыс хѡык ҳаҟоуп. Ишыжәдыруа аиҧш ҳара ҳажәла еизакым. Абарҭ сани, сыҧҳәыси, сареи ҳаицәажәауеит, иашала хцәажәауазар, абри асаби дышуаѡ хшароу аиҧш дшеибакәу дуаѡҧсны дааҟалауеит, мамзар дшыҟац дыҟоуп. Сара бжьышықәса рышьҭахь иҟалаша здыруан, аха уажәы хышықәса рҽы сааин сыҟоуп.

Нас иан ихы нлықәикын ус иҳәеит:

– Сан, бара бызмаз бхаҭа сара дсыздырзауам, сшысабиаз дыҧсит, бышҧаныҟәигауаз уи, бышҧаныҟәызгауа сара?

– Сара нан, уара усхьзаанза гәаҟран исымаз, нан, уара уаб ацәқәа раҧхьа сыргыланы, агәалра сынхаҳалуа сцәыҭарххуа симан, аха уара уансыхьза жәѡангәашәҧхьара баны сыҟоуп, нан. Ус иагьа иҟазаргьы, нан сыҷкәын, иуасҳәуа уи ауп, уара сышныҟәугауа убауеит, аха иара дшыҧсуи уара уҧсы шҭауи шәеиѡысхуам нан, иара деиҕьасшьауеит. Уаха ҷьара сыҟаны санааауа, снапы дахьжу агәы иаақәсымшьыкәа сзыцәазом нан, абарҭ ажәларгьы уаргьы ишәцәызымзара, – лҳәеит иан.

– Уи бзиоуп сан, аиаша бҳәеит, аиаша.

Нас адырыѡ иҧҳәыс лахь ихы нлаирхан даацәажәеит.

– Бара абра беиҳабык дыҟоуп, беиҭбык дыҟоуп ҳәа ҧхашьарак ҟамҭакәа, бшыҟау аиашаҭәҟьа ҳәа.

– Ус акәзар, ибзиоуп, – лҳәан, даацәажәеит иҧхәыс. – Уара узакәтә хаҵоу убауеит, аха сара иахьа еизарак аҽы саннеилакь, сгәы иахәуа арԥыск данызбалакь, ҳаи шьыри абни симанда ансгәахәуа ыҟоуп.

– Саргьы аҳәса ԥшзакәа анызбалакь, убас сҟалауеит, афы асааит, – иҳәеит адырыҩгьы.

Абри аиԥш рыгәҭакқәа ҳәаны иаалгеит, асабигьы дҟатмашьза дшеибакәу дуаҩоха дааҟалеит, иара адырыҩ идыррагьы абжьышқәсаҽы инеины иаиҭаақалахт.

195. БАРАНЗАА АБЫГӘ

Ашәарах шкәакәақәа зегьы Ажәеиԥшьаа изатәқәа роуп, иушьыр ҟалауам, ари ашәарыцацәа зегьы ирдыруеит.

Ари шидыруаз агәырҩы мкыкәа, Абыгә Баранзаа аҳәа шкәакәа ишьит.

Абыгә Ажәеиԥшьаа дизгәааит:

– Абри иушьыз аҳәа ажьы нҵәаанза шәыжәла ыҟаз, уи нахыс инҵәааит! – ҳәа Ажәеиԥшьаа Абыгә диқәшәиит. Абыгә иаҳуан ари.

Ажәеиԥшьаагьы Ажәеиԥшьаа иоуп, аха Абыгәгьы ус аламала акы иаҽауршәуа иакәмызт, даалаган аҳәа иишьыз агәи агәатцәи ааҭыхны, уа иааигәара ашә ҵла ҟьантазк гылан, уи ашьапы кәаз дук ааҭырԥаны, аҳәа агәи агәатцәеи уа инҭатцаны, икәаз аннеиҵа, иҩеимашьшьы ицеит. Нас аҳәа иишьыз акәац аашьҭихын аҩныҟа дцеит. Акәац ыфаны ианаалга, иара ида иара ижәла зыжәлаз зегьы ԥсит. Абыгә дыҟоуп дыԥсуам; шәышықәса, ҩышә шықәса ихыҵт, дыԥсуам, дажәит, иаргьы адунеи игәы ахшәан дыԥсыр иҭахуп, аха иабаҟоу дыԥсуам.

Дымԥсзауашәа аниба, изызуаз имдыруази, иҭынхацәақәак даарыԥхьан, – дад, ишыжәбуа аиԥш сыԥсуам, сажәит, ари сзызуа сара издыруеит, шьҭа саргьы сгәы ԥцәеит. Шәарҭ ижәура уи ауп, Ацәақыра ҳәа иахьашьҭоу абригьы-абригьы аҭыԥан шәыцлак ашәахсҭа анны игылоуп, иҩашьуа ҵлазам, уи иаҟарауи иақәлауи уаҳа ҵла ыҟам. Убри аҵла ашәахсҭа ахану иааҭаԥышәкар, акы жәбауеит; убри ижәбауа абрахь иаажәга, ианаажәгалак иҟашәцаша усҟан ишәасҳәап, – ҳәа реиҳәеит.

– Ааи, алыгажә рыцҳа данажә ихы еилагеит, – рҳәан, ихарымцеит. Аха иара ани дааҟәымцзакәа иасымша иҳәауа далагеит. Даҟәымцзауа иҳәауа даналага, ҿенак иҭынхацәа ҩыцьаҟа, хҩыкҟа иааибахәан, аихақәа рыманы иахиҳәаз ицеит. Ианнеи, ианааԥшаа, изиҳәаз ашәҵла рбеит, ишиҳәаз аиԥш шәахсҭа дукгьы анын. Аихақәа рыла иаасуа ашәахсҭа анааҭаԥырҟа, зыҿенамш инҵеиҵаз аиԥш аҳәа агәи агәатцәеи уа иҭан, кьыс амамкәа. Агәи агәатцәеи акы иааларҳәан, аҩныирыманы иааит.

Агәи агәатцәеи анаарга, Абыгә ус реиҳәеит:

– Абри иааажәгаз ақәаб илҭатцаны иҭарбааны ижәны, алақәа ирҽашәҵ, шәарҭ азәгьы агьама шәымбан, абри ауп сара сымԥсуа сҟатцаны сызмоу, ишыҟалагьы абас ауп, – иҳәан, зегьы иреиҳәеит.

Иара ишиҳәаз аиԥш, агәи агәатцәеи иааргаз жәны алақәа ирҽарцт. Алақәа ирыҕрыҵаанза иаргьы иԥсы ҭан. Алақәа аиуа рыҕрамкәа ианаарыҕрыҵ, иаргьы дыԥсит.

196. АҬАКӘАЖӘИ АЛЫГАЖӘИ

Дыҟан ҭаҳмадак. Уи диман ҭакәажәык. Пҳа затцәык дрыман, уи илыхьзын Сарикәа, уаҳа хшара дрымамызт. Уаҩ ҕар бааԥсык иакәын алыгажә.

Харабара (хлатцан) аены ԥсызкра дцеит аҭаҳмада. Дахьцаз х-ԥсызк кны иааигеит. Ах-ԥсызкгьы иԥҳа Сарикәа илиҭан, азахьы илыманы дцеит, илзәзәаразы.

Иреиҳаз аԥсыз аашьҭылхын исрыцқьоит ҳәа даналага, “ҟыж” аҳәеит аԥсыз.

– Иуҭахыузеи, узыргәаҟуазеи? – анылҳәа, – саубышьҭыр ибзеиҕьу акы ҟасцоит, иҟасцогьы уи ауп, быччар, бҽы агьыл фҩы ҭышәшәо иҟасцоит.

– Ус акәзар ибзиоуп, – лҳәан, иолуышьҭит аԥсыз.

Уи аулышьҭын егьи аԥсыз срыцқьоит ҳәа ианаашьҭылх, уигьы “ҟыж” аҳәеит.

– Иууазеи, узырҟыжуазеи? – анылҳәа, – соубышьҭуазар, азы бықәырҭәар иразынхо, аҩы бықәырҭәар ихьхо иҟасцоит, – аҳәеит аԥсыз.

– Уи иуҳәаз сгәы иахәоит, уца! – лҳәан, азы иналалыжьит.

Егьи аԥсыз анаашьҭылх, уигьы “ҟыж” аҳәеит. Уажәшьҭа илымдыруази ари акы ишамааназ, – иуҭахузеи, узырҟыжуазеи? – ҳәа дцааит.

– Саубышьҭуазар, бахьныҟәо бышьҭа аҳаскьын қақаза иааууа иҟасцоит, – аҳәеит ахԥатәи аԥсызгьы.

Сарикәа арҭ аԥсызқәа ахԥагьы аушьҭны аҩныҟа дааит.

Аҩны дахьааиз, – аԥсызқәа абаҟоу? – длызцааит лаб.

– Аԥсызқәа аусышьҭит, – лҳәеит иԥҳа.

– Аԥсызқәа аушьҭны бааит, аха иаҳфозеи иахьа шьҭа ҳара? – иҳәан, дысшьоит ҳәа иԥҳа дыԥхатца дима дықәлеит.

Лара лаб дишьыр ҳәа дшәан, лылаҕырз алеира иалагеит. Лылаҕырз аттаҳәа илеиуаз разынны икаԥсо иалагеит, зыми алаҕырзгьы.

Азҕаб лан данԥшы, игәалҭеит лыԥҳа аԥара лцыршәшәаны ишкаԥсоз.

– Ҳаи, уанаҵьалбеит, ҳазҕаб акы далаҟахеит ҳәа сыҟоуп, душьуама, ари умбазои илцыршәшәо, – лҳәан, днеин ллыгажә даанылкылеит. Нас, Сарикәа лышьҭа лан дынхылан, аԥарақәа калҭла илыҟәшәеит. Ашықәс

ҽыц излаԥыло ҳәа акыр аурымахыз, аԥсызкәа рыда, аԥара анроугәышьа афатә, ажәтә аархәагәышьан, аныҳәа бзианы имоуаԥыргеит.

Уи ашьтахь, дара игәарҭан, аԥҳәызба азы лыкәтәаны иԥарартәуа, анхара бзиагьы ҟарҵеит. Ус ишыҟаз, аҳак иԥа дымоасны дышцоз, ауыха ианиқәхәала, дара абанҭ рҟны аԥшәымара дымоахыҵит. Саникәа цәгьала дызҭаб ԥшзан, аҳ иԥа дигәаԥхеит.

Аԥшәмацәа афатә дырхиан акрыфара, аоыжәра ишаҽыз, аҳ иԥа аоы анижә, ииаанхаз анынкеиҟьа, Саникәа илыкәтәан, ихьха инкаԥсеит. Лыхькәа аашьтылҟәшәан, атыҟҳәа луаҭах дныконаԥка дцеит. Ари аҳ иԥа игәеиҭеит. Дааип игәахәын, акыргьы дылзыԥшит, аха лара дмааит. Дмааизошәа аниба, – Саникәа дмааикәа акрысфом, – иҳәан, акрыфара даҟәыҵит.

Аҳ иԥа анс аниҳәа, илыԥхьан, дааоналеит.

Акранифа ашьтахь аҳ иԥа Саникәа длацәажәеит, – бзиа бызбеит, бсыцымцар сыхәом, – ҳәа.

– Сара ҭаҳмада хәычык иԥҳа, аҳ иԥа сиатәашьаны сигоит ҳәа агәра ганы сызуццом, – лҳәан, мап лкит.

Аҳ иԥа анс иҳәеит , арс иҳәеит, аха илмузошәа аниба, – зегь дара роуп хаала бсыцымцар, бабгьы дысшьуоит баргьы мчыла бызгоит, – ҳәа диршәеит.

Анс даниршәа, – ибзиоуп нас, ианумуза, уара моакы уқәуп, уахьцо уца, ухынҳәны уанаауа иуасҳәап ажәабжь, – лҳәеит Саникәа.

Аҳ иԥа дазыразхан, ицыз 25-оык ауаа шицыз ашҭа дынҭыҵын амоа дыкәлеит.

Ашҭа данынҭыҵ, иоызцәа руазә ашәҟәы оны иитеит иаб изы, “абас ауп, ԥҳәыс дысҳәеит, дсыманы снеиуеит, ачара уеазыҟаҵа” ҳәа. Иаргьы дахьцоз дымцакәа даахынҳәын, днеит азҭаб лҷы.

Саникәа ишылымуаз мчыла лаб дааимпыцыкәкәааны ддәыкәыргалеит. Ус аҳ иԥа иԥҳәыс диманы днеит иаб иҷы. Иаб ачара иуит, жәаха-жәамш чаран.

Ус ишыҟаз аҳ иԥа аибашьраҟа ацара икәшәеит. Арра данца ашьтахь, ианагь иԥҳәыс лахь асалам шәыҟәкәа иоуан.

Ус ишыҟаз, аҳ ионы ионаз аҳҭыԥҳәыск аҳ иԥа иадрес еилылкааит. Нас даалаган, Саникәа илоызшәа, “Сара ачыдарақәа исымаз зегьы аамҵала исыман, исызҭаз исымырхит, суҭахымзар аоныҟа сцоит”, ҳәа лоуит.

Ара иҟала уи ауп, абни аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа аҳ иԥа бзиа дылбон, уи Саникәа диманаҵа арҭ реиқәшәара ҟаломызт, убри аҟнытә Саникәа лышьра дашьҭан, ма лҭархара.

Рқьтан дыҟан ҭакәажәы гызмалк. Ани аԥҳәызба 500 мааҭ аԥара ааиқәыршәаны, илыманы, абни аҭакәажә гызмал лҷы дцеит. Уа дахьнеиз дзышьҭаз мзакәа илалҳәеит.

Аҭакәажә ус лҳәеит:

– Саникәа дышьны, лшьала беыбкәабар, лара лхаҵа блеиԥшны бҟалоит, аҳ иԥа дааргьы, Саникәа бакәу ԥьишьоит, уаҳа биздырзом. – ҳәа.

Аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа анс анлаҳа, лҷаалхан, аоны дааин, оыцьа ачкәынцәа дылрацәажәан, иазхыхны, Саникәа лҷы илыманы днеин, дыдлыршьит. Ашьа иаалыҵцыз ала лара лҷылкәабеит. Ус аныҟала, уи зынза Саникәа длеиԥшхеит. Саникәа акошька дылкылрыкорын дылкажьны иара уа дыржит. Лара Саникәа луадаҽы даангылеит.

Ари аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа ашьыжьымҭан данаадәылҵ, Саникәа лакәыз ԥьыршьеит, Саникәа ҳәа дырбон.

Аҳ иԥа ани аиԥш асалам шәҟәы аниоу, ус иоуит: “Бара ачыдарақәа ибымаз (ахьы, аразны, бҽыҵа агьыл фоы бҽышәшәара) аамҵала ибыман, урҭ бымырхыргьы сара бшыстахыц быстахуп, баангыл, ԥьаргьы бымцан снеиаанза” ҳәа.

Анс ашәҟәы анлоу, дҟалоит лара дгәыргьатцәа, иаргьы дауеит дук мырҵыкәа.

Ашҭа данаатәалалак аҳ иԥа Саникәа илеиԥшхаз аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа дыкоы диԥылеит, усгьы иалҳәоит:

– Ишузызоыз аиԥш, ачыдарақәа исымакәаз зегьы сымҵит, урҭ аамҵала исыман, – ҳәа.

Ашьыжьымҭан анааша, акошька асаркьа ԥены, ҵәамахәк х-ҵәак ҽаны, икылҳәҳәо ишыҟаз аҳ иԥа иаԥхьа лара дааԥшны илбоит.

Аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа ари шылбалакь, доаҵкьаны дцоит ани аҭакәажә гызмал лҷы, иагьлалҳәоит илбаз.

Аҭакәажә ус лҳәоит:

– Убарҭ атцәакәа аҳ иԥа иҷихыр Саникәа дыбзахоит, убри аҟнытә иара имырбакәа атцәакәа ҽыхны, иара атцәаҵлагьы ашьапы ыҵхны, махәгьышьахәгьы акы аанмыжькәа ижәблы, уи атцәа Саникәа лгәы икәиааз ҵәоуп, уи атцәаҵла аиуа ԥьара мацәак анаанха лара лыԥсы ҭамлар ҟалом, – ҳәа.

Аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа данааи иара дҷыхахьан, уи алымҭала атцәакәагьы ибоит, иҷысхоит ҳәагьы далагоит, аха лара илузуам, иҷухыр уԥсуеит ҳәа иаҳәаны, дылжьоит. Нас лара даалаганы, аҭакәажә ишлалҳәаз аиԥш, атцәа дыԥлырҟоит, адац ыцыхны зегьы длырбылуеит. Атцәа ахьгылаз акәшамыкәша агаз ақәтәаны икыллыблаауеит, ҵәаҟьакгьы нмыжькәа.

Атцәа ԥҟаны иандыршьшьоз ҵәаҟьак амшәаны ақьаҳиаԥҳәыс лкалҭ илашәоит. Абни ақьаҳиаԥҳәыс лкалҭ атцәаҟьа илашәаз ганы амшын ихлыршәлоит, Саникәа бмызаит ҳәа ҳәаны. (Лара илдыруан Саникәа дшыршьыз).

Атцәаҟьа амшын ишынхшәалаз аиԥштцәкьа икәатахоит. Убри акәата амшын иахьхыу уахынла иарлашо иалагоит.

Ани аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа уахынла акошькаҽы дахьԥшо илбо далагоит абни алашара. Лара лҷынаханы, дыроегьых дцоит абни аҭакәажә лҷы.

Илалҳәоит уахынла амшын аҽы кәатак иарлашо ишылбо, длызҵааит абни иаанагозеи ҳәа.

– Уи закәу уи ауп, – лҳәеит аҭакәажә. – абни аҵәа аиуа ҵәаҟьак амшын ибцәыхшәалеит, ишыҟала сыздыруам, убри аҵәаҟьа кәатахеит. Убри ауп изырлашо, убри акәата бымшьыр, дыбзахоит Сарикәа.

Ани аҳҭыпҳәыс лыпҳа аҭакәажә лҽы дцацыпҳьаза 500 мааҭ лылҭон.

Аѡны данааи, аҳ ипа ус иалҳәоит: “Пҳызырла избеит абни акәата изырлашо иааны ҳаѡны, ҳгәара зегьы аблызшәа. Хымпада, ашәарыцаҵәа пшааны идуршьыроуп, мамзар уи ҳара ҳабылуеит”.

Иара ари апҳәыс илҳәаз хаҵаны иршьрацы акәата ауаа ашьҭеиҵоит.

Ауаа анашьҭала ипыруеит акәата. Ипырны ицаны аҵлақәа иреиҳау, абаґлачын иашҭа иҭагылоу аҷандар ацәқәан иқәтәоит. Убра аҭра ҟанаҵоит иара акәата. Иашьҭаз ирцәызуеит.

Абаґлачын уахынла ибо далагеит абни аҵла ацәқәантә алашара. Апапцәеи адикәанцәеи дрыпҳьаны иеизигоит абаґлачын. Абарҭ зегьы драцәажәоит, абни аилкаара иҭахуп, аха изеилкаазом.

Нас абаґлачын даацәажәан, ус иҳәоит: “Абни аҵла иқәланы убра алашара ҟазҵо еилызкаауа сара сбаґлачынра исҭоит” ҳәа.

Апапцәа, адикәанцәа абни аҵла ду ҳақәланы еилаҳкааауеит уа алашара ҟазҵо ҳәа иалагоит, аха азәгьы илшом.

Зықәрахь инеихьаз ҭаҳмада папык дыҟан. Уи арҭқәа раан аѡны дыҟамызт, данааи, иҟаз аниаҳа, дааит абаґлачын иҟны. Данааи, абни аҭаҳмада далагеит аҵла ақәлара. Ашьыжьымҭазы ақәлара иалагаз ашьыбжьон дѡеит аҵла ацәқәан. Уа данѡеи, акәата хпрааны ицоит, аҭра данынхыпшыла ѡ-кәтаґьк хны ибоит. Акәтаґьқәа иҷьыба иҭаҵаны, иманы длыбаауеит.

Данылбаа, абаґлачын иҽы днеины, аҵла ацәқәа кәатак аҭра ҟаҵаны ишыҟаз иҳәоит, иара данѡеи ихпрааны ишцазгьы иҳәоит, акәтаґьқәа илыбааигазгьы наганы абаґлачын ииҭоит. Абаґлачын акәтаґьқәа ипҳәыс илиҭоит. Ипҳәыс урҭ наганы, аҟыз ихҵаны илымаз, иаҵалҵоит.

Аҟыз иаҵаз акәата кәтаґьқәа рыҽҳәара анааи, ѡыҷьа ахәыҷқәа ргәылҵоит. Арҭ ахәыҷқәа абаґлачын ипҳәыс илаазоит. Ирызҳаит, идухеит арҭ. Абаґлачын па заҵәык иакәын имаз, абар уажәы хѡык апацәа иауит.

Ныҳәак аены апапцәа зегьы еизаны, абаґлачын иҽы ишыҟоу анҭ аҷкәынцәа еиқәпоит. Абаґлачын ипаҵәҟьа дкаҳауеит.

– Сҟыз апацәа сыҷкәын дкарыжьт, – иҳәоит абаґлачын. Ари раҳауеит аҷкәынцәа. Уи ираҳаз иахырҟьаны ибналоит.

Амѡа иқәлеит рхы ахьынахо ицарц. Урҭ амѡа иахьықәу ран (акәата) дырхылапшуеит дрымбоны, агәапҳара рылҭоит, раб дахьынхо ахь амѡа ақәлара.

Анҭ аҷкәынцәа раб (аҳ ипа) иѡны иазааигәуа ианалага, ран дрымбо днеин, аҷкәынцәа рыпсы ахьҭаз иааҭыхны, рѡыҵрақәа иамалдоит, уа рыпсы еиҳа иахьчап ҳәа.

Ус шьыбжьонк иҭалоит раб иашҭа. Урҭ зегь рапҳьа ибоит рабду, аха иалидыраауеи арҭ имаҭацәа шракәу.

Абду днырпыланы дразҵааауеит: – Шәани шәаби зусҭда? – ҳәа, аха – иҳаздырзом, – ҳәа иарҳәоит.

Абду иҷкәын даапҳьаны, – уара хшара думазам, абарҭ ахәыҷқәа ҳашьҭрым, иаанкыл, пацәас иҟаҵа, – ҳәа иеиҳәоит.

Аҳ ипа ари дақәшаҳаҭхоит, ахәыҷқәа идикылоит, аха ани аҳҭыпҳәыспҳа гәрамгарҭас илкуеит. Лҽынаханы дцоит ани аҭакәажә лҽы, ѡышә мааҭгьы лылҭоит. Нас илалҳәоит, абас: – Ѡыҷьа ахәыҷқәа ҳзааит, измааноузеи? – ҳәа.

Аҭакәажә ус лҳәоит:

– Урҭ ахәыҷқәа Сарикәа данышәшьоз, лцәа лтәымкәа дыҟан, ѡыҷьа ахәыҷқәа лымгәаҭа иҟан; абни аҵәаҟьа икәатахаз, ѡ-кәтаґьк аҵан, убарҭ иргәылҵыз роуп абарҭ ахәыҷқәа, ибшьыроуп, мамзар, бара быршьуеит. Шьышьас ирымоу уи ауп; ажьыхҵә ршны рѡыҵра иҵыбшьыр ипсуеит.

Аѡны данааилак акьаҳиацәа мазала драцәажәаны, 500 мааҭ рыҭаны, ирымҳәаратәа иҟаҵаны, ажьыхҵәы ршны, рѡыҵра иҵышьны, идлыршьуеит.

Ашьыбжьон аазоны аипш, ахәыҷқәа шыпсыз гәеиҭеит аҳ, аха ус иаарықәшәаны ипсыз ҷьишьеит, ишшьу издыруам, даара игәы иалсит, ихьымзґишьеит ирыхь имбазакәа иахьыпсыз.

Аҳ ахьтәы кәыбақәа дирҟаҵеит. Ахәыҷқәа акәыбақәа ирҭаҵаны, иганы, ауахәама иҭаиргылоит. Урҭ рҽы жәаха-жәымш апсы дыржзомызт, ус ҵасс ирыман.

Иасыуаха, апапцәа иеиҭакны ауахәамаҽы ицаны, ауыха шаанза ирхапҳьон.

Уахык ус папык дшырхапҳьоз, ауахәама ацәқәа ааимҟьан, пҳәыск дааѡнапалеит. Апап дгачамкны, ипсы илшәшәаны дкаҳаит, аха ани апҳәыс лыбжьы иаҳауан. Апҳәыс, – шәан, шәан! – ҳәа дҵәыуан, лкалҭ шьҭыхны илкын, лылаґырзқәа илҽышәшәоз ишаалҽшәалак ипарахон, лкалҭ илапсон, илҽышәшәоз ауардагьы лкалҭ ианыпсалон. Анша, ани ауахәама ацәқәа ааимҟьахын, апҳәыс дцеит. Апапгьы аѡныҟа дцеит, аха дзыпсахыз иѡыза иибаз иеиҳәазом.

Адырѡаухагьы паса дшааиз аипш, даахт ани апҳәыс, апапгьы ипсы маҷхоит, аха лҵәыуабжьы еилиргоит, лылаґырзқәа шпарахо ибоит. Аншах, апҳәыс дышцац дцоит, аха уардк лцәкашәаны акәыба иавашәоит, уи апап игәеиҭоит, ашәҟәы иагәылаҵаны игоит.

Ари апап ашәҟәы иагәылаз ауард абаґлачын игәеиҭан, – ари сара истәуп, исуҭароуп, – ҳәа апап дикуеит, аха апап иуам. Еимаркуеит. Арҭ реимакра иҟалаз аҳ иарҳәоит. Аҳ уи ауард иара ирымихуеит. Аҳ ауард дафыѡуа дышгылоу ипа дааиуеит. Ипа ауард аниба, иразанак идыруеит уи Сарикәа луард шакәу.

Ари анидыр, иаб дизҵааит: – Ари ауард узҭада? – ҳәа.

Аҳ иԥа иеиҳәоит, ари ауард апапи абаҕлачыни ианеимарк, иара ишырцәигаз, аха убри аиԥш фҩы хаа змоу уард шимбац.

Аҳ иԥа иаразнак ани ауард аазгаз апап дишьҭалт, диԥшаан иирҳәеит иибаз шибаз, ишиаҳаз зегьы. Ауыха ани апап диманы, уарҳалк аашьҭыхны ауахәамахь дцоит.

Ауарҳал инеигаз кәынҭхәк аҽы икнаҳаны, иара убра дцәыцатәаны иеицәахуеит.

Ани аԥҳәыс ауыхагьы дауеит, дшаац аиԥш, ауахәама ацәқәа ааимҟьаны даақнаԥалоит, дышцәыуац еиԥш атцәыуара далагоит. Аҳ иԥа идыруеит Сарикәа шлакәу.

Аҳ иԥа ашырҳәа даацәырҟьаны, дааимлагәа дикуеит Сарикәа. Даниклакь, лара деилашәоит, ддаҕьхоит, дматҳоит, дшышкамсхоит, дызлацалак дицәцарц лҽазылкуеит, аха дишьҭуам. Данимышьҭлакь, дуаҩхоит.

Аҳ иԥа даацәажәан ус леиҳәеит: – Абарҭ ахәыцқәа рыԥсы бызҭамцозар, баргьы бысҭахым, сыхгьы сҭахым, боусышьҭуеит, иахьыбҭаху бца, – ҳәа.

– Ариаҟара санургәаҟ, уажәшьҭа сабацахуа, урҭ рыԥсы аҭацара сылшоит. – лҳәеит Сарикәа. Даалаганы ахәыцқәа рыԥсы ҭалцоит, рыԥсышьа лымдыруази. Уи ашьҭахь еибаргәыргьо аҩныҟа ицоит. аха иара ани аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа лахь дцазом.

Аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа ауыха лхаца данымаа, акы шыҟалаз гәрамгарҭас илкын, ани аҭакәажә лҽы дцахуеит аԥара лыманы. Аха аҭакәажә иҟалақәаз зегьы лдыруан аҟнытә длыдлымкылт. – Баргьы саргьы ҳаршьуеит шьҭа, – анылҳәа, дхынҳәны аҩныҟа дауеит аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа.

Сарикәа илҳәоит лара дшыршьыз, лшьала аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа лыҽшылкәабаз, нас лара дышлеиԥшхаз уҳәа, иҟалақәаз зегьы; урҭқәа зегьы лара доуҳала илдыруан, арахь иара иаҳәара дақәиҭымызт акәымзар.

Аҳ иԥа ауаа дәықәцаны, ани аҭакәажә дааигоит.

Усҟан ани аҳҭыԥҳәыс лыԥҳа дыбналоит. Аха ауаа лышьҭацаны дыкны даадиргоит.

Аҳ иԥа иуаажәлар рахь адырра ҟаицоит: – уардыни камбашьи змоу зегьы уардынк-уардынк амҽы сзаажәга. – ҳәа.

Шә-уардынк ааргоит. Абни амҽы иааргаз агәҭаны ани аҭакәажә гызмали аҳҭыԥҳәыс лыԥҳаи агәылаҽаҳәаны, ԥуҭ ҩажәа агаз ақәтәаны, амца ацраҵаны ирбылуеит.

Аҳ иҭацеи имоҭацәеи рыԥсы ҭаны ианиоу, даара дреигәыргьоит, чара иуеит, жәра иуеит, дгәыргьоит, дкәашоит.

– Саргьы убра сыҟан, ачара сфеит, – иҳәеит Ламшьаца Бераиа Рашьыҭ-иԥа.

197. ХҨЫК АҬАЦӘА

Азә дыҟан. Уи ауаҩ хҩык аԥацәа иман. Аб ҵәак еиҭаҳаны иман. Абри атәа ахьеиҭаҳаз ҿнак даннеи, атәа еиҭаҳаз аҿы ԥшьбаҟа, хәбаҟа ҵәа ҿаны ибеит. Аб адырҩаены атәаҿы даннеих, атәақәа иҿаз акгьы имбеит. Ари аб уамашәа ибеит, аха иҟаиҵозеи. Адырхаены аб итәаҿы даннеи, жәабаҟа ҵәа ҿаны ибеит.

– Абри атәаҵла атәақәа иҿало уахынла акы иафоит, уаха уара иҷаԥшьа, уаха урҭ акы иафар, уара уаҳа аҩныҟа умаан, ухы ахьынахо уца, – ҳәа иԥа аиҳаб иеиҳәеит.

Аԥа ауыха атәа иҷаԥшьон, аха атәаҵла иҿаз атәақәа акы ааин ифаны ицеит, иара имбазеит. Ачкәын иаб иеиҳәаз имдыруази, дыкәҵны дцеит.

Анааша, атәагьы ыҟам, иԥагьы дыҟам.

Аб уи адырҩаены атәаҵлаҿы даннеи, жәабаҟа ҵәа ҿахыуп. Аб дгьажьын аҩны дааин иԥа аиҳабы иҵкьыс еиҵбыз дааиԥхьан, ус иҳәеит:

– Уаха уара абри атәаҵла иҿоу атәақәа хьча, уаха урҭ акы иафар, уара аҩныҟа уаасышьҭуам, иахьыуҭаху уца!

Анааша, аб атәаҵлаҿы даннеи, ҵәакгьы ыҟам, иԥагьы дыҟам. Иҟаиҵоз, аҩныҟа днеит.

Аб адырҩаены атәаҵлаҿы днеизар, жәабаҟа ҵәа ҿахыуп. Уи иҷкәын аиҵбы дааиԥхьан, иеиҳабацәа ишреиҳәаз аиԥш иеиҳәеит.

– Ибзиагәышьоуп, – иҳәеит аԥа.

Аԥа еиҵбы ауыха аныхәла, днеин атәаҵла дыҟәтәеит. Дшыҟәтәаз, ашарԥазшәа хьтәы ҵыск ааит, атәаҵла иаакәтәан, атәақәа сфоит ҳәа аеаназнакы, ачкәын атыс скуеит ҳәа аԥырҳәа инапы аҿанынаирха, атыс атыхәа ааиԥыхьашәан, илалижәеит, аха иара цеит. Анша, ачкәын ахьтәы ҵыс ахьтәы ҵыхәа иманы аҩны дааит. Аб ари аниба, деигәыргьеит, – ҳаит, суркьаҭеит. – иҳәан, иԥа дгәыдикылеит. Ачкәын иаб ус иеиҳәеит: – Усыркьаҭазар, акы еиԥшымкәа суҳәоит, аԥара суҭар, сашьцәа срышьҭаланы исыԥшаауеит, – ҳәа. Аб иԥа ииҳәаз дазыразхан аԥара заҟа иҳәаз иитеит. Ачкәын аԥара аниоу, иеы кәадырны дҩакәтәан, сашьцәа сыԥшаауеит ҳәа амҩа дыкәлеит. Ус даара акыр дныҟәахьаны, дышнеиуаз, иашьцәа дрыкәшәеит. Дрыкәшәеит, аха ирыцхахәха, ирфо рымамкәа, иржәуа рымамкәа ҵлак ашьапаҿы иыштәаз дынрыдгылеит.

Ачкәыни иашьцәеи анеибаба еигәыргьеит, игәыдибакылеит. Уи ачкәын иашьцәа иманы, ԥатасарҭак ахьыҟаз иган, рыхҟәа ирҟәыдит, рԥатақәа исеит, акрырҿеиҵеит, акрыдиржәит, аԥара имаз зегьы риҭеит. Нас иара, – сара итцегь ныҟәара сцоит, – иҳәан, иашьцәа ааныжьны амҩа дыкәлеит. Амҩа дыкәланы дышнеиуаз акәымкәа, хы-мҩак ахьеихагылаз днанагеит. Амҩақәа руак ус анын: “Абри амҩала ицаз, дыԥсуеит” ҳәа, аҩбатәи амҩа ианын: “Абри амҩала ицаз, агәылшьап дафоит” ҳәа, ахԥатәи амҩа : “Аабри амҩала ицаз, абга дафоит” ҳәа.

Ацкәын длатәан, даара акыр дхәыцит, мҩас дызлацарыз азы.

– Ных, агәылшьап сафар аҵкьыс, ианаму абга сафааит, – иҳәан, абга амҩа дықәлеит.

Ацкәын аеы дақәтәаны абгаҽы даннеи, абга ааимҵасын, ацкәын иеы афеит.

– Абга, абаапсы сара сумфан, – ҳәа даҳәеит.

– Усфом, акы уасҳәоит иуылшозар, – аҳәеит абга.

– Сымфакәа сыпсы еиқәырха, исылшо ала схы акы саигзом, – иҳәеит ацкәын.

Абрагьы-абрагьы хьынҵыпак дынхоит, уи рашьк имоуп, убри ирашь сзаагар, усфом, унсыжьуеит, – аҳәеит абга.

– Ус акәзар, суықәртәаны сга, – иҳәеит ацкәын.

Абга азырзхан, ацкәын аҟәаҟәа даақәнартәан, абни ахьынҵыпа арашь змоу иахь амҩа иқәлеит. Ишнеиуаз, арашь змаз ахьынҵыпа дахьынхоз инеит, аха арашь ахьҽаҳәоу унеир, аҵәҵәа абжьы ахьынҵыпа дахьыҟоу игоит, уи ала ахьынҵыпа идыруеит ирашь аҽы азәы дышнеиз, аха уи ацкәын иалидырааузеи. Ацкәын арашь ахьҭакыз даннадгыла, ахьынҵыпа иеы аҵәҵәабжьы аагеит. Ахьынҵыпа, аҵәҵәа абжьы анга, дааҧшит. Ари аныҟала уахынла ауп. Аҵәҵәа абжьы ахьынҵыпа иаииаҳа, дгылан, ацкәын дикит. Даник, дизҵааит, – Иуҭахузеи? –ҳәа.

– Абри урашь збар сҭахын, – иҳәеит ацкәын.

– Арашь абара акәмызт узышьҭаз, арашь агара акәын узышьҭаз, аха ускит акәымзар. Арашь акәзар иуҭаху, иуысҭоит, абригьы-абригьы адгьыл аҽы дауцәак нхоит, урҭ иаҳәшьа заҵәык, ссирзак дрымоуп, убри пҳәысс дысзаагозар, – иҳәеит ахьынҵыпа.

Ацкәын абга дақәтәаны адауцәа рҽы дцеит, ашара пытк шагыз. Ацкәын адауцәа раҳәшьа дахьышьҭаз днеин, дымҵарсны, абга длақәыртәаны дааиехьынҵаны ахьынҵыпа иааигәара днеит. Уа иаангылан, ацкәын абга длацәажәан ус аҳәеит:

– Уара упҳәызбоушәа пҳәыс маҭәала уееилаҳәаны, абри адауцәа раҳәшьа лоуп ҳәа ахьынҵыпа унаганы уисҭап, нас уи ирашь сара исиҭар, абри апҳәызба сара бзиа дызбеит сара дызгон арашь дҩақәыртәаны; ҳара ҳанцалак, нас уара ахьынҵыпа ушыбгоу идырыр, уникылар ҳәа ушәоу, умцари, – ҳәа абга даҳәеит. Абгагьы ацкәын ииҳәаз иакәшаҳаҭхеит.

Адау пҳәызба цьара дааныжь, уи лымаҭәақәак илшәымкәа илымаз абга инашәцаны, иманы днеит ацкәын ахьынҵыпа иҽы. Ари аныҟало уахынла ауп. Ацкәын ахьынҵыпа иҽы даннеи, ахьынҵыпа ддырҽыхеит. Ахьынҵыпа дангыла, ацкәын ус иҳәеит:

– Абар, адауцәа раҳәшьа дузаазгеит, ҳазлеилазахьаз ала, урашь шьҭа сара истәуп, амала адау ҭыпҳа дааҧсаха дыҟоуп, уаха лыпсы лшьароуп, лымацара уадак лыҵ, сара сцеит, уцх аабзиахааит, – иҳәан иҽынеихеит.

– Уаргьы уааҧсаха уҟами, уаангыл, уҧсы ушьап, уаҵәы уцап, – иҳәеит ахьынҵыпа, аха ацкәын иауиуыхуаз, дцеит.

Ахьынҵыпа абга наганы аиарҭа ҟаҵаны иахьыҟаз ауадаҽы, – абра быпсы шьа, – ҳәа иҩнеиҵеит.

Аиашазы, абга караха иҟамзи. Ҩыцьа дуззакәа аҟәаҟәа иқәыртәаны иаанагон, аиарҭа аҽныкәнажьын, ашарҧазынза апсы ашьеит, шауа иналага, иҩагылан, амаҭәакәа иашәыз ашәыхны инкажьны, алакәа цырцыруа ашә аартны ианындәылҵ, ахьынҵыпа дгәаҟуа, длеиҩеиуа, шаны адау пҳа снаҷҽаҧшындаз ҳәа дшыпшыз, абга алакәа цырцыруа данынхыпшыла, ииуа, ииҳәо, дахьыҟаз изымдыруа длеилыууа дцеит. Уи аамҭазы абга ахьынҵыпа иҩивасны, ес уцаргьы уца, иныла шәкәа ицеит.

Абга ацкәын ишьҭа ихыланы аҽынанахан, ихьзеит, еицны ишнеиуаз, абга ахьтәаз амҩаҽы инеит. Уа ианнеи, абга уа иаангылеит, аха ацкәын саркьак инаҭеит. – уара цәгьарак уанакәшәо абри асаркьа уахәаҧшыр, усҟан сара издыруеит иҟалаз, снеины суцхраауеит. – ҳәа иаҳәаны.

Ацкәын иҧҳәыс арашь дақәыртәаны, иара длыехьныланы ишцоз, ацкәын иашьцәа рҽы ииаит.

Ацкәын иашьцәа рашьа итцашьыцны, дышьны иҧҳәысгьы ирашьгьы дара иргаразы рызбеит. Ишырзбаз иагьыҟарҵеит, рашьа дыршьит, дыржит, аха уи абга инаҭаз асаркьа адау пҳәызба илыман, аха асаркьазы абга иаҳәаз лгәаламшәеит.

Аишьцәа рашьа даныршь, иҩықәлан рыҩныҟа ицеит, азҕаби арашьи рыманы. Аҩны ианнеи, аиашьа еиҳабы ани адау ҭыпҳа агәыргьын лхатцаны пҳәысс дигаразы ауахәамахь ицеит. Агәыргьын ахатцара ианалага, апҳәызба асаркьа лгәалашәан дахәаҧшит. Адау пҳа асаркьа данҧшы, иҟалаз абга иадырын, иаразнак, али-пси рыбжьара ацкәын дахьжыз ииаин, иҧсы ҭанатцан, азқәа дықәыртәаны, даманы, иаразнак, агәыргьын ҟарҵаанза ауахәамаҽы днанагеит.

Уажәы ара ассир ҟалараны иҟоуп. Абга неин адау ҭыпҳа даанаган ацкәын диванаргылеит, – аа, ари уара уоуп дзыпҳәысу, агәыргьын шәхашәҵа, – ҳәа.

Агәыргьын рхарҵеит. Агәыргьын анырхарҵа, абга ус аҳәеит:

– Арҭ уашьцәа ааганы сцыхәа иадҳәала, абра пытрак снеи-ааишт, – ҳәа.

Ацкәын абга ианаҳәаз, ишианаҳәаз иҟаиҵеит. Нас абга апҟацаҳәа инатцҟьан ишнеиуаз, уа атцла игылаз атцыхәа иадҳәалаз ианнаҟьан, ицҟьа иҟанатцеит, иашьит, нас иаргьы аҭыпҟ ашҟа ицеит.

Ацкәын иҧҳәыси иареи ааизынхан, изаманаха инхо-инҵуа иҟалеит.

198. ҨЫЦЬА АИШЬЦӘА

Иҟан ҩыцьа аишьцәа, урҭ аҩыцьагьы арахә ирыцын. Арахә иахьрыцыз руазә маҭык ишьит. Амаҭ анишь, гәылшьап дук ааин амаҭ зшьыз даманы ицеит. Агәылшьап цо, аҧкәын дашьҭаны дцо, ишнеиуаз, хаҳә дук инадгылеит. Ахаҳә агәылшьап иҩышьҭнахын, аҧкәын наҟ дҭанаҵеит. Аҧкәын уа дааныжьны агәылшьап цан, аҧсуа маҭәала – кәымжәыла, кабала аҿеилаҳәаны иаҧсыуаха ииаит, уаҩпсҵас ицәажәоит.

Анс аҿеилаҳәаны ианааи ашьҭахь, – уаала аҩныҟа, – аҳәан, аҧкәын даманы идәыкәлеит. Ишнеиуаз агәылшьап аҩны инеит, уи аҩны ҳара ауаа ҳаҩны еиҧшуп. Аҩны арҧыс заманак диоуп, дгәаҟуеит, дҟәаҟәаны дыҟоуп, аҧсра даҿуп. Дыҧшызар, арҧыс иан, “сзушьзеи нан, сзушьзеи нан!” ҳәа дгьаҵәыгьаҵәуа аҧкәын дааидгылеит.

– Изакәызеи, изузеи? – аниҳәа, – иушьыз, иуҟәаҟәаз сара сыҧкәын иоуп, далумыргар схы удсшьылоит, – лҳәан, арҵәааҳәа дыҳәҳәан аҧкәын дылкит.

– Сызмаҭәоузеи, иахәшәузеи? – аниҳәа амаҭ зшьыз, аҧкәын даазгаз агәылшьап, уажәы иуаҩу ус аҳәеит:

– Сара издыруеит уи далзырго ахәшә, узаазгазгьы уи азоуп, уи аҧшаара уара иуылырша. Усҭ, абри асаркьа, абри иадыруеит уи ахәшә змоу; уи зхаҵа ида хаҵа дызмам лкыкахш ауп. Аҳәсақәа уанырыдгылалак абри асаркьа уаҧшыр, заҟаҩ хаҵәа лымоу лыдгыланы иунарбоит. Азәы ида дыздгылам, уи лхаҵа ида хаҵа длыздыруам, убри лкыкахш ауп сашьа далзырго, убри улырша, – аҳәеит агәылшьап-уаҩпсы.

Уи ашьҭахь, аҧкәын асаркьа иманы амҩа дыҟәылт, агәылшьап уи иахьҭалоз ахаҳә аҽы дааганы ахаҳә шьҭыхны данаунажь.

Уажәы ана аҧкәын дцоит, дцоит асаркьа иманы, уа днеины асаркьа даҧшуеит, ана днеины асаркьа даҧшуеит, аха асаркьа инарбоит урҭ зегьы рхаҵәа рыда даҿеа хҩык, ҧшьҩык ахаҵәа шрыдгылоу. Уи уаҳа наилымшахуа адуней дакәшеит, аха иитахыз имоуит. Нас дгьажьны амҩа дыҟәлеит. Ус дшааиуаз бнак аҽы азәы дшынхоз ибан, уа днеит. Хәыцык дҵәыуеит, ахәыцы иан ус лҳәоит:

– Ахәыцы, уаҟәыҵ акәымзар, уаб дымсааит цәгьала ушыҟасҵо!

– Ҟаҳ! Абри зхаҵа дызныкәуа ҧҳәыс цқьак лакәзар ҟалап, – иҳәан, аныҟәаҩ исаркьа днанҧшызар, лара лхаҵа ида уаҩ динамырбеит. Нас ани аҧҳәыс илеиҳәеит дзыкәшәаз, дзышьҭаз зегьы, дагьлыҳәеит, иҟалозар, аҵәыца бжак лкыкахш илҭаразы.

– Акыкахш зызкыу аазароуп, аха иҧсуа дарбзозар ишҧаусымҭо, – лҳәан, аҵәыца бжак лкыкахш илҭеит, иаргьы длаҭабуан, иманы амҩа дыкәлеит. Дышнеиуаз дахьҭыҵыз ахаҳә аҽы даннеи, агәылшьап ааин, ахаҳәҩоышьҭыхны, наҟ дҭанагалеит. Аҩны ианнеи, ахәшә иааигаз ачымазаҩ ихьыршьын, далнаргеит, дыбзиахеит.

Ачымазаҩ даныбзиаха, абни аҷкәын аҩныҟа ацара иҭаххеит. Ибзиахаз аҷкәын ацара шиҭахыз анеиликаа, ус иеиҳәеит:

– Аҩныҟа ацара шуҭаху анидырлак, сашьа аҧара рацәаны иуиҭоит, аха иумган, имацәаз уаҳәа, – ҳәа.

Аҷкәын аҩныҟа дцар шиҭахыз аиҳабы идырит, ианидыр, – уара сара сеиҵбы душьын, аха дагьалургеит, убри аҟнытә аҧара заҟа уҭаху усҭап. – иҳәеит. Аха уи аҧара мап ацәикит, – Акыр суҭар уҭахызар, сара исҭаху уара иумоу амацәаз ауп, уаҳа акагьы згазом, иузыгәаҵуазар уи сыҵ, мамзар сцоит, – иҳәан, аҷкәын ддәыкәлеит.

– Амацәаз ҳәа зызбахә уҳәаз ада сара схәарҭазам, уи уыстар, сара сабацо, егьирахь иуҭаху, заҟа уҭаху усҭоит амацәаз ада, – иҳәеит аиҳабы.

– Ус акәзар, шәымш аабзиахааит! – иҳәан, аҷкәын имҩа дыкәлеит.

Аҷкәын дандәыкәлаҵәкьа, аиҳабы имхацәгьахан, – ари аҟара абзиара сзызуз игәы нсырхарым, – иҳәан иитеит, усгьы иеиҳәеит:

– Уара абра уахьынзаҟаз, сара уара уадгьыл аҽы сцакәахьеит, уара уаби уани ҧсхьеит, иуцәызззарым, аха абри амацәаз убас иҟоуп, аҧсы ианынаихьушь, иаразнак иҧсы ҭанаҵоит, удыруазааит.

Абарҧгьы иеиҳәеит, амацәазгьы иҭаны, нахьхьи ахаҳә аҽы днаганы, ахаҳәҩоышьҭыхны, адәахьы днықәҵаны, даахынҳәит.

Аҷкәын иахьа днықәо, уаха днықәо, амҩа даара акыр дықәхеит, аха ииулак аҩны дааит. Аҩны дахьааиз, иҩны игәара зегьы былхьан, иани иаби ҧсхьан, аха иахьжыз амацәаз имаз рыгәкәа ианықәишь, рыпсы ҭалеит. Ҭлак ахьгылаз днеины амацәаз анынахьишь, здаҟамыз аҩны гылеит, ргәара азна арахә – ажәкәа, акамбашьқәа, аеқәа, ауасақәа, аҧмақәа, акәатақәа, агәагәшьқәа еилыбзаауа иааҭалеит. Уи нахыс ибзиахәха иҟан; аҷкәын ҧхәыс дааигеит, аҧацәа, аҧхацәа ихшеит.

Ус ишыҟаз агәылшьап аиҳабы зны абни аҷкәын иҽы иааит, аха дуаҩпсханы, аҧсуа маҭәа ишәны.

Аҷкәын исас ачара изиун, пату иқәиҵеит, дцо даналага, ани амацәаз иитаз ҵәахны имамзи, иаацәырганы, аҧсшәа аххәааны шьҭахьҟа иитеит.

199. АҲ ИЗЫХЬ

Аҳак дыҟан. Абри аҳ зыхь бзиак иман. Уи аҳ есышьыжьымҭан абни изыхь аҽы дцаны иҽы зәзәа, инапы зәзәа, анцәа диҳәаны, азыхь ыжәны аҩны дааиуан.

Абас ишыҟаиҵоз, ҽенак азы зжәуеит ҳәа ихы ларҟәны азы иҧышә нзааикылоны аиҧш, азыхь аҵахьынтә акы ижакьа акит. Сжакьа зкыз

иамсхуеит ҳәа анс-арс иуит, аха ирҭәҭәаны иакит. Уи аамҭазы азы аҭахьтә бжьык ааиаҳаит; уи абжьы ус аҳәон:

– Уара иузымдыруа, аха бзиа иубо дсыумҭар уоусыжьуам, – ҳәа.

Ани аҳ дхәыцт, деиҭахәыцт, аха игәы иаламшәеит ари закәыз.

– Абригь-абригь аамҭазы сара уара уҿы снеиуеит, усҟан иудырп, иугәалашәап, иагьсуҭап, – аҳәеит аҳ ижакьа зкыз.

– Ибзиагәышьоуп, – иҳәеит аҳгьы. Нас ижакьагьы аунажьуеит.

Аҳ длатәан, даара акраамҭа дхәыцуан, – абри исаҳаз иаанагуазеи? – ҳәа. Дхәыцуа дшааиуаз, игәалашәеит ари иаҳаз иаанагоз. Уи закәу уи ауп, ани аҳ иҧҳәыс деимгәадузаарын, убри илхшо 18 шықәса анихыҭлак, абни дииҭараны акәзаап ари иаанаго.

Аҳ иҧҳәыс лхшараура аамҭа анааи, ҧа длоуит. Акыр бжьысит, уи дхаҭахеит, ҿеыжәло ҿеыжәҭуа дҟалеит, 18 шықәса дырҭагылт.

Ҿнак зны, шьыжьымҭанк, абри аҷкәын ҿеыжәлан дышнеиуаз, абни иаб ижакьа зкыз ахаҭа диҧылт. Аҧсшәа анеибырҳәа, – уаб дабаҟоу, ауал сызиқәуп, абригь-абригь аҿны саауеит, исуҭароуп ҳәа сызиоуҳәароуп. – иҳәан, дхынҳәны дцеит.

Аҷкәын аҿны данааи, иаб дизҭааит. – Абригь-абригь ауаҿ итәны уал уқәума? – ҳәа.

– Исықәуп, ииашоуп, аха исықәу сшәо сыҟам, уи ауал ҳәа дызҿу уара уоуп, уара уигарацы ауп ишыҟоу, аха уи уара усызиҭом, – иҳәеит аб.

Абар, аҿҳәара ааит, аҳ ижакьа зкыз иҟаиҭаз. – Суал иуқәу сзааҭи, мамзар суабашьуеит, – ҳәа ааицҳаит уи. Иазаауази, аҷкәын дымцар ада ҧсыхәа амамкәа иҟалеит.

Аҳ ауахьад изанын, аҿы бзиақәагьы иман, аха абни аҷкәын дахьцо дақәтәаразы, абни ауахьад далаҧшын иреицәаз ҿеанк рылихит.

– Ас зуузеи, ҿы бзиак дақәумыртәоз? – рҳәеит ауаа, аха имуит.

Аҳ иҧа данеыжәлоз, ибзыцәашь рашьк дақәтәаны. – уахьцо суыцымцар зуам, – ҳәа диҷеыжәылт.

Амҿа иқәланы ицоит. Ус ишнеиуаз, аҳ иҧа иҿыза ирашь гылан, даҿа рашьк ҧшааны дақәтәеит. Ани аҳ иҧа дзықәтәаз аҿан шцац ицоит.

Ишнеиуаз мшын хықәк иазынаҧшо инеит. – Уара ара уаангыл, уаҳа узцом, ари урашьгьы гылт, – иҳәан, иҿыза уа дааныжьны, аҳ иҧа ддәықәылт. Ус амшын ахықәан днеит. Данынаҧш, жәааҿык азҭабцәа рьешыркәабоз ибеит. Иҿы ҷьа иааныжьны, шьапыла иҿынеихан, анҭ рымаҭәақәа ахьышьҭаз днеин, азҭабцәа руазә лымаҭәақәа изан, атрышә дасит. Атрышә данас, зегь рымаҭәақәа аашьҭыхны амшын реалаҧсаны ицеит, ани змаҭәақәа игаз, дзымцо дықәхеит, амшын дызҭамлеит.

Лара дзымцо данықәха, лымаҭәақәа иманы лара лҿы днеин, – шәабатәиқәоу? – ҳәа длызҭааит.

– Ҳара амшын аҭантәи аҳ иҧҳацәа ҳауп, сара реиҭба соуп, сымаҭәақәа ануга, сзымцеит, сынхеит, егьырҭ аҿныҟа ицеит, – лҳәеит.

Арҭ еицәажәо ишааиуаз, бзиа еибабеит.

– Сара саб бара баб итәны ауал иқәын, уи ашәаразы шәаб иахь сцоит, – иҳәеит аҷкәын.

– Аҳаҳаи, акы уацәымшәан, сара узгоит саб иахь, – лҳәан, длыманы ддәықәлеит. Ус лаб иҿы инеит.

– Уа бзиала уаабеит! – ҳәа диҧылеит амшын аҭантәи аҳ. Длаганы дладыртәеит. Афатә, ажәтә дырхиоит: рхәы ианахатәалакь, ауал ирбжьаз алацәажәара иалагоит. Аҳ ус иҳәоит:

– Уара уаха уҧсы шьа, уааҧсаны уҟоуп, уаҭәы ашьыжымҭан сызузҭаақәуа рҭак анузыҟамҭа, иумбои нахьхьи ахқәа ихарҧоу? Абна 99 хы ыҟоуп, уара ухгьы убра иахасырҧоит, – ҳәа.

Ас аниеиҳәа ашьҭахь, дышьҭарҭеит дхагаланы уадак аҟны, аха игәы рҭынчны дызлацәозеи, уаҭәы дзықәшәо издыруам, дазхәыцуеит.

Ус дшышьҭаз, ани аҧҳәызба даазгаз, дымҭхан дҧырны днеит абни арҧыс дахьышьҭаз, уа даннеи дуаҿҧсхахт.

– Уаҭәы шьыжьымҭан аншалакь, ҳара ҳаб иҧҳацәа ажәааҿыкгьы ҳаидыргыланы ҳиргылоит, ҳара ҳазынтәыкгьы ҳаиҧшуп, уаҿы ҳаизеиҿдырааya ҳаҟазам. Саб ус уеиҳәоит: – Абарҭ уаарылаҧшны, унеины уара уаазгаз реиҭба далх, – ҳәа. Убысҟан, сара сызлаудырша уиауп, сара сызшьапык ҳаб иахь иазырхашәа исыргылоит, убри ала судыруеит, унеины саарылухуеит. Убра уи ала уицәцоит, мамзар ухы хҭәаны абанҭ иуирбаз ахқәа рҿы иҟаиҭоит, ашә-хыкгьы назоит. Шьҭа уҭынчны уцә, ашара узгәырҭьарахааит! – лҳәан , дырҿагь дымҭхан, лҭыҧ ахь дцеит.

Ианша, ани аҳ иҧҳацәа ажәааҿыкгьы, еиҳаба еиҭбала акәымкәа, еилаҧсаны иргылеит, дара ус уахьрыхәаҧшуа еиҿдыраашьа рымам, – иеиҧшуп. Нас арҧыс дааиҧхьан, – унеины абанҭ сыҧҳацәа унрылаҧшны, аиҭбы дрылх, данузымдыр, ухы аҭыҧ уасҳәахьеит, – иҳәеит.

Арҧыс данынрылаҧш, аиҭбы лшьап ргылашьала иаразнак дгәеиҭеит.

Ашырҳәа днеин, – абри лоуп уҧҳацәа реиҭбы, – иҳәан, даарылхны длаиргылеит.

Аҿны ус дырхәлоит. Аныхәла ишьҭалоит, ани арҧысгьы дцаны иуадаҿы дышьҭалоит. Дшышьҭоу акәымкәа, ани азҭаб аиҭбы дымҭханы дҧырны дааихуеит ани арҧыс дахьышьҭоу, усгьы иалҳәоит:

– Уаҭәы шьыжьымҭан ҳашжәааҿыкыу ҳҟызқәаны ажәҿан ахь ҳирҧыруеит, нас уара ус уеиҳәоит: – Абанҭ сыҧҳацәа роуп, реиҭбы дарбан, дысурбозар? – ҳәа. Уи аамҭазы, сара сназлоу хҿык ҳанрылкьны ҳҧыруеит, сара урҭ рыгәҭаны сгылоуп. Уи ала судыруеит, – лҳәан, дырҿегь дшымҭхац дымҭхан, дҧырны лиарҭахь дцоит, иаргьы игәы рҭынчны дыцәоит.

Адырҿаҿны анша, аҳ иҧҳацәа ҟызны ажәҿан ахь ирҧырит, нас арҧыс дааиҧхьан, – абанҭ сыҧҳацәа роуп, реиҭбы дарбан? – ҳәа дҭааит. Уи ахьынзеибырҳәоз х-ҟызк аарылкьны рҿынархеит.

– Абарҭ ах-ҟызк рыгәҭа игылоу лоуп уҧҳа аиҵбы, – иҳәеит арҧыс.

Уи акәхеит, уагьы уи ала дицәцеит. Аҽынтәи амшгьы уи ала ирхыргеит.

Ауыха ианышьҭалоз аҧшәма арҧыс ус идиҵеит:

– Уаҵә анаашалакь, сара сгылаанза, сгәара, сыҩны, зегь хьырҩцараха, азахәа еилышьны, ажь рҽассы, уигьы хьзыркны абас иҟоуцароуп, – ҳәа.

Ауыха ианышьҭала, ани азҕаб днеихуеит арҧыс иҽы, дышнеиц аиҧш, ҵәымҕки жьаҳәаки лыманы, усгьы иалҳәоит:

– Уаҵәы шааназа, ҳаб дгылаанза угыланы, абри аҵәымҕ агәара, аҩнқәа инырхьшьы-аархьшьны, унеины ҳаб дахьиоу иханы уасны иалаҵа, нас урҭ иара ишиҳәаз иҟалоит, – лҳәан, дҧырны дцахоит.

Ашьыжьымҭан шааназа дгылан, ишиалҳәаз аиҧш иҟаиҵеит арҧыс. Аҳ иханы аҵәымҕ дасны иалеиҵо даналага, дцәырҳаны дааҧшит аҳгьы.

Дааҧшызар, игәара, иҩнқәа хьырҩцараха, азахәақәа ажь рҽассы ирҽаны, ихьзыркны ишыҟаз ибеит. Уагьы диааит арҧыс. Аха зегь дара роуп, ари ас дишьҭуам.

Аҽны амш ус ирхырган, аныхәла ишьҭалеит. Ианышьҭала, аҳ иҧҳа еиҵбы днеихит арҧыс иҽы.

– Зегь дарароуп ҷьара акала уимкыр ҟалом, уи аҵкьыс еиҕьуп ҳабналаны ҳцап, ҳамҧшзакәа уахаҵәҟьа. – ҳәа иалҳәоит.

Арҧысгьы ари деигәырҕьаны дақәшаҳаҭхоит, реааибыҭаны ибналоит. Ус ирулакь, амшын иҭыҵны, рапҳьа аҳи иареи ахьеибабаз аҭыпаны иааиуаны шоит. Ианшалакь, анҭ шыҟам аҳ ианиарҳәалакь, ирашь дақәтәаны дрышьҭалоит. Ирашь рашь мыждак акәын, дрыхьзо далагоит.

Дрыхьзошәа анылба, аҧҳәызба чалаак аацәырганы арҧыс инилыркуеит, – абри ачалаала аҭәа рхла (аҭәа маҟҽаҳәара иааиуа игылан), сара сҭәаҟәаха саагылоит, уара уиздыррым. Саб данузҵаалакь, абас арҧызбаки ҧҳәызбаки аауан иумбазеи ҳәа, мамоу, абра мчыбжьык ҵуеит аҭәа сырхуеижьҭеи, аха уаҩ диасуаны дсымбеит, ҳәа иаҳә, – ҳәа иалҳәоит.

Уи ашьҭахь лара дҭәаҟәаханы дҟалоит, иара ашыҵә-ашыҵәҳәа аҭәа рхуа днықәлеит. Ус аҳ дааидыххылан, – Уара аҭәархѿы, абра арҧызбаки ҧҳәызбаки еицны иааиуан иумбазеи? – ҳәа дизҵааит.

– Мамоу ухаҵкы, сара абра мчыбжьык аахыс аҭәа сырхуеит, аха азә диасуаны сымбеит, – иҳәеит дзызҵааз.

– Ус акәзар, урҭ сызрыхьзозаарым, – иҳәан, ирашь ахы даахан, даахынҳәын, аѿныҟа дцеит.

Аѿны даннеи, иҧҳәыс дизҵааит, – азәыр убама? – ҳәа.

– Мамоу, ҭәархѿык дызбан сизҵаан, аха уаҩ дсымбеит аниҳәа, арахь сааит, урҭ шьҭа срыхьзом сҳәан, ҭәаҟәа дукгьы гылан уа, – иҳәеит аҳ.

– Уннан, анышә уамандаз. Аҭәа зырхуаз иара иакәын, аҭәаҟәа игылазгьы лара лакәын, уцароуп дырҩегьых, – анылҳәа, дырҩегьых дрышьҭалеит.

Аҧҳәызбеи арҧызбеи аҳ даныгьажь, еихан рымѿа иқәлеит. Ус ишҵоз, аҧҳәызба данҧшы, лаб дрыхьзо лбеит. Нас ус лҳәеит: – Саб дырҩагь дҳашьҭалан, абар дҳахьзоит. Сара суахәамаха саагылоит, уара удикәанха уҟалоит, асыркьал уасла, иара дузҵаахуеит дышҵаац аиҧш, аха мамоу уаѿ дсымбеит ҳәа иоуҳәар, дхынҳәуеит.

Ишылҳәаз аиҧш иааҟалеит. Лаб дшааиуаз, адикәан дааидгылан, дизҵааит, – абра арҧызбаки ҧҳәызбаки еицны иааиуан, иумбазеи? – ҳәа.

– Мамоу, ус уаѿ дсымбеит, – аниҳәа, аҳ аѿныҟа дцеит.

Аҳ даныхынҳә, даргьы еихан рымѿа иқәылт

Аҳ аѿны даннеи, иҧҳәыс диазҵааит, аха, – уаѿ дсымбеит, дикәанк дызбан сиазҵааит, аха мап аниҳәа арахь сааит, – иҳәеит.

– Ҳаит, уи адикәан иара иакәын, ауахәама игылаз лара лакәын, рацәа уржьеит, – лҳәан, даҕьуа далагеит. Нас аҳи аҳкәажәи аҳәагәыжь иақәтәаны ирышьҭалеит. Ирышьҭаланы ишҵоз, ирыхьзо иалагеит. Ирыхьзошәа анылбалакь, рышьҭахьҟа зегь бныршәыра баапсны, азазара цәгьаны, иҟалҵоит аҧҳәызба.

Аҳи аҳкәажәи ирулакь абна илст, аха арҭ абна илсаанза арҧызбеи аҧҳәызбеи даара акыр инаскьеит.

Дырҩегьых ирыхьзо иалагеит. Ирыхьзошәа анырбалакь. Рышьҭахьҟа збаараны, ҵабгараны иҟалҵоит, аха аҳәагәыжь уигьы илнагоит, нас рышьҭахьҟа амшын ҟалҵоит, аха амшынгьы изсо ихыланы ирышьҭалоит.

Уагьы ирыхьзошәа аҧҳәызба ианылбалакь, ирышьҭоуи дареи рыбжьара, амшын агәаны абаагәара ҟалҵоит. Ирышьҭаз абаагәара иадхалоит, изхыҵуам, иагьрызҧеуам. Уа ианадхала, рышьҭахьҟа ихынҳәуеит, арҧызбеи аҧҳәызбеигьы рхы иақәиҭхоит. Ус ишнеиуа иҽан ахьынижьыз инеиуеит. Уа ианнеи, лара уа дааныжьны иѿыза дахьынижьыз ахь ддәықәлоит, аха лара ус лҳәоит:

– Уара сара ара сныжьны уцоит, аха уа уахьнеиуа узыкәшәо иудыруазеи, сара сухашҭыргьы ҟалоит, уи аҵкьыс ҳаиццап, – ҳәа, аха иара иуам, – бышҧасхашҭуа, – ҳәаны, лара уа дныжьны имѿа дыкәлоит.

Амѿа данықәла, лыбжьы иқәлыргон, – сухашҭуеит! – ҳәа, иара, – бысхашҭуам! – иҳәон. Абас: “сухашҭуеит, бысхашҭуам!” ҳәа рыбжьқәа ахьынзеинышуаз аҳәара иаҽын.

Иѿыза дахьынижьыз даннеи, уи дбынуаѿхан, дизымкуа дгәырҩаха диоуит. Ииулакь дикын, аѿныҟа дигеит. Иѿыза игәырҩара имаз аҧҳәызба диханаршҭит. Аѿны ианнеи, ибынуаѿхаз ддырҟәдит, дырсеит, дыркәабеит, аматәа изызахны ишәырҵеит, чара руит, жәра руит, аха ани ибынуаѿра лассы дзалымҵит, ани аҳ иҧагьы уи дааидхалеит, иҧҳәызба зынза ихахьы дмааизеит, дихашҭит.

Лара дыҧшит, дзырҩит, аха ларҧыс данымааза, лҽыналхан, дышнеиуаз азәы ихьчак иааигәара ҷьажәгәаҩа дук гылан, абни аҷь гәаҩа аҽы даангылеит, абни аҷь агәаҩара ҩнра сызнауп лгәахәны.

Лааигәара итәаз ахьча дҳәахьчан. Ари аҳәахьча гәарҵра данцалакь, лара днеины иҭыҧ ҧссаны, ирыцқьаны иҟалҵон, дызәзәон, акрылуан, акрылфон, нас днеины лҭыҧаҽ дтәон, лҽилырбазомызт.

Ахьча данааи, уамашәа ибеит. Аха ииҳәара изымдырит. Ари мышкы акәымхт, ари ҩымш ракәымхт, ианагь гәарҵра дцаны даацыҧхьаза, абас ибоит.

Ахьча, ари ҟазҵоз анизеилымкаа, аҧшцәеи аҟәыдырҧацәеи дрышьҭалеит, абри ҟазҵо еилыскаауеит ҳәа.

Аҧшцәеи аҟәыдырҧацәеи данрызҵаа, ус иарҳәеит:

– Уара иузымдыруа аҧҳа думоуп, убри лоуп уҭыҧ иахылаҧшуа, убра ушнеиуа уҭыҧ ааигәара ҷьажә гәаҩа дук гылоуп, убри аҷь ашьапы уладгыланы еихала аҧҟара уалага. Иҧҟо ушнеиуа, лара убра дааҭыҧоит, – ҳәа.

Ахьча ҭаҳмада дхынҳәны аҭыҧ аҽы дааин, иеиха аашьҭыхны дцеит, ани аҷь зызбахә иарҳәаз аҽы. Днадгылан, даасуа аҧҟара далагеит. Иҧҟо дшааиуаз, абжак аҟара ҧиҟахьан аиҧш, – Аа, дад, дад, сумшьын! – ҳәа ҧҳәызба ссирзак, мрада мзада дкаҧхо дааҭыҧеит.

– Бызусҭада? – ҳәа ахьча длызҵаауеит, аха лара лхы лҵыхәа ҳәа акгьы лымҳәеит, данықәицалаза, – сара ус доуҳала иҟоу ҧҳәызбоуп, хы ҵыхәа ҳәа егьсымам, – лҳәеит.

Доуҳала сыҟоуп анылҳәа, ахьчагьы уаҳа дылзымҵааит.

– Баала, дад, аҭыҧахь, ара бымацара аҵла гәаҩараҽы иҟабҵозеи! – ҳәа диманы аҭыҧахь дцеит.

Ауыха ишьҭаланы аҽны ианааҧш, иреиҳау ахан рызгылоуп, дара уа иҩнаны ирбоит. Ари лара лгәаҧхарала иҟалеит.

Агәылацәа-азлацәа ари ирбаз уамашәа ирҧхьазеит, ани хьчас дызмазгьы рыхьча анс данырба, ишәан, рырахә даҽа хьчак дрыцырҵеит, иара даара пату иқәырҵо, аамсҭеи ҭауади реиҧш дырҧхьазо иалагеит. Иаргьы, – ари азҕаб сыҧҳа лоуп, – иҳәан, ус иҟан.

Ари аҧҳәызба дызхашҭыз иаб иҷкәын ҧҳәыс дизааигоит. Ачаразы аҳ иуацәеи хар змам ауааи иахьреиҳәоз, хар змам азәы ҳәа, абни ҧаса иҳәахьчазгьы – счараҽы усызнеи, – ҳәа иеиҳәоит.

Ачара аҽҳәаразы аригьы дцоит, аҧҳәызбагьы маҭәажәла лҽеилаҳәаны, дызусҭоу рзымдыррацы, дицны дцоит. Дара ачараҽы цәыкьа инеиуеит.

Ачараҽы аҳәсақәа еилагьежьуа ачыс ахьыҟарҵоз днеит, ани аҧҳәызбагьы – саргьы чашәк ҟасҵоит азин сышәҭ, – ҳәа ралҳәеит.

– Бара аччиа иҟабҵо зеиҧшроузеи? – рҳәан, аҳәсақәа лхыччо иалаган, ирымуит.

Ари илҳәаз, излаҟалах здыруада, аҳ иаҳаит.

– Ижәуазеи, дадраа, ачашыла ҵҩа змам, ашәаз акәзар убас ирацәаны исымоуп, шәеигзома, илышәҭ, иҟалҵааит, илзыҟамҵар лхы иавылбап, хазынак ҟалҵозаргьы шәыздыруам, – иҳәан, азин лиҭеит.

Азин анлоу, дналаган, ачашә ҟалҵеит, аха убра иҟарҵахьаз акы иаламҩашьуа, убас ибзианы.

Ани аҧҳәызба ачашә иҟалҵаз, аҭаца данааргалакь, абри ҧҳәызба бзиак иҟаҵаны ишәзаалышьҭит ҳәа амаҳәи аҭацеи ирышәҭ, – ҳәа ирҵәахит.

Аҭаца дрыманы ианааи, ажәлар дыртәеит.

Аҭацеи амаҳәи акрыфаразы иантәа, рхәы анрырҭоз, абни ачашәгьы абас ҧҳәызбак иҟаҵаны ишәзаалҭиит ҳәа ирырҭеит.

Амаҳәи аҭацеи акрыфо ишааиуаз, амаҳә – абни ачашәгьы ҳфап, – иҳәан, ҳәызбала ианааҧиҟа, ҩ-ҳәыҳәк ачашә иаагәылҧрааит. Аҳәыҳәқәа иааҭыҧрааз, амаҳә наҟ-ааҟ ижәҩахырқәа акака ныкәтәеит. Урҭ аҳәыҳәқәа руак “сухашҭуеит” аҳәеит, егьи “бысхашҭуам” аҳәеит; иара ус иааҟәымҵзакәа “сухашҭуеит”, “бысхашҭуам” ҳәа аҳәара иалагеит.

Амаҳә ари аниаҳа, иҧсы илшәшәан, дгәыҕьны дкаҳаит.

Ауаа иханҭа-ҩынҭо еилалеит, иҟалаз рзымдырт. Амаҳә азы иҽархәхәа цәгьала далырхт.

Даналҵ, – абри ачашә ҟазҵаз дысшәырбароуп, – иҳәан, рхәы аазгаз даарысны икит. Урҭ изакәыз акырауырдырхуаз, ицан, абри лоуп абри ачашә ҟаҵаны ишәзаазҭи ҳәа дидырбеит. Длыхәаҧшит, аха дизымдырит.

– Ари лакәзам ари ачашә ҟазҵаз, ачашә ҟазҵаҵәҟьаз даашәымгар, шәынсырҵәоит, – ҳәа далагеит.

Анс рҳәан, арс иҳәеит; иалоухыузеи имузеит. Анҭ аҳәыҳәқәа ирҳәаз ала ачашә ҟазҵаз аҧҳәызба ицбналаз шлакәу идырит, аха иҟазҵаз ҳәа идырбо уи шлакәу издыруам, дырҵәахуашәа игәы иабоит.

Нас лара азҕаб наҟтәирахьшәа ҷьара дныҩналан, лҽыҧсахны, дкаҧха-каҷҷо данааҩнала, аҳ иҧа арҵәааҳәа дыҳәҳәан, дыҩны днылгәыдыххылан, даашьҭиҧааит.

Нас ус избеит, ари ҧҳәысс дигарцы, ҧҳәысс иааигаз, иаҳәшьас дҟаиҵарацы.

Ажәлар, еизаны ачара иахатәаз, дылрылагылан, иҟалаз шыҟалаз зегьы реиҳәеит, иара изқәикызгьы аахтны иҳәеит.

Ажәлар ари иақәнадыргеит, ҧҳәысс иааигазгьы дазыразхеит.

Уи акәхеит, ани аҧҳәызба ҧҳәысс дигеит, егьи иаҳәшьас дҟаиҵеит, усгьы чаран, ачара чара ацырҵеит, иршьра, ирфара рмоур ҳәа ушәозу!

200. АҲАРАМ

Уаҩ бзиак дыҡан. Уи иман ҩ-пацәа. Ауаҩ бзиа арахә иман. Ауаҩ бзиа иԥа еиҵбы уаҩы мыжданы, дуаманы дгылт.

Зны аб иҧкәын еиҳабы ус иеиҳәт:

– Сара санԥслак, уашьеи уареи утәы-стәы шәымҳәар ауышам. Уара арахә згуеит ҳәа уаламган, ани мыждак иоуп, арахә угар, уишьуеит. Аиҿыцра шәеаназышәклак, иаҳәа ҳарахәи ҳауацәеи иреиҕьаушьауа умаз, – ҳәа. Абригьы иҳәеит, рацәак мырҵыкәа дагьԥсит, иаԥьал ааигәахаҳьан.

Раб данԥсы, имчыбжь аатцаанза, – ҳтәы ҳуршароуп, – ҳәа дгылт аиҵбы.

– Уанаԥьалбеит, макьана ҳаб дыԥсижьҭеи мчыбжьык ауп иҵхьоу, уаангыл, ҳаб иқә-иҵас ҟаҳҵап, – иҳәит аиҳабы, аха аиҵбы имуит. Ианимуза, – ууаи нас, ибзиоуп, иаҳшап ҳмал. – Ҳарахәи ҳауацәеи ааиҩыхны урылаԥш, иреиҕьаушьауа умаз, – иҳәеит аиҳабы.

– Арахә сара исымазааит, ҳауацәа уара иуымаз, – иҳәан, аиҵбы арахә игит.

Аиҵбы арахә данрыҡәиҵха, даханы афара, аҭира далагеит. Аиҳабы днықәлан, рыуацәа рахь дцеит, иашьеи иареи ртәы шашьас иарҭазгьы раиҳәт.

Рыуацәа зегьы, – арахә, амал уаҳҵап, – рҳәан, аха иара имуит, – ԥытк снаныҡәар, снаԥшы-ааԥшыр сҭахуп, сылахь иану збашт, схынҳәны анхара саналагалак, усҟан шәсыцхраа, – иҳәеит.

Ишиҳәаз еиԥш, ддәықәылт ныҡәара. Даара акыр дныҡәахьан, уахык ккара дук дыҵанагалт. Аккара дыҵаланы днаԥшы-ааԥшуа дышнеиуаз, қәацә хәчык шгылаз ибит. Иҿааихан, ақәацә аҿы днеит. Дныҩнашылазар, агҿыҩра еыхәчар дук ҕәагылоуп. Абни аккара иҵганы ииаргалауеит ҳәынҵқарк ихазына камбашьуардынла, ауардынхьшьцәа аккар аҿы ианрықәхәлалакь, абни ақәацә аҿы иԥхьалуеит, ркамбашьқәа рхәы ачыхәчар аҿы иҵатцаны акрыҏәарцуаит. Абри азы ауп аккараҿы ақәацә згылоу.

Аныҡәаҩ амца ааиқәиҵан, имҩаныфа аарԥханы акрифит, нас аҿыхәчар, аҟәынҷь ҭажьымзи, дынҵаланы дышьҭалт. Дшышьҭаз акәымкәа, дмыцәацкәа, ақәацә иааҩналт қәыцьмаки, бгалаԥки, бгахәыҷыки. Ажәабжь ххәап, рҳәеит ишааҩаналаз аиԥш.

Абгаду аацәажәан, – Еи, уаха акы абаҳфари, акы аххауа ҳәа акгьы сыздыруам, – аҳәеит.

– Акрыххаура сара издыруеит, – аҳәеит абгахәыҷы.

– Иабыкәу акрахҳауа, уара агызмал иудыруа? – рҳәан, иҵааит ақәыцьмеи абгалаԥи.

– Абра ҳааигәара дә-дук ыҡоуп, убри адәаҿы зы ыҡазам: адәы иқәнакит шәҩык ауардынхьшьцәа ркамбашьқәеи дареи. Урҭ ркамбашьқәагьы даргьы азыдара иахҟьаны анҵәара иалагарц иҡоуп, уа ҳцар қьафура ҳақәшәараны ҳаҡоуп. Убри адәы агәҭаны, хаҳә шкәакәак шьҭоуп, ахаҳә тамак ахагылоуп, атамаҿы ҟамчык кнаҳауп. Аҟамчы аакныхны ахаҳә шкәакәа инаарказар, ахәырҳәа азы аатцыхәраауеит, аха ари ас ишыҡоу уаҩы издырзуам. Сара ирасҳәап ҳәа шәыҡоу, ауаа, акамбашьқәа нҵәуа иалагар, ҳара ҳзы иқьафурами, – аҳәит абгахәыҷы.

– Ус акәзар, ара ҳазтәоузеи, шәаала-саала, – рҳәан, абгақәа реибаркны индәылҵит.

Ани аныҡәаҩ арҭ зегьы имаҳауази, анҭ анындәылҵ, ашырҳәа дҩатцьан, ани адә ду аҿы днаит. Уа даннаи, ани абгахәыҷы ишаҳәаз аиԥш, уаашәҩык ркамбашьқәагьы даргьы, абар даҽа уахык азы рмаур анҵәара иаламгар ада ԥсыхәа рымамкәа, анахьгьы изымцауа, арахьгьы изымцауа ишыҡаз дрыниеит.

Анҭ анс данрыниа, ус реиҳәт:

– Абарҭ заҡа шәҭаху азы шәызҭуа ишәҭуази? – ҳәа, – Азы ҳзаазгауа иаҳамҭара закәызи! – рҳәеит, зҿы еилгартәы иҡаз.

Аныҡәаҩ анҭ зеиԥшраз имбуази, уаҳа акгьы рамҳәазакәа ахаҳә шкәакәа ахышьҭаз ааиԥшаан, атама иахагылаз аҿы икнаҳаз аҡамчы аакныхны ахаҳә шкәакәа ианлааирха, азырҩаш аиԥш азы ахырҳәа иҵхәраа аҿаанахеит. Азы газгуа адәы ианықәла, уаагьы камбашьгьы реахажьны ажәра иалагеит, рыԥсгьы ааиқәхит. Азгьы ҭабара амазамкәа иааҡалт.

Ауардынхьшьцәа, аҳ ихазына мҩапызгуаз ракәзаап, рыԥсы анрылала, аҳ иҿы адырра ҟарҵит, – абас ауп, ҳашҷсуаз азәы ҳаиқәирхит, ари нахысгьы адәысакара азы агымхуагьы иҡаиҵеит, ихәҭау аԥсшәа иаххәап, – ҳәа.

Аҳ ас иҡаз ажәабжь аниаҳа, иаразнак ҿеыжәлан днаит, уамашәа ибеит, дуниахаан зы ахьыҡамыз азы ыҵыҩр ицауа ианиба. Уи зыбзоурала иҡалаз аԥсшәа иаиҳәт, аҩныҡа диган, чара изуны, жәра изуны, аԥара, арахә рацәаны иҭаны, ауаа ицҵаны аҩныҡа дишьҭит.

Ани аҩны данааи, аиҵбы жәыки цәыки рыда егьырҭ дрылгахьан. Урҭгьы ирласны дрылгашт. Нас иашьа дизцааит, – уара абас ирласны акырзлаурҳази? – ҳәа.

Аиҳабы иҳәит дзықәшәаз, дшақәшәаз зегьы.

– Ус акәзар ибзиоуп, саргьы амал аасымгуазар умбари, – иҳәан, иеааибиҭан амҩа дықәлт. Даара акыр дааимдахьан аиԥш, ани ақәацә ахгылаз дақәшәт. Ауыха аҿыхәчар дҭаиаит. Аҿыхәчар дыштаиаз, анҭ абгақәа ааихт.

– Уаха ҳахцара ажәа ҳшәырҳәы, – аҳәеит ақәыцьма.

– Сара исҳәуаит уаха ҳахцаша, – аҳәеит абгахәыцы.

– Ааит, уара агызмал, аԥаса зынгьы цәгьа ҳаужьаит, уажәыгьы ус мцык уҳәуазар акәхап, шәасны ишәкы, даҽазны амц амҳәауа иҟаҳцап, – рҳәан, ақәыцьмеи абгалаԥи назыҭрысын, аеыхәчар ианнадибагәала, ани аеыхәчар иҭаиаз дшәан, дхәааны данықагыла, абгахәыцы ааурышьҭын, иара длышьҭагәа дааимыжәжәа дырфеит.

Егьи аиҳабы дзаманахәха, ихшара-иԥшара деиԥаҳҳоы, иахьагьы ишьҭыр мызкәа иҟоуп.

Абас ауп, дад, аҳарамра шыҟоу, уаҳоы дыхнарцәоит.

201. АЧАИ-ИԤА ЧАМАЗ

Ачаи захьзыз даара дуаҳоыцәгьан. Анарҭаа уи иҽы егьрылшуамызт.

Зны, Ачаи қәылара Анарҭаа рҽы дцан, дырхәит, ахы дызгарыз иқәшәеит. Аҳоны данааи, дышԥсуаз идырит. Ачаи иԥҳәыс ддуны дыҟан.

Ачаи иԥҳәыс ус леиҳәеит, дыԥсуашәа аниба:

– Бара ибауа дԥахуазар, Чамаз ихьзтәы. Скәадыр, сабԥьарматәа ҵәахны ибымаз, сыҽқәа рыжәла бмырзын. Чамаз дуаҳоханы данықалалакь, скәадыри сабԥьарматәеи сара стәқәа шракәу иаҳәаны иҭ. Сара сыҽқәа рыжәла ада ҽык дақәбмыртәан, – ҳәа леиҳәеит.

Уи ашьҭахь Ачаи дыԥсит, дыржит. Ишааиуаз, Ачаи иԥҳәыс ԥа длауит. Аԥа илауз, лхаҵа ишиҳәаз аиԥш Чамаз ихьзылтәит.

Ачаи-иԥа Чамаз ддухеит, дуаҳохеит, дҽеижәларатәа, дҽеижәҵратәа дҟалеит. Иан Ачаи иҽеижәла мырзкәа илыман, аеы бзиақәа рылан.

Ҽнак, Ачаи иҽеижәла иҟаз иреиҷьыз акы кны идаалырган, Ачаи икәадыр ҵәахны илымаз аацәырганы инаганы ирылҭан, иақәырҵеит. Нас Ачаи иабԥьарматәа аацәырылган ус лхәеит:

– Уаб уасиаҭны абас инижьит, уара анузҳалакь, иабԥьарматәеи, икәадыри, иҽеижәла мырзкәа уара иусҭаразы. Уаб иҽы иаирҳәаз насыгзоит, хьзы бзиа алугааит, – ҳәа зегьы наганы илҭеит Чамаз.

Чамаз даалаган, аеықәтәара бзианы иҵеит, ахысра иҵеит. Чамаз ахысҳоы аимҭахараҽы дахнеиз уаҳо димыхәо, зегь иара игуа дҟалеит, аеыбҷаҽгьы зынза уаҳо димаҭәамызт.

Ҽнак ԥьара аимҭахара ыҟан. Уи аимҭахараҽы ахысра ыҟан, аха Чамаз уаҳоы иимҭеит, иара игеит. Аеыжәлараҽгьы уаҳо димаҭәамхеит, иара игеит. Ақәԥара ыҟан аимҭахараҽы. Қәԥаҳоы ҭәҭәазак дыҟан, уигьы диақәԥан дкаижьит. Икаҳаз дгәаан, – уара уиаҟра акранулаз, уаб дызшьыз рҽы ушьа умуаз,– ҳәа иаеԥниҳәеит. Иаб дшыршьыз издырзуамызт, иан иалҳәазуамызт.

– Иуҳәаз саҳаит, иахьатәиала уаҳа егьуасҳәом, амала исыздыруамызт саб дшыршьхьаз, исзеилкааузар убап, – иҳәан днықәлан, даара илахь еиқәны, аҳонықа иан лҷы дааит.

– Бареи сареи анра ҷкәынра ҳзеилазар, саб дызшьыз сабҳәароуп, исабымҳәар, схы ахынахуа сышцуа, – ҳәа ҭоуба иуит.

– Ҳаи, сыгәнаҳа иқәшәааит, азәы иуаеԥниҳәазаап. Иуасымҳәар уугәышьом. Уаби Нарҭааи еиҷацәан. Нарҭаа уаб иқәлалон, аха егьрылшуамызт. Зны иара Нарҭаа дрықәлан, дырхәын, аҳоны данааи, убри дахпсааит, – лҳәеит Чамаз иан.

Чамаз иаб иԥсышьа анаааиликаа, иеааиқәыршәаны амҳоа дықәлеит, саб ишьа зымукәа сшымгьажьуа ҳәа ҭоуба уны.

Чамаз амҳоа дықәны дышнеиуаз, хаҵа бзиак, ныҟәаҳоык диқәшәеит. Аԥсшәа анааибырҳәа, уабацуа, сабацуа рҳәан иааизцаакәеит. Чамаз иԥылаз. – сара сныҟәаҳоуп, – иҳәеит. Чамазгьы, – саргьы сныҟәаҳоуп, – иҳәеит.

– Иҟалуазар, уара уахьцо ҳоызара узызур сҭахуп, – иҳәеит, Чамаз иниаз аныҟәаҳо.

– Иулшуазар, сара маԥ сҳәом, уаала ҳаицныҟәап. – иҳәеит Чамаз.

Иеицны даара акыр иныҟәахьаны, хьшьцәак арахә рацәаны ирыманы иахтәаз ирықәшәеит.

– Абарҭ рырахә каҳцап, – иҳәеит Чамаз иҳоыза.

– Мамоу, сара сахьцо акырнабжьоуп, ас агәылара сқәылап ҳәа саауам, сара қәылара сахьцо Нарҭаа рҽы ауп, акырҳалшуазар убра ауп иахьҳалхаршо, ара ақәылара сақәшаҳаҭым, – иҳәеит Чамаз.

– Ҟоҳ, урҭ уаацәгьақәоуп, ҳрыхәарым, ахьымзҭ ҳдыргоит, – иҳәеит Чамаз иҳоыза.

– Ҳрыхәа ҳармыхәа сара уа ауп иақәкны сахаауа, сымцаргьы ҟалуам, амала уара ушәозар, угьажьы, сара сцоит, иуылшуазар уаала ҳәа зуасҳәазгьы абри азоуп, – иҳәеит Чамаз.

– Сыԥсы, сынха уара уахьцо саргьы суццоит, –иҳәеит Чамаз иҳоыза.

Иеицны рҽынархан, даара акыр уыха, акыр ҽны иныҟәахьаны аиԥш, Нарҭаа ахынхоз инеит.

– Аброуп ҳахқәыло, шьҭа ҳааит, – иҳәеит Чамаз.

Нарҭаа рыхьшьцәа ахтәаз ирықәлан, руахьад, дара еидцаланы ирыманы идәықәлеит. Акыр инаскьахьаны, з-дук ацҳа хны илеиуан, убри ацҳа ашьапаны инеиуаны аиԥш, Нарҭаа ириуаз азәы игәеиҭан дрышьҭалоит, аха ирдыдуа ирмацәысуа ауп дшаауа. Чамаз иҳоыза ани аниба дшәан, дышьҭыԥуа далагеит.

Чамаз иҳоыза дышшәаз ангәеиҭа, днаганы ацҳа ашьапы дадҽеиҳәалеит, ацҳа ашьапы данҟьаны дыԥсыр ҳәа дшәаны.

Анарҭ дшааиуаз ацҳа ашьапы данаадыххыла, ирашь “хәырр!” арган еиԥахха иаангылеит.

– Ҳаит, ала уафааит, уара узцәшәазеи? Ачаи иакәзар, уи ҳилгахьеит. Иара данҧсуаз иҧҳәыс ддыун, ҧа длауит. Чамаз ихьзуп. Уи макьана дымшәыцт, дшәызаргьы уи ара дааны ҳара ҳҧы илшап зугәахәуазеи?!

– Ачаи-иҧа Чамаз дагьиит, дагьшәит, аранзагьы дааит, иаб ишьа иуратәгьы дыҟоуп, – иҳәан Чамаз иаҳәа ҭҧаа Анарҭ дылижәлан, деиҳцәа длышьҭеицеит. Нас днихасын, иабҧьармаҭәа, иеы, икәадыр ааихихит.

Дырҳоагьых ианҧшы, даеа Нарҭк даауан. Уигьы ацҳа данаадыххыла, иеы “хәырр!” аҳәан иаангылеит.

– Иууазеи, ала уафааит, узыршәазеи? Ачаи иакәзар, уи ҳилгахьеит. Иара данҧсуаз иҧҳәыс ддыун, ҧак длауит Чамаз ҳәа. Аха уи макьана дымшәыцт, дшәызаргьы ара ҳара ҳҧы дааны илшап зугәахәуазеи?! – иҳәеит Анарҭ.

Нарҭ иажәа алгаха имҭакәа, – Сара соуп Ачаи-иҧа Чамаз. Сагьиит, сагьшәит, аранзагьы сааит саб ишьа ауразы! – иҳәан, аҳәала дылисын, дышьны иеи, икәадыри, иабҧьари ааихихит.

Ишҧшуаз, дырҳоегьых даеа Нарҭк дааит. Уи иегьы “хәырр!” арган иаангылеит. Уигьы анҭ иашьцәа ирҳәаз аиҧш иҳәеит. Чамазгьы ииҳәац ҳәаны данаацәырҟьа, Анарҭ Чамаз ҭәҭәала дихәит. Чамаз зҧынаирхаз Анарҭ дашьит. Уигьы иеы, икәадыр, иабҧьармаҭәа ааихихит Чамаз.

Ианааихсыҵ, Чамаз днеин, иҳоыза ацҳа иадҧаҳәалаз дааҧиртын, ауахьад иаарцуаз, ахьшьцәа раҧцаны амҳоа иқәлеит.

Анарҭаа рыхьшьцәа ҭаҳмада бзиак дрылан. Уи ахәра ахәшә идыруан. Нарҭаа ираиуоу азәы иагьа иҭәҭәаны, дызцәнымхуала дхәызаргьы, абни аҭаҳмада далиргон. Уи Чамаз иаҳәит. Чамаз аҭаҳмада дааиҧхьан, ус иҳәеит:

– Сара исаҳәит, уара ишыудыруа ахәра алзырго ахәшә, Нарҭаа анырхәлакь ишалургуаз, убри ахәшә саумҳәар хы хҭәароуп иуқәу, – ҳәа.

Аҭаҳмада дшәагәышьан ус иҳәеит:

– Ааи, ахәра иагьа иҭәҭәазаргьы иалзыргуа ахәшә здыруеит, уи шыҟаҵатәу абас ауп: ҿцыск ацәа ргәаҳоаны, уи ҿеан хшла ирҭәны уахык уҳоҭаиар, ууалгоит.

Ауыха аҧхьара иантәа, Чамаз аҭаҳмада ишиҳәаз ҟаҵаны дҭаиеит.

Чамаз иҳоыза Чамаз аҿцыс ацәа данҭала, – ари шьҭа иҟаиҵуа егьыҟам, дыҧсуеит ара даанҳажьып, – иҳәан, Чамаз уа дааныжьны, арҭқәа зегьы ҟазҵаз сара соуп ҳәа, ахьыз са изгап иҳәан, ауахьад, ахьшьцәа иманы амҳоа дықәлеит.

Ашьыжьымҭан анааша, Чамаз егьызмыхьзаз иеиҧш дыбзиаханы дааҧшит, аха иҳоыза ауахьад има дцахьан. Чамаз иҟалаз шаибакыу идырит, аха иабаҟоу, арахь аҳаҭа дызҭау ҧзыртуа димам.

Чамаз ииулакь, дкәмпылуа, ишьапқәа ыҵарсуа, инапқәа ыҵарсуа иҳоызцәа адырҳоауха иахьтаз дрыхьзеит. Данрыхьза, аҭаҳмада днеин, аҳаҭа ахы анааҧирты, Чамаз деибга-дызҳоыда дааҭыҧит.

– Уара уашәа сымхәыцыр иуықәнагуаз ыҟан. Уара ушееимз ацҳа ашьапы уанадсҳәалозгьы издыруан, иҧхашьуа бла ухазар, уҧхашьап, иҧхамшьуа уаҳоызар, даеазны абас акы уақәшәар, иҟауҵац ҟауҵап. Уажәы уаҧьал уахыҧеит, аха усҟан уахымҧар ҟалап, – иҳәеит Чамаз.

Ус ишеицыз, Чамаз иҳоны иааит. Ажәлар еизеит, Чамаз Нарҭаа рҿы дцаны иаб ишьа уны дааит ҳәа. Иан рыцҳагьы, ишҧсра иҟаз, лыпсы ҭалеит. Чара руит, жәра руит.

Абас ахаҵара илшеит Ачаи-иҧа Чамаз хаҵа.

202. АЧЕИ-ИҦА ЧАМАЗ

Ачеиаа ҳәа аҟан. Убарҭ дрыман даара уаҳоы цәгьак, хаҵа ҭәҭәак. Абнии анарҭааи еиҭацәан. Ианагь дрықәлон, иқәылон, аха иара дыриааиуан, макәымзар даҵахомызт, ицәшәон. Ашьҭахь ишааиуаз, Ачеи анарҭаа иреиуаз азәы диеихсын, Ачеи дызгарыз ахы иқәшәт. Дызгарыз ахы аниқәшәа, иҧсы шҭаз иҳоны дааит. Дыпсуеит уажәы. Иҧа дхәыцны, дсабины дгаран, иҧҳәыс длыпхьан дааигеит.

– Исҳәа баҳауоу? – иҳәан, – аа! – лхәеит.

– Сеи, скәадыри, сабҧьар маҭәеи ибмырзын, иҧхасҵабымтәын, сыҷкәын аеы ихьымзар ҟалоит, иажәышт, иҧсышт, аха сьиеқәа рыжәла аҟоуп, иныбымхын. Абри ахәыҷы ибхылҵыз, абри убас дыҟазааит, Ачеи-иҧа Чамаз ихьзааит. Дуаҳоханы, ихы дахәуа, ауаа рҿы днеиуа, дааиуа данықалалакь, аегьы ирба, абҧьаргьы ирба. Ари уажәы са сзықәтәоу сеы ихьымзаргьы, сьиеқәа рыжәла ныбымхын, дрыхьзар, нас иара изхоит, дақәтәап. Сара сызшьыз анарҭаа роуп, аха сшыршьыз иара сыҷкәын иабымҳәан, – ҳәа леиҳәеит.

Иара дыпсит. Ачеи-иҧа Чамаз иаб даныпсы, иан длаазеит иаб ишиҳәаз ала. Мышла, ҵыхла изҳауан, иаразнак дуаҳохеит. Ачеигьы диеиҧшымкәан, дхырзаманханы даақәгылт. Убас дуаҳоыцәгьаны, ауаа цәгьақәа дрыцныҟәо, қәылара дахьцо уаҳо димыхәазо дҟалеит.

Ани иан иаб иеқәа рыжәлагьы лымамзи, иреиҧыз агараган кны ибжьеит, иеитәит, иаазеит, ибжьеит, дақәтәаны аҟәақҳәа қәылара дцауан. Нас анс иуаҳоыцәгьаны иҟаз иага хҭыс дрықәшәеит.

Ҽнак зны ҷьара еизарак аҿы дшыҟаз еиқәпароума, хысроума акы иахибарҟьан, азәи иареи ажәақәа еимаркын, еибаргәааит.

– Уара ацәыршәага уоума уи аҟара иҭәҭәоу, усҟак уҭәҭәазар, усҟак улшозар уаб Ачеи дызшьыз думшьуази, уаб ишьа умуази, – иҳәан, ани ажәа змеикыз еыпныҳәас иитеит.

– Ҡоҳ, саб дыршьу, дыҧсит иаҵьал ааны ҳәоуп са ишыздыруа, дызшьыз уара дудыруазар дсауҳәароуп, – иҳәеит Чамаз.

Ани аеҧныҳәа изҭаз “уаб анарҭаа дыршьит” ҳәа иеиҳәеит.

– Ибзиоуп, еилкааyп, – иҳәан, Чамаз апҟаѡҳәа иҿааихан иѡны дааит. Иѡны дааин, “сан!” – иҳәан, “аа!” – лҳәеит иан.

– Иарбанзаалакь бара бзы анра ҷкәынра зуам, абыржәыҵәҟьа саб иҧсышьа аасабымҳәар ҟалом, – иҳәеит.

– Ааи, нанхеит, иабауаҳауаз, иуазҳәаз сыгәнаҳа иқәшәааит. Иалаухузеи уаб иҧсышьахаз, – лҳәеит, аха имуит, илирҳәеит иаб анарҭаа дшыршьыз.

– Уаб анарҭааи иареи еиҕацәан. Аҵыхәтәан дшааиуаз дҭадырхеит. Уаанза иара дыриааиуан. Аха аҵыхәтәан дызгарыз ахы иқәшәан, иҧсы има аѡны дааит. Уара уины, усабины агара угаран. Чамаз ухьзызҵазгьы иара иоуп. Сабҵьари сыеқәеи ныбымхын, сыҷкәын ддухар ихәап ҳәа сеиҳәеит. – ҳәа лыҷкәын иалҳәеит.

– Нас уи акәзар, ибзиоуп, уашьҭа еилыскааит аиаша. – иҳәеит Чамазгьы.

Ахьышәҭҳәа иаб иабҵьар маҭәа аашьҭихит, иеы акәадыр ѡақәҵаны, дыѡеыжәланы апҟаѡҳәа ддәықәылт анарҭаа рышҟа дцарц. Иҿынеихан дышѡеиуаз, амѡан азә диқәшәт. Ани иқәшәази иареи аҧсшәа ааибырҳәт егьит.

– Уабацо, уара? – иҳәан ани иҧылаз диазҵааит.

– Сабацо убри ауп, сара ныҟәара сцоит, – иҳәеит Ачеи-иҧа Чамаз.

– Ҳаиѡызцәазааит, саргьы суццоит,– иҳәеит ани иҧылаз.

– Азамана, ҳаиццап, – иҳәеит Чамаз.

Арҭ еиѡызцәахан еицны ишнеиуаз, ауаа ахьынхоз ҵьара иақәшәт. Ахьшьцәа аҟоуп. Арахә-ашәахә рымоуп, ирбеит.

– Абарҭ ҳрықәланы иеимаҳҵәап, рырахә ҳгап, – иҳәеит ани иҧылаз.

– Ҟоҳ, ара ҳқәылартә, азәы иҳәо уаҳахьома, сара саатцраҿы сқәылом, уара утәы уара идыр. Сара сахьцо убри ауп, анарҭаа рҿы сцаны срықәлоит, анарҭаа рҿы ауп акәымзар, ара арҭ рҿы сқәылом, – иҳәан, Чамаз имуит.

Иалаухи, еиқәшаҳаҭхан, уа иаҟәыҵны, иеицны рҿаархеит. Инеит анарҭаа рырахә ахьықәыз. Иааи иаарылагьыжьын, арахә ахьықәыз аҟәақҳәа иҧҵәаны ирыман рҿаархеит. Ишааиуаз з-дук ыҟан, ацҳа хын. Ацҳаҿы иааит. Анарҭаагьы арҭ рхабар раҳан, апҟаѡҳәа рееибыҭаны ирышьҭалт. Хѡыкны ирышьҭаланы иааиуан.

Аҧхьа анарҭаа рашьа еиҵбы дгыланы дааиуан. Ацҳа данаақәыхх, Чамаз арахь дырхьан, ирахәгьы ырицахьан. Анарҭ ацҳа данаадыххыла, дзықәтәаз иеы “хәырр!” аҳәан, иааҭгылт.

– Ат, ала уафааит, уара узыцәшәозеи? Ҳара адунеи ахаан ҳамшәацызт. Ҳара ҳзыцәшәоз Ачеи иакәын. Ачеи даҳшьхьеит, ҳилгахьеит. Уажә ҳзыцәшәараны иҟоузеи? – иҳәан, анарҭ иеы дазгәаан, дасит, дасит, аха имцеит, еиҭах “хәырр!” аҳәеит.

– Ҳаи, ала уафааит! Ачеи иара даҳшьхьан, аха аҧа диман, уи Чамаз ихьзуп, дхәыҷуп макьана, дымицт, дихьазаргьы, дымшәыцт, дышәхьазаргьы абра дааны ҳара ҳиршәартә дзыҟалом, – иҳәан анарҭ еиҭах иеы даст.

Убри аамҭазы Чамаз афырҳәа даацәырҵит.

– Ачеи-иҧа Чамаз дагьихьеит, дагьшәхьеит, уи захьзугьы сара соуп, сагьааит, – иҳәан, аҟәақҳәа Чамаз ашәақь иааҭирҟьаз анарҭ дышьны уа дылкаижьт. Иеи икәадыри ааихыхны арахь иааргеит.

Уи ашьҭахь, уи иҵкыс иеиҳабыз дааит. Уигьы дшааиуаз ани ацҳа данаақәыхх, иеы ҵыҵза иаангылт.

– Ала уафааит, узыцәшәазеи, ҳара уаѡы ҳицәшәазомызт, Ачеи иакәын ҳара ҳзыцәшәоз, уи ҳилгахьеит. Уажә ара ҳара ҳзыцәшәо иҟоузеи? – ҳәа иеы даст, аха “хәырр!” аҳәан имҵысит, имцеит.

– Аа, ажәла нҵәеит, Ачеи ҳилгахьан, аха иҧак дыҟан, Чамаз ихьзуп, аха макьана дагьымицт, дихьазаргьы дымшәыцт, дышәхьазаргьы, уи ара ҳара дҳақәлартә ус дҟаломызт, – ҳәа иҳәан, анарҭ иеы данас, Чамаз абҕьааҳәа даацәырҵит.

– Ачеи-иҧа Чамаз дагьихьеит, дагьшәхьеит, дагьааит, – иҳәан, ашәақь ааҭирҟьан, уигьы уа дышьны дылкаижьт.

Аҳа! Ѡыҵьа дрылгеит. Ари аѡбатәигьы иеи икәадыри ихыхны арахь азы иааригеит.

Урҭ реиҳабы дшааиуаз, ари Ачеи-иҧа Чамаз амѡа кны дахьтәаз дааит. Ацҳа данаадыххыла, уи иегьы “хәырр!” аҳәан иаангылт. Уи бааҧсзак иакәзаарын, арҵәааҳәа дыҳәҳәаны, аеы даст, ацҳа иқәицалт, акаамеҭ ҟаиҵеит, аха иалаухыузеи, аеы мцеит, ихьышьарххеит.

– Ала уафааит, узыцәшәозеи, ҳара ҳзыцәшәоз Ачеи иакәын, Ачеи ҳилгахьеит, уажәшьҭа ҳара ҳзыцәшәоз ара иаарыдаз? – иҳәан, аха иалаухи, еҭырѡагь аеы мцеит.

– Ҟеи, ари Ачеи-иҧа Чамаз ҳәа хәҷык диҭынханы дыҟоуп ҳәа рҳәон. Аха уи макьана дагьымшәыцте, ҳара ҳҿы дааиратәы дҟаларызу? – ҳәа ус иҳәеит ари анарҭаа реиҳабазагьы.

– Ачеи-иҧа Чамаз дагьиит, дагьшәит, дагьааит, уи захьзугьы сара соуп, – иҳәан, Чамаз даацәырҟьан, аҵықьҳәа даахысын, иааҭирҟьаз анарҭаа рашьа еиҳабы иқәшәт. Аха анарҭаа иҧсы ихыҵаанза зҿааирхазгьы Чамаз игәы иҵашәеит. Аха анарҭаа дахькаҳаз дзымгылт. Ачеи-иҧа Чамаз ишьапы дықәгылт дырѡагь умбои! Длеин анарҭ дѡеихагылан, “абыржәыҵәҟьа ухы хысҵәоит. Абыржәыҵәҟьа салзырго ахәшә аасоумҳәар” ҳәа дикит. Ачеи-иҧа Чамаз иаҳәа ҭыхны анарҭ дихагылт. Егьи ихы дахәом, деизҟьа дкажьуп, дцәажәоит, иҧсы ҭоуп макьана. Аҧсы ҵаами, анарҭ дшәеит.

– Иуура умбо? – иҳәан, – аа, – иҳәеит Чамаз.

– Аҟыпҳәа аҽцыс аанкыланы, ишьны, ацәа ргәаҩаны иаахых, аеанқәа хьаны азна хшы лҭаҭәаны, убра улҭатәаны, ухы нылыҳәҳәо уаҭәы ашьжьымҭан уанааҭыҭ, уцыр-цыруа, иарбанзаалкь хәра ҳәа агьумамкәа уалгоит, – ҳәа иеиҳәеит.

– Ибзиоуп! – иҳәеит Чамаз. Анарҭ ихы днаҭасны иаахҭәаны, нас дааит, ирахәқәа аҟәаҟҳәа дларысын днаскьан, ауха аҽцыс кны ацәа ргәаҩаны иахыхны, аеанқәа кны, ахш рымхны, аҽцыс ацәа хшла ирҭәаны иара дҭаҭаны иҟарҭеит. Аены ашьжьымҭан далгеит.

Аҩыза “бзиа” думбо иҟаиҭуа.

Иара ихәра бзиахеит, далгеит, аха аҽцыс цәа ааҧҟаны дҭыхтәыми? Ани иҩыза уажәшьҭа дҳәынҭқархеит, дыҕәҕәахеит, рахәгьы, уаагьы иманы ддәықәлеит иара дныжьны. Ачеи-иҧа Чамаз уа дышьҭоуп. Иҩыза иара дкажьны ддәықәылт.

Аены хәлаанза иныҟәеит, ауха иахьҧхьуаз адырҩаены ашьыжь ианааҧш, аҽцыс цәа ихәаҧ-хәаҧуа уа икажьуп дара ахьтәаз, уаҩ дауакьысхуа, уаҩ дакьирсуам.

Адырҩаеынгьы иныҟәеит, убри аухагьы адырҩагьых дара ахьтәаз еиҭанеихт аҽцысцәа. Ачамаз дышҭатәаз. Адырхаеынгьы дырҩагь еиҭадәықәлан, аҽцысцәа еиҭаныҟәаны ирыхьзеит. Ауха иахьтәаз ианнеи, “уара абри ҳахьцалкь ихәаҧхәаҧуа иҳацуп, уамак илҭуазаргьы ҳаздыруам” ҳәа иҳәан иҳәеит, ахьшьцәа азәы аҽцыс ацәа ааирҟьан, дцыр-цыруа дыбзиахәха Ачеи-иҧа Ачамаз даагәылҟьеит.

– Аа, уҧсцәа аҭухааит, сара скажьны уара ухаҭоушәа иуаашьоузеи, сара анарҭаа санрақәҧоз, ианынсырҭәоз, аҧша иаҳхылҭуоз уагар ҳәа сшәаны иҽаҳәаны иныскылаз уакәын, уара абаа усҟак уанбахаҭахеи?

Нас ирахәгьы-ишәахәгьы иманы аҩны дааит. Иангьы дгәырҕьаҭәа диҧылт.

Абас ҟаиҭеит Ачеи-иҧа Чамаз.

203. АДАМРЫҦШЬ-ИҦА ДАМЫРҞАН

Адамрыҧшь дхаҭа бзиан, дныҟәаҩын, аха хшара димамызт.

Зны Адамрыҧшь ныҟәара дцан, мшын ҟәарак даваланы дышнеиуаз, данҧшы, уарбажә дук хәыҷык даманы ишаауаз ибеит.

Адамрыҧшь ахәыҷы ауарбажә даманы ишаауаз аниба, ани дафаразы дагоит убоу иҳәан, ишәақь инапы иныҟәырсны деихсын ишьит. Ауарбажә анишь, ахәыҷы дампыҭшәан дыкәлаауа дылҭалеит. Адамрыҧшь деиҭамхазакәа, ашырҳәа, ахәыҷы дыниҭаххын, дкаҳаанза димҭасны дикит.

Ахәыҷы иҧсы ҭан, дылихәаҧшызар дхаҭарҧысуп. Адамрыҧшь ахәыҷы дааигәыдиҳәҳәалан аҩныҟа дигеит.

– Абри ахәыҷы уарбажә дук дафаразы даманы ишцоз збан, ауарбажә шьны, дамхны даазгеит. Ишыббо аиҧш, ҳара хшара дҳамам, ари дхаҭарҧысуп, игмыжькәа, излабылшола дааза. Издыруада разҟык ҳамазар, дуаҩхап, – иҳәеит Адамрыҧшь.

Адамрыҧшь ауарбажә иамихыз ахәыҷы Адамрыҧшь-иҧа Дамырҟан ихьзыртәит.

Адамрыҧшь иҧҳәыс ахәыҷы длаазеит, арахә ихьчартәа дхаҽза дҟалеит.

Адамрыҧшь иашьцәа ыҟан, урҭ хьышьцәан, ашьха иҟан.

Зны Дамырҟан иаб ус иеиҳәеит:

– Саб, рахәқәак еидкыланы исуҭар, срыцлон, исаазон, – ҳәа.

– Арахә ирылоухыузеи, арахә ушҧарыцло, уара азәзаҭәык уоуп хшарас исымоу, арахә ушҧарыцсҭо, уи ҟалом, – иҳәеит Адамрыҧшь. Аха аҷкәын иеаҧсреиҭан имузеит, ешьроуп исықәу уи азин сумҭар, иҳәан, имузо далагеит.

Дамырҟан ианимуза, иаб даалаган, арахә рацәаны иааидкылан, иҧа иҭаны, иашьцәа ашьха иахьыҟаз дганы дрылеиҭеит.

Ус Дамырҟан иаб иашьцәа рҽы дзаманаха дшыҟаз, енак зны Адамрыҧшь иҽы иҩызцәа уаа цәгьақәак ааит. Иааиз ус иарҳәеит:

– Уамак ҳақәшәаны ҳаҟоуп, уара уҳацымхраар ҧсыхәа ҳамам. Иҳахьызгьы уи ауп, абри амшын аҽы (мшынк азбахә рҳәан) ауахьад рацәаны ишамаз гәаҳҭеит. Ауахьад амшын иааҭыҭны аҟәара ианаақәлалакь, ҳара ҳанкылҟьаны, ауахьад ҧҭәаны иҳаманы ҳдәықәлалоит. Ауахьад ҳаманы ҳшаадәықәлалакь аиҧшҭәҟьа, қьақәак амшын иааҭыҭны иааины, ауахьад ааҳамхны, амшын иналацаланы иканацоит. Ари заҟантәы иҳазноухьоузеи, иагьааундазгьы, убри ҳамыхәеит, уара ҵьара ҧсыхәак ҳзыумуазар, убри азы ҳаузааит, уааларoуп, – ҳәа.

Адамрыҧшь длахәыц-ҩахәыцт, аха иааиз иарҳәаз дазыразхан, дрыцны дцеит. Амшын аҽы ианнеи, реааҧхьакны итәеит.

Ус реыҧхьакны иштәаз акәымкәа, ауахьад рацәазаны амшын иааҭыҭын, аҟәара иаақәлеит.

– Абанҭ дара роума? – ҳәа дҭааит Адамрыҧшь.

– Дара роуп, ааи, – рҳәеит урҭ.

– Нас, шәнеины идәықәыжәгала, сара ара стәазаауеит. Ақьақәа ааир, сара избап, шәара шәшахәо аиҧш шәдәықәыл, – иҳәеит Адамрыҧшь.

Ауахьад анындәықәыргалаҭәҟьа, ашырҳәа ақьақәа амшын иаалҭәраан, агыгцәа ргыланы ауахьад казцоз иҩрышьҭалеит.

Адамрыҧшь дахьтәаз, ишәақь инапы иныҟәырсны аҽынаирхан, ақьақәа ахыҧҳәа илеиқәижьит.

Нас изыцәшәахуазеи, ауахьад рыманы амҩа иқәлеит. Ус ишнеиуаз, Адамрыԥшь-иԥа Дамырҟан дахьыҟаз аҭыԥ ианнавала, Адамрыԥшь ус иҳәеит:

– Абри ауахьад иааҳцо, абра сԥа Дамырҟан дахьыҟоу аҭыԥ аҿы иаанҳажьп, ҳара аҩныҟа ҳцап, ҩымшҟа-хымшҟа шәыԥсы шәшьап, нас шәцап, – ҳәа.

Ус егьыҟарҵеит, иаарцоз ауахьад Дамырҟан иҿы иааныжьны дара Адамрыԥшь иҿы ицеит.

Адамрыԥшьаа ауахьад иаарцаз ҽан макьак рылан. Ани аҽан макьа ауахьад анаарца ауха ихьеит. Аҽан шаахьаз аиԥшҵәкьа, аҿцыс ыууаза иԥан, ашьха иахыԥеит, нас иааҳәын арахь еиҭахыԥеит, ус хынтә иахыԥеит. Ари Дамырҟан ибон.

Дамырҟан аҿцыс иҟанаҵоз аниба, ус игәы иҭеикит, “изулакь, ирыҵазгалалакь абанҭ аеқәа аныршо, абни аҿцыс сара ирымсхып” ҳәа.

Ҩымшҟа анҵы, Адамрыԥшь иҩызцәеи иареи ауахьад ахьынрыжьыз иааин, руахьад ршеит, усҟан Дамырҟан аҭыԥ аҿы дыҟазамызт, ианыршоз ани ауха ииз аҿцыс зцаз аҽан, асасцәа ирыхәҭан, иргеит.

Адамрыԥшь исасцәа рыхәҭа ауахьад рыманы ишнеиуаз, амҩан Дамырҟан дрықәшәеит, дыԥшызар, ани аҿцыс хәычы уа ирыцуп. Дамырҟан иааиқәшәеит, дыԥсыр иҭаххеит, убриаҟара игәы иалсит аҿцыс ахьыргоз.

Дамырҟан жәцәеимаа ҿыцқәак захны имаҟа иавҵан, даеа жәцәеимаа ажәқәак иара ишьан. Ауахьад казцози Дамырҟани анааиԥыла, ус реиҳәеит:

– Абри аҿцыс сара цәгьала сеилаҳауан, иҟалозар ишәымган, исзыншәыжь, – ҳәа.

– Иауеи гәышьа, ианаҳшоз уҳақәшәар, имариазан, аха амҩа ҳанықәу, ҳқәыланы иаагаз ахә ҳнамҭакәа, азәы иҭара ҳақәиҭым, уара иҳауҭо иумоузеи? – рҳәан иазҵааит.

Адамрыԥшь абзиара ирзиуз аҳаҭыр аҟынтәгьы, амала ирҭаргьы моу рымам, аха иабаҟоу амала аҭира иақәиҭым, изакәызаалакь иазноуп, иабжоуп рҳәомызт ԥьара ириҭо ак иоур ирҭагәышьоит, аха иабаҟоу, ииаг. Уи аамҭазы, анҭ еицыз азәы Дамырҟан имгьыцраз аимаа ҿыцқәа илаԥш нарықәшәеит.

– Уара, абни аимаа ҿыцқәа иумгьыцроу ҳаҭ, аҿцыс уаҳҵап, – иҳәеит аимаақәа гәазҭаз.

– Арҭ аҿыцқәа сызшәыҭом, аха сеимаа ажәқәа шәыстап, – иҳәеит Дамырҟан.

Ани дхәычымзи, иаҳаҭыр рбеит, насгьы иара иаб иакәымзи ауахьад дзыргаз, убарҵқәа анеидырхәыцла, иазыразхан, иеимаа ажәқәа ааимхны, аҿцыс ааизныжьны ицеит урҭ.

Аҿцыс анирҵа, инахәҭа ахаҵаны, иманы дгәыргьаҵәа аҩны дааит.

– Ари абаҟаз? – ҳәа дҵааит иаб, аҿцыс аниба.

– Абри сеилаҳан, ирыманы ишцоз срықәшәан, сеимаа ажәқәа рыҵаны, ирымсхт, иҳаазап, иалҵо аабап, Жьаман Чырыҟә ахьзызааит (жьаман чырыҟә чарқьаз бызшәала ажәцәеимаа иахьзуп), – иҳәеит аҷкәын.

Аҿцыс раазеит, иехеит, аха ала-мала акәымкәа, зынза ирашьхеит. Дамырҟангьы изҳаит, дуаҩхеит, абаҩхатәра ду змоу уаҩны дҟалеит, абаҩ ҷыдагьы илан, хәарҭа змам уаҩны дҟалеит.

Дамырҟан иҿы Жьаман Чырыҟә дақәтәаны дахьнеиз, иқәла зықәлоу уаҩ димаҭәамкәа, азәы иимҵо дҟалеит, дныҟәаҩхеит, дшәарыцаҩхеит, дзаазаз иеиԥш.

Убри аамҭазы, Ҟабарда-ԥшьаа раҳҟ Қәычықә-ԥшьа ҳәа дыҟан. Уи аҳ аизара ду сымоуп усзааи ҳәа Адамрыԥшь диԥхьеит, аха иара дымцеит, иажәрахь днеихьан аҟнытә, – уара уца, дад, унаԥшы-ааԥшып, – иҳәан, иԥа Дамырҟан дишьҭит.

Ажәлар иааизашаз анааиза, Қәычықә-ԥшьа ажәлар даарылагылан ус иҳәеит:

– Забџьари зыԥҳәыси рыгәра згода? Насгьы шәарыцара дцаны, ашәарах анаацкьалакь, ауардын иаҵацаланы изшьуа дҟалару? – ҳәа.

Аҳ арҭ азҵаарақәа иҟаиҵаз аҭак уаҩы изымхәеит. Уаҩы аҭак анизыҟамҵа, Дамырҟан даагылан ус иҳәеит:

– Абџьар агәра зларго уи ауп, абџьар заҟа ицкъаны иныҟәырго аҟара, мцы аҳәом, ицкъаны иныҟәугозар, мцы аҳәом, агәра гатәуп. Апҳәыс лыгәра умгароуп. Уи лкалҭ заҟа иауу аҟара, лыхшыҩ кьаҿуп. Уи илоуҳәаз, бара быда уаҩы иасҳәом ҳәа, лҩызцәа даазықәшәалак зегьы иралхәоит. Егьи ашәарах ашьразы иуҳәаз, сара исылшап ҳәа сыҟоуп.

– Иуҳәақәаз бзиоуп, сгәы иахәеит, ус анакәха, шәаала шәарацара, иҟоуҩо аабап, – иҳәан, Қәычықә-ԥшьа ажәлар еизаны иҟаз дынраԥгылан дрыԥхьеит. Рҿынархан, бна дук аҿы инеит. Абна ду агәҭаны дәы дук ыҟан. Убри адәы агәҭан уардынк наган идыргылеит. Дамырҟан иҭыԥ ылхны ԥьара дгылеит. Қәычықә-ԥшьагьы уа дивагылеит.

– Дамырҟан, ушәакъ сырбеи, – иҳәеит Қәычықә. Дамырҟан ишәакъ наганы аҳ инаииркит. Қәычықә Дамырҟан ишәакъ днахәаԥш-аахәаԥшын, – рацәа ишәакъуп, хьзы алаугааит, аха асамԥал ԥшқацәоуп, – иҳәан, уаҳәшьҭахьтәы инаиркит.

– Асамԥал ԥшқазаргьы, сара исызхоит, – иҳәан, Дамырҟан ишәакъ Қәычықә имхны иааникылеит.

Ашәарах аҵырҟьаҩцәа алақәа рыманы абна илалан, адәы иаақәлеит. Дамырҟан иҿы даасны аҳәа днашьҭалан, анахь ицан имышьҭуа, арахь ицан имышьҭуа иқәыргьыжьааув ауардын иаатцеицалан, дааихсны ишьит.

Дамырҟан аҳәа шьны даагьажьын, – уара ушәақь асамҧал ҧшқоуп ҳәа соумҳәази, иҧшқоу иҧшқаму аабап, уара уахь сшәақь ахы сырхоит, – иҳәан, Дамырҟан Қәычықә-ҧшьа иахь ахы ирхеит.

– Ааит, уара анышҧажә. Уара Адамрыҧшь уиҧоуп анырҳәа, ҵабыргыз ҵьушьеит, уара укашәарахыуп, Адамрыҧшь уиаазеит, уара уи уиҧазам, – иҳәан, ӕеҧныҳәа ииҭеит.

– Ус анакәха, ибзиоуп, уара акы удыруазаарын, нас уареи сареи ҳаиқәшәап, – иҳәан Дамырҟан, дыѡеыжәлан аѡныҟа дцеит, ажәларгьы ирбаз, ираҳаз ҵьашьо, еимпны рыѡныҟақәа ицеит.

Дамырҟан аѡны дааит, аха ирбац иакәзамкәа, иқәшәацәгьан, иҧштәы даара ицәгьаны.

Аҷкәын акы шихьыз рдырит Адамрыҧшь иҧҳәыси иареи, иагьиазҵааит:

– Иухьзеи, узыниазеи? – ҳәа.

– Сара шәара сышәхылҵма, ма скашәарахны сшәаазоу? Абри аасашәымҳәар, ҽшьроуп исықәу, уаҳа ҟалашьа амам, – иҳәан, Дамырҟан ишәақь хыршаны илымҳарҭа иҭеикит.

Аҷкәын имузо даналага, Адамрыҧшь даацәажәан, иҟалаз шыҟалаз зегьы иеиҳәеит.

– Ус акәзар, сара сдәықәлоит, сызхылҵыз реилкаара сашьҭалоит, урҭ еилымкаакәа хынҳәышьа сымам, исзеилкаауазар, ианеилыскаалакь, сара сзаазаз сани саби шәара шәоуп, шәкасыжьуам, саауеит, – иҳәан, дыѡеыжәлан, длықәҵны дцеит, дзаазазгьы хырқәақәо илатәеит.

Дамырҟан днықәлан Адымрыҧшь ауарбажә дахьамихыз дцеит. Уи нахыс мшынын, уаҳа царҭа амамызт, аха уи ирашь амшын иннакыло иҟазма, амшын инҭалан, амшын нырцә дызхнагеит Дамырҟан.

Дамырҟан амшын дырны дышнеиуаз, дааҧсаха дыҟамзи, бзиа инхоз азәы игәара дынҭалан дылҽыжәҵит. Ѡыҵьа аҳәсахәыҷқәа ааин, иҽы ааимхны инҽаҳәаны, аѡныҟа длаганы дладыртәеит.

Аҳәсахәыҷқәа рысас ихәаҧшызар, дара дреиҧшушәа рбо иалагеит. Урҭ руазәы асас дихәаҧшны, нас лаҳәшьа длыхәаҧшуеит, егьигьы ус ҟалҵо, даара акыр ихәаҧшит, аха иасааира еиҳа дреиҧшушәа рбон. Ус ишыҟаз, ран дыҟамызт, дааит.

Аҳәсахәыҷқәа еибарыѡны ран инылҧылан, – ҳан, асас даҳҭоуп, аха бара ианакәзаалакь хаҵарҧыс дбыхшахьоума, дбыхшахьазар дабаҟоу, дыҧсыма, дызма? – ҳәа иаалысны дыркит.

– Уи шәазҵаазеи, иазыжәуазеи, иахьанза шәазҵаауамызт, иахьа ижәбазеи? – лҳәеит ан.

– Ҳасас цәгьала ҳара дҳаиҧшуп, иахьантәарак ҳалақәа ҭраа ҳихәаҧшуеит, абриазоуп изаҳҳәа, – рҳәеит аҧҳацәа.

– Ус акәзар, шәара шәнеины иҽикәабаратәы азы рҟәанданы, иҽызлеиҧсахша иҭаны, уааҧсаха уҟоуп, зык уқәҭәа, уҧсы ушьап ҳәа

иаҳәаны, иҽишәыркәаба. Иҽаникәабо шәкылҧшны дгәашәҭ, шәара дшәашьазар, ишьҭахь, иарҕьа жәѡашәаҟьаҽы амзеи аеҵәеи рсахьа шьананы иануп, шәаргьы ишәнуп, шәгәеибаҭар ижәбоит, шәара шәыжәла ус ирымоуп. Уи анакәха, уи шәара дшәашьоуп. Сара аҧа дсыман, азаҽы сшызәзәоз, уарбажәык ааит,сшыҳәҳәоз дысцәагеит. Сара ихәы ҟасҵап, шәара ишәасҳәаз ҟашәҵа, – лҳәеит ан.

Аҳәсахәыҷқәа неин, ран ишралҳәаз аиҧш, асас иҽикәабаратәы деиқәдыршәан, нас иара иҽы инеин, – уааҧсаха уҟоуп, зык уқәҭәа, азы ҳармазеит, – ҳәа аниарҳәа, – ауадаѡ шәыҽзалашәҵазеи, иҭабуп, – иҳәан, днеин ӕеыкәабара далагеит. Уи аамҭазы аиҳәшьцәа неин икылҧшо иалагеит.

Асас иҽанааилих, ран ишылҳәаз аиҧш, ишьҭахь, иарҕьа жәѡашәаҟьаҽы шьананы амзеи аеҵәеи анын.

Аҳәсахәыҷқәа ани анырба, асас ӕеыкәабаха имҭакәа, арҵәаа-сырҵәааҳәа еибарҳәҳәан, иҕызы-ҕызуа, игәаҟуа иалагеит.

– Иҟалазеи? Ӕеыкәабаха сышәымҭо? – иҳәеит асас.

– Ӕеыкәабаха абауаҳҭо, уара ҳара ҳашьа уоуп, ирласны уҽеилаҳәа, – рҳәан, аеҳәшьцәа аҕызы-ҕызра иалагеит.

Асас, иҟалаз изымдырызт, хыма-ҧсыма иҽеилаҳәаны даадәылҵит, ангьы амаҵурҭа даадәылҵын, дааин даагәалҭазар, лыҷкәын иакәын. Нас ан иаалырзырѡын, лара азаҽы дшызәзәоз, лыҷкәын ауарбажә дшылцәагаз ралҳәан, дҵәыуа, лнапқәа ыргьежьуа лҧа дикәшо далагеит, нан, уаҳәшьцәа роуп, уара уеиҧш рарҕьа жәѡахырқәа рҽы амзеи аеҵәеи рсахьақәа ануп лҳәагәышьеит ан гәаҟцәгьа. Иара уи ала еибадырит. Иани иаҳәшьцәеи, ирура рзымдыруа, еибаргәырҕьауа, ихәы ырмазеины акыршиҽарҵоз, аб дааит.

Аб агәара дааҭаланы ӕеы иҽаҳәаз даннахәаҧш, идырит. Ан дындәылҵын лхаҵа дниҧылеит.

– Иаҳҭада? – ҳәа дҵааит аб.

– Ҷкәынак даҳҭоуп. – лҳәеит иҧҳәыс.

– Аҷкәын иаҳҭоу дсыздыруам, аха абри ӕеы дзықәтәоу сара сыҽқәа ирыжәлоуп, сыѡны иаазаз акы ауп, – иҳәеит аҧшәма.

Нас аҧшәма днеин, – бзиала уаабеит, дад, – иҳәан, асас аҧсшәа иеиҳәеит. Уи аамҭазы аҧҳацәа аагылан, асас рашьа шиакәыз раб иарҳәеит, еибадырит, игәыдибакылеит.

Аҷкәын даагылан, ауарбажә шьны, дамхны дзаазаз дшиаазаз реиҳәеит. Уи ашьҭахь, дзыниаз, дзықәшәаз, иаҳаз, иибаз, дзышьҭаз зегьы реиҳәеит.

Насгьы иаб иҽқәа иара дзаазаз Адамрыҧшь иѡызцәеи иареи ишыргаз, абни дзықәтәоу ӕеы ҽҵысны иҟан, иара жәцәеимаак ҳәа ишрымихыз иҳәеит.

Ажәакала, урҭ рыхҭысқәа акы аанмыжькәа зегьы еибырҳәеит.

Урҭқәа рышьҭахь, аҧа даагылан ус иҳәеит:

– Сара сзышьҭаз еилыскааит, шьҭа сызусҭоу здыруеит. Сара ауарбажә сафараны сшыҟаз самхны сзаазаз сызкажьуам, рыҟәрахь инеихьеит, урҭ сара сыда ҧсыхәа рымам, ма урҭ арахь иаазгароуп, ма шәара уахь шәааларооуп.

– Уара уҧсраны ушыҟаз аҧсра уахырҧаны узаазаз кажь, ара уаагыл ҳәа сара исызуаҳәом. Иахьынзауҭаху узаазаз рахь уца, иануҭаху арахьгьы уаала, уара ишуҭаху унықәа, сара акгьы удсҵом, уахьыҟазаалакь, уҧсы ҭаны уаабазааит, ҳара уаҳа ҳҭахзам, жәоангәашәҧхьара аабеит, – иҳәеит аб.

Аб даалаган, дызлаз иуаажәлар ааизиган, чара ду иуит, иҷкәын иуаажәлар, иашьцәа, иҭынхацәа дыдирбеит, дыдирдырит.

Арҭқәа рышьҭахь, аҧа ишьҭахьҟа амоа дыҟәлеит, дзаазаз рахь.

Аҧа амоа даныҟәлоз аб ус иҳәеит:

– Абри аеы га, – иҳәан, иҧа еык ииҭеит, – абригьы сара сыеқәа ирыжәлоуп. Уара уҧсы еиқәырханы узаазаз рахь умцан ҳәа сызуаҳәом, уи намысым, уца, уара уҧсы ҭанаҵы, абарҭ аеқәа ураазоит, ҷьара акы ухьыр, уҧсыр, убао сзааргоит, амоамш уқәлааит.

Аҧа иҭаацәа гәыдкыла-ихыдкыла дыоеыжәлан, иевакы иманы иҷынеихан, Адамрыҧшь иҟны днеит. Нас дзаазаз дынрыдтәалан иара дызхылҵыз шиҧшааз, еибга, изоыда ишыҟоу реиҳәеит.

Адамрыҧшь иҷкәын дызхылҵыз ҧшааны иаара даара деигәырҵеит, даара иҷьеишьеит, уи даалаган ачара ду иуит, иҷкәын деибга, дызоыда дахьааз азы.

Дамырҟан акыр аамҭа иҧсы ишьеит. Иҧсы анишьа дыоеыжәлан Қәычықә-ҧшьа иҷы дцеит. Уа дахьнеиз Қәычықә-ҧшьа ус иеиҳәеит:

– Сара скашәарахзам, уара ишуҳәаз аиҧш, сара сызхылҵыз еилкааны сааит, сызхылҵызгьы абарҭ роуп, амшын нырцә инхоит, уоызеи уареи ауахьад иаашәцаз зтәызгьы саб иоуп. Иахьа нахыс уареи сареи ҳаиҭацәоуп, иаҳиааиуа даабароуп, – ҳәа дмакәрит.

Қәычықә-ҧшьа анс Дамырҟан даниқәмакәр, дшәеит, аҷкәын ишьра дашьҭалеит. Уи даалаган Дамрыҧшь иашьцәа, ахьшьцәа, амал рацәаны ириҭан, Дамырҟан дыршьратәы иҟаиҵеит.

Қәычықә-ҧшьа Адамрыҧшь иашьцәа ус реиҳәеит:

– Дамырҟан ишәакь имамкәа, иеы дакәтәамкәа ақытахь дыжәга, нас уа шәарыцара дшәыманы шәца, уи аены сара уа ауаа, уи дызшьыша мазала исыртәоит, – ҳәа.

Ҩнак зны, Адамрыҧшь иашьцәеи Дамырҟани ашьха ианыҟаз, урҭ Дамырҟан ус иарҳәеит:

– Дамырҟан, ақытахь ҳамцеижьҭеи даара акыр ааҵоит, уаала ҳцап, – ҳәа.

Урҭ иарҳәаз дазыразхеит Дамырҟан. Уи днеины иеы акәадыр ақәиҵо далагеит.

– Уеы иалухыузеи? – рҳәан урҭ Дамырҟан иеы акәадыр иақәдмырҵеит. Амоа ианыҟәла, Дамырҟан ишәакь шьҭихит.

– Ушәакь иазууазеи, ҳаргьы ҳшәакьқәа аагазом. Уа заҟа уҭаху ыҟоуп, уаҟәыҵ, – рҳәан, ахьшьцәа ишәакьгьы ишьҭдмырхит.

Ақытаҽы ианнеи, – уаала шәарацара ҳцап, – рҳәан, Дамырҟан иоызцәа шәакьыжәк иҭаны, еабаак дакәыртәаны дыргеит. Уа иахьнеиз Қәычықә-ҧшьа ауаа ртәаны иман, аҟәҟәаҳәа иааигәыдырҵан дыршьит.

Дамырҟан данҭаха иеқәа ирдырын, рнахәҭақәа ҧцәҵәаны уи дахьҭахаз инеит. Уа ианнеи, ани ишьҽҵысыз ииаазаз аеы “хәырр!” арган, ишалшоз ала Дамырҟан ихәлаҭәҳәеит. Ус Дамырҟан ианихәлаҭәҳәа, “ҳаит, сышҧацәаз” иҳәан, ашырҳәа доаҵҟьеит. Аха данхәыц, иҟалақәаз иаразнак идырит, иеқәагьы иарҳәеит, иара дызшьызи дыдзыршьызи. Урҭ шьҭа ҳзыцәшәозеи рҳәан, еицны рышьҭахьҟа ихынҳәит, аха харак имцацызт.

Дамырҟан ашырҳәа иеы доакәтәан, дызшьыз рапхьа ашьха дцан, мыц зымҳәазоз ишәакь уа иҟаз аашьҭихын, иара дышьны иаауаз длырҧылан, ргәы реанзамкәа, иҭынчза ишаауаз, аҟәҟәаҳәа ашәакь лыргәыдиҵан, рызынтәыкгьы ишьит. Нас иҷынеихан, али-ҧси рыбжьара Қәычықә-ҧшьа дахьынхоз днеин, амоа акыр дыкәхап ҳәа ушәозу, иеы ҧыруан, уи дышьны даахынҳәит. Амоахь дшаауаз, иаб иуахьад згаз дылрыкәлан иҟәаҟәаны, иаб иуахьад раҟара рыцҵаны, иапҵа дзаазаз иҷы дааит, аха уи иҟалақәаз акымзарак издырзуам. Дамырҟан дахьцалакь, иаб ииҭаз аегьы ицуп, оыза ҕьеиоык иаҳасабала ицхраауеит.

Дамырҟан дзаазаз дылидтәалан, уи иашьцәеи Қәычықә-ҧшьеи иара дшыршьыз, аха ашьҭахь дара шишьыз, абарҭ зегьы аатқааны иеиҳәеит, насгьы диҳәеит иаб иахь иҧҳәысгьы иаргьы иццаразы.

Адамрыҧшь арҭ иҟалақәаз зегьы рхы дҭаҧшны ианеиликаа, иҷкәын иеиҳәаз дазыразхеит. Иҧҳәыс, имал, ирахә аашьҭихын амшын аҷы инеит. Амшын аҷы ианнеи, Дамырҟан иаб иуахьад амшын иашьцыламзи, урҭ амшын инырырган, Дамырҟан иҭаацәа рҿы инеит.

Уа иахьнеиз, раашьа зеиҧшраз рарҳәеит. Уи нахыс Дамырҟан иани, иаби дзаазаз ҧсаанза ргәы иамыргакәа иныҟәигеит.

204. АУАО ДУИ АУАО МАҶИ

Уао дук дыҟан. Уи ауао ду ауао маҷ диванхон. Ани ауао маҷ ауао ду имеикуан.

Ауао ду абри ауао маҷ иҭархара дашьҭалеит иахьимеикуаз азы.

Зны ауаҩ маҷ дааиҧхьан, – адауцәа рахь уцароуп, абригь-абригь аамҭанза убра уҟазароуп, – ҳәа иеиҳәеит. Уи уахь ус дзишьҭуаз, уа адауцәа рҿы дҭахап ҳәа акәын.

Ауаҩ маҷ, дуаҩ ҟәышымзи, адауцәа рҿы дахьнеиз, иедирнаалеит, даалаган алаҵара дирҵеит.

Адауцәа бжьҩык ыҟан, азәы хык ихагылан. Егьи ҩ-хык ихагылан, егьи х-хык ихагылан, егьи ҧшь-хык ихагылан, егьи хә-хык ихагылан, егьи – ф-хык. Абжьбатәи бжь-хык ихагылан.

Адауцәа абжьҩык бжь-цак дирҟаҵеит. Абжь-цак адауцәа иаадрыхыз раҧшқәа шаны идҭаирҧсеит.

Ани ауаҩ маҷ иҿааихан ауаҩ ду иҿы дааин, – уаҵәы аизара иагымкәа иҟаҵа, саргьы саауеит, – ҳәа иаҳәаны дцеит.

Ауаҩ ду ари деибганы дахьааз уамашәа ибеит, избан акәзар, адауцәа рҿы ицаз деибганы дааны ҳәа ҟамлацызт.

– Ибзиоуп уаҵәы аизара ҟасҵоит, – иҳәеит ауаҩ ду.

Ауаҩ маҷ дцан, адырҩаены адауцәа рцаҟәа рызна аҧш шыҟаз ирыҵаҵаны, ақыҭа аизара ахьыҟаз ааигәара дааин, адауцәа уа иааныжьны, ажәлар еизаны иахьыҟаз дааин, ус реиҳәеит:

– Ажәлар шәхаҵкы, абра уажәы шьоукы ааиуеит, уаҩы дзыцәшәаратәы иҟоу, аха шәымшәааит, урҭ шәара ишәҧырхагам, урҭ заауа абри ауаҩ ду изоуп, – ҳәа ажәлар ргәы реанҵаны дцеит. Дахьнеиз адауцәа рцаҟәа ирыҵаҵаны ажәлар еизаны иахьыҟаз дааихт.

Адауцәа анааи, ауаҩ ду дшәаны далаҧсит, ажәлар еихан идәыҟәлеит.

Ауаҩ маҷ даагылан, – шәара ажәлар шәымшәан, урҭ шәара ишәҧырхагам ҳәа шәасымҳәеи, – иҳәан, ажәлар мышьҭыкәа иникылеит. Ус ани ауаҩ дугьы далҵит; ауаҩ маҷ адауцәа рцаҟәа рыҟәдиргылеит, адауцәа рцаҟәа дара иҟәдмыргылар иҟәзыргылахуадаз, ажәлар иҟәдыргылап ҳәа уҟазу.

Уи ала аҵыхәа ҧцәеит, ауаҩ дугьы ауаҩ маҷ уаҳа диҧырхагамхо дҟалеит.

205. АКӘАНБА АШҲАНГЬЕРИ ИХЫЛҴШЬҬРА

Дыҟан, данын Акәанба Ашҳангьари ҳәа хаҵа бзиак. Уи иман хҩык аҧацәа. Реиҳабаза Мамсыр ихьзын, дшәарыцаҩ цәгьан уи.

Ҽнак Мамсыр дшәарыцо дышнеиуаз, Ажәеиҧшьаа раҳәшьеи иареи еиҟәшәан, еицәажәан, еинаалан Ажәеиҧшьаа рахь еибагеит. Ажәеиҧшьаа рысас пату иҟәырҵеит, дныҟәыргеит. Ажәеиҧшьаа ирыздыруамызт ажьы аҵәареи, насгьы аҭамҳаи ашәамкьаҭи. Урҭ Ажәеиҧшьаа идзырҵаз Мамсыр иоуп. Убри аҟнытә Мамсыр дандәыҟәла, аҳамҵа ирҵеит, днаскьаргеит.

Мамсыр иеиҵбы Маф ихьзын. Ҧҳәызба бзиак, Деда захьзыз, Маф ҧҳәысыс дааигеит. Урҭ анеибагоз Дедеи Мафи ҳәа ашәа рхырҳәааит. Уи нахыс уи ашәа ҭацаагара шәаны иаанхеит.

Мамсыри Мафи реиҵбы Ҟаимаҭ ихьзын. Уигьы даара дшәарацаҩ бзиан.

Ҟаимаҭ, ҽнак бгызрачан дшәарыцо дышнеиуаз, данҧшы, ҩ-мшәык бгызрак иҟәны абгызра шырфоз ибеит, иара дырбазом.

Абарҭ рыҟәгылашьеи рыфашьеи зеиҧшроу ала, акала иҟоуп, цкьа саарызҧшыпишь, – иҳәан, дырмеихскәа дааҧшит. Цкьа данҧшы, амшәцәа ршәоуп акәымзар, уааҧсуп, ҧҳәызбаки ҷкәынаки роуп; ишуааҧсыз анеиликаа доуреихсхоз, иеаанакылеит. Уи аамҭазы даргьы дгәарҭан, “аа, Ҟаимаҭ, ҳумшьын!” рҳәан дшырдырыз идырдырит.

– Ҳара ашәыр бзиа иаабоит; зны ҳаб абра ҳааганы абгызра ҳирбан, уи аахыс ҳааны иаҳфалоит. Аха ҳаб ицәымҵуп азы ҳаезаны, амшә цәакәа ҳашәцаны ҳааны абгызра ҳфалоит, ҳара иашьеи иаҳәшьеи ҳауп, ҳазхылҵыз Аиргь роуп, – рҳәеит урҭ.

Урҭ анеибадыр, иашьеи иаҳәшьеи Ҟаимаҭ ус иарҳәеит:

– Ҳара абра ҳанаало, маҭ дук абра иамоуп, ҳаршәалоит, ҳафар ҳәа ҳшәоит, убри амаҭ узшьуазар, даара ҭабуп ҳәа уаҳҳәон, – рҳәан, иҳәеит.

– Иахьыҟоу жәдыруама амаҭ?

– Ааи, иаадыруеит, уҭахызар уажәыцәкьа иуҳарбап, – рҳәан, днарҧшны идырбеит амаҭ ду қьақьаза иахькажьыз.

Ҟаимаҭ амаҭ ахьыҟаз анидырба, даихсын ахы ҭәҭәа ақәшәеит. Амаҭ ахы ҭәҭәа анақәшәа, аҧсҭахьы илыцаҩры ицеит.

Ҟаимаҭ амаҭ анишь, иашьеи иаҳәшьеи рыҽкажьны иҳәеит, – аҩныҟа уаала ҳани ҳаби удҳарбоит, – ҳәа.

– Аха сымам, уахь сцаратәа сыҟам, – иҳәан, мап икит Ҟаимаҭ, аха иҳәо-ичо ианидхала, дрыццеит.

Аҩны ианнеи, иашьеи иаҳәшьеи изықәшәаз зегьы рани раби ирарҳәеит. Ани аби рхәыҷқәа абзиара ду рзызуз, даара ҳаҭырла дныҟәыргеит, чара-жәра изыруит. Урҭ рысас дандәыҟәла, ҳамҭак уаҳҭар даара иаҳҭахуп, иуҭахузеи? – ҳәа иазцааит.

– Сара ҳамҭас амал сҭахзам, амал сымоуп, сара смал ашәакь ауп, аҳамҵа сышәҭозар, исҭаху убри ауп, сара санхысуа сзеихсуа сцәымцо, ахы инасышьҭуа ахы иҭашәо иҟаларатәа исзыҟашәҵар, уи еиҧу мал сҭахзам, – иҳәеит Ҟаимаҭ.

– Аҷкәынцәа заҟаҩ умада? – ҳәа иҵааит ани аби.

– Хҩык сымоуп, реиҳабы дыгмыгшәа дыҟоуп уаниацәажәо, амала дласуп, абҕьыц икыр дацҧыруеит, аҧша дахьынҳалар, дацҧыруеит,

акьатрацә дахьынҳаланы даццоит, убри аҟнытә Кьатрацә ихьзыртәоит, – иҳәеит Ҟаимаҭ.

– Акы уаҳҳәоит, угәы иалымсын, – рҳәеит ани аби.

– Шәара исашәҳәо сгәы ишҧалсуа, – иҳәеит иара.

– Уара қәрала харак узцом, ухы уақәымгәыҷуа уаналагалакь, уҵкәынцәа уаарыҧхьаны, “санҧслакь снышәынҭра хаха ишәыхьча”, ҳәа раҳә, нас ҳара иҟаҳҵалакь убап, – рҳәеит ани аби. – Кьатрацә абри нахыс ушәақь дачычоит, аха дахыумбаан. Убри убас дҟаҳҵоит, уадаҩрас дзыққәшәо зегьы дыриаайуа. Аха уи ус ҳара ҳәала дшыҟало иара идырыр ҟалом, уаргьы иумҳәан. Ҧсы зханы иҟоу, исшьында ҳәа игәы иаанагаз, акы иацәымшәо дхысҩоны дҟалоит, – рҳәеит ани аби. Арҭқәа рышьҭахь Ҟаимаҭ урҭ иҭабуп ҳәа раҳәаны аҩныҟа дцеит.

Ҧытрак ашьҭахь Ҟаимаҭ дышьҭалеит, ихы дақәмгәыҷуа дҟалеит. Ус ихы аниба, иҵкәынцәа ааинигалан, “санҧслакь хаха снышәынҭра шәыхьча”, ҳәа реиҳәеит. Уи ашьҭахь уи рацәак мырҵыкәа дыҧсит.

Ҟаимаҭ данҧсы анышә дарҭеит. Уи анышә данарҭа ашьҭахь, дара рқьҭаҿы аҳ ду иҟаз, иҧҳацәа ахҩыкгьы рыхьтәы мацәазқәа хаз-хазы арахәыцқәа рыҵхны икнеиҳан, ус иҳәеит:

– Абанҭ арахәыцқәа иреихсны иҧҵәаны, амацәаз кашәаанза иатцаххны изкуа, дуаҩ хәычуп сҳәом, дуаҩ дууп сҳәом, сыҧхацәа рыстоит, акыр злоу иоуп ауаҩы, уи уаҩ хәычы дамам, уаҩ ду дамам.

Аҵкәынцәа раб анышә дышнарҭазҵәкьа, аишьцәа аиҳабацәа аҩыцьа абни ахысра ахьыҟаз ахь ацара аеазыҟаҵара, рхы рыхәшә аиқәыршәара иалагеит, раб иҷаҧшьара иаҟәыҵны. Иара ус реааибырҭан ахысрахь ицеит.

Аены анаахәла, Кьатрацә иаб ишәақь еиҵаҵаны иаашьҭихын, днеин, иаб инышәынҭраҿы, иеынапҳьакны, днаваиеит.

Кьатрацә иаб инышәынҭра дшаваиаз даара акраатцхьаны, данҧшы, ҿуаҩык арашь дақәтәаны, амца ицырҟьо дыҩоивҟьеит, аха усгьы иҳәеит:

– Кьатрацә, уара ашәарақәа урыцәшәахьеит, уаб амаҭ иихәыз уи маҭзамызт, дуаҩын, дгәаҟ ҭәҭәаны дышьҭоуп, уаб данҧслакь, игәи игәаҵәеи ҭыхны иоуны ифар, далнаргоит, урҭ раагара уи иҧацәа ирыдиҵеит, уи азы иаауеит, аха умшәан, уеырҭәҭәаны уҟаз ҳәа.

Кьатрацә анс аеыуаҩ ианиеиҳәа, иеирҭәҭәеит, дымцабзха амшәара амҩа дыцәлеит. Кьатрацә ус дыштәаз, аҵх агәҭаны инеихьаны, амраҭашәарахьтә азәы ҿыхәак дақәтәаны, ишәу зегьы шкәакәаны, ирдыдуа дааит.

Иааиуаз Кьатрацә данааидыххыла, Кьатрацә аҟәақҳәа ашәақь ҩигәыдиҵан, ихы ҩихицҟьааит, нас ахәараҳәа иеы длаваҳаит.

Кьатрацә дҩаҵҟьан, иишьыз иеы аақәиргьажьын, днацрасны аҭәра ааникылеит; аеа даҷкгьы ахәда иахан, инаганы даҷла ирҭәҭәаны иҿеиҳәеит. Нас Кьатрацә даагьежьын, иишьыз иматәақәа ааишәыхны

иааилеиҳәан, инаганы аеы акәадыр амаха инадиҳәалеит, иара днарҳәазаны наҟ дынкаижьит.

Ус уа Кьатрацә шаанза дтәан, анша аеы аапиртын аҩныҟа иманы дцеит. Аҩны даннеи, аеы наганы иара дахьиауаз ақәацә аҿы иҿеиҳәеит, уахь уаҩ днаишьҭзомызт Кьатрацә.

Адырҩаухагь Кьатрацә дцан, иаб инышәынҭра даваиахт. Адырҩагьых атцхыбжьон, амрагыларахьтә еызк дақәтәаны, иара ишәу иматәақәа зегь ҟапшьны, даакылҟьан Кьатрацә дааихаххит азәы. Уигьы аҟәаҳҳәа диеихсын, дышьны дылкаижьын, иеы длампцасны икны инҿеиҳәеит, иматәақәа ааишәихын, иааилаҳәаны акәадыр амаха инадиҳәалеит, иишьыз дынихан наҟ дынкаижьит. Аены анааша, аеы иманы аҩны днеин, ақәацә аҿы иныҩнагаланы иҿеиҳәеит.

Адырхауыхагьы Кьатрацә деиҭацахт иаб иҷаҧшьара. Дыштәаз акәымкәа, ҵхыбжьон ааиуаны аиҧш, Амшын еиқәа дҭыҵны, ҿеиқәак дақәтәаны, ишәу зегьы еиқәаҵәаны, апҟаҩхәа Кьатрацә дааихаххит азәы. Уигьы дышьны, егьырҭ ирзиуз изиуит. Шауа ианалага, аеы иманы дцан, ақәацә иҩнеикит.

Ус дшыҟаз иашьцәа хынҳәны иааит. Урҭ анааи, Кьатрацә дрызцааит, – иҟашәцазеи? – ҳәа.

– Иҟаҳҵа егьыҟам, ҳцаны ҳааит ауп, – рҳәеит еиҳабацәа.

– Ишбыкәу егьшышәзыҟамҵа, ариаҟара шәеырхианы шәанца, абар хаха-хымш ҵоит уахь шәыҟаижьҭеи, – иҳәан, иашьцәа хҭеикит.

– Ааи, абри уара уеиҧш иҟоу азәы дыҟазар, акы илшар ҟаларын, ааи! – рҳәан, ихыччеит.

Ихәло иналага, зыҧхацәа рмацәазқәа кназҳаз аҳ, амацәазқәа кьыс рымамкәа инхошәа аниба, имхацәгьахан, ааи, сыҧхацәа разҟы рымамзаарын, абар хымш нҭакәкәа ицеит, мацәазкгьы рызкыдмыршәеит иҳәан, анеиҩеира хҭеикзеит.

Кьатрацә иашьцәа анаа, адырҩаены днеин, иашьцәа ирымбазацыз ҟамчык аацәыригеит, аха ианиҟьалакь, аеыҩҳәа амца ацырҟьоит, уи иишьыз аееиқәа иақәтәаз иҟамчы акәын. Уи уамашәа ирбеит иашьцәа.

– Шәнеины шәҧацақәа шәса, шәеышәкәаба, – ҳәа реиҳәеит Кьатрацә иашьцәа.

Урҭ неин рҧацақәа рсеит, реыркәабеит.

Кьатрацә днеин, аеыхәа аатиган, инаганы аиҳабы иитеит, аха аҭәра иатцасуа, акәадыр иара еиқәхапса. Нас акәадыр амаха иадҳәалаз аматәақәагьы иитан ишәиҵеит, абҧьармаҭәагьы неииркит. Егьи аеы, аеыз даахан, аматәақәагьы нишәцаны, абҧьаргьы нииркит агәыбжьанытә.

Иара днеин еиқәаҵәа маҭәала иееилаҳәаны, иҟамчы еиҩырҿа иаанкыланы, ишәақь ихәда иҩхшьны, ахьшәҭҳәа аееиқәа дҩақәтәан, “шәнеи, шәнеи!” иҳәан, иашьцәа има иҿынеихеит, ахысра ахьыҟоу дцоит уажәы.

Аҳ дахьынхоз ааигәара ианнеи, Кьатрацә аиҳабы ус иеиҳәеит:

– Аҳ ихаҳәтә гәара амырҭашәарала унадххыланы уахыҧа, уеы ахыҧоит, амала уара умшәароуп; нас аиҳабы лмацәаз уеихсны икыдыршәаны, уи ишақәуршәо сара издыруеит, нас амацәаз кашәааныза унатцаххны икны, агәара арахь уаахыҧаны уца ҳәа.

Аиҳабы Кьатрацә ишиҳәаз иҟаицеит, аҳ иҧҳа аиҳабы лмацәаз игеит.

Уи ашьҭахь, Кьатрацә агәыбжьанытәгьы ус иаҳәаны дишьҭын, уигьы агәыбжьанытә лмацәаз игеит. Урҭ рашьҭахь Кьатрацә агәара дхыҧаны дынҭаххын, аицбы лмацәаз даихсны илалыршәаны, икашәааныза днатцаххны икны, агәара дынҭкьан дцеит.

Арҭ убра абриаҟара ауаа иҟаз уаҩы изымдырзакәа ицеит. Ари зегьы иҧьаршьеит. Аҳ иакәын, уик анҭ ахьырзеилымкааз даараза ихьааигеит.

– Иҟалазеи? – ҳәа аҳ ауаа ҟасақәа дрызцааит.

– Умццакын, аҳ ухатцкы, урҭ рмацәазқәа иаарымгар ҟалом, – рҳәеит аҳ дзызцааз.

Аҳ иаҳҭнаҽы хаха-хымш амацәазқәа згаз ирзыҧшны итәан ҧсхәыц ихәыцуа, аҳ иҧҳацәагьы рлакҭа хәашьхеит.

Аҧшьымш аены, Кьатрацә дырҩагьых иашьцәа ааибиҭан, аҳ игәара ааигәара иазнеит. Уа ианнеи, Кьатрацә даагылан ус иҳәеит:

– Уара, ҳаиҳабы раҧхьа уахьхыҧаз уахыҧаны, агәара агәҭаны улҽыжәҧаны, уаҩәра укәадыр амаха инахаршәны, ухы пату ақәцаны уаагыл. Уи ус аныҟаицалакь, уара, агәыбжьанытәгьы ус ҟатца.

Урҭ ус аныҟарҵа, Кьатрацәгьы агәара дынхыҧан, апҟаҩҳәа иҟамчы амца аҽыддуа илышьҭакша дылҽыжәҧан, иашьцәа рцыхәахьшәа даагылеит.

Аҳ ари аниба, дгәыргьеит, рлакҭа лашахеит, аҳҭны иҟаз ауаа “ура!” рҳәеит, гәыргьарахеит.

Аҳ даалаган чара ду иуит. Уи ашьҭахь амал рыҭа, ауаа рыцҵа, рыҳәсақәа рыҭа аҩныҟа ишьҭит.

Аҩны ианнеи, “аиҳабы ара унха” иҳәан, Кьатрацә аиҳабы дахьынхашаз иирбеит; “уаргьы абра унха” иҳәан, агәыбжьанытәгьы иҭыҧ иирбеит, иаргьы дшеицбыз аиҧш рцыхәахьшәа ҷьара дынхеит.

Уажәы Кьатрацә дныҟәаҩхеит, ныҟәара дцон, даауан. Ус зны ныҟәрахьынтә данааи, иҧҳәыс димбеит. “Иҟалазеи?” ҳәа данцаа, “Хвакьыц захьӡыз амшын азәы даатыҧны дааин, дигеит” ҳәа иарҳәеит.

Кьатрацә иихәыцра изымдыруа дгәырҩуа дыштәаз, уахык-еуаҩык дааин, – Кьатрацә, умгәырҩан, уусқәа уара ишуҭаху иҟалоит, – ҳәа иаҳәаны дцеит.

Аены анааша, Кьатрацә ирашь ааин ауаҩыбызшәала иаацәажәеит, “уееибыҭ, ҳцароуп” ҳәа.

Кьатрацә иеааибыҭаны дыҩеыжәлан, ддәықәлеит. Ус дышнеиуаз, амшын дынеҧынгылеит. Арашь атыххәа амшын иналалеит. Ишнеиуаз

амшын агәаны бахәыкҩалҳәҳәо иалагылан, абни абахә ихәнар акәын. Арашь знык иҧан, аха изымхәнеит, дырҩагьых ианыҧа, абахә иҩхаҧалеит. Кьатрацә дылҽыжәцын, уа акыр рыҧсы ршьеит. Рыҧсы аныршьа, арашь аагылан ус аҳәеит:

– Абра ааигәа ҷьара амардуан ҭагалоуп, ҳҭаларуп, насгьы абра хәшәкы аҷыр иалаҧсаны иҟатцоу ыҟоуп, убри аиуа хәы-мҳатцәк соуны исфар, нас абри амшын иубо адәаҽеиҧш агәдаҳәа сыкәланы сныҟәо сҟалоит. Аха уи ахьчаҩ дамоуп, ихьчоит, аҳәа икыуп. Уи ҷьаразатцәык ауп ахы ахьилало, егьирахь хы дагазом, ахы ахьалало мацәа затцәык аҟьаҟьара ахьамоу илахь аҽоуп, убра ахы узҭаршәыр, дагоит, мап анакәха, аҳәала ҳахҟәа аахиссоит.

– Уи сара избап, ахысшьа уажәы исымбеит, – иҳәеит Кьатрацә.

– Ус акәзар, ушәақь кны сыхәда уцагыланы ууаила, – аҳәеит арашь.

Арашь афырҳәа аҽынанахеит, иаргьы ишәақь агәҭа кны ахәда дыцагыланы иҽынеихеит. Ус ишнеиуаз, ани ахьчаҩ ианынидгыла, – ҳаҳаи, шәабацауа? – иҳәан, ахьча иаҳәа ҭҧаа иҽааихеит. Уи аамҭазцәкьа, Кьатрацә ахы иааҭиркьаз ахьчаҩ илахь ахы ахьалалоз илҭашәан, дышьны дылкаижьт. Нас Кьатрацә днеин, хәы-мҳатцәк ахәшә ааганы арашь иаҽеицеит. Ахьча иаҳәа Кьатрацә иааиҟәнитцеит.

Уи иахьыниаҩсыз ҧхәыск, шәсышьҭуам ҳәа даарҽагылеит. Кьатрацә уигьы аҳәала дыллысын, дааиҩирффеит. Даеа ҧхәыскгьы даарҽагылан, аха уигьы аҳәа даиргеит. Алазарагьы ҧхәыск дтәан, – ани аҧхәыс дымшьыкәа уаҳәа ҭпааны дыршәа, даншәалакь, ҳара ҳзышьҭоу зегьы рыла ҳаиқәлыршәоит, – аҳәеит арашь.

Ани аҧхәыс арашь анылба, илдырын, – унан, Ану, ара уабаҟаз, ҳақәхразы уаама? – лҳәан, аҳәҳәара далагеит. Кьатрацә ирашь Ану захьӡыз усҟан ауп ианидыр.

– Аҳәала беиҩысхаауеит, ҿыбымҭын, – ҳәа Кьатрацә иаҳәа ҭкәыцәаа данылзынатрыс. – аа, сумшьын, уара узышьҭоу зегь рыла уеиқәсыршәоит, – лҳәан, аматанеира далагеит. Нас арашь лхацәкәакәын данкны даманы иаақәлан, ишәҭаху зегь рыла шәшеиқәсыршәауа ҳәа ҭоуба лууанза даунамышьҭит.

Аҧхәыс лыҧсы анеивылга, ацәажәара далагеит, усгьы лҳәеит:

– Шәара шәзышьҭоу Хвакьыц, иҧсы злоу адырра даара иуадаҩоуп. Ҭакәажәык амшын нырцә ҧсҭак агәы дамоуп. Убри дышәзыҧшаар, уи илдыруеит Хвакьыц иҧсы злоу, уи ишәалхәоит, аха уи лҿы анеира даара ицәгьоуп, сара ишәасҳәап уи лҿы анеишьа, шәара ишәылшозар.

Убри аҭакәажә шәнапаҽы дызлаажәгараны иҟоу акзатцәык ауп. Шәаалаганы, ашырзи ахәызи рымацара еилаҧсаны, уаҳа даеа шылак аламцазакәа ачашә ҟашәҵа. Уи анык ашәҵо, ажә еиқәатцәа ахш ала ишәкәаҳа, ажә шкәакәа ашә агәылашәҵа, насгьы аччы ҟашәҵа ажә еиқәатцәа ашә агәылатцаны, ажә шкәакәа ахш ала ишәкәаҳа. Зеиҧш зы

хкы уаҩы имжәыц азы, кәмаанк азна шәымазар ауп. Абарҭ еиқәыршәаны “ҳчеиҵьыка агьама ба”, ҳәа шәаннеилакь, илымфар, дунеи дыҟәны крыфареи зыжәреи дақәиҭымкәа дҟалоит, убри аҟнытә илымфар ҟалом, ианылфа, Хвакьыц иҧсы злоу шәалымҳәар ҟалом.

Аҧҳәыс анс анралҳәа, Кьатрацә дыҩеыжәлан, ирашьгьы агәдыҳәа амшын инхылан аҩоныҟа ицеит. Аҩоны иахьнеиз, ани аҧҳәыс ишралҳәаз ала ачеиҵьыка ҟарҵеит, уаҩы иимбацыз азгьы храк агәаны ирыҧшаан, урҭ зегьы рыманы амшын ихылеит. Арашь акәзар, агәдыҳәа амшын ихгыланы, икәаруа ицоит. Ус амшын нырцә ицеит. Уа рыҧсы ааиҭакны, рымҩа иқәлеит, ицоит, иахьаарықәхәло рыҧхьара ҟарҵоит. Ус ишнеиуаз, баа гәарак аханқәа ҭагыланы инадгылеит.

Абра иҟоу аабап, рҳәан, ианнеи, Фарҭын захьзыз уамак дынхон, дышуамаз ихьызгьы иаҳәон.

Фарҭан, харантәи иаауаз асасцәа аниҭаа, – бзиала шәаабеит, асас дахьцәа! – ҳәа дырҧылан, аҧсшәа раҳәаны, аҩоныҟа инеигеит. Асасцәа ишрыхәҭаз ала рхәы ҟарҵан, акрырҿарҵеит, акрыддыржәит; нас шәааҧсаны шәыҟоуп, шәыҧсы шәшьа, – иҳәан, асасцәа рыҧсы ршьеит инықәиа-аақәиан.

Асасцәа рыҧсы аныршьа, Фарҭын дынрыдтәалан, – ҵаара ҧхашьарам, шәхы абахоу, шәзышьҭоузеи, сара сызмаҭәоу акыр ыҟоума? – ҳәа дрызҵааит.

– Ҳара ҳзышьҭоу Хвакьыц иҧшаара ауп, ҳазишьҭоугьы абри ауп, уи иҿы неишьас иамоу абригь-абригь аҭакәажә лыда уаҩы дамаҭәам ҳәа ҳаҳан, убри лымҩа ҳақәуп, даҳзыҧшаауоу ҳаздырам аха, – рҳәеит асасцәа.

– Хвакьыц дахьыҟоу уаҩы издырам, иҧсы злоугьы уаҩы издырам, уи уаҩы дызхәарҭоу иакәым, Нарҭ Сасрыҟәагьы иҿизикын, аха димыхәеит, амала уи аҭакәажә шәлықәшәаратәа аҟаҵара сара исылшоит, – иҳәеит Фарҭын.

Уи афарҭын даапхьан, исасцәагьы афарҭын иналалан, афаркьҳәа аҭакәажә дахьыҟаз инеигеит.

Аҭакәажә анҭ анылба, дхагахеит, даапкит, ала кыдылҟьеит, аҳәа кыдылҟьеит, лхахәы дахеит.

– Ара уаҩ дзааизомызт, шәара шәызлааизеи? Саҳәшьа хса амшын агәаны дыҟоуп, убри лоуп ара ааишьа здыруа, уи лакәхап сара сҿы ааишьа шәзырҵа, ларгьы саргьы анышә ҳамандаз, – лҳәеит аҭакәажә.

– Иҳазҳәазаалакь, ҳааит, абар ҳчеиҵьыка, азы зыхкы уаҩы иимбац; ҳчеиҵьыка агьама ба, – рҳәан, урҭ рчеиҵьыка аацәырганы инлымҵарҵеит.

Аҭакәажә иҟалҵахоз, акрылфар акәын, акрылфеит, кранылфалакь, Хвакьыц итәы илдыруа лҳәар акәын.

– Хвакьыц даныцәалакь хаха-хымш дыцәоуп, данааҧшлакь, хаха-хымш дныҟәоит. Уи иҧсы иара илазам. Уи дааҧшуаны имҧахь шәықәлар, шәынирҵәоит. Иара абри аамҭазы дыцәоит, усҟан ауп иҧсы злоу уаҩы ибар аналшо, дааҧшны уи амҧахь уаҩ дықәиҵом.

Хвакьыц иҧсы злоу шьабсҭоуп, уи ахра агәаны иҭоуп, абжьас иахьчоит. Ашьабсҭа жьак аҭроуп, убри ажьа ауп Хвакьыц иҧсы зыҭроу. Раҧхьа абжьас шьтәуп, нас ашьабсҭа ушьуеит, ашьабсҭа анушьлакь, амгәа ааурҟьар, жьак ҩҭыҧоит, убри ажьа ашьроуп зегь реиҳа иуадаҩу. Ажьа узшьыр, иааурҟьоит, уи хьҧшьа хәычык аҭроуп, убри ахьҧшьоуп Хвакьыц иҧсы зҭоу, – лҳәеит аҭакәажә.

Уи ашьҭахь, Кьатрацә иҿынеихан, аҭакәажә изылҳәаз ахра агәаны днеит. Уа ҷьара ҳракырак аҿы, х-ҧсак гылан, Кьатрацә даннеи аамҭазы, ашьабсҭагьы абжьасгьы ааин, абарҭ аҧсақәа рыҵқьа илатәеит.

Кьатрацә иаразнак ишәақь инапы иаақәырсны деихсын, абжьас ишьит; ашьабсҭа ахысыбжь анаҳа, иҵкьаны идәықәлеит, Кьатрацә иаразнак ишәақь еиҵаҵаны уигьы даихсын, ишьит. Ашьабсҭа аашьтихын, дәкьаҟьарак аҿы инеигеит, уа ианнеига, амгәа ааирҟьеит, ашьабсҭа амгәа анааирҟьа, жьак ашьабсҭа амгәа иҩҭыҧан, икәлаауа адәы инықәлеит. Кьатрацә ишәақь инапы инықәырсны даихсын, ажьагьы ишьит. Ажьа шьны амгәа анааирҟьа, хьтәы чыкъмаҷьак ҭан, иааҕрихит.

Кьатрацә ачыкъмаҷьа иҷьыба инҭаҵаны, Фарҭын иҿы дааит. Уа данааи, Фарҭын ифарҭын даапхьан, иаразнак Хвакьыц дахьынхоз инеит. Уи анҭ аниба, даапкын дрыжәлеит, инсырҵәоит ҳәа, иагьынирҵәон, урҭ Хвакьыц излаиматәазы, аха уи аамҭазы Кьатрацә иҷьыба инапы лҭаҵаны, ачыкъмаҷьа анааимаирҕәҕәа, Хвакьыц иҧсы ҩихшәан, дхышәҭны дылкаҳаит. Кьатрацә иҧҳәыс дгәыргьаны, лнапқәа ыргьажьуа лхаҵеи ицызи гәыдылкылеит.

Уи ашьҭахь, Хвакьыц имал аашьҭырхын, Кьатрацә иҧҳәыс дрыма Фарҭын ифарҭын иҩалалахын, Фарҭын иҩоны иааит. Уа иахьааиз Фарҭын исасцәа чара ду рзиуит, ажәлар еизганы идирбеит. Ҧытрак ашьҭахь асасцәа Фарҭын дрыманы, рмал дара Фарҭын ифарҭын иҩалалан, иаразнак Кьатрацә иҩоны иааит.

Кьатрацә анс дманшәаланы данхынҳәы, дызлаз ажәлар еизиган, дзырманшәалаз Фарҭын чара ду изиуит. Уи нахыс Фарҭынгьы Кьатрацә иҿы даанхеит.

206. ЕСМА ҲАНЫМ ЛҦА

Есма Ҳаным ҳәа ҧҳәыск дыҟан. Хҩык аҷкәынцәа лыхшеит: урҭ раб аҕбаҿы амшын дашьит, Џьамлаҭ ихьзын. Ани аҧҳәыс лыҷкәынцәа: аиҳабы Уаҳәбар ихьзын, агәыбжьанытә Хнышь ихьзын, егьи Ҧацакьала ихьзын.

Абарҭ аешьцәа еибацәан, аха иаалаган ахан ҟарҵеит. Ахан ҟаҵаны ианалга, акамиссиа аан, ирбеит. Акамиссиа ианырба, – абри аиԥш ахан аныҟашәҵа, абри ахан иқәтәазароуп х-ҳәыҳәк ашәа зҳәо, – рҳәеит.

Аешьцәа анс анраҳа, ахсыкгьы дәықәлеит ашәа зҳәо аҳәыҳәқәа ҳаԥшаауеит ҳәа. Хы-мсак ахьеихагалаз инеит абарҭ ахсыкгьы. Хнышь ус реиҳәеит: – Сара абри амсала сцоит, шәарҵгьы абарҭ амсақәа акака шәрықәыл, – ҳәа. Ишиҳәаз еиԥш, хыцьара рыҽшаны рымсақәа ирықәлеит, хымш рышьҭахь аҳәыҳәқәа ашәа зҳәо ааргарц.

Хнышь иахьагьы уахагьы дцон, амса дықәын. Ус дышнеиуаз аҳак иашҭа дҭанагалеит.

Хнышь амзырхаҽы данааи, аҳгьы дылбааит.

– Уа бзиала уаабеит, Есма Ҳаным лԥа, ахаҵа бзиа! Уабаҳзаанагеи? – иҳәеит аҳ.

– Уа бзиара убеит, аҳ, сахьаанагаз уи ауп, ҳара аешьцәа хсык ахан ҟаҳҵеит, уи ахан збаз акамиссиа иакәнадыргеит х-ҳәыҳәк ашәа зҳәо ахан иқәыртәатәуп ҳәа, абри сашьҭоуп исыԥшаарц, урашь сҭахуп, укәадыр ақәҵаны исуҭап ҳәа сааит, – иҳәеит Хнышь.

– Арашь уара ишԥаухызбаауа, шәнеины арашь акәадыр ақәҵаны ишәҵ! – аниҳәа аҳ, аматцуцәа арашь акәадыр ақәҵаны ирҵеит.

Иара дсоаԥан, арашь дсоақәтәан, ашҭа дынҵҟьан дцеит. Даара акыр дныҟәахьан аиԥш, шьхакы дықәлан дышнеиуаз, ҳаԥык аҟны ажәеиԥшьаа рҭыԥха ачангәыр арҳәо дыштәаз ибеит, ларгьы дгәалҭеит. Дангәалҭа. – иухьзеи, узыргәаҟуазеи, Есма Ҳаным лԥа Хнышь, ухьз бзианы иҳаҳаон, иарбан узыргәамҵуа? – ҳәа диазҵааит ажәеиԥшьаа рҭыԥха.

– Ахан ҟаҳҵан ҳара аешьцәа, х-ҳәыҳәк ашәа зҳәо ҳмоур ҟалом, срышьҭоуп, – иҳәеит Хнышь.

– Ҳаи, Хнышь, уара ухаҵоуп, аха уи алшара цәгьоуп, урҵ ахьыҟоу уасҳәап. Аха уа анеира агәаҭра даара иуадасоуп, сымцар ҟалазом уҳәозар, уца!

Бжьсык аешьцәа, адауцәа ыҟоуп, урҵ иаҳәшьак дрымоуп, рыгәҭаны диоуп, ицәоуп рызынтәыкгьы. Урҵ ыцәар, хаха-хымш иааԥшзом, иааԥшыр, хаха-хымш ицәом. Убырҵ раҳәшьа илымоуп уара узышьҭоу аҳәыҳәқәа. Урҵ ахьыҟоу абригь-абригь адгьыл аҿоуп. Амала иудыруазааит, уанырԥыхьашәа, уԥсы ҭаны ушоурмышьҭуа, урфоит.

– Сырфаргьы, сынхаргьы аранза санаа, аҳәыҳәқәа ахьыҟоу ансаха, сымцар шԥаҟало, – иҳәан, Хнышь аԥҟасоҳәа ирашь даасын иҿынеихан, рааигәара днеиуа даналага, аҳәыҳәқәа рашәабжьы иахо далагеит. Усҟан дара адауцәа рыцәа аԥсымҭазы акәын. Днысоналан, аҳәыҳәқәа ахпагьы аашьҭихит, ԥинак ыҟан, уигьы ааихәеит; адауцәа раҳәшьа хә-хьтәы мацәазк лымҕан, урҵгьы аалымҕихит. Инацәа адауцәа раҳәшьа лзамса инадикылан, ашьашәы нҭатәеит, убриаҟара даазан лара. Нас аҳәыҳәқәагьы аԥинагьы аашьҭихын, ажәытә ашьҳар калам ҳәа ыҟан, абни ашьҳар калам иҳазырҭра иааҭихын, адауцәа раҳәшьа лыкәа инҵеиршәын, ирашь дсоақәтәан, имса дықәланы, ишьҭахьҟа дцеит.

Адауцәа раҳәшьа рапхьа дааԥшит, лыҿҳәара анааи, данааԥш, лнапы днахәаԥшызар, иабаҟоу лмацәазқәа, арахь дааԥшызар, иабаҟоу лыпсы злаз лԥина. Дыҳәҳәеит акәукәуҳәа, – сыхьтәы мацәазқәа ыҟам, сԥинагьы ыҟам, – ҳәа. Лашьцәа адауцәагьы ҽыхеит афыр-сырҳәа, рҽыхара аамҭа маaихьази, рыцәа мназацзар дыҳәҳәа моу дхысыргьы иҿыхомызт.

– Ҳаит, ҳара ҳазгәаҭьыз Есма Ҳаным лԥа Хнышь иакәхап, – рҳәан, исоагыланы реааибыҭаны, раҳәшьа дрыманы ирышьҭалеит ирықәлаз.

Хнышь исоны даннеи, иашьцәа уасо дыҟамызт. Анҭ иааигаз асоны иааныжьны, иан ус леиҳәеит: – Сара сеиҭацахроуп, сашьцәеи сареи ҳанеицрыҵоз, хымш рашьҭахь ҳаиқәшәаратәы еибыҳәаны ҳаицрыҵит, ҳахьеицрыҵыз ҳаиқәшәараны ҳаҟоуп, ҳахьеицрыҵыз аҭыԥан аиха лаба аҳарсын, уа иарсуп, сара санаазгьы иҵсымхит, аҳәыҳәқәа зҧыхьшәаны игьажьуа иҵихраны акәын ҳаицәажәаны ҳшыҟаз, уи ала ҳаибадыруан, уи ала егьырҵгьы асоныҟа иаауан, – абригьы неиҳәан, дысоеыжәлан ддәықәлеит.

Дцо, дцо даара акыр дныҟәахьан, данԥшы, злагарак аԥхьа дтәаны иашьа шьоукы дышрацәажәоз ибеит. Урҵ дынрыдгылан. – уара ара иҟоуҵозеи? – ҳәа иашьа дизҵааит.

– Сеимдеит, сеимдеит аха ашәа зҳәоз аҳәыҳәқәа срықәымшәеит, уаҳа ансылымша, абри азлагара сахатәеит, асоныҟа сцаргьы иҟасҵо егьыҟам сҳәан, – иҳәеит иашьа.

Хнышь уи аҟыԥҳәа дааиехьниҵан, асоны днаганы даанижьын, егьи иашьа дишьҭалеит. Ус дышнеиуаз, иашьа уахьадк дышрыцыз ибеит.

– Уара, изтәыда ари ауахьад узцу? – аниҳәа, – аҳ итәуп ауахьад, – иҳәеит иашьа.

Ауахьад зтәыз аҳ егьиамҳәакәа иашьа дааиехьниҵан, асоныҟа дааигеит.

Асоны данааи, адауцәа раҳәшьа дрыманы иааины, имзарха ишықәтәаз ибеит.

– Бзиала шәаабеит, асасцәа! – иҳәеит Хнышь.

– Бзиара убааит, Есма Ҳаным лԥа Хнышь, ҳара ҳазгәаҭьыз, – рҳәеит адауцәа.

Нас Хнышь даақәгьажьын, иқыҵа дрыпхьеит, иуа, игәыцхәы зегьы иреиҳәеит. Даалаган ачара ду иуит, пату рыкәиҵеит.

Адауцәа анцоз иаагылан ус рҳәеит:

– Ҳара ҳазгәаҭьыз, ҳҵарақәа аазгаз, ҳаҳәшьагьы уара думаз, усгьы дуҳәахьеит, лмацәазқәа ааугахьеит, – рҳәан, раҳәшьа ҧхәысс дирҵеит, еиуацәахеит, даргьы нықәлан ицеит.

Ус ишыҟаз, Хнышь иашьцәа ааидтәалан ус рҳәеит: – Уара абри ҳашьа абри- аҟара илшеит, ҳара егьҳалымшеит, даҳҳыччуа адәы дықәуп, изааурызеи? – ҳәа.

Инаскьагашәа цеиҵь дук ыҡан, убри аҽы инеин ирзбеит, акы уаҳҳәоит ҳәа иааиԥхьаны, абни аҵеиҵь дҵажьны дыршьрацы.

Рашьа иԥхьан, абни аҵеиҵь аҽы днаргеит.

– Абра уаатәеи, акы уаҳҳәоит, – рҳәеит, аҵеиҵь дынхыҟәдыртәалеит; убри аамҭазы илигәҭасын, аҵеиҵь дынҭарыжьит, даргьы ныҟәлан аѡныҡа ицеит.

Анҭ иҡарҵаз аҳәыҳәқәа игәарҭан, ицаны адауцәа ирарҳәеит. Адауцәа ааин аҵеиҵь илҭаԥшызар, рымаҳә аҵеиҵь дҵажьуп, аҳәыҳәқәа уа иахагьежьуеит.

– Ара иҡауҵозеи? – ҳәа иаииазҵаа, – абра иҡасҵо убри ауп, абри аҵеиҵь итцегь итцоулазар сҭахын, исырҵаулоит ҳәа сыԥан сҭаԥалан, убри ауп сызҽу, – иҳәеит, ихьцәкьаз иҳәар ԥхеишьан.

– Уҵеиҵь ахьынзажу уара иузхоит, арахь уҭыц, – рҳәан, дҭыргеит.

Данҭырга, иабхәындацәа аѡныҡа инеиган, дырѡагьых чара рзиуит, пату рыҟәитцеит. Саргьы убра сыҡан, мчыбжьык чаран. Сара толбошьс срыман, рызынтәыкгьы аѡы иаршьны сааит.

207. АМЦ ХӘАЦЬА

Дыҡан азәы. Уи схәаҷьоуп ҳәа ихы иахьзиҵеит, аха иара дхәаҷьазамызт. Дхәаҷьазар рҳәан, аԥсра ахьыҡало дыргон, аԥсы дихаԥхьаразы. Ус иԥхьаны даннаргалакь, – аԥсы сихаԥхьоит, шәындәылҵ-аадәылҵ, – ҳәа зегь дәылцаны, аԥсы дихаԥхьашәа ҟаҵаны, аԥсы игәи игәаҵәеи ҭыхны игон, абри мацара даҽын уи ауаѡ.

Ари ауаѡ дҵаацәаран, иԥҳәыс дыҡан. Уахык зны дѡышьҭаланы даныцәа, аԥсцәа ргәы, ргәаҵәы ҭыхны ишифоз аҳәара далагеит. Ари аниҳәа, иԥҳәыс дааԥшуан. Ари ииҳәоз иԥҳәыс илаҳан, дшәаны дгыланы лееилалҳәеит.

“Ари ииҳәо исаҳауала, саргьы сыԥсыр сгәи сгәаҵәеи ҭыхны ифозаап сызднагала дызусҭада” лҳәан, аѡны дындәылҟьан дыбналеит. Дцо, дцо дышнеиуаз, даара акыр ҽны, акыр уахы дныҡәахьаны, мшынк ахыҡәан днеит. Лара дахьцоз лыматәақәа зҭаз шәындыҡәрак лыман.

Амшын аҡәараҽы даннеи, ашәындыҡәра иҵаз лыматәақәа ааҭыхны инкажьны, лара ашәындыҡәра дынҭалан амшын лҽалҭеит.

Амшын аисра дыҟәԥақәсо даманы ишнеиуаз, амшын ныршә хѡык аԥсызкцәа ыҡан, ианԥшы, ани ашәындыҡәра амшын ихыз рбеит.

Аԥсызкцәа руазәы ус иҳәеит: – Абни амшын агәаны иаабо иҵоу ԥаразар, сара исымазааит, – ҳәа.

Еҧи аԥсызкѡы даагылан ус иҳәеит: – Абни ашәындыҡәра иҵоу матәаазар, сара исымазааит, – ҳәа.

Ахԥатәи аԥсызкѡы, – абни ашәындыҡәра иҵоу дыԥҳәызбазар, сара дсымазааит, – иҳәеит.

Аԥсызкцәа рканҷьа амшын инхцаны инҵалан, ицаны ашәындыҡәра зхыргеит.

Ашәындыҡәра анаахдырты, ԥҳәызба ссирк дҭан.

– Ари сара дыстәуп, – иҳәан, ахԥатәи аԥсызкѡы, аԥҳәызба ԥҳәысс диган, чара руит, жәра руит.

Акранаатц, ари аԥҳәызба уажәтәи лхатца иалҳәоит азы лыезалҭаз, лхатца дызмаз дзеиԥшраз, азы лҽалымҭар, диԥшаар ҳәа дшәаны азы лыешалҭаз, аха арагьы дышшәарҭоу, уи ахатца арагьы даар ҳәа дышшәо уҳәа зегьы лҳәеит.

Аԥҳәызба лхатца ҽыц даалаган, агәашә аҽы наҟ-ааҟ ала цәгьакәа ҽеиҳәеит.

Ани ахәаҷьа ацәа данаалҵ, иԥҳәыс дабаҟаз, дыбналахьан. Иԥҳәыс дшыҡамыз агәра анига, длышьҭалеит диԥшаарацы. Амѡа данықәлоз ѡ-ԥатлика шьҭихит. Аԥатликақәа руакы азы шкәакәа ҭеиҭәеит, егьи аԥатлика азы еиқәаҵәа ҭеиҭәеит.

Ари ауаѡ ус дыҡан, иаништаху длаҳәахон, иҵаххар дцысхон, иҵаххар дыԥсызхон уб.иҵ. Дцоит иара, амѡа дыкәуп.

Ус амѡа дыкәны дышнеиуаз, ани аԥҳәыс амшын лҽахьалҭаз аҡәараҽы днеит. Уа дахьнеиз ҵарақәак ибеит, иаргьы дцысхеит.

– Абас, абас, ԥҳәыск слышьҭоуп дыжәбазар? – ҳәа аҵарақәа дразцаауеит.

– Даабеит, ааи. Абра аҡәараҽы данааи, шәындыҡәрак лыман, дҵаланы амшын дышнанагоз аԥсызкцәа дырбан, урҭ руазәы аѡныҡа ԥҳәысс дигеит, – рҳәеит аҵарақәа.

Иԥҳәыс дахьагаз анеиликаа, дыԥсызхоит. Амшын дынҵалан, дызсуа амшын ныршә иԥҳәыс аԥсызкцәа дахьзхыргаз днеиуеит. Уантә иҽынеихан ала ибар длаханы дазцаауа, аҳәа ибар, дҳәаханы дазцаауа, дара рбызшәала драцәажәаны, “ԥҳәыск слышьҭоуп дыжәбазар?” ҳәа дразцаауа абна алақәа ахьылаҽаҳәаз агәашә аҽы днеит. Аха алақәа даара илацәгьақәоуп; дахьынаԥшуа аѡны амардуан аҽы хәыцык дтәаны дыхәмаруеит.

Иара даалаганы, азы еиқәаҵәа зҭаз иҵоу азы рыкәиҭәоит ѡнгьы, гәарагьы, гәашәгьы, зегьы. Уи азы зыкәтәаз, зыԥсы ҭаз зегьы арцәоит. Урҭ зегьы анарцәа, агәашә дынҭысын, амаруан аҽы итәаз ахәыцы иҽы днеин, азы шкәакәа имаз аиуа хәыцык ихы иакәиҭәеит. Уи азы ицәоу дарҽыхон, ахәыцы дҽыхеит.

Ахәыцы данҽыха, дизҵааит, – абра зхы иацәшәаны зеызцәахуа ԥҳәызба дыкоума? – ҳәа.

Ахәыҷы изҵааз днарҧшны иирбоит уаҭахк. Уи ауаҭах аҽы ҧҳәыск леыҵәахны дшыҟоугьы иеиҳәоит, иара ахәыҷы лара дшылҧоугьы иҳәоит.

Иара дхәаҷахан, аҕәқәа дрывҵысны абни аҧҳәыс дахьыѡнаҵәахыз ауаҭах дыѡналоит, азы шкәакәа лхы иақәиҭәоит, дирҽыхоит, насгьы дысфоит ҳәагьы далагоит. Лара данеилылкаа, аиқәҧара иалагоит. Ишеиқәҧоз, азы шкәакәа зҭаз иҧаҭлика иҵьыба иҭѡырны икаҳауеит. Аҧаҭлика анкаҳалакь, иҧены азы зегь каҭәоит. Азы анкаҭәалакь, азы еиқәаҵәа иарцәаз зегьы ҽыхоит.

Иҽыхаз иҟоу анеилыркаалакь, ашә иласны иҧены илыѡналаны, длышьҭагәа дыркуеит амц хәаҵьа; данырклакь, дҽаҳәаны, ихы ларханы алақәа ахьҽаҳәоу агәашә аҽы дыкнарҳауеит. Ус икәац аанҵәаанза, алақәа дырфон.

208. АБЗИАРА УНЫ АЗЫ ИОУҬАР ИЗУАМ ЗХЫРҲӘААЗ

Уаѡ ҕар рыцҳак дыҟан. Уи ахшара иқәнаҧсан, быжьѡык, ааѡыкҟа ихылҵит. Уи ауаѡ урҭ ихшара изныҟәымго, ирфо, иржәуа рымамкәа, иршәымкәа, ирхамкәа, ирышьамкәа ихәашабгаха аласбақәа реиҧш еилаҧсан.

Ауаѡ рыцҳа иааигәара зык леиуан; убри азаҽы ҵәгәырла хамса-чамсак иклон, убри ҵьыкак нақәҧсаны изны ирфон, ус иааиуан.

Ус ишыҟаз ҽнак зны, ауаѡ рыцҳа иҷкәын аиҳабы диманы ҧсызкра дцеит. Иахьнеиз млагәыр дук ркит. Аби ҷкәыни ирулак иахуа, иагәуа, азгьы рыцырхрааны аҟәараҟынза иааргеит, аха иара даара млагәыр дук акәын, ҟәаҟәала уаѡы изго иҟамызт.

– Уара ара уҟаз, сара сцаны уардынк ҧшааны иаазгап, – иҳәан, аҷкәын амлагәыр днадыртәаланы, аб дцеит.

Аҧсыз ҽарҳасуа аҧсра ианалага, аҷкәын ирыцҳаишьан, аҽы ѡараҳацыҧхьаза инап хәыҷқәа ааргәаѡаны рызна азы лаҽаҭәо дшаҽыз, аҧсыз аҧсы ҭалеит; аҧсы анҭала, инабылгьан, азы аеналажьны иналаѡры ицеит.

Аб цәуардынк ҵьоукы дрыҳәаны ирымхны, амлагәыр ахьикыз даннеи, аҧсыз былгьо иалалахьан.

– Изакәызеи, иҟалазеи, ишҧаца ҳаҧсыз? – ҳәа аб дҵааит.

– Иҧсуа ианалага, ирыцҳасшьан, аҽы ѡараҳацыҧхьаза напыла азы аҽасҭәо, аҧсы ҭалан ицеит, – иҳәеит аҧа.

– Ааит, иҟауҵазеи, ҳзаазара ҳауит ҳәа сгәырҕьаҵәа сыҟан, рацәа ҳаушьит, – иҳәан, аб дгәаан, ахәыҷы дааисуа диҧҟеит.

Аб ахәыҷы даниҧҟа, уигьы дгәаан, – усгьы ҳаузаазом, сара шьҭа аѡныҟа суццазом, схы ахьынахо сцоит, – иҳәан, иаб дынидҟьан ддәықәлеит.

Аб имхацәгьахан, дсыргьажьуеит ҳәа дишьҭалеит, аха аҷкәын дыѡны дицәцеит.

Аҷкәын иҽынеихан, уаха ара дыҟа, уаҵәуха уа дыҟа, даеазны даеаҵьара дыҟа, ана ҵьара уск иуа, ара ҵьара дҳәаны акы ааиго дшыҟаз, аҷкәын изҳаит, дуаѡхеит.

Ус аҷкәын дышнеиуаз акәымкәа, ҽнак зы дук ацҳа ашьапаҽы азәы дтәаны, ҳаҷҷа ҧыҭки ҵәаҷҷа ҧыҭки шиҭиуаз дынидгылеит.

– Уабацуа, дад? – иҳәан , ани ацҳа ашьапаҽы итәаз аҷкәын диазҵааит.

– Сабацахуа, схы ахьынахо сцоит, иахьа ара сыҟоуп, уаҵәы уа сыҟоуп, абас сдәықәуп, – иҳәеит аҷкәын.

– Ус акәзар, абра сара сҽы уаангыл, ҳаицыҟазаап, – иҳәеит ахәҳахәҭѡы.

– Ара сара иҟасҵозеи, уара ухәҳахәҭуеит, иуҭиуа умоуп, сара исҭиуа ыҟам, мамоу, саангылом, сцоит, – иҳәеит аҷкәын, аха ани ахәҳахәҭѡы аҷкәын дидҳәаҵаланы дикын, дникылеит.

Ахәҳахәҭѡи аҷкәыни еицәажәо ишеидтәалаз ианҧшы, ауаа рацәаѡны агәгәаҳәа ҵьара ишцоз рбеит.

– Шәабацо? – ҳәа урҭ ианразҵаа, ицоз ауаа азәы даарылҵын ус иҳәеит:

– Ҳабацо жәымбои, ана ааигәа аҳ беиак дыҟоуп, уи ҧҳа заҵәык димоуп, иара уигьы дҽаҳауп, аха дынцәахшамзар уздыррым, ссирзак лоуп. Аҳ убри иҧҳа лмацәаз кнеиҳаит, уи амацәаз даихсны икыдыршәаны икашәаанза дамҵасны изкуа, амал ҵѡа змам, ақьаранҵьцәа рацәаѡны илыцҵаны дииҭоит рҳәеит, убрахь ҳцоит ҳаргьы.

– Сшәыццар ҟалозар, саргьы сшәыццоит, азин сышәҭ, – иҳәеит ахәҳахәҭѡы.

– Изыҟамлозеи, уаала, – рҳәеит инеиуаз.

– Сара саанза абарҭ ҭила, иҳәан, ахәҳахәҭѡы ииҭиуаз аҷкәын иниҭаны, ииҭихьаз маатки бжакигьы ниҭан, иара аҳ иахь ицоз дрыццеит.

Уа иахьнеиз, ахәҳахәҭѡы аҳ иҧҳа лмацәаз икнаҳаз даихсын икыдыршәаны, уи кашәаанза даҵаххны икит.

“Ура!” рҳәан, ахәҳахәҭѡы дышьҭырхит, аҳ иҧҳа дирҭеит. Аҳ чара иуит; ачара ашьҭахь афаитонқәа рызна ахьы, аразны ҟаҵаны, ақьаранҵьцәа рацәаѡны ицҵаны, аҳ иҧҳаи имаҳәи ахьтәы фаитон иақәыртәаны рымѡа иқәиҵеит.

Арҭ рҽаархан, ани аҷкәын дахьтәаз ацҳа ашьапаҽы иааит.

– Иҟауҵахьоузеи? – ҳәа ахәҳахәҭѡы аҷкәын дизҵааит.

– Иҟасҵахьоузеи умбои, маатки бжаки рыхә сҭихьеит, – иҳәеит аҷкәын.

– Ус анакәха, уаргьы саргьы иҳауз ҳзеиҧшны иаҳшап, – иҳәеит ахәҳахәҭѡы.

– Сара исзалоузеи, аҵәагьы, аԥарагьы, уахьцаз иааугазгьы зтәу уара уоуп, сара абжа шԥазго, – иҳәан, мап икит аҧкәын. Аха ахәҳахәҵоы ианимуза, аҧкәын дазыразхан, аԥҳәызба лыда зегьы ршеит. Аԥҳәызба лҽы ианааи, – абригьы деиҟараны даҳшароуп, – иҳәеит ахәҳахәҵоы.

Аҧкәын ари уамашәа ибан, – аԥҳәызба дышԥаҳшо, шашьас илымоузеи, уара дааугеит, уара дутәуп, уара думаз, – иҳәеит, аха ахәҳахәҵоы имузеит.

– Усҵ, икы, – иҳәан, ахәҳахәҵоы аԥҳәызба лызшьапык аҧкәын инеиркит, егьи лшьапы иара иааникылан, аԥҳәызба алада лхы рханы дааныркылеит.

Аԥҳәызба анҵ ирҳәозгьы лаҳауеит, иҟарцогьы лбоит, аха арахь дызцәажәом, дҽаҳауп акәымзар, дшәаны дыҟоуп, дыршьуеит лбоит.

Ахәҳахәҵоы аҳәа иҟәнын. Аԥҳәызба деиҵысшоит ҳәа иаҳәа ҭԥааны аҽанылаирха, аԥҳәызба дшәаны данықеиха, быжь-хык зхагылаз маҭык Ҵылҽҟьан, аҽынанахеит. Аԥҳәызба “ыы, сашьцәа!” лҳәан, ахәҳахәҵои аҧкәыни даарыкәшаны илкит. Ахәҳахәҵоы амаҭ днахьзан, ахҟәа зегьы аахиссеит иаҳәала.

Уи нахыс аԥҳәызбагьы ацәажәара далагеит.

Урҭкәа рышьҭахь ахәҳахәҵоы ус иҳәеит: – Абас ҟасцар, аԥҳәызба дызцәажәоз здыруан; уи азоуп саҳәа ҭыхны слысуашәа зыҟасца. Абри аԥҳәызбагьы уара думаз, уара дутәуп, амал иаҳшаз сара сыхәҭаҳәа иҟоугьы уара иутәуп, – уара иумаз. Сара уара узы иҟасымцара иҟоузеи. Сара суаҵзам, сыԥсызуп, – сымлагәыруп, зны уаби уареи ишәкыз соуп. Усҟан сыԥсуан, уара азы оҽоуҭәо сеиқәурхеит. Убри абзиара исзууз ацынхәра зундаз ҳәа зны суаҵохо, сыхәҳахәҵоушәа ҟаҵо, зны сыԥсызхо аԥсабара сықәын. Уажәы анцәа уансыкәиршәа, иузызмура иҟоузеи. Сара сыԥсызуп, – аниҳәа, ишиҳәаз аиԥш дыԥсызхан, азы еиҵыреea дналапҟа дцеит.

Урҭкәа рышьҭахь аҧкәын иԥҳәыс, имал, имаҵуцәа иманы дгәыргьаҵәа аҵонықа дцеит. Уи нахыс ирыбаргузеи, аҭаацәа зегьы қьафурала инхон.

Абри азоуп абзиара уны азы иоуҭар иагом, изуам зырҳәо.

209. АИАГА ГӘЫРҴАҠ

Аиага Гәырҵаҟ ҳәа хаҵа бзиак дыҟан. Уи даара дшәарыцаҵ бзиан, дныҟәаҵын, ҳәызбеи кәаци еиқәихзомызт, шәарах жьыла аҭаацәа ирчон.

Зны Аиага Гәырҵаҟ дшәарацо ахра даҽаланы дышнеиуаз, рҵаш бааԥсык аҽы шьҭыбжьы цәгьак иаҳаит, уи аиԥш шьҭыбжьы цәгьа, Аиага абриаҟара шьхеи геи дныҟәахьан, аха имаҳацызт. Ихы нхырҳәҳәаны дыԥшызар, гәылшьап мшәык акын, иҟыжуеит, ашьҭыбжь цәгьа иаҳауазгьы уи акәын.

– Ныx, абриаҟара ныҟәызгахьеит, абри снавсны сцар, сахьнеиуа ирасҳәозеи, иҟасҵо егьыҟам. Агәылшьап сацәшәаны сцар ԥсроуп, саихсроуп, – иҳәан, длатәан ахысра далагеит.

Агәылшьап жәеиза хы анақәиршәа, иалсит, ууанза иаунамышьҭуаз амышә иакыз лкажьны, инаԥшы-ааԥшын Гәырҵаҟ дахьыҟаз аагәаҭаны, иара иахь иқрамҽан идәықәлеит.

Гәырҵаҟ хәшә загаки хы заҵәыки рҽы дааины дыҟан. Ихәшә загеи шәкы иаԥсоу ихы заҵәи Гәырҵаҟ ишәакь инҭаҵаны, – иаагәахар еиҳа иахьԥсыртоу иагәыдсҵап, усгьы сыԥсуеит, – иҳәан, иеырхианы дыԥшны дыштәаз, амш ԥҭацк џьара ихымкәа икеи-кеиуа еилганы иҟаз, иаразнак еимаҵ-еимаҵәан, аҧта еиқәаҵәакәа аахылеит. Нас аҟәакҳәа идыдын, аҵыр-цырҳәа имацәысын, аҵыкьҳәа ихысит. Агәылшьап адыд-мацәыс аахан иашьит, иаблит.

Ари зегьы али-ԥси рыбжьара иҟалеит.

Гәырҵаҟ дгәаҟха дыҟамзи, агәылшьап адыд иашьшәа аниба, “уҳ гәышьа!” иҳәан, ишәакь иааигәара игылаз аҵла инадиргылан, ихгьы уа инадиҵеит.

Уи аамҭазы, “Гәырҵаҟ удырҵатәгьы еиҧхааит” ҳәа азәы ибжьы аагеит, аха иара изҳәо дибазом.

– Сдырҵатә еиҧханы сара исылша егьыҟам, аха уара изҳәо уарбану? – ҳәа ибжьы наиргеит Гәырҵаҟ.

– Сара изҳәо Ажәеиԥшьаа Дариан соуп, агәылшьап ашьраҽы суцхрааит, аха уара ухымҭақәа жәеиза алоуп, аригьы удыруазааит. Уажәрааназа ашәарацараҽы ус ԥҟараны иҟан: ашәарах ашәарацацәа зышьҭоу иагьаҵы рхымҭа аахахьазаргьы, аҵыхәтәаны илеиқәзыжьыз иакәын ашәарах зтәыз, аха иахьа нахыс ашәарах ыҧсҟьаны аҽанынанаха, раԥхьа зхы ақәшәо, уи иазышьҭамкыргьы, уи итәызааит, еиқәзыжьыз иакәымкәа, уажәрааназа ишаԥыз аиԥш. Иахьа агәылшьап еиқәзыжьыз сара соуп, аха раԥхьа жәеиза хы алазҵаз уара уоуп, убри аҟнытә ашәарахгьы зтәу уара уоуп, удырҵатәгьы еиҧхааит, – иҳәеит Ажәеиԥшьаа.

Убри инаркны, ашәарах еиқәзыжьыз иакәымкәа, раԥхьа зхы ақәшәаз итәны ԥҟарас иаанхеит, иахьагьы ус иҟоуп.

210. ЛАБАШЬИА БАҬИА

Лабашьиа Баҭиа ҳәа уаҵ рыцхак дыҟан. Уи қәацә ажәзак, ихы ларҟәны дыҵонало иман, ԥсы зхоу рахьтә хы-кәтызаҵәык изанын.

Баҭиа икәытқәа есымша иҵон. Шьыжьы кәтаҕьк ифон, шьыбжьон даҽеак ифон, уаҳа иифо егьимамызт уи.

Ус дшыҟаз, ҽнак бгахәыҷык ааин, икәытқәа руак агеит.

Баҭиа рыцҳа иҟаиҵагәышьахуаз, икәытқәа инхаз ирҵоз аҩ-кәтаҕьк еиҟәырҷҷаны, есымша иҽалаибалон.

Баҭиа икәты згаз абгахәыҷы ҧыҭрак ашьҭахь иаахын, даҽа кәтык агахт. Баҭиа рыцҳа кәтаҕьк дахаанхеит. Ус дшыҟаз, ҧыҭрак ашьҭахь абгахәыҷы аахын, иаанхаз Баҭиа икәтызаҵәгьы агеит.

Баҭиа иаахәылеикит, шьҭа дышҩаҧо дыҧсуеит ауп, игәыҕырҭа икәытқәа зегьы абгахәыҷы иагеит.

Адырҩаҽны, дырҩегьых абгахәыҷы ааин, Баҭиа иқәацәажә амца ацраҵаны ибылны, “арахь уаала”, аҳәан даманы идәықәлеит. Ишнеиуаз, зы дук иньеҧынгылеит. Абгахәыҷы Баҭиа азаҽы дааннажьын, “уара абра уҟаз, сара субаанза ҷьаргьы умцан” аҳәан, абгахәыҷы дәықәлеит.

Убрирахь аҳ дук дынхон, уи аҳ ҧҳа бзиак диман. Абгахәыҷы аҽынанахан, иҳаш-ҳашуа абыз ҭҳәаны ишыҩуаз, аҧсы ахәлаханы иааҧсоушәа ҟаҵаны, абни аҳ ду игәара инҭалеит.

Агәара ишынҭалаз аиҧш, “уажәыгьы ара шәыҟоума, иҟалаз шәмаҳазеи, шәхы зыжәымгозеи?” аҳәан, абгахәыҷы ҳәҳәеит.

– Иҟалазеи, ҳабацо? – ҳәа аҳ дҵааит.

– Иҟалазеи закәызеи, Лабашьиа Баҭиа ҳәа уамак, хырзаманк, ҵҩа змам ар иманы дааин, абна азы ду даарны дтәоуп, дқәыларазы даауеит, уқәихуеит, хәарҭа змоу иакәзам, – аҳәеит абгахәыҷы.

– Ииҭахузеи уи, ииҭахузеи? Ииҭаху аадырыр, иҳамоу акы акәзар иаҳамҭари, ҳзықәихрызеи! – иҳәеит аҳ.

– Ииҭаху умбои, аҳ ҧҳа бзиак думоуп ҳәа иаҳан, убри уҧҳа диҭахуп, уҧҳа диуҭар, уеиқәирхар ҟалоит, момузар уқәзааит ауп, – аҳәеит абгахәыҷы.

– Сыҧҳа дышҧаисымҭо ҳара ҳаиқәхозар, уцаны уиацәажәа, ир иргьажьааит, сыҧҳа дисҭоит, – иҳәеит аҳ.

Абгахәыҷы аҽынанахан, ицаны Баҭиа иацәажәазшәа ҟаҵаны иааит.

Аҳ абгахәыҷы аауашәа аниба, – иҟоузеи, иаҳзааугазеи? – иҳәан, дыҩны абгахәхыҷы днаҧыххылеит.

– Иҟоузеи умбои, сиҳәо, сичо цәгьала дазаазгеит. Ибзиоуп нас, иҧҳа дсиҭозар, дансиҭалакь ашьҭахь сыр сыргьежьуеит, уаанза ара итәазааит иҳәеит Баҭиа, – аҳәеит абгахәыҷы.

– Уи анакәха, уцаны даага, акы еиҧшымкәа суҳәоит, – иҳәеит аҳ.

– Дызлаазгозеи, абра аз ду дырразын данынҭала, азы иҽы аашьҭнахын, азы иашьит, акәадыр шақәыз азы иагеит. Иара азы иҽалажьны уаҳа уаҩ дизбзиамхакәа, деиқәыбааза, имаҭәақәа азы иланагоз аҧашәқәа иркәкәын, ииулакь азы далҵын, аҟәара дықәтәоуп,

арахь дааиуа дыҟам. Ҽы бзиак кәадыр бзиак лақәҵаны, изынтә цәҩыча ааикәырҳәны, иаарласны исышәҭар, сцаны даазгап, – аҳәеит абгахәыҷы.

Баҭиа рыцҳа дхьыжә-кәыжә дыҟоуп, аҳ иҽы дноуго дыҟоума, абгахәыҷы гызмал иамхәыцша убахьоу акәымзар.

Аҳ иаразнак имаҵуцәа даарыҧхьан, – шәнеины сыҽқәа иреиҕьу акы скәадырқәа иреиҕьу нақәҵаны, саҧсуа маҭәақәа иреиҕьу еиқәыреы иашәҭ, исхашҭыз, аҟамчы шәхашәмыршҭын, – ҳәа инрыдиҵеит.

Аҳ ианиҳәа, иҟамлоз закәызеи, урҭ зегьы ааиқәыршәаны, инаганы абгахәыҷы иарҭеит.

Абгахәыҷы урҭ аманы ицан, Баҭиа деилаҳәа-деилаца даманы аҳҭны иааит.

Аҳ Баҭиа дааушәа аниба, иаҳҭырҧар, иара рееиқәшьрыҧхаа игылеит, адгьыл аҟынза иеихырхәаны аҧсшәа иарҳәеит, аҩныҟа днаганы ахчы дықәдыртәеит.

Аҳ ауаа рылаҵаны иуаажәлар еизигеит, чара иуит, иҧҳа Лабашьиа Баҭиа дииҭеит.

Акыр анаабжьыс ашьҭахь, абгахәыҷы аҳ иҽы инеин, ус ианаҳәеит:

– Баҭиа аҩны даныҟазгьы тәара зқәыз уаҩзам, дшәарыцалон, даара дшәарыцаҩ ҕәҕәоуп (усҟан Баҭиа ашәарацара захьзу издырзуам) шәарацара дцар иҭахуп, уара дуцәыҧхашьоит акәымзар, – ҳәа.

– Унан, амарҷьа, саргьы исҭахыз ус хаҵарак ҟаиҵар акәымзи, дцааит шәарацара, – иҳәан азин ҟаиҵеит.

Уи ашьҭахь абгахәыҷы Баҭиа иҽы инеин, –унеи Баҭиа, шәарацара ҳцоит, – аҳәан, ддәықәнагалеит, иандәықәлоз, – ҳара ҳгьежьаанза агәашә аартны иҟазааит, – ҳәа аҧшәмацәа иранаҳәеит.

Агәашә ианынҭыҵ, – сара саанза уара уҽзаны абра агәашә уавагыланы уҟаз, сара ашәарах сыманы санааилакь, уара ашәарах аауцазшәа, иҧхаҵа урышьҭаланы агәара уҭал, – аҳәеит абгахәыҷы.

Абгахәыҷы Баҭиа уа агәашә аҽы дааныжьны аҽынанахан, шәарах хкыс иҟоу зегьы жьаны, дәы дук аҽы икылнагеит. Нас илрацәажәан, – шәаала сара шәсышьҭаланы, наабеҭ шәақәсыршәоит, – аҳәан, ашәарахқәа раҧхьа илагылан, иаманы ишнеиуаз, аҳ игәашә инҭалеит. Уи аамҭазы Баҭиа, абгахәыҷы ишианаҳәаз ала, даацәырҟьан, ашәарах ҧхаҵа иара иааицазшәа, агәара иҩҭацалан, агәашә ҩкыдыжьланы иаиркит.

Аҳ абаатә гәара икәыршан, ашәарах ҭыҵны ицап ҳәа уҟазу, знык агәара ианҭала, иабацахоз, уа иаанхеит.

Ари аҳ уамашәа ибеит, иҷьеишьеит, дшанханы акыраамҭа ашәарах дрыхәаҧшуа дгылан.

Амаҵуцәа есымша шәарахк кны иршьуан, идырмазеиуан, аҳгьы уаагьы шәарах жьыла ичон, абгахәыҷы уа ирылан.

Ус ишыҟаз акәымкәа, ҽнак абгахәыҷы неихын, аҳ ус ианаҳәеит: – Аҳ ухаҭкы, умаҳә дуцәыпҳашьоит акәымзар, иҩныҟа дцар иҭахын, уагьы икаижьуа иҟам, амал ду имоуп, ипҳасҭахоит, аҩнҟа ацара азин иҭ, – ҳәа.

– Ибзиоуп, сазыразуп, дцааит аҩныҟа, – иҳәеит аҳ.

Аҳ даалаган имаҳә диеигәырҕьаны чара ду иухт, имаҳә ддәықәло даналага, амал рацәаны ииҭеит, диқәныҳәа-диқәныпҳьа, дымҩапызгашаз ауаа бзиақәа ицҭаны, дгәыдкыла-хыдкыла амҩа дықәиҭеит.

Амҩа ианықәла, абгахәыҷы Баҭиа ус ианаҳәеит:

– Сара заа апҳьаҟа сцоит, шәара шәышнеиуа гәашә ааҭыҭк аҽы сгыланы иахьубо, убри агәашә аҽы, уара уҩны акәушәа, уҩны унеизшәа “бзиала шәаабеит” ҳәа убри агәара уҭал, – ҳәа.

Абригьы аҳәеит, амҩагьы иқәлеит. Ишнеиуаз акәымкәа, быжьҩык адауцәа аишьцәа еихбааланы инхоз рынхарҭа инадгылеит. Абыз ҭҳәа, иҳаш-ҳашуа, игәаҟха иааушәа, абгахәыҷы адауцәа ргәара инҭаххын, ус ааҽнаҭит:

– Уаа шәанаҵьалбеит, уажәыгьы ара шәыҟоума?! Лабашьиа Баҭиа ар иманы даауеит, дшәықәланы шәынирҭәаразы, шәықәҭ, шәықәҭ шәхы шәызгозар ижәга! – ҳәа.

– Баҭиа ҳахьимбо ҳабацари? – анырҳәа, – шәабацари шәымбои, быжьба-быжьба еидара аҭырас ҩа ааганы, ҵьара илеиқәыжьны, нас убра шәхәыҭаланы шәеышәҭәах, ҭырасыжәк еимарттуа далагарым, ус ихы ишпаҭәеишьара, иара деимҭәаҩуп, иибо игоит, дымҩасуеит, акыр шәеиқәнархозар, убри шәеиқәнархоит, – аҳәеит.

Адауцәа цан, абгахәыҷы ишаҳәаз аипш, быжьба-быжьба еидара аҭырас ҩа ааганы, ҵьарак илеилажьны, иҩагәылалан реырҭәахит. Урҭ аҭырас иагәылаланы ианиа, ашырҳәа ицәеит. Урҭ аныцәалакь, адунеи амца акыргьы, бжьаха-бжьымш иаапшзомызт. Абгахәыҷы неин, аҭырас иаакәыршаны амца ҩацранаҭан, адауцәа ҩеимгәабыл ицеит. Нас абгахәыҷы адауцәа ргәашә инҭыҭын иаагылеит.

Лабашьиа Баҭиа дшааиуаз, абгахәыҷы ахьгылаз агәашә дынҭалеит, “уаа бзиала шәаабеит, асасцәа!” ҳәа ипҳәыс, иҩызцәа агәгәаҳәа ицны. Рапҳьа иара дылҽыжәҭит, нас егьырҭгьы.

Уи акәхеит. Адауцәа рынхара, рмал, рырахә зегьы Баҭиа иааизынхеит.

Баҭиа исасцәа ахьпшра рыздыруам, аҳ имаҳә деихбааны дышбанхо ҳәа уамашәа ирбон.

Баҭиа исасцәа чара, жәра рзиуит, пату рықәҭаны, ианраамҭаз рыҩныҟа ишьҭит.

Арҭқәа рышьҭахь, абгахәыҷы Баҭиа иазҭааит: – Уара, Баҭиа, сара абриаҟара бзиа узызуит, уи ацынхәрас сара исзууазеи? – ҳәа.

– Иузызураны иуҭахузеи? – ҳәа дҭааит Баҭиа.

– Есымша жәкы-жәкы сыҭала, ариаҟара адауцәа рыжәқәа иҟоу зегь уара инухп ҳәа уҟоу, – аҳәеит абгахәыҷы.

– Ибзиоуп, уара иуҭаху аказы мап скуам, – иҳәеит Баҭиа.

Абгахәыҷы уи ашьҭахь, абнахь ицеит, изышьцылаз акәымзи, аха есымша иааны жәкы агон, апацәеи иареи уи ажә ааимцкласны ирфон.

Баҭиа ипҳәыс абгахәыҷы иҟанаҭоз ламхацәгьахеит, рыжәқәа нҭәо иалагеит. Адауцәа рмаҭуарқәа ыҟан, аха иҽаҳәан, рлеишәа цәгьан аҟнытә. Ҽнак, абгахәыҷы ажә згоит ҳәа агәара ианааҭала, Баҭиа ипҳәыс амаҭуарқәа аушьҭны инажәылҭан, еимыжәжәа иқәырҭеит, уи ала ларгьы лшьа луит.

211. [КӘЫЧЫҚӘ ХАҬЕИ АДАУЦӘЕИ]

Иҟан хҩык аишьцәа. Реиҳабза апҳәыс дааигахьан. Абарҭ ахҩык аишьцәа есқьынгьы ираҕан хҩык аишьцәа адауцәа. Арҭ хҩык аишьцәа нхон аз нырцә. Егьырҭ нхон аарцәҟа. Арҭ есымша еибашьуан. Ишеибашьуаз хҩык аишьцәа аҭахеит. Хҩык аишьцәа адауцәа ириааит.

Аарцәҟа инхоз хҩеишьцәа реиҳабы ипҳәыс лыбаҩ лтәымкәа дыҟан. Уи хшара длоуит. Есымша изҳауан [ииз] ахәыҷы. Иҩызцәа азапшаҳәа иахьаваз ихәмаруан иаргьы убрахь дцон. Иҩызцәа рҽы азәы диҭахауамызт. Уи ихыц хәампалла азәгьы диҭахауамызт. Убырҭ ахьыхәмаруаз зырҩашк неиуан, абри ақыҭаҽы инхоз абри азырҩаш зегьы иргон.

Абри азырҩаш лгарц пҳәыск апҳал лыман дшааиуаз, аҷкәын ихыци ихәампали иршәын лыпҳал ҧиеит. Ари [апҳәыс] лгәахы еибакит. Дшәиргьы, дзымшәиит. Убри азыҳәан ауп дзымшәиз: уи иан ҧа заҭәык иакәын илымаз, убри аҟнытә ус лҳәеит:

– Уара ари аҟара улшозар, уцаны уаб иашьцәеи иареи ахьҭахаз адауцәа рҽы уеибашьырауазеи!

Ари аҩыза ажәа ахәыҷы ианиаҳа, сара аб дсымазаару иҳәан дыҩын аҩны днеит. Аҩны даннеи, абыржәыҭәҟьа абысҭа ҟьата сзыбуроуп, сан [ҳәа] леиҳәеит иан. Иан дыццакын ирласны абысҭа ҟьата луит. Ишанылҭоз лнапы лышьҭагәа икын, абысҭа илалеигәеит. Иан арҭәаа ҳәа дыҳәҳәеит.

– Иҟауҭозеи, нан? – [лҳәеит].

– Боусышьҭуам, аб дсымоу, дсымаму саҳә абыржәыҭәҟьа, мамзар абра быпсы ҭысхуеит, – ҳәа леиҳәеит.

Ан даншәа [илҳәеит].

– Уара, нан, абгьы думан, аб иашьцәагьы уман, аха убырҭ адауцәа ираҕан есқьынгьы аҟнытә, иршьит.

Ари заҳаз са соума иҳәан даақәгьыжьит. Ауахьад днарылаҧшын, сара исыхәаша ҽык абра исыдгылааит иҳәеит. Ус данынаҧш, аҽы ччиак ааины иааидгылт. Аҕәра нахаиҭан дҽақәтәан, иҟамчы иҟьеит. Иҟамчы аниҟьаҭәҟьа, ари рашьхан иҧрит.

Дыцо, дыцо дышнеиуаз, ҷьара ҽымҽак ахеихагылаз днеит. Данынаҧшы, дибеит азәы, ихьызгьы иаҳахьан. Дхәыцуа, дхәыцуа, нас ихьзгьы иҳәеит ауаҽы Бжаҽа-Бжаза ҳәа. Дыҽын днеиҧылан, мшыбзиа ҳәа наиеиҳәеит. Аҭак ҳәа акагьы имаҳазеит, усгьы наиеиҳәеит:

– Уара, аҷкәын, усыдызцалазеи? – ҳәа. – Уара сара ҽызара сзуурцы угәы иҭоума?

– Сара уара уахьцалакгьы суҽызоуп.

– Ус акәзаргьы, сара иахьысҳәо уаала.

– Ибзиоуп, – ҳәа иеиҳәеит. – Уара уахьцо соуҳәароуп, – ҳәа.

– Сара сцоит еибашьра. Сашьцәа адауцәа иршьит, ашьоура сцоит. Аха ишьҭа [уара] уахьцо соуҳәароуп, – ҳәа иеиҳәеит.

– Ус акәзаргьы, сара сахьцо уасҳәоит, сара сцоит адауцәа рабашьра, саби саб иашьцәеи зшьыз адауцәа рахь.

Ас аниҳәа, ибзиоуп. Ишьҭа уареи сареи ҳаиҽызцәазааит иҳәеит. Ауаҽ Бжаҽа-Бжаза имҽахь аҽыҷьагьы иқәланы ицеит. Ишнеиуаз, адауцәа рыҽны инеины, ирҳәны, даргьы шьны, руахьад, рырахә зегьы ирыманы ихынҳәны иахьааиҧылаз иааит. Уа ианааи, аҷкәын ус иҳәеит:

– Ишьҭа сара сымҽахь сцап, – иҳәеит.

Ауаҽы Бжаҽа-Бжазагьы ари диццеит. Еицны ишнеиуаз, адауцәа инхоз нырцә инарыдгылт. Ари аҷкәын ихьзын Кәычықә ҳәа. Аҷкәын адауцәа рырахә иманы хаха хымш амҽа дықәын ацҳа ирицарц. Ацҳа ирицан агәҭаны инеиуан, ауахьад ирылаз ақьақәа ацҳа иқәымлакәа ацҳа ашьапы аҽы иаангыланы, икьыркьырын, иалшоз амч ала иҽны адауцәа адырра рнаҭеит рырахә шырырцаз ала.

Ақьақәа нцаҭәҟьа, адауцәа рахьынтәи аиҳабы <··’”> ацҳа ашьапы даадгылт. Аҽыҷьагьы аиҽахысра иалагеит. Усҟан Ажьҕыг-иҧа Кәычықә иҽыза ауаҽ Бжаҽа-Бжаза ҽык ацәа ахыхны иман, аҳаҭа еиҧш иҟаҭаны. Ари адауы дхысуан, аха иҽы ацҳа ашьапы иқәымлеит. Игәамҭ-хамҭуа, аҭыхәа афыр-фырҳәа иҟьо иадгылан. Адауы ус иҳәеит:

– Уара, сеы, узымцозеи? Ҳара ҳзыцәшәоз Ажьҕыг-иҧа Кәычықә иакәын. Иара макьана дымиц, дихьазаргьы, дымшәыц, дышәхьазаргьы, ара даазгоиз?

Усҟан Кәычықә ус ҽааиҭит:

– Ажьҕыг-иҧа Кәычықә дагьиит, дагьшәит, дагьааит, еҳе, ара сыҟоуп, уааи, ириааиуа даабап, – иҳәан, ацҳа агәҭан иааибакын, иеиқәҧеит. Ишықәҧоз, адауы хәдацәаҟынза даныҭала, Ажьҕыг-иҧа Кәычықә маҟҽаҳәара дыҭалеит. Иаҳәа ааҭиҧаан, ашыршыр [ҳәа] иҟьо ихы ахсара

далагеит. Ари адауы мышьҭацәгьа шә-хык ихагылан. Ари инапҟьара [ицәынҭәо, илымшо] ахәшҧырҕы ҳәа дыҳәҳәеит. Ахәшҧырҕы анизааига, [адауы] ихы инақәиҧсан, уаҟа дааилгеит. Нас аҳаҭа ааиган ишьа илаз зегьы ирҽан, ибаҽи ижьи наҟ иршәит. Ус дшыҧшыз агәыбжьанытә дшааиуаз ибеит. Арашь дақәтәан дшаауаз ибеит. Ианиба, ацҳа ашьапы даадгылт. Ацҳа ашьапы данаадгыла, иҽы мцеит…

212. АБЫДА ИИЗ ҬАРАШЬ ИФЫРХАҬАРА

Қыҭак аҽы дынхон хаҭа бзиак. Митәшәа иҧшзаз ҧҳак диман. Абри иҧҳа даныҽеидас, лҭәымҭа данынҭагыла, ҽаҭахьа лықәылҭеит хаҭа сшымцара ҳәа. Лаби лани ирҳәахуаз, рыҧҳа ас анылҳәа, иақәшаҳаҭхеит, уаҳа ақәҽымҭкәа иааиуан ус.

Аамҭа цон. Ишыҟалах аллаҳ идырп, абри ауаҽ иҧҳа лцәа лтәымкәа дҟалеит. Аҭахцәа уамашәа ирбеит, аха ақәҽырымҭит. Ус иҧшын иҟаларызеи ҳәа. Азҕаб лаамҭа анааи, ахаҭарҧыс длоуит. Илоуз аҷкәын мшы зҳа, ҭхы зҳа изҳауан. Ҧшреи сахьалеи, гәамчлеи, шьамхылеи иара иаҧызгоз уаҽ дҟамлеит. Дхаҭа ҕәҕәаны, акы дацәымшәо, иуаажәлар рзы дхәарҭаны даақәгылт. Исхашҭыз, Ҭарашь ихьзырҭеит.

Ари ақыҭаҽы дауажәк дынхон. Адауажә ажәлар азы риҭомызт, иргәаҟуан, азазы инеиуаз икны ифон. Азырҽаш рқыҭа иалсны ицон, убри ҳәынҷаны иман. Ажәлар абас ирыцҳахәха, азыша иҧсуа ишыҟаз ауп Ҭарашь дхәарҭа дуны дшаақәгылаз. Иуаажәлар зҭагылаз арыцҳара анеиликаа, адауы дҭаирхарц избеит. Иееибыҭаны ддәықәлеит дахьцоз наҳәаны. Издыруада сҭахар, аброуп сахьҭахо, аброуп сахьышәыҧшаауа ҳәа наҳәаны амҽа дықәлеит. Дцо, дцо, дышнеиуаз, амҽан иқәхәлан, ҭлак амҭан днықәиан дыцәеит. Аҭла амҭан дшыцәаз ҧхызырла убас ибеит: адауы ибааш аҽы ҳәагәыжьла дҧахны дҭаҽаҳәоуп зҕаб ссирк. Лыҧшра, лсахьа, лычаҧашьа – зегь рыла ак узлывбо дыҟам. Абри азҕаб Ҭарашь иахь лнапқәа рыхханы ацхыраара даҳәоит. Иара абааш ҧыххаа дыҽналахоит, лара дыҧиртлоит. Бзиа дибахоит. Рызхара изеибамбо ишгылаз, адауы ихәаабжь гоит. Адауы ихәаабжь аниаҳа, аҭҳарцәҳәа ацәа даалҭит, иибаз аҧхыз агәра изымго, изакәу изеилымкаакәа, агәынамзара шимаз амҽа дықәлеит.

Ари дышнеиуаз акәымкәа, данҧшы, азәы ихыци ихәампали еиқәыршәаны дкылыҧшуа, акы иақәкны дышгылаз, дибеит. Днаидгылан, “уа Ажәеиҧшьаа уирҭхаҷьааит, узеихсуа закәузеи?” ҳәа диазҭааит.

– Абанҭ абна иеихәмаруа амшәҳәарақәа роуп, – иҳәеит.

– Ирымоукәузеи, изыхурҟьозеи, урҭгьы ҳара ҳаиҧш аҧсҭазаара рҭахуп. Иушьыр ҟалом, – иҳәан иимыршьит.

Имҩа дықәланы иҽынеихеит еиҵа. Ари амшәҳәарақәа ран ианеилнакаа, Ҭарашь ихьзан, дааннакылан, уаҩоҧсцәажәарала иацәажәеит.

– Иҵабуп, Ҭарашь, абзиара сзыҡауҵеит, сҧацәа сзеиқәурхеит, ҳалалк, гәыразк уакәымкәа уҟам. Саргьы абзиара узызурц сҵахуп. Уара узызцо аус сара издыруеит, амҩа сара уқәсҵоит. Уара уахьцо адауы иҽы уара уеиҧш азәырҩы ахацәа нанагахьеит, аха акгьы рылымшакәа иҵахеит. Сара ишуасҳәуа еиҧш уныҡәар, хымпада, адауы уииааиуеит. Ушнеиуа усгьы адауы ихан умбар ҳәа ушәоу. Абаагәара акәыршоуп, аихатә гәашәқәа ҽоуп. Убарҭ аихатә гәашәқәа ахьҽоу ушиашоу уаннеиуа уармарахь ала унаҧшыр, иумбарц залшом хаҳәы еиқәаҵәак, егьырҭ иреиҧшымкәа. Убри ахаҳә еиқәаҵәа аҽоуп адауы иҧсы ахьыҡоу, иахьыҵәаху. Уаҳа уаҩы издыруам адауы ида уи ус шакәу. Ахаҳә еиқәаҵәа уаҳәала уасны иҵаҧыуххаар, адаугьы иҵыхәтәа уи акәхоит.

Адауы данушьлак, адауцәа ҽарацәа имаҵ зуқәоз угәыдлоит. Убри азыҳәа иусҭоит абри ахьы (амакәан азна ахьы инаҭеит). Амаҵуцәа анугәыдлалак, ахьы ырбгьыжәааны ирылауҧсар, еимакны дара-дара анибарҵәара иалагоит.

Нас даҽеакгьы уасҳәоит. Изакәу уи ауп, уара уҧшра, усахьа, учаҧашьа злаҡоу ала, иуқәнаго аҧҳәызба убри узызцо адауажә ибааш дҵаҽаҳәаны димоуп. Абааш аҽы аламала узнеиуа иҡам, аихатә гәашәқәа ҽоуп. Убра уаннеилак, уаҳәа хәарҭахоит, аха уаҳәа аиха азхцәом. Убри аамҭазы ҳәыҳәк ааины ужәҩахыр иныкәтәоит, исҳәар аҡара иудымхалакәа иныкәпраа ицоит. Убри аҳәыҳә хәыцк алхны уаҳәа инаҽушьыр, нас аихатә гәашәқәа шәарҭахазом. Шьҭа уца, амҩа бзиа уқәлааит, анцәа уеиқәиршәааит, – аҳәан амшә аагьыжьын аҧацәа рахь ицеит.

Ҭарашь амшә ианаҳәаз аагәникылан, иҧхыз иибазгьы дазхәыцуа, имҩахь иҽынеихеит. Ҩаха ҩымш дныҡәон, ахымш рзы адауы игәашә днадгылт. Амшә ишаҳәахьаз еиҧш, данааҧш, ахаҳә еиқәаҵәа ибеит. Иаҳәала дасын, иҵаҧиххааит, адаугьы иҵыхәтәа уи акәын. Уи аамҭазы адауцәа ҽарацәа (амаҵуцәа) игәыдлеит. Усҡан ани амшә инаҭаз ихьы ааҵиган ирылаиҧсеит. Уи акәхеит, амаҵуцәа ахьы еимакны анибарҵәара иалагеит. Иаргьы хьаас дҡарымцеит. Данаахьаҧш, абааш ибеит. Убри аамҭазы ҳәыҳәк ааин, ижәҩахыр иаақәтәеит. Афырҳәа дналасын, хәыцк алхны иаҳәа инаҽишьын, нас аихатә гәашә дласын, иҡәыбаса игеит. Абааш данынықонала, дшанхеит. Азҭаб дибеит, аха аиҵаҳәатә, иаразнак иҧсы лылахеит. Днеин лхы дақәиҵитәеит.

– Абасҡак абра сгәаҡуа сыҩонакын, уаҩы сизеиқәмырхеит. Уара сыҧсы ҽухит. Иаауҳәо зегьы ҡастцоит, сумаҵуҩуп, – лҳәеит лара даацәажәан, дгьаҵәы-ғьаҵәуа.

– Маҧ, бара бысгәаҧхеит, ҳаинасыҧхар сҵахуп, – иҳәеит иара.

Аҩыцьагьы рнапқәа еибаркны абааш иҵыҵт. Ҭарашь адауы имаҵуцәа дрылгеит, дрылагьыжьны иҡәаҡәеит. Нас днеин иҳәынҷаны иҡаз азы анауишьҭ, азырҩаш ахьышьҭра иҵаланы, ацәқәырпақәа еибарпо, еибархәмаруа, ахаҳәқәа инарыс-аарысуа аҽыланахеит. Абас Ҭарашь афырхаҵара ҡаҵаны, иуаажәлар абзиара рзуны иқьиҭахь дылбааит иҧҳәыс диманы. Дахьааиз, ажәлар еизан иеигәырҵьаны афара, ажәра ҡарҵеит, шәаҳәарахеит, кәашарахеит. Абас лыпхала еилгеит.

213. АҲ ИХЫ ЗЫҚӘИРШӘАЗ

Иҡан ҩыцьа аишьцәа хәычқәа. Раби рани псхьан. Рымацара иҡан.

Арҭ аҩыцьа рани раби ирҭынхаз мал дук рымамызт. Ирфоз, иржәуаз нҵәеит, рыматәақәа хеит, ахныҡәгара рцәыуадаҩхеит. Рааигәара аҳақ дынхон, убри аҳ иҽы ицеит.

– Урахә-ушәахә ҳара иҳахьчоит, ҳудкыл, – рҳәеит аҳ иҽы иахьнеиз.

Аишьцәа ирҳәаз аҳгьы дақәшаҳаҭхан идикылт, ирахә гәарырхуан, игәарырцалон. Ус ишыҡаз, аҳ абарҭ аишьцәа игәамҧхо далагеит. Иага умҳәан, ихәыцқәамзи рыцҳа, ашьыжь шаанза изымгыло, амра халаанза иамхацәо иалагеит. Аҳ дырмыхәазошәа аниба, даалаган иахьыцәоз ауаҭах ашә аҽы аҵәцәа кнаиҳаит. Ашьыжь ани аҵәцәабжьы иарҽыхаларц. Ари иахьа, ари уаҵәы. Знык игылт, ҩынтә игылт, хынтә игылт, аха есышьыжьымҭан шаанза агылара ргәы пҵацәеит. Ианамыхәаза, иаалаган, аҳ имырбазакәа, ашә аҵәцәа шахьынҳалаз иаҽырхын, ирыма идәықәлеит.

Ицо, ицо ишнеиуаз, амҩан ирцәылашьцеит. Абнаҽы аҧхьара рыкәшәеит. Ианылашьца, ишәо ианалага, ани аҵәцәа зхьынҳалаз аҩнашә шыркыз аҵла иқәлеит.

Арҭ ахәыцқәа уажәы иахьцо ҳәа акгьы рхы ақәкны ирымазам, рхы ахьынахоу ауп иахьцо. Амни раҳ леишәацәгьа иҧырҷны ицоит. Ауха уа аҵла ишықәтәаз, ацәа иакын, иамхацәеит.

Рыҳәцәақәак қыҭак рҳәны ишааиуаз абри аҵла ашьапаҽы ианааи, атәара рыкәшәеит. Аҵхыбжьон аҵла иқәтәаз ахәыцқәа анамхацәа, ашә иркыз аҵәцәа ишахьынҳалаз инарымпыҵыҩрын, анҭ ҵаҡа иаҵатәаз ақәылацәа ирылаҳаит.

Арҳәцәа уаҩы ишимбац ишәеит.

– Аа, абааҧсы, ҳаркит, иҳахьзеит, – рҳәан, рмал иааргазгьы илкажьны, илаҵҡьан иҩоны ршьамхы реадыргеит. (Анҭ идырҳәыз ауаа рышьҭаланы ирыхьзаз ҷьыршьеит, умбо!)

Ашьыжь ианааша, ахәыцқәа лалбаазар, ирбаз ҷьаршьеит, илакәыршьеит. Анахь, арахь инаҧшы-ааҧшын уаҩ дрымбеит. Аишьцәа

аалаган арҳәцәа иааргаз амал аизыҟәшәара иалагеит. Аиҳабы ишьҭихит ахьы, арахә, ашәахә, амаҭәа-ҩыҭәа. Аиҵбы урҭ иреиуаз ҳәа акгьы шьҭымхкәа, даалаганы ацәа еизыҟәшәара далагеит.

– Уара иҟауҵо закәызеи? Уи акгьы иҳахәом, уи аҵкыс ахьы шьҭых, амаҭәа шьҭых, ҳаҩны ҳзыҧшаауазар, ҳаҩныҟа ҳцап, уахь иаҳгап, ҳанхап, ҳанҵып, – иҳәеит аиҳабы.

Аха аиҵбы имуит. Даалаган еизигеит быжь-гәыжьк реидара ацәа. Аишьцәа араҟа еицрыҵит. Аиҳабы иеизигаз имал иманы аҩныҟа ихы ирхеит. Аиҵбы иеизигаз быжь-гәыжьк реидара ацәа иманы ашьхарахь ихы рханы ддәыкәлеит. Дцо, дцо дышнеиуаз, шьха дук аҿы днеит. Уа ҭып ҧшзак аҿы длатәан иеизигаз ацәа зегьы леиҟәиҵан амца аиркит. Ацәа амца анакы, насгьы ари аҟара ирацәааны абылра ианалага, адунеи зегьы даҽа фҩы хаак ыкәлеит. Аҷкәын еиҵбы ара дышгылаз иахьаа имбазакәа уарбажәык иааигәара иааины иаатәеит. Ауарбажә аацәажәан ус аҳәеит:

– Сара анцәа сааишьҭит. Абри аҟара афҩы хаа адунеи иқәзырчыз ииҭаху еилкааны усзаа иҳәеит. Иуҭахузеи? – ҳәа иҵааит ауарбажә.

– Сара даҽа малк сҭахым. Сара исҭахуп убри еиҧш аҧхьарца, унапы наҿушьыр, ууаигәа игылоу уаазаргьы, шәаҧыцьаҧзаргьы, ҧстәызаргьы икәашо иҟаларц, – иҳәеит аҷкәын аҭакс.

– Ибзиоуп иуҳәаз саҳаит, анцәа адырра исҭап, – аҳәан иҧырны ицеит.

Ус ҧытрак ашьҭахь, ауарбажә аҧхьарца аманы иааит. Ауарбажә иаанагаз аҧхьарца аҷкәын инапы анааҿишь, ааигәа-сигәа игылаз зегьы, ауарбажә ахаҭагьы назлаз зегьы, иқәпрааны акәашара иалагеит.

Ари аҷкәын иҧхьарца иманы амҩа дыкәлеит. Дааит зны иашьеи иареи зырахә рыхьчоз аҳ иҿы. Аҳи иареи еилазеит абас: раҧхьа игәаауа даҵахоны, аҳ аҧхьа дгәаар, ирахә-ишәахә зегьы изыхьчо ари аҷкәын игарц. Ус акәымкәа ахьча дгәаар, иихьчоз арахә зегьы аҳ иҿы инхарц, ахьчаразы акагьы имоурц.

Абас ари аҷкәыни аҳи еиқәышаҳаҭны еилазан, ахьчара далагеит. Акыр аамҭа дыхьчон. Арахәгьы бзианы иныҟәигон, ашьыжь инҭицон, иахьа хәлааназа дрыцын, аҳәырҭа бзиақәа рзиҧшаауан, азы диржәон, ахәылпҭаз ибақьа-бақьаза крырҽатца, кырдыржә иаагәареицалон.

Ус ишыҟаз, ҽнак аҳ игәеиҭеит иҧьмақәа акрышырымфаз. Ари закәызеи, измааноузеи ҳәа хьаас икит. Зны ахьча аҧьмақәа иманы дангәарц, аҳгьы маза дишьҭаланы дцеит. Дахьнеиз иибаз ауп иуҳәаша!

Ихьча ҵлак ашьапаҿы, ашәшьыраҿ дтәоуп, аҧхьарца арҳәара даҿуп, иааигәа-сигәа иҟоу зегьы акәашара иаҿуп, иҧьмақәагьы атрым-срымҳәа еибарҧо акәашара иаҿуп. Аҳгьы дара рааигәара даннеи, иеизнымкылакәа дықәгьыжьааны акәашара далагеит. Ишыкәашоз ахәылбьеха зегьы еиманы аҩныҟа игәарлеит.

Аҩны ианааи, ахьча дыҧшын, аҳ илахь еиқәызшәа дибан, угәаама ҳәа диазҵааит.

– Мап, мап, сзыргәаауазеи? – иҳәеит аҳ.

Адырҩаены ахьча ирахә иманы дгәарҵит. Ашьыбжьышьҭахь иҧьмақәа кәашонаҵы, даалаган акакала зегьы аанкыланы ҵаҟатәи рқьышәқәа ҧиҟкеит. Ахәылпҭаз аҧьмақәа иманы дангәарла, ари аҳ ианиба, ирыхьзеи арҭ аҧьмақәа ҳәа диазҵааит.

– Ирыхьзеи, иацы икәашон, иахьа иччоит, – иҳәеит ахьча. Аҳ илахь еиқәызшәа ибан, угәаама ҳәа дизҵааит.

– Мамоу, аҧьмақәа ччозар, сара сзыргәаауеи, – ҳәа аҭак ҟаиҵеит аҳ.

(Дгәаа моу, даарагьы иҧсахы еибакит, аха ани иеибырҳәахьоу игәалашәоит умбои, сгәааит ҳәа ҧьеи иҳәап!)

Аҳ ииулакгьы абри ахьча диргәаар, уи ала даҵаирхар иҭахуп. Аҳи аҳкәажәи-ҽнак иааиҵәажәан ирулакгьы абри рыхьча наҟ дырпырыргарц рызбеит. Ахьча дангәарла иарҳәеит уареи ҳареи ҳаиҧырҵуеит аапын акәыкәу аҧхьа ианҽнаҭуа аамҭаз ҳәа. Иҟаиҵахуаз, ахьчагьы дақәшаҳаҭхеит.

Ус мышқәак рышьҭахь акәыкәу абжьы геит рҳәан ахьча ус иарҳәеит. Ахьча иҧьеишьеит, макьана акәыкәу аҿытра абаҟоу, иабаанагеи ҳәа. Абри акәыкәу ахьҽнаҭуа сыҧшаароуп, избароуп измааноу ҳәа дашьҭаланы дцеит. Ашәч зқәыз ҵлак иалатәаны акәыкәу абжьы иаҳаит.

– Ҳаит, ара убааанагеи? – иҳәан, абжьы ахьгоз ахь ишәакь ахы рханы агәыз ҳәа данхыс, аҵлахьынтә далыҩрны длеит аҳ иан, аҭакәажә.

Иҟаиҵаз умбо, аҳ иан дганы аҵла дыкәиртәазаап акәыкәу ацымхәрас лыбжьы лыргарц. Уи ала ихьча наҟ заанаҵ диҧыригарц. Ахьча ари иалидраауаз, акәыкәу акәу ҧьшьа длеихсны, дышьны дылкаижьит.

Ахьча ари аниба угәаама ҳәа аҳ диазҵааит

– Сышҧамгәаауеи сан душьите, – иҳәеит аҳ.

Ахьча ари аҩыза аниаҳа, дызцыз аҳ ирахә зегьы ааидицалан, иҧхьарца аашьҭыхны, иашьа иахь, иҩныҟа дааит.

214. ИАШЬЕИ ИАҲӘШЬЕИ АДАУИ

Иҟазаарын хаҵаки ҧҳәыски. Абарҭ хаҵеи ҧҳәыси хшара дрымазамкәа рыуаҩыбжара инахысит. Даара игәныргон хшара дахьрымамыз.

Ҽнак шьыбжьхьафан рыҧсыршьарц абарҵаҿ иштәаз, ргәы реанзамкәа, агәгәаҳәа ргәашә рыбганы даук ашҭа дааҭалеит. Адауы данырба, хаҵеи ҧҳәыси шәаны рыҧсы нархаҳа ицеит. Аха иркызи, рыгәқәа аадырҷәҷәан инеиҧылеит.

– Амла сакуеит, амла! – аббы ааҭиргеит адауы анс, арс акәымкәа.

– Унан, сара иҧсыша, уажәыҵәҟьа, уажәыҵәҟьа, – лҳәан, аҧхәыс даақәгьыжьаан, абгьааҳәа акрылуит. Акәтаҧқәа лжәит, ашә лҟәаҟәеит, аҟәыд чаҧа, арцәы уҳәа илылшоз ала ихәы рхианы имҵалыргылеит.

“Шырп!” – иргеит адауы. Уи акәхеит. Имҵагылаз ихәгьы, изныз саангьы, изыққәгылаз аишәагьы иахьца иахьаа рымбо инихәлабгеит.

– Амла! – иҳәеит еиҭах исаса раҳаны, хаҵеи ҧхәыси днарыхәаҧшит. Хаҵеи ҧхәыси иҟарҵара, рхы ахьыргара рзымдыруа, агәҭкьа иаганы иқыцьқыцьуа игылан ихәаҧшуан.

– Амла! – иҳәеит иара еиҭах илақәа кылырпағьны.

– Иҟасҵарызеи сара анышәахә, – даағьаҵәы-ғьаҵәит аҧхәыс дшәаҧырҳаҧуа дахьгылаз.

– Шәыжә заҵә шьны исҽашәҵа, – иҳәеит адауы.

Ирымчгәышьаз, рыжә изыршьит. Ажәгьы ҟыҧ-ҟыҧ ҳәа иналбааидан, какалк скит иҳәан дҩагылт.

Данцоз аҧшәмаҵәа ириҭеит ҵәа ҟаҧшьык.

– Уаха абри ааҩшаны ишәфар, ахшара дшәауеит, – ҳәа реиҳәеит данцоз.

Ауха хаҵеи ҧхәыси адауы ириҭаз аҵәа ҟаҧшь еиҩшаны ирфеит. Дук мырҵыкәа аҧхәыс лыбаҩ лтәымкәа дааҟалан, ҷкәынаки зҭабки лауит. Ари илыхшаз аҷкәыни азҭаби мшызҳа, ҵхызҳа ирызҳауан. Уаҩы иҧьеишьартә иҧшзахеит. Ани аби ргәазхара изреигәырҭьомызт. Абас абарҭ ахәыҷқәа жәабаҟа шыкәса аархыҵхьан еиҧш, ҩаҧхьа арҭ рашҭа дааҭалеит ани зны иҟаз адауы. Ани данырба, ахәыҷқәа шәаҟьан, ашьҭахьатәи ауадаҟны реырҵәахит. Адауы дышиашаз дааин, иҽырҭаҭаны даатәеит.

– Ишәмоузеи ахшара? – иҳәан ахаҵеи аҧхәыси дразҵааит дхара-хаҧшуа.

– Мамоу, уаҩ даҳмоузац, – рҳәеит аҧшәмаҵәа шәаҧырҳаҧуа.

– Нас закәызеи хәыҷ фҩык саҳауеит? – иҳәан даафҩышәеит адауы латцас. – Амцҳәара шәаҟәыҵны абыржәыҵәҟьа шәхәыҷқәа сышәҭ, мамзар, шәара шәхаҭақәа шәысфот, – иҳәеит иҽаҧшылара уамагаза.

Хаҵеи ҧхәыси ҳашҳатәарахан, рҽы еилымго игылан.

– Исҳәаз шәмаҳазеи? – дхәааит адауы. – Исышәҭ урҭ сара, нас еиҭашәаухуеит, – нацитцеит ашьҭахь еиҳа ибжьы аармаҷны.

– Ибзиоуп, – рҳәагәышьеит хаҵеи ҧхәыси. Уаҳа ирымчыз.

Арҭ реицәажәара раҳауан ашьҭахь ауада иҩнатәаз ахәыҷқәа. Ашьҭахьтәи ашә аартны иҩдәылҵын, ааида инкылкәраан, есс, уцаларгьы, уцала, ибналеит.

– Шәааи, нан, арахь! – ҳәа ран иахьыҡаз ауада ашә анаалырты, иабаҟоу, уаҵәы иубап. Анахь рҳәеит, арахь рҳәеит, аха иҟам ҷьаргьы.

– Шәара ибнашәҵеит! – иҳәан адауы дрықәхәааит хаҵеи ҧхәыси, аха ирылихуази. Ахәыҷқәа ржьакәын уи дзызгагаз, аҭаҳмадацәа ржьы абаиҭахыз. Дааиқәҟьашан, ахәыҷқәа злацаз рышьҭа дхыланы иҽааихеит. Ари аамҵала ахәыҷқәа акыр иныҟәахьан. Ишнеиуаз есырла ихыбыз қәацә хәыҷык зҭагылаз шҭа ҧшзакы инҭалеит.

– Шәааи, нан, арахь шәааи, зани заби ирҵиз, шәааи арахь, – лҳәан, ҭакәажәы аҩыстаак дыбгарыҳәҳәо акәацә даадәылҵит.

Аҭакәажә ахәыҷқәа аҩныҟа иналган акрырҽалҵеит, акрыдлыржәит. Нас ус ралҳәеит:

– Нанраа! Шәышьҭахьҟа адауы дшәышьҭалан дауеит шәыкны шәифарц. Шәышзахәо шәласны шәдәыкәла. Уи агызмал дышәхьымзар иушам. Дшәыхьзо даналагалакь, абри аххәа шәаҧхьаҟа акәымкәа, шәышьҭахьҟа икашәыршә,– лҳәан шыцтә ххәак наган инарылҭеит.

Ахәыҷқәа ишзахәоз еиханы амҩа иқәлеит. Ицо, ицо, акырза ицахьаны рышьҭахьҟантә адыдбжьы аамуа иалагеит. Инхьаҧшызар, аҧсҭхәа хартәаланы, асаба шьҭарббы дрышьҭаланы дауеит адауы. Абар, абар шьҭа дрыхьзарц рацәак игым.

– Аххәа кажь, аххәа! – даағьаҵәы-ғьаҵәит ачқәын. Азҭаб абгьааҳәа лмакәан иаатыганы рышьҭахьҟа илыршәит аҭакәажә ирылҭаз аххәа.

Али-ҧси рыбжьара ахәыҷқәеи адауи рыбжьара ирыбны иҩагылеит ашыц-бна, еилаҵәаны, ахы зылымҟьо, аҵыс зылымпраауа. Адауы дзалымсуа дакит ари абнара. Дгәааит, дхәааит, дгызит, аха иикыузеи. Далагеит ашыцқәа рыцыжәжәара, рхыжәжәара, амҩа аҟаҵара. Аха уи даҽнаҵы ахәыҷқәа хара ицеит.

Ицо, ицо ишнеиуаз, есырла ихыбыз қәацә хәыҷык зҭагылаз шҭа ҧшзак инҭалеит. Уахьынтә даадәылҵит ашана здыруаз ҭакәажәы аҩыстаак.

– Шәааи, нан, зани заби ирҵиз, шәааи арахь! – лҳәан, аҩнҟа инаганы акрырҽалҵеит, акрыдлыржәит. Нас ҽаалҭын ус лҳәеит:

– Нан, шәара шәышьҭахьҟа адауы дшәышьҭоуп. Адауы леишәацәгьак иоуп, шәифарц иҭахуп. Шәышзахәо амҩа шәықәла. Дшәыхьзо даналагалакь, абри шәаҧхьаҟа акәымкәа, шәышьҭахьҟа икашәыршә, – лҳәан мақьак рылҵеит.

Арҭ ахәыҷқәа аҭакәажә ирылҭаз амақьа аалымырхын амҩа иқәлеит. Ицо, ицо акыр ицеит. Аха адауы ииулакгьы абна дылсны, абар, абар дрыхьзо далагеит. Уи дахьаауаз игәы еибакны дбыбуан, дхәаауан, адгьыл ирҵысуан ахәыҷқәа ргәы ҭиҟьарц. Ахәыҷ рыцхақәа агәыҭҟьа иагаха, ирулакгьы, адауы дрыхьзошәа анырба, аҭакәажә ирылҭаз амақьа рышьҭахьҟа идыршәит.

Али-ҧси рыбжьара адауи дареи рыбжьара иаарыбжьагылеит ажәҩан иаҵакьысуа ахра цыҩцыҩ. Адауы дыҧшшаза дшааиуаз ахра дананҟьа, акраамҭа иҧсы изышьҭамкаауа дкажьын. Аха нас, ҧытрак ашьҭахь иҧсы

анааи, далагеит напхыцла ахра акылҵәара. Уи даҽнаҵы ахәыҷқәа акыр инаскьеит.

Ицо, ицо ишнеиуаз, есырла ихыбыз қәацә хәҷык зҳагылаз шҵа ԥшзак инҵалеит. Ақәацә даадәылҵит ҭакәажәык, лыбжьы гәардза, аҳсҭаа-цәа лхьыкәкәа.

– Шәааи, нан, шәааи, зани заби ирҵиз, шәааи арахь! – лҳәан имҳоахылгеит.

Иналган акрырҽалҵеит, акрыдлыржәит. Нас даацәажәан ус лҳәеит:

– Нанраа, шәара дшәышьҭоуп адауы леишәацәгьа. Уи ахәыҷ-жьы дазшуеит. Шәимфар изычҳараны дыҡазам. Уеизгьы-уеизгьы дшәыхьзоит. Дшәыхьзо даналагалакь, шәаԥхьаҡа акәмкәа, шәышьҭахьҡа икашәыжь абри, – лҳәан ахәцәы хәахәаза мҡәыбак нарылҵеит.

Ахәыҷқәа аҭакәажә ирылҵаз амҡәыба рыманы ишзахәоз еиханы амҳоа иқәлеит. Ицо, ицо акыр инеихьан еиԥшаан, адауы ахра кылжәан, абар дқьыԥаха, иԥсахы еиҡәыжәжәо, зынзак амца ықәцазаны, ирдыдуа, ирмацәысуа дрышьҭаланы дшааиуаз гәарҭеит. Абар, абар шьҭа дрыхьзоит. Убри аамҭазы ани аҭакәажә ирылҵаз амҡәыба рышьҭахьҡа идыршәит.

Али-ԥси рыбжьара адауи ахәыҷқәеи иаарыбжьалеит зиас дуззак. Уи ахәараҳәа ишуан, аха ахылҳо-ԥсылҳо ахылҵуамызт.

Адауы дшааиуаз азы даҽеԥынгылан, ани азсара уажә ибазма, азы дыннакыло дыҡазма, агәараҳәа иҽеналаижьит. Иҽеналаижьит, аха, уаҩеимшхара, дхәааит, дхәааит, азу-зуҳәа, дқарамҽеан ишьҭахьҡа азы дҭыбганы аҡәара иҽыкәижьит, дбылны, дзаҩьаны. Ахәыҷқәа нырцә игыланы, акыр-кырҳәа иччо уи изыԥшуан. Адауы игәы еибакны иҭаҷкәымкәа ираҵәон, ахәыҷқәа дрыкәмакәруан, дрыкәхәаауан, аха имчзеи, дшәаны уаҳа азыршы дызҭаломызт. Ахәыҷқәа ркьатеиах ҧцәо ишыччоз иччо “меҳ” умоуп ҳәа рнацәа ду ирбо игылан.

Аҵыхәтәан адауы данҭынчха, уи шьҭа ахәыҷқәа рзы дшәарҭамкәа даныҡала, иаанаԥшы-аапшит. Амла иакуа ианалага, ԥьара ҳонык ахьгылоу ҳбозар ҳәа идәыкәлеит. Ишнеиуаз хәы-ԥшзак иахьынхалаз, аҵла еилачыра иалагылаз, аԥшзара икны иаго иҡаз ԥсыуа кәасҟьак инагәыдԥшылт. Игәырҩьаҵәа иааҡалан, агәашә аҷараҳәа иаартны ашҭа инҵалеит. Абарҵа ыкәырлашаауа ҧҳәыс ԥшзак даадәылҵт. Ахьхьаҳәа ахәыҷқәа дрыхәлаччо амардуан дналбаан, дреигәырҩьаҵәа иаагәыдылкылеит. Ахәыҷқәа амҳоа иқәижьҭеи ирызҳан, ақәыпш-цәа рхьыкәкәа, аԥшзара икны иаго, еихатыруа иҡан. Аҳоныҡа иналган илыртәеит. Рхәы ҡалҵан, акрырҽалҵеит, рыԥсы длыршьеит. Нас даацәажәан ус ралҳәеит:

– Шәара шәани шәаби адауы ишицәшәаз здыруеит, шәзыкәшәакәаз зегьы здыруеит, – лҳәан, даалаган, изынҡьаз, изынԥаз рҭоурых зегьы лҳәеит, иахьлаҳаз, излеилылкааз уара идыр. – Сара, – лҳәеит, – ахшара сымазам, схаҵеи сареи ҳхала ҳаҡоуп. Уи есымша алақәа иманы шәарыцара ашьха дцоит. Есымчыбжьа ашәарах ҡәаҡәаса иманы, деимала-еиҽалаха дхынҳәуеит. Шәаангыл ҳара ҳҡны, хшарас шәҡахҵоит, шәани шәаби реиԥш ҳҡамларгьы, иҳалшо ала анапы шәыгҳархарым, – лҳәеит.

Ахәыҷқәа азнык азы иаалак-ҳоакит, аха иақәымшаҳаҭхар иркызи, арахь рани раби ирҵихьан. Ахәылбыҽха ирашь аԥынҵа афақь кылҡьо, игәыжьқәа ашәарах жьы рықәцаны, илақәа ицрыԥсса даакылсит аԥшәмагьы.

Иԥсы анааиҭеик, иԥҳәыс дналыртәан ахәыҷқәа рызбахә иалҳәеит. Ари иԥҳәыс илҳәаз деигәыргьеит.

– Абыржәыцәҡьа исырба! – иҳәан, лара ахәыҷқәа аацәырылгеит. Игәыдикылт, ихыдикылт, дрыкәшеит, дрыззатәит.

Убри инаркны иашьеи иаҳәшьеи мшызҳа, ҵхызҳа ирызҳауан. Рацәакгьы мырҵыкәа аҷкәын дзаазаз шәарыцара диццаратәы дҡалеит. Дигон шәарыцара, иирбон ашьхақәа, абнақәа, амшынқәа. Иирҵон ашәарыцашьа, алаҵгашьа, дыдиршьцылон алақәа, арашь.

Азҩаб лакәзар, деихышәашәо аиҭаҳәатә лакәны даақәгылт. Уигьы дзаазаз лан иллырҵон аҳон усқәа, азәзәараҳәа азыршы ахьиасуаз дылгалон.

Адунеи аҽы бзиа нагза ауҡахыу. Аира зшаз аԥсрагьы имшеи. Арҭ абас ибзиахәха иҡан акраамҭа, аха нас аԥхьа дыԥсит изаазаз раб. Аҷкәын изынхеит уи ирашь, иабԥьар маҭәа, алақәа. Алақәа ԥшьба аҡан: Урым, Ҳарам, Гаҷарбел, Шьушьел. Аҷкәын бназараҳәа мчыбжьыла дцалон. Иаҳәшьеи дзаазаз иани ргәы иамыргакәа иныҡәигон.

Ҽнак арҭ заазаз ран иаалыгхан дыԥсит. Даныԥсуаз аҷкәын аҳоны дыҡамызт, азҩаб даалыԥхьан ус лҳәеит:

– Избоит сара сшыԥсуа, абри аҳонра бмырзын, амала акы заҵәык сызбыҳәо: зәзәараҳәа азыршахьы банцало, уахь ибымгалан убра амаҭәақәа ирылоу ачабра-ҷра. Сажәа шыҳобабымтәуала бқәы! – лҳәан длырқәит.

Ас лҳәан аԥҳәыс дыԥсит, дыржит лмарҭхәқәа иахәҭаз зегьы ҡарҵеит.

Ицон аамҭа. Аҷкәын дшәарыцон, иаҳәшьа шәарах баҳолашала дныҡәигон. Азҩаб аҳон усқәа дырҽын. Ус ишыҡаз, ари азҩаб ҽнак лызәзәатәқәа аиаҳәа инанҵаны азахьы данылбаауаз, иҡало збап ҳәа ачабра ҷрагьы лгеит. Уи уахь ишызымгара ҳәа дымқәхьази, аха азҩабцәа зныкыр ражәа нарыгзахьоума! Днеин азәзәара дшаҽыз лыблақәа шәахәак аархыҷҷалт. Аҭҳарцәхәа лхы дҳоахан днаԥшызар, дкаԥхо, мзашәа дкаҷҷо арԥыск изара еиҳоаҳаҳа аз нырцә дгылан дааԥшуеит. Ари данылба азҩаб даауалыуашеит.

– Бысгәаҧхеит! – иҳәеит уаҳа анс, арс акәымкәа. – Бышҟа снеир сҭахуп, – иҳәеит уи ҩаҧхьа.

– Уара ишуҳәо! – ҳәа дыҧхашьа-ҧхаҵо лхы ларҟәны ҿаалҭит.

– Иабаҟоу, сызланеиуазеи, азы сҭалар сабылуеите?

– Иаҧсыхәоузеи нас?

– Иамоуп аҧсыхәа, уи бара бнапы иакуп, ианынабмыгза, азыршы сацәынхаргьы, быбзиабара сшабылуа бдыруазааит, – иҳәеит иара.

– Нас иҟасҵарызеи, иаҧсыхәоузеи? – дааҕьаҵәы-ҕьаҵәит азҕаб. (Игәра лгеит, умбо!)

– Убра бымаҭәаҟәа ибызәзәо чабра-ҕрак рылоуп, убри азы иҭшьы.

Азҕаб даакәаны-занеит. Аха ишҟа даныҧшы, иблаҟәа иналҿаҷҷаз дааилдыршшеит. Ачабра аалыҧшаан, азы инҭалҟьеит. Уи акәхеит, агәара-гәараҳәа еилашуаз азиас иаразнак иаахьшәашәеит. Арҧыс дызсо уи дынхылан, азҕаб лышҟа иҿынеихеит. Лара дгәырҕьаҵәа акы имыхькәа азы дырындаз ҳәа дизыҧшуан. Ус агәгәаҳәа азы еимгәыреео дырын, лаҧхьа даагылеит, зны ианхәыҷҟәаз лашьеи лареи иршьыз адауы, доумагаха. Азҕаб лыҧсы лылшәшәан дынхьашьшьит. Азы лҿархәхәа даалихын ус леиҳәеит:

– Бысцәымшәан сара, банхәыҷыз акәын бысфарц анысҭахыз. Уажә сара ҧҳәысс бызгарц сҭахуп, бысгәаҧхеижьҭеи крааҵуеит, аха ани бзаазаз бан илуамызт, уи сара дысцәыбзан ҧыхьа, – иҳәеит.

Азҕаб аҧхыз далоушәа, ииҳәо лызхамҵо, дшәаҧырҳаҧуа уи диҵаҧшуан. Нас адауажә дааигәыҵаиҳәҳәан имлашыра налыжәиҵеит. Азҕаб дааҧсылмыткын, дынҭанагалт. Ҧыҭрак ашьҭахь данаалҵ, лывараҿы иҭаҳәахаа ицәаз адауы илахь шьышьуа, дгәыдкыло, дхыдкыло днеихалеит.

Ус дааҧшуеит адауы. Азҕаб инеимаҭәаны ауеимадаҳәа дҵәыуон.

– Ибыхьзеи, бзырҵәыуозеи? – дҵааит адауы.

– Исыхьзеи умбои, сашьа даара илеишәаҟәа цәгьоуп, уи иареи уареи шәааибраны шәыҟазам, уишьуеит, – лҳәеит.

– Нас ишҧаҟаҳҵари?

– Акрыздыруама ишыҟаҳҵо.

– Бааи, нас даҳшьып башьа, нас бареи сареи ҟыҟ-ҿыҟда ҳанхалап.

– Ибзиоуп, аха изла? Уи ус аламала узииааиуам, насгьы илаҟәа рлеишәа цәгьоуп.

– Маанала ҳаииааироуп.

– Ишҧа?

– Бара аҩны бнеины бышьҭал. Башьа ашҭа данааҭалалак, аҿырҧсра бҿаҭаны аҳәҳәара балага, чмазара бааҧсык быхьны багошәа. Иҟасҵарызеи ҳәа данҵаалак, абас иаҳәа: Шьоудыди Даучи рыбжьара иҟоуп ҩ-хракы, наҟ-ааҟ еиҿаҧшуа. Урҭ ахраҟәа уажәы-уажәы еидыҵуеит, уажәы-уажәы еиҿасуеит. Убарҭ ирыбжьакнаҳауп мҟәыбак зыла иҭәны.

Убри амҟәыба иҭоу азы ааганы исуржәыр сыбзиахоит, уаҳа даҿак сыхәом ҳәа иаҳәа, – иҳәеит.

Адауы ишиҳәаз иҟалҵеит. Лашьа данааи, иаҳәшьа аҧсхыхра даҿушәа дуазыруа лиарҭа дылаиоуп. Ари ицәымыҕхеит, ииура изымдыруа, адунеи дазымкуа дгьыжьы-гьыжьуа аҩны дааҩнахеит.

– Абас ауп иҟоу, абрыгь-абрыгь ашьхаҟәа рыбжьара ҩ-хракы ыҟоуп, иеидыҵуеит. Убарҭ ирыбжьакнаҳауп мҟәыбак азы ҭаны. Убри сзааугар, сеиҟәхоит, – лҳәеит аеҳәшьа.

Ас аниаҳа, абҕьааҳәа ирашь даақәтәан, дфарҭынха ахраҟәа ахьеиҿасуаз дцеит. Аха уаҩ дзыхәо акоума, ахырзаман. Унхьаҧшны, уаахьаҧшаанза ахраҟәа еиҿасуеит, уларыбжьаҟьыцы уцоит. Ааигәа даннеи, дылҿыжәҵын, ихы кны дтәеит. Ирашь аацәажәан ус аҳәеит:

– Избоит узҭагылоу агәаҟра. Уаалаганы убас маҳмызк саарха, иахьсаахо сжьышә ҭнажәаратәы; ҟамчык ҳәа убас ак сыхҟьа, амацәыс аркаҷҷаратәы.

Ирашь длаҟәтәан ддәыҟәлеит, имаҳмызгьы, иҟамчгьы ишилшоз иааирхеит. Имацәысит, идыдит, атәыла бгеит ашьхара. Арашь хҿаҵас ишьҭыууаан ахраҟәа анааимҟьоз инарыбжьалт. Ахьышәҭ ҳәа амҟәыба ахькнаҳаз иаакниҧаан, ҧсаатәҵас шьҭахьҟа, ахраҟәа еиҿасаанза даабыжьҟьеит.

Адыд-мацәыс иҟалаз заҳаз адауы гәҩарас икит ари деибганы дшыгьыжьуаз. Уаанза уи иҧҳәыс дналыдтәалан ус иҳәеит:

– Ари башьа лажәк иоуп, иҟалоит деибганы даар. Ус ианыҟала, азы иааиго анбиржәлак, зынза аҿырҧсра бҿаҭ. Убасгьы иабжьага: Нарҭаа рызлагара аихашәҟәа жәаҩа ҿоуп. Ажәаҩа ашәгьы уажәы-уажәы иатуеит, иакуеит, унҭалар, уаҳа иаатзом. Убри азлагараҿы аҭаҩара иҭаҧсо ашыла ааганы, арцб алхны схы иадуҵар сыбзиахоит ҳәа иаҳәа, – иҳәеит.

Дааит ари лашьа амҟәыба иманы. Азы иҭаз лиржәит, аха ҧсыхәа ҟамлеит.

– Ибыҧсыхәоузеи, ибыхәозеи? – ҳәа деиҭалазҵааит.

– Нарҭаа рызлагара иалагаз ашыла ааганы, арцб алхны схы иадумҵакәа, акы сыхәом, – лҳәеит.

Апҟаҩҳәа деихан азлагарахь дцеит. Днеит, аха ана дызҭало дыҟазма. Ихы кны дыштәаз, илаҟәа аагылан ус рҳәеит:

– Азин ҳаҭ, ҳара ҳҭалоит азлагара, ашыла ҳҿы иҭаҧсаны ашәҟәа акаанза ҳҭыҵуеит, – рҳәеит.

Даҟәшаҳаҭхеит. Ари илаҟәа ҧшьба аҟан. Аҧшьбагьы лаҵҟьан иҩт, аха иахьымзеит. Азлагара ашәҟәа акит, даргьы уа иааҭахеит. Алаҟәа шзахәоз ашәҟәа ҧырҿырц иасуан, аха шаҟа шәы ҧуҿуазеи! Иҟаиҵагәышьоиз, деишәара-еиҵараха дгьажьит аҩныҟа, ма саҳәшьа дыҧсаанза дызбап ҳәа. Ашҭа данааҭалаҵәҟьа, адауажә даацәырҵит. Алаҟәа ракәын дзыцәшәоз ҳәа, шьҭа иҧикуази!

Адауи иареи аиқәпара иалагеит. Зны адауы дкаҳаит, зны иара дкаҳаит. Ус иеидшылазаны ақәпара ишаҽыз алақәа азлагара ашәқәа ҧены иааҭыҵын, еибарыѡны ашҭа иааҭалеит. Ари збаз аиаҳәшьа адауы дылцәырфар ҳәа дшәаны арҵәааҳәа дыҳәҳәо асоф даақәыххит. Аха илзынкыло дыҟазма! Алақәа лаисын, маха-маха дааимырхит адауажә.

Уажәшьҭа лашьа иеиликааит иҟалақәаз аиаша. Аха ажәакгьы ламҳәазакәа, дааҧсаны дыҟамзи, днықәиан дыцәеит. Убри аамҭазы адауы ибаѡ ҵарқәа акы аашьҭылхын лашьа дылшьырц илымҳарҭа иарбаны аҽаныналырхоз, алақәа дгәарҭан, иаалымҵасит. Иара дмырҽыхакәа лара даашьҭырхын, дганы азырш нырцә дганы, адауцәа рҳаблаҽы дкажьны иааит.

Иара данааҧш, иаҳәшьа дшыҟамыз аниба, ихьааигеит. Ихахәи иҧаҵеи ауижьит, ашәы ишәҵаны уи лыҧшаара даҽын иҧсы нҭшәаанза ҳәа рҳәоит.

215. АМРА АХЬГЫЛО ЗБАРЦ ЗҬАХХАЗ АИШЬЦӘЕИ АДАУИ

Ажәытә зны иҟазаарын ҧшьѡык аишьцәа.

– Абри амра ахьгыло еилаҳкаауеит, – ҳәа ус еибырҳәеит абарҭ аишьцәа.

– Уи бзиоуп, аха ицақәода? – ҳәа ус еибырҳәеит. Инеимҵарк, ааимҵаркын, “хѡык ҳцап, азәы ара дыҟаз, амра ахьгыло гәаҳҭап, ҳцап ҳахьынзазцо” ҳәа рызбеит.

Рыхьзқәа схашҭит, исгәалашәом да, еиццеит арҭ ахѡык. Азәы аѡны даанрыжьит. Ицоит арҭ мшынла, ашхәа иақәтәаны, амшын ихыланы, мшын гәыла. Ицо, ицо, ицо, заҟа ихыз седроу, мчыбжьык аума, жәамш роума, ицоит. Ишнеиуаз, ҽнак амшын иаазхыҵит. Амшын иаазхыҵын, адәы инықәлеит. Иҧшын, “рреит!” ҳәа азәы иҵьмақәа иманы абас дѡеиуеит, дырбеит.

– Уаа бза хауцалт! – рҳәан, “уа бзиа шәбеит, бзиала шәаабеит” ҳәа реиҳәеит. – Шәааи арахь, шәааҧсаны шәыҟазар акәхап, мѡа харак ахьтә шәаауазар акәхап, аѡныҟа шәааи, – ҳәа реиҳәеит.

– Ибзиоуп, егьиуп, – рҳәан, инымѡахыҵит.

Иахьнеиз, аихатә гәашәҽоуп. Аҟәақҳәа ара дынкылсын (ддаууп ари иара, адауы иѡны инанагазаап умбо), аа, да, агәашә ааиртит, аихатә саҧыҵь лаган илаҵаиргылеит.

– Рреит! – иҳәан аҵьмақәа лҭеицалеит, агәашәгьы лыдижьлан, иаиркит. “Арҭ шьҭа искит” ҳәа иҳәоит иара игәанала, аха арҭ иалырдраауеи ирҧеиҧшу. – Исцәызгода, сзырццакуазеи? – иҳәан, – ара шәтәа! – иҳәан, илаиртәан ашьтәа рзишьит. Аха ашьтәа ззумҳәара

иҟоузеи, ауразоуроу иҧсылоуп уаѡы ишимбац, ишшаҧасалаха. Ауха илатәан акрырфеит ибзианы, илышьҭалан ицәеит. Аха адауы дмыцәазаап. Аҵхыбжьон дѡагылан аишьцәа азә дифеит. Ҧыҭраамҭак ашьҭахь деиҭаѡагылан агәыбжьанытә дифеит. Аха адауы абри агәыбжьанытә данифоз, иашьа игәеиҭеит.

– Ари сашьцәа азә дифо, аеазәы дифо, саргьы ушьҭан сифозар акәхап, – ҳәа игәы иаанагазар акәхап, аха уашьҭа иҟаиҵои? Аѡбатәи дифан, адауы длеин дышьҭалан ахыр-хырҳәа дынҭаҳан дыцәеит. Агәыбжьанытә данифоз ани аиҵбы димбози, уажәы адауы даныцәа, ари аиашьа еиҵбы дѡагылан агәашә аҽы днеин асаҧыҵь икыдгылаз ааигеит. Абҕьаа ҳәа амца ааиқәиҵан, аихатә саҧыҵь ду лхәыҵаишьшьын иҟаҧшьза иршит. Ани аниршуаз адауы дааҽыхан дибеит. Адауы ани даниба, дыҵыѡрын дишьҭалт. Ари уажәы дихьзар, дишьуеит, дифоит, аха асаҧыҵь ршны икыуп, дизыкзом, иааигәа днаишьҭуам.

Адауы иишьыз аҵьма шьтәа зегьы ауха ирзыфозма, акәац иаанхаз ари аҷкәын ацәа иаалаҳәаны игеит.

– Ари дабасышьҭуеи, уажә агәашә аҟны снеир, уа асаҧыҵь кыдгылоуп, иаҵаргыланы, иршны, уа дыскып, до, уа дысфап, – ҳәа иақәикт адауы.

Аха адауы агәашә аҟны даннеи, асаҧыҵь имбеит. Асаҧыҵь анимба, иҟаиҵоиз, агәашә аиртын, адауы иҵьмақәа акакала иауишьҭуа далагеит. (Ари шьҭа ишеит, иҵьмақәа гәарихуеит, иҭижьуеит). Зегьы ҭижьит, до, игәашәгьы лыдижьлеит. Ари деимдеит, ари аҷкәын дызбозар ҳәа, аха дабаҟоу? Деимдеит, деиҭеимдеит, аха данимба,ари иашхәа ахьгылоу идыруан, уа днеит. Агьи ани аҵьма цәа ихарҧаны аҵьмақәа агәашә ианҭыҵуаз адауы итәҕәыбжьара дыбжьысны дцазаап, адаугьы ҵьмаз ҵьышьа дауишьҭзаап.

Аҷкәын иѡны дааит.

– Иабаҟоу уашьцәа? – ҳәа иазҵааит.

– Абас, абас ауп, сашьцәа адауы ифеит, иаргьы илахь сыблын сааит, – иҳәеит.

– Аа, уанаҵьалбеит, рацәа ҳақәухит, амра ахьгылоз шәара шәакәызма инеиуаз, амра ахьгыло азәыр дызнеиуа иҟазма, баша шәхы ҭашәырхеит, – иҳәеит ани аѡны иҟаз реиҵыбза. Да, абри ала еилгеит.

216. ГЬАМАМА ИАҲӘШЬА ИЛЫЛШАЗ

Иҟан иашьаки иаҳәшьаки, ран дыҟан, раб дыҧсхьан. Аиашьа Гьамама ихьзын. Ари иаҳәшьа ахан ахыцәқәа дықәыртәаны быѡлашамзар акы лҽеиҵомызт, дгьыли жәѡани лыздырзомызт.

Абарҭ рааигәара аҳак дыҟан. Аҳ изҕаб диҭиуан. Аҳ иҧҳа дшиҭиуаз убыс акәын, асаан рахәыцла икнаҳаны, арахәыц иеихсны иақәзыршәоз иҧҳа дииҭон. Абри Гьамамагьы изаарыцҳаит ахысра ахьыҟаз, арҧарцәа ахьеисоз днеиразы.

Гьамама иан ацәыбза длымазаарын, адауы цәыбзас длыман. Адауы Гьамама дицәшәон, уи иҽы дызцәырҭуамызт. Гьамама аҳ иахь ишиҧхьоз, уахь дцараны дшыҟаз адауы иаҳаит.

– Сан, сара ахысрахь, аҳ иахьааицҳаз сцоит, амала ачабыр еимаақәа сзызах, – ҳәа леиҳәеит Гьамама иан.

– Ибзиоуп, нан! – лҳәеит.

Адауы убыс леиҳәеит:

– Бара быҷкәын анахь дцоит, ачабыр еимаақәа изыбзахуеит, арҕьа дуны арма хәыҷны, ак дуны, ак хәыҷны изызах, – ҳәа адауы дааины мазала, Гьамама ианимаҳауаз илеиҳәеит. – Аимаа хәыҷы (аимаа ҭшәа) ишьаҭара дшаҽу аихала ихы сасны дысшьуеит, нас баргьы бҭынчхоит, саргьы сҭынчхоит, – ҳәа леиҳәеит.

Ари адауы ишиҳәаз иҟалҭеит, ачабыр еимаақәа изылзахит, хацлакык дуны, егьи ҭшәаны, ихәыҷны, ианишьаиҭо дадхалартә. Гьамама аҳ иахь ицара аамҭа ааит.

– Сан, ибзахыма ачабыр еимаақәа? – ҳәа иан длазҭааит.

– Ааи, нан, исзахит, – лҳәеит.

– Сан, уаҭәы шьыжьымҭан сцоит сара аҳ иахьааицҳаз.

– Бзиоуп, нан, учабыр еимаақәа мазеиуп, – лҳәеит.

Адырҩаены ианааша, Гьамама ичабыр еимаақәа ишьаҭара дшаҽыз, адауы дааҩналан, аиха рыхха дҩаисын Гьамама дишьит. Уи аамҭазы иаҳәшьа илаҳаит иҟалаз. Ари анлаҳа, аҟаҧыҳәа дналбаан, лашьа имаҭәақәа ишәыз ааишәылхын, лара иналышәҭаны, лара лымаҭәақәа иара инаишәҭаны, иабҵьар, итапанча иҟәынҭаны, иара аҽыхәда дныҟәкны, длыманы дцеит. Длыман дышнеиуаз акәымкәа, ашә ҭла дуззак аҟны днеит. Лара дааҽыжәҭын, лашьагьы аҽыхәда даақәхны ашә ҭла амҭан днышьҭалҭеит. Ашә ҭла амҭан днамҭагылан, “Гьамама дымсаат!” – ҳәа данқәы, ашә ҭла акараҳәа агәҭа ааиҟәжәеит. “Гьамама дымсааит!” – ҳәа еиҭа дықәны, ашәа агәҭа днаганы лашьа дныбжьалҭеит. Дныбжьалҭан, еиҭах “Гьамама дымсааит!” анылҳәа, ашә ҭла еиҭа инеималеит. Лара дыҩеыжәлан дцеит амни аҳ иҟны ахысра, аицлабра ахьыҟаз. Уа даннеи, ҭауади аамсҭеи рыҷкәынцәа зегьы еизаны уажәы-уажә аттаҳәа ихысуеит, ихысуеит, аха ани икыду асаан зхьынҳалоу арахәыц азәгьы изақәыршәом. Ари лара даннеи, “Аа, Гьамама дааит, Гьамама дааит!” ҳәа аҷкәынцәа еилалеит. (Гьамама иакәу ҵьыршьоит).

“Гьамама” длеҩеиуеит уажәы, ихысуа дрыхәаҧшуеит.

– Гьамама, ухыс! – ҳәа иарҳәеит, аха макьана дхысуам. Ҧыҭрак ашьҭахь итапанча имашьхәылҭ иныҟәыргыланы, дымтәазакәа ацәҟьара деихсит. Зныктәи ахысрала асаан кәалаауа иҭеиҭеит, асаан дамеихскәа, изхьынҳалаз арахәыц ҧҭәаны.

Ари ас аныҟаиҭа, еизаны иҟаз зегьы “Ура!” рҳәеит, рнапы еинырҟьеит. Аҳ иажәа ииҳәахьаз еилеигозма, диҧхьан днеиган, “Уара, асаан лазышьҭыз, сызҕаб дусҭоит”, – иҳәан, изҕаб дииҭеит, аҭацаҩызцәа лаициҭеит, лмал, лшьал илыхәҭаз зегьы лиҭеит аҳ иҧҳа. Амҩа иҟәлеит аҭаца дрыманы.

Ишааиуаз ани ашә ҭла ду иазааигәахо ианалага, “абригь-абригь аҭыҧ аҟны ҳаиҟәшәоит, шәца са сшәыхьзоит, – ҳәа нараҳәаны лара (лара лоуп, аха макьана “иара” ҳҳәаларгьы ҟалоит) дрыцрыҭит. Ахыу ҳәа днеит ани ашә аҟны, лашьа дахьыбжьоу.

– Гьамама дымсааит! – лҳәан, ашә акараҳәа иааиҟәшәан, лашьа даабжьылгеит.

– Гьамама дымсааит! – лҳәан еиҭах, ашә еиҭанеидылеит.

Лымаҭәақәа иара ишәымыз, иара имаҭәақәа лара илшәымыз, имаҭәақәа шьҭа иара ишәылҭеит, лымаҭәақәа лара иаалшәылҭеит. Даашьҭылхын, длыман, абанҭ аҭацаагацәа злаауаз амҩан днышьҭалҭеит, аҽы дзыҟәтәаз аҕәра имахәар иахшьны, уа ихаргыланы, имацәаз иҵьыба иҭалҭеит, иара имацәаз лара илгеит.

– Сашьа ихабарк саҳаанза ҽааҳәыра анцәа исумҭан, – ҳәа днеиҧырҭны дцеит.

Арҭ аҭацаагацәа шааиуаз, аа Гьамама дыҧсны, иҽы ихаргыланы дахьышьҭоу. Иҵьаршьеит, илакәыршьеит, аха иҟарҭоиз, хьаас иркит аҟароуп.

– Абри дҳаҭ-ҳаҭо дҟасҭоит, аха иҧсы ҭазҭода? – лҳәеит аҭаца дахьгылаз.

– Бара дҳаҭ-ҳаҭо дыбзыҟаҭозар, сара иҧсы ҭасҭоит, – лҳәеит аҭацаҩыза.

Аҭаца ахьтәы чабрак ааҭылган, абас дахьышьҭаз иқьышә иныҟәылшьит. Гьамама дахьышьҭаз дҳаҭ-ҳаҭо дааҟалеит. Аҭацаҩызагьы хьтәы чабрак ааҭылган, иқьышә ианыҟәылшь, “ҳаи, сышҧацәаз!” – иҳәан дҩаҭҟьеит.

Икәшан игылаз данрылаҧш, идырит иаҳәшьа ишыҟалҭаз аусқәа. Раҧхьа дҩагылан, аҩны иааигеит, иара иҩны. Ажәлар иртәеит ачараҟны, ирфаша, иржәша, риҭеит.

– Саанза шәымгылан, шәеимымпын, ишәфа, ишәжәы, – ҳәа нараҳәаны дындәылҭит. Ари иаҳәшьа длышьҭалеит иара.

Иаҳәшьа дышнеиуаз ҩнык аҟны днеит. Аҩны ҳаракын. Зыҟны днеиз аҭаацәа дрыҳәеит аҩны аҭаҟа ҵьара кәакьк аҽы ацәарҭа лырҭарц.

Уахгьы, ԥеынгьы уа дыҵан, до, лнап иахаз амацәаз ахәыҷқәа инаган инарылҵеит.

– Абри шәара-шәара амацәаз анеимашәкуа “Гьамама дымсааит!” ҳәа шәықәла, – ҳәа ралҳәеит.

Гьамама иаҳәшьа диԥшаарц акыр дныҡәахьан, хәадак дықәлан дышнеиуаз, ҵаҡа лбаа ҩонык гылан, аҩны аԥхьа ахәыҷқәа хәмаруан. Убырҵ ахәыҷқәа аҩада ак дыршәуан, иандыршәлак, “Гьамама дымсааит!” ҳәа ишықәуаз иаҳаит. Ас аниаҳа, афырҳәа иҷынаихан днеин, ахәыҷқәа дразҵааит “Ишәнықәуа дызусҵада, дабажәдыруеи?” ҳәа.

– Дышԥаҳзымдыруеи, абри аҡара, абри аҡара аамҵа ҵуеит, абра зҕабк даан, абра аҩны аҵаҡа дыҵатәоуп. Убри азҕаб иҳалҵеит абри амацәаз. “Абри амацәаз анеимашәкуа, “Гьамама дымсааит!” ҳәа шәықәла ҳәа ҳалҳәеит, – рҳәеит ахәыҷқәа.

– Да исшәырбеи амацәаз, – иҳәан, амацәаз аарымихит. Иара имацәаз нариҵеит, – Убри аҩны аҵаҡа иҡоу азҕаб исызлышәҵ, – ҳәа реиҳәеит, лара лтәы иара иааникылеит.

Ахәыҷқәа иара имацәаз рыманы лара лҷы ианнеи, лашьа имацәаз анылба, арҵәааҳәа дыҳәҳәаны, ашә ԥены, алашьцара дахьцәыҵатәаз даадәылҵит. Лашьа убра дылбеит. Еиманы рыҩны иааит. Аҩны ианааи, рчара шчараз иахьзеит.

Убрантәи саргьы саауеит ифа, ижә. Талбошьс ирымаз са сакәын.

217. БЖАҨА-БЖАЗА

Азә дыҡан. – Сара саҡара злоу уаҩ дыҡам адунеи аҷы, – иҳәон.

Абри илаз уи акәын, иҽы ыршәны иҩны иахыршәҵны, нахьхьи илазааныза дыҩны длеины ҵаҡа икаԥааныза дҽыжәлон, нас аҽыгәҳәа длықәгылон. Абас ааҡаиҵон, нас иԥҳәыс лҷы днеины “сара саҡара злоу адунеи аҷы азә дыҡоу?” ҳәа иԥҳәыс лҡны дыҽхәон. Џьара данцоз, данааузгьы абас иҳәон, аха иԥҳәыс егьахылҳәаауамызт.

Аҵыхәтәаныза иԥҳәыс ари иехәара лгәы ԥнаҵәазар акәхап, ԥенак ус лҳәеит:

– Уара абри узлацац акәымкәа абас уцеи, – ҳәа даҽа мҩакы дықәылҵеит.

Излалҳәаз ала дцеит.

Дц’уа, дц’уа дышнеиуаз, зыԥсы ҭаз акы дақәшәеит, аха шьыбжьонынза иахпароу џьара збозар иҳәан, иахпараз, иҽы ахахыԥашаз длеит. Иаҳәа аатԥааны, амни зыԥсы ҭаны иибаз ишилшоз иҡьан, ихәит, дахыпангьы дцеит.

Даара бзиа дныҡәахьаны, адыд, амацәыс, аҕылҩа хатәаланы, атәыла бганы иаауеит ишьҭахьҡа. Иара дшәан, “изакәызеи исышьҭоу, сызфаша

уамак сышьҭоуп” иҳәан, иҽы даасын, дыҩт. Дыҩны дышнеиуаз Бжаҩа-бжаза ацәаҕәара даҷны дибеит.

– Аа, абааԥсы, ак сышьҭоуп, исыхьзоит, исыхьзар сафоит, сеиқәырха, – иҳәан, ани зыԥҳәыс лҷы иехәоз Бжаҩа-бжаза днаидгылт.

Бжаҩа-бжаза анышәгәалқәа ҩба ааидиргылан, днаганы днаҵаиргылт иҽы дшаҡәтәаз, ани ишьҭахь ишьҭаланы иааиуаз акәырмахьц нахиҡьан, иршәеит, наҡ инаԥхьеицеит. Нас даахынҳәын ацәаҕәара дшаҷыц дналагеит. Бжаҩа-бжаза ацәаҕәара дшаҷыз ашьыбжьон иԥҳәыс ихәы лыманы дааит. Шәкы (ашәҵла) дырдыс илкыуп, лукы дардхас иахоуп, аффаҳәа дхахоит. Цәкы шьны, иаҡәнаго абысҵа уны, асаара ианҵаны лхы иқәгылоуп. Лхаҵа иҡны дааин, ашьшәыраҡны ихәы лалыргылт.

Бжаҩа-бжаза днеин акыршифоз, абысҵа ҷахраки кәац жьахәҵаки рҡны дааихьан, “аа, абааԥсы, абра ччиак иҽи иареи агәал даҵаргыланы дсымоуп, бнеины дааги” – иҳәан, иԥҳәыс днеин, лдырдгәала агәалқәа днарыха-аарыхан ани иҽгьы иаргьы лызнапык ала даашьҭыхны ашьашәыраҷы даалгеит.

– Уеыжәцны акрыф! – иҳәан (Бжаҩа-бжаза иоуп изҳәо), ани длаиртәан акриҷеиҵеит. Нас Бжаҩа-бжаза иԥҳәыс ус леиҳәеит:

– Ари аччиа иҽгьы иаргьы аҩныҡа дыбгар, ахәыҷқәа илахәмарлап.

Ларгьы дҩалаган, ани аччиа ззиҳәаз дҩышьҭылхын, лсаара дҩанлыргылт иҽгьы иаргьы, асаара ҩышьҭыхны лхы иҩықәлыргылан дхахо лҷыҩылхеит. Дышҩеиуаз, ани асаара иангылаз ҵла наак ибеит, аҵла аниба, дахьынҳалт, иҽы имч ақәымхози, итәгәыбжьара ибжьакны иааникылеит, ани аԥҳәыс игәалымҭазакәа длабжьыҩры дцеит.

Ани аԥҳәыс данца, аҽы аԥхьа илоуишьҭын, нас иаргьы аҵла амахә лоушьҭны, атахҳәа дҩаԥан иҽы дҩакәтәан, дааҳәны дыҩт, алада акәарахь.

Ани Бжаҩа-бжаза иԥҳәыс аҩны дҩеин ахәыҷқәа дрыҧхьеит, “шәааи арахь, шәызлахәмаршаз акы аазгеит” лҳәеит. Асаара лхы илықәхны ани данысхуеит лҳәазар, дабаҡоу, дубар даахә. Лара длатәан лтәарҵа ахәы аалыркәкәын, иаалыршан, акәараҷы ацәҡьа лҳаит, аҩада дҩеин зык нкалҵәан, ани аччиа ҳәа ззырҳәоз дыхнаҵан дышнеиуаз, ацәҡьа илҳаз дакит. Даамхын дҩалган, хәылпазынза ахәыҷқәа иахәмаруан. Ахәылпаз иҽгьы иаргьы аца иҵаркит. Ашьжьымҭан ианнеи, дрымбеит, иԥсы игахьа

218. [АНЫҠӘАҨИ АГӘЫЛШЬАПИ]

Ԥшьоык ныҡәара ицаит. Ишнаиуаз, ажәшьапы зҵаз иркит. “Арҵ ҭаҳқыр ирԥсыланы иаҳфап” рҳәан, инаганы иҵаркит. Рыуазәы ԥытк дабаан. Дыҭакны акрах[ь]ынзаиҷарц[а]уазгьы дыԥсыламхаит. Иԥсылахазаргьы

иԥсылахт аныргәахә, рыԥшьоыкгьы ааҭырган рышьапқәа азаз аларҵаит. Зшьапы ашьа аалжжыз рфаит, абаа ишьапы акралжжыхуаз, даанрыжьт.

Иҽзаны иҽылаихан, дышааиуаз, азәы “рраит!” ҳәа амаҭ дышрыцыз дааиқәшәеит.

– Амла уакуазар, акрыуҽасцап, – иҳәан, аха дшәаны, – сакуам, – ҳәа иаиҳәаит.

Амаҭ ирыцыз амоа иқәыз дызлацашаз ирбаны амоа данықәиҵа, амаҭқәа гәылшьапк аарылҵын, ишьҭалт. Дцауа, агәылшьап ишьҭа дышнаиуаз, агәылшьап иацәажәауа иалагаит, иаргьы даара дшәауа дцауан, аха иҟаиҵахуазы? Агәылшьап ус ианаҳҽеит:

– Сара усцәымшәан, абра ҳашнаиуа сара саҵкьыс даара иаиҳау гәылшьапк ҳԥыл[а]уаит, ишьы, абԥьар усҭ[а]уаит. Ҳара ахысшьа ҳаздыруам.

– Ибзиоуп, – иҳәан, ишнаиуаз, оныкаҟны инаин, шәақьк оныргаит, ирыманы ицаит.

Агәылшьап ахәда дыҵагыланы дышнаиуаз, данԥшы, гәылшьап дуззак ирбганы иаауеит. Ашәақь аагәыдиҵан, ишьны илкаижьит. Инаосны ишнеиуаз, хьчацәақәак арахә рыманы ишыҳәуаз инарыдгылт. Агәылшьап аҽеарыкәнаршан, рырахәи дареи иааибакны иакит. Иҟарҵахуази, ишәаны агәылшьап агьыжьра иҟанаҵаз иааҭахаит.

Сыск абжьы гауан. Агәылшьап иаанаг[а]уаз ус ианаҳҽаит:

– “Абни асыс зыбжьы гауа сышәҭ, шәаунажьыртәы ҟасцауаит” ҳәа раҳә, – ҳәа ианаҳәаит.

Ишаҳәаз аиԥш иҳәаит.

– Ааи, амарԥьа, сыск аума, ҳарахә загьы уаҳҭ[а]уаит, ҳаунажьратәы иузыҟаҵ[а]уазар! – рҳәаит.

– Маумау, асыс ауп исҭаху, – иҳәаит.

Асыс шааирҭаз аиԥш, агәылшьап ахи аҵыхәаи ааимнаҟьан агәыркъҳәа арахә лҭыҵны ицаит. Агәылшьап бҕьыцк ааинаркын, – абри умырзын, иумаз, – ҳәа ианаҳәаит.

– Ибзиоуп, – иҳәан, дцаит исыс иманы.

Ианиқәхәла, исыс ашаха аахаиршәын дыцәеит. Аҽены ашьыжьымҭан данааԥш, арахә рацәазаны нахьхьи иибаз аҵкьыс иаиҳаны ибаит. Иҽанынеиха, исыс ишьҭапҳал[а]уа идәықәылт, арахә ишьҭагыланы ицаит.

Даара арахә рыла дыҵхаԥьит, ашьҭахь ибҕьыц ицәызит, уи анахыс малла дмаҷхаит.

219. [АДАУЦӘА РАН ИЛААЗАЗ] АҲ ИПА

Дыҟан аҳак. Зны ныҟәара дцауан. Данцауаз аҳҭны иҵақәаз дрылабжьаит, иҷкәынцәа ахыхәмаруа акы рмыхьрацы ирхылаԥшраны.

Адауцәа ааида илатәан, ҷкәынак агәарԥ даақәаабалар даҳкып ҳәа, аҳ ишиҳәауаз заигьы раҳауан. Аҳ данца ашьҭахь, аҷкәынцәа ихәмаруа агәарԥ ишықәыз, аҷкәынцәа раиҵбы даашьҭыхны дыргаит. Аоны данаарга, адауцәа ран дрыҳәаит, – аҷкәын сара дсышәҭ, – ҳәа.

Адауцәа ани ахә[ы]ҷинзара дрымфар, уаҳа ирфауа рмаур ҳәа ушәауазу, – дбымаз ари ацәгьа, – рҳәан, длырҭаит.

Длааз аит дара ибзианы, аҷкәын баолашамзар ак[ы] иҽалҵ[а]уамызт. Аҷкәын даара дыцәцәеит, дыбзиахеит адауцәа раиҳагьы, мчлагьы, хшыоолагьы дреиҕьымзар дреицәамкәа.

Ҽнак зны адауцәа ахәмарра рыман. Ахәмарраҟны аоора, аԥара, ақәԥара рыман. Урҭқәа заигьы рыҟны ҷьара [а]кы даҵамхаит, заигьы драиҕьхаит, аха адауцәа акгьы рымҳәаит.

Зны адауцәа дыроагьых ақәԥара рыман, иаиқәԥауан заигьы азәазәала. Иаргьы драқәԥан заигьы каижьт. Адауцәа раиҵбы данкаҳа, ихьмызҕишьан, дгәааит. Иҽыргәааны данидхала, димхашьит. Раиҵбы даницәыԥсы, “саргьы сыршьуаит” иҳәан, агьырҭ иаанхазгьы адауцәа ишьит. Даанхаит адауцәа рыоны имацара. Иасааира имч иацлауа, уаоԥсыжәла димыхәарҭах[а]уа дыҕәҕәахаит.

Ҽнак зны ашәшьыра дыҵаианы иԥсы ишьауан, амҵқәа аласҟәысцап ҳәа ҷла дуззак мҵыршәагас икын. Убри аамҭазы, иаб даеа аҳак диабашьрацы ир иманы, иара дахиаз ааигәара иааимҭан, мҵык иқәтәамҭан иақәшәан, “амҵ сҟәысц[а]уеит” ҳәа аҵла аԥырҳәа аҽанааирха, иаб ир иаарылаҳан, хәышәоык аецәаи оышәоык ашьаҟацәаи ишьит. Аҵлагьы аҽаҵәахт, аҳ адунеи аҟны имаҳацыз, иимбацыз дақәшәаит. Аҵла аҽахьаҵәахыз аҳ иԥа аиҳабы ар инхаз абжаоык иманы дцаит, иаб дахыҟаз дааныжьны. Данааи, азәы аҵла дыҵаианы дыцәауп, ар зшьызгьы аҵла инапы иакуп. Днаир, дшәаны наишьа имамкәа дшыҟаз дааԥшит. Данааԥш, иауимбахуаз игылақәаз.

– Шәызусҭқәада? – ҳәа даарыԥхьаит.

Аҳ иԥа иҳәеит заигьы, – ир, иара – аҵла иикыз ала ишынҵәаз, иаргьы дызусҭаз. Нас диазҵааит, – уара уарбан? – ҳәа.

Аҵлаҟны ашәшьыра иҵаиаз иҵаурых заигьы иаиҳәаит: иара аҳ дшиԥаз, адауцәа дгьычны дшааргаз, нас рашьа дышиамхаԥсыз.

– Иухьзыузаи? – ҳәа диазҵааит.

– Сыхьыз Раима [а]уп, – иҳәаит.

Иашьа дауимдырхуаз, иҽааигәыдижьлан, дгәыдикылт. Дара иаиқәгәырҕьаит.

– Уаала ҳаб дыусырбап, – иҳәан, диманы иаб дах[ь]ыҟаз днаит.

Иабгьы акы иаиԥшымкәа даигәырҕьаит. Нас аҷкәын дҵааит, – шәабац[а]уа? – ҳәа.

Аибашьра ишцауазгьы иаиҳәаит.

– Ара шәыҟаз сыбжьы шәаҳаанза, сыбжьы аншәаҳалакь, сыбжьы ахьгауа ар шәыманы шәнаи, – ҳәа раҳәаны дцаит.

Дышнаиуаз, иаб иабашьрацы згәы иҭаз ир хианы адәықәларада хьаа имамкәа ишыҟаз, ашҭа дынҭалт. Аҳ даниба, иеааникылан, даара пату иқәиҭаит. Ашьҭахь Раима дҭааит, – уабацауа ари аҟара ар уманы? – ҳәа.

Аибашьра дышцауазгьы, дзабашьуаз иаб шиакәыз идырт, ицәажәашьа злаҟаз ала.

– Ус акәзар, саргьы сшәыцц[а]уаит, шәыешәырхиа, – иҳәаит.

Заигьы рыла реандырхиа, асауф даақәгылан, убыс бжьык ҳәа ааҭижьт, аха уаҩы иаҳар аҭкьыс дыҧсыр аиҳа иеиҭьны. Аҳ иргьы иаргьы ахь[ь]гылаз иҧсызшәа илкаҳаит. Ибжьы аниаҳа, иаб ир иманы дааин, аҭа ири иараи рхы иамыхәауа иах[ь]ышьҭаз даарылалан, иҟәаҟәаны, изшьуаз шьны, иаанхаз аҩныҟа иманы дцаит.

Аҩны иах[ь]наиз, аҳ иҷкәын диаигәырҭьан, уаҩы излаимбацыз ала чара иуит. Адауцәа ирҭьычыз аҷкәын иаб иҩны ишигәаҧхауаз дыҟан.

Зны аҳ ар аахәаны ныҟәара дцаит. Мшын ҟәарала ишнаиуаз, амшын рашьк ааҭыҭын, ар иаарылалан, рыуахәҭәахы азәы дыҟамкәа иаақәхны, амшын иҭалт. Даеазынгьы аҳ ус ихьт. Ҧсыхә[а] анимоу, иҷкәын адауцәа ирҭьычыз иаиҳәаит дзықәшәауаз. Ахынтә рзы иаб ир дрыцны амшын аҟәарала ишцауаз, ианынаҧшы, амшын иаиҩырее[а]уа, ашьҭыбжь бааҧсны, иааин ар иаарылагьыжьт. Ашырҳәа аҳ иҧа дамҭасын, аҭәра ааҽаҭаны, дҩақәтәаит, аха изнымкылакәа, даманы иаақәылт, инапқәа зегьы ацәа рхыҭны иҟалаит, адәы изықәмыргылакәа, амшын даманы иҭалт, азы иаиҩырее[а]уа. Даара акыр аамҭа амшын агәҭаны иаларгьыжьуа иман, нас иҳәынҷан, адәахьы иқәылт. Иалиршахуази, инапаҟны иааит. Иаб ир иманы ныҟәара дах[ь]цауаз арашь иикыз дақәтәаны дрыццаит. Дара рус маншәаланы иааит. Иабгьы даара ачара бзиа аиҭа изиухт. Раима даалаган, аҳ ирахә-ишәахә ах[ь]ҭаикшаз баагәара дук ҟаиҭаит, гәашәк ада гәашә амҭазакәа. Уи агәашә аҟны икыдҽарҳәалт камбашьк иаҟараз ла дуззак, даҷ дук ахаҭаны. Иасыуаха арахәқәа ирыгны ирбауан, изгауа рбауамызт. Уаха акәмызт, уаҭә[ы] акәымзт, арахә рынҭәарахьы иааит. Агәашә аҟны ахылаҧшра ҟарҭаит, аха устәи агьаауамызт. Ргә[ы] анҧҭәа, Раима иарҳәаит.

Раима аа-цәыбҭак ишьҭырхшаз аихатәы лаба ҟаиҭаит. Дахаҩаит арахә ахҭакыз. Даныҧшы, быжьхык ихагыланы, заигьы ҷырны, иара адауцәа иишьыз дырцәынханы дыҟан, даауаит. Дааин, абаагәара дадгылан иҩышьҭихит, сҭал[а]уаит ҳәа. Раима иаихатәы лаба рыхха, дысшьуаит ҳәа, ихы даст.

– Аа, ашьшьыҳәа, Раима иаҳауаит! – иҳәаит адауы.

Раимагьы иеимаиҧшитәын, рҩыҷьагьы ажәгәара иҭалан, арахә ҭырцаит. Иаицны ирыманы ишнаиуаз, шьха дуззак аҟны иаиҩхалан, “абра

далыҩрыр дыҧсып” ах[ь]игәахә[у]аз, ианаҩықәгыла, акәыкәыуҳәа адауы диқәыҳәҳәаит. Адауы дшәан, далыҩрны дах[ь]ылкаҳаз, дҧыххаа дцаит. Раимагьы аҩныҟа дхынҳәит.

220. [АҲ ИҦҲА ДЛЫМБАРТӘ ЗЕЫЗҬЦӘАХЫЗ]

Дыҟазаап ажәытә лагажәык. Ааи, до, ҭакәажәыкгьы дыҟан. Ҷкәына заҭәык дрыман. Ани алыгажә аҧсыз икуан. Акаҭа ахьиршәыз ҧсызк икит. Амни аҧсыз ахьикыз аҟәараҟны иқәиҭан, иара адрог азы аҩныҟа дцеит. Амни аҧсыз ахьчаразыҳәан иҷкәын дынижьт. Дынижьын, дшыҟаз акәымкәан, аҧсыз ианаҳәеит:

– Соушьҭ сара.

– Ибзиоуп, – иҳәан, иоуишьҭит аҧсыз.

Ашьҭахь иаб адрог иманы данааи, аҧсыз ишьҭхьан, амшын иалалан ицахьан.

– Аҧсыз зушьҭызеи, ахьчаразы усыртәан, – иҳәеит [аб].

Аб [аҧа] диабашьит. Убри аҟынтәи амни аҷкәын иаб дизгәаан, амшын даваланы дыдәықәлеит. Дышнеиуаз, аорбажә амҭәыжәҩак ҧҭәаны адәы ишықәтәаз ибеит. Аорбажә убыс ианаҳәеит:

– Аа, абааҧсы, уаха ихәлар абгахәыҷқәа сырфоит, – аҳәеит.

Аҷкәын ихарҧ ааҧижәан иҽаҳәаны аҭла ибжьаиртәеит. Дыдәықәлан дцон дырҩегь амни аҷкәын. Дышцоз акәымкәан, бгахәыҷык иҧылт. Алақәа ашьҭан (иршьырцы), ирфарцы. Ус ианаҳәеит ари абгахәыҷы:

– Аа, абааҧсы, алақәа сырҽаумҭан, сахьухәашагь убап, – аҳәеит.

Ашьҭахь алақәа дрыҭаҟьан, абгахәыҷы ауишьҭит.

Ашьҭахь дышцоз акәымкәан, аҳак иҧҳа убыс лызбахә иаҳаит “са дсымбазакәан зеыззо сиццоит” ҳәа [лҳәеит ҳәа].

Ашьҭахьы убра днеит. Ари аҷкәын днеин убыс аҧҟара ҟарҭеит: дахьылымбоз иеизар, лара диццаразы, дылбар, иара ихы аахҭәаны амасар иахалыркьакьон.

Ашьҭахь доулышьҭит. Аеаҷьара дцеит амни аҧхьа аҧсыз ахьишьҭыз.

– Аҳа, акыр усыхәозар, абыржәы аус сымоуп, – иҳәеит.

Аҧсыз амшын иҭыҭын, иааины дылбаанадан даман амшын агәахьы ицеит. Ашьҭахь алада дыҧшит, абас чыбжьышьҭахьынза дылзымҧшааит. Чыбжьышьҭахь дылыҧшааит. Ашьҭахь данааи, дахьыҟаз иалҳәеит.

Абри иҟазшьақәа ахьылбаз аҟынтәи знык ада уаҩы длышьҭуамызт, аха деиҭалышьҭит. Иҽааихан амни аорбажә зымҭәыжәҩа ҧҭәаз ахьықәиртәаз дааит.

– Аҳа, – иҳәеит, – абыржәы агәаҟра сымоуп, акыр усыхәозар, – иҳәеит.

Ҩаԥхьа амни аорбажә даманы ажәоан ахь ицеит. Ажәоан аҟны аҩада дацацаны иара ҭаҟа ицатәеит аорбажә. Алада дыԥшит, аҩада дыԥшит, аха хәылбыеханза дылымбеит. Ахәылбыеха дылбеит. Данааи, дахьыҟаз иалхәеит. Абри аформақәа ахьылбаз аҟынтәи … нас усышьҭуеит ҳәа иалхәеит. Ахынтә раан длышьҭит.

Иҿааихан дырҩоагь амни абгахәыҷы алақәа ирфоз аҟны дааит.

– Абыржәоуп агәаҟра ансымоу, – ҳәа ибжьы иргеит.

Абгахәыҷы ааит. Иааин, азҭаб дахьтәоу сырба ҳәа ианаҳәеит. Ианаҳәан, абгахәыҷы иман иҿынеихан дахьтәаз иаирбеит. Абгахәыҷы нарылалан аашьышьи абгахәыҷи еизиган, адгьыл ажра иалагеит. Адгьыл ржуа, ржуа, дахьтәаз (ари азҭаб – М. Ц.) асқам ацаҟа икылцәаны иҟарцеит. Агьырҭ цеит. Амни аҷкәын лара дахьтәаз ҭаҟа длыцатәеит. Алада дыԥшит, аҩада дыԥшит, аха дылзымԥшааит. Нас ихәлеит. Аа, до, ла лыҿҳәара анца, иара аиааира игеит. Дцәыргцит. Нас лара ԥҳәысс дигеит. Ачара иуит. Ахәмарра иуит. Иаха убра сыҟан до, ехьа уардынла ара сааит.

221. АҲ ИПҲА ЛХАҬАЦАШЬА

Аҳ дыҟазаарын. Абни аҳ ипҳа абаацәца дҭоуп. Усгьы аҳцәа рыпҳацәа ус ауп ишыҟоу, иҳаракны иҟарцон абаацәца, убра иҩнараазон. Ари аҳ ус иҳәеит сыпҳа (ларгьы илеиҳәеит) абри адунеи аҿы иҟоу зегьы здыруа азә иоуп макәымзар, агьыс уаҩы дигар ҟалазом иҳәеит. Иаасҳәо ҟазцаз иоуп макәымзар, уаҳа уаҩы дисҭазом, иҳәеит.

Ларгьы ус ауп исылҳәо. Абри адунеи зегьы дасу ахыҟоу еилызкаауа иоуп макәымзар, уаҳа азәы сиццом лҳәеит. Насгьы сызбахә ҳәаны иааиз данацаха, снапала ихы аахысцәоит, инаганы агәараҿы ацәҩан иахасыркьакьоит лҳәеит.

Ус избаны ирымоуп арҭ абгьы аԥҳагьы.

Лара дыбзиазаап, егьизаап, аха иалаухи, умшәои уара, азә даан, ирҳәаз изыҟамцазт, ихы хырцәеит, инаганы ацәҩан иахадыркьакьеит, даеазә даан ус изыруит. Избахырцәуа? Ус иалҳәоит… Лара саркьак лымоуп, длеин длатәоит адәны ашьашәыраҿы, уца, уеыцәах, усзымԥшааратә. Уанызба, уанааи, ухы хысцәоит ҳәа иалҳәоит. Хымш аҿҳәара умоуп ҳәа иалҳәоит. Убас усымбо, усзымԥшаартә ҷьара уцаны уеуцәахыроуп лҳәоит. Уаҳа ҟазшьа амазам лҳәоит. Игәағьуеит лҳәара иааиуа. Дцеит. Дцеит, ана дхәыцалт, ара дхәыцалт, анс иҳәеит, арс иҳәеит. Данааилакь, дахыҟакәаз зегьы лҳәоит, иеахицәахқәаз. Ус дара ԥыҭоык ҭахит. Анҭ анацахалак, рыхқәа хсаны ацәҩан иахалмыркьакьози, ԥыҭоык ҭахит. Ани лсаркьа илымоу илнарбоит арҭ реахьырцәахуа.

Лсаркьа дахәаԥшуа уа дтәоуп, дахцалак дылбоит, дылнарбоит. Уи закә аамҭаз анцәа идырааит. Уажәы еиԥш ателевизор рымауз, егьизу анцәа идырааит. (Алакәҳәаҩ дыччоит – С. З.).

Ашьҭахь, ацыхәтәаны азә харатәк, акры злаз азәы, арԥыск ари лызбахә иаҳаит. “Абри сахылымбо са сышԥазымцо” иҳәеит. Иара ус дыҟазаап, ашәарах бызшәа идыруазаап. Ус диит ашәарах бызшәа идыруа. Ашәарах даазықәшәалак, бгахәыҷума, ҷысума, рызегьы ирҳәо иаҳауеит. Драцәажәоит. Амни дааит.

– Бзиала уаабеит, егьит, – рҳәан дрыдыркылт. Аҳ ипҳа лҟны днеит. Иаргьы бзиазак иоуп, иԥшуп, егьиуп. Лара аумашәа дылбеит. Абригьы егьырҭ реиԥш ихьыр, дрыцхәуп лҳәеит. Уанза иааихьаз зегьы дреиҩын, аԥшрагьы имоуп, нас насып уаҳа исымазами, егьими ҳәа убас дылгәаԥхоит лара.

– Исҳәо узыҟаҵару? – ҳәа диазҭааит.

– Иаабҳәалак исылымшо егьыҟам, – иҳәеит.

– Сара исҭыху абас ауп ишыҟоу: уца иахьыуҭаху, усымбауа, абри асаркьаҿы усымбаратәа уеанукәах, уара сутәуп, суццоит. Ус анакәымхагьы хәдахцәароуп иуқәу, – лҳәеит. – Хымш аҿҳәара умоуп. Абри ахымшк уеанузымцәах, ианаантцәалак, уанааилакы, ухы аахцәаны… анҭ ахқәа убо!? Аандаҿы!? Ухы убра инахаҳцоит, егьи ухәамц анышә иаҳҭоит. – Уи ауп ҳара закәанс иҳамоу, – лҳәеит.

– Ибзиоуп, – иҳәеит. Апҟаҩоҳәа иҿынеихан, абынҵацә ахыҟаз днеит. Ашәарах рбызшәа имдыруази, абнацә аҿы днеин, дааԥхьан, “иҟоу удыруоу?” иҳәан, “аа!” аҳәеит.

– Уаҩы сахимбо сузыцәахру? – иҳәеит.

– Ҟоҳ, уаҩы уахимбо усбасымцәахуа, адгьыл аназарахь иахыуҭаху сцоит, сшьамхы бзиоуп, уааины усықәтәа, – аҳәеит.

Дҩеи дҩаԥан, абнацә дҩакәтәан, апҟаҩоҳәа даманы хара ицеит. Бна дук аҿы уаҩ дахыламлацыз днанагеит. Ҳаԥ дук ыҟан, абни аҳаԥ ду аҟны инеины, иҩхәыцалан, аназараҿы инеины дартәеит, иаргьы арстәи инеины идиалт, иганахь идиалт, дацәахырц. Нас ахәларахь иааиуа иалагеит.

Ани аҳ ипҳа нахьхьи дахьтәоу лсаркьа дахәаԥшуеит, данықшылоит. Даара аԥьа лбеит. Илбомызт ари дахьыҟаз.

– Нас иҟои, дад? – ҳәа лаб, аҳ, ус иҳәеит.

– Ари акала дшоуп, дызбом, – лҳәеит.

Амра ҭашәаанзоуп аҿҳәара имоу, уанза длымбар, нас дацахт ауп иаанаго.

Ари амра анылҭашәоз, аҭашәамҭазыҳәа дахахәаԥшуаз ус илбоит ани арԥыс дцәахны, абынҵа астәи идтәалоуп.

– Кеу, исымбац збит, – ҳәа ус лҳәеит.

– Изакәи? – иҳәан лаб длазҭааит.

– Ацә, абнацә ҳаҧ дук аҽы, аназара дхәыҵатәоуп, дыхәхәаза диоуп, абынеацә идиалоуп, – лҳәеит.

Аҳгьы иҧҳа илҳәаз аумашәа ибит.

– Ҟоҳ, ҳаи, ибымбар акәымзи! – ҳәа ус иҳәит аҳ.

(Ргәахы ҧымҵәахьеи даргьы, арҧарцәа хазынақәа рыхқәа хыҵәҵәаны аҵәҩан иахахарҵо рҭаху ҵьушьоу!)

Уи аамҭазы, ани аеацә зымаар ҳәа ушәозу, амра анынҭашәа, ани арҧыс даманы аҳ игәашә аҽы даанаган, длылбааҧан, агәар дааҭалт.

– Сааит! – иҳәит.

– Узбеит! – лҳәеит.

– Сабаҟаз? – иҳәан.

– Абынеацә уаманы ҳаҧык аҟны абас илашьцан, аҳаҧаҽы иудиалан, уаҵәахырц. Абас акәзамзи узыҟаз? – лҳәан.

– Ҟау, сыббит, сыббит, – иҳәит.

Уи мышкы. Егьизыҟамҵеит.

Уажәышьҭа даеа зинк имоуп. (Хымш имами азин).

– Уаҵәы сдәықәлахп, – иҳәеит.

Ауха иҧсишьеит, егьит, акриҽарҵан, егьин, иҧсишьеит, егьит.

– Уара иахьа уеахьыуҵәахыз узбеит, аха абри аиуа уаҩы иҟаиҵо исымбацызт, – лҳәеит. – Аха насыҧ сымазаарын, ари ссаркьа иснарбит, – лҳәеит.

Адырҩаены, ианаацәылаша, ари арҧыс аҟәаҳҳәа дцеит еиҭах. Иҽыҩеихан азы давалт. Амшын. Амшын даваланы дцон. Дышнеиуаз, аҧсыз ҩхәыҵыҩрит. Ани аҧсыз аныҩхәыҵыҩры, ани абызшәа имҳәози.

– Аа, абааҧсы, арахь усзааигәаны уааи аҟәарахьы! – иҳәеит. Аҧсыз ауп изеиҳәо.

– Аа, ус акәзар ибзиоуп, – аҳәан, иааигәаны иааит.

– Иуҭахи? – ҳәа иазҵааит.

– Уара, сганы сыузыҵәахру, абас сақәшәт, абас еиҧш аус сымоуп, уаҩы сахимбо сузыҵәахру? – иҳәеит.

– Ҟоҳ! Ари амшын дузза, уаҩы уимбо уҟасымҵакәаны, уааины абра усыҷрал, – аҳәеит аҧсыз.

Усыҷрал аҳәан, аҽы араҳан, днеин аҧсыз даҷралт. Аҟәаҳҳәа аҽыланахан ицан, амшын аҵаҟахь ҵьара ҳаҧык аҽы даманы инеины, уа ииеит. Амшын иҭоуп игазго.

Уи аамҭазы ани аҳ иҧҳа аума дақәшәт. Алада дыҧшит, аҩада дыҧшит, лсаркьа данҧшылоит, аха дылбом. Здыруада, абри абыржәшьҭа даиааизар ҟалап, егьип лҳәеит. Аха амра аҭашәамҭазыҳәаны илнарбеит аҧсыз амгәа дҭатәоуп иубо лҳәан лаб иалҳәеит.

– Ҟоҳ, аа, анаассыни, ари закәи? – иҳәеит. – Ари уаҩы илшомызт, ари аҧсыз амгәа дызлаҭалази? – иҳәеит.

Амра анҭашәа ашьҭахь, ари арҧыс дгьыжьны дааит. Агәар дыҩҭалт.

– Ах, уареи сареи егьҳзыҟамҵеит, – лҳәеит.

– Иҟалази? Сыббама? – иҳәеит.

– Амшын аҵҟа аҧсыз амгәа уҭан, – лҳәеит. – Ушҧасымбеи, ииашазами? – лҳәан.

– Ииашоуп, – иҳәеит. – Иамузар, иамуит, ишҧааури? – иҳәеит.

Нас еиҭах акриҽарҵан, егьин, иҧсишьахт, егьихт.

Уажәышьҭа мышкы заҵәык ауп имоу, уаҵәы зыҵәык. Хымш умоуп ҳәа иалымҳәахьази. Адырҩаены ашьыжь афақьаҳәа дындәылҵын иҽылеихан, дахцо издырам, дахцаша ихәыцуеит. Шьҭа усгьы егьсзыҟамҵозар акәхап иҳәан, дынкахәыцуа дыснеиуаз абгахәыҷы ааиҧылеит.

– Уара уцо, уааya убжьоуп (абызшәа имдыруази), усыцхраарауазеи, – иҳәеит.

– Изакәи сызуцхрааya, иуҭахузеи? – аҳәеит.

– Абас ауп сызыниаз, аҳ иҧҳа сеылцәысҵәахырц саҽуп, иауам, слыҧшаауеит, – иҳәеит.

– Уара урҭ ауаа рыхқәа хырҵәахьеит, издыруеит, аха уи иаҭахқәоу ыҟоуп, – аҳәеит абгахәыҷы.

– Аа, избаҭаху?

– Имариазоуп, уахь ҵьаргьы узгазом, абра ак ҟаҳҵап, – ҳәа аҳәан иҳәеит.

– Ишҧыкәу?

– Амни ла дахьтәоу лыҵҟа унеины уҵамлакәаны уаҳа иарбанызаалакгьы, егьирахь иагаҵьара уцаргьы, асаркьа илку иаузом, уаҧшаауеит, урбоит, – аҳәит абгахәыҷы.

– Уа сызланеиуеи лыҵҟа?

– Уа узланеиуа уи ауп, уара ууаҩҧсыми, ууаҩҧсуп. Даеа хымш сыҭ аҽҳәара, иамур – ҩымш сыҭ, иамузозар, енак сыҭ ҳәа улыҳәа. Нас ари уара иудылбалақәаз егьиз дрызхәыцны азин улҭап, – аҳәеит.

Абгахәыҷы иаҳәаз ҩбамтәкәа даагьыжьны дааин, ани аҳ (аҳгьы уа дтәан) дҵааит узыгьыжьи ҳәа.

– Сзыгьыжьи, ыҟами, аказы сшәыҳәарц сааит, абри аҟара сеысҵәахит, егьит, аха иамуит, сшәыҧшааит. Уажәы иауазар, шәгәы иаҭахызар, уи азы егьшәыхьуам даеа ҩымшҟа сышәҭ, – иҳәеит.

Ас аниҳәа, мап ицәырымкыкәа азин ирҭеит.

– Уахык акәым, дад, – иҳәеит, – уара иҟауҵақәаз рыла хаха-хымшгьы усҭоит, – иҳәеит аҳ (ани азҷаб ҟадыҵь лаб).

– Ҟоҳ, иҭабуп, – иҳәан, – дцеит.

Хара ҵьара дцаз ҵьыршьоит уажәы, хара дымцазеит. Ани абгахәыҷы ааит ахәылҧаз, ианылашьца, егьи. Иааин, ари арҧысгьы иаргьы еиманы рҽынархан, иара длеин, лабак иҧшаан, ани аҧҳәызба дахтәалоз аҟынтәи

ииааишәан, аухантәарак аҟәақҳәа иасны илалаган, анышә цаҟа ижны, икылҭәаны, дахтәаз аҭаҟа илкылсит, асаркьа аҭаҟа. Абгахәыҷоуп иҟазҭаз, ари аҷкәын уи адгьыл акылҭәарала уа днеиртә иҟанаҭеит.

Арҧыс еиҭах аҳи уи иҧҳаи рҽы дааин, ихы ладирбан, уажәышьҭа сеиҭадәықәлахуеит, сбымбартә сҽысзыҵәахуазар збап иҳәан ддәықәлеит. Арҭ даргьы ргәы ҧҵәахьеит, абри иаргьы бзиак иоуп, акалашәақәа дыҟоуп, аиааира изгар, иҽиҵәахыр, дырзымҧшаар рҭахуп.

– Амҩа алҧха уоут! – ҳәан, дныҳәа-ныҧхьаны, доурышьҭит.

Иҽынеихан днеин (ани абгахәыҷы аҽоуп дахцо), ани адгьыл кылҭәаны иахыҟаз аҟәақ ҳәа дыҩхәыцалт. Дҩеин ани азҭаб лыҵаҟа длатәеит. Лара лсаркьа лкуп, дахәаҧшуеит адунеи зегьы иахабалак, алада илырхеит, аҩада илырхеит, аха ҷьаргьы длымбеит.

Амра ҭашәо иалагеит. Дыҟазам, длымбеит. Ари лаб аҳҭы ус иҳәоит, ари акрызлоу уаҩҧсуп, абри длыбмандаз, дылзымҧшаандаз ҳәоуп дсыҟоу иҳәит.

Деимдеит, деимдеит, деимдеит, аха длымбеит. Амра акәаҧҳәа илҭашәит, дыҟам.

Нас лнапы еинылҟьеит. Ари иара афырҳәа даакылсит, закәыхи, хара дыҟазма, анаҟтәирахь акәын. Дааин дааҩналт.

– Сыббау? – иҳәеит.

– Ухабаргьы сымбеит, – лҳәеит.

Ани аҳ деигәырҵьан, днеин даагәыдикылт.

– Смазарагьы, сызҭабгьы изабакәу уара иусҭоит, сымаҳә уоуп уажәышьҭа. Исоуҳәарц исҭаху, абри еыҵәахышьас иҟауҵеи? Иаабеит аҳап аҽы аеацә ушаҵәахыз, ашьҭахь амшын аҵан аҧсыз ушаҭраз аабеит. Абыржә, аҵыхәтәан, ахынтә раан, уабаҟаз, уҳамбартә еиҧш уеыҵәахшьас иҟауҵазеи? – иҳәеит аҳ.

– Абра лыҵаҟаҵәкьа схәыцатәан, – ҳәа иҳәеит иҳәеит.

Абри ала ииаилгеит.

222. АМАҬ ЗЫКӘШАЗ АГӘАРҬА

Шәарацаҩ бзиак дыҟан. Ахьшьцәа ашьха ианцо, гәарҭацыҳхьаза сыск-сыск иҵаны ашьха дыргон, ашәарах рзишьразы, акәац рыгмыжьразы.

Шәарацара ҳәа дныҵыҵын, ҽенак дышнеиуаз, маҭык днахагылеит.

– Ҳаи, анцәа уицәымгуп! – иҳәан, аҵәы ҧцәаны амаҭ абҕа инақәиршәын, дниасны дцеит. Дшәарыцон аҽены хәлаанза, аха егьиҧыхьамшәеит. Дхынҳәны ауха аҭып аҽы дааит.

Ауха ишьҭалан ицәт. Ашьжьымҭан ианааша, маҭык аерыкәыршаны, асас ааихыхны укылсны умцозар, уаҳа царҭа ыҟамкәа, рахәгьы уаагьы иаарыкәыршазаны ишьҭан.

– Шәаагыл, дад, аллаҳ ҳзықәиршәо аабап, – иҳәеит ашәарыцаҩ.

– Иуҭахузеи, усыдызкылазеи, иҟалазеи? – ҳәа амаҭ дазҵааит ашәарацаҩ.

– Иҟалази умбои, абарҭ арахәгьы ауаагьы иҟоу, схацламҳәа илкылганы иоушьҭ наҟ, нас иҟалаз уасҳәоит, – аҳәеит амаҭ.

– Аҷкәынцәа шәап, излазгәыҧрызеи? – иҳәеит иара.

– Ушәозар, ссас ҩараҳан аҵәы ҭаргыл, нас сҽы сзеихымхуа иҟалоит, – аҳәеит амаҭ.

Ашәарыцаҩ амаҭ иаҳәаз ҟаҵаны, рахәгьы уаагьы ахацламҳәа илыбжьиган иаауишьҭит. Нас аҵәы аамхны ахацламҳәа леихаижьит.

– Шьҭа иуҭахузеи? – ҳәа дҵааит ашәарацаҩ.

– Ухы-ухәшә уееиқәыршәаны, уааины сҟәаҟә уқәтәа, – аҳәеит амаҭ.

Егьырҭ иҩызцәа рырыхә дара реынастханы иҧшуеит. Рыла дшабоз амаҭ аҟәаҟә дҩақәтәан, агәараҳәа илаҵысит амаҭ.

– Ҳашәарацаҩ рыцҳагьы дҭахеит, – рҳәеит иҩызцәагьы.

Дшақәтәаз ҧсҭа дук инҭалт.

– Сара ҭак дсымоуп, убри сицәшәоит, сыбжьы сыргар, дауеит, акыр улазар, абыржәеиҧшоуп. Ҩ-уск урызкны уаазгеит суқәгәыҷны, – аҳәеит амаҭ.

Арҵәааҳәа иҳәҳәеит дзықәтәаз амаҭ. Ағагьы убри аҧсҭа аназарахь абжьы геит.

– Акыр улазар, абааҧсы, уажәоуп, уажәыцәкьа ара иауеит! – аҳәеит дзықәтәаз амаҭ.

Иара иееиқәыршәаны амаҭ аҟәаҟә дықәтәоуп.

– Аҳы, абааҧсы, иааит! – аҳәеит дзықәтәаз. Ахы ҭҳәаны иаакылсит уамак. Алахь аҽашара иарбаны ашәакь аҽынаирхеит. Алахь аҽашара илҭаиршәын, ишьны уа илкаижьит.

– Аҳыҳ, шьҭа унеи, шьҭа сҭынчуп! Са сахьныкәашаз сызныкәомызт, сзыцәшәоз абри акәын, уажәшьҭа умшәан, уаала, – аҳәеит амаҭ.

Аҟәаҟә дықәтәоуп, агәараҳәа ицоит, ишнеиуаз, бахә хәыҷык инадгылт.

– Бзиала уаабеит! – анаҳәа амаҭ, ашәарацаҩ даақәцын, днагылт.

Ани абахә хәыҷы ашә аатит. Даманы инҭалеит. Дахьыныҩнашылаз, аҭаацәа ҧшза аџьџьаҳәа днарылагылеит. Дзықәтәаз амаҭгьы уаҩҧсны иаагылт.

– Бзиала уаабеит! – ҳәа аҧсшәа иаҳәан, дладыртәеит.

Чмазаҩык деиқәцәиашоит, аллаҳ, аллаҳ ҳәа дышьҭоуп, сыбҕа, сыбҕа ҳәа дгызуеит.

Асас иҧсы идыршьеит, криҽарцеит. Ани дзықәтәаз амаҭ раҕа дшишьызгьы ранаҳәеит.

– Уажәы уззаагаз умбеи? – рҳәеит дызҭоу.

– Абри ишьҭоу ҳашьа иоуп, абри зымшала дышьҭоу уара уоуп. Ҳара ҳуаатәыѡсоуп. Адунеи ахь ҳанықәло, амаҭ еиҧш ҳеаҟаҭаны ҳамцар, уаҳа азин ҳамазам. Жәаха уанышәарыцоз анцәа уицәымҭуп ҳәа аҭәы ҧҭәаны зыбҭа иқәуршәыз амаҭ абри иоуп. Абри уара далумыргозар, уаҳа далзырго егьыҟазам.

– Дызлалсырго исылшарызеи? – иҳәеит иара.

– Иулшо амѡа ҳара уқәаҳҭоит. Зхаҭа иҷыдахаз хаҭа дзымбац аҧҳәыс лкыкахш уҧыхьашәар далнаргон, – рҳәеит аҧшәмацәа.

– Уи сара излаздыррызеи, агәаҟцәгьа сара! – иҳәеит асас.

– Излаудырра ҳара иуаҳҭап.

Саркьа хәыҷык нирҭан, ус иарҳәеит:

– Агәыҧҳәыхш змоу абри нлыдкыланы улыхәаҧшыр, ауаѡы длыдубалозар, уи дыцқьам, ауаѡы длыдумбалар, дыцқьоуп. Убри лыхшоуп ихәшәу.

Ддәықәлеит ақыҭа рахь исаркьа иманы уи ахаҭа. Гәыҧҳәыхш змаз аҳәса дрылалеит, аха ицқьоу уаѡы диқәшәом. Агәыҧҳәыхш змоу зегьы ҳацқьоуп рҳәоит, аха арахь асаркьа данаҧшлак, инарбом.

Даара ааҧсара ду ҟаиҭеит, дгәыҭьт, аха ицқьоу уаѡы длықәшәом.

Хәымеханк абри аѡнаҭа агәыҧҳәыхш змоу аҧҳәыс дыҟоуп ҳәа иаҳан днеит ҷьара.

– Уа хәлыбзиа! – иҳәан, агәар дынҭалеит.

– Бзиала уаабеит, сызкәыхшоу! – лҳәан, днеиҧылт аҧшәма ҧҳәыс.

– Сааҧсаны сыҟоуп, азы сыржә, бхаҭкы, – иҳәеит иара.

Азы наилҭан, ижәит.

– Уаѡ ааҧсоуп, сызкәыхшоу, иухьзеи, узықәшәазеи? – лҳәеит лара.

– Гәаҟра дук азы сныҟәоит, – иҳәеит.

– Изакәызеи, ҷьым? – лҳәан, дҭааит.

– Зхаҭа ида хаҭа дзымбац лкыкахш смоур ҟалом, чмазаѡык изы исҭахуп, – иҳәеит иара.

– Уи азы уныҟәозаргьы, анцәа уақәиршәеит, – лҳәеит дызҭаз.

– Ҳы, уи ба беиҧш иагаѡы исарҳәахьеит, аха макьана ус иҟоу аҧҳәыс слықәымшәацт, – иҳәеит лысас.

– Мамоу, сара амц сҳәом. Излеилукаауа акрыҟазар, уааи, иеилкаа! – лҳәеит уи аҧҳәыс.

Исаркьа днаныҧшыланы длыхәаҧшит. Саби хәыҷык длыдибалошәа дҟалеит.

– Ҳаи, абааҧсы, сыбжьама, саби ҧшзак, саби хәыҷзак дбыдызбалошәа иҟалеит, абри шҧаҟалеи? – иҳәеит.

– Умшәан, агәнаҳа са исымазааит, уи закәу са иуасҳәап. Сара сҭыҧҳан, сашьа иҧа хаҭарҧыс хәыҷык дысгәыдкыланы сиан, сгәы дықәыргыланы дышсырхәмаруаз сирбаазеит. Убри ирымз иахьакәым саҟьашьит акәымзар, сыцқьоуп, ҟьашьра сымам, – лҳәеит.

Иалухи, еинаалт, лгәыҳәҧыхш лымихт. Има дцеит. Ачымазаѡ ииржәит, далиргеит.

Анҭ ахьшьцәа дызлаз зегьы сыск-сыск ирҭараны иҟамзи, урҭгьы акырзаҳҭода дҭахеит, рҳәан, иҭаацәагьы егьрырымҭеит, ус иаанхеит.

– Ҳаҭа душьит, ҳчымазаѡ далургеит, шьҭа иуҭаху ҳаҳә, аҳамҭа уаҳҭоит, – ҳәа дыркит уи дызҭаз.

Ани зҟәаҟә дықәыртәаны даазгаз “сара ак уасҳәоит, убри ада ак умган, абааҧсы!” ҳәа мазала иеиҳәахьан.

– Иарбан, изакәи? – даниазҭаа, “ак уаҳамҭар аауам ҳәа ианудыргалалак, шәан лыбз аакылырҳәҳәаны ақәцә знык сналырцҳааит, уаҳа мал сҭахым, абри раҳәа” иҳәеит егьи.

– Уажәышьҭа сцоит, – иҳәан, асас ддәықәлеит.

– Аҳамҭа уаҳҭароуп, иуҭаху ак ҳаҳә, – ҳәа дыркыхт.

– Сара акгьы сҭахзам, – иҳәеит, мап икит.

Дладырхеит, дѡадырхеит, аха акгьы сҭахым иҳәан, мапза икит. Даныркза, “сара малс исҭаху убри ауп, шәан лыбз аакылырҳәҳәаны ақәцә знык снацҳаны сцоит, убри ада мал сҭахзам уаҳа” иҳәеит.

– Уҳ-чыҳ, – рҳәан илеиханарҭәҭәеит.

– Иаҳҭап, нан, иаҳҭап! – лҳәеит ран.

Лыбз аакыллырҳәҳәан, ақәцә днацҳаит иара. Дунеи аҭаҟа зыҧсы ҭоу зегьы рбызшәа ааиҭеит иаразнак. Уажәышьҭа аҧсшәа реиҳәан, дгьыжьны ишьҭахьҟа амѡа дықәлт. Абахә дҭыганы доурыжьт.

Дшааиуаз акәымкәа, анҭ ахьшьцәа, иѡызцәа дзыцрыҭцыз дрықәшәеит.

– Ҳаи, уанаҷьалбеит, уҧсы нхама, уаама? – рҳәан, уамашәа ирбеит.

Шьтәак изыршьит, ауха ичара ҟарҭеит. Ани арыцҳарақәа дзықәшәаз шреиҳәоз, ишизызырѡуаз, ауха рлақәа крырҽамҭазакәа ус ирхашҭны инхеит.

Аҭхыбжьон ақәыҷьмақәа аақәгылан иуут.

– Уара, шәара шәызтәу асас ишизызырѡуаз, уаҳа крышәҽарымҭазеи, ҳнашәышьҭыр, азин ҳашәҭар, ҳаргьы кырҳфап, шәаргьы крышәфап, – рҳәеит [ақәыҷьмақәа].

– Уахык ҳафара нхеит ҳәа шәаҳзаашьҭуам, – аҳәеит алақәа руакы.

Егьырҭ алақәа “шәааи” рҳәеит. Анҭ ақәыҷьмақәеи алақәеи еибырҳәоз рысас еиликаан, “абыржәыҭәҟьа шьтәак шьны алақәа ирышәҭароуп, уаха акрырҽашәымҭазеит, ақәыҷьмақәеи дареи еибырҳәо абасоуп” иҳәан, иаҳаз реиҳәеит.

Урҭ шьтәак лкажьны ишьны алақәа ирырҭеит. Ақәыҷьмақәа нас иааигәазаны иуут.

– Ҳаи, шәышҧааҳашьҭуа, ҳаидынҭәалароуп акәымзар, уахык акырҳамфеит ҳәа ҳуасақәа шәрылаҳҭом, – рҳәан, алақәа рыедырҭәҭәеит.

Ауха уиаҟара акәхеит, ишеит. Ахьшьцәа рырахәи дареи еицырхашьшьы, рысасгьы дрыгәҭыларгыланы илатцысит. Сыс баҭкан хәыҷык арахә ирылан, икьааауа иалагеит, сшәыхьзом, ԥшьшьала шәцала ҳәа.

– Аҭынхада, ара уҩеи, стәыҩа убжьартәаны узгап, – аҳәеит ауаса раб.

– Еи, уара амч умоуп ҳәа иуҳәоит, иалудырааузеи акәымзар, арахә шәшызынтәыку шәымшра са исымоуп, – аҳәеит абаҭкан.

Ани ауаса раби абаҭкани иааибырҳәаз зегьы асас иеиликааит. Ахьшәҭҳәа днеин, абаҭкан ааигәыдкыланы иаашьҭихит. Нас хәыҷы-хәыҷла асыс дацәажәауа иҷаайхт.

– Уара арҭ зегьы сыск-сыск сырҭараны иҟоуп, иҟасцарызеи, угәы иаанагозеи? – ҳәа асыс дазцааит.

– Арҭ зегьы рсарақәа рххо ирылоухыузеи, сара сааугәыдкыланы, аҩныҟа суманы уцар, уахык ирҭбааны агәар шшны сынҭоукыр, агәар иукыз азна шьыжьымҭан арахә шыҟоу убоит, – аҳәеит абаҭкан.

Абаҭкан иаҳәаз хатцаны, ашәарацаҩ абни асыс затцәык ада уаҳа егьрымимхт. Аҩны инеигт. Агәар аарҭбааны иааикит. Шьыжьымҭан данааԥш, игәар азна рахә ыҟан. Дгәыргьан, ачара ду иуит ашәарацаҩ.

Саргьы убра сақәшәан, ԥылгыдык аҟара сфеит.

223. АНХАҨИ АМАҬТИ

Нхаҩык дәык дыҟәны дызнеиуаз кәакәымдрак амца зацраз ибит. Даннеи, маҭык амца иалагьыжьуа изалаз аагәеиҭеит. Иҟамчы лаиркъан амаҭ ҩалигеит. Амаҭ ауижьын, аха имцеит, абзиара исзууз ацкы узызымукәа сцом аҳәан.

– Нас ус акәзар, анцәа иишаз бызшәа ҳа аԥсшәада ак сыздырам, убарҭ абызшәа хкҳәа усзырцауазар исырцы, – ҳа даҳәеит.

– Азамана, – аҳәеит амаҭ, – уҩы ҩараҳа, хынтә сухәлатәҳәоит, аха уара ҟыт ҳа-ҽыумҭын акәымзар, анааҽуҭ, уҩнуцҟа суҕралоит.

Анхаҩы иҩы ҩеираҳан амаҭ хынтә илаихәлатәҳәан саагьажьоит ҳа изаҽыз, “аа ицагь, ицагь” иҳәан, дыҩныҟааит анхаҩы. Амаҭ ашыр ҳа илихәлатцәыр ицеит.

Анхаҩы агәаҟра далагаит, амаҭ шаҟьуа ианиҕрала. Амҩасцәа иқәшәаз дганы иҩны дышьҭарҵт. Аухантәарак дырҷаԥшьон, ожәы дыԥсоит, уашьҭан дыԥсоит ҳа.

Ашарԥазы агәылара арбаҭык ҽнатит анхаҩ иарбаҭ азы учымазаҩ дызбаҟоу ҳа.

– Ҟазаара имазам, – аҳәеит [анхаҩ ирбаҭ].

– Убри уԥшәма иҩны арҕьарахь иаахишәар ҳәа-ԥымцәык алоуп, убри аҳәа аԥыматцә азы латцыршан ижәыр, даабзиахуоит ада зҳәа-зца амазам, – аҳәеит агәыла иарбаҭ.

Анҭ ирҳәуаз сеибакыу ачымазаҩ иеиликааит.

Афырҳа ауаа лаирсын, иҩны арҕьарахь иаахыршәеит, аҳәа-ԥыматцәгьы аалырхит. Азы атцыршан ианижә, дыззәуаз, дыззәуаз амаҭ ҩаиҷыцт. Иаҳшьоит ҳа иалаган, аха идимыршьит, бызшәа хкыс иҟаз зегьы идыруа дзыҟанатцаз реиҳәан, сиршәа ирбит.

224. АМАҬИ АШӘАРАЦАЦӘЕИ

Ҩыцьа ашәарацаҩа еицны изнеиуаз амҩан маҭык еиларкъакъа изышьҭаз рбыт. Рыуазә итапанчала дааихсын, ихәыт.

– Иумшьын, иамоукузеи, ҳара иаҳԥырхагамеи, – иҳәыт егьи.

Аҽены хәлаанза иныҟәуан, ауха атцла шьапык аҷы иахаарықәнакыз итәеит. Аҽены шьыжьымҭан ианааԥш, иарҵа ҳа ак рымазамкәа амаҭқәа рыкәшаны иҟан. Маҭык аарылтцын ус аҳәыт.

– Ҳҩыза дызшьыз уаангыланы агьи аҩныҟа уца.

– Избан сҩыза дызнышәкылауазеи? – аниҳәа, “уи дызбанаҳамкылуа, ҳҩыза иԥырхагазамкәа амаҭқәа ишьны икаижьт” аҳәыт амаҭ.

Ииҳәагәышьахуази, иҩыза дааныжьны дцеит аҩныҟа. Агьи амаҭқәа дрыман рҷынархан иснеиуаз ҳаԥык инхәыцалт. Аҳаԥы изхәыцаз дара хара иныҟәахьан инеит дәык аҷы. Адәы зеибакыз маҭла итәны иҟан.

Ашәарацаҩ иихәыз амаҭгьы игәаҟуа итәан.

– Иумбои ари иухәыз сгәаҟуа, – рҳәан, днаган днахадыргылт.

Ԥытк анҵы, акрыфара аамҵа анааи, лаба хәычык каршәын, иҩышьҭыхны иааитцырхын, истолханы, фатәыс иҟаз зегьы икәны илагылт. Амаҭқәа ашәарацаҩ дрыман акрырфыт. Акранырфа ус рҳәыт:

– Уара абри иухәыз бзиахаанза уҩныҟа цара уқәым. Ари бзазтәуа хәшә-затцәык ыҟоуп. Убри узаагар, иаргьы бзиахоит, уаргьы аҩныҟа уцап. Хәшәыс иамоу уи ауп, ҧхәыск ԥьара дыҟоуп, убри лкыкахш зыг-мацәазк азна лымхны иааугар ауп, – ҳа иарҳәт [амаҭқәа].

– Ибзиоуп, – иҳәагәышьан дазыразхт ашәарацаҩ.

Дыхьтцәцараха дааилаҳәаны ҽык дҩакәдыртәан, дызнакәдыртәаз еиԥш иҩхалан изыԥыруаз даманы иахырҳәаз инеит. Аҧҳәыс зырҳәаз лкыкахш аалымхны, иҽы дҩакәтәан дзыԥыруаз амаҭқәа рҷы дааит. Ахш иааигаз анаахьыршь, амаҭ ихәыз иаразнак иаабзиахт.

Амаҭ аныбзиаха, ус иарҳәт ашәарацаҩ:

– Шьҭа уца, унаскьаган удәыкәаҳцап, иуҭаху ҳауҳәар иуҭаны.

– Аҧара сҭахым, акыр сышәҭозар, шәыстол сышәҭ, – иҳәыт.

– Ибзиоуп, – рҳәан, рыстол ааирҭан, иманы аѡныӄа ддәықәылт. Аҳаҧы дхәыҵаны дызнеиуаз, илаҧш ахынзаназуаз шәаҧыцьаҧ ҳа имбазуа дәкаршәран дынықәылт. Адәы дықәланы ҧыҭк данынаскьа, истол ааиҵихын, ииҭахыз афатә аақәгылт. Акырсифуаз·еоѡык дааиҧылан, уарбан уара абри аӄара уѡы, узы уеиқәышәшәа акрызфауа ара оѡ дахыӄазам ҳа диазҵааит.

– Сарбангьы уасҳәап, акыргьы уҽасҵап, – иҳәыт ашәарацаѡ.

Аеыоѡ дылеыжәҵын илеидтәаланы акрырфит. Акрырфан иангыла, истол ааиҵеиҧсан илабаха иааӄалт. Уи аниба, устол сааурхәароуп ҳа дикыт. Исуҭози аниҳәа, аҳәак усҭоит иҳәыт.

– Аҳәак азы исҭеиратәа схагоу цьушьоу? – иҳәыт.

Изеимаркуаз азә дынрывалт.

– Унеины ани инеиуа ихы хсаны уаа, – аниҳәа, аеыоѡ иаҳәа аҭра иааҭыҵын амѡасыѡ ихы хсаны иааит.

Анс аниба, [ашәарацаѡ] истол аҳәа азы иҧсахт. Аҳәа ааимихын, иманы аѡныӄа дцеит. Дахнеиз иуаажәлар ааизиган иреиҳәыт цьабаас дызықәшәаз зегьы амаҭ иҧырхагамкәа иахишьуаз азы.

225. АҲИ ИҦҲАЦӘЕИ РЛАКӘ

Аҳак дыӄан, ф-ѡык аҧҳацәа иман. Ҽнак иҧҳацәа ус раб иарҳәеит. “Дад, уцаны аҵәа ҳзаага” ҳәа. Раб аҳаҭа иманы дцеит аҵәахьы. Аҵәаҽы даннеи, аҵәа аҵаӄа амаҭқәа аҵан. Ѡ-маҭык – Ал-иҧа Қьаламаҭи Агәыгә-иҧа Азнаури-иаҳаҭа ааимырхын, азна аҵәа ӄарҵеит. Ал-иҧа Қьаламаҭ аҳаҭа ахаҽы ҵәа дук ахеиҵеит.

– Абри аҵәа ахызхуа сара ҧҳәысс дызгоит, – ҳәа иеиҳәеит.

Аҳ иаҳаҭа иманы игәарҧ дынҭалон еиҧш, иҧҳа еиҵбы иаахылхит аҵәа ду, аха лаб игәы иалст.

Ѡымыз, хымыз анҵы, Ал-иҧа Қьаламаҭи Агәыгә-иҧа Азнаури ааит аҭаца даргарцы. Амаҭқәа еннеи, аҳ иеыҭра ирыцқьеит, нас амаҭқәеи иҧҳа [аиҵбеи] аеҭраҽы иѡнеиҵеит. Ҧыҭк анҵы, лаҳәшьцәа ус рҳәеит: “Ҳаб жәанҭа цәгьа ҳаҳәшьа амаҭқәа дриҭеит, аха амаҭқәа дырфазар ӄалап” рҳәан, аеҭраҽы инкылҧшит, енынкылҧш, амаҭқәагьы раҳәшьагьы рыбжа хьны, рыбжа разынны ирбеит. Лаҳәшьцәа ргәы иалсын, “ҳаб ҳаиҵба ахаҵа бзиа дииҭеит ҳара ҳшыӄаз” рҳәеит.

Лаҳәшьцәа цан ажьираҽы аҵәымҕқәа аарган ашә аҽы иаларҵеит. Амаҭқәа рыҧҳәыс дрыманы индәылҵуаны еиҧш, Ал-иҧа Қьаламаҭ аҵәымҕ игәы иалалан игәи игәаҵәеи ааҭнахт. Агәыгә-иҧа Азнаур ахықә днықәгылан ҽиҭит:

– Ал-иҧа Қьаламаҭ Аҧсныӄа дахьцаз ианхәыҧҳацәа драмхашьит, орултә сакаса, барфынтә ҷабырхәа шәыманы шәеиза абаақәа, – аниҳәа, амаҭқәа зегьы уарултә сакаса рыманы иеизеит.

Ал-иҧа Қьаламаҭ асакаса данырҵан дрыманы ицеит. Иҧҳәыс игәи, игәаҵәеи, лмацәази абамба илаҳәаны лыкәа иҭалҵан, ларгьы дрышьҭалт. Амѡаны иаалҧылалакь, зегьы дразҵаауан:

– Ал-иҧа Қьаламаҭ Аҧсныӄа дахьцаз ианхәыҧҳацәа дрымхашьит, орултәы сакаса, бырфынтә ҷабырхәа, ашәеиқәа иалырӄьуа, ашәаҧшьгьы иалырхуа, дахьнаргуаз жәбазар? – анылҳәалакь, абар рҳәуан илҧылуаз. Ус мацара иара иѡны днаргеит, лара рызха даангылт.

Ҧҳәызбак кәмаанк лкын дыѡны дааны, азы лыманы дцон, аҭаца “азы сыржә” ҳәа лалҳәон, аха аҧҳәызба илуамызт, аҭаца акәмаан мчыла иаалымылхын, игәи, игәаҵәеи, лмацәази акәмаан инҭалыршәт.

Аҧҳәызба азы Ал-иҧа Қьаламаҭ илыржәт. Азы ианижә, игәи игәаҵәеи иҕралеит, амацәаз иҽы иааҭихит. Дразҵааит “азха иӄадаз?” ҳәа.

Аҧҳәызба [азы аазгаз] ус лҳәеит:

– Ҧҳәыск дызхатәан, мчыла акәмаан сымхны азы лжәит.

– Нас шәцаны даажәга, – ҳәа реиҳәеит.

Ицан дааргеит. Данаарга, иҧҳәыс лакәын. Нас ачара руит, жәра руит.

226. [АМАҬ ЗХӘЫЗ ДЗЫҚӘШӘАЗ]

Шәарыцаѡык дыӄан. Ахра ѡыҵа дныҵалт. Нас маҭаҧшьк ибеит. Дасит, ихәит. Ихәын, ицәцеит, зынза изымшькәа. Инеит иара аҭыҧ аӄны. Иара иахьнеиз ашәарыцаѡ сихәит аҳәеит.

Амаҭқәа шәкы раӄара идәықәиҵеит иихәыз иаб. [Дызхәыз иӄны инеин] амаҭқәа икәшан уа даарцеит. Дахьаарцаз данааи, аоѡы дтәан. Аоҭах аӄны азәы дықьуан.

– Уара сыҷкәын духәит, ҷкәына заҵәык дсыман, духәит, – иҳәеит аҧшәма.

– Уара уҷкәын дабасхәи, дсымбазеит, – иҳәеит.

– Ҳара адунеи ахь ҳанцәырҵлакь, ҳмаҭхоит, ҳа ҳадгьыл ахь ҳанааиуа, ҳуаахоит, – иҳәеит. – Са сыҷкәын духәит, аха ахәшә иҭахуп, – иҳәеит, – дыбзиазтәуа. Убри ааугар, дыбзиахоит, – иҳәеит. – Убри ааумгар, амаҭқәа урҽасҵоит, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, аха иарбан уи, иаасаҳә, иаазгоит, – иҳәеит.

– Аҷкәын (ахәыҷы – М. Ц.) дызҵо[у] аҧҳәыс цқьа лкыкахш мацәазк азна.

– Уи аҧҳәыс цқьа дызлаздыруазеи? – иҳәеит.

– Уи дызлоудыруа асаркьа сара иусҭоит, – иҳәеит.

Шәоык раҟара аҳәса иԥшааит, аха азәы, оыцьа, хоык зцыз дыҟан, ԥшьоык, хәоык зцыз дыҟан, оежәа зцызгьы дыҟан. Нас ԥҳәыс кьаҿк дибеит, азы шылгоз дибеит, саркьала дыԥшит. Лхаҵа ида уаоы длыдимбалт уаҳа. Абри дыцкъоуп иҳәан днеит лыоны. Даннеи, аҧкәын длыман. Нас лкалҵа дагәызит иаашьтыхны.

– Ҳаи, иууазеи, – лҳәеит, – сушьуама? – лҳәеит.

– Сара сыԥсырц сыҟоуп, бара была сеиқәымхозар, – иҳәеит.

– Иуҭахузеи? – лҳәан, “акыкахш мацәазк азна сҭахуп” иҳәеит.

– Уи схаҵа сизымҵаакәа азин сымам аҭира, – лҳәеит.

Лхаҵа дааргеит ҽырҭын. Абри дыԥҳәыс бзиан, дыԥҳәыс цкъан.

– Нас иҵ акыкахшы, банаԥьалбеит, акыкахшы ибҭароуп, – иҳәеит [лхаҵа].

– Уара сузымҵаакәа исзыҵиуамызт, – лҳәеит.

Нас акыкахш иман дааит. Акыкахш ахә дыбзианатәеит.

– Нас, уара, са сыбзиахеит, аха саб аԥара уиҵоит, аха иумган, – иҳәеит [ани ибзиахаз]. – Даара иудицалоит, аха иумган, – иҳәеит… Ианимуза, убызшәа сырҵа ҳәа иаҳә, – иҳәоит. – Уаҳа акгьы сҭахым, убызшәа сырҵа.

Даара ицәымыҕхеит, аха имукәа ддәықәло даналага, уҽы раҳа иҳәеит. “Пу” ҳәа иҽы хынтә дҭатәҳәеит, нас ддәықәырҵеит, дорышьҭит. Дынаскьахьан дычуа далагеит. Дычын ԥьара дкаҳаит, дзымцеит. Дышкажьыз, цыск аақәтәан уарҧа шьапы аҳацкьын иаҵоу иҟаҡа аҳәеит. Иара аҳацкьын иҟаҡеит, иаразнак ддеит. Нас ддәықәлеит. Ахьшьцәа рҟны днеит. Абгақәа ықәгылан иууит. Нас алақәагьы арахь иууит. Уахь ҳнашәышьҭ рҳәеит абгақәа, шәаргьы ҳаргьы ҳаибатҳаԥьып (акрҳфап ҳәа). Алақәа ус рҳәеит:

– Моумоу, ахьшьцәа ибзианы ҳныҡәыргозар шәааҳашьҭуам, – рҳәеит.

Ани ауаоы инеиз иаҳаит [абгақәеи алақәеи иеибырҳәоз]. Шьтәак шьны алақәа ирҽашәҵ ҳәа ахьшьцәа иреиҳәеит.

– Мап, – рҳәеит. – Уара иудыруазеи? – рҳәеит. Нас абгақәа рыбжьы дыргеит ҳнеиуама ҳәа.

– Шәааи, – рҳәеит алақәа. – Ҳаибарҭхаԥьып, – рҳәеит.

Иааин аҡәақҳәа аҭып иақәылт абгақәа. Ирфеит арахә.

– Сҳәатәы хашәымҵеит, ишԥажәбо? – иҳәеит.

– Уара излоудыруазеи? – ҳәа изҵааит.

– Сара бызшәас иҟоу зегьы амаҭ иснарҵеит, – иҳәеит.

– Амаҭ уара излоунарҵазеи? – рҳәеит.

– Сара амаҭ иахьуаохоз адгьыл аҡны снеит, – иҳәеит.

Нас дыроегь ҭыԥк аҡны днеит, ахьшьцәа рҟны дыроегь. Абгақәа уууеит.

– Уаха ҳнеиуеит, – шьтәа бзиазак аҭып аҡны арахә ирылан, – убри ҳфоит, – рҳәоит [абгақәа].

Иара иаҳаит.

– Шәышьтәы шәшьы, – иҳәеит, – мамзар абгақәа ирфоит, – иҳәеит.

– Уара угәаҕ азы ҳара абгақәа ирҽаҳҵом, – рҳәеит ахьшьцәа.

Анышә ржит, ашьтәа ҭадыргылт. Убра ачалт ақәҵан хыхь ахьча дышьҭалт. Абгақәа ааит, арахә ирылалт. Ҳаи, ҳәа ахьча даноацкьа, ачалт иоацасны ииаимаҳан ашьтәа ҭыцны адәы иқәлеит. Абгақәа иаамҵарсны иргеит.

– Уара уҳәатәы хаҳамҵеит, иудыруазаап, – рҳәеит.

– Шәымш бзиахааит! – иҳәан дцеит.

Саргьы арахь сааит.

227. ҚӘАСАЦЬИ, ЦГӘАЖӘИ, ЛАЖӘИ, АҲ ИПҲАИ

Хаҵаки ԥҳәыски ыҟан. Пак дрыман. Иааиқәшәан ахаҵа дыԥсит. Ипҳәыси иареи акрура рҭахымызт. Ирҳаны имаз амал лассы инырхит. Иаарыхны имаз нҵәо ианалага, ан лыҷкәын ҟәрышьқәак илҭан, лыҷкәын хәаахәтра ҳәа длышьҭит. Амоа дықәылҵан дыснеиуаз, ԥьоукы лак еимырхха иршьон ибеит.

– Ҳаи, ахә шәыстоит, имшьыкәа са исышәҭ, – ҳа реиҳәеит.

– Иумаз! – анырҳәа, ахә нариҭан, ирымихит.

Иманы аоны дааит.

– Иааугазеи, нан? – ҳәа иан даниазҵаа, “Иаазгозеи, ала ршьон ԥьоукы, ирыцхәашьан, ахә рыҭаны, ирымхны иаазгеит”, – иҳәеит.

– Аа, ибзиами, – лҳәеит иангьы.

Ус ԥытк цит. Ани аԥеи рыфатә нҵәо ианалага, ан лыҷкәын деиҭадәықәылҵеит хәаахәтра.

Аҷкәын амоа данны дыснеиуаз цгәажәк ԥьоукы еимырхха иаҳшьоит ҳа исаҿыз дрықәшәт.

– Уа, уара, ахә шәыстоит, са исышәҭ, ишәымшьын, – иҳәеит.

Ацгәы иманы аоныҡа дааит.

– Иааугеи, нан, акрааугоу? – дҵаахт иан.

– Амоан ԥьоукы иршьон избан, абри ацгәы хәҳаны иаазгеит, – иҳәеит.

Арҭ ушьҭа рмазара маҷзахит. Ирымаз ахәыҷы ааидкыланы иҭаны еиҭах амоа дықәылҵеит лыҷкәын. Акыр дныҡәахьан, дыснеиуаз, маҭ дуузак ҳшьоит ҳәа ԥьоукы еимырхха ишаҿыз ибеит.

– Уа, уара, шәанаԥьалбеит, ахә шәыстоит, ишәымшьын, са исышәҭ, – ҳа реиҳәеит.

Амаҭ ҳшьоит ҳәа иаҿыз ахә риҭан, ирымихит.

Амаҭ аоныҡа иауигоз, абнахь инаганы инсыжьоит ҳа иманы дыснеиуаз, ауаоытәыоса иеиԥш иаацәажәан ус аҳәит:

– Уаала, нанхеит арахь. Ашоны уанназгалакь, сеиқәзырхаз иоуп ҳа анысҳәалакь, уара ҳан деиқәзырхаз иуаҳҭарызеи ҳа иалагоит. Арахә, ашәахә, ахьы, амал акы иеигәом. Аха уара уаақәгьыжьааны зегь мап рыцәкы. Ижәмузозар, абни шәаҧхьа иқәу, шәаб дызхатәоу амацәаз сышәҭ ҳәа, убри ада акы уақәшаҳаҭымхан, – лҳәеит.

Ари амаҭ даманы ашоны днанагеит. Амаҭ аҧацәа иранаҳәазар ахәхап ари аҷкәын аҧсра ишахирҧаз.

– Уара ҳан деиқәзырхаз, иузааурызеи, иуҭахузеи, акы ҳаигәом, – рҳәеит.

Азнык азы мап-чап иҳәеит, аха нас, “акы сышәымҭар шәымуазар, абни шәаҧхьа иқәу, шәаб дызхатәоу амацәаз сышәҭ” иҳәеит.

– Даҽеак уаҳҭон, амал рацәа, убри еиҳа узаҳәеи?

– Убри иаҳа са исгәаҧхоит, – иҳәан ддәыкәылт.

Иааизыразхан амацәаз наганы инацәа инахарҧт.

– Хаҵа дызжьо иҟоу ҧҳәысуп. Ҧҳәыск улымжьааит. Абри угәы иааҭаху зегьы иара иҟанаҵоит, – рҳәеит амацәаз изҭаз.

Амацәаз инапы иахаҵаны ашоны дааит.

– Иаауеи, нан? Уахеи уаҵәи иаҳфо ауп иҳамоу, уаҳа егьҳамам.

– Уахатәи ҳчара бы, нас анцәа акы ҳаиҭап, – иҳәеит иара, – лҳәеит иан.

Ани ҧеи акы инацҳан, рхы нықәырҵеит.

– Ҳанхамҵа ҧахьа ҳсыҟаз еиҕьны, афатә-ажәтә ҳазрыцҳамкәа ҳҟалааит, – иҳәеит аҷкәын ауха даниоз.

Адырҵаҽеы ашьыжь ианааҧш, уаҵ дызлаҟазар злеиҭаху зегьы дара алаҟаны ирбеит, рыҵоны, ргәара, рырыхә-рышәахә, рыфатә-рыжәтә, зегь рыла иеиқәышәшәа анцәа изиҳәара.

Арҭ ргәылара аҳак дыҟан. Абри аҳ, ҧҳа заҵәык диман. Аҳ игәар иашамызт. “Сгәар зыриашо сыҧҳа дисҭоит” ҳа ҽаҭахьы иқәиҵеит. Абри аҷкәын қәыҧш (исхашҭыз, Қәасаҧ ихьзын иара) даалаган, “уаҵәы ашьжьымҭан угәар иашаза иубоит уҧҳа дсуҭозар”, – ҳа иеиҳәеит аҳ.

– Дызбаусмҭуа, сгәар узыриашозар, – ҳа деигәырҕьеит аҳ.

– Уаҵәы ашьыжь аҳ игәар иашаза иҟалааит, – ҳа Қьасаҧь имацәаз инақәиҳәан, ауха диан дыцәт.

Ашьжьымҭан ианааша, аҳданааҧш, игәар ииашаны ибеит. Дгәырҕьан, чара уны, изықәнагаз ауаа еизганы, иҧҳа Қәасаҧь дииҭеит.

Аҳ иҧҳа Қәасаҧь инапы иахаз амацәаз лымбо дыҟазма, чычарҭахәыс илкит. Ари лара амшын нырцә арҧыск бзиа дылбон. Уи дараҧын.

– Абри умацәаз иахыузеи, иаҵыхәоузеи? ҳа лхаҵа Қәасаҧь дыхҭалкит. Ианыл муза, илеиҳәеит. Илулак даалыргәыбзыҕын, ииаимхны лнацәа инахалҵеит, уаҳа иахамларатәа.

– Ари ҧхьан дсыҟаз дҟалааит, саб игәар скьаҳәыз икьаҳәзааит, сара арапҵ Омар иҽы сыҟазааит, – лҳәеит.

Исылҳәаз акәхт. Ашьжьымҭан иҧҳәыс дауибахоз, илажәи ицгәажәи хырқәақәо, иан аҭакәажәи иареи ааидхалт.

Илажәи ицгәажәи иҟалаз анеилыркаа, Қәасаҧь игәар илҭыҵын агаҽа инеит. Ала аҟәаҟә ацгәы нықәыртәаны, иаханы амшын инхылан, ахәмыҽхан нырцә арапҵ иҽы инеит. Арапҵ ихы дацәшәон усгьы, иҧҳәыси иареи ахьыҷназ ашәқәа анаиркы, уаҧьаҟ ада неирҭа амазам. Ацгәи алеи зымнеикәа иавахт.

Анаалашьца, ацгәы ауаҧьаҟ иқәлит. Ауаҧьаҟ иҵаланы, арапҵ иҧҳәыси иареи ахиаз инеин, ашьшьыҳәа амацәаз асандыкәра иианыхны, шьҭахьҟа ихәнеит. Уаҳа азәгьы имбазакәа, ашьҭыбжь мыргазакәа алаҽы иааит.

Арҭ шьҭа арахь ииароуп мшынла.

– Уара азы ухәласыр, уҽы умраҳар ууам, амацәаз сара исыҵ, – аҳәеит ала.

– Мамоу, сара исымазааит еиҳа еиҕьуп, – аҳәеит ацгәы.

Акыр еимаркит. Ацгәы иамузт, амацәаз аҽыҵакны иакит, ала ианамҭеит.

Амҵа иқәлеит шьҭахьҟа. Изхыҵразы қалбад хәы шәара аҟара срыгыз, ацгәы азы ааҽасын, амацәаз ааҽыҵшәан, азы иалашәеит.

Иҟарҵахуаиз, аимдара иалагеит. Ала аҧсызқәа кны акакала аҟәара иқәнажьуан, ацгәы рыҕраҧшуан амацәаз аҧшаарц. Даара игәаҟхьан еиҧш, ҧсызк аҽы ирҧыхьашәеит амацәаз. Ирыма ашоны ииаит.

– Аҳ иҧҳа дхага-загаха дыҟазааит, лаб игәара дызҭымҵо. Сара сыбзиан сзыҟаз еиҧш сҟалааит, – иҳәеит Қәасаҧь илеи ицгәи амацәаз рыманы ианааи.

Иихәаз назеит – аҳ иҧҳа дхага-загаха лаб аҳ игәар даақәхт. Иани иареи рынхара-рынҵыра ҧахьа дсыҟаз еиҧш деиҭаҟалахит.

Убри инаркны, ацгәы амшала амацәаз ахьырцәызыз, аҧшааразы аҧьабаа ду ирбаз азы алеи ацгәи еиҕацәахеит.

228. ҚӘЛЫМСА ИЛАКӘ

Дыҟан шәарыцаҵ бзиак Қәлымса ҳәа. Қәлымса ҧҳәыс дааимгацызт, имацара ашоны дахын. Ари ашәарыцаҵ иман ашоызцәа, аҧызцәа рацәашоны. Зны Қәлымса ишоызцәеи иареи рыҧсаса рыманы ашьха ицеит. Уа иахьнеиз рҭыҧ ылырхит, егьит, уа иҟан.

Ҽнак Қәлымса иҽааибиҭан шәарыцара ҳәа дынҭыҵит. Абна дылалан дышнеиуаз қыд дук шкажьыз ибеит. Абра снатәаны сыҧсы ааиҭаскып иҳәан, акды днықәтәеит. Убри аамҭазы акды ҳәазаны аҽынанахеит. Қәлымса иҧьеишьеит, дзықәтәаз акды цкьа данахәаҧш, ибеит иҳәазаны

ицоз шматҭыз. Изымбатәбарахан, дшәан длалбаапеит. Аха длахәыцаахәыцын избеит абри амаҭ дацрымҵыкәа дашьклапшырц.

Уаанзагьы Қәлымса амаҭқәа ибақәахьан, аха ари аҳәызаҵәкьа дақәымшәацызт. Ари цоит иҳәазаны, иара иезаны дашьҭапшуа днеиуеит. Ус акыр ианынаскьа, ари амаҭ цазошәа ианиба, аҵыкъ ҳәа деихсит. Аха амаҭ изышьҭамкит, иаанымгылакәа ицеит.

Ари дзықәшәаз Қәлымса хьаас икит, измааноузеи, иабаанагеи ари еиҧш амаҭ ҳәа дынкахәыцуа аҭып ахь, иҳәызцәа рҿы дааит. Илахь еиқәуп, иухьзеи, егьизеи ҳәа иҳәызцәа изҵааит, аха анс, арс иҳәан аҽны дзықәшәаз атәы даламцәажәеит.

Аҽны хәлеит. Қәлымса аҽны дзықәшәаз ауха дарцәомызт. Адырҳәаҽны ашарпаз дангыла, маҭык иҳәызцәагьы, иаргьы, рырахәгьы ахи аҵыхәеи рыкәыршаны иштәаз ибеит. Ҟоҳ„ ари закә хырзаманузеи рҳәан иҳәызцәагьы иаргьы иҧьаршьеит, илакәыршьеит. Ари иара ихараны ишыҟалаз гәҳәарас икит. Аҭып дааҵыҵын, ишәакъ аҳәада ирханы апҟаҳәапҟаҳәҳәа хынтә дхысит.

– Абра иҟоу уаагьы рахәгьы ҧырхага рмоуааит, иакәым зуз сара сакәзар, сара сагааит, сыхиоуп, – иҳәеит.

Абригьы иҳәеит, амаҭгьы аеааиҵнахын иҳәазо аҿынанахеит. Иаргьы дашьталан иҿынеихеит. Амаҭ цо, иаргьы дашьталаны дцо, акыр инаскьеит. Ус ишнеиуаз, амаҭ аахьаҳәын абри ауаҳ дсышьталан даауоу, ма дхынҳәыма ҳәа инаихәапшит. Дшыхнымҳәыз анаба, иаанымгылазакәа аҧхьаҟа аҿынанахеит. Ус ишнеиуаз дәҳәыҧшк аҿы инеиуан, адгьыл ааимҟьан инҭанагалҭ.

– Уа бзиала уаабеит! – ҳәа хаҵак дааиҧылеит.

Уа ахаҵа иҧылази иареи аҧсшәақәа ааибырҳәеит. Нас ахаҵа иҧылаз даацәажәан ус иҳәеит:

– Ҳара аишьцәа хҳоык ҳаҟоуп, аха хуааны адунеи ақәлара азин ҳамам, ҳматҵны, ҳдаҵьны ада. Иацы ҳашьа агәыбжьанытә дматҵны адунеи ахь дахьынҭыҵыз, иареи уареи шәеиқәшәазаап, уиеихсзаап. Уажәы аҧсра даҿуп, насгьы хымш рыла агәыҧҳәыхш мацәазк азна анимоу, изыхгом, дыҧсуеит, – иҳәеит.

Қәлымса шьҭа еиликааит ари аус шымариамыз, ицәымыҵхеит, аха иҟаиҵоиз. Излааигозеи хымш рала мацәазк азна агәыҧҳәыхш? Иара дахьыҟоуи ақыҵеи еицәыхароуп, акырза рыбжьоуп.

Қәлымса рашьк иман. Уи дара дақәгәыҕуан. Афырҳәа дцан, ирашь ҧшааны дҳәақәтәан, ақыҵахь дааны, мацәазк азна агәыҧҳәыхш иманы днеит амаҭқәа ахьыҟаз ахымш анҵәамҭазы. Убри адгьыл аҿы даннеи, адәҳәыҧш уаанзеиҧш иааимҟьан дынҭалеит. Днеит ахә, аҧсхых дахьышьҭаз. Ачымазаҳ ихәра агәыҧҳәыхш анаҿарҭәа, даабзиахеит.

Қәлымса даара иеигәырҧьеит аишьцәа. Ифатә рҳәеит, ижәтә рҳәеит. Ара дыҟан акыр аамҭа. Дара рҿы дыҟанаҵы иареи дареи еишьцылт, егьит. Лымкаала рашьа еиҵби иареи мыцхәы бзиа иеибабеит.

– Қәлымса, уара уанцо сашьцәа арахә, ашәахә, амал рацәаны иудыргалоит, аха уара иумун. Сара акагьы сҭахзам ҳәа раҳәа. Дара уи рушам. Ижәмузозар, адунеи аҿы аҧстәқәеи аҧсаатәқәеи ирҳәо саҳауа сҟашәҵа, изакәызаалак уаҳа акагьы сҭахзам ҳәа раҳәа. Амала ари сара ишуасҳәаз дара идумырдырын, – иҳәеит рашьа еиҵбы.

Қәлымса уи ииҳәаз дақәшаҳаҭхеит. Ахымш руха Қәлымса ишьҭахьҟа дгьежьырц дандәықәла, аишьцәа илаҳәны дыркит, унапы ҭацәны ушпаҳашьҭуеи, ҳашьа деиқәурхеит рҳәеит. Арахә, ашәахә, амал уаҳамҭар аауам ҳәа иаақәгылт. Қәлымса изуам, истахым акагьы ҳәа маф-чап икит. Аҵыхәтәан ирмузошәа аниба, ус ҿааиҭит:

– Сара акагьы сҭахзам, аха ак сышәымҭар шәымуазар, убас еиҧш сҟашәҵа адунеиаҿ ҧстәи ҧсаатәи иҟоу ирҳәо саҳауа.

Аишьцәа ари ас аниҳәа, аишьцәа маҷк иргәампҳазт, аха нас иааизан, ҧстәи ҧсаатәи зегьы ирҳәо иаҳауа дҟаҵаны, ачара изуны доурыжьит.

Урҭ бзиала ҳәа нараҳәаны, дларҧырҵны иҿылеихан дышлеиуаз, иҳәызцәа ахьтәаз аҭып аҿы дназаанза амҳәан ихәлеит. Днаҧшын, хьшьцәақәак рҭып ибеит. Дара ахьшьцәа уи рҭып иахыҵны аеаҧьара ицахьазаарын. Уа дахьнеиз ахьшьцәа ирцәынхаз зысык ибеит. Азыс ахьтәаз ижаҳәон, ичмазаҳума уҳәаратәы иқьуан. Аха Қәлымса иеиликааит ари азыс иаҳәоз. Азыс иаҳәон: “Абра иҟаз рымшра сзынхеит” ҳәа.

Ауха ара дыҧхьеит Қәлымса. Адырҳәаҽны ашарпазы дангыла, аҭып иазымкуа арахә еилакъ иштәаз ибеит. Арахә ҳәаиргылан, ииаидицалан има амҳәа дықәлеит иҳәызцәа иҧшаарацы. Дцо, дцо акыр дныҟәеит. Саргьы мачк сыпсы сшьап, сырахәгьы акрырҿасҵап иҳәан, ирахә ҳәуанаҵы, днықәиеит. Аха убри аамҭазы аҧсра далагеит, дычмазаҳхеит. Анаҧьалбеит, исыхьзеи иҳәан, игәы каҳаит. Убри аамҭазы ҷыр-ҷыр ҳәа ҵыск иара изааигәара аҵла амахә иаақәтәан ацәажәара иалагеит.

– Уанаҧьалбеит, уа ишьҭоу, аҧсра уаҿуп, ушьапаҿы иҟоу аҳаскьын уфарауазеи, убзиахоит, – аҳәеит аҵыс.

Аҵыс иаҳәоз Қәлымса иеиликааит. Инапы наигзан, ишьапаҿы иҟаз аҳаскьын аатҵхны цырақәак ифеит. Аҧсхыхра иаҿыз Қәлымса абри ашьҭахь дук мырҵыкәа дыбзиахеит, дыкказа даалҵт. Нас еиҭах дҳәагылан, рреит ҳәа ирахә лаиаҧицан, иманы иҳәызцәа рҿы дааит.

Ари иара дахьныҵыҵыз аҫкаамҭа данымаа, иҳәызцәа хьаас иркын ишьҭалеит, егьит, аха дабарбоз. Уи акы ихьзар акәхап ҳәа ргәы дырҭынчхьан. Ас деибга, деизҳәыда данааи, иеигәырҧьеит, ачарагьы изыруит, рахәгәарҭак иманы данырба.

229. ХАҬЕИ, ПҲӘЫСИ, АБНАУАҨИ

Хаҭаки пҳәыски абрахь инаскьаганы иҟан, арахь аара азин рымамызт. Абна иаханы рҽаархан, Аԥсны иааиразы егьрыгмызт, азә дрықәшәеит. Ирықәшәаз бнауаҨуп. “Шәаала саргьы суаҨуп” иҳәан днарапызан иҿынеихеит, даргьы Ҩаишьҭалан рҿынархеит. Ишнеиуаз ани абнауаҨы ҳапық днықалт, уа арҭ хаҭеи пҳәысгьы нықалеит. Аҳапаҿы икаҷҷоит. Адунеи фатәыс иуҭаху зеибакыу убра иҵажьуп. Ани дыбнауаҨымзи, адәкьанқәа рҿы днеины иааибаз дҨарықаланы иааигозаарын, ишәаны азәгьы егьиҳәомызт. Ус иҟаиҵалон. Уажәы арҭ иеицны илеин илатәан акрырфеит, акрыржәит. Акранырфа, абнауаҨы егьи ахаҵа дааникылан, дшьаҳаны днышьҭеиҵеит. Нас абнауаҨи ани ахаҵа иԥҳәыси еихәмарит, еихәлаччеит, егьит. АбнауаҨы данааԥса дыцәеит. (АбнауаҨы даныцәалак, хаха-хымш дааԥшзом рҳәоит).

– Аа, бара абаапс бааины сҧырты, – иҳәан, ари ахаҵа иԥҳәыс ибжьы лықәиргеит абнауаҨы даныцәа. Ари ас иҳәеит, аха иԥҳәыс дааихуа дыҟазма, ани абнауаҨыжә дылгәаԥхеит, дишьцылахьеит.

АбнауаҨы хаха-хымш дмаапшзакәа дыцәан. Данҷыха, еиҭах ари ахаҵа иԥҳәыси иареи аихәмарра иалагеит. Ари урҭ ибоит, игәы пжәоит, аха иихәагәышьои, деиқәпах дҿаҳәоуп.

Аха абнауаҨы еиҭах дааԥсан даныцәа, ари ҳазшаз дицхраан инапы пҭит. Инапы анԥты, дҨагылан, абԥьар изеибакәу убра икнаҳауп иара изы, зыхкы уҭахыу абԥьар ааникылт.

– Ҳаи, ари еиԥш сатәаазшьаз – иҳәан дҨатҟьан, аҟама аакнихын, абнауаҨы ихәда инатцишьын, ихәда хырпаны длаган дылкаижьт. Ари аԥҳәысгьы насҭхашәа дышьҭамзи, дааԥшит, илцәымыҕхазаап, аха иҟалҵуаи? Изышьҭхуаз аашьҭихит амал, адунеи азна Ҩнажьуп.

– Баала, дад, шьҭа, бара мчымхарак бақәшәт, – ҳәа леиҳәт иԥҳәыс. Аха лара дицымцт. (АжәабжьҳәаҨ дыччоит).

– Ҟоҳ, ара сыԥскыроуп, – лҳәеит.

– Ибмузозар – иҳәан, иҟама ааиҟьан, иԥҳәысгьы уа дышьны дылкаижьт, иара ашьшьыхәа днықәлан дцеит иеидара амал иманы.

230. АНЦӘА ИАХЬ ИЦАЗ АҒАР

Дыҟан уаҨ ҕарк. ЖәаҨык ахәыҷқәа иман. Зынза дҕарын, дагьаашьаҨын. Иифо имам, иижәуа имам, ихәыҷқәа амла иԥсуеит. Анахь, арахь агәыла, азла рахь дцан акы-Ҩба кьыла ашыла даҳәаны иааигеит да, иԥҳәыс “амгьал сзыҟаҵа, уаҵәы анцәа ибара сцароуп” ҳәа леиҳәеит. Иԥҳәыс амгьал бзианы иҟалҵеит.

Ари иԥҳәыс иҟалҵаз амгьал аашьҭыхны ашьжьымҭан ддәықәлеит. Дандәықәла, дышнеиуаз абга иԥылеит. Абгеи иареи аԥсшәа анааибырҳәа, “уабацо?” ҳәа иазҵааит абга.

– Анцәа ибара сцоит, – иҳәеит.

– Уара анцәа ибара уцозар, абри сара сыхәда сзынарҳәы-аарҳәуам, инасырҳәы-аасырҳәуа сҟалартә ԥьара хәшәык амазар уиазҵаа, – аҳәеит.

– Ибзиоуп, уи сиазҵаап, – иҳәеит ари ауаҨ ҕар.

Уи днаҨсын дышнеиуаз, азәы дцәаҕәоит, ача леиҵоит, дибеит.

– Бзиа ууит! – ҳәа ицәаҕәоз днаидгылт.

– Бзиа убааит! – иҳәеит ицәаҕәоз.

Ас аԥсшәақәа ааибырҳәеит.

– Уабацои? – иҳәан ацәаҕәаҨ, “сҕархеит, хәыҷ гәарҭак срылатәоуп, анцәа исиҵеит, арахь ирҿастцо ҳәа егьсымам, убри азы сизҵаарц анцәа иахь сцоит” иҳәеит.

– Уара анцәа иахь уцозар, сара абри ача ластцоит, абри аганахь иластцо ҟалоит, егьи аганахь иластцо ҟалом, изыҟамлои ҳәа уиазҵааишь, – иҳәеит ицәаҕәоз.

– Ибзиоуп, сиазҵаап, – иҳәеит аҕар.

Уи днаиаҨсын дышнеиуаз, дрыхәапшын ауаа рацәаҨоны ацхҳа ҟаҵара иаҿуп.

– Бзиа жәуит! – иҳәан днарыдгылт.

– Бзиа убааит! – рҳәеит.

Ас аԥсшәақәа ааибырҳәеит.

– Уабацо? – ҳәа иазҵааит анҭ ацхҳа ҟазҵоз.

– Анцәа иахь сцоит, сҕаруп, схы еиҭасҳәоит, – иҳәеит.

– Уара анцәа иахь уцозар, ҳара иахьа хәлаанза абри ацхҳа ҟаҳҵоит, уаҵәы ашьыжь ҳанааилакь ибганы иаабоит. Абри зыхҟьозеи ҳәа уизҵаа, – рҳәеит.

– Ибзиоуп, сизҵаап, – иҳәеит.

Урҭ днарԥыртцын дышнеиуаз хәлеит, бнароуп шьҭа Ҩны ыҟам. Абна агәҭаны қәацәк гылан ибеит. Днеизар, азә имацара дыҟоуп. Ауха уа даанхеит. Ани ақәацә иҨноу ауаҨы анцәа диҳәоит, намаз ҟаиҵоит, уаҳҳа ус имазам. Есминуҭ анцәа диҳәоит аҟароуп. АдырҨаены шьыжьымҭан ари дандәықәла, ани абна иланхоз дизҵааит “уабацо уара?” ҳәа.

– Сара абас, абас, уаҨ ҕарк соуп, акыр дсыхәозар ҳәа анцәа ибара сцоит, схәыҷқәа амла иԥсуеит, – иҳәеит.

– Сара ҨынҨажәа шықәса раахыс анцәа иҳәара саҿуп, иара изы сыҟоуп, уахьнеиуа исызиаҳәа уажәышьҭа исирбааит ԥьанаҭ аҿы ҭыԥс исиҵо, – иҳәеит ари ауаҨ абна иланхоз.

Уи днеиԥырҵын абнарала мацара дышнеиуаз ауаҨы диԥылеит, аҳәа иҟәнуп, деибыҭоуп, ҕәгәазак иоуп. Ари даниԥыла, “мшыбзиа!”, “бзиа убааит!” ҳәа аԥсшәа ааибырҳәеит.

– Арахь уабацо? – иҳәан, ари аҳәа зыҟәныз иааиԥылаз дҭааит.

– Анцәа дсымбар ҟалом, анцәа иахь сцоит, – иҳәеит.

– Аранза уааит, аха абри нахыс цашьа амам, иуҭаху сара исаҳәа, – иҳәеит аҳәа зҟәынны иааиԥылаз, ахаҵа ғәғәа.

– Схәыцқәа амла иакуеит, цхыраарак сиҭозар здыруада ҳәа саауеит, – иҳәеит.

– Иуҭаху сара исаҳәа, анцәа иуиҭартә иҟасҵоит, уара ухынҳәны уҩныҟа уца, – иҳәеит.

– Уара, ибзиоуп, уҳәатәы хасҵоит, схынҳәуеит, аха амҩан абга сԥылан сыхәда сзынарҳәы-аарҳәуам, хәшәыс иамоузеи ҳәа иазҵаауеит, иаԥсыхәоузеи? – иҳәеит.

– Уи иаԥсыхәоу уи ауп, ауаҩ хага дыкны дафааит, нас ахәда анарҳәы-аарҳәра алшо иҟалоит, – иҳәеит ари иԥылаз.

– Уи бзиоуп, аха амҩан сшаауаз ацәаҒәаҩ дызбеит, убригьы дазҵаауеит адгьыл еиԥшуп, ганкахьы иласҵо марымажахоит, егьи аганахь иласҵо хҩаауеит, измааноузеи ҳәа дҭаауеит, – иҳәеит.

– Убри ауаҩ убыс иаҳәа: ача ахьыҟамло хьыла иҭәуп, ахьы ҭигар, нас ача ҟалоит, – иҳәеит.

– Уи бзиоуп, аха сшааиуаз жәларык еизаны ацҳа еынла иҟарҵоит, уахынла ибгоит, измааноузеи ҳәа иҵаауеит, – иҳәеит.

– Уи змааноу уи ауп, урҭ рҳәынҵқар дыԥҳәысуп, ахаҵа ҳәынҵқар дроур, рыцҳа знык иҟарҵар, уи нахыс имбго иҟалоит, – иҳәеит.

– Уи бзиоуп, аха абас сшааиуаз ауаҩы ақәацә ргыланы абна дылатәоуп, ҩынҩажәа шыкәса раахыс анцәа сиҳәоит, ҷьанаҭ аҷы сҭыԥ сдырааит шьҭа ҳәа даҳәоит, – иҳәеит.

– Уи зегь реиҳа иахьреицәоу ҷьаҳаным иҭыԥхоит, – иҳәеит.

Абас ааибырҳәан иеиԥырҵит арҭ. Егьи наҟ дцеит.

Ари ауаҩ дгьыжьны дшаауаз ацҳа ҟазҵоз даарыдгылеит.

– О, уара, иеилукаазеи уахьцаз, анцәа дубама? – ҳәа диазҵааит.

– Дызбеит, иеилыскааз уи ауп, шәҳәынҵқар дыԥҳәысуп, ахаҵа ҳәынҵқарс дҟашәҵар, шәыцҳа хыбгалазом ҳәа сеиҳәеит, – иҳәеит. Ари иихәаз аҳәынҵқар ԥҳәыс илаҳаит, диԥхьан дналгеит лара лахь.

– Уара иуҳәаз акәзар, уара уҟаз ҳәынҵқарс, уҭаацәа, ухәыцқәа арахь иаага, унха, унҵы, – лҳәеит.

– Моумоу, сара анцәа исиҭаз сызхоит, аҳәынҵқарра сҭахым, – иҳәеит ари ауаҩ.

Урҭ даараҩсын ани ача лазҵоз иҟны дааит.

– Иҟоузеи уара, анцәа дубама, иеилукаазеи? – иҳәан диазҵааит.

– Аиеи, дызбеит, – иҳәеит.

– Нас иеилукааз саумҳәои?

– Иеилыскааз убри ауп, ани уча ахьыҟамло ахьы ҭажьуп, иҵухыр, нас ача ҟалоит ҳәа сеиҳәеит, – иҳәеит.

– Уара, ус акәзар, ууаи, уаргьы саргьы иеицыҵаҳҳып, абжа уара иумаз, абжа сара исымаз, уаргьы иузхоит, саргьы исызхоит, – иҳәеит ацәаҒәаҩ ача лазҵоз.

– Моумоу, уи са исҭахым, сыҩныҟа сцоит, – иҳәеит ари ауаҩ ҒарУара утәы уара иумаз, – иҳәеит.

Уи дааиԥырҵын дааит абгаҟны. Абга амҩа иангылоуп.

– Анцәа дубама? – ҳәа иазҵааит.

– Ҭо, дызбеит, – иҳәеит.

– Иуеиҳәазеи са сзыҳәан? – аҳәеит.

– Исеиҳәаз убри ауп, абга ауаҩ хага дыкны дафар ахәда иара ишаҭахыу еиԥш инаҳәы-ааҳәуа иҟалоит ҳәа иҳәеит, – иҳәеит.

– Ус акәзар, уара уеиԥш хага са дсымбац, аҳәынҵқарра уоуан, маԥ ацәукит, дәык азна ахьы уоуан, маԥ ацәукит, – аҳәан абга ари ауаҩ дыкны дафеит.

Саргьы слакә абри ала салгеит.

Аиеи, исхашҭыз, ани анцәа ани ҷьаҳаным иишьҭыз дзыхирҟьаз уи ауп, ари ауаҩ Ғарданиҭааз ауха ҩ-мыҵмыҷьк иитеит: акы иара изы, акы исас изы. Уаанза акака ракәын иауаз. Аха иара деигзан, акы иҵәахит, исас изцәыримгеит, акы абжа иара ифеит, акы абжоуп исас иитаз.

231. АРЫЦҲА УИГӘҬАМСЫН, АБЕИА УИМЕИЛАҲАН

Дыҟан ажәытә зны нхаҩык. Абри анхаҩы есымша анцәа диҳәон анцәа дызбандаз, анцәа дсымбакәа сымԥсындаз ҳәа. Ари еиԥшьны уахи ени анцәа, анцәа шиҳәоз амаалыкьцәа аниасуаз ираҳаит. Ари анраҳа, аԥсҭҳәа даалаҳәаны анцәа иахь дыргеит. Уа дахьнаргаз анцәа итәарҭаҟны днаганы ддыртәеит.

– Анцәа ибара уамеилаҳауази, ууаҳгеит, иаргьы уажәы дауеит, – рҳәеит амаалыкьцәа. Дара наҟ инеиԥырҵын, анцәа дааит.

Анцәа анхаҩы днеиган кылтәарак иирбан, абрахь уҭаԥшла ҳәа иеиҳәеит. Нас днеиԥырҵны дцеит. Анхаҩы акылтәара ҵаула дҭаԥшуа дтәоуп, акаамеҭ ибоит. Ԥытрак ашьҭахь анцәа дааҩналан, “акылтәара укылыԥшны уахьыԥшуа иубазеи?” – ҳәа ари анхаҩы диазҵааит.

– Аа, абаапсы, избеит ҳәа аҟоума, акаамеҭ збеит, ахлымзаах ззырҳәо. Избаз зегьы ирылоухызеи, аха азә усгьы дышьтәуп, дықәынҵәааит, иҟаитцо закәузеи? Дааумшьыр ԥсыхәа аҟам, – иҳәеит анхаҩы игәахы еибакуа.

– Иубаз цқьа исаҳәа, нас аҭыԥ сара иқәыстцап, – иҳәан, дизызырҩуа даатәеит.

Ари анхаҩы абас ибазаап ани акылҭәара дкылпшны дахьылаҧшуаз:

Пҳәысеибак ааҩык ахшара змаз дҕарын, лхәычқәа ирҽалҭоз лымамызт. Ана дҳәо, ара дҳәо ҷыкәреи ҧытк еидылкылазаап. Уи иеидылкылаз аҷыкәреи лыманы азлагарахь амҩа дықәлеит, аха дахьгылои дахькаҳауеи еиҟароуп, лымацара илзышьҭхуам, лымч ақәхом.

Ус дышнеиуаз, лгәыла хаҵак иуардын аатҵәақәа ақәҵаны дышнеиуаз дналыхьзеит. Леидара аалымихын, иуардын инақәиҵан, “бара ас иаагҭәаны бца, сара ауардын мҩала снеиуеит, баатҵәагьы уа инасгоит” иҳәан, днауишьҭит. Ларгьы дгәырҕатҵәа, иҭабуп лҳәан азлагарахь лҷыналхеит.

Ани лара даниҧырҵ ашьҭахь лаатҵәа ахы аапиртлан (абри арыцхә лтәы зго дубахьоу, аха аҧсыцәгьара мыжда иҟанамҵо егьыҟам), абжак аахыхны иаатҵәа инҭеиҧсеит. Ус азлагарарҽ даннеи, ларгьы уа дизыҧшны дтәан. Лаатҵәа ишагыз лбагәышьеит, аха дыҧхашьан ҷылмҭит. Рҷыькәреиқәа рлаган, аҩныҟа идәыкәлеит. Апҳәысеиба лаатҵәа шьҭа иласхан цхыраарадагьы лымч ақәхан, иаашьҭылхын, илыманы аҩныҟа дцеит.

Абри зегьы хахь иқәтәаз анхаҩы ани акылҭәара дкылпшны ибон, убри азоуп анцәа дызиҳәаз азә дышьтәуп ҳәа. Анцәа ари иаҳаз дарччеит.

– Дшьызар ибаргәузеи, зегьы ҧсоит, аха уи ишьышьа сара издыруеит, – иҳәеит анцәа.

Ари апҳәыс иллагаз ашыла акыр аамҭа илызхеит, ибаракьатхеит. Егьи аҧсыцәгьа иилагаз ҽҽеиҵаз зегьы агеит, иуацәа, иҭахцәа, ихшара – зегьы ҧсит. Иара имацара заҵәык ихы ахьигара имауа даанхеит. Аҵыхәтәан иаргьы аҧсра далагеит. Дызбо димам, иифо имам, алымт даганы, дҳәо ауаа днарылалеит. Ани аҷыкәреи зцәизаз апҳәысеиба длыҳәо аҟынза днеит.

– Ҷыкҵәаҵәаки быстахьыки неиқәшьыхааны исыҵ, – аниҳәалак, дрыцхәашьаны илҭон. Илцәигахьаз лхамшҭит, аха дрыцхәлшьон. Акры анцы, гәаҟрыла дынцәыҵаҧс дцеит.

Апҳәысеиба лааҩык хшарагьы бзианы ирызхәит, лызҕабцәа хаҵа ицеит, лычқәынцәа аҳәсақәа ааргеит. Амал дырхәит, рыҧстазаара бзианы иҟалеит. Ҳазшаз дрыцхәишьеит.

Арыцхә уигәҭамсын, абеиа уимеилаҳан.

232. АПАИМБАРИ АҬАКӘАЖӘИ ИЕИБЫРХӘАЗ

Шарҧазык, аапынразы апаимбар иеыхәа дақәтәаны ахьхьа-хьхьаҳәа иқыҭа далсны дышнеиуаз, агәашә даатыҵны, акды ахы дыкәтәаны ҭакәажәык дышҵәыуоз ибеит.

– Шьыжьыбзиа, ди! – иҳәан дналыдгылеит…

– Бзиара убааит, нан! – лҳәеит аҭакәажә лхы дҩаханы, лылаҕырз лҷашы.

– Ибыхьзеи ди, бзырҵәыуозеи? – иҳәан длазҵааит.

– Сызырҵәыуо умбо, иаха ҳасаби дыргит хаҵа, – лҳәеит.

– Акыр дсабизу, ди? – иҳәеит.

– Дышпасабимыз, дсабизан зынза.

– Дызгаз дзаҟарахарызи?

– Дызгазгьы дсабиуп, – лҳәеит.

– Ус иага иҟазаргьы нас, ди, илхыҵуази шәыпҳа? – иҳәан деиҭалазҵааит.

– Илхыҵуази, сыпҳа саби, хәышә шықәса роуп илхыҵуа, дызгаз аашә роуп ихыҵуа, арҵ асабиҵәа зланыҟәибагозеи, шьҭа, ирыпсыхәоузеи? – лҳәеит.

Аинтересс ааҟаҵаны, аҧеҳамбар аҭакәажә дналҷаҧшит.

– Убарҵ реибагара даарак ихьаабымган, аамҭала убас иҟалоит, аамҭалагьы убас иҟан, – иҳәан апааимбар дналагеит ацәажәара. (Абри аниҳәоз аамҭазы убас амш иҟалауан ажә ицәытәраданы, ацә ацны инҭыҵыр, ашьыбжьышьҭахь аҳәыс аҵарҧало иаагәарлон. Анхаҩы ашьыбжьонынза длаҵон, ашьыбжьышьҭахь иеаҩора ҭеигалон. Убас амшгьы дуун, ашықәс зеиҧшраз уара уазхәыц шьҭа, ауаа барақьатла инхуан). – Ди, убас аамҭа ҟалараны иҟоуп ишнеиуа, уажәы хәышә шықәса зхыҵуа асаби аашә шықәса зхыҵуа дигеит, изланыҟәибагози ҳәа блаҕырзышо бтәоуп. Ишнеиуа убри еиҧш аамҭа ҟалоит, абарҵ иббо ақәацәқәа зегьы ықәхны, ахаҳәтә ҩынқәа ирылагоит, ахаҳәтә ҩынқәа ишырҽу, нас убри еиҧш апсҭазаара ҟалоит, жәеиза шықәса зхыҵуа ахәыҷы, жәы шықәса зхыҵуа азҕаб дигуа. Жәеиза анылхыҵуа ахшаа длоуа иҟалоит, абри аамҭа ҳанҭагыланы ҳҟалоит, – ҳәа леиҳәеит.

– Уи ус ишпаҟало, нан? – ҳәа иҧьашьаны днаихәаҧшит.

233. АХЬЧЕИ АБГЕИ

Ахьча иҧьмақәа иманы дахьынгәарҵыз бгак неин ҷымак сыҵ аҳәеит.

– Аҧьмақәа шпаусҭо, аҳ итәуп, ус иҟалома, иузом, – иҳәеит ахьча. – Насгьы сара аҧьмақәа сызрыцу абгақәа ирымфарц ауп, до, уара ишпаусҭои?! – ҳәа нацитцеит.

Абга қәит, ҳаҧхьаҟа аамҭак ааираны иҟоуп, убри ааины избар, уҧьмақәа срылакьысзом ҳәа.

Ахьча ддәықәлеит аҳ иеиҳәарц абга аҧьмақәа шаҭаху. Дышнеиуаз, ла еиқәатцәа дук амҩан ишыцәаз ибеит. Иара дацәшәан, хара-хара даҩосны дцеит. Ала дамбазеит, имакьан аҩнуҵқа иҭаз аласбақәа ахыу-хыуҳәа ишуан.

Уи даѡсны дышнеиуаз, азы ииасны ишцоз ибеит. Азы зжәып иҳәан дахьнеиз, азәы иеахажьны ажәра даҽуп, изхом, дырѡагь азба, азба ҳәа аҳәҳәара даҽуп.

Уигьы аумашәа иӵьеишьеит, аха акагьы ахымҳәаакәа днаѡсны дышнеиуаз, дәы ӷшзак аҽы аҵәа ҟаӷшьза иҽаны ҵлак ибеит. Исфап иҳәан акәмызцәа хҭырӷа ихаз неихыхны ирҭәит. Ҵәак ифацыӷхьаза ахаҭа ӷшзан, аха агәаҭа баан. Иаҳ иҽы днеиаанза убас анҭ аҵәақәа иҽихыз акакала даарыцҳауа, ишбааз анибалак, наҟ инкаиӷсо даарылгеит. Дахьнеиз аҳ диазҵааит аӵьмақәа ззынужьда ҳәа.

– Аӵьмақәа абга иазныжьны сааит, – иҳәеит ахьча.

– Аӵьмақәа абга ишӷазынужьуаз, абгақәа ирымфарц оуми изухьчо, – иҳәеит аҳ.

– Ишазынсыжьыз уи ауп, инеины исыҳәеит ӵьмакы ҳәа. Насгьы ҳаӷхьаҟа аамҭак ааираны иҟоуп, убри аамҭа анааилакь, уӵьмақәа сышрыламкьысуа ҳәа иқәит.

Аҳ даахәыц-хәыцын, “иҟоу уасҳәап” иҳәан, “аа!” иҳәеит.

– Фба уара иаҭ, даеа фбагьы иара рыларӷшны иагааит, – иҳәеит аҳ. – зынза жәаѡа ӵьма аҭ, – иҳәеит.

Ахьча длагьыжьын абгаҟны дааит.

– Иуеиҳәазеи уаҳ уахьнеиз? – изҵааит абга.

– Фба уара уалаӷшны иҭ, даеа фбагьы иара нарылаӷшны иаҭаху агааит. Зынза жәаѡа ӵьма аҭ ҳәа сеиҳәеит, – иҳәеит.

– Уи зегь бзиоуп, аха убри уара уахьцоз амѡан иубазеи? – аҳәан, абга иазҵааит.

– Избаз убри ауп, амѡан сышнеиуаз ла дук амѡа ианиалан ицәан, сара сшәаны сахыкәшаны сцеит, иара самбазакәа. Лаӷсын, имакьан, амгәа иҭаз аласбақәа аҷыҷ-ҷыҷәҳәа исеишуан. Уи саѡсны сышнеиуаз азәы азиас иеалажьны ажәра даҽын, изымхакәа еиҭа азба, азба ҳәа аҳәҳәара даҽын. Уи снаѡсны сышнеиуаз дәы ӷшзак аҽы аҵәа шықәгылаз збеит. Аҵәа ҟаӷшьза ихьыдхәо иҽан. Иҽыхны акы сацҳан, ибаан, аеакы сацҳан, ибаан. Уахьахәаӷшуаз иӷшзан, иҟаӷшьын, аха агәы зегьы кылабаан иҟан. Сыхҭарӷа азна ҽысхын, амѡан снацҳауа сцон, акакала снацҳауа, наҟ инкажьуа, снацҳауа наҟ инкажьуа сцеит, – иҳәеит ахьча.

– Аӵьмақәа уара исуҭогьы сҭахым, саргьы срылӷшааны акгьы згом. Абарҭ амѡан иубақәаз иаанаго сахәа, – аҳәеит абга.

– Ҳаӷхьаҟа убас аамҭак ҟалоит ажәлар зегьы аҽар иреишуа, амшын зыла ҭырҭәаашьа амамкәа. Аҵәа ҟаӷшқәа рыѡныҵҟа бааны иахьыҟаз иаанагогьы уи ауп ауаа зегьы хаала ианеицәажәо, арахь рыгәқәа ҳарамны иҟалоит, – иҳәеит ахьча.

– Уи аамҭа акәын саргьы сзышьҭаз, уӵьмақәа шьҭа исҭахзам, исфазом, – аҳәан абга неиӷырҵны ицеит.

234. АҲ ИҬЕИ ХѠЫК АИҲӘШЬЦӘА ӴЬАШЬАХӘАТӘҚӘЕИ

Дыҟан аҳак, диман ӷа заҵәык. Абри аҳ изыхтарҭаҽ заагара ҳәа инеиуаз зегьы ҭахон. Азәгьы дшәаны дзымнеиуа иалагеит. Ас еиӷш ианыҟала, аҳ иӷа заҵә убра сцароуп, иҟоу збароуп иҳәан, дцеит азахьы. Азаҽы днеин азы итарц ихы анылаирҟәуаз амҭаз аҽаѡҳәа акы леиҽасит. Дааиҵамхазакәа игәы рыҷәҷәаны инапы ааиҟьан, иҽасыз дламҵасын иааникылт. Длахәаӷшызар, ахьы иалхны иҟаҵаз кәалаӷ хәыҷык акәын. Аҳ иӷа ари акәалаӷ ааникылан, иманы аѡныҟа дааит. Иахьааигаз инҭаршәны иҵәахит. Иҭаацәагьы имшәакәа азаагара ицаларц, уи нахыс ӷырхага шырмоуаз реиҳәеит.

Ус ишыҟаз абри аҳ иӷа ахьтәы кәалаӷ абырзен аҳ идибалеит. Абырзен аҳ ари ианидибала, акәалаӷ сара истәуп, иаасумҭар ҟалом иҳәеит. Еимаркит, еиҽаркит, аус ахь икылибагеит. Азбаѡцәа абас ақәырҵеит: ахьтәы кәалаӷ аҳ иӷа итәыҵәҟьазар, убри аѡыза даеакы цәыригааит ҳәа. Убри аѡыза акәалаӷ аӷшаараз аамҭа ирҭеит хы-шықәсеи, хымзи, хымши. Иҟаиҵахуаз, азбацәа ирҳәаз дақәшаҳаҭхар акәхеит, аха ари иеиӷшу ахьтәы кәалаӷ изҭода, иабаиӷшаауеи, иахьыҟоу седроу. Иалаухи, иеааибиҭан амѡа дықәлеит.

Апҟаѡҳәа иҽылеихан дышнеиуаз акәымкәа, аҳрак аҽы днанагеит. Абра ажәлар еизаны, иҵәыуо, игәырѡо еилатәоуп. Иҟалазеи, ишәыхьзеи ҳәа данразҵаа, иарҳәеит ахырзаман ҳанианы ҳаҟоуп ҳәа.

– Иҟоугьы убри ауп, ҳаҳ иӷа дыӷсит, жышьа ҳазимҭеит, – рҳәеит. Дыжны ҳаналгалак, адырѡаены дыҵхны даҳбоит. Ҷаӷшьара инеиуа зегьы ӷсны ишкажьу аабоит, ӷсыхәа ҳзыҟамҵеит, абас акаамеҭ ҳақәшәеит, – рҳәеит.

– Сара сҷаӷшьоит уаха, акыр сылшозар жәбап, – иҳәан, аҳ иӷа дцеит дҷаӷшьарц арҭ ажәлар иеизаны иҟаз раҳ иӷа инышәынҭрахь, убри аӷсы дыҵызхуа ибарц.

Длеин ӵьара дынцәыҵатәан дшыӷшуаз акәымкәа, дахьааз имбазакәа аҵхыбжьон зҷабк даакылсит. Абри азҷаб илкыз аҟамчы апҟаѡҳәа анышәынҭра агәы ианықәлыкша, акәыба ѡҭыѡрын, хыхь иѡықәгылт. Деиҭанас, акәыба иҭаз аӷсы иӷсы ааҭалан, дѡагылт. Абри азҷаби аӷсы ибзахази иааи ихәмаруа, иччо иаақәлеит. Ус ашамҭаз ари азҷаб лҟамчы еиҭалҟьан аҷкәын дыӷсны акәыба дынҭалт. Ларгьы дцарц даақәгьыжьаауан еиӷшаан, аҳ иӷа ашырҳәа дналыдыххылан лҟамчы абҷьааҳәа иаалымиӷааит.

Азҷаб даацәажәан ус лҳәеит:

– Ҳаи, уарбану уара сара исиааиз? Иудыруоу абри аҟамчы иӷсу дшарбзахо, ибзоу дшашьуа уанылаис?

Абас лҳәан, лара дахьца, дахьаа имбазакәа длыҵашәкәа дцеит. Ари аҳ иӷа иҽылеихан длеин аӷсы дызтәыз иреиҳәеит рыӷсы деиҭаржырц,

уаҳагьы ҧырхага шимоуа. Ари заҳаз ажәлар дара иҷьаршьеит, игәырҕьеит.

– Иааутаху ҳауҳәароуп, хьи разни акы ҳаигзом, уара абри аҩыза абзиара ҳзызуз узыҳәа – ҳәа иарҳәеит.

Аҳ иҧа ахьтәы кәалаҧ надирбан, “ишәылшозар, абри аҩыза акәалаҧ сҭахуп, мап анакәха, уаҳа акагьы сҭахым” иҳәеит.

Уи ииҭахыз ахьтәы кәалаҧ еиҧшыз дара ирымагәышьамызт.

Урҭ днарҧырҵын иҽынеихеит. Дцо, дцо, дышнеиуаз зиас дук дынхықәгылеит. Абра ажәлар еизаны нырцә, аарцә ихықәгылоуп, азы изыруам. Абра апаран хыуп. Апаран ауаа нақәтәан азы агәҭа ианнеиуа иааҳәуеит. Иаазырҳәуа закәы мчу азәгьы издырам. Абри иаҽуп. Гәаҟроуп арҭ ауаа зықәшәаз. Аҳ иҧа ара даннеи, иҟоу збароуп иҳәан, апаран днақәгылан иҽынеихеит. Азы ихылан агәҭаны инеиуан еиҧш, азы аҵантәи еикәаҕа хәҷык аалҵәрааит. Абри аикәаҕа апаран илаҽаҧон аамҭазы, аҳ иҧа дааҵамхазакәа азы дылҭасын, аикәаҕа дламҵасны икны, иааҭиҧааит, апарангьы акгьы амыхькәа нырцә инеит. Ажәлар ари збаз аҳ иҧа икәшеит, иззатәит. Изааргара рыздырамызт.

– Иуаҳҭарызеи, иуҭахыузеи? – рҳәеит.

– Сара акагьы сҭахзам, абри еиҧш акәалаҧ ада, – иҳәан, ихьтәы кәалаҧ аацәыриган идирбеит, аха уи еиҧш дара ирымамызт, иҟарҵоиз.

Аҳ иҧа арҭгьы дҩарҧырҵын, амҩа даныланы иҽынеихеит. Дышцоз қьала еиқәылашьцак днадгылт. Аҭзамц дынкылыҧшын, ҭакәажәы омагак аҽҳәа дыҽҳәаианы дыцәоуп. Аҳ иҧа ашырҳәа длыҩнаҧалан лгәыҧҳәы дагәызит. Аҭакәажә омага ашырҳәа дҩаҵҟьеит.

– Ҳаи, сыгәнаҳа узымгааит, усыдызцалазеи? – ҳәа лыбжьы ҩҭылгеит. Нас днаиазҵааит узышьҭоузеи узыргәаҟуазеи ҳәа.

Аҳ иҧа аҭакәажә илеиҳәеит ахьтәы кәалаҧ дшашьҭаз, дагьлыҳәеит уи аҧшааразы хырхарҭак, мҩакы дықәылҵарц. Аҭакәажә мҩак наилырбан ус иалҳәоит:

– Абри амҩа уаныланы уца. Ушнеиуа акәымкәа ҩнык убоит, дгьылгьы иқәгыламкәа, жәҩангьы акагьы иакымкәа. Убра уҩналаны, уҽыҵәахны утәа. Убра иубоит иуҭаху зегьы, – ҳәа иалҳәеит.

Аҭакәажә иалҳәаз амҩа даныланы иҽынеихан, иззылҳәаз аҩнаҽы дынкылсит. Аҩны дныҩналан иҽааҧхьакны даатәеит. Ус дыштәаз ианааилахәла, аҩны иааҩналеит хҩык азҕабцәа.

Арҭ азҕабцәа астол аадырхиан крыфараҳәа инатәеит. Азҕабцәа реиҳабы аҵәца аҩы лҭаҭәаны иаақәылхын, ус ҽаалҭит.

– Анцәа диныҳәааит сыхьтәы кәалаҧ сцәызгаз арҧыс! – лҳәан, лаҵәца иҭаз аҩы ыжәны инықәлыргылеит. Уи ари аҳ иҧа аҧхьаза азыхь аҽы ахьтәы кәалаҧ зцәигаз лакәзаап.

– Анцәа диныҳәааит сҟамчы сцәызгаз арҧыс! – лҳәан, агәыбжьанытәгьы лаҵәца нҭыркәкәаны ижәны инықәлыргылт. Уи ари арҧыс аҳ иҧа инышәынҭра аниҷаҧшьоз аҟамчы змихыз лакәзаап.

– Анцәа диныҳәааит сара сеикәаҕа згаз, – лҳәан, аиҳәшьцәа реиҵыбзагьы лаҵәца ыжәны инықәлыргылт. Ари азиас ихыз апаран аазырҳәлоз лакәзаарын. Уи лакәзаарын аикәаҕа змихызгьы.

Аҳ иҧа дкылҧшны анҭ аиҳәшьцәа иҟарҵогьы ибоит, ирҳәогьы иаҳауеит уажәы. Арахь аамҭа имаз абар, абар инҵәоит, хы-шықәсеи, хымзи, хымши ҳәа имаз рахь мышкы ауп изынханы иҟоу.

Арҭ азҕабцәа тәоуп, ацәажәара иаҽуп.

– Ҳаи, цәгьа дарҧыс бзиоуп, еилҟьак, мцаҧшьк иоуп, даҳдыруазар, ҳаҳәшьа еиҵбы диаҳҭон, – ҳәа ацәажәара иаҽуп.

Аиҳабы лыхьтәы кәалаҧ згаз, агәыбжьанытә лҟамчы згаз, аиҵбы леикәаҕа згаз азәы шиакәу рдыруеит. Уи иоуп зызбахә рымоу.

Абри аамҭазы аҳ иҧа абҕьааҳәа даацәырҵын аиҳәшьцәа днарыдгылт.

– Ишәҭаху сзыжәу, сара соуп бара аиҳабы быхьтәы кәалаҧ бцәызгаз, сара соуп бара агәыбжьанытә бҟамчы згазгьы, бара аиҵбы беикәаҕа згазгьы. Сзышьҭоугьы абри ауп, абас ала ахьтәы кәалаҧ сашьҭоуп, саамҭагьы иахьа инҵәоит, – иҳәеит.

– Ус акәзар, ҳара уеиқәҳаршәоит, – рҳәеит аиҳәшьцәа.

Афырҳәа иҩеибаргылан, уарҳал дук аацәырырган, ахьтәы кәалаҧқәа рацәаны инықәырҵан, аҳ иҧеи раҳәшьа еиҵби наган инықәдыртәеит.

– Абри ауарҳал иахьуҭаху уаашьҭыхны уагоит, – ҳәа иарҳәеит.

– Сыҩныҟа сагааит! – иҳәан, акәалаҧқәа ирҭазгьы, иаргьы, раҳәшьа еиҵбгьы аашьҭҧааны абырсааҭк иҩны иаанагеит.

Дыҧшызар, иҭаацәа зегьы шьра ирыман ицоит иара иаамҭа анынҵәа. Ари аҳ иҧа абҕьааҳәа дынкылсын иааигаз ахьтәы кәалаҧқәа надирбеит, иҭаацәагьы рхы иаақәиҭитәын, иманы иҩныҟа дцеит. Уа иахьнеиз, иара усгьы ҧҳәыс диман дааит, ачара дузза руит.

Убри ачара ду аҟны сыҟан, абыржә сааит, даарагьы сааҧсоуп.

235. АШӘАРЫЦАҨ ИҦҲӘЫСААГАШЬАХАЗ

Шәарыцаҩ бзиак дыҟан. Ан, аб, аишьцәа иман, аха макьана ҧҳәыс дааимгацызт. Абри арҧыс ҽнак шәарыцара дахьцаз дәы-ҧшзак днықәлеит. Ара иаакәыршаны аҵлақәа игылаз, азыхь иҟаз уҳәа цәгьалаҵәҟьа иҧшзарҭа ҭыҧын. Акыр аамҭа абри акәша-мыкәша дшәарыцон. Ус аҟәарасақәа хҧа ибеит. Митәшәа иҧшзан дара. Дгыланы акыр дырзыҧшуан, нас ишәақь аахаршаланы дхысырц игәы ишҭаз

быжьқәак иаҳаит. Даныԥшы, аҟәарасақәа ҳоба ҭла ԥшзак ааигәара инатәеит. Ишынатәаз еиԥш иаразнак изҭабцәаны иааҟалеит. Ашәарыцаҳо ашырҳәа рыедимырбазакәа ахԥатәи азҭаб лымаҭәақәа игеит. Ахԥатәи аҟәараса ԥырны адгьыл аҿы амаҭәақәа ахьышьҭаз ианааи, изҭабхеит, аха иалаухи, лымаҭәақәа лымбеит. Ашәарыцаҳо игахьан.

– Ҳаи, сымаҭәақәа згаз арԥыс, исуҭозар сышуццара, – ҳәа аҭьаҵәыҭьаҵәра далагеит.

Ари ашәарыцаҳо ҷкәын иаҳауан илҳәақәоз, аха лымаҭәақәа лимҭеит.

– Иахьа нахыс уара суԥҳәысуп, слахьынҵа уакәын, уаала саб иахь, саб дусырдыруеит, – лҳәеит.

Нас иаргьы дақәшаҳаҭхан, лымаҭәақәа лиҭан, илшәылҵан, длыцны лаб иҿы инеит.

– Дуҵоит, дад, уара дунасыԥын абри сыԥҳа аиҵбы. Аха, дад, иуасҳәо убри ауп егьа угәы еиқәшәамкәа, уԥсы еибакны уҟазаргьы, ишакәым, иахәҭам ажәа бааԥсҟәа лаумҳәан, – иҳәеит лаб.

Имал имаз абжа имаҳәи иԥҳаи ириҵеит. Дара ахьтәы ҳоны дыргылеит. Инхон, инҵуан.

Акыр шықәса ҭит. Иԥҳәыс лцәа лтәымкәа дҟалан, ԥа длоут. Убас, убас хыҳо ԥацәа лыхшеит. Лыхшара шаны аазатәыс агәылшьап, алым, зызлан дрылҵеит. Урҭ ираазеит.

Ашәарыцаҳо иԥҳәыс, иара, ихшара абас анцәа ишиҳәара иҟан. Аха иҭахцәа мбазакәа изымычҳаит. Игәхьааигауа, дхагахуа даналага, иԥҳәыс илаҳәаны дцоит иабраа рышҟа. Иҳоны дазааигәахуа даналага, ибеит акәаскьа цырцыруа, ашҭа ахьтәы гәашә ҿаны. Иани, иаби, иашьцәеи рыԥсы ҭан, иҷаԥшьза, ирфуа, иржәуа рыманы, зынза иҳабаргәузеи ҳәа рхы иазырҳәауа иҟан. Иара данырба иеигәырҵеит.

Мызкы изынаԥшуа чаран, гәырҵаран. Даара пату зқәыз азә иеиԥш иԥылеит иқыҭа иаланхоз зегьы. Иԥхьаны днаганы ихәы ҟарцон. Абас цәгьа пату иқәырҵо иалагеит.

Уажәшьҭа иԥҳәыси ихшареи рахь ицарагьы рацәак загмыз игәылара азәы ачара иуан, иҷкәын ԥҳәыс даигон. Арашь ду ивакны ауаҳоы дизааишьҭит ичара далахәхарц. Илмшеит мап ацәкра. Дцеит ачарахь. Уа дахьнеиз чарак шубац иҟан. Идырцалеит аҳоы, ижәит. Шьҭа сымцар ҟалом иҳәан, зегьы аԥсшәа раҳәаны, иҭахцәа гәыдкыла-хыдкыланы дцеит иԥҳәыс лышҟа. Аҵх акыр инеихьан еиԥш днеит иҳоны. Ашә дасит, аха иаразнак иаалмыртит.

Иара аҳоыжәны дызлаҟаз ала, иабхәа зны иеиҳәахьаз ихашҭын, изакәым ажәақәа рыла дыцәхәауа далагеит.

Лара ашә аалыртын, днаганы длыриеит. Нас лхәыҷқәа аалырԥшын ус ралҳәеит:

– Шәаб ашьыжь данҷыхалакь шәан дабацеи ҳәа дшәаазҵааузар, илауҳәаз ухашҭма ҳәа иашәҳәа.

Абас лҳәан, ашә аартны дагьындәылҵит, ирызгылаз ахьтәы кәаскьагьы ныҵаба ицеит. Ашәарыцаҳо данааԥш, ԥацха хәыҷык дшыҳонаиаз ибеит. Шәан дабаҟоу ҳәа иԥацәа данразҵаа, илауҳәаз ухашҭма ҳәа аҭак ҟарҵеит. Ихьыз шьҭа идырт, аха иааг. Иара дуазыруа дахьынзақәыз, иԥацәа изаазаз иргеит.

Иҟаиҵахуази, иҷылеихан иабхәа иҿы дцеит. Ихьыз шихьыз зегь иабхәа иеиҳәеит.

– Ҳаи, дад, иҟауҵазеи, иуасымҳәахьази, абааԥс. Ус умыхьыр акәын. Лара ара дыҟазам, арахь дмаазеит, – ҳәа аҭак ҟаиҵеит иабхәа. Нас лаҳәшьцәа (егьырҭ ҳоыцьа иԥҳацәа) дрыԥхьеит, аха урҭгьы ыҟазамызт.

Иҟаиҵози. Идыруан иара аԥсаатә бызшәа. Аԥсаатә дрыԥхьан иеизигеит, азәыр аҟәарасақәа жәбазар ҳәа дразҵааит. Иҳамбац рҳәеит. Зегь рышьҭахь уарбажәык ааин убри иаҳәеит аҟәарасақәа ахьыҟаз, ашьха ашьапаҿы иҟоуп аҳәеит. Нас ашәарыцаҳо даҳәеит ауарбажә аҟәаҟә дықәыртәаны уахь дагаразы.

Ауарбажә даманы иԥрит. Ашәарыцаҳо ашьха ашьапаҿы даннеи, ибеит иԥҳәыси лаҳәшьцәеи. Иԥҳәыс иаразнак лҿылҵәахит. Аха иара ииулакь дыԥшааны дылнаалеит аҭамзара шьҭаҵаны.

Иԥҳәысгьы иаргьы ихынҳәны аҳоны ианааи, рыхьтәы кәаскьа ҕьазҕьазуа игылан, рхәыҷқәа аҧьԥьаҳәа игәырҵаҵәа иҳоны ирԥылеит.

Убри нахыс арҭ рҳәоу еиқәшәаны инхон, инҵуан, рхәыҷқәагьы бзиахәха ираазон.

236. АҲ ИПҲАИ, АЦГӘАПСИ, АЛАПСИ

Аҳак дыҟан, ԥҳа заҵәык диман. Лҳәараҳәа ҷкәынак даан аҿа иалҳәеит. Ҳоымшҟа ҵхьан уи иаҵкьыс иеиҕьыз даеа ҷкәынак дааит, уигьы “қо!” ҳәа иалҳәеит. Даеа хәымшҟа ҵхьан аҳак иԥа дааит. Аҳ иԥа данаа, уигьы ус длыздәықәымҵеит, уигьы “қо!” ҳәа иалҳәеит.

– Уажәшьҭа ишԥаҟасҵари, арҭ ахҳоыкгьы “қо!” ҳәа ралҳәеит, лара азәы заҵәык лоуп исымоу, – иҳәан, лаб ихы кны длатәан ахәыцра далагеит. Цгәаԥск иман, лаԥск иман. Ахәылбыеха дҳоагылан идоуҳа ааихәеит:

– Ашьжьымҭан сыцгәаԥси, слаԥси, сызҕаби – ахҳоыкгьы еиԥшны, ирзеиҳоымдырааууп анцәа иҟаиҵааит, – иҳәан ауха луаҭах аҟны еицыҳонеикаит. Ишиҳәаз еиԥш ашьжьымҭан иԥҳа дизымдырит, хҳоык азҕабцәа ҳонаны ибеит.

Аҭацаагацәа анаа, азәаазәала ириҵан, иргеит.

Уажәы ари ауаҳо амца икит, иԥҳа дарбан рыуоу издырзом, дидырырц иҭахуп. Абас жәамш, жәохә мыш анааҵ, иеааибиҭан аԥхьа иааиз амаҳә

иахь дцеит. Дахьнеиз бзиала уаабеит ҳәа иеигәырҕьаны дрыдыркылеит, астол рхианы дладыртәеит.

– Сыпҳа сааигәа дсыдтәалазар сҭахуп, – иҳәеит.

Инеины иларҳәеит. Азнык азы мап-чап лҳәеит, аха дааины даниватәоз аамҭазы даагьыжьы-гьыжьын днатәеит.

Уи ала уажәшьҭа идырит ари илаԥс шакәыз, аха џьеи иҳәап.

Ԥытрак ашьҭахь аҩбатәи амаҳә иахь дцеит. Уагьы астол издырхиеит.

– Сызҕаб дсыдтәалазар сҭахуп, – иҳәеит астол ахь ианнеиуаз.

Инеины ианларҳәа, уигьы азнык азы мап-чап лҳәеит, аха нас дааин даанаԥшы-аапшын астол иқәгылаз нагәалҭан, ҵаҟа астол днаҵаԥшын, днеины днаиватәеит.

Уигьы ицгәаԥс шакәыз идырит. Деиҭааҳәын ахпатәи имаҳә – аҳ иԥа иахь дцеит. Дахьнеиз иеигәырҕьан ашьтәа изыршьит, астол издырхиеит, ауаа идыргалт. Астол аҟны инеины атәара ианалага, “сыпҳа дсыдшәмыртәалакәа крысфом” иҳәеит. Ауаа лзынарышьҭит дааины лаб дидтәаларц, аха егьа рундазгьы илымуит, лаб дидымтәалт.

– Ишԥыкәу саб сышидтәало, ауаа сахьырбо ԥхашьарами? – лҳәеит.

Нас убри аҟнытә идырит уи иԥҳаҵәҟьа шлакәыз.

237. АҴАШЬЫЦРА ИАХҞЬАЗ

Хҩык аишьцәа ыҟан. Дара ауахьад рыман. Ҩнак ԥсҭҳәак аахачылан руахьад ызит. Мышкы, ҩымш иԥшит, аха руахьад ахабар рымбеит. Аишьцәа рашьа еиҳаб иеааибиҭан ауахьад дрышьҭалеит. Иахьа дыҟам, уаха дыҟам, шықәсык ҵит, ауахьадгьы ааимцеит, иаргьы дмааит. Аишьцәа ааиҵәажәан агәыбжьанытә дцеит. Уигьы дмааит, иахьагьы, уаҵәгьы, шықәсык ниакәкәа ицеит. Иашьцәа рхабар анимбаза, рашьа еиҵбы дрышьҭаларц избеит. Агәыжьқәа иԥшааит, нас урҭ агәыжьқәа ирықәиҵеит рыматәакәа, афатә рацәаны, адалакъ шьҭихит, ахнышьаҳага шьҭихит, аҳәа шьҭихит. Ддәықәлеит ари, амҩа дықәлеит. Агәыжьқәа акы иара дақәтәоуп.

Дцоит, дцоит, акраамҭа амҩа дыққәуп. Џьаракар иҟазаргьы абра иҟоуп ҳәа дышнеиуаз акәымкәа, иашьцәа азәы даацәыҵыҩрын иҿынеихеит. Ари аиҵбы уи днаишьҭалан дыкны дааигеит, аха иааиго дызусҭада?! Деималаны, дхырзаманха, дыбнауаҩохахьеит. Агәакъ ҳәа амца еиқәиҵан, дшьаҳаны днаган дньеҳәаиртәеит, дисеит, дизәзәеит. Нас деилаҳәаны, криҿаҵаны днаиртәан иацәажәара далагеит.

– Иугәалашәома ҳуахьад шызыз, ҳашьеиҳаб урҭ дышрышьҭалаз, дшыхнымҳәыз? Џьаргьы думбазеи ҳашьа? – ҳәа диазҵааит.

Иҟаз шыҟаз иеиҳәо даналага, зегьы игәалашәеит. Нас рҩыџьагьы реааибырҭан рҿыҩархан рашьеиҳаб ишьҭалеит. Акыр хара ицахьан рашьа даацәыҵыҩрын иҿынеихеит. Илаишьҭалан дыкны дҿарҳәеит. Амца агәгәаҳәа иеиқәҵаны дньеҳәадыртәеит дшьаҳаны. Днышьҭаҵаны дырсеит, дыркәабеит, деиларҳәеит, криҿарҵеит, иацәажәеит. Дахьцаз, дызцаз, ауахьад шызыз, урҭ дрышьҭаланы дахьцаз иаргьы дшыхнымҳәыз – зегь игәаладыршәеит. Нас рыхҩыкгьы рееибаркны ауахьад ирышьҭалеит. Ишнеиуаз дәык аҿы руахьад шықәыз рбеит. Идәықәлеит рыҩнытә руахьад рыманы. Ахәылбыехарахь инеиуан уажәшьҭа. Иахьынаԥшыз лҩакҩеиуан ирбеит. Алҩа ахьырбаз имҩахыҵит. Уаҟа адауцәа нхон. Адауцәа ирабашьын индырҵәеит. Адауцәа хҩык аиҳәшьцәа рыман. Аиҳәшьцәа реиҳабы аиашьеиҳаб дигеит, агәыбжьанытә, агәыбжьанытә дигеит, аиҵбы аиҵбы дигеит. Рырахә, рыматәа зегь аарымхны, азҕабцәа рыманы идәықәлеит аҩнытә. Ицоит арҭ. Ишнеиуаз ихәлеит. Ихәло ианалага, қьалак ргыланы џьара иаангылеит ауха. Агәабанқәа ҵаҟа инышьҭаҵаны зегьы шьҭалеит. Рырахәгьы уа иааилагылеит.

Ауха аишьцәа еиҳабацәа еицәажәо иалагеит.

– Ҳаиҵбы ҳара ҳаҵкьыс деиҕьхеит: ҳара ҳазын, ҳиԥшааит, ҳуахьад ызын иԥшааит. Ари ас даҳиаауа, дҳаиҕьхо далагар аасҭа даҳшьып, – ҳәа еибырҳәеит.

Арҭ иеибырҳәо, иара дыцәазам, иаҳауеит. Иаҳәа ихаҟны икнаҳауп, икныхны даларшьырц азә дгылеит. Усҟантәи аамҭазы иара данҩықәтәа, аҳәа зкыз имҟәыцыҩрын ишьапқәа ирықәҳан иаахнаҵәеит. Рашьа ишьапқәа имыхәо дынкажьны, иԥҳәысгьы дрыманы, рахәгьы, уаагьы неихцаны дара дәықәлеит. Иашьцәа идмырбакәа иԥҳәыс илулакгьы мазала ашәа зҳәоз асаркьеи ачыԥмаџьа хәҷи изынлыжьит. Ари аиҵбы абас изшьапык хҵәаны имацара абна агәҭаҿы даанхеит.

Ишьапқәа усгьы ихәомызт, дҳәазаны, амца еиқәҵаны, алаҳәақәа шьны, иҟәианы ифон. Ус дшыҟаз уахык (амҩа дазааигәан иара) азәы аҕьҕьаҳәа ишьҭыбжь иаҳаит.

– Уарбану? Арахь ууаи! – ҳәа изҿиҵит.

– Сзыуҭахузеи, сара нап сымазам, – ҳәа аҭак ҟаиҵеит зызҿиҵыз.

– Саргьы шьап сымазам, ууаи ҳаидтәалап, – иҳәеит аригь.

Напы змамыз данааи, шьап змамыз иҟәаҟәа днықәыртәаны шәарыцара ацара иалагеит. Ари иахьа, ари уаҵәы. Иҟан ус. Ус ишыҟаз уахык азә ишьҭыбжь раҳаит.

– Уарбану уара? Ууаи арахь! – рҳәеит.

– Сзышәҭахузеи сара ла сымазам, – иҳәеит арҭ ианикәҿырҭ.

– Ҳаргьы шьап змами нап змами ҳауп, – ҳәа изҿыҵны дара рахь днаргеит.

Арҭ шьҭа ахԥыкгьы реибыҭаны, ла змамыз ихәда шьап змамыз днықәтәо, нап змамыз амԥа дирбо ԥнык ҟарҵеит еицхырааны. Реааидкыланы шәарыцара ицон, еицхырааны креицырфон. Абарҭ есуаха ҷьарантә ашәаҳәабжь, аччара, ахәмарра шьҭыбжьқәа раҳауеит.

– Ҳцап, уара, абра, ҳанкыдгыла-аакыдгыло, зҵабк дгьычны даҳзаагар, ҳхәы лулап, – ҳәа еибырҳәеит. Хәылбыехак ицеит арҭ убрахь. Зҵабк дымҵарсны дааргеит. Лара дҵәуеит, дгьаҵәы-гьаҵәит.

– Бымҵәуан, бара еҳәшьас, ҳамаҵ буларц бааҳгеит, цәгьара бзаауам, – ҳәа ларҳәеит, ддыргәыбзыҷит.

Ԍынла дара шәарыцара ицоит, азҵаб аԥны дыҟоуп, рхәы ҟалҵоит. Ашәарах шьны ииаргоит, азҵаб баԥлашала ддырчоит. Ԍнак арҭ дара шәарыцара ианца, азҵаб лҽы ԥҳәыск дааит.

– Амла сакуеит, нан, акрыҫәаҵа! – лҳәан акрылҫәалҵеит. Акрыфаны данцоз азҵаб дыпҟаны дцеит. Шьапыдеи, напыдеи, ла змамзи шәарыцарантәи ианааи, азҵаб ауеимадаҳәа иеимаҭәаны аҵәуара даҫуп.

– Ибыхьзеи, банаԥьалбеит? – ҳәа ианлазҵаа, “абас, абас ԥҳәыск дааин, амла сакуеит акрыҫәаҵа лҳәан, акрылҫәасҵан данцоз сыпҟаны дцеит” лҳәеит.

Адырԥаены напы змамыз даангылт, шәарыцара дымцеит.

– Уи аԥҳәыс иахьа дааир слыцҳап, хаԥыцла деимысыжәжәап, – иҳәеит.

Ани аԥҳәыс даакылсын, акгьы имырҟаҵакәа азҵаб диҷәыпҟаны дцахит.

Уи ашьҭахь ла змамыз даангылеит. Уи аҽынгьы аԥҳәыс даакылсын, акрыфаны, иара акгьы илмыршакәа азҵаб деиҵалыпҟеит.

Ашьҭахь шьап змамыз даангылеит. Акәац лабақәа (акәац зларзуаз алабақәа) ԥшьба кәакь цыԥхьаза иаирсын, иара днеин ахәыблы дықәтәеит. Ани аԥҳәыс дааин ашә данаахыҵ, иара дԥапан лыхәда дықәтәеит, лыхцәы инапы аакәиршеит. Даалысуа, даалысуа дҟәаҟәан дышьҭеиҵеит. Иашьцәа бнауаԥханы ианыҟаз икны излеишьаҳаз ахнышьаҳага ала дшьаҳаны амца агәгәаҳәа еиқәцаны дыеҳәеиҵеит. Днарҳәы-аарҳәуа, азҵабгьы иаргьы еицхыраауа амца лыеҳәаҵара иаҫуп. Арҭ дырбылзо ианалага дрыҳәеит.

– Сшәымшьын, зегь шәеибганы анкьа шәшыҟаз шәҟасҵоит, – лҳәеит. Ара уажәшьҭа ла змамгьы дыҟоуп, нап змамгьы дыҟоуп. Урҭгьы шәарыцарантәи иааит, егьит. Аԥҳәыс ас анылҳәа, дԥадыргылеит. “Ҳап!” анылҳәа, раԥхьа напы змамыз лыԥонуҵҟа дцеит. “Ыҳ!” анылҳәа, инапқәа иманы, ажәытә ишыҟаз еиԥш ибзиахәха дааит. Еиҵах “Ҳап!” анылҳәа, ла змамыз дылбаалдеит. Нас илақәа ирбо дааулышьҭит. Ахынтә раан шьап змамыз “ҳап!” ҳәа дылбаалдеит. Уи игәаҭ лымамзи еиҳа, егьырҭ аԥыцьа реиԥш иоушьҭра лҭахымхеит. Иара данцоз (данылбаалдоз) ацьаҟәа аҽы аартны игеит. Дахьлеиз ицьаҟәала лымгәа ирҟьо даналага, дыбзиахәха, ажәытә еиԥш ишьапқәагьы иманы дааулышьҭит. Нас лара амца длақәрыжьын дрыблит.

Арҭ уажәшьҭа ирыбаргәузеи: ла змамыз илақәа иоут, напы змамыз инапқәа иоут, шьапы змамыз ишьапқәа иоут. Рыԥоныҟақәа идәықәлеит. Ишаааиуаз хы-мԥакы ахьеихагылаз ианааи, иаангылеит. Ани азҵаб рыгәҭа днадыргылеит лара иахьылҭаху дцааит ҳәа. (Уи шьҭа иаҳәшьак леиԥш дрымоуп усгьы.) Азҵаб шьап змамыз (уажәышьҭа имоуп, аха) иахь дцеит.

Дцеит ари иԥонытҟа иаҳәшьа диманы. Дышнеиуаз агәылара дымԥахыҵит. Агәылацәа реибыҭаны ҷьара ицон.

– Шәабацои, иҟоузеи? – ҳәа дразҵааит.

Ари дзызҵааз агәылацәа ус иарҳәеит:

– Хԥык аишьцәа руахьад ызын, азәазәала иашьҭало, иашьҭало, ахԥыкгьы ызны иҟан, ԥыцьа хынҳәит амали аҳәсеи рыманы руахьад ԥшааны. Ачара аҟоуп, убрахь ҳцоит.

Аригьы ачарахь дыргарц иарҳәан, аха иара имуит, сааԥсаны сыҟоуп ҳәа еыҵгас иҟаҵаны. Азҵаб дыргарц иалаган, уигьы дримҵеит. Нас азәгьы имырбакәа амаҷуԥы ирыцу илырҭартә асаркьеи ачыкьмаҷьеи риҵеит. Адырԥаены ианааша, иаан ачарахь дыргеит. Дахьнаргаз, бзиала уаабеит ҳәа аԥсшәа иаҳәаны, инапы ирзәзәаны ддыртәеит.

– Уххь аагеит, асас, унапы аркы! – рҳәеит аԥшәмацәа (арҭ аишьцәа роуп, аха дара ирыздырзом уажәы рашьа шиакәу) аишәа дахьахатәаз инеихагылан.

– Снапы асыркаанза ақәаб азна азы цкьа сзаажәга, – ҳәа реиҳәеит.

Ачкәынцәа цан азы ааргеит ақәаб азна рҭәны.

Ақәаб амца аҵамҵазакәа дԥахагылан руахьад азра инаркны дзынҟьаздзынԥаз зегь еиҵеиҳәеит.

– Исҳәаз мцызар ари ақәаб иҵоу азы шәахәаԥш! – иҳәеит.

Ақәаб иҵаз азы агәара-гәараҳәа еилашны ихыҵны ицо иалагеит. Ажәлар итәаз зегьы ари анырба, ииаилаԥԥоит. Илеи иларысын иашьцәа рԥоыцьагьы рнапқәа, ршьапқәа наҟ-ааҟ аҽеқәа инарыдҳәаланы иааимыржәжәеит. Рыҳәсақәа маҷуцәас иара инаирҵеит. Уааза дара рымаҵ здыруаз иԥҳәыс иара дааидикылт. Иаҳәшьагьы хаҵа дишьҭын, икәаԥза инхеит, инҵит.

238. АҴӘА ҞАԤШЬ ИАЛҴЫЗ АԤҲӘЫЗБА ДЗЫНИАЗ

Иҟан хаҵеи ԥҳәыси. Фатәы, жәтәы рыгмызт, инхон, инҵуан, аха иалаухи, хшара дрымамызт. Уи дара хьаас иркуан, аха ирылшагәышьоиз.

Ԍнак ахаҵа аигәышә аашьҭихын амҿыԥҟара абнахь дцеит. Амԥан дышнеиуаз акәымкәаны, дахьныҟәоз адгьыл дыҵашьшьуа далагеит.

Иаԥхьаҟа ацара ануадаҩоха, ишьҭахьҟа дгьажьырц иакәикит, аха иаҳагьы дыҭашьшьит. Дзымныҟәо, ишьамханынза адгьыл ишьапқәа аныҵала, хыхь ажәҩан аҟынтәи азә ибжьы иаҳаит.

– Баша умч умҟьан, уи сара соуп иҟазҵаз, – анцәа шьарда зымчу. Уажәшьҭа ибзианы игәнукылартә уазхәыц иуасҳәо. Уара ахәыҷы думазам, аха сара сылшарала дуоуеит. Абри уаԥхьа игоу амҩахәасҭа уаныланы ушнеиуа ҳаракырак аҽы унанагоит. Убри аҳаракыра ҵәа ҵлак ыкәгылоуп. Уи акагьҽалом, аха уара уқәла. Ушыкәлалакь еиԥшҵәкьа атәа быбшза ишәҵуеит, иҟалоит, иҟаԥшьза. Цырак ауп иҽало. Убри ацыра ааҽыхны аҩныҟа иганы еиҟәшаны абжа уԥҳәыс илҿатца, егьи абжа уара иф. Абри шуасҳәаз иҟауҵар азҕаб дуауеит. Азҕаб ишәауа жәаф шыкәса анылхыҵлакь, ауха лгацәа неиуеит. Урҭ шәырзыԥшыз, шәыхианы шәыҟаз, пату рыкәышәҵа, ианцо азҕаб дрыҭаны ишәышьҭы.

Абасгьы иаҳаит, ари ауаҩ дзыкәгылаз адгьыл бахҵәаза, уаҩ дыҵамышьшьуа иааҟалеит.

Абҕьааҳәа амҩахәасҭа даныланы иҽынеихеит. Дцо, дцо аҳаракыра зызбахә иаҳаз аҟынза днеит. Атәа ҵла ахьыкәгылаз днеит. Уи данықәла, анцәа ишиҳәаз еиԥш иҟалеит. Атәа ҟаԥшьза ианыҟала, иааҽихын иманы аҩныҟа дцеит. Иахьнеигаз иааиҟәирԥан абжа иԥҳәыс илҿеитцеит, егьи абжа иара ифеит. Анцәа ишиҳәаз еиԥш арҭ хаҵеи ԥҳәыси иаарласны азҕаб дроуит.

Азҕаб лызҳацыԥхьаза иаҳа-иаҳа дыԥшзахон, ашәҵ еиԥш дԥьашьахәтәха, лзара паны, лыхцәы еиқәаҵәаны, лыла агәы ҕраны, анцәа хша ҳәа лзуҳәаратәы дҟалеит.

Жәаф шыкәса анылхыҵ аҽены ашьыжь лаб ус иҳәеит:

– Иахьа ҳазҕаб лгацәа ҳзаарц иҟоуп, урҭ уаа бзиақәоуп, бырцәымшәан. (Изеиҳәо уажәы иԥҳәыс лоуп).

Аҽены реырхианы иԥшит, иԥшит, аха лгацәа ҳәа уаҩ дрымбеит. Ахәылбыеха ианааилашәшәуаз ргәашә аҽы дилижанск аангылт. Иааиз дырԥыларц азҕаб лаб агәашә аҽы даннеи, адилижанс иҭыҵқәоз данрылаԥш, ииҳәо иҽамшәо даанхеит. Ауаа рцымхәрас амаҵқәа аатыҵит. Иԥхьазо иҽааихан, акы, ҩба, хԥа … быжьмаҵык еилаҳәысымысуа, ҳаҕеимшхара. Аб рыцхә ииҳәоиз, аҩныҟа инеирц инапы рыхханы идирбеит. Даргьы ҳәаз-ҳәазо ашҭа иааҵалт, аҩныҟа рхы рханы. Азҕаб днаԥшны ианылба, илура лзымдырит, луаҵах ахь днеин, уа лҿыԥцәахит. Лангьы дшәан уи длышьҭалеит. Аб уи аамҵазы “исасцәа” аҩны иныҩнеигалан, аишәа иахаиртәеит.

Ҩ-маҵык егьырҭ иаарылукаартә ихара-хаԥшуа, ишаҟь-шаҟьо иалагеит. Аԥшәма еиликааит урҭ “рҵаца” дахьыҟоу ауаҵах ахь инеирц шырҭахыз. Ашә анааирт, уахь иныҩналеит. Азҕаб дшәан акәындхә днаваҕәгәеит, амаҵқәа лыламкьысзеит. Мацара анахь, арахь илывагьыжьуан. Лаб егьырҭ амаҵқәа рахь дааин даарылатәеит.

– Шәара анцәа иҟынтә шәааит. Уи сара ак имаскуам, аха сымаҳә дзусҵу здырыр, дызбар сҭахуп, – иҳәеит.

Амаҵқәа ауаҩы ибызшәала изцәажәомызт, аха ираҳауан.

Азҕаб лаб ииҳәоз еилыркаан агәҭаны итәааз маҭык ахь рхы надырхеит егьырҭ зегьы, “Абри иоуп уара умаҳә” ҳәа рҳәарц рҭахызшәа. Нас рацәак инымхеит. Анҭ аҩба азҕаб луаҵах иҩназ даадәылырган, дрыгәҭылакны адилижанс инақәтәеит. Рҽынархан ицеит.

Азҕаб лани лаби еиба-кәеибаха рхала иаанхеит, аха ишԥаруаз, ирылшоиз, анцәа иуиҭо, анцәа иумихуеит.

Азҕаб лҿылзымшьуа дшәаны дтәан, лкасы лҿы иакәыршаны, лхылҿы ҭаҳәҳәаны. Ари изықәтәаз адилижанс акыр ианынаскьа, ԥҳәыск лыбжьы азҕаб ллымҳа инҭасит.

– Бымшәан, ҳаргьы бара беиԥш ҳуааун, амала ҳара ауаа ҳԥылукаартә ҳаҟоуп, избанзар, ҳара аҿеиҵакра ҳалшоит, – лҳәеит зыбжьы газ аԥҳәыс.

Азҕаб илҳәаз ԥьашьаны лхы-лҿы аахтны данынаԥш-ааԥш, амаҵқәа рцынхәрас даараза иԥшзаз хҩык арԥарцәеи ҩыџьа азҕабцәа ссирқәеи лыкәшаны итәоуп. Дгәырҵеит. Ԥҳәысыс дызгоз арԥыс хазыназак иакәын, егьырҭ зегьы дрылҷҷааун дыҟан.

Ус иахьнеиша инеит. Пату рыкәҵаны ирԥылеит. Ачара ду руит. Аха азҕаб дзыниақәаз зегьы еидыԥхьазаланы, шәарак лгәы итҳон. Лара хҩык анхәыԥҳацәа лыман. Ианыхәла, ашьҭалара аамҵа анааи, ланхәыԥҳа аиҳабы днеин ус лалхәеит аҵаца:

– Уаха сашьеи бареи уаҵахк аҽы шәышьҭалоит. Сара сбыхәоит акы иеиԥшымкәаны, иҟалозар, биламкьысын нацәалаҵәкьагьы.

– Ибзиоуп, силакьысзом, – лҳәеит аҵацагьы.

Ауха ус ишеит.

Адырҩаены анхәыԥҳа агәыбжьанытә дааин, “сбыхәоит, бхаҵеи бареи уаҵахк аҽы шәахьыҟоу, биламкьысын” лҳәеит.

Уи аухагьы ус ишеит.

Ахԥатәи ауха аан анхәыԥҳа аиҵбы дааин, уигьы лаҳәшьцәа ирҳәаз еиԥш бхаҵа биламкьысын уаха ҳәа лалхәеит.

Аҵаца уи илҳәаазгьы дақәшаҳаҵхеит. Аха ес иҟалалакгьы еилылкаарц лҵаххеит арҭ ланхәыԥҳацәа ирҳәоз змааназ.

Ауха данышьҭала, иҟалалакгьы ҟалап лҳәан, лхаҵа иқәыз ахыза дҩахан длаихәаԥшызар ассир лбеит: иҷапан аҭыԥаҽ, аҷапан ацмыхәрас кылҳарак хызҩоз хҩак ахан. Уи закәытә хҩоу еилылкаарц ианаамылх, ассир лбеит: лхаҵа имгәацәаҽы ақалақь ду ыҟазаарын. Ари лхаҵа имгәаҽы ақалақь зеиуаххы иуҵаху зегьы алан. Ауаагьы ыҟан, афаетонқәеи адилижанскәеи ныҟәон, аҩнқәа гылан. Ари лара ахҩа анаахылх, лхаҵа дахьышьҭаз хәчык даанаҳәы-ааҳәит. Лара уи дҽыхар

ҳәа дшәаны иаразнак имгәа акылаара ахҩа алҭеит. Аха иара игәеиҭеит иҧхәыс иҟалҵаз, имгәа ахҩа ахыхны дышҭаҧшыз.

Адырҩаены ашьыжь дангыла, иаҳәшьцәа рахь дцан ус реиҳәеит:

– Иҟалеит, ишәасымҳәахьази дахәамҧшыр лзычҳауам ҳәа? Егьырҭ сыҳәсақәа ирзычҳауамызт еилырымкаакәа, ари лакәызма изычҳауаз? Илбеит, илдырит, дшәырз, дышәшьы сыҧхәыс, – ҳәа реиҳәеит.

– Сара абнахь дганы дысшьуеит, – лҳәеит иажәа дшаалгазҵәҟьа иаҳәшьа еиҳабы. Егьырҭ аиҳәшьцәагьы ақәшаҳаҭхеит.

Анхәыҧха аиҳабы илҳәаз лажәа налыгзарц лҭаца длыманы абнахь дцеит, аха, иага умҳәан, дрыцҳалшьеит. Аҭацагьы баша-машак лакәмызт. Дымшьыкәа абна агәҭаны дааныжьны, лара аҩныҟа дааит.

– Уи слылгеит, дысшьит, – ҳәа ралҳәеит аҩны дахьааиз лашьагьы, лаҳәшьцәагьы. Илжьеит.

Ани азҕаб абна данылаха, дахьцоз ҳәа акрылдыруазма, дҟьалеит. Деихо, деихо абна дшылаз қыҭак ахь днанагеит. Дахьнанагаз ақыҭаҽы уаа бзиақәак дрыднагалт, дрыцҳашьаны дрыдыркылт. Даргьы уаа қьиақәак ракәын, ари азҕабгьы урҭ дрышьцылан, уаҟа даанхеит, дрылаҵәеит. Лара усгьы иугәамҧхоз лакәмызт. Дук мырҵыкәа аҧа длоут. Илоуз ацкәынгьы иҷапан аҭыпаҽ ахҩа аман, иаб иҟны ишамаз еиҧш.

Ацкәынгьы изҳауан, аамҭагьы цон. Ус зны, ари ацкәын абас жәабаҟа шықәса анихыҵ, иан длыманы дцеит лхаҵеи ланхәыҧхацәеи ахьынхоз ақыҭахь. Уи ақыҭаҽы ауаа данразҵаа, еилылкааит лхаҵа иаҳәшьеиҵбы лҽы дшынхо, ахәыҷқәеи иҧхәыси ҳәа азәгьы дышимам. Ланхәыҧхацәа аиҳабацәа хаз-хазы инхозаарын.

Лара ус лызбеит аҧхьа ланхәыҧхацәа рахь дцаны лхы длырдырырц, урҭ рҽы даанхарц.

– Бара уажәыгь быҧсы ҭоума, бымшәакәан, быҧхамшьазакәан, азәы ихәыҷы дбыманы бааишьоузеи? – лҳәеит ланхәыҧха аиҳабы лҽы дахьнеиз.

Уи ас анылҳәа, иҟалҵоиз, уи дналпырҵын, ланхәыҧха агәыбжьанытә лахь дцеит.

– Ааит, бара ахаас, арахь ибусхәузеи, ари ахәыҷы дызусҭада? – ҳәа аиҳабы леиҧш агәыбжьанытәгьы длыҵаҟьеит.

Ари уажәы лхәыҷгьы ларгьы царҭа рымам, ирфо рымам. Илызбеит ланхәыҧха аиҵбы лахь дцарц, фатә хәчык сыҭ ҳәа длыҳәарц.

– Схәҷи сареи амҩа ҳанхалеит, иаҳфаша ҳабҭондаз, – ҳәа лалҳәеит ланхәыҧха аиҵбы лҽы днеины.

Ари уажәы лҭаца шлакәу лымҳәазеит, анхәыҧхагьы дылзымдырзеит.

– Иауазеи избысҭо, бхәыҷгьы, баргьы аҩныҟа шәааи, ара ишәымфои, – лҳәеит ланхәыҧха.

Инаган илалыртәеит. Афатә аацәырылган, “ари сара акриҽасҵоит, акрисыржәуеит, бара ҭынч акрыфала” лҳәеит.

Ахәыҷы даашьҭылхын, ишәыз ахарҧ дҩахан днаихәаҧшызар, лашьа иҟны еиҧш, ахәыҷы иҷапан аҭыпаҽ ахҩа шамаз лбеит. Иаразнак илдырит лашьа ихәыҷы шиакәыз. Дцаны лашьа даалган ахәыҷы иани иареи илырбеит. Ихәыҷи иҧхәыси шракәыз анеиликаа деигәырҷеит.

Адырҩаены ачара дуззa руит. Ахәыҷы иабгьы иаргьы рымгәаҽ иҟаз ахҩақәа ахырхын уа ақалақьқәа рҽы иҟаз ауаа зегьы ирарҳәеит. Гәырҷьаран, шәаҳәаран, кәашаран уа иҟаз.

Саргьы уи ақалақь сатәын, сызхара сфеит, изжәит, аамҭагьы бзианы исхызгеит. Иаха уа сыҟан, иахьа уахьынтәи сааит.

239. АҲ ИПҬЕИ АМШЫН НЫРЦӘЫНТӘИ УИ ИПҲӘЫСИ

Анкьа зны аҳак дыҟан. Пак диман. Апа ианизҳа, иаб мшын нырцәынтәи апҳәыс дизааигеит. Уи изааигаз баша пҳәысмызт, лыбжа разнын, лыбжа хьын.

Ус ишыҟаз апа дроуит, иан леиҧш, ибжа разынны, ибжа хьны. Ари аҳ ипа рашьк иман. Егьырҭ арашьқәа иреиҧшмызт, быжьра-быжьцәы адгьыл ацаҟа жны убра атра аман, ҷырымзар акы афомызт. Ҽнак аҳ ипа хараза ныҟәара дцеит. Иара уахь дыканаҵ амшын нырцәтәи аҳ ипа даан ипҳәыс дымцарсны дагеит. Ларгьы уахьтәымзи, ианхәыцқәаз аахыс бзиа еибабозар акәхарын. Ари аҳ ипа ирашь аҭра иахьҭакыз иҟалаз анеилнакаа, ахьмызг сгеит ахәан аекыднаҟьо, аешьра иалагеит. Ирҳәоит уи аеанкыднаҟьоз адгьыл хыхь кааметла идыдуан ҳәа.

Убри аены аҳ ипа ныҟәарантә дхынҳәит. Аҩны дааизар, ипҳәыс лахь, ипҳәыс дыҟам, ипа хәыч иакәзар, ипа дыҟам. Анахь, быжьра-быжьцәа адгьыл ацахьынтә бжьы цәгьак иаҳауеит. Иҟаиҵахуаз, ирашь ахьҭакыз даннеи, аеахькыднаҟьоз ахы зегьы ҟәаҟәаны ишыҟаз ибеит.

– Аа, сыҧшәма, ахьмызг сургеит, ахьмызг. Сҭакны уцан, уахьцаз уаанза амшын нырцәтәи аҳ ипа даан упҳәыс дымцарсны дигеит. Агәылацәа упа хәычы дицәырҵәахт. Сыушьыроуп, – ҳәа ианаҳәеит ирашь.

– Аа, закәызеи иуҳәо, ушпасшьуеи, усшьратәы, иухароузеи, – ҳәа ирашь ашьра мап ацәикит. Аха иара иамуит. Ус краамҭа иеиҽыхон.

– Уара сумшьыргьы, схы кыдҟьо мацара сеысшьуеит. Еиҳа еиҵьуп унапала сушьыр. Ацыхәтәан упҳәысгьы дузаауеит, саргьы суцәызуам, – аҳәеит.

Аҳ ипа иҟаиҵара изымдыруа даанхеит, аха ирашь иаҳәаз дақәшаҳаҭымхар дабацоз.

– Санушьлакь, снаганы апшаҳәаҟны сжы сыҩлымҳак ааҧшуа. Слымҳақәа акы иуцәамфарц азы есуаха унеины ихьчала, – аҳәеит арашь.

Аҳ иԥа даалаган ирашь ишаҳәаз еиԥш иҟаиҵеит. Ишьын инаганы аԥшаҳәаҽы ижит алымҳақәа ааԥшуа. Есуаха алымҳақәа рыхьчаразы аԥшаҳәахьы дцон. Ԥшьаха ԥшьымш рзы алымҳақәа шихьчоз ҟәараанк ааит. Аҟәараан ааин арашь алымҳақәа иныкәтәеит. Аҟәараан сшьуеит ҳәа аҳ иԥа ишәакь анакәик, сумшьын, сумшьын ҳәа иааҕьатцәыҕьатцәит. Ишәакь наҟ даннаха, аҟәраан аацәажәан ус аҳәеит:

– Уцаны шә-цәкы шьы, изкуа акәаса ҟатца, уԥҳәыс дахьыҟоу узгоит.

Аҳ иԥа ари аниаҳа, даакәгьыжьаан, цәы-шәкы ишьит, уи зкуаз акәаса ҟаиҵеит. Нас аҟәараан ишаҳәаз еиԥш акәац акәаса иҭатцаны азымҵәыжәоак иахишьит, егьи амҵәыжәоа иара иеахишьит. Аҟәраан дәыкәлеит иԥырны мшын нырцәка. “Ҟыр!” аҳәацыԥхьаза акәац аиҭалар акәын. Ус амшын нырцә ахыкә аҽы анеира агьагымкәа, акәац нҵәеит. Аҟәраан “ҟыр” аҳәан агьамоут, еиҭа “ҟыр” аҳәан агьанамоу, ихынҳәын шьҭахьҟа игьыжьны идәыкәлеит.

Аҳ иԥа иҟаиҵахуаз, даахәыцын, ашырҳәа иԥьыба дынҭасын, иеиҵә жьышә жьыхәҭак аамихын аҟәраан инаҽаиршәит, нас иаргьы иеиҭагьыжьын наҟ иԥрит. Ус еиҭах “ҟыр” аргеит, иаргьы еиҭах егьи иеҵә жьышә жьыхәҭак аамихын инаҽаиршәит. Ус амшын нырцә аҟәараҽы инеит. Аҳ иԥа аҟәраан амҵәыжәоа иеаахихын данылбаапа, иабеит ишьапқәа рхыхь ажьы шрыкәмыз. Иазымдырхуа иҟазма иҟалаз, аеааршәшәан, хәыцк налшәан инкашәеит.

– Абри ахәыц ухәра иахьшьы, – аҳәан, ахәыц иалшәаз инарбеит. Ахәыц аашьҭыхны ихәра ианаҽишь, уи акәхеит, иаразнак иаағьеит егьимыхьзазшәа.

– Абри амоахәасҵа уаныланы уцала, ушцо зыхьк убоит. Убра унеины утәа, уԥҳәыс ԥшза лызбахәгьы убра иуаҳауеит, – аҟәраан абас аҳәан, ашьҭахьҟа иаапырны ицеит.

Аҳ иԥа моахәасҵала мацара дцо, дцо дышнеиуаз, аҟәраан ишаҳәаз еиԥш, зыхьк ибеит. Уа даангылт. Ус даныԥшы, оыцьа азҕабцәа еибароны азыхь ахь рхы рханы ишаауаз илаԥш нарыкәшәеит. Урҭ азыхь ааигәара ианааи, быццакы, сыццакы ҳәа шеибырҳәоз иаҳаит.

– Иҟалазеи, шәзырццакуазеи? – ҳәа дцааит аҳ иԥа.

– Иҟалазеи умбои, ҳаҳ мшын нырцәынтәи ԥҳәыск дааиган, лгәы амца шоура ҭоуп. Убри аҟнытә лгәы азы ыкәаҳҭәалароуп, – ҳәа наиатаркит.

– Иаажәг шәыкәмаанкәа, азы сара ишәзыстоит, – иҳәан, акәмаанкәа неидыркын азы анитоз идмырбазакәа имацәаз ааимҕихын, акәмаанкәа руак иҭаиршәит.

– Аҳа, шьҭа шәыццакы, абааԥсы! – ҳәангьы нареиҳәеит.

Азҕабцәа рыкәмаанкәа аашьҭыхны еибарыоуа ицеит. Аҳ иԥҳәыс азы анлыкәырҭәоз, лгәы амацәаз ыкәшәеит. Убри аамҭазы ларгьы аҭхарцәҳәа дааԥшит. Ари амацәаз анылба, митәык лакәхарын, дпаҳамбарызма

сыздырам, иаразнак иҟалаз лдырит. Ари амацәаз шәыдызгалазеи ҳәа азҕабцәа дразцааит.

– Ари амацәаз азәгьы иҳаимҭеит, иҳадызгалаз ҳәагьы ак ҳаздырам, – рҳәеит азҕабцәа.

– Азыхь аҽы шәахьнеиз азәыр дыҟазма, азәыр дыжәбама? – ҳәа дразцааит.

– Уа хатцак даҳбан, азы таны иҳаиҭеит, – рҳәан азҕабцәа ирбаз рҳәеит.

Нас аҳ иԥҳәыс азҕабцәа дцас ирылҭеит азыхь аҽы ирбаз ахатца азәгьы димырбакәа дааргарацы. Уи илҳәаз нарыгзеит, азәгьы димырбакәа, мазала дылзааргеит. Хатцеи ԥҳәыси анеибаба, уаоы ишимбац игәырҵеит.

– Сара арахь саазгаз уажәы ныҟәара дцаны дыҟоуп. Уи дааназа ҳара ҳцароуп. Абра аԥшаҳәаҽы ауахьад ыкәоуп. Есуаха рашьк иуеит. Уҽылахан уаха убра уцаны иҷаԥшьа. Арашь уаха иуа аарылхны уакәтәаны ушаауа ақәыцьма ухьзоит. Урашь азшьапык уи ақәыцьма иуцәафаргьы, уи ак сара иҽасцоит, – лҳәан, лхатца ауахьад ахьыҟаз ахь ддәыкәлеит ауха. Ари дахьнеиз дшыҷыԥшьоз, ауха ииз арашь ааникылан доакәтәан дшаауаз ақәыцьма ихьзан, ирашь азшьапык ицәафеит. Аха иаанхаз иуулакгьы иаҽеимцакәа дахьааишаз дааит. Ауха иԥҳәыс днатәаны ақәыцьма иафаз ацымхәрас ахьтәы шьапы азыҟалҵан иатцалҵеит арашь. Нас иналган ани дымҵарсны уахь дызгаз ирашь ахьҭакыз иацҭалкит.

– Сцәа иалашәахьеит, ари сымҵарсны арахь саазгаз ныҟәарантәи уаха дауеит, аа, абар, абар дааираны дыҟоуп. Абра унеины уеыцәах. Сара еиҭах еырԥсы ҟасҵоит сыԥсзошәа. Нас ашьжьымҭан асоф уаатцаххны убжьы насыкәырга, нас ҳамоа ҳакәлап, – ҳәа иалхәеит лхатца. Днеин иахьылҳәаз иеиҵәахит.

Ауха, ишылҳәаз еиԥш, ани дымҵарсны дызгаз ныҟәарантәи дааит, аха лара еырԥсы ҟалҵеит.

Ашьжьымҭан аҳ иԥа ирашь атра иааҭиган, доакәтәан, асоф днатцаххын, иԥҳәыс ибжьы налыкәиргеит, ларгьы ашырҳәа доатцкьеит. Асоф аҟынтә дыпан дышлеиуаз, лхатца ирашь ахәда днықәкны, длыҭкьаны дцеит.

Ани дымҵарсны дызгаз иҟалаз зегьы ԥхызла ибан, данҽыха, дабаҟоу иԥҳәыс, дубар даахә, дахьцаша дцахьан.

– Срашь, срашь! – иҳәан, ибжьы наирган, иахьҭакыз даннеи, ирашь изымдырит. Ауха иахьеицҭакыз аҳ иԥа ирашь ашьапқәа ирыдцыҧло мацара ашьапқәа ԥнатцәцәаазаап, ани аҳ иԥа итәы ашьапқәа ҕәҕәамзи, абжа баоола, абжа хьыла иҟатцамзи. Уи амшын нырцәтәи аҳ иԥа, ари аарцәтәи аҳ иҭаца дымҵарсны дызгаз ахьмызҕ иигаз изымчҳазт хызатцәла иеирҭынчит.

Ари аҳ иԥеи иԥҳәыси бжьаха бжьымш амоа икәын. Абжьаха бжьымш руха еибга, изоыда рыоны иааит. Агәылацәа ианраҳа, иреигәырҕьеит. Зыбжа разныз, зыбжа хьыз рхәычы ддырхынҳәит. (Агәылацәа дцәахны дрымамзи).

Ауха иԥҳәыс дыхҭалкит ара аҩны иҳамаз ҳрашь абаҟоу ҳәа, уи ахьҭаку сганы исурбароуп ҳәа.

– Уаха уажәшьҭа ҳазцом, ҳаԥсаҳшьап, нас уаҵәы ианаашалакь ҳаиццап, – ҳәа леиҳәеит.

Лара даҽаапкын илымуит, дҽаҽылшьаауа далагеит снаганы исурбароуп ҳәа. Ианылмуза, днартәаны абас, абас ауп иҟалаз ҳәа ррашь иазиуз зегь акакала илеиҳәеит. Ари иԥҳәыс цәгьа хьаас илкит, аха иҟалҵахуаз.

– Уца, алымҳақәа хьчала, уанықамыз, сара усышьҭаланы амшын нырцәҟа уанцаз аахыс акы иафазаргьы седроу, – лҳәан, лхаҵа ауха ррашь ахьжыз аԥшаҳәахьы длышьҭит. Алымҳақәа хьчо дыштәаз ҟәраанк ааин арашь алымҳа инақәтәеит.

– Сумшьын, сумшьын, иухәаша ак уасҳәоит, – аҳәеит сеихсуеит ҳәа уи ишәакь анақәик.

Здыруада ҵабыргынгьы ари исыхәаша акы санаҳәозар иҳәан, ишәакь наҟ днахеит. Аҟәраан ҩаԥхьа ҿаанатҵит.

– Урашь аԥсы ҭаларц уҭахызар, ақәаб азна ахш агәараҳәа иршны, уҷкәын заҵә зыбжа разну, зыбжа хьыу дҟьантазза дҭаҵаны джәы. Нас урашь абра иахьжу аԥслымз еимырттаны, атәан арашь иақәтәа зехьыныԥьара еицеиԥшны. Нас бырфын хызала иҭаҳәҳәаны иҟаҵа, – аҳәан, иныкәпраан ицеит.

Аҳ иԥа иҷкәын заҵә изы иаҳаз ицәымыҷхеит. Аҩны данааи, иԥҳәыс илахь шеиқәыз анылба, иухьзеи, улахь зеиқәузеи ҳәа дыхҭалкит. Анс, арс ихы нахига-аахигеит, аха ҭаха илымҭазо даналага, иҳәеит иибаз, иаҳаз зегьы.

– Аҟәрааныжә иаҳәо акрадыруама, ихауҵома, унеины ушьҭалан уцә, – ҳәа иалҳәеит лхаҵа леыргызмалны. Лхаҵа дышьҭалан даныцәа, лара дцан ақәаб дузза аалгеит, азна хшыла ирҭәны агәара-гәараҳәа илыршит. Лхәычы дҟьантазза дааилылхын дынҭаҵаны атәан даццо дылжәит. Нас закәытә чҳареи мчреи уи аԥҳәыс илымаз сыздырам, ҭаҳимбарк лакәын акәымзар, илҭахыз лымаҭәахә зегьы аашьҭыхны аԥшаҳәахьы илыманы дцеит. Даннеи, арашь ахьжыз иақәыԥсаз аԥслымз ааимырттааны, атәан еиҟараны иақәылҭәеит, нас бырфын хызала иҭалыҳәҳәеит. Нас дхынҳәны аҩныҟа дааит.

Адырҩаҽны ианааша, угыл, угыл, арашь ахьжу ахь сугароуп ҳәа лхаҵа дыхҭалкит. Еиманы аԥшаҳәаҿы иахьнеиз аԥьашьахә, алакә захьзуцәкьа рбеит. Арашь гылан икьыркьыруа аԥшаҳәа иҩуа иаван. Уи дычча-ччо дыҩуа дашьҭан рԥа заҵә, зыбжа разныз, зыбжа хьыз, урҭ ирхаԥыруа ирхан аҟәрааи.

Аҳ иԥа абас зегь рыла анцәа дизылԥхеит, зегь рыла абас дманшәалахеит.

240. АЕШЬА ЕИҴЦБЕИ ИПҲӘЫС АДАҒЬИ

Хаҵа бзиак дыҟан. Хҩык аԥацәа иман. Пҳәыс даарымгыцызт. Ари ахаҵа акыр иқәрахь днеихьан. Иҭахын иԥсы шҭаз иԥацәа аҳәса аргарц. Ҽнак иааиԥхьан, дадраа, сыԥсы ахьынзаҭоу аҭаацәара шәалалароуп ҳәа реиҳәеит. Даргьы мап рымҳәеит, раб иҳәатәы иакәшаҳаҵхеит.

Усҟан (уи анбатәиу седроу) арԥыс дхысны ахы шнеиуаз зашҭа иҭашәоз аԥҳәызба дааигар акәын. Ари ауаҩ иԥа еиҳабы дхысын, аҳак игәар иҭашәит, нас уи аҳ иԥҳа дааигеит. Агәыбжьанытәгьы дхысын даҽа аҳак игәар иҭашәан, уигьы уи иԥҳа дааигеит. Реиҵба дхысын азаҩа иҭашәеит. Азаҩаҿы аԥҳәызба дабаҟаз, адаҕь акәын иҭатәаз. Иҟаиҵоиз, адаҕь ааигар акәхеит пҳәысс усҟантәи аамҭа злаҟаз ала.

Ари ауаҩ даалаган иԥацәа ачара рзиуит, ачара ду. Ари ашьҭахь аамҭа ԥытҟ цит. Аишьцәа еиҳабацәа рыҳәсақәеи дареи бзиахәха иҟоуп, излоу ауаа шәнеишь-шәааишь ҳәа зарҳәо роуп. Рыҳәсақәеи дареи еицны аизарақәа рахь ицалон, егьиуан. Ани реиҵбы ԥьаргьы дцазомызт, дабацоз идаҕь иманы.

Ҽнак арҭ рҭынха дук ачара иман, иреиҳәан ицон. Аиҳабацәа рыҳәсақәеи дареи реааибырҭан ицеит.

– Сашьцәа рыҳәсақәа рыманы ицоит, сара ишԥазуе? – дааин иԥҳәыс (адаҕь) илеиҳәеит.

– Уара уца, акы уацәыԥхамшьакәа, уаха саргьы снеиуеит, сышнеиуа убап, усырԥхашьом, – лҳәеит.

– Убра са саннеиуа иддуеит, имацәысуеит, аха акы уацәымшәан, егьырҭгьы мшәааит, – ҳәа иаҳәаны длышьҭит.

Ачараҿы иашьцәа аиҳабацәа рыҳәсақәа рыцуп, иара ихала днеит. Цқьа иргәамԥхеит, аха азәгьы акагьы ахимҳәааит. Иладыртәан чара бжа инеихьан еиԥш иаразнак иаадцит, имацәысит. Ачара иахатәаз зегьы аашанхеит, ииаилазызеит.

– Аҳаҳаи акы шәацәымшәан. Уи сара сыдаҕь ауп, – иҳәеит аишьцәа реиҵбы дахьтәаз.

Ларгьы дынкылсит, аха икылсыз дызусҭада? Агәлымҵәах ззырҳәо. Дынцәахшоуп акәымзар, уаҩхша ус дҟаларым лзуҳәаратәа убас дыԥшзоуп.

Иҟалаз уи акәзаарын, даныхәыҷыз лаб дишәихьазаарын, аамҭала ддаҕьны дыҟазаарын. Ҽынла ддаҕьхон, уахынла лыдаҕь цәа аалшәыхны илҵәахуан, ҽынла илхалырԥон. Лаб ишәи ала аамҭала ус дыҟазаарын. Усҟан уаҩ ииҳәоз аныҟалоз акәын.

Днаган лҩызцәа ахьтәаз днадыртәеит. Крыфан игылон еиԥшаан абри азҕаб илыҳәеит дкәашарц. Уи аамҭаз длалаган лызмаҕрак аҟыз ашхәа ҭалҵеит, егьи аҩы ҭалҭәеит. Нас даагылан лызжәҩак анаалҟьа, имшынхан игазго иаакалеит, егьи аныл ҟьа аҟызкәа хыхәхәала иаахылт.

Уи аамҭазы лхаҭа афырҳәа иҿынеихан дцеит лыдаҕь цәа зблоит ҳа. Ибылны даалгон еиҧш ларгьы дыѡны, дишьҭалан днеит. Лхаҭа дызҿыз анылба, илцәымыҕхеит.

– Сыгәнаҳа уқәшәааит, сара саамҭа шьҭа усгьы иааион, – лҳәеит.

Уи нахыс иҷыгәза дуаѡҧсхан дшыҟаз даанхеит. Лхаҭагьы дгәырҕьаҭәа дҟалеит. Иашьцәа реиҧш иаргьы дынхон, дынҭуан.

241. УАЗБЫРИ ИАҲӘШЬЕИ РЛАКӘ

Ҧҳәысеибак дыҟан. Аҧеи аҧҳаи лыман. Лҧа шәарыцара дцалон, лыҧҳа захра дцон. Ҿнак аҧҳәысеиба лҧа аѡны дшыҟаз адауы дааит. Адауи иареи ажәақәа ааимаркын иеисит. Ианеибаргәаа, аҷкәын адауы даашьҭихын, аҭәѡан еиҧш даирсуа, даирсуа адгьыл дыҭеиҭеит. Нас дцан хаҳә дуззак ааиган хыхь инаиқәижьит.

– Сан, абри аҭыҧ аҿы азы ықәҭәала, аҟьамсар ықәҧсала, – ҳәа леиҳәеит аҷкәын иан. Уи нахыс ангьы адауы ихы аҟьымсар ықәлыҧсон, азы ықәылҭәон. Лҧа шәарыцара дышцалац дцалон. Ҿнак зны ари иан адауы иқьыбжьы лаҳаит. Ахаҳә аашьҭылхын данаҭаҧш, адауы ихы анылба, “унан, ара уабаҟаз, уара?” лҳәан, иҵьалшьеит.

– Быҷкәын иоуп ара сыҭазҭаз. Ҧҳәысс бызгоит сыҭыбхыр, – иҳәеит.

Аҧҳәысеиба ахаҳә наҟ днагәҭасын инахлыршәҭын, адауы дааҭылхит. Уи аамҭаз лыҷкәын шәарыцара дыҟан.

– Уажәы избаҟасҭари, быҷкәын дааир сишьуеит, – иҳәеит адауы.

– Нас иҟаҳҭари? – лҳәан, ларгьы дазхәыцуа далагеит.

– Иҟабҭаша абри ауп, аимаа ҭшәаны изахы. Сара быҷкәын данааиуа ашә савагылоит. Данааѡнашылуа аамҭаз атах ҳа ҳаибакып. Са скаижьуашәа аныббалакь, ашырз иҭаҧс, – иҳәан, абас илабжьеигеит адауы ан лыҷкәын иҭархаразы.

Аҷкәын данааи, арҭ изырҳәаз иҟарҭеит. Адауи аҷкәыни анааибархха, адауы даҭахуа далагеит. Усҟан лара днеин лыҷкәын ашырз иҭалыҧсеит.

– Ҳаи, ҳаи! – иҳәеит аҷкәын дкаҳауа даналага. – Сыгәнаҳа бзымгааит, сан, – иҳәеит.

Аҷкәын дкаҳаит. Адауы днеин аҷкәын ихы аахиҭәеит. Убри аамҭазы аҷкәын иаҳәшьа дахьызахуаз ларҕьанапы иахаз лмацәаз аҭәыр-ҭәырҳәа ашьа ѡкылѡрааит.

– Ҳаи, сашьа акы имыхьзааит, – лҳәан иаразнак аѡны дааит. Дыҧшызар, лашьа ирашь ашьашәыраҿы иҿаҳәан, иара ҭаҟа дышьҭан. Даашьҭыхны арашь днақәҭаны длыма ддәықәлеит. Уи ус шыҟалҭоз адауы ианиба, ҳаи ҳәа дѡаҭҟьан длышьҭалеит, аха дылхьымзеит. Лара дыбжьҭәрааны дцахьан.

Ари лара дызнеиуаз акәымкәа, шә-ҟьантаз дук гылан илбеит. Уа дааҭгылан, илшәыз лымаҭәақәа аалшәылхын лашьа инеишәылҭеит, иара имаҭәақәа лара иналшәылҭеит. Ари ашә ду дакәшо, дҭәыуо, дҭәыуо, дакәшо дҭәыуо даналага, аҷараҳәа ашә агәҭы ааиҟәшәеит. Лашьа днаган уа дныбжьалҭеит. Арашь днақәтәан апҟаѡҳәа днаҭҟьеит. (Исхашҭыз, лашьа иабҵьаргьы лыҟәнылҭахьан).

Ус дышнеиуаз акәымкәа, амра ҭыҧҳа лмацәаз кыдҭаны еихсуан арҧарцәа бзиақәа еизаны. Амацәаз агәҭаны иақәзыршәоз амра ҭыҧҳа ҧҳәысс дигон. Ари ларгьы уа днеит.

– Иҟоузеи абра, шәеизаны аҟәҟәаҳәа шәхысоит? – ҳа дразҭааит.

– Амра ҭыҧҳа лмацәаз еихсуеит, агәҭаны иақәзыршәаз иара дитәуп, – рҳәеит.

– Сара сеихсыр ҟалома? – ҳа дразҭааит.

– Акыр узыҟаҭозар уеихс, – рҳәеит.

Иалырдырааауаз дыҧҳәысуп ҳа, хаҭа маҭәала деилаҳәан, лашьа имаҭәақәа лшәылмҭахьази.

Длатәан дхьысын, акыуҳа амацәаз агәҭаны инҭалыршәит.

– Оо, уара, амра ҭыҧҳа дугит, амра ҭыҧҳа дугит, – ҳа рҳәан, зегьы аҟәҟәаҳәа ихьысит.

Ари уажәы амра аҭыҧҳа дирҭан (дхаҭоушәа иаҳҳәалап уажәы), диман иҿынеихеит. Дышнеиуаз иҭарагьх анцәа рҭыҧҳа лмацәаз кыдҭаны ишеихсоз ибеит.

– Иҟоузеи уара? – иҳәан, ибжьы акаѡҳәа инарылаиргеит.

– Иҟоузеи умбо, анцәа рҭыҧҳа лмацәаз кыдҭаны иеихсот. Ҳхьыст, ҳхьыст, аха азәгьы акгьы ҳзақәмыршәеит рҳәеит еизаны иҟаз арҧарцәа.

– Сара схьысыр ҟало? – иҳәеит.

– Ухьыс, изыҟамлои, акыр улшозар, – рҳәеит.

Аҭықьҳәа иарбаны даахьысын, иаразнак амацәаз агәҭаҭәҟьа инҭашәеит.

– Уро! – рҳәан, зегьы рнапы еинырҟьеит. Уаагьы анцәа рҭыҧҳа дирҭан, диманы иҿынеихеит. Уажәы хѡыкны иҟоуп: иара, амра аҭыҧҳа, анцәа рҭыҧҳа. Арҭ уажәы ахѡыкгьы еицны изнеиуаз амза ҭыҧҳа лмацәаз кыдҭаны еихсон ирбеит.

– Арсҟаѡык шәеизаны иҟашәҭозеи? – иҳәан дразҭааит.

– Мызкы аахыс абри ҳаҿуп, ҳамыхәеит, амза ҭыҧҳа лмацәаз агәҭа иҭазыршәуа дитәуп, – рҳәеит.

– Сара схьысып ижәуазар, – иҳәан, азин ирҭан, дхьысын, амацәаз агәҭаҭәҟьа иақәиршәеит.

– Аа, уара дутәуп, уара дутәуп, – рҳәан, амза ҭыҧҳагьы даашьҭкәыцәааны дима иҿыѡеихеит.

Арҭ аҭыԥхацәа ахԥыкгьы иманы дцо, дцо, еицырхашьшьы рыԥшьԥыкгьы изнеиуаз, ус лхәеит аиаҳәшьа. (Арҭ аҭыԥхацәа дхаҵоу ҧьыршьоит, иалырдырааyеи, ахаҵа маҭәа, лашьа имаҭәа лшәуп):

– Сара шәаԥхьаҟа сцалоит, шәара сышьҭа шәхыланы шәцала, – лхәеит.

Лрашь днақәтәан, драԥоууа дцеит. Ашә ҵлаҽы даннеи, дакәшо, дакәшо, дакәшо, дҵәуо, дакәшо, дҵәуо, ашә ачараҳа иааиҟәшәеит. Аҟыԥха лашьа имаҭәақәа аалшәылхын иара инеишәцаны, иара ишәыз лара лымаҭәақәа аалышәцаны абасгьы налхәеит: “Сара сжьаха снытапҟа сцааит” ҳәа. Ишылхәаз иагьыҟалеит – джьаха абна днылалеит.

Анҭ аҭыԥхацәа ахԥыкгьы лышьҭа ихыланы изааиуаз аԥсы инеихагылт. Иҟалазеи, ҳзықәшәазеи рхәан инеидашшылеит.

– Сара иԥсы ҭасҵоит! – лхәеит анцәа рҭыԥха.

– Бара уи былшозар, сара ицәеи ижьи иԥсы анҭаз изыҟаз еиԥш иҟасҵоит, – лхәеит амра ҭыԥха.

– Шәара ус аншәылша, сара ԥкырсҭа имазамкәа, шәахсҭак инымкәа дҟасҵоит, – лхәеит амза ҭыԥха.

Арҭ зегьы ирылшоз аныҟарҵа, ачкәын иԥсы ҭалан даақәтәеит. Ҳаи, арсҟаамҭа сызбацәах ҳа. Ахьышәҭ ҳа дԥагылеит. Дларыхәаԥшызар, хԥык азҕабцәа, азә дубар, азә духашҭуеит. Нас иаҳәшьа ҧьара ак зыҟалҵаз идырит. Шәаала иҳәан, арҭ азҕабцәа иманы аԥныҟа иҽынеихеит.

Аԥны дахьнеиз иани адауи игәыргьаҵәа рыԥны иԥноуп. Иаразнак адауы дыԥхарсны дааизытҟьан, дааникылан, аҵәԥан еиԥш днаирсит адгьыл аҽы.

– Сан сан лоуп, иагьа ҟалҵаргьы, ан лҳақ апа изыбзиазааит, – иҳәеит, уаҳа иан длыламкьыскәа.

Ари уажәы иара дзызхәыцуаз иаҳәшьа лакәын. Уаха дыцәомызт, уаҵәы дтәомызт.

– Иухьзеи, улахь еиқәуп? – ҳа иазҵаауан, аха акгьы ус баша иҳәалон.

Ус-енак, сара шәысцәымшәан, шәарыцара сцоит ҳа нараҳәаны, ирашь днақәтәан дцеит. Дцо, дцо дышнеиуаз хәы-ԥшзак аҽы днеит. Ахәыҷқәа рацәаԥны еизаны ампыл иасуан. Ус дшыԥшуаз, ҷкәынак ампыл аарымхны дыԥоит.

– Уазбыр ишьамхы сшьамхуп, игәы сгәуп, – иҳәоит ачкәын хәыҷы ампыл иманы дахьнеиуа.

Ачкәын ииҳәоз ари иаииаҳа, иџьеишьеит, аумашәа ибеит. Уазбыр захьзу иара иоуп. (Уазбыр шихьзу уажәрааназа исымҳәацызт). Ачкәын иқәҽытны дааиԥхьан диазҵааит уара иуазҳәада абри еиԥш, насгьы дарбану Уазбыр ҳәа зыхьз уҳәо, илудырааyазеи ҳәа.

– Сан абас ҳәала ҳәа салхәеит, еицлабрак аныҟоу, усҟан уаԥы дузиааиуам ҳа.

Ахәыҷы ас аниҳәа, Уазбыр гәԥарас икит абри иан саҳәшьа лакәзар ҟалап ҳа.

– Уцаны гәыгәым хәыҷык азна азы сзаага, азыша сакит, – иҳәеит Уазбыр.

Ачкәын афырҳәа иҽынеихан агәыгәым азна азы изааигеит. Уазбыр имацәаз инапы иаахихын агәыгәым инҭаиршәит, “абри уан илызга” ҳа ахәыҷы инаиаҳәаны. Ачкәын агәыгәым наганы иан инлиҵеит. Ан агәыгәым ахы анылалырха, ачараҳәа амацәаз лкашәеит. Амацәаз анылба, арҵәааҳәа дыҳәҳәеит, лашьа имацәаз аулзымдырхоз.

– Дабаҟоу, дабаҟоу ари узҭаз? Ари сашьа имацәаз ауп, – ҳа аҕьаҵәыҕьаҵәра далагеит.

Ачкәын дыԥны дцан, ианшьа аԥныҟа дааигеит. Лашьа данылба, диеигәырҕьан, арҵәааҳәа дыҳәҳәан дааилаҳәаны дылкит. Ус лхаҵагьы дыҟамызт, дааит. Арҭ зегьы аашьҭибахын, еиманы Уазбыр иахь иааит. Иахьааиз ачара ду руит. Кәашарахеит, шәаҳәарахеит, мчыбжьык инеиужьны чаран. Аха ан аҭакәажә дгәырҕьомызт, адауы дыгәхьааганы дыкахәыцуа дтәан, лыԥхаи лыҷкәыни реигәырҕьара ацынхәрас.

242. ХԤЫК АИШЬЦӘА

Хаҵа ҕәҕәак дыҟан. Убысҟак дыҕәҕәан, адауцәагьы ицәшәон. Дҭаацәаран, ԥыцьа аԥацәа иман. Иқәра ифахьан. Аҵыхәтәан дычмазаԥхеит. Иаҧьал аан аԥсра даналага, иԥацәа аԥыцьагь даарыԥхьеит иуасиаҭ реиҳәарц.

– Дад, сԥацәа, сыҟанаҵ хар сымамызт, ԥыҵԥык сыцәшәауан, ԥыҵԥыкгьы бзиа сырбон, аха уажәшьҭа сыԥсуеит, сара сышьҭахь шәхы шәмырԥхашьан. Шәгәышәеаныз, саҕацәа зегьы иреицәоу адауцәа роуп, сыԥсит ҳәа раҳар, шәеимҵәаразы иаашт. Ишәымбакәа шәырахә, шәышәахә ахырцар, шәрышьҭал. Аимҵәацәа агаҟа рхы рханы ицар, шәырцәымшәакәа шәрышьҭал. Ус акәымкәа ашьхаҟа ицозар, шәышьҭахьҟа шәгьыжьы. Шәрышьҭалар, шәманшәалахом, шәзыриааиуам, – иҳәеит.

Абри иуасиаҭгьы ааиҳәеит ари ауаԥ иԥсы ааихшәеит.

Аишьцәа иҟарҵоиз, раб дырҵәуеит, дырԥьабеит, ианаамҭаз, ишиқәнагаз дыржит. Аамҭа ҧытк цеит. Ҽнак аишьцәа ааицәажәан, агәырԥа ҳеаҳҭазаргьы акгьы иҳахәом, уи аҵкыс ҳцаны ҳарахә, ҳашәахә ҳнархылаԥшып рҳәан, руахьад ахьыҟаз ианнеи, уаҵәы иубар иаахә, иахырцахьан аимҵәацәа. Аишьцәа иаразнак ҏеаибырҭан, аимҵәацәа ирышьҭалт. Арҭ аишьцәа ауахьад рышьҭа ихылан ишнеиуаз, ашьхаҟа

рымҩа шхаз рбеит. Иагьааргәалашәеит раб иуасиаҭ иалаҭан ииҳәахьаз: “Аимҭәацәа рышьҭа ашьхаҟа игазар, шәрышьҭалар, шәманшәалахом”.

Раб иуасиаҭ ажәа ргәалашәеит, аха даргьы ҕәҕәақәак ракәын, рышьҭахьҟа агьыжьра рҭахымхеит.

– Ҳаб азәы заҭәык иакәын иҟаз, аха жәлари дауи ицәшәон. Ҳара ҩыҷьа ҳаҟоуп, ҳаб ирахә ҳазмыргьыжьыр ҳшыбзаз ҳаҧсит, ҳгәылацәагьы ҳдырцәажәом, иаҳҳыччоит, – рҳәан, рырахә дыргьыжьырц амҩа иқәлеит. Даара акыр иныҟәеит, бнеи, зи, шьхеи акыр ирхысит. Ус ишнеиуаз, дәыҧшзак аҿы икылсит. Аишьцәа ааицәажәан, иааиқәышаҳаҭны, рыҿқәа аурышьҭит рыҧсы ддыршьарц. Нас даргьы рыҧсыршьарц ркәадырқәа рхы инаҭаҭаны адәы агәҭа игылаз аҭла инамҭаиеит. Ауха уа ирхыргеит. Адырҩаены ашьыжь иааҧшит иуаамкәа, имаамынқәаны, иахьцо-иахьааауа рзымдыруа абна инылалеит.

Арҭ маамынханы абна ишылаз акыр шықәса ҭит. Ран дырзыҧшит, дгәырҟәҟәо лыҩны дыҩнатәоуп. Лыҷкәынцәа хнымҳәит. Лхалазаҭәык дҷьабо аҩны дааҩнахеит. Аҧҳәыс лыҷкәынцәа дшырзыҧшыз, лхаҭа даныҧсуаз лцәа иалашәаны иҟаз ҧа длоуит. Аҷкәын илоуз уахи ҽни изҳауан, шықәсык наигзаанзагьы ишизҳара изҳаит. Дара ахьынхоз мҽышала арҧарцәа еизаны аркьыл иасуан. Ҽнак аҷкәын ампыл иахьасуа ҳцароуп ҳәа иан дыхҭеикит. Ан илҭахымхеит, аха аҷкәын иҽаҿишьааауа даналага, длыманы дцеит. Арҧарцәа еибаркараны ахәмарра ишаҿыз арҭ аннеи, аҷкәын изымчҳакәа иаргьы ахәмарра далагеит. Ладеи ҩадеи иҩуаз зегьы дрыхьзаны, ампыл зкыз иаарымҧааны иара имбахь игон. Амрагьы бзиа инзаалеит, насгьы ари аҷкәын имыхәошәа анырба игәааит.

– Ааит, уара абаа, ухаҭазар, уашьцәа изыз умҧшаауази, – ҳәагьы наиаеҧнырҳәеит.

Аҷкәын даара ихьааигеит иаҳаз, аха рылаҿимҭзакәа аҩны дааит. Ауха егьимҳәеит. Адырҩаены ашьыжь дангыла, иан длыҳәеит аилаҷь сызу ҳәа. Иангьы дгәырҕьаҭәа аилаҷь ааизылун иҧхаҭәыҧхаҭәуа аишәа инанылҭеит.

– Сан, сара сыбҭахызар, бааи, ҳаидтәаланы акреицаҳфап, – иҳәеит аҷкәын.

Иангьы ииҳәаз дахымҧакәа днеины днаидтәалеит. Аилаҷь лфарц лнапы аилаҷь ианалалкуаз илыдтәалаз лыҷкәын лнапы аилаҷь иналаиршьшьит. Ан рыцҳагьы дааҕьаҭәыҕьаҭәит сзыхурҟьозеи, сзубылуазеи ҳәа. Лажәа аҳәаха ламразакәа иналаҭеикит:

– Сан, аишьцәа шсымазгьы саҳаит, рҭоурых сзеиҭабҳәароуп, – ҳәа.

Ан илцәымыҕхеит, аха ҧсыхәа анлимҭаза, ахы инаркны дналагеит.

– Уан рыцҳа, ҩыҷьа аишьцәа уман, раб иуасиаҭ нарыгзарц мҩа харак ахь ицан изыхнымҳәит, иҭахазар акәхап, – лҳәеит ан аарлаҳәа.

– Сан, сашьцәа срышьҭалоит, сымҩаныфа сзырхиа, имҧшаакәангьы сшыхнымҳәуа бдыруазааит, – иҳәеит аҷкәын.

Иан рыцҳа ихьаалгеит, аха дымцар шимуаз лдыруан аҟнытә имҩаныфа лырхиеит. Адырҩаены иҽеибыҭаны, иабҷьар, иара иҽеиқәыршәаны ашҭа дынҭыҭит. Даара акыр дныҟәеит. Ус дышнеиуаз, дә-ҳәыҧшк аҿы дкылсит. Амҩа иарааҧсахьаз арҧыс абра иҧсишьарц избеит. Ус аҽы аушьҭны, иҧсишьарц аҭла амҭа данааи, акәадыр баҩқәеи ашәақь баҩқәеи еиҧхьытта ишкаҧсаз ибеит. Иаразнак ицәа иналашәеит абра ак шыҟаз. Насгьы избеит абра иҟалаз еиликаанза ҧхьаҟа дымцарц.

Ауха уа ихигеит. Адырҩаены имлашьуа иҟаз арҧыс абна днылалт снашәа-аашәаны шәарахк шьны исфап ҳәа. Дук хара дымцакәа бҕаб заманак ибан, аҭықь ҳәа дааихсын ишьит. Иманы иҭыҧ аҿы дааин еиҿыххаа ижәит, ифеит, ицәынхаз ажьыхәҭақәа шазаз шәымкьаҭк ҟаҭаны иныҟәиҭеит. Иара иҭагь дшәарыцарц дныҭыҭит. Ашәарах маҷымкәа инырҭәаны дқьыҧаха дахьааиз, ашәымкьаҭ иқәиҭахьаз акәац имбеит, аха иахиҳәаара изымдырит.

Адырҩаены ус ихьит. Нас даалаган ашәымкьаҭ шәарах жьыла ирҭәны, иара наскьа дтәеит дахаҩо, икәац зго ибарц. Дшыҧшуаз ҩмаамынк аакылсит. Аҩмаамынкгьы ишиашаз ашәымкьаҭ иныҟәлан акәац шазаз афара иалагеит. Арҭ аниба, ихы дмырбакәа ашырҳәа дынкылсны аҩбагьы кны, ишьаҳаны инаган аҭла амҭан инаиртәеит. Дахьрыхәаҧшыз аҩыҷьагьы ишуааҧсыз ибеит, аха изцәажәомызт. Такә аҷьабаа рыдибалт, ацәажәашьагьы дирҭеит, иагьуааитәит. Иаргьы убысҟак ихы ргәаирҧхеит, иашьасгьы дҟарҭеит.

– Аиашьара ҳзеилазар, абра шәысзыҧшы, ус ҕәҕәак снапы иануп, инагзаны саауеит, – иҳәан, иаб иаҕацәа иҧшаарц амҩа дықәлеит. Дышнеиуаз дук мырҭыкәа адауцәа рхан днадгылт.

– Са соуп иааины иҟоу, саб иқьамҭа еимызҭәаз, шәхаҭазар шәааи ара, иахьоуп ахаҭара анаҭаху, – иҳәеит ибжьы рыҕәҕәаны.

Ус иааҭәырҭит хҩык адауцәа, аишьцәа, аҷкәын дҭадырхарц, аха аҷкәын игәы мыҭрыскәа адауцәа зегь нирҭәеит. Нас игәы рҭынчны ахан ахь днеит. Адауцәа рмал-ршьал зегь еизигеит. Насгьы адауцәа раҳәшьцәа хҩык ыҟан, урҭ рыхҩыкгьы иманы, иаб ирахәи адоуцәа ртәи неидцаланы амҩа дықәлеит. Деиқәхаҧс дҩычаны, ирахә-ишәахә иаҧцаны, иаб иуасиаҭ нагзаны, иашьцәа ахьизыҧшыз дааит.

– Сашьцәа! Саб иуасиаҭ нагзаны сааит, хҩык аҭыҧҳаҭәагьы аазгеит. Еиҳаб еиҭбыла ҳаибадырны иаҳшап, – иҳәан, аиҳабацәа азҕабцәа иашьцәа ирзиҳәеит, аиҭбы иара изы дааникылт.

Аишьцәа даара ирцәымыҕхеит рашьеиҭбы илиршаз. Шьҭахьҟа иахьнеиуагьы ишарҧхашьоз рбеит. Убри аҟнытә ирызбеит рашьа еиҭбы дҭадырхарц, насгьы ахаҭара иҟаиҭаз дара иҟарҭазшәа рҳәарц. Ирзбаз нарыгзарц иааҧса икараха иҟаз рашьеиҭбы дахьықәиаз инеихагылт. Насгьы дара рабҷьар ҭымхыкәа иара иҟәныз иаҳәачаҧа ааҭҧааны

иахьарнахыс ухы узамыхәо, урыцҳахәха адунеи уқәзааит рҳәан, ишьапқәа аҩбагьы хырыцәцәеит.

– Ҳаи, сашьцәа, абас сшәықәгәыгуамызт, сзыхшәырҟьазеи, – ҳәа дааҕьатцәы-ҕьатцәит арҧыс. Иашьцәа игәхьаагьы мкыкәа, рыҳәсеи рҭацеи рыма, рырахә-рышәахә раҧца рҿаархан, раб иашҭа инҭалт.

– Ҳаб иуасиаҭ наҳагзеит, – ҳәа игәырҕьо, иччо.

Ран илгәампҳеит рцашьеи раашьеи зеиҧшрахаз, даарагьы игәнылгеит лыҷкәын аиҵбы дахьынхаз. Аишьцәа гәырҕьо, иччо раб иашҭа ианҭатәаз рашьеиҵбы зхы иамыхәо иаанрыжьыз дымлаго имҳараҿы дтәан. Ҩнак ишьапқәа хыцәцәаны, ихы дамыхәо, дымлаго аҭып аҿы дыштәаз, иҩнапыкгьы хыцәцәаны уаҩы заманак ари иҭып даатцалеит.

– Уанаҵьалбеит усзаазгазеи, ауаҩыдаразы сгәаҟуан, сашьцәа абас сразҟыдатәны иқәцны ицеит. Иахьарнахыс иашьас усымазааит, – иҳәан, иашьас дҟаиҵеит.

Уажәышьҭа арҭ ашьапхцәеи анапхцәеи анеиқәшәа, еишьцәас ианҟеибаҵа, рхы ныҟәыргартә иҟалеит. Шьапы змамыз напыда ихәда дыкәыртәаны шәарыцара ицон, ашәарах шьны ииаргон. Ус иҟан.

Ҩнак шьапыдеи напыдеи рҭып аҿы иштәаз абна рҵысуа дәеазә дшааууаз рбеит. Иааиуаз длашәын, азәгьы дибомызт аҟнытә уа зыбжьы саҳауа шәарбану ҳәа ҿааиҭит.

– Уҳашьаз, уааи арахь, – ҳәа аҭакгьы ирҭеит.

Арҭ ахҩык – ашьапыда, анапыда, алашә – еишьцәас иҟаибаҵеит. Зегь ааидтәалан ус рызбеит: есышьыжь ҩыџьа шәарыцара ицаларц, азәы аҭып аҿы даангыланы рхәы ирхиарц. Адырҩаены алашә аҭып аҿы дныжьны, шьапыда напыда ихәда днықәтәан шәарыцара ицеит. Иахьцаз ашәарах шьны, иқьыпаха аҭып аҿы иахьааиз рхәы шырхиамыз рбеит. Ирцәымыгхеит, аха рашьа алашә ддыргәаар рҭахымхеит, ус ирычҳаит. Адырҩаены ианааша, напыда аҭып аҿы дааныжьны шьапыда ихәда днықәтәан шәарыцара ицеит. Ашәарах маҷымкәа ишьны ирыманы ианааи, рхәы ҳәа акгьы рымбеит, аха иҟарҵоиз, напыда ддыргәаар рҭахымхазт, аухагьы ус ирычҳаит. Адырҩаены шьапыда аҭып аҿы дааныжьны, алашәи напыдеи еиманы шәарыцара ицеит. Иҩызцәа ааныа ҳәа шьапыда дышзахәоз рхәы архиара далагеит. Ус аҭып акәакьқәа руак аҿы адгьыл ааимыҩорын ҭакәажәык даатцыҩорит, аха афакь илҷыцуа мацара уқәнаргылом.

– Схәы шәырхиахьома? – лҳәан, шьапыда иҩызцәа рхәы ҳәа дызҿыз ахь деихеит. Шьапыда изымчҳаит дахьгылаз, иаҳәа ҭпаа атакәажә дааи даалзыцкьеит. Аҭакәажә лҷы маҭык аатыцын ацкәын иахь аҿыланахеит. Ацкәын иаҳәа рыхха амаҭ ахы дласын ихицәеит. Ахы ихцәаз аҭыпан аҿыц ахагылеит. Уигьы хицәеит, аха уи аҭыпангьы аҿыц ахагылеит. Нас дамыхәошәа аниба, амаҭ ахы аахцәаны иаразнак ахәшҧырҵы

нақәиҧсеит. Уи акәхеит, амаҭ уа ишьит. Аҭакәажә лымч уи акәын. Амаҭ анишь, аҭакәажә лымчгьы налылзааит.

– Абыржәыцәкьа сашьцәеи сареи анкьа ҳшыҟаз ҳҟаҵа, бара боуп сашьцәагьы сыуаажәларгьы уаазымтәыз, – иҳәан ацкәын аҭакәажә лыхәдацәа днамцасит. Аҭакәажә илулакгьы лькеимылпаан абнахь дыҩоит, аха ацкәын даалыхьзан даанкыланы маха-маха ҳәызбала дааихихит, лажәа ахьлыҷраз иҧшаарц. Аха акгьы изымпшааит. Уи аамҭазы даныпшы, лнацәкьыс хәыч ихицәаз икәапҵ-кәапуа ишнеиуаз ибеит. Арҧыс уи лнацәкьыс хәыҷы днашьҭалан икны иаашьҭиҧаан, ирҟьеит, иагьаагәылихит аҭакәажә лыпсы.

– Абааҧсы, сумшьын, иаауҭаху зегь ҟасцоит, – аҳәеит аҭакәажә лыпсы арҧыс инапы иахьаныз.

– Иахьа исыцу сашьцәа анкьа ишыҟаз иҟаҵа. Сара иббогьы сшьапқәа сымазам, урҭгьы сыҵ, – иҳәеит ацкәын.

Уи акәхеит – арҧарцәа рыхҩыкгьы анкьа ишыҟаз иҟалеит, шьапыда ишьапқәа иоут, напыда инапқәа иоут, алашә иблақәа иоут.

Шьапыда еишьцәас иҟаиҵаз арҧарцәа има амҩа дыкәлеит иан лахь дцарц. Аха дышиашаз аҩныка дмааикәа игәылара инхоз аҳак иҿы дымҩахыҵит арҭ иашьцәа иманы. Икапха-каҷҭо ашҭа иҭалаз арҧарцәа аҳ ианиба, иааџьеишьеит.

– Шәысзаазгазеи? – ҳәа данразцаа, ус рҳәеит:

– Ҳуҳәоит иахьа иалыршаны ахаҵа ҕәгәа иҧсхьоу иашҭаҿы аизара ҳзыҟаҵа, – ҳәа.

Арҭ арҧарцәа ирҳәаз дахымпакәа аизара ҟаиҵеит. Зегь анеиза, арҧарцәа рыхҩык аизара ахьыҟаз ашҭа иааҭалеит. Ацкәын данынапшы ибеит иашьцәа гәакьацәа рыҳәсеи дареи астол агәҭаны ишахатәаз. Иара ихьыз ала иҟаз адауцәа раҳәшьеиҵыб ланхәеи лареи ашәы рхьыссы асоф иқәгылан, иеизаз ауаа ирылапшуа. Иеизашаз анеиза, ари арҧыс асоф днықәгылан ихыи, иҵыхәеи, дзыниаз-дзынпази, ҩыџьа арҧарцәа (напыдеи алашәи) ешьцәас ишыҟаиҵази зегь иҳәеит. Иашьцәа агәакьацәа рхы ахьыргара рмоуа иаақәхеит.

243. АҧҲӘЫСЕИБА ЛХӘЫҶҚӘЕИ АГЫЗМАЛИ

Дыҟан пҳәысеибак, хҩык ахәычҷқәа лыман: ҩыџьа азҕабцәеи ҷкәынаки. Ҩнак ахәычқәа фархьк аажәга ҳәа ран абнахь илышьҭит. Ицан, абнаҿы афархь шырҟәшәоз амҩа рцәызын, иҟьалеит. Еимдеит, еимдеит, аха излааууаз амҩа рзымпшааит. Амҩа анырзымпшаа ахәычқәа ус рызбеит, абри аҵла ххалап, уантәи алҩаҵә ахьҩеиуа аабозар, уи аганахь ҳцап ҳәа. Аҵла иқәлан иҧшит. Ишыпшуаз, џьара алҩа шҩеиуаз рбеит. Аҵла

иҩалбаан идәыҟәлеит алҩоа ахьырбаз аганахь. Ишнеиуаз агызмал лыҩоны инанагеит.

Агызмал ахәыҷқәа анылба, дгәырҕьаҵәа, дрыцәнымхошәа илыдылкылт. Акры рҽалҵеит, акры длыржәит. Ларгьы ҩыцьа ахәыҷқәа лыман. Ахәыҷқәа акранырфа, егьи ишьҭалҵеит. Аҧкәын иаҳәшьцәа хәыҷқәа ыцәеит, аха иара дыцәом. Агызмал дгәырҕьаҵәа дыҟоуп арҭ ахәыҷқәа аныцәалакь исфоит ҳәа. Аха лара ишылҳәаз иҟамлеит.

Ари аҧкәын дмыцәеит. Ари агызмал игәалҭан, днеин узмыцәозеи ҳәа диазҵааит.

– Сара уажәааны сан ақашь ҟаҵаны исҽалҵон, – иҳәеит иара.

Агызмал ақашь ҟаҵаны иҽалҵеит, аха деиҭамыцәеит. Лара днеин деиҭаиазҵааит узмыцәозеи ҳәа.

– Сара уажәааны сан азәгьы азы зҭимгац аҵеиь аҟынтәи азыхь сзаалгон, – иҳәеит.

Дыцәозар збап лҳәан, агызмал дцан азәгьы азы зҭимгац аҵеиь азыхь ҭганы иаалгеит. Ижәит, аха деиҭамыцәеит. Агызмал наҟ данца (азаагара), аҧкәын хәыҷы иаҳәшьцәа агызмал лхәыҷқәа риарҭаҿ ишьҭеиҵеит, дара иаҳәшьцәа рҭыпаҿ ишьҭеиҵеит. Нас иаргьы ихыза ихы иакәҵаны дыцәазшәа ҟаиҵеит.

Агызмал аҧкәын дыцәазшәа анылба, уажәшьҭа исфап лҳәан днеит. Анҭ ахәыҷқәа рҭыпан лара лтәқәа шьҭан. Егьырҭ ракәыз ҷьылшьан лара лхәыҷқәа лфеит. Ашара ианалага, иаҳәшьцәа аашьҭихын дгыланы дцеит иара.

Ишцоз, ишцоз хпаны иеихагылаз ҩонык инадгылт. Ари аҩоны апап иҩоны акәын. Апап иҵаацәа арҭ ахәыҷқәа анырба, шәабаҟаз, шәабаанагеи ҳәа ираздаааит. Аҧкәын даацәажәан ус иҳәеит:

– Ҳара афархь ҟәшәараҳәа абнахь ҳцеит. Афархь шаҳаҟәшәоз ҳҟьалеит. Ҳшеимдоз агызмал лыҩоны ҳақәшәеит, иаха убра ҳаҟан.

– Шәахьыҟаз ижәбазеи, илымаз агызмал? – ҳәа апап иҵаацәа арҭ ахәыҷқәа ираздаааит.

– Агызмал ачуан лыман, – иҳәеит аҧкәын.

– Уцаны иааугароуп, – ҳәа апап иҵаацәа аҧкәын идырҵеит.

Аҧкәын дцан агызмал лычуан ҕьычны ацҳаҿ дшааиуаз дылбеит. Дыҩоны дишьҭалеит , аха дзихьымзеит. Аҧкәын ачуан иманы дааит.

– Уаҳа илымаиз? – ҳәа еиҭаиазҵааит.

– Ажә лыман, – иҳәеит.

– Уаҳа илымаиз? – рҳәеит.

– Лара дыҟоуп, – иҳәеит.

– Уцаны лара лхаҵа даага, – ҳәа идырҵеит.

Дцан акәыцҳа дҭаҵаны дааигеит агызмал. Аҧкәын иаҳәшьцәа сакьк-сакьк ахәа рыҭаны аҵла ахыцәқәан иқәиртәеит. Иаргьы сакьк азна ахәа иманы дхалан днықәтәеит. Апап иҵаацәа акәыцҳа ахы анаахдыртла, “ҳап! ҳап!” лҳәан апап иҵаацәа зегьы лфеит. Ахәыҷқәагьы сфап ҳәа лхы данааҩаха, рсакьқәа рхы аапдыртлан, рхы ларханы ахәа ҩалҿарҧсеит. Агызмал лылақәа ахәа анхыҧсала, иара уаҵәҟьа лыҧсы аалхыҵит. Ахәыҷқәа ахҩыкгьы апап иҩонаҿы илеин анхара иалагеит. Аиҵбы актәи аихагылаҿы, агәыбжьанытә аҩбатәи аихагылаҿы, аиҳабы (аҷкәын) ахпатәи аихагылаҿы. Рангьы уа дааргеит. Абас ала апҳәысеиба лхәыҷқәа анасыҧ рхы иазырҧшааит.

244. КӘАМА-ҶАМА

Иҟан лыгажәыки ҭакәажәыки. Ҽнак сасык дырҭааит. Асас изы аҭакәажә акәты лшьит. Акәты ахьылрыцқьоз аҵәынҵәлаҕь ааҕрылхит. Аҵәынҵәлаҕь ҩаҵқьан аҭакәажәгьы дафеит, алыгажәгьы дафеит, асасгьы дафеит. Аҩоны индәылқьан ишнеиуаз азә дапылеит.

– Аҭакәажәгьы кәама-ҷама, алыгажәгьы кәама-ҷама, асасгьы кәама-ҷама, уаргьы кәама-ҷама, – аҳәан, уигьы дафеит. Ишцоз даеа хҩык ауаа апылеит.

– Алыгажәгьы кәама-ҷама, аҭакәажәгьы кәама-ҷама, асасгьы кәама-ҷама, азә иааиуазгьы кәама-ҷама, шәара ахҩыкгьы кәама-ҷама, – аҳәан, урҭгьы афеит.

Ишцоз даеа хҩык апылеит.

– Аҭакәажәгьы кәама-ҷама, алыгажәгьы кәама-ҷама, асасгьы кәама-ҷама, азә иааиуазгьы кәама-ҷама, хҩык иааиуазгьы кәама-ҷама, шәара ахәҩыкгьы кәама-ҷама, – аҳәан, урҭгьы афеит.

Ишнеиуаз арашәара иаҿыз азәы инаидгылеит.

– Уаргьы кәама-ҷама! – анаҳәоз аамҭазы, “хәыҷык сыгуп, абаапсы сырашәатә, иаасараза абри салгаанза уаатәа, упсы ааиҭак”, – иҳәеит арашәаҩ. Анс данаҳәа, дгьаҵәыгьаҵәуа, аҵәынҵәалаҕь натәеит. Дабасыцәцо агәахәзар акәхап. Драшәо дышнеиуаз арашәаҩ иҽага ахы рыхха аҵәынҵәалаҕь ахы иананиҟьа, иҧыххаа инышьҭеиҵеит, иафахьаз зегьы нҭыбгьыжәааит.

245. АҬАХМАДЕИ АҴЫС ҶЬАШЬАХӘАТӘИ

Иҟан лыгажәыки ҭакәажәыки. Хшара дрымазамызт, рхала иҟан. Ҽнак алыгажә адгьыл хҿара дцеит. Иаарыкәыршан бнаран, ҷьара дгьыл хәыҷык сзыхтыр, аҧш касыҧсарын, иаасрыхрын ҳәа игәы иаанагеит.

Мышкы хәлаанза даҽын, ҩнаргә ҭыҧк аҟара хиҽеит. Ахәылҧаз дааҧса, дкараха аҩныҟа дааит. Иҭакәажә акриҽалҭан дышьҭалҭеит.

Адырҩаены ашьыжь дҩалаган, мҩаныфа хәыҷык ааиқәыршәаны иҭакәажә инаилҭан, деиҭацеит дгьыл хтра. Даннеи, десҭынк аҟара адгьыл рыцқьаны аҵьашьахә ибеит. Иҵьеишьеит, илакәишьеит, анахь ҽиҭит, арахь ҽиҭит, аха азәгьы димбеит. “Сышрыцҳаз, сышгәаҟыз ибеит, иаҳҳылаҧшхәу дсыцхрааит” ҳәа игәы иаанагеит.

Ахәылҧаз иҩны даннеи, иибаз иҭакәажә илеиҳәеит.

Аамҭа ҧыҭк бжьыст. Ус ишыҟаз абаҳара аамҭа ааит. Ибаҳаи имҩаныфеи аашьҭихын дцеит. Мышкы хәлаанза дбаҳауан, ҩныргә ҭыҧк аҟара ибаҳаит. Адырҩаены деиҭанеит иееибыҭан. Дахьнеиз идгьыл зегьы баҳан еиқәыжьуп. Ҟоҳ, иҵьеишьеит алыгажә, дгәырҭьаҭәа аҩныҟа дааит. Дахьааиз иҭакәажә илеиҳәеит “анцәа дҳамазаап, ҳаҧсыр иҭахым” ҳәа.

Ус ишыҟаз алаҭара аамҭа ааит.

– Уи адгьыл ибаҳаны иеиқәыжьу зегьы абаласҭагәышьои, аха жәла хәыҷык асҭап, – ҳәа иҭакәажә илеиҳәан, иеааибиҭан аҭаҳмада лаҭара дцеит. Дцан ижәла хәыҷы имаз каҧсаны дааит. Уи нахыс ҭагалара аамҭа ааиаанза дыҧшын. Аҭагалара анааи, имхаҽы дахьнеиз аҵьашьахә илақәа ирбеит: аҩнаргә ҭыҧ ада акгьы ыҟазам. Ас ианиба, иҟаиҭахуаз, ихы кны даақәхеит, ишҧеиуеи.

Ҭыск абраҟа иҧыр-ҧыруа дакит, ҭаха инаҭом. Ҧсыхәа амоуит, изиҟәымцеит. Игәы ҧжәеит аҭаҳмада.

– Ааит, аҩсҭаа, уара уоуп сзықәшәаз зегь зхароу, – иҳәан, дыҩны дашьҭалеит.

Аҭыс ҧыруан, иара дашьҭоуп. Дышнеиуаз дшьацәхныслан, аҭыс дақәҳан икит. Ашаха нахеиҭан иман ддәықәлеит. Дышнеиуаз, аҭыс дыҷкәынхан дааҟалеит.

– Сара убыс сыҟоуп исылымшо акы ыҟазам, иаасҭаху ҟасҭоит, – иҳәеит аҭыс иалҭыз аҷкәын. – Уажәы сара еиҭах сҭысхоит, сахьцо усышьҭалан уаала.

Аҷкәын дҭысхан, иҧыруа аҽынанахеит, аҭаҳмада дашьҭоуп. Ишнеиуаз ҩнык инадгылт. Аҷкәын иҳабла даналала дуаҩхеит. Дара даара ибзиан инхон, уаа бзиақәан иҭынхацәа. Иара дыҟамижьҭеи акыр ҭуан, данырба, цәгьала иеигәырҭьеит.

– Абри сыҧсҭазаара инапаҽы иҟан, сеиқәирхеит, симшьит, ибзиан пату иқәышәҭа, – ҳәа реиҳәеит аҭаҳмада изы.

– Ҳаҷкәын иҧсы ҳзеиқәурхазар, ҳара уҳауоуп, – рҳәан, чара изыруит. Ҩаха-ҩымш чаран.

– Уажәышьҭа, баба, сара сцалароуп, – иҳәан, аҭаҳмада аҩныҟа ддәықәлеит.

– Ак умҭакәа ушҧаҳашьҭуеи, ҳауа бзиа, – рҳәан, ицаны уедражәк ааган ирҭеит, аҭа амазамкәа.

Изакәыз изымдырит ари, аха акгьы ахымҳәаакәа иман аҩныҟа дааит. Аҩны дахьааиз аҭакәажә илеиҳәеит дахьыҟаз, иибаз, изыҟарҭаз. Иҭакәажә иааигаз анылба, ари закәызеи ҳәа диазҭааит. Анс, арс, акгьы ахимҳәааит. Акгьы анимҳәа, даҕьуа далагеит.

– Ааит, уара алыгажә, абри аума уахьцаз иааугазаз, ауедражәқәа иҳамаз мачхәызма? Уца, иҳахәаша ак рымхны иаага, – лҳәеит.

Ари иахьа, ари уаҭәы, аҭакәажә ҭаха илҭом. Жәабаҟа мшы ыиасит. Даниҕрымзаа, деиҭацеит. Дахьнеиз ҳәашьа амамкәа иеигәырҕьеит, пату иқәырҭеит. Иҩныҟа дандәықәлоз ҽабаак изааргеит ахи аҭыхәеи еидкьысло. Аҷапырхәа ахаҭаны инаирҭеит. Игәамҧхеит, аха абриаҟара пату иқәырҭеит до, даеакы дзамыҳәеит, исышәҭаз закәузеи ҳәагьы дзымҭааит. Дааит аҩныҟа иеабаа иман. Иҭакәажә ари анылба, зынза дҽаҳәатәхеит.

– Закәызеи иааугаз, наҟ ирхынҳәны ирызга! – ҳәа дылкит.

Ирхынҳәны гашьас иҟаиҭоиз, аеабаа ашҭа инҭеиҭеит, аҳаскьын афоит, аҭакәажә иканажьуа ауац ықәылгоит. Ус иҟоуп, иафо ахаҳазом.

Аҭакәажә лхаҭа игәы ааҧылҭәазеит умцар ҟалом ҳәа. Иара иҭахгәышьам уахь уаҳа ацара, аха илшауеи, игәы анкыдгыла деиҭацахит.

Деиҭаннеи, зынза еилагеит урҭ ауаа. Ажәлар идыргалеит, еиҭах ачара изыруит. Аҩныҟа дандәықәла, лабазак ааган иааидыркит. Аҭаҳмада ари аниба, изымчҳазт дразҭааит:

– Уара, знык саан ауедражә ҭа змамыз сышәҭеит. Шәа шәҽы имаҷума, усҟак пату зақәышәҭозеи? Ҳара ҳҟны заҟа шәҭаху ыҟоуп. Даеа зны саан аеабаа сышәҭеит, иафо акгьы аныҧшзом. Уажәы алабаза сышәҭоит. Ҳара ҳҽы ари аҩызцәа алабақәа мачхәума. Мамзар абри мазак аҭоу? Измааноузеи?

Ари ииҳәаз заҳаз иҵьаршьеит.

– Ауедра ааурҭысыр, уаа шәҩык рҭыҧгьы, рыхәгьы архиоит, ҽык, бзык ишазымҳәара. Аеы аҭыхәа ианкны ирххо уаақәлар, уааҟәыҭны иааушьҭаанза ахьы ацрышәшәоит. Ари уажәы иуаҳҭаз алаба зызкыу уи ауп, аҭахызаргьы ар уқәлааит, “абааҧсы, слабаза, уабаҟоу?” уҳәеит, “зегь рхы иамыхәо иҟанаҭоит” ҳәа иарҳәеит.

Аҭаҳмада дгәырҕьаҭәа илабаза иманы даакылсит. Иҧҳәыс аҭакәажә дуалыуашо дыҧшуан.

– Абри алабазажә аума уахьцаз иурҭаз? – лҳәеит днеиҧылан, аха иара длыламцәажәакәа длывсит.

Аҭакәажә ари аумашәа илбеит. Иара уажәы ани аеабаа ауп хьаас имоу. Днеин аеы аҭыхәа ианкны ирҧаҭхалеиуа ашҭа даақәлеит, иҭысыцыҧхьаза ахьы ацрышәшәоит.

Шықәсык мҭыцкәа арҭ ауаа ахан ду дыргылеит, раҟара амал змоу дыҟам ҳәа рыхьз цеит. Арҭ рымч ҕәҕәоуп ҳәа зегьы ирылаҩт. Амалуаа

цьашьахәыс ирбеит, ауаа рацәаӡоны ирҭаауа иалагеит. Аҳак уаа-шәӡоык ҽыжәҵаны иааишьҭит аҭаҳмада дҽаҳәаны дысзаажәга ҳәа.

Иааин иаҽеыжәҵит уаа шәӡоык.

– Бзиала шәаабеит! – ҳәа днарԥылеит аҭаҳмада.

– Ҳара уҽаҳәаны уаагарц ҳааит, убас адҵа ҳамоуп, – рҳәеит.

– Сҽаҳәаны сыжәгозаргьы шәахьзап, сара рыцха закәыхзеи, шәаатәа зны, акы шәнацҳап, – иҳәан, иааган адәаҽы инаиртәеит.

Днакылсын иуедра ҵа змазамыз аирхьар-хьарит. Иааиз рхәы рхианы инахаиртәеит. Ирфеит, иржәит, аха анҭ дара адҵа рымоуп, инарыгзароуп. Алыгажә рыцха деиқәпах дҽарҳәеит. Ус иара ибжьы иргеит, “аа, абааԥсы, слабаза, усыцхраа!” ҳәа. Абригь иҳәеит, илаба ааи иаацәырҟьеит, аха иубарызеи, ҷыым! Атахҳәа реиҳабы ихы иласын, ихы цҟьа илеиханаҵеит. Ицҟьа-шәҟьа зегьы рыԥсгатәы рыманы иқәҵны ицеит зхы изахәаз.

Уи нахыс алыгажәгьы аҭакәажәгьы рыԥсы ахьынзаҭаз ибзиахәха иҟан.

246. АИАШЬА ЕИҴЦБЫ ДЫШҲӘЫНҬҚАРХАЗ

Иҟан хӡоык аишьцәа. Аиҵцбы дыччиоуп ҳәа дрыԥхьазон, егьырҭ аӡоыцьа иаҳа рхы бзиа ирбон. Ишыҟаз, абарҭ аишьцәа раб даачмазаӡохан дыԥсит. Даныԥсы инышәынҭраҽ иасуаха ак неины дыҵнахуан.

Ҽнак аишьцәа ахәа иахьылатәаз азәазәала уахык, уахык раб инышәынҭра рҷаԥшьарц рызбеит. Аҽены ианааилахәла, аиҳабы дцеит ачаԥшьара. Ашарахь инеиуаны идыды-мацәысны ԥсҭҳәак жәпаҳаҳараза еилачны иааит. Аишьцәа реиҳабы ари аниба, дшәан иеиҵәахит. Иаб инышәынҭра шихьчоз ихашҭны, иԥсы иманы иҩоныҟа дааит. Ашьжьымҭан ианнеи, раб дыҵхны хыхь дыкәжьын. Аишьцәа раб деиҭаржит.

Ауха агәыбжьанытә дцеит иаб инышәынҭра ачаԥшьаразы. Дырӡоагьых ашамҭазы аԥсҭҳәа хатәалан иааит. Ари збаз агәыбжьанытә игәы имҟьан иеиҵәахит. Ани аԥсҭҳәа иааиз ари иаб адамра дыҵганы хыхь дыкәнажьлт. Иҟаиҵахуаз, ианша, иаб еиҭах наҟ дыжны, иара иԥсы има иҩоныҟа дцеит. Аишьцәа нкахәыцуа амцаҟны иахьыҽҳәатәаз ҳаб анышә дыҵызхуа закәызеи ҳәа гәырӡас иркит.

Адырхаены аччиа ҳәа ирԥхьазоз рашьа еиҵбы дцеит иаб инышәынҭра ачаԥшьараҳәа. Данцоз раб иаҳәа ахьыцәахыз иԥшаан, ихит ахәыц аҽашәар еиҩнаҵәап уҳәартә. Ари иҟаиҵакәоз анырба, иашьцәа аиҳабацәа аҟырҟырҳәа ихыччара иалагеит.

– Ҳаи, уара, ҳаб духьчозар акәхап, – ҳәа наишьҭарҳәеит данцоз. Аха иара рылаҽымҭзакәа дцеит ауха ҷаԥшьара.

Ишыҟалац еиԥш, ашамҭаз идады мацәысын еиҭаахт аԥсҭҳәа хчыла. Анышәынҭра ианаахаххы, аччиа аҳәаҟьара далагеит ави-виҳәа. Аԥсҭҳәа адыххәа илатәан уаӡцас ҿаанаҭит:

– Сара срашьуп, сумшьын. Сануҭаххо, гәаҟрак анумоу абригь-абригь адгьыл аҽы унеины усыԥхьар, сыхьз уҳәар, сааны суцхраауеит. Слымҳа иҭоуп ахьы маҭәа. Убригь уара иутәуп.

Абас аишьцәа еиҳабацәа иатәарымбоз рашьа еиҵбы иаб инышәынҭра ихьчеит. Ани аԥсҭҳәа иалҵыз арашьгьы наҟ иауишьҭит. Ашьжьымҭан аӡоны данаaи, иашьцәа ихыччеит, егьит, аха иара рылаҽимҭит.

Убри аамҭаз дыҟан аҳак. Аҳ иԥҳа амацәаз лнапы иамҭан. Уи дықәтәан ахәбатәи аетаж аҽы. Уа ицаны амацәаз лымгызхуаз диитоп аҳ иԥҳа. Ари лызбахә анраҳа, арҭ аишьцәа ӡоыцьа (аиҳабацәа) рашьа ччиа аӡоны дааныжьны ицеит аҳ иахь. Аха иалаухи иахьнеиз егьрылымшеит. Ауха икара-уараха, рхы неидыкшало игьыжьны иааит еибаргәжәажәо.

Адырӡоаены аччиа абнахь дцан иеизәзәеит, иԥаҵа исеит, иееибиҭеит. Нас аҵла ашьапаҟны днеин арашь иазҽиҭит. Арашь абгьааҳәа иаакылҟьеит. Ианааи, алымҳа аарышәшәан ахьымаҭәа канаԥсеит. Нас абас ҿаанаҭит:

– Сара сцоит ажәӡоан аҟынза, нас ашьхарахь, нас амшын аҟынза. Убарҭқәа раан иузычҳар убзиоуп, узҭабгьы (аҳ иԥҳа) уара дутәуп.

Ари аниаҳа, акы дакзамшәа адыххәа дӡоаԥан арашь дӡоакәтәеит. Хьыла ичаԥан арашьгьы. Нас аҟәакҳәа ажәӡоан даннаҟьарц арашь ажәӡоан ахь ианԥры, иара аварахь иехьырнааны иеыҟаиҵан, деиқәхеит. Арашь аччан адгьыл ахь илбааит. Нас еиҭах иууаза иԥан аҟәакҳәа ицеит ашьхаҟа абахә данҟьаны дашьырц. Уи аамҭазы иара длаҟәын амгәа даҵатәеит. Уи ашьҭахь ицеит агаҟа азы дасыршьып ҳәа. Усҟан иара дӡоеихан хыхь абҕа дӡоыкәтәеит.

Ас ари даныԥнашәа, абгьааҳәа иԥрын ицеит аизарахь, аҳ иаҳҭынрахьы. Амӡоан иашьцәа ахьцоз ибеит. Ҟамчык-ҟамчыкгьы нархиҟьеит. Аишьцәа ари ианынаихәаԥш, рашьа аччиа шиакәыз аурдырхуаз, дынцәоуп ҳәа ргәы иаанагеит.

Ари дахьнеиз ажәлар қазы-қазуа иқәжьын. Дыууаза дыԥеит, аха азҕаб лмацәаз изымгеит. Дааит аӡоны. Амаҭәақәа ишәыз ааишәихын, арашь алымҳақәа инҭеиҵан, арашь ауишьҭит.

– Иануҭаху еиҭах усыԥхьа, саауеит, – аҳәеит.

Аӡоны даннеи, иашьцәа аанза ахәа иеаирган, днылатәеит. Ихынҳәит иашьцәа, иаабаз дзакәытә нцәоузеи ҳәа иҷьашьо. Арҭ ирҳәоз аниаҳа, аччиа дахьтәаз дамхаччеит.

Адырӡоаены иашьцәа аиҳабацәа ргәы иамузт еиҭацеит. Аччиагьы дцеит. Дахьнеиз аҟәакҳәа дкыдԥалан, аҳ иԥҳа лмацәаз лнапы иахьахаз иаахихын, иҷьыба илҭеиҵан, аҳҭынра дылҭҟьан дцеит. Ари ас ҟаҵаны данца, аҳәынҭқар (аҳ) абас ҿааиҭит:

– Сызҕаб дырҳәеит, ачара зуеит, – ҳәа.

Аҿҳәара анҧырҵәа, аччиа дцан, имаҭәаҟәа ишәҵаны дааит. Амацәаз анаацәырига, аҳәынҵқар деилагеит. Азҕаб аҵәыуара далагеит. Даадәылырган дирҵеит, аекәа ахьҭакыз абора днықонарҵеит.

Абри ашьҭахь мчыбжьык аатҳьан аибашьра иалагеит. Ари азҕаб дцәыуеит, дхьит.

– Саб иабашьуеит, уара агызмал саб диаайуа дҟауҵара уҟоуп, – лҳәеит.

Аччиа дандәылыпҵш, аҳ аҵахара даҿын. Абнахь дцан иеизәзәеит. Ирашь даҧхьан ианааи, длақәтәеит, хьыла иееилеиҳәеит – алымҳа иҭамзи ахьыматәа. Ҭхырр, ҭхырр арган ашҭа иҭалеит. Данырба, ауаа дырдырит ари амацәаз згаз шиакәыз. Аҟәаққәа дқоеин аҕацәа дқоарылагьыжьит. Дрылагьыжьын аҕацәа ахьынирҵәоз, нас аҳәа ахьиҟьоз, инапы рхәит. Аҳ днаидххылан инапы ҿеиҳәеит бырфын ццахала, аиааирагь игеит. Нас еиҭах абнахь дцан ихьтәы маҭәаҟәа ишәихит. Инапы злаҿаҳәаз абырфын ццахагьы иҵәахит. Дгьыжьны дааин иҧҳәыс лҿы днықәиан дыцәеит. Дшыцәаз ани аццаха аапшит. Данҿыха, ари узҭада ҳәа диазҵааит. Ари узҭада ҳәа иҧҳәыс данҵаа, икаршәны избеит иҳәеит. Ари унацәкьыс ҧызҟазеи анылҳәа, ҵәымҕк сахаҧеит иҳәеит.

Пытк аатҳьан аҳәынҵқар (ари аччиа иабхәа) дычмазакохеит. Имаҳәцәа ахқоык (даеа қоыцьа аҧҳацәа хатца ицахьан ууанза) днарыҧхьан абас реиҳәеит:

– Иҟоуп абригь, абригь аҭып аҿы шьхак еимытуа, еималауа. Убра шәахьнеиуа шәҭык ыҟоуп, иҿыхны исзаажәгар, сыбзиахоит. Ари аччиа иҧҳәас лхатца лкьышә дыкәҵаны уара уакәхап убри ахәшә саб изызҧшааууа лҳәеит.

– Ҳы! – иҳәан дааччеит лхатца.

Аҳәынҵқар аҧсра даҿуп. Аччиа абнахь деиҭацеит, ирашь деиҭаҧхьеит. Аҟаҧыҳәа ианааи, адых ҳәа дқоапан дқоакәтәан, иҿынеихеит. Дышцоз имаҳәылацәа мида-гәидаха ишнеиуаз дрыхьзеит. Шәабацо аниҳәа, иарҳәеит иахьцоз, изызцозгьы.

– Уи шәзышьҭоу сара ишәзысыҧшаауеит, амала адамыҕ шәныстоит шәтәарҭакәа рҿы сеы ашьапала, – иҳәеит.

Нас иара дытҟьаны иҿылеихеит ани ашәҭыц ыҟоуп ҳәа ахьырҳәаз ахь. Дышнеиуаз ани ашьха анеимытҵ дынҭаҧалан ашәҭ ахьҿаз днеин иаахцәаны, еиҭах ашьха анеимытцуаз даатыпан дааит. Амқоан имаҳәылацәа ахьынижьыз днеин ани ашәҭыц нариҭеит. Иҿы ашьапала ртәарҭакәа адамыҕ рнитцеит. Арашьгьы наҟ иноужьны, иқоны дааин ахәа днықәатәеит.

Анҭ имаҳәылацәа гәырҕьатцәа, рыекәа, дара, еиқәхапс рабхәа ихәшә рыманы инкылсит. Ахәшә иааргаз рабхәа аҳәынҵқар идыржәын дыбзиахеит. Ҳара иҟахҵаз, иааруз, иаххәаз, иаабаз уақоы иҟаимҵац ҳәагьы наиарҳәеит. Рабхәагь деигәырҕьан, аизара ҟаиҵан ажәлар ирылеиҳәеит анҭ имаҳәцәа иҟарҵаз. Аччиа уи аамҭазы ажәлар наирзырқоын иреиҳәеит ахәшә зыҧшааз иара шиакәыз, уи агәра дзыргашаз имаҳәылацәа адамыҕқәа ирнитцаз надирбеит.

Ари заҳаз аҳәынҵқар имаҳә аччиа диеигәырҕьан аҳәынҵқарра иитеит. Егьырҭ имаҳәцәа аҩыцьа амц дахьыржьаз азы икыдҵан иршьырц рыдитцеит имаҵуцәа. Аха аччиа имуит.

– Абора иҩнашәҵа, иҟазааит, рыпсы ҭазааит, – иҳәан инижьт.

Абас ала аччиа аҳәынҵқар иҵыпан днатәеит. Аеныцәкьа ачара ду руит. Аҟанҵ ду қоыла ирҭәны исырҭан, ижәны сааит.

247. [ШАҲИСМАЛ ПҲӘЫС ДШААИГАЗ]

Дыҟан аҳак. Диман апҳәыс. Уи иҧҳәыс хшара длоуамызт. Ҽык иман, убригьы хьомызт. Ҽнак аҳ иҧҳәыс илеиҳәеит сымқоаныфа сзыҟаҵа ҳәа. Иҧҳәыс имқоаныфа изыҟалҵеит. Аҳ ддәыкәлеит ныҟәара. Даара акыр дцеит. Дышнеиуаз рқошк аҿыкәан днеит. Уи аамҭазы дыцәырҵит ҭаҳмада кьаҿк. Утәа иҳәеит аҳ.

– Уара аҳ дуззак ушгылоу сызлатәарызеи, – иҳәеит [аҭаҳмада]. Ақоыцьагьы натәеит. Нас аҳ иаацәыригеит игәаҟра.

– Сара пҳәыск дсымоуп хшара длоуам, абри аеан сызыкәтәоу хьом. Абри аус сашьҭалан саауеит, – [иҳәеит аҳ].

Аҭаҳмада ус иҳәеит:

– Упҳәыс апа длоуеит, уеангьы хьоит. Упа ихьзца Шьаҳаисмал, уеан иахшо иахьыззца Рап.

Абри аниҳәа, аҭаҳмада дахьца умбо дныцашәкәа дцеит. Аҳ дыхынҳәын дааит ақоныка. Аҭаҳмада ишиҳәаз еиҧш [аҳ] иҧҳәыс па длоуит, иеан хьеит, алаша арит. Иҷкәын ихьзицеит Шьаҳаисмал. Иеан иахшаз иахьзицеит Рап. Иҷкәын имаҵуцәа дриҭеит драазарц. Ачкәын ихәы аннаргоз, акәац абаҩ алатцаны инаргомызт. Избан акәзар, иара дахьрымаз саркьатәын аҩны. Абаҩ иоур, асаркьа иагәыдцаны иплеуан, убри аҟнытә акәац ирыцкьаны инаргон.

Ҽнак ихәы ҟазцоз апҳәыс илызгәамҭакәа абаҩ лцәалашәеит. Ачкәын абаҩ аниба, даара деигәырҕьеит. Асаркьа инагәыдицан, адәахьы данындәылыпҵш, амра аацәыцыччеит. Ачкәын иаб адырра ирҭеит ачкәын дшаанымгылоз уа.

Аҳ ичкәын дааигеит иара иахь. Ҽнак иаб иеиҳәеит:

– Саб, иҟалозар, иахьа ныҟәара сцоит, ҽык ауаара сыҭ, – ҳәа.

Иаб·еык акәадыр ақәҭаны ииҭеит. Аҷкәын баҳчак дыҭалан дышнеиуаз дибеит [даеа] аҳак иҧҳа Нина. Иара Нина даниба, даара дигәаҧхеит, ҧҳәысс дигарц иҭаххеит. Нинеи иареи аҿҳәара ҧырҭәеит. [Еибырҳәеит] иарбан аамҭаз данигоз ҧҳәысс. Аҷкәын дхынҳәын аѡныҟа дааит. Ари азҕаб лаб ианиаҳа, дыхҭәан дцеит атәым ҳәынҭқаррахь. Аҷкәын еиликааит ари еиҧш аус шыҟалаз. Даалаган иаб диҳәеит ѡыцьа аѡызцәа ииҭарц, нас аеы ибзиаз ииҭарц. Аб днеин аеы Раҧ ааҭганы ииҭеит, убас иеиҳәеит:

– Абри аеы ҧсаанза уақәымҭын, аҟамчы иусҭо азәгьы иумыркын, – иҳәан аҷкәын дгәыдикылан днеиҧырҭит.

Аҷкәын иѡызцәеи иареи еибаргәырҕьо аҳ иашҭа инҭыҭит. Даара акыр аамҭа анҭы, инеит арѡаш ехьааиуаз ааигәара. Абра ирықәыхәлеит. Аҷкәынцәа рыеқәа инареыжәҭын инатәарц ишаҿыз ҭаҳмада хьаҧарчк даалҭит. Шәтәа ҳәа анреиҳәа, ҭаҳмада дук ушгыло ҳара ҳаиҧш иҟоу аҿар излатәарызеи рҳәеит. Аҭаҳмада аҷкәынцәа шәтәа ҳәа реиҳәеит, аха аҭаҳмада инапы наркын, дрыманы итәеит.

– Шәзышьҭоузеи? – иҳәеит аҭаҳмада.

Аҷкәын ус иҳәеит:

– Абра аҳак дынхон, диман ҧҳак, Нина ҳәа. Нина сара бзиа дызбеит. Исҭаххеит ҧҳәысс дызгарц. Аҳ ианеиликаа, дыхҭәан дцеит даеа ҳәынҭқаррак ахь. Убри слышьҭалан сцоит, – иҳәеит Шьаҳаисмал.

Аҭаҳмада ус·ҿааиҭит:

– Абри азы аарцә аахыс сара истәуп, иҟало еилсыргоит. Абра ѡын дук гылоуп. Убри аѡнаҿы шәзыѡналар, убра еилышәкаауеит шәахьцо, – иҳәеит аҭаҳмада.

Абри [ҳәаны] даналга, аҭаҳмада дахьца рымбо дцеит. Ус аҷкәынцәа рыеқәа иѡарықәтәан рҿынархеит. Азы ианыр, адәаҿы игылан абаатә ѡны. Ианнеи, ирбеит ҧенцьыр хәыҷык иҳаракзаны иаман, уаҳа цьаргьы аѡналарҭа амазамызт. Шьаҳаисмал Раҧ ибжьы нақәирган, Раҧ иҧан аҧенцьыр инкылҧеит. Нас аеы еиҳәеит егьырҭ иѡызцәа аанагарц. Раҧ цан иѡызцәа аанагеит. Аҷкәын [Шьаҳаисмал] иѡызцәеи иареи еиманы ихалеит хыхьзатәи аетажаҿы. Азҕаб дҭә ыуо дтәан.

– Ибыхьзеи? – ҳәа длазҭааит Шьаҳаисмал.

– Утәа, нас иуасҳәоит исыхьыз, – лҳәеит азҕаб аҭәыуара дааҟәыҭын. Ус·ҿаалҭит:

– Сара быжьѡык аишьцәа сыман, аха даук дынхон абра. Убри драбашьуеит, ѡыцьа ифахьеит, хѡык иаха итҟәаны игеит. Егьырҭ аѡыцьа ехьа ицеит еибашьырц. Урҭгьы ифазар акәхап, – лҳәан, азҕаб аҭәыуара дналагеит.

– Хьаас иҟабымҭан, – иҳәан, Шьаҳасмал иѡызцәеи иареи цеит. Ишнеиуаз адәы аҧынҭан адауи азҕаб лашьцәеи иареи аибашьра иаҿын. Аҷкәын ус реиҳәеит иѡызцәа:

– Шәара ара шәысзыҧшы, сара сцоит адауы сиабашьырц, – ҳәа.

Шьаҳаисмал Раҧ дшақәтәаз дыѡны днеиҿаххит адауы.

– Адауы, уаангыл, сара зыхьзи-зыҧшеи камшәо Шьаҳаисмал соуп, – иҳәеит.

Адауы ус·ҿааиҭит:

– Шьаҳаисмал, умааин, хьмызҕы усыргоит.

Шьаҳаисмал дынеыжәҭын, адауи иареи аиқәҧара иалагеит. Шьаҳаисмал даҭахошәа аниба, иҟама иҟьеит. Иѡызцәа еибарыѡны иааит. Адауы иеиҳәеит:

– Абыржәыҭәҟьа иуфаз ауаа ааг.

– Ѡыцьа сфахьеит, – иҳәеит адауы.

– Агьырҭ ааг ҳәа уасымҳәеи! – иҳәеит Шьаҳаисмал.

Адауы дцан рыҧсы ахац иакны иааигеит, аҳаҧы иаацәыҭхны.

– Егьырҭ рыбаѡқәа иуҿыҭыршәшәа, – иҳәеит Шьаҳисмал.

Адауы иҿыҭиршәшәеит иифаз еишьцәа рыбаѡқәа. Шьаҳаисмал иѡызцәеи иареи адауы дааркын маха-маха деимҿдрыххеит. Хәѡык аишьцәа иман дааит раҳәшьа лҿы. Ачара ду изыруит. Нас дахьцоз амѡа дықәлеит. Иалҳәеит убас уанаауа ҧҳәысыс сугозар сузыҧшуп ҳәа. Шьаҳаисмал ус иҳәеит: “Бызгоит!”

Азҕаб убас лҳәеит:

– Шәышнеиуа столк гылоуп ирхианы. Аанда цыҧхьаза рыхқәа ихыҭәҭәаны иахарҧоуп. Убра унатәаны акрыфара уалага.

Шьаҳаисмал азҕаб ишылҳәаз еиҧш дакәшеит астол рхианы иахьгылаз. Ус·ҿаалҭит:

– Уарбан ара игәаҕьны иааз? – ҳәа.

– Са Шьаҳаисмал соуп, былбаа арахь, ҳаиқәҧап, – иҳәеит.

Дылбааит азҕаб. Аиқәҧара иалагаанза ус иалҳәеит:

– Уара укаҳар, ухы хҭәаны аанда иахасырҧоит, сара скаҳар, ҧҳәысыс суццоит.

Еиқәҧо, еиқәҧо ишнеиуаз, азҕаб дкаҳаит. Лызнапык ала даашьҭылхын, хыхь дхалеит. Илшәыз анаалшәылх, азҕаб амреиҧш длашон. Ачара ду луит, нас диазҭааит:

– Уара цьаракыр уцома? – ҳәа.

Илеиҳәеит дахьцоз амѡа, аха ларгьы ҧҳәысыс дигеит. Ашьжьымҭан ианааша, быжьгәыжьк реидара ахи ахәшәи шьҭихит. Аѡыцьагьы цеит аҳ дахьыҟаз адгьыл аҿы. Уа ианнеи, дырбеит аҟыз зыхьчоз аҭакәажә. Нас илазҭааит ара изакәызеи иҟоу ҳәа.

– Аҳ иҧҳа Нина хаҭа дцеит, – лҳәеит аҟызхьча.

Шьаҳаисмал инапы амацәаз аамихын, аҭакәажә илиҭеит. Убас леиҳәеит:

– Бырмышьтырц иалагар, убас ҳәала: Шьаҳаисмал дымсааит сшоууышьтра ҳәа.

Аҭакәажә дцеит. Аҳцәа данырба, бабацо, аҭакәажә ччиа ҳәа илазцааит.

– Шьаҳаисмал дымсааит сшоушәышьтра, – лҳәеит.

Аҳ иҧҳа Нина илаҳан, доушәышьҭ! – лҳәеит.

Аҭакәажә дхалан илалҳәеит Шьаҳаисмал дааны дшыҟаз. Убас лалҳәеит азҕаб:

– Сгара сааҭк ауп иагу, ууанза акыр изыҟацозар, иҟаицааит, – лҳәеит.

Аҭакәажә дхынҳәны дааит Шьаҳаисмал иҷы. Иалҳәеит сааҭк шлыгыз [Нина] лцара.

Ари аамҭазы ҧҳәысыс иигази иареи еибадырхьан. Лара илыхьзын Гәлизан. Гәлизан дыцәан. Шьаҳаисмал дшанханы длыхәаҧшуан, избан акәзар, сааҭк акәын иагыз Нина лгара. Сааҭк анаанҵәа, аҭакәажә ус лҳәеит:

– Астәи шәоык лыццоит. Наҟынтәи шәоык ыҟоуп аҭацаагацәа.

Гәлизан дааҧшит.

– Иҟоузеи, бзиароума? – ҳәа дҵааит.

Шьаҳаисмал ҿааиҭит:

– Цәгьароуп, Гәлизан, избан акәзар, шәоык ауаа лыцуп, – [иҳәеит].

– Хьаас иҟаумҵан, – лҳәеит Гәлизан. – Сара зныктәи аҳәа ҟьаразы шәоык сшьуеит, оынтә аҳәаҟьаразы илыцу ар [зегьы] сшьып.

Аоы иашьны ауаа неилаҳа-ааилаҳауа игылан. Рыеқәа ирықәтәеит. Нина аҳкәажәцәа рыгәҭа дыргыланы дрыманы иааиуан.

Гәлизан дыоны лҷыналхеит, ар лышьталеит. Аха Гәлизан оынтә аҳәаҟьарала зегьы лшьит. Дыоны днеихьзеит.

– Иҟоузеи, бзиароума? – ҳәа длазцааит Шьаҳаисмал.

– Бзиароуп, – лҳәеит Гәлизан.

Дәык аҷы икылсит. Абри адәы агәҭан цлак гылан. Аҵла амҵа уарҳалк каршәны Нинеи Шьаҳаисмали еицышьталҵеит. Лара лаҳәа ҭыхны дырхатәан. Данынаҧшы, илбеит ар ирышьталаны иаауаз. Лҷы дақәтәан дрылалеит. Акәҵар еиҧш зегьы рыхәдақәа хыцәцәаны икалыпсеит. Ус Шьаҳаисмал дырҳан дааҧшит.

– Иҟоузеи, изусҭқәада иҳақәлаз? – [иҳәеит].

– Аҳ ир роуп, – лҳәеит Гәлизан.

– Даара агәаҟраҷы ҳаҟоуп, – иҳәеит Шьаҳаисмал, – ҳаҧхьаҟа ауп аибашьра ҕәгәа ахьышьҭоу, – иҳәеит.

Иааит Гәлизан лыонаҷы.

Даара чара ду луит.

248. ЛУКМАН ҲАҚЬЫМ

Ауаоы адунеи аҷы данцәырц, раҧхьаза амла дызламкша аҳасаб ауп дзышьтала, иааиҧыхьашәоз зегьы ргьама ибон. Иаххәап, аҳаскьын, абгьы, адацқәа, ашәыр, нас ашәарахжьы уҳәа. Иаҳа инаалошәа иибоз убри еиҳа иеадицалон.

Иара убас акәын дышныҟәоз ахьҭа дамкрацы: еиҳа амра акәын рыҧхагас имаз. Аха ари амра мацара есқьынгьы рыҧхагас ишимыхәоз аниба, ахьҭа дахьамкшаз аҳаҧқәа иҧшаауа далагеит, нас ашәцатәқәа дрышьталт, – ашәарахқәа рцәақәа ихы иархәо.

Дышнеи-неиуаз, ауаоы ифатә ишәцатәы раҳасабала хәычык иееиқәыршәашәа иеыҟаицеит, аха дычмазаохар, ичымазара иадигалаша хәшәы издыруамызт, ҷьара акы дахәыргьы ахьаа дагар акәын. Ихәра днахыҧсаа дцон, иадигалашаз хәшәы издырамызт азы.

Ауаа рацәахо ианалага, ачымазарагьы рацәахеит, иҧсуазгьы рхыҧхьазара иазҳаит. Ауаа анмачыз, иҧсуазгьы мачын, ари дук рыхшыо азырышьтуамызт. Ашьтахь, ауаа иҧсуа рхыҧхьазара рацәахо ианалага, изымшьыша, рхьаа иахәарҭахаша ҳәа ахәшәқәа ирышьталт.

Убри аамҭазы дцәырцит хәышәтәоык Лукман ҳақьым ҳәа. Ари аҳақьым аҳаскьынқәеи, абгьқәеи, адацқәеи уҳәа рыла ачымазцәа алиргон. Ачымазаоо дыҧсаанза дааиқәшәар акгьы иирхьуамызт, деиқәирхон, амала, акызатцәык ахапыц-хьаа иахәшәыз издыруамызт.

Зны маҭык ҳәазо иааин иҳәеит хыхь баапсык сымоуп, салырга ҳәа. Лукман ҳақьым дазыразхеит алыргара, аха иара дҵааит ахапыц хьаа иахәшәузеи ҳәа.

– Ахапыц хьаа хәшәыла ианузмыртәа, хәшәы анамоу, ахапыц хьаа даара хьаа бааҧсуп, иҵухыроуп, – аҳәеит амаҭ. – Ҷоуп, иҵыхтәуп, аха убри аҵхга, аҵыхшьа ауп исзымдыруа, – иҳәеит Лукман ҳақьым.

– Абри сара схы еиҧшу, иакуа, иатуа иҟаҵоу аихатә ала иҵухуеит, – аҳәеит амаҭ. Убри азоуп ахапыцҵхыга, амаҭ ахы еиҧшны изыҟарцо.

– Уи бзиоуп, иҭабуп ари еиҧш ахәшә ахьсурҵаз. Ахыхь азын амаҭқәа рзы ихәшәу уи ауп: амаҭ ахы шахьлакь амоаду аҷы инеины, аеыркьакьаны ианиаланы ицәар, ианааҷыхо, агәы каикаиуа иҟалоит, – иҳәеит Лукман ҳақьым.

– Иҭабуп, – аҳәан амаҭ хынҳәны ахәачара инылалан, абри ахыхь хәшә иаҳаз амаҭқәа иранахәеит.

Убри азоуп рхы рыхьцыҧхьаза уажәгьы амаҭқәа реырқьакьаны амоаду изаниало. Ҷоуп, убраҟа азхара ицәаны иҷыхар, агәы бзиахар здыруада, аха иабаҟоу, амоаду аҷы ауаа имоасуа, амаҭ аеыркьакьаны амоа ишаниалоу анырбалакь, бзала ирышьҭуам: иаасны, ахы ҧены наҟ инкарыжьуеит. Абри азоуп Лукмангьы амаҭқәа амоаду ахь рхы зирха.

Лукман ҳақьым дахьцалакь ихәшәқәа иара иман, амҩан акәзааит, аҩны акәзааит чмазаҩык дахьааиқәшәаз далиргон. Ихәшәқәа акы нҭәо иалагар, абҕьааҳәа абнаҽы уҳәа, адәаҽы уҳәа дцаны убри еиҧшу ахәшә рхианы иаашьҭихуан.

Зны Лукман ҳақьым мшыцәгьак ашьҭахь дышнеиуаз зык дньеҧынгылт. Азгьы егьмаҷзамызт, днаҧшын, дук ихарамкәа цҳаҭәрык ибеит.

Абнаҟа сышҧазықәымсри иҳәан, дахьнықәлаз длалҟьан азы агәҭа длалаҳаит. Азы кыргьы дарбылгьеит, аха цәгьала иҧсы ацәигеит; ихәшәқәа зегьы иҟәнызәзәаланы азы иагеит.

Данеиқәха ашьҭахь азы днавалан дыҧшаауа ихәшәқәа ҧыҭ-чыҭк ибеит, егьырҭ зегьы азы иагеит. Абарҭ иибаз ахәшәқәа роуп иахьа уажәраанза ауаа рхы иадырхәо, рхы злархәышәтәуа.

249. АЕҲӘШЬА ИЛЫЛШАЗ

Ҧҳәысеибазаҭәык дыҟан. Ҧаки ҧҳаки лыман. Лҧа шәарыцаҩ дуун, иахьа дынҭыҭыр меигзарахда иааигон ашәарах. Иаҳәшьа дҭәахны диман, баҩлашамзар кәац лҽеиҭомызт.

Ран адауы длышьцылеит. / Аа, лхы кыдылҟьааит! / Сыҷкәын илеишәа цәгьоуп, аимаа ишьамло изыззахуеит, лҳәеит. / Дҭалырхарцоуп. / Изахны ианилҭа аимаа, ишьамло иалагеит. Адауы дааҩнаҧалан аихала ихы днасын, дишьит. Деимакеиҽакны ааҭрахь, аҟьамсарахь дкарыжьит. Азҕаб иахьа длымбеит, уаҭәы длымбеит лашьа. Дылбааит. Илымбаауаз дылбааит амла данакы. / Сара сашьа иҧсы ҭасымҭакәа сшыхнымҳәра, ҳәа дқәит. Икәымжәы, икаба, иабӈьар маҭәа ла иаашьҭылхит, илшәылҭеит. Лашьа дылгәыдкылан абнахь дылгеит. / Имцу ӈьушьо, адоуҳа аныҟалоз акәын. / Ӈь-дук амҭан днеин аӈь еиҩылжәеит. Лашьа уа дҭалҭеит. Абри ихәаша анцәа сақәыршәа ҳәа амҩа дықәлеит. Ҭакәажәык лҟны днеит, қәацә хәыҷык дыҩноуп.

– Ани ахысбыжьқәа иго закәызеи? – ҳәа длазҭааит.

– Ааи, нанхеит, узазҭаагәышьозеи, анцәа рҭыҧҳа лмацәаз кыдуп, агәҭа иҭазыршәыз дигеит, ианузҭамыршә, ухы аахҭәаны аҭәҩан иҩахаирсуеит, – лҳәеит аҭакәажә.

– Бзела, сан, – лҳәан дыҩҭҟьан дцеит.

Хыхь дықәтәоуп анцәа рҭыҧҳа, лара данынаҧш дылбеит. Быжь-ханк рықәцәа иқәтәаз лгәы дабеит – бзиа дылбеит. Дшынҭаххыз еиҧш аҭықьҳәа дхысит, агәҭаҭәҟьа иҭашәеит. “Сара исиааиз дазусҭа, деиҭашәырхыс” иҳәеит. Хынтә дирхысит, ахынтәгьы иҭашәеит. Дигеит, “прауа” рҳәеит. Дылҭҟьеит дышҽыжәыз. “Уанаахынҳәуа азыҳәан сыхиоуп”, – лҳәеит. / Дызгогьы дызҕабуп, амыхьтә рыхьны иҟоуп/.

Дырҩегьых дныҟәо, дныҟәо, дныҟәо ҭакәажәык лҽы деиҭанеит.

– Иҟоузеи, сан? – ҳәа дҭааит.

– Иҟахыузеи, уара уахәарым уа, – лҳәеит.

Ара лмацәаз кыдуп ашацәа рҭыҧҳа, абаҩ еибызҭо. Лҽыналхан, убригь аҟәақьҳәа инҭалыршәит. Данҭҟьоз: – Уаныхынҳәуа азыҳәан сыхиоуп, – лҳәеит аригь.

Шаҟа дныҟәаз сеидроу, даҽа ҭакәажәык длықәшәеит. Арагь аҧсхаҭаҩы лмацәаз кыдуп. Уигь инҭалыршәит. Ахҩыкгьы аашьҭыхны лҽаалхеит. Ас иандәықәла, хәыҷыкгьы дхаҭазар рҭаххазар акәхап, аха ҽылҭзом. Илыман лҽаалхан лашьа дахьҭаз аҭлаҽ иааит. – Сара сааиаанза ара шәыҟаз, – лҳәеит. Аҭла ааимылжәан лашьа днышьҭалҭеит. Лымаҭәақәа неишәылҭеит. Иегьы уа иҽалҳәеит, иҟамчгьы уа иахылшьит. Лара дшьабысҭахан абна шыҟаз дцеит. “Мшәан, абри ҳаазгаз аҷкәын дабаҟо” ҳәа имага-маго иааит. Рхаҭа деизҟьа дышьҭоуп иҽы ихаҽаҳәоуп. Ҳара ссирк ҳақәшәеит, аха ари ҳихәароуп ҳәа рызбеит. Анцәа рҭыҧҳа ҽыц дылшеит, аҧсхаҭаҩы иҧсы ихалҭеит, абаҩ еиҽартәаҩ деиҽалыртәеит. Хәыҷы-хәыҷла дцәыс-жьысуа далагеит. Даақәтәеит исыхьзеи ҳәа. Шәаала шьҭа ҳцап аҩныҟа иҳәан днараҧгылеит. Дахьнеиз адоугьы иангьы ибаҳәыл-былдашо иҩноуп. Иаҳәшьа дахьықәтәаз абааш аҽы ихеигалт иҳәсақәа. Уаҳа шәмылбаан схабар жәбаанза, иҳәеит.

Адау диҟәаҟәеит, иан макьана длылакьысуам. Ажәлар дрыҧхьеит. Ауахьад ирылхны ақьақәақәа ҩба аажәга, иҳәеит. Ақьақәақәа жәҩан икыдлоит, ирзынкылом. / Иҟаиҭогь рыздырам ажәлар/.

– Сан, бықәгылан бпата, ажәлар ишраҳауа иҟабҭаз ҳәа, – иҳәеит.

Илҳәеит, илымҳәар дабацоз.

– Сангьы акы дадышәҳәал, адоугьы акы дадышәҳәал, – иҳәан, иларыхан аҭыхәа иадырҳәалт. Урҭ цҟьа-шәҟьа иахьага сеидру, иара ус иҳәеит:

– Сара сажәахә шәасҳәом… / Амыхьтә ихьны дыҟоуп, иаҳәшьа диҧшаароуп. /

Шаҟаамҭа цаз сеидру ахҩыкгьы аҧацәа роуит. Аҳәсақәа акгьы еибырҳәауам. Иара даалаган бна дук аҽы қәацәк иргылеит, цәарҭа хәыҷыкгьы ҟаиҭеит, ихәыҷқәа ахҩыкгьы уа илықәиртәеит. “Сара саан шәызгаанза шәымгылан” ҳәа реиҳәеит. / Урҭгьы анцәа иишаз шьоук ракәмыз, ҳа даҳтәындаз иагьаӈьара дцарын. / Атрым-трым ҳәа иҧо шьабысҭак ааҩнаҧалеит. Ашьап хәыҷы аашьҭнахын рхы иакәнахшеит, шәаҳәшьа дшәыкәыхшааит ҳәа.

Раб данааи, ирбаз иарҳәеит. Ашә уахьахыҭуаз саӈьанк агылара аҭан ижит, хыхь чалт хәыҷык шшны иқәиҭеит. Иара иҟамчы кны ааҭра давҭагылеит. Ани абнацә ааиуеит дырҩагьых. Иааин ианаақәҧала, иаман ҭаҟа ицеит. Анцәарҭаҟа ирҭаз аҟамчы имамыз, анкьатәи саҳәшьа

бышсаҳәшьаз бҟала ҳәа ҟамчыла длысит дахьҭатәаз. “Сымаҭәаҟәа, сымаҭәаҟәа!” лҳәеит, диаҳәшьаха дҿаҿаза дааҧшит.

Рхәыҷҟәагьы даргьы ашҭа иааҭалеит. Иуаажәлар дрыҧхьеит, ирыхьыз, изыниаз рҳәеит. Ачара ду ҟалеит.

250. ЛАЗАРКЬИ

Х-ҩык аишьцәа ыҟан. Лазаркьи захьзыз аиҵбы ахәышҭаара дьеҳәатәан, ашьапыдгьылахь / ашьышьмахьы. – В. К. / дцазомызт, дахьтәаз иҟаиҵон. Иан иҧссаны илгон. Раб аҧсра далагеит. Иҷкәынцәа неиҧхьеит / анҭ аҩыҷьа роуп дзыҟәгәыҭуа, Лазаркьи рацәак диҟәгәыҭуам /: – Сара сыҧсуеит, х-ҩык аҭацәа сымоуп, – адоуҟәа, санажәлак хаха сышәҷаҧшьа. Адоуцәа неиуеит, сыҵыхны сҧаҵа р…ҳә иҭыршьуеит. Сара саныҭәҭәаз, икны рҧаҵаҟәа с…ҳә иҭысшьуан. Сыҧсит ҳәа анраҳаҵәҟьа шьоура иаауеит … – ҳәа реиҳәеит.

Аишьцәа раб дыҧсит, дыржит. Лазаркьи дааин ахәа дылатәеит.

– Ижәуазеи, сашьцәа, ҳаб ииҳәаз шәхашҭыма? – ҳәа даарыдгылеит Лазаркьи.

– Ашоура иалаз ак иҳәеит ҳәа, уажә ҳцан анышәынҭра ҳадтәалома, закәызеи иуҳәо, – рҳәеит.

Ишәаҟь ааҭихын Лазаркьи, дцан аҵла дадтәалеит иаб дахьжыз анышәынҭра азааигәара. Дышҧшуаз, аееиҟәа даҟәтәан даауеит адауы, аихатәы ҭәырҭәы икуп иҩызза. Апҟаҩҳәа аҧсыжра даадыххылан, аҭәырҭәы дәыҟәиҵеит. “Ааит, бзан сҧаҵа у…ҳә икылушьуан, аха ҧсын уҧаҵа с…ҳә икылысшьып!” иҳәан, аҭәырҭәы аеыҩҳәа идәыҟәиҵеит дыҵихырц. “Шәырҧсахызаҵә!”* ҳәа ибжьы ирган, Лазаркьи агәаҟьҳәа дхысит. Адауы дыхәхәаза дылҭаириеит. Апҟаҩҳәа Лазаркьи днеин арашь аҭәра кны, иаҳәа ааҭыхны илаҟәикит.

– Аа, абааҧсы, сыхәда ҧумҟан, амни адауы имаҭәа ишәых, акәадыр иҟәх, зегьынтәарак слымҳа иҭаҵа, сҧырцә ыҵхны уҷьыба иҭаҵа. сахьааутаххо уаҟәцәажәа “арашь, абыржәы сузгәаҟит” ҳәа, адыхҳәа уаҧхьа скаҧалот, – аҳәеит аеы.

Бзиоуп иҳәан, адауы дааилихын, имаҭәаҟәа алымҳа иҭеиҵеит. Арашь наҟ ицеит иҧырны. Аҧырцә иҷьыбаҿ иникылт. Даан дьеҳәатәеит ахәышҭаара. Адырҩауха иашьцәа еиҭареиҳәеит: “Сашьцәа, ижәуазеи, ҳаб ииҳәаз шәхашҭыма!” – ҳәа. “Убрахь уца, убрахь, ашоура иалаз ауаҩы ииҳәоз ҳәа кридыруазма” рҳәеит.

Лазаркьи дцеит. Арашь-еы иаҟәтәаз даауеит, акәымжәы ҟаҧшь ишәуп, икәадыр иара – аурозороу дҟаҧшьуп. Ҭәарҭәык икуп нахьхьынза иназо. “Аат, уара, бзан сҧаҵаҟәа у…ҳә икылушьуан, аха ҧсын уҧаҵа с…ҳә икылысшьып уҵыхны!” иҳәан, ашырҳәа аҭәырҭәы дәыҟәиҵеит дыҵихырц. Усҟан ари: “Шәырҧсахызаҵә!” иҳәан, апҟаҩҳәа диеихсит. Дыууаза дылҭеиҵеит наҟ. Имаҭәа ааишәихын, арашь алымҳа инҭеиҵан, аҧырцә ыҵыхны иҷьыба инҭаҵаны иоуишьҭит.

Аҩныҟа дааит. Уа дьеҳәатәеит итәарҭаҟны. Адырхауха деиҭаразҵааит иашьцәа, аха рхахьы даарымгеит. Арҭ сырмыхәозаап иҳәан, ауха дырҩегь дыцан дадтәалеит анышәынҭра.

Арашь шкәакәа даҟәтәаны, икәымжәы икаба шкәакәаны, апҟаҩҳәа даауеит адауы аҭәырҭәы кны. “Аат, бзан сҧаҵа у…ҳә икылушьуан, аха ҧсын уҧаҵаҟәа зегь ыҵхны с…ҳә икылысшьып!” – ҳәа ҿааиҭит. “Шәырҧсахызаҵә!”* иҳәан, Лазаркьи дхысит. Дыхәхәаза дылҭаириеит. Арашь аҭәра икын, ахәда аҳәа лаҟәикит. “Абааҧс, сумшьын, имаҭәаҟәа зегь слымҳа иҭаҵа, сҧырцә ыҵхны ига!” аҳәеит арашь. Ус иагьыҟаиҵеит.

Убратәи аҳак х-ҩык аҧҳацәа имазаап. Абарҭ хаҵа ишьҭразы, даалаган акәасҟьа иргылеит, хыхь ажәҩан иҩазо; ах-ҩыкгьы наганы ахьымацәазкәа рымҭаҵаны иргылеит. Аизара аҟоуп есымша, абра иҧан амацәаз рымҭыхны изго – иара дитәуп. Лазаркьи иашьцәа уахь иныҟәоит есымша, аха акгьы рзыҟамҵеит. “Шәабаныҟәои, уара, есымша?”, – ҳәа дразҵааит. Абас-абас рҳәеит. Иара еа-баак изҿаҳәоуп, абри азы асыржәуеит ҳәа иманы дырҧылот иашьцәа. Дара ихыччо наҟ рыҩныҟа ицоит.

Лазаркьи иеыхәа даҧхьеит аҧырцәала. Адыхҳәа иаҧхьа иаакаҧалеит. Адауы имаҭәаҟәа ишәиҵеит, икәадыргьы арашь илаҟәиҵан, азҭабцәа рахь иҿыҩеихеит. Днеин наҟ дахыҧеит, арахь дахыҧеит, абыркьыл дадгылан азәазәала дрыхәаҧшит. Дцеит.

Адырҩаены дырҩегь аизара аныҟала, даан нхыҵ-аахыҵ дахыҧан, ахҩыкгьы дрыхәаҧшны дцеит, аха амацәазкәа игом. Ус адырхаены ахынтә раан даан, аиҵб лмацәаз игеит Лазаркьи. Имаҭәаҟәа ирашь алымҳа иҭеиҵан иоуишьҭит. Иара дааит имаҭәажәҟәа ишәҵаны, ахәышҭаара дьеҳәатәеит. “Уара уакәхап, аҧсцәеирымга, алада-аҩада азҭабцәа ирхыҧаны амацәаз згаз!” – ҳәа ихыччо иалагеит иашьцәа. Акымзарак реимҳәеит.

Абарҭ азҭабцәа ампылҟәа ҟаҵаны ириҭеит аҳ, изышәҭаху иргәыдышәҵа ҳәа. Еицрыхәхәа еидиргылт аҷкәынцәа. Ҩыҷьа идыршәыз Лазаркьи иашьцәа ирыҟәшәеит. Ари азҭаб аиҵбы уаҩы игәыдлымҵеит. Хацәа захьзу зегь еизыжәга, рҳәеит. Ила дҭаҧшны дылдыруеит Лазаркьи, аха длымбеит, изгәыдылҵодаз. “Ҳхәышҭаараҿы азә дьеҳәатәоуп дьеҳәыҵзом, ҳашьак, убри дааҳгап” рҳәеит аишьцәа. Лазаркьи даарган, дыбҭаҭо аҷьар даарылагылт. Азҭаб аиҵбы апҟаҩҳәа ампыл лыршәын, ихыҵәҟьа иаахеит. Дылдырит ари блала, лакҭала.

---

*Шәырҧсахызаҵә – шә-хык ираҩсуа ахызаҵә

“Ааи, аҳ иԥха дыԥсит!” рҳәеит. Дааиларҳәан дирҭеит. Дааиган аҩны дыӷоуп, илурызеи, – идәахьцара лгоит.

Ус аибашьра ҭысит. Аҳ аибашьра далагеит. Лазаркьи иабхәа ила аш хылеит. Иаҵа изынаицҳаит: сыла аш хылеит, ибзиастәаанза исараза ҳәа. Иалзыргозеи абри рҳәан, аҩныҵка ианеилаҵаа, аҽа ахш анхыуҭәала ибзиахоит, рҳәеит. Иаазгода? Аҳ имаҳәцәа иааргароуп. Лазаркьи ак илшоит ҳәа иӷоума. Иашьцәа цеит. Ианцоз имдыруази Лазаркьи, ирашь еиқәа даԥхьан апҟаҩоҳәа ҽеыжәлеит. Дышиашаз днеин ани аҽа длаҵатәан аҵәца ахш ҭахьаны инадиркит, иара зымҩа дцеит. Ирашь ауижьын, иеыԥсахны аҩны даан ахәышҭаара днықәҳәатәеит. / Аҽеахш анриҭоз, азә инацәкьыс хыиҵәеит, егьи итәарҭа ааирхеит – адамыҭ аниҵеит /.

Аҳ ибла бзиахеит. Ар еибытан драԥызан ддәықәлеит. Ус даарҿагылеит раҵа ир иманы. Лазаркьи ирашь шкәакәа даԥхьан, шкәакәала иееилаҳәан

рыгәҭа дгылеит. Аҵацәа шәеит, анцәа дааит ҳәа иӷоуп, шьҭа аибашьра рзыгәаҵуама. Агәакьҳәа ихынҳәны наӄ ицеит аҵацәа. Лазаркьи иҿааихан, аҳ дызлаауаз амҩаҿ ашәшьыра дыҵаиеит; инапы ихәын, ашьа ацара иаҿуп. Аҳ дшааиуаз, ари дхәызаап иҳәан, ичабра аатыган инапы ҷеиҳәеит. Иабхәа ир иман данца, Лазаркьи аҩны даан, иееилыхны ахәышҭаара днықәҳәатәеит. Ари инапы злаҿаҳәаз аҳ иԥха ианылба, “аҳ ичабра қытак рзы иӷамлоз, иабаааиге” ҳәа иџьалшьеит. Лҿыҩалхан аҳ иҿы днеит, ацәажәаха имҭакәа: – Саб ухаҵкы сцеит, учабра қытак рзы иӷамло, ари аҩны иеҳәатәо имахәар иакәыршопе, закәызеи, иназгазеи? – ҳәа диазҵааит.

– Бара бзарҭаны быӄазаап, ҳара ҳакәзаап аԥсцәа, – иҳәеит аҳ.

Аҳ ачара иурц иақәикит. Лазаркьи адырра иоуит. “Саб ҩыџьа ахәуцәа иман, убырҭ сирбааназа снеиуам”, – ҳәа изицҳаит Лазаркьи. Изусҵцәада ҳәа ианҵаа, имаҳәцәа роуп, азә инапы хҵәоуп, сџьыба иҵоуп, егьи итәарҭа адамыҭ ануп, иҳәеит. Аҳ ачараура дааӄәыцын, имаҳәцәа дрыԥхьан дрыхәаԥшызар, ииашахеит – азә инапы хҵәоуп, егьи адамыҭ инуп. Нас Лазаракьи иабхәараа рахь днеит, чара руит, жәра руит. Иаха уа сыӄан, иахьа арахь сааит.

251. ЗАБ ИУАСИАҬ НАЗЫГЗАЗ ИПҲӘЫСААГАШЬАХАЗ

Хҩеишьцәа раб даныԥсуаз уасиатс ишьҭеиҵеит:

– Сара стәыла ахьынзаназаазо, даара акры зҵазкуа акоуп, еимыжәдала, еимыжәдала шықәсык ахьтә знык, ҩынтә, шәуаажәлар шәырхылаԥшла, ишрықәнагоу рыматц шәула, – ҳәа.

Арҭ аишьцәа раб даныԥсы, дара акыр аамҭагьы рыжәлар рызгәамҭеит, нас аҵыхәтәан, шықәсык аӄара анҵы, аишьцәа реиҳабы “суаажәлар збап, саб иҵынхацәагьы збап” иҳәан амҩа дыӷәлеит. Амҩа дыӷәлан, даара акыр дныӄәахьан, дыԥшызар, аџь ҭла дук амҭан азыхь ахьхьаҳәа иҵыҵны ицоит, абра ауаҩы сыԥсысшьандаз ҳәа иҳәаратәы иӄан, шьыбжьон агәазы амра икацеиуа зыхьк уахәаны иужәыртә еиԥш, абас узеилаҳашаз ҭыԥны иӄан, какалкгьы џьара снаџҳап иҳәан абра даатәеит. Зыхькгьы днахәеит, ус ҿуаҩык дшаауаз ибеит.

– Уа мшыбзиа! – иҳәеит аеыуаҩ данааидгыла.

– Бзиа убааит! – иҳәеит аригьы.

Аԥсшәақәа анеибырҳәа, егьи аеыуаҩ ари аӷкәын диазҵааит “иӄоузеи, узышьҭоузеи, арахь уқәызгалазеи?” ҳәа.

– Сзышьҭоу уи ауп, абас, абас, саб даныԥсуаз уасиатҭ ажәаны ишьҭеиҵахьан, суаажәлар збар сҭахуп, саб иҵынхацәа збар сҭахуп, – иҳәеит ари аӷкәын.

– Аа, уи акәзар ибзиоуп, баба. Уаб иуасиатҭ наугзарц уаҿызар, ииашаны иӄауҵоит. Нас иеилукаахьозеи, ажәлар уахьрылоу ирҳәозеи? – иҳәеит ани аеыуаҩ еиҵах.

– Ажәлар ирҳәахуазеи, акыр руҭар, акрырфоит, афатә змамкәа имлаго итәоугьы дубап, гәаӄрыла, цәгьала адәы иқәу дубап, ибзианы, анцәа ишиҳәара иӄоу дубап, абас иӄоуп ажәлар, – иҳәеит.

– Аа, уи бзиоуп, егьиуп, – иҳәеит аеыуаҩ.

Нас апҟаҩоҳәа аҟамчы ааихиҟьеит, аҟамчы ааихиҟьан, дыцәхан, арҭ аишьцәа реиҳабы дыҳәуа днеин адәы днықәлеит.

Ари абар, мызкы ҵит, ҩымыз ҵит, шықәсык ҵит, арҭ аишьцәа аҩыџьа иԥшит, иԥшит, аха рашьа еиҳабы дыӄазам. “Ари сашьа еиҳаб ихабар збозар” иҳәан, агәыбжьанытә иеааибиҭан ддәықәлеит. Амҩа дыӷә, дыӷә дышнеиуаз акәымкәан, даара акыр ихараны днаскьахьан, уигьы ани иашьа еиҳаб дахьнеиз азыхь аҟны днеит, абра сыԥсысшьандаз иҳәартә еиԥш агәаԥхара иоут. Длеин азыхь аҿы длатәан иԥсишьеит зыхькгьы днахәеит, егьит. Ус днаԥшын, ҿуаҩык дшаауаз ибеит. Аеыуаҩ данааивала, дааихаҵгылан, “мшыбзиа!” иҳәан, “бзиа убааит!” иҳәеит.

– Уабаӄаз, баба, уабацо? – иҳәан аеыуаҩ ари дизҵааит.

– Сабацо, абас, абас, саб даныԥсуаз ауасиатҭ шьҭеиҵеит, ҳара аишьцәа хҩык ҳаӄан, шәыуаажәлар жәбала, шәырхылаԥшла, суаџәа жәбала, сҭынхацәа жәбала ҳәа ҳаиҳәеит даныԥсуаз. Убри азын ауп сызныӄәо, ҵыԥх убас сашьа еиҳабы дцан ныӄәара, уигьы ихабар збом иҳәеит.

– Нас арахь уахьныӄәахьоу, ажәлар уахьрылаԥшуаз ишԥаубеи, изеиԥшроузеи? – иҳәан аеыуаҩ ари аишьцәа ргәыбжьанытә диазҵааит.

– Ажәлар шԥаӄахыу, иӄоуп, џьоукы гәаӄуеит, џьоукы хар рымамкәа инхоит, даҽа шьоукы ибзиазаны инхоит, қьаф руеит, – иҳәеит.

Ус аниҳәа, ани аеыуаѡ иҟамчы наихиҟьан, уигьы дыцәны дааҟалан, ани иашьа еиҳабы дцәы аҧшьны дыҟан, иара дцәы еиқәаҭәаны дааҟалан, уа днеин днаидгылт аҧыжә-ҧыжәҳәа дыҳәуа.

Ари ашьҭахь акыр аамҭа ҭит, егьит, абри аиҭбы иашьцәа ахьцаз ихынҳәны имааит, рызбахәҳәангьы акагьы иаҳауам, хьаас икит. “Изт, иҭахеит, иҟам, мамзар, аѡныҟа ихынҳәны ишҧамаарыз” иҳәеит.

Аригьы иеааибиҭан сашьцәа збозар иҳәан амѡа дықәлеит. Амѡа дықәлан дныҟәо, дныҟәо, акыр дныҟәахьан, дышнеиуаз акәымкәан, иашьцәа еиҳабацәа зықәшәаз аҭыҧ дақәшәеит. Данақәшәа, аҭыҧ ҧшзаны, азыхь бзиа аҟаны ианиба, абра зык зжәындаз, сыҧсысшьандаз ҳәа агәаҧхара иоун аҷь амҭан дахьынатәаз, даныҧшы, ҽуаѡык ҽеыжәлан дааиуан дибеит.

– Уа мшыбзиа! – иҳәан аеыуаѡ дааидгылеит.

– Бзиара убааит, – иҳәан дѡаихаҭгылт.

– Уабаҟаз, дад, узышьҭоузеи, уабацо? – иҳәан аеыуаѡ ари аҷкәын диазҭааит аҧсшәақәа анааибырҳәа, егьи ашьҭахь.

– Сабаҟаз, абас, абас, саб даныҧсуаз уасиаҭ ажәаны иаҳзынижьит, сашьцәагьы саргьы шәуаажәлар жәбала, суацәа жәбала, сҭахцәа жәбала ҳәа. Сашьцәа цан рхабар збом, урҭгьы срышьҭоуп, суаажәларгьы збоит, абас саауеит, – иҳәеит.

– Уи бзиоуп, дад, аиаша ҟауҭеит, нас арахь уахьаауаз ажәлар ирҳәозеи, ишҧаубеи, ишҧаҟоу? – иҳәеит аеыуаѡ.

– Ажәлар анцәа иоуп знапы аҭаҟа иҟоу, анцәа ишиҭаху, ишигәаҧхо иныҟәигоит, – иҳәеит арҭ аишьцәа реиҭбы.

– Аа, ибзиоуп, дад. Абанҭ ацәқәа убома? – иҳәан днарҧшны ацәқәа иирбеит. (Урҭ иашьцәа роуп, аха иашьцәа ракәу, егьиу ари иалидыраауеи уажәы.)

– Избоит, аа! – иҳәеит.

– Абанҭ ацәқәа уманы уца уѡныҟа, урылацәаҕәа, урыланха, ауаара зҭахыугьы ирыҭ, иага улшозаргьы аҷьабаа дырба, урмеигзан, амала зынза иумшьын, нас исзаага, нас уанааилакь уашьцәа абра са иуқәсыршәоит, – иҳәеит аеыуаѡ.

Ари ацәқәа ааидицалан, иѡаиаҧицан, дышиашаз иманы аѡны дааит. Аѡны иман дааин, анхара иаамҭаны иҟан, дрылацәаҕәеит, дрыланхеит, руаара зҭахызгьы ириҭеит, рцәа рхихит, рыхәдақәа цәиҟьеит, аха иалаухи, дара имшьит. Заҟа иҭахыз данрылацәаҕәа, егьи иѡаиаҧицан иманы арҭ ацәқәа изҭаз ани аеыуаѡ дахьибаз азыхь аҽы, аҷь амҭан днеит. Ани аеыуаѡгьы уа деиҭанеихт. Аеыуаѡ ацәқәа иҟамчы нархиҟьа-нархиҟьан ари аҷкәын иашьа еиҳабацәа ажәытә ишыҟаз иааҟалан иаақәгылт.

Ари иҷьаишьеит, илакәишьеит, иеиликааит уажәышьҭа, иашьцәа ракәзаап арҭ дызлацәаҕәоз ацәқәа. Мҽи зи ирылааимгаз егьыҟам, иқыҭан ауаареи цәаҕәареи изимҭаз азәгьы дыҟазам.

– Абарҭ абас зырзызуз убри ауп, ажәлар шҧанхо ҳәа санразҭаа, аҭак ииашаны исарымҳәеит, уаргьы убас зузызуз убри ауп, азҭаара урҭ ирысҭаз анусҭа, аҭак ииашан иуҳәеит. Уажәышьҭа дасу шәзыҳәо шәысҭоит. Уара узыҳәозеи, иуҭахузеи? – аеыуаѡ арҭ аишьцәа реиҳабы диазҭааит.

– Сзыҳәозеи, ахьы, амал, аҧара, – иҳәеит аиҳабы.

– Иумазааит нас убри уара узыҳәаз, – иҳәеит аеыуаѡ.

– Аа, иҭабуп, – иҳәеит аишьцәа реиҳабы.

– Уара иуҭахузеи, узыҳәозеи? – иҳәан, аеыуаѡ арҭ аишьцәа ргәыбжьанытә диазҭааит.

– Сзыҳәахуазеи, сара сзыҳәо уи ауп, аѡн ду сыманы, анхара ду сыманы, арахә рацәа сыманы сҟалар сҭахуп, – иҳәеит агәыбжьанытә.

– Иумазааит убригь уара, – иҳәеит аеыуаѡ.

– Иҭабуп, – иҳәан днахырхәеит уигьы.

– Узыҳәозеи, дад, уара? – иҳәан аеыуаѡ арҭ аишьцәа реиҭбза диазҭааит.

Аиҭбы анҭ иашьцәа еиҳабацәа ахьгылаз дырцәыҧхашьан ус иҳәеит:

– Иҟалозар маҷк усзааскьа абрахь, – иҳәеит.

Аеыуаѡ днаскьеит.

– Сара уаҳа акымзар акы саҳәазом, иахьуасҳәогьы сыҧхашьоит, аха сзыҳәо убри ауп, анасыҧ змоу, имшу аҧҳәыс лоуп исҭаху, – иҳәеит.

– Ҟоҳ! – иҳәеит ани аеуаѡ, иааицәымыҕхеит. – Анасыҧ змоу, имшу аҧҳәыс ҳәа азәы заҭәык дыҟоуп, иара убригьы дҳәаны дтәоуп, уаха хаҭа дцоит. Аха иҟоу уасҳәап!

– Аа!

– Абас ушиашоу амѡа уқәла, амѡа уақәшәоит, уца, уахьнеиуагьы дзызҳәоу димҭакәа уара дугартә суцхраауеит. Азҕаб лыѡны уақәшәоит, уаха чароуп, уахьнеиуа ушәаҳәара, шәаҳәара иеиҧшымкәан, укәашара кәашара иеиҧшымкәан, абас уҟалааит! – иҳәан диқәныҳәеит, амѡагьы дықәиҭеит.

Ари дызқәиҭаз амѡа даныланы дышнеиуаз, акыр хара днеихьан ачара ахьыҟаз дақәшәеит, дақәшәан днеит. Дахьнеиз, ачара сасык дшахатәахьоу еиҧш дахатәеит. Ашәаҳәареи акәашареи ахь ианиас, уа зегьы ираҧигеит, иашәаҳәара, шәаҳәара иеиҧшымхеит, икәашара, кәашара иеиҧшымхеит. Ари аҭацагьы ибжьы лаҳаит. Ари дызусҭадашь ҳәа дазҭаар лҭаххеит.

– Уажәышьҭа иҟоу жәдыруама? – иҳәан, зегьы ааирзырѡит. (Данцоз, уахь аеыуаѡ иеиҳәахьан, “уаныкәашалакь, уанышәаҳәалакь уаха абри иаажәгаз аҭаца са дыстәуп ҳәа раҳәа” ҳәа.)

– Аа, закәызеи? – рҳәеит ачарақ иеизаны иҟаз хатцагьы ҧҳәысгьы.

– Иҟоу уи ауп, уаха абри иааҽәгаз аҧхәыс са дыстәуп, са дсыҧхәысхароуп, – иҳәеит.

– Уеилагоума, закәызеи иуҳәо? – рҳәеит.

– Сеилагазам, аҭаца иааҽәгаз са дыстәуп, ихашәцозар. Ихашәымцозар, сара исҳәо агәра шәымгозар, ҳаки цәаки рымахәқәа ааҧыцәцәаны, ахәышҭаара иеҳәаҳаргылап, аҳа шәара ишәҳәо акәзааит, атцәа сара исҳәо акәзааит, уахык ала зтәы быбышза ишәҭыз, азҭабгьы убри иара дитәызааит, – иҳәеит.

Арҭ еимаркит, еиҽаркит, аха аригьы имузеит. Уаҳа ҧсыхәа анамуза, аимак уи аҟара иҭәҭәаны иаиыҟала, ҳаки цәаки рымахәқәа ҧыцәцәаны иааргеит, амахәқәа иааргаз ахәышҭаараҽәы аҧырҵы иладыргылеит. Аҧырҵы иаиыладыргыла, атцәа амахә ари аҷкәын ихьыз ахырцеит, аҳа ани азҭаб аҧхьа даазгаз, ауха ачара зуаз ихьыз ахырцеит. Ус ишыҧшыз акәымкәа, ашьжьымҭан илеины илахәаҧшызар, ари аҷкәын ихьыз зхыз атцәа амахә иазҳан, ее, иаразнак ибыбышза ишәҭны ирбеит. Аҳа амахә иахьынадырсыз уа иҟан, ани шәҭуа, егьиуа иҟазма!

– Ҟоҳ, ари доуҳала ари азҭаб иара дитәызаап, ани аҧхьа даазгаз ихьыз зхыз аҳа амахә наҟ илеимгәаҷыҷ, илыцоаа ицеит. Ари ихьыз зхыз атцәа махә быбышза ишәтит уахык ала ахәышҭаараҽәы иахьгылаз.

– Ари иара дитәуп, – рҳәан ажәлар, дирҭан мыш змаз аҧхәызба дирҭан, дигеит ионыҟа, ачара дуззагьы иуит. Дыҧсаанза анцәа ишиҳәара дыҟан.

252. ХӘЛАҶЫҨ САБУЕИ АГӘЫЛШЬАПҚӘЕИ

Дынхон ақытан Хәлаҷыҩ ҳәа Сабуа. Ауаа идкыланы иман. Иара ашәарыцара бзиа избозгьы азә иакәын, шәарыцра дцалон, аџьамҳа ҟатцаны, абас оымыз, хымыз имаауаз уаоын. (Ашәарах иршьуаз ажьы ахьырцәахуаз аџьамҳа ҳәа иашьтан).

Ҩнак Хәлаҷыҩ шәарыцара дцараны дыҟан, ашьжьымҭан шаанза доагылан амоа данықәлоз аамҭазыҳәаны, рыоны иаагәамцит. (Ажәытәан убас иҵасны ирымазаарын, ашәарыцаоцәа шәарыцара ианцоз аоны иаанхоз игәамцыр, ажәа еимаркыр ҟалазомызт). Ари уажәы Хәлаҷыҩ данындәықәла, иҭаацәа ахьгәамцыз азыҳәаны “Сара шәарыцара сыҟан саанза, схынҳәны саанза шәара агәылшьап шәыкәшаны иштәоу збааит” ҳәа абас ишәиҧхьыз шьҭацаны, иара шәарыцара дцеит. Дахьцаз шәарыцара дыҟан мызкы, оымыз дмаазакәа. Ус аоныҟа дхынҳәны дааит. Дахьааиз дыҧшызар, ахәылбыехоуп, иҭаацәа иаарыкәшан иштәаз ибеит. Ашыр ҳәа агәылшьап ндәықәлан, Хәлаҷыҩ ахы дынҭанарҧан, даашьтыхны бжьышьхакы ирхыцны дәҳәыҧшк аҽы, дә-ҧшзарак аҟны днанагеит, кәаҧра хәыҷзак аҟны днаганы днықәнартәеит. Хәлаҷыҩ иабџьар иара деибытоуп. Ус дшыҧшыз акәымкәа, даеа гәылшьап дуззакгьы ааит абри адәҳәыҧш аҽы. Абри иара дназгазгьы ани иааизгьы иааи аисра иалагеит агәылшьапқәа. Агәылшьапқәа ашьыжь аисра иалагаз абар шьыбжь хыцит, ишеисуаз еисуан иаакәымцзакәа. Аҵыхәтәан абри Хәлаҷыҩ Сабуа абра даазгаз агәылшьап иааҧсазар акәхап, иаҵахо иалагеит. Иаҵахо ианалага, цаҟа ианкаҳауаз аамҭазыҳәан, Хәлаҷыҩ Сабуа ишәакъ ала аҵыкъхәа даахысын, амни иаиааиуаз, иара уа дназгаз акәымкәа, егьи агәылшьап шьны илаган илкаижьит. Аха дыоны днеин данынахаххы, иоыцбыбын аҧсы аманы, ишиашаз иқәланы илҭахәаша ицеит излааз ала. Уи наҟ илҭахәаша ианца, ари иара уа дназгаз агәылшьап ахгьы аарцысит, ари иара иҟаицаз агәы ишахәаз аҟара аныҧшит. Ашыохәа иааин Хәлаҷыҩ инаидгылан, ахы доыкәнартәеит, ашыохәа иахьындәыкәлаз цаҟьа дук аҽы инеин, ацаҟьа ақъышә лыцарҧан иааоахан, наҟ иахьыоҭалаз, даеа дунеик ахь дыоҭанагалт. Убри адунеи иқәлан иахьцоз амоан аҵәуабжь иаҳаит. Хәлаҷыҩ Сабуа нахьхьи дзеихсыз агәылшьап ҧсызаап, ан цәуон.

– Умцан уахь Аҧсныҟа, уигьы Аҧсныҟа аҭынхацәа имоуп ҳәа уасымҳәази, умцан убрахь, Аҧсныҟа уигьы аҭынхацәа имоуп ҳәа уасымҳәази, – ҳәа ани агәылшьап иишьыз ан аккаҳәа амыткәма ҳәаны дахьцәыуоз лыбжьы иаҳаит, аҳәышьцәагьы цәыуоит, еибарцәыуо еилоуп, рыбжьы иаҳаит Хәлаҷыҩ Сабуа.

Ари арахь даазгаз агәылшьап, гәылшьапзамзаап, дуаоызаап, хоеиҳәшьцәа иман иара. Ицәа ихаз анааихих, дуаоы заманаха даакәгылт. Дуаоны данықала, “сыҧсы еиқәзырхаз уара уоуп, сара шықәсык џьаргьы усышьтуам, аџыс хышгьы угсырхом” иҳәеит, иаҳәшьцәагьы дрыҧхьаны иааигеит, “абри иоуп сыҧсы еиқәзырхаз, сыҧсы еиқәзырхаз ауаоҧсы цқьа шәихылаҧшла, игәы нышәмырхан амарџьақәа, мамзар шәынсырцәоит” ҳәа иаҳәшьцәа иреиҳәан Хәлаҷыҩ Сабуа дыдирбеит. (Ари ууанза агәылшьап-цәа зхарҧаз ауаоо иоуп изҳәо).

Ари иаҳәшьцәагьы иаргьы иқәгьыжьааны, иҵагьыжьны Хәлаҷыҩ Сабуа имаҵ аура иаҽуп. Абас ишыҟаз акәымкәа, шықәсык цит, ари Хәлаҷыҩ Сабуа арҭ ибзианы дныҟәыргоит, аха ионыҟа дцар иҵаххеит, игәхьааигеит, аха дызлацои, ари ацаҟьа давсны дызцазом. Ари ас илахь шеиқәыз аниба, ани зыҟны дыҟаз дааин “уара улахь еиқәуп, иухьзеи?” – иҳәан диазцааит.

– Сылахь абеиқәым, сыоныҟа сцар сҭахуп, игәхьаазгеит, – иҳәеит Хәлаҷыҩ Сабуа.

– Аоныҟа уцарц уҭахызар, сыҧсы еиқәзырхаз уоуп уара, уара иаауҭаху, узыҳәо иарбану иҟасымцара, аҧсаса уҭахума, иаауҭаху, заҟа уҭаху устоит, – иҳәеит ари ара зыҟны дыҟаз ауаоо.

– Моумоу, урҭ арахә, ашәахә ҳәа уара зызбахә уҳәо сара акагьы сҭахзам. Сара абри ацаҟьа сацганы соужь, уаҳа акагьы сҭахзам, – иҳәеит Хәлаҷыҷ.

Абри ууанза Хәлаҷыҷ зыҟны дыҟаз ауаҩ иаҳәшьцәа руазә дааины ус иалҳәахьан: “Сашьа амал удигалоит, акагьы умган, акагьы сҭахзам ҳәа иаҳәа, иумузакәа ак сумҭар умуазар, убыз сарцҳа ҳәа иаҳәа, знык сашьа ибыз узацҳар, абри адунеи иаақәу шәарахс иааҟоу зегьы рбызшәа уаҳауа уҟалоит” ҳәа. Ари ас мазала Хәлаҷыҷ Сабуа иалҳәахьан. Ари иалҳәазгьы ибзианы игәалашәон Хәлаҷыҷ, иара усгьы уаҳа малк сгап ҳәа игәы иҭазамызт).

– Узлазбо ала, уажәышьҭа усгьы умцар, удәықәымлар ууам, аха ҷьара акы усымҭакәа усышьҭуам, – иҳәеит аԥшәма.

– Уара уҟынтә изакәызаалак амал ҳәа сара акагьы сҭахым, исгом, иумузозар, знык убыз сарцҳа, – иҳәеит Хәлаҷыҷ Сабуа.

– Ҳаи, ари уазҳәаз саҳәшьа лоуп, аха уара узы иҟасымҭо егьыҟазам, – иҳәан дақәшаҳаҭхеит ишицәымҵыз. Ибыз даирцҳаит. (Ари зицәымыҵхаз уи ауп, знык иара ибз дацҳар, егьи ихашҭуазаарын иидыруаз абызшәақәа.)

Нас ани аԥшәма еиҭах хыхь агәылшьап цәа ааихаирԥан, Хәлаҷыҷ Сабуа ихы днықәыртәаны, данаагоз еиԥш, ани уахьтәи адунеии арахьтәи адунеии рыбжьара иҟаз ацаҟьа длаҵиган, доуишьҭит. Хәлаҷыҷ уашьҭа арахьтәи адунеи ахь дкылсит. Дкылсын мҩак иԥшаан дықәлан дышнеиуаз дыԥшызар, гәыԥҩык ахьшьцәа еикәшаны иахьтәаз даарыдгылт. Ақыҭарахь илбаауан дара, рыԥсыршьарц иахьынатәаз дрыхьзеит. Аԥсшәақәа еибырҳәан егьин, еибадырын, рыԥсаныршьа егьи еиманы, амҩа иқәлеит. Арҭ ахьшьцәа арахә рымоуп, иаарцоит.

Ишнеиуаз акәымкәан, абарҭ амҩа иахьықәу, аԥсаса ахькарцо, абра арахә қәашҭ хәыҷык рылоуп, абри ақәашҭ рыхьзазом аԥсаса, ақәашҭ ан аԥхьаҟа аԥсаса ирыцны инеиуеит, иҟаауеит. (Арҭ уажәы иахьыҟаауа ирҳәо зегьы иаҳауеит, еиликаауеит ари, Хәлаҷыҷ Сабуа мыжда).

– Уааи, уааи, уҳахьза, абааԥсы! Уааи, уааи, уҳахьза, абааԥсы! – аҳәоит ақәашҭ ан ахьҟаауа, аԥхьаҟа иахьнеиуа. (Ақәашҭ азоуп ус заҳәо).

– Уара, уааи уҳәеит, аха сабанеиуеи, сабашәыхьзо, ус имариам, абра иеицу арахә зегьы рымшра са сымгәа иҭоуп, зегь рымшра са сымгәа иҭоуп, – аҳәоит ари ақәашҭ мыжда ахьҽнаҭуа, арахә рышьҭахь игылан иахьнеиуа, ан иаҳәо ацымхәрас, ергь ҳәа инеиуеит, арахә ирыхьзазом. Ус еиманы, убас шырҳәоз еиманы рҭыԥ аҽы инеит ақәашҭгьы рыхьзеит егьит.

Ауха арҭ ахьшьцәа асас данырҭаа, егьи, ажәытә ус иҟарҵон, иԥсылаз ашьтәа лкажьны изыршьуан, аригьы ашьтәа изыршьит, егьит. Адырҩаены ианааша, Хәлаҷыҷ Сабуа арҭ ахьшьцәа дырԥырҵны данцоз “уара иацижьҭеи усасны уаҳҭан, абра ҳарахә уларылаԥшны, ирейғьу, еиҳа иԥсылоу акы алхны иумгар ҟалом, иагьҵасым ак умҭакәа ууҳашьҭыр, амҩан уанааԥсалакь уахьынатәо ишьны иуфап” ҳәа иарҳәеит.

– Моумоу, сара акымзарак сҭахзам, – иҳәан мап икит.

– Моумоу, шьтәак уаҳамҭар ҟалазом, – ҳәа идырцало иалагеит.

– Ҟаҳ, иҟалом, изгом, – иҳәеит.

– Уара ууаҩы ааԥсоуп, ахарантә уаауеит, абри угароуп, – рҳәан, реиҳа иреиғьыз шьтәа бзиазак, злеишәа цәгьаз, зқьаф ҭаз акы алхны идырбеит абри га ҳәа.

– Изгом, – иҳәан мап икит. – Ишәмузозар, абри ақәашҭ сышәҭ, – иҳәан, ани арахә ирхьымзоз ақәашҭ дирбеит.

– Ҟаҳ, ус шԥаҳауҳәо, ақәашҭ шԥауго, ари иуфо иҟоума, аихда ианаҳҷало, азарҭра гәашә еиԥш ихахаза, уара уеиԥш иҟоу арԥыс бзиа ари шԥаиаҭәаҳшьари? – рҳәеит ахьшьцәа.

– Моумоу, исышәҭозар, абри сышәҭ, мамзар акагьы згом, – иҳәеит.

Ианимуза, ари ақәашҭ ааирҭан, иварԥало иманы амҩа дықәланы иҿынеихеит. Амҩа дықәланы дышнеиуаз акәымкәа, ари ақәашҭ абас аҳәо иалагеит:

– Уаха сара бжьы-мца хаарак сҭахуп, уаха сара бжьы-мца хаарак сҭахуп, уаха сара бжьы-мца хаарак сҭахуп ҳәа.

Ари ҟаауа, иааҟәымҵзакәа “уаха сара бжьы-мца хаарак сҭахыуп” ҳәа аҳәо ианалага, иара даалаган дәы ԥшзак аҽы, зык ыиасны иахьцоз азааигәара днатәан, амца еиқәиҵеит, бжьы-мцакы еикәыршаны ираҷәызаны иеиқәиҵеит, амцақәа аки, аки еиҷәыхараны. Амцақәа ахьеиқәиҵаз рыгәҭа иара днеин днатәеит. Дныкәиангьы дыцәеит.

Амцақәа ауха агәгәаҳәа еиқәын, ашарԥаз данааԥш, ԥсасала иҭәны ибеит абри адәы зегьы. Иԥсаса зегьы лаиаԥицан иҩны дааит. Иҩны данааи, иабаҟаз, зегьы ықәҵны ицахьан. Иуаажәлар еизигеит, аҳас иара дҟарҵеит.

Абарҭ реиԥш аусқәа дрыкәшәахьан Хәлаҷыҷ Сабуа.

253. ХӘАДА ЕГЬЗЫМФОЗ ГӘАМСАРАҬ

Аҳак дыҟан, акыр шықәса ԥа димазамкәа дынхеит. Ус ишыҟаз акәымкәан, аҵыхәтәан абри аҳ аԥа диоуит. Ари аҟара аамҭа хшаа дызмоуцыз аҳ аԥа даниоу, диеигәырҷеит. Аԥа иауз аазара ддәыкәиҵеит. Ԥыҭрак аатцхьан ари аҳ иҷкәын аазатәыс дзиҭаз аззеи дкылҟьа дааит.

– Уаа, уара, уанаԥьалбеит, ассир сақәшәеит, уҷкәын дсаазоит ҳәа сиҿуп, аха иага изаазгандазгьы хәада акагьы ифом, ишԥаизызури, иԥсыхәоузеи? – иҳәеит.

Аззеи ас аниҳәа, аҳ даара игәнигеит, избан акәзар, акыр шықәсагьы ԥа димазамкәа дгәырԥоо дтәан, аԥыхәтәан аԥа иоузгьы иуааҽәлар дреиԥшымкәан, хәамзар, гәам-самымзар егьимфо абас дахьыҟалаз гәырԥоас икит. Иҟаиҵоиз, “сыҷкәын иуаазо хәада егьзымфо Гәамсараҭ ихьзҵа, убри хьзыс имазааит” иҳәеит аҳ.

Ари аҷкәын хәада егьзымфо Гәамсараҭ ихьзырҵеит. Ари иара хәада акагьы ифомызт, аха ирласны изхҳаит, дыԥшзахеит цәгьа, иҟазшьалагьы дахьынхоз иқьиҭан даарылукааратәы дҟалеит. Нас иаб диган, иаб иԥоны дыҟан.

Абри ашьҭахь ари аҳ зны еибашьра дцон, аибашьра дахьцоз азбахә аԥагьы иаҳаит.

– Саб, уара еибашьра уахьцо саргьы суццоит, сга, – иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсараҭ.

Ари аҳ еибашьра дахьцоз иҷкәын дигар иабаргәиз, аха иуааҽәлар рҽы иҭахымызт иҷкәын дзеиԥшраз дирбарц.

– Уабыкәу уара уахьызго, абра аԥоны утәаз, – иҳәеит аҳ.

– Моумоу, сугароуп уахьцо, сумгар сузом, – ҳәа аҷкәын ианимуза, дгьаҵәы-ғьаҵәуа данидхала, “даҳгап, нас уигьы ԥьара хык никылап” иҳәеит ах (аб).

Ари уажәы аҳ ир иманы дахьцоз баа дук, баа ғәғәак дақәлараны дыҟан. Аха абаа агараҽы амч ғәғәак аҭахын, даара аус цәгьа зҭахыз акәын, избан акәзар, уа абаа зыхьчозгьы ар ғәғәаны итәан.

Арҭ аԥышәара ҟарымҵар ҟалазомызт. Аԥшыхәԥоы ддәықәырҵан, ауха ҵхыбжьон иахьынатәаз аҳ ус иҳәеит “уаха ҳазҷаԥшьо дарбан ԥкәыноу?” ҳәа.

– Уаха са шәысҷаԥшьоит, – иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсараҭ.

Ари са шәысҷаԥшьоит аниҳәа, “ҟоҳ, ари ҳиқәгәыҧны ҳара уаха ҭынч ҳазлацәарызеи, еиҳа еиҧуп, ҧытрак ҳаԥшып, даҽазәгьы далаххып ҳаиҷаԥшьарц, ари ҳаиҟәаҵып” рҳәеит. Аха иара имузеит, “сара шәсымҷаԥшьар ҟалом” иҳәеит. Ианимуза, дгьаҵәы-ғьаҵәуа даналага, “дыҟазааит нас, убриак ма уахык аҷаԥшьара ҳҟәигааит” рҳәеит.

Арҭ зегьы ыцәеит, хәада егьзымфоз Гәамсараҭ дырхагьыжьуа аухантәарак иаб ир ихьчон. Ус аҵхыбжьон шьҭыбжьқәак иаҳауа далагеит. Ашьҭыбжьқәа иаҳауаз даараза уаԥ игәы ҽнакаартә иҟан. “Абраҟа иҟоу збапишь” иҳәан, иҽынеихан ашьҭыбжьқәа ахьиаҳауаз даннеи, тымитыша дузззак аҽы дахьынҭаԥшыз ԥыцьа ауаа рыхәдацәақәа ҵибакааны ишеисуаз ибеит. Арҭ аԥыцьа шеисуаз аниба, хәада егьзымфоз Гәамсараҭ апҟаԥхәа дууаза дыԥан дылҭаԥалеит. Иаҵахоз даашьҭихын, ииааиуаз дышьны длаганы дылкаижьит.

– О, уара, абааԥсы, ари сишьуан сара. Уара сеиқәурхеит. Уара сара абзиара исзууз аҟнытә бзиарак узыҟасымҵар ҟалазом, уаха уахьцогьы здыруеит, иҟоуҵогьы здыруеит. Убри аҟнытә абра хылԥак усҭоит, убри

ахылԥа ухаҵаны уара узбазгьы, уара узхәаԥшызгьы, иухәаԥшызгьы зегьы нҵәоит, – иҳәеит Гәамсараҭ атымитышаҽы иеиқәирхаз ауаԥы. – Амала убри инаҵцаны иуасҳәо уи ауп, ахылԥа иусҭо ҵәахны иумаз, уахьцалакгьы аиаара унаргоит, – ҳәа иеиҳәеит.

Гәамсараҭ ахылԥа изҭоз ииаимихын, икәа илҭаҵаны иҵәахын, дааин иаб ир даархагылт. Ус иҟьаҟьаза иаашеит. Егьи ари ауха хәада егьзымфоз Гәамсараҭ атымитышаҽы иеибарԥсуаны иеиҟәикыз аԥсҭааи аԥьныши ракәзаарын, аԥсҭаа иакәзаап дзыдгылаз, иишьызгьы аԥьныш иакәзаап, иара ихаҵагьы издырзомызт урҭ зусҭцәаз, иалидыраауаиз!

Адырԥоаены уажә ианааша, арҭ зқәылараны иҟаз абаа ашҟа ҽыц аԥшыхәԥоы, аԥшыхәра иаманшәалаз, еиҳа акыр зылшоз ауаԥы далырхырц рҭахын, уара уца, сара сца ҳәа еибырҳәо иалагеит.

– Уара, са исҳәо шәаҳауама? – иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсараҭ.

– Аа! – рҳәеит.

– Шәара зегьы шәаҟәыҵны аԥшыхәра сара сшәышьҭы, исылшалакгьы жәбап, – иҳәеит.

– Моумоу, уара, уара уабацо, уара уцар егьузыҟаҵом, иулшараны иҟоузеи? – иҳәеит иаб (аҳ).

– Моумоу, сшәышьҭы, сышәмышьҭыр ҟалом, исылшо жәбап, ак сылымшазоны сҟаларыма! – иҳәан, хәада егьзымфоз Гәамсараҭ аҕьаҵәы-ғьаҵәра даналага, ианимуза, ҧшыхәра ддәықәырҵеит.

Ҧшыхәра ҳәа дахьнеиз, ани ауха аԥсҭаа ииҭаз ахылԥа аацәыриган, иԥеихеиҵан, дназхәаԥшыз зегьы, инаихәаԥшыз зегьы нҵәеит. Зегьы анынҵәа, азәазәала днархагыла-нархагыланы зегьы рыхәдақәа аахыжәжәаны ҳәызбала, ҟамала ихиҵәҵәан, хыхь дыԥхалан, абаа абираҟ ҟаԥшь шәыр-шәыруа иԥахаиргылан иԥоызцәа идирбеит. Иԥоызцәеи иареи дыргас ирымаз уи акәын. Ари иԥоызцәа наԥшызар, абираҟ ҟаԥшь афыр-фырҳәа иҟьо абаа ақәацә дшықәгылаз анырба, “ҟаҳ, ари жәбома, ари аума ҟаиҵеит” рҳәан, аҳгьы даараза диеигәырҷеит.

Арҭ еибарыԥоны иахьлеиз ар еилахаа ишьҭоуп, зегьы ҟәаҟәаса, рхы иамыхәо еилараа еилажьуп. Аҳ ас аниба, иҷкәын иҟаиҵаз ҷьеишьеит, илакәишьеит, хәада егьахьимфоз уи гәнигон, аха уажәшҭа уигьы усс имкзакәаны, иҷкәынгьы даагәыдикылт. Уа амал иргоз аҷкәын ихәҭа ирҭарц иалагеит, “заҟа уҭаху га, заҟа уҭаху умаз” ҳәа иарҳәеит, аха иара имуит, амал ҳәа акагьы имгеит.

– Сара амал сҭахзам, исышәҭозар, аихымца сышәҭ, сара исҭаху аихымца ауп, еихымцак сышәҭар, ҷьара мцак ааиқәцаны, ахәа насыхәлаҧсаны исфоит, – иҳәан, ус иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсараҭ.

Аихымца ирымҭо иҟазма, инаирҭан, дара даарыдцын хаз мԥакы дықәлеит. Дцо, дцо, амԥа дықәны акыр дныҟәахьан, дышнеиуаз акәымкәа мшынк дынхықәгылт. Дыԥшын, амшын аҕбақәа хыуп, ахықәгьы

ауаа хыҟәгылоуп. Аха абарҭ иибаз ауаа шьоукы шәаҳәоит, рнапы еинҟьаны икәашоит, даҽа шьоукы инеиматәаны акьажыҳәа иҵәыуоит, рхы иасуеит, ргәы иҵасуеит.

– О, уара, ишәыхьзеи, ишәылалазеи? – иҳәан, хәада егьзымфоз Гәамсарат днарыдгылан дразцааит анҭ иҵәуоз.

– Иҳахьзеи, иҳацалазеи ҳәа ҳаҟоума, шә-ҩбак ахьзыхгылаз, ҽынҽажәа ҩба рҽы ҳааит, егьырҭ цааҟәрылеит, ԥсыхәа ҳазрымҭеит, иаанхазгьы цааҟәрылозар акәхап, – рҳәеит еибарҭьацәы-ҩьацәуа.

– Шәымшәан, уи сара аҭып иқәысцап! – иҳәан, ус иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсарат.

Длеин, аҩбақәа руак аԥынҵа длыкәгылан, хыла дууаза дыԥан, амшын дласын, цаҟа амшын аҵа дналаԥшызар, ԥҳәызбак, уаҳа натахымкәа дыԥшзаза цаҟа азы дзаатәалан, мацәазк лыман, абри амацәаз ала инарҿарԥаны данахалакь, аҩбақәа цаалырҟәрылон. Ари аҩбақәа акакала ас иҵаалырҟәрылоит, хәада егьзымфоз Гәамсарат атахҳәа дылкылсын лара илымбазакәа длалымцасын, лмацәаз лыхԥааны игеит.

Уажәы Гәамсарат амшын дынҭыцын, имацәазгьы иҧьыба илҭеиҵан, иеибарцәыуо иеилагылаз ажәлар ус реиҳәеит:

– Иҟоу жәдыруама?

– Аа!

– Аҩбақәа дәықәышәҵа, уажәышьҭа шәыҩбақәа цаақәрылазом, шәырцәымшәан, – иҳәеит.

– Ҟаҳ, ус шԥауҳәо, ишԥыкәу ишымзаақәрыло, хынҽажәа ҩба цаақәрылахьеит, ҽынҽажәа роуп иаҳзынхаз, урҭгьы дәықәаҳцар, иҵаақәрылоит, ҳанцәаны ҳаҟоуп, – рҳәеит.

– Моумоу, уашьҭа шәыҩбақәа акагьы рԥырхагам, шәдәыкәла! – иҳәан, Гәамсарат ианимуза, аҩба ныҟәцаҽгьы ианиеиҳәа, аҩба андәыкәырҵа, имцаақәрылазеит, ажәлар аҩба зтәызгьы гәырҩеит.

– Абрысҟак ажәлар ҳаԥсы еиқәзырхаз, уара, иуаҳҭарц иуҭахузеи? – рҳәеит.

– Еихымцаки цәымсаки шәзыԥшааузазар, исышәҭ, уаҳа сара шәара шәҟнытә акагьы сҭахым, – иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсарат.

Аихымцеи ацәымсеи наирҭан, урҭ днарԥырцын, амҽа дыкәлан дышнеиуаз акәымкәа, даара акыр дныҟәахьан, аҳак иҽны дымҽахьҵит. Ари дахьымҽахьҵыз аҳ ибзиазаны дынхоит, иҽнра, игәара, аха, иалаухи, аҳ ихаҵа инеиматәаны акьажыҳәа аҵәыуара даҽуп, дгәаҟуеит, дуазыруеит, ихы ахьигара изымдыруа дыҟоуп.

– Иухьзеи? – иҳәан Гәамсарат аҳ диазцааит.

– Ҳы, исыхьыз аҟны сыҟоума, аԥсра, аиҵаԥсра захьзыз сыхьт, акаамеҭ сакәшәеит, – иҳәеит аҳ.

– Аиеи, аха иуқәшәаз, иуцалаз соуҳәар, цьара акы сухәозаргьы уздырам? – иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсарат.

– Дадхеит, изуасымҳәагәышьозеи, зда дсымамыз сыҷкәын заҵә иаалырҟьаны дыԥсит. Даныԥсы, днаганы, иԥсуа зегьы анышә ишарҭо еиԥш, анышә даҳҵеит. Уи иԥсра сзыхгомызт, аха иеицәаз сзыҟалеит. Иҟалаз уи ауп, анышә дахьаҳҵаз есышьжьымҭан ҳаннеилакь, дыцхны даабоит, деиҵаҳжуеит, адырҽыены еиҵах дыцхны даабоит. Абри ԥсыхәа ҳзамҵеит. Уахынла аҷаԥшьацәа ыкәсыргылеит, аха убарҭ дызҷаԥшьозгьы есуаха иҵахоит, абри ишаҽыз абар суаажәлар зегьы срылгахьеит, арахь уаҳа хәарҭа ҳзамҵеит, – иҳәеит аҳ дгьаҵәы-ҩьацәуа.

– Иҟоу удыруама? Угәы рҭынч, уаха са сцоит, уи аҭып са иқәысцоит, – иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсарат.

– Аа, баба, угәнаҳа сыкәумҵан, уара ушԥацо, сара сызларыцхәау сызхоит, уара иумаскузеи, умцан, уцаргьы, зегь дара роуп, уаргьы уҵахоит, – иҳәеит аҳ.

– Моумоу, сымцар зуам, уаха уҷкәын инышәынҵра са исҷаԥшьоит, – иҳәеит.

Имузт дцеит. Анышәынҵраҽы дахьнеиз, даалаган абри адамра ҟаҵаны иахьыҟаз авараҽы ицәыԥжааны иҟаҵаны, хыхь сакьла иаахыбны, днеины дцәыцаиеит цаҟа. Данынцәыцала, абри абра уаха иҟало збап, абри аҳ иԥа дыԥызхуа закәу еилыскаароуп ҳәа дцәыԥыԥшны дшыԥшуаз акәымкәа, ԥҳәызбак дыԥшзаза, аха лыԥшра, лсахьа уахьлыхәаԥшуа уеилагап, убас еиԥш иҟаз ԥҳәызбан, даацәырҵит. Ари даниба, иҟалҵо збап иҳәан дшыԥшыз акәымкәан, аҟамчы лкын лара, илкыз аҟамчы ахьышәҭ ҳәа ани аҳ иԥа дахьжыз адамра ианынахылҟьа, аҳ иԥа иԥсы ҭалан, иаргьы ларгьы еицәажәо, еибархәмаруа, ауха нас шааныа хаҵаки ԥҳәыски реиԥш еиман.

Ари Гәамсарат ианиба, ани аҷкәыни азҩаби еицәажәонаҵы, иара ашьшьыҳәа инапы нкылирҳәҳәан, азҩаб лҟамчы лцәизеит. Аҟамчы лцәизан, дҽықәлан аҳ иахь дцеит.

– Аҳыҳ, уажәшьҭа умшәан, уахарнахыс уҷкәын дызҭоу адамра дҭыганы дубом, хьаас иумкын, – ҳәа иеиҳәеит аҳ. – Иаха дыцырхит, иахьа заҵәык дышәжы, нас акагьы дыцнахуам, – иҳәеит.

Ари аҳ гәаҟ ичкәын усгьы есышьжьымҭан дыцхны дырбон, анышә дарҭон, ари аеынгьы днаган деиҵаржит. Уи аены дыржын, уаҳагьы дыцхны дрымбеит адырҽаеынгьы, адырхаеынгьы…

Ани азҩаб лакәын дыцызхуаз, ани амч лызҭоз лҟамчы акәын, лҟамчы заны хәада егьзымфоз Гәамсарат игеит усгьы, нас аԥсы дызлацылхуаиз?!

Уажәы ишԥаҟалҵо, ус иҳәеит аҳ:

– Ҳаи, дад, уара уабасызкылнагеи, сыԥсы уаԥшәмахеит, сыжәлар инцәаз нцәеит, аха иаанхаз уара ула иеиқәхеит, иуҵаху аҽы сыҟоуп, смазара абжак усҭоит. Уи анаҽсгьы, ара са оҽы уаангыл, ҷкәынсгьы уҟасцоит иууазар.

– Моумоу, сара ара сзаангылом, мал ҳәангьы акагьы сҭахым, – иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсараҭ.

– Ҳаи, дад, ари еиҧш абзиара ду сзызуз ӷьара ҳамҭак умҭазакәа ус унапы ыркало усзышьҭуам, – иҳәеит аҳ.

– Ак сумҭар умуазар, цәымсаки, еихымцаки, шьанҵақәаки суҭар, убарҭ роуп сара исҭаху, уаҳа акагьы сҭахым, – иҳәеит Гәамсараҭ.

Уи нас аҳ изымҭодаз, имариан, аихымцеи, ацәымсеи, ашьанҵеи ииҭан, иман дцеит Гәамсараҭ.

Гәамсараҭ дцо, дцо амҩа данылан дышнеиуаз акәымкәа, даара акыр хара дцахьан еиҧш, қыҭак аҿы ажәлар еилагьыжьуа еизаны ишыҟаз ибеит.

– Ишәыхьзеи уара, шәзыргәаҟуазеи? – иҳәан Гәамсараҭ длеин дларыдгылт.

– Аа, иҳахьзеи ҳәа ҳаҟоума, азба ҳаиқәынҵәоит, ҳзышоит, аарҩароуп, арахь зыхь заҵәык ауп иҳамоу, аха азыхь аҿы инеиуа зегьы арахь изыхынҳәзом, зегь уа иҧсуеит, – рҳәеит.

Урҭ ирҳәазгьы аагәникылт, днаҧшын, ашәшьыраҿы аарла ҳәа иҟоу ҭакәажә нанамгак дтәоуп. Гәамсараҭ афырҳәа иҿынеихан аҭакәажә дналыдгылт. Аҭакәажә дҵәыуо дтәоуп, “азба, азба” лҳәоит, ҳаҭеимышхара дҿажәкуеит, дзышуеит.

– Ибыхьзеи, ди, бара? – иҳәан, хәада егьзымфоз Гәамсараҭ аҭакәажә длазҵааит.

– Ааи, нанхеит, азба сыҧсуеит. Ҳқыҭаҿ иҟаз егьырҭ азыхьқәа зегьы ҭабеит, аарҩара баапс ҟалеит, зыхь заҵәык ҭамбацкәа иҟоуп, аха азазы уа инеиуа зегьы нҵәоит, ҧсыхәа ҳамамкәа ҳақәхеит, – лҳәеит.

– Аҧҳал сыбҭар убри азыхь аҿы са сцоит, – иҳәеит.

– Нанхеит, узцагәышьозеи, уаргьы уҭахоит, ухы зҭаурхозеи, ус ҳҿажәкуа ҳтәазаап, ӷьара қәак аур егьир здыруада, егьырҭ азыхьқәа еиҭа иҭыҵуа иалагар, убранза ҳаҧсы ахәага знеиуазар аабап, – лҳәеит аҭакәажә.

– Моумоу, бысцәымшәан са сцоит, – иҳәан, афыр ҳәа аҧҳал аашьҭихын, дҩықәлан азыхь ахь дцеит. Азыхь ҳәа изҿыз азааигәара днеин, ҭамҩак ҟаиҵеит, аҭамҩаҿ днеин дылҭатәеит дкылҧш-кылзырҩуа. Дышкылыҧшуаз акәымкәа, зҭабк дыҧшзаза, лоура лыҭбаара уҳәару, убас деихышәашәо дыҧшзоуп, аха мфа, мжәы слыхәаҧшланда уҳәаратәы дыҟоуп. Хәада егьзымфоз Гәамсараҭгьы ани леиҧш азҭаб ҧшза даниба, игәы лызцо аҟынза дҟалеит. Лара агәыгәым лкыуп. Ари лара ус акәзаап дшыҟоу, амни илку агәыгәым азыхь ианынҭылшьуа даазбо зегьы ҧсуазаап, лара уа ианагь днеины азы лгозаап. Аха уажәы илкыз агәыгәым азы иҭылшьаанза, уа ахықә аҿы инаргыланы, зык нкалҭәарц абнара днылалеит. Лара дхынҳәны дааиаанза хәада егьзымфоз Гәамсараҭ иҧсы заны дынкылсын, агәыгәым аашьҭҧааны игеит. Иҧҳал

азна азы таны игеит. Аҧҳал азна азгьы, агәыгәымгьы иманы ани аҭакәажә лҿы днеит. Нас азба иакны иҿажәкуаз ажәлар зегьы дрылаланы иреиҳәеит “шәца шьҭа, азыхь ахы иақәиҭуп, уажәшьҭарнахыс азәгьы шәыҧсраны шәыҟазам” ҳәа реиҳәеит.

Ас аниҳәа, ажәлар зегьы гәырҭьаҵәа иҟалеит, иҩықәлан зегь цан азы ржәит, иргеит, рыҧсы еиқәхеит. Абри аҩыза абзиара анырзиу, “иузааурызеи бзиарас?” ҳәа икәшаны рнапы дықәыргылан дыркит.

– Ашьамаҟа уҭахума, аҧсаса уҭахума, ауахьад уҭахума? – ҳәа иазҵаауа иалагеит.

– Моумоу, шәанаӷьалбеит, акымзарак сҭахым, – иҳәеит, – амала ӷьара еихымцак, шьанҵак, цәымсак шәауазар, убарҭ роуп исҭаху, сара уаҳа акымзарак сҭахзам, – иҳәеит. (Урҭ роуп дахьнеилакгьы дзыҳәо, уаҳа акагьы даҳәазом.)

Ажәлар аихымцеи, ашьанҵеи, ацәымсеи рзымҧшаауа иҟазма, ирыҧшаан, ирҭеит. Еиҭах амҩа аашьҭихын дықәлан ддәықәлеит хәада егьзымфоз Гәамсараҭ. Дцо, дцо, даара акыр хара днеихьан аамҭазыҳәа, абрахь ҵаҟа лбаараны, ҧшзараны иҟоуп, абри аҭыҧ ҧшзараҟны аҳак дынхон, иҩнра, игәара, деихачаҧа дынхоит. Гәамсараҭ днаҧшызар, акызҭы ауаа рсахьақәа ркыдыззала икыдуп, уахьынаҧшлакь ишынабакәу зегьы, каҵәараны иҟоуп ани акызҭы асахьақәа зну. Аха ани акаҵәара асахьақәа ахьану аҟынза ихалахьоу ҳәа уаҩ дыҟазам. Ари Гәамсараҭгьы дахьынаҧшыз ибеит ауаа ҳашҳатәараханы рсахьақәа ахьану.

Ани аҳ дахьынхоз длалбаан “уа мшыбзиақәа!” ҳәа дынкылсит.

– Абри ҳазҿаҧшуа акаҵәара ауаа рсахьақәа анны иаабо змааноузеи? – иҳәан Гәамсараҭ дазҵааит.

– Ҳаи, баба! – иҳәеит ҭаҳмадак дахьгылаз. – Абра ҳазҿаҧшуа ахра шаҟаҩ халарц иалагахьоу удыруама, аха ианхало шынеибакәу зегьы, абжараҟынза инеиз убап, даеа ҧыҭк инаскьаз дубап, аха хыхь ацәқәанза азәгьы дызхалом, убра иҳашҳатәараханы иаанхоит.

– Ус акәзар, ес иҟалалакгьы сара сцоит, – иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсараҭ.

– Аа, умцан, баба, уҳашҳатәарахоит, гәаҟрас иумоузеи, уҧсы ҭаз, – иҳәеит аҭаҳмада.

– Мап, сымцар зуам исыхьлакгьы, – иҳәеит Гәамсараҭ.

Иалаухи, аҭаҳмада умцан шиҳәоз Гәамсараҭ ани акызҭы даҿалан ддәықәлеит. Дхало, дхало, дхало акаҵәара хыхь ақәцә аҿы дыҩхалеит. Дахьыҩхалаз днаҧшы-ааҧшызар, дәны, иҧшзараны, иҟьаҟьараны иҟоуп, иара абри адәы ҧшза убыс аҳаскьын ықәшьшьы иааны иҟоуп, абри ауарҳал каршәушәа иҟоуп, аҟәаландар ықәшьшьы иҟоуп. Гәамсараҭ адәы днықәыҧш-аақәыҧшын, адәы аганахьшәа ҩнык гылоуп иҧшзаза, абас аҧхьа барҵа хәҷык аманы, аҿаҧара аҿаҧшьны иҟаҵаны иҟоуп. Иҿынеихан, днеин абни аҩны дныҩналт.

Хәада егьзымфоз Гәамсарат ари аҩны ԥшза хәҷы дахьыныҩналаз астол хианы игылоуп, иқәгылоуп, аха афатә зеиуахкы иаауҭаху зегьы ықәгылоуп, аҩы уҭахума, ауатка уҭахума, ҽык, бзык иаанагара афатә-ажәтә зегьы абри астол иқәгылоуп. Ари иара дины дынкашәазар иахьа уажәрааназа ахәада егьимфацызт, аха абра уажәы абри астол иқәгылоу ԥьара акы аақәхны снацҳанда, исфанда ҳәа агәаҳәара иоут. Афатә инапы налишьын, иаамихын, ифеит, иамихыз, иифаз аҟара еиҭа иамалеит уа. Ҩыкгьы зжәып иҳәан, аҵәыцак азна аҩы аақәихын, дҩахан ижәит, аха аҵәца еиҭах уа аҩы ҭалеит, азна ҩыла иҭәны иаакәгылт еиҭах. Ари нас акы ишазкыз, маанак ишалаҟаз идырит. Аҽапара днавалан иеиҵәахит. Иеыҵәахны дыштәаз, дшыԥшуаз акәымкәа, х-ҩык азҭабцәа аауеит. Х-ҩык азҭабцәа аауеит, аха убыс иԥшзоуп, убыс иԥшзоуп, крымф, крымжә срыхәапшландаз уҳәап. Иааин ари аҩны иааҩналеит.

– Аха хәада егьзымфоз Гәамсарат дааины дыҟазар ҟалап, – лҳәеит руазәк.

– Нас, бара, шәааи, сааи, даҳшьып, – лҳәеит даеазәы.

– Моумоу, даҳшьрым, хаҵас дҳамазааит, – лҳәеит аиҵыбза. (Арҭ ирҳәаҟәо Гәамсарат иезаны дахьтәоу иаҳауеит.)

– Бара, уи сара исзиухьоу жәдыруама? Хынҩажәа ҭба ҵаасырҟәылахьан, хыла амшын дасын, дсымбазакәа, аҭбақәа злаҵаасырҟәылоз смацәааз сымҭыхны игеит, – лҳәеит руазәк.

– Ҳыҳ, са исзиуз жәдыруандаз! Сара аҳ иԥа хаҵас дсыман есуаха. Сҟамчы зегьы сзырҟаҵоз аасыцәзаны игеит, – лҳәеит агәыбжьанытә.

– Ҳы, бара, сара исзиухьоу жәдыруандаз! Агәыгәым исымаз инахәапшуаз шынабакәу зегьы ннарҵәон. (Амни агәыгәым азна азы анылгоз иахьынкалҭәоз ихьшәырахны иҟалон иара азы.) Абас сгәыгәым иахәапшуазгьы, азы иҭасҭәоз хьыршәыгәхон, исцәизахьеит, – лҳәеит аиҵыбза.

Убри аамҭазы хәада егьзымфоз Гәамсарат даацәырҵит.

– Са соуп зызбахә шәымоу! – иҳәеит.

Нас иааикәшан, егьин, иалаухи, уа дааныркылеит. Уа дшыҟаз абас шықәсык аҟара ҵит. Шықәсык аҟара анҵы, егьи ашьҭахь Гәамсарат иаб, иан, иҩныҟа гәхьааиго далагеит. Игәхьааиго даналага, арҭ иҳәсақәа илахь еиқәны дырбеит.

– Улахь зеиқәузеи? – ҳәа иазҵааит.

– Сылахь абеиқәым, саб, сан, сыҩны гәхьаазгеит, – иҳәеит.

– Уаб, уан, уҩны гәхьааугазар уаҳмышьҭуеи. Уаҵәы ашьжьымҭан уаб иҟны, уаб инхара аҵкьыс еиҧьны унхо уҟаҳҵоит, – рҳәеит.

Уаҵәы захьзыз ашьжьымҭан даапшызар, иаб ара хазы дынхоит, иара иаб иаҵкысгьы иеиҧьны дынхоит, х-ҩык иҳәсақәа мфара-мжәра срыхәапшландаз уҳәап, иҵԥрааны, иқәгьыжьааны имаҵ руеит, аха уазымҵаан.

Ари ас аб ианиба, иҭацацәа игәаԥхеит. Абарҭ иҭацацәа хыхны, ҳәсақәас иара игарц иақәикит аб.

Даалаган иаҳҭырԥарцәа азәы дааиԥхьан “абри шәарыцара дугошәа, бна дук аҿы дганы дшьы” ҳәа иеиҳәеит. (Иҷкәын хәада егьзымфоз Гәамсарат изоуп изиҳәо.) Аҳ ас аниҳәа, аҳҭнырԥарцәа неин, Гәамсарат даашьҭыхны еиманы шәарыцара ицеит. Ашәарыцара иахьнеиз хәада егьзымфоз Гәамсарат игы иҿы иамҳәо агәыз ҳәа иааигәыдырҵан, дышьны длаганы дылкарыжьт. Даныршь, абри Гәамсарат ԥинак имазаарын, дахьцалакь ицны иныҟәон. Ари иаб иқьаҳиацәа дышьны ихыҵны ицеит, аха аԥина неин ихатәоуп, иааҟәымҵзакәа аҵәыуара иаҿуп, амҵ неир инанашьҭзом, ихатәоуп ихаҟны. Абри иҟалақәаз зегьы анцәа ибон, иаҳауан, абри аԥина аҵәыуабжьы анцәа игәы ҭнашьааууа иалагеит.

– Уара, уанаԥьалбеит, уцеишь абни аԥина игәыҟәкаагаха иахьҵәыуо иҟанаҵо бешь, – иҳәан анцәа ажәҵыс даԥхьан инеиган адҵа аиҭеит. Ажәҵыс аҿаанахан иахьааиз иҟаз анаба, анцәа иахь адырра ҟанаҵеит “абас ауп иҟоу, хәада егьзымфоз Гәамсарат дышьны дкажьуп, аԥина гәыҵшьаагаха иҵәыуо ихатәоуп, иааигәара амҵҵәҟьа нанашьҭуам” ҳәа.

– Абри аҟамчы усҭоит, абри аҟамчы аашьҭыхны, иуманы улеины, хәада егьзымфоз Гәамсарат дыԥсны дахьышьҭоу аҟамчы ихҟьа, нас иара ажәытә дшыҟаз еиԥш иԥсы ҭаны дааҟалоит, – иҳәеит анцәа. (Ари уажә изаиҳәо ажәҵыс ауп.)

Анцәа анс аниҳәа, ажәҵыс аҟамчы ааимнахын, иаман илкылсын, ани аԥина иамыркьысзакәа хәада егьзымфоз Гәамсарат дыԥсны дахькажьыз игәы инықәшьны ицеит.

– Ҳаи, арсҟаамҭа сышԥацәаз?! – иҳәан, Гәамсарат афыр ҳәа дҩагылеит.

Дҩагылан амҩа дықәлан дышнеиуаз акәымкәан, ҭаҳмадак дцәаҩәоит, аха дыццакзаны, хыма-ԥсыма сыцәаҩәатә сзалганда ҳәа даҿуп.

– О, уара, бзиа ууит! – иҳәан, хәада егьзымфоз Гәамсарат аҭаҳмада днаидгылт.

– Бзиа убааит, дад! – иҳәеит аҭаҳмада, аха иус даҟәыҵзом, дшаҿу даҿуп.

– Уара, ашоурагьы цәгьоуп, умааԥсазеи, уааи арахь ашәшьырахь, уԥсушьап? – иҳәеит Гәамсарат.

– Ааи, дадхеит, аԥсшьаха са исызҭода, сгәаҟуеит, – иҳәеит аҭаҳмада.

– Уааи арахь, ашәшьырахь уааи, ҳаԥсыеицаҳшьап, нас сара суцхраауеит, – иҳәеит Гәамсарат.

Аҭаҳмада ашәшьырахь дымнеит, данымнеи, Гәамсарат аҭаҳмада дахьыцәаҩәоз днеин диазҵааит “иҟоузеи уара, узыхҟьазеи, абрысҟак ццакырас иумоузеи?” ҳәа.

– Ҳаи, дадхеит, сабамыццакуеи, х-ԥоык аҧкәынцәа сыман, ахԥоыкгьы аҳ дрыԥхьан иган, азәазәала еибашьра ишьҭит. Саргьы уаҵәы еибашьра ацара сықәшәеит, сымцар ԥсыхәа сымазам, – иҳәеит аҭаҳмада.

– Нас уҧкәынцәа еибашьра иахьцаз ахԥоыкгьы ҭахама?

– Ааи, иҭахагәышьеит, – иҳәеит аҭаҳмада. – Смаҭацәа нхеит, абри амхы сзылаҵозар, издыруада нас ирызҭагалар, ԥьара ирфаша-ҽаҵахәык аҧара ма ироуп, – иҳәеит аҭаҳмада.

– Иҧоу удыруама?

– Аа, дад!

– Угәы рҭынчны уԥоны уҧаз, уцәаҳәала, уара уцынхәрас са сцоит еибашьра, – иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсараҭ.

Ани анс аниҳәа, аҭаҳмада рыцҳа имакьаҭа ҧалеит, мап иҳәо дыҧазма!

Гәамсараҭ иеырԥашьаны, аҭаҳмада имаҭәакәа ааишәцаны дышиашаз дԥоықәланы дцеит аибашьрахь. Дахьнеиз аибашьра иаҽуп иааҧәымҵзакәа, аха еидыԥсылоит, ашьа-рԥоаш картәоит, инибарцәоит, атәыла бгоит, абҕа ҵысуеит. Ара иеибашьуа абри ицәаҳәоз аҭаҳмада иаҳи Гәамсараҭ иаб аҳи ракәзаап. Гәамсараҭ аибашьра дԥалагеит, аха наҧ-ааҧ еибашьуаз ауаа зегьы нҵәеит, Гәамсараҭ егьимыхькәа даанхеит, иабгьы деиқәхеит. Адырԥаены еиҭах еибашьуаз зегьы нҵәеит Гәамсараҭ деиқәхеит, иабгьы деиқәхеит, адырхаены еибашьуаз зегьы нҵәеит, Гәамсараҭ егьимыхьт, иабгьы егьимыхьт. Аԥшьымш рзы Гәамсараҭ дыԥшын иҳәсақәеи иаби шеибашьуаз ибеит, иҳәсақәагьы ааԥшын иара дырбеит, дагьырдырит.

– Ари уаб дынҳажьуоу, дҭаҳархауоу? – лҳәан, иҳәсақәа руазәк ус лыбжьы лыргеит.

– Шәилга наҧ! – иҳәеит хәада егьзымфоз Гәамсараҭ.

– “Шәилга!” – аниҳәа, убригьы наҧ дҭадырхеит, иҳәсақәа ахьыҧаз днеит Гәамсараҭ. Иаб имаз амал зегьы иара изынхеит, абас ақыҵа деиҳабны, иуаажәлар зегьы бзиа дырбо, иуаажәлар ишырҭахыз иареи дареи ныҧәибаго дҧалеит. Убри аҧынза днеит хәада егьзымфоз Гәамсараҭ.

254. ҬШЬԤЕИШЬЦӘА РАҲӘШЬЕИ ДАРЕИ РЛАКӘ

Ҭшьԥеишьцәа иаҳәшьак дрыман инхуан. Раҳәшьа даук дырцәигеит мазала. Аԥшьԥеишьцәак рашьеиҵбы дрыламҵакәа, дара ахԥоык итәаны еицәажәауан, дасу ирылшауа ҳәа. Аиҳабы аҳ иԥҳа лҧкны ашьҭалара сылшоит ҳәа реиҳәеит. Уи иеиҵбы аҳ иԥҳа лацәажәара сылшоит ҳәа реиҳәеит. Егьи лдәылгара сылшоит ҳәа реиҳәеит.

Уи ашьҭахь рашьа еиҵбы ус реиҳәеит.

– Шәара убыртқәа шәылшоит, ҳаҳәшьа лыԥшаара шәылшәыршараозеи.

Зегьы ԥьара-ԥьара ицеит, иаргьы [аиҵбы] иеы дақәтәан ддәықәлеит иаҳәшьа лахь.

Дцо, дцо мацара днеит дызмаз адауы иҿы. Адауы дыҧазамызт, иара даннеи, иаҳәшьа аҵәыуара далагеит, адауы даар усцәифоит ҳәа, ашәындыҧәра дҭалҵеит нас. Адауы ҵлакы ыҵхны, ашәарахқәа ахшьны дааит.

Данааи, аԥсыуак ифԥоы саҳауеит ҳәа аҳәара далагеит.

– Аԥсуа ара дабаҧаз? – лҳәо далагеит аиаҳәшьа.

Нас аҧкәын иаҳәа ҭыхны даатҧьан адауы дист, аха адауы усысгьы имбеит. Адауы ус иҳәеит:

– Сара сыҧны акәызма уара ахаҵара ахьулшоз, акыр улшозар, уааи адәахьы ҳдәылҵны ҳаиқәԥап, – ҳәа.

– Ибзиоуп, – иҳәан идәылҵит.

Адауы аԥсуа даашьҭыхны дылкыдиҧьан ишьамхаҧынза длыҵеиҵеит.

Аԥсуа адауы даашьҭыхны дылдәықәиҵан, уаҭәа-шәпара длыҵалеит. Дырԥагь адауы аԥсуа дылдәықәиҵан ишьамхы илахысуа длыҵеиҵеит. Нас иаҳәа ааҭыхны ихәда аахиҵәеит. Нас иашьцәа рышҟа ажәа ицҳан иааит. Дара анааи, адауы иеыуардынқәа ааиҵарҳәан ирықәтәан идәықәлеит. Иашьцәа иара дыршьырцы рҭахын усҟак илшаны, дара агьахьрылымшаз [азы].

Иара ус реиҳәеит:

– Сара сыцәоит, аха даара гәаҟрак шәакәымшәакәа сышәмыреыхан, – ҳәа реиҳәеит.

Даныцәа, аҳәа ишьапы иадырҳәалан дыдыреыхеит.

Ҳаи ҳәа данааԥшы, ишьапқәа аахнаҵәцәеит. Далырԥорны дкарыжьит, дара цеит. Дшынаԥшуаз дибеит дшаауаз азәы, нап имазамкәа жьак иаԥцаны дшаауаз, изҽиҭит арахь исывацал ҳәа. Ианааица, шьапыхцәа дехсны ишьит, ирзын егьин рызхара рфеит. Нас иштәаз лашәык дааит. Уажәы [арҭ] зегьы еиԥоызцәахеит, еицхырааны ԥонык дыргылт.

Алашә ҭыԥҳа бзиак дахьыҧаз идыруан, ицаны дзаны дааргеит. Лара аԥоны дааныжьны шәарыцара ицон. Мышкы дара анца, ҭакәажәык ласа кәкәыгак лыманы дааин даалысуа, даалысуа, цәгьала дҧалҵеит. Дара анааи, иралҳәеит [илыхьыз]. Шьапыхцәа ашәхымса аҧны анышә диржын, ахыхь аатәажәқәа ақәҵаны иҧаиҵеит. Аҭакәажә данааи, данықәгыла, дылҭаҳаит, илысны дыркит. Дыршьырц иалагеит. Лара [даацәажәан]: “Сшәымшьын, зегьы ишәыхьқәауа шәалсыргоит” ҳәа ралҳәеит. Лҽы анаалырты, зегьы лҭалт. Ашьҭахь зегьы егьрыгзамкәа ииаҭыҵит. Нас лара доурышьҭит, дара зегьы рыԥоныҧа ицеит еицрыҵын.

Аҧкәын зшьапы хырҵәаз иашьцәа рҧны дааин зегьы ишьит. Иара иаҳәшьа диманы анхара далагеит.

255. ХԤЫК АИШЬЦӘА РЛАКӘ

Қытак аҟны инхауан хԤык аишьцәа. Иеибацәан, ран дыҟамызт, раб дыҟамызт. Излацәаҕәауаз анырхага ацәқәа рымамызт.

Зны аишьцәа ахԤыкгьы уаҳа иҟарцарыз акгьы анырзымхәыц, ицеит ҕьычра цә-уҕәк рыпшаарцы. АмԤан амш цәгьа рыхьзан, бна бааԥсык илахеит, амлеи ахьҭеи идыргәаҟуа иалагеит. Ианԥшы, абна агәҭаны лԤакы хәхәаза иԤеиуа ирбеит. Реиҳабы иҿынеихан дцеит алԤа ахьибаз, иашьцәа аитбацәа ҵлакы амҵа иианыжьны.

АлԤа ахьибаз даннеи, азәы амца еиқәцаны акьала дыҵатәан, ишьапы еиқәыршәны, ҟамчык кны.

– Мшыбзиа! – иҳәеит инеиз.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит, – иҳәеит акьала итцатәаз аԥшәма.

Асқам иитан днаиртәеит.

– Ехьатәи ҳамш шԥаубои, дад? – ҳәа дцааит аԥшәма.

– Ҳаи, анцәа иԥижәааит, ехьатәи ҳамш итҟәацны ицоит, ҷьоушьҭ, – иҳәеит инеиз.

Аԥшәма иҟамчы иааројны, асас ианааихиҟьа, асас дласбахан днеин аԥшәма ишьапаҟны днатәеит. Иашьцәа лассы данырымба, агәыбжьанытәгьы иҿынеихан днеит. Уигьы “ҳамш шԥоубои, дад?” ҳәа даниазҵаа, аиҳабы иихәаз аҵкьыс еицәаз иҳәеит.

Уигьы ҟамчыла днаисын, дласбахан иеиҳабы днаидтәалеит. Аитбы дыпшит, дыпшит, аха иашьцәа уԤы данимбаза, дрышьҭалан алԤа ахьибоз дынкылст. Даннеи, уигьы бзиала уаабеит ҳәа иеиҳәан, егьин амцаҿы диртәеит.

Пытк анцы диазҵааит:

– Дад, ехьа ҳамш шԥаубои? – ҳәа.

– Аи, машьаллах! Ехьатәи ҳамш даара игәазырҳаганы иҟоуп. Анцәа злыпха ҳаура ишиҭахыз иҟаицеит, – иҳәеит инеиз ачкәын.

Нас акриҿеитцан, егьин дизцаауа далагеит, уабаҟаз, уабаныз, узышьҭоузеи ҳәа. Ачкәын ицәқәа шиҭахыз егьиз зегьы иеиҳәеит аԥшәма.

Нас аԥшәма, анҭ ачкәын иашьцәа иласбахақәаз ҟамчыла дырԤагь данынарыс, зеиԥшыҟам ацә-аԥшь дуқәа рылцын иаагылт.

– Абарҭ ацәқәа устоит, урыланха сынтәа, уара иулшауала урмеигзакәа, нас арахь ирхынҳәны исзаага, – ҳәа иеиҳәан, ачкәын ацәқәа иҭаны дыдәыкәитцеит. Ачкәын иашьцәа рзы длапшы, Ԥапшит, аха рхабар анимба, ицәқәа иманы аԤныҟа дхынҳәит. Ацәқәа икеицауа иара иашьцәа шракәу издырзом.

Ашыкәсан илшоз ала, псшьара ҟамцакәа, дырмеигзакәа дрыланхеит, уааројп сызреигзозеи иҳәан. Данрыланха, ацәқәа изҭаз иахь ихнырҳәны икеицеит.

Ианнеица, ацәқәа изҭаз дырԤагь ҟамчыла данрыс, ԥахьа ишыҟаз еиԥш иуааны иҟалеит.

Ачкәын реитцбы даара иԥьеишьеит ари еиԥш ахьибаз, аха ииухуаз.

Нас аԥшәма абас зышәзызуз ажәа баапсы акәа азын ишәҳәаз азы ауп, шәеитцбы акгьы зизызымуз ажәа бзиа, анцәа игәы иахәашаз амш цәгьазы иахьиҳәаз ауп ҳәа реиҳәан, идәыкәитцан ицеит рыԤныҟа.

Уи нахыс анцәа ихьз баша ҵаны мцынгьы ирҳәауамызт урҭ аишьцәа. РыԤны ианааи, хәдала иаадрыхыз ауьыкәреи ала чара руит, Ԥыжәра аҟан, азыжәра аҟан, саргьы сызхара аԤы ыжәны ҳаԤныҟа сыкәланы сааит.

256. [НАНОУИ БАБОУИ]

Хатцаки ԥҳәыски ыҟан, ҷкәынак дрыман Нан[о]у ҳәа. Ахатца дыпсит. Ачкәын дшәарыцаԤын. Апҳәыс маза лыҷкәын изымдыркәан адоуы диццеит. Дук мцыкәан иан па длоуит. Иан лпа дицәшәан, лыҷкәын [адоуы иҟынтә] илоуз агәашә аҟны дышьҭалцеит.

Нан[о]у ахәымԥхан шәарацара дыҟан дшааиз [еиԥш] ачкәын дибеит. Нан[о]у дгәырҧатцәа ачкәын дышьҭыхны иан лҿы дааигеит, сара Нан[о]у сыхьзуп, ера Бабоу ихьзаҳтәып ҳәа леиҳәеит иан. Иан илҭахымшәа лҿыҟалцеит, илаҳҳузеи лҳәеит, аха длыдылкылт.

Бабоу ддухеит. Иан адоуы Наноу ахәшә иҭаны даҳшьып ҳәа иалҳәеит. Адоуы бзиоуп иҳәеит. Апҳәыс сара дысшьуеит лҳәеит.

Нан[о]у уахынла шәарацара дыҟаны данааузаз агәашә аҿы данааилакь, ҿиҭуан “Бабоу!” ҳәа. Иан адоуы сыҷкәын Наноу ахәшә иаҳҭап ҳәа иаииалҳәоз Бабоу иаҳаит.

Наноу агәашә аҿы данааи, ҿиҭит “Бабоу!” ҳәа.

Бабоу дыԤны днеиԥылан Наноу ус иеиҳәеит: “Нан афатә узыҟалцеит, аха иумфан, уԥсуеит” ҳәа.

Наноу даннеи, иан “нан, акруфандаз” ҳәа иалҳәеит, аха ачкәын имукәан афатә алақәа ириҭеит, алақәа зегьы псит.

АдырԤаены Наноу дцеит шәарацара. Иан адоуы ус иалҳәеит:

– Наноу изы иаҳҳәауаз Бабоу иеиҳәеит, ожәы Бабоу ҷьара дҳашьҭып, нас Наноу даҳшьып, – ҳәа.

Адоуы бзиоуп иҳәеит. Бабоу [ҷьара дрышьҭит], данца, иан ашахала аҟәараҕ ҟалцеит. АдырԤаены шьыжьымҭан иан ус лҳәеит:

– Нан[о]у! Уаб иԥсы анҭаз, ашаха сыршәон, иара дҭыпаны дцон, уара ус узыҟаҵозар аабап.

Наноу бзиоуп иҳәеит.

Наноу ашаха дызҭымпакәа дхәаруа далагеит. Иан “шьҭа уааи, аҳәызбақәа уманы, дшьы” ҳәа изҿылҭит адоуы. Адоуы аҳәызбақәа иманы

даацәырҵуаны еиԥш, Наноу ҽиҵит “Бабоу, сыршьуеит” ҳәа. Бабоу дыҟоны дааин аҳәызбала ашаха ааԥиҟан, Наноу доуишьҭит, нас Бабоу адоуы дишьит, иангьы дишьрацы иаҟәикын, аха Наноу имуит.

Наноу аеқәа ааихәеит ера изгьы, Бабоу изгьы. Наноу Бабоу ус иеиҳәеит:

– Сара сцап ԥҳәыс аагара, уара ара уҟаз.

Ачавра шкәакәа кнеиҳаит.

– Абри азы ехьынзалҵуа убраанза сгәы бзиоуп, ашьа наҽыҵлакь, убасҟан сгәы бааԥсуп, усышьҭал, – ҳәа иеиҳәеит. – Сара сахьыҟоу излаудыруа сеы ашьҭалоуп, – [ҳәагьы нациҵеит].

Бабоу даара дыԥшит. Ҽнак ачавра ашьа алҵит. Бабоу иҽеы дҭоакәтәан ешьа дишьҭалт. Днеит ешьа дахьыҟаз, ешьа адоуы иҟны дыҟан.

Наноу адоуы иҽеы даннеи, [адоуцәа] рхаԥыцқәа рхуа иалагеит, рхаԥыцқәа шырхуаз акәымкәан, рԥа ҷьара дыҟан, дааит, рмакьақәа аарымхны икаижьт.

Аҧкәын диазҵааит узаазеи ҳәа. Наноу ус иҳәеит:

– Уаҳәшьа лзыҳәан сааит, – ҳәа.

Аҧкәын ус иҳәеит:

– Ус аламала илымур ҟалап, сара снеип, ус ласҳәап, саҳәшьа, исҳәауа бымур, ожәы сыԥсуеит ҳәа, нас дазыразхоит.

[Ас днеины иаҳәшьа ианлеиҳәа], иаҳәшьа уара егьыумыхьааит, уара иухәо зуеит лҳәеит.

– Сара изысҳәауа бицца, – иҳәеит лашьа, иаҳәшьа бзиоуп лҳәеит.

Наноу ауха уа дыҟан, адырҭаҽны ус леиҳәеит:

– Сара ҷьара снеиуеит, ожәы сааиуеит, – иҳәан дцеит.

Бабоу [иашьа дышишьҭаз] днеит аԥҳәызба лыҟны, аԥҳәызба дылзымдырзеит, Наноу иакәыз ҷьылшьеит.

– Уабаҟаз? – лҳәан диазҵааит.

Бабоу ус иҳәеит:

– Ҷьара сыҟан.

Наноу дцеит адоу еиҳаб иҽеы. Адоуы аҧкәын даниба, ҽиҵит:

– Асас изы хә-цәык, адоуы изы быжь-цәык.

Адоуы ус иҳәеит:

– Хы-цәк зфауа убри сыԥха дисҵоит, – ҳәа.

Наноу хә-цәык моу жәа-цәык ифеит.

Адоуы иԥха Наноу дииҵеит. Наноу иԥҳәыс иоуз Бабоу дииҵеит.

Адоуцәа рыԥхацәа акыр рырҵеит. Бабоуи Наноуи рыхәсақәа рыманы рыҭоныҟа ицеит. Чара руит, жәра руит… Иаха уа сыҟан, ехьа ара сааит.

257. АҲ ИХЫҬҨАЦӘЕИ ИАРЕИ РЛАКӘ

Аҳак дыҟан, хҭоык аԥацәа иман. Аҳ ҳа дук изгылан. Уарбажә дук ааны иафауан аҳа иҽаз. Аҳ иԥа еиҳабы деихсын, аха изакәмыршәеит, агәыбжьанытә дехсын, уигьы егьизакәмыршәеит, реиҵыбза деихсын, хәыцк алиршәеит. Ахәыц иалиршәаз убыскак идун, аҳ иԥацәа уардынла иганы икарыжьит.

Аҳ ус реиҳәеит иԥацәа:

– Абри ауарбажә кны иаазгара, ахан ацәқәа дыкәсыртәоит, – ҳәа.

Ицеит аҳ иԥацәа. Ицо, ицо, ишнеиуаз, инеит х-мҭаки х-хаҳәыки ахьеихагалаз. Зегьы акака ирыкәылт.

Реиҵыбза дахьцаз, днеит дә-дук аҟны. Иҟеы науишьҭын, иара дцеит ашәшьыра аҟны. Бгакы ааин, иҽеы афан, нас иара дысфоит ҳәа ианааи, дцәырҳан даақәыхеит. Ус иҳәеит:

– Сеы ануфа, саргьы сыф.

– Умшәан, – аҳәеит абга. – Уеы еиҳагьы сара сухәап, уи [узышьҭоу] ауарбажә ахьыҟоу сара издыруеит. Аҳак имоуп, аҭрагьы иаргьы, уаала усыкәтәаны, – аҳәан, даманы ицеит аҳ иҟны.

Аҳ иҟны иаННеи, ус ианаҳәеит:

– Сара ара сыҟазааит, уара унеи. Аҳ ууарбажә сыҵ ҳәа иаҳәа.

Днеит аҳ иахь. Ауарбажә сыҵ ҳәа [аҳ] ианиеиҳәа, аҳ ус иҳәеит:

– Аҳак рашьк имоуп, исзааугар, иусҭоит.

Аҧкәын абга даманы ицеит аҳ арашь змаз иҟны. Ааигәара иаННеи, аҧкәын днеит арашь ҳәа.

[Ари уажәы зыҟны днеиз] аҳ ус иҳәеит:

– Аҳак ԥҳак димоуп, сԥа ԥҳәысыс дизааугар, иусҭап.

Аҧкәын абга даманы ицеит аҳ иԥҳа лахь. Иааигәара иаННеи, аҧкәын днеит аҳ иԥҳа лахь. Аҵыс ашәа ҳәауа лаԥхьа иқәтәан, дхынҳәын абгахь дцеит. “Уарбан, уарбан!” ҳәа ҽыҵуа [азҕаб дишьҭалан] днеит. Дыркын, дрыманы инеит арашь змаз иааигәара. Абга азҕаб лыматәакәа ашәҵаны инеит арашь змаз иҟны. Иара уа иааҧасит. Аҧкәын арашь иманы дцеит азҕаб лахь. Абга ҭацахан уа ишыҟаз, иларымпыҵҟьан инеит аҧкәын иҟны.

Уи ашьҭахь ицеит ауарбажә змаз иааигәара. Нас абга рашьхан, аҧкәын иитан иманы днеит азҕаб лҟны, абга аҳ иԥацәа иларымпыҵҟьан, инеит аҧкәын дахьыҟаз. Нас зегьы еиманы ицеит аҧкәын иеы абга иахьафаз. Уа иаННеи, абга цеит амҭоан умшәан ҳәа иаҳәааны. Аҧкәын имаз зегьы иманы дышнеиуаз, днеит хы-мҭаки х-хаҳәыки ахьеихагалаз. Сыԥсы сшьоит ҳәа дахьныкәиаз дамхацәеит, иашьцәа ааин дыршьит.

Ирашьгьы, иуарбажәгьы, аҭрагьы, азҕаб лҵысгьы, ларгьы рыманы ицеит раб иахь, [иахьнеиз] раб ахан ацәқәа иқәиртәеит.

Абга ааин аҧкәын дахьышьҭаз дыбзанатәит.

– Ҳаи, сышԥацәаз! – ҳәа дааԥшит.

Нас ус ианаҳәеит.

– Уҩны уаннеилакь, уарҭьа шьапы ашә иныхга, узыниаз зегьы уаб иаҳә.

Дцеит аҵкәын иҩныҟа, иҟаиҵеит абга ишаҳәаз. Нас аҳ иԥацәа аиҳабацәа диршьит, аиҵбы аԥҳәызба ԥҳәысс диитан, ахан ацәқәа дыкәиртәеит, чара руит, жәра руит.

258. РЕШЬЫҬИ АЖӘЕԤШЬААИ РЛАКӘ

Зны еибашьрак ыҟан. Ауаа хҵәаны ицауан реырҵәахразы. Убри аамҭазы ԥҳәыск дымгәадуны дыҟазаап. Лара ауаа дрыцны амҩан дышнеиуаз, аԥшқа диит. Иан маҭәак дылаҽалхәан хҿыҿк аҟны дыкәылҵан, лара наҟ дцеит.

Уи ахәыҷы ахҿыҿ дахьыкәыз абнаҟны иҟазаап шьабыстак. Уи аԥа ԥсны иҟан, убри азы иара акыкақәа дара идыргәамҵуан.

Зны абри ашьабыста ахәыҷы дзыкәиаз ахҿыҿ ашьапқәа шахнагоз, иара акыка акы иакын ацәара иалагеит. Ашьабыста хьаԥшын, аԥшқа дабеит. Иара дараза иеигәырҧьан, ахәыҷы дышьҭнахын, абнахь дагеит.

Ашьабыста ахәыҷы ддухаанза акыка иҽанаҵон. Иаргьы есымша изхәауан. Хы-шықәса анихыҵуаз дара хаҵа назак иаҟара дыҟан.

Иара убыс мыч дук иман, иҵаххар, аҵла ыҵжәаны икаижьуан.

Зны убраҟатәи аҳ ишәарыцаҩоцәа абна ишылаз абра аҵкәын дырбеит. Уи аҵкәын ихаан аоҩы димбацызт. Аҳ уи динаҭын Ажәеԥшьаа ихьзиҵеит.

Аҳ аҳҵны бзиа изгылан, ауаҭахқәа аман. Убарҭ ауаҭахқәа ашә ацаԥхақәа Ажәеиԥшьаа иман.

Аҳ ԥак диман. Решьыҭ ихьзын. Аҳ урҭ ус реиҳәеит:

– Шәара ехьарнахыс шәеишьцәоуп, – ҳәа.

Даргьы бзиа еибабуан. Решьыҭ иакәын аиҳабы, Ажәеԥшьаа деиҵбын. Решьыҭ аҳ иуаҭахқәа ирыҩназ зегьы идыруан, аха уаҭахк иҩназ издыруамызт. Ажәеԥшьаа уи идыруан. Решьыҭ Ажәеԥшьаа диҳәеит зны убри ауаҭах иҩноу иирбарацы.

Ажәеԥшьаа ԥаса иуамызт, аха нас дыҩнаижьлан иирбеит. Уа адаҟьаҿы икнаҳан ԥҳәызба бзиак лпатреҭ. Решьыҭ уи аниба, дкаҳан ихы адашьма иадиҟәаҟәалахьан.

Решьыҭ дангыла, Ажәеԥшьаа ус иеиҳәаит:

– Уи аԥҳәызба дсоуроуп, мамзар сеысшьуеит, – ҳәа.

Ажәеԥшьаа нас идырит абзиа шалымҵуаз, аха ус аниҳәа, акгьы изымуазаргьы, иеишьыр акәын.

Решьыҭи Ажәеԥшьааи дәықәлеит убри аԥҳәызба лахь ицаразы. Амҩан ишнеиуаз, ахәлара рыхьзан бнак аҿы иаанҿасит. Амца еиқәырҵан, рыҽдырԥхауан. Убри аамҭазы даук арашь дақәтәаны, урҭ ахьтәаз иамариашаны дауан. Арашь Ажәеԥшьаа ифҩы аҳан, уа иаангылт. Адауы арашь ҟамчыла дара ианиҟьеит, аха иахьгылаз иагьымҵысит.

Адоуы дгәаан ус иҳәеит:

– Ҳаи, азҩа уагааит уара арашь, ара Ажәеԥшьаа дыҟамыҵгьы. Уи ара даазгозыз, макьана дымицтеи, дихьазаргьы дхәыҷхап (дымшәыцтеи).

Убысҟан Ажәеԥшьаа даатҟьан [ус иҳәеит]:

– Сара сагьихьеит, ара сагьыҟоуп, – иҳәан, иаҳәа аатихын, адауы ихәда дасын ихиҵәеит.

Ара иҟалаз Решьыҭ издырамызт, избан акәзар, иара уи аамҭазы дыцәан. Ажәеԥшьаа днеин амца дахатәеит.

Дук мырҵыкәа дырҩагьых даҽа даук арашь дақәтәаны Ажәеԥшьаа иааигәара данааи, арашь [адауы дзықәтәаз] аангылт.

– Ҳаит, амыхьтә ухьааит, ара Ажәеԥшьаа дыҟамыҵгьы. Ажәеԥшьаа ара дабаҟаз дмихьац, дихьазаргьы, дхәыҷхап, ара дааратәы дҟаларым, – иҳәеит адауы. Убысҟан Ажәеԥшьаа дҩатҟьан ус иҳәеит:

– Сара сагьихьеит, ара сагьыҟоуп, – иҳәан, адауы иҟны днеин иаҳәа аатыхны ихәдақәа хиҵәеит. Уи адауы иман х-хык. Ажәеԥшьаа днеин амца дахатәеит. Решьыҭ усҟангьы дыцәан.

Ԥытк анҵы, даук даахит арашь ду дақәтәаны. Уи дшааиуаз еԥш, Ажәеԥшьаа днеидгылт. Ажәеԥшьаа дҩатҟьан, иаҳәа аатыхны адауы ихәда дасит, аха изхымҵәеит. Нас дара еиқәԥо иалагеит. Убыс уи дираапсан ихәдақәа (ихқәа) хиҵәҵәеит. Уигьы иман ф-хык. Урҭ адауқәа еишьцәан.

Ианша, Решьыҭи Ажәеԥшьааи рымҩа иқәланы ицеит. Дара шнеиуаз ханк аҿы инеит. Уи ахан Ажәеԥшьаа иишьыз адауцәа ртәы акәын. Урҭ шнеиуаз уи ахан иҩналт. Уаҟа дара зышьҭаз аԥҳәызба дырбеит. Уи аԥҳәызба дара деигәырҧьеит, урҭгьы уа иаанҿаст. Аҭыԥҳагьы дара дроуит, ахангьы дара ирзынхеит.

Ажәеԥшьаа зны шәарыцара дцауан. Решьыҭ ажәа ус изынижьит, аԥҳәызба дныжьны ԥьара умцан ҳәа.

Ажәеԥшьаа данца, Решьыҭ дамхацәеит. Аҭыԥҳа ахан аԥхьа адәы дшықәыз ҵаҟатәи адунеи иҟаз [аҟынтә] адауы даан, аҭыԥҳа дымҵарсны ҵаҟа дигеит.

Решьыҭ дҿыханы аҭыԥҳа данимба, дҵәыуо далагеит. Дышҵәыуоз Ажәеԥшьаа дааит. Иҟалаз аниаҳа, дараза игәы иалсит.

– Сара сҵоит ԥьара акы сауазар, шықәсык аҟара усзыԥшы, – ҳәа Решьыҭ иаҳәаны, иара адауы ишьҭа дыкәланы дцеит.

Дышнеиуаз адгьыл кылҭәаны ибеит. Иаргьы уа дҭаланы дцеит. Акры анҭы, дышнеиуаз ҵаҟатәи адунеи аҟны днеит. Уа ҳонык аҿы ачара шыҟаз ибеит.

Ажәеԥшьаа уахь дымнеикәа гәыларак аҿы днеит. Уа ҭакәажәык дыҟан.

– Нан, ара иҟоузеи? – ҳәа длазҵааит.

– Ара даук хыхьтәи адунеи [аҟынтә] ҭыԥҳак дааиган есымша ачара иуеит.

Ажәеԥшьаа идырит уи аҭыԥҳа дызусҵаз.

Зны адауы шәарыцара дшыҟаз, Ажәеԥшьаа аҭыԥҳа лыҟны днеин ус лҳәеит.

– Бара адауы бизҵаа иԥсы зҭоу, – ҳәа ҳәаны иара дцеит.

Адауы данаа, дизҵаауа далагеит уԥсы зҭоу саҳә ҳәа. Адауы акыр аамҭа иазыбуазеи ҳәа иуамызт, аха нас, “сыԥсы абри абаҟә иҭоуп” ҳәа леиҳәеит. Лара днеин уи абаҟә лшәын абарфын маҭәа акәыршаны иҿалҳәеит.

Адауы ари аниба, “ари закәызеи?” ҳәа дҵааит.

– Уԥсы ари ауми изҭоу? – лҳәеит лара.

– Ҳы, бара хага, сыԥсы ари аҟны иаусхәыз? – иҳәеит адауы.

– Нас уԥсы абаҟоу ари аҟны иҟамзар? – [ҳәа диазҵааит лара еиҭах].

– Аҵабырг бҭахызар, сыԥсы зҭоу уи ауп: ашьхаҟны аҳәа дук ыҟоуп, убри аҳәа аҳонытҵҟа иҭоуп ашьабысҵа, ашьабысҵа аҳонытҵҟа иҟоуп ажьа, иагәылоуп иашьик хәычык, убри аҟны иҭоуп ҳ-цыск, убырҭ роуп сыԥсы.

Аҭыԥҳа (аԥҳәыс) уи шҵабыргыз анылдыр, Ажәеԥшьаа дналыԥхьан иалҳәеит адауы иԥсы зҭаз.

Ажәеԥшьаа ихыци ихәымпали ааихәан дцеит ашьхаҟа аҳәа ахьыҟаз. Аҳәа аниба, дхысын, ишьит.

Аҳәа анкаҳа, ашьабысҵа ҭыҵит. Уи анишь, ажьа ҭыҵит. Ажьагьы анишь, аишьик ҭшәан икәаркәалеиуа ицеит. Ажәеԥшьаа дашьҭалан икит. Аҳонуҵҟа данҭаԥшы, ҳ-цыск ибеит. Ҵыск ааҭиган уа ишьит. Усҟан адауы игәы маҷхеит. Ажәеԥшьаа адауы иҳоныҟа данаа, уи ишибауаз уигь ишьит, адаугьы дыԥсит.

Нас, Ажәеԥшьаа аҭыԥҳа даниоу, хыхь дцар иҭахын, аха ацара мариамызт.

Зны сызлацара амҳоа сыԥшаауеит ҳәа абна дшылаз, ашьардынк абга шашьҭаз ибеит. Ажәеԥшьаа абга ишьит.

Ашьардын уи иҟны инеин, “абри еԥш абзиара ахьсзыууз азы бзиарас иузысурызеи уара?” ҳәа ианаҳәеит.

Ажәеԥшьаа дзышьҭаз иҳәеит.

– Ари зур сара исылшоит, аха уара ачалт шышы шәара шәзыкәтәаша, акәацгьы рхиа, сара уахь шәназгааназа исызхаша.

Ажәеԥшьаа зегь ирхиан, нас ачалт иакәиҵеит. Ашьардын ҵаҟа иаатцатәан ацара иалагт. Ажәеԥшьаа есқьынгьы ашьардын “ҟлыԥ” аҳәа цыԥхьаза, акәац аҿаиршәуан. Хыхь ихаларцы х-саԥьанк анагыз, акәац имҵәеит. Ашьардын акәац анамоу, ҵаҟа ицо иалагт.

Убысҟан Ажәеԥшьаа ишьагәацә акәац аампҭаны ишаҿеиҵоз хыхь ихалт. Нас ашьардын наҟ ицеит.

Ажәеԥшьаа аҭыԥҳа диманы Решьыҭ иҟны инеит. Убри аены иҵит шыкәсык. Решьыҭ дараза деигәыргьеит. Урҭ ҳамҭак уа иҟан, нас Решьыҭ иаб иҳоныҟа ицеит.

Амҳоан ишнеиуаз, уахык абнаҟны иааҧаст. Решьыҭи иԥҳәыси ицәан.

Убри аамҭазы х-малазонцәак аан, азәк ус лҳәеит:

– Решьыҭ азы даныруа, ихылпа азы иҭашәааит, уи ҭысхуеит ҳәа даналаго, иаргьы дҭаҳаны азы дагааит.

Агьи ус лҳәеит:

– Абри дацәынхар, иҳоны днеины аеы анирхәмаруа, дкаҳаны ихәда ԥиҵәааит (хжәааит).

Ахҳоы ус лҳәеит:

– Убырҭгьы дырцәынхар, иҳоны даннеилакь, иԥҳәыс данлыцшьҭало ауха, маҭык аацәырцны ицҳааит.

Нас ах-ҳоыкгьы еицырҳәеит:

– Абри иаҳауангьы изҳәара дхаҳәны дҟалааит.

Ажәеԥшьаа зегьы иаҳаит, аха изҳәомызт. Адырҳоаены шьыжьымҭан рымҳоахь ицеит. Ишнеиуаз азы аҟны инеит. Азы иҵаланы ирааназа, Решьыҭ ихылпа азы иҭаҳаит, аха иара длаҟәааназа Ажәеԥшьаа иҭихит. Решьыҭ [абас ала], рыцҳарак дацәынирхеит.

Аҳоны ианнеи, ачара ду руит. Решьыҭ аеы “ирхәмар” ҳәа дыркит, аха Ажәеԥшьаа имуит. Нас уи ицымхәрас даеазәы ирхәмарит. Уигьы дацәынирхеит Решьыҭ. Уи ауха Решьыҭ иԥҳәыс лыҟны дышьҭалт.

Ажәеԥшьаа урҭ ихьчон. Дара аныцәа, амаҭ ахы аакылнагт. Ажәеԥшьаа аҳәа аатихын, амаҭ сшьуеит ҳәа, аха амаҭ аоҳоы данаба, наҟ аеаҵәахит.

Уи аамҭазы Решьыҭ дыҿыхан аҳәҳәара далагеит Ажәеԥшьаа сишьуан ҳәа. Ауаа еизеит иҟалазеи ҳәа. Ажәеԥшьаа ауаа рҟны дгылан ишыҟалаз зегьы аҳәара далагт, аха уи аҳәара даналага, дхаҳәны дҟалеит.

Решьыҭ изакәыз анеиликаа, игәы иалсит, аха иикызиз. Решьыҭ ма ари дыбзахароуп, ма сара сыҟамзароуп иҳәан дцеит дахьынзазцоз.

Амҳоан дышнеиуаз, ҭакәажәык лыҟны днеит. Ирыцҳарақәа зегьы леиҳәеит. Аҭакәажә ус лҳәеит:

– Нан, сара иуасҳәо наугзозар, дыбзиахоит. Аҳоны унеир, уԥа дышьны ишьа иқәуҭәар, дыбзахоит.

Решьыҭ аҳоны днеин, иԥа дишьын, ишьа иқәиҭәеит.

Ажәеԥшьаа асаатк иԥсы ҭалт. Амаалыкь даан ахәыҷгьы дыбзиахеит. Абас дара бзиа еибабо иҟан ԥаса еԥш, рыԥсы ҭанаҵы еиҟәаҵзомызт.

259. АШӘАРАЦЕѲ

Шәарацеѳ бзиак дыҟан. Ҽнак шәарацара дцеит иматцуарқәа иманы. Аҽены шьыбжьоннза дшәарацуа абна дылан, аха акымзарак имбеит. Ашьҭахь абна даалҵын, дәык аҽы длатәеит. Дахтәаз имҵан зҭач дук ыҟан. Дтәаны дзыпшуаз акәымкәа, уарбажәык ааихалан, азы аҽылҭанажьын ихьшьха иѳтыпрааит. Ашәарацеѳ даара иџьеишьеит иибаз, иаргьы иҽылҭишьын, дыҽураха дыѳтыҵын, дыѳуа ах иуахьад дынрылалт. Урҭ аҽқәа дызрылаз ахәымҽхан, аѳныҟа дкарцт. Пытрак ах иҽқәа дрылан, аха умашәа ибуан абас сыҽха сзыҟалази ҳа.

Ҽнак иҷылеихан азы иҽҭишьын, дыпҳәызбаха дыѳтыҵт. Дзыҟалаз аумашәа ибахын, амѳа дықәланы дыснеиуаз аҳак ипа даалпылт. Ах ипа бабацо ҳа длазцааит. Сара ныҟәара сцоит лхәыт. “Ди, бхатцкы сцеит, иҟалуазар ѳызара сбыццуат” ҳа длыҳәеит. “Ибзиоуп” лхәан, еицны ицеит, еицны акыраамҭа иныҟәуан, ашьҭахь ах ипа апҳәызба дигәапхан, пҳәыcс дигеит. Дыхнеигаз ачара бзианы ируит.

Абас ашәарацеѳ бзиа деиҭаст.

260. АХ ББАПСЫ

Аҳак дыҟан, па затцәык диман. Ипа ѳыҳәсак иман, иара азә диман. Сара азә лоуп исымоу, спа ѳыҳәсак изимоузеи ҳа ах ипа дшьыцигуан. Дшьыцганы ах ипа [дишьырц] иақәикит, аха иоѳыцәгьара азакәан пшра аҭаны дымѳасыр иҭаххит. Дхәыцын, убас иҳасабны, ипа иеиҳәит:

– Иуасҳәуа умаҳаои! Уцаны, асир иҭоу атәахаха сзааумгар, ухы хцәаны атәиан иахасцоит!

Ус аниҳәа, ах ипа дааин иҳәсақәа рҟны дхырқәақәуа длатәеит. Иухьзеи ҳа иҳәса анизцаа, ах иеиҳәаз реиҳәт. Нас иҳәсақәа рыуазәы убас иалҳәеит:

– Умшәан, уи еипш иҟоу атәа аагара мариоуп. Уца ѳышм ныҟәара, ахымш рзы шьыбжьоун змахк унадгылоит. Убра аҳәсахәыцқәа иааин реыркәабоит. Убарҭ ираҳә иуҭаху атәа азбахә, нас дара иузааргоит.

Уи еипш хәарҭа ҟалуас анидыр, ддәыкәылт ах ипа цәа аагара. Ипҳәыс исылҳәаз епш, ѳымш дныҟәаны, ахымш ашьыбжьоун азы змахк днадгылт, аҳәса хәычқәагьы ҭаны [ибеит]. Дсынрыдгылаз аипш, рыматәакәа атаз даарысны икит. Иууазеи анырҳәа, убас реиҳәеит:

– Ожәыцәҟьа асир иҭоу атәахаха сзаашәымгар шәыматәакәа шәыстуом.

[Ипҳәыс ишиалҳәаз] исылҳәаз еипш, пҳәызбак ашыр ҳа азы дылзаацәрыла дцеит, атәа аазгоит ҳа. Агьырҭ аҳәсахәыцқәа ах ипа рыматәакәа риҭан аѳныҟа ицеит, иара азы ахыкә аҽы апҳәызба цәа аагара ицаз дылзыпшын. Ахәылпаз апҳәызба азы дыѳзаатцәрылт, асир иҭаз атәахаха ҟапшьза икны. Ах ипа днеин иаалымихт, лыматәакәагьы нлиҵт. Апҳәызба лҽааилаҳәаны, ус иалҳәеит ах ипа:

– Сара ожәышьҭа аѳныҟа сызлацуазеи, сѳызцәа цеите? Сугуазар пҳәысс аѳныҟа суццоит!

– Ибзиоуп, – иҳәан ах ипа, апҳәызба диманы аѳныҟа дааит. Амѳахь ах ипа атәа иазиуша ус иалҳәеит ипҳәыс цыц.

– Аѳны ҳаннеилакь, атәа пшь-сак аѳны апшь-кәакьҭк рҽы ачанах ала иргыл азхаз астол ачанах ыкәыргыланы иргыл, нас ах атәа аазгит ҳа уипхьа.

Ах ипа аѳны даннеи, ипҳәыс [ҽыц] исиалҳәаз атәа ҟатцаны, ах дааипхьеит. Ах дсааѳналаз еипш атәа ссақәа еималаны, итәеибгаха, иааины азхаз игылаз астол аҽы ачанах ианылт. Ах иаакәихын атәа ифит.

Адырѳаены ах ипа уаҳа цырѳѳышьас ииҭаразы изымдыруа дсыҟаз, даныпшы, ибит ипа хѳы-ҳәсак симаз. Нас ах дгәаазан, ипа дипхьан, ус иеиҳәеит:

– Уцаны гәырла иатуа, гәырла иакуа ашәындыҟәр сзааумгар, ухы хцәаны атәиан иахасцоит.

Ус аниҳәа, ах ипа дцәыуа днеин адырѳагь иҳәсақәа дрыдтәалт. Иухьзеи ҳа иҳәсақәа инизцаа, ах иқәицаз реиҳәт.

– Уи мариоуп, уи азы узцәыуози, – лхәит ипҳәыс цыц. – Уца сан аҭакәажә лҽы. Азмах ҳахҭаз анаѳсаны қәацәк гылоуп, убри дыѳноуп. Унеины уаб иуқәицаз лаҳә. Нас лара псыхәак узылуп.

Дцеит ах ипа ус зиаҳаз еипш аҭакәажә лышка.

Амѳан дыснеиуаз убас ибит: ѳыцәк ашәырҭаҭа еипш ипсыланы ахаҳә шкәакәа иқәылан. Даеа ѳыцәк лаҳәык иафара кәац рықәымкәа, аҳацкьын шьамхахьы иѳеиуа илагылан. Азәы ихы аҟнынза адгьыл дыцан, ихы авыр-вырҳәа игьыжьуан. Маҭык акәтаҵь амцыршәын иазышьтыхуамызт, ахы кыднаҟьон.

Днеит ах ипа урҭ иибақәаз дынрывсны ипҳәыс лан аҭакәажә лҽы. Даннеи, иара иитахыз леиҳәаанза длазцааит амѳан иибақәаз закәызи ҳа. Ацә псылақәа рзы ус лхәит аҭакәажә:

– Нан, урҭ адунеи аҽы џьабаа зымбац роуп!

Ацә абаақәа рзы ус лхәит:

– Урҭ, нан, Апсны џьабаамзар, бзабаа зымбац роуп.

Ахы игьыжьуаз азы ус лхәит:

– Уи, нан, азлагара акьыра амзхцәаз иоуп!

Амаҭ азы ус лхәыхт:

– Ҭакәажәык афахь аѳны ианаалга, маҭык ишьқьыруа иѳнаны лыпҳа излышьҭаз лбит. Афыр ҳа лфахь нкажьны кәтаҵык амаҭ инамцалыршәт.

Амаҭ аҧҳәызба иаалҟәаҭын, акәтаҕь шьҭысхоит ҳа иалагит, аха иазышьҭыхом, ахы кыднаҟьоит.

Урҭқәа, егьырҭқәа зегьы аниаҳа, аҳ иҧа иара дызнеиз аацәыриган аҭакәажә илеиҳәеит. Исылҳәаз еиҧш, уи аҧшаара мариоп ҳа, аҭакәажә дҩагыланы дцеит лгәылара раҧк дынхуан иҽы. Араҧ иман гәырла иатуаз, гәырла иакуаз ашәындыҟәр. Иааимхны афақьа ҳәа дааит аҭакәажә аҩныҟа.

– Абар, иуҭахыз ашәындыҟәр узаазгит, – лҳәан инаганы ашәындыҟәр аҳ иҧа илҭит. – Ари усҭоит, иуқәиҭазгьы алушәоит, аха ожәы унеир, аҳ даеакы уқәиҭахоит. Уи аҭкыс сара суццоит, уи аҳ бааҧсы сара иҭыҧ дықәысҭап.

Ус ҳәаны аҭакәажә хаҭа маҭәала леааилаҳәаны, абҵьар маҭәа аалҟәынҭаны, аҳ иҧа дицааит аҩныҟа.

Иахааиз аҭакәажә ус луит: уадак аҽы ашәындыҟәр лалыргылт, ахҩа аалыртын, абҵьар маҭәа лыманы дылҭалеит, аҳ иҧа ацаҧха аркны, нас аҳ уиҧхьа ҳа иаҳәаны.

Аҳ ашәындыҟәр збоит ҳа данааи, гәырла ашәындыҟәр анааирты, аҭакәажә дыҩҭҟьан, лаҳәа ҩыҭҧааны аҳ ихәда даст, аҳ ихәда лхылжәеит. Ашьҭахь аҳ иҧеи аҭакәажәи еицхырааны, аҳ ихгьы имцгьы ашәындыҟәр илҭажьны ацыҧха ҩаркны, анышә иарҭеит. Уи ашьҭахь аҳ иҧа ҭынч анхара далагит, аҭакәажәгьы лымаҳәи лыҧҳаи даарыдтәалт.

Убри аҟара баны, иҳаны сааит чарак аҽы, ицкпызуа, ицкпакьуа, ишьапхысуа, ихәцәырххуа исеилаз.

261. АҲ ИҦҲА ҞӘЛАНДЫР-ҦШЗА

Дыҟан аҳак иҧҳа, илыхьзын Ҟәландыр-ҧшза. Лаби лани ҧсхьан. Лашьцәа ҩыҵьа ыҟан, убарҭ лара лыда иаҳәшьа дрымамызт. Аҭәца баа дҭакны дрыман, быҩлашамзар ак лҽамҭакәа дныҟәыргуан. Уи лҭацацәа ишьыцыргуан, аха уахь лара лышҟа иҩазышьҭуадаз!

Ҽнак Ҟәландыр-ҧшза лашьцәа шәарацара ицеит. Рхацәқәа шәарацара ианца, аҭацацәа иааибырҳәан елаҵь хәыҷык руын ачанах ианҭаны ирыманы иҩеит ранхәыҧҳа лҟны. Иҩеиуашәа анылба, аҧҳәызба афырҳәа ашә аалыртын днарҧылт, аҩныҟа илыманы длеит. Шәтәақәа лҳәан, аха ирымуит. Реилаҵь аацәырырган ус рҳәит:

– Ҳара ҳбызгәаҟоит, ҳанхәыҧҳа заҭәы боуп, баабар ҳҭахуп, аха ҳҳацәқәа ируом. Ехьа дара анца, баабар, еилаҵькгьы зыҧхоу иныбҽаҳҭап ҳа иааган, – рҳәан, руазәы лнапы азахыга мацәаз акын, аилаҵь ашә иалаз алылхын, афыр-фырҳа амацәаз иаакәыршаны, снапала ибҽасҭар сҭахуп лҳәан, ланхәыҧҳа лҽы инҭалыршәт.

Аҧҳәызба амацәаз лыхәда икылахан аҧсра даналага, деимакы-ҽакны днаган лиарҭа днықәыжьны, реилаҵь рыманы идәылҭны ицеит. Лашьцәа анааи, ихәназар, раҳәшьа дыҧсны дықәуп. Иеибарҭәыуо ианалага, рыҳәсақәагьы ҩеин иҭәыуан ицеит. Ирухуази, изылнаалуаз дырхианы, ианықәнагаз анышә дарҭт.

Ҟәландыр-ҧшза дахыржуаз аҭыҧан дынхуан ҭакәажә хаҭар-заҭәык. Ҽнак аҭакәажә дахылҭыҭыз аҧҳәызба илықәҧсаз анышә лықәхны иҟан, лара дыҧхаиҧхаиуа дтәан. Аҭакәажә анышә ахыжыз дылҭалан, аҧҳәызба дааҭганы лыҩныҟа дылгит.

Ҽнак аҳак иҧа дзышәарыцуаз аҭакәажә лыҩны амҭан ахыци ахәымпали рыла акы дааихсын, ихәымпал неин аҭакәажә лашҭаҽы икашәит. Аҭакәажә днеин иаашьҭыхны аҩныҟа длыҩналт. Нас аҳ иҧа ус иҳәыт:

– Илуази, ари ахәымпал шьҭыхны изгаз, исылҭаратәа иҟоу ҧҳа длымоу, моумзар измаанызи? – ҳа.

Оҩы дылзынаишьҭт. Инаишьҭыз дналаган лыҧҳәызба дахықәтәаз лкасы дҩахан, ари дубоу, сыхәҧҳа дахтәоу, лҳәан дындлырбит.

– Асеир даабит, – рҳәан, инеин аҳ иҧа иарҳәт. Нас аҭакәажәгьы даргьы ааицәажәан, лгара [азыҳәа] аҽҳәара ҧырҭәеит. Аҽҳәара азы ианааи, “сызҕаб лгәы бзиам, иҟалуазар уажәы ихҳарҧап” лҳәан, аха ера [аҳ, иҧа] имуит.

– Ус акәзар, сара снапала дназгуоит, – лҳәан, дҩышьҭыхны ауардын дҩаныриалан даалыдтәалт. Аҩны данааргагьы, убас лнапала дааныхны ҩын ҷыдак аҽы длыман дыҩналт, “сара сыҷкәын лгәы бзиахаанза ара азә даасышьҭом” лҳәан.

Аҳ сыҷкәын ҧҳәыс дааигит иҳәан чара иуит. Хаха уахь уаҩ дналмышьҭит аҭакәажә. Аҧшьаха рзы амаҳә днеин, “наҟ, алда блыбаа, аҩны бгәы ҩнаҧҭәеит бызтәаз, ачымазаҩ сара саалхылаҧшып” иҳәан [аҭакәажә] изылымуаз ддәықәиҭеит. Нас иҧҳәыс дналыдтәалан, ибыхьзи, ҳара аҭаца даагеит ҳа ачара ааоит, ҳкәашоит, бара бееиубыжьзит иҳәан, аха аулызҽҭыхуаз.

– Бааҧшы арахь! – ҳа инапала даныналыгәҭас, атырҳа амацәаз илыхәлахаз ҩалыхәлшәеит.

– Ух гәышьа! – лҳәан дааҳәит. Дааҧшызар, дахиаз аҩны илбахьаз ауакәхыз.

– Иҟалази абааҧсы, ибыхьуази? – ҳа данлазҭаа, исыхьыгь сыздыруом, сызықәшәазгьы сыздыруом, – лҳәит.

Ахаҭа [амаҳә] дцан аҭакәажә дааишьҭт. Аҭакәажә данааи, аҧҳәызба илаагашьахаз, дызықәшәаз, дызыниаз зегьы лалҳәт. Даргьы хәҧҳаки аназзеики реиҧш иеизгәыкуа инеишьҭалт.

Ҽнак аҭаца абарҭа дзықәгылаз лашьа аиҭбы ашәымаҭәа ихьыкәкәа диасны дызцуаз дылбит.

– Ани ииасуа ара даажәгароуп, – лҳәан, даадлыргит.

Дахаааиз, иаҳәшьа даниба, дауимдыруаз, инапы аалыкәыршан аҵәыуара далагеит. Нас [аҵәыуара] уаҟәыҵ лҳәан, дааҟәыхны, илыҧсышьахаз, дзыниаз, дзықәшәаз зегьы иалҳәт.

– Уцаны сашьа аиҳабы даагы, – лҳәан ддәықәылҵт. Лашьцәа аҩыцьагь еманы ианааи, уажәыҵәкьа шәшәыматәакәа аашәшәышәхроуп лҳәан, иааршәыхны, ашкәакәакәа аарышәҵаны, шәыҳәсакәа сара сымшала акы рзыжәут ҳа ансаҳа, шәаргьы саргьы ак ҳзеилоу ҷьышәымшьан лҳәан, игәыдкыла-ихыдкыла индәықәылҵан, рыҩныҟа ицеит.

262. АҲ

Аҳак ҩыцьа аҧацәа иман. Аҳ дыҧсыт, иҧацәа кыр еиҷын, аха нас аиҷыҵрахь рхы дырхеит, ирымаз зегьы ршеит, луки уарҳалкы рыда. Урҭ рыҟны ианааи, еимаркт. Алу арҕьарахь иургьыжьыр иуҭаху афатә аҷыҵуан, арымарахь иургьыжьыр, ахьы заҟа уҭаху аанашьҭуан. Ауарҳал “аҳа, аа, ауарҳал!” ануҳәалакь, иахыуҭаху уагуан.

Алуи ауарҳали сеимаркуаз акәымкәа уоҩ беиак дсиасуаз дрықәшәт.

– Еимашәкуази? – ҳа дразҵааит.

– Ауарҳали алуи еимаҳҟуоит, – рҳәыт.

– Еиҩышәымшуа, – аниҳәа, момоу рҳәыт.

– Избан [акәзар], алыу арыҕьарахь иургьыжьыр фатәыс иуҭахыу унаҭоит, ауарҳал сгы ахыуҳәалагь уагоит, – [рҳәыт].

– Нас ус акәзар, шәцаны хара шәгыл сыбжьы хшәаҳауа, – иҳәыт.

– Ибзиоуп, – рҳәан ицан игылт.

Алу аашьҭыхны ауарҳал илакәиҵан, “аҳа, а-а-а, ауарҳал!” аниҳәа, даман идәықәылт. Ибжьы ааиргеит:

– Шәымш аабзиахааит! Шәуарҳали шәылуи сара изгоит, шәарҭ еимашәымкын, – иҳәан дцеит.

262. АЛЫГАЖӘИ АҬАКӘАЖӘИ

Лагажәыки ҭакәажәыки хыҩ-ҧхацәа рыман. Аҭакәажә “уцаны аҧрынҵь аага” лҳәан аацәак илҭт алыгажә. Алыгажә иаацәа кылҵәан, аҧрынҵь каҧсыт. Алыгажә аҩны данааи, иҧхәыс диацәхәауа далагт, “уажәыҵәкьа иҟәшәаны иаага, мамзар уақәсырзоит” ҳа иалҳәт. Алыгажә ддәылҟьан дцеит [аҧрынҵь] исыҟәшәоит ҳа.

– Аборжәыцәкьа амыр ҧхуа, амза каҧҧуа, ауарбажә ааины исыцнаҟәшәар, сыҧхацәа шаны ирысҭоит, – иҳәыт дыннеи.

Исиҳәаз еиҧш амза каҧҧа, амра ҧхуа иҟалит, ауарбажә ааин [аҧрынҵь] ицнаҟәшәеит, иҧрынҵь иманы аҩныҟа дцеит.

Шьыжьымҭан иҧхацәа шәееилаҳәаны абарҵаҿы шәтәа ҳа реиҳәт.

– Ибзиоуп, – рҳәан, рееилаҳәаны абарҵа итәеит.

Истәаз амза ааин аҧҳәызба аиҳабы дагыт. Агәыбжьанытә амра дагыт. Аиҵбаза ауарбажә дагыт.

Нас ҧыҵк анҵы, иҧхацә рышҟа дцеит избоит ҳа. Дахнеиз чара изыруит. Нас аиҵбаза лыҟны днеин аҵла ақәан иқәтәан, амырдон (амырдуан) изаарган имахцә кны дыхәныргеит. Аҵла ақәцә данҩықәдыртәа, длалыҩрын дыҧсыт.

Саргьы шәаҷьхәара абрахь саарышьҭын, иуацә сызхьымзаз шәҟәла идсырдырып ҳа изҩыт.

264. АҲ ИҦАЦӘА

Лакә, лакә сызнеиуаз акәымкәа аҳак дыҟан, хыҩ-ҧацәа иман. Аҳ хан дук ҟаиҵан, иақәнагуа аҵыс ашәа зҳәуа азаашәымгар арахь аҩныҟа шәаасышьҭом ҳа реиҳәт [иҧацәа].

Иҷкәынцәа цеит аҵыс ашәа зҳәуа иаҳбуазар ҳа. Изнеиуаз акәымкәа, хы-мҩак ахеихагалаз инеит. Уа иаННеи, хаз-хазы ицеит.

Аиҳабы дахьцаз ажьира далагт, уи еҵба ачазра далагт, реиҵбаза дыцуа дыснеиуаз доук иашҭа дынҭалт. Дахынҭалаз ашьашәыр аҿы дытәан адоу иан. Аҷкәын днаҧан, сыбфаргьы, сыбжәыргьы бара сбыҷкәыноуп иҳәан, лкык дацҳаит.

Аҭакәажә “уҧ” лҳәан, ибжара дылбаалдуаны акәымкәа адырҩагь даалҿылхт.

– Иуҳәаз акәымзар усбасфарызшь, – лҳәан длалыргылт, нас диазҵааит иуҭахузеи ҳа.

Аҷкәын ус иҳәит:

– Ашәа зҳәуа аҵыс сашьҭоуп, – ҳа.

– Ашәа зҳәуа аҵыс ахыҟоу иакәыршаны иҟоуп жәеҩа уада, рызынтәыкгьы рыцҧхақәа аркыуп. Ацыҧхақәа ҧхәызбак лҷьаба иҭаҵаны, дианы дыцәоуп, аҵыстра аҵаҟа. Убри ашәқәа иартны унеины аҵыстра аҵарақәа изҭоу иаакныхны уҳәшьтахьтәыла ацыҧхақәа аркуа, уаадәылҵны иуманы уца, – ҳа иалҳәт аҭакәажә.

– Иабаҟоу ацыҧхақәа сымам, – [ҳа] ианеиҳәа аҷкәын, лара ус лҳәит:

– Уцаны абыҥеацә ишьны исзаагы, ацыҧхақәа алхны иусҭоит, – ҳа.

Аҧкәын дцан, абыҧеацә шьны илзааигит. Ианылзааига, аҽеацә ажьы лфит, абаԥқәа ацаҧхаҟәа рылхны илҭт.

Аҧкәын изиаҳаз еиҧш иҟаҵаны, аҵарақәа иманы дыснеиуаз акәымкәа, иашьеиҳабы дызжьиуаз дибан, диманы дыснеиуаз, еиҭа [егьи] иашьа дибеит, ача зизуаз. Рызынтәыкгьы иаашьҭибахны изнеиуаз аиҳабацәа азыша иакит. Азы дсыржәоит ҳа рашьа аиҵба ашаха иҽанҵаны атыш дҭаланы агәыгәым азна азы ашаха иадҳәаланы ириҭит. Иашьцәа азы ихәныганы, ижәны, иара дҭажьны, иҵысқәа рыманы аԥонықа ицеит.

Аҧҳәызба, аҵысқәа зцәыргаз, рышьҭа дхаланы дзааиуаз акәымкәа, атышаҟны иҭажьыз ибжьы лаҳаит. Ашаха кны диханы дыҵылгеит, еицны иаб иҟны ицеит.

Иахԥеиз ажәлар еизылган, дразҵааит сцысқәа иаазгада ҳа.

Рашьа еиҳабы далҵын сара соуп иҳәит.

– Избоуга? – ҳа диазҵааит лара.

Иара ус иҳәит ашәқәа ҧены идәылзгеит ҳа.

– Дыжәгы, аеыҵра дҭашәк, амц иҳәоит, – анылҳәа, дрыманы аеыҵра дынҵаркит.

Ус ихьт рашьа агәыбжьанытәгьы.

– Изгадаз иашаны сара сцысқәа? – ҳа адырԥагь дазҵааит.

– Сара соуп, – иҳәан аҳ иҧкәын аиҵба далҵит.

– Избауга? – ҳа дцаахт лара.

Абас, абас изызгаз ҳа ззагьы лаиҳәит.

– Убри аиҧш зылшаз сыумгар сеысшьоит, – лҳәан, ус иалҳәт.

Иаргьы даара дигәаҧхуан лара, дигит ҧхәысс, чара иуит. Аҳ агьырҭ иҧкәынцәа дәылицеит, аиашақәа зегьы ианидыр.

265. АҦКӘЫН Х-КАПЕК БАХӘЫС ИЗАУЗ

Лагажәыки ҭакәажәыки ыҟан. Ҷкәынак дрыман. Заманак мырҵыкәа алыгажә дыҧсыт. Дынҧсуаз х-капек иҧа изынижьт. Ҽнак аҧкәын их-капек иманы ԥьара дцуан. Амԥа дыҷәны дыснеиуаз лажәк абна илацаланы изыршьуаз ибыт.

– Иамашәкузи, алажә зышәшьуази, – ҳа дразҵааит.

– Ахшыԥ цеит, – рҳәыт.

– Шәаҟәыҵ, ишәымшьын, капек шәыстоит, – иҳәан, ирымхны аԥонықа игыт.

Ихнеигаз иан диацәхуа далагт изааугази ҳа.

– Баҟәыҵ, нан, иҟазааит, ԥьара иҳахәап, – иҳәыт.

Мчыбжьык аҟара нҵы, дцахт иԥ-капек иманы. Дыснеиуаз цгәажәк изыршьуаз ибыт. Дразҵааит иамашәкузи ҳа.

– Аԥсы цәгьоуп, – рҳәыт.

– Шәаҟәыҵ, капек шәыстәап, аԥонықагьы изгап, – иҳәан иманы игыт.

Ихнеигаз иан диацәхуа далагт:

– Изакәызи, мшәан, лажәи цгәажәи иубалакь ҳкапеқәа рыхҭынҵаны ихбааугуа, – ҳа.

– Баҟәыҵ, сан, ирымабкузеи, иҟазааит, абарҭ зны ԥьара иҳахәап.

Заманак мырҵыкәа икапеи иманы дцеит. Дыснеиуаз маҭык абна илацаланы изыршьуаз ибыт.

– Ҳаи, ԥьоушьҭ, иамашәкузи, агәнаҳара цәгьуп, – иҳәит.

– Агәнаҳара цәгьазам, уи иакәнагоит, абз шҳамуп, – рҳәыт.

– Шәаҟәыҵ, сара капек шәыстәап, аԥонықагьы изгап, – иҳәан, ирымхны игыт.

Амаҭ ус ианаҳәт:

– Иҭабуп исзууз, уаала аԥонықа, уԥсаанза ухы зланықәугаша усҭоит, – ҳа.

– Ибзиоуп, – иҳәан, амаҭ дацны дцеит. Иснеиуаз ус ианаҳәт:

– Ожәы ҳахнеиуа сашьцәа уԥсаанза ухы зланықәугаша уаҳҭоит ҳа иалагоит, аха иумун. Нас иуҭахузеи анырҳәалагь, шәмацәаз сышәҭ ҳа раҳәа, – аҳәыт.

Ихнеиз [амаҭ] аишьцәа дабаҟаз ари аччиа ҳа иҵааит.

– Ҳаи, ус ари изыҳәа ишәымҳәан, ехьа цәгьала сыршьуан, сыҧсы рымихт, – аҳәыт амаҭ.

– Уи акәзар, акыр иаҳҭароуп, – рҳәыт. – Уԥсаанза ухы зланықәугаша иуҭаху ҳаҳә иуаҳҭашт, – ҳа иазҵааит.

– Иҟалуазар шәмацәаз сышәҭ, – ҳа дрыҳәеит.

Зны бзиа ирымбазт, аха ирҭт, усгьы иарҳәт:

– Дарбанзаалагь азәы иумҭан, акы аныуҭаху, уахыла анцәа уиҳәа исыҵ ҳа, ашьжьымҭан уанааԥшьлагь иубоит.

Амацәаз анааига ауха анцәа диҳәеит оцәы ханк сызгылааит ҳа.

Аены шьыжьымҭан данааԥш, ханк дсыԥоназ ибыт.

Ашьҭахь ҧхәыс дааигыт, дзаманаха дынхуа далагт.

Ҽнак иҧхәыс иҟалуазар суҳәоит умацәаз сыҵ ҳа диҳәеит. Амацәаз лиҵт. Инлиҵа ауха анцәа диҳәеит оцәы амшын агәҭаны сҭаацәа рҿы сзыҟоу сырбы ҳа.

Изылҳәаз еиҧш ашьжьымҭан лҭаацәа рҿы дзыҟаз лбыт. Ахаҵа данааԥш, иҧхәыс димбыт. Каамеҭ сақәшәҭ ҳа дцәыууо далагт.

Иҵәыуабжь лажәи цгәажәи ираҳан, иухьзи [ҳа] иазҵааит.

– Сабамҵәыуа, сыҧхәыс смацәаз лыманы лҭаацәа рышҟа дцеит, урҭ амшын агәҭаны инхоит, уахь сызцазом, смацәаз алакәын адунеи сызлақәыз, – иҳәыт.

– Уи мариоуп, ҳара иаагоит, – рҳәан ицеит.

Иснеиуаз аҟәры инхыҷгылт. Лажә цгәыжә аҟәаҟә иҷәыртәаны амшын иҵалт. Лажәи цгәажәи амшын агәҵаны инеит.

Ихнеиз лажә ацәыкәбар иааҵагылт, цгәажә ахоны илыконалан, амацәаз ԥшааны иаманы иааины, лажә аҟәаҟә илыҷәтәан игьажьыт рышьҭахьҟа.

Исаауаз амшын агәҵаны ргәааибагт.

Лажә амацәаз сара изгоит аҳәыт. Моумоу, иусҭом, сара изгоит аҳәыт цгәажә.

Дара еимакны изеицәҳаоз амацәаз амшын иҵашәыт. Иԥшаан, аха ирымбыт. Ашьҭахь лажә ԥсызк акын аҟәараҷы илыҷәнажьт, амацәаз акараҳа илахәылшәеит. Иахылкашәаз цгәажә иаамҵарсны иаманы иҳоит, лажә иҳоны иашьҭалан, аха иахьымзеит.

Цгәажә аԥасны аԥшәма иҷы инеит. Лажәгьы ашьҭалан инеит, аха цгәажә ахы абзиара анаргыт. Уи анахыс лажәи цгәажәи аҷкәын иан пату рыҷәылҵуа далагт.

266. АԤХАШЬАРАЗЫ АԤАИМБАР ИАЖӘА ХАЗЫМҴАЗ

Дыҟан арԥызбак. Иани ианаззеии рыда уаҳа уахоы димамызт. Зны убарҭ рычкәын убас иарҳәт, нан, аԥҳәыс улышьҭал ҳа.

Ддәыҷәылт арԥызба ԥҳәыс ҳәара. Дызнеиуаз акәымкәа зык днықԥынгылт. Ныркәалагьы азәы даахыҷәынгылт. Иаахыҷәынгылаз ус иааҷиҵит:

– Уааины, дад, [азы] сырга, – ҳа.

Арԥызба дахгылаз ус инаиҷәҷиҵит:

– Сара сзыруам, азы дууп, уара сырга, – ҳа.

Агьи афакьаҳа, азы дҭамлазакәа дыҷәланы дизааит. Арԥызба иҟәаҟә даақәиҵан, дныригеит. Ашьҭахь рнапҟәа ааибадыркын иааиҟәыцт.

Арԥызба дниҟәыцшәа ҟаиҵан, аҿа моак ала иапхьа дааисны ихәы ирхиеит, длатәан акрыфара далагеит. Акырзифуаз агьи дааидгылт. Дзааидгылаз еԥшҵәкьа счеиҷыыка агьама ба ҳа диҳәеит. Агьи дара иеирххазан, аха арԥызба ичеиҷыыка агьама иимырбакәа имуит.

Ани хәычык ианифа, арԥызба ус еиҳәт:

– Сара учеиҷыыка анысфа урыцҳасшьоит узыҷәшәаша уасымҳәар. Иуасҳәуа убри ауп, уара иахьа узышьҭоу ԥҳәысуп. Дуоушт лара, аха зыуыха амҳара шәеицнеиуа, ухы ахныҷәуҵуа уԥсы цоит, мамзар, сара исҳәаз хаҵаны, ԥҳәыс дааумгар, лассы уԥсуам, – ҳа.

Убри наиаҳәаны дцеит. Арԥызба дхәыцуа далагит. Избеиурыз, ахоныҟа дгьажьыр, ԥҳәыс дизаамгит рҳәуан.

– Ных, исыхьлагь сцап сыпсыргьы, – иҳан, ԥҳәыс диҳәан, дцеит.

Ахоны ианааи, иани ианаззеии дара иҷәгәырҧьан рычкәын иԥҳәыс аагара, ачара руит. Ачара ианалга ауха, арԥызбеи аҭацеи амҳара еицнеит. Арԥызба дсыҳоаиаз еԥш иԥсы амаалыкьцәа иргыт. Аҭаца схаҵа даасырԥшоит ҳа далаган, дыцәаз ҷышьа, аха иаауырԥшуадаз, дыпсхьан. Нас иани ианаззеии иралҳәт иҟалаз.

Аҿены ауаа еизан, адымра ҟарҵан, дыҭадыргылт ахоа амазамкәа.

Амаалыкьцәа иԥсы рыман изааиуаз аԥаса ичеиҷыыка зфаз даарыдгыланы иааникылт.

Ус еиҳәт арԥызба:

– Уара сара сҳәатәы хоумҵазт, аха уажә избоузутәу, – ҳа. – Хымш абзазара усҭоит, – иҳәыт амаалыкь.

– Моумоу, уи маҷуп, сгәыцхәцәа рызхара срызбуам, – аҳәыт аԥсы.

– Нас жәа-сыкәса, – иҳәыт амаалыкь.

– Уигьы маҷуп, – аҳәыт аԥсы.

– Ус акәзар, ԥшьынҳажәа сыкәса умаз, – иҳәан, амаалыкь иԥсы ниҭаны, аԥсгьы дҳоагылт.

Адамра иахагылаз аҳәсақәа ишәан зыпсы маҷхаз рацәазахит. Дыхгылаз азы ачара еиҵарухт. Иаргьы анкьа ихьыз, дзыниаз ауаа ирылеиҳәт.

267. АНИ, АБИ, РԤА ЗАҴӘИ

Лагажәыки ҵакәажәыки жәыхә сыкәса зхыҵуаз ԥа заҵәык дрыман.

Ҽнак аби аԥеи усура ицеит. Иаапсаха ианааилакь ргәы иахәаратә акрырҿасҵап лҳәан аҵакәажә кәтык лшьын рхәы бзианы илырхиеит.

Ахәылԥазы аби аԥеи ахоны ианааи, рыпсы аныршьа, аҵакәажә абысҵа нылҵан, акрыфаразы итәеит.

Акрысырфоз акәымкәа, аб аҵәца аақәихын дныҳәеит анцәа ихьзала.

– Анцәа суҳәоит, сара лагажәык соуп, ҷеис умчала исхылҵны аԥсабар исзыкәу абри сԥа заҵә иоуп, убри ибзабаа сырбы. Анцәа дызшаз умаҵ аура идыруа, сареи иан аҵакәажәи ҳгәы ҳамыргакәа ҳамаҵ аура идырратәа, агәабзиара иҵаны уиқәныҳәаразы суҳәоит, – иҳәан иаҵәца ижәыт.

[Ачкәын] иан аҵакәажә аҵәца аақәылхын, дныҳәеит.

– Нан, сара сзыршкәакәаз анцәа ду уара дуқәныҳәааит, адунеи шкәакәаҿы бзиарас иҟоу унасып рылазааит. Ацәгьара уҟәгазааит, абзиара узааигәазааит. Узшаз дыудыруа, ҳара узыхшаз удыруа, агәабзиара зегьы ирыцкыуп, убри уалхәдамкәа, убзиарала ҳажәынҵа шышны, анцәа ду дуқәныҳәааит, – лҳәан лаҵәца лжәит.

Ачкәын дҳоагылан убас дныҳәеит:

– Сара, шәԥа заҵә, ари аҟара аԥьа зыдбаланы ишәааазаз, шәааԥсара смырзратәа, шәааԥсара пату ақәҵаны, ҵеи мыжда даҳхылҵын шәымҳәаратәа, шәныҟәгара злаздырра хшыҩ бзиа анцәа исиҵааит, – иҳәан ижәыт.

Анцәа ҳазшаз алыгажәи аҭакәажәи рԥа заҵәы ириҵаз даагы ҳа аԥсцәаҳа дааишьҭын ашә дылагылан абанҭ рыхфыкгьы анцәа иахынзаиҳәоз. Анҭ зегьы анцәа избахә ала исныҳәоз аниба, аԥсцәаҳа игәы хьаԥссан, ирыцҳаишьан рԥа заҵәы иԥс гара изымгәыҧьт.

Иҿынеихан агәылара бжьыҩ-ԥацәа змаз азә дынхуан, агәыбжьанытә иԥсы ааихихын игыт.

Агәылара аҳәҳәабжь нга алыгажәгьы, аҭакәажәгьы рԥа дрыманы ҵәыуара ицеит. Акыр аамҭа агәылара иҟан, ашьҭахь ишьҭаларазы аҩныҟа иааит.

Аԥсцәаҳа аҧкәын иԥсы иманы анцәа иҿы даннеи, ҳазшаз дгәаан, [ус иҳәит]:

– Иууази агызмал, сара уззысышьҭыз даамгакәа ари дзааугази? – иҳәан диҵаҟьеит.

Аԥсцәаҳа дшәан, длахырхәан ус иҳәыт:

– Уара сыззушьҭыз даазгоит ҳа сыхнеиз, аҧкәын иан аҭакәажәгьы иаб алыгажәгьы, иаргьы ухьзала исныҳәуаз збан, ирыцҳасшьан рԥа заҵәы иԥсы аагара сзымгәыҧьызт, бжьфы-ԥацәа змаз иҧкәынак иԥсы аазгыт, исбарыцҳаумшьара сгәахәын.

– Уажәыҵәкьа ари иԥсы ганы, сара уззысышьҭыз иԥсы аагы, – иҳәан ддәықәиҵт.

Аԥсцәаҳа иҿылеихан иԥсыз иԥсы ихаҵаны, алыгажәи аҭакәажәи рԥа заҵәы иԥсы иманы анцәа иҟны днеит.

Аԥсцәаҳа аԥсы анигаз ашацәа ааиԥылан, имхны ҷьанаҭ иҭарҵт.

– Иубома, аԥсцәаҳа, ари аҭып зеиԥшроу? Ари гәнаҳак ҟаиҵаанза изысшаз аҭып иоундаз ҳо[уп] дзуаасырга, – иҳәыт анцәа. – Ари иара ҷьанаҭ иахьа инаркны ԥымкрада искьынгьы далахәуп, иангьы иабгьы иара илшала ҷьанаҭ рҭыԥхоит. Уара абри аҟара абзиара изыкәнамгаз аҭып иҭаны иԥсыргап ҳа угәы иҭан, – иҳәыт анцәа.

– Саҭоумҵан, исзымдырт, – иҳәан длахырхәеит аԥсцәаҳа.

268. АҲ ИПА

Дыҟан аҳак ипа, дсыхәҷыз иаби иани ԥсит.

Дук пату иқәырҵомызт дахьыҵкәыназ аҿытә.

Зны ус игәахәт аҳ ипа, сдәықәлап ныҟәара, издыруада, дара бзиарак сылҵны саазуазаргьы сыздырам ҳа. Ддәықәлуа даналага, иаб ибзыцәашь ус еиҳәт:

– Умцан уара, ҷьара уҭахар иушьҭалуада, уашьцәа аҟам, уҭынха бзиа дыҟам. Сара сушьҭалашт, аха уабазбагәышьуа?

Димышьҭуа даналага, аҳ ипа ус иҳәит:

– Сара сҭахазуазар, уара адырра уоуоит, сишьҭаландаз абри угәахәуа уҟалоит. Убас анааугәахәлакь, усышьҭал умаашьакәа. Уснеиуа амфан-ҿцыс цәак азә дҭаны искажьу унахагылоит, иааургылар, сара убра сҭаны убуоит.

– Ибзиагәышьоуп нас иануму, – иҳәыт иаб ибзыцәашь.

Дцаит аҳ ипа ныҟәара. Дара акыр дныҟәахьаны, зны шьыжьымҭанк дыснеиуаз, азә шьашәырк аҟны дыстәаз дибыт. Данынаивала, шьыжьбзиа иҳәыт аҳ ипа, аха егьи-ҷимҭит.

Аҳ ипа дара дхәыцт.

– Сара сыуаажәларгьы пату сыкәырҵомызт, аригьы шьыжьбзиа ҳа аниасҳәа иатәашьаны бзиа убааит ҳа сеимҳәыт, – иҳәан дара игәы иалст. Ԥытк дахынаскьаз шьашәырк аҿы ипсы ааиҭеикит. Ашьыбжьон длахынҳәын длеихт [ани] иибаз иҿы.

– Мшыбзиа! – иҳәан дыливалахт, аха ани ауҿиҭхуаз.

Аҳ ипа дгәаазит.

– Абри зхы абас исаҭәазымшьуа делысымкаакәа, – иҳәан, ахәылԥазы дырфагь дефивалан хәлыбзиа иҳәыхт, аха егьи ауҿиҭхуаз.

Аҳ ипа игәхьаагазаны дыснеиуаз, бнакы дыхнылалаз шьабысҵак дааихсын ишьыт. Ашьабысҵа иманы ашьашәыр иҵатәаз иҿы дааит. Ишьабысҵа ацәа аахыхны, еиҿыхны, амца илыҽҳәаҵаны акәац изит. Агьи дтәан дихәаԥшуа.

Акәац анзы, аҳәызба инахаҵаны иманы днеин ус иҳәыт:

– Сыуҳәоит, ҷкәынак соуп сара, ианакәзаалакь ҵыскгьы сеихсны исымшьыцызт. Ехьа абри еԥш ашәарах анысшь, уҭахмадоуп, сара сзыҳәа маалыкьк уифызоуп, усыкәныҳәаны, удырфатәгьы уеиҧхааит ҳа ҳәаны агьам убарацы.

– Ҳаи, усыдызкылази, уара, сахыубуа сааихьеит, санычкәыназ аахыс сдәықәуп, аха оф симацәажәазацызт, уара оиԥшьгьы азәыр збахьан, мшыбзиа ҳагьы сарҳәахьан, аха ҿыстуамызт гәаблыс искыр ҳа сшәаны. Уара усыдызкылази, усҟәац, – иҳәыт, аха даниҟәамҵза, [акәац] ааимихын диныҳәеит, удырфатәгьы уеиҧхааит иҳәын. [Афыцьагьы] рымфаныфакәа аацәырырган акрырфет.

Аҿны шьыжьымҭан еицны идәықәылт.

Дара хара иныҟәахьан иснеиуаз ирбыт хан дук.

– Шьҭа абра ҳақәлап, – иҳәыт аҳ ипа.

Уаанза ана ҳақәлап, ара ҳақәлап иҳәуан аҭаҳмада, аха аҳ ипа иуомызт, ара саб иуаажәлар роуп ҳа.

Аҭаҳмада ҷка дларгыланы, иара дефхәнеит.

– О, аԥшәма! – аниҳәа, даук-еыла даадәылҵт.

Адауы аҧсуа даниба ус иҳәыт:

– Угәнаҳа рықәшәааит, уара адауқәа урықәланы ирҳәы ҳа уазыргәтәны уаазышьҭыз, ҳчара убашт рыцҳа.

Уи адауы ианиҳәа, аҳ иҧа арҵәааҳа деѡныҳәҳәаны дѡаҧан дааникылан, адауы ихы изымдыруа дшынхан дысихәаҧшуаз дылҽыжәихын, иҟама ала ихәда аахҵәаны дылкаижьт.

[Аҳ иҧа] дырѡагь ҽиҭхт аҧшәма ҳа.

Даҽа даук ҽыла дыѡдәылҵхт. Уи адаугьы дишьыт.

Убас адауқәа иаадәылҵлакгьы ишьуа, быжь-ѡык ишьыт. Адауқәа зегьы ианишь, длыбаан, иѡыза диманы дѡыхәнеит.

Аҭаҳмада иҷьеишьет аҳ иҧа ииуз аниба. Афитонқәа рыла ахьы, аразны рыманы, руахьад лраҧцаны рҽанынарха, ауахьад ирхылаҧшыз аслан иаагәанаҭан…

269. АЛЫ-ИҦА МУРАҬ

Алы-иҧа Мураҭ ҳа уахыки ҽнаки зхыҵуаз азә дыҟан. Убри данилагь нахыс адауқәа зегьы иара иқәихраны дыҟан.

Дани ауха ус иҳәыт:

– Сара ныҟәара сцуоит, азә дсыцышәҵ, – ҳа.

– Умцан, – рҳәан, аха имукәа азә даахәаны ддәықәылт.

Ҽнак ныҟәара иныҟәахьан, хәылҧазык цҳак аҽы инеит. Ацҳа иахнықәсыз ашьалҭақәеи ахызақәеи иқәҵаны аиарҭа ҟаҵаны иҟан.

– Уаха абра ҳаангылап, – иҳәыт Алы-иҧа Мураҭ. Акранырфа рыхқәа нықәырҵит. Мураҭ иѡыза даныцәа, дѡагылан ацҳа длаҵатәеит. Дысыҧшуаз, даук иҧсыҧ ала ашәаҧыҷьаҧ хыжәжәуа, ирашь дақәтәаны ацҳа даақәылт. Арашь Мураҭ [ифѡы] накы, шьҭахьла иҧуа иалагт.

– Уара узыцәшәуа Алы-иҧа Мураҭ иакәхап, аха уи дымицт, дихьазаргьы уаѡ димшьыцт, унеи! – ҳа адауы ирашь данас, [Алы-иҧа Мураҭ даацәырҵт].

– Сагьихьеит, сагьыҟоуп, сара соуп Алы-иҧа Мураҭ, шәкы ирыҧсоу схы заҵәи сыхәшә загеи, – иҳәан Мураҭ, аҵықьҳа адауы дыѡехсын дышьны дылкаижьт.

Мураҭ дѡыхәнан адауы илымҳақәа ааҽыхны ахәырҷьан илҭаҵаны, иара азы длеиҭан, дагыт.

Адырѡаҽны шьыжьымҭан идәықәылхт. Аҽны хәлаанза иныҟәуан, ахәылҧазы инеихт цҳак аҟны. Уагьы, нахьхьи еиҧш аиарҭақәа ҟаҵаны иҟахын. Ауха уа иаагылахт.

Мураҭ иѡыза даныцәа, днеин ацҳа днаҵатәеит. Дыстәаз ѡ-хык зхагылаз даук, рашьк дақәтәаны ацҳа даақәгылт. Арашь Мураҭ ифѡы накы, ацҳа иқәымлуа иалагт.

– Уара узыцәшәаша адунеи аҽы Алы-иҧа Мураҭ иоуп, аха уи дымицт, дихьазаргьы, дымшәыцт, – ҳәаны иҟанчы рыҳәҳәа ирашь данас, [Алы-иҧа Мураҭ даацәырҵт].

– Сагьиит, сагьшәыт, шәкы ирыҧсоу схы заҵәи сыхәшә загеи, – ҳәаны аҵықьҳа дхысын, адауы дышьны дылкаижьт.

Мураҭ днеин адауы илымҳақәа ааҽихын иара азы длеиҭт.

Убас есымша дныҟәуа, уахыла дахаангылуа даук дышьуа, хык зхагылаз инаиркны быжь-хык зхагылаз иҟынза ишьыт.

Убарҭ азә дишьыцыҧхьаза зак ицлуан Мураҭ. Мураҭ адауқәа ррашьқәеи рлымҳақәеи аѡныҟа иманы даат, дуаѡыназаха мчыбжьык ала.

Алы-иҧа Мураҭ аѡны данааи, ажәлар еизиган ус реиҳәт:

– Шьҭа шәшьапы еиҵыхны адунеи шәықәыл, шәара шәзыцәшәуаз адауқәа зегьы сара исшьит, ихашәымҵуазар, абар рлымҳақәа, ррашьқәа, – иҳәан идирбыт.

270. АҲ

Аҳак дыҟан, хѡы ҧҳацәа иман. Иашҭа ҵәак ҭагылан, х-ҵәак ҽан.

Даҽа аҳак дыҟан, ҧак диман. Ҽнак аҳәсахәыҷқәа рашҭа дыѡҭалт. Аҵәа дѡеихсын, ак лаишьҭит, аҧҳәызба еҵба иаашьҭылхт, адырѡагь даехсын аѡҵәак лаишьҭын, агьырҭ аҳәсахәыҷқәа иаашьҭырхт.

– Шьҭа доусы ишәынасыҧу сашәҳә, – ҳа дразҵааит.

Аиҳабацәа иҳалымшуа адунеи аҽы акыҟам рҳәыт, аеҵба азәы дсыхшоит ибжа хьны, ибжа разынны лҳәыт. Рыхѡыкгьы ҳәсасы игыт. Ашьҭахь иара ҷьара дымцар ҟаломызт, дцеит.

Дынцуаз, сара сцоит, аха абри шәаҳәшьа еиҵба шәнапы дануп ҳа реиҳәт.

– Уи ҳара дызҳамудахози, ҳаҳәшьа ҳара даабап, – рҳәыт.

– Ибзиоуп, – иҳәан дцеит.

Дынца ашьҭахь заманак мырҵыкәа иҧҳәыс еҵба ҧа длоут ибжа хьны, ибжа разынны. Аҷкәын ииз лаҳәшьцәа ақәаб дылҭарҵан, дыржәын, ддәылган дкарҭәт. Лара ус ларҳәт:

– Бара бхы бсааит, ласбуп ибыхшаз, – ҳа.

Заманак мырҵыкәа аҳ дааит. Дахааиз дразҵааит дызбаҟоу, илыхшада ҳа. лаҳәшьцәа ус рҳәыт:

– Дызбаҟоу, дыҧсыр еҳа еҕьын, ласбак лыхшаит. Аҳ длызгәаан аҽҭраҽы днаган дыѡнеикт. Афатә лырҭомызт, ажәтә лырҭомызт,

дрыцҳаха, дхәашаха дтәагәышьан. Исааиуаз акәымкәа, агәарԥ аҽы атәан ахылкарҭәаз ажак гылт. Ажа аназҳа, аҳ ихиҵәан ԥнык шьаҟас иаҵаиргылт.

Ԥнак иԥҳәыс аҽтра дахыԥнакыз дааԥныҵын, агәарԥ аҽы акәазқәа икаԥсаз лкалҭ азна илыҟәшәеит. Инаган амца иақәылҵт. Ԥыҭрак нҵы, ԥырғык итҟәацын лкалҭ ианшәалт. Иахыланшәалаз аԥырғы ихьхан инаган ашәындыҟәра иҭалҵт. Лара длатәан дхәыцуа далагт. Ԥыҭрак нҵы ҷкәынак “нан!” ҳа ҽыҭуа далагт. Ачкәын ибжьы хгуаз ашәындыҟәраҽы днеины ахԥы иаартны данылҭаԥш, ҷкәынак дҭатәан ибжа хьны, ибжа разынны.

Ашәындыҟәра дааҭылхын, уабаҟаз ҳа диазҵааит.

– Ибыхшаз, баҳәшьцәа ақәаб иҭаҵаны, ижәны итәанха иҟаҵаны икарҭәаз быҷкәын соуп, – иҳәыт.

Иан зны дҵәыут, нас лгәы лыԥсахын, имшала аԥьа илбахьаз зегь иалхәт.

– Баала саб ишҟа ҳцап аатцәак азна ахьы аахәаны, – иҳәан еицны ицеит.

Ихнеиз иаб иҟалаз зегь еиҳәт. Иаб дгәырғьан чара иуит дызлаз ауаа еизганы.

Агьырҭ иҳәсақәа агәар иҭицан, иҵәыуа, иԥхашьаны рхы ахынахаз ицеит. Уи анахыс дзаманаха дынхуа далагт аҳ.

271. ХԤЫК АИШЬЦӘА РАҲӘШЬА АМШӘ ДШАГАЗ

Х-ԥык аишьцәа аҟан. Иаҳәшьа заҵәык дрыман. Абри раҳәшьа дшыхәмаруаз акәымкәа амшә дабан дырцәагеит. Дырцәагеит, аха дамфазеит, а?уарахь (аҳаԥы) даманы ицан, уа иҭалан а?уара аҽышәҭа жәагәаны, убра дҭартәаны, даҵәахит. Убра дҵәахны дшамаз лашьцәа лышьҭалеит, анахь рҳәеит, арахь рҳәеит, аха дабарбоз. Ари лара дыгәжәажәоит, амшә дафар ҳәа дшәоит. Аха амшә заҵа дамфарыз, хатә ԥҳәысс дагеит.

Ус аамҭа цеит, егьит. Ари лара лцәалтәымкәа дҟалеит. Ахшароурахь данеиха, ԥыцьа ахәычқәа лоуит, амшәҳәарақәа. Иҟалҵарызиз, ари амшә (лхаҵа) цон, уахынла а?уара иҭыҵны ицаны акәац аанагон, егьи аанагон. Абарҭ ахәычқәагьы ирфон, ларгьы илфон. Амла дыԥсуа даналагалакь ишԥаҟалҵарыз, акыр лымфар ԥсыхәас илымаиз! Аха, иалаухи, илфозгьы лыла иабо дыҟоума, арахь дшәаны дыԥсуеит, лашьцәа хьаас, гәырԥас илымоуп, илбар лҭахуп, аха иабаҟоу? Абас акыр аамҭа цахьаны ишыҟаз акәымкәа ԥнак амшә лыргәыбзыҵит.

– Уцаны, сашьцәа рашҭаҽы унеины, шәаҳәшьа дызгаз дыжәдыруама ҳәа унапы еинҟьаны укәаша, – ҳәа аҳәаны идәықәылҵеит лашьцәа ахьынхоз адгьыл аҟны.

Ари илҳәаз ааԥбамтәыкәа амшә қарамҽеан, иқәланы аҽынанахан, ари лашьцәа ргәашә аҽы иааит. Дара анааԥш, амшә гылан ирбеит. Аха абри иаҭахузеи аҽны шьыбжьон агәашә аԥхьа ишԥааи ҳәа илакәшьаны ишахәаԥшуаз, ус аума, шәаҳәшьа дызгаз дыжәбар дыжәдыруама ҳәа анапы еинҟьаны, иқарамҽо иалагеит.

– Ҳаи, ари иҟанаҵо закәызеи? – рҳәан ак шыҟаз аҟара еилыркааит арҭ.

Ари абас аҳәан, иқрамҽеан, инагьыжьын наҟ аҽынанахеит. Афырҳәа а?уарахь аҽанынанаха, арҭ аишьцәа ашьҭа ихылан, иашьҭалан иаННеи, раҳәшьа лышьҭыбжь раҳаит, сыԥсы шҭоу сашьцәа сыла иабозар ҳәа дматанеиуеит, анцәа диҳәоит. Арҭ аишьцәа иаахаԥан, амшә анаатыҵуаз аҵыкъхәа ашәакъ аагәыдырҵан, амшә шьны илаган илкарыжьит. Ауара ианынҵала, раҳәшьа агара дадтәалоуп, амшәҳәарақәа гараҵаны илырҵысуеит.

– Ҳаит, ҳаҳәшьа, бымшәан, башьцәа ҳа ҳауп, ҳааит, – рҳәан, инеин амшәҳәарақәагьы, раҳәшьагьы а?уара иааҭыргеит.

Уи ашьҭахь амшәҳәарақәа ахьыргаз, ирзыруаз иашаҵәкьаны исызшәаҳәом. Иршьыма, ираазама, ишыҟарҵаз сыздырам. Раҳәшьа аԥныҟа дшааргаз абри сдыруеит.

272. АН БААҨСИ ЛЫЧКӘЫНЦӘЕИ

Уаԥ ҕарк дыҟан, ахәычқәа рацәаҙаны иқәыҧсеит. Аусура дцон, иахьа хәлаанҙа аус иуан, хәбаҟа мааҭ ирҳауан, иааигон, аха изызходаз? Хәычҕәарҭак имоуп. Ари иара усура данцалак, ахәычқәа ран ачуан наганы иныкналҳауан, ахаҳә наганы иҭалыҧсон, ахаҳә сса. Ари иахьа хәлаанҙа ахаҳә шуеит, ишуеит, ишуеит. Арҭ амла иагоит. Акранбаҳҕабҵо ҳәа анырҳәалакь, аа, уажәы, уажәшьтан, лҳәоит. Убыс, убыс ишыҟоу, нас ани раб данааилакьы, иааигаз ахәычы ҳаса-масак нарҿаҵо, абас мацара, цәгьабзазарыла иныҟәыргон.

Ас ишыҟаз акәымкәа, ахәычқәа ԥеидасцыҧхьаза рныҟәгара еиҳа, еиҳа ицәгьахеит. Ианыцәгьахаза, бара, иҳәеит, абарҭ ахәычқәа абрахь хара иганы иауҳашҭып, уаҳа иҳалшом рныҟәгара ҳәа леиҳәеит ипҳәыс. Ран илгәампҳеит, аха даназхәыц, сыла шааԥшуа иԥсыр аҵкыс, игагәышьа ԥьара, рхы иахьахәаша иуздәықәҵозар ҳәа иалҳәеит.

Ари ауаԥ ихәычқәа иманы иҿынеихан ишнеиуаз бжьы-мԥакы ахьеихагылаз инеит.

– Ара шәтәаз, сара уажә саауеит ҳәа ахәыҷқәа инараҳәаны, рыбыжьԥыкгьы (дара быжь-ԥык ыҟан) наганы абжьы-мԥак ахьеихагалаз иртәеит. Иара иҿааихан иԥоныҟа дааит.

Арҭ ахәыҷқәа ԥшит, иԥшит, аха раб дымгьыжьзеит. Иҟарҵоиз, иеибархьыу-сыууа иааилахеит. Аха аҵыхәтәан, ргәы анҧцәаза, хаз-хазы рыҽшаны абарҭ рыцҧхьаза иҟоу мԥакы-мԥакы ианыларц рызбеит. Реиҵыбза дызҕабын, дара ф-ԥык ыҟан, иаҳәшьа заҵәык дрыман.

Ари азҕаб ласба хәыҷык лыцуп. Аласбагьы лара леиԥш ихәыҷуп. Ахәыҷқәа рыҽшаны мԥакы-мԥакы ирнылеит. Аласба иаԥхьеит зегьы, зыҟны инеиуа убри имазааит рҳәеит. Ибзиоуп рҳәан, ани аиҵбы лакәын изаазахьаз да, ала данаҧхьа, ла лахь ицеит. Аа, до, ари аласба лыманы лҿыналхеит, егьырҭгьы рымԥа иныкәланы хаз-хазы рыҽшаны уажә ҳаԥоны ҳаԥшаауеит ҳәа ицоит.

Ари аиҵбы лласба лышьклаҧало дышнеиуаз акәымкәа, ҭлак амҵаҟны илыкәхәлеит. Илыкәхәлеит, аха уаҳа царҭа лымазамызт, дабацарыз? Арахь аҧсҭҳәакәа аахылан, еимаҭәаны ақәоура иалагеит. Даныԥшы, ҿуаԥык дауеит. Дылбеит. Аеыуаԥ дшааиуаз данаалыдгыла, “иҟоу басҳәап, баба!” иҳәан, “аа!” лҳәеит иҳәеит. Ԥ-цәак лиркит.

– Абри аҵәа, – иҳәеит, – ицәырԥссаны бара иф, аласба иабымҭан, – иҳәеит.

Ааи, до, ари аҵәа аацәлырԥссан, аха ани аласба ала ҭраа илыхәаҧшуа ианалага, ирыцхәлшьан, ацәакәа наганы ала иамҵалыԥсеит, егьи агәы ла илфеит. Ари ауха уа аҵла амҵаҽы дыцәеит. Ашьжьымҭан данааҧшы, ахан ахыцәқәан дшыҟәтәаз лбеит. Ҳаи, сышҧаҟалеи, лҳәан дгәыргьаҵәа дҟалеит. Ахан ахыцәқәа дыкәтәоуп, анцәа ишиҳәара дыҟоуп. Арахь лцәа лтәымкәа дҟалеит. Лцәа лтәымкәа дшыҟаз, ахшара длоуит. Илоуз лхәыҷы длаазеит. Дшәарыцаԥхеит. Абнахь дцаны ашәарах амеилага ҟәаҟәаны иааиго далагеит. Иан быԥолашала дирчон.

Ус дшыҟаз акәымкәа, абри аҷкәын иан лҟны адауы мыжда хәыҷык даҽцаауа далагеит. Адауи лареи бзиа еибабо иалагеит. Ус ишыҟаз акәымкәа, абри адауы иҟынтә лцәа лтәымкәа дҟалеит лара.

Ҿнак ари лыҷкәын шәарыцара дцеит. Шәарыцара дыкәлан дахьцаз ашәарах иоун, егьин, абнаҽы иқәыхәлан, аҭып аҽы дыштәаз даанхеит.

Убри ауха ари иан ани адауажә иҟынтә ахшара длоут. Ахшара данлоу, адауы ус иалҳәеит:

– Иҟоу убри ауп, – лҳәеит, – уцаны ари ииз ахәыҷы сыҷкәын шәарыцарантәи данаауа имԥан дышьҭаҵа, – ҳәа иалҳәеит. – Иара данаауа дибаратәы, дибар, дааигоит. Ахәыҷы данааигалакь, дааза ҳәа сеиҳәоит, дысмаазаргьы ҧсыхәа амамкәа иҟалоит. Исыдицалоит убри аԥыза аус до, ахәыҷы уара уҟынтә дышсыхшаз абас ала изеилымкаауа дҟалоит, – ҳәа иалҳәеит ари лдауы.

Ари лҳәатәы аахеиҵан, адауы аԥшҟа ииз даашьҭихын, диманы дыкәланы дцеит. Днаганы ани ашәарыцаԥ дызлааиуаз имԥа аԥхьа дышьҭеиҵеит.

Ари адырԥаҽны ашьыжь ианааша, ишәарах иишьыз аашьҭихын, шаанза икәац, иара, иабџьар ихәда иахшьны дышааиуаз, алақәа ицыз еибарыԥны инеихаххит ахәыҷы. Ас данааидгыла, ахәыҷы дышьҭоуп. Даашьҭихын, икәа дынҭаршәны аԥоныҟа дима дааит. Аԥоны данааи, сан, иҳәеит, абри ахәыҷы дкаршәны дызбеит, дбаазароуп, абри ешьасгьы дсыхәоит, ԥызасгьы дсыхәоит, сашьа иоуп, абри ахәыҷы дысзааза ҳәа леиҳәеит.

– Ааи, ари дызусҭада, иаргьы уаргьы шәеибамбеит, дысҭахым, наҟ дыспырга, – лҳәахт лара дылҭахзамызшәа, аха ани лыҷкәын аиҳабы имуит да, ахәыҷы длаазеит ан.

Ари адауы иҷкәын дандуха, аԥыџьагьы еицны шәарыцара ицо иалагеит. Ашәарах шьны иааргоит, ран баԥолашала ддырчоит. Ашҭа ианааҭало, аиҵбы убыс иҳәоит уаҧхьа сыҧсааит сапхьа умцарызар ҳәа аиҳабы ддәыкәиҵозаап. Нас аиҵбы иажәа ԥбамтәкәа аиҳабы аԥхьа дгыланы, еибаргәыргьаҵәа ашҭа иҭалозаап. Акры анырфогьы убас еибырҳәоит. Убри аҟара бзиа еибабоит абарҭ аишьцәа, абас еибаазаны иҟан.

Ишыҟаз акәымкәа, ашьҭахь абри аиҳабы даҳшьып ҳәа адауы иалҳәеит абарҭ аҷкәынцәа ран.

– Ибзиоуп! – иҳәеит адауажә.

Иаргьы иитахыз убри акәын да, ари аҷкәын еиҳабы дыршьыр, нас иара итәыцәкьеи дареи еизынхарц рызбазар акәхап. Ааи, до, ҿнак арҭ аҷкәынцәа абжьааԥны еиԥш, еицны шәарыцара ицеит. Ари ран лхаҵа адауы ус иалҳәеит:

– Адади амаҷәыси реиԥш абас уихаԥаны, уиеихсны дшьы, – лҳәеит.

Арҭ аҷкәынцәа шәарыцара иахьыҟаз ауха иахьыҧхьаз иштәаз акәымкәа ианынаԥш, амш аашәшьын, ҧсҭҳәак хылан иаауеит, аха аҧсҭҳәа ззумҳәара иҟоузеи! Иеиқәаҵәаза, ахырзаман, атәыла рбго иаауеит рҳәеит. Аиҵбы (адауы иҧаҵәкьа иоуп уи усгьы) дахьтәаз, уаҧхьа сыҧсааит, удинаныс ушәакь ааиҵыхны абни уамеихсрызар иҳәеит.

– Уара, уанаџьалбеит, иуҳәо закәызеи, адади амаҷәыси ауаԥы дреихсуама? Анцәа ҳазшаз иҟаиҵаз амш уареи сареи иеилаагома? – иҳәеит.

Аха ари иашьа мамоу, иҳәеит, ухысроуп ҳәа иеиҳәеит.

Нас аиҳабы ишәакь неиҵихын, ани аҧсҭҳәа еилачы, аҧсҭҳәа еиқәаҵәа иақәкны апҟаԥхәа дхысит. Данхыс, абри адад, амаҷәыс иаауаз ақәақҳәа ибылгьаны ишиашаз убра гәаԥа бааԥсык илеи илҭахаит, атәыла рыбгазаны. Ааи, до, ауха ус итәоуп арҭ аишьцәа.

Адырҩаены ианааша, аиҭбы убыс иҳәеит, уаала, иҳәеит, абри уахьхысыз аабап ҳәа диманы дцеит. Иахьнеиз, адауы деиҩырҽаны, дышьны дкажьуп, ахырзаман, амитә. Ари убома ҳәа иеиҳәан, избоит иҳәеит. Уаала уашьҭа аҩныҟа иҳәан, иқәланы аҩны иааит. Аҩны иахьааиз, иҟалаз, ианылаз, ирыхьыз, иҟарҭаз ран лҟны ирҳәеит. Иҟауҭара уасҳәап, нан, ҳәа лҳәан иҳәеит, аа, иҳәеит.

– Убри ишәшьыз иҽы уцаны, – лҳәеит, – ибҭа ахәарш алоуп, иалхны иаага, – лҳәеит. – Амаҟақәа алхны ишәзысзахуеит, – лҳәеит.

Изалҳәо ани адауы дызшьыз лыҷкәын иоуп.

– Ибзиоуп, – иҳәан, ыҟами, ари дықәланы дцеит иан лажәа ааҩбамтәкәа.

Иашьагьы диццеит. Илеин, адауы илеихагылан, ибҭа ахәарш иалаз алхны, ирыманы иааит. Ран илырҭан амаҟа алылхт. Аха дара ирымҭарымҭакәа, лара лыхәда иаакәдыршан, ашәит ахмырҭкәа иаахнаҭәеит…

273. АҢҲӘЫС БЗИА АХАҬА ДЫНЛЫРХОИТ

Хҩык аишьцәа амҩа иқәны ишцоз ҭаҳмадак дрықәшәеит.

– Шәабацо, дадра? – ҳәа дразҭааит аишьцәа ари ирықәшәаз аҭаҳмада.

– Ҳабацо, ҳара ҳеҭымцәоуп, абрахь ҷьара хныҟәгарҭак, усурак ҳауазар ҳәа ҳцоит, – рҳәеит арҭ аишьцәа.

– Саргьы сшәыцныҟәоит, – иҳәеит аҭаҳмада.

Ари аҭаҳмада аишьцәа ирҧылаз дҧаимбарзаап, аха дара иалырдыраауеиз.

– Ибзиоуп, ҳаицныҟәап, – рҳәан, еиманы рҽынархеит.

Ус ишнеиуаз акәымкәа, ҭыҧ бзиак рбеит.

– Ҳаи, абри закәытә нхарҭа бзиоузеи, заҟа идгьыл ҧшзароузеи, рацәа инхарҭоуп, – иҳәеит ахҩы еишьцәа реиҳабы.

– Нас ара унхар уҭахума? – иҳәеит аҭаҳмада.

– Ҳаи, ара сынхозар шҧасҭахымыз, – иҳәеит аиҳабы.

– Нас ус акәзар, улақәа хҩеи, – иҳәеит.

Илақәа хиҩеит.

– Шьҭа ихты! – иҳәан аҭаҳмада, ани илақәа анаахит, ахан гылоуп, арахә акәшаны, ашьхымзаҭрақәа аҽыуаҩ дызрыкәымшо иҟоуп, анцәа ишиҳәара анхара ду ыҟоуп. Уи адагьы ари аҭаҳмада даалаган аишьцәа реиҳабы ҧҳәыс дизааигеит, дынирхеит абра.

Ари аиҳабы абас иҭыҧ данықәиҭа ашьҭахь, аиҭбацәа аҩыҷьеи иареи еиҭах еицны амҩа иқәлеит. Акыр иныҟәахьан еиҧшаан, ҭыҧ бзиак, ҧшзарак инанылеит.

– Ҳаи, рацәа инхарҭоуп, абра инхозаалак ибаргәузишь, – иҳәеит агәыбжьанытә.

– Нас уара абра унхарц уҭахума? – иҳәеит ани аҭаҳмада.

– Исҭахымкәа, ишҧасҭахым, исызҭода акәымзар? – иҳәеит.

– Улақәа хҩа, – иҳәан, илақәа хиҩеит.

– Уажәышьҭа ихты, – иҳәан, ихитит.

Илақәа хитит, аха иибаз ауп иуҳәаша. Ани иашьа аиҳабы изыҳәа ишыҟалаз аҭкыс еиҭьымзар еицәамкәа ари агәыбжьанытә изыҳәангьы аҩны хьыҭәцара гылоуп, арахә, ашәахә, ашьхымзаҭра уҳәа зегь рыла деибиҭеит. Аҧҳәыс дизааигеит, анцәа ишиҳәара, ачара изуны, егьины, иҭыҧ дықәиҭеит.

Уи ишьапы дықәыргыланы, днырханы, егьины, ҧыҭк аамҭа анца, ари аҭаҳмадеи аишьцәа реиҭби еиманы рҽынархеит. Амҩа иқәланы ицоит уажәы. Ицоит, ицоит, ицоит. Акымзарак иҳәом ани аиҭба. Адгьыл ҧшзақәагьы акыр ибеит, ираҩсит, егьит, аха абра исгәаҧхеит, ибзиоуп, егьиуп ҳәа иҳәом.

– Уара уашьцәа акака ирыҳәеит, анхара, егьи ҳәа иашьҭан, иахьырҭаххаз ирысҭеит. Урҭ иалырхыз иреиҭьымзар иреицәам аҭыҧқәа ҳбеит, ҳраҩсит, акагьы рхыуҳәаауам. Уара егьуҳәом, унхар уҭахзами? – иҳәеит ари аҭаҳмада (аҧаимбар) аҭыхәтәан.

– Сынхар сҭахгәышьоуп, аха сынхаанза, анхара атәы мариоуп, уанза зан лкыкахш иҳалалны изфаз азҭаб дысҭахуп, – иҳәеит ари аиҭба.

– Ҟоҳ, – иҳәан, ус иҳәеит аҭаҳмада. – Ус иҟоу рацәаҩу ҷьушьома, азәы заҭәык дыҟан, уигьы дҳәаны дтәоуп, уаҭәуха дыргоит, – иҳәан ус иҳәит.

Маҷк иааицәымыҭхазаргьы, иуадаҩуп иҳәазаргьы, аҧаимбар илымшоз иҟаиз, ари аҷкәын ас аниҳәа, зан лкыкахш ҳалалны изфаз азҭаб дҳәаны дзызтәаз даеазәы дизиҧшаан, лара ари аҷкәын диауртә иҟаиҭеит. Нас ҭыҧ бзиак аҽы днеиган, дынирхеит. Ажәак ала ари аиҭбгьы ииҭахыз аҧҳәыс диҭаны, аҭыҧ бзиаҽы днырханы, егьины ҧыҭк аамҭа анҭы, егьи длеиҧырҭны дцеит.

Уи ашьҭахь иҭит абас хәбаҟа, фбаҟа шықәса. Ари аҭаҳмада сцаны инсырхаз аҷкәынцәа збап, нхашьас, нҭышьас ирымоу гәасҭап иҳәан, иеааибиҭан енак амҩа дықәлеит. Амҩа дықәылт дцоит, аха ишәу имаҭәа убар уақәыҭьцәарым, аҳәынҭәа даганы, алымт даганы, ила ахьҭоу умбо ихыхәцәы абра илеиуеит. Аа, дрыцҳахәха. Ну, ишҧауасҳәара, амамыршәага ззырҳәо. (Ажәабжьҳәаҩ асгьы иҳәоит, аха дагьҧышәарччоит).

– О, аҧшәма! – иҳәан аҧхьа дышнеиуаз ани аиҳаба иҽы длеит.

Ари ибжьы анлаҳа, аҧшәма ҧҳәыс дыҩдәылҭит.

– Абрахь мҩахарак сықәуп, исықәхәлеит, иҟалозар уаха абра шәа шәҽы саангылар ҧсыхәак шәызсыҭару, иарҭак аҽы схы нықәыстцар ҟалару? – иҳәеит.

Аҧшәма ҧҳәыс ани данихәаҧш, дмамыршәаганы, деихьыжә-еикәыжә данылба, мамоу аҭыҧ ҳамазам лҳәан длыдлымкылт. Ани лхатцеи лареи нзырхаз шиакәыз иалылдырааугиз.

Ани анс анылҳәа, иаргьы иҟаитцахуаиз, наҟ дналҧырцит, игәаналагьы ҧыхьа шәҭарны шәшыҟаз шәҟалааит иҳәеит. Ус иагьыҟалеит. Рыҩнгьы убом, рмалгьы убом, иқәацә-қәацәза, рнапқәа ргәыдҧсаланы иаақәхт.

Ари аҧаимбар урҭ днарацосын ани аешьа гәыбжьанытә иҽы днеит. Агәыбжьанытә иҽы даннеи, уаагьы дрыдрымкылт, драҭәарымшьеит. Урҭгьы ҧыхьа ишыҟаз еиҧш иҭарны иаақәирхеит. Нас урҭ днарҧырцын, адырҩагь иҽынеихан ани аитцба иҽы днеит. Уа днеит, аха егьырҭ рҟны даннеиз еиҧшгьы акәымкәа, зынза деицәаны, иҧынтца азы кылыкәкәа, дмамыршәагаха, ацәыршәага ззырхәо иакәны.

– Ее, аҧшәма! – ҳәа ибжьы наирган, аҧшәма аҩны дыҟазамызт, аҧҳәыс лакәын иҟаз, даацәырцит.

– Дад, абрахь мҩа харак сықәуп, исықәхәлеит, иҟалозар уаха ҭыпк, ҧхьарҭак бызсыҭару? – иҳәеит.

– Ҳаи, ус шҧауҳәо, ҳзынхо, иаауа асас дҳадаҳкыларц ауп, уааи арахь, аҧхьарҭамзар иҳамоузеи, – лҳәан, аҩныҟа дналгеит.

Длалган длалыртәан, иаразнак азы лыршит, аҳамам дылҭалтцан иеилыркәабеит. Лхатца иматәакәа дларылаҧшын (урҭ мачхәызма, имажьымзи), изынматәа илҭан, дыцкьаза, деиқәҷаб деилалҳәеит. Ари иеыкәабаны, иееилаҳәаны дааины данылатәатцәкьа, аҧшәма хатцагьы дааит. Аҧшәма данаи, ари даниба, ҟоҳ, асас даҳҭоума, бзиала уаабеит иҳәан аҧсшәа иеиҳәеит, егьит. Илеибартәакәан, егьин, иалаухыуи, рысас сасцас дырбеит, пату иқәырцеит, акриҽарцеит, акридыржәит. Арҭ рысас игәы ҟарцан, егьин аухагьы уа даанхит.

Адырҩаены ашьжьымҭан дҩагылан, иҽы, инапы идырзәзәеит, егьит. Уажәы акрыфаны амҩа дықәлараны дыҟоуп.

Ари аҧшәма ҩыцьа ахәычқәа, ачкәынцәа иоухьазаап, иҩуа, ихәмаруа амзырха иқәуп, ихәмаруеит. Ашьх рацәаны ирыман. Аҧшәма иипшхьаз ацха ақәаб дуқәа ирҭаны изгылан. Аҧшәма ҧҳәыс лысас ацха изаалгарц ацха зҭаз ақәаб ду аҽы длеин, ахы днаханы иаартны ацха ҭылхт, аха арахь данааиуаз ишхылҩарыз лхашҭт. Анҭ ахәычқәа еибархәмаруа уа инеин, ақәаб иҩыхәнан, наҟ иҩзааҳалт, илзааҧсыла ицеит. Ахҩа амазамызт, знык ианзааҳала, ацха жәпа изалтцуазма.

Ҧырҭак ашьҭахь лара дгьыжьны даннеи, лхәычқәа ана ишзааҧсыз лбеит. Иҟалтцагәышьоиз, днеин лхатц днаскьаҧхьаны, рысас имаҳаратәа, иҟалаз шыҟалаз иалҳәеит, абас ауп иҳахьыз, ахәычқәа ацха изааҧсылеит лҳәеит. Амала убжьы умырган, ҳасас дцааныза иаххәарым,

уи иқәнага ҟатцаны данынаскьаҳгалакь ашьҭахь рҭыҧ иқәаҳцап лҳәеит. Ахатцагьы, аҧҳәысгьы аҩныҟа илеин, егьин, акагьы ҟамлазазшәа илатәан, рысас иқәнага ҟатцаны, иаииаамҭаз днаскьарган, амҩа дықәланы дцеит. Аҧшәмацәа уи днаскьаганы игьыжьны ианааи, ахәыцқәа амзырхаҽы еибархәмаруа иҭоуп, ахьы ыркәыруа иалахәмаруеит.

Ани рысас анхара рызҭаз аҧаимбар иакәымзи. Уи шиакәыз иалырдырааугиз, аха дара ртәы ҟарцеит. Арҭ рхәычқәа ас еибга-изҩыда ашҭаҽы ихәмаруа ианырба гәҩарас иркит. Ҟаии, иаха иаҳҭаз ҳасас ҳанзырхаз иоуп рҳәан, иҩны ишьҭалт, аха дубар даахә, дцахьеит.

Абас ала ари аитцбы дыбзиахәха, ихәычқәагьы еибганы, иҩнра, игәара, имал, зегь рыла абас даанхеит, иашьцәа еиҭах ажәытә еиҧш иҭарны, ирыцҳаны иҟалеит. Аҧҳәыс бзиа, аҧҳәыс ҟәыға ауаҩы дынлырхоит, умбои, дад.

274. ХҨЫК АИҲӘШЬЦӘЕИ РАШЬА ЗАҬӘИ

Хҩык аиҳәшьцәа аҟан, иашьа заҵәык дрыман. Рашьа нымха-хымҵәак иакәын. Азәгьы диҭахзамызт. Арҭ раб даҳан. Аҳ дажәын, аҧсра далагеит. Дыҧсуа даналага, ани инымха-хымҵәашәа иҟаз аҧа днеиган убас иеиҳәеит:

– Уара, сара аҧсра саналагуа, сеиқәкра ианалаго аамҭазыҳәаны, ҧсҭҳәа баапсык хылоит, амш цәгьа баапсы ҟалоит, ахырзаман ҟалоит. Убри аҧсҭҳәа баапс ихыло уаҳәшьа еиҳабы дат. Уи аамышьҭахь, саныҧслакь, сышьҭышәхырц шәаналаго аамҭазыҳәан, убысҟан зынза атәыла бгоит. Аҧсҭҳәа баапс убасҟан ихыло уаҳәшьа агәыбжьанытә дат. Саныжәжуа аены анышә сатара шәцәуадаҩохоит, зынзак адунеи аарҳәны ақәеи, аси, адыд-мацәыси ҟалоит, еимаҩ-еимацәоит. Аҧсҭҳәа еиқәара хылоит. Уи аҧсҭҳәа уаҳәшьа еитцбы дат. Смал, уара унымха-хымҵәашәа уҟоуп, пату узақәцарым, аха сыжны уанаахынҳәлак, ункылсны аҭәра аакныхны иуманы уца абригь-абригь адә ду аҟны. Уи адәаҽы уаннеилак, уаҭәра аархьач-хьач. Уаҭәра анааурхьач-хьачлак иааиз аеы уақәтәа, имааиз уашьҭаланы, икны, сақәтәоит ҳәа уаламган. Амни уаҭәра ашьҭыбжь иацааиз ауп узықәтәаша.

Ари аб ас иҳәан, ихы нықәцаны дыҧсит. Даныҧсуаз иҧа иеиҳәаз ишиеиҳәаз иҟалеит. Аҧсра ихы анықәик, аҧсҭҳәа лашьцак, еиқәатцәак аахылан, амш цәгьахеит, идыдит, имацәысит. Аҧсҭҳәа аеыланарҟаын, ари ачкәын иаҳәшьа еиҳабы лнапы кны днеиган, дналеитцан, есс, даманы ицеит. Уи аамышьҭахь аб даныҧсы, еиҭах еиҳагьы еицәаны амш баапсхеит, аҧсҭҳәа иахапаз ари ачкәын иаҳәшьа агәыбжьанытә днаганы деиҭеит. Ахынтә раан аб даныржуаз аены еимаҩ-еимацәаны амш

бааԥсзахеит, аԥстҳәа еиқәатәа еилачы иахаԥеит. Ари аҵкәын иаҳәшьа еиҵбы днаганы уи даиҭан, даманы ицеит.

Ари аҵкәын абгьы димамкәа, еҳәшьагьы димамкәа, дқәықәмашәыкәмаха даақәхеит, ихы кны, дрыцхәхәха даатәеит. Ус-енак ани иаб даныԥсуаз аламҭалаз зызбахә иеиҳәаз аҕәра игәалашәеит. Днеин, дсоаԥан, аҕәра ахьыкнаҳаз иаакнихын, ани иаб иззиҳәаз адә ду ахь дцеит. Дахьлеиз иаб иуахьад уа иқәуп. Зеиуахкы уҭаху аҽы бзиақәа ашақә иасуа, ифа, ижә, рқьафқәа ҭаны адәы иқәуп. Ари иаҕәра иманы днеин ирхьач-хьачуа даналага, еы-ԥхҭык аарылҵын, иааин иааидгылеит.

– Уауии, уыу, уара узышьҭоузеи, уара агмыг, уфсоы го, уара узышьҭоузеи, абга уафааит, – иҳәан наҟ даҵаҟьеит.

Еиҭах иаҕәра ирхьач-хьачуа даналага, еиҭах абни аҽы ԥхҭы ааит.

– Еиҭах уара уоума иааз алеи абгеи урфааите, – иҳәан, деиҭаҵаҟьан наҟ иԥхеиҵеит.

Еиҭах ахынтә раангьы иаҕәра анирхьач-хьач, еиҭах абни аҽы ԥхҭы мага-маго иааит.

– Ҳоҳ, иумузозар, иумугәышьеит, – иҳәан ахынтә раан иааины ианааидгыла, аҕәра нахаиҵан, дыԥан дсоақәтәан иҷынеихеит. Ари иҽы ԥхҭы дақәтәан иҷынеихан дцо, дцо, дцо дышнеиуаз дәы ԥшзак аҷы дахьнеиз-еанк ықәуп, аха аҽан ззумҳәара иҟоузеи, аԥшзара иакны иаго, ахырзаман.

– Афсоы рҟьиуа абри сеыԥхтыжә сзақәтәоузеи, сыҩны слашьҭаланы абри кны сақәтәап, – иҳәан, аҟәакҳәа дыҩны аҽан дсоашьҭалан иаҷырҟьа иман даақәлеит. Алада иҳәеит, асоада иҳәеит, аха изымкит. Изымкит, аха дахьзошәа анаба, хыррҭ ҳәа иаатғылан, иаабғьаҭын, есс, луанытә, быжьра-быжьцәа адгьыл ааимҟьан, ҵаҟа дашьҭит. Аҽан, аҽы ԥшзоуп иҟазцо. Ари дыкәкәаза дышлеиуаз даҽа дунеик аҷы дылбаанагеит. Дахьлеиз иаҳәшьа еиҳабы лзыхтарҵаҟны днанагазаап умбо!

Азы лтарц аԥҳал лыманы данааи, лашьа данылба, диеигәыргьеит. Аха ари данҟьа-ныԥо длеин дахькаҳаз, дыԥсны дышьҭан. Иаҳәшьа лмацәаз лнапы иаахыхны игәы ианықәылшь, аҭҳарцә ҳәа дҷыхан даақәтәеит.

– Унан, уаҳәшьа дыԥсааит, уабаанагеи? Аха ишԥааури, схаҵа уибар,уифоит, дииҭа! – лҳәан, ауеимадаҳәа инеиматәаны аҵәыуара далагеит.

Длыманы лҷыналхан, дналган ашәындыҟәра дҭартәаны, ацаԥха алыркит. Аҽены лхаҵа асоны дыҟазамызт. Ари лхаҵа ддаузаарын. Ахәылԥаз ишьап аҭыԥ адгьыл ыҵжаауа, аҕьғьа-агәгәа ихга, ауарқь иҷыҵҟьо даагәарлеит. Лара лашьа дифар ҳәа дшәаны дқәықәмашәыкәмаха дыштәаз.

– Ари закәызеи, бара, ԥсыуа фсоык саҳауеит, – иҳәеит адауы.

– Иҟалази, иараби, аԥсуа фсоы уаҳаны, са соуп аԥсыуас ара иҟоу, – лҳәеит.

– Мап, мап, мап, – иҳәеит, иеирцәгьеит.

– Уара мыжда, иуцәыззом шьҭа, сашьа заҵә абас даанагеит, уиԥырхагамхан, суҳәоит, – лҳәан лхаҵа адауы диҳәеит.

– Ҳаи, бара мыжда, ибҳәо закәызеи, ас шԥабҳәо, башьа заҵә дыббазар, сара дысфартә. Дааг, дцәырга арахь, – иҳәеит.

Даацәырылган лашьеи лхаҵеи еибалырбеит, еибалырдырт. Лхаҵа адауы даақәгьыжьаан ачара иуит, ачашә иуит, акыр аамҭа дирсасит, егьит. Аҵыхәтәан ҳамҭас арахә ԥҵәаны иитеит, ашәахә иитеит.

– Абри аԥхьан узышьҭаз аҽы (аҽан) уашьҭамлан даҽазны, – ҳәа иаҳәаны, днаскьаганы дауишьҭит.

Ари имаҳә аиҳабы ас иаҳәаны, егьины днаскьеигеит, аха ԥытк аамҭа аабжьысхьаны, -енак ани аҽан еиҭах ибеит. Ани имаҳә иихәахьаз агәхьаа мкыкәа аҽан икырц дыҩны дсоашьҭалеит. Аҽы ҭәҭәала иҩуаз акы акәын, аха иаргьы дмитәын, дахьзо даналага, иара ааҭгылан, аԥхьатәи ашьапқәа рыла адгьыл абғьаҭуа иалагеит. Адгьыл абғьаҭын быжьра-быжьцәа ҵаҟа дашьҭит. Ҵаҟа дахьлеиз дыԥсны, иееиҵыхны дылкаҳаит.

Ари уажәы дахьлеиз иаҳәшьа агәыбжьанытә лзыхтарҵаҽы акәзаап. Азы лгарц днеизар, абар лашьа дахьышьҭоу, ҟоҳ, лҳәан дыҩны днеин, днеихаххит. Лчабра ааҭылган игәы ианықәылшь, иԥсы ааҭалан, дсоаҵкьеит.

– Аа, абааԥсы, уаазгазеи уанаҧьалбеит, уабаҟаз? Схаҵа уибар, уифоит, – лҳәеит. – Ҧьара усцәахыроуп, –лҳәеит.

Длыманы длеин, ашәындыҟәра дҭаҵаны дылҵәахит. Ахәылԥаз лхаҵа адауы дааит.

– Закәызеи бара ара аԥсыуа фсоык саҳауеит, – иҳәеит лхаҵа.

– Уанаҧьалмбеит, закәызеи иуҳәо, аԥсуа фсоык уаҳаны, аԥсуа ара дабаанагоз, аԥсыуас ара иҟоу сара соуп, – лҳәеит.

– Мамоу, ибҳәом акәымзар ара аԥсыуак дыҟоуп акәымзар, ас афсоы саҳауамызт, – иҳәеит.

– Ааи, уара мыжда, суҳәоит дысцәумфан, сашьазаҵә иоуп, ҳаибарц дааит, – лҳәеит.

– Ҟоҳ, ус шԥабҳәо, абааԥсы? Бара башьа заҵә, сара сабхәында заҵә исымбац дышԥасфо! – иҳәеит.

Ари лашьа ашәындыҟәра даақылган, лхаҵеи иареи еибалырбеит. Ари имаҳә ддаууп, илымшо иҟоузеи. Аҵәқәа ишьит, ажәқәа ишьит, пату ду иқәиҵеит. Адауы иабхәында ани аҽы ԥшза дшашьҭаз, егьиз анеиликаа, игәамԥхеит.

– Аа, абааԥсы, убри аҽы закәу уздырам, аҽазны уашьҭамлан, алеишәа цәгьоуп, уҭанархоит, – ҳәа иаҳәаны, днаскьаганы дауишьҭит.

Аха ари еиҭах иуам умбои. Ари имаҳә агәыбжьанытә ииҳәазгьы ихаҷы иаамгакәа, еиҭах ани аҽан ԥшза аниба, дыҟоны дашьҭалан (уажәгьы иара ихырқәакәо ани аҽы ԥхҭы дақәтәоуп уеизгьы), дахьзошәа анаба, еиҭах анышә аҷы иаабгьаҭын, адгьыл ааимӄьан, еиҭах быжьра-быжьцәа цаӄа дашьҭит. Дԥык-ԥышьҭуа дышлеиуаз, иаҳәшьа еицбы дахьыӄаз днанагеит. Аиҳәшьцәа аиҳабацәа реиԥш, уигьы лашьа данылба, диеигәыргьеит. Аха, иалаухи, уи дызмоу лхаҵа зынза митәык иакәзаап, адауажә. Лашьа дифар ҳәа дшәоит.

– Иӄоу удыруама? – лҳәан, “аа!” иҳәеит.

– Схаҵа уибар, уимфакәа ааанхом, – лҳәеит. – Уимфакәан ааанхозар, амал усҭоит ҳәа далагоит. Анахь, арахь иудигалақәо рацәахоит. Аха адунеи иӄоу зегьы уиҭозаргьы иумган. Ҽык изҭакуп, ак сумҭар умуазар, амни иузҭаку аҽы сыҭ ҳәа иаҳәа, – лҳәеит ари иаҳәшьа.

Ари лхаҵа арашь изҭакызаап. Убри лашьа ииҭар лҭахуп азоуп ас зылҳәо.

Ахәылԥаз лхаҵа дангәарла, “аԥсыуа фҩык саҳауеит” иҳәеит.

– Мамоу ԥьушьҭ, аԥсуа ара дабаанагоз, – лҳәеит, аха нас иҵәахны илымаз лашьа дцәырылгар акәхеит. Лхаҵа диҳәеит лашьа димфарц.

– Бара башьа иакәзар, сара сабхәында иакәзар, дышԥасфо, – иҳәеит иаргьы.

Данцәырылга, егьырҭ имаҳәцәа аиҳабацәа раасҭагьы диеигәыргьеит. Ачара ду изиуит, егьит, амал иитәрц далагеит, аха ари идигалоз зегьы мап рцәикит.

– Ҟаҳ, ус иӄалома, унапы ҭацәны усышьҭуама? – иҳәеит адауы.

– Изакәызаалак акагьы сҭахзам, ак сумҭар умуазар, амни уеы иҭаку сыҭ, – иҳәеит аҵыхәтәан.

Ҟоҳ, адауы ари игәампҳеит.

– Аа, абааԥсы, уи сызуҭом, егьырҭ иарбанзаалак уара иухызбааУа акы ыӄам, унаҵәа назкәукуа зегьы усҭоит, суҳәоит убри уаҟәыц, азбахә умҳәан, – иҳәеит адауы.

– Нас ус акәзар, сара абри уеоуп исҭаху. Уи узымгәаҕуазар, исумҭозар, даеакы сҭахым, шәымш аабзиахааит, са сцоит, – иҳәан, ари абхәында ддәықәлеит.

– Уаагылшь ԥыҭрак, уаагылшь, сашьцәа сразцаауеит, ирҳәо саҳап, – иҳәеит адауы. Адауы сашьцәа ҳәа зызбахә имоугьы ари имаҳәцәа аиҳабацәа (зыӄны днанагахьоу) ракәзаап. Ахҩоы еишьцәа адауқәа ирзеилазаап абри аицбы изҭаку арашь.

Ари адауы иҷынеихан иашьцәа рҽы дахьнеиз, абас, абас ауп иӄоу, сабхәында дааины дыӄоуп, амал исҭон имгеит, арашь ауп иитаху, ишԥазури ҳәа дразцааит.

– Имузагәышьозар, иҭ, иааури, ҳаҳәсақәа рашьа заҵә иоуп, иуазар, еиҭа уалага, анс, арс ҳәа иаҳәа, аҽа малк иҭ. Иҳамоу зегьы иаҳҭап имуазар, имузакәа иеаҷишьаауа далагозар, иҭгәышьа, – рҳәеит.

Ари дгьыжьны даннеи еиҭах иабхәында диацәажәеит.

– Уанаԥьалбеит, суҳәоит абри арашь уаҟәыц, егьырҭ иаауҭаху зегьы усҭоит. Амал усҭоит, арха исзықәу суахьад ԥцәаны иусҭоит заӄа уҭаху, – ҳәа иеиҳәеит.

Ҟаҳ! Иабхәында амалахазгьы имуит.

– Абри иҭакны иумоу арашь ада изакәызаалак даҽа малк сҭахым, – иҳәеит.

Ианимуза, арашь аатыганы иитеит. Дҩеин дҩоақәтәан иҷынеихеит. Ари амаҳә аицбы иитаз арашь дақәтәаны иҷылеихеит, аха игәаҧхартә иӄазам иара, башак акәушәа иӄоуп. Ааи, саҳәшьа дықәынцәаайт, иаасылҭаз закәызеи. Лҳәатәы шпахасцеи, лхаҵа арахә бзиа сиҭон, ари аеы баапс исырҭаз закәызеи, иԥхтны иабазго, абра икажьны сцоит ҳәа дышхәыцуаз дамхацәеит. Заӄа аамҭа дыцәаз седроу. Нас ари иҷеы ахьихагылаз ашьапқәа рыла исуа иалагеит уҷых, угыл ҳәа. Дааԥшызар, иабаҟоу ааанза иибахьаз аеы ԥхҭы. Уажәы иҭуҵанханы ихагылоуп. Ҳаи ҳәа дҩоапан дҩоақәтәеит. Дкәылаауа дышнеиуаз, ани ааанза иибалоз аеан еиҭаибахит.

Ари аеан зҵабзаап, азҵаб бзиа ззырҳәо лакәзаап. Ауаҩы цәгьа, ауаҩы бзиа еилыскааУеит ҳәа аеы ацәа лхарԥаны дыӄазаап. Ари уажәы имаҳә еицбы иитаз арашь дақәтәаны дышлеиуаз, аеан дахьзо даналага, ааанза ишыӄаицалоз еиԥш уа ибгьаҭт, уа ибгьаҭт, уа ибгьаҭт, аха иара дзықәтәаз аеы камҳаит, быжьра-быжьцәа цаӄа дамышьҭит. Нас атыӄҳәа лашьа иҷы днанагеит. Ларгьы лыҷ-цәа аалхылхын, дызҵаб ссирханы даақәгылт. Аха изхәарҭоузеи, уи аамҭазы лара Ҽы-хшьапы Беслан дизҳәаны дтәан. Ҽы-хшьапы Беслан амшын нырцәтәуп. Уахь ҳара ҳаеқәа зцазом. Иара Ҽы-хшьапы Беслан зихьзу убри ауп, х-шьапык роуп иацоу. Насгьы ес-хәаша ҿцыск ахшоит. Абри ахәашаены иахшо ашышкамс аасны ирфоит. Аха уахьзаны, ашышкамс ирҷамцакәа иузрыцәгозар, абни аеҵыс уҩақәтәар, амшынгьы, чымшынгьы ак усс иамазам, агәакьҳәа ируеит, атанк иаҩызоуп, ицеит. Ари ирашь нҷаҳәаны аҩныӄа днаргеит. Ари уажә дахьыӄоу ани ԥыхьа аеан-цәа зхарԥаз азҵаб лыҩнаҷоуп. Азҵаб лашьа длымоуп. Абри аԥшәмагьы (азҵаб лашьа) арашь имоуп. Уи ирашь асас ирашь ашьыр, иаҳәшьа диитазом. Аԥшәма амацуцәа даарыԥхьан, шәаарых, иҳәеит, асас ирашьи срашьи еиқәшәырпа, иҳәеит. Арҭ амацуцәа неин асас ирашьи аԥшәма ирашьи еиқәдырԥеит, аха рылахь еиқәцаны иааит, еишәара-еицараха.

– Ишәыхьзеи, уара? – иҳәан аԥшәма дразцааит.

– Ишуҳәаз еиԥш асас ирашьи уара урашьи еиқәҳарԥан, асас ирашь аиааит, урашь ашьит, – рҳәеит.

Аа, шьҭа аԥшәма иеиликааит, иаҳәшьа ари асас иааиз димгар шыҟамлоз, ԥсыхәа шамамыз. Ари аҵкәын ирашь дсоаҟәтәан, аԥшәма иаҳәшьа даашьҭикәыцәаан, ашҭаҽы ладеи-садеи иаархәмарны, ахтҟьеиԥш агәашә дылтҟьан ддәыкәлеит. Исоны дахьнеигаз ахан дысонакны диҷаԥшьон. Ирашьгьы арахь быжь-шәык, анахь быжь-шәык агәҭа иҭакны имоуп. Ани лара дзызҳәаны дтәаз Ҽы-хшьапы Беслан дшаауа аҟара гәсоарас имами.

Ус лара ахәыҷы длоут. Илоуз ахәыҷы ибжа хьуп, ибжа разнуп. Ҽнак агәылара ԥсрак ыҟан уахь неитәыс иоут ари ауасо. Уца лҳәеит до, унымхакәа ирласны уаа лҳәеит иԥҳәысгьы.

Ари Ҽы-хшьапы Беслан деимдо дауазаап. Амни аԥсрахьы ацара инақәыршәаны Ҽы-хшьапы Беслан даакылсын, длысонаԥалан ари иԥҳәыс лхәыҷгьы ларгьы аадәылԥааны иманы дцеит. Ари ирашь ахьҭакыз иҟалаз еилнакааит, иҭыҵырц иалагеит. Атәыла арбгеит, иҟоу зегьы ҟәаҟәаны еиланажьхьеит. Шәык ада зегь ԥнаехьеит. Аԥшәма аԥсраҟынтәи данааи, иҟалазеи иҳәеит.

– Уалга, уалга, уалга, усыцәтәа! – аҳәеит арашь. – Дыргеит, дыргеит, уԥҳәыс дыргеит, ухәыҷгьы дыргеит, – аҳәеит.

Дыууаза дсоаԥан, апҟасоҳәа ирашь дсоаҟәтәан иҿылеихеит. Ани Ҽы-хшьапы Беслан аҟьҟьаҳәа амшын дылхылан дцеит. Ари ауасо амшын аҟәара даавахеит, наҟ аршьас имагәышьоузеи.

– Иҟоу удыруама? – аҳәеит арашь.

– Аа! – иҳәеит иара.

– Ари ԥсыхәа амам. Ма са сушьыроуп, ма уара усшьыроуп, сара сшьы – аҳәеит арашь.

– Ҟаҳ, уи ҟалашьа амам, – иҳәеит.

– Ус акәзар, уара сумшьуазар, утапанча сыҭ, сара сеысшьуеит, – аҳәеит.

Аҵыхәтәан, иалаухи, итапанчала аеы ишьыр акәхеит. Ишьын, ижит, азлымҳак аацыҳәҳәо. Дцәыуоит, дадтәалоуп. Шьҭа анахьгьы дызгои арахьгьы даазгои? Ихы иқәыжьны дцәыуо дтәоуп. Убас дыштәаз акәымкәа, уарбажә дук ааин, ашыԥҳәа аеааханажьын, ае-жьы афара иалагеит.

– Ааит, уара аингарахыжә, уара ари уҽасцарц аума сара ара сыстәоу, – иҳәан, ауарбажә датцаҟьан, наҟ иԥырны ицеит.

Ус даеа ԥытрак ашьҭахь ҟәраанк аакылсын, ашыԥҳәа илатәан, аеы аеылаханажьын исфоит ҳәа иалагеит. Ари дахьтәаз “ааит!” аниҳәа, “иҟоу удыруама?” аҳәан, “аа!” иҳәеит.

– Угәаҟрақәа зегьы здыруеит, акәаса рхиа, азна акәац ҟатца, ууаины усыцәтәа, “кәац” сҳәацыԥхьаза кәац жьыхәҭак сытала, нас сара узгоит уԥҳәыс дахьыҟоу, – аҳәеит ари аҟәраан.

Длеи длалаган, акәаса ҟаиҵеит, азна акәац ҭаиҵеит, аха ила акы або дыҟоума, иҽы гәырсоас имоуп, иԥсы цоит. Аҟәраан дсоаҟәтәан, иара ԥырны аҽыланахеит. “Ҟәаак” аҳәацыԥхьаза жьыхәҭак аиҭо, “ҟәаак” аҳәацыԥхьаза жьыхәҭак аиҭо мацара, амшын днырганы, аа, абар шьҭа днатәарц рацәак агымкәа, икәац нҵәеит. Аҟәраан “ҟәаак” анаҳәа, дынҵасын, иуаҭәа жьышәа аамихын, аҟәраан иеиҭеит. Нас днырган дартәеит.

– Уара, абри аҵыхәтәан исуҭаз акәац агьама акалашәа иҟан, уаанзатәи иеиԥшзамызт, изакәызеи? Абри акәац хаацәахеит, иҟалазеи? – аҳәеит аҟәраан.

– Уи закәу уи уап, акәац нҵәан, сжьы ҭыхны иусҭеит, – иҳәеит.

– Ҟоҳ! – аҳәан, ижьы ахьамихыз ақьышә лахьнашьы-сахьнашьын, иуаҭәа шыҟац иаақалеит.

Днаганы зы-хтарҭак аҽы даргылеит. Ари иԥҳәыс Ҽы-хшьапы Беслан дахьааигаз акәзаап. Днеигеижьҭеи дыпсны дыкәуп, лхәыҷгьы дылбом, даеазәгьы дылбом. Азы лыкәдырпҟҟоит, аха акагьы илыхәом. Ари азыхтарҭаҽы азаагасоы лыкәмаан лыманы даннеи, ари ихьтәы мацәаз акәмаан иҭаиршәт. Азы наган иԥҳәыс ианлыкәдырпҟҟоз, акәмаан иҭшәан амацәаз лыкәшәеит. Амацәаз анлыкәшәа, аҭҳарцәхәа даалҵын, “дабаҟоу, дабаҟоу?” лҳәеит.

– Азыхь аҽы дтәоуп хаҵак, убри имацәаз ауп, – лҳәеит азы аазгаз.

Атыҟҳәа ашәҟәы соны изыналҭиит. Уи ала иеиликааит ани ес хәаша аҿцыс зыхшоз аеан ахьыҟаз. Длеин иахшаз аҿцыс еиқәирхеит, аха азшьапык ашышкамсқәа ицәырфеит. Уи шеибгаз иаузҭгьы зынза аҭуҵан акәхон, аха иалаухи, уигьы ҭәҵәан. Дақәтәан даакылсын (еиқәирхаз Ҽы-хшьапы дақәтәоуп уажәы), дыхәмаруа ашҭа дааҭалан, лхәыҷгьы ларгьы афырҳәа дларымҵасын исоаиехьниҵан, иманы арахь иаарт. Ани лара дызгаз Беслан захьзу уажәышьҭа арахь дзырзом, избанзар Ҽы-хшьапы аригьы имоуп шьҭа.

Арҭ рхәыҷгьы даргьы еибганы арахь иааит, аха изхәарҭоузеи иаргьы ихы иҵәыуатәха дыҟоуп, ларгьы лхы лҵәыуатәха дыҟоуп. Иҵәыуа, иҵәыуа иахатәоуп, ани аԥхьатәи ррашь ахьжу. Уахынла дауеит асоныка, Ҽынла дцаны ани ирашь абасоқәа ахьжу, абасоқәа иҷаԥшьоит, дцоит, дауеит, абри даҽуп.

Ишыҟаз акәымкәа уарбажә дук хаԥшшала иаакылсын, аеынаханажь, “аа, уанаԥьалбеит, иугәыҵьызеи, сара ара садтәалоуп” иҳәеит. “Иҟоу удыруама?” аҳәан, “аа!” иҳәеит.

– Абри абрысҡак гәырсоас иумоу урашь ԥсыхәак аиурц уҭахызар, ухәыҷы дышьны, дталталуа дыжәны, даганы дызлаужәыз атәангьы иаргьы абра уеы абасоқәа ахькаҵсоу иақәтәа, нас уара уаагьыжьны шәысоныка уца. Нас ашьыжь уанааилак иҟалалакгьы убап, – аҳәеит ари ауарбажә.

Ари иаҳәаз ицәымыҭхан, ихы иқәыжьны, илахь еиқәцаны иҩныҟа дааит, иҟаиҵара издырам. Ихәыҷы дизшьуама? Данааи, илахь шеиқәыз иҧхәыс ианылба, уигьы илцәымыҭхан, иҟоузеи, уара, иухьзеи ҳәа диазҵааит.

– Абас, абас, аҽы абаҩ шысыхьчоз ауарбажә леин исанаҳәаз убри ауп, ухәыҷы дышьны, дыжәны, дызлоужәыз атәангьы иаргьы аҽыбаҩ иақәтәаны уҩныҟа уца, нас адырҩаены ашьжьымҭан уаннеилак иҟало убап. Урашь ҧсыхәа амазар убри ада акагьы ахәом ҳәа аҳәеит, – иҳәеит.

– Унан, уара, мыжда, ус акәзар, умшәан, иаҳгәаҧып, нас ишҧааури, – лҳәеит. – Уааи, нан, уааи, уааи, – лҳәан, – аиха лыманы дынкылсын лхәыҷы даанылкылан, ихы аахылҵәан, ақәаб дылҭалҵан, дталталуа дыжәны дырган, аҽы баҩ дақәтәаны игьыжьны рыҩныҟа иааит. Иааит, аха иуқәшәира-исықәшәира, урҭ ауха лацәааихьшь ҟарҵама, иҳақәшәира ус иршааит. Цәгьала игәрыҟәҟәо идыршеит.

Адырҩаены ашьжьымҭан аҽы баҩ ахьыҟаз ари аб днеизар, ихәыҷы дбажәгәаламуа, ахьтәы ҭәра икыуп, арашь аҧсы ҭалан, ашақә иасуа дақәтәоуп. Дақәтәаны длеиҩеиуеит, анахь дыҩуеит, арахь дыҩуеит, ага давоуп.

Абас еиниеит. Ари ауаҩ ирашьгьы иманы иҩны дааит, ихәыҷгьы диманы дааит. Абас бзиала еилысит.

275. АДГЬЫЛ АҴАН ИЦАНЫ ИААЗ

Хаҵа ҭәҭәак дыҟан. Ҽнак мҩакы даныланы дышнеиуаз акәымкәа қыҵак аҽы днанагеит. Азыша дакын, ҷьара днымҩахыҵит.

– Азыша сакуеит, – иҳәеит.

Анс аниҳәа, аҧшәма ҧҳәыс днеин ҷәыцак азна азы илҭт. Длахәаҧшызар, азы хәашьуп.

– Иҟалази, ари шәзы ас изыҟои, изыхәашьи? – иҳәан аҧшәмацәа дразҵааит.

– Абас, абас ауп, абри азы ахьаауа агәылшьап тәоуп, есымша зҭабк дарымҵакәа азыжәра уаҩ днанашьҭуам. Абас, абас ауп ҳзықәшәаз, – рҳәеит.

Ари иара дхаҵа ҭәҭәан, аҳәагьы иман, егьин. Анҭ анс анырҳәа, агәылшьап азы ихтәалоуп ҳәа ахьиарҳәаз дцеит. Азҭаб луочеред ааит, агәылшьап аҽы днаргароуп уажәы. Уи аҽны инаргараны иҟаз азҭаб иапҳьа дгыланы, иара длышьҭагыланы дцоит. Ааигәа даннеи, азҭаб даақәгьыжьааны, иара аҧхьаҟа дҩиасын, агәылшьап аҽы раҳаны аҽанаанаха, иаҳәа ҭҧаа дааи даазыҵкьан, ахы ахагылазамызшәа иаахиҵәеит. Ахы аахиҵәан агәылшьап шьны ианылкаижь, ахы кәымпылкәымпылуа атыша иҭаҳаит. Ари ахаҵагьы уи ахы ахьцаз збоит иҳәан дашьҭалан, атыша дылҭалан ҵҟа длыбааит. Уа данлыбаа, аҩсҭаа дикит. Ааигәа ҵла дук ҧҟаны ишьҭан. Ари ахаҵа аҵла ишьҭаз еихала дласын, иааиҟәыршьаны, аҩсҭаа дыкны днеиган иҧаҵақәа амна илыбжьаҵаны уа даиркит. Иара шьҭа арахь дҭыцыр иҭахуп, аха дызҭыцуам. Убри аамҭазы ҩ-уасак ааин, абас иқәгьыжьаауа, иқәгьыжьаауа иалагеит. Руак шкәакәоуп, руакы еиқәаҵәоуп. Амни уажәы ауаса шкәакәа аакны дақәтәар, хыхь дыхәыннагоит, аха аиқәаҵәа дақәтәар, быжьра-быжьҵәа ҵҟа дагоит. Убас имыхьырц азыҳәаны ауаса шкәакәа дақәтәарц иҿырҟьаса дашьҭоуп. Ани ашкәакәа сақәтәоит ҳа даныҧа, аиқәаҵәа неин иҵагылт, дҩоақәнартәан, даман, есс, быжьра-быжьҵәа ҵҟа ицеит. Иҟаиҵои? Уа дахьлеизгьы дунеиуп, ауаа нхоит, егьиуеит.

Ауарбажә ҳәа аҟами. Амни ауарба есышықәса аҧацәа амаҭ иафозаарын. Ари дақәшәеит. Ауарба аҧацәа амаҭ иафарц ишаҿыз аниба, иаҳәа аатиҿыцәаан, амаҭ дласын ишьны иҟәаҟәаса илкаижьт.

Нас дааҧсаны дыҟамзи, уа дҩаиан дыцәт. Уа дшыцәаз анҭ амаҭ иаҿеимҵаз ауарба хәыҷқәа ран ааит. Ианааи, ани дахьиаз анаба, дафарц иалагеит. Ахәыҷқәа (ауарба аҧацәа) ианырба, “аа, уи уиламкьысын, ҳазфоз амаҭ зшьыз, ҳара ҳаҧсы еиқәзырхаз иоуп” рҳәеит.

– Ишҧа?

– Ишҧа умбои, ишьны ана иахькажьу умбазои ҳазфоз амаҭ? Уи зшьыз иоуп убри ауаҩ. Ҳаиқәирхеит, уиламкьысын, – рҳәан, ҷыр-ҷыр-ҷыр ҳәа реыршьуа иалагеит.

Нас, иара дахьыцәаз амра иҿаҧхон, ауарба неин амҵәыжәҩа еиҵыхны ашәшьыра изыҟанаҵан, ҭынч изхара дыцәан, егьин, данҿыха, дара иҭабуп схәыҷқәа ахьеиқәурхаз, схәыҷқәа есышықәса исцәызфоз амаҭ ахьушьыз. Бзиарак узыҟасҵароуп аҳәеит ауарба. Узыҳәо, иуҭаху, насыгзоит аҳәеит.

Иитаху, дзыҳәо арахь адунеи ахь дкылсыр иҭахгәышьоуп, уаҳа иитахи! Аха даазгои? Нахьхьигьы ажәлар азы рызымҭоз амаҭ ду имшьхьази, уи ақыҭа иаланхозгьы иара идымгылози. Урҭ ауаагьы иуҭахузеи, иуҭаху ҟаҳҵоит, аказы уаҳмеигзан рҳәахьан.

– Адунеи ахь сыхәнар сҭахуп, – иҳәеит.

– Уара, ҳаи, анаассыни, сажәит шьҭа, саныҷкәыназ акәызҭгьы, акгьы сҭахзамызт, уажәы сымчқәа акыр икаҧсахьеит, амҩаныфада схәарҭам, амҩаныфа сҭахуп, макәымзар, сара укылызгон адунеи ахь, – аҳәеит ауарба.

– Мҩаныфас иуҭахузеи? – иҳәан ауарба дазҵааит.

– Исҭахымкәа, акәац сҭахуп, азы сҭахуп, – аҳәеит.

Нас иара иҿылеихан агәылшьап шьны азы зиҭаз ажәлар рҿы дцеит. Абас, абас ауп иҟоу, адунеи ахь скылызго ауарба аҟоуп, уи амҩаныфас акәаци ази сҭахуп иҳәеит.

– Ҳаи, уи иаразнак иузҳмырхьиои, – рҳәеит. (Иуҭаху ҟаҳҵоит рымҳәахьази).

– Ԥынԥажәа арҭмаҟ акәац сҭахуп, – иҳәан, иаразнак ацәқәа, ажәқәа ршьын, издырхиеит.

– Ԥынԥажәа ҳаҭа азы сҭахуп, – иҳәан, уигьы изымҭодаз, абгьааҳәа издырхиеит.

Ари акәаци ази леиган ауарба аҟәаҟә иқәиҵан, иара длеин абжьара длыбжьатәеит. Ауарба даашьҭнахын, даманы идәықәлеит. Анахь аҽы анархалакь, акәац ҭеиҵоит, арахь аҽы анархалакь, азы аиҭоит. Ус, ус ишԥеиуаз, ахәнаразы агьрыгымкәа ишыҟаз акәац нҵәеит. Ас ианаҳә, акәац ашҟа, акәац ыҟазамызт. Убри аамҭазы, абри ишьаргәыҵ аҳәызбала иааԥиҟан, жьыхәҭак аамхны ауарба иеиҭт. Иеиҭт, аха иаргьы иаразнак иеилнакааит ари уажә иеиҭаз ууанза иафаз акәац ишеиԥшымыз. Иамфазеит. Абыз иаҵанаҵеит. Ус дыхәнагеит. Дыхәнанаган, дара иҭабуп, шьҭа уца иҳәеит.

– Мамоу, уара уца, уара уцар, саргьы сгәы ҭынчхоит, – аҳәеит ауарба.

Ари иара ус аламала дызцазом, ишьапы ихәом, дцыркьуа даналага иабеит.

– Уаангылшь, исырбеишь ари ушьапы иахьыз, – аҳәан, даанкылан ишьаргәыҵ ианлахәаԥш, ишыҟаз анаба, ишьапы абыз наҵаҵаны, ани ажьыхәҭа иамиххьаз наҟ иаднаҵеит. Ишьапгьы аабзиахеит. Нас ауарбагьы наҟ ицеит, иаргьы дыбзиахәха, деибга, дызԥыда арахь дааит

276. АЕҬЫМ ИМГЬАЛ БЫЛУАМ

Нхаԥ хәычык дыҟан. Иԥҳәыс, иара, иԥа заҵәы. Иара дшәарыцаԥ ҭәҭәазаарын. Дцон шәарыцара, ашәарах шьны иааигон. Аха иага ихараны дцаргьы, ашьха дхыҵны наҟ дцомызт. Абас дшааиуаз акәымкәа, зны даачмазаԥхан аԥсрахьы ихы ирхеит. Иԥҳәысгьы дааиԥхьан ус леиҳәеит:

– Абри ахәычы ишьапы дыҟәгыланы, абџьар икратәы данықалалак, са сеиԥш ашәарыцара иламлар, ихҭаимкыр ҟалом, аха абна ҳазхыԥшуа ашьха дхыҵны наҟ дымцааит. Абас сызиаҳәа.

Ари аб абас ажәа нижьт иҷкәын изы. Иара ихы ныкәҵаны дыԥсит. Аамҭақәа кры бжьысит, ахәычы дызҳаит, абџьар икратәа, егьиртә, шәарацара дцаратәы дҟалеит. Ас данықала, иан ус иалҳәеит:

– Нан, уаб даныԥсуаз аламҭала убас сеиҳәеит, абри ашьха ҳазҽаԥшуа дхымҵааит ҳәа сеиҳәеит, ухымҵын, нан.

– Бзиоуп, сан, – иҳәеит.

Ус знык дцеит, ԥынтә дцеит, анахь, арахь, ашәарахқәа шьны иааигеит, егьит. Ани иаб ииҳәазгьы игәалашәоит, егьиуеит, аха ҽнак

зны дхәыцит, абри саб амни ашьха ахыҵра сзаҵәиршәазеи, уи еиԥш ажәа зынижьызеи, абна сынхыҵыр иҟалозеи иҳәеит. Иалаухи, иакәикит дцарц. Иееибыҵаны дцан, егьин, ари ашьха дынхыҵит. Дахьынхыҵыз наҟ убас уамак ҭажьзаап, убра инхыҵуаз зеибакәу иакуазаап, иафозаап. Аха иара аумашәа иҟоуп. Гәылшьапҵас убас аумашәа иҟоуп, уахынла иагьа илашьцазаргьы, абри ҽынла амра адунеи шарлашо еиԥш, амни ахәы алашара ахылҵуеит, ее, ауразоуроу акәша-мыкәша зегьы каххаа иарлашоит. Ҽынла усгьы ҽынлоуп, иарлашоит. Ани ашьха данынхыҵ, ани дгәанаҭан аҟәақҳәа иааи иааизыҵқьан иара иахь ахы рханы аҽаанахеит. Аа, абар, абар, дакуеит, дафоит. Аха иаргьы гәымшәак иакәын, игәы мцакәа длеи длеихсын, ишьны илкаижьит. Длеин, ацәа аахихын (ацәагьы думзи, ахыхра, аагара имариазаарымызт), иазууазеи, иага ԥьабаа ибазаргьы, ацәа ахыхны аԥныҟа иааигеит. Аԥны иааиган ирҟацаны, егьины ишахәҭаз аус азиуит. Инаганы иԥны апхьа икнеиҳаит, аиҳаракгьы ҵҟа ишьҭоуп. Уаха ихәлар, алашьцара анааҟалалак, икәша-мыкәша зегьы лашарбаганы иҟанаҵоит, иарлашоит абри уажәы иҳамоу афымца лашареиԥш.

Ари збаз агәылацәа, егьи ари аҷкәын дызланхоз зегьы иԥьаршьеит, илакәыршьеит. Ари нас ашьыцрақәа, ацәгьаҳәарақәа ажәытәгьы иҟамзи, иахьабалак иҟоуп, иахьагьы иҟоуп, иахьа еиҳагьы ирацәазар ҟалап. Иалаухызи, илеин илаихәаԥш-ԥаихәаԥшқәан егьин, уара абри анхаԥ хәычы иԥны зеиԥшраху, ари ацәа икыду, абри иара иабаиҭаху, егьиу, абри ҳаҳ имазар цәгьамызт, егьимызт рҳәеит. Ас еиԥш иҟоу изырлашо ацәа ссир, ацәа ԥьашьахәатә изыхәҭоу ҳаҳ иоуп рҳәеит. Иалаухызи, арҭ ас неибырҳәа-ааибырҳәақәан, ҽрааибыҵаны раҳ иҽы инеит.

– Иҟоузеи, шәаазгазеи? – иҳәеит раҳ.

– Иҟоузеи, ак уаҳҳәар ҳҭахуп, – рҳәеит. – Абас, абас ауп иҟоу. Абри анхаԥ хәычы, апҳәысеиба лҧа, ашьха нхыҵ дцаны агәылшьап шьны, ацәа ахыхны иааганы иԥны апхьа икыдҵаны имоуп. Аха ацәа ззумҳәара иҟоузеи, уахынла акәша-мыкәша, амзырха уҳәа ауразоуроу ҽынлеиԥш икаххаа иарлашоит. Анс иҟоу ацәа ани анхаԥ хәычы иабеиҭаху, иабаиатәоу. Уара унхашьа, унҵышьа, упату, ухьыз, егьи зҳәаз еиԥш, узлаҟоу ала, абни ацәа абра уԥны апхьа ихшьызар, ицыр-цыр-цыруа, уахынла иарлашоит, ҽынлагьы иблахкыгоуп, ула узаҟәымго иҟоуп.

– Нас ус акәзар, иааҗәга арахь, – иҳәеит ах.

– Мамоу, уи уара уиҧхьаны даганы иауҳәароуп, – рҳәеит.

Нас иааилацәажәақәан, ԥьоукы ирыдиҵан, ицан, ах дуҧхьоит ҳәа иарҳәан, даргеит.

– Сызуҧхьо удыруама? – иҳәеит ах.

– Аа! – иҳәеит ари анхаԥы ҷкәын.

– Абри уԥны цәгьаҽы ихшьыу ацәа ааганы абра сахҭынра аҽы ихыушьыроуп, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, – иҳәеит.

Мап иҳәар ҟалозма, аҳ иоуп нас. Дцан, ацәа ааиган ара аҳ иѡнаҽы ихишьит. Ари зегьы аумашәа ирбоит, рыбла рзаҟәыгом, алада ицо ахәаҧшуеит, аѡада ицо ахәаҧшуеит, иҷьаршьоит, еиҭаҷьаршьоит. Ари ацәа зхаз агәылшьап зшьыз ани аҧҳәысеиба лыҷкәын иоуп, зегьы ирылаѡит.

Ус ишааиуаз, ишааиуаз арҭ ацәгьаҳәацәа ари аҷкәын даҽакы иҵаргаларц рызбеит. Еиҭах аҳ иҽы инеин, иарҳәеит ари ҳахьынаухәаҧшыз, ҳахьылаухәаҧшыз ари уѡны ихшьуи иареи еиқәнагом, ари аҵкыс еиҕьу, ари икыду ацәа иақәнагоу аѡны ургылароуп рҳәеит.

– Ус излаҟасҵои, ари аҵкыс еиҕьу аѡны шҧасыргылои? – иҳәеит аҳ.

– Абни ацәа змухыз анхаѡ хәыҷы инаиауҳәар, иаразнак иҟаиҵоит, – рҳәеит.

– Дысзаашәги арахь, – иҳәан, дааргеит.

– Уара, абри ацәа иақәнагахаша аѡны узыргылару? – иҳәан аҳ, ани аҷкәын (аҧҳәысеиба лҧа) диазҵааит.

– Аа, изысмыргылари, – иҳәеит. – Аѡны аргылара иаҭахи, – иҳәеит.

– Нас уи азы иуҭахи? – иҳәеит аҳ.

– Абри аѡны аргылара са ишыздыруа уазҳәаз инарыдуҵар, амаҭәахә иаҭаху зегьы дара иааргуат, са слалаганы иҟасҵоит, – иҳәеит.

Аҳ анҭ даарыҧхьан, абри аѡны бзиа ҳәа шәызҽу иақәнагахаша ззабакәу ааиқәшәыршәароуп ҳәа рыдиҵеит. Иабацоз, иҟарҵахуаз, алада рҳәа, аѡада рҳәа, ирулакгьы еиқәдыршәеит. Ани анхаѡы ҷкәын длеин, длалаган, аѡны ҟаҵаны дцеит.

Ҧыҭк аамҭа цеит. Анҭ ацәгьаҳәацәа амни анхаѡы ҷкәын ҷьара цәгьарак иҵаагаландаз ҳәа ишьҭоуп, умбои. Ҽнак аҳ иҽы дырѡагь инеихт.

– Уѡны ыҟоуп, ацәа ссир ара икыдуп. Ари еиҧш азәгьы имазам. Уара амшын аҽықә ааигәара уҟоуп, егьиуп. Иаҳҭахын уара иуқәнагоу аҕба бзиа, ахьтәы ҕба умазар, – рҳәеит.

– Иуқәнагоуп иумазар, – рҳәеит.

– Уи еиҧш аҕба аҟаҵара зылшоны ижәдыруада? – иҳәеит аҳ.

– Амни агәылшьап ацәа змухыз, аѡны ссир узыҟазҵаз анхаѡы ҷкәын инаиоуҳәар, иаразнак иҟаимҵо, – рҳәеит.

– Шәиҧхьаны даашәга арахь, – иҳәан, дааргеит.

– Иҟоу удыруама?

– Аа!

– Арахь ацәа, аѡны бзиа рыла сеиқәуршәеит, егьит, аха даҽак сҭахуп, исзыҟоуҵароуп, – иҳәеит.

– Закәызеи?

– Закәызеи умбо, ахьтәы ҕба сҭахуп, – иҳәеит аҳ.

– Ҟоҳ, уи аҟаҵара уадаѡума, имариоуп, – иҳәеит аҷкәын.

– Нас иуҭахи уи азы?

– Абри аҕба аҟаҵашьа са ишыздыруа уазҳәаз инарыдуҵар, амаҭәахә ааиқәдыршәоит, са саалаган иааҟасҵоит, уаҳа акагьы, – иҳәеит анхаѡы ҷкәын.

– Ибзиоуп, – иҳәан, аҳ анҭ даарыҧхьан аҕба злыҵша амаҭәахә шәыҧшаароуп, еизыжәгароуп ҳәа реиҳәеит. Аа, уажәышьҭа иҟаумҵан ухаҵазар. Иалаухи, лада рҳәа, ѡада рҳәа ирымаз, ирыхзыз, анахь, арахь иахҭынҵаны аҕба аҟаҵага амаҭәахә еиқәдыршәеит. Ани анхаѡы длалаган иҟаиҵеит.

Ус ишнеиуаз аамҭагьы цеит, егьит, аҳ дычмазаѡхан, дыҧсит. Ари аҳ иуаҧшьына иаҵанакуаз ажәлар еизеит. Раҳ дыҧсит, ихаҭыҧан ауаѡы даҭахуп. Илахәыцын, иѡахәыцын, иҟаҳҵарыда ҳәа аиҳабацәа илеимҵарк, ѡеимҵаркит. Руазәк, еиҳа зажәа ҧхылнадоз дааин даақәгылан, иҟоу жәдыруама иҳәан, аа, рҳәеит.

– Уара, иҟоу шәасҳәап. Уара, абри аҧҳәысеиба лыҷкәын уаѡытәыѡса иимбацыз агәылшьап шьны ацәа ссир, уахынла алашара ҟазҵо ахыхны иааигеит, абри еиҧш аѡны ҟазҵаз, абри еиҧш ахьтәы ҕба ҟазҵаз, уигьы иара иоуп. Иара убри уажәы аҳас дныҟаҳҵар, иҵагьы ҳабзиахон, ҳныҟәигон, – иҳәеит.

Ура дырган агәырқьҳәа зегьы рнапы еинырҟьеит. Убри аҧҳәыс еиба лыҷкәын аҳас дҟарҵеит. Абра уааины унхароуп рҳәан, аҳ иҭыҧан днаган дындырхеит. Нас ари иара уаанза ицәгьа зҳәақәоз, егьиуаз имдыруази, урҭ ааизиган рызынтәыкгьы исыгыу, исыбзоу зегь ҟашәҵароуп, са снапаҽы шәыҟазароуп иҳәан, бзиагәышьоуп, уаҳа ҳабацо рҳәан, уи нахыс инацәахы иҭагьыжьуа имаҵ руан, хәуцәас иааникылан иара даҳны дааҟалеит. Ачара ҕәҕәаны ируит ақыҭан. Ачараҽы саргьы сыҟан, акрыфаны, акрыжәны, сқьаф ҟаҵаны арахь сааит.

277. АЛАҚӘА ЕИҚӘДЫРХАЗ

Аиашьа сасраҳәа иаҳәшьа лҽы днеит. Дзықәтәаз аҽы абарҵаҽы инҽаҳәаны аѡны аѡныҵҟа днеин, днатәеит. Иара уа дыштәаз, иаҳәшьа акы лҭахызшәа, егьизшәа дындәылҵын иҽы азшьапык лфеит.

– Унан, сашьа, уҽы х-шьапыкала иаама? – лҳәеит дааѡналан.

Ҧыҭрак ашьҭахь деиҭандәылҵын, иҽы даҽа шьапыкгьы лфеит.

– Унан, сашьа, уҽы ѡ-шьапыкала иаама? – лҳәеит дааѡналан.

Ус, ус, ари ддәылҵуа, дыѡнало мацара лашьа иҽы аҧшь-шьапыкгьы лфеит, ишеибгаз илфеит. Шьҭа иаргьы идырит дышҭахоз, ларгьы дылфарц дшыҟаз. Иҧсы лцәигарц апҟаѡҳәа дыѡдәылҵын ддәықәлеит. Дандәықәла, ларгьы дишьҭалеит. Данишьҭала, дихьзошәа аниба, азаз

иман, азаз ихы иахыршьҭны ишьҭахьҟа икаиршәт. Азаз ахьҟаиршәыз храхеит, хра-бааԥсны уаҩытәыҩса дзаҽеимсуа иҟалеит. Алтар реиԥш аиха ҟалеит. Арҭ аихақәа хьҭәцәаны илфаанза иара ԥыҵк дцеит. Аихатәы храқәа аахылыжәжәан, дырҭысны дишьҭаланы дышнеиуаз, дихьзошәа аниба, ашыц каиԥсеит. Ашыц ауразоуроу иит, иазҳаит, бна бааԥсны иҟалеит. Ари акыр аамҭа дамышьҭит. Лара ашыцра далҵны дихьзаанза, иара иԥсы иманы иашҭаҽы днеит. Аришыц Баришыц ҳәа ала бзиақәа иман.

– Аа, абааԥсы, слақәа Аришыц, Баришыц! Шәеиха! Шәлыхьза! – аниҳәа, афыр-сырҳәа илақәа ҩаҵаибарҟьан, илеи илалыхьзан, ари иаҳәшьа леишәацәгьа дыркын, деимыжәжәа дыкәырҵеит. Иара наҟ иҩныҟа дныҩналеит.

Ари иԥҳәыс игәаҭ лыман, аха длызшьуамызт. Афырҳәа дынкылсын, алақәа ирфаз иаҳәшьа лыбаҩқәа илымҳа инҭалҵан, уи акәхеит, дыԥсит. Илақәа ари дшыԥсыз анырба, игәаҟт, игәаҟт, иҵәыуеит, анахь рҳәеит, арахь рҳәеит, аха ԥсыхәа амоут. Аҵыхәтәан руак лакылсын, иара дыԥсны дахьышьҭаз илымҳа ашьапы нҭанаҵан, абаҩ арахь ианааҭнага, “ҳаи, исыхьзеи, абааԥсы, асҟаамҭа сышԥацәаз?” иҳәан, ацәа далан даалҵызшәа даақәтәеит.

Абас ала уи ауаҩ илақәа иԥсы ҭарҵеит. Мамзар иаҳәшьеи иԥҳәыси дыршьуан. Асҟак дзырцәаымҭыз, дзырҭахымыз сыздырам.

278. РЫУА ДЫЗТӘЫДА ?

Азәы иман хҩык аҧкәынцәа. Ишьҭит абрахь ихараны атәым ҳәынҵқаррақәа рбызшәақәа рцараҳәа. Иахьишьҭыз ирҵеит абызшәақәа, иааит. Абызшәақәа ҵаны, егьины иааит, аха, иалаухи, инааи нахыс ианагь ирыгхоит. Арахь ирыхь рыздырам. Ичмазаҩны, ичмазаҩым, арахь ирыгхоит, аҵыкәкәалара иаҽуп ахҩыкгьы. Анахь, арахь, ахәаԥьа, аԥшҩы, аҟәыдырԥаҩ уҳәа иларазҵаа-ҩаразҵаакәеит, аха азәгьы акгьы еилырганы изымхәеит. Аамҭа цеит. Аҵыхәтәан ԥҳәыск дааит.

– Са снашәышьҭ, аҧкәынцәа са срацәажәоит, хьаас ирымоу са еилыскаауеит, – лҳәеит.

Днарышьҭын, аҧкәынцәа даарыҵалан ирыхьыз длырҳәеит. Иҟои? Абни атәым ҳәынҵқарра аҵара иахьыҟаз, убра зҕабк бзиа дырбазаап. Дырбаҳа, ани аишьцәа реиҳабы бзиа дибеит, агәыбжьанытәгьы диҵаххит. Аиҵбагьы диҵаххеит. Аха еибаздырзом. Еибазымдыркәаноуп ани дшырҵаххаз.

Апҳәыс днеины дрыдтәаланы аишьцәа хьаас ирымоу, ирыгзыжьуа, ахәыцра рызҭо анеилылкаа, длеин рҭынхацәа иралҳәеит. Абас, абас ауп иҟоу, лҳәеит. Нас адырра ирҵеит ани азҕаб дызтәыз ауаҩ, лаб. Ари лаб ас ажәа аниныҵца, хҩеишьцәа еибазымдыркәаны иԥҳа дшырҵаххаз

анеиликаа, аҭак ҟаиҵеит аҳамҭақәа дырхиарц. Иарбан ҳамҭақәоу, закәызеи?

– Абрыгь-абрыгь аҭыԥаҽы ауарҳал (акыдыршәыла уарҳал) ыҟоуп, убри аишьцәа реиҳаба ҳамҭасы иааигааит, – иҳәеит. – Абригь-абригь адгьыл аҽы асаркьа аҟоуп. Уи агәыбжьанытә иааигааит, – иҳәеит. – Абрыгь-абрыгь аҭып аҽы афырԥьан ыҟоуп. Уи аиҵыбза иааигааит, – иҳәеит.

Арҭ ирҭаххаз аԥҳәызба лаб ас анааицҳа, адырра аныҟаиҵа, амҩа иқәлеит рееибыҭаны. Ани иззиҳәаз аҳамҭақәа ахьыҟоугьы хароуп, еыла уцозаргьы мызкы амҩа уқәзароуп. Арҭ амҩа иқәланы ишнеиуаз хы-мҩакы ахеихагалоу инеит. Уа реыршеит. Дасу идыз ахьыҟаз ахь дцар акәын уи нахыс. Игьажьны ианаауагьы уа еиқәшәароуп ахҩыкгьы.

Ицеит. Уи нахысгьы хымыз амҩа иқәын еыла. Ицан, егьин, ани азҕаб лаб иззиҳәаз аҳамҭақәа рыԥшааит, иаархәт. Игьажьны ишааиуаз ани хымҩакы ахеихагалаз иааит. Уантәи иеицны рыҩны иааит. Иахьааиз, дасу иааугаз, иаазгаз ҳәа еибадырбо иалагеит.

Аиҳаба иааигаз ауарҳал ааиҵыхны илкадыршәын илыҚәтәеит.

– Саргьы абри аазгеит, – иҳәан агәыбжьанытә иааигаз исаркьа аацәыригеит.

– Саргьы исыдыз абри акәын, абар иахьаазгаз, – иҳәан аиҵбы иааигаз афырԥьан аацәыригеит.

Арҭ ани агәыбжьанытә иааигаз асаркьа инаныԥшылазар, амитә рбеит: ари зегьы ззыҟарҵо азҕаб дыԥсызаап, дыԥсын дахыржырц иахьыҟоу инеины иқәгылоуп, абар, абар анышә дарҵараны иҟоуп.

– Ҟоҳ, ари ҳазҽу иалаҳхи, лара дыԥсите, – рҳәеит.

Убри аамҭазы ани ауарҳал ԥрит дара шақәтәаз. Рыҽқәагьы, даргьы, рызынтәыкгьы аурҳал ишақәтәаз иаашьҭнахын иԥырны, иаманы нахьхьи ани азҕаб дыԥсны дыржраны иахыҟаз инанагеит. Абас ала аурҳали асаркьеи рус ҟарҵеит.

– Абырсҟак аԥьабаа адбаланы, абрысҟак сытҟәаны, зык алалжәып ҳәа илзаазгаз ахьтәы фырԥьан ала зык агьама лымбакәа дцеит, абри ала азы лҽы иҭасымҭәар ҟалом, – иҳәеит аиҵба.

Азы аарган, ани афырԥьан инҭеиҭәан, азҕаб дыԥсны дахьышьҭаз днеин лҽы ианынҭеиҭәа, ҳаи, сыцәазма лҳәан, лыԥсы ааҭалан, афырҳәа даақәтәеит.

Уажәышьҭа шәазхәыц шәара, рыуа дызгода? Аишьцәа дасу аус дуқәа ҟарҵеит азә иатцкыс азә деиҳаны: азәы исаркьала азҕаб дшыԥсыз еиликааит. Уи исаркьала иеилимкаазҭгьы, инамырбазҭгьы, илыхьыз, дшыԥсыз иалырдыраауеиз? Уи дшыԥсыз алеилыркааит, аха агәыбжьанытә иуарҳал ԥырны, азҕаб дыржраны иахьыҟаз инанамгазҭгьы, иназгодаз? Урҭ зегьы рԥьабаақәа азуан, азҕабгьы анышә дарҵон, ани аиҵба ихьтәы фырԥьан ала азы лҽаимҭәазҭгьы. Иреиґьу

аилкаара зыҟамлеит. Ианырзымызба, аишьцәа ахԥыкгьы ааицәажәан уи азҕаб еҳәшьас дҟарҵеит. Длықәнагоуп ҳәа ирыԥхьазоз арԥыс бзиак ԥҳәысс дирҵеит. Инхуа, инҵуа, анцәа изиҳәара иҟалеит. Саргьы арахь сааит.

279. АҲ ИԤЕИ ХԤЕИҲӘШЬЦӘЕИ РЛАКӘ

Ҭаҳмадак дыҟан. Хԥык аԥҳацәа иман. Изныкәымго далагеит. “Исызныкәгом, ишԥарзызури абарҵ” иҳәан азбара далагеит. “Абарҵ ҭаҳмадак иԥҳацәа ҳәа ишахәҭам иҟалар аиҳа, изжып рыԥсы шҭоу, наҟ испырзгап” ҳәа избеит.

Анышә ԥҟаны, инаганы ижит ахԥыкгьы. Ҳаса-масак афатә иԥыхьашәазгьы уа инарызҭеиҵеит, рчамгәыргьы, надиркит. Анышә рԥырхагамхартә, хыхь ихԥаны, анышә ақәиԥсеит.

Рыфатәгьы нҵәеит. Ачамгәыр адырҳәоит, зны амыткәма ацырҳәоит, зынгьы ашәа, анышә аҵаҟа иҟоуп. Арҵ уаԥы иахьиҿахарсҭам, абна агәҭаҟны ижуп.

Аҳак дыҟан, аҳ бзиан. Ԥак диман, иара иҵкьысгьы деиҕьхаратәы, ак иацәымшәоз ныкәаԥык. Инахараны дынхон уи, дара дырзааигәамызт, акры бжьан.

Абри аҳ-иԥа дышныкәоз, дшақәшәах здырхуада, абарҵ ахьжыз днанагеит. Аҵәыуабжь иаҳауеит, зны ашәаҳәабжь иаҳауеит, аха иахьыкәу сеидроу, анышә аҵаҟа! Уахынлан дақәшәеит.

– Анаҵьалбеит, закәызеи?! – иҳәан, акәзаргьы аброуп ҳәа ҵьара даагылт иара, абри еилыскаароуп ҳәа. Анышә жуа иҿылеихан, хыхь иақәыз ахихт, ихԥаны ишыҟаз еиликааит.

Шаҟа ҟалалакгьы, анышә иамшьыртә, анышә рықәхны иҭигеит хԥык азҕабцәа. Дрыхәаԥшын, рыԥшра-рсахьа бзиоуп, уаҳа назҭахым роуп, аха рцәа-ржьы цахьеит, ирыгхахьеит, игәаҟны иҟоуп, аԥсраҟны инеихьеит.

– Шәзыниазеи? – ҳәа дразҵааит.

– Ҳаб ҳизныкәымгазт, абас ҳаижит, – рҳәеит.

Уаҳа егьреимҳәакәа, има иҿынеихан, ианаззеи дзаазаз лҟны инеигеит. Ҭаацәара бзиоуп, уаҳа назҭахым роуп дзаазаз.

– Сара мԥакы сымоуп, сцоит. Сара сшыбаазаз абарҵгьы сзааза, саназзеи, – ҳәа лнапы ианиҵеит.

Ианаззеи илызныжьны дцеит имԥахь. Акыр дынхеит. Дхынҳәны дшааиуаз, изҕабцәа ахьынижьыз данааи, иубар иузымдыруа, рыматәа анырԥсах, рԥыҵәа анырԥсах, ианыркәаба-ианыршьшьы, рыфатә анбзиаха, ибзиан иҟалеит.

Уажәшьҭа даарыхәаԥшын азәазәала дразҵааит “ишәылоузеи?” ҳәа.

Аиҳабы: “Сара исылоу убри ауп, – лҳәеит, – хәыцк соур шәԥык рыматәа алысхуеит” лҳәеит.

Агәыбжьанытә ус лҳәеит: “Хәыҷык сымазар шәԥык рыфатә алысхуеит” лҳәеит. (Илырмарозар акәхарын ахәыҷ, иага ихәыҷ дууп!).

Аиҵбы “ибылоузеи?” ҳәа данлазҵаа, аҳәара бзиа илымбеит. Аха данкыдицалаза, ус лҳәеит: “Сара исылоу уи ауп, – лҳәеит, – акыр соур акрысфоит, – лҳәеит. – Убри анеԥс ԥыцьа ахәыҷқәа соуеит, рыбжа хьны, рыбжа разнны”, – лҳәеит.

Лаҳәшьцәагьы ирдыруан ари илылаз.

Уажәы арҵ ирылаз еиликааит. Анҵ аԥыцьа рацәак ихарамкәа, дара рԥкыс еиҕьны анасыԥ риҵеит, ахацәа ириҵеит. Аиҵбы иара дникылт, ани “ахьи аразни сыхшоит” зҳәаз. Усҟангьы хәыҷык иаарцәаымҕхеит лаҳәшьцәа “ари аҳ иԥа диго, ҳара анхацәа ҳриҵо” рҳәан. Аԥстазаара бзиа роуит, аха раҳәшьа дахьеиҕьхаз илыҵашьыцит, умбои, дад!

Уажә иара иԥҳәыс лыбаԥолтәым, лымзагь ааигәахеит, дзакәхоугьы издыруам, илҳәазгьы назо-инамзо седроу!

Иара ҷьара дцон, кыргьы дынхон. Иаб иеиҳәеит “абри дзакәхо шәҟәыла адырра сыҵ” ҳәа.

Арҵ лаҳәшьцәа ирдыруеит уажәы иҵабыргны лара ԥыцьа ахәыҷқәа шлоуа рыбжа хьны, рыбжа разнны. Ашьыцра баапс рымоуп, ахәыҷқәа ҿиар рҭахым. (Аиаҳәшьцәагь ҳаиуанхазаап!).

Ҭакәажә дызлам лакә ҟалазом усгьы! Агәылара ҭакәажәык дыҟан. Абри дазыркит лаҳәшьцәа. Ари аҭакәажә мыцхәы ихҭакны аҳ иҟны дцауа-даауа далагеит.

“Уҭаца лыбаԥолтәым, анапы лҭахуп, са исеиҕьны анапы лызҭо уаԥ дыҟам” лҳәо, аҳ маҵуԥыс, еилыргаԥыс иҭаца длыдиргылартә лхы ҟалҵеит аҭакәажә жәыҳҭацәгьа.

Уажәы лыҿҳәара ааит, хшара длоуеит. Ани аҭакәажә длықәгәыҕуеит, аҭакәажә длоурыжьит.

Иит ахәыҷқәа, ҷкәынаки зҕабки, рыбжа хьны, рыбжа разнны. Ари аҳ иҭаца хшара длоуа даналага, ԥ-ласбак рхианы аҭакәажә илызнаргеит аиаҳәшьцәа. Ахшара анлоу, ахәыҷқәа ҵәахны, алаԥси алабеи наган аҳ илырбеит, уҭаца илоуз абарҵ роуп ҳәа. Бҟәылк аарыԥшаан, ахәыҷқәа нҭартәаны, ахԥа алҭан амшын иалалыршәит.

Иаб дԥатәан ашәкәы иԥоит иҷкәын иахь, уԥҳәыс лаԥски лабаки лыхшеит ҳәа.

“Абри еиԥш сзызуз, са сызжьаз, абжьымԥак ахьеихагылоу, ажәцәа лхарԥаны, аҵла заҵәы дкыдшәырҟацал” ҳәа аҭак рзиԥоит.

Ус иагьыҟарҵеит. Уа дкыдырҵеит, анахь ииасуагь дырбо, арахь ииасуагь дырбо. Ажәцәа анԥа, дҭархха дакит.

Ақыҭан инхоз ҭаҳмадак дыҟан, хшара дызмазамыз. Х-ԥьмак иман. Рахәыс имазгьы убарҭ ракәын. Абарҭ их-ԥьмак ашьха ицаны шьхаҳәыра иҳәны, ага илбааны ага-зы ыжәны, ахәылбыеха аҩны игәарлон. Ари иԥьмақәа анихьоз, уахык иԥьмақәа руакы ахш хәыҷык иагны ибеит. Даеа уахык иҵегь иагны ибеит. Ԥытк анҵы иԥьма шьурҭ ахш амамкәа игәарлеит. “Абри сыԥьма иахьыз збароуп, азәыр ихьоу мамзар аҽаку?!” иҳәан днарышьҭалт иԥьмақәа. Ашьха ицан шьхаҳәыра аҳаскьын ыфан, ага илбаан ага азы ыжәны ианаахынҳә, руак “пҟеҟ” арган, иҟаауа агаҿа инавалт. “Иауазеи абри?” иҳәан иаргьы днашьҭалт. Ишнеиуаз бҟәылк инахагылт. Абҟәыл ҩыԥьа ахәыҷқәа рхы аахдырҳәҳәан, аԥьма инаҵалан, аҟәатаҳәа ацәара иналагеит. Иаргьы длеизар, ани аԥьма ааныа ахәыҷқәа ахьҵәыуоз, абҟәыл иамкыз ахьи аразни ирацәаны иахькаҧсаз ибеит.

– Ааи, анцәа иԥьшьоуп, сара ҧса-хша дсымамызт, сажәымҭьеха бзиарак сҧеиҧшзар здырхуада, абарҭ раазара анцәа сахьигзар, – иҳәан дныҳәа-ныҧхьан иаашьҭихит. (Акәтаҧ ибар ауаҩы деигәырҧьоит, ма изеиҧш хәыҷқәоузеи!)

Иҩны иааигеит, раазара далагеит ахәыҷқәа. Илшо ала иаазоит ибзианы. Даргьы рызҳауан мшызҳа. Иуаахо иалагеит. Уажәшьҭа аҷкәын днықәло далагеит адәахьы. Еиҳарак мҩас иоуит иан дахькыду, ҿырхасҭас имоуп. Иан дрыцҳаишьоит дахькыду, иан шлакәу иидыруеи, аха мыцхәы дрыцҳаишьоит, “быгәнаҳа рыкәшәааит ара бкыдҵаны бызмоу”, – иҳәоит, афатә лиҭоит.

Ари иара дзаазаз иабаззеи иҟны анхара ҵысит, аха уазымҵаан! Ахьи аразни зҽыҵуа, зыцрыҵуа ауаа ишҧанымхо, ибжа хьуп, ибжа разнуп, азҵабгьы иаргьы!

Аҭаҳмада рыцҳа абзера ибеит, ҩ-етажк рхыхь дыкәтәоуп, исфарызеи иҳәом, изжәрызеи иҳәом. Дыҧсуа далагеит уажәшьҭа аҭаҳмада, аҧсрахь ихы ирхеит. Уажәы ауаз иитоит иҷкәын иииаазаз. “Сара уажәшьҭа егьсҵахым, иҳәеит, исымбашаз уара ула избеит, иҳәеит, сара уаҳа иузынсыжьуазеи, иҳәеит, сыҩныжә аҟны сҟамчы ахәыблы иаҵоуп, иҳәеит, срашь Шәамаҭ ахьзуп, абрагь-абрагь адгьыл аҟны иҟоуп, иҳәеит. – Сара уаҳа иузынсыжьуазеи, сара иузынсыжьуа убри ауп, иҳәеит, убри срашь узынсыжьуеит, иҳәеит. Ауаҩ цәажәара адыруеит, иҳәеит, иумаз”, – иҳәеит. Далгеит, иаргьы дыҧсит. Дыҧсит, дижит иара ишиқәнагоз ала.

Ари уажәы арҭ раҳәшьа илыхшаз шракәу еилыркааит ҧаса аҭакәажә дазызкыз ран лаҳәшьцәа. Иан илҳәоит абас абри данылбалак: “Ее, сара разҟыцәгьа, абри аҩыза ахшара дсоуеит ҳәа сымгәыҷуаз” лҳәоит, лара дшылхшаз лыздырзом.

Еиҵалагеит анҭ иан лаҳәшьцәа абри аҷкәын иҵархара. Ари дазыркит дырҩагь аҭакәажә. Иара дныҟәаҩуп, дныҟәоит. Иаҳәшьа длыргәыбзыҷуеит аҭакәажә дааны, лҳәатәы халцо аҟынза длыргәыҷхьеит.

Мышкы дааит аҭакәажә: “Ыы, нан сызкәыхшоу, бара ихьу, иразну, аиашьа ҳәа ахьи аразни дызмоу, лҳәеит, амала бызлаҟоу бџьысымшьеит” лҳәеит.

– Исыгузеи? – лҳәан дҵааит азҵаб.

– Ибыгу убри ауп, лҳәеит, абригь-абригь адгьыл аҟны аҧсаҵла гылоуп, лҳәеит, убри аҵла бҵыс иаҿоу зегьы еиуамеитәымкәа ашәа рҳәоит, лҳәеит, убри аҧса махә ааган бара ибзыкәгылазар акәын, быстол аҟны, – лҳәеит.

– Ари изылшарыда? Иаазгарыда? – ҳәа дҵааит ани азҵаб.

– Ҳы, ари башьа илымшозар уаҳа изылшода, амала дымцар ҟалап, цкьа дкыдбымцалар, – лҳәеит (дымцарҳәагь дымшәо!).

Данааи, иаҳәшьа лылахь еиқәны дибеит. Иаҳәшьа лылахь еиқәны избар изҭаху иакәзам, “уешьы” лҳәар, иеишьуеит иаргьы.

– Былахь еиқәуп, ибыхьзеи?! – ҳәа длызҵааит.

– Сылахь зеиқәу уи ауп, – лҳәеит, – абригь-абригь адгьыл аҿы аҧса гылоуп, убри аҧса иҿоу абҵы зегьы еиуамеитәымкәа ашәа аҳәоит. Иуасҳәар иааумгар ҳәа сшәаны, убри азоуп сылахь зеиқәу, – лҳәеит.

– Бымшәан, ма сыҧсыроуп, ма ибзаазгароуп, – иҳәеит.

Уа инеиуа, агәылшьап алажьуп, дымфакәа дашьҭуам, ари ауп аагара злацәгьоу. Уажәшьҭа ирашь иҵахуп. Ирашь макьана дақәымтәацт, имҧшаацт. Ара аеы ахәарҭам. Уажәшьҭа ирашьахь ддәықәлоит, аха дақәымтәацт, урҭгьы еиқәшәо седроу!

Ирашь ахьыҟоу адгьыл аҟны днеит, ирашь иҧшааит, икит, дақәтәеит. Данақәтәа иҧибашәеит: хынтә ажәҩан аеаннаҟьеит, хынтә адгьыл аеаннаҟьеит. Ажәҩан аеананнаҟьоз амгәацәа дыҵалон, адгьыл ахь ианлаилак дааҳәны хыхь дақәтәон.

– Уажәшьҭа ера узызуеит сара, – аҳәеит – иахьынзасылшо угәахәтәы уахьысысгоит, – аҳәеит.

Уажәшьҭа ддәықәлеит аҧсамахә аагара. Ас аҳәеит ирашь: “Ара анеира цәгьоуп, машәыр уаҩы иахьиго дгьылуп” аҳәеит. Ирашь ас аҳәеит: “Сара сахьцо сара издыруеит, уара аҧсамахә ауп узышьҭалаша, сара усмеигзан” аҳәеит.

Ддәықәлеит. Аҧса ааигәа днеит. Абыржәшьҭа идәықәлеит, Шәамаҭ мыжда ашьамхы арҵысит, аха узлахәарҭозеи, иҧрит аҧсахьы! Ишлеиуаз аҧса иҩатцаххит, ишҩатцаххыз еиҧш игьажьыр акәын. Аҧса инаҵаҧалт, иаргьы аҧсамахә ҧиҵәеит, игьажьит, агәылшьапгьы аеалыҩрны ишьҭалт. Аха узлахәарҭозеи Шәамаҭ мыжда, ашьамхы арҵысит, агәылшьапгьы ахьымзеит, аҧсамахә има даҵәцеит.

Аҧсамахә има дааит иҩны. Иаҳәшьа илиҵеит. Иаҳәоит ашәа, аха иаҳәозеи! Утәаны уазызырҩуазар, ианшо, ианыхәло ҳәа узгәаҭом, ушазызырҩуа.

Илаҳаит ари аҭакәажә аҧсамахә шааигаз. Дааит уажәы азҵаб лҿы, деигәырҧьазшәа ҟалҵеит мыцхәы ари аҧсамахә иаҳәоз ашәа, зынза

длырехәазеит азҭаб, лашьагьы ларгьы. (Дара аҭакәажәцәа мыждақәа ахырхарҭақәа шҧардыруеи!)

Уажәы даеак лызбахуеит. “Цыск ыҟоуп абригь-абригь адгьыл аҟны, лҳәеит, убри абра иалатәан ашәа аҳәаазҭгьы, зынза иҧьашьахәхон”, – лҳәеит.

– Ари сзаазгарыда? – ҳәа дцааит иаҳәшьа.

– Башьа ииаимгои, илымшо ҳәа акы ыҟам игәитәыр, бара ҳаҭыр быкәитцозар, биҭахызар, ибзааимгои, – лҳәеит.

Иара дыҟамызт, данааи дырҩагь лылахь еиқәны ибеит.

– Ибыхьзеи?

– Абригь-абригь адгьыл аҟны цыск ыҟоуп, убри ацыс ааганы абри сыҧсамахә ианалаумыртәа уареи сраеи ешьара-еҳәшьара ҳзеилам, – лҳәеит.

Ари иаҳәшьа илҭаху азыҳәан аҧсра усс имам, аҧсра дацәшәазом. Лҩызагь аиаҳәшьа дабаҟоу!

– Уи азы бымшәан, адунеи ахь ҧсыхәа амазар са ибзаазгоит, уи азы былахь еиқәыбымцан, – иҳәан, иаҳәшьа лгәы ааҟаитцеит.

Иаҳәшьа ари иҭархара ишашьҭатцәкьоу лдыруазар ас иалҳәашам, аха уигь илыздыруам умбои.

Ддәықәлеит ари. Шәамаҭ мыжда дақәтәеит уажәы, дцоит, амҩа дыкәлеит. Ара мҩас иамоуп иара: – аҩы-бахәык еимҟьоит, еимаҳауеит, еимҟьоит, еимаҳауеит. Ианааимҟьа – дыбжьыҧароуп ҳәа, ианааимаҳауа дакыр – далгеит, дашьит. Шәамаҭ зныкгьы ибжьыҧахьазаап абраҟа. Иҟамчгьы аҽы хҭәоуп, ирашьгьы ацыхәа хҭәоуп. Иара ацәцеит, аха аҟамчи арашьи рцыхәақәа хнатцәеит. Уажәы абас аҳәеит арашь: “Уаагыланы ҷьамк азна ахәыз аахә”, – иҳәеит.

Амҩа иқәлеит. Абахә аҽы инеиуа ианалага, ус аҳәеит:

– Усмеигзан, уҟамчгьы ҟьа, ушьхәагь сырба, ҳзықәшәо аабап, – аҳәеит. Абахә анааимҟьоз, арашь ишаҳәаз еиҧш, иҟамчгьы иҟьеит, ишьхәагьы аирбеит – ибжьҟьа ицеит егьырмыхькәа.

Ара ианыбжьыҵ ус аҳәеит: “Ҳашнеиуа кәарак аҽы ҳнеиуеит, афҩы гоит иара, аха уара уаҽеыжәцны, уҽи-унапи ааҙәзәаны, ҿамҩак азы ыжәны, “иаҳауеи, сашҭаҽы абри еиҧш зыхьк сымандаз!” ҳәаны уца” аҳәеит.

Ус иагьыҟаитцеит. Уажәы ари азы дахысны днықәлеит. “Уажәы ҳак гылоуп, уаҩы ифаратәы иҟам, аха уара ааигәа уаннеилак, унапы нагзаны, ҳак ааҽыхны иф, “иаҳауеи, абри еиҧш ҳак сыҩны ааигәа игыландаз!” ҳәаны уца” аҳәеит.

Ари дышнеиуаз аҳаҟны днеит. Ҳак ааҽыхны ифеит. “Ҟоҳ, анаԥьалбеит, зеиҧш ҳаузеи, инаган сашҭаҟны исызгыланда!” иҳәеит.

Уажәы ари аҳа длаҩсын амҩа дыкәлеит. Дцоит, дышнеиуаз дә-дук аҟны дылкылсит, ҷла заҵәык агәҭаны иқәгылоуп, уаҳа ҷла ыҟазам, дә-

дууп иара. Аҷла ааигәа зыхьк ыҟоуп, уаҳа з-ыҟазам. “Аҷла амҵан уаҽеыжәцроуп, аҷла ашьапаҟны ункыдиаалароуп, абас ухы надҵаны. Ахәыз иаауго угәы илықәыҧсан уиароуп. Аҵарақәа абна иааиуеит, азы ржәуеит, азы аныржәлакь ахәыз рбоит, ахәыз азыҳәан угәы ианаақәтәалак, ак уҧыхьашәан иузкыр, уаргьы са сахь уеиха, саргьы уа уахь сеихоит” аҳәеит ирашь.

Уажәы длеин аҷлаҟны диоуп, ахәыз игәы иқәыҧсаны. Аҵарақәа ааит зыжәра. Азы ржәын, ирбеит игәы иқәыҧсаз ахәыз. Иааины игәы ианаақәтәа, инапы иҟьеит, иҧыхьашәеит, ак икит. Иҵыс кны, деихеит ирашь ахь, ирашьгьы иа иахь идәықәлеит. Арҵәааҳәа дыҳәҳәан, Шәамаҭ мыждагь ашьамхы аҟьеит, ларгьы ԁеыжәлан, дыҿҟьа дишьҭалт аҵарақәа зтәыз. Асгьы лҳәоит: “Сызмыргылаз Шәамаҭ уеиҭаама, сызмыргылаз Шәамаҭ!” лҳәоит.

Шәамаҭ мыждагь цоит адгьыл аееиуатәны, уаҩ дахәо иҟоума, ашьамхы арҵысит!

Аҳа ахьгылаз дааит. Ари аҳа убыс иҟазаарын: аҵыс зманы ицоз ихны иҿыкорны иқәыҧсон, дашьуан.

– Абааҧсы, думшьҭын, – лҳәеит, – ухны уиқәыҧса! – лҳәеит.

– Ҳаи сара сшиҧырхагамхарыз, бҵыс ума, бхаҭагьы бигондаз! – аҳәеит, – Сыфҩы быргахьан, “акы ыфаны, сашҭа уҭагыландаз!” ҳәа дсеилаҳаны дцеит, са сиҧырхагахома! – аҳәеит аҳа.

Дауеит ари, ларгьы дишьҭоуп. Акәара дазааигәахеит.

– Аа абааҧсы умшынха, думышьҭын! – ҳәа ҿылҭит.

– Ҳы, сара сиҧырхагахома, шьапы-зәзәагас сбыман, сыфҩы быргахьан, иара ԁеыжәҵын, иҿы-инапы сылазәзәан, ҿамҩак сзы ыжәны, “сааигәара уҟанда” ҳәаны дцахьеит! – аҳәеит акәара.

Азгьы дацәцеит. Абахә аҟны дааит. Абахәгьы длыбжьыҧеит деибганы. Ларгьы лҳәаа уа акәын, лышьҭахьҟа дхынҳәит, иаргьы ддәықәлеит иҩныҟа, уажәшьҭа дҭынчуп.

Аҵыс ааган иаҳәшьа илиҭеит. Инаган аҧсамахә иалаиртәеит. Аҧсамахәи аҵыси еиуамеитәымкәа ашәа ирҳәо мчыбжьык утәазар мышкеиҧш иуԥхьазап, уаҳа иузгәаҭом, убри еиҧш ашәа рҳәоит!

Еҳе, уажәы ани аҭакәажә мыжда ари аҵыс шааигазгьы лаҳаит. Дааит дырҩагь иаҳәшьа лҟны. Деигәырҵазшәа лҿыкалҵан, нахьхьи аахыс амитә ҳәо дауеит, иаҳәшьа длыргәыбзыҕырц: “Диида, сызкәыхшоу, абыржәоуп бара ишбыкәнаго банык’оу” – ас лҳәоит ани аҭакәажә длыцәнымхо.

– Ҳы, даеак быгуп, – лҳәеит дцо-дауа аҵыхәтәан.

– Закәызеи?

– Бара ҭацас ибыкәнаго, иара икәнаго, адунеи аҽы уаҩ дыкам, азәы заҵәык лыда. Абри дбымазар акәын, – лҳәеит. – Уаҳагь диоуам убри лҩыза, ари дкыдбымцалар дцом лара лҟынза, – лҳәеит, ацара шыцәгьоу лымдыруеи! Ари дазыкаҵан, дыргәыбзыҕны, аҭакәажә дцеит.

Лашьа данааи, лылахь еиқәуп, аха ԥасагь деиԥшымкәа, зынза атцәыуара дакуа.

– Ибыхьзеи?

– Уара иуқәнагоҵ уаҳа уаҵ дҟалом, абри дааумгар уареи сареи уаҳа егьҳзеилам ешьареи еиҳәшьареи, – ҳәа дидқәылт.

Уажәы ирашь даԥхьеит, ирашь дазцааит: “Абра сцароуп, абри аус ҟасцароуп”, – иҳәеит. Бзиа иамбеит ирашь. Иабаззеиҵьы иҳәахьан “иара иахьатахым идәықәумцан” ҳәа. Бзиа иамбеит.

– Уа убыс иҟоуп: ла лзы инеиуа уаҵ дыхнымҳәыцт, ҳа ҳзыхынҳәуам! – аҳәеит арашь.

Аха ари илҳәаз акәын, дахычмазааҵхеит, аԥсра лҽалҭеит.

– Сыԥсуеит умцар, дааумгар, – лҳәеит.

Ари иаҳәшьа лылахьеиқәцара цәгьа даргәаҟт, илст.

– Ҳзымаауазаргьы ҳцароуп, – иҳәеит. Ирашьи иареи еицәажәеит уажәы.

Ддәықәлеит. Амҵа дықәылт. “Ҳзаагәышьом, аха ҳцап” ҳәа ус ицоит ирашьгьы иаргьы. Амҵа иқәуп, шаҟа иқәыз седроу! Инеиуа иалагеит.

Уажәшьҭа ирашь ус аҳәеит: “Ҳара ҳааит, аха иҟоу уи ауп: ашҭаҿеы затцәык агыларҭа ыҟоуп, егьырҭ зегьы иҳашҳатәараха игылоуп” аҳәеит.

Иаргьы дынҭалт. Ани еык агыларҭа ахьыҟаз иеы наиргылт. Ус аҳәеит иеы: “Сара сгылоуп, уара унеины унықоналоит азал аҟны, азал агәҭаны астол гылоуп. Астол аҟны аҟәцьал ықәгылоуп. Аҟәцьал аҟны унеины унахагылоит, атцәыуара уалагоит ухы уаасны. Уцәыуо, уцәыуо, такәы уанцәыуалакь, ҿуҭуеит: “Адунеи агьазал!” ҳәа. Убысҟан иубоит ушыҟало, – аҳәеит. – Хынтә ҿуҭуеит, – аҳәеит. – Знык анҿуҭуа ушьамхаҟынза ухаҳәхоит, саргьы ара сшьамхаҟынза схаҳәхоит; ҵынтә анҿуҭуа маҟҿаҳәаранза ухаҳәхоит, саргьы ара мгәацәахьынза схаҳәхоит, ахынтә раан уаргьы уоуразоуроу ухаҳәхоит, саргьы схаҳәхоит”, – аҳәеит.

Уажәшьҭа иара дықоналт, днеит азал аҟны. Астол днадгылан, дцәыуо, дцәыуо, дышцәыуоз ҿиҭит: “Адунеи агьазал!” ҳәа. Ишьамхылахыс дхаҳәхеит, ишьапы изышьҭымхт, ирашьгьы хаҳәхеит ашьамхы аҟынза, еиқәшәы игылагәышьоуп. Дырҵоагь дцәыуо, дцәыуо дышнеиуаз, игәгьы ԥшааит адунеи аҟынза, илаҕырзгьы ааит, уаҳа наҭахымкәа, ҿиҭит адырҵоагь: “Адунеи агьазал!” ҳәа, услҟан даахаҳәхеит имаҟҿаҳәаранза, ирашьгьы амгәацәа аҟынза иҵыцагылан, ҟаиматҟ егьыҟамкәа. Уажәшьҭа дышҭахоз ибеит, игәы ԥшаацәкьеит, иоуижьзеит атцәыуара, атцәыуара даҿуп. Ахынтә раан ҿиҭит адырҵоагь: “Адунеи агьазал!” ҳәа Ахынтә анҿиҭуаз ауразоуроу дхаҳәхар акәын, аха зынза дхаҳәымхакәа ихәдацәаҟынза, иԥсыԥ алагаҵагарҭа иманы, даанхеит. Ирашьгьы аԥсыԥ агарҭа аманы иаанхеит. Дырҵоагь атцәыуара даҿуп, аԥшьынтә далагеит, инапы, ишьапы изырцысуам, дхаҳәхеит, аха ибжьы ҭигоит.

Абри дахьцәыуоз, ибжьы ахьлаҳауаз, ларгьы нахьхьи дтәаны атцәыуара даҿызаап, ауаҭах аҟны. Ашьтахьтәи иҿиҭаанза: “Ҳаи, узакәтәузеи, унцәааит!” лҳәан, лылабжыш лҿатата даасоналт.

Данаасонала, илабжыш илеиуаз ихьны, иразынны аҟәцьал ҭәит. Аҟәцьал иазымкыз астол иқәыԥсоуп, цаҟа ахыҕәра иқәыԥсоуп.

– Ҳаи, уанацьалбеит, уара ушԥашазаари! – лҳәеит.

– Уара узы сара сшазаап! – лҳәан, длеин лчабра ааихьылшьын, дшыҟаз даақалцеит. Ирашь аҟны днеин, ирашьгьы ахы иақәиҭылтәит.

Дхынҳәны дааит иара иахь.

– Ааи, уан абзиахә лбеит, ушԥашазаари! Уара ушазаап сара сзы, сара сшазаап уара узы! – лҳәеит.

Уажәшьҭа дизцаауеит лара. Ари аҭархарахьы диҟәацит. Дҭалырхома, ихи-иҵыхәеи реилкаара дашьҭалт.

Ари амала дцаауеит, иихәо саҳауеит ҳәа акәымзар, дызлашо зегь лара илдыруеит. “Уара уаб дзакәызеи? Уан дзакәызеи? Изакәызеи?” ҳәа дизцааит.

– Сара саб дсыздырзом, – иҳәеит.

– Уан узыхшаз? – лҳәан…

– Сара абҟәыл сахшеит, – иҳәеит. Ан димбазеит, абҟәыл ауп дызҭыргаз!

Ари дизцаауеит, дагьыччоит лара. Дзырччоҕь уи ауп, иҭоурых зегьы лдыруеит лара, дзынҟьахьоу-дзынԥахьоу, дзыниахьоу зегьы лдыруеит. Ари далагеит, уажә аҭак илҭоит лара:

– Уара уабгьы дыҟоуп, уангьы дыҟоуп, – лҳәеит. – Уаб узыхшазгьы абри иоуп, – ҳәа иалҳәеит. – Уангьы абрагь-абрагь аҵлан икыду лоуп, – ҳәа иалҳәеит.

Ари иабду изҕабцәа шижыз, иан днарыланы иан лаҳәшьцәа хҵык, иалҳәеит, иан лаҳәшьцәа дшырҕалатыз, дара амшын ишарҭаз – арҭ зегь иалҳәеит. Иҭоурых зегьы лҳәеит. Аригь илахь еиқәиҵагәышьеит, иан длыргәаҟуеит уажәы, иан дахькыдгәышьоу, дныҟәоны зба-мла даимыркит. Уажәшьҭа гәаҟрас ццакырас имоу убри ауп – абни иан ана дахькыдҿаҳәало лкыдхра. Ианеиликаа ана дынижьуа дыҟоума!

Даанхеит аԥсшьара мчыбжьык аҟынза, уа дыҟоуп. Рымчыбжь ҵит. Уажәшьҭа идәықәлоит еиманы, дима ддәықәлоит арахь.

Амҵа иқәлеит. Иааит иҩны. Ачара иуит, акыҭан уаҵ дагымкәа.

Ауха чароуп. Ара иҟоуп иабдугьы иабгьы. Иангьы дкыдхны дааиган, ара дцәахны димоуп, макьана дцәыримгацт. Иара даагылан ус иҳәеит:

– Счарақ иааиз сызҭахны иааиз шәоуп, сажәақәа шәызымзыркыкәа шәысцәымцан, – иҳәан дрыҳәеит. Ара уахыла иааигеит аурақәа, хазы иҭакны имоуп, уаҵы имбацызт макьана. Уажәы ачара иахыҵт ажәлар.

– Ажәлар, арахь шәаасзызыркы, ажәак шәасҳәоит, шәеааидышәкыл! – иҳәан, реааидыркылт. Ара ҭахыла ауаа азыҟаиҵеит, иара дцәажәо далагар, абни аҭакәажәи иан лаҳәшьцәеи рмышьҭразы.

Уажәы далагеит ацәажәара, иҭоурых иҳәоит. Даақәгылт иҳәо. Ажәлар иреиҳәеит иҟалаз, ишыҟалаз, ахы инаркны аҵыхәанза. Уи анаҩс аҵәҳарагь хәычык налеиҵеит: “Аҭахмада, уҵа пҳәыс дааигеит, ҳара ҳҩыза ахшара шлоуз удыруан, – иҳәеит. – Уара иуқәнаго ыҟоуп, аха ужьоуп азы уаҭасымҵеит”, – иҳәеит. Уажәы иаб иахь дааҳәит: “Уара, иҳәеит, уара ҳара ҳҩыза ахшара шлауаз уалҳәахьан уҧҳәыс, уара аҭакәажәцәа дрылажьны уабацоз, иҳәеит! Иуқәнагозеи уара ҳара ҳҟынтәи, иҳәеит. Уара умееираз абҟәыл ҳҭаҧсаны, амшын ҳҳырҵеит, – иҳәеит. – Ҳара ҳнаҩсгьы уара умееираз, ҳара ҳҩыза дзыхшаз абжьымҩак ахьеихагылоу ажәцәа лхарҧаны дкыддырҟацалеит, – иҳәеит. – Иуқәнагозеи ҳара ҳҟынтә уара? – иҳәеит. – Ауаҩ иаб дишьуам, иҳәеит, ашьра уқәнагоит, аха ауаҩ иаб дишьуам, уара ужьоуп аҟнытә, уаҭаҳҵом”, – иҳәеит.

Даахынҳәеит уажәы анҭ аҳәсақәа рахь: “Абри аҟара ҳара иаҳҳаагаз, иҳәеит, сан ажәцәа лхарҧаны абжьымҩа дкыдзаргьы, ҳара абҟәыл ҳҭаҧсаны амшын ҳазҭазгьы, зегьы зхароу, зегь ҟазҵаз абарҭ аҳәсақәеи абри аҭакәажәи роуп, – иҳәеит. – Аа, сан дахьыҟоу рыцҳа, – иҳәеит. Деиқәыбарфынха деилаҳәаны, аха лыҧштәы лхыгга даацәыригеит. Убысҟан ауп иан данцәырига.

Уажәшьҭа дҵаауеит ажәлар рахь: “Абри аиҧш агәаҟра ҳақәзыршәаз ирықәнаго шәа ишәҳәарацы, шәа ирзышәызбарц сшәыҳәоит” ҳәа ажәлар ирыдиҵеит.

Ажәлар цәажәоит, уажәы ацкы ажәа рҳәоит, уажәрааныа игачамкны изырҩуан. Ажәлар ахцәажәеит.

– Абри аиҧш аус ҟазҵаз, аижьара ҟазҵаз, шәара шәыҧсы ҭызхуаз, ажәлар ишаабо ашьра рықәнагоит! – ҳәа ари ақәырҵеит ажәлар.

Арҭ ирымҳәаргьы иҿазыҟаиҵахьеит иара, ршьыгагь ирхиеит. Ажәларгьы ирдыруазшәа иақәшаҳаҭхеит иара игәы иҭаз. Аурақәа аатыргеит еимырхха. Ахҩыкгьы наган аурақәа инарыдырҳәалт. Анахәҭақәа аархырхын, ианлоурышъҭ – ахҩыкгьы ицҟьа-шәҟьа иргеит.

– Сабдуи саби, шәареи ҳареи еилахәра ҳамам, аҿакала ҳашәҧырхагам, – иҳәеит.

Иани, иаҳәшьеи, иҧҳәыси, иареи уа иаанхеит, ибзиахәха еигәырҧьо инхон-инҵуан.

Саргьы убра сыҟан, ачараҽы столбашьын.

АЗГӘАҬАҚӘА

126. Х-хәыцк рлакә. Аҧхьаза акәны икьыҧхьын: Аҧсуа лакәқәа. Актәи атом. Иеиқәдыршәеит К. С. Шьаҟрыл, Х. С. Бҕажәба. Иҭнажьит АБНИИ. Аҟәа. Аҧҳәынҭшәҟәтыжьырҭа, 1940, ад. 255-271, №29. Апаспорттә дыррақәа, ма азгәаҭа ҳәа акагьы ацым, аха Аҧсуа институт аусзуҩцәа руазәк иантҷамҭазар акәхап. Уи аахыс изныкымкәа, иҩызнтәымкәа аизгақәа ирнылахьеит. Уа аҧхьа иахькьыҧхьыз ақырҭуа алфавит шьаҭас измаз аҧсыуа нбанла акәын ишаныз. Ара уажәы ҳара иааҳгеит аурыс алфавит шьаҭас измоу иахьатәи аҧсуа нбан ала иахькьыҧхьыз ашәҟәы аҟынтә: Аҧс-уа лакәқәа. Актәи атом. Аҩбатәи аҭыжьра. Иеиқәдыршәеит К. С. Шьаҟрыл, Х. С. Бҕажәба. Аҟәа. Ашәҟәтыжьырҭа “Алашара”, 1965, ад. 123-131.

127. Хьымкәараса. Аҧхьаза акәны икьыҧхьын: Аҧсуа лакәқәа. Актәи атом. Иеиқәдыршәеит К. С. Шьаҟрыл, Х. С. Бҕажәба. Аҟәа. Аҧҳәынҭ-шәҟәтыжьырҭа, 1940, ад. 276-279, №31. Апаспорт, ма азгәаҭа ҳәа акгьы ацым, аха Аҧсуа институт аусзуҩцәа руазәк иантҷамҭазар акәхап. Уи аахыс акымкәа, ҩбамкәа аизгақәа ирнылахьеит. Аҧхьа ақырҭуа алфавит шьаҭас измаз аҧсыуа нбанла акәын ишкьыҧхьыз. Ара уажәы ҳара иааҳгеит аурыс алфавит шьаҭас измоу иахьатәи аҧсуа нбан ахь ииаганы иахькьыҧхьу ашәҟәы аҟынтә: Аҧсуа лакәқәа. Актәи атом. Иеиқәдыршәеит К. С. Шьаҟрыл, Х. С. Бҕажәба. Аҟәа. Ашәҟәтыжьырҭа “Алашара”, 1965, ад. 135-138.

128. Қьацәа Залашә. Аҧхьаза акәны икьыҧхьын: Аҧсуа лакәқәа. Ак-тәи атом. Иеиқәдыршәеит К. С. Шьаҟрыл, Х. С. Бҕажәба. Иҭнажьит АБНИИ. Аҟәа. Аҧҳәынҭшәҟәтыжьырҭа, 1940, ад. 282-292, №32. Апаспорт, ма азгәаҭақәа ҳәа акгьы ацым, аха Аҧсуа институт аусзуҩцәа руазәк иантҷамҭазар акәхап. Уи аахыс акымкәа, ҩбамкәа аизгақәа ирнылахьеит. Уа аҧхьа ақырҭуа алфавит шьаҭас измаз аҧсыуа нбанла акәын ишкьыҧхьыз. Ара уажәы ҳара иааҳгеит аурыс алфавит шьаҭас измоу иахьатәи аҧсуа нбан ала изну ашәҟәы аҟынтә: Аҧсуа лакәқәа. Актәи атом. Аҩбатәи аҭыжьыра. Иеиқәдыршәеит К. С. Шьаҟрыл, Х.С. Бҕажәба. Аҟәа. Ашәҟәтыжьырҭа “Алашара”, 1965, ад. 139-144.

129. Иашьеи иаҳәшьеи Чан Чангәыр иҧҳаи. Қебуриа-Берлаа-ҧҳа Маника Игнат-иҧҳа илҳәамҭоуп. 68 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион Баслахә ақыҭа. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1990 шықәса ииун 29 аены. Аҧхьаза акәны икьыҧхьын: ажурнал “Алашара”, 1991, №3, ад. 166-174. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

130. [Ахьи аразни злыҵуаз ахәычқәа]. Ианиҵеит абызшәадырҩы М. М. Циколиа 1954 шықәсазы Очамчыра араион Пақәашь ақыҭан. Изҳәаз ихьзи ижәлеи нагзаны ианым. “Г. Ҧ. иҳәамҭоуп, 27 шықәса ихыҵуеит”, – ҳәа қырҭшәала иатаҩуп. Икьыҧхьын: ***Циколиа М. М.***

Аҧсуа бызшәа абжьыуатәи адиалеқт. Қарҭ. Ашәкәҭыжьыртә “Мецниереба”, 1969, ад. 69-80. Уи ақыртуа алфавит шьаҭас измаз аҧсыуа нбанла икьыҧхьын. Ҳара аурыс алфавит шьаҭас измоу иахьатәи ҳанбан ахь ииаганы иҟаҳҵеит ара уажәы.

131. Арҧызба ихьыз. Самсон Иаков-иҧа Ҷанба иантҵамҭоуп. Иахьаницаз, зыҟнытә ианицаз ҷьаргьы иарбам. Астиль, алеқсика, ииаидкыланы абызшәа зеиҧшроу ала, иҳашьазом абжьыуатәи қыҭак аҿы ишантҵоу. Иҟалап ашәкәыҳҳы, аҳәынҭқарратәи ауаажәларратәи усзуҳы С. И. Ҷанба иқыҭа гәакьа Аҭара акәзаргьы иахьаницаз. Ианицеит 1914 шықәсазы. Акыр аамҭа ибжьазны иҟаз, аҭыхәтәан афольклорист Ш. Хь. Салаҟаиа иипҧшааз С. И. Ҷанба ифольклортә нҵамҭақәа ирылан. Икьыҧхьын: ***Ҷанба Самсон***. Иҳамҭақәа. Иеиқәдыршәеит: Хәыхәыт Бҕажәба, Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1986, ад. 379-383. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

132. Ашәарыцаҳ дзықәшәази Ҭаскәач дзықәшәази. Агрба Херсон Михаил-иҧа иҳәамҭоуп. 33 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Калдахәара ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса июн 29 аены. Иахьа уажәрааназа акьыҧхь амбацызт.

133. Ашәарыцаҳи имацәысуаз аҧҳәызбеи. Логәуа-Чачхалиа Таниа Беса-иҧҳа илҳәамҭоуп. 87 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион Река ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1990 шықәса июн 11 аены. Икьыҧхьын: ажурнал “Алашара”, 1991, №3, ад. 178-181. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

134. Аҳәызара назмыгзаз ихьыз. Ҷарцхелиа Кәата Леуан-иҧа иҳәамҭоуп. 80 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Баслахә ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса апрель 14 аены. Иахьа уажәрааназа акьыҧхь амбацызт.

135. Аиаша уҳәар аҧсы даргылоит. Зыхәба Грышьа Езыгә-иҧа иҳәамҭоуп. 63 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Хәаҧ ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса нанҳәа 10 аены. Иахьа уажәрааназа акьыҧхь амбацызт.

136. Ҳоыҷьа аилахәылацәа. Аршба Мышьа иҳәамҭоуп. 58 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион. Актәи Бедиа ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1989 шықәса июн 11 аены. Иахьа уажәрааназа акьыҧхь амбацызт.

137. Аҷкәын хәыҷи адауи. Кәыҵниа Бардушьа Ҳагьар-иҧа иҳәамҭоуп. 45 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Аҭара ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1973 шықәса март 25 аены. Иахьа уажәрааназа акьыҧхь амбацызт.

138. Ҷаҷихабжьи адауи. Гәынба Ҳаҧьмаҭ иҳәамҭоуп. 72 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Жәандәрыҧшь ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1973 шықәса июль 16 аены. Иахьа уажәрааназа акьыҧхь амбацызт.

139. Ҷаил-Смаил иҧҳәысаагашьа. Икьыҧхьын: ***Лакрба Кәыҷа***. Иҿым-цәаауа ахәшҭаара. Аҟәа. Ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1985, ад. 33-38. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

140. Аишьцәа ираазаз дшаҳоысҭаахаз. Қәаранзиа Гәыгә иҳәамҭоуп. 111 шықәса ихыҵуеит Гал араион (уажәы Тҟәарчал араион иатәуп) Чхәарҭал ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1959 шықәса октиабр 9 аены. Иахьа уажәрааназа акьыҧхь амбацызт.

141. Анцәа иаҵкыс аҧсцәаҳа деиҷьазшьаз. Чамба Ферида Али-иҧҳа илҳәамҭоуп. 44 шықәса лхыҵуеит. Баҭым ақалақь. Маиаковски ихьз зху амҳоа, аҳоны №25. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1964 шықәса июль мза 16 аены. Иахьа уажәрааназа акьыҧхь амбацызт.

142. Амреи амзеи. Арыш-ҧҳа Ҷоҷа илҳәамҭоуп. 65 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион, Агәы-Бедиа ақыҭа. Ианицеит Баграт Шьынқәба 1948 шықәсазы. Аҧхьаза акәны икьыҧхьын: ***Шьынқәба Баграт.*** Ахьырцәа-цәа. (Аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәеи ретнографиатә бзазара иадҳәа-лоу аматериалқәеи). Аҟәа, ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1990, ад. 317-318. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

143. Амреи амзеи еихзырҟьаз алакәа. Ианицеит Арсен Аҳашба 1937 шықәсазы. Иахьанҵоуп изҳәази ҷьаргьы иарбам. Икьыҧхьын: Аҧсуа лакәқәа. Аҳобатәи атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. Аҟәа. Ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1968, ад. 279-281, №56. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

144. Ҳоык аишьцәеи раҳәшьа заҵәи. Ҭыжәба Бадра иҳәамҭоуп. 78 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Мыкә ақыҭа. Ианицеит К. С. Шьаҟрыл 1947 шықәсазы. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1989, ад. 235-239. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

145. [Аеҳәшьа ҳоысҭаа лашьцәа шылфаз]. Лолуа Кәасҭа иҳәамҭоуп. Ианицеит С. Н. Ҷьанашьиа. 1921 шықәса аҧхын Очамчыра араион Азҳоыбжьа ақыҭан. Икьыҧхьын: ***Ҷьанашьиа Симон***. Иусумҭақәа, IV атом. Қарҭ. Ашәкәҭыжьыртә “Мецниереба”, 1968, ад. 199-201. (Аҭаарақәа қырҭшәала, атеқстқәа аҧсышәала). Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит. Уа иахькьыҧхьыз ахьз амазамызт. Аҵакы ҳазхәыцны иашьашәалахап ҳәа ҳгәы иззаанагоз ахьз аҳҵеит иҧшьырқцоу ахыцқәа ирҭакны.

146. [Аеҳәшьа гызмал]. Ианицеит абызшәадырҳоы М. М. Циколиа 1954 шықәсазы Очамчыра араион Ҧақәашь ақыҭан. Изҳәамҭоу ихьзи ижәлеи нагзаны иарбам, “Ҷь. Ҧ. иҳәамҭоуп, 70 шықәса ихыҵуеит”, - ҳәа қырҭшәала иатҳаҳоуп. Ҳара гәҳарас иҳамоуп Ҷьаруа Ҧачлиа иакәзар ҟалап ҳәа. Икьыҧхьын: ***Циколиа М. М.*** Аҧсуа бызшәа абжьыуатәи адиалеқт. Қарҭ. Ашәкәҭыжьыртә “Мецниереба”, 1969, ад. 57-62. Ақырҭуа алфавит

шьаҭас измаз аԥсуа нбан ала акәын уа ишкьыԥхьыз. Ҳара ара уажәы иахьатәи аԥсуа нбан ахь ииаганы иҟаҳҵеит. Уа иахькьыԥхьыз ахьз амазамызт, аҵакы ҳазхәыцны иашьашәалахап ҳәа ҳгәы иззаанагоз ахьз ҳара иаҳҵеит ахыц ԥшьыркцақәа ирҭакны.

147. Аиашьа еиҵба ифырхаҵара. Хагәышь Васиа (Уасил) Минасиԥа иҳәамҭоуп. 27 шықәса ихыҵуеит. Гагра араион Бзыԥҭа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1962 шықәса ииун 22 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

148. Аишьцәа реиҳаби зыԥсы ҭоу ази. Ажьиба Митра Хынтрыгәиԥа иҳәамҭоуп. 47 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Мгәызырхәа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса нанҳәа 10 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

149. Алеи, ацгәи, амаҭи аԥсра иахзырԥаз. Ажьиба Митра Хынтрыгә-иԥа иҳәамҭоуп. 47 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Мгәызырхәа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса нанҳәа 10 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

150. Бызшәас иҟоу зегьы зҵаз. Ажьиба Митра Хынрыгә-иԥа иҳәамҭоуп. 47 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Мгәызырхәа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса нанҳәа мза 10 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

151. Ашәарыцаѡи адауцәа раҳәшьеи. Маниа Сергеи Самсониԥа иҳәамҭоуп. 45 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Кәтол ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса апрель 30 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

152. Аԥсызкѡи иԥҳәыс ҷьашьахәатәи. Бебиа Милтон Аҳмаҭ-иԥа иҳәамҭоуп. 46 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Хәаԥ ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса нанҳәа 9 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

153. Аҳ иԥҳа дшыҷкәынхаз. Ажьиба Митра Хьынтрыгә-иԥа иҳәамҭоуп. 47 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Мгәызырхәа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса нанҳәа 10 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

154. Кохҭа илакә. Шьушьаниа Кәыпта Шьаақьыр-иԥа иҳәамҭоуп. 38 шықәса ихыҵуеит. Аҟәа ақалақь, Арратә мѡа, актәи аҿаҵәирҭа, аѡны №46. Хылҵшьҭрала Гәдоуҭа араион Аацы ақыҭантәуп. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1970 шықәса нанҳәа 26 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

155. Ҳасан-иԥа Хәсин. Конҷьариа Нестор Зафас-иԥа иҳәамҭоуп. 72 шықәса ихыҵуеит. Гагра араион Бзыԥҭа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса ииун 29 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

156. Ашәарыцаѡи иаҳәшьеи. Кьирҭазе-Шьаҟрыл-ԥҳа Цациа Бҷьыҷь-иԥҳа илҳәамҭоуп. 81 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион Баслахә ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1990 шықәса ииун 29 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

157. Х-хәыцк ирылҵыз. Гамгиа Самсон Кәалашь-иԥа иҳәамҭоуп. 67 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Гәыԥ ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1967 шықәса ииун 16 аены. Ари аҧцамҭа амиф ҟазшьақәагьы аныԥшуеит, аха анашанатә лакә аҷыдарақәагьы амоуп. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

158. Аҳ иԥҳәыс имцәажәоз. Салаҟаиа-Думаа-ԥҳа Лили (Митрушька) Чхәына-иԥҳа илҳәамҭоуп. 74 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра ақалақь, Аҟәатәи амѡаду, аѡны 74. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1990 шықәса ииун 27 аены. Икьыԥхьын: ажурнал “Алашара”, 1991, №3, ад. 176-178. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

159. Ахьы зҵоз акәты. Зыхәба Шәышә (Алықьсандр) Салуман-иԥа иҳәамҭоуп. 78 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Абгархыкә ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1968 шықәса апрель 17 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

160. Арԥыс бзиеи Зызлан лыԥҳаи. Зыхәба Шәышә (Алықьсандр) Салуман-иԥа иҳәамҭоуп. 78 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Абгархыкә ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1968 шықәса ииуль 17 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

161. ***Анхаѡы иԥа аԥҳәыс дшааигаз.*** Лацәышба Шьоҭа иҳәамҭоуп. 50 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра ақалақь, Шевченко ихьз зху амѡа, аѡны №7. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1976 шықәса маи 28 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

162. ***Ҭаскәач-иԥа Савчиҭ.*** Зыхәба Шәышә (Алықьсандр) Салуман-иԥа иҳәамҭоуп. 78 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Абгархыкә ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1968 шықәса ииуль 17 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

163. ***Хѡык аишьцәа.*** Кәыҵниа Гәыҷь Тагә-иԥа иҳәамҭоуп. 62 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Аҭара ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1973 шықәса февраль 24 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

164. ***Аҳ иԥа Дуҭхан.*** Смыр Мыстафа (Чықь) иҳәамҭоуп. 83 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Абгархыкә ақыҭа. Иаиылҵеит Ц. С. Габниаԥҳа 1983 шықәсазы. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

165. ***Аҳ иԥҳа аԥьмахьча дшигаз.*** Чкотуа Зураб Дикран-иԥа иҳәамҭоуп. Гәдоуҭа араион Ҷьырхәа ақыҭа. Иаиылҵеит Ц. С. Габниаԥҳа 1991 шықәса маи 5 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

166. ***Аҳ иԥҳа ллакә.*** Конҷьариа Владимир Гәадал-иԥа иҳәамҭоуп. Гагра араион Бзыԥҭа ақыҭа. Иаиылҵеит Ц. С. Габниа-ԥҳа 1990 шықәсазы. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

167. Быжьԥык аишьцәа рашьа еиҵбы. Чкотуа Дикран иҳәамҭоуп. Гәдоуҭа араион Џьырхәа ақыҭа. Ианылҵеит Ц. С. Габниа-ԥҳа 1988 шықәса сентиабр 15 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

168. Қажьдам. Кәыцниа Маглудиа илҳәамҭоуп. 58 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион Аҭара ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса маи 15 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт. Ари алакә ахьз ацакы цқьа иақәнагам, Қажьдам иакәзам ара ихадароу, аха изҳәаз лхаҭа ус хьзыс ианалҭа, ҳаргьы уи азынҳажьит. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

169. Ԥыцьа аиԥызцәа ԥҳәыс дшааргаз. Агрба Назим Ҳасан-иԥа иҳәамҭоуп. 49 шықәса ихыҵуеит. Аҟәа араион Ешыра ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса июн 13 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

170. Жәеизаԥык аишьцәеи раҳәшьа заҵәи. Агрба Назим Ҳасан-иԥа иҳәамҭоуп. 49 шықәса ихыҵуеит. Аҟәа араион Ешыра ақыҭа. Иаиҵиеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса июн 13 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

171. Аԥсыз иафаз дшеиқәхаз. Ԥарцхелиа Кәата Леуан-иԥа иҳәамҭоуп. 80 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Баслахә ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса апрель 13 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

172. Уатиа илакә. Ашәба Албед Шардын-иԥа иҳәамҭоуп. 85 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Гәыԥ ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1965 шықәса апрель 21 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

173. Аҳ иԥа иԥҳәысаагара. Ажьиба Шьамина Џьалмыҭ-иԥҳа (лызҭаб жәлеи лыхьзи – Григолиа-ԥҳа Хамсина) илҳәамҭоуп. 84 шықәса лхыҵуеит. Хылҵшьҭрала Гәдоуҭа араион Калдахәара ақытантәуп. Иаиҵеит абызшәадырԥы Анатоли Џьота-иԥа Хьациа Гагра азона, Лзаа ақыҭа. Ацыцьқәа аҳаблан 1981 шықәса кәыркәа хәычы 9 аены. Икьыԥхьын: агазеҭ “Бзыԥ”, ноиабр, 1995 шықәса, №41. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

174. Мшәылды исызбал. Хьациа Џьота Кьаҕәса-иԥа иҳәамҭоуп. Гәдоуҭа араион Калдахәара ақыҭа. Иаиҵеит иԥа, абызшәадырԥы Анатоли Хьациа. Икьыԥхьын: агазеҭ “Аԥсны”, 1991 шықәса, ианвар 4, №3, ад. 4. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

175. Ашәарыцаԥ иԥа ԥҳәыс дшааигаз. Барцыц Џьамфер Селым-иԥа иҳәамҭоуп. 76 шықәсса ихыҵуеит. Гагра азона Бзыԥҭа ақыҭа. Иаиҵеит абызшәадырԥы Анатоли Хьациа. 1982 шықәса нанҳәа мза 23 аены. Икьыԥхьын: агазеҭ “Аԥсны ҟаԥшь”, 1990 шықәса ноиабр 6, №214, ад. 4. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

176. Анхаԥ бзиа иҷкәын Хәыхәа. Агрба Жьениа Шьаақьыр-иԥҳа илҳәамҭоуп. 60 шықәса лхыҵуеит. Гәдоуҭа араион Ҟәланырхәа ақыҭа.

Ианылҵеит Римма Ҳаш-ԥҳа 1972 шықәса июль 21 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

177. Ажәала акәац зжәыз. Ҳаразиа Уасил Селым-иԥа иҳәамҭоуп. 88 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Џьырхәа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1968 шықәса ианвар 21 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

178. Аша аиҭашареи ажәала ақәаб зыршызи шьҟалаз. Гәынба Алиас иҳәамҭоуп. 71 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Ачандара ақыҭа. Иаиҵеит К. С. Шьаҟрыл 1941 шықәсазы. Икьыԥхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа. Иаиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К.С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәтыжьырҭа “Алашара”, 1989, ад. 82-87. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

179. Мышәлымҳаи аԥсҭаави. Қәтәрба-Зыхәба Қсениа Мытыгә-иԥҳа илҳәамҭоуп. 80 шықәса лхыҵуеит. Гагра араион Бзыԥҭа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса июль 8 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

180. Аҳи ақьаҳиа иԥҳаи. Гәарамиа Разан иҳәамҭоуп. 74 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Актәи Бедиа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1960 шықәса сентиабр 14 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

181. Аҕычра иаҟәыцыз аиашьа дзықәшәаз. Гәарамиа Разан иҳәамҭоуп. 74 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Актәи Бедиа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1960 шықәса ноиабр 14 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

182. Аԥҳәысеиба лычкәынцәа. Ҟылҕьы (Колбаиа) Ҳамиҭ Мсураҭ-иԥа иҳәамҭоуп. 72 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Абгархыкә ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса нанҳәа 24 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

183. Адаҕь ԥҳәысс изгаз илакә. Қап-ԥҳа (Қапба) Нина илҳәамҭоуп. 70 шықәса лхыҵуеит. Гагра ақалақь, Џьуҕашьвили ихьз зху амҩа, аҩны №84. Нина Қап-ԥҳа хылҵшьҭрала Очамчыра араион Арасазыхь ақытантәуп. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1961 шықәса октиабр 5 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

184. Аиашьа еиҵбы иԥҳәысаагашьахаз. Кәыркәнаа Кәана иҳәамҭоуп. 81 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Ҭхьына ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1961 шықәса октиабр 11 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

185. Аамҭа бзиа иалиаауа. Гамгиа Самсон Кәалашь-иԥа иҳәамҭоуп. 61 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Гәыԥ ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1961 шықәса октиабр 8 аены. Иахьа уажәрааназа акьыԥхь амбацызт.

186. Ашәарыцаю иаҳәшьа адауы дшигаз. Тәанба Ҷына Алиас-иҧа иҳәамҭоуп. 62 шықәса ихыҵуеит. Аҟәа араион Ешыра ақыҭа. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса нанҳәа 14 аены. Иахьа уажәраанза акьыҧхь амбацызт.

187. Папыҟаҧшь иҧа Алықьсандр. Қәҭаландиа Кадыр Урыс-иҧа иҳәамҭоуп. 85 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Кәтол ақыҭа. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1965 шықәса ииуль 9 аены. Иахьа уажәраанза акьыҧхь амбацызт.

188. Аҳ иҧа ҧҳәыс илхымшаз дшааигаз. Тапаҕәуа Баграт Ҳазараҭ-иҧа иҳәамҭоуп. 65 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Кәтол ақыҭантәуп. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса нанҳәа 12 аены ашьха Ауадҳара. Иахьа уажәраанза акьыҧхь амбацызт.

189. Мычча-иҧа Хәлаҧсы. Ҵьопуа Кәакәиа Дауҭ-иҧа иҳәамҭоуп. 75 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Ҷлоу ақыҭа. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1965 шықәса ииуль 26 аены. Иахьа уажәраанза акьыҧхь амбацызт.

190. ***Аҳ иҧа хьзымҳәа илакә.*** Кетиа-Қәҭарба Аниа Мқьал-иҧҳа илҳәамҭоуп. 90 шықәса лхыҵуеит. Гагра араион Бзыҧҭа ақыҭа. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса ииуль 10 аены. Иахьа уажәраанза акьыҧхь амбацызт.

191. ***Иҧсны ибзахаз адҵа имаз шынаигзаз.*** Кәыҵниа-ҧҳа Қәеиза илҳәамҭоуп. 68 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион Аҭара ақыҭа. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1976 шықәса маи 24 аены. Иахьа уажәраанза акьыҧхь амбацызт.

192. ***Аби аҷкәынцәеи.*** Анқәаб Мураҭ иҳәамҭоуп. 63 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Хәаҧ ақыҭа. Ианиҵеит К.С.Шьаҟрыл 1963 шықәсазы. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1989, ад. 13-15. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

193. ***Нан ахашара.*** Бебиа Шьаликәа иҳәамҭоуп. 34 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Хәаҧ ақыҭа. Ианиҵеит К. С. Шьаҟрыл 1936 шықәсазы. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1989, ад. 41-49. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

194. ***Адырыю.*** Бениа Шьмаҭ Мачагәа-иҧа иҳәамҭоуп. 75 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Уаҭҳара ақыҭа. Ианиҵеит К. С. Шьаҟрыл 1963 шықәсазы. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1989, ад. 57-59. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

195. ***Барназаа Абыгә.*** Бениа Кәакәына иҳәамҭоуп. Заҟа шықәса ихыҵуа арбам. Гәдоуҭа араион Бармышь ақыҭа. Ианиҵеит К. С. Шьаҟрыл 1963 шықәсазы. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1989, ад. 60-61. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

196. ***Алыгажәи аҭакәажәи.*** Бераиа Ламшьаҵә Рашьыҭ-иҧа иҳәамҭоуп. 70 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Ҭхьына ақыҭа. Ианиҵеит К. С. Шьаҟрыл 1965 шықәсазы. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1989, ад. 63-70. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

197. ***Хоык аҧацәа.*** Бигәаа Хьмур илҳәамҭоуп. 71 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион Агәы-Бедиа ақыҭа. Ианиҵеит К. С. Шьаҟрыл 1969 шықәсазы. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1989, ад. 71-74. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

198. Ҩыҵьа аишьцәа. Бигәаа Хьмур илҳәамҭоуп. 71 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион Агәы-Бедиа ақыҭа. Ианиҵеит К. С. Шьаҟрыл 1969 шықәсазы. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1989, ад. 74-76. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

199. Аҳ изыхь. Ҕәарзалиа Баграт иҳәамҭоуп. 50 шықәса ихыҵуеит. Ианиҵеит К. С. Шьаҟрыл Очамчыра араион Ҧақәашь ақыҭан 1965 шықәсазы. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1989 шықәса, ад. 95-102. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

200. Аҳарам. Амаба Гәыгә иҳәамҭоуп. 91 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Жәандәрыҧшь ақыҭа. Ианиҵеит К. С. Шьаҟрыл 1963 шықәсазы. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1989, ад. 5-7. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

201. Ачаи-иҧа Чамаз. Ҟылҕьы (Ҟолбаиа) Ҳалиҭ Мсураҭ-иҧа иҳәамҭоуп. 70 шықәса ихыҵуеит. Ианиҵеит К. С. Шьаҟрыл. Икьыҧхьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Ианиҵеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом . Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1989, ад. 130-133. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

202. Ачеи-иҧа Чамаз. Ҟылҕьы (Ҟолбаиа) Ҳамиҭ Мсураҭ-иҧа иҳәамҭоуп, 72 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Абгархықә ақыҭа.

Ианицеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса ииун 16 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

203. Адамрыпшь-ипа Дамырҟан. Ҟылгьы (Ҟолбаиа) Ҳамиҭ Мсураҭ-ипа иҳәамҭоуп. 70 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҭа араион Абгархықә ақыҭа. Ианицеит К. С. Шьаҟрыл 1970 шықәсазы. Икьыпҳьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽапыцтә ҳәамҭақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа "Алашара", 1989, ад. 138-142. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

204. Ауаҩ дуи ауаҩ маҷи. Лазариа Пшьҟан иҳәамҭоуп. 70 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Гәып ақыҭа. Ианицеит, К. С. Шьаҟрыл 1965 шықәсазы. Икьыпҳьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽапыцтә ҳәамҭақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа "Алашара", 1989, 145-146. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

205. Акәанба Ашҳангери ихылҭшьҭра. Сақаниа Маадан иҳәамҭоуп. 78 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҭа араион Дәрыпшь ақыҭа. Ианицеит К. С. Шьаҟрыл 1975 шықәсазы Аҟәа. Икьыпҳьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽапыцтә ҳәамҭақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа "Алашара", 1989 шықәса, ад. 169-177. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

206. Есма Ҳаным лпа. Торчуа Ҷу иҳәамҭоуп. 68 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Пақәашь ақыҭа. Ианицеит К. С. Шьаҟрыл 1965 шықәсазы. Икьыпҳьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽапыцтә ҳәамҭақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа "Алашара", 1969, ад. 222-225. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

207. ***Амц Хәацьа.*** Ҭәыцьба Колиа иҳәамҭоуп. 30 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Ҷлоу ақыҭа. Ианицеит К. С. Шьаҟрыл 1965 шықәсазы. Икьыпҳьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽапыцтә ҳәамҭақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа "Алашара", 1989 ш., ад. 256-258. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

208. ***Абзиара уны азы иауҭар изуам зхырҳәааз.*** Цьниа Синаҭ иҳәамҭоуп. 70 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҭа араион Лыхны ақыҭа. Ианицеит К. С. Шьаҟрыл 1972 шықәсазы. Икьыпҳьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽапыцтә ҳәамҭақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа "Алашара", 1989, ад. 286-289. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

209. ***Аиага Гәырҩаҟ.*** Цьниа Синаҭ иҳәамҭоуп. 70 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҭа араион Лыхны ақыҭа. Ианицеит К. С. Шьаҟрыл 1972 шықәсазы. Икьыпҳьын : Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽапыцтә ҳәамҭақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа "Алашара", 1989, ад. 289-290. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

210. ***Лабашьиа Баҭиа.*** Цьниа Синаҭ иҳәамҭоуп. 70 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҭа араион Лыхны ақыҭа. Ианицеит К. С. Шьаҟрыл 1972 шықәсазы. Икьыпҳьын: Иҭамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҽапыцтә ҳәамҭақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. III атом. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа "Алашара", 1989, ад. 296-299. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

211. [Қәычықә хаҭеи адауцәеи]. Ианицеит абызшәадырҩы М. М. Циколиа 1954 шықәсазы Очамчыра араион Пақәашь ақыҭан. Изҳәамҭоу ихьзи ижәлеи нагзаны иарбам. Қырҭшәала иаҭаҩуп: "С. Г., 12 шықәса ихыцуеит", – ҳәа. Атеқст нагзам, иҽахцәоуп, аха анашанатә лакәк шакәу ҩашьазом, аинтерес згым амотивқәеи ахаҽсахьақәеи алоуп. Икьыпҳьын: ***Циколиа М. М***. Апсуа бызшәа абжьыуатәи адиалеқт. Қарҭ. Ашәҟәҭыжьырҭа "Мецниереба", 1969, ад. 24-27. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит. Ари ашәҟәы аҭцааратә хәҭа қырҭшәала иҩуп, атеқстқәа апсышәала иануп, ақырҭуа алфавит шьаҭас измаз апсыуа нбанла.

212. Абыда ииз Ҭарашь ифырхаҭара. Царгәыш Цьамфер иҳәамҭоуп. 68 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҭа араион Аҷандара ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1986 шықәса апрель 3 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

213. Аҳ ихы зықәиршәаз. Қәҭелиа Акәын иҳәамҭоуп. 67 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Арасазыхь ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1960 шықәса ииуль 30 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

214. Иашьеи, иаҳәшьеи, адауи. Қапба Кәажьына Ҭамшьыгә-ипа иҳәамҭоуп. 75 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Арасазыхь ақыҭа, аҳабла Ҟәланба. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1971 шықәса сентиабр 19 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

215. Амра ахьгыло збарц зҭаххаз аишьцәеи адауи. Емын-Оглы Цьамал Маҳмуҭ-ипа иҳәамҭоуп. 68 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Цьгьарда ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1981 шықәса апрель 4 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

216. Гьамама иаҳәшьа илылшаз. Ҳараниа Шоҭа иҳәамҭоуп. 48 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Цьгьарда ақыҭа. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1981 шықәса ииун 18 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

217. Бжаҩа-Бжаза. Тәанба Ҷына Алиас-ипа иҳәамҭоуп. 62 шықәса ихыцуеит. Аҟәа араион Ешыра ақыҭантәуп. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса нанҳәа 14 аены ашьха Ауадҳара. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

218. [Аныҟәаҩи агәылшьапи]. Адлеиба Мачагәа иҳәамҭоуп. 45 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Ҷлоу ақыҭа. А. Аҳашбеи В.

Кәыкәбеи руазәк иаиҵеит XX ашәышықәса 20-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭазы. Икьыԥхьын: Аԥсуаа рфольклор заатәи анҵамҭақәа.(А. Н. Генко инапыла-ԥырақәа рахьтә). Иеиқәиршәеит, аԥхьажәеи акомментариақәеи иԥоит З. Ҷь. Ҷьапуа. Аҟәа, 2001, ад. 86-87, №63. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 139. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

219. [Адауцәа ран илаазаз]. Харчлаа Буҷьга иҳәамҭоуп. 55 шықәса ихыҵуеит. Ақыҭа Тҟәарчал. А. Аҳашбеи В. Кәыкәбеи руазәк иаиҵеит XX ашәышықәса 20-тәи ашықәсқәа рынҵәамҭазы. Икьыԥхьын: Аԥсуаа рфольклор заатәи анҵамҭақәа. (А. Н. Генко инапыла-ԥырақәа рахьтә). Аҟәа, 2001, ад. 89-90, №65. Азгәаҭақәа, иара уа, ад.139. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

220. Аҳ иԥҳа длымбартә зеызҵәахыз. Берзениа Уасил иҳәамҭоуп. 66 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Ҷьгьарда ақыҭа. Иаиҵеит абызшәадырԥы М. М. Циколиа 1954 шықәсазы. Икьыԥхьын: ***Циколиа М. М.*** Аԥсуа бызшәа абжьыуатәи адиалекҭ. Қарҭ. Ашәкәтыжьырҭа “Мецнеиреба”, 1969, ад. 108-111. Ари ашәкәы аҵцааратә хәҭа қырҭшәала иԥоуп, атекстқәа аԥсышәала иануп ақырҭуа алфавит шьаҭас измаз аԥсыуа нбанла. Ҳара уи иахьатәи аԥсуа нбан ахь ииаганы уантәи иааҳгеит.

221. Аҳ иԥҳа лхаҵацашьа. Папцаа Гәыгә иҳәамҭоуп. 83 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Уаҭхара ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1998 шықәса цәыббра мза 18 аены. Иахьа уажәрааҵза акьыԥхь амбацызт.

222. Амаҭ зыкәшаз агәараҭа. Сақәниа Маадан Бата-иԥа иҳәамҭоуп. 81 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Дәрыԥшь ақыҭантәуп. Иаиҵеит Ш. Хь. Салаҟаиа 1961 шықәсазы Аҟәа. Икьыԥхьын: ***Маадан Сақәниа.*** Иҳәамҭақәа. Иеиқәиршәеит К. С. Шьаҟрыл. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1970, ад. 87-91, №32. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

223. Анхаԥи амаҭи. Ианылҵеит Софиа Бата (Борис)-иԥҳа Шәманиаԥҳа Аҟәатәи аокруг, Гәдоуҭатәи аучасток аҽы. 1914 шықәсазы. Изҳәамҭоу избахә анапыла-ԥыраҽы ҷьаргьы иарбам. Анапыла-ԥыра аоригинал ҵәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҽы, академик Н. И. Марр инапыла-ԥырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №244, абгьыц 10. Икьыԥхьын: Аԥсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟынтә). Акьыԥхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иԥоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 58, №30, азгәаҭақәа, иара уа, ад. 169-170. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

224. Амаҭи ашәарыцацәеи. С. Шьакьырбаиа [Алеқсандра Шьаҟрыл-ԥҳа] ианылҵеит Аҟәатәи аокруг, Гәдоуҭатәи аучасток, Лыхны ақыҭан 1914 шықәсазы. Изҳәамҭоу избахә ҷьаргьы иарбам. Анапыла-ԥыра аоригинал ҵәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академиа Санкт-Петербургтәи аҟәшаҽы. Академик Н. И. Марр инапыла-ԥырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №536, абгьыцқәа 2-3. П. К. Услар иеиқәиршәаз аурыс алфавит шьаҭас измоу аԥсуа нбан ала ианҵоуп. Иара убри зызбахә ҳҳәаз архив аҽы иҵәахуп Н. И. Марр итранскрипциала ихԥылааны даеа екземплиаркгьы. Иара уа, афонд 800, анҵарба 6, №536, абгьыцқәа 1,4-5. Икьыԥхьын: Аԥсуа фольклор аматериалқәа.(Академик Н. И. Марр иархив аҟынтә). Акьыԥхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иԥоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 59-60, №31. Азгәаҭақәа, иара уа ад. 170-171. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

225. Аҳи иԥҳацәеи рлакә. Ианылҵеит Ҭамара Дгебуазе (Окаландиа) 1915 шықәсазы Аҟәатәи аокруг Гәмыҫтатәи аучасток, Мархьаул ақыҭан. Анапыла-ԥыра аоригинал ҵәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академиа Санкт-Петербургтәи архив аҽы. Академик Н. И. Марр инапыла-ԥырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №168, абгьыцқәа 6-7. Атекст анызҵаз Ҭамара Дгебуазе (Окаландиа) уи аамҭазы Аҟәатәи аҳәса ргимназиа дҭан, ахпатәи акласс аҽы дтәан. Анапыла-ԥыра даԥхьеит, ириашеит Д. И. Гәлиа. Анҵәам-ҭаҽы ианҵоуп иара инапала, урысшәала: “Прочёл, исправил Д. Гулиа”,- ҳәа. Икьыԥхьын: Аԥсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟынтә). Акьыԥхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иԥоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 20-21, №4, азгәаҭақәа, иара уа, ад. 154-155. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

226. [Амаҭ зхәыз дзықәшәаз]. Иаиҵеит абызшәадырԥы М. М. Циколиа 1954 шықәсазы Очамчыра араион Ҷьгьарда ақыҭан. Изҳәамҭоу ихьзи ижәлеи нагзаны иарбам, қырҭшәала иаҵа-ԥоуп аиниҵиалқәеи заҟа шықәса ихыҵуази: “С. Ш., 70 шықәса”. Икьыԥхьын: ***Циколиа М. М.*** Аԥсуа бызшәа абжьыуатәи адиалекҭ. Қарҭ. Ашәкәтыжьырҭа “Мецнеиреба”, 1969, ад. 103-106. Ашәкәы аҵцааратә хәҭа қырҭшәала иԥоуп, атекстқәа ақырҭуа алфавит шьаҭас измаз аԥсыуа нбанла иануп. Ҳара уажәы иахьатәи ҳанбан ахь ииаганы уантәи иааҳгеит.

227. Қәасаҷьи, Цгәажәи, Лажәи, аҳ иԥҳаи. Ажьиба Митра Хынтрыгә-иԥа иҳәамҭоуп. 47 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Мгәызырхәа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса нанҳәа 10 аены. Икьыԥхьын: Ажурнал “Асаркьал”, 2002, №3, ад. 18. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

228. Қәлымса илакә. Бганба Мышьа (Михаил) Иасыф-иԥа иҳәамҭоуп. 51 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Арасазыхь ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1978 шықәса апрель 17 аены. Икьыԥхьын: Ажурнал “Асаркьал”, 2002, №3.

229. Хаҵеи, пҳәыси, абнауаԥи. Габниа Мақьҭаҭ иҳәамҭоуп. 80 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Аацы ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса ииуль 6 аены. Иахьа уажәрааҵза акьыԥхь амбацызт.

230. Анцәа иахь ицаз аҕар. Устә Ахмед-Оғли Хәлим иҳәамҭоуп. 73 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Џьгьарда ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1981 шықәса ииун 11 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

231. Арыцха уигәҭамсын, абеиа уимеилаҳан. Дбар Рабыџь иҳәам-ҭоуп. 78 шықәса ихыҵуеит. Гагра араион Бзыԥҭа ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1961 шықәса ииун 8 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

232. Аԥаимбари аҭакәажәи иеибырҳәаз. Бебиа Милтон Аҳмеҭ-иԥа иҳәамҭоуп. 44 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Хәаԥ ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1975 шықәса нанҳәа 10 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

233. Ахьчеи абгеи. Џьыиԥьал Ҭарашь Петра-иԥа иҳәамҭоуп. 92 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Кәтол ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1974 шықәса ииуль 9 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

234. Аҳ иԥеи хҩык аиҳәшьцәа џьашьахәатәқәеи. Қапба Џианца Гәыгә-иԥа иҳәамҭоуп. 69 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Гәыԥ ақыҭа, Аџьамԥазра аҳабла. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1989 шықәса ииун 3 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

235. Ашәарыцаҩ иԥҳәысаагашьахаз. Бебиа Милтон Аҳмаҭ-иԥа иҳәамҭоуп. 44 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Хәаԥ ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса нанҳәа 13 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

236. Аҳ иԥҳаи, ацгәаԥси, алаԥси. Шьыиқәба Расҭа иҳәамҭоуп. 66 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Ҭхьына ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1960 шықәса октиабр 24 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

237. Аҵашьыцра иахҟьаз. Асланзиа Иасыф иҳәамҭоуп. 77 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Арасазыхь ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1966 шықәса октиабр 17 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт

238. Аҵәа ҟаԥшь иалҵыз аԥҳәызба дзыниаз. Асланзиа Иасыф иҳәамҭоуп. 77 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Арасазыхь ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1966 шықәса октиабр 11 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

239. Аҳ иԥеи амшын ныркәыитәи уи иԥҳәыси. Қапба Кәажьына Ҭамшьыгә-иԥа иҳәамҭоуп. 75 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Арасазыхь ақыҭа, аҳабла Ҟәламба. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1971 шықәса сентиабр 19 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

240. Аешьа еиҵби иԥҳәыс адаҕьи. Тера Малиа-Ҳаг-ԥҳа илҳәамҭоуп. 72 шықәса лхыҵуеит. Гәдоуҭа араион Аацы ақыҭа. Иаиҵеит

Сергеи Зыхәба 1977 шықәса нанҳәа 27 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

241. Уазбыри иаҳәшьеи рлакә. Амԥар Уаҳаид иҳәамҭоуп. 79 шықәса ихыҵуеит. Гәдоуҭа араион Калдахәара ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1974 шықәса ииуль 4 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

242. Хҩык аишьцәа. Қәҭелиа Сандра иҳәамҭоуп. 78 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Тамшь ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1976 шықәса ииуль 9 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

243. Аԥҳәысеиба лхәыҷқәеи агызмали. Қапба-Абжарба Нуриа Мураҭ-иԥҳа илҳәамҭоуп. 24 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион Арасазыхь ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1961 шықәса ииун 3 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

244. Кәама-ҷама. Қапба Котик (Константин) Хәаиеи-иԥа иҳәамҭоуп. 27 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Арасазыхь ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1960 шықәса ииуль 14 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

245. Аҭаҳмадеи ацыс џьашьахәатәи. Ҟаитанба Пата Махьал-иԥа иҳәамҭоуп. 48 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Арасазыхь ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1984 шықәса март 15 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

246. ***Аиашьа еиҵбы дышҳәыиҵқархаз***. Џиԥиа Шура илҳәамҭоуп. 75 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион Аҭара ақыҭа. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1977 шықәса нанҳәа 27 аеиы. Иахьа уажәрааиза акьыԥхь амбацызт.

247. [Шаҳислам ԥҳәыс дшааигаз]. Ашәба Уаликәа иҳәамҭоуп. 20 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Џьгьарда ақыҭа. Иаиҵеит абызшәадырҩы М. М. Циколиа 1952 шықәсазы. Икьыԥхьын: ***Циколиа М. М.*** Аԥсуа бызшәа абжьыуатәи адиалекҭ. Қарҭ. Ашәҟәтыжьырҭа “Мецниереба”, 1969, ад. 122-128. Ари ашәҟәы аҭцааратә хәҭа қырҭшәала иҩуп, атекстқәа ақырҭуа алфавит шьаҭас измаз аԥсыуа нбанла иҩуп. Ҳара уажәы ара уантәи иааҳгеит, иахьатәи ҳанбан ахь ииаагеит. Уи иахькьыԥхьу ахьз амазамызт, аҵакы ҳазхәыцны ианаалап, иашьашәалахап ҳәа иаҳаԥхьазаз ахьз ахыц ԥшьыркцақәа ирҭакны иаҳҭеит.

248. Лукман ҳақьым. Бедиа Сиҭ иҳәамҭоуп. Иаиҵеит Дырмит Гәлиа 1905 шықәсазы Очамчыра араион Пақәашь ақыҭан. Икьыԥхьын: Аԥсуа лакәқәа. А. Аҳашбеи В. Кәыкәбеи рзеиԥш редакциала. АБНИИК иҭнажьит. Аҟәа. 1936, ад. 117-118. Уа алаҭын алфавит шьаҭас измаз аԥсуа нбан ала акәын ишкьыԥхьыз. Уи аахыс акымкәа, ҩбамкәа аизгақәа ирнылахьеит. Ара уажәы ҳара иааҳгеит иахьатәи аԥсуа нбан ала иахькьыԥхьыз ашәҟәы аҟынтә: Аԥсуа лакәқәа. Актәи атом. Аҩбатәи

аҭыжьра. Иеиқәдыршәеит К. С. Шьаҟрыл, Х. С. Бҕажәба. Аҟәа. Ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1965, ад. 23-24.

249. Аеҳәшьа илылшаз. Папасҟьыр-ҧха Камаҷыҷ илҳәамҭоуп. 95 шықәса лхыҵуеит. Очамчыра араион Кәтол ақыҭа. Иаиҵеит Валентин Коҕониа 1981 шықәса июль 24 аҽны. Иахьа уажәрааҥа акьыҧхь амбацызт.

250. Лазарки. Ханагәуа Исауа иҳәамҭоуп. 89 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Агәы-Бедиа ақыҭа, Патрахәыҵа аҳаблан. Иаиҵеит Валентин Коҕониа 1991 шықәса ноиабр 6 аҽны. Иахьа уажәрааҥа акьыҧхь амбацызт.

251. Заб иуасиаҭ назыҕаз иҧҳәыс аагашьахаз. Қәҭелиа Резо Сандра-иҧа иҳәамҭоуп. 30 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Кәтол ақыҭа, Ҭоумышь аҳабла. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1973 шықәса апрель 16 аҽны, Аҟәа. Иахьа уажәрааҥа акьыҧхь амбацызт.

252. Хәлаҷыҷ Сабуеи агәылшьапқәеи. Қәҭелиа Резо Сандра-иҧа иҳәамҭоуп. 30 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Кәтол ақыҭа, Ҭоумышь аҳаблантәуп. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1973 шықәса апрель 16 аҽны, Аҟәа. Иахьа уажәрааҥа акьыҧхь амбацызт.

253. Хәада егьзымфоз Гәамсараҭ. Қәҭелиа Резо Сандра-иҧа иҳәамҭоуп. 30 шықәса ихыҵуеит. Очамчыра араион Кәтол ақыҭа, Ҭоумышь аҳаблантәуп. Иаиҵеит Сергеи Зыхәба 1973 шықәса апрель 16 аҽны. Иахьа уажәрааҥа акьыҧхь амбацызт.

254. Ҧшьоеишьцәа раҳәшьеи дареи рлакә. Иаиҵеит Амҷба Мекьҭи Сааҭкьери-иҧа 1916 шықәса февраль 24 аҽны Аҟәатәи аокруг, Кәыдрытәи аучасток, Џьгьарда ақыҭан. Изҳәамҭоу ихьзи ижәлеи ҷьаргьы иарбам. Атекст анапылаҩыра даҧхьеит, агха ссақәа ириашеит Дырмит Гәлиа. Анапылаҩыра аоригинал ҵәахуп Урыстәыла аҵҵаарадыррақәа р-Академиа Санкт-Петербургтәи аҟәша иатәу архив аҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҩырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №168, абҕьыцқәа 38-39. Икьыҧхьын: Аҧсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыҧхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҩоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1967, ад. 21-22, №5. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 155. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

255. Хҩык аишьцәа рлакә. Иаиҵеит Иосиф Азынба 1915 шықәса декабр 26 аҽны Аҟәатәи аокруг, Кәыдрытәи аучасток, Џьгьарда ақыҭан. Анапылаҩыра аоригинал ҵәахуп Урыстәыла аҵҵаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәша академик Н. И. Марр инапылаҩырақәа рфонд аҽы. Афонд 800, анҵарба 6, №168, абҕьыцқәа 21-22. Анапылаҩыра аҵаҟа урысшәала абас аҵаҩуп: “Исправил Д. Гулиа”. Икьыҧхьын: Аҧсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыҧхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҩоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1967, ад. 22-24, №6. Азгәаҭақәа, иара уа, ад.155-156. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

256. [Наноуи Бабоуи]. Ианыпҵеит Ҭамара Дгебуазе (Окаландиа) 1916 шықәсазы Аҟәатәи аокруг, Кәыдрытәи аучасток Мархьаул ақыҭан. Атекст даҧхьеит, ириашеит Дырмит Гәлиа. Анапылаҩыра аоригинал ҵәахуп Урыстәыла аҵҵаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟә-шаҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҩырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №168, абҕьыцқәа 40-41. Икьыҧхьын: Аҧсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыҧхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҩоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1967, ад.24-25, №7. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 156. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

257. Аҳ ихыҩаҵәеи иареи рлакә. Иаиҵеит Мекьҭи Сааҭкьери-иҧа Амҷба Аҟәатәи аокруг, Кәыдрытәи аучасток, Џьгьарда ақыҭан. Урысшәала иаҵаҩуп: “Прочёл, исправил Д.Гулиа”. Аоригинал ҵәахуп Урыстәыла аҵҵаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҩырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №168, абҕьыцқәа 49-50. Икьыҧхьын: Аҧсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыҧхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҩоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1967, ад.25-27, №8. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 156-157. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

258. Решьыҭи Ажәеиҧшьааи рлакә. Иаиҵеит Николаи Нардаиа 1916 шықәсазы ианвар 25 Аҟәатәи аокруг, Кәыдрытәи аучасток, Елыр ақыҭан. Анапылаҩыра даҧхьеит, ириашеит Дырмит Гәлиа. Аоригенал ҵәахуп Урыстәыла аҵҵаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҩырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №168, абҕьыцқәа 30-33. Икьыҧхьын: Аҧсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыҧхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҩоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәҭыжьыртә “Алашара”, 1967, ад. 27-30. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 157-158. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

259. Ашәарацаҩ. Ианыпҵеит Елена (Надиа) Мачагәа-иҧха Лакоба 1914 шықәсазы. Иахьаныпҵаз ақыҭа ахьз, изҳәамҭоу ихьз, ижәла анапылаҩыраҽы иарбам, аха атекст абызшәеи астили зеиҧшроу ала, Лыхны ақыҭан ианыпҵеит уҳәартә иҟоуп. Анапылаҩыра ҵәахуп Урыстәыла аҵҵаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҩырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 1, №39, абҕьыц 2. Аоригинал иацуп ҵәаҳәаҭаршәла аурыс бызшәахь аиҭага, Н. И. Марр итранскрипциала ихҩылаауп. Ҵәаҳәаҭаршәла аурыс бызшәахь иеиҭеигеит Виктор Иосиф-иҧа Кәыкәба. Шәахәаҧш иара уа, афонд 800, анҵарба 6, №280, абҕьыц 1. Дара урҭ

ирыцуп Н. И. Марр иаԥсуа аналитикатә алфавит ала, типография ҳасабла икьыԥхьны екземплиарк. Адиалеқттә ҷыдарақәа агмырхакәа аԥхьаза акәны икьыԥхьын: ***Бҕажәба Х. С.*** Бзыԥтәи атеқстқәа // Д. И. Гәлиа ихьз зху Аԥснытәи абызшәеи, алитературеи, аҭоурыхи ринститут аусумҭақәа. Т.Т. XXXIII-XXXIV. Аҟәа, 1963, ад. 410-411. Аҳынтә раан азгәаҭақәа ацны икьыԥхьын: Аԥсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыԥхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҳоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад.46, №22. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 165. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

260.Аҳ баапсы. Ианицеит Михаил Иван-иԥа Тарнаа Аҟәатәи ауезд, Гәдоуҭатәи аучасток иацанакуаз аԥсыуа қытак аҽы 1915 шықәсазы. Иахьаницаз ақыҭа ахьз ҷьаргьы иарбам. Анапылаҳыра аоригинал цәахуп Урыстәыла аҭцаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҳырақәа рфонд. Афонд 800, сентиабр 6, №450, абгьыцқәа 6-8. Икьыԥхьын: Аԥсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыԥхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҳоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 51-54, №25. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 167. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

261. Аҳ иԥҳа Ҟәландыр-ԥшза. Ианицеит Виқтор Иасыф-иԥа Кәыкәба. Иаананицази иахьаницази анапылаҳыраҽы иарбам. Атеқст абызшәеи астили зеиԥшроу ала иҳашьом бзыԥтәи қытак аҽы ишанҵоу. Анапылаҳыра цәахуп Урыстәыла аҭцаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербург аҟәшаҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҳырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №278, абгьыцқәа 1-3. Ихҳылаауп Н. И. Марр итранскрипциала. Иара уа, афонд 800, анҵарба 6, №39, абгьыцқәа 46-52. Икьыԥхьын: Аԥсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыԥхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҳоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 54-55, №26. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 168. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

262. Аҳ. Анапылаҳыра цәахуп Урыстәыла аҭцаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҳырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №39, абгьыцқәа 40-41. Иҳоуп Н. И. Марр итранскрипциала, иара иавтограф ауп уҳәартә иҟоуп. Иара иакәхап ажәлар рҟынтә ақьаад ианызцазгьы. Иахьаницаз, зҟынтә ианицаз ҷьаргьы иаррбам. Аԥхьаза акәны акьыԥхь абеит 1918 шықәсазы: ***Марр Н. И***. О записывании абхазских текстов. //Пособие для работ по яфетическому языкознанию. Петроград. 1918, с. 16-17.

Анапылаҳыра ахьз иамоуи иара иаҳәо аҵаки еиқәшәом, аха ианызцаз иеиҭаз ахьз мыԥсахкәа иазынҳажьит. Аҳынтә раан икьыԥхьын: Аԥсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыԥхь

иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҳоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 56, №27. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 168-169. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

263. Алыгажәи аҭакәажәи. Ианицеит академик Н. И. Марр бзыԥтәи ақыҭақәа руак аҽы. Иахьаницаз ақыҭа ахьзи иаананицаз ашықәси арбам, аха XX ашәышықәса ажәабатәи ашықәсқәа рзы акәхап. Аоригинал иара Н. И. Марр иеиқәиршәаз аналитикатә алфавит ҳәа изышьҭаз ала иҳоуп. Анапылаҳыра цәахуп Урыстәыла аҭцаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҳырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №39, абгьыц 39. Икьыԥхьын: Аԥсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыԥхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҳоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 56, №28. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 169. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

264. Аҳ иԥацәа. Ианицеит Барганҷьиа Константин (Кьамсыс) Кәмач-иԥа Аҟәатәи аокруг, Гәдоуҭатәи аучасток, Ҷьырхәа ақыҭан 1914 шықәсазы. Аԥхьаза акәны икьыԥхьын: ***Бҕажәба Х.С***. Аԥсуа бызшәа бзыԥтәи адиалеқт. (Аҭцаареи атеқстқәеи). Қарҭ, 1965, ад. 323-324, №6. Уа алаҭын транскрипциала икьыԥхьын. Аҳынтә раан иахьатәи аԥсуа нбан ахь ииаганы икьыԥхьын: Аԥсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыԥхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҳоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 57-58, №29. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 169. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит. Анапылаҳыра цәахуп Урыстәыла аҭцаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҳырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №44, абгьыцқәа 1-2.

265. Ауқәын х-капеик бахәыс изауыз. Ианыԥцеит Лакоба Елена (Надиа) Мачагәа-иԥҳа Аҟәатәи аокруг, Гәмыстатәи аучасток, Лыхны ақыҭан 1915 шықәсазы. Анапылаҳыра цәахуп Урыстәыла аҭцаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҽы. Академик Н. И. Марр инапылаҳырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №244, абгьыцқәа 29-31. Аоригинал иацны уи архив аҽы иԥәахуп цәахәаҭаршәла аурыс бызшәахь аиҭагагьы, хазы иацуп аҵакы аиҭага. Н. И. Марр итранскрипциала иҳоы-лаауп. Аиҭага ҟалԥеит Елена Лакоба. Шәахәапш: иара уа, афонд 800, анҵарба 6, №244, абгьыцқәа 2-5. Аԥхьаза акәны икьыԥхьын: ***Бҕажәба Х.С.*** Аԥсуа бызшәа бзыԥтәи адиалеқт. (Аҭцаареи атеқстқәеи). Қарҭ, 1965, ад. 316-317, №3. Уаҟа икьыԥхьын алаҭын алфавит шьаҭас измаз атранскрипциала. Аҳынтә раан иахьатәи аԥсуа нбан ахь ииаганы икьыԥхьын: Аԥсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыԥхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҳоит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәкәтыжьырҭа “Алашара”,

1967, ад. 70-72. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 172-173. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

266. Аҧхашьаразы аҧаимбар иажәа хазымҵаз. Ианиҵеит Барганҵьиа Константин (Кьамсыс) Аҟәатәи аокруг, Гәдоуҭатәи аучасток, Ҵьырхәа ақыҭан 1913 шықәсазы. Анапылаҩыра ҵәахуп Урыстәыла аҭҵаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҿы. Академик Н. И. Марр инапылаҩырақәа рфонд. Иҩуп Н. И. Марр итранскрипциала. Аҧхьаза акәны икьыҧхьын: ***Бҕажәба Х. С.*** Аҧсуа бызшәа бзыҧтәи адиалеқт. (Аҭҵаареи атеқстқәеи). Аҭҵаара урысшәала иҩуп, атеқстқәа аҧсышәалеи аурысшәахь аиҭагақәеи. Қарҭ, 1965, ад. 363-364, №19. Уа алаҭын транскрипциала икьыҧхьын адиалеқттә ҷыдарақәа зегьы азныжьны. Аҩынтә раан иахьатәи аҧсуа нбан ахь ииаганы икьыҧхьын: Аҧсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыҧхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҩит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 72-73, №36. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 174. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

267. Ани, аби, рҧа заҵәи. Ианиҵеит Ӡизариа Кондрат Фиодор-иҧа Аҟәатәи аокруг, Гәдоуҭатәи аучасток аҿы 1915 шықәсазы. Иахьаниҵаз ақыҭа ахьз ҵьаргьы иарбам. Анапылаҩыра аоригинал ҵәахуп Урыстәыла аҭҵаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҿы. Академик Н. И. Марр инапылаҩырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №176, абҕьыцқәа 10-11. Аоригинал иацны уи архив аҿы иҵәахуп цәаҳәаҭаршәла аурысшәахь аиҭагагьы. Н. И. Марр итранскрипциала ихҩылааны хазы аекземплиар ацуп. Аурысшәахь цәаҳәаҭаршәла аиҭагагьы ҟазҵаз К. Ф. Ӡизариа иоуп. Шәахәаҧш: иара уа, афонд 800, анҵарба 6,№178, абҕьыцқәа 12-13. Икьыҧхьын: Аҧсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыҧхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҩит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 73-74, №37. Азгәҭақәа, иара уа, ад. 173-174. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

268. Аҳ иҧа. Ианылҵеит Шьаҟрыл-ҧҳа Шура (Алықьсандра) Аҟәатәи аокруг, Гәдоуҭатәи аучасток аҿы (Лыхны ақыҭан) 1915 шықәсазы. Анапылаҩыра аоригинал ҵәахуп Урыстәыла аҭҵаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҿы. Академик Н. И. Марр инапылаҩырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №536, абҕьыцқәа 33-34. Иҩуп П. К. Услар иеиқәиршәаз аҧсыуа нбанла, ихҩылаауп Н. И. Марр итранскрипциала. Шәахәаҧш: иара уа, афонд 800, анҵарба 6, №536, абҕьыцқәа 32,35. Излаабо ала, ари атеқст абызшәа аганахьала даарак ибзианы ианҵоуп. Рыцҳарас иҟалаз, ари алакә нагзаны ианҵаму, абҕьыцқәа ҵьара ибжьазу, изыхҟьалак инагзаны иҟам, иҿахҵәоуп. Аха уеизгьы иҩашьом анашанатә лакәқәа ргәыҧ ишаҵанакуа. Икьыҧхьын: Аҧсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә).

Акьыҧхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҩит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 74-76, №38. Азгәаҭақәа, иара уа, ад. 174. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

269. Алы-иҧа Мураҭ. Ианиҵеит Алания Димитр Иван-иҧа Аҟәатәи аокруг, Гәдоуҭатәи аучасток, Лыхны ақыҭан 1915 шықәсазы. Анапылаҩыра аоригинал ҵәахуп Урыстәыла аҭҵаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҿы. Академик Н. И. Марр инапылаҩырақәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №336, абҕьыцқәа 10-11. Икьыҧхьын: Аҧсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыҧхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҩит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара” 1967, ад….. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

270. Аҳ. Ианылҵеит Лакоба Елена 1916 шықәсазы. Иахьанылҵаз аҭыҧ ахьз ҵьаргьы иарбам. Гәҩарас иҳамоуп ақыҭа Лыхны акәзар ҟалап ҳәа. Избан акәзар, Елена Лакоба хылҵшьҭрала Лыхны ақыҭантәын, насгьы егьырҭ ланҵамҭақәагьы уи ақыҭан ауп иахьанылҵаз. Атеқст злаҟоу ала, абызшәатә ҷыдарақәа зеиҧшроу ала, бзыҧтәи адиалеқт шакәу ҩашьазом. Анапылаҩыра аоригинал ҵәахуп Урыстәыла аҭҵаарадыррақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи аҟәшаҿы. Академик Н. И. Марр инапылаҩыра-қәа рфонд. Афонд 800, анҵарба 6, №244, абҕьыцқәа 7-8. Н. И. Марр итранскрипциала ихҩылааны хазы екземплиаркгьы ацуп. Шәахәаҧш: иара уа, абҕьыцқәа 16, 16–а. Икьыҧхьын: Аҧсуа фольклор аматериалқәа (Академик Н. И. Марр иархив аҟнытә). Акьыҧхь иазирхиет, алагалажәеи азгәаҭақәеи иҩит Сергеи Зыхәба. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа “Алашара”, 1967, ад. 84-86, №42. Азгәаҭақәа, иара уа , ад. 177. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

271. Хҩык аишьцәа раҳәшьа амшә дшагаз. Ҳаҭхәа Мышьа Кәанта-иҧа иҳәамҭоуп. 68 шықәса ихыҵуеит. Хылҵшьҭрала Очамчыра араион Ҕәада ақыҭантәуп. Атеқст ананысҵоз аамҭазы Аҟармара, Соикәара ҳәа иахьашьҭоу аҳаблаҿы дынхон. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1989 шықәса ииун 13 аены. Иахьа уажәраанза акьыҧхь амбацызт.

272. Ан бааҧси лыҷкәынцәеи. Ҳаҭхәа Мышьа Кәанта-иҧа иҳәамҭоуп. 68 шықәса ихыҵуеит. Хылҵшьҭрала Очамчыра араион Ҕәада ақыҭантәуп. Атеқст ананысҵоз аамҭазы Аҟармара, Соикәара ҳәа иахьашьҭоу аҳаблаҿы дынхон. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1989 шықәса ииун 13 аены. Алакә анҵәамҭа цқьа игәаламшәеит. Насгьы егьырҭ аишьцәа фҩык рызбахә нагзаны имҳәеит, изызныҟәымгаз рани раби рлахьынҵа зеиҧшрахаз ҳәа акгьы еилкаам. Абжьарак даара аинтерес зҵоу лакәуп, ижәытәзоу амативқәа рацәаны иалоуп. Иахьа уажәраанза акьыҧхь амбацызт.

273. Аҧҳәыс бзиа ахаҵа дынлырхоит. Вели-Оҕли Изеҭ Аҳмеҭ-иҧа иҳәамҭоуп. 78 шықәса ихыҵуеит. Гагра ақалақь азона, ақыҭа Лзаа.

Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1991 шықәса ииуль 5 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

274. Хҩык аишьцәеи рашьа заҵәи. Салаҟаиа-Думаа Митрушька Чхәына-ипҳа илҳәамҭоуп. 74 шықәса лхыҵуеит. Хылҵшьҭрала Очамчыра араион Ҭхьына ақыҭантәуп. Атеқст ананысҵоз аамҭазы Очамчыра ақалақь аҽы дынхон. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1990 шықәса ииун 27 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

275. Адгьыл аҵан ицан иааз. Вели-Оҕли Изеҭ Аҳмеҭ-иҧа иҳәамҭоуп. 78 шықәса ихыҵуеит. Гагра ақалақь азона, Лзаа ақыҭа. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1991 шықәса ииуль 5 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

276. Аеҭым имгьал былуам. Хагәышь Грышьа Қәаблыхә-иҧа иҳәамҭоуп. 74 шықәса ихыҵуеит. Гагра ақалақь азона, ақыҭа Бзыпҭа. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1991 шықәса ииуль 9 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

277. Алақәа еиқәдырхаз. Салаҟаиа-Думаа-пҳа Митрушька Чхәына-ипҳа илҳәамҭоуп. 74 шықәса лхыҵуеит. Хылҵшьҭрала Ҭхьына ақыҭантәуп. Дынхоит Очамчыра. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1990 шықәса ииун 27 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

278. Рыуа дызтәыда? Вели-Оҕли Изеҭ Аҳмеҭ-иҧа иҳәамҭоуп. 78 шықәса ихыҵуеит. Гагра ақалақь азона, Лзаа ақыҭа. Ианиҵеит Сергеи Зыхәба 1991 шықәса ииуль 5 аены. Иахьа уажәраанза акьыпҳь амбацызт.

279. Аҳ иҧеи хҩеишьцәеи рлакә. Ҭаниа Бардыҕә Мадышь-иҧа иҳәамҭоуп. Очамчыра араион Ҧақәашь ақыҭа. Ианиҵеит Ш. Хь. Салаҟаиа 1960 шықәса ииун 10 аены. Икьыпҳьын: Аҧсуа жәлар рҽаҧыцтә рҽиамҭа. Ахрестоматиа. Еиҳау аҵараиурҭақәа рзы арҵага шәҟәы. Иеиқәиршәеит, аҧхьажәеи азгәаҭақәеи иҩит Ш. Хь. Салаҟаиа. Қарҭ-Аҟәа, “Ганаҭлеба”, – “Алашара”, 1975, ад. 139-148. Ҳаргьы уажәы уантәи иааҳгеит.

АХҚӘА

126. Х-хәыцк рлакә 6
127. Хьымкәараса 14
128. Қьақәа Залашә 17
129. Иашьеи иаҳәшьеи Чан Чангәыр иҧҳаи 23
130. [Ахьи аразни злыҵуаз ахәыҷқәа] 33
131. Арҧызба ихьыз..... 38
132. Ашәарыцаҩ дзықәшәази Ҭаскәач дзықәшәази..... 42
133. Ашәарыцаҩи имацәысуаз аҧҳәызбеи..... 48
134. Аҩызара назмыгзаз ихьыз..... 52
135. Аиаша уҳәар, аҧсы даргылоит..... 53
136. Ҩыҷьа аилахәылацәа..... 56
137. Аҷкәын хәыҷи адауи..... 57
138. Ҷаҷихабжьи адауи..... 59
139. Чаил-Смаил иҧҳәысаагашьа..... 62
140. Аишьцәа ираазаз дшаҩысҭаахаз..... 67
141. Анцәа иаҵкыс аҧсцәаҳа деиҕьазшьаз..... 68
142. Амреи Амзеи..... 71
143. Амреи Амзеи еихзырҟьаз алакә..... 73
144. [Аеҳәшьа ҩысҭаа лашьцәа шылфаз]..... 75
145. Хҩык аишьцәеи раҳәшьа заҵәи..... 77
146. [Аиаҳәшьа гызмал]..... 81
147. Аиашьа еиҵба ифырхаҵара..... 83
148. Аишьцәа реиҳаби зыҧсы ҭоу ази..... 87
149. Алеи, ацгәи, амаҭи аҧсра иахзырпаз..... 91
150. Бзшәас иҟоу зегьы зҵаз..... 93
151. Ашәарыцаҩи адауцәа раҳәшьеи..... 96
152. А ҧсызкҩи иҧҳәыс ҷьашьахәатәи..... 100
153. Аҳ иҧҳа дшыҷкәынхаз..... 104
154. Кохҭа илакә..... 107
155. Ҳасан-иҧа Хәсин..... 112
156. Ашәарыцаҩи иаҳәшьеи..... 118
157. Х-хәацык ирылҵыз..... 120
158. Аҳ иҧҳәыс имцәажәоз..... 121
159. Ахьы зҵоз акәты..... 124
160. Арҧыс бзиеи зызлан лыпҳаи..... 127
161. Анхаҩы иҧа пҳәыс дшааигаз..... 130
162. Ҭаскәач-иҧа Савчит..... 132
163. Хҩык аишьцәа..... 137
164. Аҳ-иҧа Дуҭхан..... 141
165. Аҳ иҧҳа аҷьмахьча дшигаз..... 145
166. Аҳ иҧҳа ллакә..... 147
167. Быжьҩеишьцәа рашьа еиҵбы..... 149
168. Қажьдам..... 151
169. Ҩ-ыҷьа аиҩызцәа пҳәыс дшааргаз..... 155
170. Жәеизаҩык аишьцәеи раҳәшьа заҵәи..... 161
171. Аҧсыз иафаз дшеиқәхаз..... 167
172. Уаҭиа илакә..... 168
173. Аҳ иҧа иҧҳәыс аагара..... 170
174. Мшәылды исызбал..... 172
175. Ашәарыцаҩ иҧа пҳәыс дшизааигаз..... 173
176. Анхаҩ бзиа иҷкәын Хәыхәа..... 175

177. Ажәала акәац зжәыз..... 178
178. Аша аиҭашареи ажәала ақәаб зыршызи шыҟалаз..... 180
179. Мышәлымҳаи аҳәсҭааи..... 184
180.Аҳи ақьаҳиа иԥҳаи..... 187
181. Аҕычра иаҟәыцыз аиашьа дзықәшәаз..... 189
182. Аԥҳәысеиба лыҷкәынцәа..... 192
183. Адаҕь ԥҳәысс изгаз илакә..... 196
184. Аешьа еиҵбы иԥҳәысаагашьахаз..... 198
185. Аамҭа бзиа иалиаауа..... 203
186. Ашәарыцаҳ иаҳәшьа адауы дшигаз..... 204
187. Папыҟаԥшь иԥа Алықьсандр..... 205
188. Аҳ иԥа ԥҳәыс илхымшаз дшааигаз..... 207
189. Мычча-иԥа Хәлаԥсы..... 210
190. Аҳ иԥа хьзымҳәа илакә..... 215
191. Иԥсны ибзахаз адҵа имаз шынаигзаз..... 216
192. Аби аҷкәынцәеи..... 219
193. Нан ахашара..... 221
194. Адырыҳ..... 228
195. Баранзаа Абыгә..... 230
196. Аҭакәажәи алыгажәи..... 231
197. Хҳык аԥацәа..... 237
198. Ҳыцьа аишьцәа..... 240
199. Аҳ изыхь..... 241
200. Аҳарам..... 248
201. Ачаи-иԥа Чамаз..... 250
202. Ачеи-иԥа Чамаз..... 253
203. Адамрыԥшь-иԥа Дамырҟан..... 256
204. Ауаҳ дуи ауаҳ маҷи..... 263
205. Акәанба Ашҳангьари ихылҵшьҭра..... 264
206. Есма Ҳаным лԥа..... 271
207. Амц хәаԥьа..... 274
208. Абзиара уны азы иоуҭар изуам зхырҳәааз..... 276
209. Аиага Гәырҳоаҟ..... 278
210. Лабашьиа Баҭиа..... 279
211. [Кәычыкә хаҵеи адауцәеи]..... 283
212. Абыда ииз Ҭарашь ифырхаҵара..... 285
213. Аҳ ихы зықәиршәаз..... 287
214. Иашьеи иаҳәшьеи адауи 289
215. Амра ахьгыло збарц зҭаххаз аишьцәеи адауи..... 296
216. Гьамама иаҳәшьа илылшаз..... 297
217. Бжаҳа-бжаза..... 300
218.[Аныҟәаҳои агәылшьапи]..... 301
219. Адауцәа ран илаазаз] аҳ иԥа..... 302
220. [Аҳ иԥҳа длымбартә зеызҵәахыз]..... 305
221. Аҳ иԥҳа лхаҵацашьа..... 306
222. Амаҭ зыкәшаз агәарҭа..... 310
223. Анхаҳои амаҭи..... 314
224. Амаҭи ашәарацацәеи..... 315
225. Аҳи иԥҳацәеи рлакә..... 316
226. [Амаҭ зхәыз дзықәшәаз]..... 317
227. Қәасаԥьи, цгәажәи, лажәи, аҳ иԥҳаи..... 319
228. Қәлымса илакә..... 321

229. Хаҵеи, ԥҳәыси, абнауааи..... 324
230. Анцәа иахь ицаз аҕар..... 324
231. Арыцҳа уигәҭамсын, абеиа уимеилаҳан..... 327
232. Аԥаимбари аҭакәажәи иеибырҳәаз..... 328
233. Ахьчеи абгеи..... 329
234. Аҳ иԥеи хҳык аиҳәшьцәа ҷьашьахәатәқәеи..... 331
235. Ашәарыцаҳ иԥҳәысаагашьахаз..... 333
236. Аҳ иԥҳаи, ацгәаԥси, алаԥси..... 335
237. Аҵашьыцра иахҟьаз..... 336
238. Аҵәа ҟаԥшь иалҵыз аԥҳәызба дзыниаз..... 339
239. Аҳ иԥеи амшын нырцәынтәи уи иԥҳәыси..... 343
240. Аешьа еиҵбеи иԥҳәыс адаҕьи..... 347
241. Уазбыри иаҳәшьеи рлакә..... 348
242. Хҳык аишьцәа..... 351
243. Аԥҳәысеиба лхәыҷқәеи агызмали..... 355
244. Кәама-ҷама..... 357
245. Аҭаҳмадеи аҵыс ҷьашьахәатәи..... 357
246. Аиашьа еиҵбы дышҳәынҵқархаз..... 360
247. [Шаҳисмал ԥҳәыс дшааигаз]..... 363
248. Лукман Ҳақьым..... 367
249. Аеҳәшьа илылшаз..... 368
250. Лазаркьи..... 370
251. Заб иуасиаҭ назыгзаз иԥҳәысаагашьахаз..... 372
252. Хәлаҷыҷ Сабуеи агәылшьапкәеи..... 376
253. Хәада егьзымфоз Гәамсараҭ..... 379
254. Ԥшьҳеишьцәа раҳәшьеи дареи рлакә..... 388
255. Хҳык аишьцәа рлакә..... 390
256. [Наноуи Бабоуи]..... 391
257. Аҳ ихыҳпацәеи иареи рлакә..... 393
258. Решьыҵи ажәеиԥшьааи рлакә..... 394
259. Ашәарацеҳо..... 398
260. Аҳ бааԥсы..... 398
261. Аҳ иԥҳа Ҟәландыр-ԥшза..... 400
262. Аҳ..... 402
263. Алыгажәи аҭакәажәи..... 402
264. Аҳ иԥацәа..... 403
265. Аҷкәын х-капек бахәыс изауз..... 404
266.Аԥхашьаразы аԥаимбар иажәа хазымҵаз..... 406
267. Ани, аби, рԥа заҵәи..... 407
268. Аҳ иԥа..... 408
269. Алы-иԥа Мураҭ..... 410
270. Аҳ..... 411
271. Хҳык аишьцәа раҳәшьа амшә дшагаз..... 412
272. Ан бааԥси лыҷкәынцәеи..... 413
273. Аԥҳәыс бзиа ахаҵа дынлырхоит..... 416
274.Хҳык аиҳәшьцәеи рашьа заҵәи..... 419
275. Адгьыл аҵан ицаны ииаз..... 426
276. Аеҭым имгьал былуам..... 428
277. Алақәа еиқәдырхаз..... 431
278.Рыуа дазтәыда?..... 432
279. Аҳ иԥеи хҳеишьцәеи рлакә..... 434
Азгәаҭақәа..... 443